DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Paul Fesch

Abdülhamid'in Son Günlerinde İSTANBUL

PAUL FESCH

ABDÜLHAMİD'İN SON GÜNLERİNDE "İSTANBUL"

Çeviren: Erol Üyepazarcı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PAUL FESCH

Abdülhamid'in Son Günlerinde

İSTANBUL

Balık baştan kokar
(Türk Atasözü)

Çeviren

Erol ÜYEPAZARCI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Yayın No: 17
Çeviri Eserler No: 9

Yayın Yönetmeni
Alâattin Eser

Yayın Koordinatörü
Abdurrahman Arslan

Birinci Baskı : İstanbul 1999

Baskı
Kurtiş Ofset

Cilt
Sema Ciltevi

ISBN 975-8065-17-3

© Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Merkez
Cumhuriyet Caddesi 171/4 Elmadağ/İstanbul
Telefon: 0.212. 240 10 32 - 233 39 85
Faks: 0.212. 240 40 86
Şube
Galatasaray, Sahne Sokak, Ali Han Kat: 3, No. 302
Telefon: 0.212. 243 61 90
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PAUL FESCH

Abdülhamid'in Son Günlerinde

İSTANBUL

Çeviren

Erol ÜYEPAZARCI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Alâattin Eser'in aziz hatırasına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ
ve
ESER İLE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ve II. ABDÜLHAMİD ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

I - GİRİŞ

Çevirisini sunduğumuz Paul Fesch'in "Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul" adlı eseri Paris'te 1907 Kasım'ında basılmıştır. Yani II. Meşrutiyet'in ilanından topu topu sekiz ay önce yayınlanmıştır. Yazarın, eserini yazmadan önce İstanbul'a geldiği bir süre kaldığı; bu ikameti sırasında İstanbul'daki Avrupalılar ve rejim karşıtı Türkler'le görüşmeler yaptığı anlaşılmaktadır; yine kitabın satırları arasında çıkardığımız bilgiler o dönem Fransa'da yaşayan rejim karşıtlarıyla özellikle Sultanzâde Sabahaddin Bey[1] ile yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir.

Paul Fesch bir gazeteci, araştırmacıdır. Sağcı bir politikacı, heyecanlı bir Fransız milliyetçisi, iyi bir Katolik ve belki de ılımlı bir monarşist olduğu; döneminin ülkesindeki laik eğilimli siyasetçi ve yöneticileriyle pek çok konuda anlaşamadığı ve onları eleştirdiği; hatta Büyük Fransız Devrimi'nin sonunda Fransa'yı anarşiye götürdüğü ve bunun etkilerinin hâlâ sürdüğü şeklinde bir düşünceye sahip olduğu yine çevirisini yaptığımız eserdeki fikirlerinden anlaşılmaktadır. Laikliği anlamsızca din düşmanlığına çevirmek, jakobin olmak ve masonların etkisi altında kalmakla suçladığı dönemin Fransız yönetici ve aydınlarına şiddetli bir dille eleştiriler getirmektedir. Eleştirilerinin odak noktalarından birini de Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki geleneksel etkisinin; Fransa'nın yanlış politikaları yüzünden, Almanlar lehine gittikçe azalması oluşturmaktadır.

---

1 Burada kastettiğimiz Prens Sabahaddin'dir. Kendisine Avrupalıların yanlışlıkla verdikleri "Prens" ünvanı; Avrupa hanedanlarındaki uygulamaya göre de yanlıştır. Çünkü Abdülmecid'in kızının oğludur. Osmanlı hanedanında kız çocuklarının tahtta veraset hakkı olmadığından çeviri bile olsa Sabahaddin Bey'e "Prens" denmemesi gerekir. Prens'e eşdeğer ünvan Padişah'ın erkek çocuklarına verilebilir ve bunun karşılığı "Şehzade"dir. Bu nedenle Padişah'ın kızlarının çocuklarına verilen ünvanla Sultanzâde demeyi yeğledik.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yalnız Paul Fesch'in yukarıdaki nitelikleri; onun kişilerin vatandaş olarak belirli, çağdaş haklara ve hürriyetlere sahip olmaları konusunda çok duyarlı davranmasını önlememektedir. Kişilerin özellikle de Hıristiyanların insanca bir serbestlik içinde yaşaması bahsinde tam bir özgürlükçüdür. Ne kadar doğru bir tanımlamadır bilemiyoruz ama Fesch için "İlerici Hıristiyan Demokrat" tarifi; bize uygun geliyor.

II - PAUL FESCH'İN TÜRKİYE VE TÜRKLERLE İLGİLİ YORUMLARININ NİTELİĞİ

Ancak altı önemle çizilmesi gereken bir husus; Paul Fesch'in Türkiye'ye ve Türkler'e bakış açısının ve değerlendirmesinin; kişiliğiyle ilgili olan bu saptamalarımızdan bağımsız olarak, Batılılarda çoğu zaman egemen olan "çifte standart" uygulamasının tipik bir örneğini oluşturduğu gerçeğidir. Avrupalıların veya yerli Hıristiyanların hakları söz konusu olduğu zaman pek demokrat ve pek liberal olan yazar; söz konusu haklar Müslüman Osmanlılar için söz konusu olunca bu ilkelerin dışına çıkabilmekte sakınca görmemektedir. Örneğin Lorando isimli Fransız uyruklu bir levanten'in pek şüpheli olan bir alacağı yüzünden Fransız donanmasının Midilli gümrüğüne el koyması; yazara göre uluslararası hukuka hiç te aykırı değildir; sorunu diplomatik yollarla çözmeye uğraşmaktansa Türkler'in anlayacağı dille çözmek yeğlenecek bir yöntemdir. Okuyucu eserde bu çifte standardın özellikle azınlıklar konusundaki bölümlerde pek çok örneğini görecektir.

Buna karşın yazar, Türk dostu olduğuna inanmaktadır ve bu dostluğunun kanıtını göstermek için bazı öğütler de vermektedir; örneğin kurulmasını umduğu mecliste her azınlığın temsil edilmesini ve mecliste de azınlıklara kendi dilleriyle konuşma olanağının sağlanmasını Türkler'den istemektedir. Azınlıkların Meclis'te temsili, zaten II. Abdülhamid'in hiçbir zaman ilga etmediği ama yürürlüğe de sokmadığı Kanun-ı Esasi'de de var olan bir hükümdür. Kanun-ı Esasi'ye göre her Hıristiyan Osmanlı yurttaşı, Müslüman yurttaşlarla eşit haklarla temsilcilerini seçmek hakkına sahiptir. Ancak Meclis'te konuşma dili Türkçe'dir ve her milletvekilinin Türkçe bilmesi zorunludur. Fesch bu hususu eleştirmekte ve dünyanın hiçbir meclisinde uygulaması olmayan bir şekilde Millet Meclisi'nde her milletvekilinin kendi dilinde konuşmasını Türkler'in kabul etmesini Avrupa uygarlığına girebilmeleri için bir koşul olarak ileri sürmekte ve iyi niyetle önermektedir. Ama bu arada Fransa'nın hemen burnunun dibindeki Fas, Cezayir, Tunus gibi topraklardaki Müslüman çoğunluğunun Fransa Meclisi'nde temsil edilip edilmediği hususunu herhalde hiç aklına getirmemektedir. Oraları Fransa sömürgesidir; ve oraların sakinleri geri kalmış Müslümanlardır; onların uygar Fransız Meclisi'nde temsilinin Batı uygarlığı içinde herhalde önemi yoktur. Yahut ta o dönemdeki örneğin Avusturya Macaristan İmparatorluğu Meclisi'nde; Alman kökenlilerin Slav kökenlilere göre aynı miktar seçmen için daha çok milletvekili seçme hakları olmasına karşın; Osmanlıların her uyruğuna aynı hakları tanımasının altının çizilecek kadar ilerici bir gelişme olduğunun hiç ehemmiyeti yoktur da milletvekillerinden, devletin resmi dilini bilmelerini istemesi Türkler'in baskıcı eğiliminin bir örneğidir. Hatta daha da ileri gidip, Türkler her Osmanlı uyruğunun devlet memuru olabileceğini kabul ettiler ama burada da devlet memuru olacakların Tükçe bilme koşulunu getirdiler; bu ne zorbaca davranıştır (!) diyebilmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Devletin resmi dilini bilmeyen bir devlet görevlisinin nasıl hizmet verebileceğinin pratik bir yanıtını aramadan bu eleştiriyi yapabilmekte ve sayfalarca bu savını kanıtlamaya çalışmaktadır. Böyle bir durumun uygar (!) Fransa'da söz konusu olup olmayacağını hiç düşünmeden Osmanlılara bu zorbaca davranıştan vazgeçmelerini uygarlık adına önerebilmektedir.

Osmanlı uyruğu azınlıkların askerlik görevinden kaçınmalarının doğru bir davranış olduğunu kanıtlamak amacıyla gösterdiği çaba ise; bugünkü okuyucu için Batılılar'ın Osmanlı'ya uyguladıkları çifte standardın tipik bir örneğini teşkil edecektir. Azınlıklar, Müslüman Osmanlılar ile bütünüyle aynı haklara sahip olmalıdırlar; ancak ortak vatanlarını gerektiğinde canlarıyla korumak için askerlik görevi yapmamalıdırlar. Çünkü onlar askerlik işlerine pek yatkın değillerdir; hem de Osmanlı yönetimi azınlıklara mensup subayların albaylıktan öteye rütbe almasını pek istememektedir ve de en önemlisi Padişah, Ruslarla savaşa giden askerlerine bunun dini bir gaza olduğunu söylemiş ve savaşa dinsel bir amaç vermiştir. O zaman Hıristiyan azınlıklar da vatanlarına da saldırsa Hıristiyan bir orduya karşı savaşamazlar; kitapta dehşetle okuyacağınız gibi Kumkapı'da Ermeni Patrikliği'nde toplanır ve bunu açıkça da ilan ederler ama oturdukları bu vatanda düşmanla savaşan ve ölen Müslümanlarla aynı hakları olması gayet doğal ve uygarca olur.

Bunu yazan Fesch; Fransızların Kuzey Afrika Müslümanlarından oluşan Zühaf alaylarında bırakın albay rütbesini çavuş mertebesinde bir Müslümanın var olup olmadığını hiç irdelemiş midir? Aslında söylediği yanlıştır; Türk Ordusu'nda söz konusu ettiği dönemde de; daha sonra da albaylıktan daha üst rütbeleri almış azınlık mensupları vardır. Örneğin 1876-77 yıllarında Ordu'daki en üst rütbeli askeri doktorlardan biri Rum asıllı ünlü Marko Paşa'dır. Yahudiler Fesch'in kitabını yazdığı dönemde Rus ve Alman ordularında subay olabiliyorlar mıydı? Uygar Fransa'da uygarlık gereği subay olabilen Dreyfüs'ün başına sırf Yahudi olduğundan dolayı neler gelmişti? Bütün bu sorular sorulabilir ve Fesch'in yaklaşımının ve çifte standartlarının niteliği ortaya konabilir.

Yine de Paul Fesch'i bu davranışları nedeniyle kınamak bize pek anlamlı gelmiyor. Yazarda oluşan bu kıymet hükmü; Batı'nın bugünde pek değişmeyen çifte standart uygulamasının ve bunun haklılığı için gösterilen "farklı uygarlıklar" kavramının bir sonucudur.

Yazarın bir diğer ilginç saplantısı da inanılmaz boyutlara varan Abdülhamid düşmanlığıdır. Her türlü objektif değer hükümlerinin dışında ve inanılmaz indî hükümlerle oluşan bu düşmanlığın kapsamı çevirmeninizi isyan ettirecek boyutlardadır ve eseri okurken göreceğiniz gibi pek çok yerde konuya yabancı olabilecek okuyuculara bilgi verebilmek açısından dipnotlarıyla açıklama yapma gereğini duymuştur. Biraz ileride değineceğimiz gibi II. Abdülhamid eleştirilmeyecek bir hükümdar değildir; pekâlâ eleştirilebilecek tarafları bulunmaktadır; ancak Orhan Koloğlu'nun çok iyi vurguladığı gibi Fesch te bilinç altındaki bir dürtüyle "doruğuna erişmiş emperyalizmin Osmanlı toplumuna yönelttiği oyunları örtbas etmenin gereği" olarak II. Abdülhamid'i aşağılamış, sürekli olarak onun üzerinde durmuş ve güya kişisel psikolojisini incelemiştir(!). Bunu yaparken de anasının Ermeni olduğu gibi ilginç buluşlardan hareketle; Ermenilere düşman olmasının psikolojik nedenlerini bulmuş; hatta daha ileri giderek babasının da Ermeni olduğunu dip notta da olsa zikretmeden edememiştir(!).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu komik varsayımlar yanında; akıllara zarar verecek çok daha dehşetengiz iddialar da ileri sürmüştür. II. Abdülhamid'in öldürüp Haliç'e attırdığı insan sayısı o kadar çoktur ki Haliç'teki gemiler bu cesetlerden dolayı doğru dürüst demirleyememekte ve çipaları cesetlere takılmaktadır. Örneğin II. Wilhelm'e sunulan iki zavallı cariye de, görevlerini yerine getirdikten sonra boğdurulup Haliç'e atılmışlardır. Bütün bu orientalist masallar; Fesch'in Abdülhamid eleştirilerinin ciddiyetinin boyutlarını gösterir ve aslında döneminde ünlü İngiliz Başbakanı Gladstone'dan başlayıp gelişen "Kızıl Sultan" mitinin nasıl geliştiğinin ve yukarıda vurguladığım gibi Osmanlı'nın başına sürekli çorap ören Batı emperyalizminin olayları perdelemek ve belki de vicdanını rahatlatmak için sorunu nasıl çarpıttığının kanıtlarıdır. Bu açıdan Fesch'in kitabı; bugün olayları tarafsız inceleyecek olanlar için Abdülhamid'in davranışlarının nedenlerini anlamakta yararlı ipuçlarını verecektir.

Bütün bu niteliklerine karşılık Paul Fesch'in kitabı; Türk okuruna kendi diliyle tanıtılmaya değer bir eserdir. Bunun üç bellibaşlı nedeni olduğunu sanıyoruz:

1- Kitabın içeriği ve verdiği bilgilerin önemi;

2- Gerek Türk ve gerekse yabancı yazarlara kaynak kitap olması ve pek çok incelemede ismi zikredilerek veya edilmeyerek kendisinden yararlanılması ve bu yararlanma sonucu belirli kıymet hükümlerinin oluşması;

3- Yukarıda da vurguladığımız gibi ortalama Batılı'nın Osmanlılar daha geniş kapsamıyla Türkler hakkındaki bakış açısının anlaşılmasında tipik bir örnek olması ve ilk başta haklı ve doğru gözüken eleştirilerin; altları biraz eşelenince nasıl bir çifte standart uygulamasının sonucu olduğunun saptanmasında yararlı bir gösterge olması.

Sonuncu saptamamızla ilgili ön bilgileri yukarıda verdiğimizden şimdi, ilk iki konudaki düşüncelerimizi sunmak istiyoruz.

III - FESCH'İN KİTABININ İÇERİĞİ

Fesch'in kitabı geleneksel bir gezi kitabı gibi başlamakta ve Simplon Ekspresi ile yapılan Paris-İstanbul tren yolculuğunun anlatılması; okuyucuya sıradan bir gezi kitabı okuyacağı izlenimini vermektedir. Ama bu ilk bölümden sonra Fesch; kitabında ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir Osmanlı Devleti incelemesi yapmaktadır; artık kitap gezi kitabı değil 1907 yılındaki verilere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli konularda araştırılıp değerlendirilmesidir.

Fesch ilk önce Osmanlı Devleti'nde basının durumunu inceliyor; burada özellikle azınlık basını için verdiği bilgiler çok ilginçtir ve toplu olarak hiçbir yerde rastlanmayacak kadar zengindir. Bu bölümde yazarın ikinci incelediği konu II. Abdülhamid devrindeki sansürdür. Daha sonra değineceğimiz gibi bu konuda yazdıkları dolaylı veya dolaysız "II. Abdülhamid Dönemi Sansürü"nü inceleyen bütün kitapların ilk ve tek önemli kaynağı olmuştur.

Yazar bundan sonraki bölümde muhbirlik ve polis örgütünü incelemektedir; dedikodu ile karışık ta olsa ilginç pek çok bilgi ve saptama bu bölümde de vardır. Özellikle Padişah'ın özel doktoru Mavroyani Paşa'ya atfettiği kitap öyküsü okuyucunun ilgisini çekecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fesch daha sonra bir selamlık resmini izlediği Abdülhamid üzerine eğilmekte, onun oğlu Burhaneddin Efendi'yi veliaht yapma çalışmalarını anlatmakta, bu arada hanedanın diğer üyelerini de söz konusu etmektedir. Tabii burada da abartmalar ve orientalist öyküler eksik değildir ama ilginç bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin bizim yakın tarih ile uğraşan yazarlarımızın "Abdülhamid'in hanedan içindeki casusu" olarak niteledikleri son Padişah Vahdettin için çizilen portre; hiç alışılmış tanımlara uymamaktadır. 1907 yılı Abdülhamid karşıtlarından aldığı bilgilerle hazırlandığını kendisinin de belirttiği bu bölümdeki Vahdettin portresi; ata binmeyi, at yetiştiriciliğini çok seven, sportmen, Padişah'a karşı sözünü hiç esirgemeyen ve gerektiğinde Saray'a gidip Abdülhamid'in adamlarını azarlayan, onlara hakaret eden bir kişi olarak çizilmektedir.

Fesch daha sonra ilk meşrutiyet hareketlerini incelemekte, Midhat Paşa'yı oğlunun kitabından aldığı pasajlarla anlatmakta ve İslam dininin siyasi ve sosyal reformlara uygunluğunu irdelemektedir. Burada olumlu yaklaşımına kaynak olarak II. Abdülhamid'in sadrazamlarından Tunuslu Hayrettin Paşa'nın Fransızca'ya da çevrilmiş eserinden yararlanmaktadır. Ancak Fesch'in incelediği dönem Osmanlı Tarihi bilgisi yüzeysel ve yalnızca Batı kaynaklarına dayalı olduğundan; Hayrettin Paşa'yı Tunuslu bir zat olarak anmakta ve sonra İstanbul'a gelip II. Abdülhamid tarafından sadrazamlığa kadar yükseltildiğini bilmemektedir.

Daha sonra yukarıda da değindiğimiz azınlıkların askerlik sorununu inceleyen yazar; I. Meşrutiyet Meclisi'nin toplantılarından ve görüşmelerinden söz etmektedir. Yazar, burada yine yalnızca Batılı kaynakları kullanmıştır. Merhum Hakkı Tarık Us'un yayınladığı I. Meşrutiyet Meclisi'nin zabıtları tarafımızdan taranmış ve yazarın Batılı kaynaklara göre anlattığı olaylar; bu zabıtlar muvacehesinde dipnotlarıyla ve gerçek görüntüleriyle okuyucuya iletilmiştir.

Fesch'in basın konusunun dışında kitabındaki en ilginç bölümlerden biri de genellikle Fransa'da yaşayan Abdülhamid karşıtı Jöntürklerle ilgili verdiği bilgilerdir. Bunlardan Sultanzâde Sabahaddin Bey ile yakın alakası olduğu anlaşılmaktadır. Fesch'in çevirisini sunduğumuz kitabının bu bölümü yine Jöntürkler konusunda inceleme yapanların kaynaklarının başında gelmektedir.

Fesch bütün bu incelemelerinden sonra; Türkiye'nin gücü ve zayıflığını kendi görüşleri çerçevesinde araştırmakta ve bazı sonuçlara varmaktadır. Bu sonuçların okuyucunun ilgisini çekeceğini umuyoruz.

Yazar bu saptamalarını takiben; bugün bizim için çok ilginç olacak bir konuya değinmekte ve o dönemde Osmanlı topraklarındaki Fransız okullarını bir bağımsız bölümde incelemektedir. Eğitim ve kültür emperyalizminin bu somut örneklemesi bugün için de çok ilginç bilgileri kapsamaktadır. Fesch, dönemin Fransız yönetiminin dini tarikatlara bağlı okullara yardımı kesmesini şiddetle eleştirmekte ve bunun eleştirisine kitabında sayfalar dolusu yer ayırmaktadır.

Kitabın ilginç bir diğer bölümü de Osmanlı toprağındaki emperyalist güçler arasındaki güç savaşının incelendiği bölümdür. Fesch burada asıl karşılaştırmayı Fransa ile Almanya arasında yapmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalizmin kıskacında nasıl sömürüldüğünün ve bu sömürüyü Batılıların nasıl doğal hakları olarak gördüklerinin bu kadar parlak ve belki de safça yazılmış bir kanıtı pek kolay görülemez. Fesch'in yazdıklarından ortalama okuyucunun çıkaracağı; dönemin Osmanlı ülkesinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sömürülmesinin Fransa'nın doğal hakkı olduğu; Almanya'nın bu hakkı bir takım desiselerle gaspetmek istediği için ayıplanması gerektiğidir. Bu arada Osmanlı ülkesinde yaşayanların bu sömürülmenin sonuçlarıyla ilişkileri ise yazar için açıkça görülmektedir ki hiçbir önem taşımamaktadır. Özellikle demiryolları konusunda ülkenin emperyalist güçlerce bölüşülmesi; Bağdat Demiryolu hattının çıkardığı gürültü ile ilgili yorumlar da ibretle okunacak satırlardır.

Fesch kitabının sonunda, kanımızca çok daha ilginç bir çalışma yapmakta ve İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'nın kaynaklarından da yararlanarak; Osmanlı İmparatorluğu'nun kitabı yazdığı dönemdeki ticari ve sınai görünümünü il, il ayrıntılı olarak incelemektedir. Bu bölüm içerdiği bilgiler itibariyle sosyal tarih ve ekonomi tarihi ile uğraşanlar için ilk elden bir kaynak olabilecek niteliktedir.

Bu uzun açıklamamız; Fesch'in kitabının içeriği açısından zenginliğinin bir kanıtıdır kanısındayız.

IV - FESCH'İN KİTABININ KAYNAK OLARAK KULLANILMASI

Fesch'in yapıtı, II. Abdülhamid'in halli ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki yıllardan başlayarak; Türk tarih yazınında, II. Abdülhamid döneminin incelenmesinde özellikle de Abdülhamid karşıtlarının yayınlarında ilk elden kaynak olarak çokça kullanılmıştır. Bu kullanmada çoğu zaman ne Fesch'in ne eserinin ismi zikredilmemiş ama bazan Fesch'in yapıtından sayfalar dolusu alıntılar hem de yanlış çevirilerle yapılmıştır. Bu alıntılar, bir yerde cerhedilmesi zor doğrular gibi sunulmuş; az sayıda Fesch'in isminden söz eden bazı yazarlar da; yazılarında bu sözleri bir Fransız yazarı söylediği için muhakkak doğru olması gerekirmiş gibi bir hava vermekten de geri kalmamışlardır.

Fesch'in ismini de anarak yazarın yapıtından geniş ölçüde ilk yararlanan yazar; 1327 (1911)'de yayınlanan "Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı; Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi" isimli üç ciltlik eserin ilk iki cildini yazan Osman Nuri Bey'dir. Harbiye ve Erkan-ı Harbiye sınıflarında Almanca öğretmenliği yapan; bildiği iki yabancı dile ve görevine düşkünlüğüne karşın ancak 12 yılda yüzbaşı olabilen ve bu arada hiçbir nişan da alamayan Osman Nuri Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazdığı sözünü ettiğimiz bu eserinde; hiç te objektif kıstaslara uymayan ancak o dönemin kıymet hükümlerine göre normal karşılanabilecek değerlendirmelerle ve kendisinin kadir ve kıymetinin bilinmemesinin de hıncını taşıyarak Abdülhamid'e acımasızca yüklenmektedir. İleride Abdülhamid karşıtlarınca her dönem kaynak kitap olarak kullanılacak bu yapıtın özellikle ikinci cildi, büyük ölçüde Fesch'in eserinden yararlanarak yazılmıştır. Fesch'in Abdülhamid'in annesinin hatta babasının Ermeni olduğu hakkındaki iddiası Fesch'in ismi verilmeden bir rivayet olarak zikredilmiştir[2]. Bu arada "Abdülhamid ve Matbuat" başlıklı bölüm ise aynen *"Mösyö Paul Fesch (Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul) nam eserinde bu bahise taalluk eden malumatı pek müfid bir surette cem ve mutalâa eylemiş olduğundan bu bahsi oradan iktibas ettik"* denerek Fesch'in kitabında aynen alıntılanmıştır[3]. Ancak

---

2 - Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı. Cilt: II. İstanbul 1327 (1911). s: 403.

3 - Adı geçen eser. s: 563-590.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fesch'in kitabında Padişah'ın Başkâtipliği tarafından yayınlandığı ileri sürülen 9 maddelik bir genelge söz konusu edilirken Fesch'in kitabında olmamasına karşın Osman Nuri bu yazıyı Padişah'ın II. Meşrutiyet'ten önceki son başkâtibi Tahsin Paşa'nın imzası ile yayınlanmış gibi göstermiştir. Doğruluğu şüphe götürür bu belgenin orijinal metninde başkatip ismi ve yayınlanma tarihi yazılmamasına karşın Osman Nuri'nin bunu Tahsin Paşa'ya mal etmesi II. Meşrutiyet sonrası kıymet hükümleri içinde anlaşılabilir bir davranıştır. Bu bölüm bundan sonra Osmanlı dönemi basın hayatını inceleyen her eserde aşağı yukarı aynı ifadelerle tekrarlanmış bazılarında Osman Nuri Bey'in eserinden söz edilmiş ama pekçoğunda Paul Fesch ismi zikredilmemiştir.

Örneğin Servet İskit, "Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları- Ankara 1943" adlı eserinin 130-138 sahifelerinde Paul Fesch'in isminden söz ederek Osman Nuri'nin kitabındaki çeviriyi aynen alıntılamıştır. Genelge Osman Nuri'nin yazdığı gibi Tahsin Paşa'ya atfedilmiştir. Aynı yazarın "Türkiye'de Neşriyat Hareketleri. İstanbul 1939" adlı yapıtında da Paul Fesch'in yasak sözcükler listesi adı zikredilmeden alıntılanmıştır (s. 129). Cevdet Kudret Solok "Abdülhamid Devrinde Sansür" adlı eserinde Fesch'in gerçekliği şüpheli genelgesini Fesch'in ismini anmaksızın Osman Nuri'den aynen alıntılamış ve Tahsin Paşa'nın adını yine Fesch de olmadığı halde zikretmiş ve üstelik büyük ihtimalle uydurma olan bu genelgeyi kitabının arkasına koyduğu "Belgeler" bölümüne kaydederek okuruna sağlıklı olup olmadığı belirsiz bir belgeyi kesin kanıt gibi sunmuştur.

Hıfzı Topuz da "Türk Basın Tarihi, İstanbul 1973" isimli eserinde, Servet İskit'ten naklen ve Paul Fesch'in ismini zikrederek bu genelgeyi alıntılamıştır (s: 60-61). Nihayet bu konudaki en özgün çalışmalardan biri olan Alpay Kabacalı'nın "Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul 1990" adlı çalışmasında da Fesch ve Osman Nuri'nin isimleri alınarak ve yine Fesch'de olmadığı halde genelge Tahsin Paşa'ya izafe edilerek alıntılanmıştır (s. 57-58). Yalnız Kabacalı; Koloğlu'nun belgenin "uydurma" olduğunu belirttiğini yazmış ama Koloğlu'nun bu genelgenin "Abdülhamid rejiminin ana hatlarını gösterdiğinin inkar edilemeyeceğini" belirtmesine atıf yaparak belgenin uydurma olup olmamasını tartışmanın anlamı olmadığını söylemiştir.

Bu kısa açıklamamız göstermektedir ki, Fesch'in kitabında "doğru olup olmadığını bilemem" dediği bir genelge pek çok Türk yazarınca kaynak olarak kullanılmış, hatta eserlerine belgesel kanıt olarak alınmıştır.

Bu arada Fesch'in bu bölümde sansürce yasaklanan sözcükler olarak saydığı anayasa, devrimci, özgürlük, anarşi, istibdat, eşitlik, kardeşlik, vatan, gençlik, dinamo, dinamit, ulus, beynelmilel veliaht, cumhuriyet, meclis, senato, bomba ve benzeri sözcükleri içeren listesi yine yukarıda söz konusu ettiğimiz kitapların çoğunda Fesch'in ismi anılmadan aynen zikredilmiştir.

Fesch okuyacağınız gibi; bu sözcükleri içeren sözlüklerden bu kelimelerin çıkarıldığını, yabancı dildeki sözlüklerin bu kelimeleri içeren sayfalarının yırtıldığını yazmaktadır.

Biraz şüpheci olan çevirmeniniz; bu listeyi kendi olanaklarıyla denetlemek istemiş ve halen de yararlandığı, Abdülhamid'in saltanatının 22 yılında 1315 (1898) ikinci kez basılmış Şemseddin Sami'nin ünlü eseri Kamus-ı Fransevî isimli Fransızca-Türkçe sözlüğünde bu kelimeleri aramıştır. Sonuç şaşırtıcıdır. Örneğin anayasa (constitution) sözlüğün 422. sayfasında "Meşrutiyet idare kanunu" tanımıyla; 1614. sayfada devrimci

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(révolutionnaire) "ihtilal ve inkılâp taraftarı" tanımıyla; 1109. sayfada özgürlük (liberté), "serbestlik, serbesti" tanımıyla, 594. sayfada istibdat (despotisme), "istibdat, cebir" tanımıyla; 685. sayfada eşitlik (égalité), "müsavat, beraberlik" tanımıyla, 870. sayfada kardeşlik (fraternité), "kardeşlik, uhuvvet" tanımıyla; 1362. sahifede vatan (patrie) "vatan, doğum yeri, memleket" tanımıyla; 657. sahifede dlnamit "bir nevi kuvvetli barut" tanımıyla verilmektedir. Aynı şekilde gençlik (jeunesse, s: 1073), dinamo (s: 657), ulus (nation, s:1247), beynelmilel (international, s: 1050), vellaht (héritier présomptif, s: 1468), meclis (assamblé s: 1140) senato ve senatör (s: 1681), bomba (s: 205) sözcükleri de Şemseddin Sami'nin ünlü sözlüğünde vardır. Fesch'in listesinde olup Şemseddin Sami'nin lûgatında bulamadığımız iki sözcük anarşi ve cumhuriyet kelimeleridir.

Sansürün 1898'den sonraki yıllarda arttığını varsayarak aynı sözlüğün daha sonraki bir basımı da 1318 (1901) incelenmiştir; bu basımda anarşi ve cumhuriyet sözcüklerine ek olarak devrimci, dinamit ve veliaht kelimelerine rastlanmamıştır. Bu da Fesch'in verdiği ve Türk yazarlarının aynen aldığı listenin 1907 de yazıldığı düşünülürse hiç olmazsa bir kısmının doğru olduğunu kanıtlar. Ancak Koloğlu'nun dediği gibi bu konudaki karmaşa; Abdülhamid'in saltanatının ilk yarısı ile ikinci yarısı arasındaki sertleşme farkından ve alt düzey memurların kendileri eleştirilmesin diye kraldan ziyade kralcı olmalarından doğmaktadır ama yine de sansürün bütün günahının kendisine mal edilmesinden Abdülhamid kurtulamayacaktır. Mecelle'deki "sul mlsal emsal olmaz (kötü örnek örnek alınamaz)" tümcesinin belirttiği gibi daha sonra İttlhat ve Terakki hattâ Cumhuriyet dönemi sansürünün benzer uygulamaları da Abdülhamid'in bu konuda müsamaha ile yargılanmasını sağlayamamıştır.

Fesch'in kitabının kaynak olarak çokça kullanılan bir bölümü de yurt dışındaki Abdülhamid karşıtlarıyla ilgili yazdıklarıdır. Bu bölümden de gerek Türk gerekse yabancı yazarlar sıkça yapılan alıntılarla çok yararlanmışlardır. Genelllkle yabancı yazarlar eserlerinde Fesch'i kaynak olarak zikretmişler ama bu titizliğe yerli yazarlarımız daha az dikkat etmişlerdir. Bu konuda çarpıcı bir örnek verip konuyu fazla uzatmaktan kaçınmak istiyoruz.

Özellikle Sultanzâde Sabahaddin Bey'e sempatisi ile tanınan ve konusunda en özgün eserlerden birini yazan Ahmed Bedevi Kur'an'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda inkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1956" adlı kitabında yazar, Damad Mahmud Paşa ve oğulları Sabahaddin ve Lutfullah Beylerin Avrupa'ya kaçışı ile ilgili bölümde Fesch'in kitabından pek çok alıntı yapmıştır. Yalnızca kitabın 246. sahifesinde Damad Mahmud Paşa'nın Abdülhamid'e yazdığı iddia edilen mektubu alıntılarken Fesch'in ismini vermiş, diğer pek çok alıntısında Fesch'ten söz etmemiştir. Örneğin kitabın 206. sayfasındaki Jöntürk gazetelerinin fotoğrafı ile 296. sahifedeki Paris'teki Ahmet Rıza Bey grubuna ait fotoğraflar Fesch'in kitabından aynen alınmıştır ama bu hususta en küçük bir not yoktur.

Bütün bu söylediklerimiz Fesch'in kitabının özellikle II. Abdülhamid dönemini inceleyen yazarlarımız tarafından kaynak kitap olarak kullanıldığının kanıtlarıdır. Bu da Paul Fesch'in kitabının hiç eksiksiz ve bütünüyle çevrilmesinin gerekliliğini ortaya çıkaran bir olgudur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yukarıda da değindiğimiz gibi Türk yazarları yanında yabancı yazarlar da Paul Fesch'in eserinden kaynak olarak yararlanmışlardır. Bu nedenle Fesch'in kitabı çok aranır olmuş ve tekrar basımı gerekmiş; bunu da Ohio Eyalet Üniversitesi kütüphanesinde bulunan orijinal kopyadan hareketle Lenox Hill Pub. § Dist. Co şirketi 1971 yılında tıpkı basım yaparak gerçekleştirmiştir. Bugün bulunup okunabilen nüshalar bu tıpkı basımın nüshalarıdır.

V - II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE ABDÜLHAMİD HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Yakın tarihimizde, bu tarihi oluşturan simge kişiler arasında önemli yeri olan II. Abdülhamid; her nedense gerçekçi bir değerlendirme ile yerli yerine oturtamadığımız bir isimdir. İlginç bir kişilik sergilediği kesin olan bu padişahın gerçek niteliklerini saptamak açısından; ne yazık ki önyargısız bir biçimde konuya yaklaşılmamış; iki klişeden birini seçmek; "ulu hakan" ile "kızıl sultan" arasında bir seçim yapmak sanki zorunlu imiş gibi davranılmıştır[4].

Kanımızca bu konuda ilk vurgulanması gereken husus; Abdülhamid'in kişiliğini ve davranışlarını belirleyen yaşadığı çağın ve ortamın niteliklerini düşünmeden; bugünkü ortak kıymet hükümlerimizden hareketle yapılan eleştirilerin yanlışlığını belirtmek olmalıdır. Bugünkü ortak doğrularımızdan biri olan kişisel mutlakiyetin kınanması; acaba II. Abdülhamid dönemine uygulanabilir bir eleştiri midir? II. Abdülhamid'in tek amacı olan "Osmanlı İmparatorluğu'nu bütün olumsuz koşullara karşın sürdürebilme ve yaşatabilme" idealine mutlakiyet rejimi mi yoksa bütün azınlıklara Avrupalıların istediği gibi ülkeyi bölme olanağını bile sağlayacak kadar hürriyet bahşeden bir meşruti rejim mi uygundur? II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nu mutlakiyetle yönetirken; Avrupa'da o günün koşullarında "demokrasi" diyebileceğimiz İngiltere ve Fransa'dan başka ülke var mıydı? Almanya'da Bismarck, sonra II. Wilhelm kişisel yönetimlerini pekiştirmek için uğraşmıyorlar mıydı? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Alman kökenliler, Slav ve diğer uluslara göre çok imtiyazlı ve baskıcı tutum sergilemiyorlar mıydı? Rusya'da Çar II. Aleksandr ve II. Nikola'nın rejimi II. Abdülhamid'in uygulamalarından çok daha sert bir mutlakiyeti simgelemiyor muydu? Daha sonra değineceğimiz gibi, II. Abdülhamid siyasi karşıtlarına karşı yalnız sürgün ve hapisle yetinirken; Rus çarları karşıtlarından kaç kişiyi kurşuna dizdirtmişti? II. Abdülhamid muhalifleri, özellikle vatansever olduklarından şüphe edilmeyecek olan ittihatçılar safça uyguladıkları "İttihad-ı anasır" politikasının iflasını görüp, gerçek politik zorunluluklar karşısında II. Abdülhamid'in hiç başvurmadığı idam cezalarını da uygulayarak koyu bir mutlakiyete dönmek zorunda kalmamışlar mıydı?

Bugün rahat koltuklarımızda oturarak; II. Abdülhamid'in "Osmanlı İmparatorluğu'nu herşeye karşın yaşatma" politikası; çağın gelişimine ters ve uygulanamaz ve sonunda başarısız olması mukadder bir politika olarak değerlendirilebilir ve bu değerlendirme doğru da olabilir ama sorumluluk yüklenen ve bunun bilincinde olan bir padişahın ütopik

---

4 - Bu konuda son yıllarda gerçekçi yaklaşımların sergilenmesi ve bu anlamda eserlerin verilmesi umut verici bir gelişmenin işaretleridir. Bu yolda Orhan Koloğlu, Taner Timur, Vahit Çubuk, M. Kemal Öke ve İlber Ortaylı'nın çalışmaları anılabilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

te olsa bu amacı gerçekleştirebilmek için bütün olumsuz koşullara karşın çaba göstermesi en azından eğer var olduğunu farzedersek bir hükümdarın; "hükümdar olma etiği" bakımından saygıya değer bir davranış değil midir?

Yukarıdaki örneğimiz II. Abdülhamid eleştirilerinin en azından ön yargısız ve o günün koşulları dikkate alınarak yapılması gerektiğini gösterir sanıyoruz.

Hiç şüphesiz sıradan bir adam olmayan II. Abdülhamid'in biyografisi yukarıda vurguladığım gibi gerçekçi ve ayrıntılı bir biçimde yazılmamıştır. Çoğu Batılılar tarafından kaleme alınmış ve görgü tanıklığı, gerçek belgeler gözetilmeksizin söylentilere dayanan bir çok eser objektif olmalarını bırakın belli bir amacı gözeterek yazılmışlardır. Bu amaç; Orhan Koloğlu'nun çok isabetle vurguladığı gibi en üst derecedeki Batı Emperyalizmi'nin Osmanlı Devleti'ne yönettiği oyunları hayasızca ört bas etmek ve bu oyunlarına gerekçe yaratmaktan ibarettir. Belki kendi vicdanlarını da aldatmak için II. Abdülhamid'i günah keçisi yapmışlardır; ondan gerçeklerle hiç uyuşmayan bir katil prototipi yaratmışlardır.

Bu gerçeği böylece saptarsak; II. Abdülhamid'in İngiliz karşıtı Alman yanlısı gibi görünen dış politikasını daha iyi anlayabiliriz ve bazı eleştirmenlerin "İngilizlerin düşmanlığını gereksiz yere üstüne çekti ve bunun karşılığını Ermeni olayları ile gördü" diye eleştirdikleri Padişah'ın davranışını daha iyi değerlendirebiliriz.

II. Abdülhamid'den "büyük katil" diye söz eden dönemin en büyük demagogu[5] İngiliz Başbakanı Gladstone, uyguladığı popülist politikayı sergilemek amacıyla Türkler için; günümüzdeki nazi taslaklarının bile açıkça söyleyemedikleri şekilde "Müslümanlar arasında yumuşak ve kültürlü uluslar varsa da Türklerin vahşeti Türk olmalarındandır ve Türkler insanlığın insanlığa karşı nümunesidir" demiş ve Kartaca'ya karşı kinini kusan Romalı Cato'nun çağdaş bir örneği gibi nerdeyse her nutkunun sonunda "Türkler, Avrupa'dan pılısını pırtısını toplayıp gitmelidir" diye haykırmıştır. Bu davranışlar karşısında II. Abdülhamid'in, hâlâ İngiliz yanlısı bir politika izlemesi olası mıydı ve ne kadar gerçeklere uyardı? İngilizlere karşı Avrupa'da kendine yandaş olarak Almanları kullanıp denge kurmaya çalışması yanlış mıydı?

Almanlar mı II. Abdülhamid'i kendi amaçlarına göre kullanmışlardı yoksa II. Abdülhamid mi onları kullanmıştı? Kişisel kanım, II. Wilhelm'den çok zeki bir adam olan II. Abdülhamid'in onu kullandığı ve kendisini bayağı etkilediğidir. II. Abdülhamid düştükten sonra bile Alman İmparatoru'nun ona gösterdiği saygı bunun kanıtıdır.

II. Abdülhamid döneminin siyasal ortamına bakarsak kabaca şu hususu saptayabiliriz. 1870 Fransa-Almanya savaşı bütün dengeleri değiştirmiştir. Almanya'yı Prusya'nın liderliğinde tek bir İmparatorluk halinde birleştiren Bismarck, çeşitli gizli anlaşmalarla Almanya aleyhinde bir Avrupa İttifakı kurulmasını özellikle Fransa-Rusya yakınlaşmasını, bu yakınlaşmaya İngiltere'nin de katılmasını önlemeye çalışmaktadır. Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid, aşikar olan ve Mısır olaylarıyla da daha belirginleşen İngiliz düşmanlığına karşı yandaş olarak Almanya'yı bütün istemelerine karşı Bismarck'ın bu sakınımlı politikası nedeniyle yanına çekememiştir; ancak II. Wilhelm, Bismarck'ı görevden alıp pancermenizm politikasını ortaya attığında II. Abdülhamid, Almanları

---

5 - Bu verdiğimiz niteleme, benim değil büyük düşünür Max Weber'in Gladstone'a verdiği bir sıfattır. Bakınız: Taner Timur, Osmanlı Çalışmaları, Ankara 1989, s: 335, not: 19.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanına çekme olanağını bulabilmiştir. Osmanlı Devleti için, artık İngiltere'nin hiçbir iyi niyeti söz konusu değildir. Abdülhamid, bir taraftan Almanlarla, bir taraftan da paradoksal gibi gelecek ama Rus Çarı II. Nikola ile iyi ilişkiler kurarak; kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü üzerinde denge kurmaya; emperyalist arzuların çıkar hesaplarının çekişmelerinden yararlanıp statükoyu sürdürmeye çaba harcamıştır. Bu arada "Dünya Müslümanlarının Halifesi" gibi büyük iddialara konu olabilecek bir ünvanı, II. Abdülhamid yanlılarının söylediği şekilde "İslam Birliği"ni kurma gibi padişah'ın gerçekçiliğine hiç uymayan ütopik amaçlar için kullanmamış ama özellikle İngilizler'e karşı bir baskı unsuru ve caydırıcı bir etken olarak kullanmaktan geri durmamıştır. Kısacası, uluslararası siyasetin çıkar çelişkilerini ve krizlerini ustaca kullanarak; zekası ve manevra yeteneği ile diplomatik planda güçlü bir kişilik sergilemiştir. Bu özellikle İngilizlerin ve bir oranda da onların yandaşı Fransızların kinini ve düşmanlığını Abdülhamid üzerine çekmiştir.

Bütün subjektif kötüleme kampanyalarına karşın; II. Abdülhamid'i döneminde de objektif değerlendirenler vardır. Örneğin ünlü Fransız tarihçisi Ernest Lavisse 1894-96 Ermeni olaylarından sonra; onca suçlamaya karşın Osmanlı Sultanı'nın Batı kamuoyunda imajını değiştirme ve 1897 Yunan Savaşı'ndan sonra tekrar saygın bir görünüm kazanma başarısını görünce "Abdülhamid belki de büyük bir adam" demekten geri kalmamıştır. Bir İngiliz araştırmasında da Abdülhamid "çağımızın en çarpıcı figürlerinden, hatta belki de en büyük kafalarından biri" diye tanımlanmaktadır[6].

Bütün söylemek istediğimiz, özellikle Batılı kaynaklardan esinlenerek, II. Abdülhamid'i değerlendirmenin yanlışlığını vurgulamaktır. Batılı kaynaklar, kendi emperyalist emellerine set çeken birine kızgınlıklarını, onu aşağılayarak çıkarmışlardır. II. Abdülhamid'i devirenlerin, eylemlerini haklı çıkarmak için bu kaynakları "tartışılmaz doğruları" belirten eserler gibi algılamaları anlaşılırsa da olayların üzerinden yüz yıl geçtikten sonra hâlâ bu kaynakların doğruluğunu irdelelememek ve gerçekçi bir değerlendirmesini yapmamanın açıklanır bir tarafı yoktur.

Bu durumu vurgularken; II. Abdülhamid'in çabalarının İmparatorluğu kurtardığı; o tahttan indirilmeseydi İmparatorluğun yok olmaktan kurtulacağı gibi aşırı varsayımlara da itibar etmediğimizi belirtmek isteriz. İnanıyoruz ki tarihi bireyler yapmaz; yaşanan çağ ve ortam kişiliklerin oluşmasını belirler. II. Abdülhamid'in kişiliğini de yaşadığı çağ ve ortamı belirlemiştir. Ancak yakın atalarından II. Mahmud hariç hiçbir padişahta görmediğimiz kadar kişilik ve sorumluluk sahibidir. Kendisini yıpratırcasına devlet işlerine vermektedir; bu verişte kanımızca doğal hakkı olduğuna inandığı saltanatını korumak kadar; sorumlu olduğuna inandığı devletini korumak ta başlıca endişesini oluşturmaktadır ve yine kanımızca dönemindeki bütün Osmanlı Devlet adamlarından çap olarak çok büyüktür. Ancak çok şanslı olduğunu söylemek olası değildir.

Osmanlı Sarayı'nın geleneksel kuşku ve entrika ortamı içinde, aile sevgisinden yoksun ve yeterli bir eğitim almadan büyümüştür. İnsanlara hiçbir zaman güveni olmamıştır. Bunda hakkı da vardır. Amcası Abdülaziz'in en yakın adamlarının ağabeyi Murad'a espiyonluk yaptıklarına tanık olmuştur. 1867'de henüz yirmi beş yaşındayken yaptığı Avrupa gezisinde Batı'nın hesaplarını ağabeyi Murad üzerinde yaptığını anlamıştır. Alkole ve belki de uyuşturucuya müptela; borç içinde yaşayan, hayalperest

---

6 - Taner Timur, adı geçen eser s: 334, not: 8.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ağabeyine göre çok gerçekçidir; mazbut ve tutumlu bir hayatı vardır. Önce amcasının sonra ağabeyinin tahttan indirilmesine şahit olmuştur. Padişahlığının ilk günlerinden itibaren bir kukla olmayacağını hissettirmiştir. Yabancı bankerlerden İmparatorluğun ekonomik durumu hakkında bilgi alması, şehzade iken karıştığı borsa oyunlarıyla kıyısından köşesinden bulaştığı ekonomik olaylar hakkında bilgilenmek istemesi kocamış vezir dönemin sadrazamı Rüştü Paşa'yı endişelendirmiş; "galiba başımıza bela aldık" dedirtmiştir. Gerçekten de bela almışlardır. Oluşmasını önleyemediği 1876 Rus Savaşı onu çok etkilemiştir. Nasıl etkilenmesin ki, Rus orduları Yeşilköye gelmişler; kendisi barış istemek için Rus Çarı'na başvurmak zorunda kalmış ve Rus Orduları Başkumandanı kibirli Grandük Nikola karşısındaki koltuğa pür azamet oturmuş ve ona tepeden bakmıştır, kendi evinde aşağılanmayı yaşamıştır. Bu olay kanımızca Abdülhamid'in ömrü boyunca çok ihtiyatlı davranmasının, macera aramamasının ve sorunları hep politika ile çözmeyi yeğlemesinin en büyük nedenidir. Doğu Rumeli ve Mısır olaylarında ihtiyatlı tutumu hep bu yüzdendir. Böyle hareket etmesi aslında reel politikanın da gereğidir. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu bir çelişkiler yumağıdır. Bir taraftan tek bağımsız Müslüman devleti ve Halife'nin ülkesi iken ve en kuvvetli emperyalist güçler, Fesch'in kitabında da okuyacağınız gibi II. Abdülhamid'in manevi etkilemesinden çekinip, Müslüman uyruklarının onun tesiri altında kalmasından korkarken; diğer yandan da bu güçlerin İstanbul'daki elçileri bir anlamda İmparatorluğun gerçek efendileri gibidirler. II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında İstanbul'u ziyaret eden aydın bir Bulgar kadını, büyük güçlerin elçilerini "İstanbul'un gerçek tanrıları" diye tanımlamaktadır[7].

Gerçekten de büyük güçler, her zaman Osmanlı Devleti üzerinde güçlerini hissettirmekten hem de kabaca hissettirmekten hiç çekinmemektedirler. Osmanlı devlet adamları da bu güçlerin etkisini kayıtsız şartsız kabul etmişlerdir. Örneğin II. Abdülhamid'in üç sadrazamı başı sıkışınca bu elçiliklere sığınmaktan çekinmemişlerdir. Sadrazam Kamil Paşa anılarında, ikinci sadrazamlığından azlinden sonra; bir valilikle İstanbul'dan uzaklaştırılması olayları sırasında; büyük devletlerin elçilerinin değil elçilik tercümanlarının saraya gidip kendi lehine tavır koymalarını iftiharla anlatmakta ve onların bu davranışlarını "hayrhâhâne" yani iyiliksever bir tavır olarak belirtmekte; böyle müdahelelerin devletin onuruna verdiği yaranın hiç farkında olmadığını göstermektedir[8].

Bu durumu saptar ve gerçekçi olarak olayları yorumlarsak; II. Abdülhamid'in bu bağlamdaki rolünü de fazla abartmadan değerlendirme olanağı buluruz. Osmanlı İmparatorluğu, Batılı güçlere kafa tutacak kudret ve yetenekten II. Abdülhamid döneminde değil ondan neredeyse iki yüz yıl önce yoksun kalmıştır. Durum gittikçe kötüleşmiş ve 1876 Türk-Rus savaşından sonra en belirgin bir şekliyle İmparatorluk yıkıma hazır hale gelmiştir. İmparatorluk yıkılmadıysa bu gücünden değil; mirasına konmak isteyenlerin bu mirastan yararlanma konusunda anlaşarnamalarındandır. Gladstone'dan sonraki İngiliz Başbakanı; Salisbury, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'a "Türkiye'nin çöküşünü Rus İhtilâli'ne kadar tehir etmek büyük başarı olacaktır" derken

7 - Petroff Sultane, Trente ans à la cour de Bulgarie; Paris 1927, s: 114.

8 - Kamil Paşa; Hatırât-ı Sadr-ı Esbak Kamil Paşa, İstanbul 1329 (1913), s: 180-198.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

derin bir politik sezgisi olduğunu göstermiş ama İngiliz emperyalizminin çirkin yüzünü de gözler önüne sermiştir[9].

İşte bu ortamda, II. Abdülhamid uluslararası diplomasi oyunlarını pekala anladığının kanıtlarını vererek statükoyu korumaya çalışmış ve müdebbir bir politikacı olarak yapabileceğin en iyisini yapmıştır. Devletin güçsüzlüğünün farkındadır; büyük güçlerin o dönemin tabiriyle Düvel-i Muazzama'nın karşısında elinden gelen budur. İngiltere'nin karşısına gururlu ama kısa akıllı II. Wilhelm'i karşı ağırlık olarak koymuş ve olayların yalnızca İngiltere'nin yönlendirmesiyle şekillenmemesi için çaba harcamıştır. İçinde bulunduğu çıkmazda bazı ödünler vermesine karşın Abdülhamid tek bir emperyalist devlete teslim olmamaya da özen göstermiş ve kendisine emperyalistlere karşı oynanacak ya da onları birbirine karşı oynatacak bir hareket alanını her zaman korumuştur.

Padişah politikasında başarılı olmuştur. İngilizler Ermeni olaylarını kışkırtarak intikam almayı planlamışlar ve bu olayların sonunda bütün Düvel-i Muazzama'yı arkalarına alarak II. Abdülhamid'i devirmek ve Türkiye'yi paylaşmak yolunu açmak istemişlerdir. O günkü İngiliz gazetelerinde Osmanlı'yı paylaşma planları açıkça yazılmaktadır. Ancak olaylar bekledikleri gibi gelişmemiş; Almanya'nın muhalefeti yanında kendi öz çıkar hesaplarına uygun düşmediği için Rusya da İngiltere'nin peşinden gitmemiş hatta Fransa'dan bile "yaktığı ateşteki kestaneleri kurtarmak için İngiltere bizi ileri sürüyor" diye eleştiriler almıştır. İngilizler kendi eserleri olan 1894-1896 Ermeni olaylarından bir çıkar elde edemeyince ve Ermenilerin İngilizlerin egoist ve kalleş politikalarının kurbanı olduğu bütün dünyaca anlaşılınca 85 yaşına basmış uslanmaz Türk düşmanı Gladstone "bu kıyımı ilham eden ve düzenleyen Abdülhamid'dir. Büyük katil kıyım üzerine kıyım yapıyor. On iki aydan beri altı büyük devletin diplomasisine üstün geldi. Gerçek şu ki bu altı devlet onun ayaklarına kapandılar. Tarih böyle bir küçültme kaydetmedi" diye İngiliz politikasının kışkırtıp sonunda ortada bıraktığı Ermenilerin vebalini II. Abdülhamid'in üstüne yıkarak kendilerini aklamaya çalışmıştır[10].

II. Abdülhamid, kafasındaki idealine ve amacına uygun bu politikasını sürdürürken, yurt içinde mutlak birliği sağlamanın aşırı derece bir mutlakiyet yönetimiyle olacağına inanmış ve böyle yapmıştır. II. Abdülhamid otokrat bir hükümdardır ancak onu kanlı bir tiran olarak göstermek gerçeklere pek uymaz; örneğin dedesi II. Mahmud ondan çok daha kan dökücüdür. Pek çok insanı sürgüne yollamıştır; ama siyasi karşıtlarını psikolojik yaklaşımlarla, menfaat sağlayarak elde etmek yeğlediği yoldur. Sürgüne gönderdiği kişilere, sürgünde geçinmeleri için resmi bir görev verdiği çok rastlanan bir durumdur; karşıtlarını öldürdüğü ise tam aydınlanamamış Midhat Paşa olayı dışında rastlanan bir olgu değildir. Bugünkü bilgilerimiz bunu doğrulamaktadır. Fesch'in kitabında okuyacağınız boğdurulup çuval içinde Haliç'e atılan insanlar bir oriental öykü; hiçbir kanıtı olmayan hikayelerdir.

II. Abdülhamid hiç şüphesiz ki çok vesveseli bir kişidir; bunun sonucu muhbirlik kurumu onun saltanatında etkin bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu konunun da abartıldığını sanıyoruz. Muhbirlik kurumu bütün Osmanlı tarihinde ve hiç çekinmeden söyle-

9 - Taner Timur, adı geçen eser, s: 317.

10 - Koloğlu Orhan, Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit, İstanbul 1998, s: 177.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yelim Cumhuriyet tarihinde de vardır. "Bay Muhbir"ler her zaman mevcuttur. II. Abdülhamid, bu kurumu bilerek ve bilinçli olarak kullanmıştır. Padişah'ın böyle bir kuruma gereksinim duymasını anlayışla karşılamamızı gerektiren nedenler de vardır. Amcası, ağabeyi hal' edilmiştir; bu dönemde bütün dünyada devlet reislerine suikast düzenleme çok yaygın bir eylem biçimidir; Rus Çarı, Fransız Cumhurbaşkanı, ABD Cumhurbaşkanı, Sırp Kralı, Avusturya İmparatoriçesi ve sayısız başbakan suikastler sonucu ölmüşlerdir. Padişahlığın hakkı olduğuna inanan, bunu hak olduğu gibi görev olarak algılayan ve kendisinin devletin başında olmasına gerek olduğuna samimiyetle kani olan II. Abdülhamid'in biraz aşırıya da kaçsa emniyetini düşünmesi ve gerekli önlemleri alması yadırganamaz.

Aslında kişi olarak korkak değildir. 1894 yılında bayram kutlama töreni sırasında meydana gelen büyük İstanbul depremi sırasındaki övgüye değer cesur davranışı; deprem sırasında korkuyla kaçışan sarayının adamlarını biraz da kart olan sesiyle sükunete kavuşturup; hiçbir şey olmamış gibi töreni sürdürmesi ve depremin sonuçları hakkında ivedi bir araştırma yapılmasını buyurması bunun kanıtıdır. 1905'te uğradığı bombalı suikastte de yine hiç telaşa düşmeden kendi kullandığı arabasıyla gayet sakin bir şekilde sarayına dönmesi bu saptamamızı kuvvetlendirir. Muhbirlerin her dediğinden şüphelendiği ve akıl almaz davranışlarda bulunduğu şeklindeki söylemlerin bütününe inanmak ta bize zor geliyor. Aksine bu ihbarların her zaman pek ciddiye almadığını gösteren anekdotlar da vardır. Örneğin İbnülemin Mahmud Kemal İnal "Son Sadrazamlar" adlı eserinde Tunuslu Hayrettin Paşa bölümünde şu ilginç olayı anlatır. Padişah bir gece sevip saydığı Şeyh Zâfir Efendi ile konuşurken acele kaydıyla bir muhbir-i sadık jurnal verir ve Hayrettin Paşa'nın Şeyh Zâfir Efendi ile konağında Padişah'ı hal etmek için konuştuğunu bildirir. Padişah muzip tavırla şeyhi bir paravana arkasına alır ve muhbiri huzuruna kabul eder. Şeyhi tanıyıp tanımadığını sorar; muhbir "nasıl tanımam şu an sadrazamla hallinizi konuşuyor" der; II. Abdülhamid gülerek şeyhi meydana çıkarır; öykünün sonu doğal olarak bir komedidir[11]. İlginç bir olayı da Padişah'ın başkatibi Tahsin Paşa anılarında anlatır: Her yıl Ramazan'ın onbeşinde II. Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet dairesini ziyareti gerekmektedir. Bir yıl bu ziyaretten önce, Topkapı Sarayı yolu üzerindeki Tıbbiye Mektebi'nden elektrikle infilak eden bir bombayla Padişah'a suikast yapılacağı jurnal edilir. Başkatip bu jurnal üzerine gidilecek güzergahın değişeceğini ve hiç olmazsa Tıbbiye Mektebi önünde sıkı önlemler alınacağını sanır; hiçbiri olmaz; daha garibi II. Abdülhamid jurnalı verenle alay eder gibi Mekteb-i Tıbbiye'nin önünde arabasını durdurur, başkatibini çağırır namaz vaktine ne kadar kaldığını sorar, on dakika yanıtını alınca bütün alayı on dakika okulun önünde bekletir. Tahsin Paşa, bu davranışıyla II. Abdülhamid'in bazı jurnallerdeki ihbarları nasıl önemsemediğini kaydeder ve kendisine verilen jurnallerin pek çoğunu da böyle değerlendirdiğini ve zarflarını bile açmadığını söyler[12]. Muhbirlik ve verilen jurnallerin etkileri konusundaki abartmalara bu iki örnek iyi birer yanıt oluşturur sanıyorum. Herkesin zeki bir adam olduğunu kabul ettiği II. Abdülhamid'in verilen bütün jurnalleri doğru kabul edip ona göre hareket ettiğini düşünmek pek olası değildir. Padişah bu ku-

---

11 - Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, İstanbul 1964, s: 940.

12 - Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, İstanbul 1931, s: 126-127.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rumu bir emniyet sübabı olarak görmektedir. Bu konuda abartıya gitmemiş midir diye sorulursa gittiğini, vezirlerini bile birbirine karşı kullandığını söylememiz gerekir.

II. Abdülhamid'in en çok eleştirilen yanlarından biri olan basın sansürünün gerekçesi ve nedenlerini burada uzun uzun anlatmak istemiyorum. Ancak Sayın Orhan Koloğlu'nun son olarak yazdığı "Avrupa'nın kıskacında Abdülhamit" adlı eserinde bununla ilgili çok ilginç yorumlara dikkat çekmekle yetineceğim. Avrupa basınının Osmanlı ülkesine girmesinin yasaklanmasını sorgulayanların, bazı Osmanlı gazete ve yayınlarının Avrupa'ya ve özellikle onların Müslüman sömürgelerine girmesinin yasaklandığından hiç söz etmemeleri ve bunun nedenleri araştırmamaları ve bu tutumu basın özgürlüğüne bir darbe olarak değerlendirmemeleri üzerinde de yalnızca yine dikkat çekmekle yetineceğim. Bir tipik örnek daha vererek bu konuyu da kapatmak istiyorum. II. Abdülhamid'in bir hamam külhanında çoğu dini kitaplar olmak üzere pek çok eseri yaktırdığı söylenir ve tiranlığının örneği olarak verilir ve hatta Padişah'ın hal edilmesinin şer'i gerekçelerinin biri de budur. Olay doğrudur; bazı dini içerikli kitapları II. Abdülhamid bir hamam külhanında yaktırmıştır ama bu kitaplar İngilizlerin kendilerine satılmış çoğu Hindli Müslüman din adamlarına yazdırdığı ve halifenin Türk olamayacağı ve mutlaka Kureyş kabilesinden gelen bir Arap olması gerektiğini belirten ve gizlice Osmanlı ülkesine soktukları propaganda kitaplarıdır. Bu gerçek bilinir, ama kitapların içeriğine hiç değinilmez ve Abdülhamid'in hem de din kitaplarını hamamlarda yaktığı istibdadının kanıtı olarak yinelenir durur.

II. Abdülhamid dönemi eleştirilirken verilen bir tipik Fehim Paşa örneği vardır. Padişah'ın süt kardeşi, esvapçıbaşısı ve her gece yatmadan önce dinlemeyi sevdiği polis romanlarının okuyucusu, güvendiği adamı İsmet Bey'in oğludur. Rezil bir adamdır, Beyoğlu'nu haraca kesmiştir, jurnalcidir ve Abdülhamid döneminin prototipi bir aşağılık bendegân örneği olarak Abdülhamid karşıtı her eserin baş aktörlerinden biridir. Bu durumu Fesch'in kitabını okurken de göreceksiniz. Bu saptamayı değişmez bir doğru kabul edebilirsiniz ve hiç bir şekilde eleştirisel yaklaşma gereğini duymayabilirsiniz. Ancak yansız bir yazarın şöyle bir değerlendirmesini okuyunca bu klasik olumsuz prototip hakkında başka bir değerlendirme yapma gereğini duymaz mısınız?

"Fehim, suikastlerin hazırlandığı, kapitülasyon dokunulmazlığıyla silah kaçakçılığının yapıldığı Galata-Pera bölgesinde tıpkı onların yasa tanımaz yöntemleriyle harekete girişmiş, yarattığı korku havasıyla caydırıcı olmayı da başarmıştı. Bunu Osmanlı Ordusu'nun Balkan dağlarındaki komitacılığı düzenli ordu uygulamasıyla bastıramayınca onlarla aynı komitacı düzendeki birliklerle mücadeleye girip başarı sağlamasına benzetmek mümkündür... Sultan'ın ne olursa olsun Galata-Pera'nın kontrol altına alınması isteğinin önceliği, yöntemi Fehim'in kendi cebini de doldurma eğilimine rağmen haklı kılıyordu. Bu davranış zaten Ermeni, Rum hatta Avrupa kökenli çetelere haraç veren küçük esnaf ve iş sahiplerini rahatsız etmemiş aksine güvence vermiştir. Ama iki kesim, faaliyetleri sınırlanan ihtilalci örgütler ve haraç vermek istemeyen Avrupalı büyük iş adamları tam rahatsız olmuşlardır"[13].

Bu yorum tartışılabilir ancak II. Abdülhamid döneminin en haklı eleştiri konularının bile irdelenebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

---

13 - Orhan Koloğlu, adı geçen eser, s: 303-304.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yine göz ardı edilen bir diğer konu da II. Abdülhamid'in adalet ve eğitimle ilgili konularda gerçek reform niteliğindeki çalışmaların sahibi olduğu gerçeğidir. Noterlik kurumundan, savcılık kurumuna kadar pek çok adli yenilik onun döneminde başlamıştır. Ortalama her Türk aydını gibi, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu eğitimde görmüş ve gereğini yapmak için çalışmıştır. Her il merkezinde açılan idadiler ve pek çok yüksek okul bunun kanıtıdır. Hukuk Fakültesi'nin asıl işlevine başlaması; alaylı yöneticiler yerine okullu yöneticilerin gelmesini sağlayacak Mülkiye Mektebi'nin açılması da onun eseridir. Bu çağdaş eğitim kurumlarından yetişmiş elemanlar ülkedeki yönetim kadrolarını işgal etmiş ve en azından yönetimsel örgüt; Tanzimat'ın amaçladığı kabuk değişimini üst düzeyde de olsa gerçekleştirmiştir ve bir yerde de bu değişim kendisinin sonunu da hazırlamıştır. Paradoksal düşünceleriyle ünlü bir yazarımızın[14] devrimci olmak açısından II. Mahmud ile Kemal Atatürk arasında II. Abdülhamid vardır demesi yalnız ilginç bir saptama değildir; üzerine pekâlâ durulacak bir varsayımdır.

Görüldüğü gibi II. Abdülhamid konusunda gerçekleri ortaya yansız olarak koymak zamanı gelmiştir.

Okuyucunun bütün söylediklerimizden, II. Abdülhamid'i bütün hatalardan münezzeh gördüğümüz kanısına kapılmasını istemeyiz. II. Abdülhamid'in pek çok hatası elbetteki vardır. Örneğin deniz kuvvetlerini ihmal etmesi ve bu ihmal sonunda Yunanlıların bir Averof zırhlısının Balkan Savaşlarında Ege Denizi'ni Osmanlı kuvvetlerine dar etmesi affedilmeyecek bir davranış yanlışıdır. Ayrıca daha öncede değindiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumda II. Abdülhamid'in yapabileceklerinin sınırlı olduğunu kabul etmek gerekir ve bu nedenle onun yaptıklarını olduğundan da büyük göstermenin ve örneğin hal edilmeseydi tarihin değişebileceğini iddia etmenin de bir anlamı olmadığı kanısındayız.

VI - SONUÇ

Biraz uzun tuttuğumuz bu önsözden amacımız, Fesch'i okurken okuyucuyu kendimizce hazırlamak arzusudur. Bu konuda söylediklerimizden çok daha iyi irdelemeleri yapabilecek ve bizim takdir edemediklerimizi belirleyip ortaya koyacak okuyucuların var olduğu pek tabii ki kesin bir olgudur. Ancak konuyu derinliğine inceleme olanağını bulamamış olabilecek bazı okurlar için belki yararımız olur diye bütün bu ön bilgiler verilmiş ve yine bu amaçla çevirinin çeşitli bölümlerinde dipnotlarıyla bazı bilgiler vermek yoluna gidilmiştir. Bilgili ve olayları bizden iyi değerlendirecek okuyucuların bu çabamızı anlayışla karşılayıp beyhude bir malumatfüruşluk gibi görmemelerini dileriz.

Çevirmen olarak son söyleyeceğim iki husus var. Birincisi aziz dostum ve ölümüne bir türlü alışamadığım arkadaşım Alâattin Eser'le ilgili. Rahmetli bu kitaba çok önem vermiş ve eseri çevirmem için çok yüreklendirmişti. Kısım, kısım yaptığım çevirileri kontrol etmesi için kendisine verirdim; o eşi bulunmaz itina ve dikkati ile imla hatalarından, benim dip notlarındaki düşüncelerime kadar herşeyi inceler; ve tipik İstanbul efendisi nezaketiyle uyarılarda bulunurdu. Bazen de beni müsveddelerin üzerine koyduğu notlarla hakkım olmayacak kadar över ve teşvik ederdi. Bunları aziz bir anı olarak

14 - Yalçın Küçük.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

saklıyor bu naçiz çeviriyi sevgili arkadaşımın aziz anısına ithaf ediyorum. İkinci olarak ta çalışmamda bana gerekli rahat ortamı hazırlayan, bütün kaprislerimi sineye çeken; kendisini ihmal etmeye gidecek kadar bu işe sarılmamı anlayışla karşılayan otuz üç yıllık karıma; yar-ı vefakârıma teşekkür etmek istiyorum. Bu teşekkürün çok fazlasını hak etmiştir.

Etiler, Eylül 1998

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Paul FESCH

Constantinople

aux derniers jours d'Abdul-Hamid

Balek bachdan cocar.
C'est par la tête que pue le poisson.
(PROV. TURC)

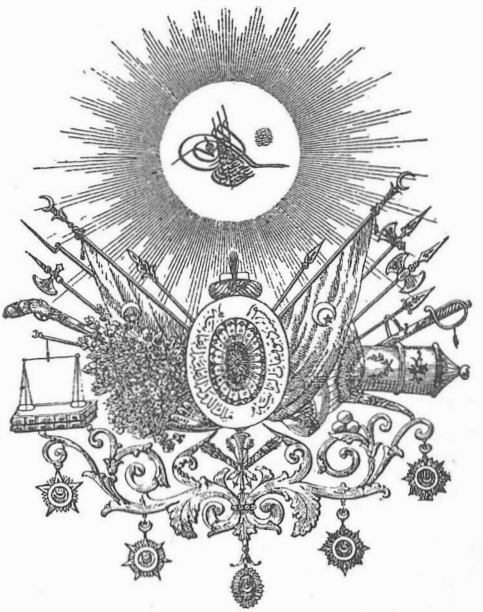

PARIS
LIBRAIRIE DES SCIENCES POLITIQUES ET SOCIALES
MARCEL RIVIÈRE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1-2

DOĞU EKSPRESİ-Lütfen "Büyük Doğu"-Abdülhamid'in casuslarından bir grup-Çiçek demetli kadın-Doğu Ekspresi'ne Almanlar'ın el koyması-Fransız maden sularına boykot-Sırbistan'da-Genç Bulgaristan-Midhat Paşa-Dairesel bir demiryolu-Gümrük ve Sinapyan..... 3-27

BASIN VE SANSÜR-Dünya'nın hakimi basın-İlk Türk gazetesi-1866'dan 1876'ya kadar Türk Basını-Abdülhamid tarafından basının boğulması-Sait Bey ve Kemal Bey-Hadım edilmiş gazeteler-Anastasya ve makasları-Yabancı gazetelerin bile yok edilmesi-*Le Bottin* burada kesmiyor-Abdülhamid gazetecilere madalya veriyor 28-70

MUHBİRLİK VE POLİS-Önerilen husus susmaktır-Bendeler ve kadın muhbirler-Jurnalci kamarillası-*Serhafiye-i Hazret-i Padişahi* Münir Paşa-Komploları ortaya çıkararak 100.000 Frank gelir elde etme sanatı-Rocambole Bahri Paşa, Haydutların öyküsü-20 Frank'lık bir madeni parayı yutup 17 Frank 50 santim çıkaran bir hırsız-Katil Fehim Paşa Abdülhamid'in gizli polisinin şefi oluyor-Almanya'ya bulaşanın başı belaya giriyor..... 71-126

HASTA ADAMIN SELAMLIK TÖRENİ-Yıldız'da bir panik-Eskiden ve bugünkü Selamlık Törenleri-Biz töreni seyretmek için yerimizi alıyoruz-Sarayda bir inek-21 Temmuz 1905'de yapılan suikast-Abdülhamid ve doktorları-Kafein enjeksiyonu-Kızdırılmış demir plakalar-Prostat kanseri-Sultan borçlarını ödüyor-Vasiyetle ilgili hususlar-O baba mıdır?-Yakında ölecek mi? 127-159

GELECEĞİN SULTANLARI-Veliaht, Şehzade Reşad-Resmi mahpus-Heyecan verici bir görüşme-Kardeşlerim, kızkardeşlerim!-İyi insan Reşad, liberal düşünceli Reşad-Şehzade Yusuf İzzet Efendi-Saldırgan da savunan da birbirinden yaman-Şehzade Süleyman'ın tatlılığı-V. Murad'ın oğlu-Şehzade Selim-Burhaneddin amacına erişecek mi? Almanya'nın kollanması-II.Wilhelm ve odalıklar-Bir Kürt Şeyhi'nin kehâneti 160-197

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ABDÜLHAMİD VE ANAYASA-*Tanzimat* ve Abdülmecid-Abdülhamid yalan yere yemin ediyor-Tahta çıkma nutukları-Midhat Paşa'nın rolü-Sürgüne gönderilmesi ve ölümü-*La Civilta cattolica* ve 1876 Osmanlı Anayasası-Moskof kurnazlığı ve Osmanlı bilgeliği-Korku delisi-Geçimsiz ve hırçın adamın uzun ve ağır makalesi-Deli İbrahim'in sonu 198-227

ANAYASAL REFORMLAR-Türkiye'de reaya ve Fransa'da Yahudiler-*Sic vos non vobis* -Türkler reform yapamazlar mı? Kur'an ve Şeriat buna engel mi? İslam, geri kalan bir saat-Muhammed zorbalara karşı isyan etmeyi öğütlüyor-Anayasa'nın ilanı-Beceriksiz bir dalkavuk-Halkların celladı Abdülhamid-Liberal reformlar için Müslüman ve Hıristiyanlar'ın birliği..... 228-257

HRİSTİYANLAR VE ASKERLİK GÖREVİ-Müslüman olmayan toplumlar-Hıristiyanlar ordudan çok kötü, iğrenç kişilermiş gibi atılıyorlar-*Karacı*-Yasa karşısında eşitlik-Pagan imparatorlar döneminde Hıristiyan askerler-*Kutsal Savaş*-Bir sahte manevra-Hıristiyanlar'ın protestosu Onları kabul etmeyen bir vatan için ölmeyi reddetmek-Ne yapmalı? 258-279

OSMANLI MECLİSİ-Bir Meclis'in rolü-1877-78 Osmanlı Meclisi'ne yapılan eleştiriler-Müslüman çoğunluk, Türk çoğunluk, memur çoğunluğu-Dillerin birleştirilmesi-Avusturya Meclisi örneği-*Vakit* gazetesinin bir makalesi-Abdülhamid meclis görüşmelerine mani oluyor-Meclis Başkanı Ahmed Vefik Efendi; yüzü gülmez, sert denetimci-Yurtsever milletvekilleri-Bir parça toprak bile-Rus-Türk Savaşı-Meclis Sultan ve bakanlardan hesap soruyor-Abdülhamid Meclis'i ve Anayasa'yı kaldırıyor. 280-333

JÖNTÜRKLER-Kimlerdir?-Ne istiyorlar?-*İttihat ve Terakki Komitesi,* Nadir Bey'in boşboğazlığı-Murad Bey vatanını terkediyor-Ahmed Rıza ve *Meşveret* -Murad ve Rıza arasında uyumsuzluk-Murad Bey İstanbul'a dönüyor-*Mizan* gazetesi kayboluyor, onun yerine *Osmanlı* doğuyor-Abdülhamid'in eniştesi Damat Mahmud Paşa iki oğlu Prens Sabahaddin ve Lütfullah ile kendi isteği ile sürgünü yeğliyor-Ermeniler'e ve Sultan'a mektubu-Sultan'ın onu geri döndürmek için ısrarı-O reddediyor ve sürgünde ölüyor-İki başlı Münir Bey-Osmanlı liberallerinin kongresi-Liberallerin lideri Prens Sabahaddin-*Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti*-Prens Sabahaddin'in Ermeniler ile yazışmaları-*La Turquie* ve *le Progrès*-Bay Berthelot ve Sir Edward Grey'e mektuplar-Panislamcılık-*Doğu sorunu ile ilgili Türk liberallerinin bildirisi*-Yurt dışında *Adem-i Merkeziyet Cemiyeti-Barika-i Reşadet*..... 334-418

TÜRKİYE'NİN GÜCÜ VE ZAYIFLIĞI-Türkiye'nin gücü din-Burke ve Thiers-İngiliz tarihçisi Ricault-Herşey dua ile-Türk'ün karakteri ve portresi-Türkiye'nin acıları-Memur egemenliği-Açık artırmaya çıkarılmış bir halk-Sultan bahşiş-Rüşvet ve şantaj-Avrupa'nın istilası..... 419-454

TÜRKİYE'DE FRANSIZ OKULLARI-Charlot'nun raporu-Bir müfettiş-İstanbul'daki Fransa Elçiliği'nin istatistikleri-Bay Charlot sıkışıyor-Bir raporun ikiyüzlülüğü-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hıristiyan tarikatlerinin kendi inançlarını yayma çabası-Kudüs'te Saint-Pierre yetim yurdu-Cezvitler ve Beyrut Üniversitesi-Kur'an'ın tadını çıkaran bir rahip-İskenderun'da frerlerin meslek okulu-İtalyanlar'ın birdenbire ortaya çıkması-Müslümanlar Hıristiyan din adamlarını seviyorlar mı?-Okulla ilgili kuruluşlar yanında yardım kuruluşları-Cumhuriyet Hükümeti'nin zihin yapısı-*Laik misyon*..... 455-496

FRANSA VE ALMANYA-*L'Union Française*-İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası ve başkanı-İhtiyar Fransa ve genç Almanya-İki elçi-*Temps* gazetesinin haberi-Türkiye'de demiryolları-Basra Körfezi'nde en büyük; Allemagne de Hamburg-Bağdat demiryolu hattı-Denizciliğimiz Doğu'da pek istemeden bulunuyor-Devlet fonlarında Fransa'nın tıkanması-Almanya ticaret ve sanayide kendi parasını ortaya koyuyor-Biz inişteyiz. 497-523

SANAYİ VE TİCARET AÇISINDAN TÜRKİYE-Bir Türkiye turu yapıyoruz-Bu ülkede satabileceklerimiz-Bu ülkeden alabileceklerimiz-Bu ülkede her türlü ticarete yer var-Vilayetler arasında-İstanbul'dan Erzurum'a-Trabzon'dan Basra'ya-Kudüs'ten Kastamonu'ya-İzmir'den Van'a-Edirne'den Selanik yoluyla Bursa'ya-Beyrut ve Lübnan-Kıbrıs ve Ege adaları..... 524-658

EKLER.-I. 1876 Osmanlı Anayasası; II. Safvet Paşa'nın mektubu..... 659-676

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

İstanbul'dan dönüşümde, Türkiye'deki dostlarım kadar Fransa'daki dostlarıma da, gezimin öyküsünü kısa bir sürede tamamlayıp onlara sunacağımı söylemiştim. Türkiye'deki dostlarımın, onları seven bir yabancının, Türkiye'de gördüklerinin kendinde bıraktığı izlenimlerini bir kez daha okumaktan; Fransa'daki dostlarımın ise benim bu gezi öykümden yeni görüşler veya başka bir deyişle yeni olmasa bile en azından farklı bazı bilgiler edineceklerinden mutlu olacaklarını düşünüyorum.

Bu amaçla, gezi anılarımı yeniden gözden geçirdim, yolculuktaki ilginç olayları iki yol arkadaşımla bir kere daha anımsadık, notlarımı düzene soktum, her normal gezginin yaptığı gibi yolculukta çektiğim fotoğrafları banyo ettirip sıraladım. Bütün bu hazırlıklar bitince eseri artık yazabilirdim.

Ama, düşüncelerimi kağıda dökmeye başlayınca, kitap için aklımdan geçen ilk fikirlerim git gide bir değişime uğradı; bu, fikirlerin çağrışımının gizemli mekanizmasını inceleyenler için çok bilinen bir olaydır ve kitap önceden hiç düşünmediğim bir şekil aldı. Gerçek olarak gördüğüm ve çizmeye çalıştığım olgular yavaş yavaş silinmeye başladı ve olayların akışı içinde onların yerini başkaları aldı ama bunların ilk fikirlerimle yine de bir yakınlıkları ve benzerliği yok değildi. Kısaca söylemek gerekirse, ilk önceleri düşündüğüm güzellik ve çirkinliğin çarpıcı karşıtlıkları içindeki bir İstanbul tasviri, güneş ışınlarının sisi dağıtması gibi yok oldu gitti. Doğanın İstanbul'da o kadar canlı ve değişik renklerle o kadar güçlü bir fırça vuruşu ile resmettiği bu dekorlar sanki hiç önemi olmayan aksesuarlarmış gibi depolarına giriverdi. Hiç kuşku duyulmayacak bir dramın aktörlerinden gözümün önünde yaşayan ve bir şeyler yapan birçoğu da kulislere geri döndüler veya benim gözümde en azından rollerini artık oynayamayarak dekorların arkasında kayboldular.

Onun için Boğaziçi, artık iki kıtayı ayıran ve yer yer bazan Avrupa, bazan Asya kıyılarına sokulup İtalya'daki en güzel göllerle karşılaştırılabilecek küçücük koy şeklinde göller teşkil eden kaprisli kıvrımlarıyla olağanüstü güzellikte bir geçit değil; aynı zamanda zulmetmek sapkınlığıyla kendinden geçen manyak bir zorbanın kininin masum

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kurbanlarını hızlı akıntılarında sürükleyerek toplayan kanlı bir çirkef kuyusu ve büyük bir kanalizasyon kolektörüdür* Çırağan Sarayı, bahtsız V. Murad'ın içinde yirmi sekiz yıl ağır ağır can çekişerek öldüğü ve içine canlı olarak kapatıldığı bir mezar; Dolmabahçe Sarayı, içinde kendinden o kadar iyi şekilde söz edilen veliaht Mehmed Reşad'ın sessizce ve düşünceler içinde ihtiyarlayıp gittiği aşılmaz bir hapishanedir.

Saf bir turist gibi, insanlara tanınmayan bir serbestliğin kendilerine verildiği İstanbul'un meşhur köpekleri karşısında hayran kalabilir miyim? Hiç olmazsa bu ülkede birine "Sizi bir köpek gibi öldüreceğim" demenin ona uzun ömürler dilemek anlamına geldiğini de mi anlamayacaktım? Çünkü bu ülkede köpeklerin yaşamına saygı gösteriliyor ama başlarına ne geldiği bilinmeden insanlar kayboluyorlar, zehirleniyorlar ve boğduruluyorlar. Köpekler hiç olmazsa ceza görmeden açlıklarını belirtmek için havlıyorlar veya acılarını belirtmek için hırlıyorlar. Halbuki insanlara şikâyetlerini dile getirmek, padişah karşıtı olarak suçlanmak tehditi altında yasaklanıyor; ve bunun sonucunda da insanları ezen acımasız bir zorbalığı değil protesto etmek, en yakın olduklarına ve hatta kendi kendine mırıldanmak bile cezalandırılıyor.

Verdiğim bu kısa örneklerden benim ***Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul****'da neler yazacağımı anlamak herhalde çok kolaydır.*

Sonuçta bu kitap, olayların kanıtlarıyla desteklenen bir gezinin öyküsüdür. Bu öyküde anlatılan; Abdülhamid ve onun gözdelerinin hatasıyla gitgide bir uçuruma doğru sürüklenen Türkiye'nin içler acısı durumudur. Türkiye bu uçuruma parçalanmış ve çürümüş olarak düşecektir. Türkiye, bu durumdan ancak zaman içinde, bürokrasi egemenliği virüsüne bulaşmamış ve Gladstone'un haklı olarak "En büyük katil" diye tanımladığı kişinin intikamının erişemediği çocukları tarafından kurtulabilir.

Diğer taraftan bir Fransız olarak; Fransa'nın Türkiye'nin bir müttefiki ve dostu olduğunu unutmuyorum. Fransa bu ülkede kültürü ve ticareti ile ayrıcalıklı, üstün bir yer işgal ediyordu, ama bugün bu iki konuda tam anlamıyla yenilgiye uğradı.

Çok uzun bir röportaj gibi görülebilecek bu eserin vurgulamak istediği ana husus; benim için anlamı olan bir tutkudan yoksun olmayarak ama bir kin de gütmeyerek Fransa ile liberal Türkiye, yarının Türkiye'si arasında eski dostluk bağlarını yeniden sıklaştırmak gibi bir büyük isteği dile getirmektir.

Paris, 1 Kasım 1907

---

* *Bu satırlar, Abdülhamid karşıtlarının, onun muhaliflerini öldürüp denize attırdığı şeklindeki iddialarının yazarca kabul edildiğinin bir kanıtıdır. Bu iddiaların bugün doğru olmadığı bilinmektedir. Bu konuda çevirmenin yazdığı önsöze bakılabilir (Çevirenin Notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DOĞU EKSPRESİ

Doğu Ekspresi, Paris'ten akşam 7.30'da hareket edecekti. Biletler alınmış ve yerler ayrılmış olsa da erken gelmek iyidir; tam saat 7.00'da gardaydım.

Çok çarpıcı bir zıtlığa bir anda gözlerim takıldı. Bavullarımı kaydettireceğim gişede çok zarif bir genç kadın gördüm; Doğu'dan gelme haplara hiç gereksinimi olmayan göğüslerini sımsıkı saran ve yuvarlak hatlarını iyice belli eden bir son moda tayyör giymişti. Her tarafından canlı bir sağlık fışkırıyordu. Ondan biraz uzakta, onu beklediği anlaşılan küçük ve zayıf zavallı bir yaratık görkemli, kırmızı güllerden oluşan bir çiçek demetini saygıyla taşıyordu. Belini sıkan kısalmış redingotu ya eski elbise satan bir dükkanın vitrininden görülüp alınmış yahut ta bir arkadaştan borç istenmişti. Kol uçlarına gelince, redingotun kolları çok kısa olduğundan kolları tamamen açıkta kalmış gibiydi; salonun yarı karanlığında rengi pek belli olmuyordu. Eğer ilk önce aklıma Viyana'ya gidecek olan bir aktrise eşlik edecek olan herhangi bir tiyatronun bir makinisti olabileceği düşüncesi gelmeseydi, rahatlıkla bu adamın bir gizli polis veya ajan olduğuna inanabilirdim... Tamam onu tanıdım. Eugène Sue* *Paris'in Esrarı*'nda veya *Serseri Yahudi*'de sanki onun portresini çizmişti; bu adam o zamanlar söylendiği gibi Kudüs Sokağı'ndan çıkmıştı.

Sıram geldi, kayıt işlemleri tamamlandı, ve trenin durduğu yere doğru yürüdüm.

---

* *- Eugène Sue (1804-1857), XIX. yüzyılda yarı serüven yarı polisiye romanlarıyla ünlenmiş ve eserleri döneminde Türkçeye çevrilmiş bir Fransız yazarıdır. Sosyal adaletsizliklere dokunan eserleri zamanında halk tarafından çok tutulmuştur (Çevirenin notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Acele eden bir yolcu istemeden domuz derisi bavuluyla bana çarptı. Hiç şüphesiz politikanın kendileri için tek ve en önemli iş olduğunu sanan pek çok Fransız'dan biriydi. Uzun bir gezi için yapılması gerekli hazırlıklar bile onları bu düşüncelerinden vazgeçirmez. Muhakkak onu gara getiren arabacı kendisini Cadet Sokağı'nın önünde bırakmıştı. Trene binebilmek için zihnini fazla yorması gerekmiyordu. Kendinden çok emin bir şekilde ilgili bir memura şu şekilde bir soru sorarak bineceği vagonu aramaya başladı!

Aceleci bey-Lütfen Büyük Doğu'ya nereden binebilirim!

Memur (*şaşkın*)-Ne dediniz?

Aceleci bey-Büyük Doğu!

Memur (*aptallaşmış*)-Ne ?

Aceleci bey-İstanbul treni, nerede !

Memur (*sakinleşerek*)-Doğu Ekspresi mi? En son peronda, solda.

Bir şaşkınlık irkilmesinden sonra hemen kendine hakim olan aceleci bey tarif edilen perona gidiyor.

Dalgınlığına ve yanılgısına gülerek onu izliyorum. Ama ona gülmekle de haksızlık etmiyor muyum? Bunu kendi kendime itiraf ediyorum.

Sanki ben ondan başka bir hamurdan mı yoğrulmuşum? Benim yaptığım gerçekten de kendini beğenmişlik. Horace'ın* hakkı var.

"Diğer ülkeleri görüp incelemek için yurdumuzu boşu boşuna terkediyoruz. Bizim saplantılarımız da çelik pruvalı gemilere bizimle birlikte tırmanıyor" Bu saplantılar bavullarımızın köşe bucaklarına ve şapkalarımızın içine saklanıyor; *Joanne* ve *Baedeker*'lerimizin** sayfaları arasına kayıyor. Beyinlerimizin kıvrımlarının içine giriyorlar. Bu saplantılar kişiliğimizi o kadar derinden etkiliyor ki, herbirimiz aynı görüntüler ve aynı âdetler karşısında, gözlerimizi örten tülden hiç haberimiz olmadan onları gördüğümüzü sanıyor ve yanımızdakinden bambaşka şekilde ve başka bir görüş açısıyla onları algılıyoruz.

Deminki bey, bir rüzgâr gibi kayboluveriyor, onu göremiyorum ve bu sırada bir grup insan önümü kesiyor. Demin genç kadının yakınında gördüğüm biçare polisim birdenbire birçok kişiden biri oluyor; bakıyorum şimdi; onlar bilemediğim bir renk serisine göre sıralanmış on kişiler. Hemen bu sıra-

---

* - *Horace yahut latince aslıyla Horatius Quintus Flaccus (M. Ö. 65-8). Latin şairi. Rönesans'tan sonra şiirde dengenin ve ölçünün klasik erdeminin bir örneği gibi kabul edildi (Çevirenin notu).*

** - *Joanne ve Baedeker dönemin en önemli gezi rehberi kitapları (Çevirenin notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lamanın mantığını anlıyorum. Giyilen elbiselerin genişliği ve darlığı ile kullanmadan gelen eskilik ve eskiliğin işareti olan kumaşın parlaması bu gruptaki insanların aşamalarını belli ediyor.

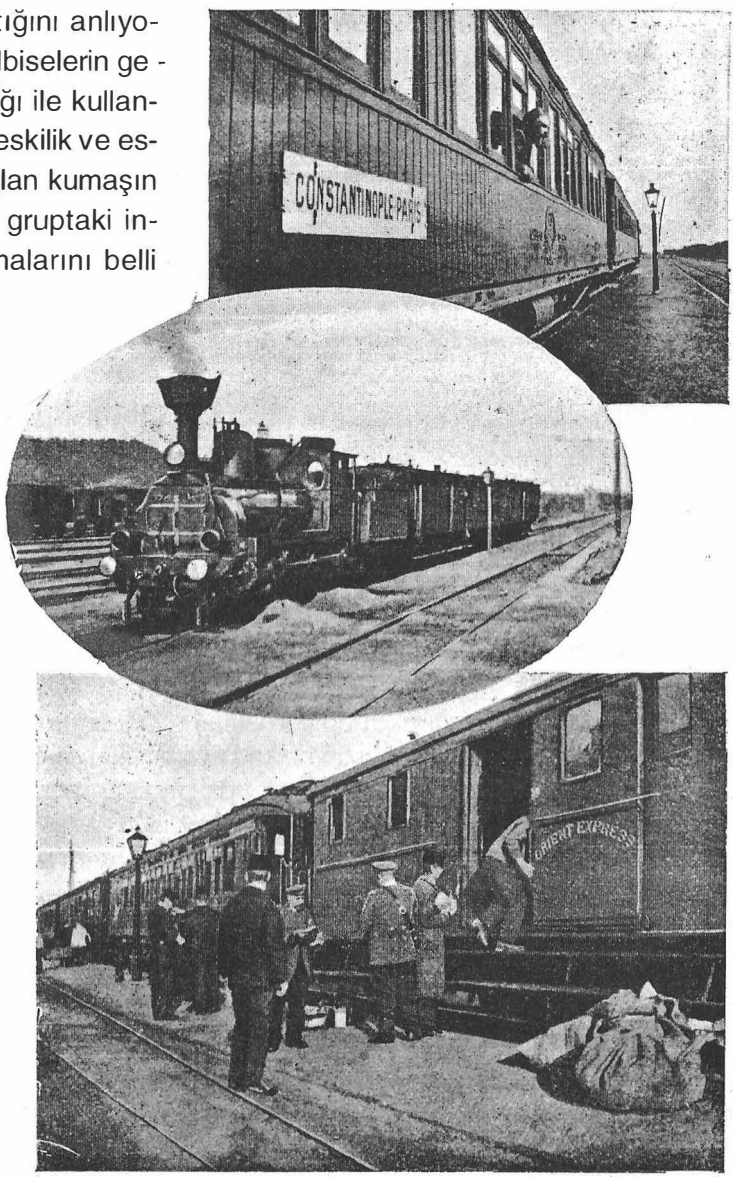

1 ve 3. Doğu Ekspresi-2.Turba ile çalışan Sırp treni

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bir adımını öne atmış, başında uzunca bir şapka, dimdik ve saygın bir kişi, hiç şüphesiz bir şef, önünde duran yataklı vagona sabit nazarlarla bakıyor. Bu adam kim? Peronun elektrik lambalarına ilaveten trenden de gelen ışığın aksi altında yüzünün ve vücudunun belirli kısımları yarı gölge içinde belirginleşiyor. Onun etrafındakileri görüyorum, çıkık elmacık kemikleri, yüzün üstünden birdenbire fışkırmışa benzeyen burunlar, koca bir leğen gibi kulaklar. Anladım: Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Suriyeliler'den meydana gelen bu gizli ajanlar kafilesi Paris'teki Türk Büyükelçisi Münir Paşa'nın yönetimi altında.

Bu grubun görevi Fransa'daki Jöntürkler'i gözetim altında tutmak. Yoksa Münir* bir geziye mi çıkıyor?

Bütün bunları düşünürken zaman geçiyor. Üç gün süreyle bana hapishane gibi gelecek kompartımanıma geçmek için trenin basamaklarına tırmanıyorum. Ne görüyorum? Çeşitli karton kutularla filelere kadar dolmuş ve paketlerin ortalarında gül demetinin mağrur ve pırıl pırıl gözüktüğü yan kompartımanda demin gördüğüm boylu boslu genç kadın oturuyor.

Birdenbire trenin düdüğü ötüyor, gizli polisler kendilerine çeki düzen veriyorlar ve vagonun önüne geliyorlar, şefleri genç kadının yaklaştığı tren kapısına doğru bir adım atıyor ve kadının kendisine uzattığı eli gayet zarif bir şekilde öpüyor ve biz hareket ediyoruz.

Ben şaşkınlık içindeyim. Abdülhamid'in casuslarının böyle saygıyla uğurladıkları bu garip genç kadın kim? O da padişahın gizli polisinden olmasın? Boş ver! Şimdi bu konuyu bırakalım; akşam yemeği servisi başladı. Yarın da daha ciddi işler çıkacak. Belki de saplantılarımın birinin kurbanı olacağım.

Saat 10.00'a doğru yola çıkarken biletlerimizi alan memur onları bize geri getiriyor; sonra yataklarımızı yapıp bize "Allahaısmarladık" diyor.

- Bizimle beraber gelmiyor musunuz?

- O hayır! Ben sizi Deutsch-Avricourt'un** memurlarına devredeceğim.

---

* - Salih Münir Paşa (Çorlulu) (1857-1938). Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu olup Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Tercüme Odası'na girmiş; Ahmed Vefik Paşa'nın özel katibi, Maden ve Orman Nezareti mektupçusu daha sonra Ticaret Nazırı olmuş ve 1897-1908 arası Paris Elçiliği yapmıştır. Fransa Siyasal Bilimler Akademisi'nin muhbir üyesidir. Diplomasi ve diğer konularda çeşitli kitapları vardır (Çevirenin notu).

** - *Deutsch-Avricourt; Alman Demiryolları İdaresi'nin adıdır (Çevirenin notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

- Sizin yerinizi alacak görevliler kimler?

- Almanlar.

- Hiç şüphesiz onlar da Avusturya hududunda görevlerini terkedecekler değil mi?

- Hiç te öyle değil, onlar İstanbul'a kadar giderler.

Bu çok garip ama, ne yapalım ki durum bu.

Birkaç yıl önce Berlin'e gitmiştim. Liège'de Fransız makinist daha öteye gitmesi yasak olduğundan yerini Alman makiniste terketmişti. Dönüşte aynı şekilde Fransız makinistin görevi devralıp almadığına dikkat ettim,öyle bir şey olmadı. Alman, Paris'e kadar geldi. İyi niyet göstererek, hükümetimiz bu can sıkıcı anormalliği hoş karşılıyordu. Bununla birlikte en sonunda mantığın gereğini yerine getirdi. Gerçekten de şimdiye kadar Fransız makinistler İstanbul'a kadar gidiyorlardı. Ne vakit ki Almanlar onların hudutlarından geçişine yasak getirdiler; o günden sonra Fransa hududunda da Alman memurlarına aynı yasak konuldu.

Böyle bir davranışa aynıyla karşılık vermek çok doğaldır; asıl şaşırtıcı olan bu işte geç kalınmasıdır.

Bundan dolayı Doğu Ekspresi'nde Yataklı Vagonlar Kumpanyası, Almanlar'ın tekeli altına girmiştir. Avusturyalı olduğunu söyleyen başgarsona en azından bizim gezimizde bütün yol boyunca yani Paris'ten İstanbul'a ve ters yönde hizmet etme izni verilmiştir.

Bu dışlama olayı yalnızca Fransız çalışanları için değil, Fransız ürünleri için de söz konusudur.

İlk gün öğleye doğru Bavyera düzlüklerinde yol alıyoruz. Öğle yemeği yeniliyor.

- Garson! Bana bir şişe Saint-Galmier suyu getirir misiniz.

- Biz de o sudan yok efendim.

- O zaman bir Vichy.

- Artık ondan da bulunmuyor.

- Bir Vals...

Garson bana yanıt vermeden gidiyor. O arada şefgarsonu yakalıyorum. Ona

- Bir şişe Vals suyu istemiştim; diyorum.

- Fakat; bu sudan bizde yok efendim.

Bu anda gözüme her tarafta bol bol bulunan *Uluslararası Yataklı Vagonlar ve Büyük Ekspresler Şirketi'nin Kıta Avrupası Rehberi* ilişiyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Onu açıyorum, demiryolu şebekesini gösteren haritanın arkasında bulunan koca harflerle yazılmış şu ilanı, şaşkın şaşkın bakan şefgarsona gösteriyorum: "Vals, Marie kaynağı, içme istasyonlarının en eskisi, sofra sularının en hoşu; berrak, hafif, hazmettirici-5452 *Kumpanya'nın bütün vagon-restoranlarında bulunur.*"

- Buna ne diyorsunuz? diye soruyorum. Şefgarson kekeliyor:

- Deutsch-Avricourt geldiğinden beri artık Fransız maden sularını bulundurmuyoruz.

- Bu geçici bir şey mi?

- Hayır, her zaman bu böyle. Bu bir kural; Fransız maden suları burada satılmıyor.

Daha fazla bir açıklamayı, zaten yapamayacak olan bu küçük dereceli görevliden istemenin yararı olmadığını düşünüyorum.

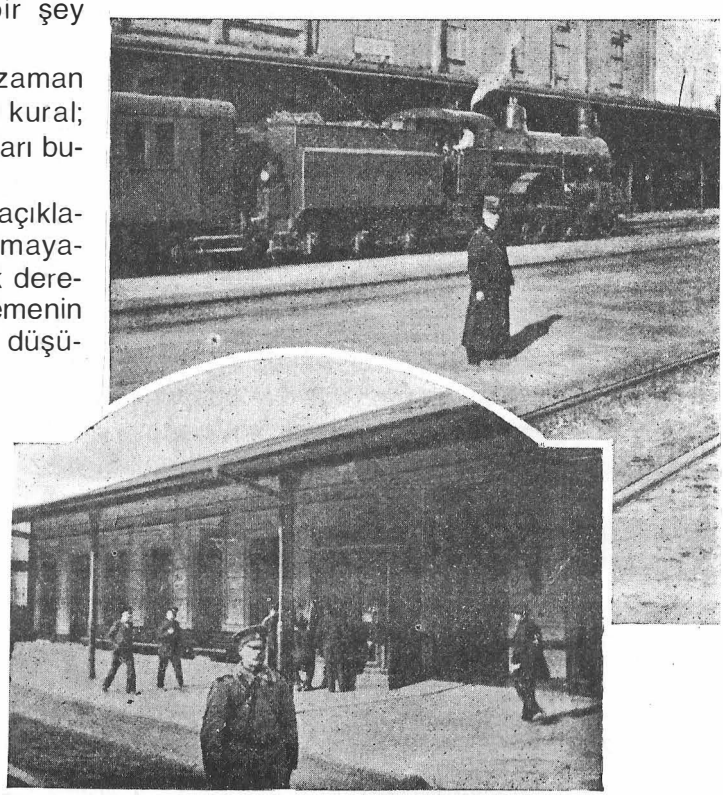

Garda-Linz ve Niş

- Peki. Biz ne içeceğiz?

- Size *Apollinaris* veya *Mattoni's Giesshübler* verebilirim.

Başka çare yok. Bizi, aşırı derece gazlı Alman yahut Avusturya sularını içmeye mecbur etmek için Fransız sularımız yasaklanıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Tesadüfen normal bir su istediğimiz zamanda bize korku ve dehşete kapılmış acıyan bir hava içinde yanıt veriliyor:" Aman efendim; sağlığınızı korumanız lazım. Bu ülkelerin suyu, özellikle bu hatta çok tehlikelidir..." Biz yeniden *Apollinaris* veya *Mattoni's*

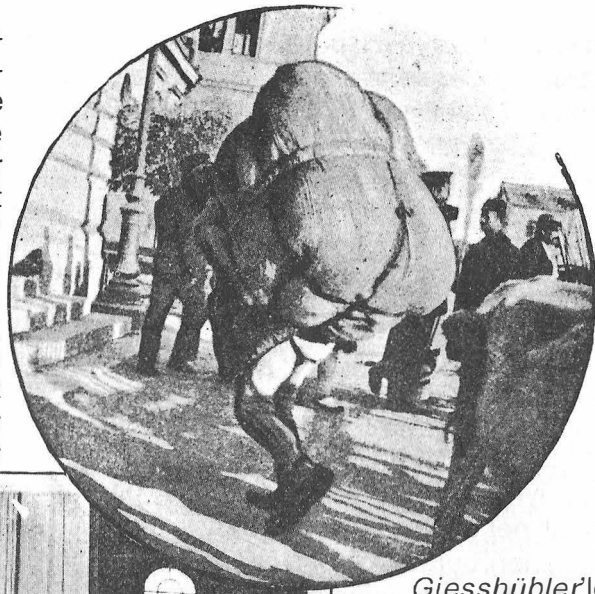

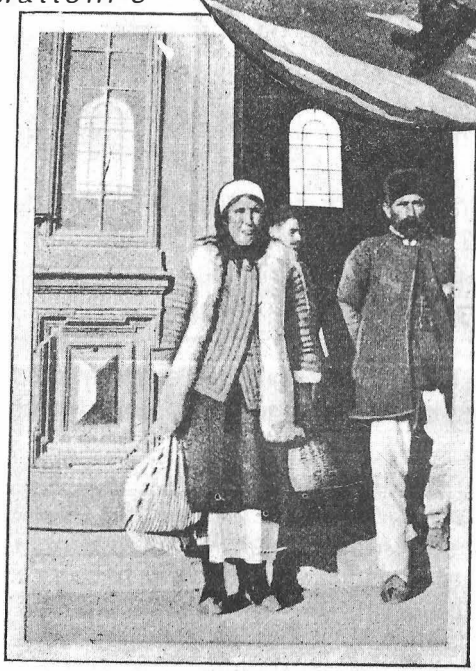

Sofya-Garın önündeki alandan görüntüler

Giesshübler'leri içiyoruz. Dönüşte de aynı şey oluyor.

Bu adice bir boykot olayıdır. Ne bu boykotun sebebini anlıyorum ne de Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi'nin buna benzer koşulları kabul etmesinin nedenlerini çıkarabiliyorum. Eğer Vals Suları Şirketi bu davranışı kabul ediyorsa bunu nasıl yorumluyor ve şüphesiz kendine çok pahalıya mal olan bu ilanları niye veriyor bilmek istiyorum. Alman makinistlerin eleştirilecek tek noktası bu değildir. Onlar aslında çok saygılıdırlar; hatta gereğinden çok. Bizim mektuplarımızı Münih postahanesine götürüp atmayı öneren bir tanesini bile gördüm. İki arkadaşım ve ben ona onbir mektup

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

emanet ettik. Şimdi olaya şaşırmayın. Bu mektupların hepsi Fransa'daki adreslerine sekiz günden daha fazla bir zamanda gidebildiler. Bu gecikme; Münih'teki postahanede Doğu Ekspresi'nin talihsiz Fransız yolcularının mektuplarının içine konduğu siyah bir kutu ile açıklanabiliyordu ve bundan Sa Majeste İmparator Abdülhamid'in yararlandığı söyleniyordu. Belki yanlış bir varsayım.

Ama kanımca hiç te mesnetsiz değil. Boileau'nun* dediği gibi: *Gerçek bazan gerçeğe benzemeyebilir.* Bu çeşitli terslikler ve bunların üzerinde sürekli olarak yorumlar yapmak yolumuzun uzunluğunu unutmakta bize yardımcı oluyordu. Bu arada trenimizin hızı da hiç fena değildi. Tarifeye göre Fransa'da saatte 62 kilometre, Almanya'da 55, Avusturya'da Viyana'ya kadar 57, Viyana'dan Peşte'ye kadar 56, Peşte'den ikinci günün ilk ışıklarıyla içinde bulunduğumuz Belgrad'a kadar 54 kilometre yaptık.

Tan yeri iyice ağardı ve bir zamandan beri farketmeye başladığımız kaleyi ve kenti net olarak görebilmemiz için "sabahın kapıları" aralandı.Tuna ile Sava nehirleri burada birleşiyorlar ve sanki hareket eden bir çember teşkil ediyorlar. Bu muhteşem manzara, Sırplar'ın eski bir halk şarkısından bazı kıtaları bana anımsattı:

"Sırbistan'ın güneşi Tuna'nın sularını parlattığında; nehir sanki Karadağlılar'ın yatağanlarını ve pırıl pırıl tüfeklerini sürüklüyor gibidir; o, Sırbistan'ı koruyan çelik bir nehirdir. Onun kıyısına oturmak ve düşmanlarımızın parça parça olmuş silahlarına bakmak ne güzeldir.

Arnavutluk'tan gelen rüzgâr dağlardan inip Schumadia ormanlarının içine girdiğinde; Morava'da yenilen Türk Ordusu gibi sesler çıkarır; bu mırıltılar özgür Sırplar'ın kulağına ne hoş gelir. Ölü yahut diri, savaştan sonra, bizim gibi özgürlük şarkısı söyleyen şu meşenin altında dinlenmek ne güzeldir"

Sırplar herşeyden önce savaşçı insanlardır. Bundan dolayıdır ki kendilerine bir dayanak bulmuşlar ve baskıya direnebilmişlerdir. Elisée Reclus** ile beraber bizim düşüncemiz onların genel olarak uzun boylu, güçlü, kuvvetli, geniş omuzlu ve gururlu kişiler olduğu şeklinde. Yüz hatları çok belirgin, dik ve çoğu zaman kemerli bir burunları var, elmacık kemikleri bir parça çıkıntılı; saçları nadiren siyah ama bol ve sık; gözleri delici ve sert bakışlı; kalın olan bıyıkları hepsine bir asker havası veriyor. Sırplar, Doğu ulusları arasında tartışılamaz cesaretleri, davranışlarının saygınlığı, karakterlerinin

---

* *Nicolas Boileau (1636-1711). Fransız yazarı. Satirik ve ahlaki şiirler yazdı. Klasizm akımının teorisyenlerindendir. Molière ve Racine'in dostu idi (Çevirenin notu).*

** *- Yazarın yol arkadaşı bir coğrafyacı olup bu konuda eserleri vardır (Çevirenin notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

asaleti ile seçkin bir yere sahiptirler. Zaten XIX. yüzyılın başlarında içinde bulundukları sefalet ve yalnızlık koşullarına karşın bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları ve asırlar boyunca baskıya direnebilmeleri için enerjilerinin fazla olması gerekir. Eskiden Türk boyunduruğu altında iken de kendi aralarında eşit insanlardı, şimdi özgürlüklerini kazandıktan sonra da eşit insanlardır. Sık sık şu sözü tekrarlarlar: "Bizim aramızda hiç asil kimse yoktur, çünkü hepimiz asiliz". Tumturaklı ve parlak lisanlarıyla kardeşçesine senli benli konuşurlar ve birbirlerine en yakın akraba isimleriyle hitap ederler. Aile bağları ve aynı şekilde dostluk bağları Sırbistan'da çok önemlidir.

Bu nitelik dönem dönem bu bedbaht ülkeyi kana bulayan kavgaların nedenini kısmen açıklar. Artık Miloş'un yandaşları ile Karayorgi'nin yandaşları vatanlarını savunmak için Türkler'e karşı savaşmıyorlar; iktidarı ele geçirmek için birbirleriyle döğüşüp, birbirlerini boğazlıyorlar* Bunun için artık Sırbistan'ın bir parça emniyet içinde nefes almaya gereksinimi vardır. Ülkedeki hareketlilik yalnızca politik anlamda değil düşünsel ve toplumsal olarak ta bir kaynama noktasındadır[1]. Türk boyunduruğunun son ve yararsız kalıntıları nasıl tarihe gömüldüyse onun gibi eski kinleri beslemektense onların izlerini silmek çok daha iyidir.

---

* *Sırbistan, Osmanlılar'dan bağımsızlığını elde ettikten sonra Miloş Obronoviç ve Karayorgiyeviç adlı iki Sırp liderinin taht kavgalarına sahne oldu. İlk önce Miloş, sonra Karayorgi sonra yine Miloş taraftarları egemen oldular. 1903'te Miloş hanedanından Kral Aleksandr ve Kraliçe Draga bir isyanda öldürüldükten sonra egemenlik II. Dünya Savaşı'na kadar Karayorgi hanedanına geçti. Kitabın yazıldığı sırada Karayorgi hanedanından I. Peter Sırbistan kralı idi (Çevirenin notu).*

1 Bunun kanıtı olarak gazete ve dergilerin çokluğunu verebilirim. Bir belge olarak yalnızca bir kentte, Belgrad'da yayınlananların listesi: *Beogradske Noviné:* Belgrad Gazetesi (politik)-*Vesnik Srpske Tzrkvé:* Sırp Kilisesi Habercisi (dini)-*Vetchernié Novosti*: Gece Haberleri (politik)-*Glasnik Pravoslavné Tzrkvé*: Ortodoks Kilisesi'nin Gazetesi (dini)-*Dnevni List*: Günlük Gazete (politik)-*Delo* Eser (Edebi)-*Domatchitza*: Ev Kadını (aile)-*Iskra*: Kıvılcım (edebi)-*Nastovnik*: Öğretmen (Pedagojik)-*Narodno Zdravlé*: Halkın Sağlığı (tıbbi)-*Odjek*: Akis (politik)-*Prosvetni-Glasnik*: Maarif Gazetesi (Milli Eğitim Bakanlığı organı)-*Routchni-Rad*: El İşleri (iktisadi)-*Somo ou prava*: Özerklik (politik)-*Slovenski-Youg*: Güney Slavları (politik)-*Srpska Zastava*: Sırp Bayrağı (politik)-*Sırpske Noviné*: Sırp Gazetesi (politik)-*Trgovinski-Glasnik*: Ticaret Gazetesi (ticari)-*Tojak*: Çiftçi (tarımsal)-*Outchitel*: Öğretmen (Pedagojik)-*Chtampa*: Basın (politik)-*Zemlioradnitchka-Zadrouga*: Tarım Birliği (Tarımsal)-*Politziski-Glasnik*: Polisin Gazetesi (Polis Bakanlığı'nın organı)-*Sırpski Seliak*: Sırp Köylüsü (iktisadi)-*Dom i Chkola*: Ev ve Okul (pedagojik)-*Knigevni Glasnik*: Edebi Gazete (edebi)-*Politica*: Politika (Politik)-*Brka* (mizahi)-*Pravda*: Adalet (politik)-*Srpski Narod*: Sırp Ulusu (politik)-*Mali Journal*: Küçük Gazete (politik)-*Ratnik*: Savaşçı (askeri)-*Econom*: Muktesit (iktisadi)-*Vojin-List*: Askeri Gazete-*Zanatliski-Savez*: Sanatlar Birliği (iktisadi)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örneğin KAFATASLARI KULESİ, artık korkunçluğu ve eski ürkütücü görünümü ile ortada yok. *Doğu'da Seyahat* adlı kitabında Lamartine* bize bu kuleyi şöyle tanımlıyordu: "Niş'e bir fersah mesafede; Pharos mermerleri gibi parlak geniş beyaz bir kulenin ovanın ortasında yükseldiğini gördüm. Patika bir yol bizi oraya götürüyordu. Kuleye yaklaştım; bana eşlik eden bir Türk çocuğuna atımı teslim ederek bir parça uyumak için kulenin gölgesine oturdum. Henüz oturmuştum ki gölgesine sığındığım anıta gözlerimi kaldırınca mermer veya beyaz taştan yapıldığını sandığım duvarlarının düzgün olarak yerleştirilmiş insan kafataslarından yapıldığını gördüm. Bir parça kum ve kireçle birbirine yapıştırılmış bu kafataslarının ve insan yüzlerinin etleri dökülmüştü, güneş ve yağmurun etkisiyle de beyazlaşmışlardı. Benim altında oturduğum zafer takı tamamen bu kafataslarından meydana gelmişti. Burada onbeş, yirmi bin kelle vardı. Bazılarının üstünde hâlâ saçları duruyordu ve rüzgârın esmesiyle likenler ve yosunlar gibi sallanıyorlardı. Dağlardan gelen esintiler kuvvetli olduğu zaman; bu kuru kafaların, yüzlerin ve kafataslarının sayısız deliklerinden geçerken dertli ve ağlamaklı ıslık sesleri çıkartıyorlardı. Burada bana bu barbarlık anıtını açıklayacak kimse yoktu; atın dizginlerini tutan çocuk kulenin dibine düşen toza karışmış küçük kafatası parçalarıyla oynuyordu. Sıcaktan ve uykusuzluktan o kadar yorulmuştum ki bu kesilmiş kafalardan yapılan duvarlara başımı dayayıp uyudum. Uyandığımda kendimi bir kervan ile kente girinceye kadar bize eşlik etmek için Niş'ten gelen çok sayıda Türk süvarisi arasında buldum. Onlar bana kafataslarının son Sırp isyanında paşa tarafından öldürülen onbeş bin Sırp'ın kellesi olduğunu söylediler. Bu ova, bu asi generaller için ölüm alanı, bu anıt ta onların mezarı olmuştu. Kesik başları vatanlarının sınırtaşı olan bu kahraman adamlardan geri kalanları gözümle ve kalbimle selamladım. Biraz sonra gireceğimiz Sırbistan şimdi özgürdür ve vatanları için ölmüş Sırplar'ın kulesine erişen dağların rüzgârı şimdi bir özgürlük ve şeref şarkısıdır! Yakında onlar bu anıtın bulunduğu Niş'i de alacaklardırl Çocuklarına bu anıtı göstererek bir ulusun bağımsızlığının babalarına neye mal olduğunu öğreteceklerdir".

---

* - *Alphonse Lamartine (1790-1869). Fransız şairi. Romantik Fransız şairlerinin öncüsüdür. Siyasete atılmış bir ara geçici hükümetin Dışişleri Bakanı olmuştur (1848). Çeşitli kereler Türkiye'ye gelmiş, hatta Abdülmecid kendisine İzmir civarında bir çiftlik bile ihsan etmiştir. Unutulmuş olarak fakirlik içinde ölmüştür. Büyük ölçüde Hammer'in tarihinden esinlendiği 7 ciltlik bir Osmanlı Tarihi de yazmıştır (Çevirenin notu).*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sırplar şairin öğütlerini tutmadılar. Babalarından kalanları mezarlığa gömdüler. Şimdi Niş'ten çıkıldığında, yolun solunda, bükule görülüyor; birkaç yüz bir kare tabanlı kafataslarının yuvarlak delikleri artık biri üzerine dizilmiş ayırdedilmiyor.

Bu yol üzerinde herkes bize döğüş ve savaşlardan söz ediyor; eski dönemlerde olduğu gibi modern çağlarda da buralarda ulusların çarpışması gövesiyle silah gücüyle Türkler'in yerini Bul-

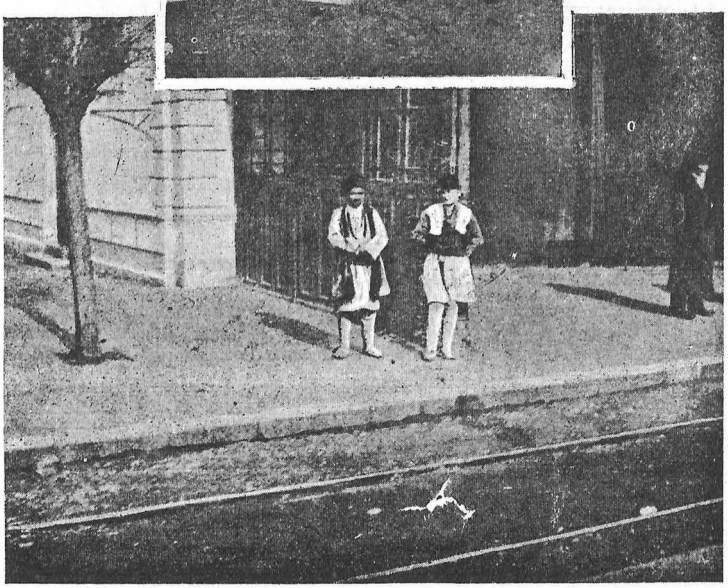

Yolda rastladığımız tipler

garlar almış; ancak onlar Sırplar ile boy ölçüşebilirler. Pirot, Çaribrod, Slivnitza 1885'te Bulgarlar'ın zaferlerine tanıklık eden iki ülke arasındaki sınır kentleri.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

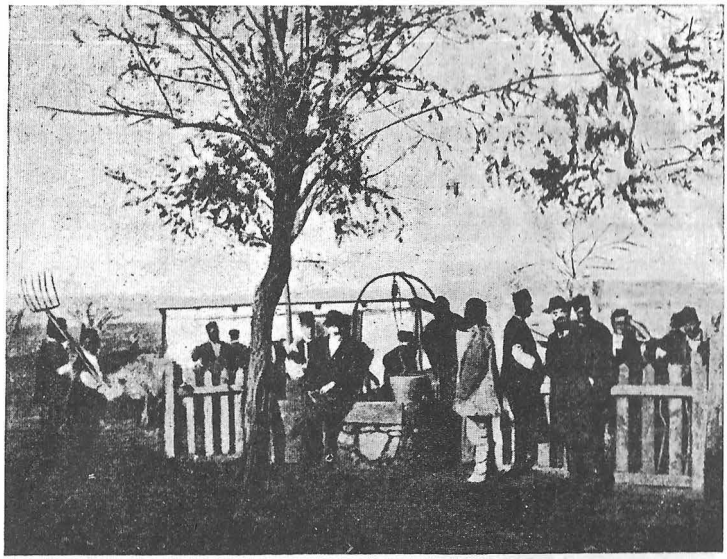

Seyyahlar ve Bulgarlar

Biz böylece geniş ve hüzünlü Sofya Ovası'ndan Bulgaristan'a giriyoruz.

Zavallı cep saatlerimizi yeniden zorunlu ve hemen yapılması gerekli bir işkenceye maruz bırakıp ileriye alıyoruz. Daha Deutsch-Avricourt bizi devraldığında merkezi Avrupa saati Paris'e göre ellibeş dakika ileri olduğundan saatlerimizi ayarlamıştık. Çaribrod'da yeniden bir ayarlama ile Doğu Avrupa saatine uyduruyoruz, bu da merkezi Avrupa saatinden bir saat daha ileri. Paris'e göre iki saate yakın bir zaman kazanıyoruz. Türkiye'de bu saati değiştirmeyeceğiz. Sanki saatler hızlandıkça trenin hızı daha azalıyor. Bu bir görüntü değil umut kıran bir gerçek. Sırbistan'da 40 kilometre bir hızla gidiyoruz; Bulgaristan'da 31 kilometre ile ağır aksak yol alıyoruz. Öyleki, dağda gördüğümüz şaşkın ve zayıf bir çoban köpeği en az ikibin metre adım adım bizi takip ediyor; ona bazı yiyecek kırıntıları atarak eğleniyoruz.

1883'te bu ülkeyi gezen Blowitz[2], kötümser ifadesinin bize açıkladığı gibi umutları kırılmış bir adam olarak ancak iç karartıcı tablolar çizmişti:

---

2 - Blowitz'in izlediği yol Bükreş-Varna arası idi ama ülkenin manzarası aynıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

"Bulgaristan'ın neresinde herhangi bir yeşilliğin gölgesine sığınılabilir; bir gezginin mutlulukla gözünün takılabileceği hoş görünüşlü bir yer, bir çıkıntı var mıdır bilmiyorum. Ama bütün bu yol üzerinde en korkunç bir monotonluk, en şiddetli bir ku-

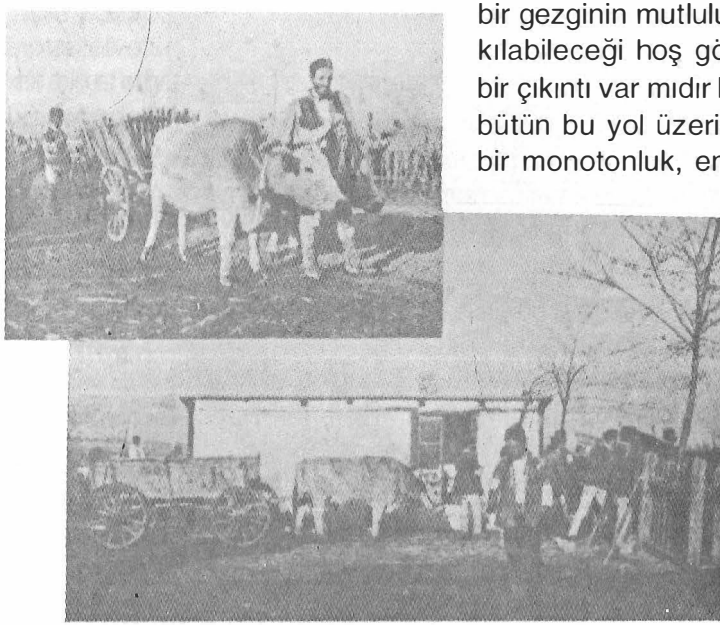

Köylüler ve çifte koşulmuş hayvanlar

raklık ve en yoğun bir melankoli var. Ekilmemiş tarlalar; ağaçsız çalılıklar; sarımtırak, çamurlu, yapışkan kumluklar. Arada sırada cılız birkaç meşenin bulunduğu bir Bulgar mezarlığı; bir deri, bir kemik, uyuz, pürtüklü ve çetikli boynuzlarıyla birkaç manda, bu vahşi toprağı tüttürebilecek tek canlı yaratıklarmış gibi otluyorlar ve yürüyorlar.

Yine zaman, zaman cılız bir dere boyunca görülüp kaybolan birkaç köy. Bu köylerin evleri samanla kaplı sefil kulübeler; toprak üzerinde bir setle önden ve yandan korunmaya çalışılan delik deşik kerpiçten kulübeler. Kulübelerin delikleri bu inlerde oturan Çingeneler'e havalandırma olanağı sağlıyor...

İnsan düşünürse; beş yıldan beri bir tek köprü bile yapılmaması, bir tek yol inşa edilmemesi, bir tek derenin ıslah edilmemesi, bir tek okul yapılma-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ması ve o ka- dar zamanın
Rus karşıtı ve Bulgar karşıtı
entrikalarla, ço- cukça savur-
ganlıklarla ve devlet memur-
luklarının yağ- malanmasıyla
geçmesi ve sabahın dör-
dünde Varna' da karaya çı-
kan zavallı yolcuların baş-
larını sokacak- ları bir kulübe-
yi bile yapma- yı akıl etme-
mek bir büyük ayıptır...

Şeker Pancarı taşıyan kağnılar

Hemen hemen bir ucundan bir ucuna bu ülkeyi boydan boya geçerken gördüklerimi yazıyorum. Ne küçük bir çalışmanın ne de hazırlanmakta olan bir çalışmanın izini görmediğim Varna'daki izlenimlerimi ve deneyimlerimi yazıyorum. Söyleyeceğim en belirgin husus; o kadar zorlanarak Türk barbarlığından kurtulması istenen Bulgaristan'ın, ayrılmayı kabul eden barbarların gününe göre daha durgun, daha aşağılayıcı, daha açgözlü ve daha tasasız bir görünüm içinde olduğudur. Bulgaristan bugüne kadar en azından birkaç

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yararlı, ilerici ve uygar teşebbüsü kullanabileceğini bile göstermeden razı olduğu vergiyi de ödemekten kaçınmaktadır.

...İşte Avrupa'nın müşterek gayretleriyle o kadar şiddetle istenen ve kendini kabul ettirtmesi için yerinde değerlendirme yapılınca çok az olduğu görülen bir isteğin aldattığı, saf ütopyacıların o kadar reklamını yaptıkları özerkliği elde eden, bu çalışkan varlığın, büyük Bulgaristan'ın büyük gelişmesi".

Bu sonuçlara varmakta *Times* muhabiri bana çok acele etmiş gibi gözüküyor. Bağımsızlık güneşi altında ilk adımlarını atan bir ulustan olgunlaşmış bir ulus gibi davranması istenemez. Bir çocuğa bile hiçbir şey yapmaksızın kendini tanıyabilmesi, eğlenebilmesi ve nefes alması için süre tanımak gerekir. Beş yılda Bulgaristan da ancak ciddi olarak yapabileceklerinin kanıtlarını verebilir. Bunu da iki yıl sonra kendisine saldıran Sırbistan'ın hücumunu püskürterek en azından kendisini savunmasını bildiğini göstererek ispat etmiştir![3]

O günden bu yana Bulgaristan büyüdü. Etkinliği her alanda kendisini gösterdi: sanayi, ticaret ve özellikle maddi açıdan tarım bu gayretlerinin başlıca hedefini teşkil ediyordu. Bugüne kadar ekilmemiş çok geniş ovalar tarıma açıldı. Bizzat bu gezimizde biz, şeker pancarı yüklü bitmez tükenmez kağnı dizilerinin Doğu Ekspresi'nin geçtiği yol üzerinde sıralanmış birçok gara doğru yola koyulduklarını gördük[4].

Gerçekten de Bulgarlar bir bütün olarak ele alınırlarsa tutumlu, çalışkan ve tarımcı bir ulusturlar. Aslında çok intizamlı, sağduyu sahibi ve öğrenmeye isteklidirler. Özgürlüğüne kavuşmasından sonra Bulgaristan'ı sık sık ziyaret eden bir Avusturyalı gezgin, Bay Kanitz şöyle yazıyor: "Bu küçük ulusun bilgisizlikten kurtulmak için nasıl çabaladığını görmek insanı etkiliyor... Batı Avrupa'nın bir dağ köyü ile Balkanların bu geri kalmış yöresi arasında bir benzerlik kurmak hiç şüphesiz yanlış olmayacaktır[5]. Blanqui, 1843'te ya-

---

3 - 1885'te.

4 - *Courrier de Sofia*'dan alınan bir istatistiğe göre, ekili ve dikili alanların genişliği 1902-1903 tarım yılında 2.583.381,98 hektara yükseldi; 1903-1904 yılında ise 2.769.537,97 hektar oldu; bu 186.155,99 hektar veya bir yılda % 7,21 bir artışı gösterir.

5 - *Donau-Bulgarien und der Balkan, historische geographische etnographische Reisestudien aus den Jahren* 1860-1875, cilt I.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yınlanan bir gezi öyküsünde Bulgarlar'ı yumuşak başlı, barışçıl, sabırlı, çalışkan, misafirperver, mütevazı, ihtiyatlı, tutumlu ve duygulu bir ulus olarak tanımlıyor. Daha yakın tarihlerde de Bay de Laveleye Balkan yarımadasında yaptığı gezide benzer izlenimlerini dile getiriyor. Ona göre Bulgarlar hayran olunacak kadar çalışkan, yorulmaz, zeki, tutumlu olup "özgür ve mutlu bir toplum için en mükemmel malzemeyi sağlayabilecek güçte, doğurganlıkta ve erdemde bir ırktır"[6].

Olaylar bu çeşitli öngörülere hak verdiriyor ve gelecek zaman siyasal çekişmelerden dolayı elinden alınan ve günümüze kadar bir türlü sahip olamadığı zenginlik kaynaklarına Bulgaristan'ın nasıl sahip olabileceğinin kanıtlarını bize daha çok gösterecektir.

---

6 Sırp gazetelerinden söz ettikten sonra Bulgaristan'dakiler hakkında bir şey söylememek haksızlık olur. Bu ülkede basın gitgide gelişmektedir. Bu gelişmede sansürün hemen hemen hiç olmaması ve halkın yeni politik akımlara artan ilgisi olumlu rol oynamaktadır.
Kullanılan dil genelde Bulgarca'dır. Yahudi İspanyolcası, Ermenice, Türkçe ve Almanca yayınlanan bir kaç gazete de vardır. Bulgaristan'daki gazetelerin çoğunun tirajı çok az olup zorluklarla kurulmuş çok sayıda gazete yeterli abone bulamadığından yok olmuşlardır.
Bulgaristan'da hala gazetecilik bir meslek olarak kabul görmemektedir. Gazetelerin çoğu siyasal partilerin organıdırlar ve bundan dolayı da ömürleri kısa olmaktadır.
Bulgaristan'da 19 tanesi yabancı dillerde olmak üzere 71 dergi ve 213 gazete yayınlanmaktadır. İşte yeni gazetelerden bazıları: RESMİ GAZETELER: *Derjaven Vestnic* (Resmi Gazete), Sofya; *Nowi Wek* (Yeni Yüzyıl), Sofya'da bugün iktidarda olan Stambulovist Partisi'nin gazetesi. BELEDİYE GAZETELERİ: *Varneskl Obstinski,* Varna Belediyesi'nin gazetesi; *Tirnovski Obstinski,* Tırnova Belediyesi'nin gazetesi, *Plovdivski Glas* (Plodiv'in Sesi), Filibe Belediyesi'nin gazetesi. SİYASAL PARTİLERİN GAZETELERİ: *Bulgarie*, İlerici Liberal Parti'nin organı, Sofya'da; *Mir* (Barış), Sofya'da Ulusal Parti'nin organı; *Narodni Prava* (Ulusun Hakkı), Sofya'da Liberal Parti'nin organı; *Preporetz* (Bayrak), Sofya'da Demokratik Partl'nin organı; *Rabonitcheski Vestnik* (İşçilerin Gazetesi), Sofya'da Sosyal Demokrat Parti'nin organı, *Réformes* (Bulgarca-Fransızca), Sofya'da Makedonya Partisi'nin organı. *Jenski Glas* (Kadının Sesi), Sofya'da feminist hareketin organı. BAĞIMSIZ GAZETELER: *Vetcherna Posta* (Akşam Habercisi), Sofya; *Dnevnik* (Gazete), Sofya; *Den* (Gün), Sofya; *Boulgarski Tirgovski Vestnik* (Bulgarca ve Almanca ticari gazete), Sofya. YABANCI DİLDE GAZETELER: *Gayret,* Türkçe; Islahat, Türkçe; *Iravounk* (Adalet), Ermenice; *Charjoum* (Hareket), Ermenice; *L'Echo Djoudaiko* (Yahudi Sesi), Yahudi İspanyolcası; *El Dia* (Gün), Yahudi İspanyolcası; *Messager des Balkans* (Balkanların Habercisi), Fransızca ve unutmadan yine Fransızca *Le Courrier de Sofia* (Sofya Haberleri).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

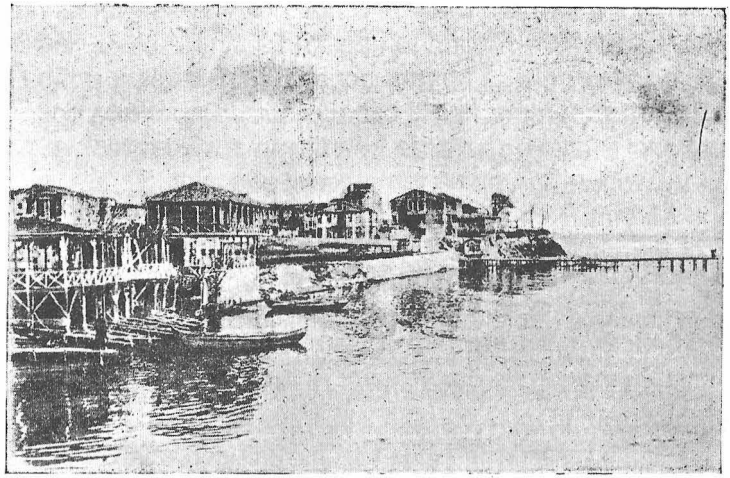

Bakırköy (Makriköy)

Herşeye karşın yansız davranmak açısından, tarihe iz bırakacak bu gelişmede Bulgarlar'ın çabalarının yanına eski bir Türk valinin yaptıklarını da ilave etmeyi unutmamak gerekir. Bugün gelişmenin ana öğesi olduğunu gördüğümüz maddi ve hatta düşünsel reformların temeli onun tarafından atılmıştır.

Midhat Paşa'dan söz ediyorum. 1860'da Üsküp ve Prizren'in de kendi yönetimi altına verildiği Niş Eyaleti'nin valiliğine atandı[7].

Bu eyaletin o zamanki durumu içler acısıydı. Demiryolları yoktu; ülkenin geri kalan kısmıyla ulaşımı ancak yetersiz yollarla yapılabiliyordu. Diğer taraftan yabancıların tekelinde olan hammadde ihracatı yerli halka çok gülünç bir kâr bırakıyordu; rekabet karşısında geleneksel sanayi ölmüştü; tarım yıkıma doğru gidiyordu ve ülkeyi felaketten kurtarmak için gerekli sermaye yoktu.

Midhat Paşa bütün bunları hesapladı ve sorunu çözmek için çareleri aradı. Maddi reformlar muhakkak ki çok ivedilikle yapılmalı idi; ama, bu reformların etkili olabilmesi için bir nevi manevi ve toplumsal hazırlık da gerekliydi.

---

7 - Midhat Paşa'nın Bulgaristan'da oynadığı rol hakkında bundan sonra yazacaklarımız için bakınız: LEOUZON LE DUC, *Midhat Pacha,* 1877.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Midhat Paşa bu amaçla ilk önce, zaten Tanzimat ve Islahat Fermanlar'ında var olan temel yasaların belirlediği ana ilkelere başvurdu ve onların hızlı ve samimi şekilde hayata geçirilmesini sağlayarak bu ilkeleri uyguladı. Daha sonra bunlara kendi çabalarının ürünü olan yeni öğeleri ilave etti. Bu yeni ilkeler izleyen yıllarda kendisinin sürükleyicisi ve ilk uygulayıcısı olacağı Vilayetler Kanunu'na temel teşkil edecektir.

Böylece Midhat Paşa, işlerin yönetiminde yerel kişilere ve bazı topluluklara daha dolaysız ve daha etkili bir pay vererek gereğinden çok fazla olan bir merkezileşmenin dar çemberinden eyaleti kurtardı. Yerel yönetim meclislerine Hıristiyan üyelerin girmesini belli kurallara bağladı; bu meclislerin sürekliliğini sağladı ve çekişmeleri ortadan kaldırdı. Bunun için de yalnızca idari işlerle ilgili sorunları *Vilayet Meclisi*'ne bırakarak belediyelerle ilgili sorunlarla uğraşmayı *İhtiyarlar Meclisi*'ne havale etti.

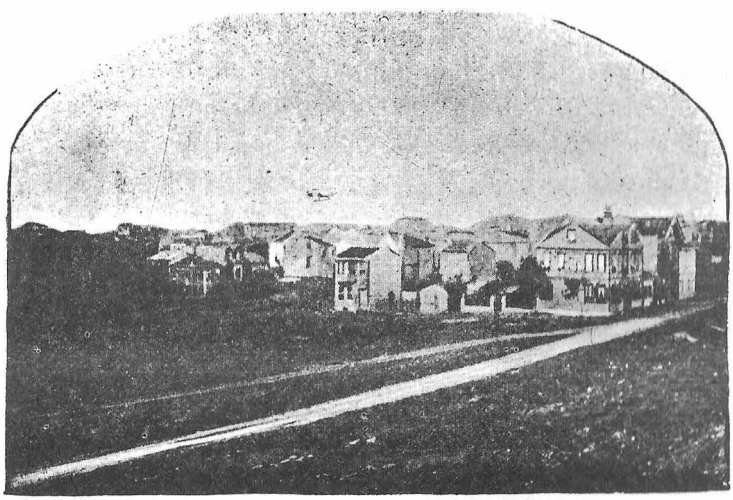

Yeşilköy (San Stefano)

Vergi sorunları, Midhat Paşa'nın en çok başını ağrıtan konulardan biriydi; bu sorunu da vergilerin daha adil bir dağılımını sağlayarak ve tarım üzerinde ağır bir yük teşkil eden ve keyfi bir şekilde alınan aşar vergisindeki birçok suiistimali ortadan kaldırarak çözümledi.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İhtiyatla ama kararlılıkla sürdürülen bütün bu önlemler sayesinde, eyalet yavaş yavaş yeniden ayağa kalkmaya başladı.

Onun buyrukları ile yol yapımları planlandı ve yeni yollar inşa edildi. İletişim daha kolay ve verimli bir hale geldi. Midhat Paşa bu arada yöresel uzlaşmalara da dikkat etti, ticaret için kurallar koydu, polisi örgütledi, din ayırımı yapmaksızın herkes için okullar ve hastaneler yapıldı. Bir kelime ile, ülkenin refahı, gelişmesi ve asayişin sağlanması için gerekli bütün önlemler yorulmaz bir güç ve sebatla inanılmaz bir şekilde hayata geçirildi.

Üç yıl sonra, kısa süren ve *Vilayetler Kanunu*'nun hazırlanmasında önemli bir rol oynadığı İstanbul'daki hizmet süresini takiben Midhat Paşa bu bölgeye yeniden atandı. Sultan Abdülaziz ona, bu yeni vilayetler kanununu, üç eski paşalığın yani Niş, Vidin ve Silistre'nin birleşmesi ile kurulan Tuna Vilayeti'nde uygulaması görevini vermişti.

Midhat Paşa yeni görev yerine gelince, üç yıl önce Niş eyaletinde bulduğu aynı koşullarla karşılaştı. Her yerde sefalet ve düzensizlik vardı; hükümet tarafından öngörülen en iyi önlemler uygulanamıyor, kağıt üzerinde kalıyordu, suiistimaller almış yürümüştü. Yeni vali görevine enerji ve sabırla başladı. Üç yıl sonunda vilayetin durumu bütünüyle değişmişti.

Topu, topu üç yıl! Bu süre zarfında Midhat Paşa 3.000 kilometre şose; 1.400 köprü; Rusçuk, Niş ve Sofya'da 3 büyük sanat okulu ve belli başlı bütün kentlerde hastaneler inşa etti. Vilayetin verimliliği o derece gelişti ki Midhat'tan öncekilerin yönetiminde vilayetin vergi gelirlerine katkısı 1.500.000 Türk Lirası iken 1.870.000 Türk Lirası'na yükseldi.

Bu tabloyu tamamlamak için daha önceden de bilgisinden yararlandığımız Avusturyalı yazarın tanıklığına başvuruyoruz. Bay F. Kanitz, Midhat Paşa'nın yönetimini izleyen yıllarda Bulgaristan'ın Tuna Vilayeti'ni kapsayan bölgelerini gezdikten sonra gördüklerini şöyle anlatıyor: "Gördüklerime inanmak zordu; her şeyi, konaklarda Türk memurlar tarafından reayaya insanca davranılmasını, yönetim bürolarında Hıristiyan memurları, köylüler hakkında zaptiyelerin davranışlarının ve yöntemlerinin bütünüyle değişmesini görmek beni şaşırtıyordu".

Yazar sonra ayrıntılara giriyor: "İyi ayarlanmış bir yönetim, okullar, her din için ilköğretim müfettişleri, yabancı ülkelerden getirilen mühendisler ve inşaatçılar, kışlalar, kamu binaları, demiryolları, telgraf donanımı, yollar ve köprüler, çiftçilerin yararlandığı kredi kurumları, yetimhaneler, cezaevleri,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oteller, kaldırım döşenmiş ve temiz sokaklar, kentlerin aydınlatılması, Balkan Dağları'nda ve özellikle yollarda eşkiyalığın yok edilmesi ve bunun gibi unuttuğumuz pek çok girişim; pek te rastlanmayan yetenekleri olan ve sağduyu sahibi herkesin gözünde Türkler'in ve Hıristiyanların acısını çektiği sayısız suiistimallere karşı duyulan tepkinin canlı bir temsilcisi olan bir adamın eseri idi".

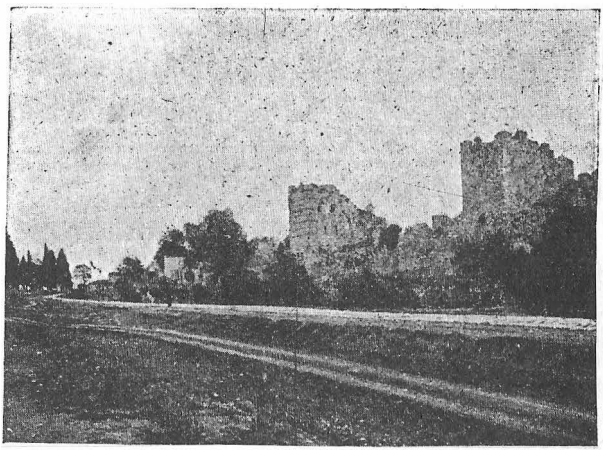

Kanitz sözlerine şöyle devam ediyor: "Ben kişisel olarak Midhat Paşa'yı tanımadım ama başardıklarını gördüm. Bütün gördüklerim ve işittiklerimden sonra şu hususta hiçbir şüphem yoktur: Eğer o, uzun süre Tuna Vilayeti'ni yönetse idi, bu vilayeti Türkiye'nin örnek bir vilayeti haline getirirdi ve bu da diğer vilayetlerin örgütlenmesi için pekâlâ bir model olurdu".

Midhat Paşa vilayetin merkezi olan Rusçuk'a özel bir ilgi gösteriyordu. Birkaç ay içinde Rusçuk bir Avrupa kenti gibi oldu. Tuna kıyısında rıhtımlar, gazinolar, küçük arabalar; kentin temiz, rahat ve zarif bir şehir olması için hiçbir şey esirgenmiyordu. Midhat Paşa en küçük ayrıntılarla uğraşıyor, herkesi uyarıyor, özel girişimleri yüreklendiriyordu.

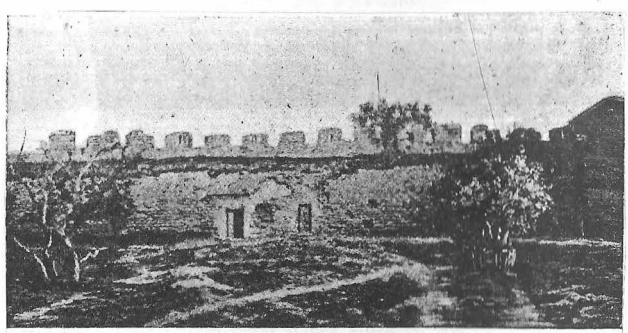

İstanbul'un eski kara surları

Bu yalnız kendi ülkesini değil, ama bütün insanlığı onurlandıran ve daha sonra özgürlüğün ve uygarlığın sınırlarını genişletmek gibi kendisini yakıp

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

bitiren büyük idealinin kurbanı olacak bu adama; Bulgar ulusu asalet göstererek kendi kahramanlarının arasında özel bir yer vermelidir.

Sırp-Bulgar hududundan Türk-Bulgar hududuna; Çaribrod'dan Mustafa Paşa'ya 361 kilometrelik bıktırıcı yolu onbir saatte aldık. Filibe'den sonra ay çıktı; iki üç günlük bir hilaldi. Açık olan gökyüzünde bu hilal pırıl pırıldı ve onun merkezinde daha beyaz ama hilal kadar parlak muhteşem bir yıldız vardı. Bu yıldız Venüs'tü. Bu görüntüyü, Osmanlı Bayrağı'nın bu simgesini bir hayırlı kehanet kabul edip selamladık ve gümrük işkencesini çekmeye hazırlanarak kompartımanlarımıza çekildik

Türkiye'ye girişteki gümrük kontrollerinden korkunç bir olay gibi söz edilir. Bu yanlış mıdır, doğru mudur bir şey söyleyemeyeceğim ama bizim için gümrük işlemleri inanılmaz bir şekilde kolay oldu. Elimizdeki rehber kitapları bu konuda birçok öğütler verirler. *Joanne* rehberi açıkca sizi uyarmakta tereddüt etmez: "Bu okuduğunuz rehber Türkiye'de yasaktır; açıkta bırakılmamalı, cebinize sokmalısınız" diye yazar. *Baedeker* rehberi de[8] aynı uyarıyı daha dikkatli bir şekilde yapar. Bu ikazını kitapta yazmak yerine kitabın ilk sayfası ile kitap kapağı arasına hafifçe ve bir ucundan yapıştırılmış bir küçük kağıt parçasına yazar. Bu kâğıt koparılınca Sa Majeste İmparator Abdülhamid'in gümrüklerine oyun oynamak için verilen bu öğütten hiçbir iz kalmaz.

Bu gece, Mustafa Paşa'daki gümrükçüler Doğu Ekspresi'nin yolcuları ile pek fazla uğraşmadılar. Biz zaten topu topu beş kişi idik. Zaten İstanbul'da asıl kontrolü yapacak meslektaşlarının zekâ ve deneyimlerine de herhalde güveniyorlardı. Neredeyse kapımızı bir açıp hemen kapadıkları kısa bir süre için uyandık.

Edirne'den sonra hiçbir şey farketmedik, çünkü gece karanlığı içinde gidiyorduk ve zaten görülecek ilginç hiçbir şey de yoktu. Cılız bir akarsuyun boyunca onu bir köprü ile geçmektense onu izleyerek; bir tünel açılsa on kez daha az vakitte gidebileceğimiz bir küçük tepeciğin etrafında dönerek geniş kıraç ve çorak bir yaylada eşmerkezli eğriler üzerinde dönüp duruyorduk. İnanılmaz bir şekilde faydasızca ve yüzsüzce yol uzayıp gidiyordu. Bunun nedeni utanmazca yapılan bir dolandırıcılık idi. Gerçekten de Rumeli

---

8 - İstanbul için *Baedeker*'in hâlâ Fransızcası yok; yalnız Almancası var.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Demiryolları'nın imtiyazını alan Baron Hirsch durumu alabildiğine istismar etmişti. Bu hattı inşa etmesi için ona aşağıda sıralayacağımız inanılmaz ayrıcalıklar tanınmıştı: Kontrat ona, hiç akla yakın bir neden göstermeksizin dünyanın en zengin ormanlarının sınırsız kontrolünü vermişti; ödeme inşa edilen demiryolunun kilometresi başına yapılıyordu; ayrıca ovada yapılan

Eski kara surları

demiryolu için de dağlık arazi için saptanan en yüksek tarife üzerinden para veriliyordu. Bu koşullar altında demiryolunun kilometre sayısını şimdikinin iki misli yapmadıkları için bu yatırımı finanse eden kozmopolit sermaye çevrelerine teşekkür etmek gerekir!

Ancak olayı noktalarken bu garip anlaşmadan yalnızca Baron Hirsch ve arkadaşlarının yararlanmadığını da belirtmek lazımdır. Onlar kârlarını Haşmetlu Abdülaziz ile paylaştılar. O zaman sadrazam olan Midhat Paşa bu rezil suiistimali öğrendiğinde memleketi adına yüzü kızardı, Sultan'ın karşısına dikilme cesaretini gösterdi ve ulusa ait olması gereken bu rüşvetin

hazineye devrini istedi. Sultan kabul etmek zorunda kaldı ve parayı gönderdi ama sadrazamı da azletti.

Bu olaylara kızıyor, söğüp sayıyoruz ama kızgınlığımız denizden gelen esintilerle birlikte azalıyor. Marmara Denizi artık yakın. Kışın yaban ördeklerinin, dalgıç kuşlarının çullukların mekân tuttuğu etrafı kapalı birkaç lagünü farkediyoruz, nihayet koca deniz karşımızda. İşte Küçükçekmece, yeşillikler içinde Yeşilköy, Barut Fabrikası (Baruthane)*, bir kumsal üzerine tünemiş Bakırköy; İstanbul'un kara surlarını da geçiyoruz, orada burada içinde zavallı insanların yaptıkları ahşap kümes gibi evlerin bulunduğu bu eski surlar boyunca ilerliyoruz ve sonunda İstanbul'un garına giriyoruz (Sirkeci İstasyou).

Dostlar bizi peronda bekliyorlar ve hatırımızı sayarak bizimle gümrüğe kadar geliyorlar. Bagajlarımızı taşımakta bize yardım ediyorlar; onlardan biri yük vagonundan çıkan ve kurşunla mühürlenmiş büyük valizi alıyor; ben de Paris'ten beri bizi terketmeyen bavulları alıyorum.

Gaston Deschamps *Asya Yollarında* adlı kitabında Sakız Adası gümrüğündeki maceraları alaylı bir dille anlatır: "Yırtık pırtık bir gömlek giymiş ve bu gömleğin üstüne komik yeşil kordonlar asmış haydut suratlı bir polis; çıplak ayaklı, paslanmış bir tüfeği olan bir *zaptiye'* nin önünde nöbet beklediği küçük bir evden çıktı. Bu şef gümrükçü yani *gümrükçübaşı* idi. O Haralambos'un dilini biliyordu -çünkü hala ben Türkçe bir konuşma duymamıştım- Bavullarımızı açmak zorundaydık. Çok saygılı bir biçimde küçük gezi kütüphanemdeki kitapları yere serdim. *Gümrükçü* gözlüklerini taktı ve birbiri ardına bütün kitaplarımı kokladı. Fustel de Coulenges'ın Sakız Adası ile ilgili *Anılar*'ı onu hiç şüphelendirmedi. Haralambos bu kitabın çok ünlü bir *hoca* tarafından Türk yönetimini övmek için yazıldığına onu inandırdı. *Kral IX. Charles'ın müşaviri ve Sultan Selim nezdindeki elçisi* Jerôme Justiniani'nin *Sakız Adası'nın Tanımı* ve Paul Lucas'ın *Doğu'da Seyahat* adlı kitapları zavallı adamın vicdanını uyutmak için fazla açıklamalara gerek duymadan sansürden geçti. Ama bir Strabon, Teubner yayını küçük ve basit bir Strabon onu kuşkulandırdı. Onu koca elleriyle evirdi çevirdi, koru-

---

* - *Bugünkü Ataköy semti. O zamanlar ordunun gereksinimi olan barutun üretildiği bir fabrika burada idi (Çevirenin notu).*

yuculuğunu yapan zaptiyeye gösterdi ve itirazlarımıza rağmen adaya girmesine izin verip vermeyeceğini anlamak için onu kültürlü birine göstermek zorunda olduğunu söyledi. Sonra masum coğrafyacıya duyduğu şüphe sonucu bütün evrakıma bu arada cep defterlerime ve mektuplarıma el koymak istedi. Ben kızdım. Haralambos ta kızdı ve Türk'e en aşırı bir şekilde kızgınlığımı iletti. Biz ona yasanın, basılmış kitaplara el koyma hakkını verdiğini ama ne *defterlere* ne de *mektuplara* el koyamayacağını sertçe söyledik*. Hiç faydası olmadı. Mallarımızı korumak için bu keyfi davranışa direnmek istedik. Zaptiye tüfeğinin dipçiği ile bizi itmek ister gibi bir tavır takındı. Buna benzer durumlarda işe yarayacak bir yola başvurdum; konsolosuma şikâyette bulunacağımı bağırarak söyledim".

Gaston Deschamps uğursuz Strabon'u bulmak için daireden daireye dolaşarak bütün bir günü yitirdi.

Bizim başımıza bu gibi sorunlar gelmedi. Çamaşırla dolu büyük valizimizin gümrük şefi tarafından yapılan kontrolü hiç bir zorluğa uğramadan olabileceği kadar çabuk sonuçlandı. Bavulumun kontrolü işi ise daha küçük bir memura düştü. Türkçe gazeteler *İkdam, Servet-i Fünun* rahatlıkla geçti. Ama gümrükçü aniden mor renkli küçük bir broşürün önünde durdu. Bu Doğu Demiryolları'nın bir tarifesi olan *Livret-Chaix* idi. Onu çevirdi, tekrar çevirdi; bu harfler ve rakamlar ona hiçbir şey söylemiyordu. Bu anda eskiden beri İstanbul'da oturan dostlarımdan biri çıkageldi, duruma bir göz atınca bu herifin hilesini gördü ve olası güçlükleri anladı. Çabuk kavrayıp, çabuk hareket eden dostum şaşıran memurun koca ellerinden *Livret-Chaix*'i çekip aldı, ona birkaç laf etti ve biz gümrükten çıktık.

Paris'teki Doğu Garı'ndan beri yakamı bırakmayan bir düşünce beni rahatsız ediyordu.Daha önce söz konusu ettiğim ve bizimle birlikte trenden inen genç kadın kimdi? Bizim gümrüğe girişimiz sırasında kaybolmuştu. Bu arada dostlarımdan biri bana:

- Sırası gelmişken sorayım haberi işittin mi? dedi.
- Hangi haberi?
- Sinapyan'ı!
- Hangi Sinapyan? Nafia Nezareti'nin eski müsteşarı, birkaç zaman önce Paris'i terketmek zorunda kalan Sinapyan mı?

---

* - *Defter ve mektup sözcükleri orijinal metinde Türkçe yazılmıştır (Çevirenin notu).*

- Dosdoğru bildin! Sultan'ın katında affa uğradı. Sultan onun maaşını iki katına çıkardı, şimdi Fransa ve İsviçre'deki Jöntürkler'in faaliyetlerini izlemekle görevlendirildi.

Aklımda bir şimşek çaktı ve sanki tanıdığım bir adammış gibi yanıtladım: "Sinapyan! Ben onu Doğu Garı'nda gördüm". Konuşmamıza devam ettik ve biraz sonra benim meçhul kadınımın kim olduğunu anladım. Bu kitabın devamı açısından onun kimliğinin hiçbir ilginç yanı olmadığından bu konuda susuyorum.

BASIN VE SANSÜR

Zamanımızda, dünyaya hükmeden artık kamuoyu değildir, basındır; çünkü kamuoyunu oluşturan ve onu yöneten basındır. Kamuoyu ulusların düşünceleriyle geleneklerinin bir bileşkesidir; onun görüntüsü yavaş yavaş ve uzun süre içinde biçimlenir ve kendi istekleri doğrultusunda kitleleri kendine bağlar ve etkisini az yahut çok devam ettirir. Bir ulusla, basını arasında karşılıklı bir etkileşim vardır; bu etkileşim iyi incelenirse karşılıklı olarak etken olan bu iki öğenin doğasını tek bir kalemde ortaya çıkarabiliriz.

Bir gazete satıcısı

Kabul edilsin edilmesin basın, olguların hem en iyisi, hem en kötüsüdür. Bir ülke hakkında gerekli olduğu gibi ve tam bir bilgi edinmek, eğer onun basını hakkında derinleştirilmiş bir bilgi yoksa olası değildir. Siyasal ve sosyal görüş açısından basın neyse ülke de odur.

Ama ne yazık ki Türkler'de basın yoktur. Manyak ve korkak bir zorbanın göz açtırmayan baskısı altında ezilen bu bahtsız ulus; ne yüksek sesle, ne yazıyla düşüncesini belirtememekte hatta şikayetlerini bile dile getirememektedir.

Halbuki yarım yüzyıl süresince ve çok doğal olan doğum sancılarının getirdiği sıkıntılı bir dönemin ardından çok umut verici sonuçlar elde edilmişe benziyordu. Abdülhamid'in iktidarı ele almasıyla bu cesur çabaların hepsi sıfıra indi.

*

* *

Bir Türk resmi gazetesinin kurulması düşüncesi ilk önce Sultan II. Mahmud'un aklına gelmiştir[9]. Böyle bir gazete çıkarmayı; reformlarına destek olması ve onları halkına tanıtıp anlatması için istediği kadar; Fransa örneğini göz önüne alarak kendi *Moniteur*'üne sahip olmayı arzuladığından da istiyordu*

Yunan İsyanı'nın ikinci döneminde (1825-1828) bir Fransız'ın, *Courrier de Smyrne*'in[10] yöneticisi Alexandre Blak'ın gösterdiği bağımsız ve sağlam

---

9 Biz anımsatmak için III. Selim zamanında Fransa Cumhuriyeti'nin olağanüstü elçi olarak gönderdiği Verninac'ın gayretleriyle kurulan ve Fransa Elçiliği'nde Fransızca basılan küçük bir çeşit gazeteyi de burada zikretmek istiyoruz. Bunun yardımıyla Rusya Seferi sırasında Fransa Ordusu'nun bültenlerinin özetleri dağıtılmıştı.
Çevirenin notu: Yazarın verdiği bu bilgi yanlıştır; Verninac'ın kurduğu matbaaya Bonaparte'ın Mısır Seferi sırasında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında savaş ilan edilince Osmanlılar'ca el konulmuş hatta bu matbaada Bonaparte ve Fransa aleyhine Mısır'a gönderilmek üzere Türkçe ve Arapça broşürler basılmıştır. Fransa Elçiliği'ndeki bu matbaa devlet matbaası olan Mühendishane ve Matbaa-i Amire'ye verilmiştir. Bu konuda Sayın Kemal Beydilli'nin Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul, 1995 ve Mühendishane ve Üsküdar Matbaası'nda basılan kitaplar ve bir katalog, İstanbul, 1997 isimli kitaplarında ayrıntılı açıklamalar vardır. Yani yazarın dediği gibi Verninac'ın kurduğu matbaada Bonaparte'ın Rusya Seferi'ni yaptığı 1813 yılında bülten çıkarılması bu matbaaya çok önceleri (1799) Osmanlı Devleti'nce el konulduğundan olanaksızdır. Bu büyük olasılıkla daha sonraki Fransız elçilerinden birinin yeniden kurduğu bir matbaa olabilir.

- Fransa Hükümeti'nin resmi gazetesinin ismi de Moniteur (yol gösterici, mürşit)'dür. Osmanlı Devleti de çıkardığı resmi gazetenin Fransızca baskısının ismini Moniteur Ottoman koymuştur (Çevirenin notu)

10 - 1825'te *Spectateur d'Orient* ismiyle kuruldu; bu gazetenin o dönemde Bâb-ı Âli'nin haklarını ve menfaatlerini savunan bütün Avrupa'daki tek gazete olduğunu düşünüyoruz.
Çevirenin notu: Spectateur Orient yazarın söylediği gibi 1825'te değil 1821'de kurulmuştur ve kurucusu Charles Tricon adlı eski bir tüccar ve öğretmendir. Gazete Yunan isyanı sırasında Rum yanlısı tutumu nedeniyle Reisülküttabın talebi üzerine 1824 yılında İzmir Fransız konsolosunca kapatılmıştır. Altı ay sonra yine Charles Tricon tarafından açılmış ve yansız bir politika izlemiştir. 1826 ve izleyen yıllarda Alexandre Blak'ın yönetimine girmiş ve yazarın da belirttiği gibi Osmanlı yararlarının ateşli bir savunucusu olmuştur. Paul Fesch'in Spectateur d'Orient'ın ilk dönemini bilmediği anlaşılıyor. Alexandre Blak bu gazetede Osmanlı haklarını savunurken başta Rus ve İngiliz Elçileri olmak üzere teb'ası olduğu Fransa Elçisi'ni de karşısında bulmuş ve bunun çok zararını görmüştür; hatta Fransız konsolosu tarafından tevkif edilip matbaasına el konulmuştur; bu yüzden sağlığını ve servetini yitirmiştir. Bu ilginç Fransız hakkında en ayrıntılı çalışma Sayın Orhan Koloğlu tarafından yapılmıştır ve ilgilenenler için kanımızca en yararlı kaynaktır. KOLOĞLU Orhan, Blak Bey, Précurseur du Tanzimat, Une Famille Française au Service de la Sublime Porte (Tanzimat'ın Müjdecisi Blak Bey, Bâb-ı Âli'nin Hizmetinde Bir Fransız Ailesi)

karakter yapısı onu çok etkiledi. Bir resmi gazete çıkarma fikrini gerçekleştirmek için en uygun kişinin o olduğuna inandı ve onu İstanbul'a getirip Fransızca olarak basılan *Moniteur Ottoman*'ın yönetimini ona bıraktı. 1831 yılıydı.

Ertesi yıl *Moniteur Ottoman*'ın Türkçe olarak basımı diyebileceğimiz *Takvim-i Vekayi* yayın hayatına atıldı* Bununla birlikte bazı farklar vardı. *Takvim-i Vekayi* hükümetin yaptığı işleri yayınlamakla yetiniyordu; halbuki *Moniteur Ottoman*'ın resmi haberleri verdiği bölümün dışında Bâb-ı Âli'nin yararlarının tartışıldığı ve savunulduğu resmi olmayan bir bölümü de vardı. Bu arada *Takvim-i Vekayi*'nin yazıişlerinin yönetimine büyük önem verilerek İmparatorluğun resmi tarihçisinin (Vak'a-nüvis) bu konuyla doğrudan doğruya meşgul olması öngörüldü.

Bütün bu gelişmeler olurken beklendiği gibi zorluklar ortaya çıkmakta gecikmedi. Bazı elçiler *Moniteur*'ün beklenmeyen etkinliğinden rahatsız oldular. Bazı elçiler Türkiye'nin uyanmasından -*Moniteur* bu kehanette bulunuyordu- endişeliydiler; bazıları da bu başarıda bir Fransız'ın rolü olmasını kıskanıyorlardı. Herşeye karşın II. Mahmud onların eleştirilerine ve yakınmalarına pek aldırış etmedi.

Onlar bunun intikamını aldılar mı? Burada esrarengiz bir olay söz konusu. Herkesin bildiği bir husus II. Mahmud tarafından verilen gizli bir görevle Fransa'ya giden Alexandre Blacque Fransa'ya varamadan Malta'da aniden öldü (1836'da). Onun zehirlendiği söylendi. *Courrier Anglais (İngiliz Habercisi)* bu zehirlenmenin Ruslar'ın kışkırtması olduğu fikrini ileri sürdü; Ruslar ise kendi açılarından İngilizler'i suçladılar. Bay d'Aubignosc ise cinayetin failleri -çünkü o, bir cinayet söz konusu diyordu- olarak zeki ve etkili Avrupalılar'a karşı kıskançlık duygusuyla hareket eden Türk devlet adamlarını gösteriyordu[11]. Bu dönemde *Moniteur*'ün yöneticileri üzerinde sanki bir uğursuzluk vardı. Gazetenin başına geçen eski bir Danimarka konsolosu Franceshi ve sonra bir Mısırlı Hassuna de Ghiez iki buçuk yıl içinde arka ar-

---

* *Bu bilgi de yanlıştır. Orhan Koloğlu'nun yukarıki notta söz konusu ettiğimiz ayrıntılı çalışmasındaki bilgilere göre ilk önce 1 Kasım 1831'de Takvim-i Vekayi yayınlanmış, onu 5 Kasım 1831'de Blak Bey'in (Alexandre Blacque) yönettiği Moniteur Ottoman izlemiştir (Çevirenin notu).*

11 - *La Turquie Nouvelle (Yeni Türkiye)*, cilt II, 1839. Bay d'Aubignac daha sonraları *Moniteur Ottoman*'ın yöneticisi olan Hassuna ile olan ilişkileri sayesinde gazetenin resmi olmayan bölümünü yönetmek için Bâb-ı Âli tarafından görevlendirilmiş ama bu göreve başlamadan işine son verilmişti.

kaya öldüler. Hassuna'nın kardeşi Mehmed Efendi onun yerini almak için geldi ama tutunamadı. En sonunda gazete o zamanlar Reşid Paşa'nın özel kâtibi olup sonraları İstanbul'da Fransa konsolosu olacak olan Lucien Rouet'nin yönetimine devredildi[12]. Ama yabancı elçilerin, her zaman düşmanca davranışlarına maruz kalıyordu. Osmanlı Hükümeti birkaç yıl daha onu destekledi ama bu süre sonunda yayınını durdurdu ve onun yerini *Ceride-i Havadis* aldı (1843)[13]. O günden sonra *Takvim-i Vekayi* tek resmi gazete olarak kaldı.

Bütün bu sıkıntılara karşın II. Mahmud'un başlattığı hareket devam etti ve ülkede yeni düşüncelerin gün ışığına çıktığı oranda gazete sayısı da artmağa başladı. Hükümetler, bu düşünsel atılımı açıkca desteklediğini gösteriyordu. O kadar ki 1851'de Ubicini'nin *Lettres sur la Turquie (Türkiye üzerine mektuplar)*'ı yayınladığı yıl; İstanbul'da, ülkede konuşulan çeşitli dillerden en az onüç gazete veya dergi yayınlanıyordu; bu yayınlardan iki tanesinin Türkçe, dördünün Fransızca, dördünün İtalyanca, bir tanesinin Rumca, bir tanesinin Ermenice, bir tanesinin Bulgarca olduğu biliniyor[14].

Ubicini bu konuda şunları söylüyor[15]: "Türkiye'nin nüfusuna göre bu

---

12 - Lucien Rouet'nin oğlu bugün İstanbul'daki Fransa Elçiliği'nin birinci tercümanı, en saygın ve yardımsever yurttaşlarımızdan biri olan Edwart Rouet'dir.

13 - *Çevirenin notu: Bu ifade yanlıştır. Bazı inkıtalara karşın Moniteur Ottoman 1850'ye kadar yayınına devam etmiştir (Bakınız: KOLOĞLU ORHAN, adı geçen eser). Yani Ceride-i Havadis'in yayınından sonra da (1843) Moniteur Ottoman yayınlanmıştır.*

14 - Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününde bu rakam 31 idi. Türk basınının beşiği olan İzmir gazetelerinden özel olarak söz etmek gerekir. Alexandre Blak *Courrier de Smyrne*'i terkedince yerini Bousquet-Deschamps aldı ve gazetenin ismi yeniden değişip *Journal de Smyrne* oldu. Bir gazetenin ilk çıktığı kent olan İzmir bunun arkasından bir ikinci, sonra bir üçüncü gazeteye sahip olmakta gecikmedi, nihayet bu sayı beşe erişti.

İkinci gazete yine Fransızca çıkan *Echo de l'Orient* olup 1838'de Toscana genel konsolosu olan Bargigli tarafından kuruldu daha sonraları Fransız tüccar Couturier'nin eline geçti.

Bir süre sonra Deschamps'ın eski ortağı Edwards, *l'Impartial de Smyrne* adı altında önce İngilizce sonra Fransızca yayınlanan üçüncü gazeteyi çıkardı.

Bu üç Fransızca gazeteden yalnız *l'Impartial* İzmir'de yayınına devam etti. *Le Journal de Smyrne* ve *l'Echo de l'Orient* birbiri peşisıra İstanbul'a naklettiler ve onların birleşmesi ile *Journal de Constantinople, Echo de l'Orient* kuruldu (1846). İzmir'de onların yerini Rumca, Ermenice ve İbranice dört gazete aldı.

15 - *Lettres sur la Turquie,* 1851, cilt I, s. 183.

sayının pek önemli olmadığı söylenebilir; zaten bu rakam çok dikkate değer düşünsel bir hareketin göstergesi olamaz.

Bu ilerleme (çünkü Türkiye'de her olumlu hareket bir ilerlemedir), özellikle bugünkü durumla otuz yıl önceki durum karşılaştırıldığında anlam kazanır. Eğer otuz yıldan beri düşüncelere bir yönelim verilmiş ise, eğer Batı'nın fikirleri ve âdetleri üzerinde daha doğru bir değerlendirme yapılıp ta onların dilleri sonra da sanatları ve sanayiini incelemek arzusu uyandırılmışsa ve yüzyılımızın en dikkate değer olaylarından biri olan bir ittifakın oluşması hazırlanmışsa, eğer bir başka açıdan reformlar yapılabilmişse, Tanzimat uygulamasının başlangıcında rastlanan güçlükler gün geçtikçe ortadan kalk-

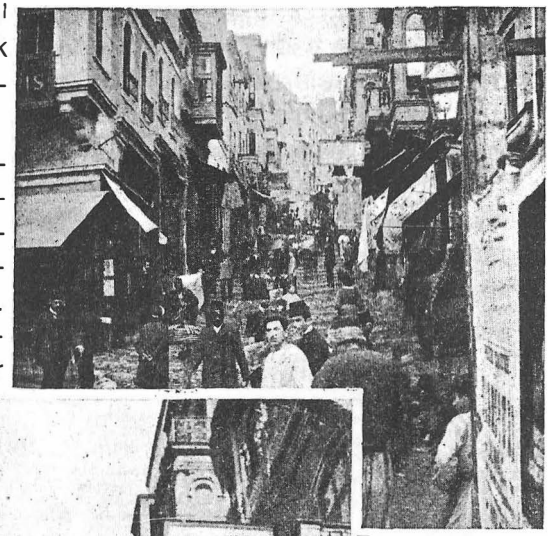

Yüksek Kaldırım Sokağı

mışsa büyük ölçüde bu sonuç; hükümet için hem bir yardımcı hem de doğruları gösteren bir kılavuz olan basın sayesinde elde edilmiştir. Basın'ın bazı suiistimalleri bir kerecik yazması onların hemen düzeltilmesi için yeterli olmuştur. Bundan da Türkiye'nin yararına ve onun ilerlemesini de sağlayan iki sonuç elde edilmiştir. Birincisi ülkenin içinde o kadar geniş topraklara yayılmış çeşitli ırkların uyumu ve haklarının eşitliği ile birliğin ve birbiri ile kaynaşmanın sağlanması; diğeri dışta, Avrupa'nın Türkiye ile hükümetini bir başka açıdan görerek, gittikçe onu daha iyi tanıması sonucu onlara daha çok sempati beslemesidir. Böylece de altmış yıl önce Volney'in yazdığı şu kehanet te gerçekleşmiştir: "Bizim kitaplarımızın tercüme edilip Doğulular'ın nezdinde okunmağa başladığı günden itibaren; Doğu'da çok yeni bir düzen kurulacak; gelenekler, yasalar ve hükümet şekillerinde tam bir değişme olacaktır".

II. Mahmud ve Abdülmecid'in saltanatlarında olduğu gibi Abdülaziz'in saltanat döneminde de gazetelerin sayısı durmaksızın arttı. Belin, çalışmasında,1866'da yalnız İstanbul'da otuzaltı gazete sayıyordu. Bu rakamın içine dört Fransızca, bir Almanca, bir İngilizce, bir İtalyanca gazete dahil değildi. Taşra gazeteleri ise tamamen dikkate alınmamıştır. Halbuki, Vilayetler Yasası'nın çıkmasını takiben, hükümet her eyalet merkezinde, iki dilde yayınlanacak bir resmi gazete çıkarılması için, bir matbaa kurulmasını kararlaştırmıştı[16].

Midhat Paşa ve Namık Kemal'in, basının 1866-1876 arasındaki atılımında gerçek etkilerini yadsımadan, liberal eğilimleri ve yürekli davranışları ile tanınan veliaht Şehzade Murad tarafından desteklenen ve cesaretlendirilen Türkiye'nin genç aydın kuşağının çabalarını da unutmamak gerekir. Bu önderlerin yönetiminde gelecekteki savaşımları için ilk bilgileri, Fransa ve Rusya da dahil diğer ulusların aydın gençliğinde asla rastlanmayan bir sükunet ve ölçülülük içinde edinmeye başladılar. Onlar, bir devrim sırasında hemen kırılıp yok olabilecek aceleci ve düşüncesizce bir ateşlilikle değil ama bereketli ürünlerin ve olgun meyvaların doğasına uygun şekilde ağır bir ciddiyet ve inançla reformları hazırladılar.

---

16 - Bu kategoriye giren ilk gazete Rusçuk'ta Türkçe ve yerel dil olan Bulgarca basılan *Tuna* gazetesi idi (Belin, s. 24). Saraybosna'daki gazete Türkçe ve Sırpça; Erzurum'daki Türkçe ve Ermenice; Şam'daki Türkçe ve Arapça, vs.

Onların yazdığı ilk siyasi makaleler, günün olaylarıyla ilgili olmayıp daha çok, yeni yayılan fikirler ve sunulan projeler üzerinde etkili olan ve dikkatleri bunlara çeken yazılardı. Bu makalelerin içeriği büyük bir dikkat ve itinayı belli ediyordu. Bu makalelerin çoğu Sultan'ın düşüncelerini etkilemek için yazılmıştı ve özgür ülke insanlarının özlemleri ile daima uyum içindeydi. Böylece, doğal yoldan, bu çalışmaların bütünlüğü içinde basın; kamuoyu üzerinde git gide daha olumlu bir etki yaratmaya başladı. Basın sayesinde geleceğe güvenle bakılıyordu.

Gelecek ise V. Murad idi. Kaderin bu umutları nasıl yokettiği biliniyor.

Bu uygun ortamda basının hatırı sayılır bir gelişme göstereceği kolaylıkla anlaşılır. 1876'da Abdülaziz'in saltanatının son günlerinde İstanbul'da yayınlanan gazetelerin sayısı kırkyedi idi: Onüç tanesi Türkçe[17], bir tanesi Arapça[18], dokuz tanesi Rumca[19], dokuz tanesi Ermenice[20], üç tanesi

---

17 - *Takvim-i Vekayi*, Matbaa-i Amire'de basılan biri resmi, diğeri gayriresmi iki bölümü olan, büyük boyda, haftada iki kez çıkan resmi gazete; *Ceride-i Havadis,* 1259 hicri (1843)'de kurulmuş, büyük boyda, hergün çıkan siyasi ve edebi gazete; *Basiret*, günlük, "Muhafazakâr Türkler"in partisinin bellibaşlı organı; *Vakit, İstikbal, Sadâkat,* genç Türkiye'nin organları; *İttihat* (1876); *Sabah*; *Şems*; *Hayâl,* mizahi; *Ceride-i Askeriye,* ilk kez 7 Şaban 1280 (16 Ocak 1864)'de, kurmay subayların yönetiminde yayınlanan, Seraskerlik Matbaası'nda basılan, resmi ve gayriresmi iki bölümü olup haftada iki kez çıkan gazete; *Ceride-i Tıbbıye-i Askeriye* (Askeri Tıp Gazetesi), aylık dergi; *Cihan,* aylık edebi dergi.

18 - *El-Cevaib* (Yanıtlar), 1227 (1861)'de kuruldu, siyasi ve edebi, haftada bir kere çarşamba günleri. Matbaa-i Amire'de basılıyordu.

19 - *Byzantis* (Bizanslı), 1856'da *Telegraphe du Bosphore* (Boğaziçi Telgrafı) ile birleşti, siyasi ve edebi, Rum Patrikliği'nin eski organı, günlük; *Anatolicos Astir* (1861) (Doğu Yıldızı), günlük, siyasi, edebi ve dini; Rum Yüksek Ulusal Okulu'nun öğretmenlerince çıkarılıyordu; *Neologos*, günlük, Hellenizm'in organı; *Anatoli* (Doğu), Rum harfleriyle Türkçe, siyasi ve edebi, günlük; *Theâtis* (Seyirci), günlük; *Thraki* (Trakya), Demetrius Nicolaides'in yönetiminde günlük; *Momus*, günlük; *Menippe* ve *Trompette,* haftalık.

20 - *Mâcis* (Ağrı Dağı) (1852), ulusal gazete; *Avedaper* (İyi Haber Ulağı) (1855), siyasi, bilimsel ve dini, Amerikan misyonerlerinin yönetimi altında, Ermeni harfleriyle basılmış bu gazete ayda iki kere sırayla Ermenice ve Türkçe çıkardı; *Jamanak* (Zaman) (Ocak 1863), ulusal, bilimsel ve edebi; *Manzume-i Efkâr* (Düşüncelerin Sırası) (Şubat 1866), siyasi ve edebi; *Mecmua-i Havâdis* (Haber Dergisi), Ermeni harfleriyle Türkçe, siyasi, iktisadi ve edebi; *Airenik ve Noranik* siyasi ve edebi; *Memul* ve *Punç*, mizahi.

Bulgarca[21], iki tanesi İbranice[22], yedi tanesi Fransızca[23] ki bunlar arasında özellikle *La Turquie*'yi belirtmek istiyoruz[24], iki tanesi İngilizce[25] ve bir Almanca[26]. Bunlara yeniden çıkmaya başlayacağı ilan edilen Namık Kemal'in *İbret*'ini ve Farsça bir gazete olan *Yıldız*'ın kurulmasını ilave etmemiz gerekir.

Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra bir süre devam eden özgürlük ortamından basın yararlanmakta devam etmiştir; bu dönemde daha zincirler gerilmemiş, ağıza tıkaçlar takılmamıştı. Basın devlet işleriyle uğraşıyor, yönetimdeki kötülükleri belirtiyor ve genel durum hiç te iç açıcı olmadığından eleştirileri çok sayıda yandaş buluyordu. Sansürün sertliğini tekrar uyandırmak için ancak bir beklenmeyen olay, özellikle yabancı güçlerin bir oyunu gerekliydi. Bir gün *Levant-Herald* bu oyunu oynadı; Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi General Ignatyef aleyhinde yazdığı düşmanca bir makaleden dolayı kapatıldı. Bu olay Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden birkaç gün

---

21 - *Vik* (Haykırış), haftalık; *Napredak* (İlerleme), haftalık; *Tchitalichté* (Okuma)

22 - *Le Journal İsraélite* (Musevi Gazetesi) (1861); İbranice harflerle Yahudi İspanyolcası ile; *Zeman* (Zaman)

23 - *La Turquie* (Türkiye) (1 Şubat 1866), eski *Journal de Constantinople* (İstanbul Gazetesi) (1846)'nin devamı, siyasi ve edebi, günlük; *Courrier d'Orient* (Doğu Kuryesi) (Eski *Presse d'Orient* 1849), siyasi, edebi, günlük; *Phare de Bosphore* (Boğaziçi Feneri) (1870), günlük, Rum toplumunun organı; *Stamboul* (İstanbul), günlük; *L'Orient illustré* (Resimli Doğu), haftalık; *Moniteur du Commerce* (Ticaret Kılavuzu), Fransızca ve İngilizce, haftalık; *Gazette Médical d'Orient* (Doğu Tıbbı Gazetesi) (1 Nisan 1857), aylık dergi.

24 - *La Turquie* (Türkiye), hükümetin resmi gazetesi, 1867'de yöneticisi Bordeano isimli "büyük bir eğitimi olmayan ama ülkenin dilini, göreneklerini ve işlerini çok iyi bilen" bir Ulah idi. Onun yardımcısı ise Paris'te imzalanan üç yıllık bir kontratla yazıişleri müdürü olarak gelen Charles Mismer idi. Mismer, Âli Paşa ile özel ilişkilerinin izin verdiği oranda gazetede bazı iyileştirmeler yapmış ve liberal bir düşünceyi egemen kılmaya çalışmıştı. (bakınız: CHARLES MISMER, *Souvenir du Monde Musulman* (Müslüman Dünyası'ndan Anılar, 3. basılış, Paris, 1892).

25 -*Levant-Herald*, siyasi ve edebi; *Physic (?)*, İtalyanca, Rumca, Türkçe, günlük

26 - *Gerçek*.

önce oldu. Abdülaziz tahttan indirilince basın tekrar serbestçe yazmaya başladı. Bunun çarpıcı bir örneğini verelim: Sultan'ın devrilmesinden birkaç saat sonra bütün İstanbul sokaklarında bedava olarak dağıtılan Türk gazetesi *Basiret*'te yayınlanan bir makalede okuyucular şu satırları gördüler; "Nihayet matem günleri geçti. Rusya'nın entrikalarının ve Ignatyef'in dolaplarının sonucu olan kötülükler bitti. Bir şeref ve mutluluk dönemi başladı. Türkiye zayıftı, şimdi güçlü ve saygıdeğer oldu". Bu makale karşısında Ignatyef'in ne yaptığını sanıyorsunuz? Kuyruğunu kıstı ve oturdu, *Basiret*'e uyarıda bile bulunulmadı.

Gazeteler bütünüyle özgürce konuşabiliyorlardı; hatta pekçoğu bunu kötü yolda bile kullanıyorlardı.

Bu kaybolmuş döneme ait birkaç olayı verip birkaç resim çizmeye çalışalım. Örneğin çok meşhur mizah gazetesi *Hayal*[27], cüretinin kurbanı oldu. Bu gazete Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı hedef almıştı ve binlerce okuyucu tarafından büyük bir ilgiyle okunuyordu. Onun bitmek tükenmek bilmeyen arzusu, Mahmud Nedim Paşa'yı her fırsatta aşağılamak ve bazan en aşırıya giden eleştirileriyle onu gülünç hale düşürmekti. Anayasa ilan edildiğinde (Aralık 1876), bütün basın bu olayı sevinçle alkışladı. Tek eleştiride bulunan *Hayal* idi. Anayasanın bir maddesi, "basın yasanın sınırları içinde serbesttir", diyordu. *Hayal*'de görülen bir karikatürde basın, eli ayağı çok sıkıca zincirlenmiş bir kişi olarak resmedilmiş ve karikatürün altına şu sözler yazılmıştı: "Yasa sınırları içinde Serbest" Karikatürü yorumlayan makale ise iğneleyici bir şaka olmanın çok ötesinde anayasa reformunu gerçekleştirenleri alabildiğine eleştiren bir yazı idi. Sanıldığı gibi gazete hemen kapatılmadı. Hükümet gazete aleyhine bir dava açmakla yetindi. Ama *Hayal* sert ve acı eleştirilerini sürdürmekten hiç geri kalmadı. Bu sorumluların sabrını suiistimal etmekti; *Hayal* kapatıldı. Bugün bu cüretkâr gazetenin bir nüshasını elinde bulundurmak bir çılgınlık yapmakla aynı anlama gelir. Hâlâ bulunabilen çok ender koleksiyonları tavanarasında eski sandıklar içinde çok itinalı bir şekilde saklanmaktadır.

Kavgacı *Hayal*'in acımasızca cezalandırılması; olayları ve hükümetin davranışlarını kontrol etmeye devam eden, eleştiri ve kınamalarını ondan

27 - *Karagöz, Diojen, Çıngıraklı Tatar, Çaylak* gibi mizah dergilerini de çıkaran Teodor Kasap tarafından kurulmuştu (P. RISAL).

esirgemeyen basını korkutmamıştı. Hücumları çoğu zaman doğru amaçlara yönelik oluyordu ve onun şikâyetlerinin en yüksek makamlarca kabul edilip dinlenmesi de hiç ender rastlanan bir olay değildi. Bunu kanıtlamak için bir örnek yeterlidir.

Beyoğlu Mutasarrıfı yüz kızartacak derecede sefih bir hayat yaşıyordu. Bugün de çıkan bir gazete *Tercüman-ı Hakikat* onu adam etmek için bir girişim yaptı. Başkahramanı tıpkı tıpkısına Beyoğlu Mutasarrıfı'na benzeyen bir tefrika-roman yayınına başladı. Bu yüksek görevli memur tefrikada çok ustaca betimlenmişti. Yapmadığı herhangibir şey için o eleştirilmiyor ama hayatının bütün çirkefliği göz önüne seriliyordu. Kamuoyu'nun gözünde gülünç duruma düşen mutasarrıf, kurnaz tefrikacının açığa çıkardığı utanç verici durumdan kurtulmak için ülkeden kaçmak zorunda kaldı[28].

Fakat yakında herşey değişecekti.

Aslında bu değişim başlangıçta, Abdülhamid'in aldatıcı bir manevrasıyla başladı. Eğer o, tahta geçtiğinin ertesi günü basını ezmeyi deneseydi onun planı önceden anlaşılabilirdi. Halbuki o, bir taraftan kendine özgü bir inatla kişisel iktidarını hazırlar ve bir süre sonra en uç noktaya kadar gidecek zorbalık sisteminin temellerini atarken; bir taraftan da kamuoyunu oluşturmakta usta olan bellibaşlı gazetecileri, onların serbest fikirlerine bazı ödünler vererek kendine bağlamanın yollarını aradı. Aşağı yukarı tahta çıkışından üç ay sonra kendini daha kuvvetli hissettiği andan itibaren basına karşı düşmanlığı başlattı. Bu olay, istemeye istemeye ilan ettiği ve kısa bir süre sonra feshedeceği anayasanın kabulünden hemen sonra, Sadrazam Midhat Paşa ile arasındaki ilk sürtüşmenin de kaynağını teşkil edecekti.

Türkiye'nin en saygıdeğer yazarlarından biri olan Ziya Bey (Paşa)[29],

---

28 - P. RİSAL, *Türk Basını.*
Çevirenin notu: Bu tefrika 1883 yılında Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanan Ahmet Mithat Efendi'nin Esrar-ı Cinayât adlı romanıdır. Türkçe'de telif olarak ilk yayınlanan polis romanı olan bu eserin kahramanlarından Beyoğlu Mutasarrıfı Mecdalettin Paşa her türlü suiistimali irtikap eden hatta kendi kirli çamaşırlarını ortaya çıkaracağından korktuğu polis müfettişini bile tevkif ettiren bir şahıs olarak tasvir edilmiş ve romanın sonunda Avrupa'ya kaçmıştır.

29 - Ziya Bey Abdülaziz döneminde sürgüne gönderilmişti. 1867'de Paris'te *Meşbar* gazetesini kurdu ve sonra bunu Londra'da çıkarmaya devam etti. 1876 ayaklanmasında softalara parolayı veren bu gazetedir.
Çevirenin notu: Buradaki bilgiler hatalıdır. Ziya Paşa 1867'de sürgüne gönderilme-

علی شفقتی بك مرحوم

Ali Şefkati Bey
İstikbal'in yazarı, Paris'te öldü.

V. Murad'ın özel kâtibi idi, tahttan indirildikten sonra da efendisini izlemişti ve Musluoğlu'nda Şehzade Hamid'le Midhat Paşa arasında geçen konuşmaların gerçek yüzünü biliyordu. Bir süre sonra Ziya Bey, Abdülhamid'in konumunun Anayasa'ya göre şüpheli olabileceğini ima eden ve *İstikbal* gazetesinde çıkan bazı makalelerin teşvikçisi olmakla suçlandı. Bu durumdan çok gocunan Sultan, gazetenin takibat altına alınmasına ve Ziya Bey'in başkentten uzaklaştırılmasına karar verdi. Bu anlamda ve bu amaç için, birinci kâtibi Said Bey* aracılığı ile Sadrazam Midhat Paşa'ya 28 Aralık 1876'da şunları yazdırdı:

"Ziya Bey'in Berlin Elçiliği'ne atanması hakkındaki İrade-i Şahane; Zât-ı Devletleri'ne dün akşam tebliğ edilmişti. Zât-ı Şahane sizin bu iş için gerekli formaliteleri tamamlayıp tamamlamadığınızı sorunca ve olumsuz yanıtımı alınca aynı konu üzerinde bana yeniden emir verdi ve bazı gizli kalması gerekli gözlemlerini de ilave etti. Ziya Bey çok hırslıdır; hırslarını en iyi tatmin edecek bir şekilde yönlendirilip mutlu kılınırsa, burada kullanılabilir; ama değişken karakterli olup, belirsiz ve değişik planları olduğundan, isteklerine bir engel gördüğünde, entrikalar çevirmek eğilimindedir; en iyi çözüm İstanbul'da kalmamasıdır. Diğer taraftan onun gibi bir adamın uzaklaştırılması, onun yarattığı sıkıntıları ortadan kaldırarak Sadrazamın işlerini de kolaylaştırır.

---

miş; atandığı Kıbrıs Mutasarrıflığı'na gitmeyerek ve Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine uyarak Namık Kemal ve Ali Suavi ile Fransa'ya kaçmıştır. Erişebildiğimiz kaynaklarda Meşbar isimli bir gazete çıkardığına ait bilgi bulamadık. Saptayabildiğimiz husus, Ali Suavi'nin Muhbir ve Ziya Paşa ile Namık Kemal'in Hürriyet isimli bir gazete çıkardıklarıdır.

* - *Said Bey daha sonraları dokuz kez sadrazamlık yapacak Küçük Said Paşa'dır (Çevirenin notu).*

Ziya Bey'in kişisel değeri pek abartıldığı gibi değildir fakat halkın polemikçilere olan doğal eğilimi, onun eleştirilerine kolaylıkla kulak vermelerine neden olmaktadır; bunun sonucunda da Ziya Bey'in projeleri ve yayını hiç te öyle bir değeri olmamasına karşın önem kazanmaktadır".

Bu arada, Anayasa ve reformlara pek duyarsız imiş gibi gösterilen İstanbul halkı; Ziya'yı sürgün etme projesini duyduklarından bu Osmanlı özgürlüğünün şampiyonunun gitmesine engel olmak için onu milletvekilliğine aday göstermek istediler. Bu habere Saray çok kızdı. Sultan ve çevresi kendilerini kaybettiler. Ziya Bey'i Meclis'te canlı bir eleştiri kaynağı olarak görmekten ise ona onur ve ünvanlar vermeyi yeğleyerek bu yönde düzenlere gittiler. Onlar "Ziya Beyi bu kadar yakınımızda milletvekili olarak görmekten ise uzakta vezir ve vali olarak görmek daha iyidir" diye düşünüyorlardı.

Abdülhamid, yeniden Said aracılığı ile Midhat Paşa'ya aşağıki mektubu yazdı (19 Ocak 1877):

"Zat-ı Şahane, İstanbul halkının Ziya Bey'i seçmeye hazırlandığını ve Ziya Paşa'nın[30] İstanbul'da kalması için imzalarla dolu bir rica mektubunun Saray'a gönderildiğini *İstikbal* gazetesinde okudu. Zât-ı Şahane'nin buyruğu aşağıdaki şekildedir: Ziya Paşa'nın adaylığı kabul edilemez çünkü o çok geçerli kanıtlarla, Hükümdar'ına düşmanlıkla suçlanmış ve hüküm giymiştir ve Anayasa, yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymiş kişilerin Meclis'e girmesini yasaklamaktadır[31].

Özellikle gazetelerin aracılığı ile ve her çeşit yöntemi kullanarak popüler olmak için çalışan bu adama dikkat etmek gerekir. Bundan dolayı hükümetin onun hakkında hoşgörü göstermesi yanlış olur; Sadrazamımızın işini kolaylaştırmak için biz onu vezir rütbesi ile Suriye Valisi atadık.

---

30 -Bir sonraki paragrafta Ziya Bey'in bu tümcede Ziya Paşa diye anılmasının gerekçesi görülecektir.
Çevirenin notu: Paul Fesch bu uyarısı ile Padişah'ın Ziya Bey'i vezirlik rütbesi ile Suriye Valiliği'ne atadığından artık ünvanının "Paşa" olduğunu vurgulamak istiyor.

31 - Eğer Padişah, Ziya Bey'in siyasi makaleleri yüzünden sansür tarafından mahkum edildiğini söylüyorsa haklıdır, ama bu cins bir mahkumiyetin hiçbir zaman kişisel olarak "yüz kızartıcı" nitelikte olmayacağı ortada olup bunu bu şekilde ifade etmek olayı saptırmak olur. Dahası Ziya'nın milletvekili olmaya layık olmadığını söyleyip te onu Hükümdarı'nı temsil etmek üzere Berlin'e elçi göndermeye veya Suriye Valisi olmaya layık görmenin çelişkisi nasıl açıklanacaktır? Gerçek olan husus şudur: Etkisinin büyük olacağından korkulan Meclis'ten onu uzaklaştırmak. Bu şekilde Abdülhamid etkili insanlardan kurtulmak istiyordu.

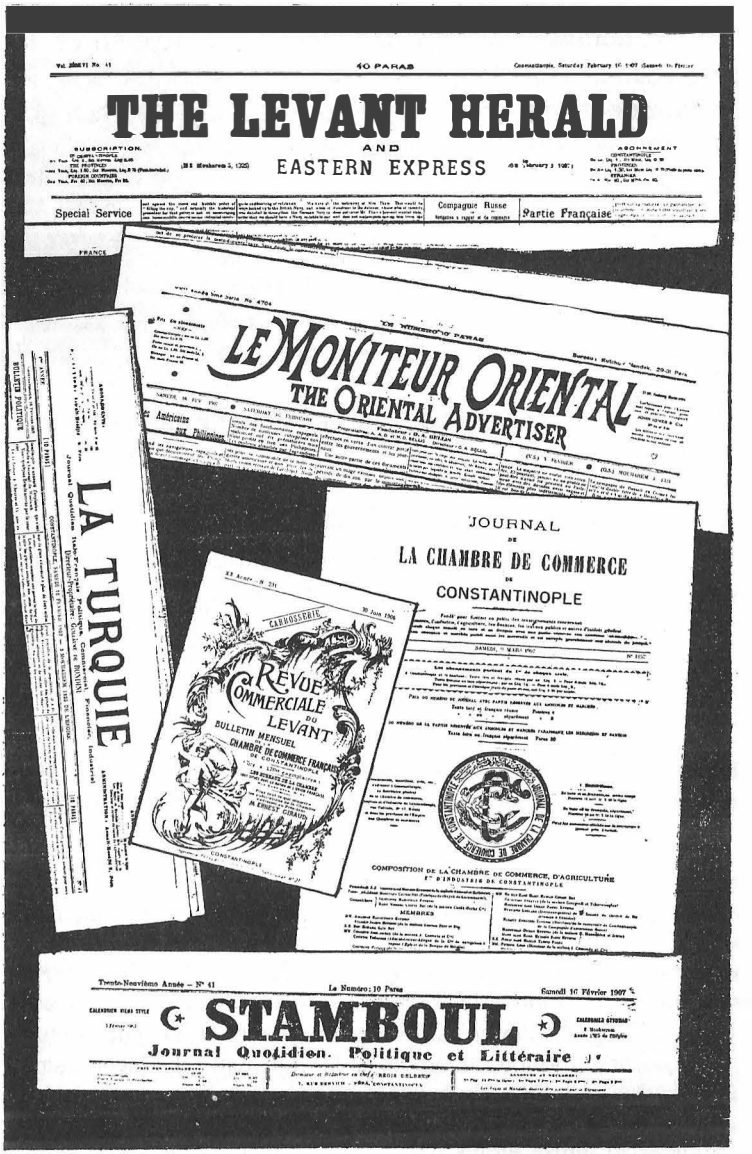

İstanbul gazeteleri (1907)

Ama minnettarlığını göstereceği yerde; Ziya Paşa, yeni ünvanının kendisine verdiği saygınlıktan yararlanmanın yollarını aradı ve *İstikbal* gazetesinde, kendisinin içinde olmadığı birkaç yurtseverin katkılarıyla ve bizim irademizle yürürlüğe giren Anayasa'nın kurucularından biri olduğunu yazdırttı. Sonuç olarak Zât-ı Devletleri'ni Ziya Paşa'ya karşı nasıl uygunsa öyle hareket etmekte dikkatlerini çekiyoruz. Zât-ı Şahane'nin ifadelerine göre; kendileri hiç gereği yok iken Mustafa Fazıl'ın meşhur mektubunu yayınlayan *İstikbal*'in davranışını da eleştirmektedir*. Zât-ı Şahane, süresiz olarak kapatılan ama bir süredir yine yayınlanan bu gazete üzerine dikkatlerinizi çekmektedir. Zât-ı Şahane benzer basın skandallarına son vermenin birçok bakımdan önemli olduğunu ve işin ivedi halledilmesi gerektiğini düşünmektedir".

Bu mektubun son kısmından, Padişah'ın basına karşı sıkı önlemler almayı daha açık söylersek basın özgürlüğünü yok etmeyi düşündüğü görülmektedir. Sonuçları ne kadar ağır olursa olsun, artık bir tereddüt söz konusu değildir, *İstikbal* kapatılır.

Aynı dönemde Abdülhamid, Ziya Paşa'dan daha az saygın olmayan o zamanki *Vakit* gazetesinin yazıişleri müdürü Said Bey'e karşı da hücuma geçer ve Midhat Paşa'ya daima birinci kâtibinin aracılığı ile ona karşı olan düşüncelerini bildirir.

"Zât-ı Şahane, numarası ilişikte olan *Vakit* gazetesinde yayınlanan (İslam'ın Geleceği) başlıklı makalenin içeriği ve özellikle altı çizilmiş sözcüklerin kamuoyunu kışkırtacağından şüphe ettiğine dikkatimi çekti; dün akşam basın konusunda Zât-ı Devletleriyle yaptığı konuşmayı da anımsatarak; Zât-ı Devletlerine bu gazeteye karşı önlem alınmasını buyurdu; çünkü bu makaleler tehlikeli etkiler yapabilirler. Efendimiz; ayrıca bu ihmallerden sorumlu olan şimdiki Basın Bürosu Müdürü'nü başka bir göreve atayarak yerine daha uygun birini önermenizi de istemektedir.

Zât-ı Şahane, Anayasa'da sözü edilen basın yasasının da üç dört gün içinde hazırlanması hususunu Zât-ı Devletleri'ne buyurmaktadır. Bu gibi daima tehlikeli olan makaleleri devamlı yayınlamak için Anayasa'yı bahane

---

* - *Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu Abdülaziz'e hitaben kaçtığı Fransa'dan yazılmıştır ve içinde "Padişahların sarayına hiç girmeyen husus doğruluktur" anlamında ibareler olan meşhur mektuptur. (Çevirenin notu).*

gösteren ve özgürlükleri kötü yolda kullanan basına karşı; Zât-ı Şahane bu gazetelerin izinlerinin iptali ile kesin bir çözüm istemektedir. Bunun içindir ki Zât-ı Devletleri'nden Anayasa'da söz konusu edilen basın yasasının üç dört günlük bir süre içinde tamamlanmasına gayret sarfetmenizi istemektedir".

Bu mektup 31 Aralık 1876 tarihlidir. Böylece Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden sekiz gün sonra, Abdülhamid onu tekrar ele almaktadır; onu kullanmaktadır, ama özgürlükleri artırmak için değil aksine kısmak için. Gerçekten de Anayasa'nın onikinci maddesi: "Basın, yasanın çizdiği hudutlar içinde özgürdür" demektedir. Genç Padişah, bu yasanın hazırlanması için, daha uzman ve daha deneyimli parlamentoların aylarca üzerinde tartıştığı bu yasanın hazırlanması için, üç dört gün süre vermektedir. Ama ne önemi var! irade-i Şahane önden gelir, onu eziyetler takip eder en sonunda da inanç sahiplerinden ve özgürlüklerini vererek halkları mutlu etmek gibi bir ikiyüzlülük gösterisinde bulunduklarına inanılanlardan kurtulmak için sürgün ve ölümler sıraya girer.

Padişahın mektubuna Midhat Paşa cevap verdi; Abdülhamid'in yeni mektubunda şu satırlar yer alıyordu (2 Ocak 1877):

"Zât-ı Devletleri'nin *Vakit* hakkında gönderdiği notu dün akşam arzettim. Zât-ı Devletlerinin gözlemleri ilke olarak kabul gördü. Fakat makalenin içeriğinin taşıdığı anlam kışkırtıcıdır; hiçbir akla yakın neden olmadan Şeyhülislam'ın fetvasının bir Padişahı tahttan indirmek için yeterli olacağını belirtmek saf insanları isyana sürükleyecek niteliktedir. Bu yazı, diğer taraftan fetvanın verilmesinin koşullarını belirleyen yasal nedenleri ve şartları sıfıra indirmekte ve halkı, fetva vermekle görevli kişinin isteğine göre iktidarı yönlendirebileceği gibi bir düşünceye inanmaya itmektedir. Eğer bunun gibi makalelere hoşgörü ile davranılırsa, basın yararlandığı özgürlüğü kötüye kullanmaktan hiçbir zaman geri kalmayacaktır. Ülkede çeşitli dillerde yayın yapan gazetelerin Mismer'in *Anılar*'ını yayınlaması da olasıdır; ama eğer bunlar Türkçe gazetelerde yayınlanmazsa, bu anıların Müslüman halk üzerinde herhangi bir etki yapmaması sağlanabilir. Zât-ı Şahane, bir örnek olması bakımından *Vakit* gazetesi ve yazıişleri müdürü hakkındaki iradesinin yerine getirilmesini emrediyor; bugün yürürlükte olan yasalar bu kararın yerine getirilmesine izin veriyor. Geçen salı, *İstikbal* gazetesi, daha önceki Padişah tarafından kabul edilen Anayasa'nın kabulünün gecikmesinin trajik olayların

nedeni olduğunu yazıyordu. Gazetenin bu sayısı Zât-ı Devletleri'ne, Zât-ı Şahane'nin gözlemlerini kanıtlamak ve ister cehaletlerinden isterse yan tutmalarından olsun, Zât-ı Şahane'nin görüşleri ve eğilimleriyle çelişkili bir hareket hattını gazetelerin önümüzdeki günlerde izlemelerinin önlenmesi açısından gönderilmiştir".

İstikbal gibi *Vakit* de kapatıldı.

Bir zaman sonra ve görülmemiş zorlukları aşarak Said Bey, bir başka gazete çıkarma hakkını elde etti; bunun koşulu gazetenin adının *Vakit* olmaması idi. Yeni gazetenin ismi *Tarik* idi. Yazarın kalemini çok yumuşak tutmak için gerçek bir gayret içinde olmasına karşın bu gazetenin de başına çok iş açıldı. Sansür çok acımasız davranıyordu ve gazetenin gerçek sahibi olan Filip Efendi isimli bir Ermeni Said'e artık gazetesinde yazı yazdırmaktan vazgeçti; o da bu andan itibaren gazeteciliği bıraktı.

Abdülhamid'e karşı yazamamak ona çok zor geliyordu; çünkü Padişah'tan çok nefret ediyordu. Onun sayesinde, Abdülhamid karşıtı edebiyat zenginleşmeye başladı; onun gizli gizli okunan etkili taşlamaları kulaktan kulağa onun isminin fısıldanmasına neden oluyordu.

Said, bu nedenle birçok kez tevkif edildi ve Yıldız'ın gizli mahkemesinin önüne çıkarıldı. Ama o Yıldız'da Abdülhamid'in kızgınlığını gidermenin yollarını buluyordu. Said bu gürültü patırtıdan; o sırada gözden düşmüş bir bakan veya başka bir kişiyle ilgili taşlamalar yazıp Padişah'a göndererek onu güldürüp sıyrılmanın yollarını buluyordu. Böyle bir durumda, neşelenen despot, bu rahatlama içinde ona yalnız özgürlüğünü iade etmekle kalmıyor bazı ihsanlar da bile bulunuyordu. Said aldığı parayı cebine koyuyor, akıllanacağına dair belli belirsiz bir söz verip, ertesi gün yine bildiğini okumaya başlıyordu.

Ama herşeyin bir sonu vardır. Bir gün, daha çok Deli Ziya Molla lakâbıyla tanınan liberal görüşlü ulemadan Ziya Bey ile birlikte tutuklandı. Mahkemesi Yıldız Sarayı'nda kapalı kapılar arkasında yapıldı. Bu kez mukadder sonundan kaçmak için hiçbir girişimde bulunmadı ve kızan Padişah'a bir özür dileme dilekçesi vermek için sıkıştırılınca dosyasındaki belgelerden birini gösterip "Bundan sonra bu kâğıdı imzalaması için Abdülhamid'e göstermenize dua etmekten başka birşey yapmayacağım" diye yanıt verdi.

Halbuki bu kâğıt, evinde yapılan aramada bulunan, Said'in taşlamalarının en iyilerinden biriydi ve konusu güya Abdülhamid'in yazdığı bir tahttan

İstanbul gazeteleri (1907)

istifa mektubu idi. Yola gelmez polemikçi bu yazısında Padişah'ın halkın karşısında itirafını yapıp, yazarın alaycı ifadesiyle pişmanlık duyup, halktan tahttan ayrılmak için izin istemesini işliyordu.

Bu davranış ve bu saldırı yazısı kendine gösterilince Padişah'ın nasıl kızdığı tahmin edilebilir.

Said Bey, Yemen'de San'a'ya sürüldü; eğer orada ölmediyse hala San'a'da sürgündür*

Ali Nuri, kitabında "Türk basınında Abdülhamid'in en güçlü ve en inatçı rakibi meşhur şair Namık Kemal'dir." diye yazıyor.

"Onun *İbret*'i Türkiye'de çıkan gazetelerin en güçlüsü ve en iyisi idi. Siyasal önemi bakımından, Şinasi'nin kurup yayınladığı, düzen ve özgürlük için en etkin şekilde savaşan gazetelerden biri olan *Tasvir-i Efkâr*'dan hemen sonra gelir. Türkiye'de reform düşüncesini geliştiren ve yayan, halkta özgürlük sevgisini uyandıran ve Anayasa'nın gerçekleşmesine en çok katkıda bulunan belli başlı iki gazete bunlardır. Basın tarihinde, bir ulusun siyasal gelişmesi üzerinde bu kadar etkili olan bir başka örnek zor bulunur.

Namık Kemal'in gazetesi *İbret*, halk yığınları üzerindeki etkisi kadar gazetecilik cesareti açısından da Türk Basını içinde tek örnek olarak kalacaktır. Midhat Paşa, daha deneyimli olup reformların yönetici gücünü teşkil ediyordu; ama ateşli vatan sevgisiyle, sürükleyici kalemiyle, sarsıcı hicviyle kütleleri ayağa kaldıran Namık Kemal idi.

Abdülhamid, Anayasa'yı ortadan kaldırıp, kendi kişisel iktidarını kurduğu zaman, Namık Kemal yeniden ortaya çıkan baskıya karşı inatla savaştı ve despota ve yandaşlarına, ölümsüz mısralarıyla hücum etti. Bütün engellemelere ve cezalara karşın, onun mısraları kulaktan kulağa yayıldı, yeni çabaların soysuzlaştırmak istediği ırkımıza direnme cesareti verdi.

Abdülhamid, uzun süre bu tanınmış şairi karşısına almaya tereddüt etti. Kendini yeterli derecede güçlü hissettiği zaman da güpegündüz Devlet Şurası toplantısında onu tevkif ettirip sürgüne yolladı. Namık Kemal bu tevkif sırasında öfkeden kudurdu ve Devlet Şurası salonunu, Abdülhamid

---

- Burada söz konusu olan Said Bey; Kemalpaşazâde Lastik Said Bey'dir. Tarik ve Vakit gazetelerinde "İcmâl-i Ahvâl" başlığı altında makaleler yazardı. 1899'da Bidayet Mahkemesi Başkanı iken Yemen'e sürüldü. Yemen'de ölmemiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönüp Şura-yı Devlet Azası olmuş 1921'de vefat etmiştir (Çevirenin notu).

Istanbul gazeteleri (1907)

rejimine en ateşli sözlerle hücum eden mükemmel bir irticali konuşma yaparak inletti. Daha sonraları büyük olasılıkla erken gelen bir ölümün kendisini beklediği sürgün yerinden, ulusuna en parlak hitaplarından birini yaptı ve son saatlerinde de o kadar yürekten sevdiği özgürlüğü kutsadı"[32].

Abdülhamid'in ortadan kaldırdığı önemli gazeteler arasına *Takvim-i Vekayi* ile *Tercüman-ı Ahvâl*'i de katmak gerekir.

Birincisi bilindiği gibi II. Mahmud tarafından kurulmuştu. Bir ara yayınına ara verdikten sonra yeniden yayınlanmaya başlamıştı. Bugünkü Sultan, dini görüş açısından kendisine karşı bir hücum gibi düşünülen bir makale yayınladığı bahanesi ile onu tamamiyle kapattı. O dönemdeki yöneticisi, İçişleri Bakanlığı'nda ikinci kâtip olan Reşit Bey idi; daha sonra Beyrut Genel Valisi oldu. Gazetenin kapatılmasındaki asıl nedense Abdülhamid'in bütün basını yok etme arzusu idi ve kendi resmi organını kapatarak diğer basın organlarına apaçık bir gözdağı veriyordu.

İkincisini eski kuşak gazetecilerin en tanınmışlarından biri olan Agâh Efendi kurup, yönetiyordu ve Abdülhamid'in en sert eziyetlerine maruz kaldı. *Tercüman-ı Ahvâl* "Jöntürkler"in en eski yayın organıydı. Zamanında çok liberal olup gerek düşüncelerini gerek varlığını savunmak için bütün gücüyle savaşmıştı.

Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları üzerinde biraz fazla durduk, ama bu dönem basınla uzaktan yakından ilgili herşeye karşı onun antipatisini ve kinini açıkça gösteren bir zaman aralığıdır. Midhat Paşa ve V. Murad'ın genç yandaşları tarafından övgüyle karşılanan reform düşüncelerinin sonucu olan

---

32 - Sakız Sancağı Mutasarrıfı olarak ona rastlayan Gaston Deschamps onun portresini kaba hatlarıyla şöyle tanımlar: "Garip ve ilginç çehresiyle, Namık Kemal, ırkının karakteristik nitelikleriyle hiçbir benzerlik göstermez. Bu güçlü, zeka fışkıran, resmi fesinin altından gür lüleler halinde taşan bol saçlarıyla taçlanmış yüz asla bir Türk başı olamaz. Bu Türk valisi aslında bir Arnavut'tur ve üstelik te bir şairdir. Hem de Şarkiyatçıların deyişiyle Osmanlı Uygarlığı'nın gurur duyabileceği tek gerçek şairdir (*A Travers les routes d'Asie* s. 54).

Çevirenin notu: Namık Kemal'in Arnavut asıllı olduğu ve Türk'e benzemediği şeklindeki beyanların Gaston Deschamps'ın daha önceden de görülen Türklere karşı olan önyargılarının bir sonucu olduğu ortadadır. Namık Kemal ile ilgili bütün biyografilerde Arnavutluğu ile ilgili bir hususa rastlanmamıştır. Yalnız annesi Arnavutluk'ta Koniçe'de doğmuştur ama Koniçe kökenli değildir; babası Abdüllatif Paşa'nın orada görevli olduğu sırada doğmuştur.

hareket bu dönemde tam anlamıyla durdurulmuş, hareketin teşvikçileri ve düzenleyicileri ya ölüme ya da ölümden daha beter olan sürgüne gönderilmişlerdir[33]. Abdülhamid'e istemeden de olsa, Mithat Paşa'dan kurtulması için gerekli olan bahaneyi basın sağladı. Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden rahatsız olan Ignatyef'in kışkırtıcılığı ve başrolü oynaması sonucunda Serasker Redif Paşa ve Cevdet Paşa, Midhat Paşa'nın davranışları konusunda Abdülhamid'i ikna için Zaptiye Nâzırı'na bir rapor yazdırttılar. Raporda onun halifeliği Osmanlı hanedanından alıp, yerine bir cumhuriyet kurmayı tasarladığı yazılıyordu.

Bu rapora "cumhuriyet" sözcüğü ustaca sokulmuştu. Çünkü bu sözcüğün Padişah'ın üzerinde çok korkutucu bir etki yaratacağı hesaplanmıştı. Rapora *Turquie* gazetesinin bir sayısı da kanıt olarak eklendi. Bu sayıda

---

33 - Daha öncede kendisinden bazı alıntılar yaptığımız Ali Nuri, baskıcı Hamid'e kalemini kiralamaktan utanmayan ve şüphesiz tek örneği teşkil eden ender yayıncılardan birini, lanetleyerek işaret ediyor. Bu Ahmed Midhat Efendi'dir.

"Onun zayıf taraflarını keşfederek ve belki de olduğundan başka görünme ustalığı sayesinde, Abdülhamid Ahmed Midhat'ı kendine bağlamayı başardı ve popüler olduğu kadar verimli de olan bu kalemi çabucak kendi planlarının gerçekleşmesinde kullanmayı bildi. Tahta geçişinden kısa bir süre sonra; yapılan değişmeleri halkın gözünde haklı çıkarmak, Murad'ın tahttan indirilmesini gerekli olan bir iş gibi anlatmak ve diğer taraftan da bu amaca ulaşmak için Hamid'in entrikalarını maskelemek, oluşan hoşnutsuzlukları ve ahlaki sorumlulukları kapatmak için Ahmed Midhat'ın bir kitap yazmasını istedi. Eser ortaya çıktı, ancak Abdülhamid gördü ki kitap bir savunmadan ziyade suçlama gibiydi. Onun dağıtımından vazgeçti. Ama yine de Abdülhamid'in cinayetlerini ve Ahmed Midhat'ın alçaklığını gösterecek kadar örnek elde kaldı. Ahmet Midhat, gerçekten yazınsal değeri olan eserleriyle halkın beğenisini yeniden kazanmak için boşu boşuna uğraştı ama başarılı olamadı. Sultan'ın parasıyla kurduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde de bu itibarsızlığının etkisi görüldü. Bugün Ahmet Midhat Efendi'ye halk nefret ve korkuyla bakıyor; eski dostları ve öğrencileri ise onu lanetleyip, küçümsüyorlar".

Ahmed Midhat 1876'da *İttihad*'ın kurucusu idi ve *Supplément du Larousse illustré* ondan "Türk-Rus savaşı sırasında her dinden gönüllülerden oluşan bir alayın bütün masraflarını karşıladı." diye söz ediyordu. Nasıl büyük bir düşüş!

Çevirenin Notu: Yazarın Ahmed Midhat hakkındaki bu düşüncelerine katılmadığımızı açıklamayı bir görev bildiğimizi belirtmek isteriz. Yukarıda satırlar insafsız ve subjektif değerlendirmelerdir. Birkaç sayfa önce Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanan bir tefrikanın, mürtekip Beyoğlu Mutasarrıfını Avrupa'ya kaçmaya mecbur ettiğini, basının gücü ve yararı için örnek veren yazarın bu kez bu yazdığını unutarak aynı gazetenin Padişah'ın parasıyla kurulduğunu söylemesi bu sübjektif değerlendirmesinin bir kanıtıdır.

Midhat'ın dostu ve
eski yazıişleri mü-
İzmir'de Mithat Paşa
leşi yer almıştı. Söy-
çesi ve İtalya Kralı'-
reği uluslarının hiz-
olduğu" hiç tereddüt
açıklıkla belirtilmişti.
sözcüğünün Türkçe'-
köle demek olduğun-
-kendi istemese de-
luğu'nun yine de
olan Abdülhamid'i
hamid'in Ziya'nın
ceden dolayı Midhat
dığı anlaşılıyor[34].
verildi, ölüme mah-
ğışlanıp sürgüne gönderildi*.

Mustafa Haşim Paşa
Maarif Nazırı
Sansür Komisyonu Başkanı

İstikbal gazetesinin
dürü Ziya tarafından
ile yapılan bir söy-
leşide İngiltere Kralı-
nın "*Anayasalar ge-*
metkârları (serviteur)
gerektirmeyecek bir
Hizmetkâr (serviteur)
deki bir anlamı da
dan, bu sözcük
Osmanlı İmparator-
anayasal hükümdarı
çok kızdırdı. Abdül-
yazdığı bu düşün-
Paşa'yı cezalandır-
Midhat mahkemeye
kum oldu, sonra ba-

*

* *

---

34 - KONT DE KERATRY, *Mourad V.*

* - *Çevirenin notu: Burada verilen bilgiler yanlıştır. Midhat Paşa'nın mahkumiyeti ve sürgüne gönderilmesi bilindiği gibi Abdülaziz'in öldürülmesine karıştığı iddiasıyla yargılanmasından sonra olmuştur. Redif ve Ahmed Cevdet Paşalar'ın verdiği bir jurnal sonucu mahkeme edilip cezalandırıldığı iddiası yanlıştır. Midhat Paşa İzmir'de vali iken Abdülaziz'in öldürülmesi işinde parmağı olduğu iddiası ile mahkemeye verilmiş, bunu duyan Paşa Fransa konsolosluğuna sığınmıştır. Zamanın Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa İzmir'e gelip Midhat Paşa ile konuşmuş, onun üzerine Midhat Paşa İstanbul'a gelip yargılanmayı kabul etmiştir. Bu arada Tunus sorunu dolayısıyla Abdülhamid'i kızdırmak istemeyen Fransa'nın da Midhat Paşa'ya arka çıkmadığı da bilinmektedir. Fesch'in Midhat Paşa'nın mahkumiyetinde Ahmed Cevdet Paşa'nın etkisini belirtmesi yukarıda anlattığımız olayla bağdaştırılabilir ama işe Redif Paşa'yı karıştırması anlamsızdır. Çünkü Midhat Paşa'nın davası 1881'de görülmüştür. Redif Paşa ise bu tarihlerde beş yıl önceki Türk-Rus savaşındaki başarısız yönetimi nedeniyle gözden düşüp seraskerlikten çoktan azledilmiş ve Rodos'a sürülmüştür. Bu bakımdan Midhat Paşa'nın sonundan sorumlu olması mümkün değildir.*

İşte böylece otuz yıldan beri Türkiye'de ar tık basın yoktur. Gazeteler vardır, hatta sayıları yeterli denebilir; ama sansürün makası onları kesip biçmekte, dillerini kopartmaktadır. Onlar deyim yerindeyse iğdiş edildiklerinden hiçbir güçleri kalmamaktadır. Cesaretim bağışlanırsa onların iğdiş edilmiş gazeteler, yerel ifadeyle söylenmek gerekirse hadım gazeteler olduğunu söyleyeceğim. Bunu söylerken onlarla alay etmek gibi bir düşünceden uzağım; aslında onlara acımak gerekir ve bugünkü koşullarda onların durumunun iyileşmesi umudu da yoktur. Onların bu aşağılayıcı durumdansa ölmeyi yeğlediklerini de biliyorum -ben de öyle yapardım-. Ancak zalim hükümdarın yok olacağı güne kadar sabırla bekleyip eski güçlerinin dirileceği anı beklediklerini de biliyorum ve bunun kanıtını göstermek için direniyorlar.

Karaköy Köprüsü
1. Giriş, İstanbul tarafı 2. Çıkış, Galata tarafı 3. Geçiş Parası

Abdülaziz'in saltanatının son on yılında, Türk Basını'nın hiçbir şekilde olayları kavrayışında, liberal eğiliminde ve enerjisinde teslimiyet göstermediğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan belli bir özgürlükten de yararlandığı bir gerçektir; bu özgürlük bizim Fransa'daki gazetelerimizin kötüye kullandığı özgürlük kadar geniş olmasa da ona birkaç örneğini yukarıda verdiğimiz eleştirilerini yapacak kadar serbestlik veriyordu.

O dönemde basın 1865'de çıkarılan bir yasaya göre denetleniyordu ve bu yasa ister politik konularda ister politika dışı yayın yapacak gazetelerden önceden izin almalarını istiyordu. Bu izin yasanın uygulamalarını düzenlemek için Bâb-ı Âli tarafından kurulan özel bir bürodan "Basın Bürosu"ndan alınıyordu. Basın yoluyla işlenen bütün suçlar yahut yasaya aykırı davranışlar ya Ağır Suç Mahkemeleri'nde ya Ceza Mahkeleleri'nde görülüyordu. Sonraki gelişmeler üzerine bu durum değişti. Ubicini bunu şöyle anlatıyor:

"İki yıl sonra Girit Adası'nda Kandiye kentinde olan karışıklıklar sırasında "Jöntürk" organı olan gazetelerin Âli ve Fuat Paşalar'ın politikasına karşı muhalefeti üzerine hükümetin ilkelerine karşı yapılan hücumlarda mahkemelerin yargılaması yerine idari yollarla cezalandırmayı içeren birkaç madde yasaya eklendi[35]. Gazeteler önceden uyarılacak, sonra geçici olarak kapatılacak ve tutumlarını değiştirmezlerse sürekli olarak kapatılacaklardı. Geçici olduğu söylenen bu uygulama bugüne kadar sürüp gitmektedir. Bugün için İmparatorluk'ta basın hem bir yasayla hem de bu yasayı bütünüyle ortadan kaldıran istisnai bir uygulamayla denetlenmektedir". Yukarıda söz konusu ettiğimiz yasa, Yıldız Sarayı'nda hazırlanan çok sert basın düzenlemesine daha doğrusu 1876 Anayasası'nın 12. maddesini yok eden yasaya göre çok yumuşak kalır[36]. Olayların nasıl geliştiğini daha önce görmüştük. Gelişmeler sonunda yeni bir sansür yaratıldı; bu uygulamaya engizisyona layık eziyetlerin ve resmi saçmalıkların nasıl olup ta girdiği bilinmiyor. Ama sonuçta eli ayağı bağlanan ve ağzı tıkanan basının

---

35 - *Yerel basınla ilgili resmi bildiriler* (12 Mart 1867), DEMETRIUS NICOLAIDES'in eserinde.*Osmanlı Mevzuatı* veya *Osmanlı İmparatorluğu'nun yasaları, düzenlemeleri, emirnameleri, anlaşmaları, kapitülasyonlar ve diğer resmi belgeleri,* cilt: III, s. 325 (Aristarşi Bey'in bu önemli derlemesi devam etmektedir).

36 - Bu konuda şu kitapta bilgiler vardır: YUSUF FEHMİ, *Les coulisses hamidiennes dévoliées par un Jeune Turc, s. 34. Bir Jöntürk tarafından ortaya çıkarılan Abdülhamid ile ilgili sırlar s. 34.*

Padişah'a bitmez tükenmez methiyeler düzmekten başka bir hakkı kalmadı. Bozuk bir nota işitildi mi tıkaçlar ve zincirler yeniden sıkılıyor ve herşey düzene giriyordu. Gazetelerin uymak zorunda oldukları düzenlemeler uzun değildi. Topu topu dokuz madde idi ama bu dokuz maddenin de ayrıntılı olarak yakından incelenmesi gerekir. Sansürcüler bunların uygulanmasında hiç hata yapmamak zorundadırlar ve hergün bu maddelerde yeni bir şey bulurlar. Bu dokuz maddeyi evirirler, çevirirler ve onların kapsadığı baskıcı ve eziyetçi kavramı tam uygulamak için basına eziyet edip, baskı kurarlar. İşte bu kurallar:

UMUMİ KATİPLİK
(Yıldız Sarayı)

"I.- Basın; haberlerinde önceliği hükümdarın sağlık durumuna, tarım ürünlerindeki rekoltenin iyiliğine ve Türkiye'de ticaret ve sanayiin gelişmesine verecektir.

II.- Ahlak bakımından Maarif Nazırı ve Ahlak Komisyonu tarafından onaylanmayan hiçbir tefrika yayınlanmayacaktır.

III.- Gazetenin bir sayısında yayınlanamayacak kadar uzun hiçbir edebi ve bilimsel makale yayınlanmayacaktır. "Devamı var" veya "Arkası yarın" sözcükleri kullanılmayacaktır.

Memduh Paşa
Dahiliye Nazırı

IV.- Bir makalede boş beyaz yerler olmayacak, nokta, nokta çizgiler bulunmayacaktır; çünkü bu şekildeki ifadeler hatalı varsayımlara neden olabilir ve fikirleri karıştırabilir.

V.- Her türlü kişisel suçlamalardan en büyük dikkat gösterilerek kaçınılacaktır ve eğer size şu vali veya bu mutasarrıf hırsızlık, zimmetini para ge-

çirme, cinayet gibi yüz kızartıcı fiillerle suçlanıyor denilirse olayı kanıtlanmamış bir vak'a gibi kabul ediniz ve mutlaka saklayınız.

VI.- Sorumluların kötü yönetimlerinden şikâyet eden ve hükümdara sunulan kişilerin veya vilayetlerdeki çeşitli toplulukların dilekçelerinin yayınlanması katiyetle yasaktır.

VII.- Bütün tarihi ve coğrafi isimlerin ve özellikle "Ermenistan" sözcüğünün zikredilmesi yasaktır.

VIII.- Yabancı hükümdarlara karşı yapılan suikast denemelerinin ve yabancı ülkelerde hangi koşullar altında olursa olsun vuku bulan isyan teşebbüslerinin yayınlanması yasak edilmiştir. Çünkü böyle haberlerin bizim yasalara uyan ve barış içinde yaşayan halkımızca duyulması iyi değildir.

IX.- Bu yeni kuralları gazetenizin sütunlarında yayınlamanız da yasaklanmıştır, çünkü eleştirilere neden olabilir ve bazı kötü niyetliler tarafından başka yöne çekilebilir."

Bu belgenin düzmece olduğu ileri sürülebilir. Bu ilginç iddiayı yanıtlayacak hiçbir kanıta sahip olmadığımızı söyleyelim. Ama ister düzmece olsun, ister olmasın bu belge Abdülhamid'in ve muhbirlerinin düşünce yapısını mükemmelen belli ediyor ve tatbik edilen sansüre de çok uygun düşüyor.

Yukarıda bu düzenlemenin gayet iyi incelenmesi ve anlaşılması gerekliliğine işaret etmiştim. Örneğin "Hükümdar'ın sağlık haberlerini vermek" ilk bakışta sağlık durumunun "iyi" olduğunu bildirmek kadar "kötü" olduğunu bildirmeyi de kapsar diye düşünülebilir. Büyük hata! Abdülhamid asla hasta olmaz! Bu durum geçmiş yıllarda görüldü. Ciddi bir teneffüs yolları hastalığının dedikoduları ortada dolaşırken basın o konuda gayet dikkatli bir şekilde sustu. Bir kaç ünlü doktor Abdülhamid'i muayene etmek için çağırıldıklarında, basın bunu onların Boğaz havası almak veya Haydarpaşa'daki Tıp Okulu'nu ziyaret etmek için geldikleri şeklinde duyurdu. Daha yakın zamanda, Kızıl Sultan'a* Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in pek çok kez yararlan-

---

Kızıl Sultan, Abdülhamit karşıtlarının özellikle Avrupalı karşıtlarının Padişah'a verdikleri bir ünvandır. ilk önce ünlü Fransız tarihçisi Albert Vandel tarafından kullanılmış ve özellikle Ermeni olaylarından sonra çok sık söylenir olmuştur. Ancak olaylara bugünkü bilgilerimizle baktığımızda bu ünvanın en azından abartılı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İngiliz Başbakanı iflah olmaz Türk düşmanı Gladstone'un Bulgaristan isyanından ve bazı diğer Avrupalı yazarların Ermeni olaylarından sonra tek yanlı ve hiç te objektif olmayan yargıları sonunda verilen bu ünvanın haksız bir sıfat olduğunu söylemek çeviren için bir zorunluluktur (Çevirenin notu).

masına izin verdiği özel doktoru Bergman öldüğünde, gazeteler onun İstanbul'a geldiğinden bahsettiler ama geliş nedenini açıklamadılar.

VII. madde ayrıntılar gözetilmeden yazılmıştır. Eğer ayrıntılara girilirse hergün yeni bir ilave yapılarak gittikçe zenginleşen bir sözlük, bir kaç ciltlik Türk *Larousse*'u ortaya çıkar. Yasak "tarihi ve coğrafi isimler" tanımlamasına özellikle aşağıdaki sözcükleri sokmak gerekir: Anayasa, devrim, özgürlük, anarşi, despotluk, ulusun hakları, eşitlik, kardeşlik, vatan, gençlik, dinamo, dinamit, ulus, beynelmilelcilik, veliaht, cumhuriyet, milletvekili, senatör, bomba, Midhat Paşa, Namık Kemal, Sultan Murad veya yalnızca Murad, Girit, Makedonya, Ermenistan (Özellikle vurgulanmıştır), reformlar, vs., vs., vs*

Bu yasaklardan hareket edersek Türkiye'deki gazetelerin ne Duma'dan**. ne de yeni İran Anayasası'ndan haber vermemeleri kaçınılmaz bir olgudur. Hükümdar veya devlet başkanlarına karşı yapılan suikastlerde de durum aynıdır: Cumhurbaşkanı Carnot onlara göre beyin kanamasından***, Avusturya İmparatoriçesi göğsünde kan toplanmasından****, Amerikan Başkanı McKinley'de şirpençeden***** öldüler, vs., vs. Birçok adamın ölümüne, evlerin yıkılmasına, yangınlara neden olan ve her seferinde tanıkları bulunan Beyoğlu'ndaki çeşitli bomba patlaması olayları da gazetelerde hiçbir zaman habere konu olmadı.

Bu şekilde sayısız ayrıntılar verebiliriz, en iyisi bütün ayrıntıları vermenin olanaksız olduğunu söylemektir.

Sansür uygulaması herkes için söz konusudur ama Türkçe basılan ga-

---

* Bu yasak sözcükler konusundaki abartmalar hakkında çevirenin önsözünde gerekli açıklamalar yapılmıştır (Çevirenin notu).

Duma, Rus Meclisi olup yazarın kitabını yazdığı günlerde Çar II. Nikola tarafından toplantıya çağırılmıştı (Çevirenin notu)

Marie François Sadi Carnot 1887'de Fransa Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1894'de Lyon'da anarşist Caserio tarafından öldürülmüştür (Çevirenin notu).

Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi Elisabeth; İmparator François Joseph'in karısı olup 1898'de Cenevre'de Luccheni adlı bir İtalyan anarşisti tarafından bıçaklanarak öldürüldü (Çevirenin notu).

William McKinley 1897'de Amerikan Başkanı olup 1901'de Buffalo kentinde L. Czologosz adlı bir anarşist tarafından öldürüldü (Çevirenin notu).

zeteler için olağanüstü şiddetlidir[37]. Bazı zamanlar sansür bu kurallara Avrupa gazetelerinin bile uymasını denemeye kalkar.

Abdülhamid'in hastalığının ciddiyetini koruduğu 1906 yılında Marsilya *Sémaphore* gazetesinin muhabiri İstanbul'dan 24 ağustos 1906'da şu haberi verdi: "Sultan'ın sağlığı hakkında söylenen ve yazılan herşeye karşı Saray'ın çok duyarlı olduğunu ve bu konudan bahsetmenin Osmanlı sorumlularının bütün yıldırımlarını üstüne çekmekle eş anlamlı olduğunu söylemeliyim. Geçen hafta Perşembe günü Fransız Postanesi*, Elçiliği'nden günde iki kere posta treni ve Doğu Ekspresi ile gelen Paris gazetelerinin dağıtılmaması emrini aldı. Fransa Büyükelçisi, Paris'teki Türkiye Büyükelçisi Münir Paşa'nın isteği üzerine Dışişleri Bakanı Léon Bourgeois'nın verdiği talimat üzerine hareket ediyordu. Bu iki tren ile gelecek gazetelerin çoğunda Osmanlı Hükümeti'nin şüphesini uyandıracak nitelikte hiçbir haber yoktu. Genel olarak, Sultan'ın hastalığı konusunda telgrafla gelen ilk bilgileri vermekle yetinmişlerdi, bazılarında Abdülhamid'in resmi vardı. Sultan ve yönetimi hakkında kırıcı birkaç sözcükle ayrıntı verenlerse çok azdı. Ertesi cuma günü Fransız Postanesi bir gün önce yasaklanan gazeteleri yeniden dağıttı.

---

37 - Birkaç ay geçmez ki bir Türk, Ermeni, Musevi veya Fransız (İstanbul'da yayınlanan) gazetesi birkaç günlüğüne veya tamamen kapatılmasın. Suç sayılan yazının yasak düşünceler arasında nereye girdiği veya hangi sözcüklerin tehlikeli görüldüğü çoğu zaman bilinmez. O zaman sizin metni okuyarak sansür nedenini keşfetmeniz gerekir. Örneğin 14 Mart 1907 tarihli *Moniteur Oriental*'de bunu yapmalısınız. işte cezaya neden olan yazı:

"*Kudüs'te yeni Latin Patriği.*- Eski Naksos Piskopos'u Filipo Camassei yakınlarda Kudüs'te Latin Patrikliği'ne atandı ve Salı günü Roma'dan Kudüs'e geldi. Ona heyecanlı bir karşılama töreni yapıldı.

Trenden inişte onu, İtalyan Okulu'nun bandosu İtalyan milli marşını çalarken İtalyan Konsolosu ve büyük üniformalarını giymiş konsolosluk personeli karşıladı.

Yafa Kapısı'nda korteje katılan Fransa Genel Konsolosu tarafından istikbal edildi. Etrafı din adamları tarafından çevrilen patrik, Camassei'nin atanmasına değgin Papalık emrinin törenle okunacağı Saint-Sépulcre kilisesine doğru yöneldi.

Papalık emrinde kutsal yerler üzerindeki Fransa korumacılığına herhangi bir atıfta bulunulmadı. Bu sessizliğe, bu tip bir törene ilk kez bir İtalyan Konsolosu'nun resmen katılması da eklenince çeşitli yorumlar yapıldı".

* - *Bu dönemde bellibaşlı Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesinde kendi postaneleri vardı ve Osmanlı Devleti'nin bu postaneler üzerinde bir denetim hakkı yoktu (Çevirenin notu).*

İşte bu arada olup bitenler: Diğer ülkelerin gazetelerinin de yasaklanması istenmiş ama bu ülkelerin büyükelçileri buna kesin bir red cevabı vermişlerdi. Bu arada Avusturya, Alman, İngiliz gazetelerinin Fransız gazetelerine göre Sultan hakkında daha kırıcı ifadeler kullandıkları da anlaşılmıştı. Bu koşullarda Fransa Elçiliği yalnız kendi yurttaşlarının zararına bir istisna oluşturan böyle bir yasağı sürdürmenin görevi olamayacağını düşündü. Büyükelçi Constans Paris'te pek düşünülmeden verildiği anlaşılan bu emri yürürlükten kaldırdı".

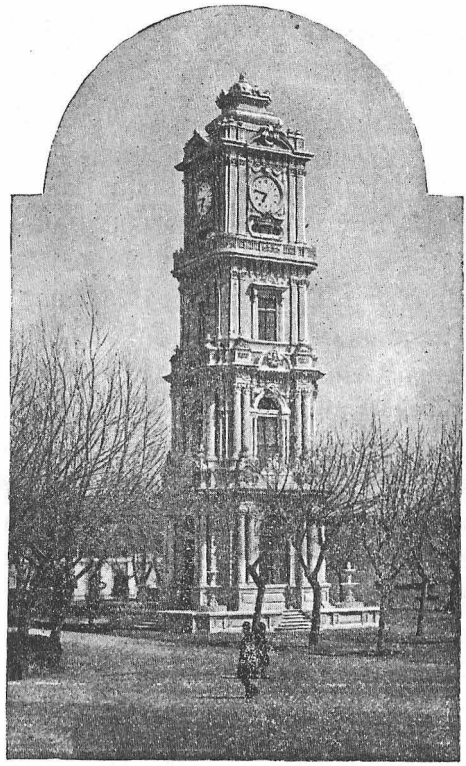

Dolmabahçe önünde saat kulesi

Böyle acayip isteklere bazı büyükelçilerin kolaylıkla boyun eğmelerini görmek üzücüdür. Eğer Avrupa postaneleri kendi uyruklarına, onlara gelen muhaberatı (mektup veya gazete) teslim etmezse neye yararlar?[38]. Bu şekilde bir davranış bu zavallı ülkede en katı şekilde uygulanan yoğun ve iğrenç ispiyonculuğa suç ortaklığı yapmak değil midir?

---

38 - Bir çok farklı uluslara ait postanelerin, Padişah tarafından yasaklanan gazeteleri içinde sakladıklarını ileri sürerek mektupları dağıtmadığını gizlemeyip söyleyeceğiz. Mektupları açmadan içinde ne olduğunu nereden biliyorlar? Bu işi düzene koymak gerekiyor aksi halde bu keyfi davranış sürüp gidecektir.
Tamamen yansız davrandığımızı göstermek için bazı konsolosların mektupların mahremiyetine saygı gösterilmesi için gereken neyse yaptığını da söylemeliyiz. Bir süre önce bir Avrupalı posta dağıtım memurunun elindeki mektuplara, Türk yönetici gönderilen gazetelerin mektup şeklinde olduğunu ileri sürerek el koydu; konsolos (Fransız değildi) kavasını alarak yöneticinin makamına gitti; mektupları geri aldı, aynı olay bir daha tekrar etmesin diye postacının dağıtımı sırasında ona eşlik etti.

Şüpheci Abdülhamid ve yardakçılarını uyarmak için Avrupa'daki Türk Büyükelçileri (özellikle Fransa'daki) yeterli gayreti gösterirler. *Argus* veya *Courrier de Presse*'den daha iyi basındaki gelişmelerden haberdardırlar. Türkiye ile ilgili en küçük bir haber yoktur ki telgrafla Saray'a iletilmesin. Bu durumda suçlu görülen gazete Türk hududuna gelir gelmez tutuklanır, yakalanır ve büyük ceza tehditleri ile kitapçılarda satılması yasaklanır.

Sansür, kitaplar için de aynı derecede acımasızdır. Sultan hakkında özel olarak methiye düzenler dışında kalan, Türkiye'den söz eden herşey yasaktır ve gümrükte el konulur. Yabancı postaneler de, sizin aldığınız paketleri oradan çıkarken ellerinizden alıp araştıran casuslar postane kapılarına yerleştiğinden beri artık emin yerler olmaktan çıkmıştır[39].

Bu arada nasılsa gümrük kontrollerinden kurtulabilmiş bazı kitaplar; kitapçı dükkânlarının arka odalarında gizli raflara yığılır ve ancak bilinen kişilere gösterilir. Ama kitapçılar da polis tarafından gözlenir; zaman zaman özellikle şüpheli bir kitap hakkında dedikodular çıktığında aniden baskınlar düzenlenir. Bu vicdansızca baskınlar daha çok yabancı uyruklu olmayan Bâb-ı Âli'nin uyruğu olan kitapçılara yapılır ve gelecekte böyle satışlara engel olmak için dükkan mühürlenir[40].

Türk gümrükçülerin ellerine düşen kitaplara gelince bunlar gümrüklerden -çıkabilirlerse- dantel gibi işlenmiş olarak çıkarlar; onlara çok ince bir kesme sanatının örnekleri uygulanır! Sözlükler bu uygulamaya mükemmel bir şekilde tabi tutulurlar; onları kesip biçecek sansürcü eşi zor bulunur bir yetenekte olmalıdır. O kadar çok yok edilecek sözcük var ki!

---

39 -Abdülhamid'in resminin sansür tarafından kesilip çıkarıldığı Armand Colin tarafından yayınlanan bir *Sözlük* sayfası ile aşağıdaki yazıları sansür edilen *Bottin*'in bir sayfasının resimlerini kitabımıza aldık. Bottin'in sansür edilen yazısı şudur: "Girit Adası 21 Aralık 1898'den itibaren Sa Majeste İmparator Sultan'ın metbuluğu altında özerk bir devlettir. Millet Meclisi 50'si halk tarafından, 10 tanesi Yüksek Komiser tarafından seçilmiş 74 üyeden meydana gelir ve Yüksek Komiser ile yasal gücü paylaşır. Yüksek Komiser kendi tarafından seçilmiş sorumlu bakanlarla yürütme gücünü kullanır ve bu bakanlar danışman diye adlandırılır. Bu danışmanların sayısı üç olup beş adet Üst Müdürlüğü (Bakanlık) yönetirler. Bunlar: 1^0 Halk Güvenliği ve İçişleri için Üst Müdürlük; 2^0 Milli Eğitim ve Adalet İşleri için Üst Müdürlük; 3^0 Maliye için Üst Müdürlük. Ulusal bayrak: Beyaz bir haçla kesilmiş mavi paralel çizgiler; bayrak gönderine yakın üst köşede kırmızı zemin üzerine beyaz bir yıldız". *(Milletvekillerinin sayısı için 50 ile 10'nun toplamı 60 eder, 74 etmez; ama biz* Bottin'*in metnine sadık kaldık).*

40 - *Kölnische Volkeszeitung,* 16 Ağustos 1906.

Avrupa'da yayınlanan kitaplardan yararlanmak isteyen aydın Türkler'in akla hayale gelmez hilelerden yararlanmaları gerekir. Bütün Resimli *Larousse*'u mektup şeklinde adresine gönderten birini tanıyorum. Böyle yapmasaydı asla tam olarak bu sözlüğe sahip olamayacaktı.

Kitapların en şanssızları -Türkçe yahut Avrupa dillerinde- Türkiye'de basılan eserlerdir. Özellikle klasikler hedef tahtasıdır. Genel tarih yazmak yasaklanmıştır; kimyada patlayıcıların formüllerini yazmak yasaklanmıştır; Abdülhamid'in isminin başharfleri veya monogramını hatırlatan bazı matematik formülleri yasaktır. Örneğin hiçbir zaman A H= 0 yazılamaz; çünkü bu yazılış Abdülhamid = sıfır anlamına gelebilir. Bir gramer kitabında "biz memnun değiliz", "biz mutsuzuz", "biz hür değiliz" gibi örneklerin üstü çizilir; çünkü bunlar Osmanlı halkının şikayetlerini ifade edebilir; aynı şekilde "birader" kelimesi bahtsız Murad'ı veya veliahti anımsattığından; "hasta" sözcüğü "hasta adamı" düşündürdüğünden kullanılamaz*.

Bir camiyi, bir minareyi, bir mezarlığı, bir Türk kadınını gösteren gravürler, fotoğraflar, kartpostallar; içinde Türk silahları veya tuğra olan ticari etiketler acımasızca yırtılıp atılır. Türk postaneleri aracılığı ile içi anlaşılabilecek hiçbir şey göndermemelisiniz, bu gönderdiğinizin kaybolacağını peşinen kabul etmek demektir.

Bir gün Dolmabahçe civarında araba ile dolaşırken bir Türk cenaze törenine rastladım; sahne çok ilginçti ve hiçbir yerde böyle bir törenin resmi yayınlanmamıştı. Törenin fotoğrafını çekmek istedim. Arabacım hem kendi iyiliği hem benim iyiliğim için böyle bir şey yapmamam konusunda yalvarıp yakardı ve bana sürekli yalvararak arabayı çeken atına açıkca fotoğraf çekmeme mani olacak şekilde acaip zigzaglar yaptırtmaya başladı. Zor da

---

* - *Çevirenin notu: Yazarın sansürü biraz abarttığını düşünüyoruz. Örneğin genel tarih yazılmasının yasaklandığını söylüyor; halbuki bizim saptadığımız II. Abdülhamit döneminde yazılmış genel tarih (tarih-i umumi)'lerin sayısı 9 adet olup şunlardır:*
1-Tarih-i Umumi (Ahmed Mithad 1879); 2-Tarih-i Umumi (Eski Çağlar) (Abdurrahman Şeref 1880); 3- Tarih-i Umumi (Orta Çağlar) (Abdurrahman Şeref 1880); 4-Tarih-i Umumi (Yeni Çağlar) (Abdurrahman Şeref 1878); 5-Tarih-i Umumi 6 cilt (Mizancı Murad; 3 kere basılmıştır 1880-1890); 6-Tarih-i Umumi 3 cilt (İbrahim Hakkı Paşa 1889) 7-Tarih-i Umumi (Hasan Sırrı 1892); 8-Tarih-i Umumi (Yazarı belli değil Mülkiye Mektebi 2. sınıfları için 1894); 9-Tarih-i Umumi (Mehmed Şükrü 1895).

olsa herşeye karşın fotoğrafı çektim. Fotoğraf makinemi kılıfına koyup kafamı kaldırdığım zaman harekete geçmeye hazırlanan bir polisin yakınında olduğumuzu fark ettim. Ben arabacıma birşey demeden o atı dört nala sürmeye başladı; çünkü Türk kadınlarının olduğu kadar dini törenlerin de resmini çekmek yasaktı.

Sansür her yerde vardır. Bu bölüme İstanbul'dan bir parça uzaklaşacak olsanız her istendiğinde gösterilmesi zorunlu olan ve herkesin taşıması gerekli *Tezkere*'nin yahut dahili pasaportun resmini koyuyorum.

Verdiğim bütün bu ayrıntılara karşın; yine de bu kuralsız ve haksız sansür kurumunun neden olduğu çoğu zaman gülünç ve bazan da rezilce sıkıntıların ancak yetersiz bir anlatımını yapabildiğimden korkuyorum.

İstanbul'da yayınlanan gazetelerin çoğu çok erken saatlerde çıkar[41]. Sabah saat sekizden itibaren Yüksek Kaldırım Sokağı'nın merdivenlerinde; Galata'da Karaköy Meydanı'nda; İstanbul tarafında Eminönü Meydanı'nda; Boğaziçi vapurlarında gazete satıcılarına rastlarsınız. Bu müvezziler daima "göz altında"dırlar. Size her zaman ancak okuyabileceğiniz gazeteyi verirler. Asla bir Avrupalı'ya bir Türk veya Rum gazetesi satmazlar.

İşte hatalı olma ihtimali de olsa İstanbul'da yayınlanan her dilden ve her cins süreli yayınların listesi[42]:

Fransızca dergi ve gazeteler.- İçinde İngilizce-Fransızca ve Fransızca-İtalyanca yayınlanan ama Fransızca olan kısımları çok daha fazla olan üç gazetenin de bulunduğu dört günlük gazete ve üç dergi.

Le Stamboul. Tamamen Fransızca olan tek günlük gazete (1868). Hem müdürlüğünü hem yazıişlerini idare eden bugünkü sahibi yurttaşımız Régis Delbeuf'tür. Büyük boyda, 6 sütun, çoğu zaman 6 sayfa. Tirajı 5.000 nüsha.

---

41 - Biz burada İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bellibaşlı kentlerinde yayınlanan gazetelerin listesini vereceğiz. Vilayetlerdeki resmi gazetelerden bahsetmeyeceğiz; bunlar ilginç hiçbir haber içermezler; memurlara dağıtılmaya ve diğer vilayetlerin resmi gazeteleri ile değiş tokuş edilmeye yetecek sayıda basılırlar.

42 - "Hatalı olabilir" diyoruz; çünkü istatistikler gereğine uygun olarak hazırlanmamıştır ve bu ülkede basın kadar oynak ve değişken hiçbir şey yoktur. Her gazete için şairin şu sözleri söylenebilir: *Onu ancak sayabilirim, ama o yok oldu bile.*

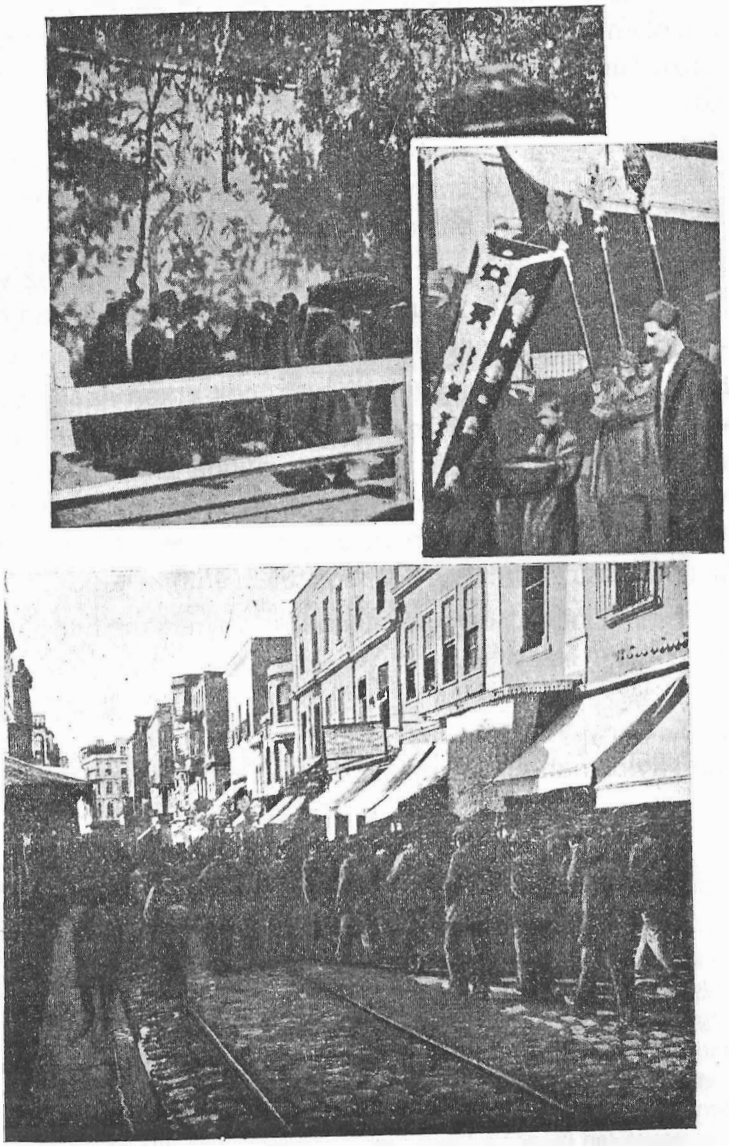

1. Türkler'in cenaze töreni-2 ve 3 Rumlar'ın cenaze töreni

– Elefteriadis Elefterie. – Enépékoglu (J.) fils. – Grammaticopoulos frères. – Grammaticopoulo. – Gregoriadès fils.

BALDÉOPOULO (N. P.), *représent. sur tout le littoral pour tous articles import. en Orient. Commiss. Export., tous produits du pays. Réf. de 1re ordre.*

Hochstrasser & Cie. – Mahekian (A.). – Marimian (Boghos O.). – Metaxa frères. – Missir (O.). – Nemlioglou frères. – Phostiropoulos (G. J.). – Saradian (B.). – Vafiadi (P.) frères. – Velissaridi frères.

Papetier : Fetvadjian (H.).

Parfumeries : Vartan Apkarian & Tchlakian. – Velissaridès. – Xaothopoulo frères.

Pharmaciens : Foscolo (N.). – Nahabidian. – Pappadopoulo. – Surmelian (G.). – Surmelian (Stefan). – Tchirakian (G.). – Zahigo (E.).

Photographe : Cincouli (K. E.).

Porcelaines et verreries : Colidès (Ch.). – Kidridis (A.). –Papadopoulos (J.). – Tchairidis frères.

Soieries et lainages : Hochstrasser & Cie. – Panayotidi frères.

Tabac en feuilles (export. de) : Hadji Abdullah. – Hekimian (G.). – Hochstrasser & Cie. – Kahrimanian (M.). – Kirzade. – Nemlizadé frères. – Nourian frères. – Nourian (K. & S.).

TRIPOLI DE SYRIE (Syrie), chef-lieu du sandjak de ce nom, du vilayet ou province de Beyrouth. Tripoli comprend 2 villes distinctes. TRIPOLI-MARINE, 8,000 habit., située sur le bord de la mer, où se trouvent la douane, les agences maritimes, etc., et TRIPOLI-VILLE, 18,000 habit., située à près de 3 kil. dans l'intérieur. Ces deux villes sont reliées par un tramway. – ✉ (ottomane, française, russe et autrichienne). – ⚓. – Tripoli possède deux rades; celle du nord, abrie, mais exposée aux vents du N.-E., assez fréquents et forts en hiver, pour gêner les opérations des paquebots qui dans ce cas, vont mouiller dans la rade sud, abritée contre ces vents par le cap qui forme Tripoli-Marine. – Les anciens chantiers de construction de navires à voiles en bois pour le cabotage ont beaucoup perdu de leur importance et sont peu actifs. – *Importations :* sucre, riz, café, draps, cotonnades, tissus divers, filés de coton, graines de vers à soie, cuirs, peaux de buffle, papiers, quincaillerie, verreries, faïences, carreaux, tuiles, bois, houille, ciment, marbre, soude, droguerie, indigo, pétrole, fers et aciers, sel, vins, etc. – *Exportations :* céréales, fèves, pois-chiches, lentilles, noyaux d'abricots, ricins, oignons, racines de réglisse, oranges, citrons, cédrats, limons, raisins secs, huile d'olive, savons, œufs frais, albumine, jaunes d'œufs, laines en suint, soie grège et déchets de soie, éponges, tissus soie, coton des fabriques de Homs et de Hamah, chiffons, os, peaux, scammonée, etc., etc. Tripoli est Péchelle naturelle de Homs, à 96 kilom. dans l'intérieur et de Hamah, à 66 kil. au N. de Homs. – Ces 2 villes sont reliées à Tripoli par une route carrossable sur laquelle est établi un service de diligences pour les voyageurs, départs tous les 2 jours et un service quotidien de chariots pour les marchandises.

Assurances :

Gresham (de) (vie). – *New-York (la). – Providentia (la) (maritime).*

Avocats : Fattal (J.). – Galayni (A.). – Soltan (A.).

Bateaux à vapeur (agences de) :

Messageries maritimes de France, chaque 2 semaines, de Marseille Beraud, *agent.*

Cie française « Cyp. Fabre et Cie, de Marseille, Zehil, agent. Bell's Asia Minor», desservant régulièrement l'Égypte et la Syrie.

Cie Russe de navigation à vapeur et de commerce, d'Odessa à Jaffa et vice-versa, chaque 2 semaines.

Cie Anglaise « Khedivil », toutes les semaines d'Alexandrie à Port-Said, Jaffa, Beyrouth, Tripoli, Alexandrette etc., et vice versa.

Lloyd Autrichien, desservant Trieste, Alexandrie, Port-Said, la Syrie, Smyrne, Constantinople et vice-versa.

Prince Line, desservant régulièrement Manchester, Liverpool, Londres, Anvers, l'Égypte et la Syrie.

Céréales (négts en) : Adra (M.). – Alammeddine (A.). – Deguise (M.). – Khlas (N.). – Ledaka & fils. – Naggear (G. E.). – Traboulsi (H. & F.).

Commission-consignation : Catzeflis (Jean) & fils. – Dahan (J. & N.). – Habib & Azar. – Hakim (J.). – Massabad (J. & A.). – Piccaluga (F. fu G.). – Rahmé (A.). – Zok & Nahoum.

Consulats et vice-consulats des puissances étrangères : de France, Sauti [L. M.], *consul chargé du vice-consulat. – D'Allemagne. – D'Autriche. – De Danemark. – D'Espagne. – Des Etats-Unis. – De la Grande Bretagne. – De Hollande. – D'Italie.*

Médecins à Tripoli-Marine : Abela Harris, Affif, *médecins sanitaires.* – Doumani. – *A Tripoli-Ville :* Glypiès. – Halk. – Khlaouly. – Maria. – Lufti. – Siouli. – Tayssoun.

Négociants français : Aymand frères. – Beraud (N.). – Chaghouri (J.). – Saab (G. E.). – Torbey (W.).

Négociants indigènes : Adib (A.). Adib frères. – Alameddine frères. – Bassilie (A.). – Mohamed Zok. – Moustafa Ezzedin.

Pensionnats et écoles : Ecole française des sœurs de Charité. Les sœurs de Charité françaises ont dans leur établissement un petit hôpital et un dispensaire pour les pauvres. – Ecoles françaises des Frères des Ecoles chrétiennes, à Tripoli-Marine et à Tripoli-Ville. – Ecole russe. – Ecole américaine.

Pharmaciens à Tripoli-Ville : Blos Dourbins. – Kouri (G.). – Makloufi (A.). – Zereich (C.). – *à Tripoli Marine :* Colbara (A.). – Taclagy (A.).

Savons : Aouyda (M.). – Zok (M.).

Soies (filateurs) : Assad Karam. – Rahmé (A.). –Torbey (W.).

Transitaires : Adahm Zein. – Meassram (M.). – Nader (G.) & fils. – Nassrallah (N. B.). – Zablout (S. A.).

VAN, chef-lieu du vilayet de ce nom, ancienne ville fondée par Sémiramis, sur les bords du lac Van. – 32,000 habit. – ✉. – ⚓. – Commerce de céréales, vins, pétroles, peaux, fourrures, etc. – Salines aux environs de Van.

Avocats : Kevork Effi. – Nathanian (G. N.).

Banquiers : Chaghbalian, Nartabetian et Cie. – Kapamadjian et Cie. – Sandoukdchian et Cie. – Terzibachian frères.

Consulats et vice-consulats des puissances étrangères : de France, le P. Defrance, *agent consulaire. – De la Grande-Bretagne. – De Perse. – De Russie.*

Négociants : Chaghbalian, Nartabetian et Cie. –Djidadjian frères. – Eremian (O.). – Kalikian frères. – Kapamadjian & Cie. – Marouan Effi. – Nartabetian & Cie. – Sandoukdjian et Cie. – Terlemezian (S.) frères. – Tutundjian (Man.). – Yérémian frères.

Papetiers : Der-Tivonessian (N.). – Levonian (H.).

Pharmaciens : Triandaphillidès & Cie.

Tanneur : Deukmedjian (N.).

VOURLA (du sandjak de Smyrne). – 32,000 habit. – ✉. – ⚓. – Commerce de raisins et huiles.

Consulats et vice-consulats des puissances étrangères : d'Angleterre. – D'Autriche-Hongrie. – De Grèce.

Commissionnaires : Bambacas (E.). – Floro frères.

Hôtels : Alemandré (d'). – *Constantinople (de).*

Médecins : Grigoropoulos. – Mekedakis (D.).

Négociants : Arditis Eskindjil frères. – Balioglou (E.). – Constantinidhi (S.) & fils. – Corès (C. F.). – Dhiamandaki frères. – Floro (A.) & fils. – Floro frères. – Maravellidis (Th.) & Cie. – Pasapatidis (S.) & Cie. – Paséatidis (P.). – Tenekidis (Al.).

Pharmaciens : Gregoropoulos (D.). – Yervou (A.).

YALOVA (sandjak d'Ismidt), chef-lieu du Nahié, près du golfe d'Ismidt. – ✉. – 1,025 habit. – A 8 kil. de Yalova, à Khouri-Yalova ou Dagh-hapann, sources d'eaux minérales sulfureuses. – Etablissement de bains. – Casino.

YENI-BAZAR (vilayet de Smyrne), sur le Méandre, entre Aïdin et Nazli. – Ancienne Antioche du Méandre, où campa l'armée romaine, dans sa marche contre les Galates. – 3,000 habit. – Commerce de céréales, coton, etc.

Négociants : Boyadjioglou. – Carmiropoulo (Eff.). – Inebolioglou (H.). – Occouroglou (Diam.).

YENI-CHEIR (du vilayet de Brousse). – 2,500 habit. – Commerce d'opium, cocons, tabacs, etc.

ZAHLEH (Syrie), vilayet de Damas), à l'E. de Beyrouth. – 18,000 habit. – Ville importante sur la route de Damas à Beyrouth.

DÉPENDANCES DE LA TURQUIE

Crète (île de)

(Grèce)

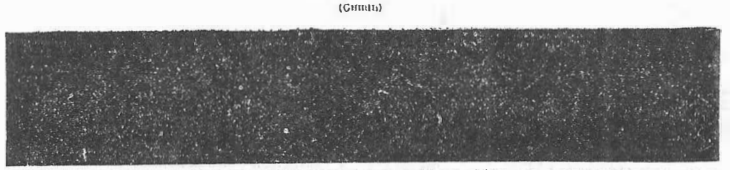

L'île de Crète est la plus grande et la plus belle de toutes les îles de la Méditerranée. – Elle a 260 kil. de long sur 53 de large. – Sa superficie est de 7,800 kilom. carrés et sa population de 303,493 habit. dont 174,438 hommes et 129,105 femmes. – Division par religion sans distinction de sexes : Grecs orthodoxes 268,475. Musulmans 33,096. Latins 751. Israélites 728. Arméniens 60. Protestants 35. – L'île est divisée en 5 districts ou départements (La Canée, Sphakia, Rethymo, Candie et Lassythi) et 77 communes. – Production de vins fins et ordinaires, raisins secs, safran, miel, laine, oranges, citrons, cédrats, marrons, amandes, blé, avoine, orge, graine de lin, cire, huile, carroubes, vallonnées, etc. – Nombreuses savonneries. – Les principaux articles importés de France sont le ciment, soude, faïence et poterie, cuirs, poissons secs et salés, farines, conserves, liqueurs, etc. – Exportations pour la France, huiles, laine, graine de lin, éponges, carroubes, vins, peaux, etc. Le système monétaire est le même que celui de la Grèce.

HAUT COMMISSAIRE : S. A. R. LE PRINCE GEORGES DE GRÈCE.

Sansürden geçtikten sonra Bottin'in bir sayfası

Le Moniteur Oriental. Alt isim olarak *The Oriental Advertisser.* İngilizce kısmı çok kısa olup üçüncü sayfadadır; geri kalan kısmı Fransızca'dır (1882). Kurucusunun kardeşi Bay Bellis ve oğulları tarafından yönetilmektedir. Büyük boy, 6 sütun. 4.000 nüsha.

The Levant Herald and Eastern Express (1856). Çok büyük boyda, 7 sütun. İlk sayfadaki 4 sütun İngilizce kısmına ayrılmıştır; geri kalanın tamamı Fransızcadır. 5.200 nüsha. Çok ilginç makaleler yazan bir Fransız yazıişleri müdürü vardır. Her Cumartesi günü, İngiltere'yi hedef alan ve bütün haftanın olaylarını özetleyen bir özel İngilizce yayını vardır. Kentin en iyi İngiliz avukatlarından biri olan Doktor Lewis F. Mizzi'ya aittir.

La Turquie. Aynı sayıda iki başlık altında ve iki dilde yayınlanır, Fransızca ve İtalyanca. İtalyanca kısmının başlığı doğal olarak *La Turchia'*dır. Üçüncü yılındadır.

Journal de la Chambre de Commerce (İstanbul Osmanlı Ticaret Odası Gazetesi). Bu kurumun sekreteri Zare Yusufyan tarafından yönetilir. Renkli bir kapakla 8 sayfa olarak her Cumartesi çıkar.

Revue Médico-Pharmacetique, Bay Apéry tarafından yönetilir. Tıp derneğinin organıdır ve derneğin toplantılarındaki konuşmaları yayınlar. Ayrıca tıp ve eczacılık üzerine çok sayıda makaleyi ihtiva eder.

Revue Commerciale du Levant. Bulletin de la Chambre de Commerce française de Constantinople. Tirajı 1.700 nüsha. -Bu çok ilginç ve yararlı dergiden daha sonra yine söz edeceğiz.

Türk gazeteleri. GÜNLÜK GAZETELER. -*İkdam,* 15.000 nüsha -*Sabah,* 12.000 nüsha.

Tiraj ve yerel yayınlar bakımından bu iki gazete en önemlileridir. İkisinin de özel telgraf servisi vardır.

Tercüman-ı Hakikat, 2.000 nüsha.

HAFTALIK YAYINLAR. -*Servet-i Fünun.* Dünyadaki en önemli bilimsel ve edebi olaylar hakkında makaleleri içeren resimli dergi. 4.000 nüsha.

Hanımlara Mahsus Gazete. isminin de belirttiği gibi feminizm sorunlarını işleyen gazete. 2.500 nüsha.

Çocuklara Mahsus Gazete. 1.500 nüsha.

une *maison*. ¶ Tuer : *on abat les chiens enragés*. ¶ Fig. Oter les forces : *la fièvre continue abat*. ¶ *Vn.* Se dit d'un navire qui fait une abattée. ¶ **S'abattre**, *vpr.* Tomber lourdement. ¶ Fondre sur. ¶ Sapaiser, en parlant du vent. ¶ Syn. Démolir, renverser, détruire, affaiblir, accabler. ¶ Ctr. Elever, relever.

abattu, ue, *adj.* Jeté à terre. ¶ Fig. Affaibli, découragé.

abatture, *sf.* Action d'abattre des fruits, des grands. ¶ *Sfpl.* Traces laissées dans les taillis par le passage d'un cerf.

abat-vent, *sm.* Lames de bois placées dans les ouvertures d'une construction pour protéger l'intérieur contre le vent et la pluie. ¶ Pièce de tôle au sommet d'une cheminée. ¶ *Plur.* des *abat-vent*.

abat-voix, *sm.* Le dessus d'une chaire ; il sert à rejaillir la voix du prédicateur pour qu'on l'entende mieux. ¶ *Plur.* des *abat-voix*.

Abaziè (Pierre), écrivain français protestant (1679-1767).

abax, *sm.* Genre d'insectes coléoptères.

Abbadie (Jacques), écrivain et théologien français protestant (1654-1727).

Abbas, nom porté par 3 chahs de Perse de la dynastie des Sophis (17e et 18e s.).

Abbassides, califes arabes au nombre de 37, issus d'Aboul-Abbas, oncle de Mahomet (750-1258).

abbatial, ale [a-ba-ci-al], *adj.* Qui appartient à l'abbé, à l'abbesse, ou à l'abbaye.

Abbatucci, général français (1771-1796).

ABBAYE (CÎTEAUX, XIIIe S.).

abbaye [a-bè-i], *sf.* Association d'hommes ou de femmes ayant à leur tête un abbé ou une abbesse. ¶ Les bâtiments occupés par une telle association. ¶ Se disait autrefois du titre et des revenus d'un abbé. ¶ Syn. Monastère (*fig.*), couvent. ¶ Prison de Paris, près de Saint-Germain-des-Prés, théâtre d'affreux massacres en septembre 1792.

Encycl. Il y avait beaucoup d'*abbayes* en France avant 1789 ; plusieurs étaient célèbres par la beauté de leurs bâtiments, et aussi par la science de leurs moines. L'abbaye de Saint-Denis servait de sépulture aux rois de France.

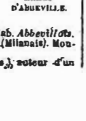

ARMES D'ABBEVILLE.

abbé (*t. abbas*), *sm.* Supérieur d'un monastère d'hommes. ¶ Titre donné aux ecclésiastiques : *monsieur l'abbé*.

abbesse, *sf.* Supérieure d'une abbaye.

Abbeville, chl a. (Somme), port sur la Somme, 18 900 hab. Hab. *Abbevillois*.

Abbiategrasso, v. d'Italie (Milanais). Moulin de soie de soie.

Abbon, moine français (9e s.), auteur d'un poème latin sur le siège de Paris par les Normands.

Abbotsford, château d'Ecosse, non loin d'Edimbourg ; résidence de Walter Scott.

a. b. c. d. Voy. A.

abcéder, *vn.* Dégénérer en abcès (Méd.).

abcès [ab-se], *sm.* Amas de pus résultant d'une inflammation.

Encycl. On divise les *abcès* en plusieurs catégories ; il y a notamment les *abcès chauds* et les *abcès froids*. L'*abcès chaud*, reconnaissable à la chaleur, à la rougeur et au gonflement de la poche de pus, doit être ouvert sitôt qu'il est mûr. Il faut le pousser avec des antiseptiques * (solution phéniquée à un pour cent, solution boriquée). Il est bon de voir au médecin. L'*abcès froid*, qui se produit chez les individus, affaiblis, se révèle seulement par la présence d'une grosseur sous la peau. On le traite en administrant des toniques (quinquina, fer, huile de foie de morue) ; quand il a été ouvert, le médecin prescrit un traitement local.

Certains abcès se produisent lors de la convalescence de quelques maladies graves (fièvre typhoïde, variole, etc). Il convient de les ouvrir, et de bien laver la cavité avec des solutions antiseptiques *. Les abcès ouverts devront être tenus à l'abri de l'air, autrement on peut craindre l'infection *.

abcisse ou **abscisse**, *sf.* L'une des coordonnées (horizontale) d'un point déterminé dans un plan par ses distances à deux axes (Math.).

abd, mot arabe, signifiant *serviteur*.

Abd-Allah, père de Mahomet (6e siècle).

abdallas ou **abdalas**, *smpl.* Nom donné aux religieux musulmans par les Persans.

Abd-al-Latif, historien et médecin arabe (1161-1231).

Abdalonyme, jardinier de sang royal qu'Alexandre fit roi de Tyr (4e siècle av. J.-C.).

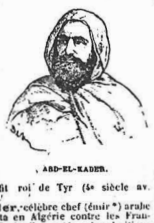

ABD-EL-KADER.

Abd-el-Kader, célèbre chef (émir *) arabe (1807-1883), lutta en Algérie contre les Français. Retiré en Syrie, il y protégea les chrétiens au péril de ses jours (*fig.*).

Abdèrame, chef des Sarrasins ou Arabes d'Espagne, vaincu et tué à Poitiers en 732. ¶ Nom de plusieurs califes en Espagne.

Abdère, v. de la Grece ancienne (Thrace), patrie de Démocrite. ¶ Hab. *Abdéritain*.

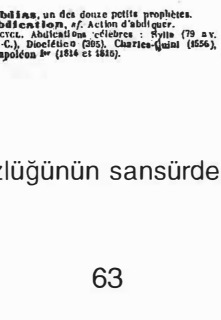

ABDOMEN

Abdias, un des douze petits prophètes.

abdication, *sf.* Action d'abdiquer.

Encycl. Abdications célèbres : Sylla (79 av. J.-C.), Dioclétien (305), Charles-Quint (1556), Napoléon Ier (1814 et 1815).

abdiquer, *vn.* Renoncer à l'autorité suprême, en parlant d'un roi, d'un empereur. ¶ Fig. Renoncer à. ¶ Syn. Résigner, se démettre.

abdomen [ab-do-me-ne], *sm.* Partie du corps humain que l'on nomme aussi *ventre* (*fig.*).

Encycl. Les coups et contusions de l'*abdomen* présentent toujours une certaine gravité ; les plaies y sont parfois mortelles, parce qu'elles déterminent la péritonite *. — On conseille d'abattre en vue de la boucherie les animaux blessés à l'abdomen.

abdominal, ale *adj.* Qui appartient, qui se rapporte à l'abdomen.

abdominoscopie (l. *abdomen*, ventre, gr. *skopéô*, j'examine), *sf* Examen médical de l'abdomen.

Abdon, un des juges d'Israël (13e s. av. J.-C.).

abducteur, *abducteru*, *abductum*, écarter, *adj.* et *sm.* Muscle qui écarte un membre du plan de symétrie du corps.

abduction, *sf.* Mouvement produit par un muscle abducteur.

Abdul-Aziz, sultan de Turquie (1864-1876).

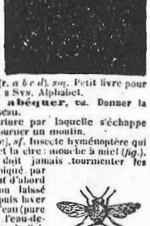

Abdul - Hamid, sultan actuel de Turquie (1876), né en 1842 (*fig.*).

Abdul-Medjid, sultan de Turquie (1839-1861).

Abd-Ur-Rahman, sultan du Maroc, mort en 1859.

abeausir(s'), *vpr.* Se mettre au beau (Mar.). ¶ On dit aussi abeausir, *vn.*

abécédaire (*t. abcd*), *sm.* Petit livre pour apprendre à lire. ¶ Syn. Alphabet.

abecquer ou **abéquer**, *va.* Donner la becquée à un oiseau.

abée, *sf.* Ouverture par laquelle s'échappe l'eau qui a fait tourner un moulin.

abeille [a-bè-ie], *sf.* Insecte hyménoptère qui produit le miel et la cire : mouche à miel (*fig.*).

Encycl. On ne doit jamais tourmenter les *abeilles*. Est-on piqué par une d'elles, il faut d'abord enlever l'aiguillon laissé par cet insecte, puis laver la plaie avec de l'eau (pure ou salée) ou de l'eau-de-vie, ou mieux avec de l'alcali ou de l'acide phénique.

ABEILLES.

On peut aussi employer le persil haché ou le suc qui sort des tiges du chevrefeuille. V. Apiculture.

Abeille (Gaspard), poète dramatique français (1648-1718).

abeiller, **ère**, *adj.* Relatif aux abeilles : *industrie abeillère*.

abeillon, *sm.* Essaim d'abeilles (vx.).

Abel (mot hébreu sign. *fils*), fils d'Adam et d'Eve, tué par Caïn.

Abel (Frédéric), musicien allemand (1725-1787).

Abel, mathématicien norvégien (1802-1829).

Abel de Pujol, peintre français (1785-1861).

Abélard ou **Abailard**, savant religieux français (1079-1142). V. Héloïse.

Abelli, théologien français (1663-1691).

Abénaquis ou **Abénakis**, anciennes tribus indiennes de l'Amérique du Nord.

Abencérages, *smpl.* Célèbre tribu des Maures d'Espagne, au 15e siècle. ¶ *Le dernier des Abencérages*, roman de Chateaubriand.

Abensberg, v. de Bavière, victoire de Napoléon en 1809 sur les Autrichiens.

Abéokuta, v. d'Afrique (Guinée), plus de 100 000 hab. (aux Anglais).

Aberdeen, homme d'état anglais (1784-1860).

Aberdeen, v. du nord de l'Ecosse, port important, 125 000 hab. ¶ V. carte d'Angleterre.

Armand Colin'in sözlüğünün sansürden sonra bir sayfası

İstanbul Osmanlı Ticaret Odası Gazetesi. Türkçe yayını
Ceride-i Mehakim. (Mahkemeler Gazetesi) Resmi, 1.500 nüsha
Ceride-i Askeriye. Ordunun resmi organı. 5.000 nüsha
Ceride-i Bahriye. Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin resmi gazetesi.
Nafia (Bayındırlık Bakanlığı Gazetesi). Resmi, 1.400 nüsha
Ziraat Gazetesi. Resmi
Terakki. -1906'da kurulan haftalık Osmanlı resimli dergisi

Rumca gazeteler. -Rum aslından olan Osmanlı uyrukları İstanbul'da çok fazladır; nüfus çoğunluğu bakımından Müslümanlar'dan hemen sonra gelirler. Kentin Yunan kolonisi de kalabalık olup, yabancı kolonilerin en önemlisidir. Bu hatırı sayılır topluluk -300.000 kişiden fazla tahmin ediliyor- ancak 17 ilâ 18.000 *günlük gazete* tüketir.

Néa Ephémeris (Yeni Gazete) *Epithéorissis'* in devamı olup onaltı yıldır yayınlanmaktadır. Bugünkü patrik III. Yavakos'un savunucusudur. 1.200 nüsha

Tachydromos (Haberci). -*Moniteur Oriental'* in sahibi tarafından onunla aynı binada çıkarılır. 6.000 nüsha.

*Constantinoupolis. Avgi'*nin devamı olup o da *Thraki'*nin yerine geçmişti; kentin en eski Rumca gazetesidir. 49 yaşındadır. 3.500 nüsha.

Le Proodos (İlerleme).-*Proodos* gazetesi *İkdam* ile ortak olup Türk meslektaşının tesislerinden yararlanır. Bu yıldan itibaren gravür yayınlamak hakkına sahip olmuştur. 5.000 civarında tirajı olup bu tiraj pazar günleri 7.000'e yükselir.

Anatolie. Grek harfleriyle Türk dilinde basılır, küçük boydadır. Eskiden yalnız Türkçe bilen *Karamanlı* denilen Rumların gazetesidir; onların içinde belli bir kısım hâlâ yalnızca Türkçe bilirler. 600 nüsha.

Ecclesiastiki Alithia (Kilise Gerçeği). Patrikliğin resmi organı. Yalnızca dini konular ve kilise ile ilgili röportajlar yayınlar. Otuzuncu yılındadır. 500 nüsha.

Pédikos Cosmos (Çocuk Dünyası). 6 ilâ 14 yaş arasındaki çocuklar için haftalık resimli gazete. Taklit ettiği *Petit Français Illustré*'ye çok benzer, ama resimleri renkli değil siyah beyazdır. 3.000 nüsha.

Bosphoris (Boğaziçi kadını) (1899).-Edebiyat doktoru olan Madam Tavamotu (genç kızlık soyadı Preveziotu) tarafından yönetilir. İsmi ne tip bir gazete olduğunu göstermektedir. 500 nüsha.

Le Bulletin de la Chambre de Commerce Hellénique (Yunan Ticaret Odası Bülteni), ikinci ismi *Deltion Aghoron* (Pazar Bülteni). Haftalık, 700 nüsha.

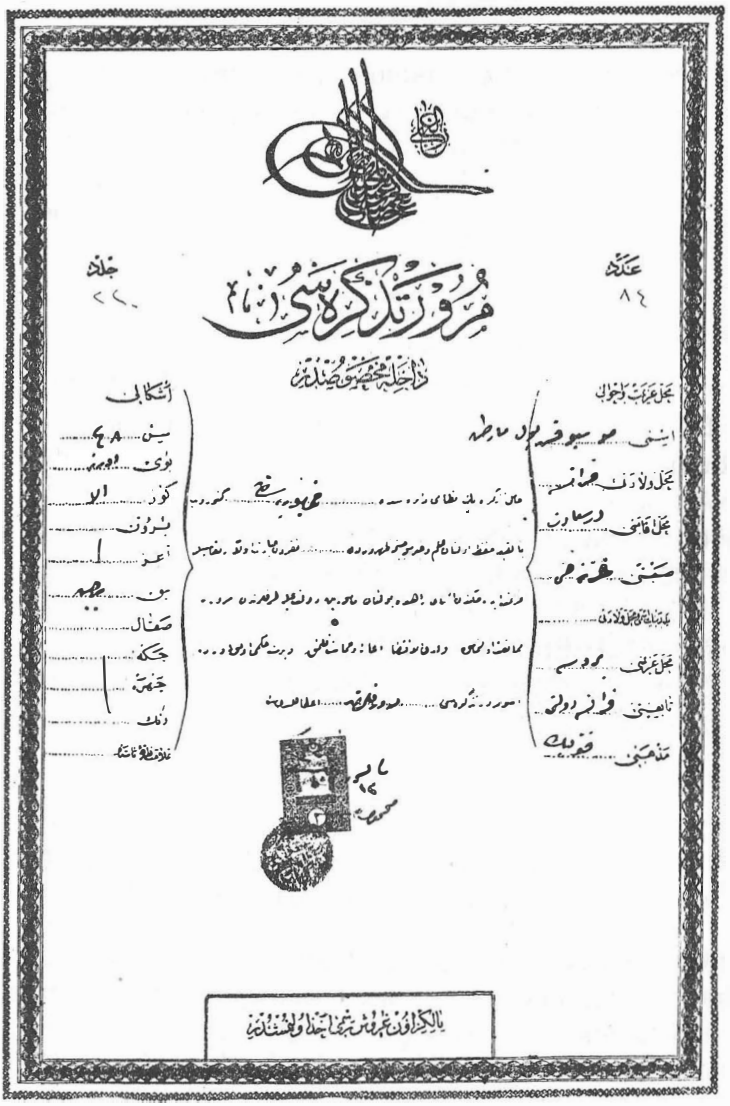

Yazarın "Tezkere"si

Proia, gündelik siyasi gazete ve *Catholiki Epithorissis* 1 Eylül 1902'de kurulmuş, iki ayda bir çıkar, edebi dergi, Doğu'daki katolik yararlarının savunucusu.

Ermeni gazeteleri.-Ermeni ırkından olup istanbul'da oturan Osmanlı uyrukluların sayısının yüzbinden fazla olduğu söyleniyor. Onların okuduğu toplam tirajları onbirbin nüshaya erişmeyen beş günlük gazete vardır. Ama çarşıda tüccar olan bir Ermeni'nin gazetesini okuduktan sonra iki veya üç komşusuna da verip böylece daha çok okuyucuya hitap etme olanağını sağladığını da hesaba katmak gerekir. Sonuçta bu 11.000 gazetenin herbirinin iki veya üç okuyucusu olur.

GÜNDELİK GAZETELER. Beş adettirler:

Puzantion (Bizans). Bu gazetenin başlığı bir kelime oyununu gösterir çünkü hem Bizans anlamına gelir hem de Puzant'ın gazetesi demektir. Gerçekten de bu gazete iyi bir gazeteci olan Puzant Ketşiyan tarafından yönetilir. *Puzantion* gazetesi Paris'teki *Temps* gazetesinin boyundadır. 2.500 nüsha. Çok erken saatlerde çıkar.

Aravelk (Doğu). Osmanlı Ticaret Odası genel sekreteri Zare Yusufyan tarafından yönetilir. 1.500 nüsha.

Manzume-i Efkâr. Ermeni gazetelerinin en eskilerinden biridir, 48 yıldır varlığını sürdürmektedir, şimdi Ermeni diliyle çıkmaktadır[43]. Sabah ve akşam ayrı baskıları vardır. Çarşamba günleri ticari, Cumartesi günleri edebi ekler verir. 3.000 nüsha.

Surhantag (Haberci). Şafakta çıkar. *"Ceride-i Şarkiye"* ile aynı kişi tarafından yönetilir, sahipleri de aynıdır.

Ceride-i Şarkiye. Bu gazete *Tercüman-ı Efkâr*'ın devamıdır. Ermeni harfleri ile Türkçe çıkar, Karamanlılar içindir. 1.200 nüsha.

SÜRELİ YAYINLAR.-*Massis* (Ağrı Dağı). Bütün süreli Ermeni yayınlarının en eskisidir. Edebi bir dergi olup topluluğun yararlarıyla da ilgilenir. Haftalık. 1.000 nüsha.

Dazghig (Çiçek). Matmazel Hayganuş Mark'ın yönetiminde kadınlara yönelik resimli dergi. Haftalık. 1.000 nüsha.

---

43 - Ermeni basınının kendisine çok şey borçlu olduğu Panosyan Efendi tarafından kurulmuştur.

Hanrakidak (Ansiklopedi). Eskiden bilimsel bir dergi idi; şimdi mizah dergisi. 1.000 nüsha.

Puragun (Bin kaynak). Protestan Ermenilerin organı; edebiyatla da uğraşır. Haftalık.

Avedaper (İyi haberler ulağı). Amerikan misyonerlerinin haftalık organı olup, derginin mali kaynakları çok güçlüdür. Bilim ve dini konularda yayın yapar.

Avedaper' in çocuklar için bir aylık resimli yayını, protestan Rumlar için Rumca bir haftalık yayını ve protestan Bulgarlar için de Bulgarca bir diğer yayını vardır.

Punç (Buket). Bu dergi çok eskidir, daha önceleri günlük gazete idi; taşrada yaşayanlara yönelik haftalık bir dergi haline dönüştü ve onların eğilimleri doğrultusunda haftanın bütün olaylarının özetini verir.

Mecmua-i Ahbâr. Haftada iki kez çıkar, Ermeni harfleriyle Türkçe'dir. Katolik Ermenilerin gazetesidir[44].

Musevi gazeteleri. -İstanbul'daki Museviler arasında konuşulan İspanyol Yahudicesi ile ve İbrani harfleriyle yayınlanan iki Musevi gazetesi vardır. Bunlardan *El Tiempo* (Zaman) 36 yıldır varlığını sürdürmektedir ve İs tanbul gazeteciliğinin duayenlerinden biri olan David Fresco tarafından yönetilmektedir. 900 adet basılır. Diğeri ise *El Telegrapho* (Telgraf) olup 500'lük bir tirajı vardır. *El Tiempo* bayilerde satılmaz yalnızca abonelere gönderilir.

Alman gazetesi. -Alman ticaretinin inanılmaz boyutlarda geliştiği İstanbul'da Alman dili büyük bir ilerleme göstermektedir. Bu gelişmeyi anlamak çok basittir. Başlangıç noktası düşünülürse çok daha anlamlı olur; çünkü zamanımızdan otuzbeş yıl önce bu dil sıfırdı.

Bununla beraber burada tek bir Almanca gazete vardır, *Konstantinopler Handelsblatt.* Çok ilginç ticari, sınai ve mali bir dergidir. Baron Hugo von Koeller tarafından yayınlanır ve tirajı göreceli olarak yüksektir; özellikle Almanya'ya gönderilir. Haftalık. Küçük boyda 16 sayfadır.

---

44 - Kırım Savaşları sırasında çok nazik bir iş olan Fransa ve İngiltere Amirallikleri ile Osmanlı Amiralliği arasındaki baştercümanlık görevini yapan Vartan Paşa tarafından kurulmuştur.

İtalyan gazetesi. -Burada İtalyanca tek bir gazete yayınlanır; bu İtalyan Ticaret Odası'nın organı olan *Rassegna'*dır. Bu dergi 1888'de kurulmuştur ve 1896'dan beri bu adı taşır. Her türlü sorunla ve özellikle ekonomik araştırmalarla meşgul olur ve Ticaret Odası'nın üyelerine hizmet verir.

Sırp gazetesi. -Kentin Sırp kolonisi önemlidir, bir gazeteleri vardır. *Çarigradski Glasnik* 1.500 adet basılır.

Bir önceki bölümde Sırp basınında gazete sayısının çokluğunu görmüştük. Hemen hemen bütün bu gazeteler İstanbul'a gelirler.

İstanbul'un dışında hiçbir şey yoktur. Bununla birlikte Türkçe gazetelerin yetersizliğinin yabancı dillerdeki özellikle Fransızca gazetelerle karşılandığı üç büyük kent için bir ayrıcalık yapacağız: Bunlar İzmir[45], Selanik[46] ve Beyrut[47]'tur; bunların dışındaki illerde ancak vilayetin resmi gazetesi yayınlanır.

---

45 İzmir'de Batı dilleriyle yayınlanan gazeteler yalnızca Fransızca gazetelerdir: *La Réforme,* gündelik (38. yıl), 1.000 nüsha; *l'Impartial* (66.yıl); *le Courrier de Smyrne* (21. yıl); *le Journal de Smyrne* (24. yıl), hepsi haftada iki kez çıkar, 1.000 nüsha. *Les Affiches smyrnéennes,* haftalık, ticari. Rumca gazeteler daha çok günlüktürler: *Amalthea* (5.000 nüsha), *Armonia* (2.000 nüsha), *Nea Smirni* (2.000 nüsha) ve 1907 Mart'ından itibaren çıkan *Proodos.* Türkçe gazeteler: *Ahenk,* günlük (4.500 nüsha), *Hizmet,* haftada üç kez; *Aydın,* vilayetin resmi gazetesi, haftalık. Bir Ermeni gazetesi, haftalık, *Arevelyan Mamul* (200 nüsha). İspanyol yahudicesi ile çıkan üç Musevi gazetesi: *Esperance,* haftalık; *Novelista* ve *Meserret* iki haftada bir.

46 Selanik'teki gazeteler şunlardır: İki Fransızca, *le Journal de Salonique* (2. yılı), 1.000 nüsha; *le Progrés de Salonique* (7. yıl), 700 nüsha ikisi de iki haftada bir çıkar; bir Rumca, *Alithia,* iki haftada bir çıkar, 3.000 civarında bir tirajı vardır, *Pharos tis Thessalonikes* adlı bir Rumca gazete arada sırada çıkmaktadır. Üç Türkçe gazete: *Asır* (11. yıl), iki haftada bir, 4.000 nüsha; *Selanik* (36. yıl), haftalık, 1.100 nüsha; iki Musevi gazetesi: *Epoca* (36. yıl), 1.500 nüsha; *Avenir,* haftalık
Çevirenin notu: Yazar üç Türkçe gazete demekte ama iki gazetenin ismini vermektedir. Asır gazetesi bugün İzmir'de Yeni Asır adı altında yayın hayatına devam eden gazetedir.

47 - Beyrut'ta sayı azalıyor: *El-Ahval,* Arapça günlük; *El-Başir Katolik,* Cizvitlerin yayın organı; *Hadikat-el-Ahbâr,* Fransızca-Arapça.

Türkiye'deki basını ortadan kaldıran veya en azından boğan Abdülhamid'in yabancı basını elde etmek için pek fazla çaba harcaması şaşırtıcıdır.

İlk zamanlarda Abdülhamid Batı ülkelerinde kendisine ait gazetelere sahip olmayı istemiştir. Viyana'da kurulan ve kendisine çok pahalıya mal olan ve hiçbir sonuç vermeyen *Correspondence* isimli gazete ile bir deneme yapmıştır. Fransa hükümeti'nin bir süre önce Fransa'yı terketmesini istediği Nicolaides isimli biri tarafından önce Paris'te, bugünlerde Brüksel'de yönetilen *Orient* gazetesini beslemiştir. Bu gazetede Abdülhamid ile ilgili erdemler İzzet'lerden, Tahsin'lerden, Münir'lerden bile daha ateşli bir şekilde iğrenç övgülerle anlatılmaktadır* Buna karşın hiçbir etkinliği yoktur.

Sultan'a, eğer onu dillerine dolarlarsa çok kötü etkilerin doğabileceğinden, Avrupa gazetelerini ihmal etmemesi gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır. Osmanlı Elçileri etkin olarak bu gazeteleri Yıldız lehine kazanmak için çaba harcarlar. Onların gayretlerinin bazan yarar sağlamadığı iddia ediliyor. Öyle yahut böyle bazan da bir takım gazetelere satır hesabı para ödeyerek Abdülhamid'in sağlığının bozulduğu haberlerini yalanlamayı başarıyorlar. Bu gazetelerin içinde belli bir ağırlığı olanlara ve yalanlamaları hemen yayınlayanlara madalyalar verilerek te teşekkür ediliyor[48]. Ama ge-

---

* *Çevirenin notu: Yazarın burada söz konusu ettiği kişilerden İzzet, Arap İzzet Paşa olarak tanınan Padişah'ın ikinci kâtibidir; Tahsin ise Padişah'ın birinci kâtibi Tahsin Paşa'dır; Münir ise Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'dır.*

48 - Gerçeği söylemek gerekirse ve Abdülhamid'in madalya vermekte ne kadar cömert davrandığı da düşünülürse; ülkemizin basınının pek fazla kayırılmadığı ortaya çıkar. Fransızca gazetelerde çalışan meslektaşlarımızdan Abdülhamid'den 1901'den sonra madalya alan aşağıdaki isimlerin listesini çıkarabildik; bu listeyi bize *Revue Commerciale du Levant* sağladı:
Leval, *Revue d'Orient*'ın yazı işleri müdürü, Osmaniye Nişanının 3. sınıfı.-W. Bogers, *Revue d'Europe*'un makale yazarı, Osmaniye 3. sınıf.-Emile Massard, *Patrie*'nin müdürü, Osmaniye 3. sınıf.-Chesnelong, *Patrie*'nin makale yazarı, Mecidiye 4. sınıf.-Jacques Raymond, gazeteci, Mecidiye 3. sınıf.-Arnold Galopin, gazeteci, Mecidiye 3. sınıf.-Lecomte-Pretextat,*Stamboul*'un yazı işleri sekreteri, Osmaniye 4. sınıf.-Henri Tebisdon, *Depeche Tunisienne*'in makale yazarı.-Vikont de Constantin, la *Presse Colonial*'in makale yazarı, Mecidiye 3. sınıf.-Paul Le Sordeé, *Moniteur Viticole*'ün müdürü, Mecidiye 3. sınıf.-Pinchon, *Moniteur officielle*'in müdürü, Mecidiye 3. sınıf.-Auguste Meulemain, *Revue Diplomatique*'in müdürü, Mecidiye 2. sınıf.-Georges Claretie, Paris Basın Sendikası sekreteri, Osmaniye 4. sınıf.-Frédéric Routière, *La Chronique* gazetesi makale yazarı, 4. sınıf Osmaniye.-Maxime Grollet,

nelde basın, Türkiye'deki işler hakkında gerçekleri yazmada özgürlüğünü koruduu, en azından öyle sanılıyor.

La France ve *La Journée Parisienne* gazetelerinin yazarı, 4. sınıf Mecidiye.-Madam Trouchard, *Petit Parisienne*'in başyazarının karısı, Şefkat Nişanı.-Remhouler, *Revue Diplomatique*'in yazarı, 4. sınıf Mecidiye.- Chauvelot, *La Patrie*'nin yazarı, 4. sınıf Mecidiye.-A. Lecointre, *Levant Herald*'ın eski yazıişleri müdürü.-Gandolphe, *Liberté*'nin yazarı, Mecidiyenin 3. sınıf komandör rütbesi.-Madam Gandolphe, 2. sınıf Şefkat.-Georges Prestat, *Figaro*'nun yönetim kurulu başkanı, 2. sınıf Mecidiye.-Madam Meyer, *Gaulois*'nın müdürünün karısı, Şefkat Nişanı'nın büyük kordonu.-Augusta Arnau, yayıncı, 3. sınıf Osmaniye.-Roger Milès, yayıncı, 3. sınıf Mecidiye.-Adolphe Thalasso, yayıncı, 3. sınıf Mecidiye, Emile Boucher, yayıncı, 4. sınıf Mecidiye.

MUHBİRLİK ve POLİS

Daha biz Sirkeci Garı'ndan çıkmadan dostumuz tarafından bize şu uyarılar yapıldı: "Ne Padişah'tan, ne Veliaht'tan ne komplolardan, ne bombalardan söz etmeyiniz; fotoğraf çekmeyiniz, Türk kadınlarına bakmayınız, gülmeyiniz..."

Şaşkın, şaşkın dostumuza bakarken o sözlerine devam etti: "İşte böyle! Dahası da var, sokaklarda yüksek sesle konuşmayınız, otel odalarınızda bile sessiz olunuz. Burası Paris değildir, siz İstanbul'dasınız...

- Ne demek istiyorsun?

- Demek istediğim şu, bizim gibi siz de muhbirlerle çevrilisiniz.

İçimizden biri dayanamadı:

- Hadi oradan! dedi. Bizi neye gözetlesinler ki, biz sıradan turistleriz?

- Siz de İstanbul'un yerli halkı gibi gözetim altındasınız ve hatta onlardan daha önemlisiniz! Bir ihtimal olarak siz "Jöntürkler"in dostu veya onların özel ajanı olamaz mısınız? Valizlerinizde yıkıcı düşüncelerle dolu risaleler, bozguncu kâğıtlar, hatta belki bombalar bulunmadığı ne malum?

- Siz, galiba bizi daha dikkatli ve daha akıllıca davranalım diye korkutmak istiyorsunuz?

- Hiç te değil! Daha siz Osmanlı ülkesine girme izninizi yani pasaportlarınızı almadan isimleriniz ve eşkaliniz buraya telgrafla bildirildi. Kim olduğunuz ve neler yaptığınız burada biliniyor. Sizi trende de bazı kimseler gözetledi..."

Bu durumun farkındaydık. Ben, kendisini uluslararası hukukçu olarak tanıtan birinden çok şüphelenmiştim; en azından bize karşı gösterdiği dikkat ilginçti, bu kişi uluslararası bir adam olabilirdi ama hukukçu değil muhakkak polisti. Bu adam Münih'te trenden indi.

Daha sonra bazı polisler Belgrat'ta trene bindiler ve Sofya'da indiler; orada onların yerini başkaları aldı. Onların bizi gözetlediği belliydi; ama niye

gözetlediklerini, hangi gümrük formalitesini yerine getirmek için bunu yaptıklarını bilmiyorum. Ancak devamlı bizi dinliyorlar ve bizi gözden kaybetmemeye çalışıyorlardı. Biz de onlara elimizden gelen zorluğu çıkarmaktan geri kalmıyorduk. Trende hep birlikte olduğumuz halde istasyonlara geldik mi herbirimiz orayı burayı araştırmak ve birkaç fotoğraf çekmek için birbirimizden ayrılıyorduk. Bulgar polisleri bizi kendi sınırlarında terk ettiler; ama bu kez de Mustafapaşa İstasyonu'nda onların yerini resmi Türk polisleri aldı.

Şu söz bugünlerde İstanbul halkı arasında bir atasözü gibi geçerlidir: *"İstanbul'da on kişi birarada ise orada on tane muhbir var demektir".* Bu kent karşılıklı birbiri aleyhine muhbirlik yapan büyük bir toplum haline dönüşmüştür. Bu kentte rezil bir köpeğe, bir tuzağa, bir pisliğe, bir gizli polise rastlamadan bir adım bile atamazsınız.

Yeni Cami'in yanındaki kemerli geçitten geçip te Müslümanlar'ın abdest aldıkları çeşmeler boyunca yürüdükten sonra İstanbul'daki en kalabalık yere gelmiş olursunuz. Burası İstanbul rıhtımının bulunduğu, Karaköy Köprüsü ve Galata Meydanı'nın giriş yeridir. Her taraftaki dar sokaklardan değişik ve yoğun bir insan kitlesi buraya boşalır: Erkekler, kadınlar, fesli ve sarıklı Türkler, istambulin* giymiş memurlar ve cübbeli din adamları tıpkı Paris'te atölyelerinden ve bürolarından çıkıp evlerine gitmek için acele eden memurlar ve işçi kızlar gibi sıkışık bir kalabalık halinde gelip giderler.

Ama garip şey, Paris'te bu kalabalıktan çıkan ve canlı bir hayatın simgesi olan konuşmaların, şarkıların, gülmelerin karıştığı bir gürültü patırdı kulaklarımızı tırmalarken burada ne bir söz, ne bir gülme ne de bir gürültü duyulur; tek duyulan yapışkan toprak üzerindeki adımların donuk sesidir. Bir tehlikenin tehditi altındaymış gibi korkup sinen bu aceleci kalabalığın üstünde ağır bir sessizlik egemendir. İnsan kendini, sanki Virgile'in** şöyle tasvir ettiği hüzünlü cehennem krallığına Enée*** ile birlikte gitmiş sanır:

---

* *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar özellikle üst derece görevli memurların giydiği yırtmaçlı ve yakası kapalı bir cins redingot (Çevirenin notu).*

** *Virgile yahut latince aslıyla Publius Virgilius Maro (MÖ 70-19) Latin şairi. Özellikle Homer'i anımsatan ulusal destanı Enéide ile ünlüdür. Latin ve Batı Edebiyatı üzerinde büyük etkisi olmuştur (Çevirenin notu).*

*** *Enée, Virgile'in Enéide adlı destanının kahramanı olan Troyalı prens. Tanrıça Afrodit ile Troyalı Anchise'in oğludur. Troya savaşları'nda kahramanca savaşmış, kent düşünce İtalya'ya kaçmış ve Latium Kralı'nın kızı Lavinia ile evlenmiştir (Çevirenin notu).*

Bir fırçanın gölgesiyle
Bir arabanın gölgesini fırçalayan
Arabacıların gölgeleri görülürdü.

Mümkün olan en az entellektüel çaba ve bilinçlenme ile yetinerek yaşamını sürdüren gölgelerden müteşekkil bir halkın ortasındayız. Tam anlamıyla ot gibi yaşıyorlar, tek gerçek olan şey Yıldız'ın kan emen despotundan ödlerinin kopması.

Yasal sahibine sonradan iade edeceğine söz vererek Osmanlılar'ın tahtına çıkan Abdülhamid, bugün apaçık olduğu anlaşılan dalaverelerle, tahta sımsıkı yapıştı. Zaten doğuştan kötü yürekli olan tabiatı, birbirini izleyen cinayetleriyle daha da beter oldu. O şüpheciydi, kimseye güvenmiyordu ve bunların sonucu kıyıcı ve gaddardı, çünkü insanı korku kadar hiçbir şey vahşileştirmez. İlk kurbanları kendisini iktidara getirenler oldu. Onlara minnettar kalmaya ve onları aldattığının anımsanmasına tahammül edemezdi. Ancak bu yok ettikleri adamların intikamını alacak yandaşları vardı. Onları da kırıp geçirdi. Gazeteleri yok ettiği, insanları öldürdüğü gibi hak aranmasını, şikâyet edilmesini ve sızlanmaları da yasakladı. Ali Suavi'nin Sultan Murad'ı kurtarmak için yaptığı kahramanca ama boş girişimi onu çılgına çevirdi. Her yerde komplolar görüyordu. Hayalinde insanların ona sürekli olarak gizlice düzenler hazırladığını düşünüyordu. Şehvet dolu ihtiraslarını ve zevklerini tatmin eden iktidarını korumak için İmparatorluğun eyaletlerini birbiri arkasına feda ediyordu. Doğu Rumeli'nin elde kalmasını sağlayacak 15.000 askerin İstanbul'dan gitmesini açıkça reddetti. Bu 15.000 kişi giderse geri kalan 10.000 kişinin kendini korumak için yetersiz kalacağını düşünerek tir tir titriyordu. İzzet'in cinayetleriyle dakika dakika körüklediği hastalıklı korkusunun etkisiyle Ermeni katliamına neden oldu* Daha kötü-

---

* *Burada sözü edilen ikinci kâtip Arap İzzet Paşa'dır. Ancak Ermeni olayları ile onun ilişkisi ve onun tertipleriyle Abdülhamid'in Ermenileri katlettirdiği iddiası bugünkü bilgilerimizle tutarlı olan savlar değildir. Aslında Abdülhamid'in Ermenilerle durup dururken uğraştığını da söylemek olası değildir. Ermeni olaylarının gelişimi; İngiliz, Rus ve Fransız propaganda ve niyetlerinin bu konudaki rolü incelenmeden yapılan bu ithamlar bir temelden yoksundur. Pek saygın bir kişiliği olmasa da Arap İzzet Paşa'yı bu konuda Abdülhamid ile birlikte suçlu göstermek ve olaylardaki rolunü abartmak ta yine kanımızca yanlıştır (Çevirenin notu).*

sü *"Jöntürkler"*in 1896'da kendi aralarındaki akılsızca kavgasından sonra o, iyice azıtıp çılgın bir deli oldu. Yıldız Sarayı'nın üç sıra duvarının arkasına gömülmüş, doktorların kendisini zehirleyeceği korkusuyla hiçbir şey yemiyor,

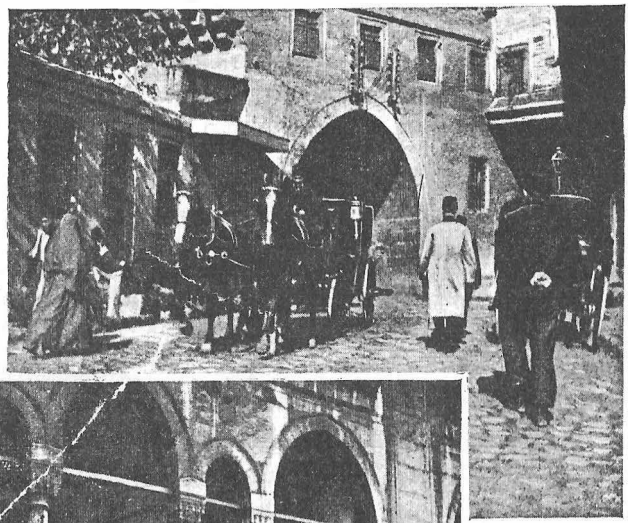

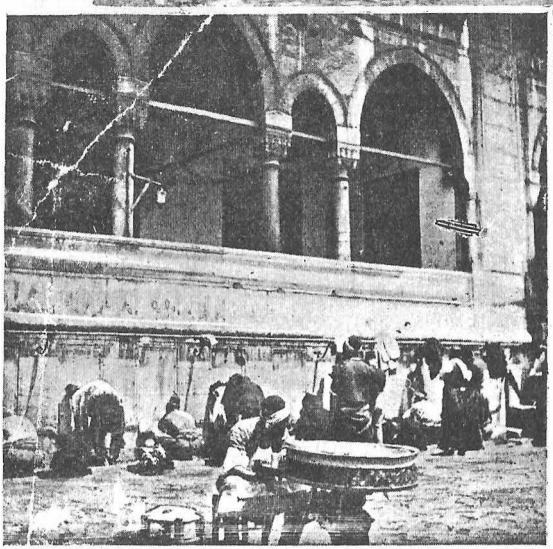

Yeni Cami-Kemerli geçit ve çeşmeler

hiçbir şey içmiyordu. Ben, birkaç vatansever Türk'ün Avrupa'dan döndüklerinde Padişah'ın Sarayı'nın duvarlarına şu iki satırlık taşlamayı niye yazmadıklarına şaşıyorum. Bu taşlama aslında Roma İmparatoru Tiberius* için yazılmıştı ve bir sabah Forum'un taşları üzerinde bu satırları okuyunca

* _ *Tiberius (MÖ 42-MS 37). Augustus'tan sonraki Roma İmparatoru. Kanlı bir diktatör idi (Çevirenin notu).*

Romalılar şaşkına dönmüşlerdi: "Tiberius, kana susadığından beri şarap içmeyi bıraktı; eskiden şarap içtiği gibi bugün kan içiyor".

Yıldız'da bulunan muhafız ordusuna o, bir de muhbir ordusu ilave etmiştir. İlk ordu onu her hücuma karşı koruyacak; ikinci ordu ise bazılarının satılmışlığının, bazılarının da açgözlülüğünün sonucu kendisine gerçekmiş gibi sundukları hayali tehlikelere karşı onu uyaracaktı. Bu muhbirler Efendilerinin korkunç kaçıklığının farkında idiler. Muhbirlerin en üst yöneticisi bizzat Padişah idi ve İmparatorluğun işleri yürekler acısı iken ve ivedi kararlar alınması için boşu boşuna o beklenirken Padişah günlerini ve gecelerini muhbirlerin raporlarını okuyarak geçiriyordu. Hem de Galata Köprüsü'ndeki dilencinin gönderdiği jurnala, birinci kâtibinin verdiği jurnal kadar önem vererek hepsini okuyordu. O ancak kendi kanaatine güveniyordu.

Abdülhamid ülkesini elem dolu bir hapishaneye çevirdi, onunkinin yanında Doçlar zamanındaki Venedik kenti bir cennet gibi kalırdı* Abdülhamid'in dönemi ancak Tiberius'un yaşlılığı zamanında Roma'da yaşanan zorbalık dönemiyle karşılaştırılabilir. Tacitus** bu dönem için şöyle diyordu:

"Hiçbir zaman Roma'ya bugünkü kadar büyük bir elem, korku ve telaşın egemen olduğu görülmemişti. İnsanlar en yakın akrabalarının yanında bile korkudan titriyorlardı; tanınsın tanınmasın herkesden şüphe ediliyordu. Dilsizlerden bile korkuluyordu. Duvarların ve duvar kaplamalarının üstüne sanki biri gözetliyormuş gibi endişeli gözlerle bakılıyordu."

Aslında yalnızca sokaklara ve halka açık yerlere muhbirler sokmaktan mutlu olmayan Padişah, casuslarını evlerin özel mahremiyeti içine de yerleştirmenin yollarını aradı, buldu. Böylece özel toplantılara da sızabiliyor, kapıların arkasına veya duvarların içine girip aile ortamının serbestliği içinde sarfedilen biraz serbestçe bir sözü veya dostların birbirine içini dökmelerini acımasızca cezalandırıyordu. Hiçbir evin harem dairesi onun tasallutundan kurtulamıyordu. Kendi adamlarını oraya sokuyordu. Bunun için; mabeyincilerine, paşalarına reddetme olasılığı hiçbir zaman olmayan bir armağan

---

* *Venedik kenti XIX. yüzyıl başlarına kadar bir şehir devleti idi ve kenti asillerin seçtiği "Doç" denilen bir reis idare ederdi. Venedikte de etkin bir muhbirlik sistemi vardı (Çevirenin notu).*

Tacitus, Romalı tarihçi (MS 55-120), yazış tarzı çok veciz idi; kısa ve özlü ifadeler kullanırdı (Çevirenin notu).

verdiğini işittim. Bu armağanlar kendi hareminden çıkma kadınlardı. Böyle bir armağana nail olmak büyük şerefti ve reddedilemezdi. Aslında bu armağanlar alanlar için korkunç ve şüpheli hediyelerdi. Yıldız Sarayı'nın hareminden çıkan eş veya odalık olarak verilen bu kadınlar zaman, zaman Saray'a gelip zoraki efendilerinin yaptıklarını ve söylediklerini rapor ediyorlardı. Bu kadınlar yalnız dinlemek ve rapor vermekle yetinmezler; bazen Padişah'ın emri gereği "zehirli bir kahveyi" elleriyle pişirip zavallı efendilerine sunarlardı.

Bir zamanlar; Abdülhamid, evin erkeğinin de rızasıyla -anlatanın iddiası böyledir- bir aileye bir kadını sokar. Bunu yapmasının çeşitli nedenleri ara-

Askeri Okullar Genel Müfettişi, İsmail Paşa

sında en önemlisi Midhat Paşa ve diğerlerinden kurtulmanın etkili bir yolunun bulunması olasılığıdır. Padişah, Midhat Paşa ve arkadaşlarını Abdülaziz'i katletmek için bazı pehlivanları kiralamakla suçlamaktadır. Ama tanıklar lazımdır. Ne yapmalı? Merhum Padişah'ın hareminden bir kadını seçip çalışkan, cesur ama amacına varmak için her yolu doğru sayan ikbal avcısı genç kâtiplerinden birine verdi. Genç katip karısına dersini iyice öğretti. Senaryoda öngörülen, genç kadının katil olarak gösterilip mahkemeye getirilen kişileri yargıçların önünde tanıyıp teşhis etmesiydi. Onun tanıklığının belli bir ağırlığı olması kaçınılmazdı, çünkü kadın Zât-ı Şahane'nin kâtiplerinden birinin karısı idi. Fakat kadıncağız mahkemede yanıldı; onun gösterdiği, göstermesi beklenenden başka biriydi. Senaryo başarısızlığa uğradı. Zavallı kadın hatasını pahalı ödedi; ertesi gün zehirlendi.

Bu olay otuz yıl önce oldu; ama tanıkları hatta aktörleri olayı doğrulamak için hâlâ bulunabilir. Padişah'in Paris Büyükelçisi Ekselans Münir Paşa'nın olayı ayrıntılarıyla anlatmakta hiç güçlük çekmeyeceği hususunda garanti veriliyor.

Padişah, hizmetçiler ve harem ağaları arasından da sadık muhbirler bulmayı başardı. Osmanlı ailesinde hizmetçi, Avrupalı ailelere göre çok daha önemli bir yer işgal eder. Biz hizmetçiyi çoğu zaman aile mahremiyetinin dışında kalan bir yabancı gibi düşünürüz ama bir kişiliği olan hür bir varlıktır. Türkler'de ise hizmetçi, ailenin bir bireyidir; daha fazlası evin efendisi onsuz hiç bir şey yapamaz ve onun bilmediği hiçbir aile sırrı yoktur. Hizmetçiler bu sırları genellikle saklarlar, ama bu baskı ve korku imparatorluğunda bunları açıkladıkları da duyulmamış şeylerden değildir. İstanbul'da zengin ailelerde her zaman bol sayıda hizmetçi olduğu düşünülürse; ihanete uğrama ve jurnalcilik riskinin ne kadar büyük olduğu tahmin edilebilir.

Ama artık biz bu genel düşünceleri bırakıp muhbirlerin birbirinden farklı tarzlarını ve ayrı ayrı gruplarını anlatmaya başlayalım.

Muhbir şebekesinin genel yönetim yeri Yıldız'dır. Halkı içinden kurtulunmaz bir tuzak gibi sıkıp ezen casusluk ve karşı casusluk ağının bütün kolları Yıldız Sarayı'ndan yola çıkar, işini görür ve yine oraya geri döner. Tahsin, İzzet, Ragıp, Şevket, Kadri, Tahir bu ordunun başkomutanlarıdır*

---

* - *Burada adı geçenlerden Tahsin, Padişah'ın birinci kâtibi Tahsin Paşa; İzzet, ikinci kâtibi Arap İzzet Paşa, Ragıp, Mabeyinci Ragıp Paşa, Faik, Mabeyinci Faik Bey, Kadri muhtemelen sansürden sorumlu Kadri Bey, Tahir ise Arnavut korucuların komutanı Tahir Paşa'dır (Çevirenin notu).*

Bu arada Padişah'ın haremine kadın tekazanmış Sakallı caman bir sakalı lım* Bunların herbiri, hesabına ve kendi daşları ile muhbirlik uğraşlarında çok samayları yardım eder da çok gayretli aralar.

Cemaleddin Bey
İmparatorluk Başsavcısı

min etmekle şöhret Mehmed'i de (kovardır) unutmaya-Saray'da kendi yararına kendi yanyaparlar, onlara bu yıda ve sadık kurve Saray'ın dışında cılardan destek alır-

Bakanlar Kurulu da bu gizli gözetimden kurtulamaz. Her toplantıdan sonra bakanlardan bazıları Padişah'a meslektaşlarının davranış- ları ve dedikleri üzerine rapor verirler. Bakanlar, evlerinden Saray'a gidişlerinde ve dönüşlerinde hiç bir bahane ile dışına çıkamayacakları bir yolu izlemekle yükümlüdürler. Bana onlardan birinin, evinin kapısına kadar izleyeceği yoldan giderken sokağın sağını takip edeceğine, mekanik olarak yolun bu kısmını kendini izleyip hareketini hemen bildirmek üzere yanına katılan posta neferine bırakıp yolun solunu tercih ettiğini söylediler.

Olaylar belki abartılıyor. Aynı şekilde bir diğer öykü de şöyle: Merhum Sadrazam Halil Rifat Paşa idrar yollarından hasta idi. Bir gün Yıldız'dan çıkıp Bâb-ı Âli'ye giderken şiddetli bir sancı ile kıvrandı. Daha Karaköy Köprüsü'ne bile gelmemişti. Zorunlu olarak bir karakolun önünde durdu. Muhbirler hemen Saray'a sadrazamın arabasının bu yerde durduğunu bildirdiler. Padişah gizli bir komplodan şüphelendi. Telgrafla emir verilerek Saray'a geri dönmesi buyuruldu. "Karakolda ne yapıyordunuz?" diye sorulunca "Ne mi yapıyordum? İşte!" diyerek istambulininin önünü açıp hâlâ ıslak olan pantolonunu gösterdi. Zavallı adam, hastalığından dolayı sık sık başına gelen bu durumun doğurabileceği şüpheden kurtulmak için acele etmişti.

---

* _ *Burada söz konusu edilen Kabasakal Mehmed Paşa'dır. II. Meşrutiyet'ten sonra asılmıştır (Çevirenin notu).*

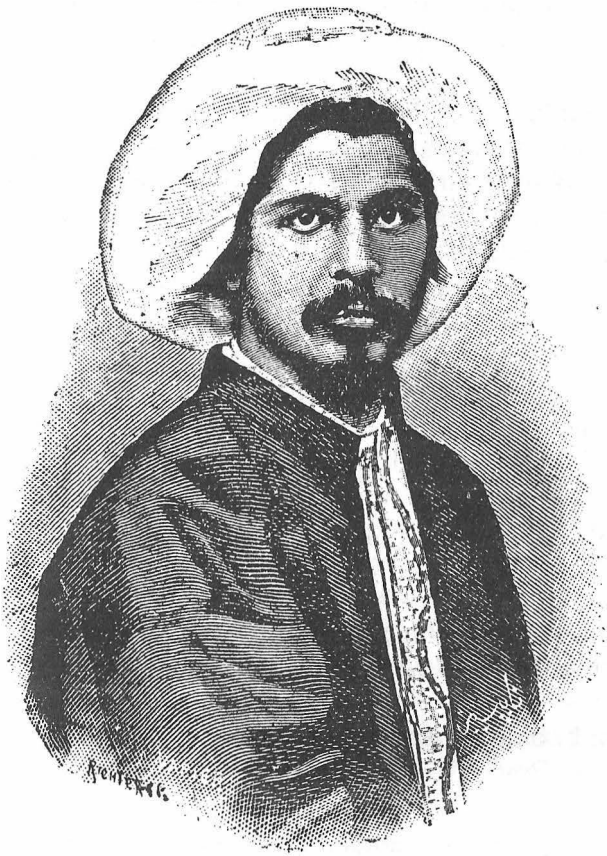

پیر جانفدای حریت

علی سعاوی

Ali Suavi
Pir-i Canfeda-yi Hürriyet
"Resmin altındaki Arap harfli Türkçe yazı"

Tehlikeli bir durumdayken Tunus'tan kaçıp gelen, Tarım Bakanı'nın kardeşi Necip Melhame'nin çalışma alanı bilindiği gibi Pera'daki dış siyaset dünyası idi; Yüksek Okulların, Üniversitenin ve medreselerin gizli polisi İsmail Paşa'ya bağlıydı. Kahvehane salonlarının denetlenmesinden de o sorumluydu İstanbul mahkemelerinin müfettişi Fevzi Bey yüksek görevlilerin içinden muhbirlik yapmada uzmanlaşmıştı. Eski Belediye Reisi Rıdvan Paşa'nın kardeşi Reşit Paşa ordu başsavcısı olup, asker kişiler konusunda jurnalcilik yapardı. Bugün ise, 1897 Haziran'ından beri Taşkışla'da bulunan ve *"Jöntürkler"*i muhakeme etmek için kurulan Savaş Konseyi'nin başkanıdır. Askeri okulların müdür yardımcısı Rıza Paşa aynı zamanda İsmail Paşa'yı jurnallemek ile görevlidir; İsmail Paşa da buna

paralel bir şekilde Rıza Paşa'yı gözetlemekle yükümlüdür. Arnavut birliklerinin komutanı Müşir Tahir Paşa, Padişahın emin adamı olup Saray'ın çevresini kollar ve bütün şehzadeleri göz altında tutar. Bu Arnavut birliğinin Arnavutça'dan başka dil bilmeyen yaşlı paşalarıyla konuşmak için Abdülhamid bu dili birazcık öğrenmiştir.

Yüksek dereceli yahut sıradan bu muhbirler, şefler ve yardakçıları arasında sürekli olarak birbirini ihbar etme, casusluk ve karşı casusluk çalışmaları yapılır. Onurlu insanları şaşırtan bu durumdan ve ortamdan onlar çok mutlu olurlar. Orada, burada kavga çıkarırlar, bazı çatışmalar olabilir ama kısa bir zaman sonra Padişah'ın sıkı gözetimi altında hepsi hizaya girerler. Zaten Abdülhamid'in de ne fazla sabrı ne de muhbirlerinden gelen bütün çelişkili jurnalleri okumak, tahkik etmek ve koordinasyonu sağlamak için gerekli zamanı vardır.

Günümüzden pek uzak olmayan bir tarihe geri gidersek, bugün ölmüş olan Feridun'un adını anmamız gerekir; onun görevi yurtdışındaki özellikle Fransa'daki Türk öğrencileri kontrol altında tutmaktı. Birinci bölümde kendisinden genel olarak söz ettiğimiz Sinapyan, daha sonra inceleyeceğimiz Fehim Paşa ve Ahmed Celaleddin de yakın geçmişin önemli muhbirleridir. Özellikle bunlardan sonuncusu Ahmed Celaleddin Paşa, bugün için bu görevinden kefaretini ödeyip kurtulmuştur. Halk bu paşa için özel ve yeni bir makam ismi uydurmuştu; tabii bu resmi olmayan ama gerçek olan bir takma görev adı idi: *Ser Hafiye-yi Hazret-i Padişahi* (Padişah muhbirlerinin başı). Bu paşa, Abdülhamid ile birlikte büyümüş ve onun özel olarak emniyetini kazanmış bir Kafkasyalı idi; birbirlerini gayet iyi tanıyorlardı. Abdülhamid onu, *"Jöntürkler"*in başı Murad Bey'in Türkiye'ye geri dönmesi için onunla görüşmeler yapmakla görevlendirdi* Bunda başarılı olunca Padişah, bu kerede onu, Hamid rejimine karşı olan davranışını göstermek için Türkiye'yi terk eden eniştesi Damad Mahmud Paşa'yı geri dönmeye ikna etmekle vazifelendirdi. Ama bu kez o, eğilip bükülmez bir iradeye çarpıp acınacak bir başarısızlığa uğradı. Ahmed Celaleddin Paşa bugün için Mısır'da yaşamaktadır ve söylendiğine göre orada gönüllü sürgündür.

** - Burada söz konusu edilen Mizancı Murad Bey'dir. Murad Bey de Ahmet Celaleddin Paşa gibi Kafkasyalı'dır. Bu konuda Mizancı Murad Bey'in "Mücahede-i Milliye / Gurbet ve Avdet Devirleri. İstanbul 1324 (1908)" isimli kitabında ilginç bilgiler vardır. Mizancı Murad Bey Ahmed Celaleddin Paşa'yı çok dürüst bir adam olarak tanıtmaktadır (Çevirenin notu).*

Onun en büyük rakibi ise Paris Büyükelçisi Münir Paşa idi. O başarı kazanınca kıskançlıktan kuduruyordu. Çünkü Münir kendi denizinde yüzen başka balıkları hiç sevmez. Bu gerçekten keskin ve uzun dişli köpek balığına göre bütün avlar iyidir ve hepsini, yalnızca kendi için ister. Suda yaşayan türdeşi gibi vahşi bir iştahla önüne çıkan herşeyi yutar, bunların sindirimlerinin güç olması da onun için önemli değildir yeter ki sahte veya gerçek *"Jöntürkçülük"* ile ilgili bir av olsun, onun için fark etmez. Bu köpek balığı benzetmesinden dolayı özür diliyorum; ama düşüncemi açıklayabilmek için daha uygun bir simge bulamadım. Bunu da aşağıda bir örnekle kanıtlayacağım.

Birçok Avrupa hükümeti onun hakkında olumsuz niyetlerini belirtti. Örneğin Belçika onun daha mesleğinin başında iken elçilik müsteşarlığı göreviyle ülkesine gelmesini istemedi. Fransa ile Türkiye arasında siyasi ilişkiler koptuğu zaman İsviçre ona iltica hakkı tanıdı ama işler yoluna girip te İsviçre'den ayrılınca bayram etti. Fransa Hükümeti'ne gelince onu Fransa'da büyükelçi olarak görmek istemiyor ve son zamanlarda bunu bir sorun olarak ortaya atıp geri çekilmesini istediğini biliyoruz. Efendisinin dostu Almanya bile onun arkasından konuşmaktadır. *Frankfurter Zeitung* ondan şöyle söz ediyor: "İstanbul'da çok sık görülen bir konuk var. Bu Münir Paşa. Her yıl gayet muntazam bir şekilde iki yahut üç kez İstanbul'a geliyor; halbuki yabancı ülkelerdeki diğer Türk elçileri vatanlarını tekrar görebilmek için en azından beş yahut altı yıl beklemek zorunda kalıyorlar. Bâb-ı Âli hazine için masraflı olan bu gezilere karşı çıkıyor; ama itirazları bir işe yaramıyor. Bu kez de kendisine böyle sık sık İstanbul'a gelmesinin istenmediği ve görevinin başında kalması gerektiği ihsas edildi. Ama Münir'in Yıldız Sarayı'nda duyarlı ve yüksek derecede ilişkileri var ve Bâb-ı Âli ona diş geçiremiyor. Kesin bir dille ve lafı fazla gevelemeden görevine döneceğini ama buraya vatanın selameti için geldiğini söylüyor. Acaba Paris'ten valizinde neler getirdi? Yakında öğrenilir. Muhakkak bavuluna Padişah'ın hayatına karşı bir tehlike oluşturan komployla ve *"Jöntürkler"*le ilgili mektuplar ve top siparişleri sokuşturup getirmiştir. Bu bilgiler Padişah'a özeldir. Şimdiye kadar her seferinde o, Paris'teki görevine vatanını kurtardığından dolayı böbürlenerek ve Padişahtan birkaç bin lira sızdırmaktan mutlu olarak gururla dönmüştür[1]".

---

1 - *Frankfurter Zeitung,* 27 Kasım 1906.

Ona komplolar, dünyadaki bütün komplolar gereklidir. Komplolar onun varlığının tek nedenidir, var olmasının tek dayanağıdır. İşte onun komplo ile ilgili her olayın üstüne neden atıldığının bir örneği.

İtalya'da deniz kenarındaki sayfiye kentinde bir lokantadayız. İşi gezici memurluk olan bir şahıs, tesadüfen karanlık bir kişiliği olan bir adamın yanına düşmüştür; konuşurlar ve aralarında birbirlerinden ayrılmalarından sonra hiç bir anlamı kalmayacak bir dostluk kurulur. Bir süre birlikte olurlar ve yaz mevsimi biter ve gezginci memur arkadaş olduğu kişiye gelecekte yapacağı iş gezisinden söz eder. Karanlık kişilikli olduğunu söylediğimiz arkadaşının ıslarlı soruları üzerine detokantadaki yemek listesi üzerine ziyaret edeceği şehirleri, kaç gün kalacağını, gideceği otelleri tek, tek yazar. Gezisinin son durağı ise İstanbul'dur. İhtiyaçların yaratıcı yaptığı masa komşusu hemen hayalinde bir senaryo yazar. Sonra da Paris'e koşar, Münir'e başvurur ve ona Padişah'a karşı hazırlanan bir komployu bildiğini, eğer kendisine 50.000 Franklık bir meblağ ödenirse olayı ayrıntıları ile anlatacağını söyleyerek uyarır. Münir için bu paranın önemi yoktur, çünkü kendisinin değildir, Saray'a telgraf çeker, istediğinin iki misli gönderilir. Saptanan parayı verir ve en ince ayrıntılarına kadar bütün bilgileri elde eder ve yeniden telgraflar çekilir.

Münir Paşa
Paris'teki Türkiye Büyükelçisi

Bu sırada bizim gezici memur, hiçbir şeyden şüphe etmeksizin kendi küçük işlerini halleder ve meraklı komşusuna yemek listesinde yazarak anlattığı programdan hiç sapma yapmayarak İstanbul'a doğru yoluna devam eder. Gezisinin son kısmında onu Saray'ın casusları adım adım izlerler ve aldıkları bilgilerin düzgünlüğü ve hassaslığı karşısında şaşırırlar. Entrikacı kılavuzlarının söylediği olaylar aynen cereyan etmektedir.

Nihayet İstanbul'a varılır. Rıhtımda gezici memuru, çalıştığı şirketin ilgili adamları ile dostları beklemektedir. Onu hoşgeldin diye elleriyle selamlarlar, o da yanıt verir. Vapurdan iner, ama merdivenden inip te adımını Osmanlı

toprağına atar atmaz, arkadaşlarının şaşkın bakışları arasında Majeste İmparator'un polisleri tarafından sert ve kaba davranışlarla yakalanır ve Yıldız hapishanesine götürülür. Dostlarının bilgi almak için çırpındıklarını ve en sonunda da elçilik ve konsolosluğa durumu haber verdiklerini söylemek her halde lüzumsuzdur. Olayı kısaca anlatırsak beşinci günün sonunda dostlarının Padişah'a karşı bir suikast tertip etmekle suçlanıp tutuklandığını öğrenirler; bir hafta sonra da olay aydınlanır. Hata anlaşılmıştır, hiçbir şey anlamayan zavallı adam serbest bırakılır. Kızgın gezici memur -en azından öyle olması gerekir- bu maceranın kendisine pahalıya mal olduğunu söyler. Zararlarının ödenmesini ister, dilekçe verir, İstanbul'daki en mahir hukuk danışmanlarından biri onu destekler ve adam 100.000 Frank kazanır. İstanbul'da bu olayı herkes bilmektedir ve onun aksini söyleyen bir kişi yoktur.

Böylece Hazine-i Hassa'dan daha doğrusu İmparatorluğun hazinesinden 200.000 Frank uçar gider.

Bu olay ve memurunun bu "gaf"ı üzerine Padişah'ın Münir'i cezalandıracağını mı zannettiniz? Hiç te öyle olmadı. Padişah'ın Münir'e olan emniyeti hiç sarsılmadı. Çünkü Münir, dış ülkelerdeki *"Jöntürkler"*in fesatlarını ortaya çıkaran en büyük "Muhbir" idi ve bu yolla Majeste İmparator'un yaşamını koruyordu.

Türkiye'nin bu elçisinin sözle ifade edilemez davranış şekilleri üzerinde yazılı bir belgeye sahip olmak isteyenler Paris'te basılan ama çok zor elde edilen bir broşürü arayıp bulmak zorundadırlar. Bu broşür aşağı yukarı on yıl önce basılmıştır ve maalesef Türkçe yayınlanmıştır[2].

1898 Ekim'inde İmparator II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret ederken aşağıdaki telgrafı alır:

---

2 İsmini şöyle çevirebiliriz: Osmanlı ulusunun hür düşünceli kişilerine Almanya İmparatoru'nun armağanı, Yazan: Toulon ve Nice kentlerindeki Türkiye konsolosu Ali Şefik. Paris 1314 (1898). Bu eser Abdülhamid'in muhbir kullanmasına ve Münir Paşa'nın davranışlarına karşı gerçek bir hicviyedir ve ben eğer bir "Jöntürk" bana bu eseri bulup, bir çevirisini de vermeseydi bu olayı hiç bilmeyecektim.
Çevirenin Notu: Bu eser İstanbul'da Ali Emiri Efendi'nin kurduğu Millet Kütüphanesi'nde 1961 A 427 numarada kayıtlı olarak vardır. Eserin adı ***"Ahrâr-ı Ümmete İmparator'un Yadigârı"****dır. 91 sayfalık 21x19 cm boyutunda taş baskısı bir kitaptır.*

"İnsanlık namına Majeste Sultan'dan, çok büyük sefalet içinde bulunan Osmanlı memurlarının gecikmiş aylıklarının ödenmesine emir vermesi için aracılık yapmak lütfunda bulunmanızı rica ederiz."

Telgrafı çeken imzasını da atmıştır: Toulon ve Nice kentlerindeki Türkiye Konsolosu Şefik.

Bu telgrafın haberi duyulunca Yıldız Sarayı'ndaki heyecan tahmin edilebilir. Çabucak Münir'e bu uğursuz Şefik'i ivedilikle çağırıp sorguya çekmesi için telgraf çekilir.

Bir kaç dakikalık sorgu sualden sonra Münir görür ki Şefik samimidir ve gerçekten de memurların uzun zamandır alamadıkları eski maaşlarını alabilmeleri için Padişah üzerindeki etkisini kullanmasını Wilhelm'den istemektedir.

Olayın bu şekilde izahı çok basit olacaktır. Abdülhamid'den büyük bir ihsan koparabilmek için kurnaz olmak gerekmektedir ve bu amaca varabilmek için Padişah'ı bir komplonun varlığına inandırmak lazımdır. Sonunda Münir, Şefik'i bir hain gibi görmekten vazgeçer ve ona Makyavel'e yakışır projesi hakkında bilgi verir.

Sonuçta, elçisi tarafından Padişah'a aşağıdaki telgraf çekilir:

"Şefik, Şeyhülislamlık ta dahil bazı bakanlıklardaki[3] üst düzey memurlardan meydana gelen bir komitenin azasıdır. Bunlar memurların ödenmeyen aylıklarının ödettirilmesi için çalışmaktadırlar. Bu komite -Allah muhafaza etsin- iğrenç bir cinayet işlemeyi[4] ve ayrıca bütün bakanlarla ailelerini dinamitle yok etmeyi de tasarlamaktadır. Ama Şefik, Zât-ı Şahanelerine bağlılığı ve sadakati, hükümete ve vatanına duyduğu sevgi nedeniyle bütün bu haince komploları boşa çıkarmak istemektedir. Onun için ihbarda bulunmuştur. Eğer istenirse bu komiteyi ortaya çıkarmak için İstanbul'a gelebilir"

Hemen, Şefik'i İstanbul'a göndermesi için Abdülhamid'in emri Münir'e gelir ve yol masrafı için 2.000 Frank gönderilir. Bundan sonra Münir ile Şefik arasında Şefik'in anlattığı inanılmaz ilginçlikte bir konuşma geçer ki biz bu-

---

3 - Münir, "bazı bakanlıklar" diyerek o sırada Bayındırlık Bakanı olan babası Mahmud Celaleddin'i bu ortaklaşa entrika içinde göstermekten kurtarmaya çalışmaktadır.

4 - Bu deyimler "Majestelerinin hayatına kastetmek" anlamına gelir.

منیر بك — عکسیك عکسیك اوسته . تام اسویجره ده ناموسلی آدم اولدوغمزی آکلاتدق دیرکن . . .

جنوره ده انتقام مطیعانه طبع اولونمشدر .

Munir Bey – Oh! quelle guigne tout de même; juste au moment où j'assurais à la Suisse que nous sommes tous des honnêtes gens

Karikatürdeki Arap harfleriyle yazılmış alt yazı şudur: Münir Bey-Aksilik, aksilik üstüne. Tam İsviçre'de namuslu adam olduğumuzu anlattık derken...*

---

* - *Karikatür; Münir Paşa'nın, yazarın da söz ettiği gibi Türkiye-Fransa ilişkilerinin kesildiği bir anda İsviçre'ye sığındıktan sonra İsviçreliler tarafından hudut harici edilmesini konu ediyor. Resmi bir hudut harici etme olayı yoktur ancak Paul Fesch'in belirttiğine göre İsviçreliler Münir Paşa'nın gitmesinden memnun kalacaklarını ihsas*

rada bu konuşmanın bir özetini vereceğiz; araya çeviri de girince bu ilginçlik epeyi azalacaksa da yine okuyucuya çok enteresan gelecektir.

Şefik - Madem Zât-ı Şahane emrediyor, ben giderim.

Münir - Ooo! Hayır; sen her şeyi bozmak mı istiyorsun?

Şefik - Peki ne yapacağız?

Münir - Padişah bize daha doğru, dürüst bir para göndermedi.

Şefik - O zaman ne yapmayı düşünüyorsunuz?

Münir - İşte yanıtım! Komite azaları diye on kişinin ismini bildirelim ve aynı zamanda diğerlerini belirlemek için araştırma yapıyoruz diye haber verelim. Bu yolla Padişah bize büyük bir ihsanda bulunur.

Şefik - Suçlu olmayan insanların felaketine neden olmayı şiddetle reddederim. Ben gideceğim.

Münir - Eğer siz giderseniz; gerçek bir komployu ortaya çıkartsanız bile Padişah sizi astıracaktır.

Şefik - Peki neden beni astırsın?

Münir - Çünkü ben sizi, Padişah'a sıkı bir şekilde göz altında tutulması gereken çok tehlikeli bir cani olarak anlattım.

Şefik - Nasıl böyle hareket edebilirsiniz? Ben şerefli bir adamım, hiçbir şey yapmadım ve Zât-ı Şahane'ye karşı asla bir şey yapmayacağım.

Münir - Ne kadar safsınız! Her şeyi, işi yoluna koymak için yaptığımı görmüyor musunuz? Ortada söz konusu olan benim yararlarımdır. Padişah iyi niyete ve yasalara saygıya inanmaz. Bundan dolayı, benim kendisine Avrupa'daki kişileri hain yaratıklar olarak göstermem gerekir.

Şefik - Bu durumda siz benim amacımın dışında başka şeyleri de mi söz konusu ediyorsunuz?

Münir - Elbette... Çektiğim telgraflarda Avrupadaki *"Jöntürkler"*in isimlerinin yanına koyduğum benzetmelerin en yumuşakları "alçak, namussuz, rezil, katil" gibi sıfatlardır... Bu adamların çoğu kötü kişiler değillerdir; ama ben onlar için bu sıfatları kullanırım, böyle yazmakta benim yararım var.

Şefik - Hiçbir şey anlamıyorum.

---

etmişlerdir. Karikatürün altındaki Fransızca alt yazı da yukarıda verdiğimiz Türkçe alt yazıyla aynı anlamdadır. Arap harfli alt yazının hemen altında yine Arap harfleriyle "Cenevre'de İntikam Matbaası'nda tâb olunmuştur" ifadesi bulunmaktadır. Bu da karikatürün Cenevredeki bir "Jöntürk" organından alındığını göstermektedir (Çevirenin notu).

Münir - Açıklaması çok basit. Eğer ben, Padişah'ın aklına burada yakından izlenmesi gereken namussuzlar, düzen düşmanları olduğu fikrini yerleştirmezsem; benim burada olmamın nedeni ortadan kalkar ve padişah ta bana on para ihsanda bulunmaz.

Şefik - Ya Padişah bu kurnazlığınızı öğrenirse?

Münir - Padişah mı?! Ben ona istediğimi yaptırırım. Bak sana anlatayım! Bundan kısa bir süre önce İstanbul'dan geri dönmem için bir telgraf aldım. Anladım ki yüzde doksandokuz azledilecektim.

Şefik - Neden?

Münir - Onu sorma o, benim bileceğim bir iş... Neyse, hareketimden evvel Dışişleri Bakanı Mösyö Hanotaux'yu gördüm. Onun aracılığı ile Cumhurbaşkanı Félix Faure'un bir mektubunu Padişah'a götürmek üzere elde ettim. Bu mektubunda Cumhurbaşkanı, Padişah'a Tesalya'da kazanılan zafer dolayısıyla tebriklerini sunuyor* özellikle Tesalya'daki savaş sırasında ordunun hızlı harekâtını övüyordu. Aynı zamanda da Fransa ile Türkiye arasındaki iyi ilişkiler ve sıkı dostluk bağlarını daha da kuvvetlendirmek için gösterdiğim çabadan dolayı benim gayretimi takdir ettiğini belirtiyor; ve benim Padişah'ın yanıtıyla birlikte geri döndüğümü görmek umudu içinde olduğunu da eklemekten geri kalmıyordu.

Padişah'ın huzuruna girdiğim zaman ona "Ekselansları Félix Faure ayaklarınızı ve eteğinizin ucunu öpüyor" diyerek Cumhurbaşkanı'nın mektubunu sundum. Sanki Cumhurbaşkanı söylüyormuş gibi bu tarz cümlelerle ve bu ton üzerinde konuşmaya devam ettim. Böylece Padişah'ın gururunu okşadım; o gülmeye başladı**. Sonra da *"Jöntürkler"*i yok etmek ve kurban-

---

* - *Burada söz konusu zafer, 1897 yılındaki Türk-Yunan Savaşı'nda Tesalya'da kazanılan utkudur (Çevirenin notu).*

** - *Burada yazıldığı gibi Félix Faure'un Padişah'ın "ayaklarını öptüğü" şeklindeki ifadelere, Abdülhamid'in kandığını söylemek abartının da ötesinde yalan beyanlardır. Dostunun da düşmanının da zeki olduğunda hemfikir olduğu; İmparatorluğun gücünün ne olduğunu bilen, o zamanki tabirle "Düvel-i Muazzama"nın Osmanlı topraklarını parçalamak için yaptığı planlara, onların arasındaki geçimsizliklerden yararlanarak engel olmaya çalışan Padişah'ın -karşısındakinin dalkavukluğundan da gelse- Fransa Cumhurbaşkanı'nın "ayaklarını öptüğünü" söylemesini iltifat değil, zekâsına hakaret kabul edeceği muhakkaktır. Bir Fransız teb'asından kişinin haksız bir alacak talebini Osmanlı Devleti karşılamadı diye Fransız Donanması'nın Midilli Adası'nı işgal edip bu borcu söke, söke aldığı bir dönemde bırakın Abdülhamid gibi zeki bir Padişah'ı, en ebleh bir Padişah bile elçisinin bu yalanlarını kabul etmez ve "benimle alay mı ediyorsun" der ve huzurundan kovardı (Çevirenin notu).*

lık koyunlar gibi elleri ayakları zincirlenmiş olarak Zât-ı Şahane'nin önüne onları getirmek için var gücümle çalıştığımı ama iyi sonuç alabilmek için Zât-ı Şahaneleri'nin bana olan güvenlerinin aynen devam etmesi gerektiğini vurguladım.

Bu sözlerim üzerine Padişah bana kollarını açtı: "Gel, gel, sakalımı öp" dedi. Ben bu teklifi reddedip dizlerine kapandım. O beni ayağa kaldırdı. "gel, gel" dedi ve ilave etti: "Sen benim oğlumsun". Beni kollarının arasına aldı ve ben onu kucakladım. Aman Allahım! Sakalı da ne kadar pis kokuyordu!"

Şefik, bütün bu düzenlerin gerçek yüzü ortaya çıkınca; gerçekten şaşırır ve muhatabının şerrinden korkar. Münir sözüne devam eder: "O sırada birdenbire aklıma geldi; Padişah'a çektiğim telgrafların kâtipleri tarafından kontrol edilmesini istemiyordum. Padişah'a: - Size sık sık rapor göndermek istiyorum ama bu işin bir mahzuru var, etrafınızdakilere güvenemiyorum; bunun için benim Zât-ı Şahaneleri'ne doğrudan doğruya rapor göndermemin bir yolunu bulmak gerekir. Bunu söyleyince Padişah bana Kamil isminde bir Boşnak aracılığı ile bunu yapmamı söyledi..."

Ne güzel ahlâk tabloları! Aşırı derecede şüpheci bu Padişah'ın karakteri ile Efendisi'nin kan dökücü manyaklığını istismar edip vicdansızca oyunlar düzenleyen polisliğe soyunmuş bu elçinin karakteri ne kadar açık bir şekilde anlaşılıyor.

Bu konuyu kapatıyorum, belki de sözü uzatmayıp muhbirleri yöneten bölüm şeflerini söyleyerek konuyu kapatmalıydım.

Her şeye karşın bir konuya daha değinmek istiyorum. Bu da postahane müdürlerine verilen ve onları gerçek bir muhbir durumuna düşüren gizli emirlerdir. Yalnızca aşağı ki genelgeyi okumak; okuyucuya uzun uzun açıklamalardan çok daha hızlı olarak bu konuda bilgi verecektir.

"YILDIZ SARAYI
Gizli [5]

I - Postanın tasnifi sırasında sizce şüpheli görülen mektuplar ve paketler alıkonulmalı ve hemen Saray'a gönderilmelidir.

---

5 - Başkente vapurla veya Türk postaları ile giren mektup, matbu evrak ve kitapları gözetleme servisine ait bir genelgenin metninin kopyasıdır. Bu gözetim işi Saray'a bağlı özel ajanlar eliyle yapılıyordu (Genelgenin metni ve bu not önceden de söz ettiğimiz Yusuf Fehmi'nin *Les Coulisses Hamidiennes* adlı kitabından alındı).

Bu mektuplar tehlikeli kişilerden gönderilmemiş ise İdare'ye tekrar iade edilecektir.

II - Galata ve Beyoğlu postanelerinden sık sık mektup almak için gelen kişilerin tesbit edilmesi yararlı olacaktır.

III - Posta servisi ile ilgili örneğe gelince (*bunu mektupları açmak diye anlayınız)*, bu konuda yetki müdürlerin deneyimi ve uyanıklığına bırakılmıştır.

IV - Postanede teslim (post restant) olarak bırakılan mektuplar ve diğer nesneler bize göre ilk şüphelenilecek şeylerdir; eğer bunları alacak olanlar çıkarsa ve bunlar bizim uyruğumuzdan ise onları araştırmak gerekir.

V Posta servisinin düzenini aksatmamak için şüpheli mektupları Saray'a bir posta neferi aracılığı ile ivedi olarak göndermek gereklidir. Bu şekilde inceleme bittikten sonra belirli dağıtım saatinde zararsız mektupları o hemen geri getirebilir.

VI - Tarafımızdan dikkatli olmanız konusunda uyarı yapılmış yüksek görevlilere ait mektuplar istisnasız bize gönderilecektir.

VII - Rıhtımlarda, yabancı ülkelerden gelen yolcular gözetim altında tutulacak ve onların başkentte oturan birkaç kötü niyetli kişiye mektup, paket veya başka eşya getirmelerine engel olunacaktır.

VIII - Limana girme izni almış yabancı gemi, yelkenli ve balıkçı teknelerinin tayfaları, gemileri limanda kaldığı sürece özellikle göz altında bulundurulmalıdır. Çünkü bunlardan bazıları, fesat erbabına haber taşıyıcı olabilir.

IX - Şüpheli şahısların, matbu evrak, paket ve eşya almak veya vermek için tayfaların yerine geçme girişimlerine engel olunmalıdır.

X - Yabancı ülkelerden Başkent'e giren ve o ülkelerdeki temsilciliklerimizden alınan pasaportları olan Osmanlılar birkaç saat oyalanmalı ve bu süre içinde bu pasaportların üzerindeki imzaların doğru olup olmadığı araştırılmalıdır..."

İşte dış ülkelerden postahanelere gelen mektup ve diğer eşya için konulan kurallar bunlar. Ülke içindeki posta işlemleri için konulan kurallara gelince: Burada durum çok basite indirgenmiştir: *Kapatılmış mektup göndermek yasaktır.*

Zaman zaman, İstanbul'a gelen ve bu kuraldan haberdar olmayan yabancılar mektuplarını atmak üzere Osmanlı postahanelerine girerler. Onlara hemen bu kuralı hatırlatan bir not verilir. İşte son günlerde kullanılan notun metni: "Osmanlı Posta İdaresi kapatılmış mektupların yerel postahanelerde kabul edilmeyeceğini herkese ilan eder. Posta kutularına atılmış kapalı mektuplar üstlerindeki adreslere gönderilmeyecek, el konulup yakılacaklardır"[6]. Eğer siz bu notu okumadan mektubunuzu atmışsanız hiç şüpheniz olmasın notta ne yazılıyorsa o yapılacaktır.

Osmanlı Hazinesi, bu kadar garantili bir kaynaktan kendini mahrum edecek kadar zengin midir?* Pek tabii ki değil. Ama bu talihsiz ülkede her şeyin tek bir düşünceye ve tek bir amaca yönelik olduğunu unutmayacaksınız: hiçbir şikâyet, dilek, hakaret ve tehditin, Padişah'ın huzurunu bozacak şekilde Saray'a intikal etmemesi ve Majesteleri'nin yaşamının tabii bu arada kâtipleri olan Tahsin ve İzzet'in yaşamlarının da zehirlenme gibi olası bir suikaste karşı korunması. Zehirleyici bir parfümün, yahut çok ince zehirli bir tozun bir mektup kâğıdının içinde taşındığı az mı görülmüştür?

Bütün sakıncaları ortadan kaldırmak için Osmanlılar'ın kartpostal atmasından başka yol kalmıyor. Bu gözetilmesi en kolay ve basit mektuplaşma şeklidir. Posta kutularının yanında pusuda bekleyen muhbirler için atıldıktan sonra hemen ele geçirilebilecek bir kartpostalı denetlemek hiç de güç bir iş değildir. Bugün için bu muhbirlik çeşidi, tam bir işi az, maaşı çok arpalık görünümündedir. Çünkü artık kimse kartpostal atmıyor. Bu durumda muhbirlerin çoğu yabancı postahanelerin civarına nakledildiler ve orada mektuplarını

---

6 - 2 Ocak 1907 tarihli *Stamboul* gazetesinden alınmıştır.

* - *Daha önce değinildiği gibi bu dönemde, Osmanlı Postahanelerinin yanında çeşitli Avrupa ülkelerinin postahaneleri de faaliyet gösteriyordu ve bu postahanelerden yabancılar kadar Osmanlı vatandaşları da yararlanabilirdi. Bu durumda mektuplarının mahremiyetine önem veren Osmanlı uyruklarının mektuplarını Osmanlı postahaneleri yerine yabancı postahanelere atmaları kaçınılmaz oluyordu. Bu da Osmanlı postahanelerinin gelir kaybı demekti. Yazarın söz konusu ettiği durum budur (Çevirenin notu).*

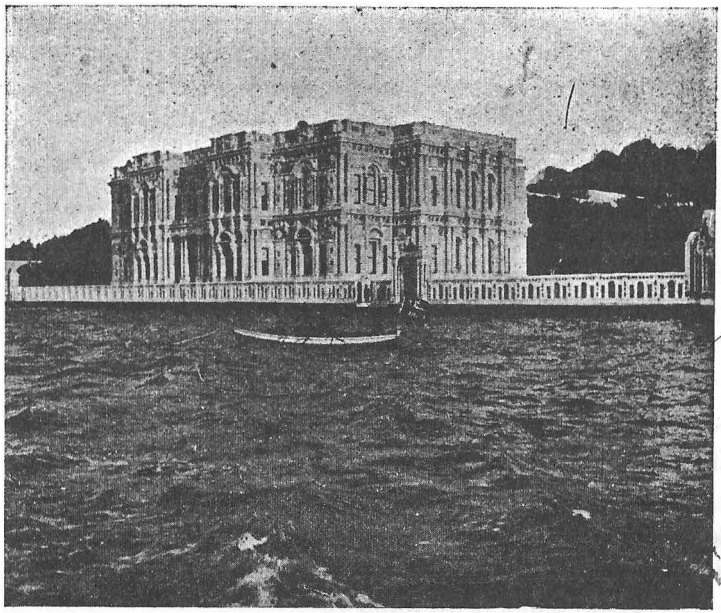

Beylerbeyi Sarayı önünde polis kayığı (gümrük)

almak için gelen kişileri gözetliyorlar[7]. Onlar birinin durumunu şüpheli gördüler mi onun üstüne atılmakta ve elindeki mektuplarla gazeteleri almakta hiçbir sakınca görmüyorlar ve bu arada bol bol da küfür edip adamcağızı azarlıyorlar.

Ben, kendim böyle bir duruma tanık oldum; ama gördüklerim beklediğim veya umut etiğim gibi değil tam aksi şekilde gelişti.

Bir öğle sonuydu, hava çok kapalıydı, sanki alaca karanlıkta idik, etraf tuzak kurmaya uygun bir durumdaydı, inceden bir yağmur çiseliyordu; ben de *British Post Office* (İngiliz Postahanesi)'in koridorlarında amaçsızca oyalanıyordum. Karşı kaldırım üzerinden harekete geçip postahaneye giren iki yahut üç kişiyi farkettim. Bunlardan biri daha bu sabah beni postahaneden çıktığımda suçüstü yakalamak için adım adım izlemişti. Şimdi de gayet dikkatli yaklaşıyorlardı, çünkü biraz önce postahaneye biri girmişti; giren kişinin elindeki açık olan şemsiye onlara uzaktan bu kişiyi görme olanağını

7 - Biraz evvel yazdığımız genelgenin 4. maddesi.

vermiyordu. Bu adam orta boylu, pahalı bir pardesü giymiş, kokulu ve briyantin sürülmüş saçları üstüne şık bir şekilde konulmuş fesi olan ve kolunun altında küçük maroken bir çanta taşıyan biriydi. Gişenin önünde birkaç dakika kaldı ve çantasını aldığı bir çok mektup ve diğer matbu evrakla doldurdu. Ben "İşte cesur bir adam. Eğer kendisini tanısaydım Fehim Paşa'nın muhbirleriyle karşılaşmaktan pervasızca korkmayan bu adamı gider tebrik ederdim. Ama benim muhbirlerim ne bekliyorlar?" diye düşündüm. O sırada kapının iki tarafını tutmuş benim muhbirlerim adamın karanlık koridora doğru yöneldiğini görünce bir adım öne çıktılar, ama tam o sırada kapının eşiğine gelen adamın yüzü bir parça belli oldu. Muhbirler adamı tanıdılar; yarı bellerine kadar dalkavukça eğildiler; Doğu'da adet olduğu üzere alınlarında ve kalplerinde taşımak üzere ayaklarının tozunu toplamak anlamına gelen selamı verdiler (bu arada belirtelim adamın ayakları çamurluydu). Şiddetli bir darbe vurmayı tasarlayarak gerilen elleri saygılı bir selam verecek şekilde yerlerde sürünüyordu. Söz konusu kişi Padişah'ın gözde kâtibi İzzet Paşa idi.

Hamdı Bey,
Beyoğlu Mutasarrıfı

Ben aptallaşmış bir vaziyette dondum kaldım. Padişah'ın özel kâtibi İzzet Paşa'yı hangi neden *British Post Office*'e getirmişti. Yoksa, tesadüfen, çok ünlü patronu da mı Osmanlı postahanelerine güvenmiyordu? Yabancı ülkelerden kendisine gönderilen rüşvetlerin makbuzunu mu almaya gelmişti? Niye geldi?.. Büyük bir olasılıkla bunu hiç bilemeyeceğiz.

Bu gördüğüm olaydan sonra benim için "İstanbul'da on kişi bir aradaysa orada on tane casus vardır" şeklindeki söz daha kolaylıkla anlaşılır ve kabul edilir oldu. Bu arada; gerçekten de çeşitli bölümlerin muhbir kadrolarını doldurmak ve onların görevlerini gerektiği şekilde yerine getirmelerini sağlamak için muhbirlerin sayısı hızla artırıldı. Boş olan kontenjanlar her sınıftan, devletin her kademesinden, Padişah'ın özel kâtiplerinden dilencilere, bakanlardan sırık hamallarına kadar çeşitli kişilerle doldurulduğu. Ama en kolayca ve en büyük başarı ile, muhbir bulunan halk sınıfı memurlar idi.

Memur sınıfının çok sayıda ve az maaşlı olduğu bilinmektedir. Oniki ayda zar zor altı aylık maaşlarını alabilirler. Muhbir kullanan bir yönetici adam eksikliği duyarsa özellikle kalabalık ailesi olan memurlara oltasını atar. Onları Saray'a getirir -çünkü bu aşağılık projelerin konuşulduğu yer burasıdır-. Onlara memuriyetten kazandıkları kıt olanaklar anlatılıp, bir başka konumda bulacakları yeni kaynaklar ve avantajlar gösterilir. Ağızlarına bir parça bal sürüldükten sonra, onlar kendilerinden *muhbir* olmaları istendiğini anlarlar. Başta bir çoğu bunu reddeder; onlar serbest bırakılırlar, ama yakından izlenirler, yılda altı ay maaş almak yerine önce dört ay sonra iki ay maaş alabilirler. Bu uygulama sonunda zavallılar pes edip önerileri kabul ederler. Onlardan biri ile konuşma olanağı bulmuştum ve onun durumu bana diğerlerine göre daha az ciddi gözükmüştü. Davranışından dolayı onu kınadım. Bana: "Siz ne diyorsunuz Mösyö, açlık!..." dedi. Ben de "İnsan olan açlığa dayanır" diye yanıtladım. "Haklısınız; ama aç olan yalnız ben değilim, benim çocuklarım da aç, altı çocuğum var!..." dedi ve ağladı.

Bu ortam içinde Raymond Brucker'in "Siz, bir adamın çocuklarının aç olmasının ne demek olduğunu bilir misiniz?" sözünün acılı anlamını bütün kapsamıyla kavradım. Çocuklarına bir parça ekmek götürebilmek için utanç verici hafiyelik işini yapacak kadar namuslu halkını ahlaken düşüren bu adamı, hem de bu halkın reisi olan bu adamı nefretle anıyorum.

Ama bu aşağılık mesleği sırf açgözlülüğü ve hırsı için yapanlara ne demeli? Örneğin Taşoz Adası'ndaki maden yataklarının veya önemli bir demiryolu hattının imtiyazını almak koşuluyla *"Jöntürkler"*i bütün gücüyle izleyip kovalayacağı söyleyen Mısırlı şu yüksek şahsiyete ne demeli?*

Bir özel cins muhbir grubu daha vardır. Bunlar inançları doğrultusunda hareket etmek için muhbirlik yaparlar.

---

* - *Burada söz konusu edilen Mısırlı yüksek şahsiyet, Osmanlı Devleti'nin fermanıyla atanan son Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa (1875-1944)'dır. Tevfik Paşa'nın oğludur. 1892'de hidiv olmuştur. Özel yatıyla her yıl yazları Avrupa'da geçirir ve muhakkak II. Abdülhamid'i de ziyaret ederdi. Hem fiilen Mısır'ı işgal eden İngilizler'i idare etmeye çalışır hem de Abdülhamid'i gözetirdi. Döneminde Jöntürkler'in bir bölümü Mısır'a yerleşmişti. Bunları bir araç gibi kullanarak Abdülhamid'den bazı ödünler almaya çalışırdı (Çevirenin notu).*

Prens Adaları'nı gezerken bana rehberlik yapan dostlarımdan bir hoca bana şu olayı anlattı. Benim İstanbul'a gelişimden birkaç gün önce, Boğaziçi'nde bir gemi yolculuğu yapar; hava pusludur ve gemide çok az yolcu vardır. İskelelerden birinden Heybeliada'daki okulun iki öğrencisi* gemiye binerler ve oturmak için geminin kıç tarafına geçerler. Yanlarında oturan ihtiyar bir kadını önemsemezler çünkü kadının Avrupalı olduğu kıyafetinden anlaşılmaktadır. İki öğrenci yavaş sesle konuşmaya başlarlar; kadından da çekinmediklerinden Hamid'in rejimini eleştirmeye başlarlar. Vapur durup ta inme anı geldiğinde ihtiyar kadın kudurmuş gibi ayağa fırlar, bu iki genç adamın tutuklanması için bağırmaya başlar; onlar Padişah'ın düşmanları olup ona karşı komplo kurmaktadırlar. Her iskelede bulunan inzibatlar zavallıları yakalarlar ve onları Saray'a teslim ederler; o zamandan beri onları bir daha gören olmaz.

Bu ihtiyar kadın bir Alman öğretmendi. İmparatorunun düşüncelerine tutkunluk derecesinde bağlıydı. İmtiyaz ve sipariş almak hususunda oburca bir iştahı olan Almanya'yı verdiği imtiyaz ve siparişlerle tıka basa doyuran Abdülhamid'e karşı cinayet işleyecek kadar kendini minnettar hissediyordu ve II. Wilhelm'in ve vatanı Almanya'nın işine bu kadar yarayan bir rejimin eleştirilmesine dayanamıyordu.

Boğaz'ın her iki yakasındaki iskelelere ve Adalar'a uğrayan Boğaziçi vapurlarında[8] çok dikkatli olmak gerekir. Vapurlarda kum gibi muhbir vardır.

---

* - *Yazarın kastettiği okul Heybeliada'da bulunan Deniz Harp Okulu olmalıdır (Çevirenin notu).*

8 - Boğaziçi'nde kamu taşımacılığı tekeline sahip olan kuruluş, Türk kumpanyası Şirket-i Hayriye'dir. Münhasıran Türk olan ve işleri gayet iyi giden ender firmalardan biridir. Ortaklarına çok iyi kârlar dağıtır. Bu ortakların belli başlılarından biri -belki de tek ortağı- Majesteleri İmparator Abdülhamid'dir.

Çevirenin notu: Yazarın zannı yanlıştır. Şirket-i Hayriye hakkında en ayrıntılı kitap olan Eser Tutel'in yapıtında (Şirket-i Hayriye, İstanbul 1994) Abdülhamid'in ortaklığından bahsedilmemektedir. Şirket bu padişahın babası olan Abdülmecid zamanında kurulmuştur ve kurucu sermaye 1500 paya ayrılmış; bundan 150 payı Abdülmecid almıştır. Olsa, olsa bu pay Abdülhamid'e kalabilir. Yani Abdülhamid'in tek ortak olması söz konusu olamaz. Zaten Şirket-i Hayriye'nin özellikle Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında mali durumu hiç te parlak değildir. Örneğin 1906 yılı kârı yalnızca 42.000 liradır. İhtiyatlar ayrıldıktan sonra babasının 17 çocuğunun bütün hakları Abdülhamid'e kalsa alacağı kâr payı en fazla 4.000 lira olur ki kayda bile değmez.

Onlardan biriyle Boğaz'daki gezintilerimde birlikte bulundum. Çok ünlü biriydi ve muhbir olduğu konusunda beni uyarmışlardı. Ondan, ülkenin durumu ve insanları hakkında bilgi almak hususunda yararlanmaya karar verdim. Onu Boğaz'ın tarihi ve doğal güzellikleri hakkındaki sorularımla epeyi yordum; kolaylıkla tahmin edeceğiniz gibi ne inek İo'dan*, ne Jason'dan, ne Argonot'lardan** ne Darius'tan*** söz ettim, özellikle kıyıda sahilsaraylarını birbiri peşisıra gördüğümüz V. Murad'dan, Abdülaziz'in oğullarından, Abdülhamid'in kızkardeşleri ve kızlarından söz açtım. O, çok ihtiyatlı ama çok da kibardı. Doğal olarak bana hiçbir şey anlatmadı ama artık beni gözlüyormuş gibi bir hava da vermedi. Çok güçlü bir adamdı.

Ertesi günü biz Üsküdar'a gittik. Üçümüz dördümüz hep bir arada idik. Bu durumda bizi izlemek çok kolaydı. Bu kere izlendiğimizi dönüşümüz sırasında ortaya çıkan bir olaydan sonra farkettik. Bizim arkamızdan sanki bizi hiç önemsemezmiş gibi birisi geliyor ve bizim izlediğimiz yolu tesadüfen izliyormuş gibi bizi takip ediyor bizim yolda çizdiğimiz zigzaglara aynen uyuyordu. Kasabanın dar ve canlı sokaklarında kaldığımız sürece her şey iyi gitti. Bu gezintiye çıkmış adamcık ta neden bizim gibi gezmesin? Fakat bizim çok ünlü olan mezarlığa**** doğru yöneldiğimizi görünce o şüphesiz korktu, bizden değil! bizi izlerse yorulacağından. Fotoğraf makinelerimizin plakalarını düzenlemek için durduğumuz sırada onun küçük bir kitapçı dükkânına girdiğini gördük. Biraz sonra dükkândan çıktı ve iskeleye doğru gider gibi gö-

Fehim Paşa
Gizli Polis Şefi

---

*- *Mitolojide Zeus'un sevgilisi Inachos'un kızı. Zeus tarafından inek haline çevrilmiştir. İstanbul Boğaz'ından geçtiği bilinir, hatta Boğaz'a onun adı verilmiştir (Çevirenin notu).*

**- *Mitolojide Jason komutasında altın postu aramaya giden ve bu arada Boğazdan geçen kahramanlar (Çevirenin notu).*

***- *Boğaz üzerine yüzbinlerce askerini geçirmek üzere kayık ve sallardan meydana gelen ilk köprüyü kurmasıyla tanınmış ünlü İran hükümdarı (Çevirenin notu).*

****- *Karacaahmet Mezarlığı (Çevirenin notu).*

züktü. Bizi terketmişti..., ama aslında apar topar yanımıza gelen kitapçı dükkânının genç tezgâhtarını başımıza musallat etmişti. Bu çocuğun damarlarında Parisli kanı akması gerekir; yerel deyimlerle çokça karışık bir Fransızca konuşması yanında becerikliliği yüzünden belli oluyordu. Bir taraftan bizi sorularıyla izaç ederken diğer taraftan dünyanın en kibar adamı gibi davranıyordu. -Biz kimdik? nereden geliyorduk, niçin seyahat ediyorduk? ve bunun gibi birçok sorular-.

Bizim mezarlığı ziyaret ettikten sonra Üsküdar İskelesi'ne döneceğimizi öğrenir öğrenmez ansızın bizden ayrıldı. Bizim muhbir ise bu tezgâhtar tarafından uyarılmıştı ki bizi bekliyordu. O bu kez bir karaağaç'ın altına saklandığından kendisini hemen göremedik.

Büyük Mezaristan'ın* görkemli boyutlardaki selvilerinin gölgelendirdiği geniş yollarında epeyi oyalandık. Garip şekilli mezar taşlarının altında İslamiyet'in bir çok ünlü adamı ebedi istirahatlerinde idi. II. Mahmud çok sevdiği atını da buraya gömdürmüştü. İki kilometre yürüdükten sonra (mezarlık en azından dört kilometre idi) gözümüze at koşulmuş Nuh-u Nebi'den kalma iki araba ve onlar kadar antika iki arabacı ilişti. Arabaları kiraladık ve yol üzerinde birçok kez içine yuvarlanma tehlikesi geçirdiğimiz çukurların arasından sarsıla sarsıla ama sağ salim önce Haydarpaşa'ya sonra da vapura bineceğimiz Kadıköy'e geldik.

Sarayburnu'nun önünden geçerken gerek denizin üstünde gerek karada alışılmamış bir hareketlilik dikkatimizi çekti. Çok sayıda polis kayığı denizin üstündeydi ve birçok ajan burnun ucundaki rıhtımda telaşla gidip geliyordu. Ne olmuştu?

Olayın açıklaması basitçe şuydu: Yine bir komplo keşfedilmişti. Ramazan'ın onbeşinde Padişah'ın Topkapı Sarayı'nda bulunan Peygamber'in hırkasını ziyaret etmek için deniz yoluyla yapacağı gezi sırasında onun yatını havaya uçurmayı amaçlayan bir grup suikastçinin Avrupa'dan yola çıktığı şeklinde korkunç bir haberi ileten bir telgraf gelmişti. Bu arada Ramazan'ın onbeşine daha sekiz gün vardı. Buna karşın önlemler alınmış ve yabancıların arkasındaki muhbirlerin sayısı artırılmıştı.

Varlıklarının nedeninin bayağılığına karşın bu adamlar gerçekten de heyecan içinde olmalıydılar. Onların en sevdikleri eğlencelerden biri de taşra

---

* *Yazar "Büyük Mezaristan" sözünü kitabında Türkçe yazmıştır (Çevirenin notu).*

kentlerinin iyi burjuvaları gibi trenlerin geliş gidişlerini seyretmektir. Bu ihbardan sonra onlar tren istasyonlarından eksik olmadılar. Sirkeci Garı'nın civarı ve rıhtımların üstü karınca gibi muhbir kaynıyordu. Orada seyahat edenlerden yirmi misli muhbir olduğunu söylemek hiç te abartma olmayacaktır. Bu muhbirler gümrük kontroluna girip pasaportunuzu gösterdiğiniz an yanıbaşınızdadırlar, valiz ve eşyalarınızı alırken oradadırlar, eğer gidiyorsanız trene kadar sizi izlerler, yüzsüz bir şekilde suratınıza dikkatli dikkatli bakarlar ve sinsi sinsi sizin yanınızda yürürler.

Neyse artık bu adı itiraf edilemeyecek ve edilmeyen polisleri bırakalım da biraz da resmen gizli polis diye isimlendirilen polisleri inceleyelim[9].

Türkiye'de ne polis ne adalet mevcut değildir.

Eğer bu sözü benden önce çok ünlü bir kişi, Majesteleri İmparator- Padişah Abdülhamid söylemeseydi bir ulusun yönetim çarkının en önemli öğelerinden biri olan polis ve adalet üzerinde bu kadar belirgin ve sert bir hükmü vermekte uzun süre tereddüt ederdim. Ama bizzat Padişah, Avrupa'ya, İmparatorluğunda ve kendi yönetimi altında ciddi bir polis teşkilatı, adalet aygıtı ve düzenli bir mahkeme sistemi arayıp bulmanın hayal olduğunu anlatma görevini kendi üstlenmiştir. Bunun için de, belki kendi sözlerinin etki alanı az olur düşüncesi ile bu fikirlerini bütün dünyaya yayma işini güvenini kazanmış bir adamına vermiştir.

Öykü anlatılmaya değecek kadar ilginçtir.

Ulusal Kütüphane'deki araştırmalarım sırasında, kitap kataloğunu karıştırırken bir broşürün ismi dikkatimi çekti: *Türkiye'de Gizli Polis*[10]. Broşürün

---

9 - Vatandaşımız olan Lefoulon ailesinin birkaç yıldan beri yaptığı işlevi bu inceleyeceğimiz gizli polislerin işlevinden hemen ayırmamız gerekir. Baba Kont Edouard Lefoulon Zaptiye Müşirliği Genel Müfettişi ünvanını taşıyordu ve özellikle yabancılarla ilgili işlerde görevliydi. Abdülhamid'e çok yararlı hizmetlerde bulundu. Hatta 21 Temmuz 1905'teki bombalı suikastten çok kısa zaman önce, Padişah'a bu şekildeki bir suikastin olasılığı üzerine ayrıntılı bir rapor sundu. Bugün Kont Lefoulon, Aşağı Normandiya'nın serin sahillerinde dinlenmektedir ve oğulları Eugène, Emile, Gustave ve François, Abdülhamid'in katında babalarının yerini gizli polis müfettiş yardımcısı olarak almışlardır.

10 - Broşür, 52 s., Paris, Noizette Basımevi, 1892.

üstünde yazarının ismi yoktu ama bütün bilgiler onun Mavroyani Paşa[11] tarafından yazıldığını gösteriyordu. Bu broşür nadir bir eserdi, çünkü kıymetli kitapların korunduğu *"Réserve"* bölümünde bulunuyordu.

Kitabın başına aşağıda okuyacağınız el yazısı ile yazılıp Ulusal Kütüphane Müdürü'ne hitap eden bir mektup iliştirilmişti. Bu mektubun tam metnini yazmazsam görevimi ihmal ederim diye düşünüyorum.

l'Hôtel-de-Ville sokağı,14, Cenevre

7 Kasım 1900, Perşembe

SAYIN MÜDÜR,

Ulusal Kütüphane'de bulunan çok ender ve çok önemli bir broşür üzerine dikkatinizi çekmeme izin veriniz. Bu broşür yazarı bilinmeyen 8^0, J, 5905 kayıt numaralı, *La Police secrète en Turquie*[12] adlı yapıttır.

---

11 - Mavroyani Paşa Abdülhamid'in en gözde doktoru idi. Abdülhamid veremli bir annenin oğlu olup hastalıklı bir bünyeye sahipti ve gençliğinde yüksek alkollü içkileri çok kullanıyordu. Bir gün Mavroyani kendisine "Bu şekilde devam ederseniz üç yıl içinde ölürsünüz. Yalnız su içiniz, ben size sağlığınızı ve uzun bir hayatı garanti ediyorum" dedi. Abdülhamid sözünü dinledi ve sağlığına kavuştu. Bu olaydan sonra Mavroyani'ye derin bir minnettarlık duyan Padişah, sık sık onun fikrini alırdı.
Çevirenin notu: Yazarın Mavroyani hakkında yazdıkları doğru ama eksiktir. II. Abdülhamid hakkında objektif olmasa da en ayrıntılı bilgiyi veren yapıtlardan biri olan Osman Nuri'nin "Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327 (1911)" adlı kitabın II. cildinin 514-515 sayfalarında bu hususta ayrıntılı bilgi vardır..Buna göre kadınlara düşkün olan Mavroyani, ilk karısı öldükten sonra ve ileri yaşlarında Sara isimli fettan bir kadınla evlenmiş ve onu sevgilisiyle yakalayınca boşamak istemiş ancak Sara, Mavroyani'nin yazdığı anıları alarak kaçmıştır. Sara, bu anıları Mavroyani'ye karşı bir koruma silahı gibi kullandıktan başka içeriğini de sağda solda anlatmış; bu durumdan korkan Mavroyani Rus Elçiliği'ne sığınmıştır. Padişah'ın söz vermesi üzerine Saray'a gidip suçunu itiraf etmiş, Padişah kendisini affetmiş ama bir daha huzuruna kabul etmemiş ve sürekli göz altında tutturmuştur. Bütün bu açıklamamız ışığında Paul Fesch'in okuyacağınız bundan sonraki varsayımlarını ihtiyatla karşılamak gerekir kanısındayız.

12 - Burada okuyacağınız Dr. Lardy'nin mektubundan sonra, broşürün kot numarası değişmiştir; bugün broşür kot numarası olarak J.3.236 Réserve numarasını taşımaktadır.
Çevirenin notu: Bu konuyla ilgilenen Taner Timur "Osmanlı Çalışmaları, Ankara 1989" adlı yapıtının 276. sayfasında Mavroyani'ye atfedilen bu broşürün Ulusal Kü-

Bu broşürün yazarı, Osmanlı İmparatorluğu Âyân azası, İmparatorluk Mareşali ve Padişah'ın özel doktoru Mavroyani Paşa'dır.

Mavroyani bu broşürü, Padişah'ın isteği üzerine yazdı. Padişah, Bahri Paşa'nın yolsuzluklarını bildiğini ve onları toleransla karşıladı ise bunun nedenleri olduğunu kanıtlamak istiyordu.

Bu broşür Türkiye'nin tarihi hakkında bir belgedir.

Yayınlandığı dönemde İmparatorluk Tıp Cemiyeti'nin herkese açık bir oturumunda Mavroyani, bu broşürleri aleni olarak herkese dağıttı.

Daha sonraları, Padişah sözü edilen bu broşürleri İstanbul'daki doktorların evlerinden toplattı yahut ta çok yüksek fiyatlarla onları satın aldırttı.

Şam'a sürülen Müşir Fuad Paşa

Uzun sözün kısası, ben de bir ay süresince 10 Türk Lirasına kadar (230 Frank eder) vaat ederek bu broşürün bir nüshasını alabilmek için arattım ama bulmak mümkün olmadı.

Bu broşür, bir gün Hamid dönemi tarihinin çok önemli bir belgesi olacağından bunu özel bir itina ile saklamanızı ve Mavroyani Paşa'nın diğer broşürleri ile beraber* onun yazdığı yapıtlar arasında göstermenizi rica etmeme izin veriniz.

En iyi dileklerimin kabulü ricası ile.

Doktor Edmond LARDY
İstanbul'daki Fransız Hastahanesi'nin
Eski Başcerrahı

---

tüphane'de iki nüsha olarak bulunduğunu ve Paul Fesch'in gördüğü 1892 tarihli nüshanın kitabın ikinci baskısı olduğunu; kitabın ilk baskısının 1891 tarihinde yapıldığını yazmaktadır. Yazarın belirttiği kitap kodlarının değişmesi böylece açıklanabilir kanısındayız.

* - *Taner Timur, söz ettiğimiz kitabında (s: 282), Mavroyani'nin aynı tarihlerde sıtma konusunda bir kitabının Fransa'da yayınlandığını belirtiyor.*

Bu mektubu imzalayan kişinin ne uzmanlığı, ne de saygınlığı yadsınamaz. Olayı gözüyle görmüş, kulağı ile duymuştur ve soyut olarak ortaya attığı öyküden çok emindir. Bana, asla yazarı belirsiz hiçbir kitabın, bu kadar çürütülemez kanıtlarla yazarının belirlendiği görülmemiştir gibi geliyor. Bu durumda *La Police secrète en Turquie* adlı broşürün yazarının, Abdülhamid'in özel doktoru ve dostu Mavroyani Paşa olduğunu kanıtlanmış kabul ediyoruz[13].

Bahri Paşa
Eski Emniyet Müdürü

Şimdi bu broşürün içeriğini inceleyelim. Bütün kitabı anlatmak yerine onun eski günlerle ilgili söylediklerinden bugünü anlamaya yararı olacakları belirtmekle yetineceğim.

Mavroyani Paşa broşürüne Türkiye'deki polis teşkilatı üzerine tarihi bir inceleme ile başlıyor. O, "Eskiden, bir ailenin sırlarını bilmek için; kapıların arkasını dinlemek, anahtar deliklerinden veya pencerelerden bakmak, bir meskene gizlice girmek söz konusu olmazdı" diyor ve ekliyor: "Eğer ev sahibinin rızası olmadan hükümetin adamları bir eve girerlerse, bu güç kullanarak, kapıyı zorlayarak, pencereleri kırarak olurdu ama hiçbir zaman gizli ajan kullanarak olmazdı. Duruma göre elinde sopası veya yatağanı olan görevliler zorla istediklerini arar bulurlardı. Ama bu apaçık ortada yapılan bir arama şekliydi ve bunu yapanlar bir olasılık ta olsa hayatlarını tehlikeye atarak cesaretle bu işi yapıyorlardı; ama bir ihanet, fenalık ve casusluk söz konusu

---

13 - Padişah'ın böyle belgelerin yayınlanmasını nasıl olup ta istediği -veya buna izin verdiği- sorulabilir. Bu konuyu araştırmadım. Bu olayda tanıklık yapan kişinin uzmanlığı benim için yeterlidir. Yalnız şu konuda dikkati çekmekle yetineceğim: Bu broşür, Abdülhamid'in kendi kişiliğini savunmak için yazılıp ta sonra onu suçlamaya dönen kitap siparişlerinin ilki değildir. Onun emriyle Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığı yapıt ta aynı sonucu vermiştir (Önceki bölüme bakınız). Bu durum yazarların yeteneksizliğinden mi meydana geliyordu? Ben öyle düşünmüyorum. Kötülerin ve yaptıklarının farkında olmayan körlerin cinayetleri çoğalıp ve fazlalaşıp onları uçuruma sürükledikçe, böyle kişilerin çabalarıyla alay eden bir *İlahi Adalet* olduğuna inanmayı yeğliyorum. Eski bir Roma sözü: *Quos perdere vult Jupiter dementad* yani Jupiter cezalandırmak istediğinin ilk önce aklını başından alır der. Allah'ın, Jupiter kadar güçlü olmadığını herhalde söylemeyeceksiniz.

değildi. Bu olay, halk nazarında haydutların bazan kahraman gibi düşünülmelerinin de nedenini açıklar; halbuki bir hırsız onların nazarında bir rezil ve aşağılık adam gibi değerlendirilir; bu düşünce halk arasında hâlâ geçerliliğini korur..."

Ama uygarlık yavaş yavaş İstanbul'da da yerleşmeye başlayınca; onunla birlikte gelen yeni töreler, polisin yeniden örgütlenmesini gerekli kıldı. "Lord Redcliff*, geniş İmparatorluk toprakları üzerinde gizli bir polis örgütünün gerekliliği konusunda hükümete baskı yapıyordu. Bu arada da söz konusu örgüt için, Rus modeli olan Saint-Petersbourg'da Başbakanlığa bağlı üçüncü büro gibi bir yapılanmanın örnek alınmasını tavsiye etmeyip, Batı Avrupa yönetimlerindeki örgütlenmelerin herhangi birinin seçilebileceğini söylüyordu. Bu dönemde, Paris Elçiliği'nde müşavir olarak çalışan Sefels Soldenhof'a meşhur Vidocq'un** örgütleyip yönettiği Fransa gizli polis örgütünü inceleme görevi verildi. Bir çok ayrıntılı bilgiyi kapsayan raporu gelmekte gecikmedi. Maddi bilgiler kadar gayet belirli ve somut açıklamaları da içeren rapor Bakanlar Kurulu'nun hoşuna gitti ve bu raporu okuduktan sonra uygulama görevi Civinis'e verildi. Civinis Efendi, Lord Redcliffe tarafından Türkiye'deki ikinci Vidocq olarak tanıtılmış ve önerilmiş biriydi. Geçmişindeki itiraf edilmeyen bazı olaylara karşın, Civinis'in seçimi yerinde bir atamaya benziyordu. Reşit Paşa onu gizli polis örgütünün başı olarak tayin etti; o da bu görevi başarılı ve saygın bir şekilde yürüttü... Bugünkü Türklerin düşüncesi hâlâ onun bir benzerinin bulunamadığı şeklindedir..."***

---

* - *Lord Stratford Canning (Lord Redcliffe) II. Mahmud ve Abdülmecid zamanlarında uzun yıllar İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ni yapmış ve dönemin hükümetleri üzerinde büyük etkisi olan bir siyasetçidir. Anıları dilimize çevrilmiştir. "Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları. Yazan: Stanley Lake Pool. Çeviren: Can Yücel. Ankara, 1959" (Çevirenin notu). Lord Stratford, bu anılarında Türkiye'deki her iyi gelişmenin kendi eseri olduğunu böbürlenerek anlatır ama anılarında Osmanlı erkânına bir gizli polis teşkilatı kurun diye tavsiyede bulunduğuna dair bir satır yoktur.*

** - *François Vidocq (1775-1857), eski bir kürek mahkûmu iken, Napoléon'un meşhur İçişleri Bakanı Fouchet ve Emniyet Müdürü Pasquier'nin adamı olup eski suçlulardan müteşekkil bir polis grubunun şefi oldu. Emniyet tarihinde eski suçluları ilk kez muhbir gibi kullanan bir yöneticidir. Hatıraları büyük gürültülere neden oldu; bazıları tamamen uydurma olduğunu söylediler. Uzun yıllar emniyette çalıştıktan sonra bir hırsızlık olayını organize ettiği iddiasıyla görevden uzaklaştırıldı (Çevirenin notu).*

*** *Taner Timur'un daha önce sözünü ettiğimiz kitabında yine Mavroyani Paşa'nın broşüründen alıntı yapılarak Civinis Efendi için verilen bilgilerde (s. 278) bu zatın epeyi*

"Bugünkü Türkler"in bu düşüncesi Mavroyani Paşa'nın eserinde gözler önüne serdiği ve anlattığı olaylar dikkate alınırsa kolaylıkla anlaşılır.

"Bahri Paşa hakkında devam eden utanç verici olduğu kadar geniş yankılar da uyandıran bir mahkeme; toplumu korumak ve savunmak için hazırlanan bu silahın (polis örgütünün); vicdansız yöneticilerin elinde eğer istenirse bir suiistimal ve cinayet aracı olabileceğini gösteriyor".

"Gizli polis ajanlarının; namuslu sanatkârların evine girip, gizlice kalp para basmak için kullanılan araçları oraya koymakla suçlanarak mahkeme önüne çıkmaları söz konusudur".

"Bu gizli polis ajanları Beyoğlu Emniyet Müdürü Bahri Paşa'nın buyruklarını yerine getirmekten başka bir şey yapmadıklarını söylüyorlar. Bu zat, zaten duruşmanın başladığı günden itibaren gazetelerde inandırıcı kanıtlar bulamadığından dolayı eleştiriliyordu". "Memleketi olan Kürdistan'dan beş parasız gelen bu zatın, şimdi aylığından başka bir gelir kaynağı olmamasına karşın seksenbin Türk Lirası bir serveti olduğu söyleniyor".

Rahmi Paşa ayrıca "Hakkında araştırma yaptığı kişileri suçlu göstermek için yasaya aykırı olan tehlikeli yöntemleri denemekle de suçlanıyor. O, ayrıca Padişah'ın bağışlamasını kazanmak için yüksek bir kişinin himayesini elde etmeye de çalıştı. Sonra da talihini Efendisi'nin kendisini korumasını

---

karanlık bir geçmişi olduğunu gösteriyor. Örneğin Rum asıllı olan Civinis Efendi uzun yıllar Rus Çariçesi'nin hizmetinde çalışmış, sonra onun elmaslarını çalarak kaçmış biridir. Daha sonra Anadolu'da imamlık yapmış, bir süre kendini böyle unutturduktan sonra Kont de Riverosa adlı zengin bir İtalyan olarak ortaya çıkmıştır. Sonra İstanbul'a yerleşmiş ve Reşit Paşa'ya kapılanarak bu görevi almıştır. Görevinden emekli olduktan sonra Paros adasına yerleşmiştir.

Dikkat çekmek istediğimiz bir ilginç nokta da Mavroyani Paşa'ya atfedilen bu doğruluğu şüpheli belge üzerine, özellikle son yıllarda ülkemizde yapılan çeşitli spekülasyonlardır. Taner Timur'un kitabındaki ilginç varsayımlardan ayrı olarak bunları kaynak gösterip Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gizli polis örgütlenmesi üzerine yapılan çeşitli varsayımlara örnek olarak Suat Parlar'ın şu yapıtını verebiliriz: Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet, İstanbul, 1996.

Hiçbir müsbet belge ile desteklenmeyen ve kanımızca Mavroyani Paşa'ya ait olduğu bile şüpheli olan, Mavroyani'ye ait olsa bile daha önce belirttiğimiz gibi bu zatın Padişah'ın dostu olduğu zaman değil gözden düştüğü bir dönemde yazdığı bu kitabın bu kadar önemsenmesi ve kaynak olarak kabulü şaşırtıcıdır (Çevirenin notu).

sağlamak için bir elçiliğin tercümanına başvurmakta denedi. En sonunda da durumu bildiren Tercüman Karabet'in ifadesini değiştirmesi için ona beşyüz lira teklif etti. Bütün bu olanlar onun hakkında söylenenlerin doğruluğunu kanıtlıyor. Kamuoyu tarafından bu kadar suçlanan, özel bir mahkeme önüne çıkarılan bu memur, hâlâ görevine devam ediyor..."

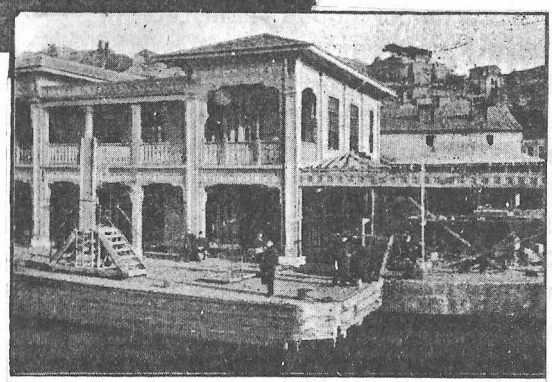

"Bahri Paşa hakkında ağır bir suçlama da, görevi sırasında Beyoğlu ve Galata mahallelerinin haydut ve katillerin yuvası haline geldiğidir."

Üsküdar'da. - 1. Bizim "Muhbir"[14] - 2. Üsküdar İskelesi

"Bütün dünyanın en rezil adamlarından meydana gelmiş bir sefih grubun; bu toplumsal soysuzlara özgü bir önsezi ile İstanbul'un bu güzel köşesinde; cezalandırmadan korkmadıklarından birbirine yığın, yığın randevu vererek; semt sakinlerinin zararına iğrenç mesleklerini Emniyet Müdürü'nün koruması altında yapmak için toplandıkları görüldü. Çünkü Emniyet Müdürü'nün bu hoşgörüsünün hırsızlarla, yasanın onları izlemekle görevlendirdiği kişi arasında yapıldığı iddia edilen bir anlaşmada öngö-

14 - Fotoğrafta ön planda görülen kişi "Bizim Muhbir" değildir. Kolunu beyaz yeleğinin kenarına iliştirmiş, pelerin şeklinde uzun mantolu ve bir baston taşıyan ikinci plandaki adamdır.

rüldüğü iddia ediliyor. Bu anlaşmaya göre, hapishanede bulunan bu uğursuz adamlar, hava kararınca serbest bırakılıyor; bütün gece serbest olarak, şafakta ganimetlerini kendilerine bu iyiliği yapan adama getirmek ve namusluca paylaşmak koşuluyla cezalandırılmadan mesleklerini yapıyorlardı".

"Hepsi bu değildi; Ekselansları, kumarhanelerin resmen yasak olmasına karşın, her akşam krupiyeler ile orospuların mutlu işbirliğinden de payını alıyordu. Uluslararası güzel şarkıcı kızlar, cazibelerini kullanarak kentin zevk düşkünü gençlerini bu bitirim yerlerine çekmeyi biliyorlardı. Buralarda ya oyun masalarında ceplerini boşaltarak veya paralarını basit lüks fahişelere kaptırarak bir çok gencin ocakları sönüyordu".

"Bütün bu namussuzluklar gölgede, karanlıkta yapılmıyordu; kendisinden hiç bir şekilde şüphe edilmemesi gereken ve görevi yaptıklarının aksine vatandaşların sükûnetini sağlamak ve güvencesini garanti altına almak olan bir emniyet müdürünün koruması altında yapılıyordu"

"Kamuoyu, zengin evlerden haraç toplayan haydutların polisle ilişkili olduğundan emindi. Bu durum tartışma konusu bile değildi, bunu herkes biliyordu. Bahri Paşa, eğer gerekiyorsa, neler yapacağını konuşmak için, bu işteki adamları olan Hristo, Stravo ve Dimitri'yi çağırıp konuşuyordu".

"Hırsızların, girdikleri evden geri dönerken herhangi bir eşyayı orada bırakmak gibi bir garip âdetleri vardır; bu bir sigara, eski bir ayakkabı, bıçak olabilir. Olayın kurbanı tarafından polise verilen böyle bir eşya, polisin hırsızı bulması için yardımcı olacak bir cins ipucudur.

Kendi hesaplarına çalışan bireysel hırsızlar yandı! Onlar polisin takibi sonunda mutlaka yakayı ele verirler. Elindeki kemiği ile kötü bir rastlantı olarak başka bir mahallenin köpeklerinin kurduğu bir çetenin eline düşen ve kemiğini kaptırmamak için onlarla döğüşen serseriyane gezen köpekler gibi, kendi meslektaşları tarafından da saldırıya uğrarlar yani ihbar edilirler..."

"Bu konuda anlatılan ve doğrulukları tartışılmayacak kadar açık öyküler bir yanıyla, bu çok ciddi olan soruna trajikomik bir görünüm de vermektedir. Bu öykülerden bana anlatılan bir kaçını size iletmek istiyorum, özellikle birinci öykü çok tipiktir"[15].

---

15 - 117. sayfaya kadar devam edecek bütün alıntılar Mavroyani Paşa'nın sözü edilen broşüründen aynen alınmıştır.

Hırsızlar, Beyoğlu'ndaki bir eve girerler, evdeki herkes derin bir uyku içindedir ve bu uygun durumdan yararlanan hırsızlar önce giriş katındaki yemek odasına girerler ve buldukları kıymetli eşyaları paketlerler; sonra mutfağa geçerler, bakır eşyanın parlaklığı onları cezbeder, birkaç tane kap kacak çalmayı da düşünürler. Ama bunlardan birini ellerinden düşürünce ev sahibi uyanır ve yatağından sıçrayıp kalkar. Panik halindeki hırsızlar; önceden paketledikleri ganimetlerini torbalarına koymayı, kolaylıkla taşınabilir olanları yanlarına almayı bile düşünmeden kaçıp kurtulmak için tabanları yağlarlar.

Kopuk takımı hiçbir şey çalamadıkları gibi acele kaçışları sırasında itina ile sarılmış bir paketi de düşürürler. Bu paketin sicimlerini çözünce içinden onbin kuruşluk banknotlar çıkar. Siz artık ev sahibinin sevincini düşünün.

Namuslu bir burjuva olan ev sahibi pratik bir yaklaşımla bu maceradan kimseye söz etmemeye karar verir; odasına döner, yatağına yatar ve kendisi için kârlı olan kısa bir ziyaretle kesilen uykusuna devam eder.

Fakat, ertesi günü bürosuna iki polis memurunun gelipte, lafı hiç dolaştırmadan bir hırsızlık olayının kurbanı olup olmadığını sormaları üzerine çok şaşırır. Biraz da üstten alarak:

- Asla! diye yanıtlar. Eğer böyle bir şey olsaydı size gelirdim ve ilk önce olayı siz öğrenirdiniz. Evimde hiçbir şey eksik değil ve sizin söylediklerinizden bir şey anlamıyorum.

Polisler biraz üzüntülü ayrılırlar; ama birkaç gün sonra başka iki polis gelir, aynı soruları sorar ve aynı yanıtları alır.

Hiç kimse, hatta zarar gördüğü sanılan kişi bile herhangi bir şikâyette bulunmaz iken bu ısrarın, bu olayı açıklığa kavuşturma arzusunun sebebi nedir? Ev sahibi bunu bir türlü anlayamaz iken daha kötüsü olur; bu kez iki yeni kişi, davranışları ile hiç güven vermeyen iki adam, bir gün sokakta onun yanına yaklaşırlar ve:

- Sizin bir şeyiniz çalınmadı, derler. Bu doğru! Ama bu size başkalarının malını çalma hakkını verir mi? Hadi, şaşırmış gözükmeyin; ne demek istediğimizi anlıyorsunuz. Evinizde bir banknot paketi düşürüldü, onu bize iade edin, etmezseniz sizi kısa bir sürede pişman ederiz.

Lafı uzatmayalım; kötü bir yolla elde edilmiş banknotlar; bu parayı daha kötü bir şekilde elde edenlere geri döner. Bu parayı kısa bir süre için eline geçiren adam; onu elinde tutmakta ısrar ederse tehdit edildiği gibi başına gelecek bu faili meçhul intikam riskini almaktan korkmuştur.

Aşağıda anlatacağımız diğer öyküler ise; genelde Osmanlılar'a özgü olan nitelikleri nedeniyle ilgi çekici olacaklardır kanısındayız.

Anadolu'da, Gebze'de bir köylünün bütün servetini oluşturan iki mandası vardı. Adamcağız için bu iki hayvanın karısından bile daha önemli ve vazgeçilmez olduğunu; çünkü eğer karısından bıkıp ta değiştirmek isterse bunun iki yeni manda alabilmekten daha kolay ve ucuz olduğunu söyleyebilirim.

Bu iki manda bir gece kaybolurlar. Hırsızların ahıra nasıl girdiği de bir türlü anlaşılmaz. Hiçbir gürültü duyulmamış ve köpekler bile havlamamıştır. Zavallı mal sahibinin yaptığı bütün araştırmalar sonuçsuz kalır.

Ona görevlilere gidip şikayet etmesi söylenince sanki "Beni aptal mı zannediyorsunuz? Boşu boşuna zamanımı, emeğimi ve paramı kaybetmek için mi onlara gideyim" der gibi omuzlarını silker.

Bu arada olaylar nasıl gelişti hep beraber izleyelim.

Macera arayan iki kötü niyetli hayta, hayvanları çalar ve bir mavnaya[16] yüklerler ve Avrupa yakasına yelken açarlar. Uygun bir rüzgâr onları Küçük Çekmece'ye ulaştırır ve ganimetlerini orada karaya çıkarırlar. Bu namuslu tüccarların gelişleri kötü bir tesadüf âşâr vergisinin toplanmasına rastlar. Bu nedenle bir çok özel memur verginin toplanmasını hızlandırmak için köylere dağılmışlardır. Verginin toplamını yazmakla olduğu kadar ekilen alanları hesap etmekle de uğraşmaktan bunalan bir jurnalcı[17] pek de gereği olmadığı halde bizim hırsızlara bazı sorular sorar. Onların verdiği telaşlı ve şaşkın yanıtlar aklına bazı şüpheler getirir; olay ona karışık gelir, mandalara el koyar, sonra iki zaptiye çağırır, onlara şüpheli kişilerle hayvanları Bakırköy'e götürmesi emrini verir. Orada kaymakam[18] onları yargılayacak ve gerekeni yapacaktır.

İşte bizim olayımız iyi bir yönde gelişerek şehre doğru yola çıkıyor; ama yolda giderlerken zaptiyelerden biri arkadaşına suçluları bırakalım ve mandalar bize kalsın diye bir öneride bulunur. Bunu derken ülkesindeki adalet kavramını her yönüyle çok iyi bildiğinden kendini haklı görmektedir. Arkadaşına şöyle der: "Bu hayvanlar nasıl olsa yenileceklerdir[19]. En iyisi bunu başkaları yapacağına biz yapalım".

---

16 - Yükleri limandan gemilere kadar taşımak için kullanılan sağlam yapılı tekne.

17 - *Jurnalcı*, jurnal sözcüğünden türemiştir ve ürün hasadı hakkında rapor yazan kimselere verilen isimdir.

18 - Dördüncü dereceden vali yardımcısı.

19 - Yemek sözcüğü aynı zamanda rüşvet almak anlamına da gelir.

Daha namuslu veya daha acemi olduğundan arkadaşı bu düzenlemeyi reddeder ve kafile gideceği yere eksilmeden varır.

Olay Bakırköy Kaymakamı Hüsnü Bey'e olduğu gibi anlatılır. Kaymakam, bir süre düşündükten sonra iki hırsızın ayrı, ayrı odalara hapsedilmesini emreder. Birkaç gün sonra onlardan birini çağırır ve ona şöyle der:

- Ben senin asıl suçlu olmadığını anladım ve seni işlerinden fazla alıkoymamak için bir çözüm buldum; sana bir kefil bulup getirmen için izin veriyorum.

Aynı öneri ikincisine de yapılır ve her ikisi de öneriyi mutlulukla kabul ederler. Bu kadar ucuza olaydan kurtuldukları için mutlu, özgürlüklerini kazandıkları için sevinçli olan iki hırsızımız uzun bir süre ortadan kaybolmaları gerektiğini anlayıp doğdukları yere dönmek için acele ederler. Ama yolda birbirlerine rastlayınca şaşırırlar ve kendi kendilerine sorarlar. Aynı deneyimde ve aynı kafa yapısında insanlar olarak; kendilerini bu kadar kolay bağışlayan kaymakamın asıl niyetini hemen anlarlar.

Kaymakama karşı bir minnet duyguları yoktur; çünkü onları affetmesinin başka bir amaca hizmet ettiği ortadadır; onlar çaldıkları mandalara Bakırköy Kaymakam'ının sahip çıktığının farkındadırlar. Kendilerinden de kötü olan bir adamdan intikam alıp ona bir oyun oynamaya karar verirler.

Halil Rifat Paşa
Eski Sadrazam

Yaptığı işi bozmak için düşünülen oyundan habersiz olan kaymakam, bu arada en iyi fiyatla mallarını satmayı planlamaktadır. Bu arada mandaları satıp kârı paylaşmayı öneren bir polis dedektifinin önerisini adama hakaretler ederek reddeder. Bu namuslu memura karşı hiddetle bağırır.

- Nasıl, nasıl olur da sen benimle böyle konuşmaya cesaret edebilirsin? Ben bu göreve Padişah tarafından bütün uyruklarına en iyi şekilde adaleti tevzi etmek için getirilmedim mi? En ufak bir olay için olsa da ben onun temsilcisi değil miyim? Zavallı dedektif kulakları düşmüş, başı önünde, aklı ka-

rışmış; şefinin büyük bir adam olduğunu, çünkü kendi önerisinden daha iyi bir çare bulduğunu düşünerek uzaklaşır.

Abdurrahman Paşa
Adalet Bakanı

Kaymakam ise bu sırada mandaları satıp parasına tek başına konmaktan başka bir şey düşünmemektedir; ama bu arada kaza meclisindeki iki azaya danışma zorunluluğu, hayvanları bir aracı bularak sattırtma gibi sorunlar da vardır. O bakımdan uzun süredir aklını kurcalayan bu ideal planı gerçekleştirmek biraz zor gibi gelmektedir ve istediğini yapmak için bir türlü harekete geçemez. En sonunda kaymakamın bu düşüncesinden haberli olduğu anlaşılan Bulgar Hacı Teodor, otuzbeş lira vererek ondan hayvanları satın alır.

Hiçbir olay olmadan bir ay geçer, günler birbirini aynı durağanlıkla izler ve iş bitmiş gibi gözükürken; kaymakamın önüne hiç beklenmedik bir anda mandaların asıl sahibi çıkar gelir. Hırsızların bir yolunu bulup haber ilettikleri köylü mallarının geri verilmesini istemektedir. Düş kırıklığına uğrayan kaymakam, soğukkanlılığını koruyarak ve karşısındakini korkutmak amacıyla üstten davranarak hatta yüzsüzlük yaparak küstahça ve adamı küçümseyerek köylüye sorar:

- Bu hayvanların sana ait olduğunu nasıl kanıtlayacaksın? Sözlerini bize nasıl ispatlayacaksın?

Köylü şöyle yanıt verir:

- Gerçeği uzakta aramaya gerek yok. Mandaları buraya getirin. Gerçek gün ışığı gibi ortaya çıkacaktır.

- Peki öyle olsun.Yarın sabah gel; kanıtlarını ortaya koy.

Ertesi gün, sözünü tutan kaymakam, Hacı Teodor'a hayvanları getirmesi emrini verir. Hayvanları satın alan Bulgar, kaymakamın bazı angarya işlerinde kullanılacağını sanarak buyruğa uymak için acele eder. Hüsnü Bey, hayvanları, onların sahibi olduğunu iddia eden köylüye göstererek:

- Hadi bakalım der; onların sahibi olduğunu bize kanıtla.

Kurnaz köylü şöyle cevap verir:

- Onların sağ boynuzlarında ellerimle açtığım bir delik vardır. Ben bu deliğin içine iyice rulo haline getirdiğim bir kâğıdı yerleştirdim ve kâğıdın üstüne de adımı yazdım; boynuzları tetkik ediniz; deliği tıkayan zift tabakasını kaldırınız; benim söylediklerimin doğruluğunu göreceksiniz.

Köylünün dedikleri yapılıp doğruluğu anlaşılınca kaymakam:

- *Aferin!** diye bağırır. Sen yalan söylememişsin. Mallarını geri al, Allah'a şükür et ve önünde reaya[20] ve Müslümanlar'ın eşit olduğu Sultan'a dua et.

Gebzeli köylü, mandalarını önüne katıp sürerek kaymakamın, Padişah'ın ve adaletin büyüklüğüne övgüler düzerek çok mutlu geri döner.

Ama acaba Hacı Teodor, hayvanları alabilmek için verdiği parayı geri alabildi mi? Böyle bir şeye inanmak Doğu'yu az tanımak olur.

Yalvarmalarına, acı acı yakınmalarına karşın o kovulur, kapı önüne konulur. Şikayet eder, bir şeyler elde etmek için çaba gösterir, rezalet çıkarmaya çalışır; hiç bir şey elde edemez. Çalınmış olduğunu bildiği mandaları almasının nedenini anlatabileceğine aklı kesiyorsa onun için tek yol bir avukat tutmak ve dava açmaktır.

Zavallı adam, gözlerinin önünde cerayan eden birçok olayı anımsayarak ve başına gelecek belalardan korkarak susmayı ve çalıntı mal aldığı için bir de üste şiddetle cezalandırılmadan yakayı kurtarmayı denemek için sessizliği yeğler.

Bir zaptiye, görevle gönderildiği İstanbul'dan geri dönmek için İstanbul-Çatalca yolunda gitmektedir. Atının üstüne yayılmış rahvan bir şekilde sigarasını tüttürerek ve rahat bir havada, yolun taşlarına, iki kenardaki tarlalara, başının üstünden geçen kargalara bakarak yoluna devam eder.

Cepleri boştur, tütün torbasında birkaç toz kırıntısından başka bir şey yoktur; alamadığı maaşlarının hesabını unutmuştur ama yine de her şeye karşın birkaç kuruş kazanmanın yollarını düşünmek zorundadır.

Yeşilköy'den geçtiği sırada genç bir adamla birlikte giden iki kadın gö

---

* _ *Aferin sözcüğünü yazar Türkçe yazmıştır ve bravo anlamına geldiğini dipnotta belirtmiştir (Çevirenin notu).*

20 - Müslüman olmayan uyruk, eskiden, omuzlarının üzerinde başlarını taşıma hakkı olarak her yıl bir haraç (aylık ödenti) yani bir miktar para öderlerdi (Mavroyani'nin notu).

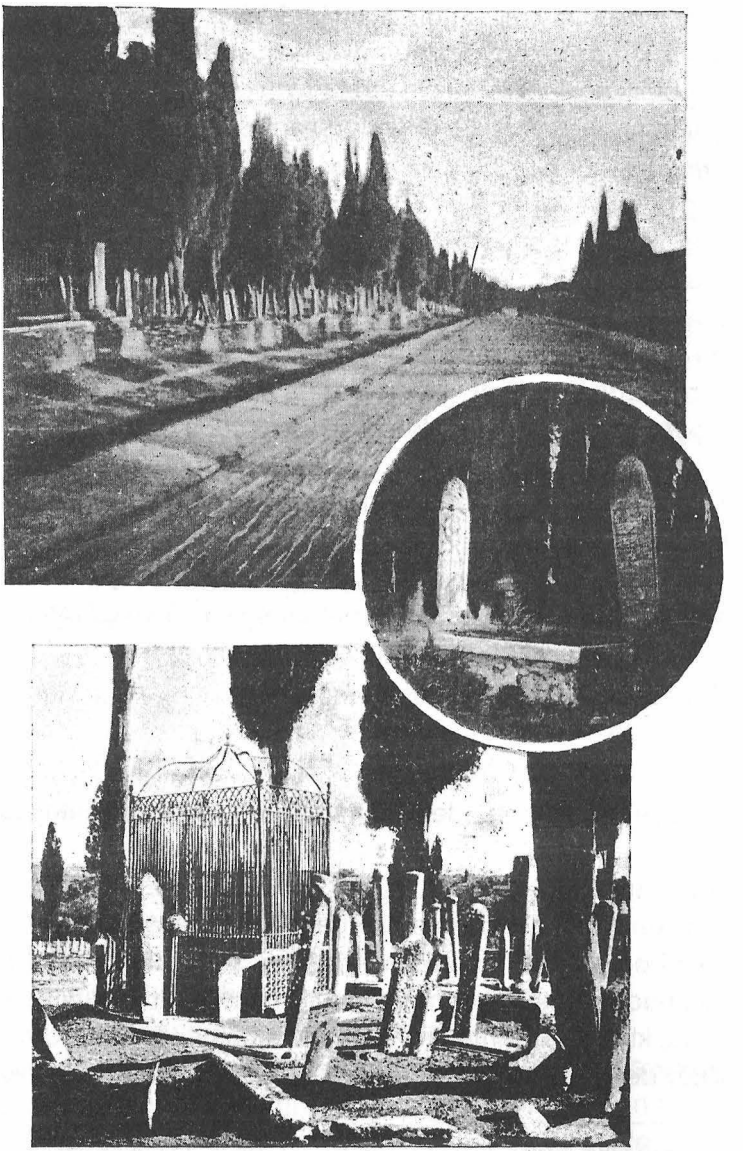

Üsküdar Mezarlığı (Karacaahmet Mezarlığı)

züne çarpar. Parlak bir güneşin ısıttığı güzel bir semt olan Florya bağlarına doğru keyifle* yürümektedirler.

Aklına hemen çarpıcı bir fikir gelir:

- İşte para kazanacağım bir iş diye düşünür.

Atından iner, üç kişilik gruba doğru yürür, ciddi bir sesle Türk'ü sorgulamaya başlar:

- Ah seni çapkın** burada ne haltlar karıştırıyorsun, diye haykırır. Bu kadınlarla güpegündüz namuslu insanların geçtiği bu yol üzerinde yürümekten utanmıyor musun? Böyle bir rezalet yasa tarafından cezalandırılmaz mı! edepsiz! sefil!

Sonra da Türk dilinde yeterli bollukta olan küfürleri arka arkaya sıralamaya başlar.

Bu küfür sağanağının ve bununla birlikte gelen tehditlerin altında genç adam ürker, nefesi daralır ve boşu boşuna kendini savunmaya yeltenir; ama çenesi düşük rakibinin karşısında, itiraz türünden birkaç sözcük söyleyebilir:

- Bu kadın benim karımdır, bu da baldızımdır. Biz kırda birkaç saat geçirmek istedik; hava güzel, günlerden de Cuma[21].

- Sen yalan söylüyorsun, diye zaptiye sabırsızlıkla yanıt verir. Çünkü sen, kötü bir durumda yakalandığını biliyorsun; eğer temize çıkmak istiyorsan seni götüreceğim Bakırköy'de yargıç önünde derdini anlatırsın.

- Allah aşkına, diye sanık tekrar konuşur. Siz bir hata yapıyorsunuz; ben namuslu bir adamım; beni boşu boşuna azarlıyorsunuz; bu kadınlara da hakaret ediyorsunuz.

Kadınlar da endişe içindedirler; ama korkularına aşağılanmaktan gelen bir kızgınlıkta karışmıştır. Erkeği bol bol konuşarak ve birçok jestlerle bu konuşmalarını süsleyerek desteklerler; başka bir durumda ve tarafsız bir insanın önünde bu söz ve davranışlarıyla muhakkak kazanan taraf olurlardı.

---

* - *Yazar, keyif sözcüğünü Türkçe yazmış ve anlamını tatlı bir gevşeklik olarak dipnotta belirtmiştir (Çevirenin notu).*

** - *Yazar yine, çapkın sözcüğünü Türkçe telaffuzu ile yazmış ve dipnotta anlamını göstermiştir (Çevirenin notu).*

21 - Haftanın dinlenme günü, Müslümanlar'in Pazar'ı.

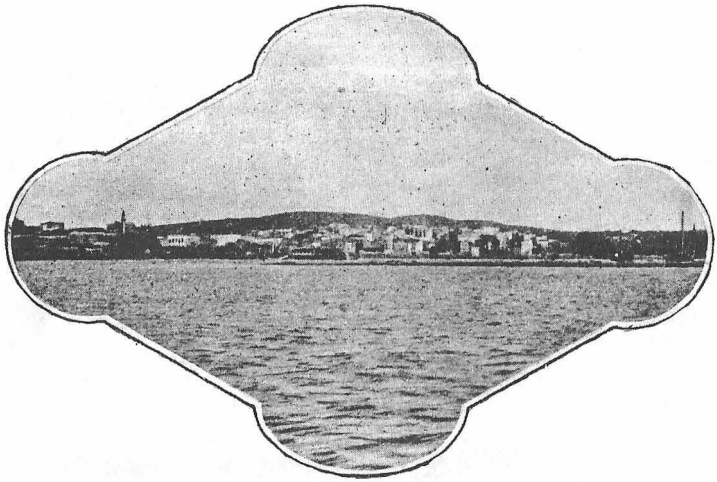

Haydarpaşa

Ancak sahte kamu namusu bekçisi bu sözlerden hiç etkilenmez; çünkü onun amacı mazaret dinlemek değildir ve eğer karşısındakiler bunu anlarlarsa konuşma çabucak bitecektir.

Sonucu çabuklaştırmak için, jandarma bu üçlüye serbest kalmaları için beş liralık bir teminat akçesi vermelerini önerir.

- Beş lira mı?! diye zavallı adam bağırır. Ben böyle bir parayı hayatımda kazanmadım! Beş lira! Bu kadar param yok. Beş lira, bu bağlık yerde bu kadar parayı nereden bulurum?

Uzun süren konuşmalardan sonra, zaptiye daha fazlasını elde edemeyeceğini anlayarak bir liraya kadar iner ve onu koparır. Atına biner sonra kurnazlığından ve başarısından mağrur yoluna devam eder.

Ahmet Ağa ve iki kadın paralarını kaptırmış evlerine dönerler, sonra düşünüp taşınıp bugünün kendilerine pahalıya mal olduğunu anlarlar; o kadar pahalıya mal omuştur ki buna katlanmamak gerekmektedir. Bir kere buna karar verince hemen, ertesi günü maceralarını anlatmak ve ödedikleri cezayı geri almak için, Bakırköy'de kaymakamın konağına giderler. Kaymakam:

- Olaydan hiçbir bilgimiz yok diye yanıt verir; ama Bakırköy'de görevli bütün zaptiyeleri sizin önünüze sıralayacağım, belki size bu oyunu oynayan adamı tanıyabilirsiniz.

Bütün garnizon Ahmed'in önünde resmi geçit yapar ama Florya'daki adam bunların arasında yoktur. Büyük bir olasılıkla Çatalca'nın herhangi bir kahvesinde sigarasını keyifle tüttürmektedir. Ahmet ise aldatılmış, düş kırıklığına uğramış, kederli ve bir lirasından yoksun evine döner. Ona ancak acınacak bir davranışının sonunda gayet kolaylıkla bir lirasının zorbaca elinden alınmasının anısı kalmıştır.

Yönetimin ve askeri kuvvetlerin o kadar büyük olması gereken saygınlığını, böyle bazı küçük suiistimallerin ne hale getirdiğine bu öykü bir örnektir.

Hacı Yorgi isminde bir bakkal, bir kaç aydır yeni bir çırak almıştı. Bu çırak çalışmasındaki düzgünlüğü, müşterilere karşı kibarlığı, patronuna sadakati ile evvelki, şimdiki ve sonraki bütün çıraklarının arasında bir inci gibiydi. Meslektaşlarının başına çıraklar yüzünden gelenleri duyunca ve kendi çırağının davranışlarına bakınca, Yorgi gülerek ellerini ovuşturuyor ve insanların en şanslısı olduğunu söylüyordu.

Çırak Dimitri'nin baş edemediği tek bir isteği vardı; her pazar Samatya'da kalbine hükmeden ve onu yöneten kişiye gitmek için kaybolurdu.

Bir pazar günü yine alışkanlıklarına sadık kalarak, ustasından izin aldıktan sonra, çılgın aşkının bulunduğu semte gitmek üzere kendini oraya götürecek trene bindi. Bir süre sonra bakkal, günlük hasılatını koyduğu çekmeceden iki lirasının yok olduğunu farketti.

Böyle bir parayı nereye harcayabileceğini anımsamak amacıyla bir süre hafızasını zorladı. Ama kısa bir müddet düşündükten sonra ne kendisinin ne yakınlarından birinin bu paraya dokunmadığını kabul etmek zorunda kaldı; paranın kaybı açıkça onun çalınmasından ileri geliyordu. Böyle ciddi bir suçun tek zanlısı olarak bütün şüpheleri hemen Dimitri'nin üzerinde toplandı. Niteliklerinin, yeteneklerinin ve hizmetlerinin hepsi bir anda aklından silindi; mazide kaldı. O, artık en şiddetli cezalara layık şerefsiz bir hırsızdan başka bir şey değildi.

Hacı Yorgi, hemen jandarma karakoluna koştu, jandarma zabitini olaydan bilgilendirdi, ona macerayı anlattı ve suçluyu getirmek için subayın iki adamının Samatya'ya doğru yola çıktıklarını minnettarlıkla gördü. Dimitri ise zaptiyelerin kendine doğru geldiklerini gördüğü an, pencerenin önüne otur-

muş temiz havayı içine çekmekle meşgul idi. Hemen kendisinden ne istemek için gelindiğini anladı. Jandarmalardan biri:

- Sen ustanın iki lirasını çalmışsın! diye bağırdı; ama, eğer bu parayı tatlılıkla hemen geri verirsen eski iyi davranışların nedeniyle sana hoşgörü ile davranılacaktır.

- Onları geri vermek mi? diye Dimitri sordu. Bu benim için zor olacak, ben onları yedim[22].

- Kiminle?

- Tek başıma.

- Bu söylediğin imkânsız bir şey; biraz önce sen dosdoğru Fotini'nin evine gitmişsin.

- Vallahi*! paraları ben tek başıma yedim.

- Metresini de tutuklayıp, gerçeğin ne olduğunu anlayacağız.

- Boşu boşuna zahmet etmeyin, Fotini suçlu değildir, ben paraları tek başıma yedim.

Dimitri, hiçbir şekilde verdiği ifadeyi değiştirmedi.

Yedikule'ye götürüldü; görevlilerin önünde de aynı şekilde ifade verdi ama bu kez olayı, onlara daha inandırıcı gelecek şekilde açıkladı:

- Paraları nasıl yediğimi işte açıklıyorum. Zaptiyeleri görünce, paraları üstümde bulurlarsa başım derde gireceğinden, aceleyle ekmeğin içine koyup onları yuttum**

Bu sözleri dinleyen binbaşı, yardımcılarına dönerek:

- Madem ki böyle söylüyor, onun karnındakileri geri almamız gerekir. Onu ahıra kapatın ve içinizden biri o bağırsaklarını boşaltıncaya kadar onun başında beklesin ve iki lirayı bulun.

Böyle de yapıldı. Gardiyanlar iki lira tekrar gün ışığına çıkıncaya kadar sırayla başında nöbet tuttular.

Pisliğe bulaşmış paraları yıkadıktan, altın paraların pırıl pırıl parlamasını gördükten sonra; bu pis görevle yükümlü zaptiyenin aklına, tam paraları amirinin ellerine teslim edeceği sırada, bu durumdan yararlanmak geldi.

---

22 - Türkçe'de "yedim" kelimesi hem sözlük anlamında hem de parayı yedim bitirdim anlamında kullanılır.

Yazar, "vallahi" sözcüğünü Türkçe söylenişi ile yazmış ve anlamını dipnotta vermiştir (Çevirenin notu).

** - *Burada söz konusu edilen lira madeni altın liradır (Çevirenin notu).*

O, "Şüphesiz ki bu iki lira hiçbir zaman sahibinin eline tam olarak geçmeyecektir" diye düşündü.

- Onların sahibinin eline geçmesi için gitmeleri gereken epeyi uzun bir yol olacaktır. Öyleyse niçin ben bu paranın bir parçasını almayayım?

Bu düşündüğünü gerçekleştirmek için bir sarrafa koştu ve iki altın liradan birini bozdurdu ve dört mecidiye ile beş tane çeyrek aldı* Bu bozdurduğu paranın içinden bir mecidiye, tek bir mecidiye aldı; geri kalanını hiç ellemedi ve bulduğu çareden çok mutlu, geri kalan bütün parayı binbaşısının önüne itina ile koydu. Çok şaşıran subay:

- Bu ne demek oluyor diye sordu. Sen bana iki lirayı tam olarak getirmedin?

Asker:

- Ben böyle buldum, diye yanıt verdi.

Suçlu yeniden çağrıldı; bir tek lira, üç mecidiye ve beş çeyrek kendisine gösterildi. O, hakarete uğramış gibi haykırdı:

- Ben aldığımı çıkardım yani benim yuttuğum iki altın liraydı. Eğer yolda bunlar bölündü ise karnımın içinde bir sarraf** var demektir. Bunun aksini kanıtlayabilirim.

Ama zaptiye de önceki ifadesinde ısrarlı idi.

Bu sırada bakka!*** endişeli bir şekilde aniden çıka geldi, ona da araştırmanın sonucu anlatıldı ve bir lira ile öbür liradan arta kalanlar gösterildi.

- Dimitri, orada iki tam lira olduğunu itiraf et.

- Bunu kanıtlamak için gırtlak patlatıyorum patron, ama benim doğru söylediğime inanmak istemiyorlar.

Bu ilkel sorgulama ile yetinmek ve mahkemeye gitmenin bilinmezliği ile uğraşmamak gerekliydi. Hacı Yorgi de, ortalama olarak iki mecidiyeye mal olacak dava dilekçesini yazmaya hazır zabıt kâtibini görür görmez şikâye-

---

* - *Mecidiye yirmi kuruş değerinde bir gümüş paradır; çeyrek ise mecidiyenin beşte biri değerinde yine gümüş bir paradır. Dört mecidiye ve beş çeyreğin toplamı bir altın Osmanlı lirası eder (Çevirenin notu).*

Yazar, "sarraf" sözcüğünü Türkçe söylenişi ile yazıp, dipnotta para değiştiren anlamına geldiğini yazmıştır (Çevirenin notu).

Yazar aynı şekilde "bakkal" sözcüğünü de Türkçe söylenişi gibi yazmış ve anlamını dipnotta vermiştir (Çevirenin notu).

tinden vazgeçti. Sorununu bir ölçüde hallettiğini, parasını tamamlamak için başka paralar kaybetmesi gerektiğini anladı ve filozofça bir davranışla kendisine kalan parayı cebine koyup gitti.

İşte Doğu'nun bu güzel ülkesinde, Türk liralarının hiç değişmeden geri gelmeleri gereken dairesel bir gezi içinde mecidiyelere ve çeyrek mecidiyelere nasıl dönüştüğünün ve işte polisin bir mecidiyeyi nasıl iç ettiğinin öyküsü.

Mavroyani Paşa, burada çok ilginç öyküsünü bitiriyor. Bu arada da şu kısa açıklamayı yapmaktan geri kalmıyor: "En şaşırtıcı şey, kötü bir polis örgütüne karşın, İstanbul'da Avrupa'nın bütün diğer başşehirlerine göre daha az suç işlenmesidir.

Foto Sabah ve Joaillier

Kont Lefoulon

Eski Polis Müfettiş Yardımcısı

Burada bir diğer şaşırtıcı sonuç ta; az sayıda ve düşük aylıklı, çoğu evli ve ailesinin yükünü omuzlayan polislerin kendilerine müracaat edenlerden ister istemez birkaç sefil kuruşu sızdırmak zorunda olmalarıdır. Bunu kötü niyetten değil, yalnızca bir türlü verilmeyen eski maaşlarını beklerken yaşamlarını sürdürmek için yapıyorlar.

Onların bu gerçeği o kadar iyi biliniyor ki hiç kimse rüşvet aldıkları için onları kınamıyor; bunun, onların zorlu hizmet koşullarının, yaşamak ve ölmek arasındaki çırpınmalarının zorladığı bir durum olduğu kabul ediliyor".

Yukarıda yazılan öyküler ve anekdotlar, bu üzücü sonucun kabul edilmesi için yeterli değile benzer. Bununla beraber başka türlü bir sonuca gidilmesi de pek olası değildir. Hele şeflerin, en suçlu olanların, sonuçta haydutluktan başka bir şey olmayan olaylardan sonra hiçbir cezaya uğramadık-

---

* - *Bu resim altı yazısında yazarın bir yanlışlık yapmış olması gerekir. Çünkü Kont Lefoulon'dan daha önceki sayfalarda "müfettiş yardımcısı" diye değil "genel müfettiş" diye söz etmişti. Müfettiş yardımcısı olan bu zatın oğulları idi (Çevirenin notu).*

larını[23], vurdukları paraların meyvalarından sakin sakin yararlandıklarını, hâlâ resmi görevlerle ödüllendirildiklerini gördükten sonra; ağır şekilde cezalandırılan ikinci derecedeki polislerin ve altlarının talihsiz sonlarına ancak acınır. Çünkü sonuçta onlar, ihtiyaçların itmesiyle bazı pek de güvenilmeyecek "yurttaşlara" şantaj yapmak zorunda bırakılmışlardır.

Mavroyani Paşa bunları 1892'de yazdı*; o zamandan beri durum aynen devam etti hatta daha kötüye gitti ve Fehim Paşa'nın ve yardaklarının pek garip marifetleri kendinden öncekilerden hiç te geri kalmadı.

Bu öykü dün gibi yakın bir zamanın hikayesidir ve İzmir'de[24] geçmiştir. Bir kaç ay önce çok asil ama kaprisli ve biraz da garip davranışları olan bir İtalyan kontesi bu kente geldi ve doğrudan Barones Grondremark'ın evine yerleşti. Her şeyi görmek, herkesi tanımak istiyordu. Ünlü Çakıcı'nın** yarattığı olayların ve davranışlarının olağanüstü öyküleri onun ilgisini çekti. Bu adamla bir konuşma yapmak için yanıp tutuşmaya başladı. Çakıcı önce bir çetenin şefi, sonra binbaşı rütbesi ile taşra jandarma kuvvetlerinde subay, en sonunda da aldığı resmi görevleri reddederek yine ilk işine dönen bir eşkiya idi. Görevinin şerefi de, aldığı aylık ta onun hırslarını karşılamaya yetmemiş gözüküyordu. Sonuçta kendi kıymet hükümlerine göre şerefli bir adamdı; çünkü Bahri Paşa örneğinde olduğu gibi resmi elbise altında haydutluk yapmayı aşağılık bir iş saymıştı.

Kontesin isteğinin ilginçlikten yoksun olmadığını itiraf etmek gerekir. Dahası, Çakıcı ile konuşmak çok da güç bir iş değildi; kendisi gibi olanların

---

23 - Bahri Paşa bugün de (15 Mayıs 1907) Adana valisidir.

* - *Daha önce de değindiğimiz gibi Mavroyani'nin kitabının ilk baskısı 1891'dir. Yazarın bu baskıyı görmediği anlaşılıyor (Çevirenin notu).*

24 - Bütün basın bu olayı yazdı, ama *Journal du Caire* (1 Şubat 1907) burada anlattığımız tipik ayrıntıları verdi.

** - *Çakıcı Mehmet Efe, Abdülhamid döneminde İzmir ve civarında eşkiyalık yapan ünlü bir kişidir. Affedilmesine karşın yine dağa çıkıp eşkiyalık yapmış, hiç yakalanamamış; ancak II. Meşrutiyet'ten sonra yakalanıp öldürülmüştür (Çevirenin notu).*

birçoğunun aksine, bu dağlar kralı, Ödemiş yakınlarında, gerçek bir malikâne gibi tertipli ve içinde hemen hemen düzenli bir hayat yaşadığı bir yere de sahipti. İzmir'de kadınlara gayet nazik davranılır; onun için haydut şefine, asil misafirin arzusunu iletmek için acele edildi; Çakıcı'ya mesleğinin gelenekleri anımsatılıp yiğitçe davranması için elden gelen yapıldı. Konuşma ayarlandı; gün ve saat saptandı.

Konuşma sırasında patavatsız kontes: -Nasıl oluyor da siz hiç yakalanmıyorsunuz? diye sordu.

Haydut dürüst bir şekilde ve hiç böbürlenmeden: - Nedeni çok basittir diye cevap verdi. Ünlü bir ortağım var. Vali'nin oğlu Said Paşa. Onun bana desteği, bana ve benim adamlarıma vurulacak darbelere karşı bizi korumaktan ibarettir. Bu korumayı, ya beni izlemekle görevli gezici birliklerin nereye gideceklerini bana bildirerek ya da bu birlikleri benim hiçbir zaman gitmeyeceğim yerlere göndererek yapar. Bu yardımının mükafatı olarak ta benim ticari işlerimin kârının %50'sini alır; bu da onun gerçekten hakkıdır.

Çakıcı'nın bu sözleri, İzmir'deki İtalya Konsolosluğu'nda kontes tarafından tekrarlanınca; Padişah'ın katındaki Kral Victor-Emmanuel'in elçisine hemen bir raporla bildirildi. Elçi Marki Imperiali de bu bilgileri çok sert bir nota ile Bâb-ı Âli'ye iletmek için acele etti.

Bunun üzerine, Said Paşa İstanbul'a çağırıldı ve Saray'da şiddetle azarlandı ve bir müddet orada tutuldu. Ama o da başkaları gibi:

– Biz Saray'da büyüdük; bütün bu yolları burada öğrendik.

diyebilirdi.

Said Paşa her türlü oyunu oynamakta çok mahirdi. Ödemiş bölgesinde bir Ermeni komplosu olduğunu ve bu bölgede Ermeniler'in dalaverelerine ortak olanların kendi silahlanmalarını sağlamak için dinamit ve bomba depo ettiklerini iyice saptadığını şahsen gidip Padişah'a haber verdi. Padişah, bir komployu bastırmak önerisine çok ender olarak karşı çıkardı. Hemen ihbar ciddiye alındı, Said'in kişisel olarak yerinde araştırma yapması için İzmir'e gitmesini emreden bir irade yayınlandı.

İzmir'e dönünce, artık hiçbir baskıdan çekinmeyen Said Paşa, özellikle kontesin görüşmesinde bir rolü olanlardan intikam almak için, vahşi içgüdüsünün kendisine ilham ettiklerini serbestçe uygulamaya başladı. Bu davranış İtalya Elçiliği'nin Yıldız katında yeni girişimlerine neden oldu. Bu kere

Saray'dan, tuğamiral olan Said Paşa'nın babası İzmir valisi ihtiyar Kâmil Paşa'ya* can sıkıcı bir telgraf çekildi: "Zât-ı Şahane teessüf ederek, zat-ı âlinizin oğlunun çok kötü terbiye edildiğini görmüştür. Ona gerekli uyarıları yapmanız Zât-ı Şahane'nin emirleri gereğidir".

Bu telgraf, Kamil Paşa'ya, kalbindeki ıstırabı bir parça olsun dökmeye ve aynı zamanda Padişah Efendisi'ne iyi bir ders vermeye olanak sağladı; o da bu fırsatı geri çevirmedi.

Kâmil Paşa, Padişah'ın birinci kâtibine açık seçik bir ifadeyle şu telgrafı çekti:

"Oğlumun çocukluğundan beri Zât-ı Şahane'nin *özel servisi* içinde bulunduğuna dikkati çekmek zorunda kaldığımdan üzüntülüyüm. Benim oğlum bütün eğitimi sırasında Zât-ı Şahane'nin himayesi altındaydı. Asla benim onayım alınmadan bir yola sokuldu ve o, bu yolda her zaman cesaretlendirmelere nail oldu. Benim baba otoritem daha başından beri yok edildi yani onu azarlamak görevi ve hakkı, kendisini İmparatorluğun yüksek bir memuru yapan Zât-ı Şahaneleri'ne düşer".

Bu telgrafı izleyen günlerde Padişah ile Kâmil Paşa arasındaki ilişkiler öyle bir noktaya geldi ki Kâmil Paşa İzmir'deki İngiliz konsolosluğuna sığınmak ve Britanya Hükümeti de olaya müdahele etmek zorunda kaldı** Bu olayın bilinmeyen tarafları ve geri kalan kısmı daha sonra görülecektir.

Fehim Paşa'nın öyküsü bize Bahri Paşa'nın marifetlerini anımsatacaktır[25].

---

* - *Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913). iki kere Abdülhamid döneminde, iki kere II. Meşrutiyet'ten sonra sadrazamlık yapan ünlü bir devlet adamıdır. Yazarın anlattığı olaylar sırasında İzmir vilayeti valisidir. Ancak bu valilik onun için bir tür sürgündür. Dirayetli bir devlet adamı olarak tanınır. 1913'te İttihatçılar'ın meşhur Bâb-ı Âli baskınından sonra sadrazamlıktan ayrılıp doğduğu yer olan Kıbrıs'a gitmiş ve orada ölmüştür (Çevirenin notu).*

** - *Abdülhamid bu telgraf üzerine Kâmil Paşa'yı azledip Rodos'a sürme kararını verdi ama bu kararı öğrenen Kâmil Paşa, yazarın da söylediği gibi İngiliz konsolosluğuna sığındı. Bu olaydan ürken Padişah kişisel olarak Kamil Paşa'ya garanti verdiği gibi İngiltere de aynı garantiyi ayrıca verdi. Bunun üzerine Kâmil Paşa İstanbul'a dönüp konağına kapandı (Çevirenin notu).*

25 - Fehim konusundaki bilgiler için, yukarıda sözü edilen *Journal du Caire* gazetesindeki yazılara, 1906 Temmuz'unda Avrupa basınındaki bazı makaleleri de ilave etmek gerekir.

Askeri okulda eğitim gördü, oradan hiçbir şey öğrenmeden polis olarak çıktı ama elli kadar sınıf arkadaşına elinden gelen kötülüğü yapmaktan geri kalmadı. Bu öğrenciler onun ihbarı üzerine siyasi nedenlerle sürgüne gönderildiler. Bu başlangıç ilerisi için epeyi umut vericiydi!

On yıl kadar önce, iç karartıcı bir sonbahar akşamı, bütün Galata tüccarlarının Beyolu'na çıktıkları saatte, aynı isimli mahalledeki Pangaltı tepeciğine doğru çıkan sayısız sokaklardan birinin başında fes giymiş genç bir adam yürüyordu. Bu adamın yüzüne bakanlar, genç adamın, Baküs'ün ve onun geleneksel arkadaşı Venüs'ün ölçülerini de aşan bir şekilde içkili olduğunu hemen anlarlardı. Fakat onun davranışları, biraz sonra kahramanı olacağı trajik girişimi hiçbir şekilde belli etmiyordu. Bununla beraber, evine geç kalmış ve dış görünüşüyle açık bir şekilde Hıristiyan olduğu anlaşılan birinin yanından geçerken adamın sağ eli birdenbire hareketleniyor, sokak lambasının solgun ışığı altında bir alev parlıyor ve geçen yolcu kaldırıma seriliyordu. Ondört kez bu hareket tekrarlandı ve ondört kez bir adam yere düştü[26]. Böyle garip bir şekilde öldürülenlerin arasında Beyoğlu'ndaki Tünel'in müdürü de vardı. Sonra genç adam, Nişantaşı köşesinden Padişah'ın Yıldız Sarayı yönünde kayboldu.

Ertesi gün, Tünel müdürünün uyruklarından olması dolayısıyla Almanya Büyükelçiliği'nin talebi üzerine, Osmanlı polisi caniyi bulmak için çalışmalara başladı daha doğrusu başlar gözüktü. Olayın çözümü başta kolay gözüküyordu; çünkü katil, cinayetlerini işlediği yerde Majesteleri İmparator Padişah'ın atölyelerinin markasını taşıyan pabuçlarından birini unutmuştu. Bu durumda kamuoyu bir an bile tereddüde düşmedi ve hemen herkes açık, açık suçlunun adını koydu: Abdülhamid'in çok yakını ve süt kardeşi İsmet Bey'in* oğlu Fehim.

Osmanlı başkentini ve Yıldız'ın sakinlerini bir parça tanıyan bir kişi için bu cinayetin asla cezalandırılmayacağı apaçık belli idi. Ama buna karşın yine de bir şeyler yapmak gerekiyordu çünkü Avrupalı olan kurbanlar ne-

---

26 - Bazıları onsekiz diyorlar.

* - *İsmet Bey, aynı zamanda Abdülhamid'in esvabçıbaşısıdır. Padişah'ın en güvendiği adamlardan biridir. Her gece Abdülhamid'in uyumadan önce okutturmayı âdet edindiği polis romanlarını Padişah'ın yatak odasının hemen yanındaki odadan okuyan kişi de İsmet Bey'dir (Çevirenin notu).*

deniyle, elçilikler ayağa kalkmışlar, dünyayı birbirine katıp tehditler savuruyorlar ve araştırmayı bizzat kendilerinin yapacaklarını söylüyorlardı. Bu durumda polis bir araştırma kampanyası başlattı ve kısa bir zaman sonra büyük şamata ile olayı aydınlattığını ve suçluyu tutukladığını ilan etti. Piyango zavallı bir bahriyeliye isabet etmişti. Zavallı adamın eline o gün tesadüflerin olağandışı bir araya gelmesiyle biraz para geçmiş; o da Kasımpaşa'nın altlarındaki Yenişehir'in ismi kötüye çıkmış evlerinde bir süre oyalanmış ve sonra da Nişantaşı'nın hendeklerinden birinde polis tarafından ölü gibi sızmış olarak bulunmuştu.

Ertesi gün, ayılıp ta, sorgu hakimine cevap verecek hale gelince; ona Pangaltı'daki ondört cinayetin tek faili olduğunun gün gibi ortaya çıktığı kanıtlandı. Dinginlik içinde düşünüp bilincine bir türlü kavuşamayan, diğer taraftan da yaptıklarını hiç hatırlayamayan zavallı adam bir şey söyleyemeden ikna olmuş gözüktü. Ama yine de Padişah'ın kendisini affedeceğini ve bir başkasının suçunun kendisine yüklendiğini sezinledi. Gerçek suçluyu gören ve polisin bütün tehditlerine karşın, denizcinin suçsuzluğunda ısrar eden, hakiki katilin elinde kanlı silahı gördüğünü söyleyen yaşlı bir Müslüman kadının tanıklığına rağmen zanlının sorun çıkarmadan mahkûm edilmesi için herşey hazırlanmıştı. Böylece Mustafa (bahriyelinin adı bu idi) mahkûm oldu, sonra da affa uğradı. Zindana giderken sarhoşlukla gerçekten ondört kişiyi öldürdüğüne inanmıştı. Bugün, memleketinde, HAZİNE tarafından bağlanmış altıyüz kuruşluk aylığını alarak yaşıyor.

Talât Bey
Baş Savcı Yardımcısı

Bu olay 1886'da Sason Katliamı* üzerine, bütün dünyanın öfke ve kızgınlığını belirttiği bir zamanda geçti. Saray'da sorgulanan Fehim, bu ku-

---

* - *Yazarın "Sason Katliamı" dediği olay, 1896'da Muş civarındaki Ermeni ayaklanması üzerine Abdülhamid'in buyruğu ile yapılan bastırma harekâtına Batılılar'ın bakış açısıyla yapılan bir değerlendirmedir. Bu isyanda özellikle Sason kasabasındaki*

durgan delilik eyleminin mazereti olarak; Avrupa basınında Zât-ı Şahane aleyhine yayınlanan "iftiralar"ı okuyunca duyduğu öfkenin kendisinde hasıl ettiği kin ve hınç alma duygusunu gösterdi. Mustafa mahkum olduktan sonra, Padişah'ın emri ile Fehim, adı etrafında çıkarılan gürültünün neden olduğu zararları anlatıp, ağlayıp sızlamak için yabancı elçiliklere gitti. Tamamen kendisi dışında gerçekleştiği şimdi ortaya çıkan bir olay dolayısıyla cehennem azabı çekmişti.

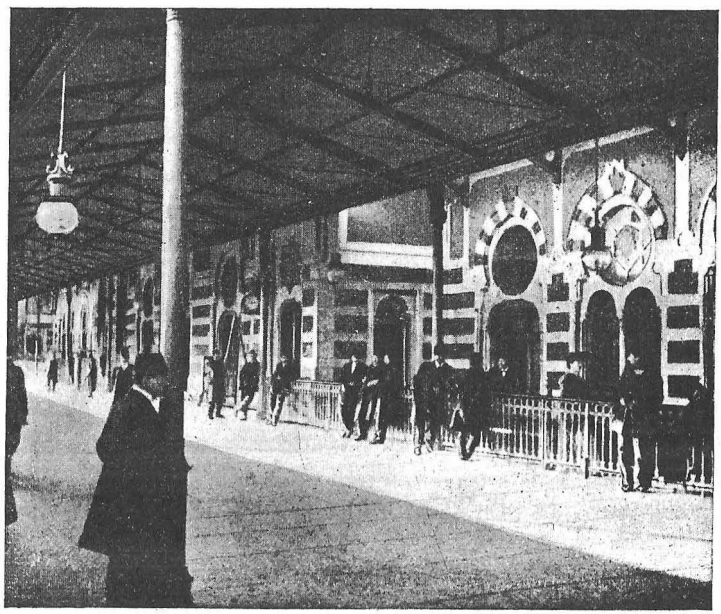

Sirkeci Garı

Ermeniler, yurtdışındaki ayrılıkçı komitelerin teşvikiyle ayaklanmış ve civardaki Müslüman Kürt ve Türkler'i öldürmüş ve olaylar isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasıyla sonuçlanmıştır. Sason Ermenileri'nin bu isyan girişimi olmasa bu olayların ortaya çıkması söz konusu değildi. Batılı güçler, bu arada yazarın ulusu Fransa da, Osmanlı Devletini zayıflatıp bir müdahele ortamı yaratmak için Ermeniler'i kışkırtmış; zavallı Ermeniler ölünce de yanlız protesto etmek ve Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" lakâbını takmakla yetinmişler yani olayların istedikleri gibi daha da vahim boyutlara gelmesini bekleyip timsah gözyaşları dökmüşlerdir (Çevirenin notu).

Elçilikler ona inanmakta epeyi zorlandılar. Bu olaydan sonra onun yazgısı belli olmuştu. Abdülhamid, onu yaşına rağmen (henüz 22 yaşındaydı) her görevi gözü kapalı kabul edecek ve bunları yerine getirecek çok güçlü bir adam olarak kabul etti.

Belirli bir süre, kendini unutturmayı düşünerek, Fehim hesaplı bir sessizliği korudu. Sonra önceleri gayet çekingen bir şekilde, zaman geçince açık açık, Zât-ı Şahane'nin parlak yaver kordonlarını takınarak ortaya çıktı. Bir süre sonra da Efendisi'nin yanında her gün gittikçe büyüyen bir rol oynamaya başladı. Gayretlerini başarılarla süslüyordu, artık hırsına sınır tanımıyor; Efendisi'nin ve onun lanetlenmiş ruhunun özel polisinin başı olan Padişah'ın en sevgili yakını Ahmed Celaleddin Paşa ile boy ölçüşmekten bile çekinmiyordu. Nasıl onun yerini alabilirdi? Bu sorunu bir türlü çözemiyordu. Ancak her zaman Padişah'ın en yakını olan Ahmed Celaleddin Paşa gözden düşünce, onun yerini hemen Pangaltı dramının kahramanı aldı. Uzun yıllar Saray'ın özel polislerinin genel yöneticisi oldu ve bir tek kişide toplanabilecek en korkunç güçleri de bu yolla sahiplendi. İmparatorluğun bütün uyruklarının can ve malları onun elleri arasındaydı. Çok lüks bir şekilde düzenlenen evi Şişli'de idi. Muhbirlerle doldurduğu bu semte korku saldı, adeta bir terör havası estirdi ve bu nedenle semti pek çok kişi terketti. Aylar boyunca, bu semtteki her gece yapılan merdivenli hırsızlıklar o kadar çok arttı ki; Fehim Paşa'nın çetesi marifetlerini biraz azaltsın diye yabancı elçilikler üst üste şikâyetlerde bulundular.

Diplomatik nota ve girişimlerle resmen Fehim Paşa'nın suçlu görülüp itham edildiği kötülükleri oturup saymak olanaksızdır. Veliaht Şehzadenin kuyumcusu olan ve bu kötü adamın hayali bir komplosu sonucu suçlanıp sürgüne gönderilen zavallı Constantaras kardeşleri mi anımsatalım? Özellikle Fehim'in sorumlu olduğu bir düzen sonunda açılan Müşir Fuat Paşa'nın davasından mı söz edelim?* Selanik Bankası'nı ilgilendiren ve Avusturya El-

---

* *Müşir Deli Fuat Paşa (1835-1931). 1876 Türk-Rus Savaşı'nda Elena mevkiinde Ruslar'ı yendiği için "Elena kahramanı" olarak ünlenen ve müşirliğe terfi eden bir Türk askeridir. Çeşitli elçilik görevlerinden sonra İstanbul'a dönmüştü, Padişah'ı eleştirmekten çekinmezdi. Adamları ile Fehim Paşa'nın adamları arasında çıkan bir silahlı çatışmadan sonra Fehim Paşa'nın desiseleri ile Padişah'a komplo kurmaktan yargılandı, idama mahkûm oldu; affedilip Şam'a sürüldü. II. Meşrutiyet'ten sonra Âyân azası oldu (Çevirenin notu).*

çisi'nin ciddi girişimlerine neden olan zorbalıklarını mı anlatalım? Bu arada ev soyma, kadın ve genç kızları kaçırma, ırza geçme, askeri okul ve medrese öğrencileri *"Jöntürkler"*in boğdurulması gibi küçük ve değersiz olayları bir tarafa bırakıyorum.

Kısacası Fehim Paşa İstanbul'un terörü idi [27].

Bununla birlikte son zamanlarda, onun itibarı gözle görülür bir şekilde azalmıştı. Bunu yükseltmek lazımdı. Bunu gerçekleştirmek ve Padişah'ı etkilemenin tek yolu, kendisini Zât-ı Şahane'nin düşmanlarının kurbanı gibi göstermekten geçiyordu. 1906 yılının ortalarında, bir gece, Cercle d'Orient* binası önünde yürürken onun pek uzağında olmayan bir yerde bomba patladı. Bu bombayı onun patlattığı anlaşıldı ve bu nedenle de pek büyük bir etkisi olmadı. Ama aynı tür bir olayı tekrarladı. Son Kasım ayında, Fehim Paşa Beyoğlu'nun Pangaltı semtinden geçerken yeni bir bomba patlaması meydana geldi. Bu kere olayın boyutları daha büyüktü; bir çok yaralı vardı ve önemli maddi hasar olmuştu. Ama Fehim Paşa'ya yine bir şey olmamıştı. Bu kez kendisine karşı bir suikast girişimi olduğuna Padişah'ı inandırdı. Olayı incelemek için, Necib Melhame'nin başkanlığında, Askeri Okullar Başmüfettişi İsmail Paşa, tümen komutanı Şakir Paşa, Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey ve İstinaf Mahkemesi Başsavcısı Necmettin Bey'den müteşekkil bir komisyon kuruldu. İnceleme sonunda tutulan zabıta göre Fehim, bizzat kendisi bombayı attırtmıştı. Diğer arkadaşlarıyla bu konuda aynı şekilde düşünen Hamdi Bey, sonucun böyle yazılmaması için arkadaşlarını ikna etmeye çalıştı: "En iyisi Ermeniler'i suçlayalım ve onlardan birkaçını tutuklayalım" dedi[28]. Diğerleri reddettiler. Çok kızan Fehim Paşa, onlara en

---

27 - Bizim anlattığımız bu olaylardan önce de; "İstanbul sokaklarında arabalara binip gezdiği ve genellikle sarı ve kırmızı ipekten elbiseler giydiği görülen şişman paşanın" saygınlığı Almanya da bile tartışmalı idi. 30 Kasım 1906 tarihli *Koelnische Zeitung* gazetesi ondan şöyle söz ediyordu: "Onun ismi, Almanya'da eski karılarından biri olan ve bugünlerde birçok sirkin afişlerinde Ekselansları Marguerite Fehim Paşa adı altında, kendini teşhir eden eski karılarından biri dolayısıyla tanınıyordu."

* - *Dönemin yabancı kodamanlan ile Türk üst görevlilerinin üye olduğu ünlü kulüp. Binası İstiklal Caddesi'nde idi. Bugün "Büyük Klüp" adı altında çalışmalarını sürdürmektedir (Çevirenin notu).*

28 - 26 Kasım 1906 tarihli *Standart* gazetesi, Hamdi Bey'in olayı öngördüğünü ve "günah keçisi" olan Ermeniler'i daha önceden tutukladığını yazıyor.

kaba şekilde küfretti. Onlar, Padişah'a Fehim'i şikâyete gidince de olayı aralarında halletmeleri ve sükûneti bozmamaları söylenerek geri gönderildiler.

Fehim Paşa, bir kez daha olaydan kârlı çıkmıştı. Fakat zaferi çok kısa süreli oldu.

Türkler'i ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer uyruklarını istediği gibi hizaya soktuğunda, hiç kimse ondan şikâyetçi olamıyordu. Çünkü bu zavallı ülkede; cezalandırılmadan malları çalınacak, ırzlarına geçilecek, işkence görecek, katledilecek olanlar yalnızca bu ülkenin yerli halkı idi. Ama, bir Avrupalı'nın yahut Avrupalılar'ın korudukları birinin ayağına çelme takıldı mı ortaklaşa bir sızlanma ve şikayet şamatası ortalığı toza dumana bulardı.

Fehim, bir Alman uyrukluya çatmak aptallığını gösterdi. Onun Anvers veya Hamburg'a göndermeyi planladığı kerestelerine el koydu. Buna neden olarak ta, bu tüccarın bütün ticari işlerinde kendisine ödemeye söz verdiği yüksek komisyon ücretini ödememesini gösterdi. Fehim, bu iddiasında, ileri sürdüğü bu komisyon vaadini şantaj ve işkence ile zorla elde ettiğini pek doğal olarak söylemiyordu. Bu sefer Almanya Elçisi olayı çok yüksek sesle ve ciddi bir şekilde protesto etti; bu "katil haydut"un rütbelerinin sökülerek, hapsedilmesini istedi; sonunda sürgün edilmesini sağladı. Bu isteğinde İngiltere Büyükelçisi de kendini destekledi. Desteğine neden olarak ta, bu olaylar olurken fütursuz Fehim'in, İngiltere'nin koruması altında olan bir kumaş tüccarından yediyüz liralık bir meblağı haraç almak istemiş olmasını gösterdi.

Bugün Fehim Paşa Bursa'da sürgündür, haydutluklarının semeresinden rahat bir şekilde yararlanmaktadır* Onun maşası ve dostu Süreyya Bey özgürlüğünü tehlikeye atmamak için şefinin mahkûmiyetini beklemeden Marsilya'ya kaçtı. Şimdi orada Bâb-ı Âli tarafından yapılan suçluların geri verilmesi kapsamındaki talebin sonuçlanmasını korku ile bekliyor. Sultan Hamid'in, Fehim'in cinayet buyruklarını yerine getirdiği için onu cezalandıracağına inanıyor musunuz? Ne kadar safsınız! Padişah'ın aradığı, yalnızca Süreyya'nın iğrenç Yıldız rejimi hakkında bir kitap yayınlamasına mani ol-

---

* - *Fehim Paşa II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bursa'dan kaçarken halk tarafından linç edilmiştir. O günlerde kamuoyunun en nefret ettiği kişilerin başında geliyordu (Çevirenin notu).*

maktır. *Daily Telegraph* gazetesi "Böyle bir suçlamayı olası bir para ödemesi engelleyecektir" diye yazıyor[29]. Biz, hiç şüphe yok ki, namuslu antika eşya tüccarı Süreyya Bey'i melankolik bir şekilde nargilesini tüttürürken görebileceğiz. Ama anıları onu; felaketlerin ve Saray'ın intikamının kurbanlarını Marmara denizine doğru şiddetli akıntıyla sürükleyen Boğaz'a muhakkak götürecektir.

Fakat katil ve hırsızları, resmen polisin başına getiren bu devlet başkanına, Padişah'a ne demeli? Avrupa basını, bu utanmaz haydut şefinden İstanbul'u kurtarmayı başaran Baron Marshall von Bieberstein'ı* gereği kadar kutlamadı. Bunu gerektiği gibi yapsa iyi olurdu. Ama akla şu soru da ister istemez geliyor: Acaba Almanya, bu kadar cinai yolsuzlukların bu şekilde doğmasına neden olan Hamid rejimini, bütün doğruluğu saptanan bu olaylara karşı, son damla kanı emilmiş bu zavallı Türkiye'de gelecek için yatırım yapmamı kolaylaştırır diye, hâlâ destekleyerek, mantık dışı bu suç ortaklığını, niye sürdürüyor?

---

29 - 11 Şubat 1907 tarihli *l'Echo de Paris* gazetesinin haberine göre.

* - *Dönemin Almanya Büyükelçisi (Çevirenin notu).*

HASTA ADAM'IN SELAMLIK TÖRENİ

1906 yılı 10 Ağustos'unda Majesteleri İmparator Abdülhamid'in birdenbire ciddi şekilde hastalandığı ve Selamlık Töreni'ne katılamayacağı öğrenildiğinde; Yıldız Sarayı'nda gerçek bir panik yaşandı. Hatta onun öldüğüne bile inananlar oldu; bu olayı şimdilik hiç düşünmeyen bazı üst derece yöneticiler kaçma hazırlığına giriştiler. Onlar gelecek padişahın eline düşeceklerini düşünüyor; aşağılık ruhlarından olmasa bile, şüpheli yollarla kazandıkları hazinelerinden ne bahasına olursa olsun hesap sorulacağından korkuyorlardı.

Bu arada az kalsın Padişah'ın Arnavut koruyucuları da kendi aralarında bir ihtilal çıkaracaklardı. Bu olay, anlatmayı gerektirecek kadar çok tipik bir davranışı sergiler.

"Yıldız'daki Arnavut birlikleri iki farklı kuvvetten oluşur. *Arnavut Koruyucular* denilen kuvvet fesli zuhaf* alayının iki taburundan oluşur. İkinci grubu oluşturan *Tüfekçiler* ise bizim eski *Cumhuriyet Muhafızları*'na benzetilebilir. Fesli zuhaflar, diğer Osmanlı piyade alayları ile aynı yapı içindedirler; ancak onlardan elbiseleri ve yararlandıkları pek çok ayrıcalıkları ile farklı bir görünüm içindedirler; Saray'ın dışında görev yaparlar. Tüfekçiler'in sayısı tam olarak belirlenmemiştir. Bugün için yüz kadardırlar; ama Padişah'ın isteğine göre bu sayı artar, azalır. Bunların hepsi subaydır; büyük bölümü de general ve üst rütbeli subay ve Padişah yaveridir; Saray'ın içinde

---

* - *Zuhaf deyimi; 1830'da kurulan, yerlilerin görev yaptığı hafif piyade birliklerindeki Cezayirli askerler için kullanılırken daha sonraları, yerli avcı birliklerinden seçilmiş Fransız piyadelerine isim olarak verildi; burada da Arnavutlar'ı Türkler'e göre yabancı sayan yazar bu sözcüğü kullanıyor. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulamada; Arnavutlar'ın, Cezayirliler'in Fransızlar'dan olan olumsuz anlamdaki ayrılıkları gibi bir durumları yoktu (Çevirenin notu).*

görevlidirler. Padişah'ın gizli buyruklarını yerine getiren eski dönemlerin kapıcı denilen görevlilerinin yerini almışlardır denilebilir. Bunlar gerçekten korkulacak adamlardır. Komutanları, basit askeri bilgilerden bile yoksun ve fiili olarak hiç bir zaman askerlik yapmamış ihtiyar Müşir Tahir Paşa'dır. Bu kişinin belirgin özelliği Padişah'ın kişiliğine kör sadakâti ve fanatik bir fedakâr olarak bağlılığıdır. Tüfekçiler de teorik olarak Padişah'ın askeri kuvvetlerinden sayıldıklarından komutanları Müşir Abdullah Paşa'dır; ancak tüfekçiler, talimatı doğrudan doğruya Padişah'tan alan Tahir Paşa'dan başka kimseden emir almayı kabul etmezler.

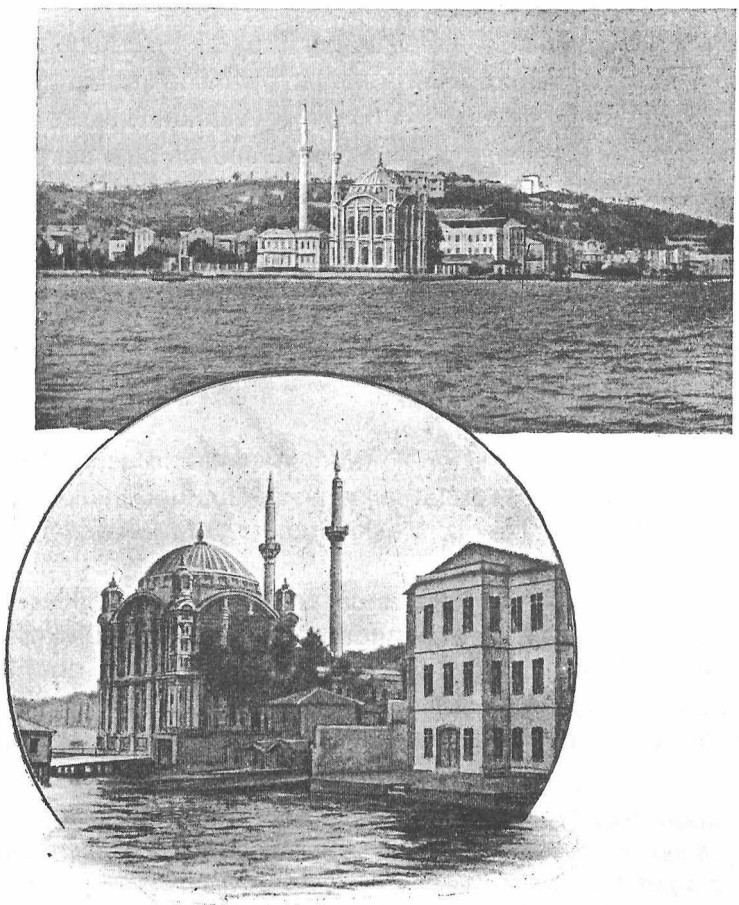

Ortaköy Camii

Selamlık Töreni'ne gitmek için tabur olarak sıraya girip hazırlanmış Arnavut koruculara; Padişah'ın ani rahatsızlığı dolayısıyla törenin geri kaldığı bildirilince; subaylar ve askerler arasında bir gürültü kopar. Olaya hiç inanmayan Tüfekçiler de, vatandaşları ile ağız birliği yaparlar. Arnavutlar, Padişah'ın hasta olduğuna inanmayı reddederler; Zât-ı Şahane'nin bir Saray darbesi ile tahttan indirildiğini ve öldürüldüğünü iddia ederler; ama onun intikamını parlak bir şekilde almasını bileceklerdir. Onlara gerçeğin söylendiğine ikna olmak için subaylarından ve tüfekçilerden kurulacak bir heyetin Padişah'ın odasına girmesine izin verilmesini isterler. Onlara Padişah'ın gerçekten rahatsız olduğu ve dinlenmeye gereksinimi bulunduğu yinelenir. Onun özel dairesine girmenin; onu daha da rahatsız edeceği ve durumunu ağırlaştıracağı belirtilir. İlk önce Arnavut koruyucular hiç bir şey dinlemek istemezler; daha sonraları bazı subaylarının öğütleri üzerine biraz sakinleşirler ama bir koşulları vardır; o da güvendikleri tek kişi olan Tahir Paşa'nın; Padişah'ın hayatta olduğunu ve bundan sonra da tahtta kaldığını kendilerine doğrulamasıdır.

Arnavutlar'ın bu isteği Osmanlı generalleri için dalkavukluktan başka bir şey değildi. Hassa Ordusu komutanı Müşir Şevket Paşa; aralarında Tahir Paşa'nın da olduğu büyük üniformaları içinde pırıl pırıl kurmaylarıyla; Arnavutlar'a Padişah'ın sadakâtlerinden çok duygulandığını, selam-ı şahanesini gönderdiğini ve artık kışlalarına dönmeleri gerektiğini söylemek için gelir. Şevket Paşa'nın bu küçük nutku açıkça homurtularla karşılanır. Arnavutlar çok saygısızca, herşey'in iyi ve güzel olduğunu ama Tahir Paşa, Şevket Paşa'nın söylediklerini doğrulamazsa bir yere gitmeyeceklerini haykırarak söylerler. Şevket Paşa yerini Tahir Paşa'ya bırakmak zorunda kalır ve onun kesin olarak teminat vermesi üzerine Arnavut korucular sevinç gösterileri yaparlar[1]. Padişah ta ertesi gün dairesinin pencerelerinden birinden onlara gözükmek zorunda kalır."

Bu olay üzerine, resmi ve ilgili Türk Elçilikler'inin ciddi bir şey olmadığını söylemesine karşın, Avrupa'da oluşan heyecanı anımsatmak beyhude olur. En küçük kötümser bir haber bu heyecanı yeniden başlatmaya yeterlidir.

Selamlık Töreni'ni izlemek, bunun için gereken koşullar göz önüne alınırsa; İstanbul'a yapılan bir gezinin hiç te vazgeçilmez bir bölümü değildir.

---

[1] - Marsilya'daki Le *Sémaphore* gazetesi, 31 Ağustos 1906

Ben bu işi, Padişah'ın sağlığının ne durumda olduğunu gözümle görmek için bir görev olarak yaptım.

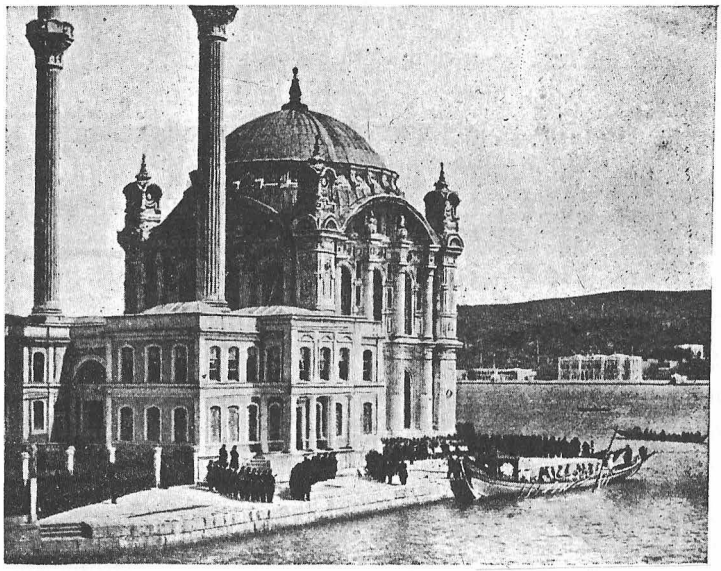

Ortaköy Camii - Eski Selamlık Töreni

Hangi Padişah olduğunu bilmiyorum ama eski Padişahlar'dan birisi, bir gün tanıklık yapmak için bir mahkemeye gider; ama yargıç, o Padişah'ın hiçbir Cuma namazına katıldığı görülmediğinden; onun gerçek bir Müslüman olmadığı gerekçesiyle onun tanıklığını kabul etmez. O dönemler kahramanlar çağıdır. Padişah bu kafa tutmayı bir şey söyleyemeden kabul etmek zorunda kalır ve çekilir. Ancak o günden itibaren, bütün Cuma namazlarına gitmeyi ihmal etmez. Ondan sonra gelen Padişahlar da onun gibi yaparlar ve bu Cuma namazlarına gidişte Selamlık Töreni yapılır. Bu törenin kökenlerin de ne olduğunu veya sadık uyruklarına Padişah'ın Saray'ına girdikten sonra değişmediğini kanıtlamak için mi onlara belli zamanlarda gözükmesi gerektiğini bilmiyoruz. Bunun önemi de yok. Bilinen, Padişahlar'ın her zaman bu zorunluluğa, çok ağır hasta olmalarının dışında kesinlikle uyduklarıdır.

Hatta Abdülmecid, can çekişir halde iken, atının üstünde iki yandan yaverleri tarafından tutularak Selamlık Töreni'ne katılmıştır. Ağır hasta olan V. Murad da, tahttan indirilmesinden altı gün öncesine kadar, her zaman bazan at üstünde, bazan arabayla Selamlık Töreni'ne, Boğaziçi ve Haliç'te demir atmış gemilerin gümbürtülü top atışlarının arasında katılmıştır.

Eskiden Selamlık Törenleri, hem görkemli hem de daha samimi bir hava içinde yapılırdı. Padişah, ibadetini yapmak için, İstanbul'un göklerinde minareleri yükselen sayısız camiden ya birine ya diğerine; bazan araba içinde, fakat daha çok atla ve gerçek fatihler olan atalarının soyundan gelmekten gurur duyarak giderdi. Onu çeviren ve onunla birlikte camiye giden kalabalık kumanda ile değil inanan gönüllerinin bütün gücüyle ve davulların onlara işaret vermesini beklemeksizin yaşa diye bağırırlardı.

Daha yakın zamanlarda; Abdülhamid'in tahta çıkıp, korkmuş hayvanlar gibi Yıldız'da inine kapanmasından önce; Padişahlar'ın kışın Dolmabahçe, yazın Çırağan Sarayları'nda oturduklarını öğrendim. Oradan, Selamlık Töreni'ne gitmek için beyaz ve altın kaplama, yirmidört çifte bir kayığa binerlerdi. Pırıl pırıl üniformaları içindeki kurmay heyetinin bindiği diğer kayıklar Padişah'ın kayığını izler, ister Boğaz'daki ilk iskele olan Beşiktaş'ın küçük camiine*, ister Galata yakınındaki Tophane'deki camiye** giderlerdi. İbadet bitince, çoğu zaman, uyrukları içindeki müminlerin kendilerini sağ ve esen görmelerini sağlamak için kent içinde dolaşarak saraylarına dönerlerdi.

Bugün durum eski uygulamaya hiç benzemez. Selamlık Töreni, Abdülhamid için katlanılması gerekli bir angaryadır ve ondan çabuk kurtulmak onu gerçekten mutlu edecek bir olgudur. Bu nedenle de törenin mümkün olan en kısa zamanda bitmesi ve inancı doğrultusunda daha az tehlikeli ol-

---

* - *Bu cami, o zamanlar deniz kenarına yakın olan Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'dir. Abdülhamid'in de Hamidiye Camii'ni yaptırtmadan önce en çok tercih ettiği cami idi. XVI. yüzyılın kaptanpaşalarından Sinan Paşa'nın yaptırttığı bir camidir (Çevirenin notu).*

** - *Söz konusu cami Nusretiye Camii'dir. II. Mahmud tarafından yapılmıştır. Bu iki camiin dışında Dolmabahçe'deki Bezmiâlem Valide Sultan Camii ile; Ortaköy'deki Abdülmecid'in yaptırttığı cami de bir çok Selamlık Töreni'ne konu olmuştur (Çevirenin notu).*

ması için; sırf bu töreni yapabilmek amacıyla Yıldız Sarayı'nın kapısının önünde Hamidiye Camii'ni inşa ettirdi*

Selamlık Töreni'ne katılmak istediğimizde; elçimiz Mösyö Constans'ın yokluğunda onun yerine işlerine bakan Elçilik Maslahatgüzarı Mösyö Boppe bizi kibarca uyardı: "Özellikle çok dakik olunuz! Tam saat 11'i çeyrek geçe Elçilik'te bulununuz."

Selamlık Töreni'ni -daha doğrusu Selamlık Töreni'ne giden Majesteleri İmparator Padişah'ın gidişini görmek için; tıpkı Fransa Cumhurbaşkanı'nın veya Almanya İmparatoru'nun bir yere gittiği zaman olduğu gibi yol üzerinde koruma önlemleri alındığından kuralsız ve koşulsuz bir şekilde gidilemez. Burada daha çok önlem ve formalite vardır. Protokol kılı kırk yarar, hatta daha sakınımlı ve biraz da bezdirici ve serttir.

Cuma gününden önceki Pazartesi, elçiliğe, Saray'a iletilecek bir dilekçe verilir; bu dilekçeye herhangi bir yanıt verilmesi âdet değildir. Tören günü redingotunuzu giymiş, tören yerine geldiğinizde; selamlık törenine kabul edilmediğinizi işitebilirsiniz. Böyle bir durum olunca ne yapılır bilmiyorum ama bu daima olası bir durumdur. Törene gitmek için elçilikte buluşulur; buradan elçinin veya elçilik çevirmenlerinden birinin yönetiminde grup olarak yola çıkılır. Padişah'ın bu şekilde hareket edilmesini, yakışık almaz hareketler yapacak kişilerden ve kendi uyruklarının çılgınca davranışlarından elçileri sorumlu tutmak istediği için uygun gördüğü sanılıyor. Ben burada bile, bile daha ateşli bir sözcük olduğu için "suikast" kelimesini kullanmak istemiyorum.

Bu Cuma, 25 Ekim 1906'da, Elçilik çevirmeni Mösyö Béguin-Billecocq'un yönetimi altında on kadar Fransız'ız. Araba ile Beyoğlu, Galata ve Pangaltı'nın alt taraflarından geçtikten sonra, Yıldız Sarayı'nın içinde bulunduğu tepenin ayaklarına geliyoruz. Burada, yolun iki kenarında, ayakta veya oturmuş olarak; İstanbul sokaklarında orada burada uzun cübbeleri ile gördüğümüz sevimli ve yöresel kıyafetleri içinde çeşitli gruplara rastlıyoruz.

---

* - *Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında, önceki Padişahlar gibi çeşitli camilerde Selamlık Töreni yaptırmıştır. Bu camiler arasında Ayasofya ve Eyüp Camileri gibi Saray'a epeyi uzak camiler de vardır. Hatta namazdan sonra karada veya denizde kısa ya da uzun bir gezi de yapardı. Bu konuda ilk Mabeyn Feriği Eğinli Said Paşa'nın anılarında açıklamalar vardır. Daha sonraları vehmi arttıkça; sarayına yakın camileri tercih etmeye başlamış ve en sonunda 1891'de saltanatının 15. yılında Hamidiye Camii'ni yaptırmıştır (Çevirenin notu).*

Onlar sessizce bekliyorlar. Kimi? Şüphesiz iyi bilgi alamadıklarından yahut aldatıldıklarından; sanki o kendisini sık sık gösterirmiş gibi; Halife'yi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesini göreceklerini düşünüyorlar. Büyük hata; onlar törene alınmazlar. Ayrıcalıklı yöneticiler dışında hiç bir Osmanlı bu törene katılamaz. Vesveseli Abdülhamid, uyruklarından birinin, muhafızlar tarafından parçalanma riskini göze alarak, vatanını baskı altında tutan tirandan ülkesini kurtarmak için kendisine bir bomba atarak ülkesi uğruna canını feda edeceğinden korkmaktadır ve aslında bu korkusunda haksız da sayılmaz.

Tören alanına daha bir kilometre uzaktayız ve şimdiden yolda sayısız devriyeler görüyoruz; bunların sayısı biz alana yaklaştıkça artıyor.

Arkadaşlarımızdan birisi:

- Eğer gideceğimiz caminin içinde hava soğuk olursa ne yapacağımızı biliyor musunuz? diye soruyor.

- Ama biz, herhangi bir camiye girmeyeceğiz ki!

- Nasıl! Padişah, ibadet etmeye gitmiyor mu? biz de bu törene katılmayacak mıyız?

- Cümlenizin ilk bölümü doğru, Padişah ibadet edecek; ama ikinci kısmı yanlış; biz bu törene katılmayacağız. Padişah camiye yalnız girer; bize gelince, dışarıda kalacağız; zaten durumu biraz sonra görüp anlayacaksınız.

Tören yerine geldik, bizi teras şeklinde uzanan ve ahşap çirkin bir kafesle çevrilmiş, yine kafes şeklinde bir kapısı olan ve yan tarafında yeni badana edilmiş ahşap bir barakanın bulunduğu set şeklinde bir yere götürdüler. Nazik bir mabeyinci, nişanlarla süslü üniforması içinde, sevimli bir şekilde ve saygılı bir havada, elinde bir kağıt tutarak bizi bekliyordu. Mösyö Béguin-Bellecocq da elinde bir kağıt tutarak ona yaklaştı. Tutuklular gibi sırayla çağırıldık. İsimlerimiz, niteliklerimiz ve kişisel özelliklerimiz kontrol edildi. Allah beni affetsin! Sanki bedenimizin ölçüsünü alıyor gibi dikkatli idi ve endişe ile Mösyö Bertillon'u araştırdım. Neyse olay bitti! İçeri girdik ve düzgünce yerlerimize yerleştirildik.

Bize verilen onur büyüktü, bunu yadsımıyorum. Fakat girdiğimiz bu terasımsı yer hiç rahat bir mekan değildi. Aslında bu rahatsız yere tıkılmamızın günahı, bizim en güzel aktrislerimizden birine aitti. Kısa bir süre önceye kadar, tören seyircileri hâlâ bazı gravürlerde resmi görülen bir pavyonda ağırlanıyorlardı. Bu şekilde en azından güneşten ve yağmurdan korunabili-

yorlardı. Ancak, bir süre önce yazı İstanbul'da geçiren ve İstanbul Valisi'nin oğlu ile arası iyi olan Matmazel J. S.; bu delikanlı tarafından Selamlık törenine getirildi. Gelgeç gönüllü ve bir parça da tam bir Paris fırlatması olan aktristimiz, Abdülhamid geçerken kibarca! haykırmaktan kendini alamadı: "Ne pislik... Şu surata bak! İnsanın içinden ona bir bomba fırlatmak geliyor!". Bu arada bazı sözcükleri örneğin "surat" ve "fırlatmak" sözcüklerini tıpkı Ivry milletvekili Mösyö Coutant gibi söylediğini de belirtelim. Ama bugün Türkler bizim dilimizin bütün inceliklerini... hatta argosunu gayet iyi biliyorlar.

Peygamber aşkına! Bu ne skandaldır! Vali'nin oğlu sapsarı oldu, polisler yaklaştılar! "Bu söylenenler doğru! Burada saklanmak çok kolay! Biz bunu hiç düşünmedik; bize yazıklar olsun!" diye mırıldandılar. Saray bu haberi duyunca heyecanlandı; aynı gece pavyon yıkıldı ve Matmazel J. S.'den de ertesi gün trene binip ülkeyi terketmesi rica edildi. Dolaşan söylentilere göre de; Matmazel J. S. Zât-ı Şahane'nin hoşuna giden her güzel kadına yaptığı ve çok ünlü olan huzura kabul edilme olanağını da kaybetti* Biz de rüzgârda donma şansını kazandık.

Şikâyet etmemeliyiz. Etrafımızda sayısız güvenlik sorumlusu var; ben seyirci başına onlardan iki kişi düştüğünü hesapladım. Bizim ayrı bir şan-

---

Mehmet Zeki Pakalın "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, 2. basılış, Cilt: I, s: 204 vd.'de yazdığı ayrıntılı "Cuma Selamlığı" adlı incelemesinde; yazarın anlattığı bu olayın kahramanını ünlü Fransız aktrisi Sarah Berhardt olarak göstermektedir. Sarah Bernhardt İstanbul'a 1888, 1904 ve 1908 yıllarında gelmiştir. Olayın gelişmesi Pakalın'a göre şöyledir: "Meşhur Fransız artisti Sarah Bernar, İstanbul'da bulunduğu sırada bu tribünlerden padişahın geçişini seyrederken yanındakilere:

-Abdülhamit vurulmaz diyorlar; halbuki şuradan tabanca ile pekâlâ vurulabilir demiş. Bu söz kulağına giden Abdülhamid, sorumluların seyircileri daha iyi gözetleyebilmeleri için kapalı olan tribünleri açtırmıştır".

Bu olayın, yukarıda anlatılanlara göre Sarah Bernhardt'ın 1904 gezisinde olması gerekir. Aktris 1844 doğumlu olduğuna göre o günlerde 60 yaşındadır. Bu durumda Paul Fesch'in anlattığı genç ve güzel aktrisin o olması olanaksızdır. Zaten bu ünlü artist yazı geçirmek için değil Aralık 1904'de temsiller vermek için İstanbul'a gelmiştir. Bu durumda kanımızca Pakalın yanılmıştır ve Paul Fesch'in söz ettiği Matmazel J. S.'in Sarah Bernhardt ile mesleklerinin aynı olmasından başka bir benzerlikleri yoktur (Çevirenin notu).

sımız da var; Fransız olduğumuzdan bizim yanımızda oğul Lefoulon'lar var*. Bunlar dört kişi; çok sevimliler; onlardan istediğimiz bilgileri bize veriyorlar; ancak gerektiğinde bizi çok nazik olduğu kadar, enerjik olarak ta bir güzel ıslatmaktan çekinmeyeceklerini sanıyorum. Ama şimdilik öyle bir durum söz konusu değil. Bu arada bizden kibarca pardesülerimizi çıkarmamızı ve ellerimizi cebimize sokmamamızı istiyorlar. Ee ne yapabiliriz, kabul edeceğiz. Çünkü pardesülerimiz ve ceplerimizde bombalar saklanabilir! Fotoğraf makinesi ve dürbün ise kesin surette yasak. El kol hareketleri de yasaklar arasında.

Yıldız ve Hamidiye Camii - Süvari Birlikleri'nin gelişi

Askeri birlikler sıralandılar bile; daha sonra diğer birlikler gelip ilk sırayı ikileyip, üçlüyorlar. Kara ve deniz askerleri, Bingazi zuhafları, istihkamcılar Almanlar'ınki gibi geçit adımlarıyla, biraz sinirli ve kesik kesik önümüzden geçiyorlar. Elbiseleri pırıl pırıl, donanımları yeni. Bu durumları ile Bulgar sınırında veya Osmanlı Bankası önünde rastladığımız yırtık pırtık elbiseli zavallı askerlerle hiç bir benzerlikleri yok. Burada yalnızca Efendileri için bulundukları duyumsanıyor ve Efendileri'nin dışında hiç birşey de önemli değil;

* - *Daha önce belirtildiği gibi Baba Lefoulon, Padişah'ın gizli polis örgütünde genel müfettiş idi. O emekli olduktan sonra dört oğlu bu teşkilatta müfettiş yardımcısı olarak göreve devam ediyorlardı (Çevirenin notu).*

hatta vatan bile. Yine hissediliyor ki, Padişah onları hoş tutuyor, onlara çeşitli ayrıcalıklar tanıyor. Şurda yahut burda bir savaş çıksa, onların kurşunların karşısına çıkmaması sağlanacak; halbuki onlar bunun aksini yeğleyeceklerdir; çünkü bütün Türk askerleri gibi onlar da cesur askerlerdir.

Sıraları gelince atlı birlikler gözüküyor; fakat fazla yaklaşmıyorlar. Gayrimüslimlerin 500 metreden daha çok yaklaşması yasak olan ve zaten bu işe kimsenin de hemen ve sert bir şekilde tutuklanacaklarını bildikleri için cesaret edemeyeceği camiin yanında, hafif süvariler ve Ertuğrul mızraklı birlikleri* yığılıyorlar.

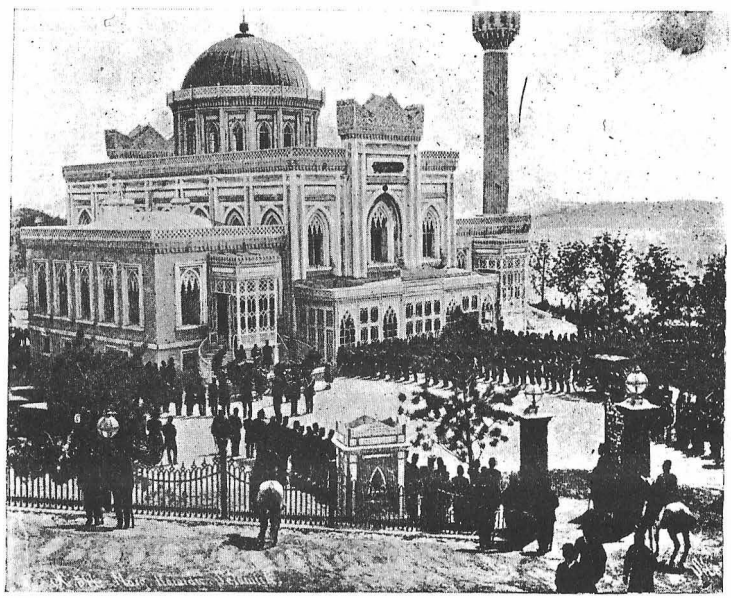

Hamidiye Camii Padişah'ın ibadet ettiği sırada

* - *Padişah'ın Birinci Kâtibi Tahsin Paşa'nın anılarında da yazdığı gibi, Arnavut ve Arap asıllı muhafızların yanında, Abdülhamid'in en güvendiği korumaları, o zamanki adıyla Ertuğrul Sancağı olan Bilecik özellikle Söğüt'ten gelen ve Osmanoğulları'nın menşei olan Karakeçili oymağının mensupları idi. Geceleri uyurken kapısının önünde bunlar nöbet tutardı (Çevirenin notu).*

Bizim bugün izlediğimiz Selamlık Töreni'nde, halkı tarafından Padişah'ın gürültülü bir şekilde alkışlandığını gördüğümüzü yazan gazetelerin öykülerine güvenmemek gerekir. Çünkü halk hiç bir yerde yok.

Atlı birlikler ve piyadeler geçerlerken bir marş çalıyorlar, marş bittiği zaman yine aynı marş tekrar başlıyor. Bu marş J. M. Kral'ın *Viennoise* marşı. Bu devam eden yinelemeler can sıkıyor ve sinirleri geriyor.

Lefoulon kardeşlerden birine:

- Müzisyenlerin repertuvarlarında bu marştan başka bir şey yok mu? diyorum?

- Ooo Mösyö, her halde canınız şaka yapmak istiyor!

- Peki öyleyse niye başka bir şey çalmıyorlar?

- Majesteleri İmparator bu marşı çok seviyor da ondan.

Bu yanıt karşısında susuyorum. Ama kendi açımdan, gerçek nedenin öyle olmadığını; Majesteleri İmparator'un atlarının bu havayla eğitildiği, başka hiç bir marş çalmadan yalnız bu marşın uzun yinelemelerinden sonra; atların bu marşı uzaktan da işitseler, bize sevimsiz gelen bazı akrobasi hareketlerini kolaylıkla yapmaları için bu marşın sürekli çalındığını düşünüyorum.

Tören saati yaklaşıyor; bulunduğumuz yeri sınırlandıran ve cami yolu üzerine konulmuş olan trabzan kaldırılıyor. Yola iki metre mesafede sıralanıyoruz. Yüksek rütbeli görevliler Saray'dan çıkmaya başlıyorlar. Vücudunu saran güzel redingotu ile bacaklarının üzerinde dimdik bu dev gibi zenci kim? İhtiyar mı? Şüphesiz ama yüz çizgilerinden bu pek belli olmuyor. Sarsak sarsak ilerliyor. Bu Büyük Harem Ağası olup resmi ünvanı *Dar-üs-Saadet-üş-Şerife Ağası'*dır. "Esenlik Kapısı'nın Koruyucusu" olarak çevrilebilir. Şehzadelerin dışında Sadrazam ve Şeyhülislam ile birlikte Altes ünvanını taşıyabilen tek kişidir* Bu adamın geçişini gözetlerken Moltke'yi ha-

---

* - *Altes ünvanı bilindiği gibi Batı'da ancak; kral kanından gelen prens ve prenseslere verilen bir ünvandır. Osmanlı protokolünde bu ünvanın karşılığı yoktur. 1846 yılında kabul edilen resmi elkâb (Resmi ünvanlar) usulüne göre her mevkiin başına getirilecek lakâb belli idi. Örneğin burada adı geçen Dâr-üs-Saade ağalarına "Devletlû, inayetlû" denilirken sadrazamlara "Fahametlû, devletlû" denilirdi ve devlet protokolündeki en üst lakâb, sadrazama verilen bu lakâb idi (Çevirenin notu).*

tırlıyoruz*; hiç bir erkeklik görevini yapmayı bilmeyen bunlar için "yetenekleri eksiltilmiş memurlar" demişti. Harem ağasını, saçlarını askerlikte ağartmış yaşlı başlı generallerin yarı bellerine kadar eğilerek selamladığını görüyoruz. Onun gücü, eskiye göre her ne kadar azalmışsa da yine de Zât-ı Şahane'nin yanında büyük bir etkinliği vardır!

İşte arabalar! Birinci araba *Valide Sultan*'ın arabası. Padişah'ın annesi Valide Sultan diye anılır. Abdülhamid çocuk yaşta annesini yitirdi; ama Padişah ailesinin kadınlarının başında olmak ve onları yönetmek için bir Valide Sultan veya Kadın Efendi'ye gereksinim vardır. Abdülhamid bu iş için babası Abdülmecid'in karılarından birini, dördüncü kadınefendiyi seçti; zaten diğerleri ile iyi ilişki içinde değildi[2]. Kapıdan çıkan ikinci arabada, yüzlerini örten ince keten tül arkasından hatları fark edilen sevimli genç kız yüzleri görüldü. Bunlar Saray kadınları idi. Karılar yahut gözdeler**. Kim bilebilir? Birdenbire bir peçe düşüyor; arabada onlarla birlikte bulunan harem ağalarından biri atılıyor ve peçe yerine konuyor. Bununla birlikte biz, ancak Musset'nin*** dizeleri ile anlatabileceğimiz dünyanın en güzel ve çekici yüzlerinden birini görecek zamanı bulabiliyoruz.

Ey okuyucu, gerçekte onun portresini çizebilmek için;
Bir damla beyaz sütten daha iyisini bulamazdım.

---

* - *Kont Helmuth von Moltke (1800-1891). Çok ünlü Alman mareşali. Gençliğinde, II. Mahmud'un saltanatı sırasında Prusya ordusunda çalışırken askeri uzman olarak Türkiye'ye gelmişti. Türkiye anılarını yayınlamıştır ve bu yapıt dilimize çevrilmiştir (Çevirenin notu).*

2 - Sözü edilen Altesleri Kadın Efendi 1906 Aralık'ının ilk günlerinde vefat etti.
Çevirenin notu: Burada söz konusu olan Perestü Kadınefendi'dir. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadınefendi, oğlu yedi yaşında iken ölünce, Abdülmecid ona annelik etmesi İçin Perestü Kadınefendi'yi seçmiştir. Perestû Kadınefendi, Abdülhamid'e şefkat ile annelik etmiş, o da kendisine saygıda kusur etmemiştir. Yazarın söylediği gibi Valide Sultan'lık makamına Abdülhamid tarafından seçilmesi söz konusu olamaz; çünkü kendisine annelik etmesi için Perestû Kadınefendi'yi seçen babası Abdülmecid'dir ve bu seçimden sonra Abdülhamid, Padişah olunca otomatik olarak Perestü Kadınefendi de Valide Sultan olmuştur.

** - *Selamlık resmine iştirak eden Saray kadınlarının Padişah karıları yahut gözdelerinden daha çok, Padişah'ın kızları olması muhtemeldir (Çevirenin notu).*

Alfred de Musset (1810-1857). Fransız şair, oyun yazarı ve romancısı. Acıların ve büyük hırsların ozanıdır (Çevirenin notu).

İşte hayal gücüm çalışıyor. Bu genç kadın kimdir? Padişah'ına ve Efendisi'ne refakat etmek ayrıcalığına sahip olan bu gözde kimdir? Hemen bu anda aklıma dün bana anlatılan bir öykü geliyor.

Merhum İbrahim Paşa
Eski Tören Yöneticisi

Hastalanan Padişah, yiyecek olarak ancak bir parça süt içebiliyor. Hiç şüphesiz Saray'da Anadolu'da yetişen en iyi ve en taze elma ve armutlarla beslenen görkemli inekler var. Ama bunları sağmakla görevli köleye güvenilebilir mi? Abdülhamid, bu ineklerden en iyi ve sağlıklı olanını lüks bir ahıra çevrilen odasının yanındaki diğer bir odaya getirmekte tereddüt göstermiyor. İneği sağmak görevini de 1903 yılının 27 Ramazan'ında kendisine sunulan kızların arasından seçtiği ve özel bir sevgiyle şımarttığı kadınlarından birine veriyor*.

Şüphe yok ki benim gördüğüm bu kadındır!

Öğleye beş var. Müezzin minareye çıkıyor ve ezan okuyor. Müezzinin bir tenoru kıskandıracak muhteşem sesi arkadaşımı mestediyor ve "Bu adam Opera'da çalışsaydı çok para kazanırdı" demekten kendini alamıyor. Fes giymiş tanımadığımız birisi: "O, bundan daha iyisini kazanacaktır Mösyö; eğer kesintisiz olarak yedi yıl müezzinlik görevini tamamlarsa; Peygamber'in sözüne göre; o, ebediyen Cehennem ateşinden kurtulacaktır!" diye mırıldanıyor.

Tam öğle vakti. *Viennoise* marşı kesiliyor. Solumuzdaki bando *Hamidiye Marşı*'na başlıyor. Padişah bu marşta daha çok Türk ulusal müziğinin yer almasını istemiştir. Abdülhamid bu konular da çok dikkatlidir[3].

---

* - *Yazarın burada vurgulamak istediği; her yıl Ramazan'ın 27. gününe rastlayan Kadir gecesinde Padişahlar'a bir bakire kızın sunulduğu şeklindeki söylentidir (Çevirenin notu).*

3 - Majesteleri Sultan II. Abdülhamid Han'ın Marşı. Necib Bey tarafından bestelenmiş, C. Cuatelli tarafından uyarlanmış ve notaları Hacı Emin Bey tarafından taşbaskıya geçecek şekilde yazılıp Osmaniye Matbaası'nda basılmıştır.

Tören Yöneticisi

Birkaç dakikadan beri, hava kapandı; kocaman kara bulutlar üstümüzde dolaşıyor, yağmur yağması olasılığı büyük. Bizi kollamakla görevli oğul Lefoulon'a korkumu söylüyorum. O, bana "Merak etmeyiniz. Padişah'ın saati yahut zamanı denilen Selamlık Töreni sırasında hiç bir zaman yağmur yağmaz" diye cevap veriyor.

İmparator'un kortejinin ilk sırasında Muhafız Alayı elemanları arasından özenle seçilmiş astsubaylardan oluşan seçkin bir birlik bulunuyor. Omuzlarında gururla nikelajlı tüfeklerini taşıyorlar. Onların arkasında; kılıçları kınlarında ve kollarını sallayarak görkemli bir şekilde general ve albaylardan oluşan iki sıra halindeki bir grup geliyor. En sonunda! Padişah göründü! Padişah görünür görünmez bütün birliklerin önündeki bandodaki davul ve trampetler çalınmaya başlıyor; bu işaret üzerine binlerce göğüsten hep birlikte, yüksek sesle şu haykırma ortalığı çınlatıyor: "*Padişahım Çok Yaşa!*" * Padişah, körüğü yarım açık bir faytona binmiş geliyor. Faytonun içinin zırhlı olduğu söyleniyor; fayton Hamidiye Camii'ne giden yokuştan yavaş yavaş iniyor. Padişah'ın karşısında; süpürge gibi geniş sakallı, ama bakışları açık yürekli ve dürüst olan enerjik görünüşlü Serasker oturuyor. Padişah'ın arabasının arkasında ise elbiseleri madalyalar ve kordonlarla kaplanmış askeri ve sivil erkân, vücutlarıyla bir siper yaparak birbirleriyle itişerek geliyorlar.

İri yarı, zayıf olan Abdülhamid, deri düğmeli deniz mavisi bir pardesünün altına kestane rengi bir elbise giymiş; üstünde herhangi bir mücevher veya madalya yok. Boyadığı için simsiyah olan bir sakal; kemikli, solgun, elmacık kemikleri çıkık ve Ermeni olan annesinden** dolayı uzun olan burnu-

---

* - *Yazar, bu sözleri Türkçe söyleyişiyle yazmış ve anlamını hemen yanında vermiştir (Çevirenin notu).*

** - *Abdülhamid'in annesinin Ermeni olduğu doğru değildir. Önceleri Batılı yazarlarca ortaya atılan bu sav, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra onu aşağılamak isteyen Türk yazarları tarafından da çokça söylenilmiştir. Hatta Osman Nuri, kitabında ima yoluyla da olsa babasının Ermeni olduğunu bile iddia etmiştir. Ermeni kaatili olarak tanıtılıp, anasının Ermeni olduğunu söylemek herhalde bu iddiada bulunanlar için;*

nun ikiye ayırdığı yüzünü çerçeveliyor. İlk bakışta insan, onun hasta olduğuna inanmaz. Ama iyice gözlemlerse bu kez de hastalığından şüphesi kalmaz. Elmacık kemikleri kırmızıdır; bu doğru ama çok fazla kırmızıdır. Bu durumuyla yüzü, sanki ateşler içinde yanan bir çocuğun yüzü gibidir. Bu durum hiç kuşku yok yüzüne sürdüğü allıktan ileri gelir; ayrıca törenlerde iyi görünmesi için yaptırdığı ve hem deriye daha çok kan gelmesini sağlayan hem de kasları güçlendirip onlara çeviklik veren kafein enjeksiyonları da bu etkiyi yaratabilir. Kafein enjeksiyonu yaptırmanın bazı sakıncaları muhakkak vardır. Gizli olarak kafein enjekte edilen atların birdenbire zayıflayıp, çöküverdikleri görülmemiş midir? Merdiven korkuluğunu tutarak camiin merdivenini çıkarken; yürüyüşü esneklikten yoksun, gevşek; hareketleri sert ve sarsakça; her basamakta bacakları kendiliğinden hareket ediyormuş gibidir...

Padişah camiin içine girip; törene katılan Şeyhülislam, Ulema, İmamlar gibi Majesteleri'nin din adamları olan yakınlarıyla sohbet eder.

Onu ibadeti ve sohbetleri ile orada bıralım. Bizim için daha az sıkıcı olmayan bazı kayıtlar yine sürmektedir. Toplama kampımızda bir süre daha kalmak zorundayız.

Sağda; parmaklıklardan pek uzak olmayan bir yerde gür ve yeşil bir çimenle ayrılmış geniş ve dairemsi bir alan; o kadar kişinin ölmesine neden olmuş 21 Temmuz 1905'teki bombalı suikastin yerini belirtiyor. Bu suikastin tamamen aydınlatıldığı söylenilemez. Lefoulon'lar, doğal olarak resmi açıklamayı esas alarak bize öyküyü anlatıyorlar. Ermeniler, oturma yerinin altın-

---

Abdülhamid'i aşağılamanın ayrı bir yoludur. Osmanlı Sarayı haremine XIX. yüzyılda gelen cariyelerin hemen hepsi Kafkasya kökenlidir; Ermeni asıllı cariye haremde pek rastlanan bir olgu değildir. Osmanlı Hânedanı konusunda pekçok kaynağı inceleyerek bir eser meydana getiren Gültekin Oransay'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda kim kimdi? Ankara 1969" adlı eserinin 282. sayfasında Abdülhamid'in anası Tirimüjgan Kadınefendi için verilen bilgiler, onun Ermeni olması savının temelsizliğini kanıtlar. Buna göre Tirimüjgan Kadınefendi; Çerkes asıllı olup Şapsıh oymağındandır. Yeşil ela gözlü, uzun ve açık kumral saçlı, teni apak ve saydam çok güzel bir kadındır. Abdülmecid'in en sevdiği kadınlarından olup, ona biri Abdülhamid olmak üzere üç çocuk doğurmuş; 1819-1853 yılları arasında yaşayıp veremden ölmüştür (Çevirenin notu).

daki sandığa bir bomba koydukları bir arabayı kiralıyorlar. Araba için de bir arabacı bulup, onu, kendisine gösterdikleri bir düğmeye basınca Padişah'ın fotoğrafının hemen alınacağını söyleyerek kandırıyorlar. Bu arada düğmeye basınca bir elektrik kontağının oluşacağını söylemek gereksiz. Arabacı kendisine söylenenleri yapıyor ama biraz acele ediyor. Padişah'ın çıkmasından birkaç dakika önce bazı gürültüler duyunca; uygun anın geldiğini sanıyor. Bomba patladığı zaman Abdülhamid hâlâ camiin içindedir ve daha fazlası hiç bir şekilde yara almayacak kadar da uzaktır*.

Arnavut Muhafızlar

Diğer taraftan, bu olayın başlıca faili olarak tutuklanan ve mahkûm olan Belçikalı Joris; bu işte, bütün varsayımlara açık şüpheli bir rol oynamıştır.

---

* - *Paul Fesch'in söylediği bu resmi açıklama; bir çok yapıtta anlatılan bu suikast ile ilgili resmi raporlarla çelişkilidir. Bu yapıtlarda anlatılan; bombanın, çok dakik olan Padişah'ın bir çok kez gelip gidişi izlendikten sonra, otomatik olarak patlayacak şekilde yani saatli bomba olarak hazırlandığı, ancak o gün bir rastlantı eseri Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Padişah'ı alışılandan daha uzun süre lafa tuttuğu ve bu sırada bombanın patladığı şeklindedir (Çevirenin notu).*

Marsilya'da çıkan *Sémaphore* gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından verilen bazı ayrıntıları burada belirtmek istiyorum:

"Joris, tutuklanır tutuklanmaz herşeyi inkâra başladı. Ona karşı ciddi kanıtlar da yoktu. Polis onu; körlemesine, içgüdüsel bazı şüpheler üzerine kurulmuş belirsiz bazı tahminlere dayanarak tutuklamıştı. Onun yapacağı, kesin bir şekilde bütün suçlamaları yadsıyarak kendi kabuğuna çekilmek olmalıydı. Joris ise böyle davranacak yerde rastladığı insanlarla olan ilişkisini anlatırken karmakarışık açıklamalar yaparak kendisini ele vermeye başladı; sonra, birdenbire kesin bir şekilde itirafçı olma yolunu seçti ve herkesin rolünü özenle belirterek, suikastin nasıl hazırlandığı, nasıl yürütüldüğü ve gerçekleştirildiği hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. Kendi ailesini bile suçlamayı ihmal etmedi. Bütün bu açıklamaları yaptığı sırada, soruşturmanın yapıldığı Yıldız Sarayı'nda idi. Kendisinden büyük hizmetler beklenen veya söz verilen ödüllerden göstermelik olarak ağzına bir parmak bal çalınan Joris'e sorgulaması sırasında çok büyük özen gösterildi, nazı çekildi ve hatta üstüne titrendi.

Sorgulamada ve mahkemedeki Joris'in ifadelerinde bir konu çok çarpıcı idi; bu da kendisini ısrarla anarşist olarak göstermesi ve suikastin yalnızca Ermeniler tarafından değil Avrupalı anarşistlerce de hazırlandığını vurgulamasıydı. Bu tezin Osmanlı Hükümeti'nce ortaya konulduğu söyleniyordu. Neden olarak ta böyle bir olayın Kapitülasyonlar'da bir gedik açması için kullanılabileceği olanağı gösteriliyordu. Bu amaçla Osmanlı Hükümeti zaten sabırla ve yorulmaz bir devamlılıkla çaba gösteriyordu. Bu olayla bir gedik açılırsa arkasından Kapitülasyonlar'ın bütünüyle ortadan kaldırılması gündeme gelebilirdi. İstanbul'daki Avrupalılar'ın düşüncesi bu şekildeydi. Joris, Yıldız'da bulunduğu sıralar iyice bu işe "hazırlanmış"tı; şimdi de "Sultan'ın Tanığı" gibi ortaya çıkmıştı"[4].

Ancak, bütün bu söylenenlerin dışında başka ve daha önemli bir şey vardı ve basının bu olaydan çok az bilgisi bulunuyordu. Resmi ve halka açıklanan araştırmaya paralel olarak gizli bir çalışma daha yapıldı. Bu araştırmanın ne tutanakları ne sonuçları halka açıklanmadı; çünkü bu kez suikastten sorumlu olan şüpheliler Türkler idi. Padişah ne bahasına olursa olsun hayatına karşı yapılan bir suikastin, Ermeniler ve yabancılardan başkalarına mal edilmesini kabul edemezdi.

---

4 - *Le Sémaphore,* 5 Ocak 1906.

Bu araştırma komisyonunun başkanlığını Serasker yaptı. İşte onun Padişah'a verdiği raporunun geniş bir özeti:

Suikasti; Padişah'ın Hamidiye Camii'ne haftada bir yaptığı ziyaretteki davranışlarını ve tören usullerini en küçük ayrıntısına kadar bilen bir Müslüman Türk yapmıştır.

Rapora göre; bu Türk, Saray'ın gizli bir ajanıdır ve Yıldız hizmetkârlarının özel giysisi olan; siyah pantalon, aynı kumaştan ve astarsız, yukarıdan aşağı düğmeli bir redingot giymiş olarak bulunmuştur.

Serasker Rıza Paşa

O, nasıl olunduğu bilinmeyen ve ne de kimin koruması ile gerçekleştiği saptanamayan (bunun belirlenmesi ikinci bir komisyonun çalışma alanına girmektedir) bir şekilde; bazan Padişah'ın geçişinde bir sıra oluşturan ve Fehim Paşa'nın emri altında olan deniz subayı "gözlemciler"in bulunduğu bölüme geçmiştir[5].

Cesedi, bombanın patlaması ile oluşan çukurun birkaç adım ötesinde bulunmuştur. Elleri, ayakları ve vücudunun alt kısmı korkunç bir şekilde parçalanmıştır ama başı, müthiş bir kasılma ve büzülmeye karşın bir hasar görmemiştir ve yüzü gayet iyi tanınabilmektedir.

Cesetlerin ilk tetkiki sırasında yapılan araştırmada; onun üstünde, redingotunun iç cebinde, önemsiz iki dilekçe bulunmuştur.Gelenek olduğu üzere, bir ihsan almak için bu dilekçeleri, kortejin geçişi sırasında Padişah'a veya üst görevlilerden birine verecekti.

Evinde yapılan bir araştırmada; adı *Kerim* olan bu kişinin Heybeliada' daki Askeri Deniz Okulu'ndan mezun olan *eski bir bahriye elektrikçisi* olduğu ortaya çıkmıştır. Kendisi, polis veya daha doğrusu muhbir olmak için orduyu terketmiştir.

Raporda, Kerim'in belgeleri arasında, Arap harfleri ile yazılmış mektuplar bulunduğu iddia edilmektedir. Bu mektuplarda imza yerine numaralar vardır. Mektuplar çok mükemmel bir ifade tarzı ile kaleme alınmışlardır. Mektupları

---

5 - Burada, bomba yapmayı ne kadar iyi bildiğini gördüğümüz bu garip polis şefinin, Fehim Paşa'nın adına rastlamak çok ilginçtir.

yazanlar, Padişah ve danışmanlarının yaptıklarını iddia ettikleri katliamlara ateş püskürmekte ve eğer Türkiye'nin başında adil ve özgürlükçü bir Padişah olursa vatanı kurtarmanın mümkün olduğundan söz etmektedirler.

Sözü uzatmadan durumu özetlersek; araştırmanın sonuçlarına göre, Kerim, Bahriye'den çaldığı malzeme yardımı ile elektrik ve balistik konusundaki bilgilerinden de yararlanarak bombayı yapmıştır.
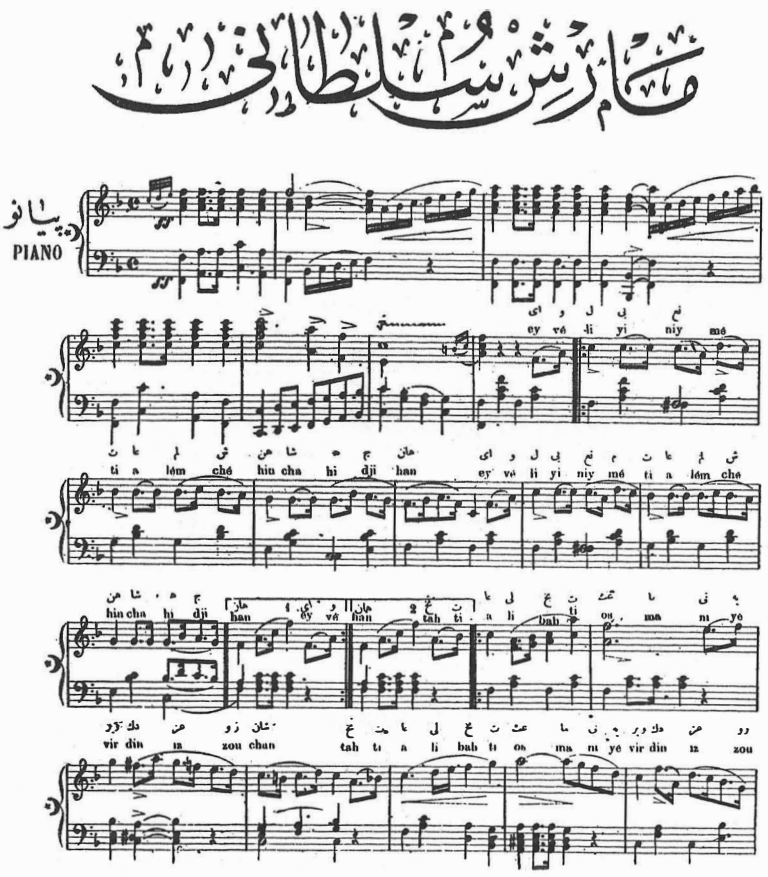
Hamidiye Marşı
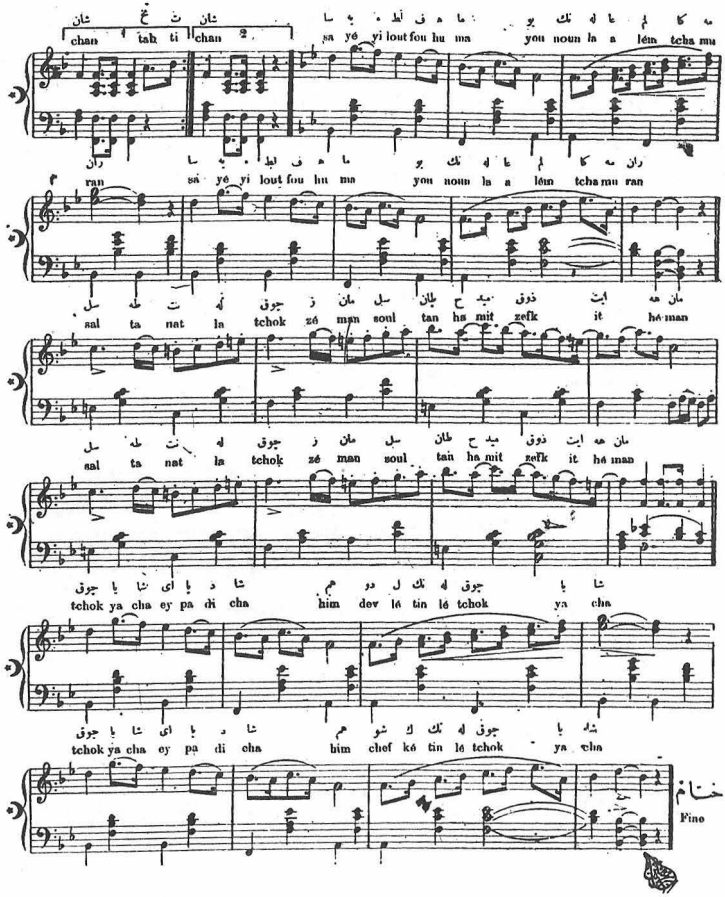
Hamidiye Marşı (Devamı)

Yıldız Sarayı'ndaki özel dairelerde, en az yüz kişilik bir grup; araştırmanın sonunda sürgüne gönderilmek üzere, tutuklanmayı beklemektedir.

Çeşitli Türk liselerinde öğretmenlik yapan ünlü bir hoca olan Şevket Bey Beşiktaş'ta tutuklandı. Kendisi, suikastten bir gün önce, geceleyin birçok camiin bu arada Galatasaray Lisesi Camii'nin iç duvarlarına küçük kare şeklindeki kâğıtlardan oluşmuş bir afişi asmakla suçlanıyordu.

İşte tutanaklara göre afişte yazılanlar:

"Gayr-i Müslimleri katletmeye devam ederek, hükümet bizi göz açtırmayan bir köleliği kabule zorluyor. Haydi Müslümanlar, ilahi yasalar bize bunu buyuruyor; bakışlarımızı Mekke'ye çevirelim ve bu katliam ve büyük haksızlıklar nasıl yapılıyor düşünelim.

İnanmışlar ve sakin bir bilinçle düşünen herkes; o zaman hiç güçlük çekmeden olanları görecek ve herkesin özlemlerine yanıt vermenin gerekliliğini anlayacaktır.

Eğer çok yakın olan bir günde, bizim dolaysız olarak işe karışmamız gerekirse; bugün istibdat yönetimi tarafından kalplerimizde ve beyinlerimizde baskı altında tutulan bütün isteklerimizi yüksek sesle haykıralım".

Kurak gibi gözükürken bile masum kurbanların kanlarının suladığı bu toprağa bakarken, aklımıza bütün bu varsayımlar ve gerçekler geliyor. Kurbanların kanı birbirine karışırken, bir Hıristiyan'ın tohumunu ektiği söylenen bu olayda, bu Müslüman kanı, sanki Osmanlı sorununda hiçbir öç alma düşüncesini yeşertmemiş gibi farzediliyor!

Böyle düşüncelere bir ara verelim! Camiin civarında bir hareketlilik gözleniyor. Diz çökmüş bazı müminler ayağa kalkıyorlar. Tören bitti.

Padişah camiden çıkıyor. Bu kez iki kişilik bir arabaya geçiyor. Körüğü daima yarı inik olan bu yeni arabaya, sağ tarafına en çok sevdiği, dördüncü oğlu Burhaneddin Efendi'yi alarak, biniyor. Arabayı kendi kullanıyor ama iddia edildiği gibi atları dört nala koşturmuyor, atlar onu çekiyor. Arabanın gerisinde memurlar ve paşalardan oluşan bir kalabalık onları izliyor. Bizim önümüzden geçerken, parmakları arasında yumuşakça tuttuğu dizginlere bakıyorum; o dizginleri sıkmıyor, gevşekçe tutuyor. Yola alışkın olan atları doğruca Saray'a doğru gidiyorlar. Uzakta *Hamidiye* marşının son akisleri duyulurken o, atları yönetmiyor, atlar kendiliğinden gidiyorlar. Son kez duyulan Hamidiye marşının sözlerini şöyle çevirebiliriz:

Ey! Dünyanın velinimeti, hükümdarlar hükümdarı
Osmanlılar'ın Yüksek Tahtı'na şeref verdin.
Senin sayende dünya rahat ve mutlu
Sultan Hamid saltanatınla
Uzun zaman mutlu ol.

Padişahım devletinle çok yaşa
Padişahım yüceliğinle çok yaşa.*

Belki bu sırada Padişah, camiin eşiğinde iken bir hademenin (alt düzey görevli) kendisine söylediği ve söylenmesi bir gelenek olan şu sözcükleri anımsıyordur: "Padişahım gururlanma ve hatırla ki senden büyük Allah var!..."

Birlikler dağılıyor ve yerlerine gidiyorlar; ama her zaman olduğu gibi yemek yemek için değil; çünkü Ramazan ayındayız. Nihayet biz de serbest kalıyoruz ve Beyoğlu'na dönüyoruz. Dönerken yolda, hep Padişah'ı görmek umudu ile bekleşen kaygısız ve tasasız hacıları yeniden görüyoruz.

Saray'a dönüşünde, Abdülhamid, gazetelerin resmi ve zorunlu bir not olarak Zât-ı Şahane'nin sağlığı üzerinde dünyaya güvence veren sözler yazmaları amacı ile, mabeyincileri vasıtasıyla ve kısa bir süre için bir yahut iki büyükelçiyi huzuruna kabul eder. Sonra da gelecek Selamlık Töreni'nin yorgunluğunu karşılamak üzere yedi gün dinlenmeye çekilir. Abdülhamid hastadır; ölüme mahkûmdur ve bunu o da biliyor. Bu duruma; hasta olduğunu göstermemek için -onun geçerli olan gerekçeleri ne olursa olsun- gösterdiği çaba da tanıklık ediyor.

Çok genç yaşta veremden ölen annesinin** sağlık durumu ile onun hastalığı arasında bir ilişki kurulmak isteniyor. Ne de olsa, o yaşta bir adamda

---

* - *Marşın orijinal metni şöyledir:*
Ey Velinimet-i âlem, ey Şehinşâh-ı cihân
Taht-ı âlî baht-ı Osmani'ye verdin izz-ü-şan
Sâye-i Lütf-ü Hümayun'unla âlem kâmran
Saltanatla çok zaman,
Sultan Hamid zevk it hemân
Çok yaşa ey Padişah'ım, devletinle çok yaşa
Çok yaşa ey Padişah'ım, şevketinle çok yaşa.
(Çevirenin notu).

** *-Abdülhamid'in yalnız annesi Tirimüjgan Kadınefendi değil, babası Sultan Abdülmecid de genç yaşında, daha kırkını doldurmadan veremden ölmüştür. Dedesi II. Mahmud'u öldüren hastalık ta veremdir (Çevirenin notu).*

soya çekimin izleri araştırılmalıdır. O kadar yıprattığı organizması ile* bu kadar yaşayabilmesi bile şaşırtıcı değil midir? Aslında 65 yaşındaki bir adamın bazı hastalıkları olması da gayet doğal bir olaydır.

Ama onun hastalıkları nelerdir? Hiç kimse bilmiyor, doğal olarak hiç kimse derken basit ölümlüleri kastediyorum. Eğer gazetelere inanmak gerekirse, dünyada hiç bir hükümdar, aynı anda onun kadar bir çok hastalıkla boğuşmak zorunda kalmamıştır. Basın, tahmin de olsa, ciddiye benzeyen veya makûl gözüken en küçük dedikodunun üzerine zevkle atlamaktadır. Muhabirlerin hayal güçleri gemi azıyı almakta ve bir meslektaşları bir hastalık tanısı ileri sürdü mü; bu olay; hastalığı ağırlaştıran, hafifleştiren, hastalık belirtilerinin özelliklerini anlatan çeşitli değişikliklerle süslenmektedir. Böylece Abdülhamid zaman zaman şu hastalıkların hepsine yakalatılmıştır: üremi, basit veya kan kaybına da neden olan böbrek kumu, hafif bir üşütme veya göğüs anjini, mesane girişinin irinle dolduğu bir mesane iltihabı durumu veya omurilik hastalığı, mesane nezlesi, prostat büyümesi veya prostat kanseri; omurilik kanseri veya böbrek kanseri, karaciğer veremi veya albüminli kronik nefrit vs., vs.

Ali Nuri'ye göre, bir kaç yıl önce üreme organlarında veremli bir çıban tanısı konulmuştur. Daha o dönemde, bir insanın böyle bir hastalıkla uzun zaman yaşamasının olanaksız olduğunu söyleyen uzmanlar; pek istenmese de bir ameliyat gerekliliği hususunda gerekli uyarıyı yapmışlardır. Ama Abdülhamid hiç bir zaman ameliyat olmak istemez veya olamaz. Bir yandan her ameliyatın şüpheli bir tarafı olabileceğinin kendisine verdiği korku; diğer taraftan böyle bir ameliyatın onun *"erkekliği"*ne mal olacağını bilmesi ameliyat olmasını önlemektedir. Muhammed'in dininin yasasına göre, Halife, bu özel niteliğinde her zaman tam gücünde olmak zorundadır[6].

---

* *Yazar, Abdülhamid'in "o kadar yıprattığı organizması"ndan söz ederken; bütün geleneksel Abdülhamid karşıtları gibi, onun özellikle kadınlara düşkün ve sefih bir hayat yaşadığını ima etmek istiyor. Ancak daha sonra Abdülhamid'i tanıyanların anılarından anlaşılacağı gibi bu iddia çok abartılıdır. Aksine Abdülhamid, sağlığına çok dikkat eden ve sade yaşayan bir kişidir. Çok az yemek yemekte, sabahleyin soğuk su ile yıkanmakta, gençliğinde yaptığı at ve su sporlarını bu kez Saray içindeki uzun yürüyüşlerle devam ettirmektedir. Tek kötü alışkanlığı kahve ve sigara içmektir; bazıları arada bir konyak içtiğini de söylerler. Yazarın bu yapıtta uzun uzun vurguladığı gibi hastalıklı bir adam da değildir. Bunun bir kanıtı da, yazarın bu satırları yazmasından sonra 11 yıl daha yaşayıp 76 yaşında ölmesidir (Çevirenin notu).*

6 - Ali Nuri, *Unter dem Scepter des Sultans.* Berlin 1905, s: 91.

Bugünkü hastalığı, ancak bu eski hastalığının artması olabilir. Başkalarına göre; bir Kürt askerin veya Kürt asıllı bir gözdesinin tabanca ile ateş etmesinin sonucu bu sağlık bozukluğu ve tahribat ortaya çıkmıştır. Ama doktorlar tek bir merminin bu derece büyük tahribata neden olamayacağı daha büyük bir olasılık olarak organların çürümesinin böyle bir sonucun nedeni olduğunu söylemektedirler.

Kısaca yineleyelim, kimse bir şey bilmiyor. Bizzat doktorlar da, Saray ile içli dışlı olanların dışında; doğru bir bilgiye sahip olduklarından emin değiller. Bunun nedeni bütün ülke ve herkes için geçerli olan bir davranış biçimidir. Hasta kendisine yaklaşılmasına izin vermez. Yani bir başka deyişle uzaktan tanı konması istenir. Ben, Abdülhamid'in kendinde bir mide hastalığı olduğu şeklinde bir teşhis koyması için kesin olarak zorladığı bir doktoru tanıdım. Bu doktor sonunda şöyle demek zorunda kalmış: "Majesteleriniz, benim tarafımdan muayene edilmeyi lütfen kabul etmezseniz; görünüşe bakarak ben bir hüküm veremem; ayrıca görünüşünüz bana bir mide hastalığınız olduğu izlenimini vermiyor". Sonra huzurdan çekilmek için izin istemiş.

Bir Haremağası

Abdülhamid, aslında her çeşit muayeneye karşıdır. Ne doktorlara, ne de onların reçetelerine inanır. Onlardan; onu ortadan kaldırmak isteyen güçlerin doktorları parayla satın alabileceğinden şüphe ederek korkar. Bundan dolayıdır ki kloroform ile bayılmamak için ameliyat istemez. Termometre, koltuğunun altında yahut ağzında patlar korkusuyla ateşini de aldırmaz; anal yoldan bu işin yapılmasını hiç kabul etmeyeceği ortadadır[7]. Uzun süre ampirik bir şekilde, bir Arap büyücü tarafından tedavi edilmeyi tercih etti[8]. Bu adam,

7 - *Daily Express,* 20 Ekim 1906.
8 - *Pall Mall Gazette,* 22 Ekim 1906.

Kur'an'da "hiç bir şey ateşten daha yüksek olmayacağı"nın belirtildiği iddiasıyla, böbrekleri üstüne kızdırılmış demir koyarak onu tedavi ediyordu. Kızdırılmış demirin verdiği acı, hastalığın verdiği ıstıraptan hiç kuşkusuz daha fazla olduğu için; Padişah hastalığının verdiği acıyı hissetmemeye başladı ve bu tedavi şeklini memnuniyet verici bularak herkese övdü. Bir gün Almanya Büyükelçisi, Marshall von Bieberstein'in aynı hastalıktan mustarip olduğunu öğrenerek, ona büyücüsünü gönderdi. Büyücü, Padişah tarafından geldiğini söyleyince hemen kabul edildi. O, plakalarını çıkarmaya başlayınca, elçi Bunlarla ne yapacaksınız? diye sordu.

- Önce ateşte kızdırıp size uygulayacağım.
- Nasıl? nasıl?
- Majesteleri İmparator'a yaptığım gibi.
- Çok teşekkür ederim, dostum, çok teşekkür ederim. Benim hiç bir hastalığım yok.

Hiç şüphesiz böyle davranmakla, Abdülhamid'in başına geldiği gibi omurgasının iki köşesinde iki tane irinli çıban sahibi olmaktan kurtuldu.

Padişah, bütün bu gelişmelere karşın, Alman Elçisi'nden II. Wilhelm'in doktorları Bergmann ve Bier'in kendisini muayene etmeleri için çağırılmasını istedi. Bunlardan Doktor Bier, daha önce de Abdülhamid'in kızlarından birine apandisit ameliyatı yapmak için gelmişti. O, şimdi İstanbul'da Tıp Fakültesi'nde bir kürsü sahibidir. Son günlerde ustası olan Bergmann'ın vefatı üzerine II. Wilhelm'in özel doktoru olmak üzere Berlin'e geri dönmek istemiş; ama aldığı buyruk üzerine Boğaziçi'ne demir atmıştır. Onun buradaki varlığı, Alman yararları için, Spree nehri kıyılarında olmasından daha önemlidir.

Bu doktorların Padişah'ın sağlık durumu üzerindeki gerçekleri söyleyemeyecekleri apaçık ortadadır. Bu iki doktordan, söyleyecekleri daha önemli görülen Doktor Bier, bu nazik işin içinden sıyrılmakta hakikaten hayran olunacak bir yetenek sergilemektedir. Kendisiyle konuşma yapan *New-York Herald* gazetesinin muhabirinin sorusunu şöyle yanıtlamaktadır: "Padişah mı! O olağanüstü sağlıklıdır. Majesteleri hem çok iyi bir insandır hem de çok naziktir. Bana Osmaniye Nişanı'nın büyük kordonunu, karıma da Şefkât Nişanı'nı verdi. Pazartesi günü Berlin'e dönüyoruz"[9]. Doktor gerçekten de Berlin'e döndü ama sonraki hafta yine İstanbul'a geri geldi ve hâlâ orada. Diğer bir örnek mi: "Padişah mı! Onun harikulade güzellikte bir kızı var; bu

9 - *New-York Herald,* 22 Ekim 1906.

kızın elleri için dünyanın en küçük elleri diyebilirim. Çok doğru bir şekilde Fransızca konuşuyor. Babası tarafından çılgınca şımartılmış korkunç bir çocuk. Üstüne pırlanta parçacıkları yerleştirilmiş sigaralardan başkasını içmiyor. Bu sigaralardan bir tane de bana ikram etti"[10]. Bu sözlere gülünebilir ama onlardan hiçbir bilgi çıkaramazsınız.

Hafif Süvariler

Şu şekildeki bilgilere de güvenilmeyeceğini söylemek herhalde gereksizdir: "Abdülhamid şu anda bir enkazdan ibarettir; her an ölmesi beklenmektedir"[11]. Hastalığının kendisini nereye götürdüğünü, Padişah'ın bile bilmediği şeklindeki kanımı daha önce de söylemiştim.

1906 Ağustos'undaki tehlikeli durum sırasında, ortaya çıkan bir olay çok ilginçti ve bir çok yoruma konu oldu. Padişah; Osmanlı sülalesinde ve genellikle Türkler'de ciddi bir ölüm tehlikesi söz konusu olduğu zaman âdet olan bir geleneğe uyarak, kişisel borçlarını acele ederek hemen ödedi[12].

---

10 - *Nos Loisirs.* 23 Eylül 1906 ve diğer çeşitli gazeteler.

11 - *Pall Mall Gazette.* 22 Ekim 1906.

12 - *Daily Mirror.* 31 Ağustos 1906.

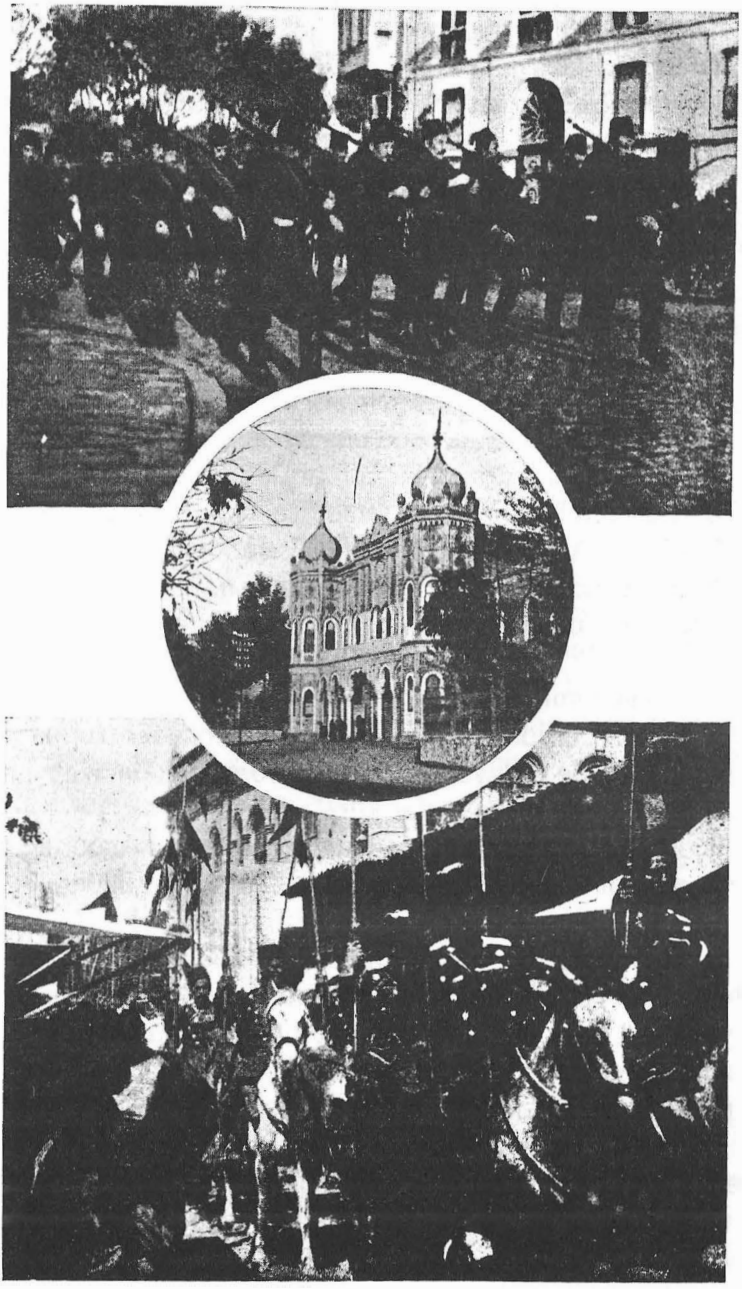

Selamlık Töreni'nden dönüş. 1. Piyadeler. 2. Taksim Kışlası. 3. Mızraklı Süvariler

Görevlerinden ayrılacaklarını öğrenen, bizim bakanlarımızın, kendi özel kalem müdürlüklerinin şeflerine, sekreterlerine ve diğerlerine zam yapmaları gibi, Hamid de çeşitli terfiler yaptırdı ve bazı imtiyazları kabul etti. Geçen Eylül de, I. Ordu birliklerindeki (İstanbul) sekizyüz subay hiç beklemedikleri bir terfi aldılar. Bütün yüzbaşılar aniden kolağalığa terfi ettiler. Padişah bu şekilde subayların birikmiş aylıklarını ödeyemediğinden onları rütbe şeritleri dağıtımıyla ödüllendirme yolunu seçti. Burada amacı öldüğünde çıkabilecek bir isyanı önlemekti[13].

Geçen Ekim ayında verdiği imtiyazlarda gösterdiği şaşırtıcı davranışları da bu düşüncelere bağlanabilir. Padişah, asla elektrikten söz edilmesini işitmek istemezdi. Çünkü dinamo sözcüğü ona dinamiti hatırlatırdı; ama işte birdenbire coşkulu ve yaşlılara özgü bir cömertlikle elektrik imtiyazları dağıtmaya başladı. Eskiden bu konudaki herşey yasaktı; o kadar ki Pera Palas Oteli elektriğini üretmek için gerekli bütün parçaları ve motorları, gizli olarak mutfak eşyası adı altında sokmaya mecbur kalmıştı. Bugün ister aydınlatma amaçlı; ister motor gücü olarak kullanmak için olsun elektriğin her türüne izin var.

"Ancak bu verilen imtiyazların özel bir niteliği de var; bu da imtiyazları alanların kişiliğinden geliyor. İstanbul için elektrik imtiyazı, Tophane Nazırı Zeki Paşa'nın kişiliğinde orduya; Üsküdar ve yöresi için imtiyaz ise Adalet Bakanı, eski Sadrazam ve bakanlar kurulunda her türlü Avrupa etkisine karşı sistemli bir şekilde karşı duran bakanların sözcüsü Abdurrahman Paşa'nın kişiliğinde muhafazakâr Türkler'e verildi. Elektrik gücünün kolaylıkla sağlanabileceği Halep için imtiyaz ise; devlet müşaviri olan oğlu Muhtar Beyin şahsında, Şeyhülislam'a ayrıldı. Nihayet Padişah'ın rüya tabircisi ve aktarı ulemadan ünlü Ebülhüda da, Türkiye'de yapay buz üretimi tekelini aldı. Bu imtiyaz oğlu olan ve Padişahın kütüphanecisi ünvanını taşıyıp bu görevden aylık alan Hasan Halid Bey'e verildi.

Bunların hepsinde özel bir etkileme çabası vardır. Niçin? Acaba Şeyhülislam'ın, ulemanın ve ordunun tahta geçme yönteminde Padişah'ın istediği bir değişikliğin kabul edilmesinde işbirliği yapmalarını sağlamak için mi? Biz bunu sanmıyoruz. Eğer bu iyilikleri kendi etrafına yapmış ise; bu ancak bu çevrenin sadakatını daha da artırarak kendisine bağlamak içindir. Bu

---

13 - *Kölnische Zeitung,* 25 Eylül 1906.

kişileri kendine hasretmek, yalnızca kendine bağlamak istiyor. Böylece kendinden sonra tahta çıkacak olanın onlardan yararlanmasını engellemeyi planlıyor. Bu imtiyazları kendi yakın adamlarına veriyor. Bundan doğal ne olabilir?[14]

Böylece ölümünün yakın olduğunu anlayan ihtiyar tilki, bu imtiyazları alelacele dağıtarak, yerine geçecek Padişah'ın bu imtiyazları vererek kendine sadık dostlar edinmesini ve tahta çıkışının mutluluğunun hakkını vermesini önlüyor. Bu olanağı onun elinden alıyor. Bu dolandırıcı, sözünü doğrulatmak istiyor.

Birinci olarak yapanın iyiliği ve sonra başkalarının kötülüğü.

Özel yakınlarının tercihli olarak yararlandığı bu aceleciliği; *Figaro'* nun söz konusu ettiği bu "çevre" de özellikle kızıştırıyor. Yıldız kamarillası Padişahı, şimdiden yeni imtiyazlar vermeye veya mevcut imtiyazların sürelerini uzatmaya yönlendiriyorlar. *Times*'ın dediğine göre tütün tekelinin yenilenmesi böyle oldu. Vadenin bitmesine yedi yıl vardı; Padişah ta kişisel olarak bu imtiyazın uzatılmasına karşıydı; ama Yıldız'dakiler görüşmelere hemen başlamak için sabırsızlanıyorlardı. Amaçları bugünkü durumlarını hiç şüphesiz daha uzun süre korumak isteğiyle yanıp tutuşan imtiyaz sahiplerinin kârlarından pay almaktı[15].

İşte yukarıda söylediklerimizi destekleyecek; çok karakteristik olan ve çeşitli yabancı gazetelerden derlediğimiz sağlam göstergeler: Ekim ayının ilk yarısında, Padişah, tahta geçme sırası en yakın olan şehzadelerden üçünü; Reşad Efendi, Yusuf İzzeddin Efendi ve Abdülmecid Efendi'yi* yanına çağırdı ve onlarla çok dostça çeşitli konularda sohbet etti[16]. Abdülhamid, özel-

---

14 - *Figaro,* 22 Ekim 1906.

15 - *Times,* 8 Aralık 1906. Londra gazetesine göre bu görüşmelerle, Türkiye'nin Paris Elçisi Münir Paşa'nın son olarak İstanbul'a gelişi arasında bir ilişki aramak gerekmektedir. Bu da adı geçenin başlarında Mösyö Rouvier'nin olduğu Fransız, Alman ve diğer uluslardan bir banker grubunun sözcüsü olduğunu gösterir.

Tahta çıkması en yakın olan üç şehzade isminde Paul Fesch yanılmaktadır. İlk iki isim doğrudur ama yaş sırasına göre üçüncü aday Abdülmecid Efendi değil Vahidettin Efendi'dir (Çevirenin notu).

16 - *Frankfurter Zeitung,* 18 Ekim 1908.

likle Reşad Efendi'ye; mevcut yasal düzenlemeye göre tahta geçme sırasına karşı hiçbir şekilde itirazı olmadığı konusunda güvence verdi; kendi öldükten sonra yerine geçirmeyi istediği söylentisi çıkan, en çok sevdiği oğlu Burhaneddin Efendi'nin hep yanında olmasının tek nedeninin, resmi kabul törenlerinde birisinin kendisine yardım etmesini arzulamasından ileri geldiğini söyledi[17]

Bana; Abdülhamid'in kötü niyetlerinin göstergesi olarak sunduğum bu belirtilerin, aslında iyi düşünceler olduğu, bunları inandırıcı bulmamam ve eğer çok az zaman önce gerçekleşen bir hastalığın bir tek krizinden sonra yapılıp söylenmeseydi o vakit bir değeri olacağını söylemem dolayısıyla itiraz edebilirsiniz. Gerçekten de Padişah topu topu bir kez Selamlık Töreni'ne katılmamıştır; bundan da onun öleceği ve yeni Padişah'ın yolunun açılacağı sonucunu çıkarılamaz.

Sorunun yanıtı basittir. Padişah'ı kemirip bitiren hastalık yeni bir hastalık değildir ve yalnızca 10 Ağustos 1906'daki Selamlık Töreni'ne katılmamış değildir. Daha eskiden de bir çok kez aynı nedenler ortaya çıkmış ve Padişah Selamlık Resmi'ne katılmamıştır; ama kamuoyu bunu farkedememiştir.

Abdülhamid'in bir benzeri vardır; bu süt kardeşi İsmet Bey'dir; bazıları onun gerçek kardeşi olduğunu söylerler* İkisi arasındaki benzerlik ayrıntılarına kadar o kadar mükemmeldir ki anababaları, en yakınları bile onları birbir-

---

17 - *Saint James Gazette,* Londra, 16 Ekim 1906, *Tribune* gazetesinden alıntı. Aynı haber 16 Ekim 1906 tarihli *La République Française* gazetesinde de görüldü.

* - *Bu savın doğru olması için, İsmet Bey'in ya Abdülmecid'in oğlu ya da Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadınefendi'nin Abdülmecid'den başka bir adamdan olan çocuğu olması gerekir. Abdülmecid'in oğlu olsa zaten şehzade olarak gösterilmesinde bir mahzur olmayacağından bu şıkkı yok sayarsak ikinci husus doğru olmak gerekir. Bu da Abdülmecid'in haremine girip Tirimüjgan Kadınefendi ile ilişki kurabilecek bir erkek gerektirir. Bunun olanaksızlığı açık olduğuna göre kanımızca bu sav, burada kaydedilmesi akla zarar olacak kadar abes ve Abdülhamid'i ne olursa olsun karalamak için ileri sürülmüş temelsiz bir iddiadır. Paul Fesch'in Osmanlı Saray haremlerinin usullerini bilmemesi ve orasını Paris'in sosyete salonları gibi kadın-erkek ilişkilerinin rahatça geliştiği bir yer sanması hoş görülebilir ama buna benzer iddiaların II. Meşrutiyet'ten sonra Abdülhamid hakkında yazan Osmanlı yazarlarının kitaplarında yer alması şaşırtıcıdır. Çoğu isim vermeden Fesch'in yazdıklarını yinelemişler; hatta daha ileri giderek Abdülhamid'in babasının Ermeni olduğunu söyleyenler bile çıkmıştır (Çevirenin notu).*

lerine karıştırmaktaydılar. Aynı yüz hatları, aynı kemik yapısı[18], aynı şekilde yürüyüş, aynı ses tonu gibi benzerliklere aynı ahlâki değerlere ve aynı cinai ruha sahip olmayı da ekleyebilirim. Bu arada doğanın bu benzerliğinin inceleme ve alışkanlıklarla daha da mükemmel hale getirildiği de kesindir. Kısacası onlar bir kişiymiş gibi birbirlerine benzerler. Bir çok kez, Padişah'ın yerine Selamlık Töreni'ne İsmet Bey'in gittiği kabul edilmektedir. Yarı kapalı bir arabada, gömleği içinde boynunu omuzlarına gömmüş, hiç kimse ile konuşmayan İsmet Bey'in tanınması olanaksızdı ve tanınmadı da. Bu olayı bilen Tahsinler ve İzzetler bu hileyi hiç bir şekilde açıklamazlardı; çünkü bu aldatmacanın uzun zaman sürmesinden ilk yararlanacak olan onlardı. Ne yazık ki İsmet Bey 1906 Nisan'ın da öldü ve o günden beri Abdülhamid *alter ego*'sundan yoksun kaldı[19].

Doktor Bergmann

Artık, kendi yerine geçecek biri kalmadığından; sağlığının gerçek durumu konusunda kamuoyunu aldatmak için bütün yollarını deniyor. Her zaman sağlıklı olması onun için vazgeçilemez bir zorunluluktur; oğlu Burhaneddin'i kendi yerine tahta geçirebilmesi için bu gereklidir ve eğer onun hasta olduğu

18 - Abdülhamid, hiçbir zaman bir terzinin kendi üstünde prova yapmasına dayanamazdı, bir suikastten korkardı. Onun yerine İsmet Bey'in üzerinde prova yapılırdı ve elbiseler mükemmel surette Padişah'a uyardı.

19 - Bazı kişiler bugünkü Padişah'ın Abdülhamid olmayıp İsmet Bey olduğunu iddia ediyorlar. Onların böyle düşünmelerine neden; İsmet Bey'in hiç hasta olmamasına karşın en azından resmi açıklamaya göre de birdenbire ölmesidir; halbuki daima hasta olan Abdülhamid yaşamaktadır. Böyle düşünenlere göre Abdülhamid Mayıs 1906'da ölmüş; etrafındaki kamarilla servetlerini yok edecek bu talihsizlik karşısında güç duruma düşünce onun yerine İsmet Bey'i geçirmişlerdir. İsmet Bey şimdi bu Padişah rolünü oynamaktadır ama bu geçici bir süre devam edecektir. İsmet Bey'in oğlu olan Fehim Paşa'nın cezalandırılmamış sayısız cinayetleri ve Padişah'a skandallarla dolu yakınlığı bu şekilde açıklanmaktadır.

anlaşılırsa yürürlükten mutlaka kalkacak olan ferman ve iradelerinin yürürlükte kalabilmesi için yine onun sağlıklı olduğuna inanılması gereklidir.

Osmanlı İttihad ve Terakki Komitesi'nin aşağıda vereceğimiz bildirisinde hükümlerinin yerine getirilmesini istediği yasa kesindir:

"Yıldız Sarayı'nın verdiği güvencelere karşın, Abdülhamid şifa bulmaz ölümcül bir hastalığa yakalanmıştır.

Şeriat içtihadları ölümcül hastalıkları şöyle tanımlar: *İyileşmeden devam eden ve gelecek bir yıldan önce hastayı öldürmesi kesin olan hastalıklar.*

Bir hasta bu durumda bulunduğu zaman, *Şeriat* yasalarına ve sivil yasalara göre mallarının, eşyalarının, taşınmaz mülklerinin ve likit parasının üçte birinden fazlasını bir kişiye bağışlayamaz, bu kural dışında hareket edemez. Hiç bir diğer bağış, hiç bir diğer vasiyet geçerli değildir.

Şeriat'ın bu hükmü ile sivil yasa, ölümcül bir hastalığa yakalanmış olan Abdülhamid'e uygulanmaz ve daha önce hazırlanan başka bir uygulama kabul edilirse; milyonlarca uyruğun hakkı birkaç kişiye; geniş bir imparatorluğun tamamının hakları da birkaç şirket ve tüccara peşkeş çekilmiş olacaktır.

Şöyle veya böyle bir amaç için; devletin bugün yalnız Abdülhamid'in kişiliğinde temsil edildiği, artık kimsenin meçhulü değildir.

Mallarının üçte birinden fazlasını bir kişiye bağışlamak hakkından yasal olarak yoksun olan bir hasta; nasıl olur da ve hangi nedenle imtiyaz bahanesi adı altında, kime olursa olsun, İmparatorluğun hayati kaynaklarını, ülkenin geleceğini ki bu gelecek ulusun tek umududur; vermek hakkına sahip olabilir?

Bu olay mümkün değildir. Şeriat ve sivil yasa bunun olamayacağının kanıtıdır. Bu kadar batasıca bir imtiyaz, bu kadar şaibeli bir mülkiyet hakkı bir hastaya ait olamaz. Burada söz konusu edilen imtiyazlar dünyanın en büyük potansiyel taşıyan ayrıcalıklarıdır.

Şüphe yok ki yakın bir gelecekte; bizim kurtuluşumuz gerçekleştiği zaman; yasaları tam ve doğru uyguladığımız anda; son iki ayda verilen bütün imtiyazlar tanınmayacaktır. Osmanlı Ulusu, o saat gelince, Şeriat ve sivil yasanın ikisinin de uygun bulduğu bu hakka yasa sınırları içinde saygı göstermeyi bilecektir.

Sonuç olarak, ileride anlaşmazlıklara neden olmaması için; şimdiden belertiriz ki; Osmanlı Ulusu, Abdülhamid'in hastalığı sırasında uygun bulup

verdiği bütün imtiyazları, bütün ayrıcalıkları, bütün tekelleri yok sayacak ve uygulamayacaktır[20].

*
* *

Ebülhüda'nın oğlu

Uğursuz projeleri için, Padişah'ın resmen hasta olmamasının kesin olarak gerekli olduğunu bir kez daha yineliyorum. Sağlığının gerçek durumu konusunda kamuoyunu yanıltmayı denemek için herşey yapılmaktadır. Çevresi bu konuda en iyi oyuncu kabul edilen Amerikalılar'ı bile geride bırakacak kadar başarı ile "blöf" yapmaktadır.

Bu konudaki en güzel buluşlarından biri de; bu ay (Mayıs 1907) bütün basında yayınlanan ve "Majeste İmparator'un bir kız çocuk babası olmaktan mutlu olduğunu" ilan eden haberdir. Böyle bir haber ancak gülümseyerek ve omuz silkerek kabul edilebilir.

Hiç şüphesiz, İmparatorluk Sarayı'nda bir küçük kızcağızın doğması olasıdır. Orada yaşayan kadınların sayısı düşünülürse bunun aksini düşünmek yanlış olur. Ama bundan Padişah'ın gerçekten baba olduğunu çıkarmak epeyi uzak bir olasılıktır. Çünkü onun ve haremağalarının dışında Yıldız harreminde kimsenin bulunmadığı bilinmektedir ama unutulmamalıdır ki Abdülhamid ve Ortakları şirketi'nde yalnız o imza yetkisine sahip ve yalnız o bütün olaylardan tek başına sorumlu olduğu gibi diğer taraftan da etrafındaki birkaç yüz kadının tek kocası da o sayılmaktadır. Bu durumda bu olaya eski bir atalar sözünün uygulanmasını çok doğal bulmak gerekir: *Is pater est quem nuptiae demonstrant**.

---

20 - 14 Ocak 1907 tarihinde Paris'te *Soir* gazetesinde yayınlanmıştır.

* - *Bu Latince cümleyi, düğünü kim yapmışsa baba odur diye tercüme etmek mümkündür (Çevirenin notu).*

GELECEĞİN SULTANLARI

Bu önüne geçilemez bir olgudur; birkaç gün sonra II. Abdülhamid Han ölecektir. O zaman onun yerine kim geçecektir?

Türkiye'de olduğu kadar, Avrupa'nın her yanında da bu sorun konuşuluyor. Bu sorunu tartışan *Koelnische Zeitung* gibi gazeteler de bile -böyle davranmakta belli nedenleri olabilir- tarihi gerçeklerin biraz unutulduğuna tanık oluyoruz. Ren ötesinde çıkan bu gazete şöyle yazıyor: "Son zamanlarda, hanedanın en yaşlısının tahta geçmesi gerektiğini belirten bir dini yasadan söz ediliyor. Ancak bu yasa, eğer var ise, şimdiye kadar bilinmiyordu ve son zamanlarda ortaya çıktı. Her hal ve durumda bu yasa Halifeler için zorunlu değildir. Ama bu arada Halife olan kişi, Osmanlı Sultanı ünvanını da taşıyacaktır; bu ünvanın ise hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçeceği şeklinde bir kuralı, bugün ölü olan Anayasa'nın bir maddesi olarak belirlenmiştir" *Koelnische Zeitung,* böylece sorunun çözümünde belirsizlikler olduğunu belirtmek için çırpınıyor[1].

Aslında hiçbir belirsizlik veya varsayımlara dayanan bir durum söz konusu değildir. Bir padişah ölünce yerine kimin geçeceği, dört yüzyıllık bir uygulamayla pekiştirilen bir yasa ile belirlenmiştir ve bu yasa Anayasa ile de bir kat daha zorunlu hale getirilmiştir.

I. Ahmed,1603'te babası III. Mehmed'in yerine tahta geçtiğinde henüz ondört yaşındaydı. Bütün bu çocukluk döneminde; yönetim, sadrazam ile valide sultanın elinde kaldı. Sonraları büyük güçlüklerle iktidarı eline alabildi.

---

1 - *Koelnische Zeitung.* 31 Ağustos 1906.

imparatorluğun menfaatlerine zararlı olan bu gibi durumların sakıncalarını gören I. Ahmed, ulemadan da fetva alarak bir ferman yayınladı. Buna göre ölen Sultan' ın erkek yakınlarından en yaşlısı tahta geçecekti. Bunun sonucu olarak 1617'de Ahmed'in ölümünde, oğlu değil, erkek kardeşi I. Mustafa, İmparator oldu*.

Halen yürürlükte olan 1876 Anayasası'na gelince[2], burada belirtilen hem Halife hem Padişah için geçerlidir. Anayasa'nın 3. maddesi aynen şöyle der: "İslam'ın yüksek Halifeliği'ni de kişiliğinde birleştiren Osmanlı Sultanlığı, *ab antiquo*** kurallara uygun olarak Osmanlı Hanedanı'ndan en yaşlı şehzadeye aittir"

İşte durum apaçık ortada. Şimdiye kadar uygulanan bu yasanın hükümlerine göre, Abdülhamid'in yasal veliahtı ve ölünce onun yerine geçecek olan kişi, kardeşi Mehmed Reşad Efendi'dir. Ondan sonra, Padişah olacaklar ise sırayla Yusuf İzzeddin, Süleyman, Vahdeddin, Selahaddin, Mecid ve Selim Efendiler'dir.

Gezim sırasında, bu geleceğin padişah ve halifelerinin her biri hakkında, bana ayrıntılı ve İstanbul gibi oldukça kapalı bir kentte -mümkün olabileceği

---

* *Yazar, burada pek anlaşılmaz bir varsayım yürütmüş. Sanki padişahın çocuk olması, yönetimi zaafa düşürüyormuş ta, I. Ahmed bunu anlamış ve veraset sistemini değiştirmiş demeye getiriyor. Aslında gerçek böyle değildir ve bu yorum zorlama bir yorumdur.*

Bilindiği gibi Fatih Kanûnnâmesi'ne göre; tahta geçen Padişah'ın kardeşlerini öldürme hakkı vardır. Devletin selameti ve taht kavgalarının önlenmesi bakımından bu uygulamanın yararlı olduğu kabul edilmiştir. I. Ahmed'e kadar bütün padişahlar bunu uygulamıştır. Örneğin I. Ahmed'in dedesi IIII. Murad ile babası III. Mehmed, onlarca kardeşini Padişah olunca öldürmüşlerdir. Bu kardeş katlini ilk uygulamayan padişah I. Ahmed'dir. I. Ahmed'den sonra kardeş katli, mutlaka uygulanır bir kural olmaktan çıkmış ama saltanatta rakipsiz kalmak için yine kardeşini öldüren padişahlar olmuştur. Bunun son örneği ağabeyi IV. Mustafa'yı öldüren II. Mahmud'tur.

Bir önemli nokta da; I. Mustafa, bir yıl saltanattan sonra tahttan indirilip yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman geçtiğinde verilen fetvada veraset usulünde yanlışlık yapıldığının belirtilmesidir. Bu da sorunun münakaşa edilebilir olduğunun göstergesidir. Yazarın haklı olduğu nokta, daha sonraki yıllarda verasetin, hanedanın en yaşlısına verilmesi şeklinde bir uygulamanın olmasından gelmektedir (Çevirenin notu).

2 - Bu yasa gerçekten de yürürlükte olup *Osmanlı İmparatorluğu Resmi Salnâmesi*'nin başında her yıl yeniden yayınlanmaktadır.

Yazarın kullandığı bu Latince deyim, "eskiden beri geçerli olan uygulamaya" göre diye çevrilebilir (Çevirenin notu).

kadar- en doğru olduğunu söylemeye cesaret edebileceğim bilgileri toplama olanağı verildi[3].

Sultan Abdülmecid'in oğlu ve şimdiki Padişah'ın kardeşi olan Şehzade Reşad 1844'te doğduğuna göre bugünlerde 63 yaşındadır ve otuz yıldan beri hapistedir. Abdülhamid'in tahta çıkmasından itibaren, Dolmabahçe Sarayı'nın bir ek binasında mahkûm olduğu bu tam anlamıyla bir sürgünlük ve gözetimi; hapislikten başka bir sözcükle tanımlamaya olanak yoktur.

Galata'dan Yıldız'a giderken, Padişahlar'ın eski sarayının anıtsal kapısını geçtikten sonra sağ tarafta, yüksekliği ve hüzünlü haliyle sizi etkileyecek duvarlar görülür. Bu duvarların yüksekliğinin eskiden var olan Mazas'nın duvarlarından iki kat daha yüksek olduğunu söylerken hiç abartmıyorum* Duvarın sıvası üzerinde görülen renk farklılıkları, zulmetme hezeyanları içindeki Padişah'ın anlamsız korkuları arttıkça duvarın yükseltildiğini göstermektedir. Zaten var olan ve sürekli olarak gezen devriyelerle birlikte çalışan -ve sayıları önlemler arttıkça artan- askeri nöbetçiler bu duvar dibinde devamlı koruma görevini yaparlar. Genelde size karşı çok saygılı ve kibar olan kiraladığınız arabanın sürücüsünden; bu duvarın ne olduğu ve içindeki mahpus hakkında bir şey sormayınız. Eğer sorarsanız o,

---

3 - Bu bilgilerin birçoğu, 28 Aralık 1906 tarihli *la Vie Illustrée* dergisinde yayınlanınca dostlarımdan bazılarında şüpheler uyandı. Bana "Siz, bu kişileri tanıtırken taraf tutar gibi davranmışsınız; bazılarını şişirmiş, diğerlerini küçültmüşsünüz; iyice vurgulanması gerekli noktalara da pek değinmemişsiniz" diye eleştiriler yapıldı.
Bu yazılarımdan hoşlanmayan dostlarım yanılgı içindedirler; yan tutmak için hiçbir nedenim yok. Bütün içtenliğim ile bu kişileri anlatmaya çalıştım. Yalnız, *Plaideurs* adlı yapıttaki Chicanneau gibi şöyle diyebilirim:
"Eğer, boğmak istediğim onlardan birini tanımasaydım" Onlardan birine yahut diğerine karşı taraf tutmamı gerektirecek ne yararım olabilir ki? Yaptığım, gerçekleri yansıtan bir çalışmadır; sadece gezim sırasında insanların bana anlattıkları ve dönüşümde araştırmalarımın da doğruladığı hususları yazdım.
Yazar'ın burada kastettiği Mazas, Paris'te Diderot Bulvarı'nda 1842 yılında yapılan bir hapishanedir ve Diderot Bulvarı o zamanlar, Napoléon'un komutanlarından olan Mazas'nın adıyla anıldığından bu hapishaneye de Mazas Hapishanesi ve ya kısaca Mazas denirdi. 1900 yılında yıkıldı (Çevirenin notu).

عبدالحميد ثانی

(كندیسنك خصوصی فطوغرافندن آلنمشدر)

جنوه‌ده طبع اولنمشدر

Abdülhamid-i Sani*
(Kendisinin özel fotoğrafından alınmıştır)*
Cenevre'de basılmıştır*
II. Abdülhamid Han

(*) işaretli satırlar, kitapta Arap harfleriyle basılmıştır ve resmin Jöntürkler'in bir yayın organında çıktığı anlaşılmaktadır (Çevirenin notu).

size atını hızlandırmak için kamçılayıp, bu lanetli olduğu söylenen yerden dört nala geçmekten başka bir yanıt vermez. Bu duvarın dibinde kısa bir süre de olsa duranların başına ne felaketler geleceğini bilir! O hemen yakalanacak, hapse atılacak, mahkûm olacak, sürülecek ve daha beteri Veliaht Şehzade'nin suç ortaklığı ile Zat-ı Şahane'nin hayatına kastetmekle suçlanacaktır. Bunu yapan bir Osmanlı yurttaşı ise, ne olduğu asla bilinmeyecek bir şekilde ortadan yok olacak; yabancı ise iyice azarlandıktan sonra elçiliğine teslim edilecektir ve eski duvarın üstüne yeni duvarlar yapılacak ve devriyelerin sayısı üç misli artırılacaktır.

I. Ahmed Han (1603-1617)

Aslında burada, duvarların ötesinde, Boğaz'a uzak olmayan Padişah'ın tahsis ettiği kafesinde hizmetçileriyle birlikte Reşad Efendi yaşar. Hizmetçilerinin büyük kısmı casus olup, kesin bir hapis hayatı yaşayan zavallı şehzadenin en küçük hareketlerini ve davranışlarını gözetlerler. Doktoru, terzisi ve bazı gereksinimlerini karşılayanlar dışında başka bir kişiyi kabul etmesi yasaklanmıştır. Kabul edebileceklerinin listesi, Saray tarafından sınırlanmış ve onların geliş gidişleri de sıkı surette kontrol altına alınmıştır. Bu yasak özellikle hanedan ailesinin şehzade ve sultanları için çok daha sıkıdır; onlar hapisteki kardeşlerini asla göremezler. Hiçbiri bu tehlikeyi göze alacak kadar cesur değildir. Çünkü Abdülhamid'in erkek ve kız kardeşleri için en ufak bir sevgisi olmadığının ve geçmiş dönemlerin kanlı cinayetlerinden daha kıyıcı manevi işkenceleri düşünmekte vahşi ve yaratıcı bir zihin yapısı olduğunun farkındadırlar.

Onbeş yıl kadar önce bir Bayram günü idi. Abdülhamid'in kızkardeşleri Seniha ve Mediha Sultanlar, protokol kurallarına göre, Yıldız Sarayı'na Padişah ağabeylerine resmi ziyaretlerini yapmak için gitmişlerdi. Her zamanki gibi havadan sudan söz eden konuşmalarının ortasında, Abdülhamid ayağa kalktı, bir kapı açtı, kapının aralığından iki kız kardeş, erkek kardeşleri Şehzade Reşad ve Kemaleddin'i (bu 1903'te öldü) gördüler. Onbeş yıldan

beri birbirini görmeyen ve böyle bir görüşmeyi beklemeyen iki şehzade ile iki sultanın şaşkınlıkları anlaşılabilir. Abdülhamid, alaycı bir nezaketle bir şehzadelere, bir sultanlara hitap ederek "biraderlerim!" ve "hemşirelerim!" dedi. Buz gibi bir sessizlik. O sözünü yineledi: "biraderlerim!...", "hemşirelerim!..." Ne onlar, ne öbürleri konuşmaya ve kımıldamaya cesaret edemediler. Bu acımasız oyunu neden oynamıştı? Erkek ve kızkardeşlerinin bakışlarında kendi aralarındaki bir anlaşmayı açığa çıkaracak bir ışığı mı görmek istiyordu? Yahut ta yalnızca tek ve mutlak *Efendi*'nin kendisi olduğunu onlara anlatmak mı istiyordu? Onların çektikleri acıyı gördükten sonra, Abdülhamid, hiç bir şey söylemeden mahkûmların üstüne kapıyı kapattı ve canlıdan ziyade bir ölüyü anımsatan kızkardeşleriyle konuşmasına kaldığı yerden devam etti. O günden beri Sultanlar, Veliaht'i bir daha görmediler.

Bütün bu söylediklerimizden Reşad'ın kaldığı yerden hiç dışarı çıkmadığı anlaşılmasın. O, çok ender olarak Maslak'taki kır evine gitmek için dışarı çıkar. O zaman arabasının önünde, yanında ve arkasında özel bir muhafız takımı oluşturulur; bunların görevi Veliaht'i korumak değil, onun kimlerle konuştuğunu ve onu kimin selamladığını saptamak için gözcülük yapmaktır. Bu durumda tanıdığı veya tanımadığı dostlarının başına bir şey gelmesin diye Reşad Efendi, mümkün olduğu kadar görünmemeye çalışır.

Onun bu korkusu bir kuruntu ürünü değildir. Bu gezilerinden birinde, Pangaltı'daki askeri okulun bir birliğine rastlar. Veliaht'in geçişi sırasında bu birliğin komutanı âdet olduğu üzere selam resminin yapılması için emir verir. Bu olay hemen Padişah'a bildirilir; o da komutanı tevkif ettirip divan-ı harb'e sevkeder. Sanık, savunmasını, askeri tören kurallarını tam anlamıyla uyguladığını söyleyerek yapar. Divan-ı harbin başkanı: "Bu doğru ama, davranışınızın Zat-ı Şahane'nin hoşuna gitmeyeceğini bilmeniz gerekirdi" diye cevap verir. "-Bunu bilmiyordum Paşa Hazretleri" diyen komutan, iyi niyetinden dolayı cezalandırılmaz ama ciddi bir şekilde uyarılır. Bir süre geçer, garip bir rastlantı sonucu, aynı birlik, aynı subayın komutası altında Şehzade Reşad ile yine karşılaşır. Bu durumda, subay hiddetinden kudurur; birliğini durdurur, titreyen eliyle ilerlemekte olan Reşad'ın muhafız takımını göstererek "Geriye dönünüz, neresi olursa olsun, nasıl olursa olsun bir yerlere giriniz, bu adamın geçişi sırasında hiçbiriniz yolu üzerinde bulunmayınız" diye bağırır. Bütün birlik düzensiz bir şekilde bozguna uğramış gibi kaçarlar. Birliktekilerden biri, geçici mesken olarak gözüne kestirdiği evin kapısından girmeden önce, dönüp bakar ve Veliaht'in bir acıma duygusuyla ellerini gökyüzüne kaldırdığını farkeder.

Gerçekten de, Reşad Efendi, karakter olarak iyi yürekli bir hükümdardır[4]. Bu niteliği daha küçük çocukluğundan beri ortaya çıkmış ve bugüne kadar asla değişmemiştir. Bu iyi duygularını yalnız en yakınlarına değil yabancılara da gösterir. Babasına karşı şefkat dolu, duygulu bir bağlılığı vardı. Abdülmecid öldüğü zaman o kadar şiddetli bir üzüntüye kapıldı ki kendini Boğaz'ın sularına atarak ölmek istedi. Onu bu düşüncesinden yalnızca, büyük ağabeyi talihsiz Murad'ın ısrarlı bir şekilde onunla ilgilenerek ve devamlı teselli ederek uğraşmaları vazgeçirdi ve onu sakinleştirdi.Onun bu şekildeki nazik ve gönül okşayıcı davranışları; bir ince hesabın veya başka bir amacın neticesi olmayıp, doğuştan gelen iyi niyetinin tabii bir sonucudur. Zaten ruhunun yüceliğini, dürüst bakışları da ortaya çıkarmaktadır[5].

Zoraki bir hapis hayatı yaşamasına karşın, toplumun her sınıfından sayısız taraftarı vardır. Basit halk tabakalarında da bu sevgi, daha az değildir. Yıldız kamarillasının hiddetini çekmekten diğerlerine göre daha az korkan bu basit yurttaşlar, yakında yasal olarak ve geleneklere de uygun olarak Padişah'ları olacak ve tahta geçmesini dört gözle bekledikleri Reşad Efendi'ye daha açık bir şekilde sevgilerini göstermekten çekinmezler ve bu duygularında da yalnız değillerdir. Ben bu düşüncemin kanıtını bizzat, Galata rıhtımındaki hamallar arasında yapmak riskini göze aldığım konuşmalarda olduğu kadar; bazı paşalar, eski subaylar ve hocalarla gizli olarak yaptığım konuşmalarda da gördüm. Onlara, bir ulema heyetinin, Reşad Efendi'nin gerek fiziksel olarak gerekse zihinsel nitelikleri itibariyle Halifeliği yapamayacağına[6] karar alıp almadığını sorduğumuz zaman, omuzlarını silkiyorlar. Onlar Reşad Efendi'nin sağlığının mükemmel olduğunu biliyorlar* ve para karşılığı haber yazan ajansların ve ikiyüzlü düşmanlarının; şurda veya burda hazırlanan, veraset sırasını bozmak için yaptıkları iğrenç tertip-

---

4 - *Neue Freie Presse,* 28 Ağustos 1906 tarihli, makalesinde onun için "Çok dindar ve olağanüstü iyi bir adam" demektedir.

5 - Reşad, fiziksel görünüş olarak orta boyludur. İki açık mavi göz, ırkının tipik özelliği olan hafif zeytin rengine çalan bir yüzü aydınlatır; eskiden sarışın olan saçları bugün beyazlaşmıştır. Yalnız bıyıkları vardır..Padişah dışındaki hanedanın erkeklerine, geleneklere göre sakal bırakmak yasaktır. Omuzları, ağabeyi Abdülhamid gibi kamburlaşmamıştır. Onun aksine, Reşad Efendi çok rahat bir şekilde dimdik yürür.

6 - *Hamburger Nachrichten,* 11 Ağustos 1906.

* *Yazarın bu savı doğru değildir. Şehzade Reşad, ağabeyine göre daha sağlıksız bir bünyeye sahiptir. Bunu Padişahlığında da göstermiş; sık sık hasta olmuş, hatta resmi törenlere bile katılamadığı görülmüştür, ağabeyinden 3 yaş küçük olmasına karşın ondan daha erken ölmüştür (Çevirenin notu).*

lere gerekçe bulmak için; dünyaya yaydıkları propagandalara kulak asmıyorlar. Bunun için, onu verasetten mahrum etmek düşünüldüğü kadar kolay değildir. Mısırlı Prens Mehmed Ali "Şehzade Reşad'ın sadık taraftarları vardır, onu dikkatle izlemekte ve üstüne titremektedirler ve günü gelince gerekeni yapacaklardır... Tahta çıktığı gün; hayat dolu, iyi niyetli düşüncelerini herkese gösterecek ve şehzade iyi bir hükümdar olacaktır. Diğer taraftan, onu seven ve ona derin bir saygı ile bağlı olan halkı; her zaman onun yanında olmayacak mıdır ve onun hizmetine bütün enerjisini, bütün yurtsever duygularını, bütün sadakat ve özverisini vermiyecek midir? Çünkü Osmanlı halkı, Mehmed Reşad'ın saltanatı sırasında, akla yakın bütün hürriyetleri verecek olan anayasal bir hükümete kavuşacağından emindir."[7] demektedir.

Bu noktada düşünceler aynıdır[8]. Reşad zeki bir şehzadedir. Onunla ilişki kurabilenlerin söylediklerine inanılırsa, o zamanının büyük kısmını İran şairlerinin eserlerini okumakla geçirmekte, onların şiirlerinin benzerlerini yazmakta hatta bazı şiirlerinde onlara yaklaşmaktadır. Bu hiç te önemsiz bir nitelik değildir ve Reşad'da belirli bir kültür birikiminin var olduğunun kanıtıdır[9]. Fakat ayrıntılar belirgin değildir*. Reşad, uzun zamandan beri hapistir; "eğer serbest olsaydı daha çok okur ve daha kolaylıkla incelemeler yapabilirdi. Bunun sonucu olarak ta; diğer ülkelerde olup bitenleri en iyi şekilde anlar ve insan düşüncesinin gelişme evreleri onun açık bilincini kuvvetle etkiliyebilir-

---

7 - *Figaro*, 9 Ekim 1906. -Prens Mehmed Ali'nin mektubu.- Bu sözlerin bir doğrulanması da *Bystander* gazetesinin 24 Ekim 1906 tarihli şu makalesinde görülmektedir: "Reşad, ulusça sevilmektedir. Halk, onun tahta çıkmasının, Osmanlı İmparatorluğu için, yeni uzun bir refah dönemini açacağına inanmaktadır".

8 - Bu konuda Fransız basınındaki ortak onaylamayı kanıt olarak verebiliriz. Sosyalist *la Petite République* ile tutucu *Figaro,* katolik *Univers* ile din karşıtı *Action*'un bir konuda, bu sorunda olduğu gibi tam anlamıyla anlaşabilmeleri, görülmüş, işitilmiş şey değildir.

9 - Bu yetenek atalarından miras kalmıştır. Madam Dora d'Istria "Herhangi bir hanedana göre Osmanlı Hanedanı'nda şiir yazmak daha belirgin bir niteliktir. Bu hanedan üyeleri arasında şair olarak, II. Murad, II. Bayezid, kardeşi Cem, I. Selim'in kardeşi Korkud, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Mustafa ve Cihangir, II.Selim, III. Murad, I. Ahmed, II.Osman, II.Ahmed, III. Selim, II. Mahmud ve kızkardeşi Hibetullah sayılabilir" demektedir. (*La Poésie des Ottomans, 2. basılış, 1877, s: 39).*

* - *Sultan Reşad'ın Mevlevi olduğu ve Mesnevi'yi sık sık okuduğu bilinmektedir. Yazarın anlattığı durumun, bu olaydan kaynaklanması büyük olasılıktır; yoksa Farsça şiir yazdığı bilinmemektedir (Çevirenin notu).*

di. O, İngiltere ve Fransa'daki serbest kurumların büyük bir hayranıdır"[10]. Yine aynı şekilde "Osmanlı vatandaşlarının en aydın ve bilge olanlarının düşüncelerine göre Reşad, bir parça daha fazla uygarlığın, ilerlemenin ve serbestliğin temsilcisidir"[11]. Yine bilinir ki o, "bugün Saray'ı dolduran ve birçok kez yasaların yapılmasında yetkili olan dalkavuk ve üst görevlilere çok karşıdır"[12] ve "1876 Anayasası'nı geri getirmeye"[13] kesin kararlıdır. Bütün bu söylediklerimizin sonucu olarak *l'Univers*'teki şu makaleyi buraya alıntılıyoruz:

Mustafa Han (1617-1639)*

"Halifeler'in tahtına Reşad'ın oturması; yalnızca Abdülhamid'in iğrenç zorbalığından ıstırap duyanlar için değil; iletişim olanaklarının gelişmesi sonucu Batı ile daha sık ilişki kuran ve buna karşın farklı anayasal hükümet şekillerinden hiçbirine sahip olamayan; emniyete, düzene ve serbestliğe susamış Türk ulusunun karışık yapısındaki halklar için de; o kadar sabırsızlıkla beklenen bir olaydır. Bu onarıcı saltanat Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir mutluluk olacağı gibi; bencil diplomasinin sağır kalabildiği ama uygar dünyanın bilincinin en azından alt üst olduğu katliam kargaşasından nihayet kurtulacak, Avrupa için de büyük bir nimet olacaktır"[14].

---

* - *Burada söz konusu edilen I. Mustafa'dır. Ancak Fesch, bu Padişah'ın saltanat yıllarını yanlış vermektedir. Bu Padişah iki kere Osmanlı tahtına geçmiştir. İlki I. Ahmed'in ölümü üzerine 1617 yılındadır; yarı deli olduğu için bir yıl sonra tahttan indirilmiş ve yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman geçmiştir. 4 yıl sonra II. Osman bir Yeniçeri isyanında öldürülünce, asiler yine onu tahta çıkarmışlar, bu kere de yine bir yıl Padişahlık yapabilmiş ve yine aynı nedenlerle tahttan indirilerek yerine I. Ahmed'in diğer oğlu IV. Murad getirilmiştir. Yani I. Mustafa'nın saltanat yılları 1617-1639 arası değildir (Çevirenin notu).*

10 - *Bystander,* 24 Ekim 1906.

11 - *Figaro,* 14 Ağustos 1906. Eugène Lautier'nin makalesi.

12 - *Echo de Paris.* 22 Eylül 1906.

13 - *Petite République,* 19 Eylül 1906.

14 - *Univers,* 7 Eylül 1906. Maurice Courcelle'in makalesi. Aynı şekilde *Action,* 10 Ekim 1906. Jura Milletvekili Charles Dumont'un makalesi.

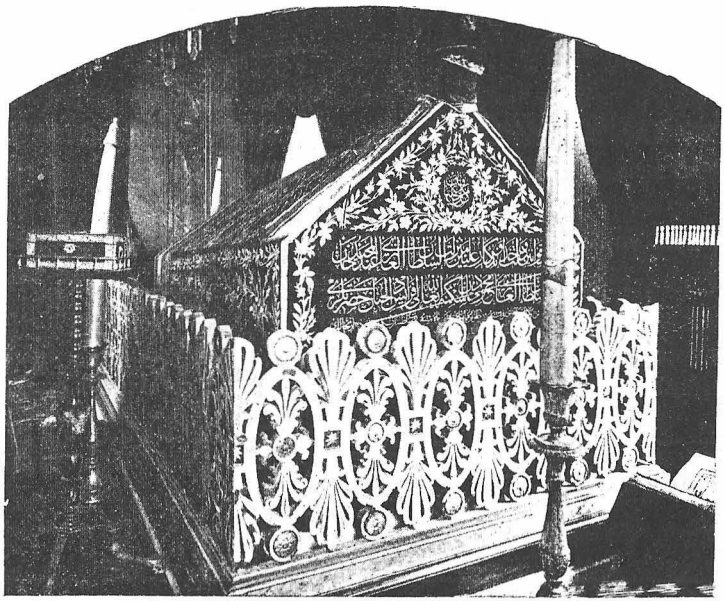

Sultan Abdülmecid'in türbesi

Bu yazıya *Bystander*'de çıkan şu cümleyi de ilave etmem gerekir: "Hiç şüphe yok ki, İngiltere ve Fransa, Reşad'ın kişiliğinde inanılacak bir dost bulacaklardır".

Şehzade Reşad'ın çocukluk ve gençlik dönemlerinde; Fransa'nın ayağının daha Türkiye'den kaydırılmadığı, gücünün ve prestijinin en yüksek olduğu zamanlarda; Sultan Abdülaziz, yaptığı Avrupa gezisi sırasında, Fransa'da görkemli bir şekilde karşılanmıştı. Reşad, bu fırsattan yararlanarak Paris'te yapılan olağanüstü törenlerin tanığı olmadıysa da; İmparatoriçe Eugénie'ye İstanbul'da yapılan dillere destan kabul töreni sırasında bütün Türkler gibi heyecanlanmış ve törenlere katılmıştı. Yine hiç şüphesiz, o zamanlar Türk ordusunda öğretmenlik yapan subaylarımızla konuşmalar yapmıştı ve bunların anısını canlı bir şekilde koruyordu. Eğitimi ve ilkeleriyle o bizdendir. Bu nedenle, zaman zaman, Fransızlar'ın ona olan sempatilerini mümkünse azaltmak için yapılan girişimlere şaşmamak gerekir. Bu girişimler bir plan uyarınca yapılmaktadır. Alman sürüngenlerinin kasalarıyla, Paris'teki

Türk Elçisi Münir Paşa'nın ödenekleri bu iş için yapılan bütün masrafları karşılamaktadır[15].

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin dostlarının kötü niyetleri ve boşboğazlıkları, Abdülhamid'in gelecekteki ardılı olarak, Reşad Efendi yerine onun geçeceği söylentilerini çıkardı. Bu söylentileri çıkarmakla; onlar, Abdülaziz'in bu bahtsız oğluna, ikinci kez hiç şansı olmayan ve kabul edilemez bir adaylığın nankör rolünü yanlış bir şekilde oynatıp, kötülük ettiklerinin farkında değiller. Bu hareketleri ile onun üstüne kamuoyunun dikkatini çekip, geçmişin zor ve kabul edilemez mantığını yararsızca canlandırmak istiyorlar.

Abdülaziz'in kafasından çıkarmadığı tek ve büyük düşüncesinin, her türlü yöntemi kullanarak veliahti olan Murad yerine oğlu Yusuf İzzeddin'i tahta çıkarmak olduğu daha unutulmadı.

Abdülaziz, Murad'ı dairesine kapanıp kalmaya mahkûm ederken, tıpkı bugün Abdülhamid'in Burhaneddin Efendi'ye yaptığı gibi, oğlunu Selamlık Törenleri'nde yanına alıyordu.

1867'de Avrupa'ya gittiği zaman, zorunlu olduğu için Murad'ı da yanın-

---

15 - 24 Aralık 1906 tarihinde *Presse associée* ajansının verdiği şu amacı çok belli telgrafı başka nasıl yorumlayabilirsiniz?: "Türkiye tahtının yasal varisi Reşad Efendi, Padişah'ın ölümünden sonra Dışişleri Bakanı olarak Tevfik Paşayı yerinde tutması için Almanlar'ın verdiği avansı kabul etti. Tevfik Paşa, Almanlar'ın adamıdır"
Bu haberin gerçek olduğuna kanmak için; Türkiye'deki durumu hiç bilmemek, despot ve şüpheci Abdülhamid'in, Alman bile olsa, bir elçinin kardeşini ziyaret etmesine izin vereceğine inanmak gerekir. Halbuki Padişah, kardeşinin bir elçiyle konuşmasından, onu tahttan indirmek için planlar yapabilirler diye çok korkar!
Aynı amaçla, bütün Avrupa'da dolaşan şu haberi de örnek olarak verebiliriz. *Daily Telegraph,* 2 Kasım 1906 tarihli *l'Echo de Paris* gazetesinden naklen aldığı bir habere göre, *Corriere della Sera* (Milano)'ya İstanbul'dan gönderilen bir telgraf haberini söz konusu ediyordu. Bu haberde "Padişah gibi, Reşad da, muhafazakâr Türkler'in karşı koymasına rağmen, tahtın varisi olması konusunda kendi lehinde kamuoyunu destekleyen bir güç olarak gördüğü Almanya'nın çok ateşli bir dostudur".
Buradaki sahtekârlık apaçık ortadadır. Bütün dünya, Almanların tercihinin Reşad'dan yana olmadığını biliyor ve bu konuda Alman basınının düşüncesi yeterli açıklıkla ortadadır. Almanya, Şehzade Burhaneddin'in yasal olmayan adaylığını destekliyor, bu gerçekleşmezse tercihi Şehzade Yusuf İzzeddin'dir.

da götürdü, ama Yusuf İzzeddin'i de yanına almayı ihmal etmedi. O zaman 27 yaşında olan veliaht Murad Efendi'ye Avrupa hükümdarlarının "henüz on yaşlarında, iyi eğitim görmemiş ve davranışlarına göre, tahtın ardılı olma şansı hiç olmayan kendi öz oğlundan" fazla ilgi göstermelerinden de hiç hoşlanmadı[16].

Abdülaziz'in bütün politikası oğlunu veliaht yapma amacına yönelikti. Sadrazamlar, Padişah'ın bu isteğini kabul veya red etmelerine göre atanıyor veya azlediliyorlardı. İşte Yusuf İzzeddin Efendi'nin bu zararlı dostları bu geçmişi hatırlatıyorlar[17]

Abdülaziz, veliahtinin kim olacağı hakkındaki düşüncelerine mesnet sağlamak için, oğlunu her türlü itibar ve mümkün olan her etkiyi sağlayacak

---

16 - Kont DE KERARTY. Mourad V, s: 57.

17 - Bu zararlı dostlara bir örnek olarak, 5 Ekim 1906 tarihli *Figaro*'da *Bir Muhafazakâr Türk* imzasıyla mektup yazıp, kendisinin eskiden Şehzade Yusuf İzzeddin'in yaveri, şimdi de Padişah'ın bir Avrupa Krallığı katında temsilcisi olduğunu söyleyen kişiyi verebiliriz. İki sütun tutan makalesinden çok belirleyici olan bir bölümü alıntılamak istiyorum. Yazar, Reşad'ın "haremine kapandığını, Padişah'tan bile daha kötü hasta olduğunu ve belki ondan önce ölebileceğini" belirttikten sonra soruyor: "Öyleyse Abdülhamid'in ardılı kim olacaktır?"

"Belki Yusuf İzzeddin Efendi... Kendisi Abdülaziz'in büyük oğludur. 49 yaşındadır. Mehmed Reşad Efendi'ye göre daha az göz altında olup, daha az bilinmektedir. Hiç şüphesiz, resmi veliaht olmadığından bir parça daha özgürdür. Ama bu sanıldığı gibi tam bir bağımsızlık değildir!... Ancak, Galata yolu üzerinde, sımsıkı kapalı ve dört nala hızla giden bir victoria tipi arabaya çok sık rastlanmaktadır. Arabanın etrafındaki altı muhafız onunla birlikte giderler, onu gözetlerler ve meraklıları uzaklaştırırlar. Bu hareketli hücrenin içindeki Yusuf İzzeddin Efendi'dir. Şüphesiz şehzade ile kim olursa olsun bir tek sözcük konuşamaz.

Babasının trajik ölümü sırasında 19 yaşında idi. Abdülaziz, ona çok iyi bir eğitim verdirtti. Daha sonraları bazı mutlu tesadüfler onu Murad ve Mehmed Reşad Efendiler'in başına gelenlerden korudu. O, İmparatorluğun bugünkü sorunlarından bilgi sahibidir ve Avrupa'nın politikasını bilir.

Bir garip rastlantı, bizim ona yaklaşmamıza ve onunla konuşmamıza fırsat verdi... Öyleyse biz, Yusuf İzzeddin Efendi, Padişah olduğu gün Türkiye için, yeni bir dönemin başlayacağını söyleyebiliriz.

Duruma açıklık getirelim; daha önce kabul edilen ve sonra Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırılan Anayasa, daha da iyileştirilecek, genişletilecek ve İmparatorluğun yeni hükümdarı tarafından kesinlikle devreye sokulacaktır. Onun dönemi böyle başlayacaktır. Anayasa'ya saygı gösterecek ve göstertecektir. O, hürriyetsever bir hükümdar olacaktır. İstanbul tahtının bu şehzadesine, İslam'ın Allah'ı yardım etsin!.."

olanaklarla donattı. Ona müşir rütbesini verdi ve hassa ordusunun komutanlığına atadı. Daha da öteye giderek genç şehzadenin, Danıştay toplantılarına aktif bir üye gibi katılmasına karar verdi[18].

Dalkavuklar, yaranabilmek için, Yusuf İzzeddin'e gösterdikleri saygıda çok abartılı davranıyorlardı. Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, iki resmi törende; bakanlıklar ve yüksek görevlilerin önünde, Müslümanlar'a ait okulların büyük sınavları ile ödül dağıtım törenlerinde, genç Yusuf İzzeddin'i, bu törenler için hazırlanması gelenek olan, imparatorluk tahtına oturtuyordu.

Ancak, bu konuda en girişken, en yetenekli ve en çalışkan adam, Türkiye'nin en önde gelen düşmanlarından biri olan, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi General Ignatiyef idi. O, tahta geçiş sırasındaki bu değişmenin, hiç şüphesiz, zaten güçten düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yerinden sarsacak bir karmaşaya neden olacağını önceden görüyordu. Bundan dolayı da Abdülaziz'i bu düşüncesinde, dolaysız olarak veya Sadrazam Mahmud Nedim Paşa aracılığı ile kışkırtıyordu.

Abdülaziz'in isteği, öyle sessizce gerçekleştirilebilecek bir iş değildi[19]. Abdülaziz o zaman sekiz yeğeninden altısını zehirlemeyi düşündü; ama bu katliam ona gerçekleştirilmesi güç ve tehlikeli göründü. Ona, faydalı ve uygarca bir reform olarak sunulacak iktidarın babadan oğula geçmesini öngören ve Abdülmecid'in oğullarının bir bütün olarak tahta geçmelerini önleyen bir ferman yayınlamak daha kolay geldi. Bu çözüm yolunu Ignatiyef hararetle destekledi. Bu işlemi gerçekleştirmeye yardım etmek ve olası veya kaçınılmaz bir başkaldırıyı ezmek için de yirmi bin Kazak askeri getirmeyi önerdi.

Tasarlanan bütün bu komplolar ne sonuç mu verdi? Kısaca şöyle ifade edebiliriz:

"Halka açık törenlerde, Abdülaziz, kalabalıklara oğlu Yusuf İzzeddin'i daha çok gösterdi. Bunun sonucunda da bu kendini beğenmiş, densiz, kaba delikanlı; halkın gözünde gittikçe daha itici oldu"[20].

---

18 - OSMAN BEY, *Les Imans et les Derviches,* 4. kısım.

19 - Sadrazam ile elçinin dostluğundan hoşlanmayan halk, sadrazama Mahmudof Paşa, elçiye Sultan Ignatiyef adını takmıştı. Mevcut düzene karşı gizlice hazırlanmış projeyi kabul etmeyen ve hazırlanmakta olan bu darbeye karşı yüksek sesle protestoda bulunan broşürler her tarafta görülüyordu.

20 - Kont DE KERATRY, *Mourad V,* s: 85.

Son Altes Emperiyal, Veliaht Reşad Efendi

Abdülaziz, oğluna bu yakışıksız mirası, sırtında Nessus'un gömleği* gibi bırakarak tahttan indirildi ve bilinen şekilde öldü.

---

* - *Nessus, mitolojide Herkül'ün karısını kaçırmak isteyen ve onun tarafından öldürülen bir devin ismidir. Ölürken, Herkül'ün karısına, gömleğini vermiş ve kocasına giydirmesini istemiştir. Bu gömlek sihirli olup, Herkül onu giyip te karısına ihanet ederse büyük acılarla kıvranacaktır (Çevirenin notu).*

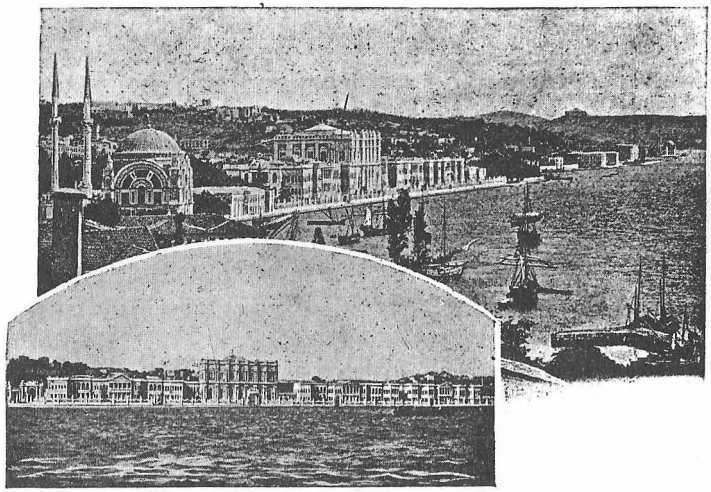

Dolmabahçe Sarayı

Bu arada bir hususu da belirtmek isterim. Bana, sözlerini naklettiğim Kont de Kératry, Yusuf izzeddin'in beceriksizce aleyhinde çalıştığı V. Murad'ı savunayım derken, Abdülaziz'in oğlu hakkında ölçüyü aşan sözler söylemiş gibi geldi. Başka belgeleri de araştırdım. Bulabildiğim belgelerin çoğunun, Yusuf İzzeddin Efendi'ye daha olumlu yaklaşmadığını itiraf etmeliyim. Örneğin, hiçbir zaman politikacı olmamış ve yargılarında yansız olan yurttaşımız Paul Eudel, 1872'de İstanbul'da bulunurken, Yusuf İzzeddin'i üç ayrı mekânda görme fırsatını yakalamıştı. Onun izlenimleri nasıldı? İlk önce Selamlık Töreni'nde, şehzade babasının yanında idi; yazar şehzadeyi "sararmış, solgun ve zayıf bir genç" olarak tanımlıyor. Birkaç gün sonra, Padişah'ın oğlunun kupa arabasına rastlar ve "Ortaköy Camii'nin kapısında daha önce gördüğü sersemce yüz ifadesini" tekrar görür[21]. Üçüncü rastlantı, artık önemsiz sayamayacağımız bir kesin görüşe neden olur: "Sultan'ın büyük oğlu kupa arabası içinde, arkasında her zamanki muhafızları geçiyor. Arabasında tek başına arka tarafa çekilmiş, üzgün ve yalnızlığı içinde somurtmuş duruyor; sararmış yüzü arabanın koyu renk kumaşları arasında

21 - Fransa'nın eski İstanbul Büyükelçisi Kont de Mouy'de aynı dili kullanmaktadır: "Ata binmiş, küstah ve sert tavırlı, Padişah oğlu olmasından dolayı gurur içindeki İzzeddin'e; İstanbul sokaklarında birçok kez rastladığımı hatırlıyorum." (*Patrie*, 26 Eylül 1906).

daha belirginleşiyor. Onu görmek için penceresine eğilen pek çok meraklıya ve yoldan geçenlere donmuş gözlerle bakıyor. Bu genç adamın kaygılı beklentisi, yasanın kesin hükümlerine karşın babasının onu veliaht yapmasıdır; ama ulema bu konuda direniyor ve buna izin vermiyor"[22].

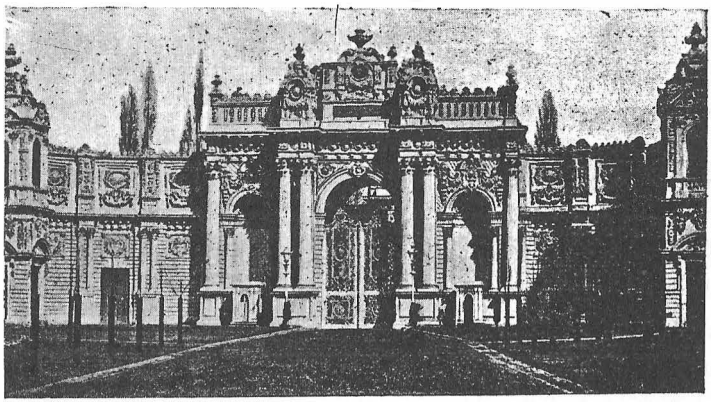

Dolmabahçe Sarayı'nın kapısı

Her şeye karşın, Şehzade Yusuf İzzeddin'in, gözümüzde olumlu görünmesini engelleyen kibir ve sertliğini, karakterinin tek niteliği olarak kabul etmek doğru bir davranış olmaz. Karakterinin oluşmasında geçmişin sıkıntıları kadar bugünün korkuları da muhakkak ki rol oynamıştır. Ben de kendi hesabıma bir gözlem yaptım. Onunla iki kez karşı karşıya bulundum ve şuna dikkat ettim: o, miyoptur, korkunç derecede miyoptur. Böyle bir küçük kusurları olan kişilerin, sanki sizi görmüyormuş gibi bakmalarının, kibirli olmaları şeklinde yorumlanması, bilinmeyen bir şey değildir. Halbuki onlar sizi görmezler. Bu Yusuf izzeddin'de de bir karakter bozukluğu değil ama bir doğal eksikliktir[23].

---

22 - Paul EUDEL, *Voyage en Orient,* s: 123, 128, 190.

23 - *L'Echo de Paris,* onun "zeki ve dürüst bir adam olarak tanındığını" yazdı (22 Eylül 1906). *La Neue freie Presse* (28 Ağustos 1906), onu bize bir cümleyle şöyle anlattı: "Karakterinin en belirgin niteliği, babasında da en yüksek derecede görülen kendine aşırı güvendir".

Herşeye karşın halkın, ona herhangi bir sevgisi olduğu söylenemez.

Bu konuyu kapatmak için son bir bilgi. Abdülaziz'in hisse senedi ve tahvil gibi değerli kağıtları toplama ve kasasında saklama hırsı vardı. Özel hazinesini artırmak için bizzat kendisinin yarattığı her borsa hareketinden yararlanırdı. Bu nedenle hatırı sayılır bir servet bırakmıştı. Halk adamlarının diliyle konuşursak, Abdülhamid de ondan aşağı kalır bir *para gözlü* değildi ve doğal olarak bu servete el koymak istedi. Onu nasıl elde edebilirdi? Boğaziçi'nde beni gezdiren kayıkçı, Çırağan Sarayı'ndan sonra Yusuf'un sarayı olan Feriye Sarayı'nı bana göstererek, bu öyküyü anlattı. Abdülhamid, tahta çıktığı zaman kuzenini çağırır ve ona kısa ve açık bir şekilde: "Sen kardeşlerinin en büyüğüsün, babanın size, yani sana ve kardeşlerine bıraktığı serveti bana getireceksin". Yusuf söz dinler: "İşte kardeşlerimin payı, benim payıma gelince onu, ben muhafaza edeceğim!" der. Bu yanıttaki düzenbazlığı sezen Abdülhamid, kuzenini takdir eder. Yusuf İzzeddin'e bir kelime bile söylemez ve o günden itibaren, diğer şehzadelere göre ona daha fazla bir serbestlik tanır.

Hayır, halk, onun Reşad yerine, Abdülhamid'in veliahti olmasını mutlulukla karşılamayacaktır. Dahası Şehzade Yusuf da, böyle birşeyi düşünmemektedir, hatta böyle bir olayı red bile edebilir. En azından Prens Mehmed Ali bize bunun güvencesini vermektedir ve onun dediklerinin gerçek bir yönü vardır: Prens, "Güvenilir bir kaynağa dayanarak biliyorum ki; asla Şehzade Yusuf İzzeddin, mevcut veraset sırasında bir değişime, bir müdaheleye razı değildir. Bunu pek çok kez belirtmiştir. Dürüstlüğü, mükemmel olan onur duygusu böyle bir düzenlemeyi kabul etmesine manidir"[24].

Askeri yeteneklerini gösterecek hiçbir fırsat çıkmamasına karşın; Profesör Vambery onu "İyi bir asker" olarak nitelemektedir (*Westminster Gazette*, 19 Aralık 1906). Saygıdeğer profesör ve gezginin bu değerlendirmesini, Yusuf'un müşir rütbesine bakarak verdiğini düşünmüyoruz. Hatırlanacağı gibi bu rütbe Abdülaziz tarafından, ona onbeş veya onaltı yaşında iken verilmiştir ve babasının tahttan indirilmesi sırasında onu korumakta da bir yararı olmamıştır.

24 - *Figaro,* 9 Ekim 1906. 17 numaralı dipnotta söz konusu ettiğimiz "Muhafazakâr Türk"ün makalesine yanıt.- Diğer taraftan, *Ia Westminster Gazette* (28 Ağustos 1906), Yusuf İzzeddin Efendi'nin Yıldız kamarillası ile arasının iyi olduğunu iddia etmektedir: "İzzet ve Necib Melhame, Yusuf'a dalkavukluk yapmaktadırlar ve o da onlara şans tanıyacağını söylemektedir".

Bazı Müslüman hukukçulara göre, babası henüz veliaht iken doğduğundan taht üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceği hususunu da, bu arada ilave edelim*.

*

* *

Abdülhamid'in ve Şehzade Reşad'ın kardeşi Şehzade Süleyman, 1860' da doğmuştur. Asıl niteliklerini yitirmemiş Türkler'in mükemmel bir örneğidir. Hayran olunacak bir aile babası ve iyi bir çiftçi. Uzun yıllardır çiftçilikle uğraşmaktadır; bu işi yalnız hoşlandığından değil, yaşamının acılı derdine bir teselli bulabilmek isteğiyle de yapmaktadır.

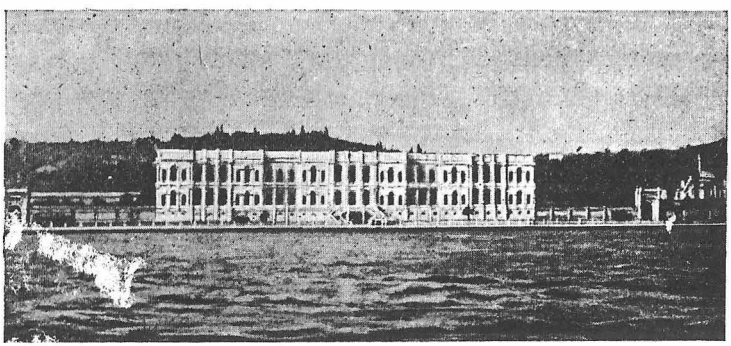

Çırağan Sarayı

Onun az rastlanır güzellikte bir karısı vardı ve onu büyük bir aşkla sevmekte idi. Bu çok güzel kadın, bir gün, bize çok doğal gelen bir fantezi ile, kendisini yalnız aynada değil, bir fotoğraf üzerinde de seyretmek istedi. Kocası ile de anlaşarak ve onun izni ile tanınmış bir fotoğrafçıya yanılmıyorsam Abdullah Kardeşler'e gitmiş ve bir portre fotoğrafının çekilmesini rica

---

* - *Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi, 1909'da Şehzade Reşad Efendi'nin V. Mehmed Reşad adıyla Padişah olmasından sonre veliaht olacak ve 1 Şubat 1916'da kol damarlarını ustura ile keserek intihar edecektir. İntihar etmesinin nedenini, sinirsel dengesinin bozukluğuna bağlarlar; özellikle babasının trajik sonu ve İttihatçılar'ın kendisini veliahtlikten çıkaracakları şeklindeki vesvesesi bu trajik sonunu etkileyen faktörlerdir. Padişah'tan ve sadrazamlardan veliaht kalacağına dair sened bile istemiştir (Çevirenin notu).*

etmişti. Halbuki, Padişah'ın uzun zaman önce yöneticisi meşhur Fehim Paşa olan ve gittikçe kılı kırk yaran bir muhbirlik örgütü kurduğunu bilmeyen kalmamıştı. Bu örgütün elemanları gece gündüz, sokaklarda olduğu kadar evlerin içinde de pusudaydı. Süleyman'ın karısı, dolayısıyla kendisi jurnal edildi. Süleyman Saray'a çağırıldı, İmparator kardeşi tarafından şiddetle azarlandı: "Bilirsin ki ben Padişah'ım ve ailenin reisiyim; yalnız kendi karılarımı değil, kardeşlerimin karılarını da kollamaktan sorumluyum. Karını yaptığı bu hareketten dolayı göndereceksin!". Süleyman red etti; Abdülhamid onu buna zorladı. Süleyman karısını boşadı... Abdülhamid onun karısını aldı, kendi gözdelerinden birine armağan etti* Talihsiz Süleyman hiçbir şekilde teselli bulmadı ve kendini çiftçiliğe verdi. Yazın, Boğaziçi kıyılarında Bebek'teki arazisinde, kendi elleriyle tırpan ve sapan kullandığı; çift sürdüğü ve bizzat hasat kaldırdığı görülebilir. Eğer talih onu, padişahların tahtına çıkarırsa, zamanında Sully'nin** Fransa için öngördüğü gibi "çiftçilik ve hayvancılığı" Türkiye'nin gelişmesinde bitmez tükenmez bir kaynak gibi göreceği şüphesizdir.

Şehzade Süleyman kışın, Ortaköy'deki küçük konağında oturur ve okumakla vakit geçirir; ağabeyi Şehzade Reşad gibi Farsça'yı çok iyi bilir ve onun gibi tanınmış şiirler yazar***

Abdülmecid'in yaşayan son oğlu Şehzade Vahdettin, o kadar sakin bir yaratılışta değildir. Yaşının verdiği dinamiklik içinde (1861'de doğmuştur) amatör bir at meraklısıdır. Boğaz'ın Asya kıyılarındaki Çengelköy'de bulunan mülkünde çok güzel bir hara kurmuştur. At yetiştiriciliği onun için bir sır değildir; dahası Vahdettin, seçkin bir binicidir. Bir zamanlar, o Yıldız'a arada sırada uğrar ve Padişah ta ona sorup öğrenmekten zevk aldığı kentteki de-

---

* *- Bu konuda, erişebildiğimiz Türkçe kaynaklarda benzer bilgiye rastlayamadık. Kişisel kanımız, Abdülhamid'in kardeşini karısını boşamaya icbar etse bile, bu kadını alıp kendi gözdesine hediye etmek gibi bir davranışta bulunmayacağı şeklindedir. Öykünün ikinci kısmı büyük olasılıkla Abdülhamid karşıtlarının bir iftirasıdır (Çevirenin notu).*

** *- Sully (1560-1641), Fransa'da döneminde çok etkili olmuş ve Maliye Bakanlığı yapmış bir devlet adamıdır. "Çiftçilik ve hayvan yetiştiriciliği Fransa'nın sütü kesilmeyen iki memesidir" sözüyle tanınmıştır. Yazar buna atıf yapıyor (Çevirenin notu).*

*** *- Şehzade Süleyman 1909 yılında ölmüştür; ileride dönemin Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa ile evlenecek olan Naciye Sultan, bu şehzadenin kızıdır (Çevirenin notu).*

dikoduları anlattırırdı. Vahdettin de fazla dalkavukluk yapmaz ve bu fırsattan yararlanarak, günlük olayların arasına paşalarla, bakanlara ait dedikoduları da karıştırarak; Zat-ı Şahane'nin gerek hükümetini gerek çevresini eleştirmek olarak algılayabileceği konulara da değinirdi. Padişah onun böyle konuşmasına izin verirdi. Ama son zamanlarda Vahdettin'e kızdı. Sebep şuydu:

Vahdettin, ağabeysinin yasal tahta geçiş sırasını değiştirip Şehzade Reşad'ı hakkından etmek istediği haberini alınca Yıldız'a koştu. Padişah'ın dairesinin kapısında durduruldu. Ona, Padişah'ın hasta olduğu ve kendisini kabul edemeyeceği söylendi. Üzgün ve kızgın Şehzade, mabeyinci ve üst düzey görevlileri hakaretlere boğdu ve söylediklerini Padişah'a iletmelerini buyurdu.

Hiç şüphe edilemeyeceği gibi, Padişah bu girişimi çok fena karşıladı, Vahdettin'i Arnavut koruyucularının gözetimi altında evine göndertti. Yeni bir buyruğuna kadar sarayından dışarı çıkmamasını emretti*

Şehzade Vahdettin ile, Abdülmecid'in oğulları serisini kapatıyoruz. Bundan sonra veraset sırası V. Murad'ın oğlu, 1866 doğumlu Şehzade Selahaddin'e gelmektedir.

Babası akıl bozukluğu nedeniyle tahttan indirilip gözaltına alındığı zaman, o da babasıyla aynı kaderi paylaştı. Ama sonra, kendisini, kendi öz çocukları gibi yetiştireceğini söz veren amcasına, bu hapishane hayatından kurtulmak için yaptığı bütün müracaatler işe yaramadı. Bir evladın babasına olan sevgisinin büyük bir örneği olan ve hiçbir zaman kanıtlanamamış deliliğini öne sürerek babasına karşı yapılan ve onu ezen gaddar yasatanımazlığı protesto eden başvuruları hep reddedildi. Eğitimcisi ve üstadı olan babası V. Murad ile Çırağan Sarayı'nda yirmiyedi yıl hapis kaldı. Bir gün gelip te padişah olabilecek hanedan üyeleri arasında en bilgili ve en hür düşünceli olanlardan biridir. Bugün, hiç çıkmıyor dememek için çok nadir olarak dışarı çıkıyor diyebiliriz. Sürekli olarak babasının yasını tutuyor; zamanını okumakla -Fransızca onu özel bir şekilde ilgilendiriyor- ve mükemmel

---

* *Bilindiği gibi Vahdettin, 1916'da Yusuf İzzeddin Efendi'nin intiharından sonra Veliaht, 1918'de ağabeyi Mehmed Reşad'ın ölümünden sonra da Padişah olacaktır. 1922 Kasım'ında İngiltere hükümetine sığınacak ve TBMM kararı ile azledilecektir. 1926'da San Remo'da öldü (Çevirenin notu).*

birer bestekâr olan ama eserleri Padişah'ın buyruğuyla isimsiz olarak yayınlanan kızkardeşleri* ile müzikle uğraşarak geçiriyor**

Şehzade Selahaddin ile, 1868'de doğan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Mecid Efendi birbirlerine ikiz kardeş gibi benzerler. Mecit Efendi, çok açık fikirli ve o zamanlar Heybeli Ada'daki Deniz Okulunda hoca olan yurttaşımız Mösyö Bertrand'dan dersler almış bir kişidir. Dilimizi, bütün temizliği ve inceliği ile konuşur ve serbest düşüncelerini açıkca ifade etmekten çekinmez. Abdülhamid'in kinini üzerine çekmiştir; çünkü Ermeniler'in katledilmesinden sonra Padişah' ın yerine getirilmesi için resmen adı geçmiştir. Bu proje, Çar'ın ve İmparator Franz-Joseph'ın itirazı üzerine başarısızlığa uğramıştır. Diğer taraftan, Jöntürkler ile ilişkili olmakla suçlanmaktadır. Bir muhbir ordusu sürekli olarak onun etrafındadır. Ağabeysi Yusuf İzzeddin'in aksine halk tarafından tanınıp çok sevilmektedir***

Osmanlı tahtı üzerinde yedinci sırada aday olan kişi ise, bugünkü Padişah'ın büyük oğlu Şehzade Selim'dir. 1870'de doğmuş, babası tarafından şehzadelerin eğitilmesi için kurulan okulda eğitim görmüştür. Abdülhamid'in hiç unutup, affetmediği kinlenmelerinin sayısının çok olduğu biliniyor ama bu kinlerinden en müthişlerinden birinin muhatabının kendi oğlu olmasının nedeni bilinmiyor. Bazıları, Selim'in, Yıldız haremindeki pek çok sayıdaki kadınlardan birinin gönlünü çeldiği için babasının hiddetini üstüne çektiğini söylüyorlar. Başkaları ise bunun bir yakıştırma olduğunu ve zaten daha önceden anlattığımız olaylardan da apaçık anlaşılacağı gibi, Ab-

---

* *- Selahaddin Efendi'nin kızkardeşlerinden Hatice Sultan (1870-1938) özellikle bestekâr olarak tanınmıştır. Murat Bardakçı'nın bu konudaki araştırmasında (Müzisyen Osmanoğulları, İstanbul 1993) kendisinin çok iyi piyano çaldığı, polifonik eserlerle marşlar bestelediği belirtilmektedir. Bu sultan daha sonraları Fransa'da yayınlanıp best-seller olan ve 1.200.000 adet satan, "De la part de la Princesse Morte" adlı ve annesi V. Murad'ın torunu Selma Sultan'ın hayatını anlatan kitabı ile ünlenen Kenize Murad'ın anneannesidir ve Abdülhamid'in damadı Kemalettin Paşa ile sevişmesi o dönemde büyük olaylara neden olmuştur. Padişah damadını kızından ayırıp Bursa'ya sürmüş, Hatice Sultan'ı da kocası Ali Galip Paşa'dan ayırtmıştır (Çevirenin notu).*

** *- Şehzade Selahaddin Efendi 1915 yılında ölmüştür (Çevirenin notu).*

*** *-Mecid Efendi, bilindiği gibi, Vahdettin'in kaçması üzerine, TBMM tarafından halife olarak seçilmiş ancak hilafetin 1924'te kaldırılması üzerine yurtdışına gönderilmiştir. 1944'te Paris'te öldü. (Çevirenin notu).*

Son Altes Emperyal
Şehzade Yusuf İzzeddin

dülhamid'in böyle konulardaki davranışlarının pek belirgin olduğu ve bu gibi sudan nedenlerle, Abdülhamid'in böyle hiç dinmeyen bir kinle oğlundan nefret etmeyeceğini söylüyorlar. Bu ikincilerin anlattıkları öykü ise şu: Bir gün Abdülhamid, karakterinin sinsi ve zorba yanlarını gösteren bir davranışla, sessizce Şehzade Selim'in ders çalıştığı odasına girer; onu 1877 Rus-Türk Savaşı'ndan itibaren elden çıkmış İmparatorluk topraklarının kırmızı bir kalemle işaretlendiği bir harita üzerine eğilmiş olarak bulur. Padişah, oğlunun bu davranışında, kendi korkaklığının ve yurt sevgisi eksikliğinin kırıcı, yaralayıcı bir eleştirisini görür. Onun üstüne atılır ve: "Alçak herif, hınzır (hınzır domuz demektir)! Nasıl olur da böyle şeylerle uğraşmak küstahlığını gösterebilirsin" diye bağırarak onu tokatlar ve yumruklar.

Abdülhamid'in oğluna gösterdiği bu şiddet, şaşılacak bir olay değildir. O, sık sık, ailesinin zindancısı ve celladı diye tanımlanır. Onun geçmişindeki sabıkaları arasında bu türden zalimce davranışlar pek çoktur ve gayet iyi bilinir. İşte genellikle pek bilinmeyen birinin öyküsü. Tahta çıktığının ilk günlerinde, Abdülhamid, kendisinin tahta çıkmasında yardımı olanlardan kurtulmak ister. Bunlar arasında kızkardeşi Cemile Sultan'ın kocası Damad Mahmud Celaleddin Paşa da vardır. Bir gece, Taif'e sürmek için enistesini tutuklatır. Darbenin nereden geldiğini iyi bilen Cemile Sultan, gözyaşları içinde, ağabeysinden kocasının serbest bırakılmasını rica etmek için Saray'a gelir. Abdülhamid: "Hayır! Kocanla ağabeyin arasında bir seçim yap!" diye haykırır. Padişah'ın önünde diz çökmüş haldeki talihsiz kadın, ayağa kalkmadan yalvarmalarına devam etmek ister, Padişah bütün gücüyle kardeşine bir tekme atar ve onun dişlerini kırar. Bir süre sonra, Damad

Mahmud Celaleddin Paşa, Midhat Paşa ile birlikte hapishanede öldürülecektir*

Bu dayak sonunda Şehzade Selim sakat kalmamıştır ama gözden uzaklaştırılmış ve Yıldız'ın gizli bir tarafında çok sıkı gözetim altında tutulmaya başlamıştır. Birkaç yıl sonra bu sıkı gözetim biraz gevşetilmiştir. Şehzade Selim şu an için dairesinden, ancak cuma günleri, babasının resmi Selamlık Töreni'ne katılmak üzere Hamidiye Camii'ne gitmek amacıyla çıkabilir. Bu çıkışı sırasında ben, onu görmek fırsatını yakaladım. Geçen Ekim ayında, daha önce anlattığım Selamlık Töreni'nde, onu kapalı bir kupa arabası içinde, yalnız başına, gösterişsiz bir şekilde ve arkasında hiç kimse olmadan Yıldız Sarayı'nın kimsenin girip çıkmadığı bir kapısından çıkarken gördüm. Arabası, camiin sağ tarafına diğerlerinin arabalarının karşı tarafına çekildi. O, arabadan inip camiye girdi ve namaz bittikten sonra camiden çıkıp aynı yoldan dairesine gitmek için yine tek başına aynı arabaya bindi. Halbuki bu sırada diğer kardeşleri, arkalarında pırıl pırıl maiyetleriyle, Padişah'ın tören alayını izleyerek Saray'a dönüyorlardı. O, sanki herkesin korkuyla sırtını döndüğü bir vebalı gibiydi. Yanımdaki güvenlik görevlisine -daha doğrusu beni gözetleyen kişiye- bu zat kimdir diye sordum, bana: "Majesteleri İmparator'un büyük oğludur; bir ameliyat geçirdi, onun için ata binemiyor" dedi. Olduğum yerde dondum kaldım.

Herşeye karşın Şehzade Selim, değerli bir kişidir. Hür düşüncelidir, böyle olması aldığı eğitimin sonucu olmayıp, yurtsever düşüncelerinin neticesidir. O, ancak çağdaş düşüncelerin, vatanını kurtarıp, ülkesinin diğer uluslar arasındaki yerini yükseltebileceğini anlamıştır**

İşte, doğum sıralarına göre Osmanlı tahtı üzerine hak iddia edebilecek ilk yedi şehzade. Bakalım onlardan hangileri tahta çıkabilecek?

---

* *- Paul Fesch'in yazdığı bu gibi öykülerinin gerçekliğini araştırmak ve yorumunu yapmak işinin; dipnotlarının kısa kapsamı içinde yapılamayacağını sayın okurların takdir edeceğini umuyorum. Kendi kanımızca ancak çok gerekli gördüğümüz durumlarda kısa bir açıklama yapıyoruz (Çevirenin notu).*

** *-Şehzade Selim Efendi, 1937 yılına kadar yaşamıştır. 1924'te diğer bütün hanedan mensupları gibi yurtdışına sürgün edildiği zaman Halife Abdülmecid Efendi'den sonra, hanedanın en yaşlısı idi. Eğer Osmanlı saltanatı devam etseydi veliaht olacaktı. 1937'de Beyrut'ta öldü. (Çevirenin notu).*

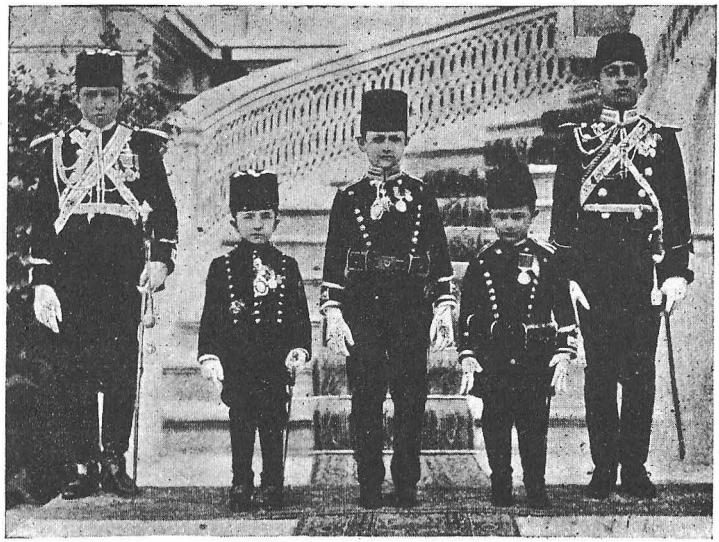

YANLIŞLIKLA PADİŞAH'IN ÇOCUKLARININ RESMİ İMİŞ GİBİ YAYINLANAN FOTOĞRAF

Soldan sağa görülenler şunlardır: Merhum Müşir Ahmed Eyüb Paşa'nın bir oğlu, Sultan'ın oğlu Şehzade Abdürrahim (tahtın 17. sıradaki vârisi), Merhum Şehzade Şevket'in oğlu ve Abdülaziz'in torunu Şehzade Cemal (tahtın 16. sıradaki vârisi), Şehzade Süleyman'ın oğlu Şehzade Abdülhalim (tahtın 15. sıradaki vârisi), Merhum Müşir Ahmed Eyüb Paşa'nın diğer oğlu.

Bir süreden beri ortada dolaşan ve hiç te mesnetsiz olmadığı anlaşılan söylentilere inanmak gerekirse, Abdülhamid'in ölümünde; yasal olarak var olan tahta geçme sırasında zor kullanarak bir değişiklik yapılacaktır. Abdülhamid, yerine oğlu Burhaneddin Efendi'nin geçmesini istemektedir. Bu işte garip bir anormallik, anlaşılmazlık var ve ilk başta olayın saçmalığı ve çılgınlığı hemen göze çarpıyor. Ben, geçen Ramazan ayında bir akşam, iftardan sonra, bu haberi kendisine verdiğimde, yaşlı bir Türk albayının nasıl şaşırıp kaldığını gözlerimle gördüm. Adamcağız şaşkınlığından öyle heyecanlandı ki, çok komik bir şekilde dengesini yitirerek başındaki fesini düşürdü ve kel kafası ortaya çıktı. "Fakat siz şaka yapıyorsunuz! Böyle bir şey yapılırsa ihtilal çıkar! Bu imkânsız bir şey! Bu olamaz; İnşallah ta olmaz!" diye bağırdı.

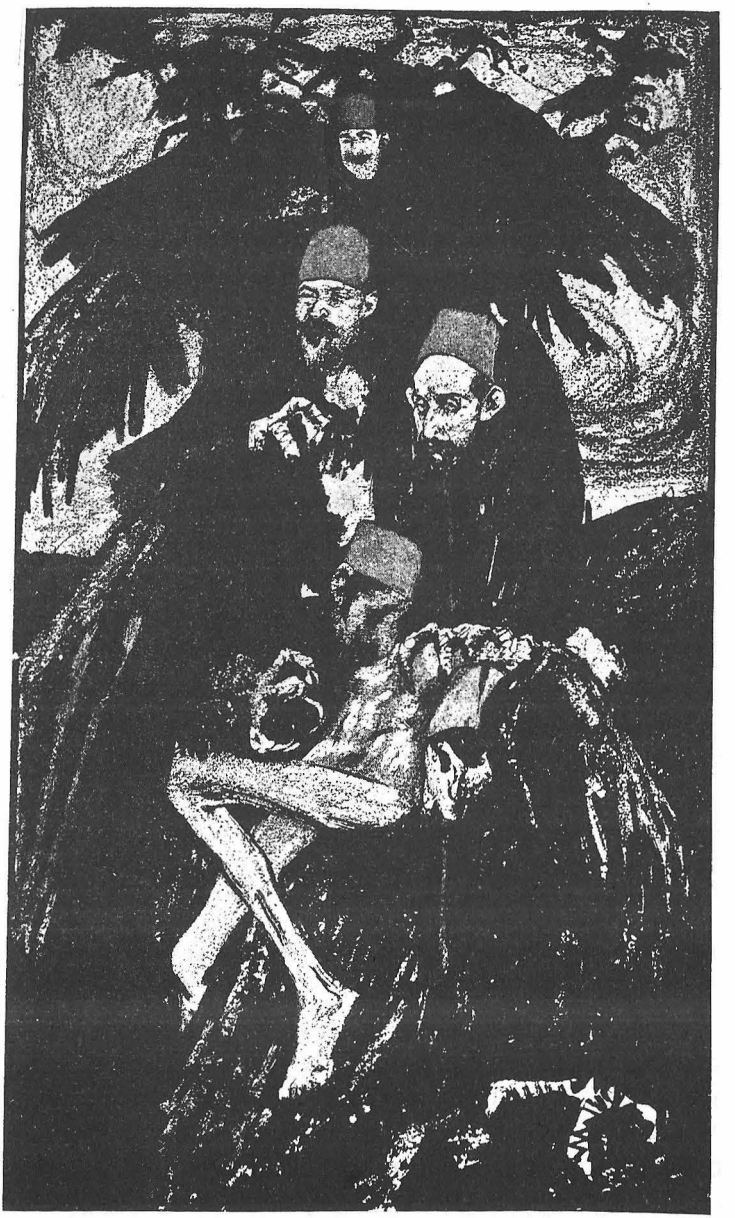

Michael'in deseni

Klişe *Assiette au beurre 1902*[*]

Afiyet olsun Beyler!...
(Mabeyinci Faik Bey, Arap İzzet Paşa, Padişah ve Başkâtip Tahsin Paşa,
Türk halkının kanını emiyorlar.)

[*] - *Dönemin ünlü bir Fransız mizah dergisi (Çevirenin notu).*

İhtiyar dostum için, ben de böyle bir şeyin gerçekleşmemesini istiyorum ama birkaç aydan beri -bu sözleri İstanbul'da duydum- Abdülaziz'in saltanatındaki en kötü günlere benzer günleri yeniden yaşıyoruz. Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi Murad yerine kendi veliahti yapmak için oynadığı oyunlar, bugün Reşad Efendi yerine Burhaneddin'in geçmesi için, Abdülhamid tarafından en küçük ayrıntılarına kadar aynen yineleniyor. Abdülaziz dönemindeki Rus Elçisi Ignatyef'in dublörünün de Alman Elçisi Marshall von Bieberstein olduğu söylenebilir. Bu traji-komedi'nin korosu ise yalnızca tarz değiştirmiş görünüyor. Bu koro, Sultan Aziz döneminde olduğu gibi, Sultan Hamid döneminde de; vezir, üst yönetici, mabeyinci ve diğerlerinden oluşan bir yığın ama birinciler yani Aziz'inkiler hiç olmazsa şereflerini bir nebze koruyup işi, cinayet işlemeye kadar götürmeye cesaret edemediler ve çoğu zaman sahneden kayboldular. Halbuki sonuncuların yani Hamid'in takımının ar damarları çatlamış; iki üç istisna dışında hepsi sonuna kadar gitmeye hazırlar. Bu son kanlı da olsa fikirlerini değiştirmek istemiyorlar.

Komplonun başlangıç tarihine kadar geri gitmeyeceğim. 16 Ağustos 1906'da *Koelnische Zeitung* şöyle yazdı: "Kısa bir süre sonra, Şehzade Burhaneddin'i tahtın varisi olarak atayan bir Padişah fermanının yayınlanacağını beklemek için kuvvetli nedenler vardır". Alman gazeteleri ve özellikle yukarıda alıntı yaptığımız gazete gayet iyi bilgi kaynaklarına sahiptir. Oysa, onbeş gün kadar sonra, tam doğru tarihi söylersek 31 Ağustos'ta aynı *Koelnische Zeitung* bu kez şu haberi yayınladı: "Dini uygulamalarla ilgili bir gürültü patırdıdan sonra, sorunun belirgin bir çözümü şimdilik görülmüyor. Ama Padişah'ın bu isteğini yeniden gündeme getirmesi olasıdır ve hemen hemen hiç şüphe edilmeyecek husus; Padişah'ın, devletin iç sorunlarında, her zaman kendine özgü ve güçlü iradesini kullandığıdır. Bu nedenle veliahtlik sorununu kendi istekleri doğrultusunda çözecektir".

Bu haberlerin anlamı kolaylıkla sezinleniyor. Yasaların ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneklerin ortadan kaldırılması anlamına gelen ilk haber, Avrupa ve Amerika basınında büyük gürültülere ve Avrupa hükümetleri nezdinde de büyük şaşkınlık ve karışıklığa neden oldu. O zaman, ortalığı yatıştırmak için konu biraz soğutuldu. Tiyatro deyimi kullanırsak antrakt verildi; ama oyun kulislerde oynanmaya devam ediyor. Oyunun kahramanlarını ve onların iplerinin kimin elinde olduğunu bir inceleyelim.

Abdülhamid'in projesi ne sağduyu ile ne de mantıkla açıklanamaz. O, tahta geçme sırasını değiştirmek istiyor. Bu düzeni I. Ahmed kurmuş, öyleyse II. Abdülhamid bozabilir deniyor. Ama I. Ahmed, bütün kendi ardılları için, yasa haline gelen, değişmez ve genel bir kural koydu. Bu kural sayesinde Hamid tahta çıkabildi ve bizzat kendisi 1876 Anayasası'nı imzalayarak bu kuralı onayladı. Bugün ne oldu da, bu kuralı yürürlükten kaldırmak istiyor? Her Padişah değişişinde, ulusunu bir ihtilal olasılığı ile karşı karşıya bırakacak bu keyfi davranışının sebebi ne? Bugün yürürlükte olan kurala göre tahta aday olanlar listesinde ondördüncü sırada bulunan Şehzade Burhaneddin'i gerçekten ne için seçti? Verasetin babadan oğula geçmesi usulünü mü koymak istiyor? Uygun yetenekleri ile gerçekten bu işe layık olan büyük oğlu Selim'i niye düşünmüyor? Daha önce söz konusu ettiğimiz bazı hukukçulara göre, babasının tahta çıkmasından önce doğduğu için onun tahtta hakkı olmaması hususunu da kabul ediyorum. Ama Selim ile Burhaneddin arasında diğer oğulları var* Ancak dördüncü çocuğu olan Burhaneddin üzerinde niye duruluyor? Niçin bu yirmiiki yaşındaki genç adamda ısrar ediliyor?

Bu çocuk, muhakkak olan dehası ile, yaşına rağmen İmparatorluk salnamelerinde her zaman yazılan işitilmemiş bir refah dönemini gerçekten başlatabilecek yetenekte harika çocuklardan biri mi? Yoksa uzun süredir beklenen çifte boynuzlu İskender bu mu?[25] Hiçbiri değil. Tamamen sıradan bir zekâ, derslerindeki başarısı çok vasat, bununla beraber kibar bir genç. Kekeleyerek konuşacak kadar çekingen. Bir elçinin veya üst görevlinin yanına, babasının verdiği basit ve kısa sürecek bir işi yerine getirmek için gittiğinde bir küçük metres gibi, boyanıp pudralanmakta ve babasının densiz-

---

* - *Gerçekten de Abdülhamid'in 1885'de doğan oğlu Burhaneddin Efendi'den önce ve Şehzade Selim'den başka; her ikisi de 1878'de doğan iki oğlu, Abdülkadir ve Ahmed Nuri Efendiler vardır (Çevirenin notu).*

25 - Gelenekler, Padişah'a Regaip Kandili gecesi, bakire bir genç kız sunulmasını öngörür ve yine inanışlara göre bu "güçlülük gecesinde" ana rahmine düşecek erkek çocuk, bütün büyük adamlardan daha ünlü ve sanki Türk vak'a-nüvislerinin, Büyük İskender'i tanımlamak için kullandıkları ifadeyle yeni bir iki boynuzlu İskender olacaktır.

Çevirenin notu: İki boynuzlu İskender, Doğu dillerinde İskender-i Zülkarneyn diye anılan kahramandır. Zülkarneyn sözcüğü iki boynuzlu demektir. Bu isim Kur'anda da geçer; peygamber mi yoksa veli mi olduğu tartışılır. Bazıları bununla Büyük İskender'in kastedildiğini söylerler.

liği yüzünden bu hallere düştüğü için, elçilik tercümanlarının alaylarına konu olmaktadır. Öyleyse gözde olmasının sebebi nedir? Bir tarafta Padişah'ın taparcasına sevgisi, diğer taraftan da Almanya'nın ve Yıldız Sarayı'nda uzun süredir boruları öten memurlar kamarillasının onun üstüne bina ettikleri umutlarından başka hiçbir neden düşünülemez**.

Abdülhamid'in Burhaneddin'e öğütleri*

Avrupa hükümdarları içinde yalnız II. Wilhelm, Abdülhamid'in kanlı ve tiksinilecek eline, demir eldivenli elini*** uzatmaya cesaret ettiği günden beri, ikisinin dost olduğunu herkes bilmektedir. II.Wilhelm, bu ilişkiyi kurduktan sonra, gerek kendi şahsı için gerek ülkesi için, istediği her şeyi elde etmiştir[26]. Maden veyahut toprak imtiyazları, demiryolları yapımı, gemi ve top alımları hep Almanya'ya verilmektedir. Padişah bütün bunları, o istemeden veriyor; hatta

---

* - *Bu karikatürün klişesi Paris'te çıkan Jöntürk organı Şuray-ı Ümmet'ten alınmıştır. Karikatürün altında zorlukla okunan Arap harfli yazıda Türkçe olarak "Ders-i Husumet" (Düşmanlık dersi) ifadesi okunmaktadır (Çevirenin notu).*

** - *Burhaneddin Efendi, Paul Fesch'in anlattığının aksine, bütün tanıyanlarınca çok zeki, çok iyi piyano çalan ve resim yapan, iyi yabancı dil bilen bir kişi olarak tanıtılmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Aliye Hanım'la evlenmiş, 1919'da boşanmıştır. Aliye Hanım'ın ikinci kocası İttihatçılar'ın ünlü Maliye Bakanı olup 1926'da İzmir Suikasti davasının sanığı olarak asılan Cavid Bey'dir. Burhaneddin Efendi 1923'de Avrupa'da seyahatte iken Cumhuriyet'in ilanını duymuş ve Türkiye'ye gelmekten vazgeçmiştir. Elsie Jackson adlı zengin bir Amerikalı kadınla evlenip Amerika'da yaşamış ve 1949'da New York'ta ölmüştür (Çevirenin notu).*

*** - *Yazar, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in kolunun sakat olduğunu ve bir kol protezi taşıdığını ima ediyor (Çevirenin notu).*

26 - Profesör Vambery bu savı doğruluyor: "Almanya İmparatoru, Türkiye'den istediği her şeyi elde etti. Yurtsever ve ilerici Türkler ona iyi gözle bakmıyorlar." *(Westminster Gazette,* 19 Aralık 1906).

istemesini bile bilemeyeceği arzularını karşılıyor. Bundan dolayıdır ki İstanbul' da Almanya İmparatoru'nun Boğaziçi gezisi sırasında, ona, Padişah dostunun üç genç ve güzel odalık ikram ettiği şeklinde bir öykü anlatılacak kadar ileriye gidiliyor. Bunu anlatanlar, zavallı kızları ikram edenlerin, bu ikramdan sonra onları boğup, cesetlerini Sultan'ın donanmasının yıllardır demir atıp bağlı kaldığı Haliç'e atmak için, II. Wilhelm'in gitmesini bile zor beklediklerini de söylüyorlar. Haliç'e, benzer nedenlerle atılan cesetlerle deniz o kadar dolmuştur ki dalgıçlar veya denize dalanlar çılgına dönmektedirler*

Oysa ki, "Reşad gibi bir şehzade ile, eski gelenekler canlandırılabilir; Fransa ile Padişah arasındaki yüzyıllar gerisine giden dostluk eskisi kadar güçlü olarak yeniden kurulabilir ve bu dostluk ile İngiliz-Fransız anlaşmasına dayanarak, bir reform dönemi açılıp, bu durumdan yararlananların dışında herkes için zararlı olan bir felaket dönemi kapanabilir. Hoşgörülü bir saltanat, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman işgalinin -işgal kelimesi sözlük anlamıyla kullanılmıştır- bitmesinin işareti olabilir"[27]. Almanya bu durumu gayet iyi biliyordu. Onun içinde, Reşad'ın karşısına bir başka aday çıkarmak ve onun niteliklerini göklere çıkarıp ama onun Almanya'nın kulu, kölesi olmasını sağlamak gerekiyordu. Bunun için de Burhaneddin'den iyisi bulunamazdı. Çünkü bu adam, babasıyla aynı düşüncelere, aynı karaktere sahipti ve tıpkı onun gibi davranıyordu. İşte bundan dolayı Almanya onu destekliyor[28]. Ama bu desteğinden daha sonra yararlanabilecek midir? O, biraz şüpheli[29].

---

* - *Çevirmen olarak, bu kadar abartma ve karalamaya dayanamadığımızı belirtmek isterim. Yazar'a bu cesetlerin, dibi o zaman da batak olan Haliç'e atılmak yerine, akıntılı Boğaz'a niye atılmadığını sormak isterdim. Acaba vesveseli Abdülhamid, bu cesetleri Haliç'e söz konusu ettiği dalgıçlar onları bulsun ve cinayetlerini bütün dünyaya haber versin diye mi özellikle attırıyordu?! (Çevirenin notu).*

27 - *Univers,* 21 Eylül 1906.

28 - *Times* gazetesi: Almanya'nın Burhaneddin'i desteklemesi, kimse için bir sır değildir diye yazıyor (11 Ekim 1906). "Almanya'ya verilen imtiyazların amacının, bu ülkenin, Burhaneddin'in adaylığını desteklemesini sağlamaktan başka bir amacı olmadığı kanısı bugün için herkes tarafından kabul edilmektedir". (*Times,* 29 Ekim 1906).

29 - Profesör Vambery, *Pester Lloyd*'da (17 Kasım 1906'da *Pall mall Gazette*'de yayınlanmıştır) şöyle yazıyor: "Burhaneddin'in tahta çıkması, Türkler'in büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmeyecektir. Çünkü bu olay, nefret edilen bugünkü yönetimin devamının belirtisi olacaktır; ve Almanya, onun adaylığını destekleyerek, kendi yararlarına zarar verecektir".

Diğer taraftan da başları Tahsin Paşa ile İzzet Paşa* olan ve Abdülhamid'in Kızıl Sultan diye tanınmasına neden olan Ermeni katliamının ve şiddet politikasının teşvikçisi ve esin kaynağı Yıldız "kamarillası" veya "kliği" var. Bu kişiler için de tahta Burhaneddin gibi bir Padişah'ın geçmesi çok iyi olacaktır; çünkü eskiden tanıdığından onlara bağlı kalacak ve gençliği ile deneyimsizliğinden ötürü onların uysal bir kuklası olacaktır[30].

Bütün bu kötü niyetli kişiler korkuyorlar ve korkuları da nedensiz değildir[31]. Onların Reşad'a karşı çıkmaları bundandır[32]. "Onlar hesaplarını bozacak ve yediklerini kusturacak bir adalet ve ilerleme rejiminin gelmesini önlemek istiyorlar. Onlar Padişahlar'ı (Burhaneddin) ile Yıldız kalesine kapanmak ve halkın kızgınlık ve isyanına meydan okuyabilmeyi umuyorlar"[33]. Böylece durum "Saray kliği için iyi olacak ama Türk halkı ve Avrupalılar için hiç te istenen bir sonuç olmayacaktır"[34], hiç şüphe yok ki "bu durum terör ve katliam rejiminin devamı demektir"[35]; çünkü bugünkü rejimin belirgin niteliği budur; Türkiye ancak "eğer yeni hükümdarı artık haksızlıklara, çalıp çırpmalara ve korkuya destek vermezse" mutlu olabilecektir[36].

Yıldız kliği Almanya ile işbirliği içindedir ve olayları iyi irdeleyen pek çok kişi; bu kliğin, Şehzade Reşad'ı, hakkından yoksun bırakıp onun yerine

---

* - *Tahsin ve İzzet paşaları özellikle birincisini, Padişah'ın üzerinde, politalarını dikte edecek kadar güçlü göstermek; kanımızca Abdülhamid'i hiç tanımamak demektir. Tahsin Paşa'nın anıları okunursa (Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, İstanbul 1931), zavallı adamın Abdülhamid karşısında nasıl ezildiği ve onun iradesi dışında hiçbir şey yapamadığı açıkça görülür. Böyle biçare bir adamı "kamarilla" başı, Ermeni katliamının esin kaynağı gibi göstermek tarihi gerçeklere hiç uymamaktadır (Çevirenin notu).*

30 - *Petite République,* 19 Eylül 1906.

31 - "Eğer Burhaneddin tahta çıkmazsa, bugünkü kamarillanın üyelerinden birçoğu mevkilerini, belki de hayatlarını kaybedeceklerinden korkup tir, tir titriyorlar". *Westminster Gazette* (28 Ağustos 1906).

32 - Reşad'ın dışındaki adaylar, Saray kliği tarafından destekleniyor ve Suriyeliler'in tek amaçları, kendi iktidarlarını uzun süre korumaktan ibarettir. (*World,* New York'tan, 31 Ağustos 1906).
Çevirenin notu: World gazetesinin Suriyeliler derken kastettiği; Suriye kökenli olan Padişah'ın II. Kâtibi Arap İzzet Paşa ve yakınlarıdır.

33 - *Courrier,* Brüksel'den, 23 Ağustos 1906.

34 - *Siam Free Press,* Bangkok'tan, 9 Ekim 1906.

35 - *Daily Star,* Montréal'den, 22 Ağustos 1906.

36 - *Courrier,* Brüksel'den, 23 Ağustos 1906.

Eyüb Camii

Burhaneddin'i getirme şeklindeki iğrenç öneriyi, uygun zamanı seçerek ve uygun taktikleri kullanarak, Abdülhamid'e telkin ettiklerine inanmaktadır.

Geriye bu planı uygulamak kalıyor.

Abdülhamid, ilk önce; siyasi-dini gücü; bir Padişah, yetersiz veya cani olduğu zaman Padişah'ı tahtından indirecek fetvayı verecek kadar güçlü olan, Şeyhülislam'ı kullanarak sorunu çözmeyi denedi. Saray'a çağırıldı; Şeyhülislam, ülkenin geleneklerine ve yasalarına bu kadar ters olan bir öneriye uymayı açık bir şekilde reddetti. Abdülhamid kendisini sıkıştırdı, sonunda kabul etti, ama iki koşulu vardı: Yurtdışına çıkması ve mallarını da çıkarabilmesi için gerekli izin verilecekti ve tahta geçiş sırasını değiştiren ferman yayınlanmadan önce yurtdışına kaçabilmesi için yine gerekli olan süre kendisine tanınacaktı. Çünkü o, "bu kadar yasadışı olan bir düzenlemeyi öğrenen halk, benim evimi basar ve hiç şüphe yok ki beni öldürür", diyordu.

Bir olası katliam ve isyanın korkutucu etkisi, Abdülhamid'i geri adım atacak kadar korkuttu. Rusya'daki gelişmelerin tesiriyle de*, kendi kabul edeceği

* - *Bu yıllarda Rus Çarı II. Nikola, çıkan olayların etkisiyle Rus Parlamento'su Duma'yı toplamak zorunda kalmıştı (Çevirenin notu).*

temsilcileri seçtirteceği bir göstermelik "Fevkalade Meclis" toplamayı ve yasal olarak bu meclis aracılığı ile; tahta geçme geleneğini değiştirmeyi hayal etti[37].

Fakat, hastalığının git gide daha şiddetlenmesi ve herkesten daha iyi bilip anladığı ölümünün yakın olduğu gerçeği; başarı kazanması için zamana gereksinimi olan bu projeden vazgeçmesine neden oldu. Bu koşullar karşısında bugünkü ve eski sadrazamlarla diğer bazı kişilerden oluşan daha az üyeli bir meclis veya kurul teşkilini neden söz konusu ettiğini bilmiyorum. Grup, grup bu kurulu oluşturanlarla konu tartışılmaya başlandı. İlk önce sadrazamlarla görüşüldü. Bunların sayısı dörttü. Bugünkü sadrazam Ferid Paşa, eski sadrazamlar Said Paşa, Abdurrahman Paşa ve Kâmil Paşa. Özel nedenlerden dolayı, ilk üçünün yanıtları hakkında bilgi veremiyoruz. Yalnız dördüncüsünün yanıtıyla ilgileneceğiz.

"Burhaneddin yararına, saltanat sırasını değiştirmek uygun mudur, ve mümkün müdür" şeklinde sorulan soruya, siyasi yaşamı her zaman lekesiz olduğu bilinen bu 80 yaşındaki adam, eski dönemlerin cesur vezirlerine yakışır bir şekilde şu yanıtı verdi:

"Önerilen husus çok tehlikelidir. Ne Osmanlı Halkı ne de Avrupalılar tarafından kabul edilir. Çünkü eğer Şehzade Burhaneddin tahta çıkarsa; Saray kamarillası gücünü koruyacak ve ağırlığını daha fazla hissettirecektir. Oysa ki, ülkenin üzerindeki bu zalim boyunduruk onu uzun süredir ezmektedir. Sonuçta ülkeyi felakate götürecek bir ihtilal kaçınılmaz olacaktır".

Bu yanıtı alınca Abdülhamidi'in ne kadar kızdığı tahmin edilebilir; bunun intikamını alması kaçınılmazdı; ama o, duygularını saklamakta çok yetenekli olduğundan; namussuzca duygularını gizledi ve zamanını bekledi. Oğlunun davranışlarını öğrenince de, kendisini azarlar şekilde bir mektubu Kâmil Paşa'ya gönderdi. Paşa'nın nasıl yanıt verdiğini daha önce görmüştük.

Olayların nasıl geliştiği ve Kâmil'in İngiltere'ye nasıl sığındığı çok iyi bilinen hususlar olduğundan burada tekrar anlatmıyoruz.

Bu durumda Burhaneddin'in işleri hiçbir ilerleme göstermiyordu. Karar verme aşamasına ise en azından resmi olarak gelindiğinin işaretleri vardı.

---

37 - *Westminster Gazette,* Ağustos 1906.

Babası, ona en müsait zamanı beklerken[38], hükümet etmenin ve bu arada, casuslardan yararlanmanın sırlarını öğretmekten[39] ve onu bu işlere alıştırmaktan mutluluk duyuyor.

Bu arada, büyük devletlerin bu konudaki davranışlarıyla da uğraşmak gerekecekti. Şüphesiz, bu devletlerden, Fransa ve İngiltere, hukuka saygılarından ve özel yararlarını da göz önüne alarak; karışıklıklara neden olabilecek, yüzyıllar gerisine giden bir yasayı bozarak yapılacak bütün değişikliklere karşı çıkacaklardı. Bunu önlemek için; onların geçici olarak dikkatlerini başka konulara çekmek ve aynı zamanda onların güçlerinin bir kısmını yok etmek gerekiyordu. İşte tam burada, Abdülhamid'e iyi bir danışman olarak Almanya, *Deus ex machinâ* gibi ortaya çıktı*. İstanbul'daki elçileri Baron Marshall von Bieberstein, Abdülhamid ile yaptığı haftalık, Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa ile yaptığı neredeyse her günkü konuşmalarında onların kafalarına şu Makyavel'e layık düşünceyi soktu: "İngiltere ve Fransa'nın sömürgesi olan İslam ülkelerine; kutsal savaş veya en azından karışıklıklar çıkartmak üzere öğütler verip kışkırtacak, Müslüman ajanlar gönderiniz. Bu iki süper güç, o zaman kendi topraklarındaki bu karmaşıklığı teskin etmekle uğraşacak ve Türkiye'ye karışacak zamanı bulamayacaktır ve Burhaneddin'in yararına yapılacak veraset değişikliği de kolaylıkla gerçekleşecektir"

---

38 - Son günlerde (Mayıs 1907), Padişah'ın, saltanat sırasında Burhaneddin'den önce gelen ama ilk sıralarda da olmayan şehzadelerden, bu haklarından vazgeçtiklerini belirten belgeyi imzalamalarını istediği şeklinde bir söylenti işitildi. Bunların, kendilerinin çok genç oldukları, tahta geçme şanslarının hiç olmadığı ve bu nedenle haklarından vazgeçmelerinin yararı olmayacağını haklı olarak ileri sürüp özür diledikleri duyuldu. Bu girişimin amacı gözden kaçıyor. Eğer onlar vazgeçselerdi, yakın bir zamanda Reşad, Yusuf ve diğerlerinin ölüm veya kaza haberleri gelecek ve Burhaneddin'e taht hazır olacaktı.

39 - Brüksel'deki *Réforme* gazetesine 10 Ekim 1906'da şu telgraf haberi gönderildi: "Padişah, günlük işlerinin yapılmasında kendine düzenli bir şekilde yardım etmesi için oğlu Burhaneddin'i yanına çağırdı. Şehzade'nin bugüne kadar resmi bir görev ve ünvanı yoktu; ama babası onu ilk olarak, gizli polisin en üst yönetimiyle görevlendirdi. Bu işin lafta kalan, işi yok parası çok bir görev olduğu düşünülmemelidir; her gün gelen ihbar jurnallerinin sayısı 5000'e erişmektedir.

* - *Bu Latince terim, "Bir makina yardımıyla gökten inen tanrı" anlamına gelip; bir tiyatro oyununda, bir tanrı veya doğaüstü yaratığın sahneye bir makine yardımıyla inip, mecazi anlamda, trajik bir durumu, olabilecekten daha mutlu bir şekilde çözümlemesi için kullanılır.*

Klişe Servet-i Fünun
Abdülhamid'in Sertabibi Said Paşa

II. Wilhelm de, temsilcisini destekledi ve Fas'ta yaptığı müdahele ile kendini panislamcılığın, en güçlü Hıristiyan destekleyicisi gibi göstererek; Akdeniz'in üstünden ve Büyük Sahra'dan geçen bir hatla Cezayir'in güneyinde, Doğu'nun Hanefileri ile Batı'nın Malikilerini birleştiren ve Türkiye ile Fas'taki iki Müslüman Papalığı'nı barıştıran bir role soyundu*.

---

* - *Yazar, o günlerde çok sıcak olan Fas sorununa değiniyor. Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar'ı ikna ederek Fas'ı kendi yönetimleri altına alma çalışmaları yaparken, Almanya buna karşı çıkmış ve Alman İmparatoru II. Wilhelm, Tanca'yı ziyaret ederek, Fas Sultanı'na destek vermişti (1905). Almanya müdahelesi, Fransızlar'ın Fas'ı işgalini geciktirmiş ancak bu işgal, 1911'deki Fransız-Alman anlaşması ile gerçekleşebilmişti. Paul Fesch'in kitabını yazdığı 1907 yılında bu olay bütün karmaşıklığı ile çözümlenmemiş duruyordu.*

Başka olayları bir tarafa bırakırsak, Fransa ve İngiltere'ye karşı Djanet ve Tabah'taki ayaklanmalar, doğrudan doğruya Abdülhamid'in ajanları tarafından çıkarıldı.

Bu iki ülke, bu entrikaların kaynağını kolaylıkla ortaya koydular.

İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in 6 Temmuz 1906'da İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı açıklama hatırlardadır. Bu açıklamada Edward Grey şu saptamayı yaptı: "Bu bağnaz Müslüman duygularının sonucu olan kışkırtma, ustaca gizlenen dış bir etkinin sonucudur ve Trablusgarp yoluyla bütün Kuzey Afrika'ya yayılmıştır".

Fransa'da da kamu görevlileri, bu konuyla gerektiği gibi ilgilendiler. Oran Senatörü Mösyö Saint-Germain, birkaç ay önce, Cezayir-Fas sınırında olduğu kadar, kuzeyde Oudja ile sınırdaş olan bölge ile, en güneyde ve altta Tafilalet'e kadar uzanan bölgedeki durumun ne kadar tehlikeli olduğunu vurgulayarak şöyle yazıyordu: "Bugünlerde, hiç şüphesiz, karışık kışkırtmaların etkisiyle ve özellikle birkaç haftadan beri, Cezayir sınırımızın bütün noktalarında gittikçe artan bir düşmanlık gözlemlenmekte ve bu düşmanlık, gittikçe artan şiddetiyle, yakın zamanda bir eyleme dönüşeceğe benzemektedir. Elcezire Konferansı başlarken ortaya çıkan olaylardan ve özellikle Tanca'daki tiyatro gösterisinden sonra*, Fas Sultanı'nın adamları bir taraf-

---

Yazar'ın söz konusu ettiği diğer husus olan Türkiye ve Fas'taki iki Müslüman Papalığı konusuna gelince; Faslılar Maliki mezhebinden olup, Sultanları kendilerini "Şerif" olarak gösterirler; yani Hazreti Muhammed'in torunu Hazreti Hasan'ın soyundan geldiklerini iddia ederler ve Osmanlı İmparatorları'nı halife olarak tanımazlardı. Osmanlı ülkesindeki Müslümanlar ise büyük oranda Hanefi mezhebinden idiler. Yazar, Osmanlı Sultanı ile Fas Sultanı'nı, İslam dininin iki ayrı dini lideri gibi görüp, katoliklerin Papa'sı ile kıyaslıyor ve II. Wilhelm'in bunları barıştırmak gibi bir misyonu üstlendiğini söylüyor. Bu ifadelere bütünüyle katılmak olanaksızdır. Osmanlı Padişah'ının, Müslüman ülkeler üzerindeki halife olarak etkisini; güçsüz ve sönük Fas Sultanı'nın etkisi ile eşit görmek anlamsız bir davranış olur. Fas Sultanı'nın etkisi yalnızca Fas'ta geçerlidir. Komşusu Cezayir'de bile etkisi yoktur. İşin bir ilginç yanı da Fas'ın Abdülhamid'den medet ummasıdır. Padişah, yazarın söylediğinin aksine, büyük devletleri kışkırtmamak için panislamizm kozunu açık açık oynamamış ama el altından Büyük Sahra'ya da hatta Fas'a da adamlarını göndermiştir. Bu konuda son yıllarda çıkan şu iki kitaptan yararlanılabilir: 1- Orhan Koloğlu, Abdülhamid Gerçeği, İstanbul 1987; 2- Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekâbeti, Ankara 1995 (Çevirenin notu).

* *- Almanya İmparatoru, II. Wilhelm'in 1905'te Tanca kentini ziyaret edip Fas Sultanı'na destek vermesi (Çevireni notu.)*

tan, bizim buradaki egemenliğimize düşman olanlar diğer taraftan, bize karşı dış destek bulduklarına inanmaya başladılar. O andan itibaren de daha küstah ve daha kışkırtıcı oldular".

Şu andaki son olaylar da, için için kaynaşmanın sürdüğünü ve eğer ciddi önlemler alınmazsa endişe verici boyutlara erişeceğini kanıtlamaktadır[40].

Basının ortak düşüncesi, bu hareketlerde Almanya'nın eli olduğu şeklindedir. Bu olay, Doğu'yu etkisi altına almak isteyen iki rakip siyasi güç arasındaki kavgadır[41]. Mösyö Eugène Lautier'nin uyarısı çok doğrudur: "İki yıl önce Viyana ve Berlin hükümetleri Conclave* seçiminde ağırlıklarını koydular. Ancak bugün için, onların planlarını kesin olarak tehdit eden öğe Reşad'dır. Papalık tacı ile Halife'ninkinden ve Saint-Pierre'in tahtı ile Muhammed'in bayrağından aynı anda yararlanmak; İmparator IV. Henri'ninkinden de daha büyük bir hayaldir ama buna karşı konulmazsa gözlerimizin önünde gerçekleşecektir"[42].

---

40 - Abdülhamid'in ölümünün yaklaşması ile, şu anda (Eylül 1907) Fas'ta görülen yabancı düşmanlığının arasında bir ilişki olduğunu görmek gerekmez mi?

41 - 15 Kasım 1906'da *Gazette de Lausanne*'da A. Adossidès'in makalesi: "Bugün Doğu'da görülen birbirine rakip iki bellibaşlı güçten birisi İngiliz-Fransız siyaseti, diğeri Alman siyasetidir. Bunların çarpışmasını Fas işinde gördük; belki yarın Türkiye olayında da göreceğiz. Bu iki rakip siyasetin karşı karşıya geleceği ilk nokta, bilindiği gibi, Abdülhamid'in ardılının kim olacağı sorunudur. Almanya, Yıldız kamarillası ile uyumlu olarak, Abdülhamid'in en sevdiği oğlu genç Şehzade Burhaneddin'in tahta geçmesini sağlamaya çalışıyor. Bu plan, tahta geçme usulünde Türkiye'de geçerli olan kurala aykırıdır. Bu planın zıddı olarak, İngiltere ve Fransa; Padişah'ın kardeşi ve yasal varisi olan Reşad'ın yararına olan hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesini öngören ilkenin devam etmesini istiyorlar".

* - *Conclave, Papa ölünce yeni Papa'yı seçen Kardinaller Meclisi (Çevirenin notu).*

42 - *Figaro,* 14 Ağustos 1906

Çevirenin notu: Yazar, özellikle Almanya İmparatoru'nun Müslümanlar'ın 1 numaralı dostu ve hamisi rolünü oynamasını kastederek kendi Hristiyan olan II. Wilhelm'in bu politikasının iki din arasında bir uyuşmayı sağlamayı amaçladığını belirtiyor ve bunu IV. Henri'nin bilinen politikaları ile karşılaştırıyor.

IV. Henri (1562-1610), Fransa'da Katolikler ile Protestanlar'ı barıştırmaya çalışan, bunun için Nantes Fermanı'nı yayınlayan ve bağnaz bir katolik tarafından bıçaklanarak öldürülen bir kraldır. Yazar, Müslümanlar ile Hristiyanları aynı amaç için kullanmak isteyen Almanya'nın bu planını; Katolik ve Protestanlar'ı uzlaştırmak isteyen IV. Henri'nin hayalinden bile büyük görüyor.

Caveant consules! * Bu sözcük, beylik bir laf gibi düşünülebilir ama hiç te öyle değildir. İngiltere ve Fransa olayları uyanık bir şekilde izlemelidirler, yoksa şaşırabilirler ve oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalırlar. Yıldız'ın senaryosu da onların dikkatsizce davranması düşünülerek hazırlanmıştır.

İşte, İstanbul'da düşünülen senaryonun nasıl uygulanacağının planı. Daha önceden kentteki birliklerin bütün cephaneleri alınıp Yıldız Parkı'na intikal ettirilecek ve böylece Padişah'ın çok sayıdaki korumalarının normal cephanelerinin daha da fazlalaşması sağlanacak ve diğer askerler cephanesiz kalacaklar. Saray'da her zaman mevcut olan topların namlulara kente doğru çevrilecek. Abdülhamid'in ölümünde; yasalara saygısı her türlü şüphenin üstünde olan ve en küçük bir kanunsuzluğa izin vermeyecek karakterde olduğu hakikaten görülen bugünkü Serasker**, komuta görevinden alınacak, yerine İkinci Ordu Komutanı Şevket Paşa getirilecek ve harekâtı o yönetecek. Yeni Padişah Burhaneddin'in tahta çıkışı ilan edilecek ve geleneklere aykırı olarak, Burhaneddin, bir özel irade ile, öncülünün yani babasının ölümünü ilan edecek. Kentteki birliklerin veya halkın en küçük bir kıpırtısı, *"Padişahım çok yaşa!"* diye haykırarak makineli tüfeklerle ateş açan Saray birlikleri ile bastırılacak. Ve her şey bir olupbittiye getirilecek.

Bu senaryoya gerçekten inanılabilir mi? Abdülhamid, Abdülaziz'e yapılan darbe girişimine benzer bir hareketle, kendisinin tahttan indirilemeyeceğini gayet iyi biliyor. O, ilkönce birçok kanserli hastalığın kemirdiği vücudunun tükenip öleceğinden emin olmalıdır[43]. Ama, Abdülhamid'in türbesine, ha-

---

* - *Bu Latince deyim "Konsüller uyanık olsunlar" anlamına gelip; kriz anlarında Roma Senatosu konsulleri çağırır ve onlardan birini diktatör olarak atamalarını isterken kullanılırdı. Mecazi olarak uyarı için kullanılır (Çevirenin notu).*

** - *Paul Fesch'in bu kadar övdüğü Serasker Rıza Paşa'dır. Ancak İttihat ve Terakki erkânı, Rıza Paşa hakkında Fesch ile aynı kanaatte olmadıklarından, Rıza Paşa'yı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra rütbelerini geri aldıktan sonra sürgüne göndermişlerdir. (Çevirenin notu).*

43 - İstanbul'da bazı çevrelerde şu ilginç öykü anlatılıyor: "Abdülaziz hâlâ padişahtır. Kürdistan'dan çok ünlü bir şeyh Saray'a gelir ve Şehzade Hamid'i görmek ister. Şehzade onu kabul edince "Şehzadem, otuzüç yıl tahtta kalacaksınız" der. Hamid: "Bu dediğin mümkün olmayacak bir şey. Amcam Aziz halen hayatta, ağabeyim Murad genç birisi. Ben ancak ondan sonra saltanat sürebilirim. Eğer Padişah olursam, saltanatım o kadar uzun sürmez" diye yanıt verir. Şeyh: "Ben dediğimi yineliyorum, Şehzadem, siz otuzüç yıl saltanat süreceksiniz. Çünkü amcanız yakında ölecek, ağabeyiniz Murad da tahtta çok az bir süre kalacak." diye konuşur.

yatta iken canını sıkan herkesi de beraber alıp gideceği düşünülebilir mi? Burhaneddin'in yararına tahta geçme sırasındaki değişikliği imzalayarak, belki de aynı zamanda, bu çok sevdiği oğlunun; Osman'ın kılıcını kuşanmak üzere Eyüp Camii'ne gitmeye fırsat bulamadan* ölmesinin fermanını da imzalamış olduğu düşünülemez mi?

Yedikule zindanları artık bugün yok, bu doğru ama Yıldız Sarayı otuz yıldan beri aynı işlevi görmüyor mu?

Ancak, şeyhin Arab takvimine göre hesap yaptığını ve bu takvimdeki yılın bizim yılımızdan kısa olduğunu düşünmemiz gerekir. Eğer kehanet gerçekse, bugünden itibaren (Eylül 1907), otuzüç senelik sürenin tamamlanmasını görmek için dört ayımız kalıyor. Bekleyelim!.

Çevirenin notu: Gerçekten de Abdülhamid'in saltanatı 32 yıl 8 ay sürmüştür ve hicri takvime göre yaklaşık olarak 33 yıl sayılabilir. Kürt Şeyhi'nin kerameti müthiş imiş!

* - *Osmanlı Padişahları'nın tahta geçme töreni yerine geçen Eyüp Camii'ndeki kılıç kuşanma törenlerine gönderme yapılıyor (Çevirenin notu).*

ABDÜLHAMİD ve ANAYASA

Türkiye'nin otuz yıldan beri bir Anayasa'sı olduğunu; resmen ilan edildikten hemen sonra uygulanamaz hale geldiğini ama kâğıt üzerinde her zaman var olduğunu ve Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında; şüpheci ve mutlakiyetçi hükümdar Abdülhamid tarafından açılıp ve kapanması birkaç aya sığdırılan bir Millet Meclisi'nin toplantılarında bu Anayasa'nın yorumlandığını söyleyerek, okuyucularımdan pek çoğunu şaşırtacağımı biliyorum.

Türkiye, şimdi bu konuda kendisini geçen Rusya ve İran'dan çok zaman önce, ulusların birbiri peşi sıra girdikleri bu siyasal reform yoluna adım atmıştı*

İstanbul'da uzun zamandan beri oturan benim bir dostum, Türkler'den söz ederek bana: "Gerçekten Türkler bir Anayasa istiyorlar mı?" diye sordu. Ben, onu: "Siz bu şüphenizde yanılıyorsunuz; onlar, bugünkü Padişah'ın tahta çıkmadan önce resmen onlara vermeyi ve ona uymayı vaat ettiği ve bile bile yalan yemin ettiğinden, o günden bu yana utanmadan uymadığı Anayasa'nın kendilerine sağladığı haklardan faydalanmak istiyorlar", diye yanıtladım.

İlk günlerde, Mösyö Charles Mouy'in bu dönem (1876-1878) için şu satırları yazmakta; bazı haklı tarafları olabileceğine genellikle inanılıyordu:

"Anayasa'nın bütünü, daima Padişah'ın basit bir lütfu gibi düşünülecektir. Bu Padişahın özgür iradesini kullanarak verdiği cömert bir ödündür ve hiçbir Osmanlı; yasalar, fermanlar ve siyasal çözümler ne olursa olsun artık onun mutlak bir Efendi olmayacağı hususunu kavrayamaz; çünkü Padişah

---

Türkiye I. Meşrutiyet'i ilan ettiği zaman, Rusya ve İran'da parlamento yoktu. Paul Fesch'in kitabını yazdığı 1907'de ise olayların zoru ile Rus Çarı ve İran Şahı, parlamentonun açılmasını kabul etmişti (Çevirenin notu).

bu Anayasa'yı uyruklarına vermek lütfunda bulunmuştur"[1]. Fakat biraz düşünülür ise bu sözlerin haklılığının; gerçekten çok görünüşü yansıttığı anlaşılacaktır.

1876 Osmanlı Anayasası, Abdülhamid'in serbest iradesi ile verdiği cömert bir ödün değildir. Kendi öncüllerinin, Türkiye'ye uygun gördükleri önceki projelerinin ve koydukları temel kuralların gerekli ve önüne geçilemez bir sonucu ve Gülhane Hatt-ı Şerifi (3 Kasım 1839) ve 18 Şubat 1856 Hatt-ı Hümayunu ile temelleri atılan binanın bitirilmesidir. Bu ilk iki Padişah fermanını, reformcu Sultan II. Mahmud'un düşünce ve planlarını geliştiren ve sürdüren oğlu Abdülmecid'e borçluyuz.

Gülhane Hattı'na göre, yapılan reformlar, metinden olduğu gibi aldığımız şu üç ana nokta üzerinde toplanıyordu: "1^0 İmparatorluğun uyruklarına; can, mal ve ırzlarının korunması konusunda tam bir güvence veriliyordu; 2^0 Bir yerde ikamet etmeyi ve vergileri toplamayı düzenleyecek yasalar çıkarılacaktı; 3^0 Askere alınmayı ve askerlik süresini düzenleyen yasalar çıkarılacaktı"[2].

Bu reformların uygulanması *Tanzimat* diye anılır.

1856 Hatt-ı Hümayun'u Gülhane Hattı'nın temel kurallarının getirdiği serbestlikleri daha da pekiştirmiştir.

Bu yeni düzenlemeler, bütün uyruklara "sınıf ve din farkı gözetmeksizin" verilen garanti ve dokunulmazlıkları daha da sağlamlaştırıyor (Madde 1-5); her türlü inanış ve dine tam ve mutlak bir serbestiyet veriyor (Madde 6 ve 8); "din, dil veya ırk nedeniyle bir sınıfı diğerine göre daha alt seviyede gösteren bütün ayırım ve tanımların yönetimle ilgili uygulamasını" ortadan kaldırıyor (Madde 7); herkese askeri ve sivil memuriyetleri, ulus farkı göstermeksizin açık tutuyor (Madde 9), hakların eşitliği görevlerin eşitliğini getirdiğinden; askerlik hizmeti, Müslümanlar gibi, Hristiyanlara da zorunlu oluyordu (Madde 17); adalet organizasyonunda bir reform öngörülüyordu, vs, vs...

---

1 Charles de Mouy, *Lettres du Bosphore,* Paris, 1879.

2 - Hatt'ın ilanından kısa bir zaman sonra Sadrazam Rıza Paşa, Padişah'ın düşüncesinin açıklaması ve onaylanması anlamına gelen anımsanmaya değer şu sözleri söyledi: "Müslüman, Hıristiyan, Yahudi siz aynı bir Padişah'ın uyrukları, aynı bir babanın çocuklarısınız. Padişah hepiniz için eşitlik istiyor".

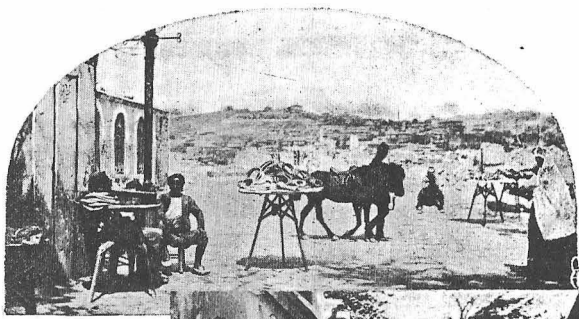

Ubicini; "Bu Hatt-ı Hümayun, reform takviminde, 1856'da başlayıp 1875'de biten bir ikinci dönemi açmıştır (birincisi 1839'daki Gülhane Hatt'ıdır)". deyip ekliyor: "Kont Andrassy'nin notası Bâb-ı Âli'ye gelmeden birkaç gün önce bir irade-i şahane ile bugün uygulanmakta olan yeni reformların karar - namesi ilan edildi"[3].

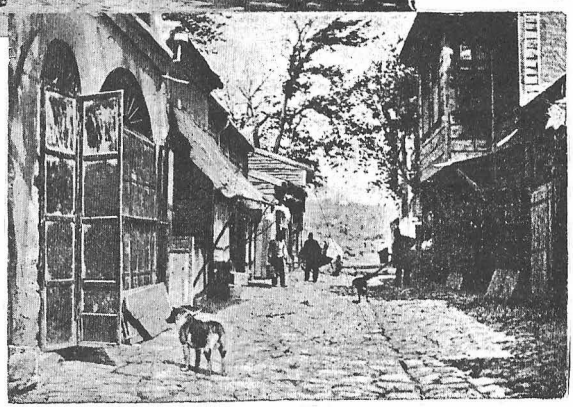

Eyüb semtinde sokaklar

Bir üçüncü dönemin bu ikisini izlemesi gayet doğaldı. Zaten böyle bir gelişme sezinleniyordu. Midhat paşa ve Namık Kemal'in yönettiği belli bir şeçkin grubunun gayretleri bu üçüncü dönemi hazırlamıştı. Bu dönemin açılışını yapmak, genç Padişah V. Murad'ın hakkı idi; ama kötü bir talih bu açılışı Abdülhamid'in yapmasını istedi. O, tahta çıkabilmek için kaçınılmaz koşullar olarak ve zorla Midhat'ın dayattığı şartları kabul etti. Bu şartlar arasında Anayasa'nın ilanı ve ülkenin âdet ve gelenekleri ile uyum halinde bir parlamenter rejimin kabulü de vardı. Abdülhamid, kendisine bütün önerilenleri; içinden, hepsini güç kendine geçtiğinde reddetmeye kararlı olarak, imzaladı.

---

3 - Ubicini et Pavet de Courteilhe. *Etat présent de l'Empire Ottoman.* Paris 1876. 1856 Hatt-ı Hümayun'unun daha da geliştirilmesinin, Abdülaziz döneminde gerçekleştirilen, özellikle Vilayetler Kanunu gibi bazı yönetim reformlarının yapılmasında etkili olduğu muhakkaktır.

Aslında Abdülhamid'in, daha tahta geçmeden önce; en ufak bir reforma bile düşman olmak gibi bir ünü vardı[4]. Bu konuda aldanılmadığı anlaşıldı.

Olaylar da bunu kanıtlamakta gecikmedi ve onun gücünün yükselmesinin, kendilerinin ne kadar zararına olduğunu belirten; ihtiyar Rüştü Paşa'nın Eyüb'deki törenin akşamında söylediği: "Murad'ı tahttan indirmekte acele ettik; bu yaptığımıza pişman olma fırsatını bile artık bulamayacağız" sözlerinin ne kadar doğru olduğunu açığa çıkardı*

Düzenbazlık, Abdülhamid'in asıl silahıdır ve bu silahı en iyi bir maestro gibi kullanır. Onu XI. Louis ile karşılaştırmak doğru olmayan ve kusurlu bir paralellik kurmaya mı benzer bilemiyorum. Ancak onun bazı işlerinde olduğu gibi, bu Fransa Kralı'nın da bazen iki yüzlülük ve riyakârlık yaptığını itiraf etmek gerekir; ama gerçeği tam belirtmek için bütün bu iki yüzlülükleri ülkesinin iyiliği için yaptığını ilave etmek lazımdır** Abdülhamid, tam aksine

---

4 - 4 Ağustos 1876 tarihli *Missions catholiques* dergisinin yazıları arasında şu haberi bulabiliriz: "Sultan Murad'ın sağlığı düzelmiyor; beyninin sulandığı söyleniyor. Onun yerine kardeşi Hamid Efendi'nin geçmesi ise bir ayrı sorundur. Hamid Efendi, muhafazakâr kökenli, Hıristiyan adını taşıyan her şeyden nefret eden, despotça bir yönetimin ve İslamcı politikanın taraftarı bir Türk'tür. Aynı derginin, aynı yılın 15 Ağustos tarihli sayısında da şunlar yazılıyor: "Hamid Efendi, yabancılara düşman, bağnaz genç bir adamdır; anayasal sistemin en önemli taraftarı Midhat Paşa'dan nefret ettiği söyleniyor". Bu bilgiler doğrudur ama dini amaçlı bir dergide yer aldığından başka bir yolla da doğrulanmasının gerekli olduğu söylenebilir. Bunun için dini bir amacı olmadığından şüphe edilmeyen bir tarihçinin de bu doğrultudaki saptamasını verebiliriz. Gerçekten de DEBIDOUR'un *l'Histoire diplomatique de l'Europe* adlı eserinde (II. cilt, s: 495'te) şu satırları okuyoruz: "Abdülhamid, cahil ve deneyimsizdi ama dinini korumak konusunda çok kararlıydı ve Haç'ın önünde Hilal'in eğilmesine hiç te razı değildi".

O günlerde sadrazam olan Mütercim Mehmed Rüştü Paşa'nın bu sözlerine Türkçe kaynaklarda rastlanmıyorsa da benzeri bir şikâyetini İbnülemin Mahmud Kemal İnal "Son Sadrazamlar" adlı eserinde (İstanbul 1964, 3. bsl., s: 116), o zamanki Başkâtip ve sonraların sadrazamı Said Paşa'dan naklen şöyle yazıyor: "Evlâd, hata ettik. Bu adam, garip bir adam. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında Hüseyin Avni Paşa'ya ihtar ettim, iş fena olur dedim, dinlemedi. Sultan Murad öyle oldu. Bunu tahta çıkarmaya mecbur olduk. Şimdi kendi kendine iş görmeye kalkıştı. Dün gece banker Zarifi'yi çağırtmış, mali işlere dair konuşmuş. Elçileri çağırıp söyleşiyor. Daha tahta çıkışının birinci günü böyle. Sonra ne olacak? Benim asla umudum kalmadı".

XI. Louis (1423-1483) yılları arasında yaşamış çirkin, kötü görünüşlü, pasaklı ama düşünceli ve zeki bir adamdı. İnsanların ve vicdanların, kısaca her şeyin satın alınabileceğine inanırdı. Etrafına çeşitli çevrelerden gelmiş becerikli adamları topladı,

Türkiye ve halkı için çok az endişelendi; o, yalnız kendisini düşünüyordu. Onun yaşamdan tek istediği aç gözlü ve şehvet dolu arzularını sükûnet içinde gerçekleştireceği; güç ve servetten yararlanma yollarını bulmaktı. Bunun için de, İmparatorluğu'nun bütün eyaletlerini seve seve feda edebilirdi.

Osman'ın kılıcını kuşanır kuşanmaz* Maslak'taki köşkünde verdiği bütün vaatleri unuttu[5]. Örneğin kesin olarak atayacağı ilk kâtiplerinin Sadullah

---

hepsine çok iyi ücretler verdi; buna karşılık cezaları da o kadar ağır olurdu. Büyük siyasi güçlerin ve kilisenin aleyhine krallığın gücünü pekiştirdi, askeri kuruluşların yeniden örgütlenmesini ve krallığın gelişmesini sağladı. "Tüccarların Kralı" diye anılırdı (Çevirenin notu).

Osmanlı Padişahları, Batı'daki hükümdarların tahta çıkma töreninin benzerini kılıç kuşanma töreni diye adlandırılan merasimle yaparlardı. Abdülhamid de 31 Ağustos 1876'da Padişah olduktan sonra 7 Eylül'de bu kılıç kuşanma törenini yaptırdı. Dolmabahçe'den Topkapı Sarayı'na kayıklarla geldi. Oradan ata binip Eyüb'e gitti. Şeyhülislam orada kendisine kılıç kuşattı. Bu kuşanılan kılıç Hazreti Muhammed'in Hazreti Ömer'in, Osman Gazi'nin veya Fatih Sultan Mehmed'in kılıçlarından biri olurdu. Bunu yeni Padişah kendi seçerdi. Abdülhamid, Osman Gazi'nin kılıcını seçti. Paul Fesch, bu olaydan bahsederken hep "Osman'ın kılıcını kuşanmak" ifadesini kullanıyor; bundan da sanki Osman Gazi'nin kılıcını kuşanmanın gelenek olduğu sonucu çıkıyor. Öyleyse olay böyle değildir (Çevirenin notu).

5 - Abdülhamid'de babası Abdülmecid'in ahlaki niteliklerinden ve fizik belirtilerinden hiçbir iz bulunmamasına şaşılıyor. Halbuki erkek ve kızkardeşlerinin herbiri, babalarından şu veya bu özelliği az veya çok almışlardır; onda ise kesin olarak babasını hatırlatan bir nokta yoktur.

Genellikle iyi bilgiler alan bir kişiden duyduğumuz aşağıdaki öyküye inanılırsa bu husus açıklanabilir.

Eski bir âdete göre, Abdülmecid, Müslüman olmayan topluluk şeflerinin davetlerini bazen kabul ederdi. O, Büyük Efendi olarak, ziyafetler ve görkemli eğlencelerle ağırlanır ve daha sonra ona bakire bir genç kız ikram edilirdi. Bu geçici ilişkiden eğer genç kız hamile kalırsa, kadınefendi olarak İmparator'un haremine katılırdı. Bir gün, Abdülmecid, Ermeni olan yüksek bir şahsiyetin ziyaretine gitti ve yukarıda anlattığımız tören yapıldı. Bir ay sonra, ona ikram edilen genç kız, hamile olduğunu söyledi ve hareme alındı. Ancak bir süre sonra onun hamileliğinin, Padişah'a sunulduğu günden daha eskiye ait olduğu anlaşıldı. Abdülmecid, bunu ya boşboğazlardan yahut ta vicdan azabı çeken zavallı Ermeni kızından öğrendi. Bununla birlikte iyi kalpli olduğundan ve bir skandalı önlemek için, belki bir kız çocuk doğurur umudu içinde anneyi sarayda bıraktı. Oğlan doğurdu; bu haberi işitince Abdülmecid'in kendini tutamayıp ne kadar öfkelendiği anlaşılabilir. O, bu anda ileriyi gördü ve bu çocuk tahta çıkacak ama bu Türkiye için kötü olacak dedi.

Bazı filozoflar, bu olayda, Abdülhamid'in Ermeniler'e karşı her zaman tanık olduğumuz kininin açıklanmasını buluyorlar.

Bey, Ziya Bey ve Kemal Bey olmasını uygun görmüştü. Bu kişiler, çağdaş fikirlerle beslenmiş, aydın düşünceli, o güne kadar bu konularda içten olduğuna inanılan, Padişah'a danışmanlık yapmaya ve reformlar konusunda yardım etmeye yetenekli kişilerdi*. Ama Padişah, birdenbire yüzünden maskesini çıkararak, Saray Müşirliği'ne Damad Mahmud Celaleddin Paşa'yı, Başyaverliği'ne Said Paşa'yı (İngiliz) ve Birinci Kâtipliğine, Mahmud Nedim'in adamı Said Bey'i atadı. Hepsi, Ignatiyef'in taraftarı ve reformlara karşı olmalarıyla ünlü kişilerdi[6].

Abdülhamid'in amacı açıkça görülüyor. O, hemen, önce Midhat'tan sonra Anayasa'dan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Ama bunu açıkça yapmamaktadır. Çünkü o sırada toplanacak olan konferansın** önerilerinin

---

Çevirenin notu: Paul Fesch'in bu öyküyü, ciddi ciddi üzerinde durulacak bir vakıa imiş gibi yazması, Abdülhamid karşıtlığının bütün değer hükümlerini alt üst ettiğini gösteriyor. Öykünün bütünüyle masal olması bir yana, doğru olsa bile, ülkede ve Saray'da tek Efendi olan bir Osmanlı Padişahı'nın kendi çocuğu olmadığını öğrendiği bir piçi evladı gibi kabul etmek zorunda kalacağını, ondan bir yolunu bulup kurtulamayacağını düşünmek ve bunu iyi kalpliliğine bağlamak için ya çok saf yahut da art niyetli olmaktan başka bir açıklama yolu göremiyorum.

Örneğin, Çengelköy'de sonraları Vahdettin'in olan köşkünde dönemin önemli zenginlerinden ve Padişah'ın sevdiği Ermeni büyüklerinden Köçeoğlu'nun, Abdülmecid'i ağırladığı çok bilinen bir tarihi gerçektir ama bu ziyaretlerinin her seferinde ona bakire bir kız sunulduğu bütünüyle "orientaliste" uydurması bir yalandır. İşin eğlenceli bir yanı da bakire olarak sunulan kızın, önceden başkasıyla yatmış biri olması ve bu işlerde herhalde uzman(!) olması gereken Padişah'ın bunu anlamayıp yutmasıdır.

* - *Söz konusu kişiler, önceden Abdülaziz'in de başkâtipliğini yapmış ve Viyana'da elçi iken intihar edecek olan Sadullah Paşa ile Ziya Paşa ve Namık Kemal'dir (Çevirenin notu).*

6- Daha ayrıntılı bilgiler ve biraz sonra vereceğimiz tahta çıkış nutku şu eserde bulunabilir: *The life of Midhad Pasha a record of the service, political reform, banishment, and judicial murder, derived from private documents, and reminiscenses by his Son Ali Haydar Midhat Bey.* Londra, 1903. Yeni belgeler ilavesiyle Fransızca bir baskısının kısa bir süre sonra çıkacağını umuyoruz.

Çevirenin notu: Bu kitabın Türkçe olarak Arap harfleri ile ilk baskısı "Midhat Paşa'nın Hayatı ve Şehadeti" adı altında Kahire'de 1320 (1904) yılında; ikinci olarak II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra 1325 (1909)'da İstanbul'da "Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemâtı, Menâkıb-ı Hayatı" adı altında iki cilt olarak yayınlanmıştır.

** - *O günlerde İstanbul'da toplanan ve başta Sırbistan ve Karadağ sorunları olmak üzere Türkiye ile Rusya arasındaki ihtilaf konusu olayları inceleyecek ve çözüm bulacak; büyük Avrupa devletleri temsilcilerinin de katıldığı görüşmeler (Çevirenin notu).*

en azından dengeli olmasını sağlamak açısından Midhat Paşa'ya ve onun projelerine ihtiyacı vardır. Midhat Paşa'ya karşı gizli ve aşamalı olarak ilerleyen bir savaş açar; bunun gelişmesinin öyküsü konumuzun dışındadır. Biz, Abdülhamid'in kurmayı vaat ettiği bu rejime karşı ta o zamandan belli olan antipatisini gösteren bazı noktaları göstermekle yetineceğiz.

Bu belirleyici noktaların, en açık örneklerinden biri, yazdığı tahta çıkma Hatt-ı Hümayunu'nda görülür. Bu Hatt-ı Hümayun, ilk önce Midhat tarafından kaleme alınmıştı ve Anayasa ile reformlan üzerine bina edilmiş yeni bir rejimin özet halindeki programını kapsıyordu. Abdülhamid, nutuk üzerinde düzeltmeler ve çıkartmalar yaptı ve böylece nutuktaki anayasal ve reformcu ifade bütünüyle kayboldu.

Nutku, Abdülhamid'in düzelttiği şekilde ama Padişahın silip kaldırdığı kısımları *italik* harflerle ve parantez içine alarak, aşağıda veriyoruz:

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışındaki Hatt-ı Hümayunu (9 Eylül 1876)

"ÜNLÜ VEZİRİM MEHMED RÜŞTÜ PAŞA,*

Allah'ın böyle istemesi sonucunda, ağabeyim Sultan V. Murad tahtı boş bıraktı ve veraset yasasına uygun olarak, biz, atalarımızın tahtına oturduk.

Büyük niteliklerinizi, yeteneğinizi ve devlet işlerindeki deneyiminizi değerlendirerek, biz size, Sadrazamlık ve Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini *(Başbakan ünvanıyla)*[7] emanet ediyor ve bütün bakanlarımızın görevlerine

---

* - *Padişahlar, Sadrazamlar'a gönderdikleri Hatt-ı Hümayunlar'ında onlara klişe bir deyimle "Vezir-i maâli semirim" diye hitap ederler. Bu da "Yüksek nitelikleri olan Vezirim" diye bugünkü konuşma dilimize aktarılabilir. Yukarıdaki "ünlü" sözcüğü, Paul Fesch'in Fransızca "Illustre" sözcüğünün karşılığı olarak yazılmıştır, doğrusu bizim yazdığımız gibi olmalıdır (Çevirenin notu).*

7 - Midhat, sadrazam ünvanını ortadan kaldırmak ve onun yerine başbakan sözcüğünü getirmek istiyordu. Bu değişme ile ismin anlamından giderek, yalnız sadrazamın sorumluluğu yerine, bakanların birlikte sorumluluğunu yerleştirmeyi amaçlıyordu.Bu kabul ile başbakan, sadrazama göre saygınlığından ve bakanların üstündeki etkisinden biraz kaybedecekti ama bu şekilde de Anayasa'nın bütünü içinde daha güçlü olması sağlanacaktı. Bu arada Midhat, başbakanın işlevinin en azından bir süre, Osmanlı duygu ve geleneklerinin içinden gelen ve İslam dünyasında işgal ettiği konum bakımından güç ve iktidarını alan Padişah'a karşı, daha etkin bir otorite ile donanmasının gerekli olduğunun da farkındaydı.

devam etmelerini buyuruyoruz. Her şeye kadir olan Allah'ın desteği ile, İmparatorluğu güçlendirmek ve istisnasız olarak bütün teb'amızı; hürriyetin, barışın ve adaletin yararlarından faydalandırmak şeklinde özetleyebileceğimiz amacımızı izleyeceğiz. Bizim, isteklerimizin gerçekleşmesinde, Bakanlarımızın bize yardım edeceklerine güvenimiz vardır. *(Büyük Devletler arasında bulunan Türkiye; ilerleme yolundaki komşu halklarla, onların dengi gibi yürüyebilmek için, ne bahasına olursa olsun, onlarla aynı ilkeleri ve bu uluslann ilerlemesinin ana etkeni olan anayasal sistemi izlemek zorundadır. Şeriat yasalarını ve halkımızın geleneklerini de iyice ve tamamiyle göz önüne alarak bu hükümet etme sistemini uygulayacağımızı burada açıklıyoruz)*[8]. Şu andaki, işlerin kritik durumunun nedenleri üzerine bir göz atılırsa; diğer sayısız ve değişken etkenler arasında iki ana etken kolaylıkla belirlenebilir: Şeriat yasalarının uygulanmaması ve insanların hareketlerini kendi istek ve geçici heveslerine göre düzenlemeleri. Eğer devlet işlerinde bir süredir egemen olan örgütsüzlük gün geçtikçe artıyorsa; eğer mali sistemimiz artık kimseye güven vermiyorsa; eğer bizim adalet dağıtan mahkemelerimiz saygı uyandırmıyorsa; eğer İmparatorluğumuz; ticaret, sanayi ve tarım için çok uygun olan niteliklerine ve diğer bilgi ve insani kaynaklarına karşın hiçbir şekilde gelişemiyorsa; ve nihayet, uyruklarımıza hürriyet ve barışı garanti etmek için harcanan bütün çabalar sonuçsuz kalıyorsa; bütün bunların nedeni yasa ve kuralları gözetmemektir. Bu sonuçtan çıkan ivedi gereklilik ise; uyruklarımızın mutluluğunu sağlamak olarak tanımladığımız soylu gayemiz için; ilk önce ve ödünsüz olarak; var olan yasalar ile Şeriat çizgisi içinde ve uyruklarımızın yararını güderek hazırlanıp, yürürlüğe girecek olan yasaları uygulamak; halkın güvenini kazanabilmek için Devlet'in gelir ve giderleri üzerinde çok sıkı bir kontrol yapabilmektir. *(Her yönetim birimi, buna göre, tedbirli davranacak ve yararsız masraflardan sakınacaktır. Padişah'ın kendi masrafları ile İmparatorluk Sarayı'nın masrafları azaltılacak ve sıkı bir kontrol ile gerekli harcamaların dışında masraf yapılmayacaktır. İmparator ailesindeki şehzadelerin harcamaları azaltılacak ve ödenekleri doğrudan doğruya Maliye Bakanlığınca karşılanacaktır. Bu bakanlığa, kendi ödeneğimizden 300.000 Türk Lirası bir meblağı azalt-*

---

8 - Ulusların zihinsel ve ahlaki ilerlemeleri için yararları ile birlikte anayasal rejim ifadesini, Abdülhamid bir kalem darbesiyle çizmiş, karalamıştır.

tığımızı ve Sarayımız'ın harcamalarını ayda 30.000 Türk Lirası olarak sabit bir şekilde saptadığımızı bildiriyoruz)[9].

Geleneklerimize, âdetlerimize ve halkımızın yeteneklerine uygun genel bir meclisi toplantıya çağırmak gereği, git gide kendini hissettirmektedir. Bakanlarımız bu sorunu, dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde inceleyecekler ve raporlarını onayımıza sunacaklardır. *(Şeriat yasasına olduğu kadar, halkımızın anlayışına ve ihtiyaçlarına uygun olarak anayasal kanunları hazırlamak amacıyla; Devlet Bakanlarımız'a; hukuk bilginlerimize ve bilim ve deneyimleri bu müşterek eserin olgunlaştırılmasına katkıda bulunabilecek herkese, bu konudaki düşüncelerini açıklamak üzere bir kurul olarak birleşmelerini; ve onların raporlarının Bakanlar Kurulu'nda yeniden görüşülmesini ve onayımıza sunulmasını buyuruyorum)*[10].

---

9 - Türkiye'nin mali durumunun yürekler acısı durumundan çok etkilenerek ve ilk reform olarak her yönetim kademesinde çok sıkı bir tutumluluğun gerçekleştirilmesine kesin olarak inanarak; Abdülaziz dönemindeki yağmalamanın kötü tesirlerini de görmüş olarak; Midhat, öncülü Murad'ın tereddütsüz kabul ettiği önlemleri Abdülhamid'e açmakta bir sakınca görmedi. Fakat bu kez, Abdülhamid hiç tereddüt etmeden reddetti. Böyle davranmak, bu şehzadenin doğası gereği idi; daha ilk gençliğinden beri hasis ve cimri gibi isimlerle anılıyordu ve cimrilik huyu ile o zamanlar bilinmeyen zevkine düşkünlük huyunu birlikte götürüyordu. Bundan dolayıdır ki, otuz yıldan beri, Padişah, devlet hazinesinden aşırarak, kişisel hazinesini en iyi hisse senedi ve tahvillerle doldurmakta ve bunları Almanya'da saklamaktadır. Türkiye'nin gelirlerini yutan uçurumun derinliği hakkında basitçe bir fikir vermek için; Yıldız İmparatorluk Sarayı'nın *yalnız mutfaklarının* masraf olarak *her gün* 8.000 Türk Lirası veya 184.000 Frank harcadığını söylemek yeterlidir!!!

Çevirenin notu: II. Abdülhamid döneminin mali politikalarını incelemek apayrı ve kapsamlı bir konu ise de yine biz; bir anlamı olup olmadığını irdelemeden; saray mutfaklarının masraflarının Devlet Hazinesi'nden değil Hazine-i Hassa'dan yani Padişah'ın kendi hazinesinden karşılandığını burada bildirelim.

10 - Bu öneri, Anayasa'nın yalnızca ciddi bir çalışma sonucu ortaya çıkmasını istemek için değil, parlamento'nun açılmasını belirli bir zaman sonra gerçekleştirmek ve aynı zamanda Anayasa'ya Türkiye'deki aydın ve saygıdeğer herkesin rıza ve onayını sağlamak amacıyla yapılmıştı.

Çevirenin notu: Abdülhamid'in bu öneriden, tahta çıkış nutkunda söz etmemesi, böyle bir komitenin çalışmasını engel oldu anlamına alınmamalıdır. Böyle bir komite kurulmuş ve Meşrutiyet'e taraftar Osmanlı aydınları, örneğin Namık Kemal bu komitede görev almıştır.

Zaten Paul Fech'inde bir çok kez belirttiği gibi, I. Meşrutiyet Anayasası, Midhat Paşa ve arkadaşlarının fikirlerini yansıtan ve yürürlüğe geçiren bir yasadır.

Diğer taraftan, devlet işlerinde egemen olan karmaşıklık; bazı memurların görevlerini yapmadaki yeteneksizliği ile personelin gereksiz yere ve çok sık olarak değişmesinin sonucudur. İsteğimiz; bu günden itibaren her aşamadaki bütün memurların yetenekleri ve kapasitelerine göre seçilmesi; ciddi bir neden olmadan değiştirilip azledilmemeleri ve her birinin kendine emanet edilen işin yapılmasından sorumlu tutulmasıdır. Aynı şekilde; Avrupa uluslarının gelişmelerinin nedeninin, onların halklarını eğitmelerinden geldiğini görerek, dikkatimizi, halklarımızın zihinsel kültürlerini geliştirmek üzerine çekmek zorundayız. Hangi sınıftan olursa olsun, bütün uyruklarımızın, kendi özel yeteneklerine göre, bilimin yararlarından faydalanmalarını arzu ediyoruz. (ve ülkemizin ilerlemesi ile ayırım yapmaksızın bütün uyruklarımızın mutluluğunu görmek amacıyla ve bu düşünceleri onların kafasına sokmak için, eğitim ve öğretimin herkese bir arada verileceği okulların kurulması için gerekli kararları çıkaracağız)[11]. Bu programı en kısa

Sultan II. Mahmud

---

11 - Hıristiyan ve Müslümanları'ın birlikte yaşadığı eyaletlerde karma okulların kurulması en büyük önemi taşıyan bir konu idi. Bu insanların birbirini tanıması ve anlaması için iyi bir yöntemdir. Gerçekten de okul sıralarında perçinlenen dostlukların nasıl canlı kaldığı bilinir; bu dostluklar hayatın bütün darbelerine dayanırlar. Bu sistemin olumlu etkilerine inanmış olan Midhat, Tuna Vilayetine vali olduğu zaman, bu tip okulları kurmaya başlamıştı. Ancak, Midhat'ın başarır gibi olduğu Müslüman ve Hıristiyanlar'ın iyi ilişki içinde olmalarından; panislavist projelerinin zarar göreceğinden korkan Ignatiyef'in entrikalarıyla karşılaştı. Halkına düşman olan Abdülhamid, General Ignatiyef ile aynı ilkeleri izleyerek, karma okul önerisini reddetti.
Çevirenin notu: Fesch'in bu eleştirisinin bütünüyle doğru olduğu söylenemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun en itibarlı eğitim kurumu Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray

sürede gerçekleştirebilmek için, Milli Eğitim'e ayrılan ödeneklerin artırılmasını istiyoruz. Diğer taraftan, eyaletlerin adli ve mali yönetimini normal koşullara kavuşturabilmek için, hiç zaman kaybetmeksizin, mümkün olduğu kadar merkezi örgütlenmeye uygun bir örgütlenme kurmak üzere gayret sarfetmek zorundayız.

Boğaziçi'nde - Arnavutköy

(Vergilerin, âşârın ve dolaylı mükellefiyetlerin toplanmasını düzenleyen yasaların adalet ve eşitlik üzerine kurulması mutlak bir zorunluluktur; ve bütün gayretlerimiz bu yasaların uygulanmasında bütün aykırılık ve suiistimalleri önlemek için olmalıdır. Köle alım ve satımı, kutsal yasanın (Şeriat'ın) kurallarına aykırıdır; Biz Saray'ımızdaki var olan köle ve haremağalarının hepsini azad edeceğiz ve açıklıyoruz ki, bundan sonra, bütün köle alışverişi ve ticareti İmparatorluğumuz'da yasaklanmıştır. Mevcut bütün esirlerin aşamalı olarak serbest bırakılmaları için bir tarih belirlenecek ve köle ticaretinin dönüşüne tamamen engel olabilmek için özel bütün önlemler alınacaktır)[12].

Lisesi), Müslüman öğrencilerin yanında Gayrimüslim öğrencilerin de eğitim aldığı bilinen bir gerçektir. Hatta Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kurulan birçok Balkan (Bulgaristan, Arnavutluk) ve Arap devletinde üst yöneticilerin birçoğu Galatasaray Lisesi kökenlidir. Aynı şekilde yüksek okullarda yani Hukuk ve Tıp Fakültelerinde de Gayrimüslim öğrenciler eğitim görmüştür.

12 - Bu iğrenç ticaretin hâlâ varlığını koruduğu bir ülke için, köle ticareti bir skandal ve bir ayıptır ve ülkesini uygar ülkeler arasına gerçekten sokmak isteyen bir devlet

Bu belgenin okunmasıyla, Abdülhamid'in hürriyet karşıtı zihin yapısı çok iyi bir şekilde anlaşılır. O, Mahmud ve Abdülmecid'in reformcu düşüncelerini durdurmakla yetinmiyor; bir geriye dönüş hareketine damgasını vurmak istiyordu.

23 Aralık 1876 da; tahta çıkış nutkunda üzerini karaladığı önerilerden bazılarını kapsayan ve Anayasa'yı yürürlüğe sokan fermanı benim bu düşüncelerimle çelişkili değildir; Padişah'ın düzenbazlığından başka bir şeyi de kanıtlamaz. Midhat'ın ve olayların gelişmesinin baskısı altında bunu yapmaya karar verdi; ama aslında hiç istemiyordu. Eğer İstanbul'da toplanan konferansı aldatmak için birileri bu Anayasa'dan yararlandıysa bu, söylendiği gibi Midhat Paşa değil, ama Padişah'ın kendisidir. Midhat Paşa samimi idi, öteki değildi[13]. Fermanında: "Kesinlikle onu (Anayasa) yürürlüğe geçirmenizi ve bu günden itibaren gereklerini yapmanızı istiyorum" derken korkunç bir şekilde yalan söylüyordu. Fermanın yayınlanmasının ertesi günü, Midhat en ivedi uygulamalardan birini yapmak istedi: Hıristiyan valiler atamak. Abdülhamid bu atamalara şu mazereti göstererek karşı koydu: "Bugünkü politikamız hakkında halkın gerçek düşüncelerini henüz bilmediğimizden, eleştirilere neden olabilecek Hıristiyan vali atamasını şimdilik ertelemek gerekir (Padişah'ın adına Said Bey tarafından Midhat'a yazılmıştır)".

---

başkanı bu ticareti hemen ve kökten bir şekilde yok etmeye mecburdur. İşte böyle düşünen Abdülmecid, 1845'de siyah esirlerin ticaretini yasaklayan Devletler Topluluğu'na katılmıştı. Ancak, böyle bir reforma hazır olmayan uyruklarının büyük çoğunluğu ile karşı karşıya kalmıştı. Bu karar aynı zamanda Hazine'nin gelirlerini de azaltıyordu. Buna karşın o, kararında yılmadan usanmadan direndi ve ısrar etti. Abdülmecid, Engelhard'a 'Yabancıların iğrenme duygularını ve meraklarını kışkırtan bu küçük düşürücü ticaret işlemlerinden Devlet'in kazanç sağlaması hiçbir şekil altında söz konusu olmayacaktır' demişti.

13 - Midhat Paşa, sadrazam atandığı zaman, İstanbul'da İngiltere Büyükelçisi olan Sir Henry Elliot, Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye şöyle yazmıştı (19 Aralık 1876): "Midhat, Müslüman ve Hristiyanlar'ın eşitliğini her zaman destekledi ve sadrazamın hatta Padişah'ın gücünün üstünde anayasal bir otorite olmasını arzu etti. O, merkeziyetçiliğe ve merkezi düzenlemeye muhalif olup, aksine yöresel işlerinde eyalet halklarına hatırı sayılır bir serbestlik verilmesinden yanadır... Onu tutucu Müslümanlar sevmezler, ama ona reformcular ve Hıristiyanlar'ın umudu gibi bakılıyor" *(Mavi Kitap, Türkiye, 2, no: 105).* Ayrıca, Sir Henry Elliot raporlarında, Konferans toplanmasından dokuz ay önce Midhat Paşa ve arkadaşlarının kendisini, Anayasa'nın yürürlüğe girmesi için çalıştıklarından haberdar ettiklerini ve bütün görüşlerini kendisine anlattıklarını, açık açık yazıyor, söylüyordu (*Nineteenth Century,* Şubat 1888, s: 279).

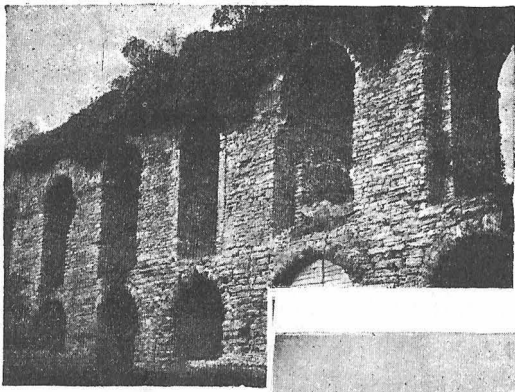

Valens Su Kemerleri

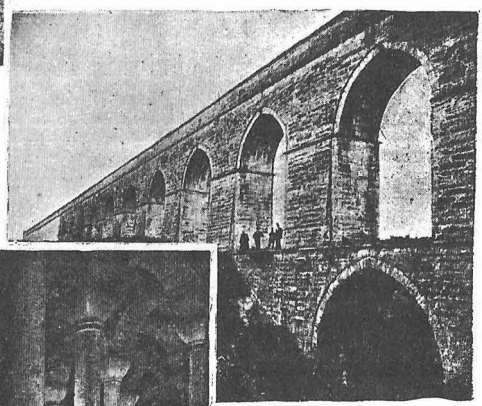

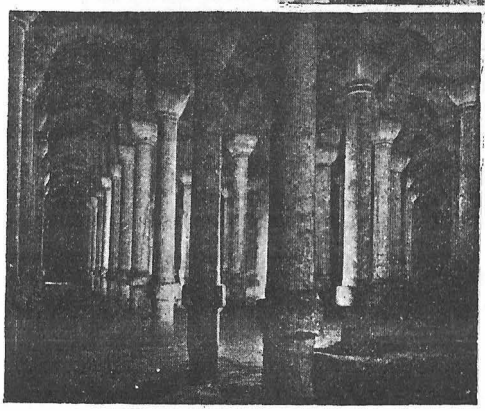

Binbir Direk Sarnıcı

Bir ay sonra (21 Ocak 1877), aynı Padişah şu buyruğu verecektir: "Anayasa ile ilgili reformların mümkün olduğu kadar kısa sürede uygulanmasının gerekliliği üzerine Lord Derby'nin uyarılarını ve büyük güçlerin tavsiyelerini göz önüne alarak ve diğer taraftan da ülkenin yararı açısından reformların ayrıntılarına inmenin faydalarını düşünerek; yarından itibaren uygulanabilecek her husus hakkında gereken önlemleri almasını Midhat'a buyurmaktadır"[14]. Midhat yeniden Hıristiyan vali atanması ve askeri okullara Müslüman olmayanların alınması konularına döndü.

Midhat tarafından önerilen bu son reformun üçlü amacı kadar; hiçbir reformun önem taşımadığını itiraf etmek gerekir. Belki bir büyük savaşın arifesinde olan Türkiye'nin bütün çocuklarına gereksinimi olduğu ortadadır. Bu

14 - Said Bey'in Midhat'a mektubu, Bakınız: *Life of Midhat Pasha,* Midhat'ın okuyacağınız iki yanıtı da aynı eserden alınmıştır.

durumda Hristiyanlar'ın da orduda görev alması çok doğal olacaktır ve belli bir süre sonra bu uygulama ile Müslüman olmayan ilk subaylar hazır olacaktır. Dahası bu uygulama, Abdülhamid'in resmen yemin ederek söz verdiği bir vaadin yerine getirilmesi demektir. Abdülhamid bu isteğe nasıl mı yanıt verdi? Midhat'ın aşağıdaki mektubu (24 Ocak 1877) bunu bize açıklamaktadır; mektup Padişah'ın birinci kâtibine hitaben yazılmıştır:

Sultan Abdülmecid

"Türkiye'nin bütün samimi dostları, son olarak Mösyö Thiers'in* de söylediği gibi, gerçekleştirmeyi taahhüt ettiğimiz işlerin, bugünkü durumda, iyi niyetimizi Avrupa'ya kanıtlamak açısından bir fırsat olduğunu belirt mekten geri kalmıyorlar. Bugün Musurus Paşa'dan[15] gelen bir telgraftan da Lord Derby'nin İstanbul Konferansı'nın dağılmasından dolayı Padişah'ın hükümetini kutladığını ve bu olayı Türkiye'nin bir başarısı gibi gördüğünü öğrendik. Sonuç olarak Lord Derby bize hemen Sırbistan ile barış yapmamızı ve Anayasa'nın maddelerini ve hemen gerçekleşmesi şüpheli olan Konferans tarafından bize önerilen ölçüleri uygulamaya başlamamızı öğütlüyor. Bu iyi niyetli öğütleri çok ciddiye alarak reformlarla ilgili fermanları hemen yürürlüğe koymak için çalışırken, evvelsi gün yayınlanan bir irade-i şahane, daha önceden bir başka irade ile izin verilen Hıristiyanlar'ın askeri okullara alınmasını yasakladı. Oysa ki bu yasaklama; bütün dünyanın Anayasa'yı takiben işin başından beri beklediği, önemli bir reformu ciddi olarak tehlikeye düşürecek bir nitelik arz etmektedir. Böyle engellerin cesaretimizi kırdığı ve ülkemize özveri ile hizmet etmek için sürekli olarak harcadığımız çabalarımızı felce uğrattığı ortadadır. Bugün Bakanlar

---

* - *Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı (Çevirenin notu).*

15 - Türkiye'nin Londra Büyükelçisi.

Kurulunda incelenmekte olan sorunların, böylece askıda kalmasına fevkalade üzülüyoruz. Bir başka üzüntü kaynağımız da, dün sabah Zat-ı Şahanelerine yazı ile sunduğumuz açıklamalarımızın yanıtsız kalmasıdır. Bu durumda Zat-ı Şahane'nin lütufkârlığına başvuruyor ve Zat-ı Şahaneleri'nden bu işin gerektirdiği bütün ihtiyat ve dikkati göstermesini arz ediyoruz.

9 *Muharrem* 1294 (*Hicri*) (24 *Ocak* 1877) *MİDHAT*"

Bu durumda, Padişah, açıkca sözünü tutmuyordu. Hükümdarının saygınlığını başkalarına karşı garanti etmiş olan Midhat, bu karşı koymaya, protesto etmeksizin katlanamıyordu. Bu protestosunu gayet açık bir netlikle ama aynı zamanda da büyük bir saygı ile yaptı:

"Efendim,

Anayasa'yı yürürlüğe sokarken; mutlakiyet yönetimini ortadan kaldırmak, Zat-ı Şahanelerinin görev ve haklarını belirtmek, aynı şekilde bakanların görevlerini saptayıp tanımlamak ve nihayet ulusa bütün ve tam bağımsızlığını sağlayarak; müşterek bir gayretle ülkeyi kalkındırmaktan başka bir amaç gütmüyorduk.

Aşağı yukarı otuz yıldan beri çıkarılan bunca Hatt-ı Hümayun'un verdiği sonucun aksine, yeni çıkardığınız Hatt-ı Hümayun, evvelkiler gibi işe yaramayan bir ölü mektup olmamalı, bugünkü krizden bağımsız olarak, bütünüyle uygulanmalıdır. Çünkü Anayasa'yı yürürlüğe sokarak, biz ne Doğu sorununa bir çözüm bulmayı istedik, ne de bize düşman olan Avrupa'nın sempatisini çekmeyi amaçlayan bir gösteri yaptık.

"Bu konuda size bazı açıklamalar yapmama izin veriniz. Her şeyden önce, ulusun önünde eylemlerinden sorumlu olan Zat-ı Şahaneleri; hakları ve ayrıcalıkları kadar görevlerini de bilmek zorundadır. Dahası, bakanların görevlerini yapabilmeleri için bazı yetkileri olması vaz geçilemez önemdedir ve dört yüzyıldan uzun süredir ülkeyi yıkıntıya götüren ve halkın ahlakını bozan bu kölece dalkavukluğu artık aşabilmeliyiz.

Zat-ı Şahanelerinin kişiliğine karşı derin bir saygı duymaktayım. Ama yasalara ve Şeriat'a dayanarak Zat-ı Şahanelerinin buyruklarına, ulusun yararlarına karşı olması halinde, her seferinde uymamak zorunda kalacağımı bildiririm Efendim. Çünkü eğer imzalarsam, taşıyacağım sorumluluğun vebali

Boğaziçi'nde - Rumelihisarı

çok ağır olacaktır. Yaptıklarımın vatanımın selameti ve ilerlemesi için yapılması gerektiği hususunda, kesin bir kararlılığı belirten bilincimin sesi beni korkutuyor. Bu duygumun, hükümdarım tarafından bir suç gibi algılanması olasıdır. Zat-ı Şahanelerinin zihninden geçenleri bir tarafa koyarak; bazı isteklerinizi yerine getiremiy orsam bu yalnızca vicdanımın beni eleştirmesinden ve halkımın bedduasından korktuğumdandır. İşte bu noktadaki endişelerim, Zat-ı Şahanelerine bu düşüncelerimi anlatmak gücünü bana veriyor. Osmanlı ulusunun, reformları uygulaması ve yasalara göre yönetilmesi zorunlu bir husustur Efendim. Bu söylediklerimin kapsamını Zat-ı Şahanelerine açıklamak gereksizdir. Zat-ı Şahanelerinden, yurt sevgisinin esiniyle yaptığımız çok güç görevimizi yerine getirirken bana ve arkadaşlarıma güven beslemesini acizane rica edip, yalvarıyorum.

Bizzat benim karşı karşıya bulunduğum sorumluluğun bana yüklediği

sorunların dışında hiçbir konuyu ortaya çıkarmadığımı sanıyorum. Ulusun yaptıklarımızın hesabını vermek zorunda olduğumuza inanmasını istiyorum ve dahası eğer ulusum bu düşünceyi iyice benimseyecek olursa daha da mutlu olacağım.

İşte Efendim, siz son dokuz günden beri benim taleplerime hak vermekten çekindiniz. Ülkenin mutluluğu için vazgeçilmez önemdeki ve onlar olmazsa girişimimizin sonuç vermeyeceği yasaları onaylamayı reddeddiniz. Bu durumda, Zat-ı Şahaneleri'nin bakanları, yıkılmasına ramak kalmış devlet binasını yeniden büyük gayretlerle onarmaya çalışırken; siz Zat-ı Şahanelerinin onu yıkmaya çalıştığını söyleyebilirim.

Bu durumda benim aklıma gelen düşünce, Zat-ı Şahaneleri'nin beni sadrazamlıktan almayı öngördükleridir. O zaman, Zat-ı Şahaneleri'nden bu güç görevi, Zat-ı Şahanelerinin fikir ve ilkeleri ile ülkenin gereksinimleri ve İmparatorluğun bugün içinde bulunduğu koşulların ağırlığını, benden daha iyi bir uyum içinde uzlaştırabilmeye yetenekli ve benden daha güçlü ellere emanet etmenizi niyaz edeceğim.

Ben, Zat-ı Şahanelerinin aciz hizmetkârıyım Efendim.

18 *Ocak* 1293 (Rumi) (30 *Ocak* 1877) *MİDHAT"*

Üç gün sonra Midhat sürgüne gönderildi[16]. Onunla birlikte Anayasa yok oldu. Abdülhamid, boşuna onun gerçek niyetlerini değiştirerek göstermeye

---

16 - O, Taif'te boğdurulduğu zaman, Abdülhamid onun öldüğünden kuşkulandı. Bundan emin olması için, Midhat'ın başını, elle işlenmiş bir kutunun içine koyup, üstüne "Sanat eserleri, Japon fildişileri" yazıp Padişah'a gönderdiler. Bu olayı anlatan *Le Moniteur Ottoman* (26 Ekim 1901), yazıişleri müdürü Châteauvieux'nün kaleminden çıkan bir yazıyla öyküsüne şunları ilave ediyor: "Sabrediniz; haydutun sonu yaklaşıyor. Kısa bir zaman sonra, Ali Haydar Bey, tahta varis olan şehzadelerin yanında, şerefli babasının intikamını alacak ve yiğit genç Türkiye'yi muzaffer kılacaktır. Tarih hep yeniden başlayan bir süreklilik içindedir. İkinci Emevi halifesi Yezid, Peygamber'in torunu İmam Hüseyin'in başını kestirtmişti. Hüseyin'in başı Emevi Hanedanı'nı yok etti. Midhat'ın başı da Abdülhamid'i yok edecektir. Kardeşi iyi insan Reşad'ın hükümdarlığı döneminde, Türkiye, Adil Abdülmecid'in ve Şehid Murad'ın dönemindeki güzel günleri yeniden yaşayacaktır".

Çeviren'in notu:

Abdülhamid'in Midhat Paşa'yı Taif'te boğdurup boğdurtmadığı Abdülhamid yanlıları ile karşıtları arasında tartışılan bir konudur. Ancak Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa'nın aynı gün, birinin şir-i pençe'den diğerinin başka bir hastalıktan ölmeleri te-

çalıştı, hiç kimse ona kanmadı. Dünya kamuoyu'nun düşüncesi, bir Fransız gazetesinin şu sözleriyle özetlenebilir*: "Edhem Paşa'yı sadrazam olarak atayan Hatt-ı Hümayun, Anayasa tarafından benimsenen ilkelerin sürekliliğini ve geliştirileceğini çok ısrarlı bir şekilde belirtiyor** Bunlar Türkiye'nin

---

sadüfle açıklanabilecek bir olay değildir. Bu bakımdan bu iki Paşa'nın doğal bir şekilde öldükleri kabul edilemez. Ya Abdülhamid'in emriyle ya da Hicaz'daki görevlilerin, Padişah'ın gözüne girmek için gayretkeşlikleri sonunda öldürüldükleri kesin gibidir.

Ancak, Abdülhamid'in onları yargılayan mahkemenin idam hükümlerini onaylayarak bu kararı yerine getirmesi daha kolay olurdu. Ama bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi tarihçiler, çeşitli mülahazalarla iki Paşa'yı Abdülhamid'in Taif'te öldürttüğüne inanmakta ve yukarıda Fesch'in söz ettiği kafa kesilmesi olayını da kitaplarında, her ne kadar Japon porselenlerinden bahsetmeseler de belirtmektedirler; ancak bu olasılığın kanıtlanabilirliği kanımızca şüphelidir.

* *- Batı kamuoyu ve hükümetleri işine geldiği zaman Midhat Paşa'yı desteklemiş; ama kendi yararı üste çıktığında onu çok kolaylıkla harcamışlardır. Paul Fesch'in dünya kamuoyu'nun özellikle İngiliz ve Fransızların tepkilerini anlattığı satırlara bu gözle de bakmakta yarar vardır. Bu saptamamızın tipik bir örneği şu olayda görülür:*

Midhat Paşa İzmir valisi iken, Abdülaziz'in öldürülmesinden suçlu olarak yargılanacağını anlayınca, işin nereye varacağını görerek İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığınır. Ancak bu günlerde Fransa, Tunus'u işgal etmiştir. Şeklen bile olsa Tunus, Osmanlı Padişah'ına bağlıdır. Dünya siyaset arenasında, Osmanlılar'ın bu işgali protesto etmesi büyük olmasa da, Fransızlar'ın başını ağrıtabilecektir. O bakımdan Fransızlar, mümkün olduğu kadar, Osmanlı Devleti'nin bu oldu bittiyi sorunsuz kabul etmesini istemektedirler. İşte bu nedenle kendilerine sığınan Midhat Paşa'ya gerekli korumayı sağlamazlar ve sonra arkasından timsah gözyaşları döktükleri adamcağızı Abdülhamid'e teslim ederler. Bu arada İngiltere de olaylara seyirci kalır. Bu konuda Bilal N. Şimşir'in "Fransız Belgelerine göre Midhat Paşa'nın sonu, Ankara 1970" adlı kitabında ilginç bilgiler vardır. Yani Midhat Paşa güvendiği Batılılar'ın kurbanı olmuştur. Batılılar'ın istedikleri zaman kendilerine sığınanları nasıl koruduklarının örneği ise daha önce söz edilen ve diğer bir İzmir valisi olan Kâmil Paşa'nın olayında görülmüştür. Bu kez İngiltere, tıpkı Midhat Paşa gibi İzmir konsolosluğuna sığınan Kâmil Paşa'ya pekâlâ geçerliliği olan bir can güvenliği vermiştir. Abdülhamid'in verdiği güvence yanında, Kâmil Paşa'ya İngiltere ayrıca bir güvence verdiğini belirtmiş ve bunu Padişah'a da bildirmiştir. Yani Padişah'ın Kâmil Paşa'nın canına karşı bir kasti eğer söz konusu olursa bu İngiltere hükümetini karşısına alması demek olacaktır (Çevirenin notu).

** *- Fesch, burada ve bundan sonra yazacakları ile, Anayasadaki bütün maddeleri Abdülhamid'in yerine getirmediğini ısrarla vurgulamaktadır. Durum ise bütünüyle öyle değildir.*

Örneğin, okuyucu; Fesch'in yazdıklarından, Gayrimüslimlerin devlet görevlerine Müslümanlar gibi kabul edilmedikleri izlenimi alacaktır. Bu doğru bir saptama değil-

dostlarını rahatlatmak için söylenmiş şeylerdir. Anayasa kişisel eseri olan bir devlet adamını, gerçekten sürgüne gönderen bir hükümdarın dilinden bundan sonra çıkacak garantiler inandırıcı olabilir mi?"[17].

---

dir. Orduda bile Gayrimüslim subaylar vardır. Bunların doğrudan doğruya yönetim kademelerinde olmadığı doğrudur ama askeri doktor subayların çoğu Gayrimüslimdir; bunlardan Marko Paşa gibi en üst aşamalara gelenler de vardır. Fesch'in özellikle vurguladığı Gayrimüslim valilerin Abdülhamid'ce atanmadığının aksi bir örneği, önemli bir kent olan Beyrut ve civarının valisi olan, ünlü İstanbul yazarı Said Duhani'nin Hıristiyan Arap olan babasıdır. Dışişleri Bakanlığı'nda ise Gayrimüslimler'in sayısı pek çoktur. Örneğin baba ve oğul Musurus Paşalar Londra Elçiliğini tekellerine almışlardır. Fransız kökenli bir Osmanlı uyruğu Gayrimüslim Blak Bey önce Washington sonra Bükreş Sefiri olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın değişmez müsteşarı, Abdülhamid'in nefret ettiği söylenen Ermeni ulusundan Gabriel Noradonkiyan Efendi'dir (Bu zat daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Dışişleri Bakanlığı yapacak ama Sevr'de Osmanlı'dan toprak koparmak isteyen Ermeni komitalarına müşavir olacak; Lozan'da da benzer isteklerle İsmet Paşa'nın karşısına çıkacaktır).

İstanbul ve taşrada birçok mahkemenin reisi ve üyeleri arasında Gayrimüslimler vardır, bu da Adliye örgütünde, Müslümanlar gibi Gayrimüslimlerin de görev alabildiğinin bir kanıtıdır.

Bunun dışında bakan olarak görev yapan Gayrimüslim Osmanlı uyrukları da vardır. Örneğin Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa bunlardan biridir. Darülfünun'da ve yüksek okullarda pek çok hoca da Gayrimüslimdir.

Bütün bu nedenlerle Fesch'in ve alıntı yaptığı yapıtların iddialarını bu gerçekler ışığında değerlendirmek gerekir.

17 -*Le Temps,* 8 Şubat 1877.- Midhat Paşa'nın sürgün edilmesi, Batı'da büyük gürültülere neden oldu. Avusturya İmparatoru, hoşnutsuzluğunu "Allahım, bu Türkler adam olmayacaklar" diyerek açıkca belirtti ve Mösyö Thiers "Türkiye'nin en zorlu düşmanı, Padişah'a bu inanılması güç ve aynı zamanda da şeytanca olan öğüdü veren kişidir" dedi. Avrupa kabineleri, Türkiye'de reformların uygulanabileceğini görme umudunu yitirdiler. Avrupa basınının büyük kısmı gibi İngiliz basını da eski sadrazam hakkındaki sempatilerini ve Padişah'a karşı duydukları hoşnutsuzluğu gösterdi. Rus gazeteleri arasında, Midhat Paşa'nın uzaklaştırılması ile Rusya'nın kazançlarına dikkati çeken, 9 Şubat 1877 tarihli Saint-Petersbourg gazetesi *Golos* aşağıda vereceğimiz düşüncelerini yayınladı: "Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'nun sonu gelmiştir. Şimdi gerekli olan tek şey sabırdır. Madem ki, yabancı bir devletin silahlarına gerek kalmadan iç krizlerinin etkisiyle daha çabuk yıkılabilecek bir devletle savaşmanın anlamı yoktur; öyleyse beklemek zor olmayacaktır. Türkiye'nin düşmesi ile sona erecek fenalıklardan Hıristiyanları kurtarmak için Rusya'nın yeterli zamanı vardır. Bugün, beklemek ve Türkiye'nin nasıl düştüğünü ve bu çözülmenin bir müdahele ile nasıl hızlanabileceğini görmek; hem Rusya için hem Hıristiyanlar için daha iyi olacaktır".

Olayın bu şekilde yorumu daha sonra doğrulanacaktır. Anayasa'nın kanuni olarak uygulanması Türkiye'nin kurtuluşu olacaktı[18]; onun ortadan kaldırılması ise, hâlâ kapanmayan bir felaket döneminin açılması oldu.

Her şeyden önce, Anayasa'nın ilanı, uzun zamandan beri fırsat kollayan Rusya'ya makûl bir darbe indirdi ve onun projelerinin geri kalmasına neden oldu.

Bu peşinden başka gelişmeleri de getirdi.

Birçok kişinin içinde Türkiye'yi destekleyen ve savunan yazıların görüleceğine inanmayacağı bir dergiden bazı alıntılar yapacağız. Söz konusu ettiğimiz dergi, İtalyan Cizvitler'i tarafından yönetilen *Civilta cattolica* dergisidir. Günlük gazete olarak nasıl *Osservatore romano*, Vatikan'ın resmi organı ise, bu da dergiler arasında Vatikan'ın resmi organıdır.

20 Ocak 1877 tarihli nüshasında; adli ve felsefi açıdan incelediği Türk Anayasası hakkında çok uzun bir makale görülmektedir[19]. Biz bu yazıdan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya'nın kötü niyetli projelerine; Türk Anayasası'nın nasıl set çektiği hakkındaki düşünceleri alıntılamak istiyoruz.

Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi ve sadrazamın değişmesi Osmanlı halkı arasında da aynı şekilde büyük bir heyecana neden olmuştur.
İngiltere'nin Selanik Konsolosu Mösyö Blunt, bu olay üzerine Lord Derby'ye aşağıdaki telgrafı göndermiştir:

Selanik 10 Şubat 1877

"Konuştuğum buradaki en etkili kişiler ve halk, genellikle; reformların başarısı için büyük güven besledikleri Sadrazam Midhat Paşa'nın ani sürgünü olayına çok şaşırmış bulunuyorlar ve kızgınlıklarını ifade ediyorlar.
Burada, özellikle Türkler arasında egemen olan düşünce; bu sevilen devlet adamının düşüşünde; asıl rolün, gerek hazırlanışı gerekse tamamlanması bakımından Padişah'ın yakın çevresinin eseri olduğu şeklindedir.
İstanbul'da Midhat Paşa'nın lehinde herhangi bir gösteri olursa, Selanik halkının da duygularının bunu destekler mahiyette olacağına inanıyorum.
Derin saygılarımın...

J. E. BLUNT"

(Mavi Kitap, Türkiye,15, no: 171).

18 - "Parlamenter ve liberal bir devlet olarak Türkiye'nin Anayasa'sı; bu yeniliklerin yeniliği; bütün dünyanın maddi ve manevi büyük yararlar sağlayacağı düzgün ve barış içindeki bir değişimin başlangıcını da gerçekten işaret etmektedir" (*Le Temps,* 1 Ocak 1877).

19 - Bu sayıda ayrıca büyük devletlerin, özellikle Rusya'nın müdahaleleri ve kötü niyetleri üzerine yazıların bulunduğu sayfalar da vardır.

İşte *Civilta* bunu şöyle kanıtlıyor:

"Daha düne kadar aklın almayacağı bir şey gibi düşünülen bir olay, bugün gerçekleşti: Türkiye anayasal bir imparatorluğa dönüştü. Bu olay çok olağanüstü bir gelişmedir; yürürlüğe giren Anayasa, Avrupa' daki eski anayasal krallıkların çoğunun anayasasından daha özgür ve daha kapsamlıdır. Padişah tarafından verilen statü yalnızca, İslamiyet kadar diğer inanışların da serbestçe faaliyetine izin vermekle kalmıyor ayrıca dini toplulukların bir çeşit ayrıcalıklarını da güvence altına alıyor. Yalnızca basın özgürlüğünü vermiyor, ayrıca bunun bir sonucu olarak eğitimde de tam bir serbestliği sağlıyor. Genelde mülkiyet hakkı ve bunun sonucu olarak kilisenin malları da dokunulmaz kılınıyor. Mesken dokunulmazlığı, din ayrımı olmaksızın bütün yurttaşların devlet memuriyetlerine kabulü öngörülüyor. Bu anayasada yalnızca bakanların değil bütün devlet memurlarının sorumluluğu onaylanırken, diğer taraftan da yasal bir neden olmaksızın azledilemeyecekleri ve buyrukları yasaya aykırı olursa üstlerinin emirlerine itaat etmeye zorlanamayacakları belirtiliyor. Toplanma özgürlüğü bağışlanıyor. Taşra yönetiminin geniş bir adem-i merkeziyet gözetilerek düzenleneceği söz konusu ediliyor. Bundan sonra liberalizm konusunda doktora yapacakların, herkes için sözde kalan, hür ve eşit hükümet etmenin gerçek içeriğini öğrenmek için Türkiye'ye gitmeleri gerekecektir...

Sultan Abdülaziz

Ancak şimdi, ileride bize daha elverişli konulara değinmek olanağı sağ-

layacak bu noktayı irdelemek istemiyoruz. Bugün için üzerinde durmak istediğimiz nokta ezeli düşmanları Rusya'ya karşı Türkler'in oynadığı iyi bir oyundur. Bu anayasa ile, Türkiye, Rusya'nın ne bahasına olursa olsun çıkarmak istediği bir savaşın bütün yasal bahanelerini ortadan kaldırmıştır. Bu kez, Moskof kurnazlığı, Osmanlı bilgeliğine yenilmiştir.

Bir savaşın yasal sayılabilmesi için esas olarak iki koşul gereklidir; haklı olmalıdır ve önlenemez olmalıdır..."

Bu düşüncesini açıklayan ve geliştiren bazı felsefi yorumlardan sonra *Civilta* sözüne devam ediyor:

"Oysa ki Türkiye, kendine verdiği anayasa ile, açıkca her türlü savaşı haksız ve önlenebilir bir konuma getirmiştir. Savaşı haklı çıkarmak için ne denebilir veya Türkiye ne ile tehdit edilebilir? Mahkûm oldukları küçültücü kölelikten Hıristiyanlar'ın kurtarılması için insan haklarına başvurulabilirdi. Onlar yurttaşlara özgü haklardan yoksundular. Hayatları ve hatta ırzları, Müslümanlar'ın taaruzlarına karşı her zaman güvence altında değildi ve hatta uğradıkları haksızlıkları gidermek için mahkemelere gitmeyi bile umut edemiyorlardı. Onlara verilen *reaya* adı bile, onları Müslümanlar'dan ayırmak için kullanılıyor, aşağılama ve nefreti simgeleyip, onları böylece yasaların dışına atıyordu. Halbuki, yürürlüğe giren anayasa bütün bu despotça baskıların üzerine bir çizgi çizdi. Hıristiyanlar, Türkler ile tamamen eşit oldular

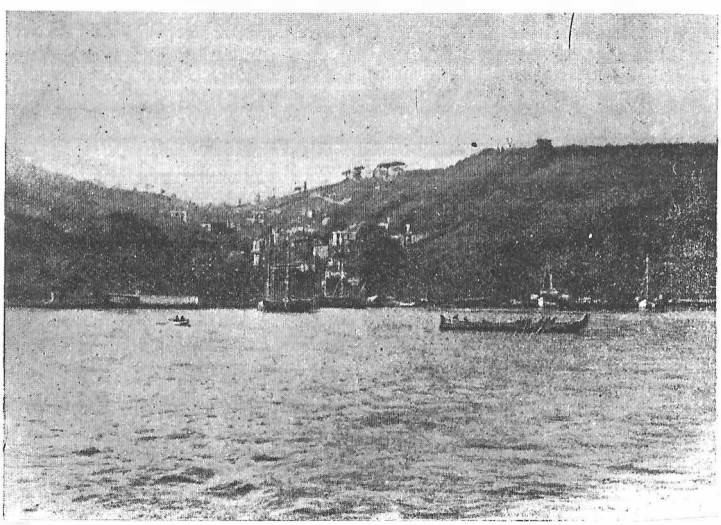

Boğaziçi'nden - Bebek

ve bütün medeni haklarından yararlanacaklar. Onları ve diğerlerini tek bir yasa yönetecek ve bu yasanın önünde bütün din farkları yok olacak. İmparatorluğun bütün uyrukları için vergi aynı olacak. Hıristiyanlar ve Türkler, niteliklerine eğer uygunsa adli yönetime ve diğer bütün devlet memuriyetlerine girme hakkına sahip olacaklar. İmparatorluk halkının büyük bir kısmı üzerinde dayanılmaz bir yük teşkil eden kölelik, yalnız Türkiye'nin Avrupa topraklarında değil Asya topraklarında da bütünüyle yasaklanacak.

Bu durumda; eğer herhangi bir kimse mantıklı ve dürüst olmak istiyorsa; hangi yasal neden savaşı haklı çıkarabilir ve dahası onu önlenemez yapar? Oysa ki tutarlılık ve adaleti herkes gözetmelidir, Türkler için bile söz konusu olsa da...

Bütün bunlar doğru ama, Türkiye bu anayasayı hiçbir zaman uygulamayacaktır diye itiraz edilebilir. Bir kere böyle bir düşünce, belki bütün Avrupa'yı ateşe verecek bir savaşın yıkıcılığını, basit bir varsayıma dayandırmanın son derece garip bir mazereti olacaktır. Türkiye bir vaatte bulunmuştur ve bunu resmen yapmıştır. Siz onun bu vaadini tutamayacağını söylüyorsunuz. Evvela bu sözünüzü kanıtlayın. Sonuç sizi haklı çıkarırsa o zaman savaştan söz edilebilir; ve savaşa yalnızca bu çok olağan dışı durum ortaya çıkarsa ve adaleti tesis edebilmenin bütün diğer çareleri yüzde yüz ve mutlak şekilde ortadan kalkarsa başvurulabilir.

Yayınlanan anayasa ile, Türkiye, gelişebilecek olaylar karşısında, gerek Rusya'yı gerekse Moskofların mantıksız ve yıkıcı iddialarına destek vermek isteyen bütün devletleri açıkca haksız duruma düşürecek bir girişimde bulunmuştur..."

Okuyucularımız bu alıntıyı yapmakla neyi amaçladığımızı kolaylıkla anlamışlardır ve şimdi çıkardığımız sonuca da katılacaklardır:

Anayasa'nın yürürlüğe girmesi, Osmanlılar'a savaş açmayı tasarlayan Rusya'yı durdurdu. Gerçekten de, diğer devletlerin önünde haklı gözükebilmek için kılıcını kınına sokmak zorunda kaldı. Ama Anayasa'nın uygulanmasında bir gecikme olup arkadan da askıya alınınca; Rusya, Türkiye üzerindeki yüzlerce yıllık amaçlarını harekete geçirebilecek bir mazereti bulmaktan mutlu olarak, fırsatı kaçırmamak için acele etti.

Bu Rus müdahelesinin cani yaratıcısı, Anayasa'yı askıya alarak ve her dış müdahelenin nedeni olan Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki açık eşitsizliği sürdürmek istediğini açıkca belirterek; bu müdaheleyi de olanaklı hale getiren Abdülhamid'dir. Plevne'de, Şipka Geçidi'nde ve başka yerlerde yığılıp kalan cesetlerin ağırlığı altında ezilecek olan odur.

Bu an için, o, hiçbir şeye aldırmamaktadır. Partiyi kazandığı için gururludur.

Resmen bir Anayasa çıkaracağını vaat ettikten sonra, tahta çıktı ve Anayasa'yı çıkardı. O sırada toplanan İstanbul Konferansı, reformlar yapılmasını talep etti. Abdülhamid onlara, isteklerinin Anayasa'da yazılı olduğunu söyledi. Konferans, Halife ve Sultan olan kişinin sözüne güvenemediğinden uzun süre toplantılarını sürdürdü; ama sonunda bu söze saygı duyarak, başını eğdi ve toplantılarını sona erdirdi. Anayasa'nın babası olan Midhat can sıkıcı olmaya başladı; çünkü, çocuğu olan Anayasa'nın sakat ve cılız kaldığını duymak istemiyordu; o önce sürüldü, sora öldürüldü. Güçlükle doğan Meclis'te, can sıkıcı haykırışlar duyulmaya başlandı, milletvekilleri haklarını savunmaya kalktılar, onlara hesap verilmesini ve Anayasa'ya saygı gösterilmesini istediler. Onlar da kapı dışarı edildi ve o günden beri, Anayasa askıya alınıp, bir daha gün yüzüne çıkmadı.

Bu çeşitli kısıtlamalar aşağı yukarı onbeş ayda yapılıp bitirildi (23 Aralık 1876-14 Şubat 1878). Bütün bu işler bitince, Abdülhamid'i zaten bir süredir pençesine alan[20] bir korku iyice sardı; kilitler, duvarlar ve toplarla korunan[21]

---

20 - Bu dönemde bile, o zamandan beri gittikçe artan işkence yapma eğilimlerinin ilk belirtileri görülmeye başladı. *Le Temps,* (19 Şubat 1877)'de, Abdülhamid hakkında aşağıki ilginç bilgilerin okunabileceği, İstanbul muhabirinin bir mektubunu yayınladı: "Hastalıklı ve hiçbir anlam taşımayan hareketleri eskiden beri görülüyor. Örneğin,bir deniz gezisi yapmak istiyor, sonra aniden fikir değiştiriyor. Bir başka seferinde köşklerinden birine bir gezi düzenliyor ve son anda, Boğaziçi veya Marmara'ya gitmek üzere kayığa biniyor. Dahası, *çocukca korkular içinde.* Saray'ın bütün koridorlarına ve avlularına nöbetçiler koyuyor. Halifenin ikamet ettiği Selamlık kısmının bütün kapılarına emniyet kilitleri taktırıyor".

Sekiz gün sonra (28 Şubat 1877), *le Temps,* Padişah'ın şu hastalıklı halini doğruluyordu: "Diğer taraftan aşağı yukarı tutarlı bir öngörüde bulunmak olanaksızdır. Bu olanaksızlık, Padişah'ın sağlık durumundan ileri geliyor. Birkaç gün önce; Sırbistan, Karadağ ve Rusya'ya vereceği ödünlerde belli bir sınırın ötesine gitmeyeceği izlenimini vermişti. Çevresine söyledikleri, kesin bir direnme isteğini gösteriyordu. Ama onu pençesine alan hastalığın gözle görülen ilerlemesi; birdenbire önceki düşüncesinin ve ısrarının değişmesine neden oldu. *O, korku monomanisine (tek bir konu üzerine toplanan delilik) yakalanmıştı.*

Bu konuda sağlayabildiğim ayrıntılar sizi iyice aydınlatacaktır.

O, her yerde suikastçılar görüyor. Bugün için çevresinde tek güvendiği kişiler, enişte si Damad Mahmud Celaleddin Paşa ile, uzun yıllardan beri hizmetinde olan, Rum asıllı doktor Mavroyani'dir".

21 - Avrupa'dan gelen bu toplar, savaş alanlarına gönderileceği sırada, İstanbul limanında Abdülhamid'in buyruğu ile tutuldu. "Cami duvarlarına yapıştırılan afişlerde Ab-

Yıldız sarayı'na sığındı. O, sorunlar çıkaracak bir ihtilalden korkuyordu ama bütün şiddetiyle sert davranışlarını da sürdürüyordu[22]. Boşuna, Midhat ve Şeyhülislam Hayrullah'ın sürgüne gönderilmesi ile başlayan insan kıyımına devam ederek bu krizi bastırmayı denedi, ama halktaki hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu[23]. O zamandan beri, bu korku manisine kapılmış adam, tıpkı me-

---

dülhamid, ülkenin felaketinden sorumlu tutuldu; onlar, Padişah'tan, köşkünün etrafına yerleştirilmiş ve namlulara halka dönük topların, Ruslar'a karşı kullanılmasını istediler" (*Mission catholique,* 8 Şubat 1878). Birlikler bu toplardan yoksun kaldı; ama Yıldız Tepesi'nde kente dönük bu toplar, korkudan titreyen Halife'yi rahatlattı. Bugün hâlâ oradalar.

22 - *Le Temps,* 19 Mart 1877'de içinde aşağıki satırların yer aldığı bir Türkiye mektubu yayınladı: "Birbirini izleyen iki gece; cumayı cumartesine bağlayan gece ile, cumartesini pazara bağlayan gece; İstanbul ve Saray'ın bulunduğu Beşiktaş'a kadar her yerde; camilerin, evlerin ve bakanların konaklarının duvarları üstünde sayısız beyannameler bulundu. Bu elle yazılmış beyannamelerin üzerinde, Türkçe aşağıki ifadeler okunuyordu: (Siz, Avrupa'nın önerilerini reddettirmek için Büyük Millet Meclisini toplantıya çağırdınız. Sırbistan ve Karadağ ile barışı sonuçlandırmak söz konusu olduğu zaman Meclis'e neye danışmadınız? Biz, size hesapsız bir şekilde canımızı ve malımızı verdik. Bunun karşılığı siz, Osmanlılar'a; sebepsiz ve amaçsız bize hücum eden Sırplar'a, askerlerimizin zaptettiği Alexinatz Sahrası'nın geri verildiğini görme utancını, bu aşağılanmayı kabul ettirdiniz. Bizim şerefimiz için aşağılayıcı nitelikte olan ödünleri, Karadağlılar'a vermeye hazırlanıyorsunuz. Serasker Redif Paşa ve Tophane Nazırı Damad Mahmud Paşa'nın azledilmelerini istiyoruz).

Saray ve Bâb-ı Âli bu gösteriden çok heyecanlandı. Ülkeye özgü gelenek ve alışkanlıklara göre, bu gösteriler, örneğin Fransa'da sokaklara barikatlar kurularak yapılan gösterilerle eş anlamlıydı.

Bu gösteriye karşı oluşan Saray'ın tepkisi, pek doğal olarak, olayları yatıştırıcı yönde olmadı. Otuz kadar kişi polis tarafından tutuklandı ve ertesi günü, bir resmi gemi ile Akkâ kalesine sürüldüler. Bu bilgiler bana saygın kişiler tarafından verildi ama ben kendim doğruluğunu bizzat kontrol edemedim. Ama beyanname olayı bir karışıklık olduğunu göstermek için yeterlidir.

Bu olay, açıkca, bizim gün ışığına çıkarmaya çalıştığımız bir Müslüman kamuoyunun var olduğu gerçeğini ortaya koyuyor. Diğer taraftan, istanbul'da genel bir hoşnutsuzluk olduğunu ve bunun gittikçe arttığını görmemek için bile bile kör olmak gerekiyor. Bu da endişeli olmaya neden oluyor ve durumu daha da ağırlaştıran sefalet te gittikçe büyüyor".

23 - 11 Ocak 1878 tarihinde, *Mission catholique* dergisine, İstanbul'dan şu haber veriliyordu: "Mevsimin ilerlemiş olmasına ve soğuklara karşın, Padişah, Beşiktaş tepelerinde bulunan Yıldız Köşkü'nden ayrılmaya cesaret edemiyor. Müslümanlar ondan ordularının başında olmasını istiyorlar. Bir zaman sonra, sabrı taşan Müslümanlar'ın Saray'ı basıp onu tahtından indirmesi olası gözüküyor" (*Mission catholique,* 1 Şubat 1878).

zarının dibine sığınan Kâbil'i öldüren Hâbil gibi[24], Saray'ın karanlıklarına sığındı ve ağabeyi Murad'ın ve kurbanlarının hayaletleri tarafından izlendi. Otuz yıldan bu yana, Türkiye, güçlü bir ses ve eylemle, kendisinin malı olup, kendi selameti için gerekli olan bu Anayasa'yı başındaki despottan geri istemediği için çöküp gitmektedir[25].

Abdülhamid'in saltanat dönemini, Osmanlı İmparatorluğu'nun en şerefli dönemleri ile eşit gösterecek kadar övgüde ileri giden ve son zamanlarda yayınlanan bir yapıtta[26]; insanı hayretlere düşüren bir mantıksızlığın kanıtlarına rastlamak beni hiç şaşırtmadı. Yazar söze şöyle başlıyor: "Uyruklarının mutluluğunu isteyen ve bunu ulusal birliğin onaylanmasında gören Padişah, 21 Aralık 1876'da[27], çağdaş toplumların siyasal eğilimlerine uygun bir Anayasa'yı yürürlüğe koydu". İşte bu olay çok güzel ve övgüye layıktır, üstelik "Bu yeni Anayasa; madem ki genel bir oy hakkı verilen bütün ulus, bundan sonra ülke işlerinin yönetiminde gerçek bir rol oynacaktır, öyleyse sağlıklı bir politikanın gereklerine uygun ve sağlam temeller üzerine kurulmuşa benzemektedir".

Övgüyü bu noktaya kadar getirdikten sonra, Mösyö Rousseau 180 derece çark ediyor. Durumu zorlaştıran olaylardan söz ederek; kötü niyeti çok

---

24 - Victor Hugo "Göz mezardaydı ve Habil'e bakıyordu" der.

25 Dışişleri Bakanı Safvet Paşa'nın, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinin imzalandığını bildirmek için, Türkiye'deki yabancı elçiliklere gönderdiği genelgede, Türkler'in yeterince değerlendiremediği şu önemli sözler görülmektedir: "Siz, bugünkü Anayasa'nın düzenlemeleri ile eski Hatt-ı Hümayunlar'ın içerdiği vaatler arasında bir yakınlık olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak buna kesinlikle ve net bir şekilde, bu iki olay arasında kökten gelen bir fark olduğunu belirtmekle yanıt verebiliriz. Bu farklılık öyle kesindir ki, iki olay arasındaki bir karşılaştırma yapma olanağı yoktur. *Anayasa bir vaat değildir,* BÜTÜN OSMANLILARIN MALI OLUP, HÜKÜMDARI'NIN ETRAFINDA BİRLEŞMİŞ ULUSUN İSTEĞİ İLE GELİŞMENİN DURDURULAMAYACAĞI VE ERTELENEMEYECEĞİNİN *gerçek ve resmi bir belgesidir".*

26 - Louis ROUSSEAU, Paris İstinaf Mahkemesi'nde avukat. *L'Effort ottoman*, Paris, 1907. Bu eser üzerine bir inceleme, 15 Aralık 1906 tarihli Anvers'te çıkan *Métropole*'de yapılmıştır.

27 - Bu tarih 21 değil 23 Aralık'tır.

açık olarak belli olan bir müşterinin düzenlerine mazeret bulmanın yollarını aramaya başlıyor.

Gerçekten de bu kadar enine boyuna düşündükten sonra, Anayasa'yı yürürlüğe sokan Abdülhamid'in, onu niye askıya aldığı nasıl açıklanabilir?

Avukatı dinleyelim:

"Ancak, eğer bir hükümdar için, halkın iyiliği ile onu oluşturan[28] vatandaşlarının oy hakkını uzlaştırmak aynı önemi taşıyorsa; yurtaşlarının kurulu düzene bağlılıkları ve bilgilerinin düzeyleriyle orantılı olarak yavaş yavaş bir bilge gibi davranması gerekli olur. Bu şekilde ihtiyatla hareket etmezse, yalnız devletin asayişini bozan değil, onun bağımsızlığını bile tehlikeye atan karışıklıklar çıkabilir.

Bundan dolayıdır ki, eğer ünlü 23 Kasım1876[29] Anayasası uygulanmaya devam edilseydi içinden çıkılamaz sorunlara neden olabilecekti.

İşte; birbirinin karşıtı uluslar bir bütün olarak kaynaşamadığı ve böyle bir oluşum içindeki Osmanlı ulusu, genel oyun içeriği ve anlamını kavrayacak kadar bilgiden yoksun olduğu için, 1877 yılındaki çok iyi niyetli denemeden sonra, Meclisli hükümet etme uygulamasının *geçici olarak*[30] kaldırılmasının nedeni.

Gerçekten de Türkiye'de parlamenter bir rejimin denenmesi korkunç felaketlere neden olacaktır. Şimdi, Padişah, reformcu yönetiminin uyumu ile ulusunun bütün parçalarını bir bütün olarak tutabilmektedir. Ancak bu davranış, daha uygulanabilir, daha adil ve daha bilgece kısımları'nın dışında hayali öğeler içeren Yeni Anayasa'da, bu yararlı kısımları bularak, gerçekleştirilebilir. Gerekçelerinin netliği, amacının yüksekliği ve kurumlarının büyüklüğü; dayanılması zor güçlüklerin nedeni olabilecek Anayasa'nın geri kalan kısmına göre, bu bölümlerinin yeğlenmesini haklı kılmaktadır.

Otuz yıl bekledikten sonra, Padişah'ın siyasi projesi, bugün, düşmanlarının o kadar açgözlülük ve sabırsızlıkla bekledikleri çöküntüye Türk ulusunu düşürmeden, uygulanabilir mi? Kuşkusuz ki daha bu olası değildir".

---

28 - Kim neyi oluşturuyor? Halkın iyiliği mi yoksa oy hakkı mı? Neyse geçelim.

29 - Bu tarih 23 Kasım değil 23 Aralık'tır.

30 - Bu geçici sözcüğü yazar tarafından vurgulanmıştır. Bu ne biçim geçiciliktir ki otuz yıldır sürmektedir.

Mösyö Rousseau kesin kararlı. 1876'da Türkler bir Anayasa ile yönetilmeye yeterli nitelikte değillerdi; bugün de öyledirler, yarın da öyle olacaklardır. Aslında yazarın tezinin, savunma amacına ters olduğuna dikkati çekmek yararsız bir iştir. O, Abdülhamid'i savunayım derken, mahkûm ediyor. Madem ki bu hükümdar ulusunun mutluluğunu istiyor; onun için çalışıyor öyleyse otuz yılda ne "Anayasa'daki uygulanabilir, adil ve bilgece olan kısımları" daha da mükemmeştirme ve tamamlamanın yolunu bulabildi ne de İmparatorluğu'nun yurttaşlarının "bilgilenmelerindeki eksikliği" giderecek önlemleri alabildi.

Abdülhamid'in dalkavuğu, aslında söylediklerinde hiç tutarlı değil. Abdülhamid'i aklama gayreti içinde; tutarsızlıkları ve çelişkileri apaçık görülüyor. O yazısına şöyle devam ediyor:

"Osmanlı unsurunun, Batı uygarlığının siyasi düzenine uyum sağlaması; üzerinde münakaşa edilmeyecek kadar gerekli bir husustur. Bu soylu düşünceden esinlenen Padişah, halkının ivedilikle gereksinim duyduğu yeniliklerin pek çok olduğu bir ülkede, tahta çıktığı günden itibaren, uyruklarının siyasi ve dini özgürlüklerini artırmayı amaçlayan pek çok sayıda projeyi hayata geçirdi"[31].

Bu iddiasını destekleyecek herhangi bir kanıtı vermek Mösyö Rousseau'nun pek hoşuna gitmiyor.

Abdülhamid, yazarın söylediğinin aksine bu konuda hiçbir şey yapmadı. Mutlakiyetçi gücünün bütün olanaklarıyla; çeşitli toplulukların bir düşünce etrafında toplanması gibi gelişmelere karşı savaştı. İmparatorluğun çeşitli ulusları arasındaki çekişmeleri destekledi; farklı toplumlar arasına nifak tohumları attı ve bu tohumların gelişmesini izledi. Daha rahat egemen olmak için onları birbirine düşürdü. Müslüman ve Hıristiyan uyruklarına düşman gibi muamele etti; kimilerini öldürdü, binlercesini sürgüne gönderdi, geri kalanları da durmaksızın ve acımaksızın ezdi. "Osmanlı unsurunun, Batı uygarlığının siyasi düzeni içinde uyum gösterdiği" eğer doğru ise, bunun Abdülhamid'in sayesinde olduğunu söylemek yanlıştır; aksine bu gelişme, Abdülhamid'e rağmen ve onun isteğinin dışında olmuştur.

Bu koşullar içinde, Türkiye'nin haklarını elde etmek için daha güçlü bir şekilde niye savaşmadığı sorusunun yanıtı nedir?

---

31 - L. ROUSSEAU, *L'Effort ottoman.* "Developpement politiques" bölümünden.

Ex op. de Keratry

Sultan V. Murad*

Türkiye; kendi zevklerini doyuma ulaştırmak için devleti batıracak kadar israf içinde yaşayan bir Padişah tarafından ilk kez yönetilmemektedir. I. İbrahim'i hatırlayalım. Onun böyle israfları, kanlı keyfi davranışları, despotluğu; kendisine karşı yeniçerileri, şeyhülislamı ve ulemayı birleştirmişti. Hep birlikte sarayı bastılar... İbrahim, onlara: "Hainler, ne istiyorsunuz? Ben sizin Padişahınız değil miyim?" diye bağırdı. Rumeli Kadıaskeri Abdülaziz'in deyişiyle, ona "Hayır, hayır, sen artık bizim Padişahımız değilsin; çünkü sen soylu atalarının izinden gitmiyorsun, sen asla onlar gibi davranmıyorsun; çünkü sen yasalar uyarınca Padişah oldun, ama o yasaları bizzat çiğnedin. Çocukca ve suç olan keyfi davranışlarını gerçekleştirmek için İmparatorluğu yıkıma götürdün. Bütün memuriyetleri kim daha fazla para verdiyse ona sattın; masum insanları öldürdün ve vicdansız adamlar senin yerine hükümet etti. Senin def olup gitmen lazım!.." diye yanıt verildi ve bütün direnmesine karşı kalabalık onu sürükleyip götürdü ve cellada teslim etti[32].

Lamartine "Mezarında Kur'an okundu ve ruhunu kokuların dumanında temizlemek için amber ve sarısabır yakıldı. Suçlu veya deli olanı gerçek yargıç olan Allah'ın huzuruna gönderen bir ulusun dinine göre artık ölmüş olan despotluk ta böylece kutsanmış oldu." diyor[33].

---

* - *Resmin üstündeki yazıda, daha önce sözü edilen Kont Kératry'nin eserinden alındığı belirtilmekte ve daha üstteki ithaf yazısında ise; V. Murad'ın A. Holinski adlı bir kişiye bu resmi 1874 yılında tanışıklıklarının ve dostluklarının kanıtı olarak imzaladığı anlaşılmaktadır (Çevirenin notu).*

32 - 1648'de.

33 - Alphonse de LAMARTINE, *Histoire de la Turquie,* 1855 cilt: VI, s: 197.

Hükümdarları'nın davranışlarından şikâyetçi olan Türkler'in; kokuların dumanında Abdülhamid'in ruhunun temizlenmesi için hâlâ amber ve sarısabır yakmamalarına şaşırmamak mümkün mü? Bugünkü Türkler, otuz yıl öncekilerden daha mı az güçlüler?[34] Gerçek olan bir husus; Abdülhamid'in saltanatı döneminde Anayasa'nın askıya alındığı gibi tarihin de yasaklanmasıdır, bundan dolayı hiç kimse bu olaydan haberdar değildir.

---

34 - 10 Mayıs 1876'da, binlerce kişilik medrese öğrencisinden oluşan bir kalabalık, Seraskerlik yolu üzerinde, halkın Mahmud Nedim ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azlini istediğini, Padişah'a haber vermesi için, Abdülaziz'in büyük oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'in yolunu kesmişler ve onu zorla Saray'a geri göndermişlerdi.

Bu konuda Abdülhamid'in rolünü düşünmemiz gerekir.

Ancak biz ilk önce, Türkiye, liberal bir anayasa için gerçekten de elverişsiz bir ortam mıdır onu görelim. Aslında 1876 yılındaki olayların esin kaynağı olan düşünceler bu soruyu gereksiz kılmaktadır; şüphesiz anayasal reformlar bu ülkede uygulama yollarını bulacaktır.

1839 ve 1856 yıllarında çıkarılan iki Padişah Hattı'nın yararsız olduğu söylenebilir mi? Bu soruyu onaylamak biraz cesaret ister.

Şüphesiz, anayasal reformlar tam anlamıyla uygulanmadı. İstanbul'da yayınlanan fermanlar taşrada tam anlamıyla etkisini göstermedi; başkentte bile bir süre sonra hızla etkisini yitirdi. Müslümanlar'ın reayadan daha üstün olduğu şeklindeki eski inanç hiçbir şekilde geçerliliğini yitirmedi. Ubucini'nin dediği gibi[1], reaya için özel bir teknoloji kullanıldı. Müslümanlar ile eşit olduklarını söyleyen açıklamalara karşın, kamuya açık işlemlerde bile, bu eşitlik ilkesi aşağılatıcı ve kaba bir şekle bürünüyordu. Dr. Sandwith[2], çok tipik olan bir örnek verir. Bu, Küçük Asya'da Mardin'de, kadı tarafından bir Ermeni papazı için, 1855 yılında verilen "gömme izni" *teskeresi*'dir: "Bugün, cehennemde yanacak (ölü) Saida isimli, Meryem Ana kilisesi papazının, pis ve iğrenç kokulu iskeletinin gömülebilmesi için izin". İmza: SAİD MEHMED FAİZİ. 11 *Recep* 1271, 29 *Mart* 1855.

İnanmışlar (Müslümanlar) ve inanmamışlar (reaya) arasındaki eşitsizlikler, ölümde bile devam ediyor.

Bir Türk ve bir Yahudi, buldukları bir hazinenin paylaşılması konusunda sokakta kavga ederler. Aslında yasaya göre, bulunan her şeyin sahibi olan Padişah'a bunu vermeleri gerekmektedir. Onlar tutuklanırlar, yargılanırlar,

---

1 - UBICINI ve PAVET DE COURTEILLE, *Etat présent de l'Empire ottoman,* 1876, s. 6.
2 - Dr SANDWITH, *Siege of Kars,* s. 173.

ölüme mahkum olurlar. İkisinin de bir alanda kafası kesilir. Burda bile bir eşitsizlik vardır. Müslüman'ın vücudu yere sırt üstü yatırılmıştır; sol eli yarım çember oluşturacak şekilde kıvrılmış ve kesilen başı bu çemberin içine konulmuştur ve kalbine yapışık vaziyettedir. Yahudi'nin vücudu, yere yüzü koyun yatırılmıştır, bacakları birbirinden ayrılmıştır ve kesilen başı, bacaklarının arasına konmuştur; ölüm cezasında bile Müslüman ve reaya arasında fark gözetilmektedir[3].

Hemen bu olaylara kızıp, protesto etmeyiniz! XVI. Louis tahta çıkmadan önce, Fransa'da da Yahudiler, Türkiye'den daha iyi durumda değillerdi[4].

---

3 - D'AUBIGNOSC. *La Turquie actuelle,* 1839, Cilt: I.

Çevirenin notu:

Öyküde bir eksiklik olduğunu sanıyorum. Hazineyi teslim etmedi diye idam cezasına çarptırılmanın Şeriat'te yeri yoktur. İdam genellikle kısasen olur ve katillere uygulanır. Bu Müslüman ile Yahudi'nin idam gerektirecek başka bir suçları olması gerekir. Bunların siyaseten katledildiklerin söylemek te pek olası gözükmüyor, neticede suçları hırsızlık kapsamında basit bir olaydır. Ya Fesch olayı kısa kesmek için ayrıntı vermemiş yahut d'Aubignosc yanlış yazmıştır. d'Aubignosc'un eseri zaten tartışmalı ve saptırmalarla dolu bir kitaptır. Kendisi Alexandre Blak Bey'den sonra, Takvim-i Vekayi'nin Fransızca bölümünün başına geçmek istemiş, kabul edilmeyince adı geçen bu eserinde, Blak Bey'i Türkler zehirlediler gibi doğru olması olanaksız iddialar öne sürmüştür. Bu konuda Orhan Koloğlu'nun daha önce sözünü ettiğimiz Takvim-i Vekayi ile ilgili ayrıntılı incelemesinde gerekli bilgiler vardır.

4 - 1784 Ocak ayında bu hükümdarın yayınladığı bir fermanda şu satırlar okunabilir: "Yahudiler, hayvanlar ile aynı şekilde bir büyük baş hayvan vergisine tabi oluyorlardı. Bütün uyruklarımızın, bu uygulamayı iğrenç bulduğunu ve uyruklarımızdan hiçbirinin hakkında böyle insanlığı küçülten bir vergiyi sürdürmeyip onu iptal etmenin görevimiz olduğuna inanıyoruz..."

Çevirenin notu:

Fesch'in bu konudaki tarafsız tutumu övgüye değer; ancak yetersizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman uyruklar ile reaya arasında fark gözetildiği doğrudur. Ancak bu fark, o günlerin geçerli kıymet hükümlerine ve uygulamalarına göre özellikle Yahudiler için, Avrupa'ya göre çok daha iyidir. Vurgulanması gerekli asıl husus budur. Öncelikle, Yahudiler, Osmanlı toprağında can güvenliği bulmuşlardır. İspanya'dan Türkiye'ye yapılan büyük göç ile Almanya ve Rusya'dan yapılan göçler bunun kanıtıdır. Özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler, Avrupa ülkelerindeki soydaşlarını, gördükleri kıyım ve zulümlerden kurtulmak için Türkiye'ye davet etmişlerdir. Bu konuda aşağıda isimlerini verdiğimiz yapıtlarda ilginç açıklamalar vardır:

- Moise Franco. Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman. Versailles 1973.

- M. Fresco. Histoire des Israelites. Constantinople 1913.

Bazı halka açık bahçelerin girişinde şu yazı okunabilirdi: "Domuzlar ve Yahudiler buraya giremez!"

Türkiye'de hâlâ devam eden bu eşitsizliğin çok yeni kanıtları mı isteniyor?

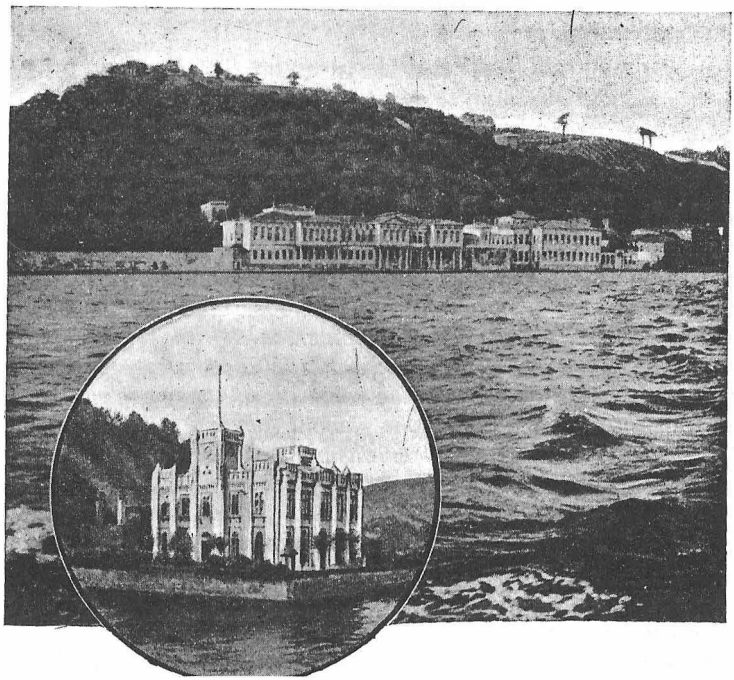

Boğaziçi'nden - Saray ve Polis Karakolu

II. Mahmud'un eski vezirlerinden olan Rıza Paşa, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra öldü. *Mission catholique* dergisinin bir muhabiri şunları yazıyor: "Onun birçok Hıristiyan'a borcu vardı, bunlardan biri de, büyük bir alacağı olan ve Meclis'te milletvekili bulunan bir Hıristiyan idi. Onun miras işlerini düzenleyen devlet hazinesi, Müslüman alacaklılara olan

---

- David Marcus. Trois Mille Ans d'Histoire Juive. İstanbul 1936.

- Moshe Sevilal-Sharon. Türkiye Yahudileri. İstanbul 1992.

Ayrıca Avram Galanti de bu konunun uzmanı olup pek çok eser vermiştir.

bütün borçlarını ödedi. Hıristiyan alacaklılara gelince, merhumun oğlu tarafından da kabul edilen senetlerin düzgünlüğüne karşın, borcun gerçekliğini kanıtlamak için Müslüman tanıkların gerekli olduğu bildirildi. Mahkemeye gelen Hıristiyan tanıklar, yetersiz oldukları gerekçesi ile acımadan reddedildiler. Bu durumda Hıristiyan alacaklılar, alacaklarını kanıtlamak için bir başka seçenekten yararlanmak zorunda kaldılar. Bu da Bâb-ı Âli civarındaki kahvelerinde her zaman emre hazır bekleyen ve para karşılığı Hıristiyanlar'a hizmetlerini sunan yalancı Müslüman tanıklara başvurmaktı. İşte Müslüman ile Hıristiyan'ın eşitsizliğinin çarpıcı bir örneği; Tahta çıkma nutkundaki ve Osmanlı Anayasası'ndaki aldatıcı açıklamaların resmi yalanlanması. Aynı günlerde, ben bir rastlantı sonucu Şeriat mahkemelerinin birinin salonundaydım. Rumeli Kadıaskeri'nin (İmparatorluğun Avrupa bölümü için İstanbul'daki yargıç) kapısının üstünde Türkçe şu sözcüklerin yazılı olduğu bir tabela gördüm: *Mahkeme-i Müslimin vel-Kafirin* (Müslümanlar ve Kafirlerin Mahkemesi). Halbuki, sorumlular, Hıristiyanlar'a *kafir* ve *gâvur* denmesinin yasaklandığını açıklamışlardı. Ama, burada İstanbul'un önemli bir mahkemesinin kapısı üstünde resmi bir tabela, Hristiyanlar için bu küçültücü tanımı kullanmayı ısrarla sürdürüyordu. Bu durumda Bâb-ı Âli'nin resmi söylemlerinde övündüğü reform iddialarını yargılamak gerekmiyor mu? Hepsi yanlış, yalana kılıf geçiren ve hileli sözlerdir"[5].

Bu yargı doğru mudur?

Doğru değil mi yani! Görmüyor musunuz, Abdülmecid'in Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan yirmi yıl sonra, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, geçmişin yanılgılarında hâlâ ısrar ediliyor; o zaman Türkiye'de reform yapılamaz diye bağırılmaz mı? Böyle olumsuz düşünmek; gerçekten de tarihin yasalarını hiç tanımamak demektir.

Hangi ulusta; sosyal ve siyasi geleneklerin, bir hükümdar fermanını takiben; bir yasanın ilan edilmesinden hemen sonra ve bir rejim değişmesinin ertesi günü aniden ortadan kaybolup değişikliğe uğradığı görülmüştür? Pek çok Avrupa ülkesinin, bu gün övündüğü özgürlüklerin sonunda elde edilebilmeleri; uzun yüzyıllar süren bir hazırlık döneminden sonra gerçekleşmemiş midir? Bu noktaya varabilmek için onlar öldürücü mücadelelerden geçmemişler midir?

---

5 - *Les Missions catholiques,* 1 Şubat 1878.

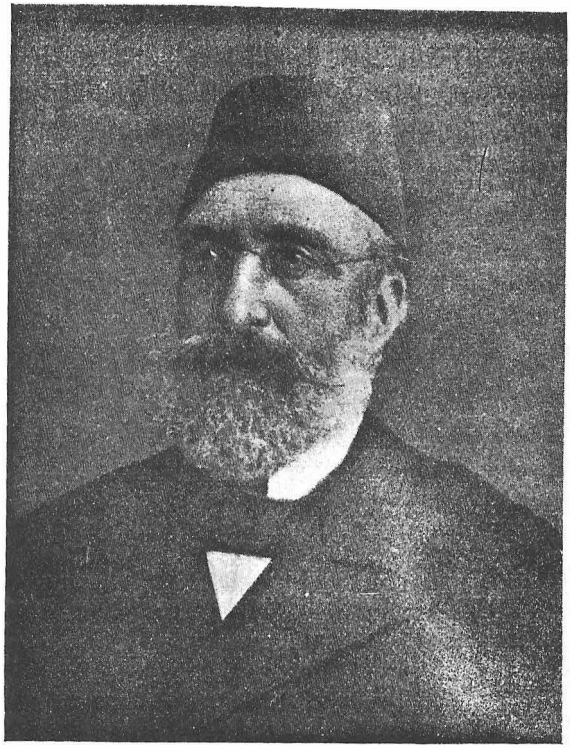

Midhat Paşa

Oysa ki Türkiye'nin Avrupa'daki varlığı daha beşyüz yıl öncesine dayanır. Halbuki onlar Avrupa'ya geldikleri tarihte, Fransa'da, Clovis'ten sonra beş yüzyıl geçmişti*. İngiltere'de de aynı şekilde Hastings Savaşı** yapılalı beş yüz yıl olmuştu. Sanki o zamanlarda, bunların durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde çırpındığı durumdan daha mı az barbarcaydı? Daha çok sonraları, 4 Ağustos 1789 gecesinden, İnsan ve Vatandaşlık Hakları'nın

---

* - *I. Clovis (465-511). Babası Childéric'in ölümünden sonra Franklar'ın kralı olan ve Frank monarşisinin kurucusu sayılan kraldır; tarihte katolikliği kabul eden ilk barbar kral sayılır. Fransız tarihçileri onu genelde Fransa'nın Mérovingien sülalesinden ilk kral sayarlar (Çevirenin notu).*

** - *Hastings Savaşı; 14 Ekim 1066'da Fatih Wilhelm'in II. Harold'u yendiği savaş. Bu savaştan sonra Fatih Wilhelm, Anglo-norman bir krallık kurmuştur (Çevirenin notu).*

ilan edilmesinden sonra Fransa hemen değişti mi? İşte neredeyse; kendileriyle gururlandığımız bu olağanüstü olayların üzerinden bir yüzyıl'ın üstüne bir de çeyrek yüzyıl geçtikten sonra; bu olaylardan beklenen bütün sonuçların hâlâ alınmadığını söyleyerek şikâyetçi olmuyor muyuz? O zamandan beri ülkemizde hâlâ karışıklıklar ve tepkiler sürmüyor mu? 4 Eylül 1870'de bir grup milletvekili Cumhuriyet'i ilan etti diye Fransa, ertesi günü hemen cumhuriyetçi mi oldu? Cumhuriyet'in ilanından beri otuz yedi yıl geçti, bu süre içinde cumhuriyetçi düşünce ve yöntemleri; gruplara olduğu kadar bireylere; ailelere olduğu kadar okullara, kışlalara olduğu kadar kiliselere zorla kabul ettirmek için yasa üstüne yasa çıkarıldı ve yine de Cumhuriyet'in her zaman düşmanlarla sarılı olduğu üstelik ona saldırıldığı ve biraz dikkatsiz davranılırsa onun yenilip yok olabileceği iddia ediliyor!

O zaman niçin zaten bizden çok daha özel sorunlarla boğuşan Osmanlılar'dan; sanki geçmişlerinde hiçbir iz bırakmamış gibi, bugünden yarına; eski düşünme tarzlarını, çağdaş bir düşünme şekliyle; Asya'ya özgü anlayışlarını, Avrupa tarzında bir anlayışla değiştirmeleri isteniyor?

Zamanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceği, Türkiye'deki kütleler öyle bir bilgisizlik ve yetersizlik içinde bulunmaktadır ki onların siyasal reformları kabul ettiğini görmeyi asla umut etmemek gerektiği yanıtı; bana verilebilir.

Bu itiraza, 1867 tarihli bir yapıtta verilen cevap bana pek ilginç geldi.

Kitabın yazarı taraf tutmakla suçlanabilir; ancak olaylara mantıksal yaklaşımı çürütülemez. Bu yazar, Tunus'un eski Bahriye Bakanı General Hayrettin'dir[6]. Hayrettin, yapıtında:

---

6 - HAYRETTİN, *Réformes nécessaires aux Etats musulmans. (Müslüman Devletler'e gerekli reformlar)* Siyasi ve istatistiki yapıtın birinci bölümünü oluşturan denemenin başlığı şudur: *La plus süre direction pour connaitre l'etat des nations (Ulusların durumunu anlamak için en emin yön).* Yazarın kontrolü altında Arapça'dan çevrilmiştir, 80 s., Paul Dupont, Paris 1868. Diğer bir baskısı: Dentu, Paris 1875.

Çeviren'in notu:

Abdülhamid dönemini, epeyi ayrıntılı incelemiş olan Paul Fesch'in bu yapıtı yazan kişinin asıl kimliğini keşfedemiş olması çok ilginçtir. Yapıtın yazarı Hayrettin, Fesch'in söylediği gibi Tunus Beyi'nin emrinde çalışmıştır ancak daha sonra İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin memuru olmuştur. Bu görevinde de yükselerek sadrazamlığa kadar çıkmıştır. Yani Fesch'in Tunus Beyi'nin memuru olduğunu söylediği zat, Osmanlı Sadrazamı Tunuslu Hayrettin Paşa'dır. Bu kitabın Fesch'in bahsettiği ikinci baskısı kütüphanemizde mevcuttur ve bu baskıda kitabın yazarından Tunus Başveziri diye söz edilmektedir.

"Bu itiraz (bilgisizlik) inandırıcı değildir. Çünkü, kurumları sayesinde uygarlığın en üst düzeyine çıkan diğer uluslar, bu yükselme hareketine başladıklarında, onların halk kütleleri de, bugün bizim içinde bulunduğumuz durumdan daha geri ve bilinçsiz idiler. Bugün, bir ulusun halkının eğitimi ve pratik bilgileri bazı Avrupa ülkelerinden daha az gelişmiş olabilir. Ama ciddi

---

Gerçekten de Hayrettin Paşa, -Tunus Beyi'ne başvezir olmuş bilahare onunla geçinemeyerek- Abdülhamid'in yanında büyük itibarı olan Trablusgarplı Şeyh Zafir Efendi'nin tavsiyesiyle Abdülhamid tarafından İstanbul'a getirilmiştir (Bu Şeyh Zafir Efendi'nin, Fesch'in "Yarının Sultanları" bölümünde anlattığı, Abdülhamid'e Padişah olup 33 yıl saltanat süreceği kehanetinde bulunan Şeyh olduğunu İbnülemin Mahmud Kemal söylemektedir ama Fesch'in söylediğinin aksine Kürt değil Arap'tır "Son Sadrazamlar, İstanbul 1964, 3. bsl., s: 939"). İstanbul'a geldikten sonra vezaret rütbesi verilmiş ve 1878'de sadrazam olmuştur, sadrazamlığı 8 ay sürmüştür.

Kütüphanemizde bulunan ve Fesch'in de söz ettiği kitabından açıkça meşrutiyet taraftarı olduğu belli olan Hayrettin Paşa'nın görevden ayrılmasına neden yine İbnülemin Mahmud Kemal'in ayrıntılı biyografisine göre (Son Sadrazamlar, ibid, s: 895-960), Padişah ile yönetim tarzında anlaşamamasıdır. Hayrettin Paşa, Abdülhamid'e bakanlarla istediği zaman toplantı yapabilmesini; kendinin haberi olmadan hiçbir yüksek memurun Padişah'a başvurmamasını, aynı şekilde kendisinin haberi olmadan elçilerin kabul edilmemesini, mabeyndeki büyük memurların kendi oyu alınarak atanmasını önermiş; Saray adamlarının iltimas taleplerinden ve yalısının hafiyelerce gözetilmesinden şikâyet etmiştir.

Abdülhamid gibi bir Padişah'a bunları söyleyebilmek bir cesaret işidir, Padişah bu istekleri savsaklamış ve sonunda bazı önerileri kabul, bazılarını da bir kez daha görüşmek üzere Heyet-i Vükela'ya göndermiştir. Bakanlar Kurulu toplantısında Şeyhülislam'ın Padişah'ın gözüne girmek için kendisini şiddetle eleştirmesini ve eleştirinin kaynağını anlayan Hayrettin Paşa, Şeyhülislam'a alenen hakaret etmiş ve Padişah'ın Saray'da kalması ve sinirlenmemesi için verdiği buyruğu da dinlemeyerek yalısına gitmiştir. Ertesi günü de istifasını vermiştir. Görevinden istifa ile ayrılan nadir sadrazamlardandır.

Abdülhamid, Hayreddin Paşa istifa ettikten sonra ona saygı göstermiş; pek çok konu hakkında fikrini almıştır. Hatta onu tekrar sadrazam yapmak istemiş ve bu hususta eski fikirlerini yumuşatır mı diye yazılı sorular sormuş, ancak Paşa'nın eski düşüncelerinde ısrar ettiğini görmüştür. Hayrettin Paşa 29 Ocak 1890'da ölmüştür.

Kanımızca eğer Paul Fesch, Hayrettin Paşa'nın bu öyküsünü bilseydi ve örneğin onun Midhat Paşa'nın mahkemece idama mahkûm olmasından sonra Saray'da toplanan komisyonda, Midhat Paşa'nın affı için oy verdiğini ve bunun gerekçesini de "artık bu dava ceza davası olmaktan çıktı, politik dava oldu" diye belirttiğini öğrenseydi; Hayrettin Paşa'yı yüceltmek, Abdülhamid'i bir kez daha yerin dibine batırmak için, keyifle burada söylediklerimizi kendi yorumuyla ve sayfalar doldurarak anlatırdı.

bir araştırma yapılırsa yan tutmayan herkes; eski uygarlığının kalıntıları ve canlı gelenekleri içindeki bu söz konusu ulusun, şu anda ondan daha ileri olan uluslara göre, anlayış ve kavrama üstünlüğünün yadsınamayacağını kabul etmek zorunda kalacaktır. Eğer gerçekten liberal kurumlar onun hayat suyunu yeniden canlandırırsa ve ciddi bir kontrolün varlığı ile birlikte bu kurumlar onun siyasi ve yönetimsel işlerinde etkin rol alırsa; bu ulus bambaşka bir gelişim yolunda neden ayağa kalkıp daha hızlı yol almasın?

Boğaziçi'nde - Göksu Kasrı ve Küçüksu Çeşmesi

Bu değişme göreceli olarak daha kısa bir zamanda gerçekleşecek ve bütün dünyayı şaşırtacaktır. Çünkü, bugün bizde keyfi olarak boğulmuş gözükmesine karşın; özgürlük ve kişisel saygınlık duygusu mucizelere gebedir; bunun nedeni, her yerde kurumlar ve eğitimin gelişmesinin sonucu olan özgürlük ve kişisel saygınlık, Müslümanlar'a çocukluklarından başlayarak kendi dinlerinin bir öğretimi gibi verilmektedir.

İlerleme için gerekli müesseselerin kurulmasıyla yükümlü yasa koyucuların görevleri arasında, hiç şüphesiz; verilecek siyasal özgürlüğün kapsamını bilebilmek için; kütlelerin manevi yapısıyla; bilim ve teknolojideki bilgilerinin ne olduğunu hesaba katmak ta bulunmaktadır. Eğer toplum bu siyasal özgürlüklere uygun bir yapıdaysa, bu özgürlükler verilebilir. Değilse bu deneyimi genelleştirmek ve her tarafa belirsizliği yaymak uygun olmaz veya bu özgürlükler yalnızca bu durum için gerekli özel koşullara sahip olanlara verilir. Ama bu son durum söz konusu ise; yasa yapıcı, ilerleme ve uygarlığın bütün öğelerinin gelişmesini sağlayacak ve toplumun bütün tabakalarının buna katılımını artıracak önlemleri alıp, toplumun gerekli niteliklere çabuk kavuşabilmesi için gerekli koşulları kolaylaştırmalıdır. Böyle bir denemenin başarısından, eski skolastik bir atasözünü tekrarlayarak şüphe edebiliriz: "Herhangi bir şey, hiç bir zaman olmadığı birşeyin sonucu olamaz"[7].

Mösyö Rousseau'nun sözünü ettiği "yasal deneme" ise insanı acı acı güldürüyor. Abdülhamid, halkını eğitmeyi asla düşünmedi. Aksine o, daima, yalnızca geçmişin bilgisizliğini sürdürmenin değil, halkının etrafındaki zihinsel gelişmesini önleyen karanlık perdeyi kalınlaştırmanın yandaşı olup, bunun için çabaladı. Bu savımızı kanıtlamak için, daha önce de vurguladığımız şu hususları anımsamak yeterlidir: tarihin bozulması ve yanlışlıklara araç olması, basın üzerindeki baskı, yabancı ulusların siyasal gelişimleri konusunda herhangi bir görüşün algılanmasına yarayacak her bilginin yasaklanması[8].

Herşey, bu talihsiz Osmanlı halkının aleyhinedir. Başındaki adam onu ezmekte ve dış komşuları da ona daha rahatlıkla sahiplenebilmek için, onun içindeki despotluk sayesinde iyice zayıflamasını istemektedir. Ne Padişah, ne komşuları, canice projelerine engel olacak liberal reformları ve özellikle bir anayasayı istememektedir.

---

7 - *"A non actu ad non posse non valet consecutio"*

8 - Yakın zamanlarda İran'da bir anayasa ilan edilince, İstanbul'da oturan Acemler'in sevinçlerini evlerini süsleyip aydınlatarak göstermelerini, Abdülhamid yasakladı. Bunun üzerine kutlama törenlerinin Acem tüccarların yoğun olarak bulunduğu *hanlarda* yapılacağını öğrenince; buralara Türkler'in girmesini önlemek için askeri birlikleri bu hanların kapısına yığdı.

Emile de Girardin, 1853 yılında, çok net bir söyleyişle Türkiye'de reformların uygulama olanağı olduğunu ifade etmişti: "Eğer Türkiye, despotluğa ve bağnazlığa karşı koyamazsa, üzülerek belirteyim ki kaybolup gidecektir. Ama öldüğü iddia edilen Türkiye; ona yakınlık duymayan, karşıt yararlar veya kişisel kinleri ile hatalı hareket eden kıskanç diplomatların her türlü istekleri karşısında kararsızlıktan kurtulduğu andan itibaren; artık, birbirini yoklayan, birbirini ölçüp biçen, birbiriyle çarpışan, birbirine karşı durup her söylediğinin tersini söyleyen işsiz güçsüz Avusturyalı, İngiliz, Fransız ve Rus diplomatlarının bir savaş alanı olmaktan çıktığı andan itibaren; gerçekten garantili varlığından kendisi de hiç şüphe etmediği andan itibaren; bütün sorunlarını bitirecek; ilerleme yolunda emin ve hızlı adımlarla yürüyerek, Avrupa'yı şaşırtacak parlak bir gösteri yapacaktır".

Türkiye aleyhinde duygular besleyen bütün uluslar içerisinde en ileri gideni hiç şüphe yok ki Rusya'dır. Rusya, özellikle her zaman Türkiye'nin yok olması için çalışmakta ve Boğaz'ın kıyılarında onun yerine geçmek istemektedir. O ve doğal olarak diğerleri, komşularına yeni bir canlılık verecek liberal ve anayasal reformların uygulanmasını istememektedirler. Bu savımızı destekleyecek epeyi eskilere giden bir kanıt gösterebiliriz. Bu, 28 Kasım 1828 tarihinde Rusya'nın Paris'teki elçisi Pozzo di Borgo'nun bir raporudur.

"İmparator, Türk sistemini bir sınamadan geçirdi ve Majesteleri onda şimdiye kadar var olmayan bir fiziki ve manevi örgütlenmenin başlangıcını buldu. *Yeni reform ve düzeltme planının öğelerini zorlukla bir araya getirmeyi başarmasına karşın,* eğer Sultan bize karşı daha canlı ve düzgün bir şekilde direnmeye muvaffak olursa, *korkunç* bir durumla karşı karşıya bulunacağız. Bu oluşum gerçekleşirse; bilim daha doğanın yardımına istediği gibi gelmemesine karşın; Sultan, *o kadar güçlüklerle aştığımız bir engeli* daha da sağlamlaştırmak ve geçilemez yapmak için gerekli zamanı da bulacaktır"

Bu rapor, çok açık olarak ve hiçbir şekilde reddedilemeyecek tarzda; düşmanlarının gözünde bile; Türkler'in zorunlu olarak hiç te bir hareketsizliğe, çöküntüye ve ölüme mahkûm olmadığının kanıtıdır. Ne siyasal eğilimlere ne yöntemlere göre asla değişmeyen ve yüzyıllardır süren bir politikayı yorumlayan bu rapor; 1876 Osmanlı Anayasa'sının yürürlüğe girmesi sırasında Rusya'nın gösterdiği ters tepki ve küçümsemeyi açıklamıyor mu? Aynı şekilde Çar'ın, daha tohum halindeki reformun beklenen iyi etkilerini

yok etmek için, aceleyle Türkiye'ye savaş ilan etmesinin nedenlerini göstermiyor mu?*

Bu durumda,1876'da kesin bir ilke olarak biraz da gözü kara bir şekilde ortaya atılan anayasal reformların Türkiye için vazgeçilmez bir gereksinim olduğu apaçık ortadadır. Bugün bile reformların uygulanması ile Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha kolay ve daha kuvvetli olacağı ve Abdülhamid'in, onlar nüfuz etmesin diye koyduğu birçok engele karşın yavaş yavaş kök salan çağdaş düşüncelerin etkisi altında Müslüman kavrayış ve anlayışının gelişeceği kesindir.

Anayasal reformlara bir engel de Kur'an ve *Şeriat* içinde düzenlenmiş Müslüman yasalarının temsil ettiği İslamiyet'ten gelebilir mi?[9] Müslümanlar, Peygamber'in sözlerine tam tamına uymayan herhangi bir yeniliği yapamazlar varsayımına dayanarak, eskiden beri bu iddiaya herkes inanmaktaydı. Müslüman olmayanlar; Müslümanlar'ın şimdiye kadar var olanı hiçbir şekilde değiştirmek istemeyeceklerine inanıyorlardı.

Hiç kimse, ilk çıkıştaki bozulmamış anlamı içinde ve gerçek tanımıyla Kur'an ile yüzyıllar öncesinden gelen çeşitli yorumcuların onu karartan yo-

---

* - *Bu yorumunda haklılık payı olan Fesch'in Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilan ettiği zaman, 1856 Paris Antlaşmasına rağmen Batı Avrupa'nın hareketsiz kalmasını eleştirmesi de gerekir kanısındayız. Halbuki örneğin İngiltere, Osmanlıların bütün beklentilerinin aksine işe karışmamış, ancak Rus orduları İstanbul'a dayanınca; Kıbrıs ödünnü alarak bir müdahelede bulunmuştur. Abdülhamid'in bu ve benzeri olaylardan sonra Batı Avrupa ülkelerine ve özellikle İngiltere'ye güvenmemesi ve karşı ağırlık olarak Almanya'yı kullanmak istemesi de bu bağlamda irdelenmelidir (Çevirenin notu).*

9 - "Osmanlı yasalarının en dikkati çeken tarafı, bir bütün olarak dini kuralları esas almasıdır. Müslüman halkların yasalarının temeli dinin adli ilkelerinden alınmıştır; halbuki bizimkiler Roma Hukuku'na dayanır. Bu durum, onların entellektüel yaşamlarındaki en belirgin olaylardan biridir." G. DUGAT, *Revue de législation ancienne et moderne, française et étrangère,* yıl 1873, s: 63.
Bununla birlikte, bazılarına göre, Türk kurumlarında Roma Hukuku'dan bazı izlere rastlanabilir. Bakınız: VAN DER BERG, *De contractu* do ut des, *iure mohamededano.* Leyde, 1868 ve özellikle: BARBIER DE MEYNARD, *Journal asiatique* (Ağustos-Eylül 1869), s: 240.

rumları arasındaki farkı anlamak istemiyor. Ancak bu gün genel kabul gören bir düşünceye göre; İslam'in teokratik yasaları, siyasi yasalara hiç te çözülmeyecek kadar bağlı değildir ve siyasal yasalar, dini yasalara zarar vermeksizin pekâlâ yeniden yapılanabilir.

Bu durumda Müslüman dininin anayasal reformlara karşı olduğunu söylemek ve Müslümanlar'ın hiçbir şeyi değiştiremeyeceğini iddia etmek zor olacaktır[10].

Bu düşünüş tarzı yeni bir şey değildir. Örneğin, Midhat Paşa'nın öğretmenlerinden Şeyhülislam Arif Bey bu düşüncede idi[11]. Arif Bey, döneminin en aydın ve dindar ki-

Yurtsever Kemal Bey
(Şair Namık Kemal)

10 - Bu görüşleri yani Müslümanlar'ın reform yapamayacağını ileri süren bir dergi makalesi aşağıdadır:
"Kadı için her Hıristiyan bir imansızdır ve eğer Müslüman olmazsa hayatının ve inancının karşılığını ödeyip, İslam'a hizmet etmelidir. Ancak bu koşul altında, bir Hristiyanın, Müslüman egemenliğindeki bir ülkede yaşamasına izin verilir. Türk bakanlar birçok kez, Kur'an'da böyle kurallar olmadığını ve *Şeriat*'ın adil ve eşitlikçi olduğunu söylemişlerdir. *Şeriat,* onların ifadesine göre, Kur'an'ın çeşitli yorumcularının düzenlemelerinin sonucu ortaya çıkmıştır ve Türkiye'de Müslüman yargıçlar tarafından uygulanmaktadır. Kur'an insani ilkeleri kapsasın yahut kapsamasın, bu Kur'ana bağlı yasaları hiçbir şekilde değiştirmez ve değiştirmeyecektir. En azından onu bu işe zorlayan maddi bir baskı olmaksızın Türk Hükümeti'nin bu yasaları değiştirmesi ve uygulamasını önlemesi olanaksızdır. Türk ancak korkuya boyun eğer.
Yirmi gün önce, Müslüman ve Hıristiyan ölüm mahkûmlarının borç ve miras sorunlarını halletmek için izleyecekleri yolu valilere bildiren, Sadrazam'ın bir genelgesi yayınlandı. Bu genelgede söylenildiğine göre; bu özel durumda nasıl hareket edileceğini Adalet Bakanı sordu ve aydınlanmak için Sadrazam, Şeyhülislam'a başvurdu. Sonra da, Şeyhülislam'ın ona ilettiği *Şeriat* düzenlemelerini; genelgesi ile valilere gönderdi. Böylece Adalet Bakanı, Şeyhülislam'ın fetvasına boyun eğiyordu. Bu durumda önümüzdeki günlerde uygulanacağı söylenen yasal düzen, kutsal *Şeriat*'ın önünde ne yapacak? bütün olup bitenler, Hıristiyan devletlerin kafalarını karıştırmak ve onları uyutmak için, Bâb-ı Âli tarafından kullanılan bir görüntü oyunundan başka bir şey değildir." (*Mission catholique,* 21 Kasım 1876, s: 580).

11 - LÉOUZOUN LE DUC. *Midhat Pacha,* s. 8.

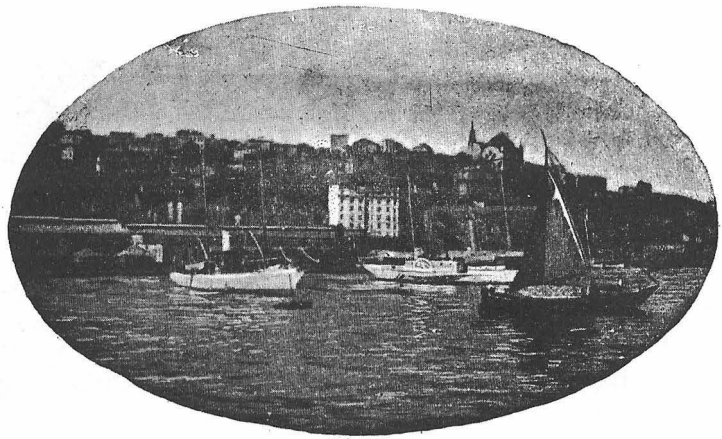

Boğaziçi'nde - Elçilik gemileri

şilerinden idi. Reformlara karşı olmadığı gibi; işgal ettiği yüksek kürsüden, ikna edici bir söyleyişle; reformların dini yasalara zarar vermeyeceğini, dini yasalarla uyumlu olduğunu ve dini yasaların onları desteklediğini göstererek bunlara uyulmasını öğütledi. Bütün önyargılardan uzak olan Arif Bey, ünlü Müslüman din bilgini El-Muak'ın şu sözlerini sık sık yineleyerek, yabancı kaynaklı kurumlardan hiç korkmadığını belirtiyordu: " Bizim yasamızın özüne aykırı davranan yabancıları izlemek bize yasak edilmiştir. Ancak; bu yabancılar, dinin öğütlediği, şart koştuğu veya izin verdiği şekilde hareket ediyorlarsa; onları yabancı diye yadsımamalıyız. Çünkü din, onun buyurduklarını yapanları taklit etmemizi yasaklamıyor".

Biraz önce, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kütlelerin cahil oldukları hakkındaki iddialara karşı Hayreddin Paşa'nın uzmanlığına başvurmuştuk. Onun bu konuda söylediklerini de burada alıntılıyoruz:

"Hanefilerin baş imamı Seydi-Muhammed Birem bilimsel bir yazısında, bir tanım olarak; hükümet icraatının yasalara uygun şekilde, iyiliğin yanında, kötülüğün karşısında olması gerektiğini ve bu hususun, ne Allah'ın Kur'an'da belirtmediği ve ne de Peygamber'in hadislerinde işaret etmediği durumlarla karşılaşıldığında da geçerli olduğunu söylüyor. Bu saygıdeğer hukuk adamı, hükümet etkinliklerinin egemen olduğu çemberi, sistemli bir şekilde daraltmak isteyenlerin yorumlarını da kınıyor. Bu yorumcular, hükümet işlerinde de dini yasaları harfi harfine uygulamak istemeleriyle aslında adaleti

savunmuyorlar, aksine adaletin işlemesine engel oluyorlar veya dolaylı olarak dini yasaları çiğniyorlar. Şeriat yasasının asıl kavramını yorumlayamadıklarından, yorum için kendilerine tanınan sınırları aşıyorlar, yasa dairesinden çıkıyorlar ve çeşitli şekiller altında görülen adaletsizlik ve keyfilik yolunu açıyorlar.

Şeyh Birem, daha sonra İbni Hayem el-Cevziye'den söz açıyor ve onun İbni Akil'den naklettiği bir olayı anlatıyor. İbni Akil'e sormuşlar: "hükümetin bir eylemi geçici de olsa, Şeriat hükümlerinin dışında olabilir mi?" Onun yanıtı şöyle: "Eğer siz, bu soru ile, hükümete bırakılan serbestliği sorguluyor ve Şeriat'ın açık ve belli ilkeleriyle zıtlıkları ortadan kaldırmak, ve hükümetin Şeriat yasalarına uymak zorunda kaldığını vurgulamak istiyorsanız haklısınız; ama hükümetin etkinliği, Şeriat'ın söz konusu ettiği durumlarda yürüsün; eğer Şeriat bazı konularda hiçbir şey söylememişse, bu konularda hükümetin hiçbir etkinliği olmasın demek istiyorsanız; bu çok büyük bir hatadır ve Peygamber'in arkadaşlarının öğretisine ve devamlı izledikleri yönteme haksız bir sansür koymaktır" İbni Akil, Peygamber'in arkadaşlarının uyguladıkları yöntemlerden çeşitli örnekler ile bu söylediklerini desteklıyor.

Molla Terah Ali'de *Critical exposition of Jihad* adlı yapıtında bundan başka bir şey söylemiyor: "Müslüman yasası yani Şeriat, eğer yasa diye isimlendiriliyorsa ve ondan ayrı düşünülecek bir anayasayı da içermiyorsa, o zaman hiçbir şekilde değiştirilemez ve dokunulamaz değildir".

O zaman da Safvet Paşa'nın şöyle yazmaya hakkı vardır[12]: "Şuna dikkat etmelisiniz ki; Anayasa, yeni kurumların, dini bir nitelikten çok uzak olduğunu ve ülkenin gereksinimleri ile çağdaş hukukun ilkelerine uygun adli ve yönetimsel bir düzenin kurulması ve reformların uygulanmasına herhangi bir dini kuralın engel olamayacağını açık bir şekilde gösteriyor. Böylelikle de ne yazık ki çok yaygın olan, *Şeriat* yeni kurumlara karşıttır şeklindeki hatalı düşünce de önemini yitiriyor. Unutulmaması gereken bir nokta da gerçekten bu Anayasa'nın hazırlanması ve tartışılmasında Şeyhülislam Hazretleri ve *Şeriat*'ın saygıdeğer bütün bilginlerinin görev aldıkları hususudur. Bu kutsal yasanın sorumlu koruyucularının, ona zarar verecek tek bir maddenin bile

---

12 . Türkiye'deki yabancı elçiliklere I. Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla gönderilen genelge (1877).

Anayasa metni içine girmesine izin vereceklerini düşünmek; kabul edilemeyecek ve kesin surette olanaksız bir olgudur"[13].

Bütün bu olaylardan ve yorumlardan sonra; *Şeriat*'ın ana öğretilerinde değiştirilemez olduğu, bununla birlikte, en ileri dönüşümlere izin vermek, onaylamak ve benimsemek açısından yeterli derecede geniş bir çerçeve içinde bulunduğu ve yeterli esneklikte olduğu sonucunu çıkarmak gerekmez mi? Aynı şekilde bir tohum olarak onun da bu değişimlere gebe olduğu söylenebilir. Bu tohumlar zamanla olgunlaşacak ve yeni görülecek yararları onları gerekli veya uygun hale getirecektir. Bu değişimler eninde sonunda ana ilkelerin de içine girecek ve orada doğal olarak yerlerini alacaklardır[14].

---

13 - 25 Kasım 1876 tarihli *Le Temps*, anayasayı hazırlayan bu komisyonun çalışmalarından ilginç bir görüntüyü bize aktarıyor. Gazetenin İstanbul'daki muhabiri 17 Kasım'da şöyle yazıyor: "Yeni reformları hazırlamak için özel olarak oluşturulan komisyon çalışmalarını sürdürüyor. Bu çalışmalar hakkında bazı ilginç bilgiler aldım. Bu komisyonun çoğunluğunu oluşturan din adamları, hükümetin eğilimi doğrultusunda en iyi şeyi gerçekleştirmek isteğiyle, Halifeliğin koruyucu kalkanı gibi düşünülen geleneklere saygı göstermek arasında bir denge bulmaya çalışıyorlar. Tereddütleri çok doğaldır, çünkü onlara oynatılmak istenen role hiçbir şekilde hazırlıklı değillerdir. Fakat, her şeye karşın, bu yoklama -deneme ortamında, komisyondaki din adamları, umulanın çok üstünde bir uzlaşmacı tavır sergilemişlerdir.
Örneğin, açılması öngörülen Meclis'in üyelerinin edecekleri yemin şekli üzerinde tartışma çıktı. Din adamları, bir Müslüman devlette, Halife'ye sadık kalınacağı şeklinde bir yeminden başka bir and içmenin söz konusu olamayacağını söylediler. O anda, komisyondaki bir Hıristiyan itiraz etti. Getirilmek istenen rejimin özünde, siyasi iktidar ile, dini iktidarın ayrılmasının öngörüldüğünü, Müslüman olmayanlardan, İslam dininin şefi olan Halife'ye bağlılık yemini istenerek; onların dini inançlarına aykırı davranıldığını ileri sürdü. Hatip, sözüne devam ederek, din adamlarının önerisini çürüten başka nedenleri de anlattı. Ulema'nın devam eden tartışmalarda sorunlar üzerinde içtenlikle aydınlanmak istedikleri görüldü ve tartışmalar din adamlarının önerisinin desteklenemeyeceği kabulü ile noktalandı. Sonuçta komisyon, hükümete öneri olarak, yeminin *Halife'ye değil, İmparatorluğun siyasi hükümdarı olan Padişah'a* bağlılık şeklinde yapılmasını göndermeye karar verdi".

14 - Bakınız: UBICINI. *Lettres sur la Turquie* (1851). Cilt:1, s. 42. "Çağdaş demokrasilerin bütün ana ilkeleri Kur'an'ın içinde vardır; yalnızca tohum halinde yeşermemiş şekliyle değil, en belirgin biçimleriyle açıklanmışlardır. Türkler, bugün Cumhuriyet rejiminden korkuyorlar ve en basit kurumların manası üzerinde kendi aralarında yanlış anlaştıklarından; Cumhuriyet sözcüğün anlamı hakkında doğru bir fikir sahibi olamıyorlar. Çünkü onlar, Cumhuriyet sözcüğü ile düzensizlik ve anarşiyi eşanlamlı sanıyorlar. Aynı şekilde Müslüman toplumun temel değerleri için de bir fikirleri yok. Ülkemize ait bir paranın üzerinde yazılı olan; Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik sözcük-

Fuad Paşa* "İslamiyet, kendi ortamı içinde yüzyıllar boyunca mükemmel bir ilerleme aracı idi. Bugün ayarlanması gereken, sürekli geç kalan bir saat gibidir"[15] derken, aynı düşünceyi çok ilginç bir şekilde anlatmış olmuyor muydu?

Kur'an ve *Şeriat* içinde çağdaş düşüncelerin nasıl bulunduğunu göstermenin yeri burası değildir. Bu açıklamalar bizi, konunun çok dışına götürür. İncelediğimiz konu olan anayasal reformlarla yakın ilişkisi olan bir görüntüyü vermek bizim için yeterli olacaktır.

Kuşkusuz, birçok insanın -bu arada yine şüphesiz çok sayıda Osmanlı'nın- Kur'an'a göre en doğru yönetim şeklinin; Montesquieu'nün tanımındaki gibi "mevcut ve değişmez yasalara göre hareket eden bir kişinin hükümeti" olan monarşi olduğunu; söyleyeceklerinin farkındayım. Hükümdar saltanat sürer fakat hükmetmez; hükmeden yasadır. İranlı ozan Sadi: "Bir iktidarın üstünde her zaman başka bir güç vardır; Kadı, kendini atayan vezire itaat eder, vezir kendine bu saygınlığı kazandıran Sultan'a boyun eğer, Sultan ise halkın kendisine itaat etmesine neden olan yasaya uymak zorundadır" der. Bu durumda yasa, tek ve gerçek hükümdardır. Sultan onun yardımıyla ve onun adına hükümet eder. Onun tek katkısı, başta kendi olmak üzere hiç kimsenin yasayı çiğnememesini sağlamak olacaktır. Biz bu durumda tıpkı Ubicini gibi böylece tanımlanan bir görevin, Peygamber'in ağzından çıkan şu ünlü hadiste *"Nehi an il-münker"* yani yasanın çiğnenmesine karşı koy dendiğine; Sultan, uyruklarının en sonunda olanla aynı haklara sahip olduğuna ve Türkiye'de yasa bütün Müslümanların koruması altında olduğuna göre Padişah'a bir ayrıcalık tanımadığını ve ona sınırlı bir hak verdiğini söyleyebiliriz.

---

lerinin açıklamasını yapmasını istediğim bir Türk'ün yanıtı, *Allah Kerim!* demek oldu. Bu ifadeyi, müminler altın ve gümüş para üzerine yazarlar, Allah ise gerçek Müslümanlar'ın kalbine bu sözcükleri yazar. Gerçekten de bizde kullanılan anlamıyla Türkiye'de hâlâ siyasi özgürlükler yoktur ama gerek kurumlarda gerekse geleneklerde mutlak bir eşitlik ilkesinin bu kadar derinden görüldüğü bir başta ülkede yer yüzünde bulamazsınız ve bu eşitlik ilkesi İslamiyet'in ilk günlerinden beri varlığını korur".

Unutmayalım ki bu satırlar yazılalı yarım yüzyıldan daha fazla zaman geçmiştir.

* - *Keçecizâde Fuad Paşa (1815-1869); Tanzimat döneminin Reşit ve Âli Paşalar ile birlikte en büyük üç yöneticisinden biri. Birçok kez Sadrazamlık ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini yapmıştır (Çevirenin notu).*

15 - MISMER. *Souvenirs du Monde musulman*, s. 110.

Hicret'in onuncu yüzyılında, Yavuz Sultan Selim'in oğlu, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yürürlüğe konulan siyasi yasalara (kanunnâme) da esin veren bu anlayıştır. İşte bu siyasi yasaların ana ilkeleri:

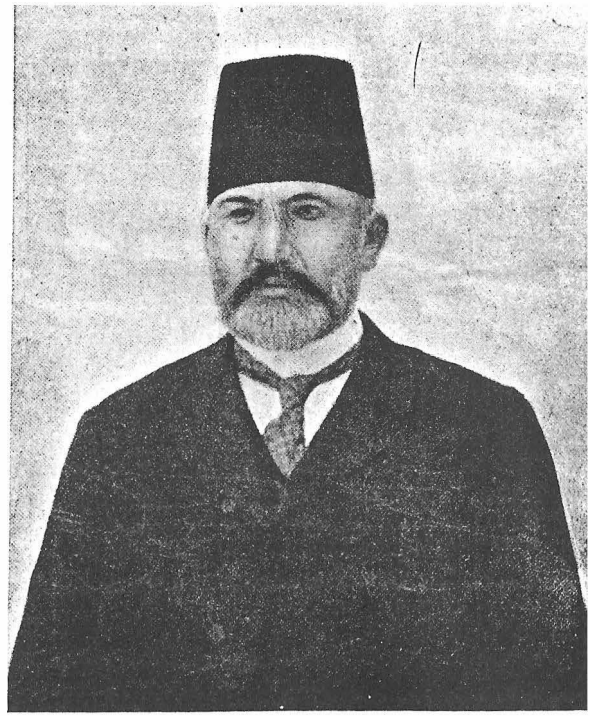

Klişe Servet-i Fünun
Eski Bitlis Valisi Ferid Paşa

"İmparatorluğun yönetimi, din bilginlerinin ve vezirlerin sorumluluğu altındadır. Bunlar, eğer doğru yoldan ayrılırsa Sultan'ı uyarma görevini yerine getirmekle yükümlüdürler. Zaten, siyasi-dini yasaların esaslarını aldıkları hükmetme hakkı da, Sultan'a davranışlarından önce ilgililerden öğüt almasını ve bütün kötülüklere mani olmasını buyurur.

Ulema, bu öğüt verme işlevini yerine getirmekte en çok sorumlu olan kesimdir; çünkü onların hukuk bilgisi vardır. Aynı şekilde vezirler de bütünüyle siyasi olan ve zamanın gerektirdiği işlerde özellikle çabalarını göstereceklerdir.

Eğer ulema ve vezirler; hükümdarın eylemlerinde *dini-siyasi yasaya* veya *bu yasanın sadık bir yorumdan başka bir şey olmayan bu kanunnâmeye* karşıt bir şey yaptığını görürlerse; kötülüğü önlemekten ibaret olan dinin kurallarını izlemek zorundadırlar yani onlar Hükümdar'ı uyarmaya başlayacaklardır; eğer bu yeterli olursa amaca erişilmiş demektir. *Aksi durumda, ordunun komutanlarına uyarılarının etkisiz kaldığını haber vermek zorundadırlar.* En son olarak Kanuni Süleyman'ın hazırladığı bu kanunnâme,

Hükümdar'ın yasayı çiğnemekte ve keyfi davranmakta devam etmesi gibi en aşırı durumda kullanılacak çareyi de söylemektedir: "*Onu tahtından indirmek ve yerine hükümdar ailesinden bir diğer üyeyi getirmek*" [16].

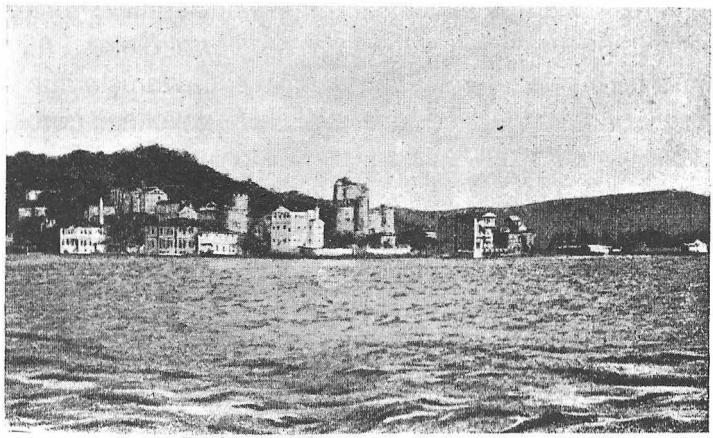

Boğaziçi'nde - Anadoluhisarı

İster cumhuriyet ister monarşi olsun, anayasal devletlerin temel ilkelerini gözünüzün önüne getiriniz; göreceksiniz ki, bu yasalarda halkın egemenliği, herkesin oy hakkı, herkese ve hükümet eden güce uygulanacak seçilmiş olma ilkesi, siyasi yapının bütün üyelerinin eşitliği, Devlet'in tekeli ve ayrıcalıklarının yasaklanması gibi koşullardan Müslümanlar'ın yasası içinde (Kur'an veya Şeriat) olmayan, açıkca yazılmamış veya mantıki bir yaklaşımla bu şekilde yorumlanmayacak bir tek eksik nokta bile yoktur. Bunların hepsi kesin ifadelerle orada yerlerini bulmuşlardır. Bulunmayanlar ise mantık cümlelerinde olduğu gibi ilk önermelerin doğal sonucu olarak onun içeriğinde vardırlar. Peygamber'in şu sözlerini harfi harfine uygulayınız: "Bir topluluk olarak kendi aralarında birleşmiş olan benim yandaşlarım kötü bir seçim yapmazlar... Birbirlerine danışarak müşterek işleri için karar verenleri Allah kutsayacaktır". Bunu; ulusun egemenliğinin sahibi olan ve yasal bir Meclis'in bütün haklarını kullanan ve aynı zamanda icra gücünü kontrol eden bir meclisiniz olmalı diye yorumlayamaz mısınız? Yukarıda da hatırlattığımız "yasanın çiğnenmesine karşı çıkınız" hadisine yine aynı şekilde pozitif bir

16 - LÉOUZOUN LE DUC tarafından alıntılanmıştır. *Midhat Pacha,* s: 64-65.

anlam vererek; ondan, basın özgürlüğünü, yargıç dokunulmazlığını, yasal jüriyi, bir sözcükle anayasal garantilerin hepsini çıkaramaz mısınız? Biraz daha ileriye gidelim, şu diğer bir sözün içindeki anlamı çıkarmaya çalışın: "Allah, kendisine fenalıkların anlatılmasından hiç hoşlanmaz; çünkü o her şeyi bilir ama bir zulmün kurbanı olanların yakınmalarını dinler... Allah zalimleri sevmez..." Siz bu cümleden, hükümetlerin keyfi davranışlarının eleştirildiği, despotları tahtlarından indirmek ve zararlarına engel olmak gerekli olduğunu rahatlıkla çıkarabilirsiniz[17].

Aynı şekilde, hatta daha belirleyici başka metin parçaları söz konusu edilebilir; ama kanımızca ne Kur'an'ın ne *Şeriat*'ın anayasal reformların uygulanmasına engel teşkil etmediğini, aksine bunların anayasal reformların en temel ilkelerini kapsadığını göstermek için bu kadarı yeterlidir.

Artık anlaşılıyor ki reformlar mümkündür. Ancak onları, halk nasıl karşılayacaktır?

Biz, Müslümanlar da, Hıristiyanlar da heyecanla karşılayacaktır diyoruz.

Geleceği tahmin etmek için, geçmiş bize bir mesnet teşkil eder.

1876'da Anayasa ilan edildiği zaman, 4 Ağustos 1789'da Fransa'da yaşanana benzer bir sevinç patlaması, gerçek bir coşkunluk gözlemlenmişti.

"Mahmud Bey, Padişah'ın fermanını ve Anayasa'yı okumaya başlayıp ta özgürlükleri ilan eden, adalet ve emniyeti vaat eden kısımlar duyulunca kalabalık tarafından çılgınca alkışlandı. Teşekkür dilekçeleri imzalanmaya başlandı. Kutlama törenleri düzenlenmesi için örgütlenmeler yapıldı. Galata sakinlerinin gösterisinde binlerce insan vardı. Onlar, Dolmabahçe Sarayı'ndaki Camlı Köşk denen binanın önüne gittiler. Padişah pencerenin önüne geldi. O, alkışlandı ve saygıyla selamlandı. Başyaveri, kalabalığa teşekkür etmek için geldi. Bu insanlardan yükselen haykırışlar arasında şu

17 - Bu metinden, 1793'teki *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi*'nin XXXV. önerisi olan: "Hükümet halkın haklarını çiğnediği zaman; isyan etmek, halk ve halkın her bölümü için, hakların en kutsalı ve görevlerin en vazgeçilmezidir" tümcesindeki anlamı çıkarmak için fazla bir yorum yapmaya gerek yoktur.

sözler dikatimi çekti: *Zito o syntaghmatikos sultanos! - Zito i Elefteria! - Zito to syntaghma! - Zito i patris!* (Yaşasın Anayasal Sultan! - Yaşasın Özgürlük! - Yaşasın Anayasa! - Yaşasın Vatan!)[18].

Klişe *Servet-i Fünun*

Bitlis'in yeni valisi Tahir Paşa

Eyaletlerin hepsi de, istisnasız, reform düşüncesini mutlulukla karşılamışlardı. İmparatorluğun ikinci kenti Edirne, Midhat Paşa'ya bir tebrik dilekçesi göndermiş ve Sultan bunun gazetelerde yayınlanmasına izin vermemişti. Kütlelerin davranışı, ulusun içinde bulunduğu korkunç karışıklık ortamında, Anayasa'yı tek kurtuluş yolu gibi gördüklerini gösteriyordu.

Ermeniler de bu genel heyecanı paylaşıyorlardı. Anayasal rejimin İmparatorluğu gerçek bir değişime uğratacağına, yasa önünde Müslüman ve

18 - *Le temps,* 1 Ocak 1877, Türkiye'den mektup.

Hıristiyanlar'ın eşitliğini ciddi olarak gerçekleştireceğine inanıyorlardı[19]. Onların en büyük adamlarından biri, bugün Ermeni kilisesinin patriği olan, hem din adamı hem ozan Mıgırdıç Kerimyan[20], *Zaman ve Sırları* başlıklı yapıtında bu umudunu dile getirdi. İşte en çarpıcı bölümlerinden birkaç tanesi:

"... Özgürlük saati geldi çattı! Ey halkım, size iyi bir haber veriyorum! Şimdiye kadar kapalı olan ağzını aç, Anayasa'nın verdiği özgürlük İçinde konuş ve yaz! Bir haksızlığa uğrarsan konuş, vicdansız eller seni tokatladığı zaman yargıçlar önünde konuş, konuş ve adalet iste.

... Ey iyi alametlerin zamanı! ülkemize hoşgeldin! Kısır olan Türkiye'nin zavallı anası umud ediyor ve seni bekliyordu ve birdenbire bir mucize ile karşı karşıya kalıp çocuk sahibi oldu; o, hamile bir kadın gibi doğum sancıları çekti ve işte bize bir çocuk verdi: Anayasa. Köleleştirilmiş ulus sevin, sevin ve bu yeni doğan çocuğu selamla ve onun sağlıklı olması, yaşaması, kuvvetlenmesi ve olgunlaşması için dua et.

... Ey, dünyanın gözü önünde bu çocuğun bilge dadıları olduğunu iddia edenler, gözleriniz onun üstünden ayrılmasın, onu kollarınızla sımsıkı sarın, ona şefkatle, titizlikle bakın!.. Onun yabancı ülkelerde ve bizim vatanımızda bile pek çok düşmanının cirit attığını biliyor musunuz? Belki bu cahil ve karanlık adamlar ona bir tuzak kurmak, bu sevgili çocuğu çalıp götürmek veyahut beşiği içinde boğmak istiyorlar. Böyle bir durum olursa ne olacak? Bu eski durumdan da kötü bir olgu demektir.

Onun için dikkat ediniz, hiç yorulmayan nöbetçiler gibi dikkatli olunuz, bütün kötü niyetli düşmanlara karşı güçlü bir istekle silahlanınız, bu çocuğun çevresinde bir set oluşturunuz, onun gelişmesi, kuvvetlenmesi ve yasasının Türkiye'nin rejimine egemen olup, düzeltebilmesi için onu canlı tutunuz!

Bu çocuk, Avrupa uygarlığını, bizim eski dünyamıza sokuyor; zavallı bir halk, bir yeni yasa ile yeniden hayat buluyor...

Biz, heyhat, çok geç kaldık! Şimdi düşüncelerimizi değiştiriyoruz, eski

---

19 - Saygıdeğer bir Ermeni, Kirkor Odyan, Anayasa'nın hazırlanmasında Midhat Paşa'nın yardımcısı idi.

20 - A. Çobanyan tarafından 15 Kasım 1906'da *Mercure de France*'da çıkan, *Çağdaş Ermeni din adamı, Mıgırdıç Kerimyan* başlıklı ilginç çalışmaya bakınız. Yukarıda alıntı yaptığımız metnin çevirisini bu yazıdan aldık.

dünyanın dönemi ve yasası artık bitti; yeni dönem bize yeni bir yasa verdi, çünkü yeni insanlar yeni bir yasa istediler. Geçmiş yüzyılların önyargıları eskidi ve kullanılmaz hale geldi; onlar madem ki çürüyüp yok oldular ve bizim o güzel Doğu dünyamızın çiçeklerini soldurdular, öyleyse onların ölmesi ve anılarının yeryüzünden silinmesi gerekir. Bundan sonra bizim kurtuluşumuz, hayatımız, kazancımız; Batı uluslarının uygarlığını, yasasını, ışığını ve bizi çıkışı olmayan labirentlerde kaybolmuş, şaşkın, başıboş bırakarak geçmelerine neden olan ilerleme yollarını, kabul etmemizden geçiyor".

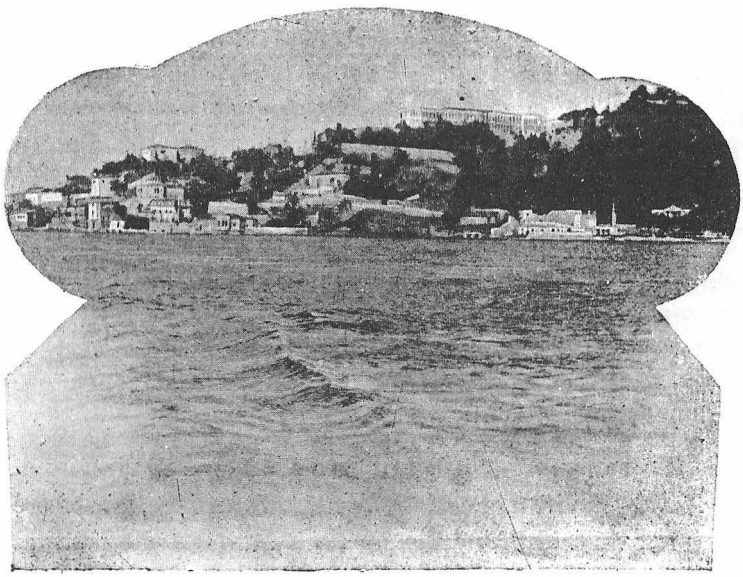

Boğaziçi'nde - Kandilli

Bu sevinç günlerini, otuz yıldan beri matem günleri takip etti. En despot Padişahlar'ın hiçbirinin yapmadığı kadar zulüm, Abdülhamid'in saltanatı sırasında yapıldı. Buna rağmen, Osmanlı ulusu, hiçbir zaman olmadığı kadar geleceğinden emin ve mutludur diye iddia eden kişilere rastlanıyor.

Garip iyimserliği insanı şaşkına çeviren Mösyö Rousseau'ya tekrar dönmemiz gerekiyor. O, şöyle diyor:

"Siyaset dünyasında, bir anayasal rejimde; bireylere eşit hak ve sorumluluklar vermekten ayrı bir şey olan, toplumlara nereye kadar özgürlük verilmelidir sorunu hâlâ çözümlenmemiştir. Osmanlılar'da da, çok farklı etnik öğelerden oluşan bir toplumun davranışı karşısında bu sorunun uygun çözümü bulunamamıştır.

Türkiye, özel gelenekleri, âdetleri ve özlemleri olan bir ülkedir.

Halk, Avrupa siyaset odaklarında aksi söylenmesine karşın, bugünkü rejimden memnundur, ona bağlıdır ve onun felaketi olacak ve onu hızla yıkılmaya götürecek liberal bir Anayasa'sı olmasından ve bunun uygulanmasından çok endişe etmektedir.

Osmanlı'nın dört gözle beklediği siyasal özgürlükler değil, daha iyi bir rahata erişmektir..."

Daha sonra sözlerine şunları ekliyor:

"Devrimci Osmanlılar dışında kalanlar için, uygarlık; kamu asayişi bakımından kesin olarak karşı çıkılması gereken isyancı bir alışkanlığın doğmasına neden oluyor; siyasal sistemin bütünüyle değişimini kabul etmeye razı olmayan ulusun büyük çoğunluğu, varolan yasalara kolaylıkla uyuyor, ve bundan dolayı da ihtilalci Ermeniler ve "domuz çobanları" ile birleşip müştereken hareket edenlere karşı bugünkü durumu sürdürmeyi yeğliyorlar"[21].

Ve diğer söyledikleri:

"Osmanlı ülkesinde, yalnızca yaşamın gereksinmeleri ile uğraşan çalışkan bir halk vardır. Bugünkü durumda, onun istediği mükemmel bir siyasal örgütlenme değildir, hatta rahatça yaşamak bile değildir. Onun derdi her günkü ekmeğini çıkarmak ve daha az ıztırap çekmek yani ülkede asayişin var olmasıdır..."[22].

Yani Mösyö Rousseau'ya göre Türkiye için en iyisi bunlardır.

Nasıl! "Osmanlılar rahat yaşamaya susamışlardır"; zaten "onların istedikleri rahat etmek bile değildir, sadece günlük ekmeklerini çıkarmak ve daha az ıztırap çekmektir!" ve her şeye karşın "onlar bugünkü rejimden memnundurlar". Ne söylememi bekliyorsunuz? "Onlar bu rejime çok bağlıdırlar".

Bu satırlar okunduğunda akla Figaro'nun düşündükleri geliyor: "Ağlamamak için bu olaylara gülmekte acele etmeliyiz".

Evet, Taif zindanlarına veya Trablusgarp sarnıçlarına sürülen Abdülhamid kurbanları gibi Osmanlı uyrukları, bugünkü rejimden memnundurlar. Onlar, zulüm görerek ve ölerek çıkabildikleri hapishanelerinden de memnun-

---

21 - *L'effort ottoman*, s. 264-265.
Çevirenin notu: Burada sözü edilen domuz çobanları Bulgarlar'dır. Yazar Ermeniler ve Bulgarlar ile işbirliği yapan Avrupa'daki Jöntürkleri kastediyor.

22 - *L'effort ottoman*, s. 312-313.

durlar; en kötü olan en çok tercih edilendir. Osmanlı uyrukları bugünkü rejime çok bağlıdırlar, doğru ama, idam mahkûmunun kendini boğan ipe bağlı olduğu gibi.

Abdülhamid'in müdafii, bana dalkavukluğundan pek mutlu değilmiş gibi geliyor. Efendisinin burnunun üstüne tünemiş bir sineği yakalamak isteyen bir ayıya çok benziyor. Osmanlılar'ın "her günkü ekmeğini kazanmayı, daha az ıztırap çekmeyi ve kamu asayişinin düzgün olmasını istediklerini" itiraf etmek, hiç şüphesiz, otuz yıldan fazla bir süredir devam edip giden bir rejimi övmek anlamına gelmez.

Sakızlı Ohannes Paşa
Hazine-i Hassa Nazırı

Evet, Osmanlı yurttaşı, yılda iki üç kez verdiği keyfi ve zalim vergilerle ezilmektedir. Evet, ister köylü olsun, ister memur olsun açlıktan ölmektedir. Çünkü köylülerin hasatının büyük bir kısmını, eğer hasadın çürümesine sebep olmadılarsa[23], aşar vergisi mültezimleri almaktadır. Memurlar ise maaşlarının çok küçük bir kısmını bile zar zor alabilmekte, bu da onları, yaşamak için, kendilerine işi düşenleri soymaya ve rüşvet almaya zorlamaktadır. Bütün bu haksız vergi ve haraçların tek amacı ise; dalkavuklarının, muhbirlerinin ve hareminin giderleri için gerek duyulan büyük paraları Padişah'a sağlamaktan ibarettir.

İşte sırf bu nedenden dolayıdır ki, "günlük" ekmeğini ve "kamu asayişini" istemekten başka bir şey düşünmeyen Osmanlı yurttaşı, Abdülhamid'in zalim yönetiminden başka bir yönetimi istemektedir.

---

23 - Yayınlanan bir genelge, alınacak aşar miktarı saptanıncaya kadar hiç kimsenin arpa, buğday ve baklagillerin hasadını yapmasına ve ürünü toplamasına kesinlikle izin vermemektedir. Bu tesbiti yapacak memur gelinceye kadar da ürün tarlada çürümektedir. Bununla birlikte, özel bir iyilik olarak "aynı genelgeye göre her köye, köy sakinlerinin ihtiyacı olan ekmeğe yetecek kadar, yani her köyün halkıyla orantılı miktarda un sağlamak için bir veya iki harman kaldırmasına izin verilmektedir." Dimitrius Georgiadès, en bereketli toprağın onda dokuzunun ekilmemesinin, dünyanın en güzel ülkesinin bir çöl olmasının, çok daha fazla nüfusu bolluk içinde yaşatabilecek bir topraktaki az sayıda insanın açlık çekmesinin nedeni bu uygulamadır diyor (*La Turquie actuelle,* s.10).

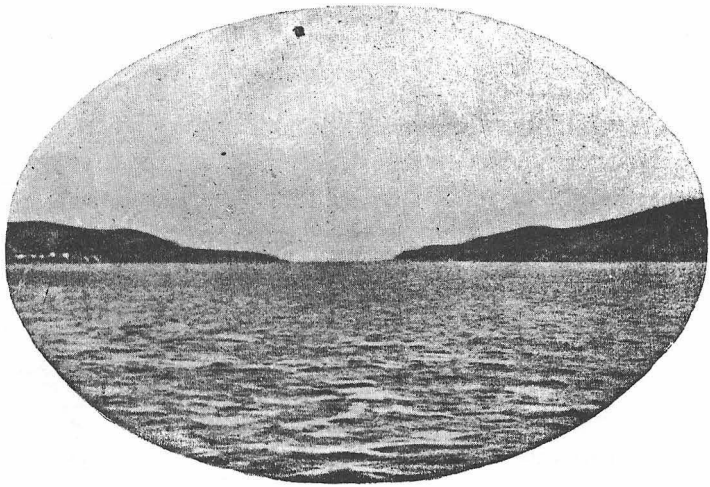

Boğaz'ın son noktası - Karadeniz'e çıkış

Hangisini? Köylerdeki halk, hiç kuşkusuz Mösyö Rousseau'ya anayasal hükümetin mekanizmasını açıklayamayacaktır, ama pekâlâ ona, çok zulüm gördüğünü, bugün için ve yarın için ekmeğinden ve özgürlüğünden emin olmak istediği yanıtını verecektir... Ona birileri, bu istediği garantilerin otuz yıldan beri, kendisine ait olan anayasada var olduğunu ve bu anayasanın kendisinden çalındığını söylerse; doğal olarak bu Anayasa'yı geri isteyecektir.

Eğer Mösyö Rousseau, Türkiye'ye bakmak için Münir Paşa'nın gözlüklerini kullanacak yerde, kendi gözlerini kullansaydı ve eğer Avrupa basınında yazılanlara dikkat edebilseydi, bu iddialarımızın gerçek olduğunu anlardı.

Bazıları bastırılsa da, Türkiye'de zulüm ve açlıktan dolayı pek çok isyan çıkmaktadır. Bir Alman gazetesinde yakın zamanlarda çıkan şu satırları, buraya alıntılamama izin verirseniz bunun kanıtlarını göreceksiniz:

"Türk ordusunda özellikle maaşlar ödenmediğinden dolayı isyanlar sürekli olarak artmaktadır. -Ordu komutanlarının da, sorumluluklarını yerine getirmekte geciken devlete karşı haklı buldukları bu isyanları destekledikleri söylenmektedir... Sivil halk arasında da isyanlar vardır. Bunlardan en ilginçlerinden biri, Hazine-i Hassa binası önünde, birkaç gün önce yaşanmıştır. Bakanlığın Muhasebe Müdürü olup aslında Bakan gibi yetkili olan -Ermeni Ohannes Paşa her ne kadar bakan gözükmekteyse de bakanlığı sözdedir- kişi evine dönmek istediği zaman; bir yığın hamal ve işçi vahşi naralar ata-

rak onun arabasının etrafını çevirdiler. Araba ilerleyemiyordu. İşin en ilginç tarafı, kimsenin Muhasebe Müdürü'nün yardımına gelmemesiydi. Ne pencereden bakan bakanlığın memurları, ne sokağın başındaki polisler, ne de bakanlık binasının önündeki alanda talim yapan askerler, hiçbiri ona yardıma gelmedi. Herkes olayı seyrediyor ama yerinden kımıldamıyordu. O zaman Muhasebeci'nin aklına bu kızgın adamların üstüne madeni paralar atmak geldi. Kalabalık paraları kapışmak için yerlere eğilince o da kaçtı kurtuldu. Bu insanlar ne istiyorlardı? yaptıkları bir işin ücretinin ödenmesini.

Türkiye'de bir kargaşalık olduğu zaman, bunun nedeni her zaman paradır. Ya hükümet memurlarına maaş ödememiştir veya mükelleflerden çok fazla miktarda vergi istemiştir"[24].

Bu olayda, çok açıklayıcı olan bir belirti vardır. Özellikle, Türkiye gibi bir gelenek ve gücün egemen olduğu bir ülkede, askeri birlikler ve polis, yüksek görevli memurları, yığınların eline bırakıyorsa; bu devlet yeni bir yönetim için olgun hale gelmiştir; eğer bu devletin başı, gönül rızasıyla, durumun gerektirdiği reformları uygulamazsa; değişim kanlı olacaktır. Kanımızca halkın ayaklanıp, kendine zulmettiğinden veya başka nedenlerle kızdığı bütün görevlileri kolundan tutup atacağı zaman, çok uzak değildir. Bugünkü olaylar, İhtilal'in ön belirtileridir.

Zaten, Osmanlı İmparatorluğu için, ihtilal zamanı çoktan gelmiştir. Bir Fransız gazetesi tarafından toplanmış ve bütün dünya gazetelerinde çıkan dağınık, çeşitli haberler de bunun kanıtıdır:

"Bir özgür yönetime kavuşmak için kendi aralarında anlaşan, Küçük Asya'nın Türk ve Ermenileri, Abdülhamid despotluğuna karşı isyan hazırlığındalar. Bu isyanda, Müslümanlar ve Hıristiyanlar yanyana yürüyorlar ve maaşları ödenmediğinden dolayı sadakatlerini yitiren Padişah'ın birliklerinden bir bölümü de bu harekete katıldı.

Özellikle Doğu Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki anlaşma tamdır. Bu da bu bölgedeki isyanın daha başarılı olacağının kanıtıdır.

Altı ay önce, Erzurum'da halk valiyi kovdu, polis müdürünü öldürdü ve birçok hükümet memurunu yaraladı; sonra telgrafhaneyi işgal edip, şikayetlerini Padişah'a doğrudan doğruya ilettiler. Bu isteklerin başında valinin geri çağırılması ve halkın bazı dilekleri geliyordu. Bu dilekler ise özellikle öden-

24 - *Schlesische Zeitung,* Breslau, 26 Haziran 1907.

memiş vergilerin affı ve ev hayvanları üzerine konulan ek verginin kaldırılması idi.

Aynı günlerde, Musul vilayetinde, Abdülhamid'in adamı İzzet Paşa'nın kardeşi vali Mustafa Bey'e karşı düşmanca gösteriler yapıldı; halk onun geri çağırılmasını istedi ve çok sayıda kamu görevi yapan memur da bu isteği destekledi.

Bağdat'ta halk, Mekke demiryolu hattının bitirilmesine katkıda bulunmayı reddetti ve Erzurum'da olduğu gibi isyan edecekleri tehdidinde bulundu.

Son üç ayda Bitlis, Mutki, Diyarbakır ve Dersim'de daha ağır olaylar ortaya çıktı. Ayrıntılar bilinmiyor fakat silahlı arbedelere her gün sık sık rastlandığı, Müslüman ve Hıristiyanların, İstanbul'dan gönderilen memurlara karşı birlikte yürüdükleri, halk ve askeri birlikler arasında gerçek bir savaşın olduğu biliniyor.

Çok yakın zamanda, Bitlis valisi, kalabalıklar tarafından sarayında kuşatıldı, ona hücum edip başından ağır surette yaraladılar. Bu nedenle vali, hastaneye gitmek zorunda kaldı[25]. Aynı zamanda polis müdürü öldürüldü, diğer memurlar da ağır veya hafif yaralandılar.

"İsyan hareketleri batıda Konya ve Bursa'ya, güneyde Mezopotamya'ya kadar yayıldı.

Bu isyanların ordu birliklerinin arasına yayılmasından Padişah büyük endişe duyuyor. Az veya hiç maaş alamayan bu birlikler, hükümeti halkla birlikte isyan edeceklerini söyleyerek tehdit ediyorlar. Bundan dolayı Türk hükümeti para bulmaya uğraşıyor. Londra ve Paris'teki bankalarla görüşmeler yapıldığı söylenip 40 veya 60 milyonluk bir borç alınması konu ediliyor. Bu parayla Küçük Asya'daki asker ve memurların maaşları ödenecek ve belki uzun veya kısa bir süre için bu isyan hareketleri durdurulabilecek"[26].

Bu umut boşunadır. Hareket durdurulamayacaktır. Vergilerin ödenmemesi amacıyla başlayan bu hareket, daha derin ve ciddi nedenlerle devam edecek ve hızlanacaktır[27] Bu ülkenin halkı, bu hükümetten çok çektiğinden;

---

25 - İstanbul'a gelen vali Ferid Paşa'nın Trabzon valiliğine atandığını gazeteler yazdılar. Bu haber doğru ise, Ferid Paşa, aynı nedenlerden dolayı aynı güçlüklerle orada da karşılaşacaktır.

26 - *Le Siècle,* 17 Temmuz 1907.

27 - Çok ağırkanlı oldukları söylenen Türkler, kafaları attığı zaman Fransızlar'ı hatta çok tez canlı oldukları bilinen Midi bölgesi Fransızlar'ını bile geçerler.

artık onun ne mal olduğunu ve düzelemeyeceğini anlamıştır. Bundan dolayı artık vergi bağışıklığı istekleri ile yetinmeyecek, ayağa kalkıp, birlikte hareket edecek ve: *Yaşasın Anayasa!* diye haykıracaktır. Hareket ilerledikçe bu söz onu kışkırtacak, eğer gerekiyorsa İstanbul'a kadar yürüyeceklerdir.

Klişe *Osmanlı*

Mustafa Fazıl Paşa

Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar bu kez aynı amaç için birleştiğinden, durum despot Abdülhamid için korkunç bir görünüm oluşturmakta ve onun fesat yardakçıları için de cesaret kırıcı olmaktadır.

Bazıları bu birlikte, Peygamber'in sözlerinin gerçekleştiğini görmeyi is-

temiyorlar: "Bir gün Allah, sizinle düşmanlarınız arasında karşılıklı iyi niyeti oluşturmaya muktedirdir..." ve bu söz bir ilerlemeye işaret etmek için[28] söylenmiştir.

Anayasal reformlar yalnızca olanaklı değil bugün için gereklidir de. *Schlesische Zeitung* gazetesi de bunu böyle görüyor: "Türkiye'nin bugünkü durumu, hiç te iç açacak bir görünümde değildir ve yurtseverler, geleceğe endişe ile bakıyorlar. Kurtuluş nasıl olacaktır? Belki anayasayı uygulayarak? Anayasa askıya alındıktan sonra[29], mali açığın gitgide daha da büyüdüğü bu günlerde yeniden yürürlüğe konması için çok az umut vardır. Eğer bir meclis kurulur ve mali yönetimi denetlemek görevini alabilirse ve bu işi Saray'ın giderleri ile Devlet'in giderlerini birbirinden gerçekten ayırarak yapabilirse; bu durum büyük bir gelişmeye ve yarara neden olur. Aslında Saray ile Devlet'in giderleri arasında bir ayırım bugün de vardır, bu söz doğrudur ama ancak teoride doğrudur. Çünkü Devlet'te bu ayırımın gerçekten yapılıp yapılmadığını denetleyen bağımsız bir birim yoktur.

Bâb-ı Âli'nin küçük konularda bile bu ayırımı yapabilmek için çabaları, Padişah'ın mutlak gücü karşısında sonuçsuz kalıyor. Türkiye için tek bir çare vardır: İyi bir yönetim. Böyle bir yönetim, mali konuları düzenine sokacak, orduyu kuvvetlendirecek ve İmparatorluğu siyasi ve mali açıdan bağımsız hale getirecektir"[30].

Bütün bu istenen sonuçlar ancak liberal bir Anayasa var olduğu zaman elde edilebilir. Tam bir yıkıntıdan ülkelerini korumak isteyen bütün gerçek Osmanlılar'ın, güçlerini hangi konuya yöneltmelerinin gerektiği ortadadır.

Bu olayın, Türkiye için bir de kendi saygınlığı ile ilişkilisi olduğunu eklemek gerekir. Ancak anayasal bir sistem; artık XX. yüzyılda ne izahı ne de kabul edilmesi mümkün olan; Avrupa Devletleri'nin onur kırıcı vesayetinden kurtulmanın da tek yoludur.

1869'da Saint-Marc Girardin şöyle yazıyordu: "Doğu sorununu azıcık olsun inceleyen herkes çok iyi bilir ki; yirmi yıldan beri, özellikle Kırım Sa-

---

28 - JULES LA BEAUME. *Le Coran analysé,* s: 774.

29 - *Schlesische Zeitung*'un dikkatini çekmek isteriz ki, anayasal bir sistem Türkiye'de hiçbir zaman kurulmamıştır. Çünkü 1876'da zorla Abdülhamid tarafından kurulan ve yine onun tarafından kısa bir süre sonra yıkılan rejim, anayasal sistemin benzeri değildir.

30 - *Schlesische Zeitung.* 17 Temmuz 1907.

vaşı ve 1856 Paris Anlaşmasından sonra; Doğu sorunu ciddi olarak hiç tartışılmamıştır. Doğu sorunu, aslında çeşitli Avrupa devletlerinin Türkiye'nin mirasından yararlanması ve karşılıklı hırsların bu miras paylaşımının nasıl olacağına karar vermesi sorunudur... Doğu sorunu bir başka deyişle; hangi Avrupa devleti, Doğu'ya ve İstanbul'a sahip olacak sorusunun yanıtı demektir. Avrupa için Doğu sorununun özeti budur. Boğazları gaspederek, Avrupa'nın dengesinin tahrip edilmesinden kimin yararı olacağı sorusunun yanıtı açıktır ve bu soru artık yanıtlanıp sona ermelidir, umudumuz budur. Bu şekilde tanımlanan Doğu sorunu yerine; artık Doğu'nun yararları ve geleceğinin, Avrupa'nın kontrolü ve gözleri altında iyi niyetle tartışılması sorunu gelmelidir"[31]. Birkaç yıl sonra, anayasanın tartışıldığı günlerde *Missions catholiques*'in muhabiri daha belirli bir tanım yapıyordu: "Doğu sorunu, Türk İmparatorluğu'nun Hıristiyanlarının, Müslümanlar ile aynı medeni ve siyasi eşitliğe sahip olmasından başka bir şey değildir. Bu eşitliğin yasal uygulaması için, Avrupa gerekli bütün garantileri sağlamalıdır"[32].

Otuz yıl geçti ve bu düşünce hiç olmadığı kadar haklı çıktı. Eğer liberal bir anayasanın dürüst bir uygulaması ile; medeni ve siyasi eşitlik; dinleri ve ulusları ne olursa olsun Osmanlı uyrukları arasında her yerde ve gerçek olarak var olursa; içteki Doğu sorunu ortadan kalkacaktır. Bu gerçekleşme ile Avrupalı güçlerin kontrol bahanesi -veya nedeni- de yok olacaktır. Bu da doğal olarak; Berlin Anlaşmasında ve diğerlerinde var olan; Türk hükümeti ve halkına güvenmezliğin ısrarlı bir belirtisini oluşturan maddeleri de geçersiz kılacaktır.

---

31 - *Missions catholiques*, 21 Kasım 1876.

32 - *Revue des Deux Mondes*, 15 Mart 1869. Konferans'tan bu yana Yunanistan ve Doğu sorunu.

HIRİSTİYANLAR ve ASKERLİK GÖREVİ

İmparatorluğun çeşitli halklarının, reformlarla ilgili genel beklentilerine, daha önce kısaca değinmemize rağmen; Hıristiyanlar'ı alakadar eden meseleleri incelemek için konuyu yeniden ele almak yararlı olacaktır.

Türk hükümetinin onlarla olan ilişkilerindeki tutumu, her zaman ve bugün de, hep fatihin fethedilene davranışı gibi olmuştur.

İstanbul'un alındığı günden beri; önce Rum Patrikliği, onu takiben Ermeni Patrikliği, onlara bir iç yönetimsel özerklik ve tam bir dini özgürlük veren ayrıcalıklar ve bağışıklıklar elde etmişlerdir. Bu ayrıcalıkları emniyet altına alan belgelere *Berat* denir. Her Patrik, patriklik tahtına çıktığı zaman, üst tarafında bizzat Padişah'ın tuğrası bulunan ve *böyle yapıla* şeklinde emredici bir tümceyi içeren bir yetki belgesi alır. Bu, bir yanda fatih ve diğer yanda patriği tarafından temsil edilen fethedilmiş Rum toplumu arasında üzerinde anlaşmaya varılmış bir akittir; hiç kimse, iki tarafın da rızası olmadan bu akite dokunamaz, değiştiremez, tadil edemez.

Bu ayrıcalıklar, her bir Hıristiyan toplumuna; onlar ortaya çıktıklarında veya fiili oluşmalarında verilmiştir.

Bir Osmanlı uyruğunun statüsü, inancının bağlı olduğu dinin yasalarına göre düzenlenir[1]. Bu statü, Sultanlar tarafından, Müslüman olmayan uyruklarına verilen bütün hakları özetleyen bir ilkeyi belirler ve bu ilkenin kendisi de, toplumun İslam'a uygun olan tanımının bir sonucudur[2].

---

1 - Bakınız: PELISSIE DU RAUSAS, *Le Régime des Capitulations dans l'Empire ottoman,* Paris, 1902-1905, cilt: 1, s. 431.

2 - Kont VAN DEN STEEN DE JEHAY, *De la situation légale des sujets ottomans non musulmans,* Brüksel, 1906, s. 12. Bu sorun üzerindeki en ayrıntılı yapıt budur. Bu kitaptaki pek çok yararlı bilgileri kullandık.

Osmanlı hükümeti aslında dini ve askeri bir hükümettir. Avrupa ile ilişkilerinin zorlaması sonunda, yavaş yavaş dış görünüş olarak sivil bir hükümet görünümünü almıştır; ama aslında dini kimliğini hep korumuştur[3], her zaman, dini yasalar büyük kısmı Napoléon yasalarından kopya edilen sivil yasaların önüne geçerler. Bu dini yasa (*Şeriat*), Müslüman ailesini tanımlar ve bu ailelerin bir araya gelmesi ile bir ulustan daha çok bir ümmet olan toplumu ortaya çıkarır.

Aynı bu sisteme -buna ümmet sistemi diyebiliriz- Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkları da tabidirler. Bu durumda, her patrik, kendi halkının dini reisi olduğu gibi ümmetinin de reisidir. Her ümmetin, masraflarını kendi karşıladığı kiliseleri, okulları, güçsüzler yurtları vardır[4]. Reaya (yani Gayrimüslimler), Araplar'ın gözünde dinin ayrılmaz öğeleri olan örgütleri, âdetleri, görenekleri ve yasaları ile birlikte dinlerini muhafaza ederler[5]. Böylece kendilerinin yasalarına göre yönetilirler[6]. Bu ümmetlerin herbiri bu andan itibaren Devlet içinde ayrı bir devlet gibi olur[7].

---

3 - Daha önce, bu konuda derinlemesine değişikliklerin olası olduğunu görmüştük.

4 - Bu durum Müslümanların, devletin gereksinimlerine katkıda bulunmasından bağışık oldukları anlamına gelmez. Onlar da çeşitli vergilerle bu katkıyı yaparlar. Vergilerin bir kısmı İslam dininin gereklerini yapmak için harcanan giderlere karşıdır.

5 - ARMINJON, *Etrangers et protégés dans l'Empire ottoman,* Paris, 1904, cilt: I, s. 6

6 - Bakınız: L. RENAULT, *Bulletin de la Société de Législation comparée,* 1875, s. 259.: "Müslümanların hak ve adalet kavramları bizimkilerden çok farklıdır; onlar için bu kavramlar dinin bir bölümüdür. Bundan dolayı da, egemenlikleri altındaki Hıristiyan nüfusa, dini ibadetlerini yapma izni verirler; onlar aynı zamanda yasalarını da yargıçlarını da eskisi gibi muhafaza ederler". Bu alıntıyı, FRANCIS REY, *La protection diplomatique et consulaire dans les Echelles du Levant et de Barbarie,* Paris, 1899, s. 4'te zikretmektedir.

7 - Osmanlı Devleti, uygulamada, bazen, bu ayrıcalıkları hiçbir önemi kalmayacak şekilde; tanımamazlıktan gelmektedir. 7 Kasım 1890 tarihli *Missions catholiques* dergisinde şu satırları okuyoruz: "Eski Adalet ve Din İşleri Bakanı, Cevdet Paşa, patrikliklerin etkisini yok etmek amacı ile, önce dini mahkemelerin (*Şeriat Mahkemeleri*) bütün kararlarının kesin olarak uygulanmasını emreden bir *irade*'nin çıkarılmasını teşvik etti. Şeyhülislam, hemen, bu *irade*'ye dayanarak, patrikliklerin haklarını çiğnemeye başladı. Örneğin, patriklikler tarafından verilen diplomalar ve yalnızca veraset hakkını yargılayıp usulüne uygun verilen miras hakkı, bağış, vasiyetler ve mal transferleri ile ilgili belgeler; bu mahkemeler karşısında artık hiçbir kıymet ifade etmez oldu. Daha sonra patriklikler tarafından onaylanan vasiyetnameler de birinci şeriat mahkemesi tarafından hükümsüz sayıldı. Patrikliklerin verdiği doğum, evlenme

Bu ayrıcalıklara sahip olduklarından dolayı, anayasal reformların kabulünde Hıristiyanların belli bir sakınca koymaları doğal, hiç olmazsa anlaşılabilir olmaz mıydı? Sık sık yerine getirilmeyen vaatler ile oyalandıkları halde -tıpkı Müslümanlar gibi- niçin en küçük bir endişe göstermediler? Her şeye

---

ve ölüm ilmuhaberleri de; şeriat mahkemelerinde; reşit olmayanların reşit olduklarını, doğrudan akraba olup bunun sonucu varis olanların, doğrudan akraba olmadıklarını dolayısıyla varis olamayacaklarını söyleyen yalancı tanıkların ifadeleriyle değiştirildi. Bu mahkemeler Hıristiyanların evliliklerinin yasal olup olmadığına karar verecek kadar ileri gittiler. Patrikliklerin, noter akitlerine rağmen mülk edinme hakkını tanımamazlıktan geldiler. Diğer taraftan Cevdet Paşa'nın yönettiği Adalet Bakanlığı, eski Sadrazam Said Paşanın başlattığı Hıristiyan karşıtı çirkin siyaseti körükörüne izleyerek; *berat*'lardaki çok açık maddelere karşın patrikliklerin kiliseye değgin bağışıklıklarını birer birer tanımamaya başladı.

Katolik Ermeni Patrikliği de bu zulümlerden kurtulamadı. Katolik Ermeni Patrikliği'nin bazı emlâki üzerinde Evkaf'ın (Müslüman dini vakıflarını yöneten bakanlık) yasaları çiğnemesi sonucu, 30.000 Frank'lık bir kayba uğradıkları konusunda inanca veriliyor. Patrik, çok etkin bir şekilde Sadrazam'a bilgi verdi, ama Şeriat yasalarına o karışamazdı; Bâb-ı Âli'nin müdahelesi bile bu büyük kayba engel olamadı.

İmparatorluk'taki çeşitli mezheplere bağlı katoliklere karşı yapılanlar da Rum ve Ermenilere yapılanlar kadar ölümcül idi. Patrik Azaryan, çeşitli bakanlıklara raporlar ve notlar sundu ve sözlü olarak Cevdet Paşa'nın politikasının üzücü etkilerini belirtti. Hıristiyanlar'ın genel bir hoşnutsuzluk içinde olduklarını gösterdi ve hükümetin yararının da, eski ayrıcalıklar ve bağışıklıklar içinde patriklikleri bütünleştirilmesinde ve onları Muhammed'in yasalarına uymak zorunda bırakmanın açık adaletsizliğini yok etmekte olduğunu anlattı".

Çevirenin notu:

Kanımızca bu satırları alıntılıyarak Fesch, büyük bir hukuk bilgini olan Ahmed Cevdet Paşa'ya haksızlık yapmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa'nın asıl amacı, İmparatorluğun başına en büyük belaları getiren "çok hukukluluk" sisteminden ülkeyi kurtarmaktır. Fesch'in de vurguladığı, bütün Osmanlı uyrukluların ülkede herkes için geçerli tek bir yasa ile yönetilmesinin yolunu açmak istemektedir. Ama bunun karşısına çok hukukluluğun kendilerine getirdiği yararlardan faydalananlar çıkmaktadır. Bunlar azınlıkların dini liderleri olduğu gibi, ülkede tek hukukluluk tam anlamıyla işlerse kapitülasyonların hukuki ayrıcalıklarının kaldırılmasından korkan Avrupalılar ve kendi özel statülerinin bozulacağından korkan Müslüman din adamlarıdır. Ahmed Cevdet Paşa, Şeriat yasaları ile sivil yasaları meczeden Mecelle'yi hazırlayan komisyonun başkanıdır. Burada en büyük itirazları ulemadan görmüştür. Bu bakımdan Ahmed Cevdet Paşa'yı mevcut hakların gasıbı gibi göstermek yanlıştır. Patrikliklerin özellikle miras işlerinde çevirdikleri dolaplar, bir çok kez cemaatlerinde isyanlara neden olmuş, bu isyanlar bölünmelere kadar gitmiştir. Bu konuda Taha Akyol'un "Medine'den Lozan'a, İstanbul 1996" adlı kitabında ilginç ve ayrıntılı bilgiler vardır.

karşın heyecanlarının büyük, sınırsız olduğu gibi art fikirsiz olduğu; bu kez, Anayasa'nın buyruğu olan eşitliğin gerçekten uygulanacağı umudu içinde oldukları görüldü.

Buna karşın, kısa bir süre sonra, Anayasa'nın kendilerine getirdiği yükümlülüklerden biri olan askerlik görevini reddetmelerinin nedenleri ne idi?

Hıristiyanlar'ın aslında bir lütuf değil de aşağılayacı bir niteliği olan ayrıcalıklarından biri de askerlikten muaf olmaları, daha doğrusu bu görevden çıkarılmalarıdır[8]. Buna karşılık kişi başına tahakkuk eden ve *cizye* veya *haraç* denen bir vergi öderler[9]. Ubicini, bu uygulamanın, reformlarla ilan edilen ırklar arasındaki eşitlik ilkesi ile uyuşmadığını ve dahası askerlik mükellefiyetini yalnızca yüklenen Müslüman uyrukların, tükenip fakirleşmeleri gibi ciddi bir sakıncası olduğunu söyler. 1847'de Rum denizcileri, Osmanlı Bahriyesi'nde askere alındılar. Bu girişim başarı kazanınca, Bakanlar Kurulu, 1850 yılı

---

8 - Bu konu üzerine şu eserlere bakılabilir: DRIAULT, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours,* Paris 1898; ENGELHARDT, *La Turquie et le Tanzimat,* Paris 1882-84; MORAWITZ, *Les Finances de la Turquie,* Paris, 1902; WERNEY et DAMBMANN, *Les puissances étrangères dans le Levant,* Paris, 1900; VAN DEN STEEN DE JEHAY, *daha önce sözü edilen yapıt*; UBICINI et PAVET DE COURTEILLE, *Etat présent de l'Empire ottoman,* Paris 1876.

9 - Bu vergi adam başına yılda 8,5 Frank'a kadar yükselir. Gayrimüslimler, onbeş yaşından yetmişbeş yaşına kadar bu vergiyi vermek zorundadırlar; bütün askeri sorumluluklardan muaf olan İstanbul doğumlular bu vergiyi vermezler. 1313 yılı bütçesinde (1897-1898), vilayetlerin askerlik bağışıklığı vergisi tutarı 886.210 Türk Lirası olmuştur. Bu meblağ içinde, Müslümanlar'ın üç yıllık askeri hizmet görevi yerine, beş ay olarak azaltılmış ve evinin bulunduğu yere en yakın askeri birlikte bu görevi yapabilmek için ödedikleri ortalama 50 Lira (1.150 Frank) olan bağışıklık primleri de (13-25 Kasım 1303, 1886 tarihli askere alma yasasının 118-120 maddeleri) dahildir. Bakınız: VAN DEN STEEN DE JAHEY tarafından sözünü ettiğimiz eserde alıntı yapılan, MORAWITZ'in yapıtının s. 68, 77 ve 125.

Çevirenin notu:

Askerlik muafiyeti dolayısı ile alınan verginin Fesch'in söylediği gibi "cizye" ve "haraç" denilen vergilerle bir alakası yoktur. Cizye, diğer Müslüman devletlerde de olduğu gibi, Osmanlılar'ın da Gayrimüslimlerden kişi başına aldığı; can güvenliğini, dini serbestliğini güvence altına almanın karşılığı olan bir vergidir. Haraç ise gayrimenkul vergisidir (MEHMET ZEKİ PAKALIN, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, cilt: I, s: 297 ve 734).

Cizye vergisi Tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır. Fesch'in söz ettiği verginin adı "bedel-i askeri" idi. Fesch'in belirtmediği bir husus ta; devlet hizmetinde çalışan Gayrimüslimler ile papazlardan da bu verginin alınmamasıydı.

içinde yürürlüğe girmesi için bir yasa taslağı sundu. Buna göre reaya, kara ordusunda da görev yapacaktı ve bunun doğal sonucu askerlik bedeli vergisi kaldırılacaktı. Öneri doğru bir öneriydi ama bu yasanın iki doğal sonucu göz önüne alınmamıştı; bu göz önüne alınması gereken hususlardan biri ordu içinde terfilerin nasıl yapılacağını belirleyen bir yasanın çıkarılması; ikincisi din farkı gözetilmeksizin herkesin ordudaki bütün rütbeleri alabilmesiydi. Hükümet çok kökten değişiklikler olarak gördüğü bu ölçüler karşısında duraladı. Hıristiyanlar da kendi yönlerinden askerlik hizmetine karşı çok soğuk davrandılar. Sonuçta yasa taslağı işlemedi.

18 Şubat 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun'nun 17. maddesi aşağıdaki düzenlemeleri içeriyordu:

"Görevlerin eşitliği, hakların eşitliğini getirdiği gibi; vergilerin eşitliği de yükümlülüklerin eşitliğini getirir. Hıristiyanlar veya Müslümanlık dışı diğer inanıştaki uyruklar, eskiden de belirlendiği gibi, Müslümanlar kadar, askerlik görevini yerine getirmekten mutlu olmalıdırlar. Bu görevi başkasına devretme veya para ile kısa askerlik yapma ilke olarak kabul edilmiştir. Hıristiyan veya Müslümanlık dışı diğer inanışlardaki uyrukların ordu hizmetlerine kabulünün bütün yöntemini gösteren bir yasa mümkün olan en kısa sürede yayınlanacaktır".

Ancak bütün bu yazılanlar kâğıt üzerinde kaldı ve Fuad Paşa da bunu kabul etmek zorunluluğunu duydu[10]. Reaya, orduda görev almamayı sürdürdü[11].

---

10 - 25 Mayıs 1867 tarihli Bâb-ı Âli'nin Londra, Paris ve diğer merkezlerdeki temsilcilerine gönderdiği genelgesinde bu 17. madde hakkındaki görüşlerini şöyle anlatıyordu: "Aslında, Osmanlı ordusuna Gayrimüslim uyrukların kabulü, yalnızca Gayrimüslim uyrukların askerlik görevine karşı duyduğu soğukluktan gelen bir engelle karşılaştı. Ama bu engeli aşmak kararında olan ve alınan kan vergisinden dolayı, Müslümanların yararına olan uygulamanın devam etmesini istemeyen hükümet, bugün için Gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda istihdamının yollarını aramaktadır. Bu yollar içinde, gönüllü olarak orduya yazılmayı teşvik etme ve Gayrimüslim uyruklar arasında hâlâ süregelen şüphe ve soğuklukları giderici diğer koşulları hazırlama da vardır. Bunun ötesinde, Osmanlı ordusunda karışık yani Müslüman ve Hıristiyanlar'dan oluşan iki Kazak alayı da bulunmaktadır".

11 - Bugün bile Almanya ve Rusya'da; Yahudiler subay kadrosundan atılmamakta mıdır? *Çevirenin notu:*
Fesch, bu uygulamadan Fransa'yı ayırmış gözüküyor ama bu satırları yazdığı 1907 yılından 13 yıl önce başlayıp ancak 1906'da kısmen sonuçlanan Dreyfus davasını

Bu kez anayasal reformlar gündeme geldi.

Midhat Paşa, Müslüman olsun olmasın bütün Osmanlılar arasında haklar ve görevler açısından kesin ve gerçek bir eşitlikten yanaydı. Bu fikrini kabul ettirebilmek için biraz eski fikirlerin yandaşları, pek çok da Abdülhamid ile savaşmak zorunda kaldı. Eski fikirlerin yandaşlarına karşı büyük ölçüde başarı kazandı; ama Padişah tarafından yenilgiye uğratıldı ve yok edildi.

Anayasa'yı hazırlayan komisyonda bu konu üzerindeki görüşmelerinde, Gayrimüslimlerin orduya kabulü kesin olarak kabul edildi.

Bu konuda, *Temps* muhabiri şu aşağıki satırları gazetesine gönderdi: "Müslümanlar, yüzyıllar boyunca Hıristiyanlar'a zulüm yaptıklarının çok iyi farkındalar. Bu nedenle Hıristiyanlara silah vermekten çekiniyorlar; haksız da sayılmazlar[12]. Bu konu konuşulurken, Gayrimüslimlerin orduya kabul edilmesi gerektiğinde; onların subay olarak terfilerinin sınırlı olması koşulunda herkes hemfikirdir. Hiçbir Müslüman, bir Hıristiyanın general veya mareşal olmasını kabul edememektedir. Birçok kişi reayanın tabur komutanı veya bilemediniz albay olmasını kabul edebilmektedir. Ne olursa olsun, komisyonun, Hıristiyanlar için kabul edebileceği son rütbe albaylıkla sınırlanmaktadır. Komisyon'a, anayasal bir rejimin ilkesi vatandaşlar arasında hak ve görevlerin eşitliğidir diye ne kadar söylense de, bu sözler sağır

---

unutuyor. Sırf Yahudi olduğu için Almanya'ya casusluk yapmakla suçlanan; hiçbir kesin kanıt olmamasına karşın Atlas Okyanusu'ndaki Şeytan Adası'na sürülen; suçsuzluğu belgelenmesine karşın uzun yıllar tekrar muhakeme edilmeyen ve sonunda Cumhurbaşkanı tarafından affedilme yoluna gidilerek, yasal haklarının alınmasına mani olunan Yahudi Yüzbaşı Dreyfus örneği, uygar(!) Fransızlar'ın çifte standartlarına bir örnek teşkil etmiyor mu?

12 - *Temps* gazetesinin muhabiri, aldıkları silahları, ordudaki silah arkadaşlarına karşı kullanabileceklerine inanmakla Hıristiyanlar'a hakaret ettiğinin farkında değil mi?
Çevirenin notu:
Üzülerek söylemek gerekiyor ki bu konuda haklı çıkan Paul Fesch değil, Temps gazetesinin muhabiri olmuştur. I. Dünya Savaşında yedek subay ve er olarak Türk ordusunda görev alan Ermeniler, özellikle Doğu Anadolu'da silahlarıyla birlikte kaçarak, savaşmaları gereken Rus ordularına sığınmışlar ve eski silah arkadaşlarına, kendilerine emanet edilen silanlarla saldırmışlardır. Rus orduları ile Erzurum, Van ve benzeri illerimize girmişler ve Türk mahallelerini yakmışlardır. Örneğin bugün Van'da "Eski Van" diye adlandırılan ve hâlâ virane halindeki mahal; Van ilinin Türk mahalleleridir ve maalesef kenti işgal eden Ruslar tarafından değil, bu kaçak Ermeniler'in öncülüğünde yerli Ermeniler tarafından yakılmıştır. Bu olayların sonucu da, Ermeni ulusu için büyük üzüntülere yol açan "Ermeni tehciri" olmuştur.

duvarlara çarpıp kalmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, hükümetin vereceği ödün ancak bu kadardır"[13].

Netice itibariyle komisyonun özgürlük anlayışı buraya kadardı. Fakat unutmayalım ki, komisyonun görevi danışmanlık olup, kararları kesin değildi. Son sözcüğü Padişah söyleyecekti.

Yürürlüğe giren Anayasa'da bu konuda müsbet bir şey kesin olarak ilan edilmemişti, ancak herkes için askerlik görevi ilkesi, üstü kapalı olarak iki maddedeki ifadelerden çıkarılıyordu. 2. maddede İstanbul'un "İmparatorluğun diğer kentlerine göre, ne bir ayrıcalığı ne de kendine özgü bir bağışıklığı olmadığı" vurgulanıyordu.

Gregoriyen Ermeniler'in Patriği Ormanyan

Bu şekilde, başkentte doğan Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı uyruklarının yararlandıkları, askerlik görevinden bağışıklık kaldırılmış oluyordu[14].

17. madde ise şunları söylüyordu: "Bütün Osmanlılar yasa önünde eşittirler. Din ayırımı yapmaksızın onlar aynı haklara sahip ve vatana karşı da aynı görevlerle yükümlüdürler". Bundan çıkacak sonuç ta askerlik görevini herkesin yapacağı idi.

Bu açıklığa karşın, Hıristiyanlar, askerlik görevi yapmayı reddettiler.

Bu durumda onlar, vatan sevgisi olmamakla suçlanabilirler mi? Hayır. Avrupa güçlerinin konferansına verilecek yanıtı konuşmak üzere davet edi-

---

13 - *Le Temps*, 25 Kasım 1876.
Çevirenin notu: Daha önce de belirttiğimiz gibi, muharip sınıflarda değil ama, yardımcı sınıflarda özellikle askeri doktorlukta paşa rütbesini alan Gayrimüslimler vardır. Müşavir olarak orduda çalışan yabancı Gayrimüslimlere de bu rütbe verilmiştir.

14 - Buradaki bağışıklık, Müslümanlar için askerlik görevini yapmamak, Gayrimüslimler için "bedel-i askeri" vergisini vermemek demekti.

len bütün cemaatlerin seçkinlerinin katılımıyla yapılan toplantıda bunun böyle olmadığı görüldü. Toplantıya başkanlık eden Midhat Paşa, konuşmaları şöyle noktaladı: "Bu toplanan meclis, tek bir adam gibi ayağa kalktı ve anlatılamaz bir heyecan ile, vatana canını ve malını feda etme arzusunu gösterdi".

Temps gazetesi muhabiri bize bu toplantıda olan bitenleri şöyle anlatıyor:

"Hıristiyanlar Türkler'den daha heyecanlı idiler. Osmanlı Üniversitesi Rektörü ve Galatasaray Lisesi Müdürü Sava Paşa söz aldı. O, bir Rum reaya idi. Sava Paşa, hükümetin tutumunu onayladı; Anayasa'nın uygulanması ile artan heyecanları dile getirdi. Yine Rum olan ve Danıştayda görev yapan İkiadis Efendi, aynı şekilde konuştu. Evrensel Rum Patrikliği delegesi Metropolit Cyzique, iki hatibin sözlerine katıldığını belirtip, Anayasa'nın maddelerinin uygulanması koşuluyla Rum halkının sadakat duyguları konusunda söz verdi".

Bu konuşmalardan sonra Antihassunistler'in* metropoliti Enficiyan söz aldı:

"Atalarımızın kemikleri beş yüz yıldır müşterek vatanımızın topraklarında dinleniyor. Bizim ilk görevimiz, bize miras kalan bu toprağı korumaktan ibarettir.

Ölüm doğal bir yasadır. Tarih bize, eskiden beri büyük veyahut küçük birçok devletin yeryüzünden silindiğini gösteriyor.

İmparatorluğumuzun sürekliliğinin bugünlere kadar devam etmesine izin veren Tanrı'nın kararına şükürler olsun. Ancak, kahramanca ölüp gitmekle; olaylara katlanmak arasında büyük bir fark vardır. Gerçekten de, eğer bir kurşunla ölmek bizim için mukadder bir sonuç ise; o zaman bu kurşunu kaçarken sırtımızdan yemek yerine, göğsümüzden yemek şerefinden vaz geçmemeliyiz".

Onun nutkunun en çarpıcı ve mantıklı bölümü ise şu sözleri idi:

"Eğer siz bu savaşı bir din savaşı gibi görürseniz, devlet bundan kaybeder. Aksine, Anayasa'yı içtenlikle uygularsanız, bütün Hıristiyanlar sizinle birlikte olur".

Nutkunu şöyle bitirdi:

---

* - *Bir Ermeni dini cemiyeti veya mezhebi (Çevirenin notu).*

Haydarpaşa'da karaya çıkan acemi askerler

"Sonuç olarak şunu söylemek istiyorum. Konferansın bütün önerilerinin kesinlikle reddedilmesi fikrine katılmıyorum. Vatanımızın haklarını korumak için, bütün fedakârlıkların yapılmasından yanayım; ama bu arada bugünkü olaylar sonucunda vatanımızın içinde bulunduğu durumu düzeltebilmenin çarelerini aramamız da gerekmektedir. Ey Osmanlılar, Allah, şereflerine olduğu kadar görevlerine de düşkün olan halklarımızı korusun; dualarını kabul etsin"[15].

Bu yurtsever önerilere, Abdülhamid, askeri okullara Hristiyanların girmesini reddederek yanıt verdi[16]. Sonra da iğrenç bir tutarsızlık sergileyerek ve "Eşit hakların eşit görevler yüklediğini" ileri sürerek; Hıristiyanlar'ı askere çağırdı.

O günlerde ortalık kaynıyordu. Bosna Hersek'teki isyandan sonra, bir taraftan Sırbistan ve Karadağ ile Türkiye arasında savaş başlamış, bunu takiben de sahneye Rusya çıkmış ve Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.

---

15 - *Le Temps*, 26 Ocak 1877.

16 - Bu olay, daha önce de değindiğimiz gibi, Midhat Paşa'nın istifası ve sürgüne gönderilmesinin nedeni olmuştur.

İşte tam bu anda Abdülhamid, Hıristiyanlar'ı hiç te hazır olmadıkları bir yükümlülüğü yerine getirmeye çağırıyordu. Onlar da bunu istemiyorlardı.

Lübnan Patriği Hoyeck

Bu ret kararlarını ilk önce dini ilkeler açısından incelersek; Hıristiyanlık'ta müşterek vatanın korunması için imansızlar veya putperestler diye tanımlanabilecek bir ordunun saflarında, Hıristiyanlar'ın çarpışmasına mani olan teorik bir engelin olmadığını görürüz. Bu iman açısından nazik sorun daha Hıristiyanlığın ilk günlerinde ortaya çıkmıştı. Bu konuda hiç şüphesiz iki düşünce vardı. Uzlaşmacı olmayan ilk düşünce, Hıristiyanlık öğretisinin askeri yaşama uygun olduğunu yadsıyordu; olaya daha uyumlu yaklaşan ikincisi, putperest imparatorlara Hıristiyanların hizmet etmesine izin veriyor ama putlara tapmakla ilgili bütün törenlere katılmalarını yasaklıyordu. Her zaman geçerli olan bu ikinci düşünce tarzı olmuştur[17].

Türkiye'de Ortodoks ve Katolik Arnavutlar Osmanlı Ordusu'nda[18] ve Rum gemiciler, Osmanlı Bahriyesi'nde sık sık görev yapmışlardır. Reddet-

---

17 - Bakınız: L'abbé Emile BEURLIER, *Les Chrétiens et le service militaire pendant les trois premiers siècles*, Paris 1892.

18 - Güney Arnavutluk'taki ve *Breg-Deti* diye anılan Ortodoks Arnavutlar, Bâb-ı Âli'nin birliklerinde her zaman görev yapmışlardır ve yurttaşları gibi cesaretleri ile ayrı bir ün kazanmışlardır. Daha sonraları onlar özel olarak kıyıların korunması ile görevlendirildiler. Katolik Arnavutların önemli aşiretlerinden biri olan Mirditler, "Kırmızı bir çerçeve içinde beyaz bir fon üzerinde, ışınları belirgin bir kırmızı güneş" şeklindeki bayrakları altında savaşırlardı. Onlara kendi şefleri komuta ederdi ve papazları da beraber olurdu. Bu hizmetlerine karşılık, Sultan, onlara hükümete verecekleri aşar üzerinden yıllık yüz yük (10.000 kilo civarında) mısırı almaları izni vermişti. Bugün bile, sorumlulardan bu miktar mısırı veya parasal karşılığını alırlar. Fakat ne Ortodokslar

me nedenleri çözülemez bir dinsel ilkeye dayanmadığına göre; Hıristiyanlar'ın başka haklı nedenleri olmalıydı. Bunlar nelerdi?[19]

Biraz önce nutuklarından söz ettiğimiz bu cemaatlerin sözcüleri; Osmanlı İmparatorluğu tarafından dindaşlarının fedakârlığı isteniyorsa yapılması gerekenlerin altını itina ile çizerek belirtmişlerdi. Bunlar, Sultan'ın kişisel olarak, Anayasa'da yazılan eşitliği tam olarak ve gerçekten uygulaması ve savaşın bir din savaşı gibi algılanmamasıdır.

Halbuki Abdülhamid'in kötü niyeti ortaya çıktı. O, bu niyetini gizlemek için en küçük bir çaba göstermedi. Yayınladığı bütün iradeleri ile Anayasa'yı çiğnedi[20]; ve onu işe yaramaz bir kâğıt parçası haline getirdi; artık Anayasa fiilen yoktu. Hıristiyanlar için bu Anayasa da işe yaramayan eski Hatt-ı Hümayun'lar gibiydi.

En çarpıcı olan başka bir durum ise her yerde yapılan *Kutsal Savaş* çağrılarıydı. Bu konuda *Vakit* gazetesi en çarpıcı sözlerle şöyle yazıyordu:

"Bizim hatamız nedir?

Artık bunda hiçbir şüphe kalmadı. *Tek suçumuz Müslüman olmamızdır.* Doğu sorunu gerçeği gözden kaçırmak için bir bahane olup; *Bugünkü savaş, İslamiyet'e karşı Bir Hıristiyan Haçlı seferinden başka bir şey değildir.*

Hayal kurmayalım. Hıristiyanlığın gerçekten de, uygarlığın en yüksek derecesine eriştiğini kabul etmekle birlikte; iyice bilelim ki; bu haçlı zihniyetini onlar da yadsıyamazlar.

Avrupa'nın, İspanya'da, Hindistan'da ve diğer yerlerde işledikleri Müslüman kıyımı suçundan dolayı yüzü kızarmaz. Halife Ömer'in ve Sela-

---

ne Katolikler kesin bir şekilde düzenli birliklere katılmamışlardır. Bakınız: DEGRAND, *Souvenir de la Haute-Albanie*, Paris, 1901, s: 169; VAN DEN STEEN DE JEHAY, *adı geçen eser*, s: 414.

19 - Biz burada çeşitli cemaatler arasında herhangi bir ayırım yapmıyoruz; hepsi bu konuda dayanışma halindeydi; bu nedenle biri için söylediğimiz, diğeri için de geçerlidir.

20 - "Abdülhamid'in yönetimi altında, Hıristiyanlar, Müslümanlar ile eşit haklardan yararlanmak bir yerde kalsın; sahip oldukları azıcık ayrıcalıkları bile kaybettiler; Hıristiyanlar'ın durumlarının düzeltilmesi sorunu yirmi yıl geriledi." (*Missions catholiques*, 21 Aralık 1877).

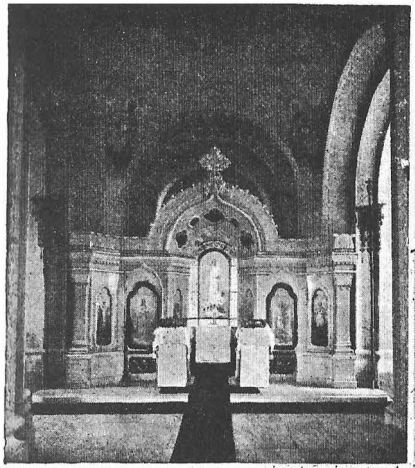

haddin-i Eyyubi'nin Kudüs'e girişlerinde Hıristiyanların yararlandığı insanca davranışları unuturlar. İstanbul'u aldığı zaman, Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı iyiliklerin anısı unutulmuştur. Hıristiyanlar bize bağnaz diyecek kadar yüzsüzdürler ve şimdi onların bizi yeryüzünden atmak için üstümüze yürüdüklerini görüyoruz.

Galata ve Yeşilköy'deki Rus Anıtları

Evet biz, Haçlılar ile karşı karşıyayız. İslam'ın inananları, Haçlılara aynı tonda yanıt vermeyi pekâlâ bilirler ve bu yanıt, ileride hem tarih hem adalet tarafından anlayışla karşılanabilir. Fakat, inananları arasında olmaktan onur duyduğumuz din ve bizim uygarlığımız; bu kötü yolda Hıristiyanlığı izlemekten bizi men ediyor.

Ama, islam'ın da anlatılması olası olmayan çok önemli güçleri olduğu da unutulmamalıdır.

Halife, bu güçleri harekete geçirmeye zorlanmamalıdır. Onun için bu gerçeği göz ardı etmemeleri hususunu hatırlatıyoruz. Avrupa aldanmasın. Çünkü hatası çok kötü sonuçları beraberinde getirecektir ve iki, üç yüzyıl gözyaşlarını silmeye yeterli olmayacaktır"[21].

---

21 - *Temps* tarafından 26 Mayıs 1877'de alıntılanmıştır.

Klişe *Missions catholiques*
Katolik Ermeniler'in Patriği Sabahyan

Hükümet bu çok sert eleştirileri önledi, ama bu düşüncelere karşı bir kınama söz konusu olmadı; zaten kendisi de bir süre sonra, yüzüne takmış olduğu maskeyi nobran bir görüntü ile indirdi. Çünkü Padişah'ın bütün iradeleri ve hükümet kararnameleri kutsal savaş adına yayınlanıyordu[22].

22 - "Başkentin Müslümünlarından oluşan bir birliğe bayrak verildiği gün, Padişah adına okunan nutukta, özellikle İslamiyet'in karşı karşıya olduğu Rus istilası tehlikesinden söz ediliyor; ümmetinin aşağılanmasına izin vermeyecek Muhammed'in koruyuculuğu umutları belirtiliyordu. Bayrağın üzerinde de bilinen şu cümle yazılmıştı: "Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed onun peygamberidir". Bu birliğe gönüllü olarak katılan birkaç Hıristiyan, böyle bir bayrak altında çarpışmayacaklarını söylediler." (*Missions catholiques,* 1 Şubat 1878).

Bu koşullar altında, Hıristiyanlar'ın askere alma yasasına uymayı reddetmeleri anlaşılabilir.

Rum ve Gregoriyen Ermeni Patrikleri, 1856'dan beri, Hıristiyanların "askerlik bedeli"ni ödemek yerine bu görevi yerine getirmek istediklerinin gözlemlendiğini belirttiler. Osmanlı hükümeti onların bu isteklerini çeşitli bahaneler ileri sürerek kabul etmedi*. Aslında gerçek neden, bir Hıristiyan orduya güvenememekti. Patrikler; bu durumda, çok şiddetli geçeceği belli bir savaşın patladığı bu anda Hıristiyanlar'ı askere almayı istemek; onları bir kıyıma bile bile sürmeyi istemekle eşanlamlıdır diye ilave ediyorlardı[23].

Onlar ne silah taşımaya alışıktırlar ne de bunu öğrenmek için yeterli zaman vardır[24]. Dahası, Anayasa'nın bütün iddialarına karşın, sivil ve politik eşitliklerden hâlâ yararlanmamaktadırlar. O zaman, Anayasa ve Hatt-ı Hümayunlar'a karşın onlara, fethedilmiş ve aşağılık bir ırk gibi bakan bir hükümeti, kendilerinin olmayan bir vatanı, gitgide halifelik makamına dönen ve Hıristiyanlık karşıtı eğilimlerini açıklayan ve Hıristiyanlara Abdülaziz dönemini aratan bir tahtı savunmak için; niçin hayatlarını versinler[25].

---

* - *Olayın böyle olmadığını, Paul Fesch'in daha önce yazdıkları ile 10 numaralı dip notundaki bilgiler doğrulamaktadır. Hıristiyan azınlıklar açıktan açığa Osmanlı ordusunda görev yapmamak için bahaneler yaratmaktadırlar. Bu konudaki düşüncelerimizi ve Paul Fesch'in de çifte standart kullanmaktan kurtulamadığının delillerini bölüm sonundaki notumuzda vereceğiz (Çevirenin notu).*

23 - Ermeni gazetesi *Manzume-i Efkâr* şöyle diyordu: "Ermenilerin aldığı eğitim onları hiçbir şekilde askerlik mesleğine hazırlamadı; silah kullanmayı ve öldürmeyi bilmezler; bu koşullarda onları savaş alanına göndermek koyunları mezbahaya göndermek demektir." 1 Haziran 1877 tarihli *Temps* gazetesinde alıntılanmıştır.

24 - Bu ırklara özgü bir korkaklık sorunu değildir. Ermeniler de diğerleri kadar iyi asker olabilirler. Bunun örnekleri o dönemde de görülmüştür. Üç Ermeni-Rus general Mélikoff, Lazaref ve Der-Şugasof, Muhtar Paşa'nın ordusuna en çok zararı vermişler ve Kars'ı zaptetmişlerdir.
Çevirenin notu: Paul Fesch, bu dipnotunu vererek, Osmanlı Ermenileri'nin, Osmanlı ordusunda çarpışmak istememelerinin asıl nedenini, kendi istemese de göz önüne bütün çarpıcılığı ile sermektedir.

25 - Kumkapı'daki Patriklik'te bir araya gelen Ermeni Büyük Kilise Konseyi, çok hararetli geçen bir toplantıdan sonra aşağıki sonucu onayladı: "Bugünkü savaş nedeniyle, Ermeniler'in askere alınması yersiz olacaktır".
Bu reddedişin dayandığı bellibaşlı noktalar şunlardı:

Önemine karşın tamamını burada yayınlayamayacağımız *Néologos* gazetesindeki bir makale; bu sorunda mevcut olan içinden çıkılamaz güçlükleri, Hıristiyanların askere alınmaya karşı isteksizliklerini, hükümetin kötü düşüncelerini bize çok ayrıntılı olarak anlatmaktadır[26].

"Bu kez, Hıristiyanlar'ın sorunlarını halletmek için Türk hükümetinin vaatlerinin gerçekleşeceğine nihayet inanılmaktadır. Artık Anayasa'nın, ortalık karışınca Bâb-ı Âli'ye geçici ve kolay bir hareket serbestliği veren, ona benzer eski Hatt-ı Hümayunlar gibi kâğıt üzerinde kalmayacağı anlaşılmıştır. Bu durumda Hıristiyanlar, Müslüman vatandaşların yerine getirdikleri savunma görevini, yukarıda vurguladığımız bekleyişleri sonucu, kolaylaştırmak için barışsever bir tutum içinde olmak zorundadırlar.

"1- Gerçekten de, ne sivil yaşamda, ne siyasi yaşamda, ne mahkemelerin önünde; Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında gerçek bir eşitlik mevcut değildir. Bu durum, "temiz bir su bile, bir Gayrimüslim semtinden geçerse pis olur" diyen bir Türk atasözünde özellikle belirgin hale gelmektedir. Böylece bu eşitliği elde edemeyen ama ağır bir yük altına sokulmak istenen bir cemaat; çok yakın ve kesin olan bir tehlikenin kapıyı çaldığı bir anda bu yükümlülüğü kabul edemez.

2- Hatt-ı Hümayunlar tarafından ilan edilen din ve vicdan özgürlüğü muvacehesinde, Kilise konseyi dindaşlarını, İslam adına kutsal olduğu ilan edilen bir savaşa katılmaya zorlayamayacağını beyan eder.

3- Gregoriyen Kilisesi, Ermeniler'e de ait olduğu ısrarla yadsınan bir vatanın ve düşman bir dinin savunulması için kılıç çekilmesini inananlara yasaklar. Vakıf uygulamalarına göre, Gayrimüslimler, toprağın sahibi değil yalnızca kiracısı veya işleticisi olduğundan, bu topraklar Ermeniler'e ait değildir. Kendilerinin olmayan bir vatan ve mallar için, kanlarını dökemezler." *(Le Temps,* 3 Ocak 1878).

15 Şubat 1878'de *Missions catholiques*'in muhabiri "bu raporu, bütün Hıristiyan cemaatleri hararetle onayladılar" diye yazdı. Aynı sayıda bu dergi, Ermeni Patrikliği'nin bu açıklamasının tam bir metnini yayınladı.

Çevirenin notu:

Okuyucuların dikkatini; savaş arifesindeki bir ülkede, azınlık mensuplarının ne kadar sert bir dille, uyruğu oldukları devleti eleştirdiklerine çekmek istiyorum. Bu eleştirilerinde atasözleri gibi, yüzyıllardır uygulanan ve bu azınlıkların mal mülk sahibi olmasına, bunları mirasçılarına intikal ettirmesine hiç engel olmayan Vakıflarla ilgili bir genel hüküm gibi (bu hüküm Müslümanlar için de geçerlidir) sudan nedenler ileri sürmeleri ise ayrıca çok ilginçtir. Asıl ilginç olansa, Osmanlı hükümeti ve despot(!) Abdülhamid'in bütün bu beyan ve açıklamalar karşısında hiçbir cezai uygulama yapmamasıdır.

26 - *Le Temps*, 9 Haziran 1877.

Bu Hıristiyanlar'ın tek yükümlülüğüdür. Bunu, yalnızca bugünkü durumdan memnun olduklarını belirtmek için değil, mutlu bir geleceğe olan umutlarını da göstermek için yapacaklardır.

Türkiye Hıristiyanları üzerinde onları koruma hakkı olduğunu iddia eden Avrupalı güçlerden birinin, ezilenler adına silahı eline aldığı an geldi çattı. Bu resmen gelinen nokta; Avrupa için, Türkiye için, ama özellikle Doğu'nun Hıristiyan halkları için çok ciddi sorunları içermektedir.

Bazı Avrupa Devletleri Rusya'nın davranışını kınadılar; ama diğer taraftan, Rus hükümetinin savaş bahanesi olan istekleri, yani Hıristiyanlar yararına olan istekleri; bütün devletler destekliediler ve onayladılar.

Türk hükümeti de, bizzat ilke olarak, bu isteklerin yasal ve haklı olduğunu kabul etti. Bir yabancı müdaheleyi ancak kendisinden istenen garantileri vererek önleyebilir. Diğer taraftan, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında tam ve mükemmel bir eşitliği gerçekleştirmek amacı ile bir büyük reform kararnâmesi de çıkardı.

Şimdi, bu savaşta Hıristiyanlar'ın durumu nedir ve görevleri ne olmalıdır; bunu inceleyelim. İşte vardığımız sonuçlar: "Hıristiyanlar, bazı noktalarda Ruslar'a güvenmemelerine karşın; Avrupa'nın da desteğini kazanmış programlarından sapmadıkları sürece, onlara karşı silah kullanamazlar. Çünkü, Hıristiyanlar, bu koşullarda Rusya'ya karşı savaşırlarsa kendi haklarını inkâr etmiş ve uygar dünyada kendilerine duyulan bütün sempatiyi kaybetmiş olacaklardır. Herkes onların dünyanın en aşağılık halkı olduğuna inanacaktır. Bu arada, Türklerin gözündeki değerleri de düşecek ve Hıristiyanlar hakkındaki fikirleri de değişecektir. Halbuki, karşılıklı birbirine saygısı olmayan iki halk arasında eşitlik ve kardeşlik olamayacağı açık bir gerçektir.

Bu gerçekten çok nazik olan durum karşısında; dört yüzyıl süresince yapmamız engellenen bir göreve, kutsal vatan savunması görevine katılmaya, biz Hıristiyanlar'ı davet ederken, Müslüman vatandaşlarımızın ayrıntıları ve işin ciddi yönlerini de düşünmeleri gerekmektedir. *Bizim için; silah kullanmayı ilk kez öğrenerek, bu silahı, bizim yardımımıza geldiğini ilan edenlere karşı kullanmak söz konusudur.* Anayasa'nın elle tutulur sonuçlar vermesinden -bilindiği gibi bu sonuçlar bir mucize sayesinde bir günde elde edilemez- önce; İmparatorluk'taki çeşitli halkların, bundan sonra tek bir vücut olduklarına ikna olmalarından önce; Müslüman ve Hıristiyanlar'ın artık İsa ile Muhammed arasında ilan edilmiş bir savaş olmadığına inanmalarından önce; söz konusu olan bu gerçektir. Bu durumda Hıristiyan için, anlatmaya çalış-

tığımız bu ortamda, Haç'a karşı savaşmak için, Hilal'in altında sıralanmak söz konusudur [27].

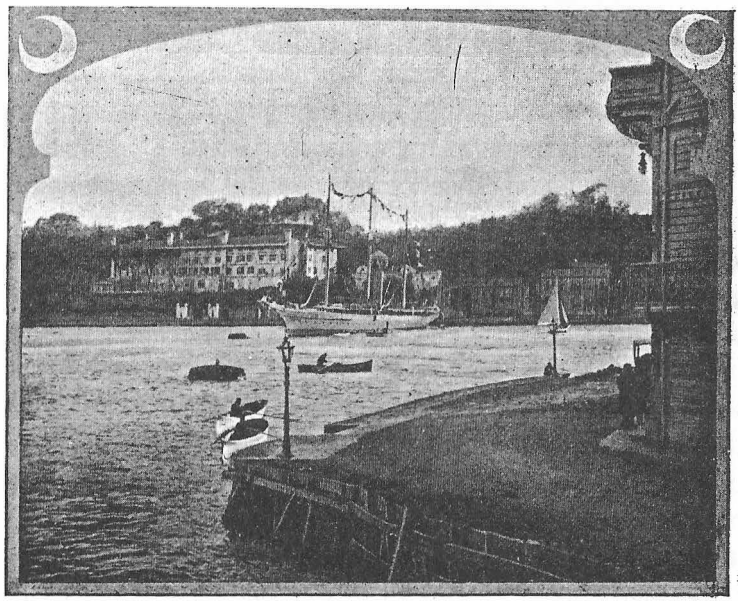

Boğaziçi'nde - Tarabya

---

27 - *Metharithmessis (Reform)* gazetesi, bu duyguyu aynı terimlerle şöyle izah edecekti: "Hıristiyan olan sen, silah kullanmakta deneyimsiz ve usta olmayan sen, tüfeği al, bir Müslüman subayın komutası altında; dillerini bilmediğin, ne duygularını ne düşüncelerini paylaşmadığın, hak dininden ayrı olanların arasına karış ve Haç'a karşı yürü".

Çevirenin notu: Paul Fesch, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar'ın, en azı beş asırdır bu topraklarda hayatını sürdürmüş, para kazanmış ve en önemlisi can güvenliği bulmuş Hıristiyanlar'ın devlete ve onun Müslüman vatandaşlarına karşı duygularını açıklaması açısından; bu örnekleri vererek; bugün için, olayları daha objektif değerlendirmekte bize yardımcı olmaktadır. Fesch bu amacı gütmese de verdiği bu örnekler ve Hıristiyan uyrukların içinde bulunduğu ruh hali şunu göstermektedir: Halklar arasında eşitliği sağlayan Anayasa ilan edilmesine ve bunun uygulanılacağına kendileri de inanmalarına rağmen, yine Hıristiyan Osmanlı uyrukları, vatandaşlık görevlerini yapmayı dini nedenlerle istememektedirler.

Bize, belki şöyle bir yanıt verilebilir. Yeni siyasi rejimde, artık dinler arasında bir ayrım yapılmayacaktır; Müslüman, Hıristiyan'ı kardeşi gibi görecektir ve *vice versa*. Ancak bunlar anlamı olmayan, olayların gerçek yüzünü açıklamayan sözlerdir. Müslüman ve Hıristiyanlar'ın aşağı tabakasında, düşmanlık bütün şiddetiyle devam etmektedir; kızgınlıklar hâlâ canlıdır; ırki ve dini kinler çok açıktır. Türk devlet adamlarının bu ayrılıkları ve kızgınlıkları ortadan kaldırmak için çaba harcadıkları doğrudur, ama eylemlerinin etkinliği hâ lâ çok sınırlıdır ve onbinlerce Müslüman memur, aynı duyguları taşımaktan çok uzaktır.

Diğer taraftan, Kur'an'a göre imansız olanlara karşı savaşırken şehit olacak askerlere cennet ve Peygamber'in şefaati vaat edilerek, İslam'ın şerefi için yapıldığı ilan edilen bugünkü savaşın, kutsal bir savaş gibi algılandığı yadsınamaz. Hıristiyanların bilinci, İslam'ın davası için kanlarını akıtmalarını, pek doğal olarak, onlardan isteyemez. Bugünkü savaşın, vatanın selameti için yapılan bir savaş niteliğinden; İslam ile Rusya arasında bir savaş niteliğine dönüştüğünü kim yadsıyabilir?"

Néologos, makalenin sonunda, Hıristiyanlar'ın asker olarak hizmet etmeyi kabul etmeleri için gerekli koşulları açıklıyor: "Ayrı Hıristiyan birlikleri, Hıristiyan subay kadroları, orduda Hıristiyan dininin serbestçe uygulanması, hizmet süresi boyunca askerlerin Müslüman olmalarının kesinlikle yasaklanması, Hıristiyan ve Müslümanların sivil ve asker olarak mutlak eşitliği ve hükümet görevlerine eşit katılımları"[28].

Rusların yıldırım gibi ilerlemelerinin, bütün bu tartışmalara nasıl son verdiğini biliyoruz. Onların Yeşilköy'e yönelmelerinden önce Ermeniler üzerine salıverilen Kürtler, savunmasız binlerce kişiyi katlettiler, kadınların ırzına geçip, onlara eziyet ettiler ve bütün Van eyaletinde, Bossen, Bagrevant bölgelerinde ve Muş ovasındaki köylerin tamamını yaktılar.

Sabrı taşan Ermeniler, İstanbul kapılarında ordugâhını kuran Grandük

---

28 - *Thraki* de kendi açısından şunları yazıyordu: "Bu Anayasa gerçek olarak uygulanmadan, Anayasa maddelerinden olan, askerlik görevini yapmak Hıristiyanlardan istenemez. Bugün o koşullarda değiliz ve bu konuda başvurulan Anayasa da geçmişe yürüyecek şekilde uygulanamaz".

Nicolas'ya acılarını iletmeye karar verdiler. Bu küstahça bir davranıştı ama Abdülhamid hükümetinin kötü niyeti sonunda, onlar için mutlak bir zorunluluk haline gelmişti. Bununla birlikte, onların Türkiye'den ayrılmayı istemediklerini de belirtelim. Çünkü, ulusal varlıklarını koruyabilmek için, Katoliklerden korktukları gibi[29], sistemli bir Ruslaştırma politikasından çekindikleri Rusya'nın boyunduruğu altında girmektense, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmayı yeğliyorlardı[30]. Onların istedikleri zaman aşımına uğrayan haklarının korun-

---

29 - LÉOUZOUN LE DUC'ün kitabında şu satırları okuyalım (*Midhat Paşa,* s: 155):

"Kendi açılarından Katolik Latinler, hareketin gerçek amacını başından beri anlayarak (1876'da), Papa'nın talimatına uygun bir şekilde, Ermeniler'i bu yoldan vaz geçirmek için acele ettiler. Papa tarafından Viyana'daki Papalık Elçisi'ne, İstanbul'daki Papalık mümessiline ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün piskoposlara gönderilen talimat çok kesindi. Olaylar, bu talimatta şöyle özetleniyordu:

Roma'ya ulaşan haberler Hıristiyanlar'ın gerçek gereksinim ve istekleri ile hiçbir ilişkisinin olmadığı kanıtlanmıştır. Hareketin, Panslavizm etkisiyle geliştiği, bunun da amacının Rus İmparatorluğunu; İsa'nın kilisesini yıkmak ve onun yerine Photius'un sapkınlığını ve vahşi bir gücün dinini koymak için İstanbul'a kadar genişletmek olduğu ortadadır.

Sonuç olarak, bu kalleşçe ve yıkıcı tasarılara her türlü korumayı, desteği ve işbirliğini reddetmek zorunluluk olmuştur.

Bu cehennem projelerinin başarısı kadar büyük bir felâket düşünülemez; Boğaziçi üzerinde yükselecek bu sapkın haçın zaferi, Kilise, Avrupa ve uygarlık için gerçek bir yıkım olacaktır.

Katolik piskoposlar ve rahipler, bütün ikna güçleri ile şaşkın ve aldatılmış müminleri aydınlatmak ve onlara, Doğu'daki Hıristiyanları, Müslüman boyunduruğundan kurtarmanın hiç te söz konusu olmadığını, ondan bin kez daha sert ve tehlikeli Moskof boyunduruğuna sokmanın söz konusu olduğunu göstermek zorundadırlar.

Kiliseyi ve dünyayı tehdit eden, Rus Ortodoksluğu denilen büyük tehlikenin varlığı karşısında; bütün Katoliklerin görevi, gerçeğin kürsüsü etrafında birleşmek ve mümkün bütün yolları kullanarak, yanlışlıkla Slav denilen sapkın Moskof hareketine karşı savaşmaktır"

Yukarıda adı geçen Photius (820-895), Kostantinopolis Patriği olup, Papa I. Nicolas tarafından aforoz edilmiş, o da Papa'yı afaroz etmiştir. Bu olaydan sonra iki kilise arasında ayrılık çıkmıştır (Çevirenin notu).

30 - Rusya, Osmanlı Ermenistanı'nda Ermenileri ezmek için Türkleri cesaretlendirdikten sonra; yakın zamanda Rus Hükümeti, kendi topraklarında, Türk cellatları ile rekabet edeceğe benziyor. Kafkasya'daki Ermenilere karşı başlatılan sistemli ezme hareket-

masından başka bir şey değildi*

Grandük'ün katında Ermenilerin sözcüsü olan Patrik Nerses, Ayastefanos anlaşmasının 16. maddesine şikâyetlerini sokmayı başardı ve bu sayede Ermeni sorunu uluslararası bir nitelik kazandı. Bu anlaşmanın Berlin Konferansı'nda değiştirilmesi söz konusu olduğu zaman, Ermeniler, davalarını savunmak için Piskopos Kerimyan ile Başpiskopos Horen Narbey'i gönderdiler. Bu ikisi büyük devletlerin delegelerine gizlice, şikâyetlerini ve taleplerini kapsayan bir not verdiler. Mösyö de la Jonquière bu istekleri şöyle sıralıyor: "Ermeni talepleri şu iki sözcükle özetlenebilir: Yönetimin laikleştirilmesi ve ademimerkeziyetçilik. Patriklik; beş yıllık bir süre için öngörülmüş Hıristiyan valilerin atanması; Avrupalılar'ca örgütlenecek karma jandarma gücü, karma ve laik mahkemeler; Osmanlılar ile tam ve *gerçek* bir eşitlik; ülkenin gelirlerinin bir bölümünün halk eğitimi kuruluşları ile kamuya yararlı çalışmalara ayrılması; Türkçenin yanında resmi dil olarak Ermenicenin kabulü gibi hususları kapsayan böyle bir programın; Van, Bitlis, Erzurum illeri ile; Diyarbakır ilinin kuzey bölümlerine uygulanmasını istiyordu[31].

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Türkiye; "Yerel ihtiyaçların gerekli gördüğü düzeltmeleri ve reformları; Ermenilerin oturdukları vilayetlerde gecikmeksizin başlatmak ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı can güvenliğini emniyet altına almak" zorunluluğunu kabul ediyor ve büyük devletler de "reformların uygulanmasını denetlemek" görevini üstleniyorlardı.

---

leri en son sınırına gelmiş dayanmıştır. Ruslar, bütün kültür ve dil cemiyetlerinin hepsini ve Ermeni gazetelerinin çoğunu kapattılar, bir çok kişiyi sürdüler ve en sonunda da Ermeni kilisesinin, kendi mallarını yönetme hakkını ellerinden aldılar ve bütün mallarını müsadere ettiler (ÇOBANYAN, *Mercure de France,* 15 Kasım 1906).

Çevirenin notu: Paul Fesch'in bu bölümde okuduğunuz Ermeniler ile ilgili ve onlara hak veren sözlerinin bundan daha iyi bir tekzibi olur mu?!!!

Ulusal varlıklarını, en iyi Türkiye'de koruyacaklarının bilincinde olan, Rusya'nın egemenliğine girerlerse ulusal varlıklarını yitireceklerini bilen Ermenilerin; Türk düşmanlığını bu kadar ileri götürmelerindeki mantığı anlamak olanaksızdır. Asırlarca "Teb'a-i sadıka" (Sadık uyruk) diye baştacı edilen Ermenilerin yabancı güçlerin etkisine kapılmadıkları dönemlerde başlarına benzer hiçbir felâket gelmediği düşünülürse; Ermeni olaylarında parmağı olan bütün uygar(!) ülkelerin; hem Ermenilere hem Türklere yaptıkları kötülüğün büyüklüğü tartışılamaz.

31 - DE LA JONQUIÈRE. *Histoire de l'Empire ottoman,* ikinci baskı, Paris,1897. Bu not, şimdiye kadar yayınlanmamış; tam olarak bu eserde verilmiştir (s. 39-44).

Bütün bunlar kâğıt üzerinde kaldı ve Avrupa'nın kılını kıpırdatmadığı, Almanya İmparatoru'nun alkışladığı sonraki kıyımları önlemedi.

Elde edilen tek sonuç; Türkiye için çok kötü olan; Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine Avrupa siyasetinin yeniden karışmasına olanak sağlaması oldu. Bunun nedeni de; haksız olarak sahiplendiği bir taht üzerinde oturabilmek için halkının da topraklarının da tamamını rahatlıkla feda edebilecek Abdülhamid'in kendine özgü düşünce tarzıdır.

Diğer taraftan biz bu sonucu bir Katolik dergisinden alıntılıyoruz[32]: "eğer Türk hükümeti, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki eşitliği tanısaydı ve bugünkü savaşa, bir İslamiyetçilik savaşı niteliğini vermeseydi; Hıristiyanlar'dan, Müslümanlar'ın yaptığı fedakârlıkların aynısını istemeye hakkı olurdu".

Bu bölümde verebileceğimiz başka bir sonuç ve yargı yok*.

---

32 - *Les Missions catholiques*, 6 Temmuz 1877.

* - *Bu bölüm, bizim kanımızca, bütün kitapta, Paul Fesch'in kanıtlarının en zayıf olduğu bölümdür. Hıristiyanlar'ın askere gitmemek konusunda ısrarlarını haklı gösterebilmek için Fesch'in ileri sürdüğü kanıtlar çok tutarsızdır. Bunları şu şekilde özetlemek olasıdır:*

1- Abdülhamid, Hıristiyanları tam Rus savaşı başlarken askere çağırmıştır.

2- Anayasa'yı ilan etmiştir ama Hıristiyanların bunun uygulanacağından şüphesi vardır ve bu şüpheleri sonunda doğru çıkmıştır.

3- Orduda Hıristiyanlar'a albaylıktan daha yüksek rütbelerin verilmesini en özgürlükçü Türkler bile kabul etmemektedir.

4-Türkler, savaşa dini bir nitelik vermişlerdir.

Bu iddiaları ileri sürmesine karşı, Paul Fesch, Hıristiyanların herhalde o dönemde hiçbir ülkenin müsamaha gösteremeyeceği şekilde gazeteleri ve dini şefleri vasıtasıyla yaptıkları kırıcı davranışları ve yayınları hiç eleştirmemektedir. Gerçekten de Kumkapı'da toplanan Ermeni dini konseyinin bildirisi de, Ermeni gazetelerinin yazıları da; o günkü savaş ortamı içinde uygar(!) bir ülkede de pekâlâ bozgunculuk sayılıp yasal bir takibata neden olabilirdi. O günkü Osmanlı yönetimi bu davranışları olgunlukla karşılamış ancak, Ermeni Patriği'nin düşman ordusu başkomutanına gitmesini herhalde o günkü koşullarda cezalandıramadıysa da unutamamıştır. Azınlık mensuplarına, Abdülhamid'in emniyetinin kalmaması ve azınlık mensuplarının da bulunduğu Meclis'i feshetmesinin nedenleri arasına, onun mutlakiyetçi düşüncelerini uygulamak istemesi kadar; bu olayların üzerindeki etkilerini de katmak hakça bir davranış olacaktır.

Abdülhamid'in Hıristiyanlar'ı tam Rus savaşı başlarken askere çağırmasının anlaşılmayacak bir yönü yoktur. Vatan büyük bir tehlike karşısındadır ve bütün evlatlarının yardımına gereksinmesi vardır. Böyle çağrılar çok doğal olarak böyle zamanlarda yapılır.

Anayasal haklar ilan edilmiştir; uygulanmayacağı varsayımı ile vatan görevinden kaçmak bir safsatadır. Bunu "Biz haça karşı savaşmayız; Türkiye'ye saldıranlar bizi kurtarmaya geliyor" diye reddetmekse düpedüz en hafif tabiriyle kışkırtmadır. Şöyle bir senaryo düşünelim. Fesch'in de belirttiği gibi Kafkasya'da Ermenileri Osmanlılardan daha beter ezen, kilisenin mallarını elinden alan Ruslar'a karşı, Rusya Ermeni Patriği; biz Osmanlılara karşı açtığınız bu savaşa bize zulüm ettiğiniz için katılmamaya karar verdik diye bir bildiri yayınlasaydı acaba Ruş Çar'ı ne yapardı ve Patrik Hazretleri en azından kendine Sibirya'da bir mekân beğenmez miydi? Abdülhamid'in anayasal hakları askıya almasında azınlıkların bu davranışlarının hiç mi katkısı yoktur; en azından Abdülhamid'e bu konuda hak verdirecek bir koz sağlamamışlar mıdır?

Hıristiyanların orduda albaydan daha üst derecelere gelmesini en özgürlükçü Türkün bile kabul etmemesine gelince; bu söz tümüyle doğru olmasa bile dünyanın o günkü koşullarında pek anormal bir davranış mıdır? Fesch, Rus ve Alman ordularında Yahudi subay olmadığını kendisi söylemektedir. Alman ve Rus ordularında Yahudi nefer yok mudur? Yahudiler askerlikten muaf mı tutulmuştur? Fransızların Cezayirli Müslümanlardan; İngilizlerin Hintlilerden oluşan askeri birlikleri vardır ve bunlar Fransa ve İngiltere için savaşıp ölürler. Acaba çok uygar ve insaniyetperver Mösyö Fesch, bu birliklerde komuta görevini üstlenen bir Cezayirli yahut Hintli general olması gerektiğini düşünebilmiş midir. Bırakın generali bir Cezayirli teğmen var mıdır? Bu düşünülemez çünkü onlar ikinci sınıf Budist veya Müslümanlardır; onların uygar Avrupalılar ile eşitliği söz konusu olur mu? Ancak zavallı Osmanlı bütün iyi niyetiyle orduya Hıristiyanları alacak ve albay rütbesine kadar yükselmelerini hemen işin başında kabul edecek yine de uygar(!) sayılmayacaktır.

Paul Fesch'in bu bölümde nasıl bir çifte standart uyguladığını daha ayrıntılı anlatmaya gerek yok sanırım. Savaşın dini nitelik almasına gelince; canları istedimi biz eşit yurttaşlarız, canları istemedimi biz askerlik yapmayız diyen Hıristiyan vatandaşlara karşı yalnızca Müslüman vatandaşlarına dayanmak zorunda kalan bir hükümet, onların dini duygularına müracaat etmeyip te ne yapacaktı?

OSMANLI MECLİSİ

Anayasa'ya uygun yasaların hazırlanması ve uygulanmasında; bu anayasayı kabul edenlerin kayıpları ve kazançlarını hesaplamayı bir tarafa bırakarak; hiçbir art düşünce olmaksızın onu yürürlüğe sokabilmeleri için; son derece dürüst olmak gerekir. Hep birlikte Osmanlı ulusu adı altında; çağdaş ulusların özgürlüğüne kavuşabilmek için; Osmanlı ulusunu oluşturan toplulukların hiçbiri, buna Türk topluluğu da dahildir; diğer topluluklarda endişe yaratacak egemen olma, ayrıcalığı olma gibi düşünceleri aklından geçirmemelidir.

Bu husus reformların gerçekleşmesi için ilk koşullardan biri olup, bu koşulun yokluğu bütün reform girişimlerini daha tohum halinde iken yok edecektir.

Bana göre Meclis'in oluşmasında da; dürüst olma ilkesini titizlikle korumak en önemli noktalardan biridir.

Anayasal bir yönetim tarzında, Meclis ülkenin kalbidir. Ülkenin yararına öğeleri alarak, onları yaşamsal ilkelere dönüştürür. İşin özü buradadır; anayasal sistem rüştünü burada kanıtlayacaktır. Ondan dolayı, topluluğun bütün üyelerinin kendi güçleri ile orantılı olarak Meclis'e katılmaları ve gereksinimlerine göre ondan yararlanabilmeleri kesin bir gerekliliktir. Aksi takdirde denge bozulacaktır.

Jean Paul Richter'in* şu sözlerini; bir ülke ile meclisi arasındaki ilişkilere rahatlıkla uygulayabilirim: "Çocuk, annenin kalbindeki en inanılmaz sevgiye

---

* - *Jean Paul Richter (1763-1825). Alman yazarı; Alman romantizminin temsilcilerinden biridir. Duygusallığına mizah ve ince alayı da katmıştır. Önemli eserleri arasında Hesperus (1795) ve Titan (1800-1803) sayılabilir (Çevirenin notu).*

kendi kalbindeki en inanılmaz sevgiyle yanıt verdiği zaman; bu iki kalp birbirini duyar ve anlarlar". Bir ulusun ve onun meclisinin kalplerinde de en inanılmaz bir sevgi karşılıklı olarak varsa; herkesin bütün çabasıyla yardım etmeye zorunlu olduğu mutluluk ülkeye gelir. Bunun için halkı oluşturan partilerin, sınıfların ve toplumların her birinin; ülkeyi, diğerlerinin siyasal ve toplumsal bütün katılımını dışlayarak, yalnız *kendi ülkesi* yapma sevdasından vazgeçmesi gereklidir. Aksi halde önüne geçilemeyecek bir şekilde, bir ülkeyi yıkıma ve ölüme götürecek çatışmalar ortaya çıkar.

1876'daki Osmanlı Meclisi'ne iki tür eleştiri yapılmıştır. Bu eleştirilerden biri Meclis'in teşekkül tarzı ile diğeri ise Meclis'in bizatihi davranışları ile ilişkilidir. İlk eleştiri oldukça akla yakın olup; biz de bu eleştiriye, bazı çekinceler koymakla birlikte rahatlıkla katılabiliriz. İkinci tür eleştiriler ise bilgisizliğin ve taraf tutmanın sonucu olup; olayların açıklanması karşısında tutunamayacaklardır.

Osmanlı Meclisi'nin, ülkeyi gerçek olarak temsil ettiği söylenebilir mi? Bunun yanıtı hayırdır.

Osmanlı Anayasası'nı inatçı bir şekilde hor gören bir yazar; birazda sivri bir eleştiri ile bunu kanıtlamaya çaba harcamış ve bunda da bazen başarı kazanmıştır[1]. Ona göre Osmanlı Meclis'i oluşturulurken; Müslüman bir çoğunluğun, Türk bir çoğunluğun ve bir memur çoğunluğunun değiştirilemez ve devredilemez bir şekilde teşekkül etmesi için gerekli herşey yapılmıştır.

Müslüman çoğunluk; konusunda Benoît-Brunswik: "Gerçekten de bu eser meydana getirilirken en büyük, en önemli saplantı ve kaygı; kutsal dini yasaya saygı gösterilmesi olmuştur" diye yazıyor. Bunun kanıtı da, yeni yürürlüğe giren Meclis yönetmeliğinin birinci maddesinde: "Meclis yasa tasarılarını görüşürken; onların *Şeriat* kuralları ile uyumlu olmalarına dikkat etmekle yükümlüdür" denmesidir diyor.

Yine aynı yazara göre, ister istemez; "*Şeriat* üstünlüğü koşulu; yasama görüşmelerinde olağanüstü bir duruma neden olacaktır. Bir yasa taslağının Anayasa'ya uygun olup olmadığını saptamak için, şu veya bu yorumcunun uygun görmesi veya görmemesi üstünde; karmaşık metinler üzerinde tar-

---

1 - BENOIT-BRUNSWIK. *La Réforme et les garanties.* Bu bir inceleme ve bildiri olup, *İstanbul Konferansı*'na sunulmuştur. 2. basılış, Paris 1877.

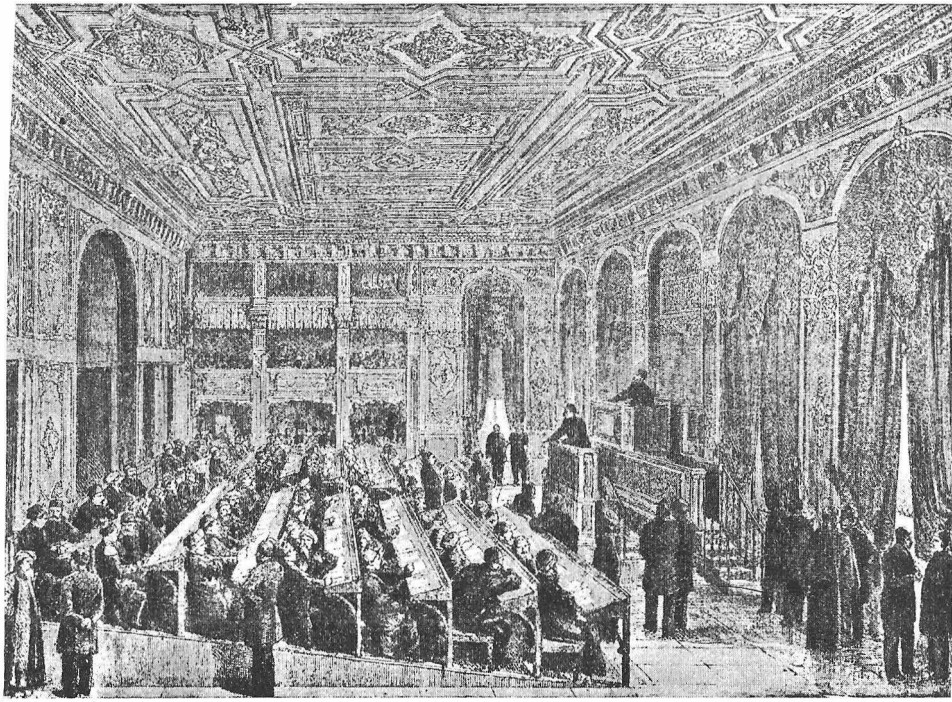

Osmanlı Meclisi

tışmalar yapılacaktır ve bu arada Millet Meclisi'nde faydalı bir şekilde temsil edilmeyi isteyen seçmenler; bu konunun tek uzmanı olan Müslüman hukukçular arasından adaylarını seçmek zorunda kalacaklardır"[2].

---

2 - Bu öngörülerinde yazar yanılmaktadır. Meclis, ileride göreceğimiz gibi kutsal metinleri yorumlamak gibi bir işle zamanını harcamamıştır.
Çevirenin notu: Yukarıdaki düşünceler ve daha ileride okuyacağınız çok doğal bir koşul olan, Milletvekilleri'nin Türkçe bilmesi zorunluluğunu eleştiren düşünceler o günlerde Türkiye ile Rusya arasında bir savaşı önlemek ve Balkanlar'daki durumu tartışmak için İstanbul'da toplanan ve büyük Avrupa devletlerinin katıldığı konferansa "Osmanlı Anayasası ve Meclisi" için sunulan bir uzman raporundan alınmıştır. Bu uzman geçinen önfikirli kişinin, Türkler'i hor görmek gibi değiştirilmez ve düzeltilemez (irréductible) bir huyu olduğunu, öngörülerinin yanlış ve kasıtlı olduğunu Paul Fesch de kabul ediyor. Ancak kongreye katılan delegelerin bu gibi yanlı raporlarla yeni Anayasa ve Meclis'e pek güvenmedikleri de açıktır. I. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün; toplar atılıp bu yürürlüğe giriş kutlanırken; konferansın o günkü oturumuna katılan Dışişleri Bakanı Safvet Paşa'ya Midhat Paşa heyecanla, delegelerin Meşrutiyet

Din adı kullanılarak, Meclis'in Müslümanlar'ın egemenliği altına sokulması gibi; yönetmeliğin üçüncü maddesinde seçilme koşulu olarak konulan devletin resmi dilini bilme şartı da, devletin dili Türkçe olduğundan Meclis'in Türkler'in egemenliği altına girmesi sonucunu verecektir. *Bağdat'ın, Halep'in, Beyrut'un, Trablus'un, Mekke'nin Müslümanları, siz Türk dilini nasıl öğrene ceksiniz veya onu inceleme lütfunda bulunacaksınız?*

Turhan Paşa
Evkâf Bakanı

"Yönetmeliği teşkil eden ilk kurallarla Meclis'in çoğunluğunun Müslüman daha doğrusu Türk olması sağlanmıştır. İşte eşitlik gösterileri; işte Bâb-ı Âli'nin yaptıkları"[3].

Kitabın ikinci basımında, Benoît-Brunswik, Türk dilini kesin olarak bilmenin gerekliliği üzerinde bir başka konuyu da gözlerimizin önüne ayrıntılarıyla seriyor. Bu yazdıklarıyla yukarıdaki düşüncelerini kanıtlamış oluyor:

"Anayasa'nın 18. maddesi; 1856 Hatt-ı Hümayunu'nun 7. paragrafından kopya edilmiştir. Ancak Hatt-ı Hümayun, ulus ayırımı yapmaksızın, bütün uyrukların, genel bir uygulamanın kurallarına göre nitelikleri ve yeteneklerine göre kamu görevlerine atanabileceklerini belirtirken; Anayasa (madde 18), kamu görevlerine atanabilmek için *Türk dilini bilmek* ana koşulunu getiriyor. Bu uygulama memurlar için milletvekillerine göre daha bağlayıcıdır. Milletvekillerine. "Türkçe okumak ve mümkün olduğu kadar(!), Türkçe yazabilmek için" dört yıl süre veriliyor. 18. madde yardımı ile tartışmasız bir şekilde güdülen amacın niteliği üzerinde durmanın yeri burası değildir. Ben yalnızca Hatt-ı Hümayun'un 8. maddesinden beklenen bütün iyi sonuçların yok olacağını ve Anayasa'nın, Hatt-ı Hümayun'un nasıl gerisinde

---

ilanına karşı tepkilerinin ne olduğunu sorar: "Ne dediler?, Ne dediler?". Safvet Paşa'nın yanıtı umut kırıcıdır: "Ne diyecekler, güldüler". Delegelerin bu davranışında, Fesch'in de belirttiği gibi ikna olmaz bir şekilde Türkler'i ve yaptıklarını hor gören Benoît-Brunswik gibi önfikirli danışmanların muhakkak ki etkileri vardır.

3 - BENOIT BRUNSWIK, *söz konusu eser,* s. 14-16.

kaldığını belirtmekle yetineceğim. Türkçe bilmeyi zorunlu kılmak, Hıristiyan uyrukluların çoğunun kamu görevine alınmayacağının ve bu dili bilenlerin, bilmeyenlerden üstün olduğunun ilanı demektir. Arap ırkından Müslümanlar'dan; kendi güzel, zengin ve kutsal dillerini Türkçe için terketmeleri istemektir. Bu Türkçe bilmeyenleri, yeniden toplumdan uzaklaştırıp tecrit etmek ve Osmanlı deyiminden onları atmak demektir. Tek sözcükle kamu görevlerine kabulde Türkçe'yi ana şart yapmak; eskiden 39. madde ile vaat edilen özel kuralların üstünde bir yeni kural kabul etmek demektir. Bu Hatt-ı Hümayun'da yazılı eşitlik ilkesine önceden tasarlayarak aykırı davranmaktır"[4].

Yazarının iddialarını kanıtlamak için yazdıklarını okumaya devam edelim:

"Devlet dini adı altında, *Müslüman çoğunluk*; devlet dili adı altında *Türk çoğunluk* sağlandıktan sonra Meclis kuruluş yasası ile de bunlara *memur çoğunluğu*, yönetimin çoğunluğu eklendi.

Gerçekten de bu ayın ilk günlerinde yürürlüğe giren yönetmelik okundu-

---

4 - BENOIT-BRUNSWIK, *adı geçen eser,* s. 80-81.

Çevirenin notu: Memurların Türkçe bilmeleri koşuluna karşı ileri sürülen itirazlar bugün, bizim için çok aydınlatıcıdır. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine nasıl karışıldığı, bir devletin en doğal haklarından biri olması gereken memurlarının devletin resmi dilini bilmeleri koşuluna bile eşitsizlik(!) yaratır diye nasıl itiraz edildiği çok acı bir gerçek olarak ortadadır. Bu eleştiriyi yapanların; Fransızca bilmeyen bir Cezayirli'nin Fransız memuru olma isteğine karşı ne düşündüklerini bilmek isterdim. Yanıtı basit; vatandaş yapmıyorlar ki memur yapsınlar. Devletin bir memuru, devletin dilini bilmeden nasıl görev yapacaktır? Üstleriyle ve halkla nasıl anlaşacaktır?

Bu konuda bir ilginç nokta da, yazarın bu itirazı Türkiye koşullarını bilmeden yapmasıdır. Anadolu'da yaşayan Hıristiyan uyrukluların hepsi Türkçe bilmektedir; hatta Türkçe'den başka dil bilmemektedirler. "Karamanlı" tabir edilen Rumlar yalnız Türkçe bilirlerdi; Rumca bilmezlerdi. Gazete ve kitapları da Rum hurufâtı ile Türkçe basılırdı. Türkçe bilmeyen Hıristiyan azınlık ise Pera'nın bir avuç snop`aristokratlığa özenen zenginleri idi.

Osmanlı Anayasası'nı hazırlayanlar; milletvekilleri için büyük bir özveri göstermiş, Türkçe bilmeyenlerin milletvekili olmasını kabul etmiş ve onlara devletlerinin dilini öğrenmeleri için 4 yıl süre tanımıştır. Bu satırları alıntılarken Paul Fesch; 1907 yılında, Bulgaristan Meclisi Sobranya'da yahut Yunan Meclisi'nde Türk azınlığı temsil eden milletvekilleri'nin Bulgarca veya Yunanca'dan başka bir dil, örneğin kendi anadillerini kullanıp kullanmadığını acaba araştırmış mıdır. Yahut yapılan eleştiri doğruysa; ABD meclis ve senatosunda İngilizce konuşulması; İngiliz asıllı olmayan ABD'lilerin aşağılanması mıdır? Bu kadar doğal koşulları büyük bir ayıpmış ve toplumlar arası eşitsizliğin örneği imiş gibi göstermek ancak bir artniyet ve çifte standart sonucu olabilir.

ğunda; ilk Meclis'in milletvekillerinin yalnızca bugünkü *vilayet, sancak* ve-*kaza* meclisi* üyelerince seçileceği hayretle görüldü. Ayrıca inanılmaz bir yüzsüzlükle "Bu *meclislerin üyeleri halk oyu ile seçilmiş olduklarından*; onların oylarıyla Meclis'e gönderilecek Milletvekilleri de, halk oyuyla seçileceklerle aynı değerdedir" demeye de cüret edilebiliyordu. "*Vilayet Meclisi üyeleri halk oyu ile seçilmiş*"ler**

Yasasındaki sisteme göre *seçilmiş* meclis üyelerini "Halk oyu ile seçilmiş" diye tanımlayabilmek; yüzsüzlükten de öte onur sözcüğü ile anlatılamayacak bir davranıştır. Gerçek ise şudur: Büyük çoğunluğu her zaman Türk olan yerel yönetim, seçilecek üye sayısının üç katı bir aday listesi hazırlar; seçmenler bu listeden üçte birini elimine ederler, sonra kalan üçte ikinin yarısını yerel yönetim çıkarır ve öbür yarısını da bu meclislere üye olarak *seçer.* İşte genel oyla seçilmiş olmanın öyküsü bu. Ne ince alay! İşte Parlamento'ya milletvekili göndermek için seçmen olarak oluşturulanlar; böyle bir seçimin ürünü olan bu meclislerdir. Yönetmelikte onların seçiminin "ulusun doğrudan oyuyla seçilenlerle aynı değerde olacağı" söyleniyor[5].

---

* *1864'de çıkarılan Vilayetler Yasası gereği il, sancak ve kazalarda birer meclis kuruluyordu. Bu meclisin iki üyesi Müslümanlar, iki üyesi Hıristiyanlar arasından halk tarafından seçiliyordu. Ayrıca yörenin mülki amiri ile ruhani reisleri tabii üye oluyorlardı. Bu meclis danışma meclisi niteliğinde idi. Örneğin 1875 yılında Diyarbakır Vilayeti Meclisi şu üyelerden oluşuyordu: Vali, iki Müslüman ve iki Gayrimüslim üye, Süryani-Keldani-Ermeni Katolik-Ermeni Gregoriyen-Ermeni Protestan-Süryani Katolik ruhani reisleri-Rum Metropoliti ve Müftü (Ortaylı İlber, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: I, İstanbul 1985. s. 231 vd.) (Çevirenin notu).*

Yazar, bu meclisin bir kurucu meclis görevi üstleneceğini unutuyor. Bu meclis; ileri de kendisinin de değineceği gibi seçim yasasını ve benzer yasaları hazırladıktan sonra yerini genel oyla seçilmiş meclise bırakacaktır. Bu meclisin görevini ya merkezi idare kendi yapar; seçim yasası ve diğerlerini hazırlar, öyle seçime gidilirdi yahut ta sınırlı olsa da halkı temsil eden böyle bir meclis bu yasaları hazırlardı. İkinci seçeneğin doğruluğu ortadadır. Yazarın bütün endişelerine karşın meclis üyelerinin ne kadar cesurane davrandıkları ve eleştirilerini esirgemedikleri Paul Fesch'in ileriki sayfalarda nakledeceği meclis görüşmelerinden de anlaşılacaktır. Ayrıca bütün vilayet meclislerinde Gayrimüslim üyeler vardır. Meclis'e seçilen 130 milletvekilinin 50'si Gayrimüslim'dir ve bu oran gerçeğe çok yakındır. 1905'teki Rusya Duma Meclisi'nde azınlıklar çok daha düşük oranlarda temsil edilmiştir. Avusturya-Macaristan monarşisinde de durum aynıdır (Çevirenin notu).

5 - Okuyucuya, vilayet memurlarının seçimle ilgili davranışları hakkında bir fikir verebilmek için; İngiliz görevlisi M. Erskine tarafından doğruluğu kanıtlanmış bir belgeyi sunuyorum:

Yönetmeliğin bu bölümü geçicidir; işin ivediliği açısından ilk seçmenler olarak il meclis üyeleri seçilmiştir; bu doğru. Ama bir başka doğru daha var; o da bu şekilde seçilmiş Millet Meclisi'nin görevlerinden birinin, kesin seçim yasasını hazırlamak olduğudur. Böyle bir meclis, İmparatorluğun halkına, parlamenter bir rejimden yararlanma olanaklarını sağlayacaktır ve de yüksek memurlar arasından seçilmiş bir senato ikinci meclis olarak görev yapacaktır. Bunu da Bâb-ı Âli, büyük devletlere ve halkına iyi bir yönetimin güvencesi olarak sunuyor.

Hepsi hükümetin yandaşı olan, hepsinin veya büyük bir kısmının gizlenecek bir geçmişi ve korunması gereken bir konumu olan yerel meclis üyelerinin seçtiği bu Millet Meclisi'nden nasıl bir seçim yasası çıkacak? Bir büyük devletin elçilik tercümanının Midhat Paşa'ya şöyle dediğini anımsıyorum: "Bosna-Hersek Hıristiyanlar'ına; silahlarını hemen teslim etmeleri için; yakında İstanbul'da çoğunluğu kesin olarak Türkler'den oluşacak ve kesin olarak size karşı oy kullanacak iki meclisli bir parlamento var olacak demenizin yeterli olacağına inanıyor musunuz Altes?". Altesleri'nin bu soruyu nasıl yanıtladığını bilmiyorum. Ama herkes, Bosna-Hersek'teki işlerin; bu seçim vaatleri ile düzelmeyeceğini biliyor. Çünkü 28 Ekim yasasının milletvekili seçilebilmek için *"az veya çok vergi mükellefi örneğin mülk sahibi olma"* özel koşulunu getirmesi, altıyüzbin Hıristiyan sakinden belki en fazla elli aday çıkmasına neden olacaktır. O kadar övülüp göklere çıkartılan Parlemanter rejim, Millet Meclisi'nde; Müslüman, Türk, idareci çoğunluğu olmasıyla yetinmemekte; milletvekillerinin nitelikleriyle ilgili bir çoğunluk ta ona gerekmektedir. Asya Türkiyesi'nde iki din arasındaki nüfus oranı bu isteğinin yerine gelmesini sağlamaktadır. Avrupa Türkiyesi'nde ise bu oran Hıristiyanlar lehinedir; bu durumda seçilme hakkı yalnız *mülk sahipleri*'ne verilerek bu çoğunluk yine Müslümanlar lehine sağlanmak istenmektedir"[6].

"Mélampes Karyesi Sakinleri,
Geçen gün size, her ilin İstanbul'a şerefli bir adamı delege olarak göndermesi konusundaki bir Padişah Fermanı'nı okuttuğumu şüphesiz hatırlıyorsunuz. Öyleyse, bu emri alır almaz, *zaman geçirmeksizin,* Mélampes karyesi adayı olarak Georges Margariti'yi *seçeceksiniz* ve ona imzalayacağınız bir *mazbata*'yı hatasız olarak vereceksiniz. Yarın bana, eksiksiz olarak *mazbata*'yı ve Margariti'yi gönderiniz. Hiçbir anlamsız mazereti kabul etmeyeceğim. Eğer siz itaat etmezseniz, *sizin köyünüze de diğer köylere yaptığımı yapacağım.* (Girit olayları ile ilgili *Yazışmalar.* 1869, no: 64) (Benoît- Brunswik'in dipnotu).

6 - BENOIT-BRUNSWIK, *adı geçen eser,* s: 16-19.

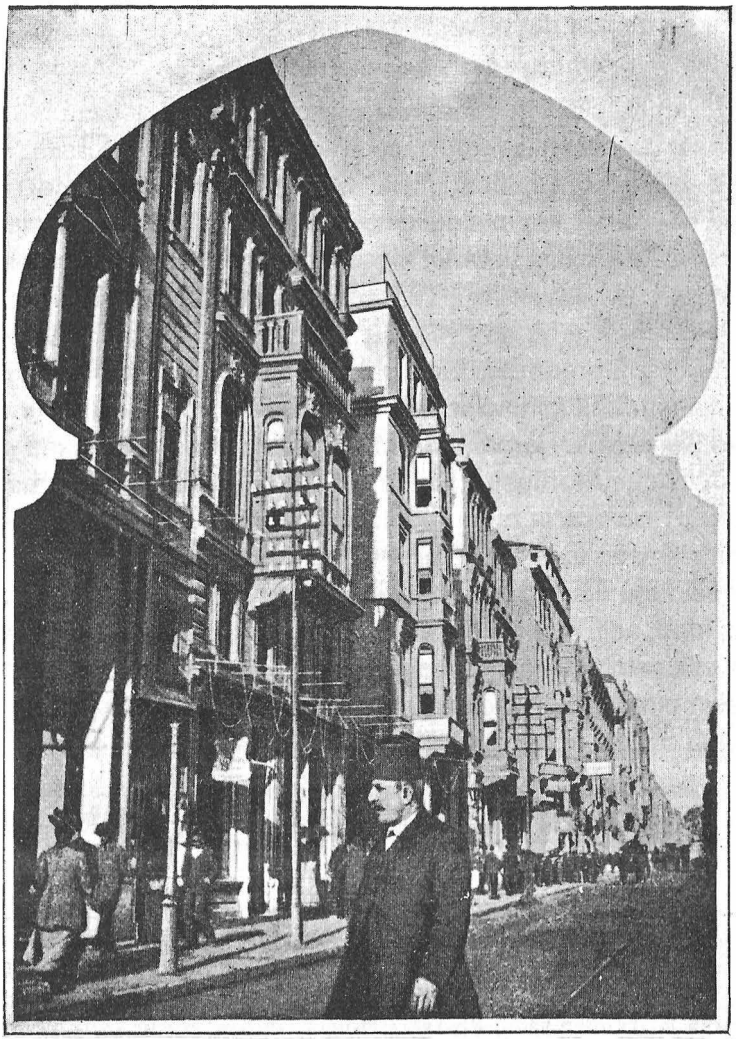

İstanbul - Beyoğlu'nda Büyük Cadde (Bugünkü İstiklal Caddesi)

Çevirenin notu: Yazarın sözünü ettiği geçici seçim yasası, Anayasa (Kanun-ı Esasi)'nın yürürlüğe girmesinden önce çıkarılmıştır. Anayasa'da seçimle ilgili maddede seçilebilmek için mülk sahibi olmak koşulu kaldırılmıştır. Bundan da yazarın peşin hükümlü olduğu anlaşılmaktadır.

Bu korkular ve eleştiriler yalnızca hukukçuların kaleminden çıkmıyordu; Hıristiyanlar da benzer duyguları dile getiriyorlardı.

İşte, *Missions catholiques* muhabirinin yazdıkları[7]:

"Türk Millet Meclisi'nin yönetmeliğine göre, bu yıl geçici olarak, milletvekillerini yerel yönetim meclisleri seçeceklerdir. Bu yerel meclislerden Katolik Ermeniler dışlanmış olduğundan, Millet Meclisi'nde temsil edilmeyeceklerdir. Aslında bu büyük bir kayıp değildir ve belki Katolikler'in bu mecliste olmamaları daha iyidir. Çünkü, Millet Meclisi'nin örgütlenme şekline göre; oraya gidecek Hıristiyan Milletvekiller'i, Türk yönetiminin kötülüklerini onaylamak ve kabul etmekten başka bir şey yapmayacaklardır. Bunun bir kanıtı Harbiye Nezareti'nin resmi organı *Hakikat* gazetesinin; bu kurum hakkında Müslümanlar'ı yatıştırmak için söyledikleridir. Gazete, milletvekilleri'nin çoğunluğunun ve Senato'nun tamamının Müslüman olacağına* dikkati çekmekte ve Padişah'ın dini otoritesini azaltacak hiçbir yasayı onaylamayacağını söylemektedir. *Hakikat*'in bütün bunları söylemesine aslında gerek yoktur. Burada, Hıristiyanlar'ın en cahili bile, Osmanlı Parlemantosu'nun Avrupa'ya bir değişim olduğu etkisini yaratmak için oynanan bir komedi olduğunu biliyor. Zaten; idari, adli, mali ve askeri iktidarın yalnızca Müslümanlar'ın elinde olduğu ve nüfusun diğer yarısını oluşturan Hıristiyanlar'ın bu iktidarı kullanmaktan kesin olarak yoksun olduğu bir ülkede Millet Meclisi gibi bir kurumun doğaya aykırı olduğu açık değil mi?"[8].

Hepsine eşit haklılıkta yer veremediğim ve tamamı bu kadar olmayan bu

---

7 - *Missions catholiques*, 8 Aralık 1876.

* - *Senato veya Osmanlıca deyişle Âyan üyelerinin bütününün Müslüman olduğu sözü yanlıştır. 19 Mart 1877'de ilk Meclis açılışında 32 Âyan üyesinden 8 tanesi Gayri Müslim idi. Bunlar Tıbbiye Mektebi Nazırı Marko Paşa, Şûray-ı Devlet azaları Mihran Bey, Logofet Bey, Yorgaki, Daviçon, Serviçen Efendiler, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa ve Temyiz azası Kostaki Efendiler idi (Us, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan 1293=1887. İstanbul 1940, s. 6) (Çevirenin notu).*

8 - Bu iddiaları doğruluyan bir hususu; seçim sisteminin daha önceden bilerek bozulduğunu söylememez gerekir. Çünkü Abdülhamid, önceden de kanıtladığımız gibi, Midhat Paşa'nın dostlarını engellemek istiyordu. "Anayasa, genel oya başvurulmasını öngörüyordu. Bununla birlikte ilk milletvekili seçimi iki dereceli ve çok kısıtlı bir seçimle gerçekleştirildi. Bu sistem, hükümete, her yerde resmi adayların kazanmaları ve Midhat'ın kişiliğine ve öğretisini kesinlikle sadık olan kişilerin dışlanması olanağını sağlıyordu." (DE KÉRATRY. *Mourad V.* s. 169).

düşünceler; yakın bir gelecekte benzer sorunlarla karşılaşacak Osmanlılar tarafından dikkate alınmak zorundadır. Aksi takdirde aynı hatalara düşerler. Atasözü "Sezar'ın karısından şüphe edilmemelidir" der. Onun için eğer yurtlarına yararlı bir eser ortaya çıkarmak istiyorlarsa en küçük bir taraf tutma mazeretine meydan vermemelidirler.

Mehmed Said Paşa
Eski Sadrazam
Danıştay Başkanı

Artık Midhat Paşa'nın koşullarında bulunmamaktadırlar. Midhat Paşa, anayasal düşüncelere düşman yaratıkların öğütlerine uyan; eline güç geçince onu ortadan kaldıran veya canını sıkan herşeyi soysuzlaştıran Abdülhamid'in kötü iradesiyle savaşmak zorundaydı. Onun için hiç olmamaktansa tam ve mükemmel olmayan bir Anayasa'yı yürürlüğe koymayı yeğledi. Bu ilk günlerin eksikliklerini düzeltmek konusunda gelecek ve kendisi için hesapları vardı.

Abdülhamid'in çevirdiği dolaplar ve işlediği cinayetlerinin neler olduğu biliniyor; yukarıdaki bütün eleştirilerin kesin olarak muhatabı odur...

Sanki bu geçmiş dönem Abdülhamid için yeterli derecede suçlayıcı değilmiş gibi; onun dalkavukları hâlâ gelecek için bile; bir parlementer örgütlenmenin olanaksızlığını, çeşitli zorlukları göstererek iddia ediyorlar.

Bu konuda Mösyö Rousseau'ya tekrar dönüyoruz; bu yazar şöyle diyor:

"Millet Meclisi, gerçekte, azınlıktaki Türkler'den bağımsız olarak; dilleri bilinmeyen vahşi Kürtler'den, Sünni ve Vehabi Araplar'dan, Katolik-Ortodoks veya Müslüman Arnavutlar'dan, Bulgarlar'dan, Rumlar'dan, Ulahlar'dan, Sırplar'dan, Nesturiler'den, Maruniler'den, Yahudiler'den, Protestan-Gregoriyen-Katolik Ermeniler'den oluşan ezici bir çoğunluğu kapsayacaktır. Bu toplulukların hemen hemen hepsi, ya mensup oldukları ırk ya da farklı istekleri olan dinleri nedeniyle ayrılıkçı eğimlere sahiptirler; çoğu Osmanlı'ya düşmandır, onu kıskanırlar ve sonuçta bir bütün olarak ülkenin ilerlemesine engel olacaklardır.

Bu kadar benzeşmez bir ulusal yapı nasıl olacak ta düzeni devam ettirecek, bağımsızlığı sağlayacak ve ülkenin büyük yararları için gerekeni yapacaktır? Böyle ellere, ulusun kaderini teslim edecek Padişahlar'ın tamiri mümkün olmayan bir hata işleyecekleri şüphesizdir".

Yazar, bu satırlardan iki sayfa önce; başka türlü nitelememek için orijinal diyeceğimiz bir düşüncesini de belirtiyordu:

"Millet Meclisi Başkanı Vefik Paşa, böyle bir Babil Kulesi ile iyi bir sonuç alabilmenin çok güç olduğunu ve bir Millet Meclisi açmadan önce ülkede dil birliğini sağlamanın gerektiğini itiraf etti..."[9]

Doğru okudunuz: "Türkiye'de bir Millet Meclisi açmadan önce ülkenin dil birliğini sağlamak". Eğer bu düşünce parlamenter rejimin reddi anlamına gelmiyorsa; sözcüklerden bir şey anlamıyoruz demektir.

Kurnaz ve anasının gözü Abdülhamid artık düşüncesizce tehlikeye atılmayı istemiyor. O ve ardıllarının pek çoğu, ülkede dil birliği sağlanıncaya kadar türbelerinde rahat rahat uyuyabilirler.

Dil birliğini sağlama, gerçekte, boşu boşuna bir kaç kuşağın çabasını boş yere tüketecek bir iş değil midir? Fransa'da resmi dil bir tanedir ama Basque ve Breton bölgelerinde olduğu gibi öyle yöreler vardır ki, halkın dediğini anlayabilmek için, yerli lehçeye hakkını vermek veya taşra ağzını öğrenmek ve öğretmek gerekir. Bir çok dilin konuşulduğu Türkiye'de dil birliğine nasıl ulaşılabilecektir? Bu dil birliği koşulunu, parlamenter rejimin *sine qua non* (olmazsa olmaz) şartı yapmak; birincil önemi olan bir şeyi ciddiye almayarak akılsızca, safça davranmakla suçlanmayı gerektirir. Ancak Abdülhamid'de saflık söz konusu olamaz; onda yalnız kötü niyet vardır.

Gerçekten de bu dil sorunu ana bir problemdir.Bir çok güçlüğün nedenidir, ama aşılamaz bir sorun da değildir. Her hal ü kârda bize göre: "beş farklı dilin konuşulduğu ve halkın yalnız ırk ve dil olarak değil ama din ve meslek kastları olarak ta bölündüğü bir ülkede, parlamenter rejimden söz etmek gerçekten abesle uğraşmaktır" demek çok abartılı olacaktır[10].

Temps gazetesinin muhabiri ile rakamların sorgulanmasında daha da ileri gidebiliriz: "Millet Meclisi'nde ondört farklı dili konuşan on ayrı ulustan

---

9 - ROUSSEAU. *L'Effort ottoman,* s. 299-302.

10 - L. CAHUN. *Le Monde islamique. Lavisse ve Rambaud'nun Histoire générale*'inde. Cilt: XII, s. 482.

kişiler vardır. Bunlar Türk, Arap, Kürt, Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavut, Bosnalı, Ulah ve Musevi milletvekilleridir. Onların konuştukları diller ise Türkçe, Farsça (İran hududuna yakın bölgelerin milletvekilleri konuşuyor), Arapça, Rumca, Ermenice, Bulgarca, Boşnakça, Slavca, Arnavutça, Kürtçe (Arapça ve Farsçanın karışımı), Aramice, Romence, İbranice ve ülkedeki Museviler'in konuştuğu bozuk bir İspanyolca'dır"[11].

Esas olan, dilin birleştirilmesi değil, düşüncelerin birleştirilmesidir. Bu bağlamda Türkiye'de yapılacak çok şey vardır. Bu ülkede yaşayan farklı halk ve topluluklar, İmparatorluğun topraklarına ortak bir vatan gibi bakmaya alıştıkları zaman; kendilerini, birbirine düşman ve birbirini kıskanan insanlar yerine eşit hakları olan vatandaşlar olarak görmeye başladıkları zaman; "Şimdi biz burada iyiyiz, burası bizim vatanımızdır" diyebilmek için kendilerini yeterli güvenlikte hissettikleri zaman; dil sorunu keskinliğini kaybedecek ve çok çabuk uygun çözüm yollarını bulacaktır.

Zaten bir Millet Meclisi'nin iyi yönetilebilmesi için dil birliği gerektiğini söyleyenler kadar bu tek dil için Türkçe'yi isteyip önerenlere de yeni Avusturya Reichsrath'ı* örnek gösterilerek itiraz da edilebilir. Bugün Avusturya'da olanlarla yakın bir gelecekte Türkiye'de olacaklar arasında benzerlik o kadar çarpıcıdır ki Avusturya olayının incelenmesi, konuyu anlamak bakımından iyi bir yaklaşım olacaktır.

İlk kez Reichsrath veya ikinci meclis genel oyla seçilmiştir. İmparator**, son üç başbakanı Gautsch, Hohenlohe ve Beck'in dönemlerinde, birbiriyle geçinemeyen çeşitli uyruklarının çıkardığı çok sayıda engellere karşın bu reformun gerçekleşmesi için ağırlığını koymuştur.

Bu olay Habsburg Hanedanı'nın tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Gerçeği söylemek gerekirse bir Osmanlı ulusu olmadığı gibi bir Avusturya ulusu da yoktur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; ne bir bütün içinde eriyen ne de birbirine karışan, hepsi de kendi niteliklerini bozulmadan koruyan, küçük halk topluluklarının yanyana birleşmesinden oluşan bir mozaik gibidir.

---

[11] - *Le Temps.* 3 Nisan 1877. Bu bölümden sonra, bu dil çokluğunun görüşmelerin iyi bir şekilde yürüyebilmesi için bir engel oluşturmadığı görülecektir.

* - *Almanca Millet Meclisi anlamına gelen sözcük. Almanya ve Avusturya Millet Meclisleri için kullanılır (Çevirenin notu).*

** - *Söz konusu İmparator, o günlerde (1906) Avusturya-Macaristan İmparatoru olan I. Franz-Joseph'tir (Çevirenin notu).*

İşte bu yüzyılın başında, bu ulusların ve konuştukları dillerin dağılımı:

Almanlar	9.170.000	Almanca
Çekler	5.955.000	Çekçe
Polonyalılar	4.252.000	Lehçe
Rutenler	3.381.000	Bir Rus lehçesi (Rutence)
Slovenler	1.192.000	Slovence
Sırp-Hırvat veya Sırplar	1.311.000	Sırp-Hırvatça veya Sırpça
İtalyanlar	725.000	İtalyanca
Romenler	250.000	Romence
Slovenya Hırvatları	1.482.000	Slovence

Eğer istenirse Mösyö Rousseau'nun saydıklarıyla benzer bir liste de Osmanlı İmparatorluğu için yapılabilir ve bunun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yukarıki listesinden daha karmaşık olmadığı görülür.

Şu anda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda politik durum ile Millet Meclisi'nin oluşumu nasıldır?

Bundan evvelki rejim, ancak vergi veren kişilere seçme hakkı veriyordu ve 1896'daki küçük reformlara karşın ancak *sınırlı* ve özellikle sonuçları itibarı ile *eşitsizlik* dolu bir uygulama idi. Seçmenler bazı gruplara ayrılmıştı. *Birinci* gruptakiler *büyük mülk sahipleri* idi ve 85 milletvekili seçiyorlardı; *ikinci* gruptakiler *kent sakinleri* olup 118 milletvekili seçiyorlardı. *Üçüncü* grubu oluşturan *Ticaret Odaları* 21; *dördüncü* grup olan *kırsal alanlar* 129 milletvekili seçme hakkına malikti. Ancak 1896'dan sonra oluşturulan ve azınlıkları kapsayan *beşinci* grupta 72 milletvekili seçebiliyordu ve böylece bu grupların kapsadığı meclise de genel oyla seçilmiş meclis adı veriliyordu.

Bu seçim yöntemi olağanüstü bir eşitsizliğin nedeni olmuştu. Örneğin Tiroller'deki altı büyük toprak sahibi bir milletvekili çıkarırken, diğer seçim çevrelerinde 40.000 kişi bir milletvekili seçebiliyordu* Bu uygulama ile de genel oy kavramının kesin olarak korunduğu söyleniyordu(!).

---

* *1876'da Osmanlı seçim sistemini alabildiğine eleştiren Benoît-Brunswik'in medeni Avrupa'nın ortasındaki Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'ndaki bu komik seçim yasasını nasıl yorumladığı meraka değer. İlk kurucu meclis için seçmenlerin değil milletvekillerinin "az veya çok" mülk sahibi olması koşulunu (daha sonra Kanun-ı Esasi ile kaldırılmıştır) eleştiren yazarın 6 mülk sahibinin 1 milletvekili seçtiği Avusturya'ya bakarak Osmanlı seçim sisteminin hiç olmazsa göreceli olarak daha ileride olduğunu belirtmesi gerekmez miydi? İşin en ilginç yanı ise yazarın bu eleştiri raporunu sunduğu İstanbul konferansında temsil edilen büyük devletlerden birinin de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmasıdır. Acaba bu imparatorluğun temsilcisi Bay Brunswik'in eleştirilerini nasıl karşılamıştır? (Çevirenin notu).*

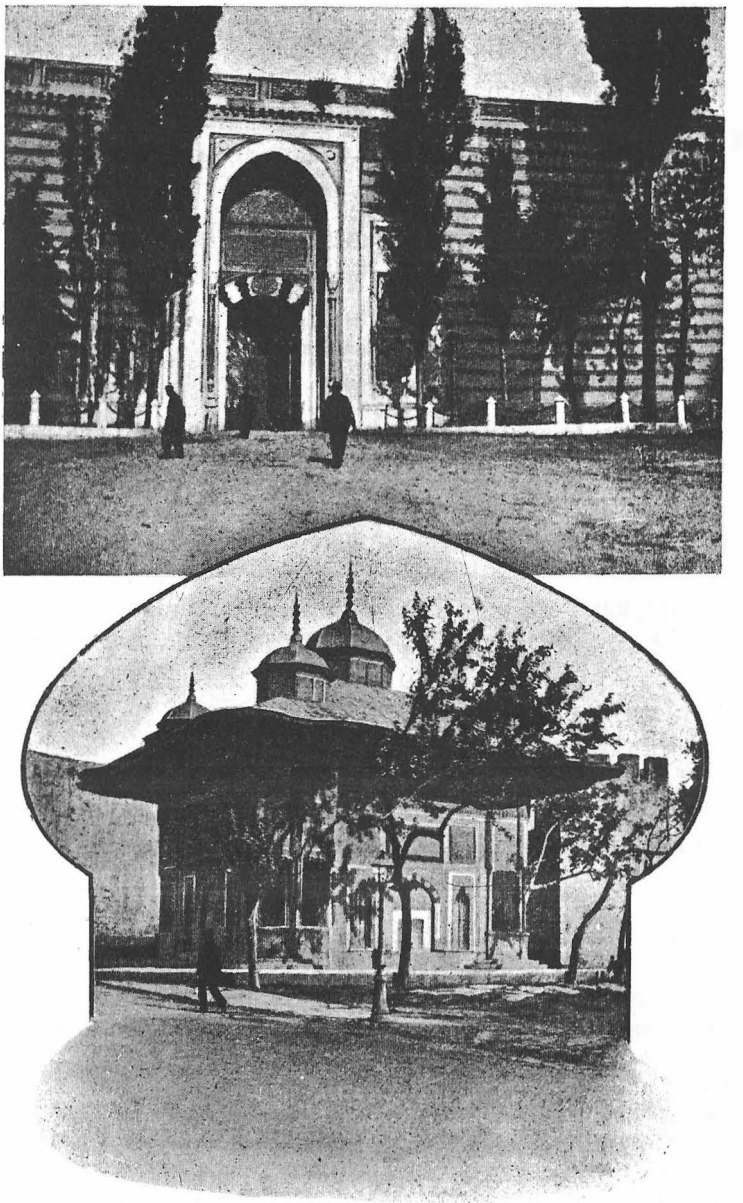

Topkapı Sarayı'nın kapısı - III. Ahmed Çeşmesi

Baron Beck'in döneminde oylanıp kabul edilen bugünkü yasaya göre; en azından bir yıldan beri bir seçim bölgesinde oturan ve en az 24 yaşındaki bütün Avusturyalılar seçmen olmaktadırlar. Seçilebilmek içinse belli bir seçim bölgesinde en az üç yıldır oturur olmak gerekmektedir. Her seçim bölgesi bir milletvekili çıkarmaktadır. Yeni seçim bölgeleri oluşmasına sınır getirilmediğinden; her seçim bölgesinin uluslar açısından mümkün olabilecek bir homojenliği sağlamasına çaba harcanmıştır. Seçim haklarındaki eşitlik en açık biçimi ile ilan edilmiştir.

Eğer biz, eski seçim sistemine göre ulusların çıkardıkları milletvekili sayısını incelersek şu rakamları buluruz: 205 Alman, 196 Slav veya Slav yakını ve 24 İtalyan-Romen; toplam 425 eder.

1906 yasası her ulusa bundan çok farklı bir kontenjan tanımıştır. İlk önce seçim bölgelerinin sayısı 516'ya çıkarılmıştır. Bunun dağılımı da şöyledir:

Slav olmayanlar, 257:	233	Alman[12]
	19	İtalyan
	5	Romen
Slavlar, 259:	108	Bohemya, Moravya ve Silezya Çek'i
	80	Polonyalı
	37	Slav (24 Sloven, 13 Sırp-Hırvat)
	34	Ruten

Dokuz dil ve lehçe bu halklar arasında kullanılmaktadır. Reichsrath görüşmeleri sırasında bunlardan sekiz tanesinin kullanılmasına izin verilmiştir: Almanca, Çekçe, Lehçe, Slovence, Sırpça veya Sırp-Hırvatça, İtalyanca,

---

12 - Reformdan önce Alman ve İtalyan olanlar (10 milyon yurttaş), 40.000 kişiye bir milletvekili seçerlerdi; Slavlar için durum daha kötü idi; onlar 55.000 kişiye bir milletvekili seçiyorlardı. Bunun nedeni olarak Alman kökenlilerin, Slav kökenlilere göre daha eğitimli olması gösteriliyordu.
Reformdan sonra Alman üstünlüğü oran olarak %48'den %45'e indi ama aslında nüfus olarak oranlama yapılırsa bu oranın %36 olması gerekir.
Çevirenin notu: Osmanlı meclislerinde Türk unsuru için böyle nüfusun dışında bir oran söz konusu değildir. Reform sonrasında bile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Alman nüfus çıkarması gereken millitvekili sayısından diğer ulusların aleyhine %33.3 fazla milletvekili çıkarmaktadır. O kadar eleştirilen Osmanlı Kanun-ı Esasi'si ise her ulustaki uyruğuna eşit şans tanımakta ve Türk unsuru için kollayıcı hiçbir hüküm taşımamaktadır (Çevirenin notu).

Romence ve Slavonca, Küçük Rusça veya Rutence[13] ise yasaklanmıştır.

Bu uygulamada; geleceğin Osmanlı yasa koyucuları için düşünülecek birçok nokta olduğunu yine vurgulamak istiyoruz. En azından ilk dönemler için, yeni mecliste farklı dillerin kullanılmasını kabul etmek; söz konusu meclisin yasallığının bir kanıtı olacaktır. Böyle olunca da yalnız Türk unsurunun yararına her şeyin ters yüz edilmek istendiği şeklindeki eleştiriler de söz konusu olmayacaktır.

Abdülkadir Reşid Efendi
Şeyhülislam Yardımcısı

Osmanlı Millet Meclisi'nin oluşum modeline karşı yapılan eleştirileri enine boyuna inceledik; bunu yapmaya da mecburduk. Çünkü bu eleştirilerin birçoğu kesinlikle haklı olmasalar bile; bütünüyle en azından makûl kabul edilebilirler.

Bu arada bir noktayı da unutmayalım. Zaten bir gerici parti vardı -gerici parti derken anayasal reformları istemeyenleri kastediyorum ve onların başına Abdülhamid'i oturtmak gerekir- ve ben yineliyorum ki bu gerici partinin Meclis'in oluşmaması için her şeyi ayarladığını ve bu sonuca varmak için en iyi yöntem olarak işi başından, kaynağından bozmayı denediğini unutmamamız gerekir.

Bunun karşısındaki, anayasal reformcu parti ise samimi idi. Teorik özgürlüklerin, pratikte her zaman uygulanamayacağını biliyorlardı.

Düşüncelerinde haklı ve dürüst idiler. Bunun bir kanıtı olarak, Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden birkaç hafta önce *Vakit* gazetesinde görülen bir makaleyi buraya alıntılamak istiyorum[14].

Yazar önce, Anayasa'nın İmparatorluğun kuruluşundan beri var olan bir kurum olduğunu gösteriyor. Bu kurum, ulema ve soylu kişilerin temsilcilerin-

---

13 - Slovence, Sırp-Hırvatça, Slavonca ve Çekçe; Küçük Rusça gibi Rusça'dan türemiş dillerdir ama gerçek bir dil olarak kabul edilmektedirler. Küçük Rusça veya Rutence ise Rusça'nın bir lehçesi kabul edilmekte ve dil sayılmamaktadır. Aslında bu davranış Rusya'ya karşı bir düşmanlığı simgeler. 1862'deki Macaristan'a karşı askeri müdahelesinden beri, Avusturya hükümeti, Macarları yatıştırabilmek için; Slavizm'i anımsatan her şeye sürekli olarak yasak getirmektedir.

14 - *Vakit,* 27 Ekim 1876.

den oluşurdu ve bu kuruma önemli işleri görüşmek üzere başvurulurdu. Zamanla bu güzel gelenekler yürürlükten kalktı; bu kurum da İmparatorluğun büyük yıkımı içinde yok oldu gitti. Padişah ile uyum içinde olmak zorunda olan Anayasa aslında geçmişin bilgece düzenlemelerine bir dönüşü ifade etmektedir.

Bu genel düşüncelerin açıklanması bitince, *Vakit* geleceğe bir göz atıyor ve müstakbel rejimde bir genel meclis (veya Millet Meclisi) ile bir Taht Divanı (Senato) olacağını söylüyor. Bundan sonra da soru-cevap şeklinde yeni kurumlar hakkında açıklamalar yapıyor.

Soru- Parlamento nedir?

Yanıt- Bir çeşit kurul veya meclis olup; bu kuruldaki ülke temsilcileri yararlı ve medeniyetin ilerlemesine uygun yasaları inceler ve kanunlaştırırlar. Mali yönetimin uygulamalarını inceleyip denetleyerek, gerçeklere uyup uymadığına karar verirler.

Soru- Bu meclis, *Şeriat*'a ve bizim eski geleneklerimize uygun mudur?

Yanıt- Mükemmel şekilde uygundur; bunun kanıtlarını göstereyim. Mantıki olarak düşünürsek; bir kişi bir diğer kişiye, belirli amaçlar içinde kalmak koşuluyla bazı kaynakları kullanma hakkını emanet ettiyse; emanet ettiği kişinin bu kaynakları iyi bir şekilde kullanıp kullanmadığını denetleme hakkının; kendisine sunulan hesapları dikkatlice inceleme ve bu inceleme sonunda kabul etme veya reddetme hakkının emaneti verende olduğu *Şeriat* tarafından da onaylacak bir gerçektir. Pek doğaldır ki toplumlar da bireylerle aynı haklara sahiptirler. Hükümetlerine verdikleri paranın kullanımını denetlemeye hakları vardır. Eskiden ulema takımı halkın yararlarına göz kulak olmakla yükümlü idi; bugün bu görev Meclis'teki temsilcilerimize düşmektedir.

Soru- Niçin eski gelenekler işletilmiyor?

Yanıt- Millet Meclisi eski geleneklerin bir dönüşümü ve yeniden canlandırılmasıdır. Müslümanlar'da ulema yani din adamları; Hıristiyanlar'daki rahipler gibi özel bir sınıf oluşturmazlar. *Şeriat* önünde bütün Müslümanlar aynı haklara sahiptirler. Bu durumda temsilcileri aracılığı ile bu denetim ve gözetim görevini herkese yaymak daha mantıklı olacaktır.

Soru- Hıristiyan vatandaşlarımız da bu Millet Meclisi'ne kabul edilecekler midir?

Yanıt- Hiç şüphesiz evet.

Soru- Bu konudaki itirazlardan korkmuyor musunuz?

Yanıt- Aslında hiçbir itiraz olası değildir. *Şeriat* önünde, Hıristiyanlar da, hakları açısından Müslümanlar'a eşittirler. Bunun sonucu olarak ta tıpkı Müs-

lümanlar gibi onların da yasaları münakaşa etmek ve ödedikleri vergilerin kullanımını gözetlemek ve denetlemek hakları vardır.

Soru- Hıristiyan Milletvekilleri, Hıristiyanlar tarafından mı seçilecektir?

Yanıt- Meclis'te ne kadar Müslüman olursa o kadar Hıristiyan olacaktır diyerek; Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında bölücülük yapmak isteyen

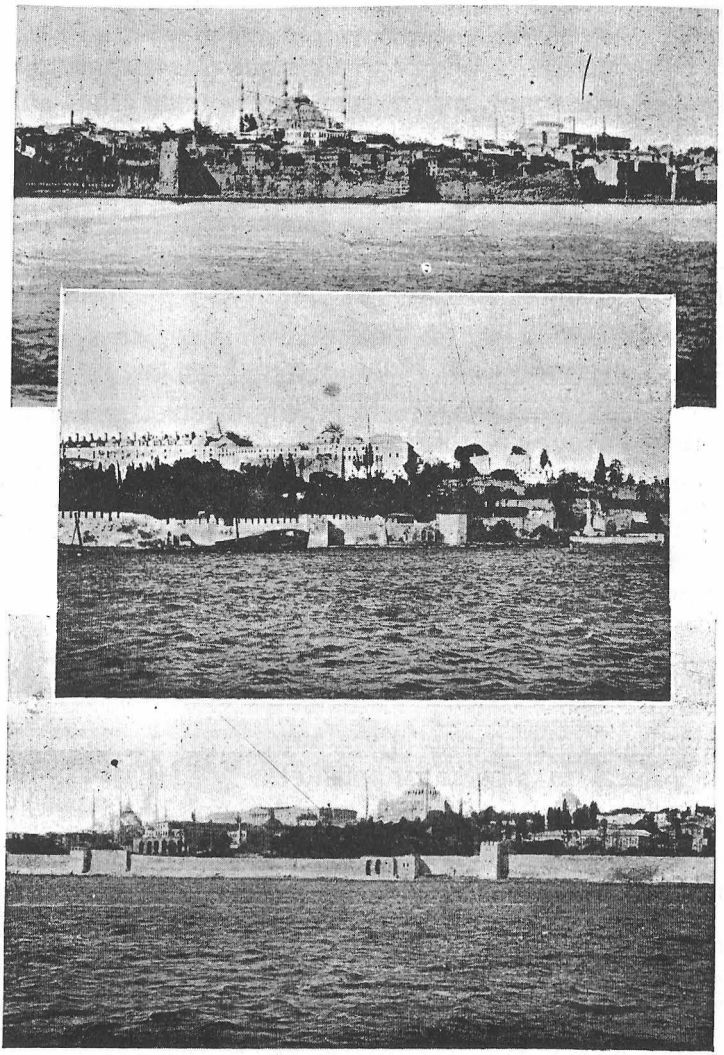

Deniz tarafındaki eski surlar ve Topkapı Sarayı

bazı kimseler vardır. Onların söylediklerine kulak asmayınız. Madem ki Hıristiyan olsun, Müslüman olsun hepimiz Osmanlı'yız; temsilcimiz olarak istediğimizi seçebiliriz. Bunun tek koşulu seçeceğimiz kişinin yasa ile konulan şartlara uymasıdır.

Bu düşüncelerin hepsi çok doğrudur. Eleştiri yapanlar da bunu kabul ediyorlar. Onların dedikleri bu sözlerde ifade edilenlerin, reformlarda uygulanmadığıdır.

İşte biz, bu uygulamamanın günahını bir suç olarak Abdülhamid'e yüklüyor ve Osmanlı dostlarımızı aynı hataya düşmemeleri için uyarıyoruz.

Bütün dillerde şuna benzeyen bir vecize vardır: "Hatalardan ders almış, bilgili bir adam iki adam eder".

*
* *

Osmanlı Millet Meclisi üzerinde; özet şeklinde de olsa tamamlanmış bir inceleme bulmak olanaksızdır[15]. Yok edilinceye kadar aşağı yukarı bir yıl yaşayabilen bu zavallı kurum; günümüze kadar yaşayacak belirgin bir iz bırakmamışa benzemektedir. Buna karşın bazı kimseler, bu kurumu acı alaylarına konu yapmaktadırlar. Bu Meclis'in dünyaya gelişleri ana babalarını çok kızdıran zavallı çocuklara benzediği çoğu zaman unutuluyor. Bu cani ana babalar istemedikleri bu çocukları hemen yok edemezlerse onu çatı arasına veya bodruma hapsederler, bin türlü kötü muamele yaparlar, son darbeyi vuracakları güne kadar onları ekmek, ışık ve ateşten yoksun bırakırlar ve sonunda da onların düzelemeyeceğini ve onları yok etmenin daha iyi olduğunu söyleyerek evlatlarını öldürürler.

Mehmed Tevfik Paşa
Sadrazam Vekili

15 - Mısır'da A. D imzalı ve *Türkiye'de Meclis-i Mebusan* isimli bir risale yayınlanmıştır. Bu ancak ilk yasama yılının çalışmalarını kısaca özetleyen bir kitapçıktır.
Çevirenin notu: Bu kitap Seyfettin Özege'nin "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu"nda "Türkiyada Meclis-i Mebusan, Kahire, Matbaa-i İctihad, 1907, 363 sf" olarak verilmektedir fakat yazarı "M. K." diye kaydedilmiştir.

İşte Abdülhamid de, Millet Meclisi'ne karşı bu cani ana babalar gibi hareket etmiştir.

Bu mecliste cereyan eden müzakereleri; hem de acımasız bir sansürün denetiminden sonra dönemin gazetelerinden izleyen biri için; Blowitz'in bu meclisteki konuşmaları, "kısır münakaşalar, yararsız ve şişirilmiş nutuklar" diye nasıl olup ta tanımladığını anlamak mümkün değildir[16]. Aslında bu müzakerelerdeki konuşmalar, bugünkü Rus Duma'sındaki meclis çalışmalarına göre daha ileri bir aşamayı işaret etmektedir ve ben, bu meclis görüşmelerinde, birçok Avrupa Parlamentosu'nda görülen düzensizliklere de faydasız ve saçma konuşmalara da rastlamadım. Eğer bana meclisteki Müslüman milletvekillerinin Hıristiyan meslekdaşlarına karşı gösterdikleri müsamahasızlık ve bağnazlıktan söz edilirse; ben parmağımı uzatır ve yüzüm kızararak, bir yüzyıl süren özgürlükten sonra Üçüncü Cumhuriyet'in Fransız Meclislerini örnek olarak gösteririm. Bu meclislerdeki milletvekillerinin büyük bir kısmı, insaniyeti ayaklar altına alarak, bu bağnazlığın en üst derecesini yalnız bir kısım meslektaşlarına değil, vatandaşlarının büyük çoğunluğuna, onlar katoliktir diye göstermemişler midir?

Abdülhamid büyük üzüntülerle, istemiye istemiye Millet Meclisi'ni birleşime davet etti; onun açılışını geciktirmek için elinden geleni yaptı. Meclis'in ilk toplantısına; birinci kâtibi Said Paşa tarafından okunan açılış nutku için zoraki katıldı[17]. Bu tören sırasında "onun gözle görülecek kadar rahatsız ve sinirli olduğu ve sık, sık elini alnının ve sakalının üstünde gezdirdiği" gözlemlenmişti[18]. Nutkunun okunması bitince, "milletvekillerine hoşgeldiniz diyeceğine inanılıyordu"[19] ama "milletvekillerini hızlı bir hareketle selamlayarak, kendi dairesine çekildi"[20].

---

16 - A. DE BLOWITZ, *Une course à Constantinople,* Paris 1884.

17 - Nutkunda bu yasama yılında üzerinde konuşulacak yasa tasarılarını sıraladı: seçim yasası, iller yasası, ticaret yasası, medeni haklar yasası, mahkemelerin yeniden örgütlenmesi, basın yasası, Sayıştay örgütü ve nihayet bütçe yasası.
Padişah, özellikle finansman yasasının kabul edilmesini önerdi; Türkiye'den alacaklı olanlara, onların temsilcileri ile görüşmeler yaparak; Devlet Hazinesi'nin gereksinimleri ile uyuşan ve eski taahhütlerin yerine getirilmesi ile ilgili garantiler verilmesi için gerekli önlemlerin alınması konusundaki isteğini açıkladı.

18 - *Le Temps,* 26 Mart 1877.

19 - *Le Temps,* 26 Mart 1877.

20 - DE MOUY, *Lettres du Bosphore.*

Onun isteği, Millet Meclisi'nin rolünü mümkün olduğu kadar azaltmak ve sonunda onu yok etmekti.

Bu düşünce tarzının ilk kanıtını, Meclis Başkanı atamasında verdi. Onun seçtiği kişi Paris'teki Saint-Louis lisesinin eski öğrencilerinden Ahmed Vefik Efendi idi. Ahmet Vefik Efendi, edebiyata aşk derecesinde meraklı olup Boğaziçi'nde Rumelihisarı'ndaki mülkünde, muhteşem bir kütüphane oluşturan ve vaktini Molière ve Shakespeare'den çeviriler yaparak geçiren bir kişi idi*.

Ancak Mösyö de Kératry kendisinden şöyle söz eder: "Eğitimini Fransa'da yapmasına karşın *Jöntürk* diye adlandırılan gruba dahil değildi. Jöntürkler,İslamcılık yerine, özgür kurumları geçirmek istiyorlardı. Ahmet Vefik Efendi'nin ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasal bir ülkeye dönüşebileceğine inancı yoktu, hiçbir zaman Anayasa'yı övmedi ve her zaman Midhat'ın ve onun ekolünün karşıtı oldu. Fatihler kuşağının bir temsilcisi olduğundan reaya ile Osmanlılar'ın aynı seviyede olabileceği düşüncesi onu şiddetle rahatsız ediyordu. Müslümanlar yararına Hıristiyan ve Yahudiler'in aşağılık durumlarının sürüp gitmesi yandaşı değildi ama onun gözünde tarihten gelen bir hak olan Müslümanlar'ın yönetici sınıfı oluşturmasının, Müslümanlar'a diğer uyrukları yönetmesi için bir ayrıcalık verdiğine de inanıyordu. Bu eğilimi ile Padişah'ın otoritesine dokunulmamasını arzu ediyordu. Yönetimin her dalında bir iyileştirmenin gerekliliğini kabul ediyor ama bunun çok güçlü eleştirilere konu olan bir Anayasa yerine bütün vatandaşların iyi niyetleri ile sağlanabileceğine inanıyordu.

Bu davranış Midhat'ın eserine karşı sivri sözcüklerle ifade edilen açık bir düşmanlıktan başka bir şey değildi ve resmi gardiyan olarak Meclis Başkanlığına atanarak mükafatlandırıldı. Çok kolay söz söyleme ve anında yanıt verebilme yeteneğinden dolayı, görüşmeleri yönetmekte çok büyük bir ustalık sergileyecekti. Dikkate değer bir enerjiyle; konudan uzaklaşan hatipleri, sadede döndürmeyi biliyor ve gerekirse; sözlerini tamamlamaya izin

---

* *Ahmed Vefik Paşa'nın mülkü olan Rumelihisarı'ndaki bu saha, bugün Amerikan Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi'nin bulunduğu bölgedir. Ahmed Vefik Paşa daha sonraları sadrazamlıktan azledilip buradaki köşküne geçmiş ve ömrünün son senelerinde parasal güçlükler içinde olduğundan arazisinin büyük kısmını Amerikan Koleji'ni kuracak vakfa satmak zorunda kalmıştır. Meşhur kütüphanesi de ölümünden sonra kataloğu hazırlanarak mezat yoluyla satılmıştır (Çevirenin notu).*

vermeden onları susturuyordu[21]. beyaz ve yeşil sarıklı ulemanın hatalarını düzeltirken daha itinalı davranıyor ama yalnızca fes giymiş Rum, Ermeni ve genç Müslümanlara bir okul öğrencisi gibi davranıyordu[22] ama yine de her seferinde Saray'ın hoşuna gitmeyecek veya hükümeti sarsacak nutuklar söylenebiliyordu. Örneğin o, ilk halifelerin, bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanları gibi basit, mütavazı ve sade yaşamları hakkındaki övgüleri hoşgörü ile karşılıyor ama bu yaşam tarzının, bu halifelerin bugünkü temsilcisinin saray masrafları ile karşılaştırılmasını önlüyordu. Aynı şekilde Abdülhamid'in iğrenç gözdeleri olan Damat Mahmud Celalettin ve Redif Paşa'lara karşı yinelenen eleştiri denemelerine mani oluyordu ama bunu bu uğursuz adamları tuttuğundan değil*, onların hükümetten düşüşü, Midhat'ın dönüşüne ve Midhat'la beraber onun gözünde devrimci sayılan düşüncelerin zaferine neden olur diye böyle hareket etmekteydi.

Dük de Broglie tarzında** bir Türk liberali olan Vefik'e göre Kanun-ı Esasi, anarşinin kötü tohumlarını içinde bulundurmakta idi ve bu tohumların yeşermesine meydan vermemek onun göreviydi. Eğer Avrupa, bir an için

---

21 - *Journal des Débats* (5 Nisan 1877) şöyle yazıyordu: "Ahmed Vefik Efendi, görüşmeleri çok bilinçli olarak ve gayretle yönetiyor. Hatta gereğinden fazla gayretli denebilir, eğer onda bir kusur aranacaksa bu da çok sık kişisel düşüncesini açıklaması ve bu hususta münakaşa etmesidir. Hiç deneyimi olmayan bir Meclis'in söz konusu olduğu doğrudur ve Avrupa'da çok gezmiş ve Fransa'da uzun yıllar oturmuş olan Vefik Efendi, öğrencilerine göre Meclis geleneğini çok iyi bilmektedir. Bu bakımdan bir Meclis Başkanı'nın rolünün, bir solistinkinden daha çok bir orkestra şefininkine benzediğini bilmesi gerekir. O bakımdan o solistlik yapacağına, yönetmelidir".

22 - Bununla birlikte her seferinde kendi düşüncesini kabul ettiremiyordu. Örneğin ilk günlerden itibaren, Meclis için, Müslümanlar'ın dinlenme günü olan Cuma dışında her günü, çalışma günü olarak önermişti. Meclis, Hıristiyan milletvekillerinin girişimi üzerine; onun düşüncesinin aksine pazar günleri de toplanmama kararı verdi. *Le Temps.* 3 Nisan 1877.

* - *Burada ilginç olan nokta Paul Fesch'in Damat Mahmud Celaleddin Paşa için kullandığı "iğrenç" ve "uğursuz" sözcükleridir. Halbuki Midhat Paşa ile birlikte Taif'e sürülen Mahmud Celaleddin Paşa için önceden söyledikleri çok farklıdır. Ya Fesch, bu önceki sözlerini unutmuştur yahut büyük bir olasılıkla bunları farklı Mahmud Celaleddin Paşa'lar sanmaktadır (Çevirenin notu).*

** - *Dük de Broglie (1785-1870); Louis Philippe döneminde başbakanlık ve Meclis Başkanlığı yapmış ve krallığı hararetle desteklemiş bir Fransız devlet adamı (Çevirenin notu).*

Türkiye'de bir Meclis'in varlığından dolayı şaşkınlaşsaydı; o bu tutucu gayretlerinde öyle başarı kazanacaktı ki; bu zavallı Türkiye; Meclis'i olmasından dolayı ciddi hiçbir kazanıma sahip olamayacaktı"[23].

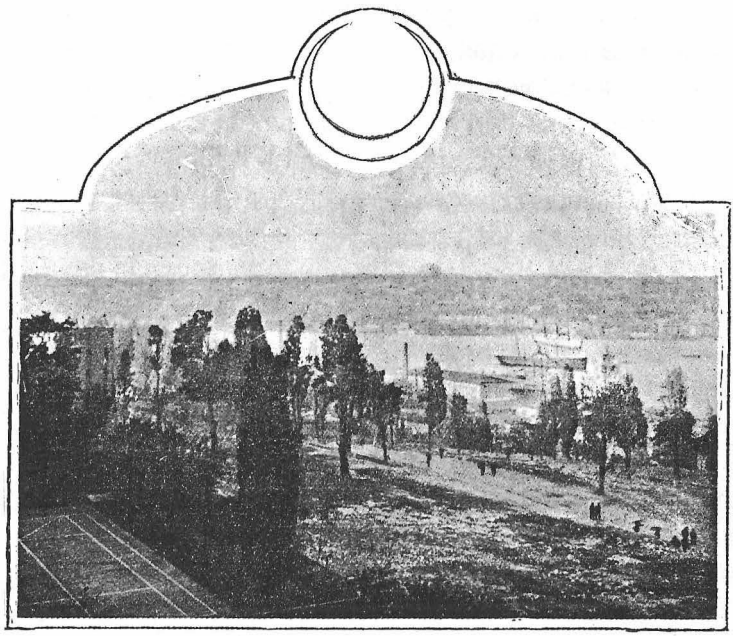

Haliç

Diğer taraftan Meclis'te söylenen nutuklara, yukarıdan verilen emirle acımasız bir sansür uygulanıyordu. Bu nutuklar halka bir hafta, iki hafta sonra; budanmış, düzeltilmiş, bozulmuş ve çok özetlenmiş bir halde iletiliyordu. Mösyö de Kératry "çünkü, her şeye karşın; halkın bu konulardaki eğitimini geliştirmek; gereksinimleri hakkındaki açıklamalarla ilgilenmesini sağlamak ve Türkiye'nin geçmişindeki günahlarından arınmasını sağlayacak, bugünkü güçlüklere dayanma gücü verecek ve mükemmel bir gelecek hazırlayacak reformlara desteğini temin etmek için; Meclis zabıtlarının düzgün şekilde yayınlanmasına devam ediliyordu" diyor.

23 - KONT E. DE KÉRATRY. *Mourad V,* s: 275.

Olayların böyle gelişmesinden milletvekilleri de sık sık ama boşuna şikâyetçi oluyorlardı. Meclis görüşmelerinin dışarı sızmamasından daha da emin olmak için, Abdülhamid onları çoğu zaman gizli oturum yapmaya mecbur ediyordu.

Bütün bu kısıtlamalara, bütün bu engellere karşın, yine de tekrarlıyorum; bu milletvekilleri, başka ulusların milletvekillerine göre daha kötü çalışmadılar. Bunu gösterebilmek için, gazetelerin yazdıklarına göre ve kronolojik bir sıra izleyerek ama yalnızca görüşmelerin örnek alınabilecek en çarpıcı bölümlerini sunmaya çalışacağız[24].

Önce dil sorunundan başlıyoruz.

Raportör, resmi metinden aldığım, Padişah'ın Meclis'i açış nutkundan aşağıki bölümü okudu:

"Şerefli anısını andığım atalarımdan biri olan Fatih Sultan Mehmed, kişisel özgürlükle, iman ve din özgürlüğünü sağlamak için çeşitli bağışıklıklar verilmesine izin vermişti.

Onun izinden yürüyen, şerefli öncüllerim de iman ve din özgürlüğüne ilişilmesine hiçbir zaman izin vermediler. Benim sadık uyruklarımın altı yüzyıldır ulusal karakterlerini, dillerini ve dinlerini koruyabilmelerinin; bu çok adil ilkenin doğal sonucu olduğu tartışılmaz bir gerçektir."

Ancak, yukarıdaki metnin raportör tarafından okunuşu sırasında, metindeki *"dil"* sözcüğü unutuldu ve Padişah'a Meclis'in yanıtı konusunda gereksizce uzayan konuşmalar sırasında da bu sözcük gene atlandı. Rum milletvekillerinin dillerini koruma sorunuyla; bu sözcüğün unutulmasını ilişkili görmeleri ve bu konuya önem vermeleri çok doğaldı. Bu konuya, İstanbul Milletvekili Vassilaki Sarakiotti Bey dikkatleri çekti.

Başkandan söz istedi ve onun da kabulü ile konuştu:

Sarakiotti- Fatih Sultan Mehmed ve ardıllarının uzlaşmacı ve gerçekten ileri düşünceli davranışları sayesinde dillerini koruyan toplulukların en kıymetli ayrıcalıkları olan dil sözcüğünün unutulduğu hususuna; Padişah'a Meclis'in yanıtı tasarısında yer vermediğimizi gözlemliyorum. Biz Rumlar için

---

24 - Bu arada, sözünü ettiğimiz kronolojik sıranın tam doğru olmayabileceği hususunda okuyucularımızı uyarmak isteriz. Ayrıca Meclis oturumları için verdiğimiz tarihlerin tam doğru olduğunu garanti edemiyoruz; çünkü o günkü karışıklıklar içinde bu tarihlerin doğruluğunu saptamak; kanımızca olanaksız demek için söylüyoruz çok zordur.

dilimiz, kendi dilimizdir; Sultan Abdülhamid de bunu nutkunda doğrulamıştır. İlan edilen ve yeniden onaylanan böyle bir olayı sessizce geçiştirmek hem anlamsız hem de Padişah'a karşı saygısızlık olacaktır.

Başkan, sert bir şekilde -Bu bir sorun değildir. Biz bu mecliste Türk dilinden başka bir dil tanımıyoruz.

İstanbul Milletvekili, Ermeni Sebuh Efendi Vassilaki Sarakiotti Bey bana çok yasal ve mantıki gelen bir gözlemini iletti. Onun Meclis'e sunduğu öneri hükümet için gerçek bir onurdur. Çünkü hem geçmiş hem de bugün için adalet ve ileri görüşlülüğü teyit ediyor. Milletvekili beyler, büyük Avrupa Devletleri'nden birinin silah zoruyla fethettiği bir halkın dilini; yakın zaman önce yasaklamak istediğini unutmayınız. Bu devlet, adalet duygusu olan bütün insanlar tarafından kınanmıştır*.

Şeker Ahmet Ali Paşa
Teşrifat Nazırı

Başkan Bu bir sorun değildir. Bu arada, Meclis'e benim düşüncelerime katılıp katılmadıklarını soruyorum.

Milletvekilleri cevap verirler: "Evet! Evet!"

Vassilaki Sarakiotti Bey yeniden söz almak ister; ama Başkan, ülkenin geleneklerine göre kesinlikle nazik olmayan bir şekilde ona "*Susun*" diyerek, konuşmasına mani olur[25].

---

* - *Sebuk Efendi'nin söz konusu ettiği olay, 1870 Alman-Fransa harbinden sonra, Almanya egemenliğine geçen Fransa'nın Alsace-Lorrain bölgesinde; Almanlar tarafından Fransızca'nın yasaklanması olayıdır. Bu olayın Türkiye'deki gerçeklerle benzerliği söz konusu olamaz. Sebuh Efendi, açıkça olayı saptırmaktadır. Çünkü Alsace-Lorrain'de okullarda Fransızca yasaklanırken, Türkiye'de bütün azınlıklar kendi okullarında kendi dilleri ile eğitim görmektedirler. İşin ilginç bir noktası, Osmanlı Devleti'nin bu tutumunun o günkü Almanya'ya göre çok daha insancıl olduğuna kimsenin dikkat çekmemesidir (Çevirenin notu).*

25 - "Vassilaki Sarakiotti Bey Hıristiyan idi ve Başkan Paşa ise Müslümandı. En eğitimli, en liberal, en aydın Türk'ü kazıyın altından Müslüman çıkar". *Temps* gazetesinin muhabiri böyle diyordu (5 Nisan 1877). Ahmed Vefik Efendi'nin çok özel bir Türk olduğu doğrudur ama Hamid despotluğunun üzerinden otuz yıl geçtikten sonra, bugün liberal Türkler'in hemen hemen hiçbiri onun gibi değildir.

Daha sonra Karadağ ile barışı sonuçlandırmakla ilgili bölüme sıra gelecektir. *Journal des Débats*'nın İstanbul muhabiri şöyle yazıyor:

"Bu oturuma katıldım. Meclis'in yeniliğinin dışında benim için çarpıcı olan husus şuydu: Meclis görüşmeleri gayet düzgün ve doğru bir şekilde yürüyordu. Birçok hatip, birbiri peşi sıra kürsüye çıktı, diğerleri de bulundukları yerden konuştular. Hepsi, bizim Doğu'da olduğumuzu hatırlatan bir şekilde ağırkanlı bir şekilde konuşuyorlardı ama aynı zamanda da karakter sahibi oldukları anlaşılıyordu.

"Suriyeli bir din adamı olan bu hatiplerden biri, düşüncelerini çok dikkat çekici bir şekilde açıkladı. Diğerleri gibi o da nutkunu yazılı bir metini okuyarak veriyordu ama konusuna son derece hakim olduğu anlaşılıyordu; çünkü gözleri yazılı kâğıttan daha çok kendini dinleyen Meclis üyelerinin üzerinde dolaşıyordu; milletvekilleri kendisini şiddetle alkışladılar. O da diğer hatipler gibi, Osmanlılar'ın yüzünü kızartacak bir barışa karşıydı. Sözlerini bitirirken şöyle dedi:

Serdar Ömer Paşa

"Din söz konusu değildir; burada olduğu gibi İmparatorluğun her yerinde de biz Müslüman veya Hıristiyan değiliz; bu bölünmenin artık zamanı geçmiştir, biz İmparatoluğun uyruğu olan Osmanlılarız. Hepimiz vatanın yararı için, onun saygınlığını korumak için fedakârlık yapmaya hazırız; onun şerefini hiçbir şekilde lekelemeyecek bir barış istiyoruz. Reformlara gelince, yabancılar bize bunu zorla kabul ettirmek eğiliminde oldukları için biz de bunları istiyoruz demek yanlıştır; çünkü biz, bunların ülke için gerekli ve vazgeçilmez olduğuna inandığımızdan reformlara iyidir diyoruz"[26].

Aynı muhabirin bir başka haberinde, "Karadağ konusundaki görüşmelerin milletvekilleri için, bir içini dökme fırsatı olduğunu ve birçok hatibin konuşmalarıyla parladığını ve kendini tanıttığını ve konu üzerinde gerçekten *ex professo* (konunun uzmanı gibi) konuştuklarını" yazıyor[27].

---

26 - *Journal des Débats,* 5 Nisan 1877.

27 - *Journal des Débats,* 9 Nisan 1877.

"Arnavutluk'taki İşkodra Milletvekili Yusuf Efendi, kürsüyü uzun süre işgal etti ve reddedilemez kanıtlarla; savaşı kesmek için Karadağ'a verilecek ödülün Moraça sınır hattıyla ilgili yirmi karyeden oluşan Kuçi nahiyesinin terkinden ibaret olmayacağını anlattı. Yusuf Efendi'ye göre bu Kuçi nahiyesini terk etmek demek Medon, İspuji, Zibyak, Aleksandıra, İspiç ve Storman kaleleri ile çok sayıdaki tabyanın terk edilmesi demekti ve Kuçi terkedilirse; apaçık bir şekilde İşkodra ve civarının kısa bir süre sonra Karadağlılar'ın eline düşmesi kaçınılmaz olacaktı.

Çünkü bu nahiyeyi ele geçirince; Karadağlılar, kolaylıkla Kuruta, Hot, Kalimand, Kosrat vs. yerlerdeki ahaliyi kendileriyle işbirliğine razı edecekler; Şale, Şoşe ve Postadebye ahalisi de onları izlemekten geri kalmayacaktı. Zaten isyan etmeye eğilimli Mirditler de böylece Karadağ kuvvetleriyle birleşmiş olacaktı. Kısa bir süre sonra, isyan Korfu Körfezi'ndeki Prizren sancağına kadar bütün bölgeyi saracak ve oradan da Karadağlılar dışarıdan kendilerine gerekli her türlü yardımı alacaklardı.

Bu durumda onlar İşkodra gölüne de egemen olacaklarından, bu kenti de rahatlıkla bombardıman edebileceklerdi. Aynı şekilde Selçe ve Karniçe karyeleri ile İspiç limanını alacaklarından; Morik ve Kırabine halkı da mecburen onlarla birlik olmak zorunda kalacak ve onlara Antivari limanının da yolu açılacaktı. Rusya da uzun zamandan beri düşlediği amaçlarından birine, Akdeniz'de bir limana sahip olacaktı.

Karadağlılar bugünkü arazilerinin kurak ve çorak olduğundan ve fakirliklerinden şikâyet ediyorlar. Ama istedikleri kaleler ve tabyalar da kendi toprakları gibi kurak ve taşlık arazidir; bu toprakları almakla zengin mi olacaklar? Amaçları tamamen başka şeylerdir. Onlar bir gün İşkodra'yı ve civarını ele geçirmeyi ve bu suretle sınırlarını bir taraftan Sırbistan'a, bir taraftan da Bulgaristan'a yaklaştırmayı düşünüyorlar. Öyleyse teslim olmak yok. Bu iş, bizim oyumuza bırakılan çok ciddi bir olaydır ve biz ulus karşısında sorumluyuz"*

Birçok diğer hatip te bu konu hakkında çok ciddi ve iyice incelenerek hazırlandığı belli olan söylevler verdiler. Bu arada Kozan Milletvekili Hoca

---

* *- İşkodra Milletvekili Yusuf Efendi'nin bu ilginç nutkunun ayrıntılı tutanağı için bakınız: Hakkı Tarık Us, adı geçen eser, s. 53-55 (Çevirenin notu).*

Mustafa Efendi çok ilginç bir konuşma yaptı; size bu konuşmanın bazı bölümlerini aktarmak istiyorum. Onun jestleri, konuşurken yaptığı vurgulamalar, her şey kendi yöresine özgü idi.

"Karadağ'ın niyeti nedir? Bağımsız mı olmak istiyor yoksa toprağını mı artırmak istiyor? Padişahımız'ın bu anlamda bir değişikliğe razı olmayacağına şüphe yoktur ve kendisi, bizim onun için; başımızı, canımızı, malımızı ve çocuklarımızı feda edeceğimizi bilmektedir. Eğer Karadağlılar savaş istiyorsa, biz niye savaşmayacakmışız? Allah'ın sayesinde savaşmak için hiçbir şeyimiz eksik değil. Bizim mali durumumuz kötü ve bana denebilir ki Hoca efendi sen bu işlerden anlamazsın. Allah aşkına niye anlamaz mışım? Allah ne isterse, o olur. Padişahımız sağ olsun! Yöneticilerimiz sağ olsun! Ulus sağ olsun! Bildiğim bir tek şey var. O da bilerek hareket edilirse azın çok olacağı; yeteneksizce davranılırsa çoğun az olacağıdır. Herkes malını mülkünü feda etsin! Şeriat'a göre devletin yararına harcanmayan her türlü mal *haram*dır ve yasaklanmıştır. Düşmana baş eğmeyi bırakalım ve Hazret-i Ömer-ül-Faruk'un örneğini izleyelim; eğer işler iyi giderse İmam-ı Âzam'ın yaptığı gibi yaparız*

Eğer bakanlarımız bana lüks ve saltanat bizim için yasaldır derlerse, pekâlâ derim, iftihar ederim. Ama bugün, ulus için özveri yolunu seçmeliyiz. Ben sade bir aba giyip çıplak ayakla dolaşabilirim. Bu arada Padişahımız istenen bütün azameti ile dolaşsın! Osmanlılar onlardan istenecek masrafı karşılarlar, ama düşmanlarına kendi topraklarından bir karış bile terk etmezler.

Benim Müslüman ve Hıristiyan kardeşlerim şüphem yok ki sözlerimi destekleyeceklerdir; çünkü bu müşterek vatanda serbestliği ve rahatı bulmuşlardır; (Bütün sıralardan *Evet! Evet!* sesleri) ve çok doğaldır ki ülkenin selameti ve mutluluğu için bizim gibi onlar da çalışacaklardır".

Hoca yerine şiddetli alkışlar arasında döndü[28].

---

* - *Kozan Milletvekili Mustafa Efendi'nin bu sözlerini daha iyi anlamak için; muhabirin kaydetmediği nutkunun şu bölümünü de belirtmek gerekir kanısındayız: "Hazret-i Ömer-ül-Faruk Efendimiz bir post üzerinde yatar idi. İmam-ı Âzam Efendimiz Hazretleri ise bir törende otuzbin dirhem değerinde pahalı bir elbise giyerlerdi" (Hakkı Tarık Us, adı geçen eser, s: 57) (Çevirenin notu).*

28 - *Le Temps,* 5 Nisan 1877 tarihli nüshasında bu davranışı ve alkışları doğruluyor.

Millet Meclisi, 18 oya karşı 67 oyla Karadağlılar'a verilecek bütün ödünleri reddetti[29].

Avrupa parlamentolarında olduğu gibi, milletvekilleri düşüncelerini açıklamak için en küçük fırsattan yararlanıyorlardı. Padişah'a verilecek yanıt görüşmeleri bu fırsatı yarattı ve bu vesile ile söylenen nutuklar hiç te yararsız olmadı.

---

29 - 13 Nisan'da Viyana gazetesi *Politische Correspondenz*'de İstanbul'dan gelen şu haber yer aldı:

"11 Nisan'da Bâb-ı Âli, Karadağ sorununu, Millet Meclisi'ndeki görüşmelerin sonuçlarına göra karara bağlayacağını bildirdi. Millet Meclisi gizli oturum yaptı ve resmi gazete, bugüne kadar gözlenen tutumunun aksine herhangi bir tutanak yayınlamadı. İyi kaynaklardan öğrendiğime göre oturum aşağıdaki şekilde geçti:

Hükümeti Dışişleri Bakanı Safvet Paşa ile İçişleri Bakanı Cevdet Paşa temsil ettiler. Oturum açılır açılmaz Safvet Paşa söz aldı ve Karadağ ile yapılan görüşmelerin bugünkü durumu hakkında açıklamalarda bulundu. Bâb-ı Âli'nin barışın korunması için Bogana yöresinde bazı toprak ödünleri vermeyi düşündüğünü söyleyip Meclis'in onayını istedi.

Bu nutuk, meclis üzerinde, özellikle Müslüman milletvekilleri üzerinde büyük bir heyecana neden oldu. Müslüman milletvekillerinin birçoğu söz aldılar ve birbiri arkasına en cesur bir şekilde, Karadağ isteklerinin reddi konusunda fikir beyan ettiler. Hepsi de sözlerini bir karış toprak bile verilmemesi gerektiğini söyleyerek bağlıyorlardı.

Safvet Paşa, böyle davranılırsa işin Rusya ile savaşa kadar gidebileceğini ve bir karar almadan önce; müttefiki ve kaynakları olmayan İmparatorluğu çökertebilecek bir büyük savaşın sonuçları üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereğini anlatmak üzere tekrar söz aldı.

Müslüman milletvekilleri; ulusun herhangi bir tehlike karşısında gerilemeyeceği, her türlü fedakârlığa hazır olduğu ve Karadağ'a verilecek hiçbir ödüne razı olmadıkları yanıtını verdiler.

Meclis Başkanı görüşmeleri özetledi ve aşağıki önerisini oya sundu:

- Meclis, Karadağlılar ile görüşmeleri sürdürmesi için Dışişleri Bakanı'nın bilgeliğine ve yurtseverliğine güven duymaktadır.

Bu öneri ezici bir çoğunlukla reddedildi. Önerinin lehinde birkaçı Rum, çoğu da Ermeni olan onsekiz milletvekili oy verdi.

Hükümet hakkında güvensizlik anlamına gelebilecek bu oylamadan sonra, İçişleri Bakanı Cevdet Paşa; oylamanın ortaya çıkardığı durumdan hükümeti kurtarabilmek için söz aldı. Konuşmasında, şimdiye kadar hükümetin hiçbir konuda, kimseye hiçbir söz vermediğini; madem ki Meclis bütün toprakla ilgili ödünlere karşıdır; öyleyse ülkenin bu isteğine uymanın hükümet için bir görev olduğunu belirtti.

Bu sorun zaten dün de Millet Meclisi'ne götürülmüş ve gizli oturumda tartışılmıştı. Ancak bakan, bazı fedakârlıklar yapmanın gerekliliği konusunda milletvekillerini ikna etmeyi başaramamıştı".

Foto Sabah ve Joaillier
Marmara Denizi kıyısında Yedikule
Dıştan ve içten

İmparatorluğun içinde bulunduğu güç durum, bir Kürt milletvekiline olaya müdahele etmek olanağını sağladı. O, yapmacıksız ama çok etkili bir konuşma yaptı: "Siz mali güçlüklerden söz ediyorsunuz. Etrafımızda sergilenen bu kadar lüks, parlak üniformalar, şahane evler ve zengin koşum takımları vurulmuş atları gördükten sonra bu sözlere nasıl inanalım? Bizim bölgelerimize geliniz; orası sefalet içindedir. Benim de bölgemdeki hemşerilerim gibi eski elbiselerim vardı. Ama buraya gelince, bu ihtişam karşısında utandım. Büyük güçlüklerle ve bana göre çok para harcayarak, şu anda giydiğim bu elbiseleri, yine de eskicilerden alabildim. Eh peki! Eğer vatanımın selameti ve

hiç kimsenin bizim işlerimize karışmaması için gerekiyorsa ben bu elbiseyi satar ve yine o eski elbisemi giyerim..."[30].

İlk günlerin sıkılganlık ve utangaçlığı kaybolmaya başlamıştı; artık milletvekillerimiz Meclis'e alışmışlardı; hatta bazen görüşmeler gürültü patırtılı bile oluyordu. Bu durum vilayetler yasasının görüşülmesi sırasında özellikle gözlendi.

Topluluklar arasındaki eski düşmanlıklar yeniden ortaya çıktı. Yasanın metninin de buna neden olduğu söylenebilir. Tasarı, il meclislerinin üç Müslüman ve üç Gayrimüslim'den oluşmasını; metindeki ifadeyi kullanırsak; *nısfı müslim, nısfı gayrimüslim* olmasını öngörüyordu[31].

İlk hücum, Serez Milletvekili Mihalâki Efendi'den geldi. O, yasalarda Müslümanlar ile olmayanlar arasında bir fark yaratılmasının ilke olarak anayasayı açıkça ihlal etmek olduğunu söyledi. Okunan maddelerin bu farklılığı yarattığı için hepsinin değiştirilmesi gerekliliğini vurgulayarak sözlerini tamamladı.

Ondan sonra Yanya Milletvekili Katarcı*, Kanun-ı Esasi'de yazılmış, ne ırk ne din ayırımı olmaksızın Padişah'ın uyrukları arasında kesin eşitlik ilkesi ile yasa tasarısının uygulamada neden olacağı eşitsizlik arasında var olan zıtlığı açıkça vurguladı. Maddelerin, Kanun-ı Esasi'ye göre değiştirilmesini önerdi.

İstanbul Milletvekili Sarakiotti, bu iki hatipten sonra kürsüye çıktı. ilk günlere göre çekingenliğini atmıştı. İnançları, ona bir kendisine güvenme duygusu ve cesaret veriyordu ve gayet rahat konuşmasını sağlıyordu. O, kendinden önce konuşan iki hatibin düşüncelerini daha ileriye götürdü. Kanun-ı Esasi'nin İmparatorluk'taki topluluklar arasındaki bütün ayrımları ortadan kaldıran ve onları teorik olarak Osmanlı adı altında birleştiren, maddelerini yineledi. Bu sözlerinden sonra Sarakiotti için yasa taslağını hazırla-

---

30 - *Türkiye'de Meclis-i Mebusan.*

31 - Bu oturumların zabıtlarını kendisinden alıntıladığımız *Temps* gazetesinin muhabiri bu iki unsur arasındaki eşitliğin görünüşte olduğunu söylüyordu. Ona göre "bu meclislere çoğu Müslüman olan yerel memurlar da katılacağından Gayrimüslimler her zaman azınlıkta kalacaklardı. Ancak, geçen Cumartesi günü ortaya çıkan bu sorun çok önemlidir; çünkü anayasal reformların çirkin yüzünü gün ışığına çıkarmıştır"

Bu zatın ismini Paul Fesch yanlış yazmış; doğrusu Argiri Kantarcı Efendi'dir (Hakkı Tarık Us, adı geçen eser, s. 83) (Çevirenin notu).

Topkapı Kapısı

yanların; Anayasa'daki düşüncelere kesin olarak ters düşen bir yaklaşım içinde olduklarını göstermek hiç te zor olmadı. "Bana gelince, bu maddeleri kesinlikle onaylamayacağım; çünkü bu yemimi bozmak olur. Ben Anayasa'ya uyacağıma ant içtim. Bu yasa taslağı ise, Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında kurmak istediği ayrım ile onu ihlal etmektedir..."

Foto Sabah ve Joaillier
Valide Camii (Aksaray)

Bu nutuklar dinlendikten sonra Konya Milletvekili Simionaki Efendi söz aldı ve özetle şunları söyledi: "Bu zatların önerileri, beni Meclis'e gönderen Konya'nın Rum halkının yararlarına karşıdır. Aslında biz bu bölgede pek küçük bir azınlığız ve bu yasa onların dediği yönde değiştirilirse Konya'nın bütün Milletvekilleri'nin Müslüman olacağı ortadadır. Ama özel çıkarlar, konulan ve geliştirilen büyük ilkelerin önünde yok olmalıdırlar. Bu zatların önerilerini adalet ve mantık duygusu olan herkes, hemen kabul eder; çünkü bizzat Anayasa'nın bir buyruğunu yerine getirmektedir. Beni seçenlerin yararının üstünde ulusun yararı vardır. Bu nedenle yapılan önerilere katılıyorum ve Müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki bütün farklılıkların yasa taslağından çıkarılmasını istiyorum".

Yanya Milletvekili Çanaka, Rum Partisi'nin önergesi denilebilecek bu önergeyi bir kaç söz söyleyerek destekledi[32].

---

32 - *Le Temps,* 16 Nisan 1877. Bu gazetenin muhabiri haberinin sonuna aşağıda alıntılayacağımız kişisel düşüncelerini de ekledi; bunları pek tabii ki yalnızca belgesel nitelikleri ile buraya kaydediyoruz: "Bu önergelerin, Rum Partisi'nin önergeleri olarak adlandırılabileceğini söyleyebilirim; çünkü yalnız bu topluluğun milletvekilleri tarafından kürsüde dile getirilmekte ve desteklenmektedir. Bu önerge, Müslüman milletvekilleri kadar Ermeni ve Suriye'nin Hıristiyan milletvekilleri tarafından da şiddetle eleştirilmiş ve bunlar tarafından oybirliği ile politik açıdan değersiz bir düşünce olarak kabul edilmiştir. Suçüstü yakalanan Müslümanlar; düşüncelerinin gerisindeki asıl amaçları olan, Anayasa ile veya değil ama yönetimde egemen olma isteklerini, kürsüde açıkça dile getirmemek ve cepheden hücum etmeyerek kaçak güreşmek hususunda yeterli ustalığı sergilemişlerdir. Onların bu konudaki özel savunmaları, maddelerin Anayasa'nın ruhuna saygılı olduğunu göstermek olmuştur. Onlar özetle; gerçekten ne yapılmak isteniyor; çok küçük te olsa bütün toplulukların il meclislerinde temsil edilmelerinin ne zararı vardır, diyorlardı. Oysa ki eğer Rum önergesi kabul edilirse ve uygulanırsa Meclis'te Müslümanlar'ın çoğunluğu sağlanmış olacaktır. Ermenilerin ve Suriyeliler'in Türkler'e verdiği desteğin nedeni kendi özel hesaplarından geliyordu. Bu iki ulustan milletvekilleri önerge kabul olursa Meclisteki koltuklarını kaybedecekleri hesabını yapıyorlardı. Aslında, Ermeniler Küçük Asya'nın birçok ilinde sayısal olarak çoğunlukta olduklarından her halü kârda Meclis'te ciddi bir temsil hakkına sahiptiler.

Çevirenin notu: Gerek Paul Fesch'in gerekse Le Temps muhabirinin bu yorumları için söylenecek husus, ya çok saf oldukları yahut ta bilerek Rumlar lehine çifte standart kullandıklarıdır. Olayın özü şudur:

Meclis'te görüşülen Vilayetler yasasında yerel yönetim meclislerinde o bölgenin nüfusu ne olursa olsun üyelerin yarısının Müslüman, yarısının Gayrimüslim olması ön görülmektedir. Örneğin Kastamonu Milletvekili Salim Efendi'nin söylediği gibi, Kastamonu'da 500.000 Müslüman ve ancak 4.000 Hıristiyan vardır ve buna rağmen il meclisine 3 Müslüman ve 3 Gayrimüslim seçilecektir "Hakkı Tarık Us, adı geçen eser, s. 86". Bunun amacı da azınlıkların ezilmemesidir, yani çoğulcu sistem değil nisbi sistem uygulanmaktadır. Paul Fesch de, okuduğunuz gibi hep bunun savunmasını yapmakta ve azınlıkların korunmasını istemektedir. Öyleyse Rum milletvekillerinin; "Hepimiz Osmanlıyız, Vilayet yasasına meclis azaları yarı yarıya Müslümanlar ve olmayanlardan seçilir maddesi konmasın" diye ısrarlarının sebebi nedir. Bunu ne Fesch ne de Le Temps muhabiri açıklamıyor ama; Suriyeli bir Hıristiyan milletvekili olan Nufel Efendi, mecliste açıklıyor ve Temps muhabirinin deyimiyle Rum milletvekillerini suçüstü yakalıyor. "-Mesela Girit'te Hıristiyanlar çoğunluktadır. Hıristiyan ise, İslam'ı aza intihap etmez. Bu halde İslam'dan aza olmayacak mı?". Rum milletvekillerinin bu maddedeki ısrarlarının nedeni; yurttaşlar arasında mutlak bir eşitlik istemelerinden değil; o günlerde Yunanistan'a bağlanmak için her türlü girişimde bulunan ve nüfusça çoğunlukta olan Girit Rumları'na destek verebilmek

Söz konusu tasarıda; *Müslüman olmayan toplumların dini şeflerinin,* yerel yönetim meclislerine kabulü söz konusu olunca; çok anlamlı bir olay ortaya çıktı. Bu olayla, Anayasa'da kayıtlı olan Müslüman olan ve olmayanların eşitliğini; uygulamada hiçe indirmek isteyen gericilerin amaçları net bir şekilde ortaya çıktı.

Birçok Müslüman milletvekili söz aldı.

"Onlardan biri, bu meclislere katılacak *Gayrimüslim toplum ruhani reislerinin* sayısına bir üst sınırlama getirilmesini istedi. Çünkü, çok sayıda bölgede, örneğin Halep'te bugün için onun üzerinde ayrı topluluk vardı; bütün ruhani reisler meclis üyesi olurlarsa toplantı salonuna sığmayacaklardı.

Bir başka Müslüman milletvekili de; bu meclislerin yönetimsel işlerle uğraşacaklarını, hiçbir şekilde dini işlere karışmayacaklarına göre toplum ruhani reislerinin bu meclislere alınmamasının çok mantıklı bir yaklaşım olduğuna inandığını söyledi.

Bu sözler üzerine bir Bursa Milletvekili'nin ayağa kalktığını görüyoruz. Bu Pavlidis Efendi idi; Rum'du ve ancak otuziki yaşında idi. Derdini Türkçe gayet güzel anlatabiliyordu ama telaffuzu kötü idi.

Pavlidis Efendi- Madem böyle söyleniyor o zaman Müftü Efendi de bu meclislerden dışlansın.

Başkan - Bunu bekliyordum. Şunu biliniz ki,böyle bir yanlış fikrin çok yaygın olmasına karşın, müftünün dini bir niteliği yoktur. O, yalnızca bir *yasal memur*'dur. Onun için çıkarılamaz"[33].

---

amacına matuftur. Bu kabulle örneğin Konya'da il meclislerine girmeyecekler ama Girit'te de bütün adanın yönetimini ellerine alacaklar ve bunu da adanın Yunanistan'a ilhakı için bir vesile yapacaklardır.

Her zaman azınlık haklarının koruyucusu geçinen Fesch'in, bu Rum planını anlamaması ve kendi savunduklarının aksine bir öneriye sıcak bakması yukarıda da değindiğimiz gibi pek anlamlıdır(!) ve bu konu da Ermeni ve Suriyeli Hıristiyan milletvekillerinin Türk milletvekillerini desteklemesi kendi açılarından çok doğaldır. Onlardan Girit'teki Rum emeline hizmet etmek için kendi kazanımlarını terketmelerini beklemek hayal olurdu.

Temps muhabirinin Ermeniler'in Anadolu'da nüfus olarak fazla oldukları iddiası ise yanlıştır. İl bazında hiçbir Anadolu ilinde Ermeniler çoğunlukta değildir; belki Sason gibi bazı kazalarda bu çoğunluk vardır ama il çerçevesinde bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bu konu da en özgün eserlerden biri olan Vital Cuinet'nin "La Turquia d'Asie, Paris 1894" adlı eserindeki rakamlar bunu kanıtlamaktadır.

33 - *Le Temps,* 11 Nisan 1877. Muhabir haberini şöyle tamamlıyor: "En eğitimli Türkler'den biri olmasına karşın; *bunu bekliyordum,* diyerek sergilediği davranışla başkan; kâğıt üzerinde vaat edilen eşitliğin gerçekleşmesini Hıristiyanlar'ın daha çok

İçişleri Bakanı Cevdet Paşa ise Pavlidis Efendi'nin bu teklifini şartlı destekledi. Eğer ruhani reisler, meclislere girmeyecekse, müftünün de girmemesi ve bu suretle iki unsur arasındaki ayırımın kaldırılması amacı ile, yalnızca yerel konularla meşgul olacak nahiye meclislerinde yasa taslağındaki metnin değiştirilebileceğini söyledi. Ama devletin genel hizmetleriyle uğraşacak olan sancak, kaza ve il meclislerinde müftünün devlet memuru olarak kalması gerektiğini belirtti.

Yasa tasarısı 17 Nisan oturumunda oylandı*. Hıristiyan milletvekilleri de Müslüman milletvekilleri ile birlikte oy verdiler; yalnız Rum milletvekilleri aleyhte oy kullandı.

Daha sonra Rusya ile savaşın üzüntülü günlerine geliyoruz. Bazı tarihçiler; Osmanlı Meclisi'nin sanki Convention Meclisi** imiş gibi tumturaklı nutuklar söyleyerek ve bakanları suçlayan kararlar çıkararak etkinliğini göstermesiyle alay ederler.

Ortalama bir Fransız için, övünülecek bir davranışın; ortalama bir Türk için alay edilecek bir davranış olmasını, anlamadığımı itiraf etmeliyim. Daha

---

bekleyeceğinin işaretini verdi" Bu davranışın *Temps* muhabirini şaşırttığı anlaşılıyor, ama biz şaşırmadık; gerçekten de Ahmed Vefik Efendi'nin düşünceleri dolayısıyla, Abdülhamid tarafından Meclis'i çalıştırmamak için özel olarak; Anayasa'nın ilanı ile birlikte seçildiğini biliyoruz.

Çevirenin notu: Yerel yönetim meclislerine, eşit sayıdaki Müslüman ve Gayrimüslim üyeler dışında bütün toplulukların dini liderlerinin alınmasını doğal karşılayan yazarın; sayıları pek çok yerde onu bulan bu toplum dini reislerinin meclise katılması durumunda, Müslümanların mutlak surette hep azınlıkta kalacaklarını belirtmemesine ne demeli? Bu durumu dengelemek için meclislere beş memur üye alınması öngörülmüştür, bunlardan biri de müftüdür. Müslüman milletvekillerinin istedikleri bu beş memur üyeye karşı beş ruhani reis olması bu surette dengenin korunmasıdır. Hatta Sivas Milletvekili Mehmed Ali Efendi, dönemine göre çok ileri bir düşünceyi dile getirerek bu meclislerin yalnız seçimle gelen üyelerden oluşmasını ne ruhani reisler ne de memurların bulunmamasını önermiştir (Hakkı Tarık Us, adı geçen eser, s: 92-93) (Çevirenin notu).

* *- Vilayet yasasının nihai oylanması 17 Nisan 1877'de değil 3 Mayıs 1877'de yapılmıştır (Çevirenin notu).*

** *- Convention Meclisi, kurucu meclis anlamına geldiği gibi; Fransa'da Büyük Devrim döneminde; 1792-1795 arası görev yapan Meclis'in de adıdır. Bu Meclis'te Robespierre ve arkadaşları egemen olmuş; kralı idam etmişler ve Fransa düşmanlarıyla çarpışıp galip gelmişlerdir. Heyecanlı görüşmelerin geçtiği Convention Meclisi'nde devlet terörü estirilmişti (Çevirenin notu).*

açık ifade edeyim, neden vatanları için ölmeye hazır olduğunu söyleyen Osmanlı milletvekilleri alay konusu oluyor da; vatan için kendini feda etmekten söz eden Fransız milletvekilleri övgüye layık oluyor? Niçin Osmanlı milletvekillerinin nutukları tumturaklı, içi boş sözler olarak algılanıyor da; onlardan çok daha şatafatlı olan Thiers ve Michelet'nin sözleri Tite-Live ve Plutarque'ın sözleriyle eşdeğer olarak görülüyor ?!*.

Yurtseverlik ve iyi niyet bir ülkede saygıdeğer kavramlarsa; her ülkede de saygıdeğer kavramlardır. Pascal'ın "Gerçek Pireneler'in ötesinde, hata onun da ötesinde" deyişi herhalde bu konuya uygulanamaz.

Biz, 26 Nisan 1877 tarihli Millet Meclisi toplantısına dönelim. Saint-Petersbourg'da Osmanlı Maslahatgüzarı Tevfik Beyden gelen bir telgraf okundu. Bu telgrafta; Rus Dışleri Bakanı Prens Gorçakof'un kendisine bir mektup verdiği ve bu mektupta; Rusya'nın Bâb-ı Âli ile sürekli bir barış tesis edebilmek için bütün yolları denediği, ama bir sonuç alamadığı, Çar'ın silahlı kuvvetlere başvurmak gerekliliğini öngördüğü ve bunun sonucu olarak ta bu andan itibaren Bâb-ı Âli ile diplomatik ilişkilerin kesildiğinin yazıldığı bildiriliyordu.

Bu mektup okunduktan sonra, Kozan Milletvekili Mustafa Efendi ayağa kalktı; Allah'ın yardımını dilemek ve din ve vatan düşmanlarına karşı Padişah'ın ordularını muzaffer etmesini istemek için dua etti[34]. Birçok Müslüman ve Gayrimüslim milletvekilleri söz aldı; bu savaşın haksızlığına ve acımasız bir düşmanın tehditlerine karşı çıkarak, bütün Osmanlılar'ın yurtsever duygularını dile getirdiler[35].

Daha önceki bölümlerde bu işitilmemiş savaş ilanının, Müslümanlar'ı nasıl kızdırdığını açıklamıştık. Bu kızgınlığın Millet Meclisi'ne yansımaması olanaksızdı. Bazı Müslüman milletvekilleri, hemen bir kutsal savaştan bile söz ettiler. Bazı Hıristiyan milletvekilleri, böyle bir tanımlamanın; Padişah'ın

---

Thiers (1797-1877), Fransız tarihçi, devlet adamı, Fransa Cumhurbaşkanı; Michelet (1798-1874) ünlü Fransız tarihçi. Tite-Live (MÖ 64-MS 17), Latin tarihçi, gerçekçi değil vatanseverce yazıları ile tanınmıştır; Plutarque (50-125), Yunanlı tarihçi, biyografi yazarı (Çevirenin notu).

34 - Bu haberi bize nakleden *Journal des Débats* muhabiri Mustafa Efendi'nin böyle bir dua yapmakta hakkı olduğunu yazıyor. Çünkü bir gün önce, İstanbul'daki Rus Elçiliği kilisesinde, Rus zaferi için dua edilmişti.

35 - *Journal des Débats,* 6 Mayıs 1877.

Hıristiyan uyrukları üzerinde bazı tereddütler hasıl edebileceğini ve Avrupa'da da ters bir tepkiye neden olabileceğine dikkat çektiler. Ancak Meclis'in çoğunluğu bu savaşa kutsal savaş demeye devam etti ve Hıristiyan milletvekilleri de, Millet Meclisi'nin büyük heyecanının sonucu ortaya çıkan tehdit edici havadan çekinerek susmayı yeğlediler[36].

Şimdi, rolünü tam anlamıyla oynamak durumunda olan, bu Millet Meclisi, böyle bir nazik durumda; yurdu tehdit eden benzer bir krizle karşılaşan her meclisin yapacağından daha azını yapmadı. General Ignatyef gibilerin Meclis açılmadan önce onun için gösterdikleri hor görmeye layık olmaktan çok uzak bir davranışla; hiç kimsenin bu kurumdan beklemediği bir bağımsızlığın kanıtlarını verdiler. Bir de şunu unutmayalım ki, bu toplantı dönemindeki milletvekilleri, ertesi yıl bu Meclis'e gelecek olan milletvekillerinin sayı olarak üçte biri kadardı. Memurlar, paşalar, bakanlar; bu mecliste kendilerini sürekli olarak denetleyen bir mahkemenin var olduğunu hesaba katmak zorunda kaldılar. Birbiri peşi sıra bu mahkemenin parmaklıkları önünde yer aldılar.

Savaş ilanını izleyen oturumlardan birinde; bir milletvekili, bir Müslüman

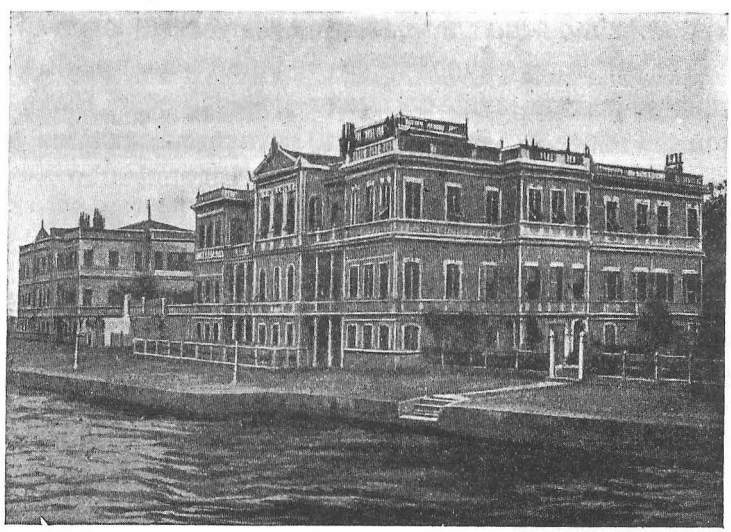

Boğaziçi'nde

36 - *Missions catholiques,* 10 Mayıs 1877.

milletvekili; hükümetin görevinin, orduların durumu ve savaş sonuçları hakkında gerçeği, bütün gerçeği eksiksiz anlatması olduğunu, kürsüde açıkça ifade etti. Düşmana karşı direnmeyi örgütlemekle görevli askeri güçler, bu yüksek görevlerinin farkında mı idiler? istenen kapasitede mi idiler, özellikle en iyiyi yapmak için istekli mi idiler? Bunları soran milletvekili; Serasker Redif Paşa ile, özellikle Padişah'ın eniştesi ve Tophane Nazırı Damad Mahmud Celaleddin Paşa'ya karşı güvensizlik ve düşmanlık duyguları taşıyan halkın bir bölümünün duygularına tercüman oluyordu.

"Millet Meclisi'nin denetleme ve muhalefet ruhu birkaç gün sonra bir kez daha ortaya çıktı. Mısır eyaletinin vergisi ile garanti edilen 1854-1871 dönemi dış borçlarının alacaklıları ile bir bankerler sendikası arasında, o günlerde uygulamaya konulan bir tasfiye projesi milletvekillerinin onayına sunuldu. Tasarı milletvekilleri tarafından onaylandı ama içlerinden Müslüman bir milletvekili; Londra'ya Maliye bakanlığını temsilen gitmek üzere Zühdi Efendi'nin seçilmesine karşı itiraz etti. Onun geçmişini anımsattı, çok hızlı zengin olduğunu ve onun pek güvenilir biri olmadığını belirtti. Sözlerini, bu delegenin servetinin kaynağı ile karıştığı işler hakkında bir araştırma yapılmasını isteyerek bitirdi. Bu araştırma isteği hemen hemen oybirliği ile kabul edildi; kararın ivedilikle uygulanması istendiğinden; suçlu kişinin hemen geri çağırılması için telgrafla emir verilmesi hususu özellikle belirtildi"[37].

Ardahan'ın Ruslar tarafından işgal edildiği haberi büyük bir hoşnutsuzluğa neden oldu. Bu başarısızlığın sebebi olarak, halk nazarında saygınlığı günden güne azalan Redif Paşa gösterildi. Haber gelince, medrese öğrencileri harekete geçip, çok kalabalık bir grup olarak Meclis'e gittiler. Sözcüleri işlerin kötü yönetilmesi ile ordunun ve ülkenin mahvolmasına neden olanlara karşı tavırlarını açıkladı. Hatip, Redif Paşa ne yaptı? diye sordu. Ordumuzu hangi komutanların eline bıraktı? Ne müstahkem mevkilerimizi savunmayı ne saldırganı durdurmayı bilmeyen yeteneksiz ve alçakların eline mi? Sözünü Redif ve Damad Mahmud paşaların azlini isteyerek bitirdi[38].

---

37 - *Journal des Débats,* 26 Mayıs 1877.

38 - *Journal des Débats,* 4 Haziran 1877. Muhabir haberini şöyle bitiriyordu: "Bizim Meclis birdenbire Convention Meclisi gibi çalışmaya başladı. Araştırma üzerine araştırma yapılıyor. Geçen gün, mali delege Zühdi Bey araştırma konusu idi; bugün ise başka birileri söz konusu. Bu kişi, Tuna üzerinde havaya uçurulan geminin komutanı Necid Bey değil, Ardahan kalesi komutanı da değil. Bambaşka kişiler: Abdülaziz'in son sadrazamı Mahmud Nedim Paşa ile bir günlük Padişah Murad'ın bankeri Hristaki Efendi".

Bu olaylar sürerken, Meclis'te bütçe görüşmeleri devam ediyordu. Eskiden beri her fırsatta söz alan ve yararlı fikirlerini söyleyen Rum asıllı milletvekili Sarakiotti, ülkenin gerçek mali durumunu resmetti; ticaret ve tarımındaki çöküntüyü açıklıkla ortaya koydu ve ülkeyi kalkındıracak olan tarım konusunda bütün çabaların harcanması gerekliliğini vurguladı. Ancak bugünkü koşullar ivedi çözümleri gerektiriyordu. Tarımla ülke kalkınmasını gerçekleştirmek zaman işiydi; halbuki şimdi acele kaynak lazımdı. Bunun için de yüksek memurların maaşlarının azaltılmasını ve bir borç anlaşması yapılmasını önerdi[39].

Maliye Bakanı'nın süregiden savaş için kesinlikle 5 milyon lira gerekli olduğu şeklindeki bir açıklaması Meclis'te okundu. 5 milyon lira, 120 milyon Frank civarında bir meblağ idi.

Bu açıklama, doğal olarak çok heyecanlı tartışmalara neden oldu; tartışmaların odak noktasını, bakanlığın önerdiği üç seçenek oluşturuyordu: dış borç, zoraki iç borç ve yeni bir kağıt para basılması.

En yurtseverce nutuklar, bu durum ortaya çıkınca söylendi. Trablus Milletvekili Nikolaki Nofal Efendi şöyle dedi:

"Biz fakiriz, tükenmişiz kabul ama elimizde kalan herşeyi, son lokmamızı, masamızdaki son ekmek kırıntısını vatanımıza vermeye, onun hizmetine sunmaya mecburuz. Kırk yıldır hükümete hizmet ediyorum ve 12.000 Frank değerinde bir evimden başka bir şeyim yok; bu evi vatanım için terketmeye hazırım."

Bir diğer milletvekili Yenişehirlizâde Ahmed Efendi, kürsüye çıktı; memurların ve iktidar sahiplerinin; bütün fedakârlıkları yapan halk gibi davranmasını istedi.

---

39 - *Journal des Débats,* 19 Haziran 1877. Bu öneri, Memurların maaşından ilk kez söz edilmesi değildi. Bir ay önce de vilayet yasasının görüşülmesi sırasında küçük memurların maaşlarının artırılması söz konusu edilmişti. Bazı milletvekilleri o zaman büyük memurların maaşlarının azaltılmasını önermişlerdi. Bu arada gereksiz hizmetkâr kadrolarının kaldırılması gereğine de işaret edilmişti. Nofel Bey, onbeş yıl önce yaratılan kurumların; rütbeleri artırmak ve memur sayısını çoğaltmaktan başka bir yararı olmadığını göstermişti. Bu sözlerini sayılarla desteklemiş ve Vilayetler bütçesinin 99.171.000 kuruştan 198.342.000 kuruşa yükseldiğini yani tam iki misli arttığını söyleyerek savını kanıtlamıştı.

"Bakanlar, maaşlarının dörtte birini verdiler; aynı zamanda da bizim gibi bir ülkede at eksikliğinden süvari birliklerimiz zor durumda olduğundan, şimdi savaş salması olarak herkesten istenmesi gereken atlardan herbiri bir veya iki tane verdi. Bakanlarımızın yaptıkları bundan ibaret, ama bu yeterli mi? Bunlar tam bir fedakârlık örneği olarak kabul edilebilir mi? Vazgeçecekleri maaşlarının dörtte biri mi olmalıydı? Niye yarısı değil, niye tamamı değil? Bu Meclis'te dile getirilen isteklerin muhatabı kim? Kaç aydır burada toplanıyoruz; hükümet ne zaman bizim dile getirdiğimiz sorunları dikkat nazarı ile inceledi..."[40].

Bu tartışmalardan sonra, Millet Meclisi, oturuma ara vermeden, yedisi Hıristiyan onbir kişilik bir komisyon seçti ve bu komisyona sorunu inceleyip, bir çözüm bulması görevini verdi[41].

Getirilen çözüm zorunlu iç borçlanma idi.

"Bu borç bütün vergi mükellefleri için geçerliydi: mülk sahipleri, sanayiciler, tüccarlar, *tımar* sahipleri, herhangi bir şekilde emekli maaşı alanlar gelirlerinin %10'unu vereceklerdi. Memurlar da iki aylık maaşları tutarında bu zorunlu borca katkıda bulunacaklardı[42]; bu karar, subaylar için de en üst rütbedekinden erbaşa kadar aynı şekilde uygulanacaktı.

Bu borç 600 milyon kuruş, yaklaşık olarak 80 milyon Frank tutacak; buna %10 faiz ödenecek ve %5 amortismana tabi tutulacaktı. 12 yılda geri ödenmesi öngörülüyordu. Dört taksitte alınacaktı; ilk taksit önümüzdeki Temmuz'da son taksitte Ekim'de olacaktı. Faizler yılda bir kez; bütün devlet kasalarından ödenecekti"[43].

Millet Meclisi, bu dönemde, çalışmalarını kapatmak zorundaydı. Ancak, aldığı kararların uygulanıp uygulanmadığını, bir milletvekilinin deyişi ile "çölde konuşup konuşmadıklarını anlamak" için bir kaç gün daha oturumları

---

40 - Bu görevi de zaten Meclis kendisi yapıyordu. 10 Ocak 1878 tarihli *Temps* gazetesine gönderilen bir telgraf haberinden bunu anlıyoruz: "Millet Meclisi, il valilerine, bu yıl oylanan yasaların yürürlüğe konması için talimat gönderilmesi hususunda hükümeti uyarmaya karar verdi".

41 - *Journal des Débats,* 19 Haziran 1877.

42 - Memurlara uygulanan bu yeni vergi %16,66'ya geliyordu. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, zaten memurlar maaşlarının yarısını para olarak, diğer yarısını ise kâğıt olarak alıyorlardı.

43 - *Journal des Débats,* 23 Haziran 1877.

uzatma kararı aldı. Özellikle, devamlı çalışacak bir komisyon kurmak için, Padişah'ın yanıtı beklendi. Sonunda bu yanıtın olumsuz olduğu anlaşıldı.

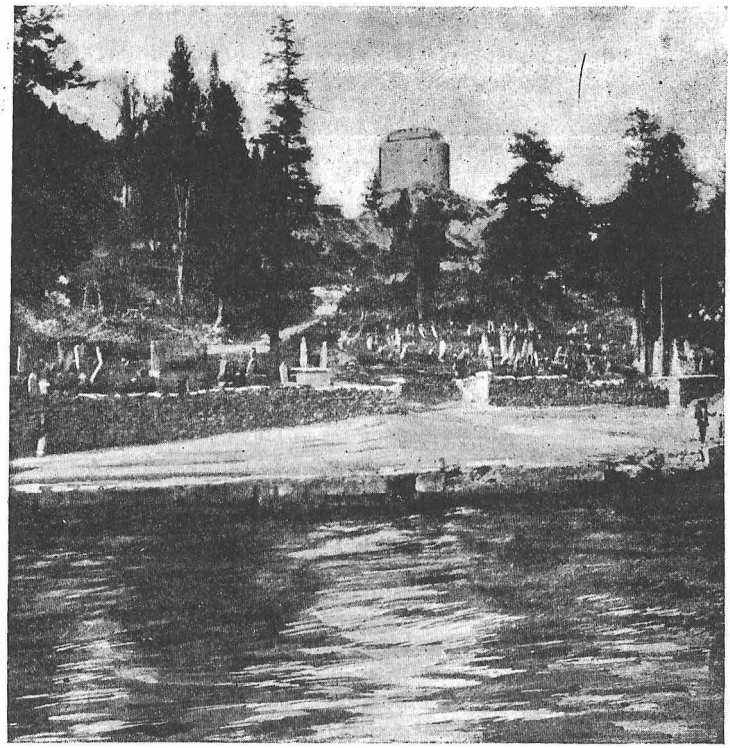

Rumelihisarı Mezarlığı

Son oturumlar çok fırtınalı oldu ve Ahmed Vefik Efendi* alışılanın da ötesinde otoriter bir davranış sergiledi. Bunun üzerine bir grup milletvekili, hiçbir hoşgörüye izin vermeyen bu tutuma artık uzun süre dayanamayacaklarını belirterek, Meclis'i terkettiler[44].

---

* - *Meclis Başkanı'na vezaret rütbesi tevcih edildiğinden artık Ahmed Vefik Efendi değil Ahmed Vefik Paşa demek gerekir (Çevirenin notu).*

44 - *Journal des Débats,* 3 Temmuz 1877. *Les Missions catholiques* ise milletvekillerinin cesurca davranışını şu sözleriyle ortaya koyduklarını belirtti: "Başkan, çoğunluğa kendi düşüncelerini zorla kabul ettirmek istiyor".

Meclis'i kapatmayı Abdülhamid aklına koymuştu ve bu düşüncesini hemen gerçekleştirdi. Böyle düşünmesinin nedenleri neydi? Meclis'in güncel politika'daki acemilikleri mi? Örneğin bir milletvekili, Türkiye'nin asırlık düşmanlarına bir baskın yapılmasından söz ederek; artık iyice sıkıcı olan bu komşuların işinin bu kez kesin olarak bitirilmesi gerektiğini ifade etmişti[45]. Yoksa Müslüman veya Hıristiyan bütün milletvekillerinin, yönetimin hatalarını, Osmanlı bakanlarının işitmeye alışık olmadığı bir dille, çok açık olarak eleştirmeleri mi?[46].

Bu iki bahane de geçerli olabilirdi; fakat Abdülhamid'in bu milletvekillerini yok etmek için onları suçlamasına hiç gereksinimi yoktu. O, uzun zamandan beri planını düşünmüş ve uygulamaya geçirmek için de gecikmemişti. Bu an için; hırsızlara karşı evi koruyan iyi niyetli köpekler gibi durmadan havlayan bu milletvekillerinin sesini işitmemek için onları uzaklaştırmakla yetinmekten mutluydu.

Ahmed Vefik Paşa, efendisinin emirlerini yerine getirmişti.

Milletvekilleri,Padişah'ın kendilerine bir mesaj göndereceğini umuyorlardı. Bunu saatlerce boş yere beklediler. Son bir kez başkanlarının şu sözcüklerle biten kısa bir nutkunu dinledikten sonra yola çıktılar:

"Memleketlerinize geri dönünüz; orada da aklıbaşında ve ülkenin gereksinimi olan milletvekillerini Meclis'e gönderecek şekilde, gelecek seçimlere hazırlanınız". Bu konuşma tarzı hiç te övücü değildi. Ama Ahmed Vefik'in Meclis'i sevmediği biliniyordu. O sözlerini, anlamı pek belirgin olmayan ve kendine özgü ince alaylarına uygun şu cümle ile tamamladı: "Eğer Allah isterse, yakında çok mutlu bir iş için toplanacaksınız"[47].

Bu sözlerin hiçbir anlamı yoktu; fakat herkes kendi umut ve isteklerine göre yorumlayarak memleketlerine döndü.

Yeni Millet Meclisi'nin 13 Kasım'da çağırılması gerekiyordu; ancak 13 Aralık'ta çağırıldı[48]. İlk açılışta olduğu gibi oturum, Abdülhamid'in bir nutku ile

---

45 - *Journal des Débats,* 14 Temmuz 1877.

46 - *Missions catholiques,* 6 Temmuz 1877.

47 - *Le Temps,* 12 Temmuz 1877.

48 - İşte *Temps* muhabirinin bu konuda yazdıkları: "Seçimler geçici yönetmeliğe göre yapıldı; hükümet, geçen yıl, Millet Meclisi'nin hazırladığı ve önerdiği kesin ve daha özgürlükçü yasayı uygulamadı. Seçimler sırasındaki sayısız düzensizlikleri hesaba katmasak bile, Meclis'in hazırladığı yasa uygulanmadığından, bu seçimler temelinden şaibeli oldu".

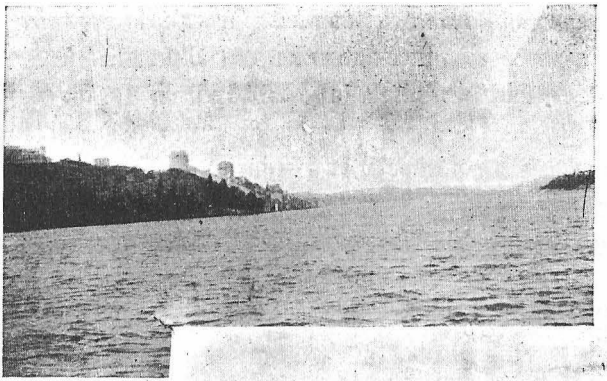

açıldı. Abdülhamid bu nutkunda; İmparatorluğun bütün uyrukları için ayırım yapmaksızın uygulanan eşitlik üzerinde durduktan sonra, sözlerini şöyle bitirdi: "İmparatorluğun selamete ulaşmasının tek yolu Kanun-ı Esasi'nin uygulanmasıdır."

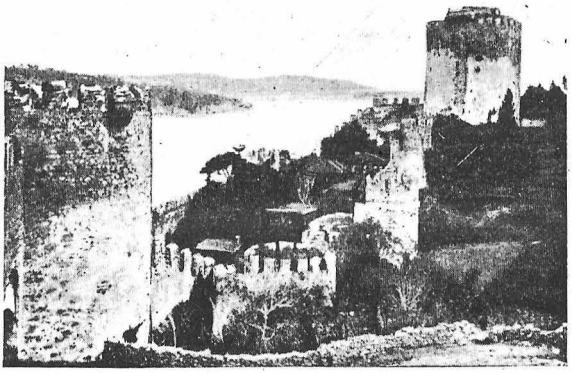

Rumeli Hisarı

Abdülhamid'in davranışı üzerinde düşünmek gerektiği hususunu bir tarafa bırakarak, Meclis'te neler oluyor onu izleyelim.

Meclis toplandığı ilk gün, geçici bir başkan ve katip üyeler seçilecekti. Yönetmeliğe göre geçici başkan en yaşlı üye olacaktı; bu da bir Rum olan Edirne Milletvekili Mihalaki Bey'di ve geçici başkanlığa getirildi. Müslüman milletvekilleri bir Hıristiyan'ın adını duyunca alındılar. Seçilen kişinin Meclis'teki en yaşlı kişi olmadığını söyleyerek itiraz ettiler. Bunun tahkiki çok güçtü, çünkü Türkiye'de medeni hal ile ilgili bilgiler sağlıklı değildi. Buna kar-

şın huysuzlanan milletvekillerinin eleştirilerinin gereksizliği anlatılabildi ve olay kapandı[49].

Meclis'in nihai başkanı İstanbul milletvekili Hasan Fehmi Efendi oldu.

İlk oturum çok canlı ve önemli gelişmelere sahne olup, iki dikkat çekici olay cereyan etti.

Birinci olaya Halep'in Müslüman Milletvekili Nafi Efendi sebep oldu. *Mersin* vapurunun Ruslar tarafından ele geçirilmesi konusunda hükümeti sorguladı. Rusya'nın, Karadeniz'de savaş gemisi yok iken ve Türkiye onun aksine çok sayıda ve mükemmel durumda bir filoya sahipken böyle bir olayın nasıl olabildiğini sordu ve şöyle haykırdı:

"300 milyon liralık bir borç ülkeyi eziyor. Bu borcun bize sağladığı tek yarar, bir filomuzun olmasıdır. Bu filonun ne yaptığı biliniyor mu? Birkaç Rus gemisi; bizim filomuzun düşmana verdiği zarardan çok daha fazlasını bize veriyor. *Mersin* gemisi 800 askerimizi ve ordu birlikleri ile ilgili yazışmaları götürüyordu; onu korumak için yanına bir zırhlı gemi koymak düşünülmedi mi? Aslında bunu bütün posta vapurlarımız için düşünmek gerekmez miydi? Böyle hareket etmek görevi ihmal değil de nedir !"

Nafi efendi, Bahriye Nazırı'nın Meclis'e gelip açıklama yapması konusunda ısrarlıydı (Bu bakanın, Padişah'ın gözdelerinden Said Paşa olduğunu belirtmeliyiz; o, aynı zamanda bu bakanlığa ek olarak, Saray'ın askeri komutanı idi)*

İkinci olay ise çok daha ciddi idi. Meclis, Padişah'ın açılış nutkuna karşı yazacağı cevapta, ilke olarak; ülke işlerinin yönetilme tarzından duyduğu memnuniyetsizliği ifade etmeye karar verdi. Bu konunun ilk görüşülmesi, bakanların siyasi ve askeri işleri yönetimlerinde, yeteneksizliklerini eleştiren bir önergenin oylanmasıyla sonuçlandı. Ancak, Millet Meclisi'nin düşüncesine göre yalnızca bakanlar değil; Padişah ve çevresindeki yardakçıları da suçlu idiler. İkinci görüşmede; Meclis'in bu duygularını açıkça belirten sözcük bulundu ve aşağıdaki metinde bu sözcük kullanıldı:

---

[49] - *Le Temps*, 27 Aralık 1877.

* - *Bu zat İngiltere'de eğitim gördüğünden İngiliz Mehmed Said Paşa (1830-1895) diye ünlenen ve matematiğe dair eserleri olan bir kişidir. Yazar'ın, Saray'ın askeri komutanlığı olarak yazdığı görevi Mabeyn Ferikliği görevidir. Bu görevinden sonra çeşitli illerde valilik yapmış, Mabeyn Müşiri iken ölmüştür (Çevirenin notu).*

"Devlet işlerini yürütmekle ile yükümlü *(alet-i icraiye)* olanların yeteneksizliğini kınamak gerekir, eğer onlar siyasi ve askeri işleri daha uygun bir şekilde yürütebilselerdi; ülke bugün içinde bulunduğu üzücü durumda olmazdı"*

Birinci yazılış şekli ancak 41 oy alabilmişti. Bu yazılış ise 37 ret oyuna karşılık 51 oyla kabul edildi. Bu oylama İstanbul'da ve Saray'da büyük bir heyecan yarattı.

Aydın Milletvekili Yenişehirlizâde Ahmed Efendi[50] tarafından şiddetle hücum edilen Bahriye Nazırı, Agop Efendi[51] tarafından savunuldu.

Bu olaylar, *Temps* gazetesine aşağıda yazacağımız satırları ilham etti[52].

"Padişah tarafından Anayasa yürürlüğe sokulduğu ve Türkiye'de meclisli bir rejim çalışmaya başladığı zaman; Türk Parlamentosu Avrupa'da, özelikle de Rusya'da çok alay konusu olmuştu. Bu olayın en basit açıklaması; Avrupa'yı kandırmak için oynanan siyasi bir komediden ibaret olmasıdır deniyordu. Bütün bu iddialara karşın bugün, Osmanlı Millet Meclisi yaşayan gerçek bir kurumdur. Bunun en basit kanıtı, bakanları devirmesidir. Geçen Pazartesi günkü oturumda, Müslüman milletvekilleri, askeri harekâtın yönetimini şiddetle eleştirdiler ve Millet Meclisi, istek üzerine, kendilerine bilgi vermesi yani Meclis'in önünde hesap vermeleri için, bakanları davet etti. Padişah'ın nutkuna cevaben kaleme alınan metinde de, Millet Meclisi, etki-

---

* - *Bu cümlenin resmi Meclis tutanaklarına göre aslı şöyledir: "...Teba-i şahanelerinin her suretle ibraz ettikleri fedakârlık nisbetinde tedbir-i siyasiyye ve askeriyyede vesait-i icraiyyece de hakkıyla davranılmış olsaydı bugünkü günde mevkiimiz daha şanlı, şerefli bir halde bulunacağı..." (Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan 1293=1877, cilt: I, İstanbul 1954, s. 12) (Çevirenin notu).*

50 -İşte *Temps* gazetesi tarafından çizilen onun portresi: "Yenişehirlizâde Ahmed Efendi; sevilen bir kişi olup; tarım veya şerefli bir şekilde ticaretle uğraşan, daima sözüne sadık, Plevne kahramanları ile aynı mayadan, yönetici sınıfına göre kişilik olarak çok çarpıcı üstünlükleri olan, muhafazakâr Türkler'in saygıdeğer bir temsilcisidir. Yenişehirlizâde, din sınıfı mensupları gibi sarık giymekle birlikte; ataları gibi yalnızca ticaretle uğraşmaktadır ve iyi bir serveti vardır".

51 -"Hem yetenek sahibi, hem de kolaylıkla söz söyleyebilen bir hatip" (*Journal des Débats*, 12 Ocak 1878).
Çevirenin notu:
Söz konusu milletvekili, İstanbul Milletvekili Agop Kazazyan Efendi'dir.

52 - *Le Temps,* 7 Ocak 1878.

sini hemen gösteren gerçek bir güvensizlik oyunu belli etmişti. Özellikle kendisine karşı eleştirilerin yoğunlaştığı, Padişah'ın eniştesi, Tophane Nazırlığı'ndan istifa etti ve istifası kabul edildi. Damad Mahmud tarafından gösterilen örneği Sadrazam Edhem Paşa izledi ama bu istifayı Padişah kabul etmedi. Damad Mahmud Celaleddin Paşa, istifa mektubunda, kendisine karşı yöneltilen hücumları yanıtlamak için Millet Meclisine gitmesine izin verilmesini de istedi.

Parlamenter görenekler açısından; Millet Meclisi'ndeki bir oylamayı izleyen bu istifalar; Meclis'in sanıldığından çok daha fazla bir etkinliği olduğunun kanıtıdır".

Yenişehirlizâde Ahmet Efendi, gerçek bir muhalefet lideri gibiydi. İktidarın kötülüklerini ve suiistimalini çok şiddetle eleştirenlerin başında geliyordu. Bir gün şöyle dedi:

"Benim vilayetimde, jandarmalar halkı soyuyor; mahkeme memurları kendilerine emanet edilen depolardan mal çalıyorlar ve memurlar halka eziyet ediyor..."[53].

Onun gibi hareket eden biri de, Suriye'nin Katolik genç milletvekili Halil Ganem Efendi idi ki, aşağıda kendisinden söz edeceğiz[54].

Bir gün, siyasi sürgünlerin akıbeti konuşuluyordu. Halil Ganem Efendi, cesaretle ayağa kalktı ve hepsi de gerçek yurtseverler olan bazı kişilere yapılan keyfi muamelere karşı, az rastlanır bir belagatla eleştirilerini yaptı. Onlar, Anayasa'ya aldırmamanın kurbanı olmuşlardı. Sıkı yönetim yasası onların sürülmesine izin vermişti. Farzedelim ki bu doğru olsun! Ama bu yasa, gerçekten de çok özel durumlar için, çok özel amaçlar düşünülerek yasallaştırılmamış mıydı? Daha sonraları da zaten hiç uygulanmamıştı. Bu görüşmede söz konusu olan kişi ikinci derecede önemi olan bir zat idi; ama hatibin sözlerinin daha yukarılardaki birini amaçladığı anlaşıldı. Bu da Midhat Paşa idi.

Başka konularda da Halil Ganem Efendi, çok büyük cesaret göstermekten geri kalmadı. Hıristiyan milletvekilleri, Çerkesler'in suçlusu olduğu büyük katliamların öykülerini anlatıyor ve çeşitli patrikliklerden bu haberlerin arka,

---

53 - *Journal des Débats,* 25 Ocak 1878.

54 - 1 Temmuz 1903 tarihli *Meşveret* gazetesinde Halil Ganem'in hakkında çok ilginç bir biyografi notu yayınlanmıştır.

arkaya geldiğini bildiriyorlardı. Çerkesler'i savunmak isteyen Müslüman milletvekilleri bu katliamların varlığını yadsıyorlardı. Buna karşın istanbul'a çok yakın yerlerde bu katliamlar yapılınca ve abartılı şekilde Türk dostu olan, İngiltere Büyükelçisi Layard da* bu şikâyetlere katılınca mecburen kabul etmek zorunda kaldılar[55].

Halep Milletvekili Nafi Efendi, adı geçen Çerkeslerin, aslında onların kıyafetlerini giyen ve Osmanlı ulusunu küçük düşürmek ve "barbar bir ulus gibi göstermek" isteyen Bulgarlar olduğunu iddia etti. Bu iddiaya, Halil Ganem Efendi; olayı yapanların apaçık belli olduğu, yıkıntıların hâlâ ortada bulunduğu, cesetlerin kaybolmadığını söyleyerek yanıt verdi. "Hükümetten hemen bir araştırma açmasını ve suçluları cezalandırmasını bekliyoruz" dedi.

Meclis te bu yolda bir karar verdi.

Bir diğer milletvekili ise; Çerkezlerin, başıbozukların ve diğer haydutların Müslüman olduklarından dolayı, kendilerine atfedilen bu vahşetten sorumlu olamayacaklarını; çünkü Kur'an'ın onlara bu şekilde hareket etmeyi yasakladığını; onun için onların böyle hareket edemeyeceklerini söylemeye bile cesaret etti[56].

Bu olaylar olurken, önemli iç gelişmeler de görülmekteydi.

Avrupa gazetelerinin bile itiraf ettiği gibi, Osmanlı milletvekilleri, sanılandan çok daha çabuk, parlamenter hayata alışmışlardı. *Temps* şöyle yazıyordu[57]:

"Bu milletvekillerinden birçoğu, özel toplantılarda bir grup teşkil etmenin pratik yöntemleri üzerinde konuşuyorlardı. Böyle bir projeyi gerçekleştirmek; yüzyıllardır ülkede hüküm süren mutlakiyetçi bir rejimin canlı izlerini hâlâ taşıyan geleneklerin bulunduğu bir ülkede çok zordu. Buna rağmen muhalif milletvekilleri, Meclis'in toplanmadığı geçen Pazar günü, büyük toplantı salonunda bir araya geldiler. Tartışmalardan sonra, grup iki önemli karar aldı ve ertesi günü aşağıdaki iki önergeyi vermekte kendi aralarında anlaştı:

"1[0] Aşağıda isimleri sayılan beş bakana güvenleri kalmadığının oya ko-

---

* - *İngiltere Büyükelçisi Layard'ın abartılı bir Türk dostu olduğu epeyi su kaldırır bir savdır (Çevirenin notu).*

55 - *Missions catholiques,* 15 Mart 1878.

56 - *Journal des Débats,* 24 Şubat 1878.

57 - *Le Temps,* 15 Şubat 1878

nulmasını Meclis'ten istemek: Sadrazam Ahmed Hamdi Paşa, Tophane Nazırı ve Padişah'ın eniştesi Damad Mahmud Celaleddin Paşa, İçişleri Bakanı ve Padişah'ın eski birinci kâtibi Said Paşa, Bahriye Nazırı ve Mabeyn Feriki Said Paşa, Harbiye Nazırı Rauf Paşa;

2º İmparatorluğun çöküşünü hazırlayan, eski Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile düşmana karşı başarısız olan veya görevlerini yerine getirmeyen generallerin hemen yargılanmasını istemek".

Muhalefet grubu tarafından alınan bu kararlar, biraz sonra Saray tarafından öğrenildi.

Aynı gece, bir oyun sahnelendi, Abdülhamid, hükümette büyük değişiklikler yaptı. Sadrazamlık mevkiini ilga etti ve onun yerine başbakanlık görevini yüklenecek bir kişiyi atadı. Bu kişi bakanlar kuruluna başkanlık edecek ve Millet Meclisi'nce oylanıp, Senato tarafından da kabul edilen yasa tasarılarıyla bakanların müştereken aldıkları ve Padişah tarafından onaylanan kararları uygulamakla sorumlu olacaktı[58].

Midhat Paşa tarafından eskiden övülen bu sisteme yapılan eleştirilerle meşgul olmayacağız ama o günkü ortamda bir çok kişi bunu gereksiz buldu. Biz bu gelişmeyi parlamenter görüş açısından inceleyeceğiz.

Bu gelişmenin ilk etkisi, muhalefet grubunun, bakanlar için vereceği önergeyi geri çekmesinde görüldü. Ama ikinci önergelerinde ısrar ettiler ve 4 Şubat oturumunda isteklerini kürsüde dile getirdiler. Uzun tartışmalar oldu; bu arada en cesur nutuk Yenişehirlizâde tarafından söylendi. O, ulusun gereken bütün fedakârlıkları yaptığını, elinde ne kaldıysa vermeye ve kanını akıtmaya hazır olduğunu ama bunun için tek bir koşul bulunduğunu; bunun da kendisine kumanda edeceklerin komutanlığa layık kişiler olması gerektiğini söyledi ve sözlerini şöyle bağladı: "Bana gelince, eğer başımızda yeteneksizler ve hainler olacaksa ben ne kendi kanımı ne oğullarımın kanını veririm"

Millet Meclisi, sıkı yönetim mahkemelerinin halka açık yapılmasını ve bazı milletvekillerinin yargıç görevi yapmasını da istedi. Ohannes Hüdaverdiyan Efendi*, arkadaşlarını, kendilerine Convention Meclisi süsü ver-

---

58 - İlk başbakan olarak, eski Meclis Başkanı Ahmed Vefik Paşa seçildi. Bu durumda ondan kötüsü bulunamazdı.

* - *Paul Fesch, bu milletvekilinin adını Ohannes Handavendi diye yazmıştır ama doğrusu bizim yazdığımız gibi Ohannes Hüdaverdiyan Efendi'dir ve İstanbul Milletvekili'dir (Çevirenin notu).*

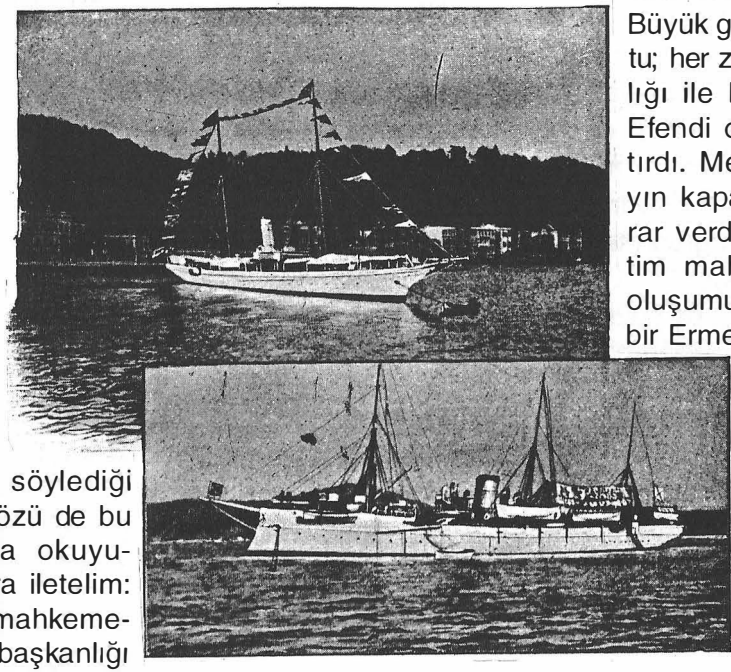

Elçilik gemileri ve Rus yatları

mekle eleştirip kınadı. Büyük gürültüler koptu; her zamanki ustalığı ile Halil Ganem Efendi ortalığı yatıştırdı. Meclis, bu olayın kapandığına karar verdi. Sıkı yönetim mahkemelerinin oluşumu konusunda bir Ermeni milletvekilinin söylediği şu sözü de bu arada okuyuculara iletelim: "Bu mahkemelerin başkanlığı bu işe en layık olan Osman Paşa'ya verilmelidir"*.

Muhalefet tarafından verilen önerge çoğunluk oyunu aldı. Mahkemelerin halka açık olacağı şeklindeki karar Bâb-ı Âli'ye ivedilikle gönderildi. Mehmed Ali Paşa'yı hedef alan önergeye göre de, bu general, Girit'deki ordunun komutasını almaya gitmeden önce, kendisine karşı yapılan suçlamalardan, bir divan-ı harp önünde yargılanarak aklanacaktı; aklanamazsa cezasını görecekti (Bu general özellikle, Orhaniye'yi, kendisinin kurtulmasını sağlayacak erzak ve mühimmattan mahrum bıraktığı için suçlanıyordu).

Ertesi gün 5 Şubat'ta, yeni başbakan, yeni bakanlardan bazıları ile Meclis'e gitti. Meclis'te genel oturum yoktu ve milletvekilleri meclis komisyonlarında çalışıyorlardı. Haberi alınca hemen toplantı salonunda bir araya geldiler.

---

* - *Söz konusu Osman Paşa, Plevne müdafii Gazi Osman Paşa'dır (Çevirenin notu).*

Ahmed Vefik Paşa bir nutuk söyledi; işte söyledikleri:

"Padişah, içtenlikle Kanun-ı Esasi'nin uygulanmasını istiyor ve bu amaçla sadrazamlığı ilga ederek kendi ayrıcalıklarının birinden vaz geçti. Yeni bakanların İmparatorluğun selameti ve ilerlemesinden başka bir amaçları yoktur.

Onlar daima Meclis'in sorularına yanıt vermeye hazırdırlar ancak içinden geçilen güç durumlardan ötürü bazen kendileri gelmeyipte yerlerine yetkili kişileri gönderirlerse onları affetmenizi rica ediyorlar..."

Meclis, Başbakan'ın nutkunu alkışlarla karşıladı. Meclis Başkanı, milletvekillerinin teşekkürlerini sundu ve kendilerine yardımcı olacaklarını söyledi.

Bu sırada Kudüs'ün Müslüman milletvekili Yusuf Ziya Bey kürsüye çıktı. Başkan hangi konuda konuşacağını sordu, Ziya Bey alçak sesle bir *teşekkürname* (Başbakana bir teşekkür yanıtı) okuyacağını söyledi. Bu yanıt üzerine Başkan, Kudüs Milletvekili'ne söz verdi. Ama o, bir teşekkür konuşması yapmadı; muhalefetin bir iyi niyet girişimi olarak sunduğu; icra gücünün denetlenmesi için Meclise verilen önergenin[59] gerekçelerini irdeledi ve bunun Anayasa'nın 27, 28, 29, 115 ve 116. maddeleriyle uyuşmadığını söyledi.

Bu açıklama büyük bir heyecana neden oldu. Şiddetli münakaşalar sırasında hükümetin yandaşları öyle hoşgörüsüz davrandılar ki Yenişehirlizâde, Meclis Başkanı'na, bakanlara ve onların taraftarlarına şöyle bağırdı: "Devamlı şekilde Anayasa'ya saygınızdan söz ediyorsunuz. Öyleyse bizim özgürlüğümüze de saygı gösteriniz, çünkü, bu anda biz Anayasa'yı savunuyoruz; siz onu çiğniyorsunuz" Önerge, ortalık yatıştıktan sonra kurulan özel komisyona havale edildi. Bu komisyon ya önergeyi Meclis'in kabulüne sunacak yahut ta reddedecekti[60].

Millet Meclisi, karar almaya zaman bulamadı; çünkü kısa bir süre sonra ölüme mahkûm edilecekti.

14 Şubat 1878'de, Başbakan, Meclis'in çalışmalarına belirsiz bir süre ara veren yani onun kapatılma emrini içeren Padişah iradesini okuttu.

Düşünülebileceği gibi; Padişah'ın bu beklenmeyen kararı çok büyük gürültülere neden oldu. Hiç kimse bu kararın tek gerekçesi olarak gösterilen mevcut durumun ciddiyeti sözüne inanmıyordu.

---

59 - 16 milletvekilinin imzasını taşıyordu.

60 - *Le Temps,* 15 Şubat 1878.

Kimileri, Padişah'a bu fikri, bazı eksiklikleri olsa da İstanbul'da parlamenter bir rejimin varlığından huzursuz olan Ruslar'ın öğütlediğini söylüyordu. Başkaları da hükümetten bağımsız hatta ona bir parça düşmanca davranışlarının Meclis'in kapatılmasındaki ana neden olduğunu ileri sürüyorlardı.

Bu olay üzerine, işte *Temps* muhabirinin söylediği[61] ve benim doğruluğunu garanti edeceğim bilgiler:

"Rus hükümeti kesinlikle bu işe karışmamıştır. Bu kapatmanın nedeni; Abdülhamid'in büyük bir hoşnutsuzlukla; milletvekillerinin, yönetimin bütün işlerini açıkça münakaşa etmelerini, kendi adamlarını eleştirmelerini ve parlamenter ayrıcalıklarını kötüye kullanarak, bakanların ve generallerin mahkemeye sevkedilmelerini istemelerini; görmesinden ileri gelmiştir. Hoşnutsuzluğu son zamanlarda, onun çok canını sıkan üç sorunun ortaya çıkmasıyla en üst dereceye yükselmiştir. Meclis, onun sadrazamlığı ilga etmesine, bu kararın Anayasa'ya aykırı olduğunu söyleyerek yanıt vermiştir. Hükümetin uyarılarına karşın, geçen yıl kabul ettiği; basın, vilayetler ve sıkı yönetim yasalarını tekrar gözden geçirmemekte ısrar etmiştir. Bu yasaları hükümet, özgürlüğe aykırı şekilde yeniden düzenledikten sonra onların önüne bir kez daha getirmişti.

Nihayet, Sultan'ın gayet kuvvetle desteklediği Harbiye Nazırı Rauf Paşa'yı çok şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. İşte ipleri koparan nedenler.

Önceki gün, Abdülhamid, Saray'da, İngiliz filosunun gelişi ve Rus Ordusu'nun İstanbul kapılarına olası dayanması ile ilgili büyük bir toplantı yaptı. Bakanların dışında bütün eski bakanlar ve Millet Meclisi'nin beş üyesi bu toplantıya davet edildi. Bu beş üye; Meclis Başkanı, iki yardımcısı ile Astarcılar Kâhyası Hacı Ahmed Efendi ve Musevi olan şekerci Kemal Efendi idi. Ulusun temsilcisi olarak, özellikle bu son iki milletvekilini seçerek; muhalefet yapmayı bilemeyen ve dolayısıyla herhangi bir düşüncesini söyleyemeyecek olan iki kişiyi seçtiklerini zannetmişlerdi.

Bu hesap, konumu ve doğası gereği bağımsız bir halk adamı olan Ahmed Efendi tarafından bozuldu. Başbakan, hükümetin içinde bulunduğu üzücü durumu anlattı ve İngilizler ile Ruslar arasında örs ile çekiç arasında duruyormuş gibi bulunduklarını söyledi. Toplantıdakilere hitap ederek alınan kararları onaylayıp onaylamadıklarını sordu. Herkes kafa sallarken, Ahmed

---

61 - *Le Temps,* 23 Şubat 1878.

Efendi ayağa kalktı ve Padişah'a karşı şimdiye kadar hiç işitilmemiş bir dille hitap etti. Onun doğaçlama konuşması şöyle özetlenebilir:

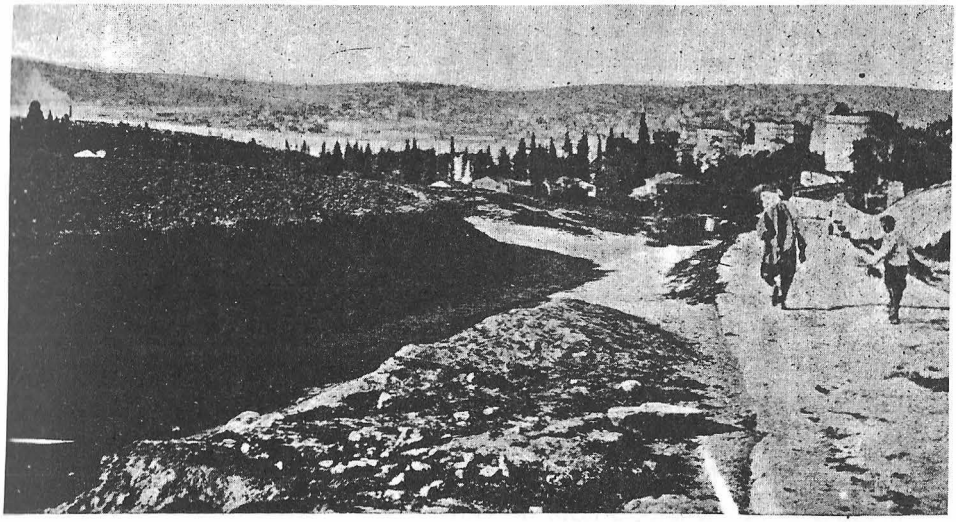

İstanbul - Eski kara tarafı surları

- Siz, bizim fikrimizi çok geç sordunuz. Felaketin önüne geçmek için ciddi surette düşüncelerimizi daha önceden öğrenmeniz gerekirdi. Meclis, onun dışında yaratılan bir durumun sorumluluğunu üstlendi. Buna karşın, onun üzerinde konuştuğu konular hakkında aldığı kararlar hiçbir zaman hesaba katılmadı. Kararlarının hiçbiri uygulanmadı. Yineliyorum, bugünkü felaketin nedenleri içinde kendine düşen bütün sorumluluk payını meclis üstlenmiştir.

Ahmed Efendi konuşurken, Padişah, gözle görünür şekilde öfkeden kudurmuştu. Bu kızgınlığına hâkim olamadı ve şöyle haykırdı: -Reformları ikna yoluyla ve liberal kurumlar aracılığı ile yerleştirmek isteyen babam Abdülmecid'in yolunu izlediğim için hatalıyım. Bundan sonra büyükbabam Sultan Mahmud'un yolunu izleyeceğim. Onun gibi ben de anladım ki ancak zor kullanılarak bu yolda ilerlenebilir ve halkı da bana Allah onu korumam için vermiştir".

Toplantının sonunda, Padişah, bakanlarından Meclis'in toplantılarının belirsiz bir süre için ertelenmesini istedi.

O günden beri, Abdülhamid sözünü tutuyor. Halkını yönetmek için yal-

nızca zor kullanıyor. Kendi mutlak yönetimini sürdürebilmek için cinayete kadar giden şiddetten yararlanıyor.

Meclis toplantılarının kesilmesinin ertesi günü hiç gecikmeden; tahta çıktığı günden beri uygulamakta olduğu bir sisteme yine başvurdu -daha doğrusunu söylemek gerekirse- bu sistemi devam ettirdi. Seçtiği on milletvekilinin -ikisi Hıristiyan, sekizi Müslümandı- hemen seçim bölgelerine dönmelerini emretti. Bu üstü kapalı bir sürgün emri idi. Bu on milletvekili şunlardı: Bedran Efendi, Müslüman, Beyrutlu; Manuk Efendi, Ermeni, Halepli; Halil Ganem Efendi, Maruni, Beyrutlu; Nafi Efendi, Müslüman, Halepli; Yusuf Ziya Efendi, Müslüman, Kudüslü; Yenişehirlizâde ve Emin Efendi, Müslüman, İzmirli; Mustafa Bey, Müslüman, Selanikli; Mustafa Bey, Müslüman, Yanyalı; Rasim Bey, Müslüman, Edirneli.

Bu milletvekilleri, kendileri için alınan kararın Anayasa'ya aykırı ve keyfi olduğunu cesaretle söylediler ve bu emre uymayı reddettiler[62].

Boşuna direnme! kırksekiz saat sonra hepsi vapura bindirilmişlerdi.

Osmanlı Millet Meclisi yaşamaya devam etti! Otuz yıl kesintisiz süren ve gittikçe artan bir baskı; o kötü günlerin anısını hafızalardan silmeyi arzu ettiği gibi; bu meclisin de hatırlanmaması için herşeyi denedi. Ancak yansız verilecek hükümler her zaman geçerliliğini koruyacaktır; tıpkı *Journal des Débats* muhabirinin söylediği gibi: "Maalesef sayıları hiç te az olmayan bazı üyelerinin hatalarına ve bir başka çağa ait düşüncelere ve sistemlere körü körüne bağlılıklarına karşın; bu Meclis ülke yararına büyük hizmetler yaptı ve de yapabilirdi"[63].

Bu bölümün başında, bu olaylara tanık olan Kont Charles de Mouy'den söz etmiştik. O, bu olaylardan çok az bahseder; resmi görevi onu çok dikkatli olmaya zorlamaktadır. Buna rağmen o, iki satırla 1877'de Meclis'in açılışının öyküsünü verdikten sonra şöyle devam eder: "Bir yıl sonra, beni Fransa'ya geri getirecek geminin güvertesinde idim. En ateşli ve genç milletvekillerinden birini gördüm; zaman değişmişti; o, sürgüne gidiyordu. Bir akşam, Atina'yı geçtikten sonra Selanik Körfezi'nin hareketsiz sularında onunla birlikte olduğumuzu hatırlıyorum; ayın ışıkları denizin mavi sularını aydınlatıyor ve Peloponez dağlarını gümüş rengine boyuyordu. O, bana büyük

62 - *Le Temps,* 2 Mart 1878.

63 - *Journal des Débats,* 1 Mart 1878.

bir elemle; kurduğu düşleri, beslediği umutları anlattı. Yeni doğan özgürlüğün yüksek ideallerine aşık olmuştu ama bu muhteşem hayal çok çabuk kaybolup gitmişti. Hak, adalet ve vatanlarının bağımsızlığı için acı çeken ve daha sonra amaçlarına erişip mutlu olan bir çok ünlü adamı anımsatarak, ona cesaret vermeye çalıştım"[64].

Bu cesaret verici sözleri, şimdi ilginç yurtsever öykülerini anlatacağım dünün ve bugünün sürgünlerinin dikkatine sunuyorum.

---

64 - Kont CHARLES DE MOUY, *Lettres du Bosphore.*

JÖNTÜRKLER

"Jöntürk" sözcüğüne, yarım yüzyıldır verilen pek çok tanımı saymanın ve yorumlamanın zorluğu -tıpkı Fransa'da "Cumhuriyetçi" sözcüğüne verilen çeşitli anlamları yorumlamanın zorluğu gibi- apaçık ortadadır.

Yirmi yıl arayla bu sözcüğün işaret ettiği anlamlar arasında öyle farklı ve derin değişmeler olmuştur ki birbiriyle taban tabana zıt düşünceleri sanki bu terim içeriyormuş gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Bütün bu anlam kargaşalığına karşın sözcüğün bir hoşnutsuzluk ve muhalefet düşüncesini içerdiği kesindir[1].

---

1 - Vambéry, Ekim 1893'te *Deutsche Rundschau*'da bu durumu şöyle açıklıyor: "1867'-de, Londra'da, bana *Hürriyet* gazetesinin yazarları olarak tanıştırılan bazı Jöntürklere bir kahvede rastladım. Bu *Hürriyet* savunucuları davalarının başarı kazanacağından çok az umutlu idiler... Onlar, bazı paşa ve efendileri, Kur'an'ın emirlerine ve Padişah'ın isteğine karşı yaptıkları yolsuzluklar nedeniyle eleştirmekle yetiniyorlardı. Bu Jöntürk partisi, slavcılığın (Panslavizm) ve avrupacılığın kışkırtmalarına İslamcılıkla (Panislamizm) karşı konulması gerekliliğini, bir siyaset olarak savunuyorlardı... Ben onlarla saatlerce konuştum... Padişah'ın atalarına karşı duydukları hayranlık ve saygının bir eşini bugünkü Majeste Padişah'a da duyuyorlardı... Onlar devrimci idiler ama başında grandüklerden birinin bulunduğu bir cumhuriyet isteyen şu bizim saf ve cesur Almanlar'a benzeyen *yasal devrimci* idiler..."
Diğer taraftanda Lavisse'in *l'Histoire Universelle*'inde de şunları okuyoruz (cilt: XII, s: 482): "Jöntürk adı altında iki ayrı parti birbirine karıştırılıyor. Birincisi, anayasa ve kâğıt üstündeki reformlar ile Avrupa'nın ve parlamento uygulamalarının körükörüne taklidinin her derde deva olacağına az veya çok içtenlikle inanan Jöntürk partisidir. Diğerleri ise, devrimci heyecanları içinde, çok içten kişiler olup, "çok Türk, çok milliyetçi ve milliyetçi olduğu için çok Avrupa karşıtı" kişilerdir ve Avrupa uygarlığına olan hayranlıklarından veya anayasal reformlara olan güvenlerinden çok çabuk dönebilirler".

Bugün için, Hamid rejimini yadsıyan, ülkenin ve zamanın gereksinimlerine göre daha uygun hale getirilmiş 1876 Kanun-ı Esasi'ne dayanan bir yönetim şeklini benimseyen Osmanlılar'a, "Jöntürk" diyebiliriz. Bunların bir kısmı, amaçlarına erişebilmek için şiddet yöntemlerini öngörmekte; bir kısmı ise kurumların aracılığı ve etkinliği ile yasal yollardan bu amaca erişmeyi düşünmektedir. Bu iki düşünce arasındaki gerekli ayırımı yapmaya alışmamış kamuoyu için, birinciler gerçek "Jöntürkler" olup ikinciler değildir.

Bununla birlikte, ikinciler -bunlara, kendilerinin de dediği gibi liberal Türkler diyebiliriz- bana göre, daha gerçekçi bir etkinlik göstermekte ve daha yeni olmalarına karşın kazandıkları saygınlık dolayısıyla, gittikçe artan daha etkili ve sürekli bir tesir yaratabilmektedirler. Bir Fransız gazetesi onları tanımlarken şöyle demektedir: "Geleceğin sahipleri ve Padişah'ın gerçek varisleri bu Jöntürk partisidir"[2].

Ancak, "Jöntürkler"e bir parti gibi bakılırsa bu yanıltıcı olabilir. Bir örgütlenme yaratabilmek için yapılan pek çok girişim sonuçlanmamış veya bir çalışma başlamış ama sonu gelmemiştir. Bunun çeşitli nedenlerini, aşağıda hızlı bir şekilde yapacağımız incelemede irdelemeye çalışacağız.

Her şeye karşın bu denemelerin tamamen verimsiz olduğu da söylenemez; bu girişimler bir düşüncenin oluşmasına, bir yaklaşımın doğmasına neden olmuş ve bu fikirler bugün, Osmanlı toplumunun bütün sınıf ve halkları içinde, her yerde yayılmıştır. Öyle ki yirmi yıl önce seçkin bir aydın zümrenin tekelinde olan bu fikirler, bugün için toplumun tamamına mal olmuştur. Sanki bir merkezden çıkıp çevrenin en uç noktalarına kadar yayılan ışık ve ses dalgaları gibi bu hareket te yayılmıştır[3].

---

2 - *Le Rappel,* 15 Ağustos 1906.

3 - Osmanlı Meclisi'nin eski milletvekili Halil Ganem Efendi'nin, 9 Ağustos 1897 tarihinde *l'Eclair* gazetesine gönderdiği bir mektubun şu bölümü de bu anlamda yorumlanmalıdır: "Jöntürk hareketi, bir adama bağlanamayacağı gibi; ne bir komiteye ne de bir şahsa mal edilemez; o halk yararına bir davaya sadakat ile bir aydın hareketinin birlikte oluşturduğu bir düşünce sistemidir. Despotluk ve baskının doğurduğu ulusal dileklerin bir bütünü olup, bu dileklerin gerçekleştirilmesinin bütün yürekli insanların katkısıyla ve halk iradesiyle olacağına inanır.
Biz, ancak camilerde, kiliselerde, evlerde, yaşayan bir ruhun nefes aldığı veya bir yüreğin çarptığı her yerde; ellerini Allah'a doğru kaldırıp kendilerini ezen bu despot rejimden onları kurtarması için dua edenlerin bir yankısıyız".

İşte kanımızca, Jöntürkler ile yarının Türkiye'si olacak liberal Türkiye için bilinmesi gereken hususları şöyle özetleyebiliriz.

Abdülhamid'in saltanatında bu düşünceleri taşıyanların, yabani hayvanlar gibi izlendiği, tutuklandığı ve binlercesinin katledilip, boğulduğu kolaylıkla anlaşılacak hususlardır. Bu takipten kurtulabilen ender kişiler Mısır'a, Fransa'ya, İngiltere'ye, İsviçre'ye hatta Amerika'ya sığınmaktadırlar[4]. Bu kişiler, birbirine yakınlıklarına, eğitimlerine göre topluluklar olarak gruplaşmakta ve bazı yayın organları kurmaktadır. Bu gruplaşmalarda aynı düşüncede olanları bir araya getirmek amacı olduğu gibi, yayınları aracılığı ile seslerini ve bütün Türkiye'nin acılarını duyurabilmek ve düşüncelerini yayabilmek gayesi de güdülmektedir.

Bir Müslüman tarafından saygıdan uzak bir dil ile çizilen ve onları bilgisizlikle suçlayan şu tablo kolay kolay bağışlanacak bir yorum değildir:

"Jöntürk partisi, üyelerinin *kökeni* bakımından ikiye ayrılır: 1) İstanbullu Türkler, 2) Ulusları yok olmuş, kaderlerini Türklere bağlamış ve tek yaşama umutları Türklerle birleşmek olan Kafkasyalılar ve Suriyeliler. *Düşünsel nitelikleri* bakımından da ikiye ayrılırlar: 1) Avrupa'nın her tarafına yayılmış, monokl takan, silindir şapka giyen, en son moda redingotlu; oldukça bilgisiz, idealleri demiryolları yapmak ve belirli bir basın hürriyeti vermekten ileri git-

---

4 - Bu kaçma olaylarından dolayı, kaçaklardan çoğu ölüme mahkûm edilmektedir. Onlar için en iyi olasılık yalnız tutuklanma emrinin çıkarılmasıyla yetinilmesidir. Binlerce örnek arasından, gazetelerde yayınlanmış şu haberi sizlere sunuyoruz: "İstanbul İstinaf Mahkemesi Savcısı, Agop Toledyan ve Kevork oğlu Artin isimli iki kişi hakkında tutuklama kararı aldırmıştır. Bunlardan ilki Mısır'a firar etmek ve oradaki fesat şebekeleri ile işbirliği yapmakla suçlanmaktadır. İkinci şahıs ta aynı amaçlarla Varna'ya gitmekle itham edilmektedir" (*Stamboul*, 8 Ağustos 1907).
Sanık, mallarının müsadere edileceği ve medeni ve siyasi bütün haklarından yoksun bırakılacağı tehdidiyle geri dönmek için davet edilir. Bu davete uyulmadığını söylemek herhalde anlamsız olur. "Fesatçı", geriye dönüp de rıhtıma adımını atar atmaz, kendisini; denize atıp boğma ve asılmanın veya ölümden de beter olan hapis ve sürgünün beklediğini bilir.
Çevirenin notu: Paul Fesch, daha önce de değindiğimiz gibi Abdülhamid'in muhaliflerini boğdurup denize attırdığı hususunu burada da vurgulamaktadır. Padişah'ın böylelerini sürgüne gönderdiği doğrudur ama siyasi nedenlerle adam astırdığı ve boğdurduğu abartılı bir rivayetten başka bir şey değildir. Midhat ve Damad Mahmud Celaleddin paşaların Taif'teki şüpheli ölümleri dışında siyaseten öldürme olayı saptanamamıştır. Hatta Padişah, adi cinayet davalarında bile ölüm cezalarını genellikle icra ettirmemektedir.

meyen, bilgileri gösterişten ibaret ve bir gün büyük meclis komedisinde rol almak arzusuyla yanıp tutuşan çok sayıda efemine genç züppeler, 2) Ciddi, makûl, eğitim görmüş ama geçmiş tarihi, bugünkü olayları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli ulusların davranış ve güçlerini irdelemeyi hiç bilmeyen; milliyetçiliği yalnızca duyumsayan ama onu analiz etmeyi düşünmeyen, korkunç itici bir kaç adam.

Jöntürk partisinin gücü nedir? Ben size, hareketin İstanbul'la sınırlı olduğunu; İstanbul dışında, ancak birkaç kişiyle temsil edildiğini söylediğim zaman onun gücünün hiçbir anlamı olmadığını anlayacaksınız. Zaten İstanbul'da da bu partiyi üç bin kişi oluşturur ve etkin çalışma yapan militanlarının sayısı yüzü geçmez.

Jöntürk partisinin programı nedir? Bugün için mutedil bir millet meclisi rejimi ile anayasal monarşi. Ama, aslında ilerisi için düşündükleri rejim cumhuriyettir.

Jöntürk partisinin geleceği nedir? Bu parti bir *efendi* partisidir; halkın içinde kökleri olmadığına hiç şüphe yoktur. Halk, ne monokl ne de redingottur; halbuki devrimin işçileri halklardır"[5].

Bazı Jöntürklerin züppe olması olasıdır; ancak şu muhakkaktır ki Avrupa'ya sığınanların büyük çoğunluğu, çok şerefli, çok saygın; büyük bulvarların lüks kahvehanelerinden daha çok basit sütçü dükkânlarında rastlanan; bir ödül şeklinde sunulsa bile en küçük bir yardımı kabul etmemekte direnen ve bununla övünen ve bir redingot giyen ama bu giysi fırçalana fırçalana yıpranmış, çok eskimiş olan zavallı fakir kişilerdir.

Ne onların dindaşı ne de vatandaşı olmayan ben; onlara rastladığım zaman, *Fille de Roland* oyunundaki ihtiyar Charlemagne'nın söylediği şu dizeleri mırıldanmaktan kendimi alamam:

Baronlar, Prensler, eğiliniz
Önünüzden geçen bu adam, sizden daha büyük bir adamdır[6].

---

5 - *Albania,* 25 Nisan 1897. Brüksel'de çıkan Arnavut gazetesi. O dönemde ayrılıkçı idi. Sonra Osmanlı birliği yanlısı oldu. Yöneticisi Derviş Hima.
Derviş Hima, sonraları İttihad Terakki hareketi içinde rol alan Ohrili İbrahim Naci'dir (Çevirenin notu).

6 - Vikont DE BORNIER, *La Fille de Roland.* IV. perde. 3. sahne.

Jöntürklere yapılan başka bir eleştiriyi de gizlemeyeceğim. Onlar için kaçaklar, dönekler, korkaklar denmektedir.

Hanedanın kurucusu Osman'ın Bursa'daki mezarı
II. Mahmud ve Abdülaziz'in mezarları

"Onların başkaları gibi, dalkavukluk yapmadıkları ve vatanlarından ayrı kaldıkları doğrudur. Ama onların acı çeken Osmanlı halkı ile ne bağlantıları vardır? Ellerinde ne gibi araçlar vardır ve vatandaşlarının kaderini değiştirmeye ve uzaktan kötülüklere engel olmaya hiçbir zaman muvaffak olabilecekler midir? Şüphesiz ki bunu başaramayacaklardır. Onların cesurca gözüken iddiaları, ta başından beri aslında bir korkaklıktan başka bir şey değildir. Çünkü bu iddialar, düşmanın önünde parça parça olan değersiz bilgi yığınlarından başka bir şey değildir ve onarıcı bir programın uygulanması için yerinden atılması gereken bu düşmanın kendi alanında (İstanbul'da) egemen olmasına neden olmaktadır.

Toplumsal ve siyasi dönüşümlerle sonuçlanabilecek bir kavga ancak, bu kavganın konu olduğu *ülke topraklarında* yapılabilir. Çünkü bu kavgada sarfedilen çabalar, ancak ülke içinde olduğu zaman meyvesini verebilir ve eylem uyum içinde örgütlenebilir. Halbuki Jöntürk isyancıları gücü tükenmiş kişilerdir ve utku kazanacakları alanı terketmişlerdir.

Onların ilk düşündükleri şey, kellelerini kurtarmaktır"[7].

7 - Charles HECQUARD, *La Turquie sous Abdul-Hamid.* Brüksel, 1901.

Kellelerini kurtarmak istediklerinden dolayı, Jöntürkleri eleştirmek cesaretine sahip olmadığımı itiraf etmeliyim. Bunu yapmakla hata yaptıklarını da sanmıyorum; İncil'de de değinilen şu Doğu atasözünün değeri galiba iyi anlaşılmamış: "Yaşayan bir köpek, ölü bir aslandan daha değerlidir". Kendilerinin, Abdülhamid'in her isteğini körü körüne yapan adamları tarafından öldürülmelerine seyirci kalsalardı; özgürlük davası daha mı hızlı ilerleyecekti? Şüphesiz ki hayır! Boğaziçi'nin derinliklerinde ölü olmaktansa Seine nehri veya Leman gölü kıyılarında canlı olmak daha hayırlıdır. Daha fazla olarak, onların birçoğunun, uğradıkları işkencelerin iyileşmez izlerini vücutlarında taşıyarak, hapishanelerinden veya sürgün edildikleri yerlerden kaçtıklarını da unutmayalım ve anladığıma göre bu söz konusu nokta, hiç de bir korkaklık belirtisi değildir.

Vatanlarında inim inim inleyen kütleler üzerinde hiç etkilerinin olmadığı şeklindeki eleştiri daha da hatalıdır! Eserinin de gösterdiği gibi Türkiye'deki olaylar üzerine gerektiği kadar açık bir bilgi sahibi olduğu anlaşılan Mösyö Hecquard'ın kaleminden böyle büyük bir hata beklemezdim.

Eğer onlar Türkiye'de yaşasalardı; ne gibi bir eylem yapabileceklerdi? Hiç. Orada nasıl bir muhbirlik çemberinin çalıştığı ve basının olmadığı biliniyor. Postayla iletişim o kadar ilkel ve o kadar güvensiz ki, insanlar kendi haberlerini, bizzat kendi elleriyle iletmek zorunda kalıyorlar. Yabancı postahaneler aracılığı ile Paris'ten Erzurum'a bir gazete göndermek; Osmanlı postahanesi aracılığı ile Beyoğlu'ndan Galata'ya gazete göndermekten daha kolaydır. Jöntürkler de yabancı postahaneler aracılığı ile Türkiye'nin her tarafına düşüncelerini yayma olanağını bulmuşlardır. Bu yabancı postahanelerden bazıları Padişah'ın arzularına uyacak kadar alçalmakta ve Jöntürklerin mektuplarını dağıtmayı savsaklamaktadır. Abdülhamid de kendi açısından posta valizlerini çaldırtmaktadır ama gerekli girişimler yapılıp çabucak yola getirilmektedir. Jöntürk gazeteleri gümrükten sızmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en uç köşelerine kadar ulaşabilmektedir. Buralarda da, onlar okunmakta, başkalarına verilmekte, kopya edilmekte ve paltolar altında saklanıp her tarafa yayılmaktadır. Şüphesiz, Paris'ten bir düğmeye basarak, Türk liberalleri Yıldız'ın tek başına yaşayan, kanlı efendisini öldürmeyi henüz başaramamışlardır; ama Erzurum'da, Bitlis'te, Bağdat'ta; bombalardan daha etkili düşüncelerinin kıvılcımını yakmışlardır ve bu fikirler asıl bombalar olacak ve nihayet ebediyete kadar, Hamid rejiminin ölümünü hazırlayacaktır.

Gönüllü olarak sürgüne giden Jöntürkler olmasaydı bunların hiçbiri gerçekleşmezdi.

Eleştiri ve itirazları yanıtlayabilmek için onların arasında casuslar ve hainlerin de olduğunu ilave etmeli miyiz?[8]. Bu itiraftan ne gibi bir sonuç çıkarılabilir? Hiçbir şey, neden mi? Çünkü onlar da insandır ve Montaigne'in dediği gibi; insan olan her yerde "insani zaaflar" yani zayıflıklar ve aşağılıkça davranışlar bulunur.

Olayı özetlersek, mültecilerin büyük çoğunluğu şereflidir, dürüsttür, vatanına sadıktır ve ülkelerinin geleceği onlara bağlıdır.

Bu ön düşünceleri ortaya koyduktan sonra; tekil ve sonuçsuz olayları bir tarafa bırakarak, tarihi gelişimi içinde -doğal olarak önemli gelişmeleri kastediyoruz- Jöntürk hareketini izleyebiliriz[9].

---

8 - "Jöntürklerin arasına, çoğu Memduh Paşa ve diğerleri tarafından gönderilen uyuz keçiler yani konuşulup görüşülmesi tehlikeli adamlar da sızmaktadır. Yıldız manyağının yanında şan ve şöhret kazanabilmek için bazı büyük mevki sahiplerine basamak görevi gören bu yalancı yurtseverler, bu yenilmez Jöntürk yaftasını kendine yakıştırmış sahtekârlar; onlara emir verildiğinde, artık değiştikleri veya bu işten bıktıkları mazeretine sığınarak yurda geri dönmektedirler." (*Moniteur Ottoman,* 17 Aralık 1901). Aynı konuda *Meşveret*'te de (15 Ağustos 1897) şunları okuyoruz: "Daha sonra alçakça entrikalarla bizi parçalamak için; aramıza sızmak amacında olan ve aşırı eğilimli Jöntürk gibi davranan casuslar gördük".

Çevirenin notu: Burada sözü edilen Memduh Paşa, uzun süre Abdülhamid'in İçişleri Bakanı olan Memduh Paşa (1839-1925)'dır. Bu dönemle ilgili Mir'at-ı Şuunat, Haller-İclaslar ve Kuvvet-i İkbal, Alâmet-i Zevâl isimli kitapları vardır.

9 - "Örneğin, 1891'de, Müslüman dünyasında bazı kaynaşmalar ve Saray'ın kişiliğine karşı şiddetli bir kızgınlık vardı. Birçok molla, duygularını halka anlatabilmek için Ramazan'dan yararlandılar. Kelleci Ali Camii'nin vaizi o kadar sert bir dille eleştirilerini yaptı ki; Saray bu olaydan çok endişelendi ve vaizi tutuklatıp bilinmeyen bir yere sürdürdü! Molla Kasapzâde, Saray'ın yüksek görevlilerinin tutumlarına karşı çok ateşli eleştiriler yapıyor ama onların isimlerini açıkça dile getirmiyordu; ancak yaptığı tanımlamalar çok açıkça onları gösteriyordu.

Bir gün, özellikle Padişah'ın etrafındaki genç beyler; Münir, Ahmed Midhat, Ahmed Celaleddin, Şerafettin onun vaazını dinlemeye gittiler. Onları görür görmez, atılgan molla; onlara laf atıp, onları ahlaksız, sapık ve "İslam'ın yüz karası" olarak eleştirdi; fakat bunu öyle bir şekilde yaptı ki, beylerden her biri bu eleştirileri yanındaki arkadaşına yapılmış sandı." (*La Turquie contemporaine,* no: 5, 1 Haziran 1891).

Çevirenin notu: Burada Abdülhamid'in çevresindeki genç beyler olarak sözü edilenlerden Münir, Paris Büyükelçisi Münir Paşa; Ahmed Midhat, meşhur yazar; Ahmed Celaleddin ise Serhafiyey-i Hazreti Padişahi (Padişah'ın Başhafiyesi) Ahmed Celaleddin Paşa'dır. Bunlardan Ahmed Midhat Efendi'nin Padişah'ın en yakın adamları arasında sayılması kanımızca yanlıştır.

İstanbul'da Ermenilerin katledilmesi (1894), yurtsever Osmanlıların kalbinde derin bir yara açmıştı. Gençlik, özellikle yüksek okullardaki gençlik; çılgınca kan döken bir rejimin yönetimi altında, ülkeyi utanç ve yıkıntıya götüren olaylara karşı ayağa kalkmıştı.

Bu yurtseverce kayguların itelemesiyle, İstanbul'daki Askeri Tıbbiye Okulu öğrencisi dört genç adam bir araya geldiler* ve "İttihad ve Terakki Komitesi" ismini verdikleri bir gizli cemiyetin temellerini attılar[10]. Onlardan en azından ikisi, bir kaç yıldan beri, Türkiye'nin en önemli gazetelerinde felsefi ve bilimsel makaleler yayınlıyorlardı ve sansürcülerin şüphesini uyandırmaksızın meseller ve imalarla içten düşüncelerini halka iletiyorlardı[11].

---

* *İttihad Terakki Cemiyeti'nin kurucusu olan dört genç tıbbiyelinin, yazarın söylediği gibi 1894'deki Ermeni olaylarına üzülerek bu çalışmalara girdikleri hususu Fesch'in kendi yakıştırmasıdır. Yazarın söz konusu ettiği 1894 olayları, Sason Ermeni ayaklanması ve bunun bastırılmasıdır. 1886'da İsviçre'de Nazarbey adlı birinin kurduğu Hınçak ve 1890'da kurulan Ermeni İhtilalciler Birliği anlamına gelen Taşnaksutyun derneklerinin kışkırtmaları ve bölgedeki Rus ve İngiliz konsoloslarının gizli destekleri ile başlayan isyan kanla bastırılmıştı. Ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Abdülhamid'in bu isyanı bastırışına bir tepki olarak kurulduğunu söylemek olanaksızdır. Bunun bir kanıtı; bu dört öğrenciden biri olup ve içlerinde anısını yazan tek kişi olan İbrahim Temo'nun hatıralarında buna dair en ufak bir kayıt olmamasıdır. Bakınız: İbrahim Temo. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemât-i Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye Dair Hatıratım, Romanya Mecidiye 1939, s: 7-16 (Çevirenin notu).*

10 - Bunlar İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo idi. Abdülhamid'in intikamından kaçtılar ve ilki öldü; diğer ikisi Avrupa'da sürgündeler. Dördüncü ismi gizliyoruz; çünkü o hâlâ Türkiye'de; gençliğinin umutlarının gerçekleşmesini bekliyor.
Çevirenin notu: Bu bilgilerde de yanlışlık vardır. Dört öğrencinin kurduğu cemiyetin ismi "İttihad-ı Osmani"dir (Bakınız: Sina Akşin. Jöntürkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1980, s:17). Yazarın ismini gizlediği dördüncü kurucu Çerkez Mehmed Reşid'dir (Bakınız: İbrahim Temo, adı geçen eser, s: 16-18). Mehmed Reşid (1872-1919), Fesch'in yazdığı gibi, kitabın basıldığı yıl yani 1907'de Türkiye'dedir ancak o da deşifre olmuştur. 1897'de Trablusgarb'a sürülmüş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kalmıştır. Bu zat çeşitli mülki görevlerde bulunmuş ve Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Mütareke yıllarında Ermeni tehcirine karıştığı iddiasıyla tutuklanmış; iki ay sonra hapishaneden kaçmış; Şişli taraflarında saklanmış ancak izi sürülmüş ve yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir. Tutuklanmasından intihar saatine kadar anı ve düşüncelerini küçük bir not defterine intizamla yazmıştır. Bu anılar kitap olarak basılmıştır. (Dr. Reşid Bey'in Hatıraları. Hazırlayan: Ahmed Mehmedefendioğlu, İstanbul 1993) (Çevirenin notu).

11 - Başlangıçta ve uzun süre sansürcüler az eğitimli ve zeki olmayan kişilerdi. Onlara yasak sözcüklerin bir listesi veriliyordu; onlar da ancak yasak sözcükleri gördükleri an duraklayarak yazıları okuyorlardı ve gizli anlamları çıkarmak gibi bir endişeleri yoktu.

Cemiyeti kurduktan sonra, halka, yeşil kapaklı ve kuşkusuz üzerinde isim yazmayan bir broşür dağıttılar. Bu broşürde komitenin amacı, programı ve örgütlenmesi anlatılıyordu[12].

Bu broşür, toplumun beklentilerine uygun bir yanıt olduğundan; herkes tarafından büyük bir heyecanla karşılandı. Broşürün verdiği bilgi ve öğütlere uyularak önce kuruculara yakın yerlerde sonra kentin bütün semtlerinde komiteler ve alt komiteler kuruldu. Bu gelişme bir genel merkez komitesi kurulması zorunluluğunu ortaya çıkardı; bizim kurucu gençler, kendi durumlarının yönetimi ele almaya uygun olmadığını gördüler[13]. Sonunda, Seraskerlik Saymanlığı müdürlerinden Hacı Ahmed Efendi, başkanlığı kabul etti ve bütün grupların yönetimini eline aldı. Bu gruplardan en önemli ikisi, Seraskerlik yaveri Kaymakam Şefik Bey tarafından yönetilen Seraskerlik'teki komite ile; Şeyh Naili Efendi'nin başkanlığındaki bellibaşlı ulema ve yüksek dereceli memurlardan oluşan Samatya'daki komite idi[14]. Tıbbiye'den çıkan bu genç kurucuların düşüncelerini her yerde yaymaya çalıştıklarını söylemek gereksizdir. Bu çalışmalar kapsamında Pangaltı'daki Harp Okulu'nda, Topçu Okulu'nda, Üniversite'nin bütün fakültelerinde etkinlik gösterdikleri gibi Bâb-ı Âli ve Hazine-i Hassa memurları arasına kadar faaliyetlerini genişlettiler.

Bu hareket, uykudaki iyi niyetleri gün ışığına çıkardı. Her yerden harekete katılmalar oldu; yazılı müracaatlar, istek ve dilekler görülmeye başlandı.

Bu arada, önemli rolü sessizlikle geciktirilemeyecek Murad Bey sahneye girdi.

---

12 - Program, özgür bir Türkiye'yi amaçlıyordu: Anayasal reformlar, bütün yurttaşların eşitliği, inanç özgürlüğü, can ve mal güvenliği, yasa karşısında hükümdarın ve bakanların sorumlu olması, vs., vs.
İç örgütlenme, gizli cemiyetlere özgü bir teşkilatlanma idi. Üyeler ve onların kurduğu çeşitli komiteler numaralarla adlandırılıyorlardı. Her üye kendisini komiteye alan ve komitenin talimatını kendisine ileten kişiden başkasını tanımıyordu. Komiteler; 1, 2, 3, 4, gibi numaralar ile sıralanırken; her komitenin üyesi de yine 1, 2, 3, 4 gibi numaralar alıyorlardı. Bir üye ve komitesini tanımlamak için, basit kesir şeklinde bir tanımlamadan yararlanılıyordu. Komite, bu basit kesrin payı ve üye de paydası oluyordu. Örneğin 2/10 demek 2. komitenin, 10. üyesi demek oluyordu.

13 - Tıbbiyenin en iyi öğrencilerinden biri olan Sabri Efendi bu Merkezi Komite'nin kurulması için çok çaba harcayanlardan biridir.

14 - Bu iki grubun dışında; Merkez Komitesi'nin de içinde bulunduğu Numune-i Terakki özel okulundaki komiteyi ve Beyrut, Şam ve Rodos komitelerini de saymak gerekir.

Murad Bey, yalnızca ateşli bir yurtsever değildi, aynı zamanda değerli bir yazardı. Düyun-i Umumiye İdaresi'nde (Osmanlı Genel Borçları Yönetimi) Osmanlı komiseri olması yanında, "Mülkiye"de hocalık yapıyordu. Bu hocalığı sayesinde; gençler arasında büyük ve haklı bir saygınlık kazanmıştı. Yazdığı otobiyografik özellikte romanı *Turfa mı, turfanda mı?* ve *Genel Tarih*, edebi alanda ona ün kazandırırken, birçok kez yasaklanan gazetesi *Mizan*, bu dönemin ölçüleri içinde özgürlükçü düşünceleri gizlice besliyordu.

Murad Bey artık yüksek sesle konuşmak zamanının geldiğine karar verdi. Padişah'a, ülkenin içler acısı durumu hakkında bir raporla, anayasal anlamda bir reform projesi sundu. Ancak bu müracaatından, Saray'da, kendi hakkında şüpheler doğmasından ve daha sıkı izlenmesi sonucundan başka bir netice elde edemedi. O zaman da yurt dışına çıkarak, vatanına uzaktan daha iyi hizmet edebileceğine karar verdi. Zaten, "İttihad ve Terakki Merkez Komitesi"nden, komiteyi dış ülkelerde temsil etmek ve düşüncelerini yaymak görevini de almıştı.

Murad Beyin firarı, Padişahı, sözle anlatılamaz bir kızgınlık içine attı. Önce kendisi sonra çevresi, kamuoyunun çalkalanıp çok etkilendiğini gördüler. Bunun önüne geçebilmek için, bütün gizli polis örgütü harekete geçirildi. Tutuklamalar, mahkûmiyetler, yargısız sürgünler, garip ve dönüşü olmayan kaybolmalar dönemi başladı. Ama bunların hepsi boşunaydı; hareket durdurulamıyordu. Eylemi bastırmak için ne yapılırsa yapılsın, Murad Bey'in sığındığı yerden gönderdiği *Mizan* gazeteleri ile cesaretlendirilen hareket gittikçe hız kazanıyordu.

Bu teorik anlamdaki kışkırtma, mantıklı olarak kararlı bir eylemle sonuçlanmalıydı. Bir çok çabalar bahasına, Merkez Komitesi, bütün diğer komitelerin yönetimini eline aldı. Uyum mükemmel idi. Eylem planı iyice olgunlaştıktan ve dikkatle hazırlandıktan sonra, bir hükümet darbesi yapılmasına karar verildi. Plana göre, Bakanlar Kurulu toplantısı yapılırken Bâb-ı Âli basılacak, Abdülhamid tahttan indirilecek, hapishaneden çıkarılan V. Murad onun yerine geçirilecekti; bu mümkün olmazsa veliaht tahta geçecekti. Bu planı uygulayacak adam ise, İstanbul'daki birinci tümenin komutanı Kâzım Paşa idi. Her şey hazırdı. Türkiye'nin eski Madrit Büyükelçisi merhum Necib Paşa reform planlarının bazılarına itiraz etti. Bunlar yeniden konuşulmaya başlandı. Bu gecikme de her şeyin mahvolmasına neden oldu.

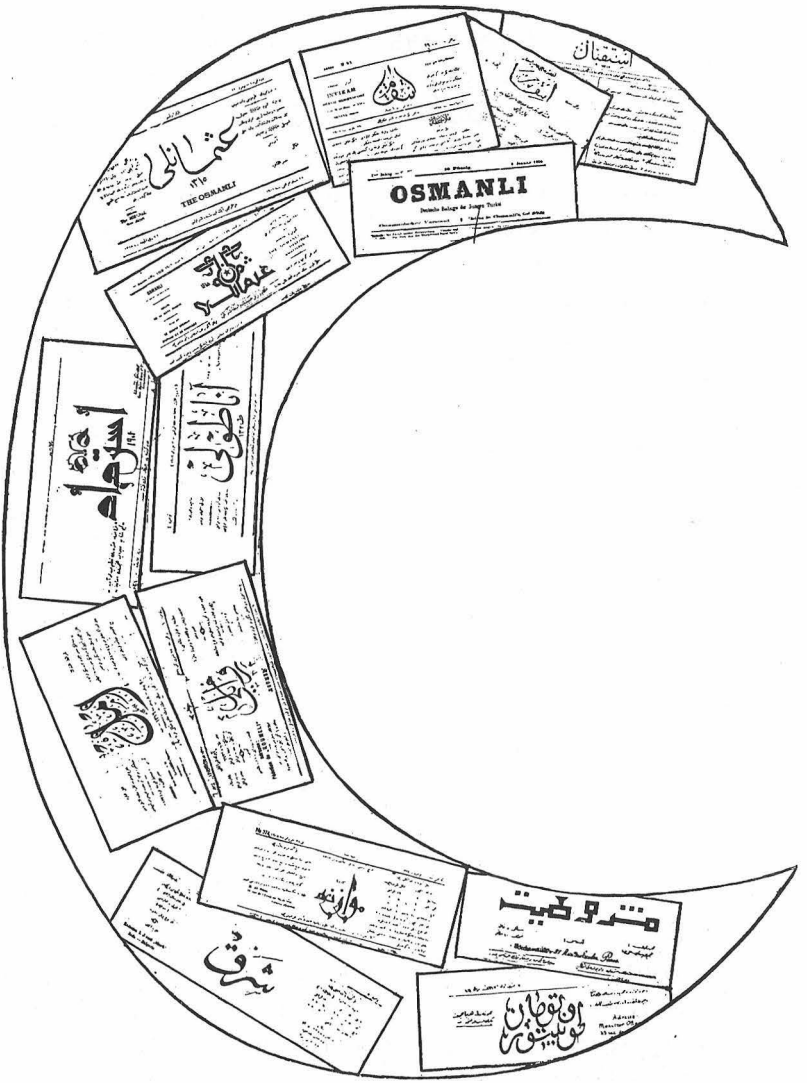

Artık çıkmayan "Jöntürk" gazeteleri

Numune-i Terakki okulunun müdürü Nadir Bey, Merkez Komitesi'nin sekreteri idi. Mümkün olduğu kadar çok sayıda yandaş bulabilmek açısından

çok yararlı olan birçok ilişkileri vardı. Kendisinin katılma isteğine henüz yanıt vermeyenler arasında, eski öğrencisi ve şimdi en yakın dostlarından biri olan, Askeri Okullar başmüfettişi ünlü İsmail Paşa'nın damadı Mazhar Bey de vardı. Darbenin yapılmasından bir gün önce, Nadir Bey Tokatlıyan Kahvehanesi'ne gitti ve bir kötü tesadüf eseri, kayınpederi ile birlikte bulunan Mazhar Bey'e rastladı. Nadir Bey, bu fırsatı, Mazhar Bey'i ikna etmek için kullanmak istedi. Eskiden beri âdeti olduğu gibi övüngen bir tavırla ve eski dostluğuna da güvenerek, Mazhar Bey'e "Aziz dostum, senin şu inadına nasıl da kızıyorum! Yarın çok geç olacaktır, bize katılmayanların vay haline!" diye bağırdı. Bu ihtiyatsızca sarfedilen sözleri duyan İsmail Paşa, daha fazlasını öğrenmek için, damadı adına konuşuyormuş gibi yaparak, onun inadını kırabileceğini söyledi. Bu sözlerden cesaretlenen ve bol bol içtiği şarabın da etkisiyle kendini kaybeden Nadir Bey, eli kulağında olan darbe girişimi hakkında bilgiler verip bazı isimlerden de söz etti.

Kahveden çıkınca, Nadir, arkadaşları tarafından Saray'a sürüklenip götürüldü. İsmail Paşa, hemen Padişah'tan çok ivedi olarak kendisini kabul etmesini istedi ve Padişah da onu özel olarak kabul etti. Polisler hemen harekete geçti, önce Nadir'in verdiği isimler ve aileleri tutuklandı. Kütle halinde aramalar yapıldı ve özellikle Nadir'in evinde yapılan araştırmalarda diğer komplocular da belirlendi. Bütün sorumlular yakalanmıştı ve iki gün sonra alınan kararlar uygulandı. Kâzım Paşa, rütbe indirimiyle İşkodra Valiliği'ne atandı[15]. İdare-i Mahsusa'nın* bir gemisi olan *Sakarya*'ya bindirilen diğer

---

15 - Kâzım Paşa, bugün için, Hicaz'daki Hamidiye Demiryolları'nın inşaat işleri genel müdürüdür.

Çevirenin notu: Bu kadar önemli bir komplonun liderine gösterilen bu müsamaha ile diğerlerinin de yalnız sürgün edilmesiyle yetinilmesi, Paul Fesch'in belirtmemesine karşın, yazarın çizdiği eli kanlı ve hunhar Abdülhamid portresiyle açık bir çelişki içindedir. Abdülhamid'in kendini devirmek isteyenlere hayli "yumuşak" davrandığı bir gerçektir. Bu konuyu inceleyen diğer yazarlarca da vurgulanan bir hususdur. Örneğin Sina Akşin, Abdülhamid'in bu tutumunu; Ermeni olayları dolayısıyla sarsılmış nüfuzunu daha da sarsmamak istemesiyle veya olası bir Meşrutiyet'e dönme durumunda geçişi yumuşak yapma isteğiyle izah etmektedir (Sina Akşin, adı geçen eser, s: 25). Kanımızca bu varsayımların bir payı olsa da bu davranış biçimi, benzer olaylar karşısında, Abdülhamid'in genel bir tutumunu göstermektedir. Siyasi karşıtlarını öldürmek, Fesch'in iddialarının aksine, Padişah'ın pek kullandığı bir yöntem değildir. Sürgüne göndermek, bir süre sonra affetmek ama sürgünde bulunduğu yerde görev vermek ve İstanbul'a dönüşüne engel olmak yeğlediği bir yoldur.

* - *O dönemdeki devlete ait gemi işletmeciliği yapan şirket. Boğaziçi'nde Şirket-i Hayriye adlı bir özel şirket çalışırken, İdare-i Mahsusa gemileri de yine İstanbul'da örneğin*

mahkûmlar, sürgün edilecekleri belli yerlere gitmek üzere yola çıktılar. Bunlar arasında Hacı Ahmed Efendi, Fizan'a sürüldü ve orada öldü; Şeyh Naili Efendi bütün ailesi ile birlikte Humus'a gönderildi. Kardeşi ise Bingazi'ye sürüldü. Kürtler'in tanınmış önderlerinden Şeyh Abdülkadir, Mekke'ye; Sabri Efendi Musul'a; Avni Bey, Zühdü Bey Anadolu'nun muhtelif yerlerine sürüldüler. Bu felaketlere istemeden neden olan Nadir'e gelince, Padişah tarafından madalyalarla ödüllendirilip taltif edildi. O, bu konumda bu iltifatları reddetmek durumunda değildi ve bunları bütün ömrünce bir vicdan azabı gibi boynunda taşımaya mecbur kaldı.

Hacı Ahmed Efendi
İttihad ve Terakki Komitesi Reisi
(1896)

Hapishaneye tıkılmayanlar veya cellatlarından kaçabilenler, Mısır'a veya Avrupa'ya firar ederek Murad Bey'in veya Ahmed Rıza Bey'in etrafında gruplaşmış mültecilere katıldılar[16].

Ahmed Rıza, Hudevandigâr (Bursa) ili Milli Eğitim Müdürü iken, Padişah'tan reform yapmasını isteyen birkaç rapor verdikten sonra, Türkiye'yi terketmenin kendisi için daha ihtiyatlı bir hareket olacağını düşündü. Sığındığı Paris'te kendisini felsefi araştırmalara verdi. Pozitivist felsefe akımı kendisine çok cazip geldi; Auguste Comte'un heyecanlı bir müridi olarak, Pierre Laffitte'in derslerini sürekli olarak izlemeye başladı

İttihad ve Terakki Komitesi'nin reformcu hareketi genişleme gösterdiği sırada, Ahmed Rıza'nın İstanbul'daki birkaç dostu, onun Avrupa'da Komite'yi temsil etmeye uygun olacağını düşündüler. Bu göreve atandı ve aynı zamanda, Komite'nin organı *Meşveret* gazetesini yönetmeyi de yüklendi. Bir süre sonra bu gazetenin Fransızca'sını da yayınlamaya başladı. O an-

---

Adalar hattında ve İstanbul ile yakın kentler arasında deniz ulaşımını sağlıyordu (Çevirenin notu).

16. Bunların arasında Akka'ya sürülüp, oradan kaçıp Paris'e gelmeyi başaran Şefik Bey'i, Askeri Okul'da hoca Çürüksulu Ahmed Bey'i ve Doktor Şerafeddin'i (*Şerafeddin Mağmumi- Çevirenin notu)* sayabiliriz.

da, İttihad ve Terakki komitesi, İstanbul dışında iki temsilci ve iki yayın organına sahipti. Mısır'daki Murad Bey ve gazetesi *Mizan*, Avrupa'da Paris'te Ahmet Rıza ve gazetesi *Meşveret*[17].

Saltanatının bayağılıklarını, alçaklıklarını ortaya çıkaracak bir gazetenin yayınlandığı haberi, Abdülhamid'i çıldırtırdı. Çeşitli entrikalar çevirerek ve Fransa Hükümeti'nin başına tebelleş olarak; Mösyö Bourgeois'nın bakanlığı sırasında *Meşveret*'in kapatılması ve sahibinin Fransa'dan hudut harici edilmesi kararını çıkarttı.

Bu karar, hiçbir ayırım olmaksızın bütün Fransız basını tarafından şiddetle kınandı; öyleki *l'Intransigeant* gazetesinden Mösyö de Cassagnac mı yoksa *Libre Parole* gazetesinden Mösyö Clémencea'mu daha çok gürültü çıkardı anlaşılamadı[18]. Hükümet gerilemek zorunda kaldı ve yalnızca "Paris'te Türkçe yayınlanan *Meşveret* gazetesinin Fransa'da dağıtımını yasakladı"[19].

---

17 - Jöntürklerin yayın organı olarak basın hayatına atılan bütün gazetelerin isimlerini burada verebilmek bizim için mümkün değildir. Birçoğu parasal nedenlerle kapanmış; bazıları da sığındıkları ülkelerin hükümetlerinden onların kapatılmasını isteyen ve bu arzusuna ulaşan Abdülhamid'in intikamının kurbanı olmuştur. Bu gazetelerden bir tanesini ayrım yaparak burada anlatmak istiyoruz.
1891'de, Demetrius Georgiadès, Paris'te *la Turquie contemporaine* gazetesini kurdu; başlığın altında amacını ve eğilimini bildiren "Jöntürk organı" ibaresi vardı. Ayda üç kez çıkması öngörülen bu gazete ancak yedi sayı çıkabildi (en azından söyleyeceğimiz, Paris Ulusal Kütüphanesi'nde fol. J. 142'de ancak bu kadar sayısı bulunduğudur); kurucusu, Fransa Hükümeti'nin emri üzerine yayınını kesti. 20 Nisan 1891 ile 21 Haziran 1891 arasında yayın yaptı.
Programından şu bölümü alıntılıyoruz: "Amacımız, eski dünyanın en hayran olunacak ülkesinin bütün kurumlarına ve yönetim çarkının içine girmiş ve onu kemiren kurdu ortaya çıkarmak ve onu ortaya koyduktan sonra, onun hasıl ettiği yaraların izlerini kapatmak ve iyileştirmek için, halkta ve ulusta mevcut çareleri aramaktır. Ne kadar çalışkan ve cesur olduğunu bildiğimiz bu ülkenin insanlarını çöküntüden koruyabilmek için, bir araya gelmek ve hep birlikte güçlü bir topluluk oluşturmak amacıyla, ne din ne ırk ayrımı yapmaksızın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün aydınlarını göreve çağırıyoruz".
Seçkin bir yazar olan Demetrius Georgiadès'in cesareti kırılmadı. *L'Economiste français* ve *la Revue Française*'e makaleler yazdı; gazete çıkaramamasına karşın bir kitap yazdı; belgesel nitelikteki bu kitabı Calmann Lévy yayınevi bastı: *La Turquie actuelle. Les peuples affranchis du joug ottoman et les intéréts français en Orient.* Paris 1892.

18 - 15 Nisan 1896 tarihli *Meşveret* (Fransızca nüshası), sekiz sayfa olarak, Rıza ve basın özgürlüğü lehine gazetelerde çıkan çok ilginç makaleleri yayınladı.

19 - *Journal officiel,* 12 Nisan 1896.

Abdülhamid yenilmişti; ama yine boş durmadı, tekrar başarısızlığa uğradı, bu sonuç kesindi[20]. Bu kez, *Meşveret*'i sığındığı İsviçre'de izletti. Matbaacıya para verdi ve gazetenin basımında kullanılan Türkçe hurufatı satın aldı. Ahmed Rıza gazeteyi taşbaskısı ile yayınladı; sonra da tarafsız bir ülke olan Belçika'da yayına başladı. Padişah'ın yeni entrikaları ve yeni başarısızlıkları[21].

Bütün bu kavgalarda, Ahmed Rıza, Türkler'de pek görülmeyen bir şekilde büyük bir enerji ve canlılıkla çaba gösterdi. Onun Avrupa kökenli olduğu ve atalarının, Osmanlı toprağında derinliğine kadar kök salmadığı anlaşılıyordu*. Orijinal fikirlere sahipti; hiçbir şekilde düşüncelerinden ödün vermiyordu. Örneğin gazetesinin başına, miladi takvimin yanı sıra pozitivistlerin kullandığı tarihi de yazıyordu (15 Nisan 1896 ve Arşimed 108 gibi)[22].

Böyle bir durum, Osmanlı geleneklerinin geçerli olması, örneğin hicri tarihin yazılmasının çok daha uygun olacağı bir gazetede çok garip bir olgu idi. Kibirli davranışları ile o, bir üstünlük duygusuna sahipti ve bir çerçeve içine girmeye çok zor katlanıyordu. Roma'da ikinci olmaktansa, Alpler'in kü-

---

20 - 1897 Temmuz'unda, Padişah adına hareket eden Türk Elçisi; Abdülhamid'e hakaret ettikleri için, Rıza, Halil Ganem ve *Meşveret*'in diğer iki yazarı hakkında; Seine eyaleti dokuzuncu dairesinde bir dava açtı. Avukat Labori'nin savunması ve Mösyö Clémenceau'nun tanıklığından sonra, mahkeme, 15 Ağustos'ta davalıları 16 Frank para cezasına mahküm etti, bu aslında beraat demekti.

21 - 1897 yılı Eylül'ünde, *Meşveret* Belçika'da yasaklandı. Belçika Millet Meclisinde çok şiddetli tartışmalardan sonra, Adalet Bakanı Mösyö Bergerem, bu konuda haklı bulundu. O zaman, *Meşveret* Belçikalı Milletvekili Georges Lorand'ın sorumluluğunda çıkmaya başladı; ancak bu olay Kral Léopold'un Ahmed Rıza'nın Belçika'da oturmasını yasaklayan ve hudut harici edilmesini öngören bir karara imza atmasına engel olamadı.

* - *Ahmed Rıza Bey'in babası "İngiliz Ali Bey" diye anılmasına karşın Türk kökenlidir. Kırım Savaşı için Türkiye'ye gelen ve Çengelköy'deki İcadiye Köşkü'nde kalan İngiliz subaylarıyla içli dışlı olduğundan böyle anılmaktadır. 1877 yılında Âyan üyeliğine seçilmiş ancak 1879'da Konya'ya sürülmüştür. Annesinin ise Avusturya kökenli ama sonradan Müslüman olmuş bir hanım olduğu söylenmektedir (Sina Akşin, adı geçen eser, s: 26) (Çevirenin notu).*

22 - *Meşveret'* in ilk 32 sayısında (Fransızca nüshada), Ahmed Rıza, başlığın altına pozitivistlerin "Düzen ve ilerleme" şeklindeki sloganlarını koydu. 33. sayıdan itibaren, dinsizlik suçlamasına uğramamak için bundan vazgeçti, bu yanlış bir suçlama idi ama Türkiye gibi dini duyguların kuvvetli olduğu bir ülkede kötü sonuçlar verebilirdi. Zaten bu slogan 1 Aralık 1898 tarihli sayının başında görüldüğü zaman niçin ve neden konulduğunu biz de anlamamıştık.

çük bir köyünde birinci olmayı yeğleyen Sezar gibiydi. Onun karakteri böyleydi; zaten bu karakterdeki tek insan da yahut bellibaşlı kişi de herhalde yalnız odur denemez.

ittihad ve Terakki Komitesi'nin emri ile Mısır'dan Cenevre'ye geçen ve orada çalışmaya başlayan Murad Bey'e yardım edecek adam işte böyle bir adamdı. iki yayın organının ikisi de, *Mizan* da, *Meşveret* de yayınlarına devam edeceklerdi. Ama ikisi de İstanbul'daki komitenin yönetim ve denetiminde olacaktı. Makaleler yayınlanmadan önce, Cenevre'deki alt komitenin olurunu almak zorundaydı. Bu komitede Murad ve Rıza da vardı ve Murad komitenin başkanı idi.

Fuad Paşa ile birlikte sürülen Nâzım Paşa*

Biraz sonra, Rıza Bey'e karşı Merkez Komitesi'nin emirlerini dinlemediği için eleştiriler başladı; uyarılar yapıldı. Ahmed Rıza'nın verdiği sözler üzerine, Murad Bey onun emirlere uyacağına güvence verdi. Ancak, kısa bir süre sonra yeni olaylar ortaya çıkınca; onaylamadığı ama engel de olamadığı bu olayların sorumluluğunu daha uzun süre taşıyamayacağını belirterek istifasını verdi[23].

Tarihe yardım etmek ve gerçeğin ayrıntılarının bilinmesi için bu olayları anlatıyoruz. Bu keskin ayrılıklar döneminin başlamasına, *Patrie* gazetesi için

---

* - *Söz konusu Nâzım Paşa; II. Meşrutiyet'ten sonra Balkan Harbi'nde Harbiye Nazırlığı yapan ve İttihadçıların yaptığı Bâb-ı Âli baskınında Yakub Cemil tarafından öldürülen (1913) kişidir. Paul Fesch kitabını yazdığı zaman sürgünde idi (Çevirenin notu).*

23 - 15 Mayıs 1897'de *Meşveret* şu haberi yayınladı: "İttihad ve Terakki Komitesi, Başkanı Murad Bey ve yöneticisi Çürüksulu Ahmed Bey'in yaz mevsimini geçirmek üzere Cenevre'ye geldiklerini, *Meşveret* okuyucularına bildirmekle şeref duyar..." Onbeş gün sonra *Mizan* (no: 22, 31 Mayıs 1897), Murad'ın istifasını ve Rıza Bey'in ittihad ve Terakki Komitesi üyeliğinden çıkarıldığı haberini verdi; aynı anda Türkçe *Meşveret*'in yazı işleri müdürlüğünün Rıza'ya bırakılması ama bir denetleme konseyinin de kurulması kararlaştırıldı. *Mizan* (no: 25, 21 Haziran), Komite ile Ahmed Rıza arasındaki düşünce ayrılıkları üzerine tamamlayıcı bilgiler verdi. Buna göre Ahmed Rıza, Paris Komitesi'ni; pozitivistlerin komitesine bağlamak ister gibi görülmüştü.

Ahmed Rıza'nın Pierre Franc'a verdiği bir mülakat neden oldu[24], bu yazıyı okuyalım:

"Jöntürkler arasında bir düşünce ayrılığı olduğu -kopup ayrılma sözcüğü biraz fazla olur- artık saklanamaz bir gerçektir. En yetkin biçimde sözcülüğünü Ahmed Rıza'nın yaptığı ve Fransızca yayın organı *Meşveret*'i Paris'te yayınlayan bir grup, bağnazlık akımına çizgi çizmek istiyor. Diğerleri, özellikle Cenevre'de Türkçe *Meşveret*'i yönetenler aksine İslamiyetçiliğin gelişmesine olumlu gözle bakıyorlar.

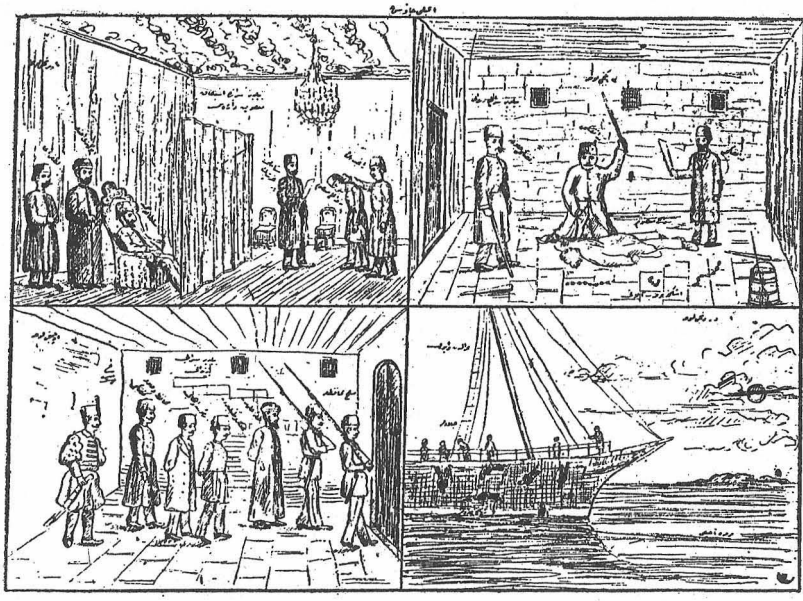

Padişah'ın Sarayı'nda işkence yapılan Jöntürkler

İşte Ahmed Rıza'nın bu sabah bize vermeyi kabul ettiği açıklamalar:

Türk İmparatorluğu'nun 23 milyon civarında uyruğu vardır ama bunların tamamının veya tamamına yakınının Muhammed'in dininden olduğuna inanmak olası değildir. Müslümanların sayısı 16 milyon civarında tahmin edi-

24 - *La Patrie,* 4 Temmuz 1897. Haber şu başlıkla çıkmıştı: *Dans le monde l'Islam. Recrudescense de fanatisme.*

liyor; geri kalanı yani 7 milyon kişi, çeşitli kiliselere bağlı Hıristiyanlardan oluşmaktadır.

Türkiye'nin gerçek yararı bu iki grubun ikisine de eşit davranılmasından geçer. Eğer din kavgaları ve bunun sonucu olan kinler tekrar gündeme gelirse ve bu ihtilaflar genel bir görünüm oluştursa; bu şüphesiz yurdumuzun başına gelebilecek en kötü durumdur. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesinden de korkuyoruz; çünkü Abdülhamid bağnazlık çılgınlığını durdurmak için hiçbir şey yapmıyor. Bugün bu karmaşaya doğru koşar adım gidilmektedir. Din, bana göre, özü bakımından kişilere özel niteliktedir. Hıristiyanların yasa karşısında eşit olduğunu söyleyen 1876 Anayasası da bunu böyle ilan etmiştir...

Ayrıcalıklar yalnız Müslümanlara verilebilir düşüncesini bana kabul ettirebilmek mümkün değildir; bunu pek çok kez yazdım ve işte sizin yansımasını gördüğünüz düşünce ayrılığının ana nedeni budur. Gerçekten de, Jöntürklerin birçoğu, bugünlerde gittikçe hızlanan Hıristiyan karşıtı hareketlere cephe almamak gerektiğini düşünüyorlar. Ama ben, halk tarafından sevilmemeyi göze alarak; dinler arasındaki bir barış siyasetinin, Türk İmparatorluğu'nu ayakta tutabilmenin tek aracı olduğunu, yüksek sesle bağırmakta ısrarlı olacağım".

Bu suçlamaların bütünüyle; Murad Bey'i, *Mizan* gazetesini ve Cenevre'de bulunan *İttihad ve Terakki Komitesi*'ni hedef aldığı yadsınamaz[25].

---

25 - Her şeye karşın benim bilgilerime göre; Murad Bey, sürgünde bulunduğu iki yıl zarfında, üç farklı yerde; *Patrie* gazetesinde Ahmed Rıza'nın ağzından çıkanlarla taban tabana zıt açıklamalarda bulundu ve bu açıklamalardan Ahmed Rıza da habersiz değildi. *Palais de Yıldız* (Paris,1895) adlı broşürde Murad şunları istiyordu: "Gerek medeni haklar gerek askeri haklar bakımından, İmparatorluğun bütün uyrukları için, yasa önünde mutlak eşitlik ilkesinin yürürlüğe geçirilmesi...". *Meşveret* tarafından düzenlenen Jöntürk gecesinde Murad Bey söz aldı; söylediği nutuktan, Jöntürklük üzerine söylediği şu cümleyi *Meşveret* (1 Ocak 1897) gazetesinden alıntılıyorum: "Bu parti esas olarak Osmanlı partisidir. En büyük amaç olarak, Osmanlıların iyiliğini ve İmparatorluğun varlığını güvence altına almak için, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, gerekli özgürlüklerin yeniden kazanımını görmektedir". Nihayet *Meşveret*'inde övdüğü (15 Haziran 1897), "*La Force et la faiblesse de la Turquie,* Cenevre 1897" adlı broşürde, Murad Bey konuya bir kez daha açıklık getiriyor: "Biz Doğuluyuz; Hıristiyan vatandaşlarımızın bu aşağılık kompleksinden kurtulma isteklerini çok iyi anlıyoruz. Bunu istiyoruz ve bu konuda onları cesaretlendiriyoruz; çünkü, müşterek vatanımızın selameti adına; onları, haklarıyla, ayrıcalıklarıyla ve özellikle yurtsever istekleriyle bizimle eşit görmek istiyoruz (s: 34)".

Bu gruptakiler de suçlamaların kendilerine yapıldığını anladılar ve *Mizan* 25 numaralı nüshasında (5 Temmuz 1897) çok açık bir protesto ile; kendilerine karşı söylenen sözleri "yalnızca yalan değil, ama en aşağılık düzeyde bir alçaklık" olarak tanımladı. Ayrıca, ne Cenevre'deki Jöntürklerin ne İstanbul'dakilerin kendilerine isnat edildiği gibi Hıristiyanlara karşı asla düşmanca bir tutumları olmadığı konusunda güvence verdi. Bu arada; Rıza'nın Anayasa'ya göre din esas olarak bir kişisel nitelik taşır, şeklindeki yorumunun da yanlış olduğuna dikkat çekildi. Anayasa'ya göre din, bir kamusal nitelik taşımakta idi[26].

Çürüksulu Ahmed Bey, Murad Bey'in yerine, İttihad ve Terakki Komitesi'nin başkanlığına seçildi ve aynı gayretle Murad Bey'in işlevini yürütmeye devam etti. Kaymakam Şerif Bey'in yardımıyla İstanbul'daki komiteleri tekrar kurmaya çalıştı. Ama genel anlamda yeniden örgütlenmede başarı gösteremedi; çünkü tutuklama ve sürgünlerle, İmparatorluğun dört bir köşesine dağıtılmış olan eski yandaşların büyük kısmı ortadan kaybolmuştu. Ancak, özgürlükçü düşüncelerin bazı tohumlarını ekmeyi başarabildiler; bunlarda hemen meyvalarını vermeye başladılar.

Bu arada İstanbul'da onların çabalarının bütünüyle sonuçsuz kaldığı söylenemez; özellikle yüksek okullarda etkili oldular. Pangaltı'daki Harp Okulu'nda iki komite oluşturuldu; birine "Hüseyin Avni Paşa Komitesi", diğerine "Süleyman Paşa Komitesi" isimleri verildi[27].

---

26 - Bu konuda iki tarafta açık konuşmuyorlar. Rıza Bey, "din kişilere özel niteliktedir" derken; Fransız pozitivistlerinin lideri Pierre Laffitte'in önemli bir açıklamasından yararlanıyor (*Meşveret,* 1 Ocak 1897). Eğer bu açıklama, en kesin şekliyle inanç özgürlüğü herkes için bir haktır şeklinde anlaşılıyorsa doğrudur ama Devlet'in dini yoktur şeklinde anlaşılıyorsa yanlıştır. Gerçekten de iyi örgütlenmiş çağdaş bir devletin, her türlü inanç özgürlüğüne izin vermesi ve her dinin gereklerinin yapılmasını güvence altına alması anlamında; din, kamusal bir nitelik taşır. Bu noktada *Mizan* haklıdır. 23 Aralık 1876 tarihli Osmanlı Anayasası'nın 11. maddesinde bu konu çok açık şekilde tanımlanıyor: "Devletin dini İslam'dır. Ancak şu ilke korunacaktır: Kamusal düzeni ve yerleşmiş gelenekleri bozmamak koşuluyla; Devlet, İmparatorluktaki bütün dinlerin gereklerinin serbestçe yapılmasının ve çeşitli topluluklara verilmiş dini ayrıcalıkların devam etmesinin güvencesidir"

27 - Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in Seraskeri olup, onu tahttan indirmişti; Süleyman Paşa ise bu olaya fiilen katılan Pangaltı'daki Askeri Okul öğrencilerine komuta etmişti.

Askeri Tıb Okulu öğrencileri ile birleşen bu gruptaki komite üyeleri, Yıldız'da bir gösteri yapmaya hazırlandılar; ancak onlar da ihbar edilip ele verildiler; yazışmaları yakalanınca çok sayıda tutuklamalar yapıldı. Taşkışla'da bir divan-ı harp kuruldu[28] ve bu Jöntürklerden 81 tanesi hızla mahkûm edildi (2 Haziran 1897). Mahkûm edilenlerden 13 tanesi ölüm, 22 tanesi müebbed hapis ve geri kalanı da 6 aydan 20 yıla kadar hapis cezalarına çarptırılmışlardı[29]; ancak bu arada onların uğradıkları işitilmemiş işkenceleri ve acı ve işkence ile dolu sorgulamalarını da unutmamak gerekir[30].

İstanbul'da bu olaylar olurken; İttihad ve Terakki Komitesi, kurnazca hazırlanmış bir politik saldırıya maruz kaldı. Bu saldırı sırasında, komitenin çok dürüstçe davranması, kendisinin büyük bir alçaklığa kurban gitmesine neden oldu.

Abdülhamid'in büyük gücü; her zaman, kötü niyetini maskeleyen sabırlı bir kurnazlıktan ileri gelir. Garip olan, birçok kişinin bunu anlamamasıdır.

Şiddet kullanma yoluyla da, hatta yabancı hükümetlerin yardımıyla da düşmanı olan Jöntürklerden kurtulamayan Abdülhamid, bu kez kurnazlığa başvurdu. Kuzunun üstüne kurdu gönderir gibi, Murad Bey'in üstüne, en yetenekli casuslarından birini yolladı. Bu adam, portresini daha önceden çizdiğimiz Ahmed Celaleddin Paşa idi. Paşa, bu kez çok tatlı dilli, hatta aşa-

---

28 - Bu mahkemenin başkanı, 1906'da öldürülen İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın kardeşi, Fırka Komutanı Reşid Paşa idi. Yardımcıları Bahriye Nezareti Savcısı Tayyar Paşa, Behçet Bey, Miralay Ahmed Bey ve Kaymakam Faik Bey'di. Geçici olduğu söylenen bu divan-ı harp hâlâ görev başındadır ve mahkûmiyet kararları vermektedir.

29 - Ölüme mahkûm olanların cezaları hafifletildi ama Trablusgarp zindanlarına tıkıldılar; birçoğu orada öldü, diğerleri de bu zindanlardan ömür boyu izlerini taşıyacakları sakatlıklarla çıkabildiler.
Çevirenin notu: Bu mahkûmlar arasında bulunan Ağababa lakaplı Ali Fahri'nin anıları (Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul 1965) "Şeref Kurbanları" başlığı altında yayınlanmıştır. Ali Fahri'nin doğal kabul edilmesi gereken Abdülhamid düşmanlığı ile kaleme aldığı bu anılar bile, Paul Fesch'in yazdıklarını doğrulamamaktadır. Bu olayın mahkûmları önce Fizan'a sürülecek iken Trablusgarp ili yöneticilerinin araya girmesiyle çöl ortasındaki bu yere gitmekten kurtulup Trablusgarp'ta kalmışlar; bir süre hapis yattıktan sonra affa uğramışlar hatta eski görevleri ile ilgili atamaları yapılmıştır; ancak Trablusgarp'tan ayrılmalarına izin verilmemiştir.

30 - Türkiye'de siyasal suçlulara yapılan işkenceler üzerinde Dr. Abdullah Cevdet'in 15 Mayıs 1898 tarihli *Meşveret*'te yazdığı makaleyi okumak, bu konuda aydınlanmak için gereklidir.

ğıdan alır şekilde davrandı. O, Efendisi'nin temsilcisi olarak ve Padişah'ın istenen reformları yapmaya hazır olduğu haberini vermek için gelmişti. *l'Eclair* gazetesine şöyle bir beyanat veriyordu:

"Biz, yalnızca bu ayrıntıları konuşmayacağız; Jöntürkler tarafından bir ateşkesin de kabul edilmesi lazımdır; çünkü bu ateşkes, tahtın saygınlığı bakımından gereklidir". Ahmed Celaleddin Paşa, İstanbul'daki parti yöneticilerine bir çağrı yaparak; onların yalnızca hayatlarını güvenceye almıyor, onlara her türlü saygınlığı vaat ediyordu. Eğer parti bu öneriyi reddederse; işkence ve eziyetlerin artarak süreceğini bilmeliydi.

"Abdülhamid'in tehdit ederken içten olduğuna inanan, Jöntürk Partisi'nin yöneticileri, bu durumda görevlerinin ne olduğunu ciddi ciddi düşündüler. İşte aldıkları kararlar:

Jöntürk melekleri (gazeteleri) reformların uygulanmasını istiyorlar, Padişah kulaklarını tıkıyor[31].

31 - Bu gravür ve alt yazısı, *l'Almanach de la Question sociale* (1898)'den alıntılanmıştır.

- Parti bir ateşkesi kabul etmektedir, ama silahlarını teslim etmeyecektir. Üyeler, kendilerine önerilen kişisel bütün saygınlıkları ve ödünleri açıkça reddetmektedirler.

- Murad Bey, kişisel herhangi bir ayrıcalık kabul etmeksizin tek başına bir rehine gibi İstanbul'a dönecektir. Bu kendi açısından yeni bir fedakârlıktır; çünkü düşmanlığın yeniden başlaması durumunda hiç şüphe yok ki bu hareketini canıyla ödeyecektir.

- Padişah, reformların dışında, aşamalı bir genel affı da kabul edecektir.

- Pozitivist ve enternasyonalist düşünceleri dolayısıyla, partinin bütünlüğü içinde güvenilirliğini yitirmiş olan, *Meşveret*'in yazıişleri müdürü Ahmed Rıza, savaş alanında, kavganın başında kalacaktır"[32].

Ahmed Celaleddin Paşa, ortaya konan bu koşulları, Abdülhamid'e telgrafla bildirdi; Padişah ta "*sürgün veya hapiste olan bütün Jöntürkler için tam ve geçerli bir genel af*" vaat ederek bu önerileri kabul etti.

Artık alınan kararları yerine getirmek kalıyordu. İttihad ve Terakki şefleri dürüstçe verdikleri sözü tuttular. Komite dağıtıldı, *Mizan* kapandı, Murad Bey, Hikmet Bey ile birlikte İstanbul'a geri döndü. Hilmi Bey, üniversite öğrenimini sürdürmek için Cenevre'de kaldı; Şerafeddin Bey aynı emelle Paris'e gitti. Çürüksulu Ahmed Bey ile Şefik Bey'e gelince; ilki Belgrad'a ikincisi Viyana'ya askeri ataşe olarak atandılar. Ahmed Bey'in hâlâ aynı görevde olduğunu sanıyoruz ama Şefik Bey, Viyana'da öldü.

Artık sükûnet içinde olması gereken Abdülhamid'in sözünü tutması gerekiyordu. Gerçekten de, İstanbul gazeteleri, *tahta çıkışının yıldönümü nedeniyle* gelenek haline gelmiş bir genel af kararını yayınladılar; bu kararın siyasal suçlular için genel olduğu da ilan edildi. Ama uygulanmadı. Dahası, bu sırada Taşkışla divan-ı harbinde mahkûm olan sürgünler konvoy halinde yola çıkarılıyorlardı.

Murad Bey, kendinden önce başkalarının da düştüğü benzer bir tuzağa aldanmasından dolayı eleştirildi[33]. O, başka türlü hareket edebilir miydi?

---

32 - *L'Eclair,* 7 Ağustos 1897.

33 - Yukarıda alıntıladığımız *Eclair* gazetesindeki makaleye yanıt olarak, eski Osmanlı Katolik Milletvekili Halil Ganem, bu gazeteye bir mektup yazdı; bu mektupta şunları okuyoruz:

"Biz uzlaşmaz insanlar değiliz, ama Padişah'ın vaatlerine inanmıyoruz; daha ötesi onun sözüne inanmıyoruz ve biz, onun bize gönderdiği aracılara da güvenmiyoruz. Biz eylem ve olaylarla vaatlerin gerçekleştiğini görmek istiyoruz.

Jöntürkler ne istiyorlardı? Reformlar ve siyasal sürgünler için özgürlük. Bütün bunlar kabul ediliyordu; Padişah, bir hükümdar olarak şeref sözü veriyordu. Bunu reddetmek, Padişah'ın davranışı altında kişisel yararları açısından bir art düşünce arayarak ondan şüphelenmek olurdu. Onlar kabul etmek zorunda idiler.

Bu durumda sözünü tutmamak şerefsizliği tek başına Abdülhamid'in üstüne kalacaktı!

Bu kötü niyet ortaya çıkınca, İttihad ve Terakki'nin ilk iki kurucusu, Doktor İshak Sükûti ve Doktor Abdullah Cevdet savaşa yeniden başlama kararı aldılar. Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini kurdular, bir kaç ay sonra da bayağı etkili olmaya başladılar. Ancak dönem eski zamanlara benzemiyordu; eski Komite'nin örgütü çökmüştü, üyeleri dünyanın dört bir tarafına dağılmıştı. Güven de sarsılmıştı; bu güven eksikliği, davanın haklılığına karşı değildi ama tam ve kesin bir başarı sağlanmasının mümkün olup olmadığı konusunda duyulan bir güven eksikliği idi. İçlerinden en azından bazıları artık tam bir utku yerine birbirini izleyecek küçük başarılarla yetinmeye razı

Majesteleri, Fransız makamlarının, bu cinayetleri işlemesi için kendisini serbest bırakan büyük devletleri karıştırmak amacında olmasından dolayı, uygar dünya karşısında suçladığı; korkunç katliamları yaparken bize danıştılar mı?

Yüz kez vaat edip, en küçük bir yasal denemesini asla yapmadıkları reformların başlaması için bizim davamızdan vazgeçmemizin gerekliliğinin nedenleri nelerdir?

Murad Bey bizi affetsin! Kendini Padişah'a rehin olarak vermesi için bizden ayrılmasına hiçbir neden yoktur. Hiç kimse ondan bu fedakârlığı istemedi.

Bizim partimizin programı gayet iyi bilinmektedir ve bizim Padişah'ı desteklememiz ve yanında olmamız için, Padişah'ın bu programı kabul etmesi yeterlidir. Çünkü ancak o zaman biz kavgamızdan vazgeçeriz; bu programın ülkemizin varlığını emniyete almak ve geleceğini güvence altında tutabilmek için vazgeçilmez olduğuna yürekten inanıyoruz. Bir kez daha yineliyoruz, vaatler hiç bir anlam ifade etmez, ilkeler ise herşeydir.

Bizden bir ateşkes isteniyor, oh ne âlâ! ama aslında Padişah'tan ateşkes isteyecek olan biziz. Kim bizi bir tek cinayet ve komplo ile suçlamaya cesaret edebilir? Onun yardakçılarına hatta kiralık katillerine bile saygı gösterdik; yabancı ülkelerde olabilecek karmaşalardan çekinerek, dostlarımıza hep sükûnet ve itidal öğütleri verdik. Bu kadar kanlı fermanların uygulayıcısı, bu kadar sürgün buyruklarının sahibi bizden ateşkes istiyor!

Eğer bütün Avrupa'yı alt edecek kadar güçlü bir zorba hükümdarın, bizim susmamızı rica edecek kadar alçalabilmesi söz konusu ise acaba bizim gücümüz nereden gelmektedir?"

oluyorlardı. Abdülhamid'in aldatması sonucunda, bunların umut edebildikleri ancak böyle küçük başarılardı. Olayı böyle yorumlarsak, *Osmanlı* gazetesinin iki yöneticisinin, Padişah'ın adamı olan Münir Bey'in kendilerine ilettiği yeni önerileri dikkatle dinlemelerine şaşmamamız gerekir. Gerçekten de, Jöntürkleri, çürüdükleri Trablusgarp'ın iğrenç zindanlarından çıkartmak veya acımasız bir güneş altında kavruldukları Fizan çöllerinden kurtarmak hiç de önemsiz değildi. *Osmanlı* gazetesini kapatmak için bu koşulu öne sürdüler. Bu kez Abdülhamid vaadini yarı yarıya tuttu. Trablusgarp sürgünlerini affetti; ama Tophane Nazırı Zeki Paşa, onlar İstanbul'a gelir ve yeniden askeri okullara alınırsa istifa edeceği tehdidinde bulununca; bu bahtsızlar Trablusgarp'ta kaldı. Onlar artık hapiste değillerdi, yalnızca sürgün idiler[34]!

ittihad ve Terakki Komitesi'nin rolü sona ermişti[35]. Bir grup Jöntürk, Osmanlı Liberalleri Kongresi'nden sonra, bu isim altında tekrar çalışmaya başladılar ama bir süre sonra çıkmayan bir gazete faaliyetinden başka bir etkinlik gösteremediler ve onu yaşatmak için gösterilen çabalar bir işe yaramadı.

Savaşçılarının azalmasıyla, savaşın genel anlamda yitirilmesi ve artık sürdürülmemesi beklenirken; *Meşveret* hep cephede savaşıyor ve "Büyük Katil"in* geçmişiyle uzlaşmama kararında ısrar ediyordu[36].

---

34 - İshak Sükûti, Roma'daki Türk Elçiliği doktorluğuna atandı ve San Remo'da öldü. Abdullah Cevdet te Viyana Elçiliği'nde aynı göreve atandı; ancak bazı özel nedenlerle, yine sürgün olmayı yeğledi. Bugün Mısır'dadır ve *İçtihad* dergisini yönetmektedir.

35 - Damad Mahmud Paşa, Avrupa'ya gelip işleri ele alıncaya kadar; Doktor Lardy'nin iyi niyetli yardımlarıyla, İstanbul Tıb Okulundan Ahmet Nuri, Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini kapanmasından az bir süre sonra yine yayınlamaya başladı.

* - *"Büyük Katil", Abdülhamid'e Türk düşmanı İngiliz Başbakanı Gladstone tarafından verilen bir lakaptır (Çevirenin notu).*

36 - 15 Mart 1898 tarihli nüshasında *Meşveret* bize şu haberleri veriyordu: "İki aydan beri yedi yeni yayın organı daha ortaya çıktı; bu arada aynı davayı savunan pekçok broşürü de saymıyoruz. Cenevre'deki dostlarımız bizim programımızla tıpatıp aynı konuları savunan bir gazeteyi, *Osmanlı* gazetesini Fransızca ve Türkçe yayınlıyorlar. Onlar bu yayın organlarına bir de Türkçe mizah gazetesini eklediler. Kahire'de iki tane yeni gazete var. Birinin adı *Kanun-ı Esasi*, Arapça ve Türkçe olarak yayınlanıyor; bugünkü sayımızda bu konuda özel bir makale bulunmaktadır. Diğeri ise *Yıldız* gazetesi olup Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmaktadır. Bükreş'te dostlarımız şu anda Romence ve Türkçe *Halkın Sesi* gazetesini yayınlıyorlar. New York'ta

Bu sırada hiç işitilmemiş bir olay gelişti. Damad Mahmud Paşa'nın İstanbul'dan ani ve beklenmedik firarından söz etmek istiyoruz. Paşa'nın yanında iki oğlu Prens Sabahattin ve Lütfullah da bulunuyordu*.

Türkiyede en çok sevilen ve saygın kişilerden biri Damad Mahmud Paşadır. Aynı zamanda bu Mahmud Paşa gibi Abdülhamid'in eniştesi olan ve Midhat Paşa ile 1884'te Taif hapishanesinde boğdurulan adaşıyla karıştırılmamalıdır.

Şerefli bir anısı olan Bahriye Nazırı Halil Paşa'nın oğlu olup; Abdülmecid'in kızı, V. Murad, II. Abdülhamid ve veliaht Şehzade Mehmed Reşad'ın kızkardeşi Seniha Sultan ile evlenmiştir[37]. Abdülaziz, bu evlilikle, Halil Paşa'ya karşı beslediği takdir duygularıyla onun genç oğlu için beslediği umutların kanıtını vermek istemiştir. Mahmud Paşa, genç yaşlarda Bâb-ı

El-Eyyam (Günler) adında Arapça büyük bir gazete çıkmaktadır. Nihayet, Brezilya'da bile bir gazete vardır. Bu da Rio de Janeiro'da yayınlanan *Al-Rakib* (Gözlemci) gazetesidir.

Anımsatmak için Bulgaristan'da yayınlanan *Muvazene* ve *Courrier des Balkans* gazeteleri ile Viyana'daki *Freie Osmanische Post* gazetelerini de burada sayıyoruz.

Broşür konusunda da, Tunalı Hilmi, Abdülhamid'in saltanatı konusundaki eleştirel bir çalışmasını yayınlamak üzeredir.

Giritli Müslümanlar da, ülkelerinin bütün sefaletini anlatan resimli bir broşür yayınlamışlardır".

Damad Mahmud Paşa'nın oğullarına Prens ünvanının verilmesi, Avrupalıların bu ünvanı, "Hükümdar kanından gelen kişilere verilen bir asalet ünvanı" olarak algılamalarından gelen bir yanlışlıktır. Osmanlılarda "Prens" ünvanı kullanılmaz; karşılığı "Şehzade"dir; o da ancak Padişah'ın erkek çocuklarına verilen bir ünvandır. Prenses karşılığı olan ve Padişah'ın kızlarına verilen ünvan ise "Sultan"dır. Yalnız bilinen bir gerçek, bu sultan çocuklarının, Hanedandan sayılmadığı ve taht üzerinde hiçbir hakları olmadığıdır. Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan'ın oğulları olan bu iki kardeşe, Avrupa hanedanlarındaki uygulamaya benzer şekilde prens denmesi yanlıştır; onlar ancak "Sultanzâde" diye adlandırılabilirler (Çevirenin notu)

37 - G. Dorys, *Abdul-Hamid intime* adlı eserinde Seniha Sultan'ın portresini şöyle çiziyor: "O, zeki ve iyi eğitim görmüş bir kişidir; eskiden çok ünlenen güzelliğinin izlerini hâlâ korumaktadır. Sözcüğün gerçek anlamıyla hakiki bir Avrupalıdır ve feminizm davasının Türkiye'de onun kadar gayretli bir taraftarı yoktur. Gözüpek bir sportwoman'dır (*spor yapan kadın anlamındaki bu İngilizce sözcük, Fransızca metinde aynen geçmektedir.-Çevirenin notu*). Ava gitmeye, balık tutmaya, ok atmaya ve en vahşi atları terbiye etmeye bayılır. Kocasının izni ile yabancıları evinde kabul eder ve onlarla kültürlü bir Batılı hanımefendi gibi bütün konularda başarılı bir şekilde konuşabilir".

Âli'ye çıraklıktan yetişmek üzere girmiş, sonra Paris'teki Osmanlı Elçiliği'ne gönderilmiş; daha sonra da Danıştay üyesi ve Adalet Bakanı olmuştur. Ancak, sinsice olduğu kadar haksızca çevrilen entrikaları görünce, sekiz ay bakanlıktan sonra istifasını vermiş ve o andan itibaren, tüm ısrarlı ricalara karşın bütün memuriyet ve ünvanları reddetmiştir.

Murad Bey (Mizancı Murad Bey)

Yıldız'ın çürümüş ve vesveseli ortamında; doğruluğunu ve dürüstlüğünü koruyarak çıkar gütmeden yaşamış olarak tanınmak çok az rastlanır bir şeydir ve geç de olsa onun bu dürüstlüğünün hakkı gerçekten verilmelidir.

En önemsiz konularda bile yalan söylemekten iğrenirdi. İkiyüzlülük, hilekârlık, kamu yaşamında yahut özel yaşamdaki namussuzluklar onu isyan ettirirdi. Hamid rejimini eleştirmekten hiç geri kalmaz ve onu layık olduğu sıfatlarla kınar, Padişah'ın gözdelerini aşağılardı. Padişah onu kabul ettiği zaman bile, bu iğrenç politikanın çılgınlıkları ve vahşi uygulamaları önünde onun hiçbir suçluluk duygusu göstermemesi karşısında o da hiçbir şeyden çekinmezdi.

Yayın hayatından çekilmiş “Jöntürk” gazeteleri

Fevkalade zeki bir adam olarak eğitim ve öğretimin yararlarını iyi bilirdi. Seniha Sultan'dan olan iki oğlu Mehmed Sabahaddin ve Ahmed Lütfullah beyefendilere iyi bir eğitim vermek için hiçbir şeyi ihmal etmemişti. Asaletleriyle olduğu kadar kişisel nitelikleriyle de saygıya layık, açık fikirli, geniş yürekli ve kültürlü kişiler olan bu prensler; özellikle yurtlarına hizmet etmeye ve onu savunmaya yetenekli idiler. Sultan Abdülhamid'in kendi düşüncesinden çok farklı bu görev anlayışını beğeneceği söylenemez; ona göre, bir prens hiçbir şey bilmemeli ve hiçbir şey yapmamalıdır. Padişah, "O, eğer prens ise, bu ünvan ona yeter" der.

Yıllar boyunca Damad Mahmud Paşa şifahi konuşmalarında yüksek sesle yahut yazıyla, Padişah kayınbiraderine, olayları anlatmaktan ve hatta onu kınamaktan geri kalmadı. Dişe değer hiçbir şey, akla yakın küçücük bir sonuç bile elde edemedi. İnsani ve özgürlükçü bir yurtsever olarak düş kırıklığını, iyice incelenince çok başarılı olduğu görülen Padişah karşıtı küçük taşlama şiirleri yazarak unutmaya çalıştı. Padişah'ın büyük öfkesine neden olan bu şiirler, İmparatorluk'taki özgürlükçü insanlar arasında gizemli bir şekilde elden ele dolaşıyordu. Onlardan haberdar olduklarından beri, gizli polis bütün gücüyle bu şiirlerin dolaşımını önlemek için çaba harcıyordu.

Türkiye için bu kadar felaketlere neden olabilecek bu yoldan, Padişah'ı vazgeçirebilmek için boşuna harcadığı çabalardan yorularak; bu kadar hata ve cinayetlere karşın, Padişah hakkındaki övgüleri Avrupa gazetelerinde okuyunca tiksinti duyarak; Avrupa basını iyi aydınlatılırsa ve onlara doğru danışmanlık yapılırsa ve özellikle bizzat kendisi, o kadar saygın olan kişiliği ile bunları gerçekleştirirse, basının gerçeği söylemekten çekinmeyeceğini düşünerek; zavallı Osmanlıların yararına Batı kamuoyunu eğer mümkünse harekete geçirebilmek için; Damad Mahmud Paşa, oğulları ile birlikte Türkiye'den kaçmayı düşündü*.

---

* *- Paul Fesch, Damad Mahmud Paşa'nın Avrupa'ya gitmesine neden olan noktaları sayarken önemli bir noktayı unutmaktadır. Konya-Bağdat demiryolu hattının ön imtiyazı 1899 Kasım ayında Almanlara verilmişti. Paşa bir ay sonra Avrupa'ya kaçtı. En hararetli taraftarları bile, kendisinin bu demiryolu imtiyazı işine bulaştığını ve Konya-Bağdat demiryoluna karşı bir seçenek olarak sunulan İskenderun-Basra demiryolu hattının imtiyazına talip olan İngiliz iş adamlarını desteklemek için Padişah'a müracaat ettiğini kabul etmektedirler. Prens Sabahaddin'in yandaşlarından Ahmed Bedevi Kuran kitabında (Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli*

1 Eylül 1897 tarihli nüshasında, *Meşveret* şöyle yazıyordu:

"Gitgide artan isyanlar sonucunda yurt tehlikeye düştüğünde, susmak suça iştirak etmek demektir. Yine tekrarlıyorum ki; Padişah'ın ancak güçsüz ve önemsiz kişilere dişini geçirdiği bilindiği halde, hiçbir şeyden korkmaması gereken kişilerin de en ufak bir uyarıda bulunmamaları, duyulmuş işitilmiş bir olay değildir".

Damad Mahmud Paşa, Abdülhamid'in önünde uyarılarda bulunmakta hiçbir sakınca görmüyordu; ama onun asil ve yurtsever hiddeti, Padişah Sarayı'nın duvarlarını aşamıyordu. Sesini daha iyi duyurabilmek için daha uzaklardan konuşmak gerekliydi; özelikle kendisinin ve çocuklarının onuru için halkına eziyet eden bu Padişah ile kamuoyu önünde bütün suç ortaklığını yadsımak gerekliydi; üçünün hayatına da mal olsa yankı uyandıracak bir eylemle bu hususu kamuoyuna onaylatmak gerekliydi. Eğer hanedan ailesi bu kadar iğrenç işlerin önünde sessiz kalıyorsa; Osman Gazi'nin soyundan gelenler arasında, bu gidişi eleştirmeye cesaret edecek ve ataların yurdunu kurtarmak için olanaksızı gerçekleştirmeyi deneyecek birkaç kişinin olduğu kanıtlanmalıydı.

Türkiye'den kaçmak kolay bir iş değildir. Bütün Osmanlılara, Padişah'ın izni olmaksızın ülkeyi terketmek yasaklanmıştır; bu izin ise ancak belirli kişi-

---

Mücadele, İstanbul 1956, s: 232 vd.) Paşa'nın bu aracılığı iyi niyetinden dolayı yaptığını; oğullarının musıki öğretmeni Mösyö Çeza Heke'nin arkadaşı Mr. Maymon adlı bir zatın istemesi üzerine; "derin derin mülahazadan sonra, memleketin harici siyasetindeki kararsızlığı salim bir yola sokmuş olmak maksadıyla imtiyazın İngiliz grubuna verilmesinde fayda gördüğünü"; bunun için Padişah'a müracaat ettiğini yazıyor. Paul Fesch'in yazdıkları ile Kuran'ın yazdıkları çelişkilidir. Fesch'e göre Abdülhamid'den nefret eden ve onunla bütün ilişkisini kesen Mahmud Paşa'nın bu kadar iğrendiği bir adama müracaatı şaşırtıcıdır. Ya Mahmud Paşa ile Padişah'ın ilişkileri Fesch'in tanımladığı gibi kötü değildir ya da bu müracaatı yapan Paşa, Fesch'in tanımladığı adam değildir. Muhakkak olan, bu tavassut mektubunu sırf Paşa'nın iyi niyetiyle açıklamanın biraz zor olduğudur. Konuyu inceleyen bir diğer araştırmacı da bu kanaattedir; hatta açık açık "İngiliz grubu için Padişah nezdinde girişimde bulunmuş olan Damad Mahmud Paşa, işin Almanlarda kalması karşısındaki üzüntü ve kızgınlıkla Avrupa'ya kaçtı" demektedir (Sina Akşin, adı geçen eser, s: 37). Yine Akşin'in ifadesine göre kaçışı sağlayan üç pasaportun Mr. Maymon tarafından sağlanması ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin imzasını taşıması anlamlıdır. Kaçma olayının, imtiyazın Almanlara verilmesinden hemen sonra olması da kanımıza göre tesadüfle açıklanmayacak kadar manidardır (Çevirenin notu).

lere belirli koşullarda verilir; kaçmak için kapıyı aralayan şaşkınlar; tutuklanır, yargılanır ve mahkûm olurlar. Bu koşullar, basit bir vatandaş için güçlükler, ama Osmanlı Hanedanı'ndan biri için ise olanaksızlıklardır. Kendi paylarına hapishaneleri veya kafesleri olan saraylarında yaşayan bu kişiler; muhbirlerle çevrili, durmaksızın gözetim altında olan ve dinlenen zavallılar olarak; yok oluşları haber alınmadan, birkaç saat için bile gözden kaybolamazlar.

İstanbul'dan kaçabilmeleri için, Damad Mahmud Paşa ve iki oğlunun ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları; ne gibi engelleri aşmak zorunda oldukları; dar ve sıkı bir muhbir çemberinden geçmelerinin gerektiği kolaylıkla anlaşılabilir. Bu olay 1899 Aralık ayının sonunda gerçekleşti. Seçtikleri Paquet kumpanyasının *Géorgie* gemisine binebilmek için, geceyi beklemek üzere, Boğaziçi'nde liman servisinde çalışan bir römorkörün ambarında, soğuk bir kış günü; bütün gün saklanmak zorunda kaldılar*

Yazılan bir mektuptan, Saray, iki prensin babaları ile birlikte kaçtıklarını öğrendi. Bu şaşırtıcı haber, Yıldız'a bir bomba gibi düştü. Şaşıran Padişah, yeğenleri ve eniştesinin nasıl kaçtığını ve nerede olduğunu öğrenmek istiyordu; aslında bu sırada daha onlar yola çıkmamışlardı. Her tarafa birbirini tutmayan emirler gönderdi. Avrupa'ya giden Doğu ekspresini çevirmek ve araştırmak için bütün bir alayı harekete geçirdi. Daima şüphelerle beslenen

---

* - *Bu olayı Ahmed Bedevi Kuran başka türlü anlatmaktadır: "Paşa'nın dostu İsviçreli Mösyö Charlier, Paquet kumpanyasının İstanbul acentesi Mösyö Reboul ile anlaştıktan sonra, Paşa ve oğulları İstanbul'dan uzaklaşmaya muvaffak olmuşlardır. Hareket günü gelince yolcular Fenerbahçe'deki "Belvü" otelinde toplanmışlardır. Aynı gün Rıhtım şirketine ait bir römorkör ile gelip otelin rıhtımına çıkan Mösyö Charlier, bu zevatı görünce, tesadüfi bir karşılaşma olduğunu gösteren bir jestle beylerin ellerini sıkarak kendileriyle görüşmeye başlamış ve henüz takdim edildiği Paşa ve oğullarını bir deniz gezintisine davet eylemiştir. Pek nazikane bir tavırla yapılan bu daveti Damad Paşa kabul eder görünmüş; oğulları ile römorköre binmiş; şüphe uyandırmamak için de römorkör İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Boğaziçi'nde yapılan bir cevelandan sonra, römorkör, Ahırkapı açıklarında bekleyen ve o gün hareket edecek olan "Géorgie" vapuruna yanaşmış ve yolcular vapura binmişlerdir" (Ahmed Bedevi Kuran, adı geçen eser, s: 233-234).*

Görüldüğü gibi, Paul Fesch'in iddiasının aksine Damad Paşa'nın etrafında sıkı bir kontrol yoktur. Paşa, sarayından rahatlıkla çıkıp, Fenerbahçe'de bir otelde kalabilmektedir. Eğer Fesch'in anlattığı sıkı denetim olsaydı, Damad Paşa sarayından ayrılır ayrılmaz jurnal verilir ve Fenerbahçe'deki otelde yakalanıp ne yaptıkları sorulurdu (Çevirenin notu).

çılgınlığı nedeniyle, bu boşa çıkan araştırmalardan memnun olmadı-ğından, Bulgar Prensi'ne başvurup, Damad Mahmud Paşa'nın; Sezniha Sultan'a bırakmak zorunda kaldığı Çamlıca veya Kuruçeşme Sarayına geri dönmesi için, Prens'in Damad Paşa katında ısrarda bulunmasını istedi. Abdülhamid, o gün istanbul'dan hareket eden tek gemi olan *Congo*'yu Çanakkale Boğazı'nda durdurtu; içinde hiç kimsenin bulunmadığı gemi, Gelibolu'da yarım gün bekletildi[38], bu arada onu birkaç yüz metre geriden izleyen *Géorgie*'nin gitmesine ise izin verildi.

Ahmed Rıza
Meşveret'in Müdürü

Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra, prensler güverteye çıkıp rahat bir nefes aldılar[39].

Géorgie, Marsilya'ya doğru yol alırken, Padişah ve adamları, kendilerini tehdit eden bu darbeyi karşılamak için, plan üstüne plan yapıyorlardı.

Damad Mahmud Paşa nereye gidebilirdi? Avrupa'ya ve çok muhtemelen mesken tutacağı Fransa'ya. Çünkü o, ülkemizi seviyordu; yirmi beş yıllık Hamid politikasının bütünüyle gözden düşüremediği Fransa'nın, gerçek Türkler için geleneksel sempatisini ve dillere destan misafirperverliğini tanıyordu. Abdülhamid de, onun, Fransa'da sadık dostlar bulacağını, genç vatansever Türklerden oluşan bir topluluğun da, enişteşini kollarını açarak, açık yüreklilikle karşılayacağını biliyordu. Onu, Fransızların gözünde şüpheli bir şahıs durumuna düşürerek, sınır dışı edilmesini sağlamak gerekiyordu.

Bütün hükümetler katında Padişah'ın temsilcileri; Abdülmecid'in damadının ağır bir suçla itham edildiği; onun karısı Sultan'ın mücevherlerini çaldığı, daha fenası, ergin olmayan iki çocuğunu kaçırma suçu işlediği ve haremdeki

---

38 -Bu geminin sahibi olan Messageries Maritimes kumpanyası, bu haksız durdurma olayından dolayı büyük bir tazminat aldı.

39 -Hanedan üyelerinin, Çanakkale Boğazı'nda her ne bahasına olursa olsun durdurulmaları için verilen emri öğrendiklerinden beri, gemide büyük bir panik vardı.

bir hizmetçi kadını öldürdüğünü bildirmekle görevli kılındılar[40]. Bu iğrenç yalanların amacı, yalnızca bu ateşli yurtseveri, şüpheli bir konuma düşürmek değil, aynı zamanda sınır dışı edilmesini sağlamaktı. Gerçekten de ortada kamuyu ilgilendiren suçlamalar vardı ve bütün Avrupa ülkeleri, bu durumda oturma izni vermek konusunda tereddüt gösterebilirdi. Buna paralel olarak; gizli konuşmalarla önemli görevlerdeki adamların ve ödenek bağlanan gazetelerin iştahlarını kabartacak pazarlıklar yapılabilirdi.

Gemi Marsilya limanına demir atar atmaz, Türkiye'nin Marsilya konsolosu, Efendisi'nin bir mesajı ile Paşa'nın karşısına dikildi. Damad Mahmud Paşa, onu nezaketle başından savdı. Yanında iki oğlu olduğu halde, gemi subaylarının önünde, Padişah'ın hemen İstanbul'a dönmesi şeklindeki buyruğuna net ve kesin bir şekilde ret yanıtını verdi.

---

40 - İşte, *Meşveret*'e göre (1 Ocak 1900), İstanbul'daki Dışişleri Bakanlığı'nın, Avrupa'daki siyasi temsilcilik ve elçiliklere gönderdiği telgraf: "Birkaç zamandan beri zihinsel bozukluğu gözlemlenen Damad Mahmud Paşa, karısı Sultan Hazretlerinin ergin olmayan iki oğlunu da yanına alarak ve izinsiz olarak yurdu terketmiştir. Bizim yasalarımıza göre, Sultan Hazretlerinin oğulları Şevketmeab Efendimizin doğrudan ve kesin koruması altında oldukları gibi; Sultan Hazretleri de ergin olmayan iki çocuğunu ısrarla geri istemektedir. Ben, sizden, en etkili olacağını uygun gördüğünüz yöntemleri kullanarak hemen çok dikkali bir araştırma yapmanızı rica ediyorum. Eğer, Mahmud Paşa, bulunduğunuz ülkedeyse veya oraya gelecekse; onun gözetim altında ve üzerlerinde hiçbir hakkı olmadan kaçırdığı iki çocukla birlikte hemen İstanbul'a gönderilmesini sağlamak için, görevliler katında gerekli girişimlerde bulununuz. Padişah'ımızın buyruğu mucibince, araştırmalarınızın sonucunu gecikmeksizin telgrafla bildiriniz"

Meşveret, bu habere şu düşüncelerini ekliyor: "Bu kadar büyük yalanların, bir gün mutlaka ortaya çıkacağından ve gerçeğin bilineceğinden bir an bile şüphe etmeyerek; bu kadar aptalca, bu kadar salakça bir telgrafı çekebilmek için deli, zırdeli olmak gerekir.

Marsilya'ya gemi demir attığı zaman; basın temsilcileri, Yıldız'ın resmi telgrafları tarafından yarı deli gibi tanıtılan Damad Manmud Paşa'nın, yalnız sağlığı yerinde, zeki bir centilmen değil aynı zamanda çok aydın ve liberal bir kişi olduğunu şaşkınlıkla gördüler. Onlar, ayrıca resmi telgrafın ergin olmayan iki çocuk diye tanımladığı kişilerin en küçüğü yirmi iki yaşında iki ergin adam olduğunu da yine hayretler içinde farkettiler. Bu iki genç adam, yalnızca dayıları Abdülhamid'in iğrenç vesayetinden değil, aynı zamanda bütün bağnazlık duygularından ve gerici önyargılardan da kurtulmuşlardı".

Bu sözlere, Paşa'nın büyük oğlu Prens Sabahaddin'in bir aile babası olduğu hususunu da ilave edelim.

Sonra Paris'e gitti; orada ilk aklına gelen ülkesi oldu. Kendi kendine düşündükten sonra, bu sürgün toprağında, uzun yıllardan beri, baskı altındaki Türkiye için, savaşan insanları hatırladı. Bunun üzerine, *Meşveret*'in yöneticisi Ahmed Rıza Bey'e bir mektup yazdı; bu mektupta çok soylu bir dille şöyle yazıyordu:

"Her Osmanlı'nın, vatanımızın kutsal davası için durup dinlenmeden yaptığınız hizmetler dolayısıyla, sizin için beslediği derin duyguları anlatmak gereksizdir.

Can çekişen Osmanlı ulusuna yeni bir yaşam yolu hazırlamak amacı ile kendinizi feda etmeniz her türlü takdirin üstündedir. Çevrenizdeki sayısız zorlukların ortasında, sizin gibi kesin kararlı ve cesur kalabilmek, herkesin başarabileceği bir iş değildir.

Gerçeği daha açıkça belirtebilmek için, şunu eklemek isterim ki, Türkiye bir asırdan beri sinesinden sizle karşılaştırılabilecek bir adam yetiştirememiştir. Eğer, İstanbul'da ve özellikle Padişah'ın çevresinde, sizin gibi, hakka ve gerçeğe âşık kişiler bulunsaydı; hiç şüphe etmiyorum ki, İmparatorluğu çöküntüye götüren bu kadar çok kötülükler ve felaketler asla gerçekleşmezdi.

Çok üzgün olsam da savaştığımız bu ortamda kötü talihimizi yenebileceğimizi söylemek zorundayım. Onun için, umutsuz olmayacağız; elele çalışacağız ve selamet yolu gözlerimiz önünde belirmekte gecikmeyecektir [41]".

Ahmed Rıza bu mektuba cevap vermekte gecikmedi ve bu arada teşekkürlerini belirterek mektubun uzun bir yorumunu da yaptı, onun bazı düşüncelerini alıntılıyoruz:

"Partimiz, vatanın kurtuluşu amacıyla onunla birlikte çalışmak için güçlü elini kendisine uzatan, Hanedan ailesinin en geniş görüşlü bir üyesini arasında görmekten dolayı kendini çok mutlu hissetmektedir. Bu olay benim ve kavga arkadaşlarım için bir sevinç kaynağıdır. Çünkü bu destek, aydın bir kişiden, geniş ve özgür düşünceli bir eski bakandan gelmektedir. Onun mektubu; Türkiye'yi yıkıntıya götüren iğrenç rejime karşı itirazlarımızın doğruluğunun bir kanıtıdır.

Abdülhamid'in paralı savunucuları artık bundan sonra, reform yanlıları hayalperest ve hırçın kişilerdir, diyemeyeceklerdir. Padişah'ı, eniştesinden

---

41 - *Meşveret*, 1 Ocak 1900.

daha iyi ve daha yakından kim tanıyabilir? İmparatorluğun siyasal ve toplumsal yapısını eski bir Adalet Bakanı'ndan daha uzmanca kim yargılayabilir? Birkaç gün içinde, O'nun Padişah'a göndereceği bir mektupla; Mahmud Paşa'nın Padişah ve hükümeti hakkında ne düşündüğü görülecektir.

Mahmud Paşa'nın bu cesur hareketini, yalnız Jöntürk Partisi için değil, bütün ulus için, çok mutlu bir olay olarak algılıyoruz. Bu hareketin, vatanın kutsal davasına hizmet etmek için and içen herkesin kalbinde bir yankısı olacağına şüphemiz yoktur".

Rıdvan Paşa
Öldürülen İstanbul Belediye Reisi

Jöntürk toplululuğunun bu sevgi kanıtları, Mahmud Paşa'yı, dünya kamuoyuna, kaçışı hakkında bilgi vermeye ve nedenlerini açıklamaya sevketti. Bunu aşağıda okuyacağınız, Abdülhamid'e yazdığı bir mektupla yaptı. Bu insanın suratına kamçı gibi çarpan bir istek mektubu idi. Benim kanaatime göre, bugün olduğu gibi o dönemde de, bu mektuba hakkı olan önem verilmemiş ve tanıtımı yapılmamıştır:

"Efendimiz,

Osmanlı Hanedanı'na içten bağlılığımdan ve İmparatorluğun yasalarına itaatimden hiç kimse şüphe duyamaz. Sıkı ve sağlam ilişkiler beni hanedanınıza bağlıyor. Ben Müslümanım ve Hükümdar'ın damadıyım. Zat-ı Şahaneleri ise hem Müslümanların Halifesi, hem Osmanlıların Padişahı bulunuyorsunuz. Hükümdar ve halk, birini diğerine karşılıklı görevler taahhüt eden sıkı bir dayanışma ile bağlıdırlar; insanların gerçek mutluluğu da bununla ilişkilidir.

Bizim ilk dileğimiz, imparatorluğun ilerlemesi ve büyüklüğünü gösterebilmek ve Zat-ı Şahanelerinin her gün erdem yolunda yeni bir adım attığını görmektir. Peygamberimiz şöyle buyurmuyorlar mı?: *Gelecek günün evvelki günden daha fena olması bedbahtlıktır.*

Diğer taraftan her birimiz, aynı şekilde Osmanlının selameti ile ilgilenmiyor muyuz?

Efendimiz, bütün içtenliğimle size söylememe izin veriniz ki; yönetim şekliniz, ne bir Halife'nin yasal ve doğru hükümet şekline, hatta ne de Avrupa hükümdarlarının yönetimine benziyor. Hükümdarlığınızda, daha çok, birkaç bin yıl önce yaşayan Firavunlara benzer noktalar vardır. Zat-ı Şahaneleri memur olarak; aşağı sınıf insanların bilgisizlerinden, bunamış ihtiyarlardan yahut ta dalkavukluk, zimmetine para geçirme, yağmalama ve para ile satın alınabilmekle ün kazanmış hilekâr yalancılardan ve çürümüş insanlardan başkasını kullanmıyorlar. Bunun için de namuslu ve erdemli insanlar Zat-ı Şahanelerine yaklaşamıyorlar.

Hangi uygar ülkede, sizin seçtiğiniz ve oluşturduğunuz hükümete benzer bir hükümet vardır? Bu gibi unsurlar ile halkın mutluluğunu güvence altına almak olası mıdır? Bu çıkmaz yoldaki inadınız, ulusumuzu nihai bir yıkımdan başka nereye götürebilir?

Zat-ı Şahanelerine gelince, bazı despot ve egoist hükümdarlar gibi hareket ediyor ve XV. Louis'nin tiksinilecek sözünü yineliyorsunuz: *Benden sonra tufan.*

Siz yalnız kendinizi düşünüyorsunuz, bütün hakları ve insani duyguları çiğneyip geçiyorsunuz. Ulusun mutluluğu sizin en son düşünceniz ve yirmi dört milyon Osmanlı sizin egoizminizin kurbanıdır. Halbuki bir anlık bir düşünüş ve olayları irdeleyiş size gösterecektir ki tek gerçek hüküm, halkın yargısıdır. Siz, halk tarafından, adaleti uygulamakla görevlendirildiniz; buna saygı göstermek zorundasınız. Eğer çabalarınız ve eylemleriniz Şeriat'a ve yasalara uymuyorsa sorumlu olursunuz.

Eğitimin, maliyenin, bahriyenin yürekler acısı hali, bir sözcükle bütün bakanlıklardaki zafiyet ve sefalet; despotluğun dehşetinden kanayan bütün kalplerin tehlike çığlığı, eylemleriniz ve düşüncelerinizin sonucu olan müstebitliğinizin nerelere kadar yükseldiğini gösteren kesin kanıtlardır.

Siz ülkemizin çökmesinin ve üst üste yığılan bu kadar adilikler ve cinayetlerin tek suçlususunuz. Döktüğünüz kanlar, söndürdüğünüz ocaklar ve yaydığınız yalanlar herkese dehşet saçıyor. Binlerce insan, ister Müslüman olsun, ister Hıristiyan yok edildiler. Uyruklarınız, istibdadınızdan kurtulmak için kaçıyor, vatan boşalıyor ve bunun sonucu gelirler azalıyor ve siz, herşeye karşın, sanki meydan okurmuş gibi, göz kamaştırıcı ama gereksiz lüksünüzün içinde israflarınıza devam ediyorsunuz. Siz çılgınca savurganlık-

tan başka hiçbir anlamı olmayan işleri yapmaktan geri durmuyorsunuz. Örneğin hiçbir devlette görülmemiş bir bollukta rütbeler ve madalyalar yaratıyorsunuz; Devlet'in gelirlerinin on milyon lirayı geçmediğini düşünmeden, bunak bir sadrazama ve hırsız bakanlarına 500 ilâ 2.000 lira arasında maaş veriyorsunuz. Hiçbir şey sizi durdurmuyor.

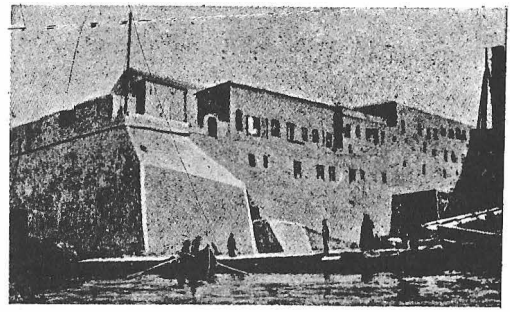

Trablusgarp hapishanesi- Denizden görünüş

Konsoloslara ve elçilere, beni tutuklatabilmeleri için; sizin hayatınıza karşı bir suikast düzenlediğimi, karım Sultan Hazretleri'nin elmaslarını çaldığımı ve ergin olmadığını iddia ettiğiniz iki çocuğumu kandırarak kaçırdığımı bahane gösterir ve bu yolda emir verirken sıkılmıyor musunuz?

Bir Osmanlı Hükümdarı'nın, beni tutuklatabilmek için böyle yalanlar uydurması adilik değil midir? Ama bütün bunları söylemekten vazgeçiyorum; çünkü İmparatorluğun içinden geçtiği bu bunalımlı durumda, ancak vatan söz konusu edilmelidir; yalnız beni ilgilendiren konuların üstünde durmamam gerekir.

Vatanımız zengin ve halkımızı mutlu edecek niteliktedir; hatta kolayca bugünkü nüfusun yirmi mislini beslemeye yeterlidir. Fakat heyhat! Bir hırsız çetesi onun üzerine çökmüş ve bu zenginliğin, bu hazinenin yolunu tıkıyor. Sizin tutumunuzdan dolayı, bütün bu güzel topraklar yürekler sızlatacak şekilde bir harabeye dönmüştür. Yalnız kendi yararınızı gözetmek için ödül olarak dağıttığınız ve hesapsız olarak harcadığınız paralarla, çeşitli bankalara kendi adınıza yatırdığınız milyonlarla; Osmanlı hükümeti bugün korkunç bir donanmaya sahip olabilirdi. Bu durumda da Girit, bizim için kaybolmayacaktı. Belki de savaş patlamayacak ve Yunanlılarda bir intikam duygusu doğmayacaktı. Bütün bunlar hiçbir zaman affedilmeyecek hatalarınızdır.

Sekiz yıldan bu yana, size birçok kez bu düşüncelerimi ilettim. Ne benim iyi niyetimi değerlendirmeyi, ne sadakatimi anlamayı bilemediniz. Öyleyse şimdi size, İstanbul'da bulunduğumdan daha çok gerçekleri söylemeye çalışacağım. Düşündüm ki; madem Padişah acizdir; dinlemeyi ve

anlamayı reddediyor; o zaman, benim ulusu aydınlatmam ve bugünkü rejimin tehlikelerini ve değişmesi zorunluluğunu ortaya koymam gerekir. Bu görevi yerine getirmek ve vicdanımı bütün sorumluluklardan kurtarmak için Avrupa'ya geldim.

Ben Müslüman ve Türk'üm. Irk ve din ayrımı yapmadan yurduma hizmet etmek istiyorum; iki oğlum da aynı amaç ve emelde olup; yalnızca bu kutsal görevi yerine getirirken, bana yardım etmek için buraya geldiler.

Adalet her zaman kazanacaktır ve hiçbir zaman yenilmeyecektir.

DAMAD MAHMUD PAŞA

Paris, 21 Ocak 1900"

Ciddiyeti içinde bu kadar soylu, gözüpekliği içinde bu kadar doğru olan bu mektup, tarihe tevdi edilmiş bir belgedir. Bu bahtsız Osmanlı ulusunun gelecek kuşakları; atalarının yaşayıp, öldükleri zulüm günlerinde; "hanedanın en geniş görüşlü kişisi olan" bir adamın; onları savunmaya ve akrabası olan zalimin karşısına dikilmeye ve ona "senin uyruklarına eziyet etme hakkın yok ve ben senin karşındayım!" diye haykırmaya cesaret ettiğini öğreneceklerdir. Osmanlı ulusu, bu adamın ve despotluğa karşı savaşında onunla birlikte olan oğullarının anısını her zaman koruyacaktır.

O günlerde, bu adam ve oğulları, saldırılar kadar yalvarıp yakarmalarla da karşı karşıya idiler. Sabahtan akşama kadar, elçinin ve her seferinde daha da çekici olan vaatleri dile getiren Padişah'ın temsilcilerinin ziyaretlerine konu oluyorlardı[42]. Kendileri hakkındaki sıradan en küçük bir nezaket sözcüğü, susuş veya tepki göstermeyiş; sabır veya hoşgörü; onlar tarafından, hemen önerilerinin kabulü gibi yorumlanıyordu. Bunun üzerine ivedi olarak Padişah'a aldıkları sonucu bildiren telgraflar çekiliyor; ertesi gün bunların yanlış olduğu anlaşılıyordu. Çünkü endişe içindeki Efendilerini mutlu etmek ve vaat edilen ödülleri almak emelindeki bu görevlilerin söylediklerinin hiçbiri doğru değildi. Satın alınmış gazeteler, çaba göstermekte onlarla yarışıyorlardı. Bütün bunlara karşı, Paşa aynı değişmez yanıtı veriyordu: "Ne ken-

42 - Bu ziyaretçiler arasında, dönem dönem Münir Bey, Turhan Paşa, Nuri Bey, Ahmed Celaleddin Paşa ve bizzat Mısır Hidiv'i görülüyordu. Bakınız: *Moniteur ottoman,* 24 Ağustos 1901.

Mustafa Paşa
Trablubgarp'taki sürgünlerin başgardiyanı

dim, ne de oğullarım için, Padişah'ın dürüst bir şekilde hükümet etmesinden başka bir şey istemiyorum. Onun yakınında iken de bundan başka bir şey istememiştim. Biz İstanbul'da uygulanan kanlı ve çürümüş rejimi protesto etmek için yola çıktık. Bu rejim değişirse ve Padişah, ulusuna onların beklediği güvenceleri verirse; geri dönmek için başka bir koşulumuz olmayacaktır".

Üç yıl süresince, öldürücü bir hastalığın kemirdiği, her zaman değişiklikler gösteren sağlığı ile Paris'ten Cenevre'ye, Cenevre'den Kahire'ye, Kahire'den Korfu Adası'na, daha sonra tekrar Paris'e, nihayet Brüksel yakınlarındaki Uccles kentine dolaştı durdu. Bu süre içinde Damad Mahmud Paşa, Padişah'ın adamlarının bin türlü kandırma girişimiyle karşı karşıya kaldı. Onu kandırıp İstanbul'a götürebilmek için herşeyi yapıyorlardı; bazen vatanına döner dönmez istediği reformların yapılacağını ona vaat ederek güvenini kazanmayı deniyorlar bazen de ona kızarak bütün mallarına elkonulacağı hatta ölüme mahkûm edileceğini söyleyerek onu korkutmaya çalışıyorlardı[43]. Ne cezbedici vaatler, ne tehditler bu soylu kişiyi etkilemedi. Son nefesine kadar savaşımını sürdürdü; son

43 -Yukarıda söz konusu ettiğimiz cezalara kaynak olarak aşağıdaki kanıtı verebiliriz. Padişah adına, Münir Bey tarafından, Prensler'e karşı açılan dava çağrısında şu gerekçe bulunmaktadır: "Mahmud Paşa ve oğulları, Sabahaddin Bey ve Lütfullah Bey; isyan çıkarmak, firar ve Devlet'in güvenliğine karşı suikast suçlarından ölüma mahkûm oldukları gerekçesiyle...".
Mahmud Paşa, tıpkı V. Murad gibi, en yüksek önemde bir devlet mahkûmu idi; çünkü İstanbul'da onun adını anmak yasaklanmıştı; aksine davrananlar hapis ve sürgünle cezalandırılıyordu.

nefesini vermeden önce de Münir Bey'i son kez yalanlayacak gücü kendinde bulabildi[44].

Bu son yurtseverce beyanatı oldu. Bir süre sonra 18 Ocak 1903'te, son ana kadar inançlarına bağlı kalarak 48 yaşında öldü.

Mahmud Paşa'yı canlı olarak eline geçiremediği için çılgına dönen Abdülhamid, gururunu ve kinini, eniştesinin cesedini çiğneyerek tatmin etmek istedi. Abdülmecid'in damadının ölmeden önce, Padişah'tan özür dilediğini; Türkiye'ye geri dönmek için sağlığından umutsuz olduğunu bildirip, Zat-ı Şahane'den isyanı için affedilmesini ve ailesinin türbesine gömülmek üzere cesedinin İstanbul'a getirilmesini rica ettiğini, resmen ilan etti*.

44- *Meşveret*'te (1 Ocak 1903), bu konuyla ilgili şu satırlar okunabilir: "Münir Bey, son olarak, kendi rızası ile İstanbul'a dönmesini rica etmek için gittiği; Brüksel'de ağır hasta olan Padişah'ın eniştesinin yanından geri döndü. Münir Bey, Mahmud Paşa'nın, Padişah'ın buyruğuna itaat edeceğini vaat eden bir beyanatını basına vermekte acele etti. Mahmud Paşa, ona yanıt vermekte gecikmedi; beklediği reformlar uygulanmadığı sürece; Türkiye'ye gitmektense, gurbet ellerde ölmeyi yeğleyeceğini beyan etti.

Bu kesin yalanlama üzerine, elçi, hastayı tedavi eden doktorların raporlarını yayınlattı. Doktorlardan biri bu raporda şöyle diyordu: (Damad Mahmud Paşa'nın evinde yaptığımız konsültasyon sırasında; onda İstanbul'a gitmemek konusunda bir karar verdiğine dair herhangi bir işaret görmediğim gibi; bu konudan söz edildiğinde ne bir şaşkınlık ne de en küçük bir isteksizlik göstermediğini size bildirmek isterim). Ancak kim vatanına geri dönmek istemez? Ama hiç kimse, Mahmud Paşa'nın, rejim değişmeden önce geri dönmeyi kabul ettiğine dair bir şey söyleyemedi. Doktorların mektubunu yanıtlayan Padişah'ın eniştesi aşağıki açıklamayı yaptı: (Türkiye hükümeti; ırk ve din ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlılar tarafından istenen ilerlemek için gerekli değişimi yapmanın lüzumunu anladığı gün; çok büyük bir mutlulukla ülkeme geri döneceğim. Aksi takdirde, hayır!)".

* - *Paul Fesch'in yazdığı Damad Mahmud Paşa'nın Avrupa'daki yaşam öyküsü ile diğer araştırmacıların söyledikleri birbiriyle çok çelişkilidir. Örneğin Sina Akşin (adı geçen eser, s: 38-39'da) bu öyküyü şöyle anlatmaktadır: "... Abdülhamid'e yüksek perdeden atıp tutan Paşa, bir süre sonra Padişahın çevresine sardığı adamlarla dönme pazarlığı içine girdi. Bu işte memleket özlemi ve para sorunlarının da payı vardı. Paris'te bazı para çevrelerinin oluşturduğu bir sendika, her ay 1.000 lira ödenmek üzere 10.000 lira borç verdi. Daha sonra Mısır'a gidildiğinde, Hidiv kendisine 1.000 lira aylık bağladı. Ancak Hidiv, bir altın madeni imtiyazı peşinde olduğu için, o sıralarda Abdülhamid'e yaranmak istiyordu. Mahmud Paşa'ya istanbul'a dönmesini önerdi, reddedince aylığı kesti... (İşte bu gelişmelerden sonra) Paşa, Saray'ın adamlarıyla, sert uzlaşmaz tavrını bırakıp, yüksek perdeden pazarlığa başladı. Abdülhamid'in kendisine yapılan hakaretlerin sorumlusu diye gösterdiği Dışişleri Bakanı ile*

Padişah'ın bir utancı olarak, bunun yalan olduğu kanıtlandı. Yıldız'da bunun doğruluğunu ispatlayacak bir belge yoktu. Bu sefer başka bir kurnazlığa başvuruldu. Anneleri Seniha Sultan'dan Prens Sabahaddin ve Lütfullah'a telgraflar gönderildi. Halbuki Mahmud Paşa'nın dul karısı Saray' da hapisti. Onun gönderdiği söylenen telgraflardan şüphe etmek ve onların büyük olasılıkla sahte olduğunu düşünmek normaldi. Prensler de, annelerinin; despotluğu yüzünden kocasını gurbette öldüren Abdülhamid'den asla "İyi yürekliliği ve merhametini bütün dünyanın bildiği, koruyucumuz" diye söz etmeyeceğini göz önüne alarak bu karara vardılar[45].

Yıldız'ın istek ve tehditlerine aldırmayan Damad Mahmud Paşa'nın oğulları, cenaze törenini hazırladılar. Onların isteği üzerine Londra Elçiliği'nin imamı, tabuta konulurken ve daha önce, Müslüman dininin usullerine göre yapılması gerekli törenleri yerine getirdi. Daha sonra, Paşa'nın oğulları, sadık dostları Joseph Denais[46] ile birlikte, babalarının naaşını, Père-Lachaise mezarlığında, Müslümanlara ayrılan yerde toprağa vermek için, Paris'e getirdiler.

Münir Bey'in azlini, 15 gün süreyle sadrazam atanmasını, bütün borçlarının ödenmesini istedi. Daha sonraları bu koşullarından vazgeçti, hatta kaçtıktan bir yıl sonra, kendisine ilişilmeyeceği konusunda bir yabancı güvencesi altında dönmeye razı gibi görüldü. Ne çare ki İngilizler, Jöntürkler ve en önemlisi oğulları dönmesini istemiyorlardı. ingilizler Mayıs 1900'de İstanbul'a döneceğini işitince Paris'e Sir Smith Bartlett adında birini göndermişlerdi. Oğulları da babalarının yapmadığı şekilde siyasete atılmışlardı.

Son olarak, Brüksel'de Paşa, ağır hastalandı. Bu kente gelen Salih Münir Bey, ona yeniden dönmesini önerdi ve olumlu yanıt aldığını bildirdi. Bunun üzerine Brüksel'e giden Sabahaddin Bey, bunu babasına yalanlattı".

45 - Abdülhamid, bir taraftan bu iğrenç kurnazlıkları yaparken, diğer taraftan da merhumun anısını lekelemek için çaba harcıyordu. Damad Mahmud Paşa'nın, yurdu gibi dinini de inkâr ettiği, Hıristiyan olduğu, onun için de Hıristiyan topraklarında gömüleceği yalanını etrafa yayıyordu.

46 - Paris Gazeteciler Birliği Sekreteri olan Joseph Denais, Osmanlı davasının; zeki, inanmış, sadık bir dostu idi. Bu sorun üzerindeki çalışmaları, geniş bir açıdan olaya bakması ve içten gelen özgürlükçü düşünceleri ile hazırlanmış olup; Türkiye'nin gerçek yurtseverleri hakkında uzun süredir takdir duyguları ve sempati besliyordu. Sözünü ettiğimiz çalışmalarından başlıcaları şunlardır: *Le Sultan* Paris 1897, *Les Turcs sont-ils fanatiques?* Paris 1897, *Mourad V, vrai Khalife, sultan légitime, et Abdul-Hamid usurpateur. Lettre à S. M. l'Empereur d'Allemagne.* Paris 1898, *La vraie Turquie.* Paris 1905.

Bu kadar feragat ve soylulukla, vatanlarının davasına dört elle sarılan Paşa'ya son görevlerini yapmak için, çok sayıda Osmanlı, büyük çoğunluğu ulusal feslerini giymiş olarak, kendiliklerinden mezarlığa geldiler[47].

Prensler tarafından gösterilen bu dürüst ve sarsılmaz tutum, Padişah'ı sözle anlatılamaz şekilde kızdırdı. İster vaatleriyle, ister tehditleriyle olsun herkesin kaprislerine boyun eğmesine alışmış olan Abdülhamid, kendisine karşı gösterilen en ufak bir direnmeyi bir türlü anlayamıyordu.

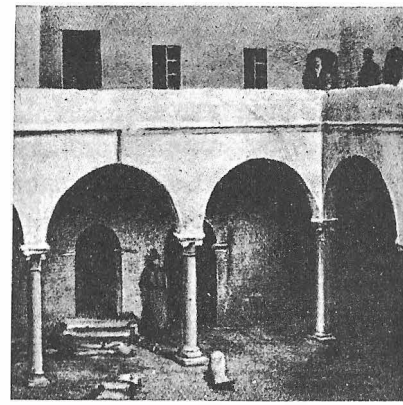

Trablusgarp hapishanesinin kapısı

Bu durumda ona, Fransız mahkemelerine başvurma öğüdünü kim verdi bilmiyorum. Ama gerçek olan husus, bunun kötü bir şaka veya ahmaklık olduğudur. Abdülhamid adına hareket eden Münir Bey, Prensleri, babalarının naaşını hemen vermeleri konusunda dava etti. Mahkeme oturumlarında çok kırıcı ve iğrenç olaylar cereyan etti; zaten davacı Abdülhamid olunca başka türlüsü de beklenmezdi[48]. Padişah'ın isteği reddedildi ve bir üst mahkemeye gönderildi; orada da aynı sonuç alındı[49].

---

47 - İki söylev verilecekti. Polis Türkçe söylev verilmesini yasakladı. Bunun üzerine Sezai Bey, (*Samipaşazâde Sezai-Çevirenin notu)* konuşmaktan vazgeçti. Ahmed Rıza Bey ise kendi nutkunu Fransızca söyledi. Bu söylevinde, belagat ile Damad Mahmud Paşa'nın şerefini yüceltip, haklılığını vurguladı. Bu nutuk *Meşveret*'te (1 Şubat 1903) okunabilir.

48 - Bakınız: *Le Matin,* 28 Ocak 1903.

49 - Denys Cochin tarafından Millet Meclisi'ne verilen bir soru önergesi; Padişah'a, Fransa hükümetinden hiçbir şey umut etmemesi gerektiğini anlattı.
Bu arada Başbakan Combes de ona bir ders verdi. Denys Cochin'i yanıtlarken şöyle konuştu: "Naaşın mezardan çıkarılıp, Türkiye'ye nakli sorununa gelince; Padişah'ın cesedin kendisine verilmesi talebini desteklemek için ortaya attığı Türk gelenekleri ne olursa olsun; biz Fransız toprağı üzerindeyiz. Denys Cochin, Paris kenti üst düzey görevlilerinin bir zafiyet göstermeyeceklerini bilecek kadar onları tanır. Ben on-

Münir Bey, bütün cephelerde savaşı kaybetti[50].

dan bu hususa inanmasını rica ediyorum ve her koşul altında, ben ona, bu konuda hükümetin en küçük bir zayıflık göstermeyeceği güvencesini veriyorum" (*Resmi Gazete*, 31 Ocak 1903).

50 - Münir Bey, gerçekten de bu işte başarısızlıktan başarısızlığa düştü. Sineye çekmek zorunda kaldığı hakaretler ve onur kırıcı olaylar pek çoktur. Abdülhamid'in azar ve hakaretlerini de aynı şekilde sineye çekmek zorunda kaldığı da kesindir. *Les Plaideurs* oyunundaki (*Racine'in ıslah olmaz dava açma meraklıları ve manyak yargıçları konu alan 3 perdelik komedisi. Çevirenin notu)* MÜBAŞİR gibi, o da seve, seve şöyle demiştir:

Vurunuz, vurunuz; beslemek zorunda olduğum dört çocuğum var.

Önceki bir bölümde kendisini tanıtmaya çalıştığımız bu elçi, gizemli bir kişidir. Onun hakkında, gazetelerde yapılan değerlendirmeler; hem de aynı gazete de zamana göre farklı ve birbiriyle çelişkilidir. Bu gazetelerin sözü dikkate alınabilir mi? Bu adamın sözü dikkate alınabilir mi? *Chi lo sa? (Kim bilebilir? anlamında İtalyanca bir deyim. Çevirenin notu).* Bu söylediklerimizin bir kanıtı olarak, en azından çok ilginç olduklarından dolayı, yayınlama gereğini duyduğumuz iki değerlendirmeyi aşağıda sunuyoruz:

16 Eylül 1901 tarihli nüshasında -bu tarihte Tubini-Lorando olayı en üst düzeydedir- (*Tubini ve Lorando, İstanbul'da yaşayan iki Fransız tüccardır. Galata Rıhtımı inşaatı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden alacaklı olduklarını iddia etmektedirler. Bu iddia epeyi su götürür bir taleptir. Osmanlı Hükümeti, iddiayı kabul etmez, bunun üzerine Fransa araya girer ve siyasi ilişkiler kesilir. Sonunda Fransa Donanması, Midilli adasını işgal eder, onun üzerine Abdülhamid pes eder ve adamlara alacakları ödenir. Çevirenin notu*). Münir Bey, siyasi ilişkiler kesildiğinden, İsviçre'ye gitmiştir.- *Figaro,* en hafif deyimiyle onu yerin dibine batıran şu portresini çizer:

"Münir Bey, siyah sakalı, çekik gözleri, kırk beş yaşına karşın genç havalarıyla, insanı yanıltacak ölçüde Bizans İmparatorları'nın sarayında rastlanan azat edilmiş köle tiplerine benzeyen bir adamdır.

Bu nitelikleri sülalesinden gelir, çünkü o, ikinci kuşak gözdelerdendir. Birbuçuk yıl önce ölen babası; yönettiği Müslüman veya Hıristiyan olsun soyduğu halktan topladığı büyük bir serveti, oğluna bırakmıştır.

Uzun yıllardan beri Münir Bey Paris'te oturmaktadır. İlk geldiği zaman, o dönemde Esad Paşa'nın yönettiği elçiliğe casusluk göreviyle atanmıştır.

Sevimli havası, tatlı ve insanı kandıran davranışlarıyla, yalnızca yüksek sosyetemize girmeyi başarmamış; Osmanlı Elçiliği'ni herkesin tercih ettiği bir yer haline de getirmiştir.

Bu son krizde Münir hükümetine sürekli olarak direnmesini önermiştir; Delcassé ile yaptığı görüşmelerinde onun, Fransa'nın işi bırakacağı, hiçbir şey yapmayacağı, bunun içinde zamanın geçmesini beklediğini söylediği, yalanını uydurmuştur. Onun da, Fransa'nın koruması altında olan, Doğu limanlarındaki kuruluşlara karşı misilleme yapılacağı fikrine kanması yolunda çaba harcamıştır.

Damad Mahmud Paşa'nın naaşı şu an için, geçici mezarında istirahat ediyor. Sürgündeki yurttaşlarına, adalet ve özgürlük için, nasıl acı çekileceğini ve nasıl ölüneceğini gösterdikten sonra; atalarının yanına gitmek için, Türkiye'nin özgür olmasını, bu geçici mezarında beklemektedir*

Büyük oğlu, Prens Sabahaddin, ölen babasının ona miras bıraktığı yurtseverlik gayretinin ışıklı meşalesini aldı ve kararlı bir şekilde elinde tuttu.

Zaten daha bir yıl önce, aşağı yukarı 26 yaşlarında olan bu genç adam, daha sonra kazanacağı görüntünün ilk işaretlerini vermişti. Osmanlı liberallerinin kongresinden söz etmek istiyoruz[51]. Bu kongreye Sabahaddin Bey başkanlık etti. Her ırk ve her dinden; Arap, Rum, Kürt, Arnavut, Kafkasyalı, Musevi, Ermeni, Türk; Mısır'dan, Bulgaristan'dan, Cenevre'den gelen bütün siyasi mültecilerden oluşan 47 üye, kongreye katıldı.

Kongre'den önce, Prensler'in bu kongrenin nedenlerini, uygunluğunu ve

---

Fransa ile Türkiye arasında, resmi ilişkiler yeniden kurulunca, hükümetimizin Münir Beyin ardılını, gözü kapalı kabul etmemesi temenni edilir. Biz, eskiden Paris'te, Padişah'ın temsilcisi olarak; meslektaşlarının ve Paris çevrelerinin saygısına layık ve onları fetheden; gerçek diplomatları ve gerçek beyefendileri tanımıştık.
Bu geleneği sürdürmenin zamanıdır".
Üç ay sonra, sorun halledildi ve Münir Bey, Paris'e döndü. 17 Aralık 1901 tarihli nüshasında, *Figaro,* bu kez, metihlerle dolu ve çok tatlı! şu portreyi çizdi:
"Yedi yıldan beri, Ekselansları Münir Bey, Majesteleri Padişahı, Paris'te temsil etmektedir. Yedi yıldan beri, onun tam bir Parisli gibi yaşadığı görülmektedir. Ona, çevrelerinde sık sık rastlayan herkes; onun nazik görünümüne alışmıştır. Fransızlar arasında pek çok dostu vardır. Dört aylık ayrılık, birçokları için çok uzun bir süre gibi görülmüştür.
Ülkemizi, Türkiye'ye bağlayan çok eskilere dayanan ilişkilerin kısa bir süre kesilmesinden sonra; çok şükür olumlu sonuçlanan, Fransa-Türkiye anlaşmazlığının son izleri de kaybolduğundan; Münir Bey, dünden itibaren, elçiliğin yönetimini yeniden eline almıştır.
Münir Bey, şimdiye kadar, içtenliği ve doğal kibarlığıyla belirgin bir ün kazanmıştı. Padişah'ın katındaki kişisel itibarını, -artık unutulmuş olan- Bâb-ı Âli ile aramızdaki son olayın çözümünü hızlandırmak için kullandığı da bilinmektedir".

* - *II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oğlu Sabahaddin Bey, babasının naaşı ile Türkiye'ye dönmüş ve büyük törenlerle Damad Mahmud Paşa atalarının yanında toprağa verilmiştir (Çevirenin notu).*

51 - Bu kongre, Padişah'ın isteği üzerine, önce Polis Müdürü tarafından Paris'te yasaklandı; sonra izin verildi ve en sonunda Institut de France üyesi Lefèvre-Pontalis'in evinde 4-9 Şubat 1902 tarihinde yapıldı.

amaçlarını açıkladıkları, Osmanlılara seslenen bir çağrı yapılmıştı. Bu çağrının aşağıki bölümü onun özeti gibidir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün uyrukları, keyfi hareket eden bir hükümetin ezici ağırlığı altında inim inim inlemektedir. Bununla birlikte, herkesin bu üzücü durumu kabullenmediğini, aksine ülkenin; kendisine en büyük sadakat ile bağlı ve bu alçak despotluğun boyunduruğunu kırmak için çaba harcayan koruyucuları bulunduğunu; burada gururla bidirmekten mutluyuz.

Hüssan Bey
Trablusgarp'taki sürgünlerin gözetleyicisi

Bugünkü durum, Osmanlılık kavramının aydın bir azınlık arasında bilinmesi ve halkın çoğunluğunun bunu bilmemesinin sonucudur. Ama kararlı bir çalışma ile, çoğunluğun da bu konuyu kolaylıkla öğrenmesi mümkündür.

İş, halkın bu mutlu atılımı gerçekleştirmesi için kullanılacak yöntemlerin ne olacağının tanımına kalıyor.

Bize göre, ülkeyi yıkıma götüren bir seri felaketlere karşı tek çare; herhangi bir ırk, din ve cinsiyet ayırımı yapmaksızın, Osmanlı adını taşıyan herkesin maddi ve manevi gücünü artırmasından ibarettir.

Bunun için gerekli olan şey de; Türkiye'de özgürlük ve adaleti uygulamak ve yeni kuşağı; çağdaş özgürlükler ve anayasal güçle ilişkili olan, sağlam bir eğitim ve öğretim sistemiyle yetiştirmektir.

Bugün bu planın gerçekleştirilmesine karşı koyacak en ciddi engel; hiç kuşkusuz, ülkemizde, eski dönemlerin despotları gibi, Yıldız Sarayı'nda zevk içinde yaşayıp varlığını, utanmazca sürdüren yıkım rejimidir.

Bu ağlanacak duruma bir son vermek gerekmektedir; bu kadar kıyıcı bir baskıya karşı ayaklanmak; her içten Osmanlı için, aynı zamanda kutsal bir görevdir.

Ancak burada bir başka soruyu yanıtlamak gerekmektedir: bizi pençesine alan bu baskı rejimi ile nasıl savaşmalı ve onu nasıl yenmeliyiz.

Bu sorunun yanıtı, toplumumuzun isteklerinde ve gereklerinde aranmalıdır.

Halkın yalnızca bir sınıfının haklarından mahrum olmadığı apaçık bir hakikattir; aksine ayrım gözetmeksizin, genel olarak bütün Osmanlılar manyak ve sapık bir hükümdarın oyuncağı olmuşlardır. Böyle bir durum karşısında; Osmanlılığı oluşturan unsurların şeflerinin ve bir bütün olarak özgürlük ve reform isteyenlerin güçlü bir şekilde örgütlenebilmek için birleşmeleri ve büyük zafer gününe kadar bölünmez bir şekilde bu birliği sürdürmeleri en akıllı davranış olmaz mı?

Bizim bu birleşme projemizin gerçekleşmesi kapsamında, genel yarar adına bir Kongre toplanması konusunda, bize yardım etmek isteyen bütün Osmanlı özgürlükçülerinden, en kısa süre içinde bize gelecek şekilde yanıtlarını göndermelerini rica ediyoruz"[52].

Kongre, birkaç bölümünü alıntılamakla mutlu olacağımız, Prens Sabahaddin'in bir nutku ile açıldı:

"Yirmialtı yıldan beri; haklarının savunulması, uluslarası ilerleyişe ve genel anlamında uygarlığa katılabilme amacıyla, bütün ulusun verdiği vergilerle hükümete sağlanan bütün kaynaklar; bu soylu amaçların dışında kullanıldı ve hoşgörü ile karşılanamaz suiistimallere karşı bütün yüreklerde yükselen öfke sesini bastırmak için, suç ortaklarının sayısını artırmaya yaradı.

Bugünkü rejim, kendine uygun gelen bir safsata ile ırk ve din rekabetlerini, şiddet olaylarını veya bunun gibi kısır ve duygusuzca ama üzücü çekişmeleri kışkırtıyor. Tarihimizin hiçbir döneminde, hiçbir iktidar bu kadar hatalı bir kışkırtma örneğini asla söz konusu etmemiştir. Bu kışkırtmalar, bütün insanlık, eşitlik ve uygarlık ilkeleri ile taban tabana zıttır. Halbuki bugün Türkiye'nin bütün yeni kuşaklarında egemen olan düşünceler; şu veya bu ulusa bir ayrıcalık tanımaksızın, herkes için ilerleme, adalet, hoşgörü ve özgürlük düşünceleridir.

Şu husus iyice bilinmelidir ki; İmparatorlukta bugün için çoğunluğu oluşturan Türkler kendileri için bir şey istememektedirler yahut başka bir deyişle, Müslüman veya değil bütün vatandaşları için ne istiyorlarsa aynı ölçülerde kendileri için aynı şeyi istemektedirler.

---

52 - *Osmanlılara genel bir çağrı.* İmzalayanlar: M. Sabahaddin. A. Lütfullah, Sultan Abdülmecid'in torunları.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri, yönettikleri çeşitli ulusların hepsinin dillerine, geleneklerine, dinlerine saygıda bir kusur işlemedikleri ortada olan bir gerçek değil midir? Şerefinin ve gücünün en üst noktasında bulunduğu, Karadeniz ve Akdeniz'in bir Osmanlı gölü olduğu dönemlerde; geniş topraklarında 100 milyon kişiden daha fazla insanın yaşadığı çağlarda; İmparatorlukta çeşitli ulusların bulunduğu zamanlarda bu kuruluşundan beri gelen kurallara hep saygı gösterilmiştir.

Bugünkü rejim, atalarımıza şeref veren bu gelenekleri; bütün vatandaşlarımızın toplumsal konumları, gelişme ve değişme yasalarına göre daha da iyileştirme yoluna gideceğine, unutma hatasını işlemiştir.

Ülkemizde uygulanmasını istediğimiz ve bütün gücümüzle bu uygulamanın yapılması için çalıştığımız reformların, diğerleri dışlanarak, şu veya bu topluluk; şu veya bu din için yapılmasını istemediğimizi yineliyoruz. Biz onları ayırım yapmaksızın bütün Osmanlılar için istiyoruz. Milliyeti ne olursa olsun, Osmanlı adını taşıyan herkes, yasal özgürlüklerin hepsinden yararlanabilmelidir ve memur olabilmek ve hangi aşamada olursa olsun hükümet görevlerini yapabilmek için yetenekleri ve dürüstlüğünden başka bir husus adilane bir şekilde dikkate alınmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda insani, onurlu, eşit ve özgür bir rejimi kurarak; yalnızca İmparatorluğu oluşturan halkların niteliklerini en mükemmel şekilde geliştirmeyi güvence altına almayacağız; aynı zamanda ülkeyi manevi olarak ve uygarlık olarak en üst aşamaya getireceğiz ve bu yolla da insanlığın genel gelişimine de bir katkıda bulunacağız.

İşte bizim amacımız; işte beraberce yolunu izlediğimiz sonuç.

Doğu sorununun, insaniyet yararına, aynı zamanda Osmanlılık yararına Doğuluların kendileri tarafından çözümü, hiç şüphe yok ki; bütün Batılı güçlerin ve çıkar gütmeksizin insani amaçlar için çalışanların gerçekleşmesi için durmadan çaba harcadıkları genel barışı da güvence altına alacaktır..."[53].

Görüşmelerin zabıtlarını vermek gibi bir niyetimiz yok. Alınan kararları ve varılan sonuçları iletmekle yetineceğiz. Bu arada bir olayı da nakledeceğiz.

---

53 - *Congrés des libéraux ottomans.* Paris 1902.

Kararlar[54]:

1[0] İmparatorluk'ta işlenen ve bütün insaniyetin kınamasına neden olan günahların tek kaynağı; yirmibeş yıldan beri bizi ezen baskı rejimi ile; bütün Osmanlı halkları arasında hiçbir ilişki olmadığını belirtiyoruz.

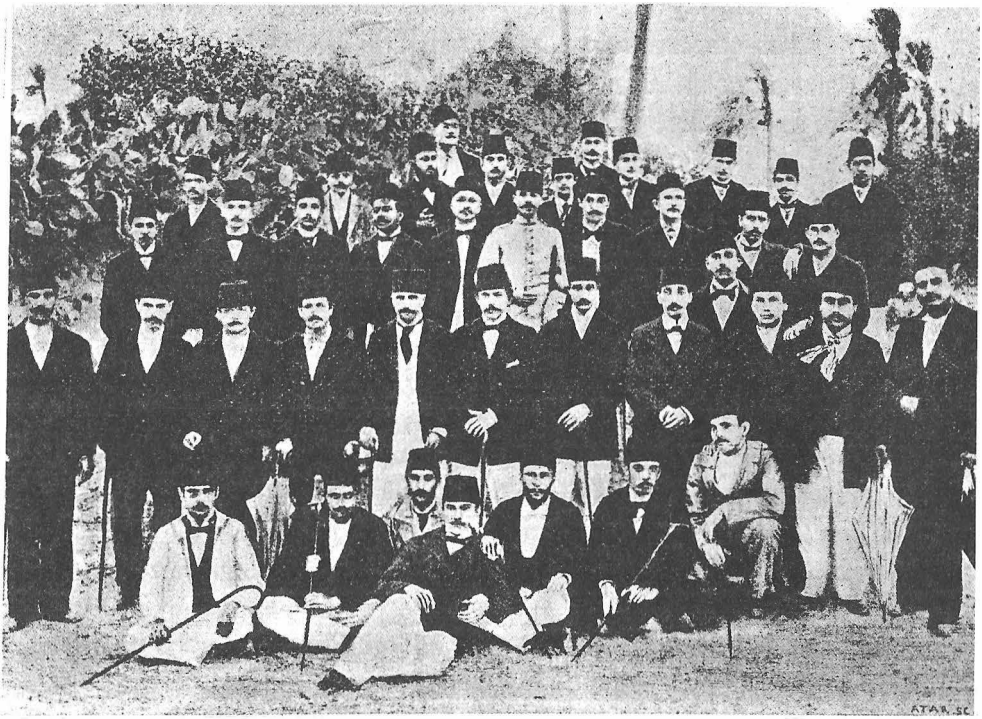

Trablusgarp'ta sürgün bulunan "Jöntürkler"

2[0] Ayrım yapmaksızın, İmparatorluğun bütün halkları ve ırkları için herkesi güvence altına alacak bir anlaşma öneriyoruz. Bu anlaşma ile; Hatt-ı Hümayunlarla tanınmış ve uluslararası antlaşmalarla onaylanmış bütün haklardan herkesin yararlanması; onların birliğini sağlayacak ve onları Osmanlı Hanedanı ile tahta sadakat ve dürüstlükle bağlayacak; yasal isteklerinin tam bir şekilde karşılanması yöntemlerinin devreye sokulması; yerel yönetimlerde pay sahibi olmaları; bütün vatandaşlara düşen görevlerde olduğu kadar haklarda da eşitliğin sağlanması öngörülmektedir.

---

54 -*Congrés des libéraux ottomans, adı geçen eser,* s: 4, 5, 6. Metinleri aynen alıntıladık.

3º Her durumda; bütün Osmanlı halklarının isteklerini ve bütün yurtseverlerin güçlerini şu üç amacın gerçekleşmesi için yönlendirmenin yollarını arayacağız: *a)* Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin korunması; *b)* İlerlemenin ana koşulu olan düzenin ve iç güvenliğin sağlanması; *c)* Keyfi yönetime karşı Osmanlı halklarının siyasal özgürlüklerinin, haklarının ve genel reformların en emin ve en önemli güvencesi olan İmparatorluğun temel yasalarına özellikle 1876 Kanun-ı Esasi'sine saygı gösterilmesi.

4º Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Türkiye'nin iç güvenliği ile ilgili düzenlemeleriyle Berlin Antlaşması'na kesinlikle saygı gösterilmesi ve Berlin Antlaşması'ndaki düzenlemelerin İmparatorluğun bütün eyaletlerine uygulanması hakkındaki kesin kararımızı açıklıyoruz.

Sonuç:

"Üzerinde anlaşmaya varılan yukarıdaki ilkeler uyarınca; bu ilkeleri yaşama geçirebilmek ve 1856 yılı Paris ve 1878 yılı Berlin Antlaşmaları'na imza koyan devletler katında gerekli girişimlerde bulunmak üzere bir daimi komite oluşturuyoruz. Bu komite; bu devletlerden, Türkiye'nin iç düzeni için özel koşullar öngören uluslararası yaptırımların yürürlüğe konulması kadar; bu antlaşmalarda söz konusu edilen uluslarası bütün yaptırımların, İmparatorluğun bütün eyaletlerine de, herbirine en uygun şekilde uygulanması için de manevi desteklerini ve iyi niyetli etkinliklerini (işe karışmalarını) elde etmeyi amaçlamaktadır.

Ermeni komiteleri Hınçak ve Taşnak şu hususları belirtir:

1º Ermeni komiteleri, bugünkü rejimi değiştirmek amacıyla Türk liberalleri ile işbirliği yapmaya hazırdır;

2º Bu müşterek eylemin dışında, Ermeni komiteleri, kendi özel eylemlerini sürdüreceklerdir. Bilindiği gibi bu eylemler; bugünkü rejime yönelmiş olup, Türkiye'nin organik bütünlüğüne ve birliğine karşı değildir.

3º Ermeni komitelerinin yaptığı özel eylemler aynı zamanda Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin ve Ermeni komiteleri adına Fransa hükümetine diplomatik yollarla sunulan muhtıralarda olduğu kadar 11 Mayıs 1895 memorandumunda ve eklerinde söz konusu edilen reformların da hemen uygulanmasını amaçlamaktadır"*

---

* *Bu kongrede alınan kararlar ve varılan sonuç özellikle büyük devletlerin müdahalesinin istenmesi açısından çok eleştirilmiştir. Bu kararların alınmasında Prens*

Kongre aşağıki bildiriyi oyladı:

"2 Şubat'ta Paris'te açık bir kongrede toplanan Osmanlı halklarının temsilcileri; Türkiye'deki bugünkü rejimi protesto eden aşağıdaki açıklamada belirtilen konularda görüş birliğine vardılar ve;

1º Bugünkü hükümet rejiminin, Kanun-ı Esasi ile güvence altına alınacak bir özgürlük ve adalet rejimi ile değiştirilmesi için,

2º Avrupa devletlerine; Bâb-ı Âli ile aralarında imzalanmış uluslararası sözleşme ve antlaşmaların maddelerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününün yararlanacağı şekilde uygulatmanın görevleri olduğunu ve bütün insanlığın yararına olacağını hatırlatmak için, müştereken çalışma konusunda söz verdiler".

Dış güçlerden; Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki bazı illerinin yararına uluslarası bazı antlaşma ve sözleşmelerde özel koşul olarak getirilen vaatlerin; bütün Osmanlıların yararlanacakları şekilde ivedi olarak uygulanmasını istemek konusunda; Kongre'de temsil edilen her ulustan Osmanlıların büyük çoğunluğu ve Ermeniler tam bir uyum içindeydi.

Diğer taraftan Ermenilerin; kendi amaçlarına karşıt ve yetersiz buldukları ve diğer Osmanlıların bugünkü rejimin anayasal bir rejimle değiştirilmesi şeklinde ifade edilebilecek dileklerinin gerçekleşmesi için kendileri dışındaki Osmanlıların gayretlerine katkı vermek konusunda itirazları olduğunu belirtmeleri

---

Sabahaddin'in Ermenilere verdiği ödünlerin etkili olduğu ama bu ödünlerin bile onları tatmin etmediği açıktır. Kararlarda söz edilen 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi evvelce de söz ettiğimiz gibi Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu bazı vilayetlerde ıslahat yapılması ile ilgilidir. Bu maddeye göre Osmanlı devleti, bu illerde ivedi olarak yörenin gereksinimi olan reform ve iyileştirme önlemlerini alacak ve Ermenileri, Kürtler ve Çerkezlerden koruyacaktı ve alınan bu önlemler antlaşmaya imza konan devletlerce denetlenecekti. Antlaşmadan sonra geçen süre içinde, Abdülhamid bu konuda hep ayak sürümüş ve devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak bu konuda bir dış müdahele yapılmasını önlemeye çalışmıştır. Kongre kararları, Doğu illeri için olan bu düzenlemenin hemen yapılmasını öngörmekle kalmıyor ayrıca bunun bütün Osmanlı ülkesine de uygulanmasını istiyor. Bu isteğe bir de Avrupa devletlerinin iyi niyetle bu işi yaptırmaları yani müdaheleleri de istenince başını Ahmed Rıza Bey'in çektiği eski İttihad ve Terakkiciler'in itirazı ortaya çıkacaktır. Prens Sabahaddin ve arkadaşlarının belki bu safiyane tutumları, kanımızca bugün de örnekleri görülen ülke dışındaki güçlerden, kendi düşüncelerine göre ülke yararına olduklarını sandıkları konularda müdahale isteme eğiliminin ne kadar eskilere dayandığının bir kanıtıdır (Çevirenin notu).

üzerine; Rum ve Arnavutların da içinde bulunduğu Kongrenin Osmanlı üyeleri; büyük bir çoğunlukla bu özel noktada ortaya çıkan anlaşmazlığın, Ermenilerin maruz kaldıkları kötülüklerin en etkili çözümlerini araştırma çalışmalarına hiçbir şekilde engel oluşturmayacağını açıkladılar ve bu düşüncelerinin ışığında:

"1º Ermenilerin oturdukları illerin ve diğer bütün illerin yerel yönetimlerinin örgütlenmesiyle ilgili Ermenilerin yasal isteklerinin yerine getirilmesine;

2º Yerel yönetimlerin düzgün işlemesi yoluyla, ulusal hakların varlığını korumasında en önemli bir güvence olan; liberal düşüncelere göre kurulmuş bir merkezi hükümet sisteminde; Ermenilerin de, İmparatorluğun bütün halkları ile aynı ölçüde ve aynı koşullarla yararlanmasına,

karar verildi".

Bu kararlara kongreye katılan ezici bir çoğunluğun olumlu oy verdiği görülüyor; ancak çok küçük bir azınlık; büyük devletlerin *iyi niyetle de olsa işe karışmalarını* kabul etmek istemediklerinden bu kararları reddettiler[55].

Hiçbir hususun gizli kalmasını istemediğimizden, bu azınlığın yayınladığı açıklamayı aşağıda alıntılıyoruz:

"Bu kongreye katılırken; bütün Osmanlı unsurları arasında bir birleşme olacağını umut ediyor ve toplantınızla yaratılan bu kuvvetten yararlanacağımızın hesabını yapıyorduk.

Kongrenin çoğunluğu, Türkiye'de reformların yapılabilmesi için; Büyük Devletler'in *iyiniyetli müdahelesi* şeklinde algılanabilecek bir formülde yoğunlaşan bir isteğe uyarak, yabancı güçlerin müdahalesine başvurmanın mutlaka gerekli olduğuna inandılar. Biz azınlıkta olanlar ise; Büyük Devletler'in kendi yararlarına göre hareket edeceklerine inandığımızdan ve bu yararların her zaman ülkemizin yararlarıyla aynı olmadığını bildiğimizden; Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına zarar verecek bir müdahaleye kesin olarak karşı olduğumuzu bildiriyoruz.

Bununla birlikte, biz, iddia edildiği gibi Avrupa düşmanı değiliz. Aksine, bellibaşlı isteklerimizden biri, Avrupa uygarlığının, özellikle bilimsel gelişmeleri ve yararlı kurumlarıyla, ülkemizde yayıldığını görmektir. Bu şekilde belirlediğimiz yolumuzda devam edeceğiz ve yurtseverce düşüncelerin bizi

55 - Bakınız: *Meşveret*, 15 Şubat 1902.

zorladığı, bir yabancı müdahalesini kabul etmeme düşüncemizin; kendi bağımsızlıklarına düşkün Avrupa uluslarınca haklı bulunacağına inanıyoruz".

Bu veya şu grubun tartışmalarına karışmak istemiyorum. Ben tarihi olayları yansızca anlatan bir kişi olarak; çeşitli parti ve ekolleri eleştirmek de istemiyorum. Bununla birlikte, başlarını *Meşveret* yazıişleri müdürü Ahmed Rıza'nın çektiği, müdahale karşıtlarının; bu konuda bir ayrılmaya gidecek kadar, bu düşünceye karşı olmadıklarına dikkat çekmeme izin vermelerini rica ediyorum. *Meşveret* koleksiyonlarında bulabileceğime inandığım, müdahaleyi yararlı gören eski düşünceleri, Kongre tarafından kabul edilenlerden farklı değildir.

Bu eski düşüncelerinde, kongrenin çoğunluğu gibi, Büyük Devletler'in genel olarak egoistçe hareket ettiklerine inanmamaktadırlar. İki Prens de, kendi açılarından kuşkusuz babaları Damad Mahmud Paşa'nın şu sözlerini örnek almışlardı:

"İnsaniyet davasına hizmet ettiklerini iddia eden bazı hükümetler, bu zavallı halka hiçbir şekilde destek vermediler; aksine halkın daha çok ezilmesine yardım ettiler. Eğer bu hükümetler, insanlık davasının yararına ciddi olarak hizmet etmek isteselerdi, hiç şüphe yoktur ki bugün bu koşullar altında bulunmazdık"[56].

Ancak, müdahale hakkı, gerçekte verilmiş bir ödündür. Türkiye'nin, ister kendi rızasıyla , ister zorlama ile olsun, antlaşmalarla Büyük Devletler'in müdahelesini kabul ettiğini itiraf etmek gerekir. Bu durumda Büyük Devletler'in gereksinim duyduklarında geçici veya sürekli olarak zorla kabul ettirmesini bilecekleri bir müdahaleyi tanımamak çocukça bir davranıştır; halbuki onu ancak iyi niyetli ve geçici olarak tanımak iyi bir siyasettir.

Çoğunluğun düşüncesi de buydu.

Bunun ötesinde, ayrılan grubu destekleyen *Meşveret*'in her zaman müdahele yandaşı olduğunu da tekrar ediyoruz.

Avrupa kabinelerine ve yabancı uluslara çağrı başlıklı makalede şunlar okunabilir: "Niçin Avrupa, Bâb-ı Âli yerine hükümet sistemine dönmeye Padişah'ı zorlamıyor?". Avrupa, "önceden de bir çok durumlarda yaptığı gibi,

---

56 - *Meşveret*, 1 Ocak 1900.

İttihad ve Terakki Komitesi Bürosu*.
Rıza Bey, Nazım Efendi, Son Altes Mehmed Ali Paşa, Sezai Bey, Saib Bey

Padişah'a *isteklerini hep birlikte zorla kabul ettirerek* barışı koruyabilir"[57].

Diğer taraftan, *Meşveret*, kendilerini Büyük Devletler'in *müdahalesine davetiye çıkarmakla* suçlayan bir itirazcıya karşı kendisini savunmuş ve onu şöyle yanıtlamıştı:

"Osmanlı İmparatorluğu; Fransa ile aynı konumda olmaktan maalesef iyice uzaklaştığı andan itibaren; *Padişah'ın reformların uygulanması için yabancı müdahaleye izin veren sözleşmeyi imzalamasından itibaren ve nihayet bu müdahalelerin yapılıp, her zaman Padişah tarafından kabul edildiği andan itibaren; en azından Abdülhamid'e mevcut yasaları uygulamayı zorla kabul ettirmek için bu müdahalelerin yapılmamış olması esef edilecek bir ci-*

---

* - *Bu resimdeki kişiler, soldan itibaren Ahmed Rıza Bey (Eski Meclis Başkanı ve Âyan üyesi), Dr. Nazım Bey (İttihad ve Terakki Cemiyeti'in etkin üyelerinden,1926'da İzmir Suikasti davasında asıldı), Mısır Prensi Mehmed Ali Paşa (Hidiv Abbas Hilmi'nin kardeşi), Sezai Bey (Tanzimat Edebiyatının ünlü isimlerinden Samipaşazâde Sezai, Madrid Sefiri), Ahmed Saib Bey (Yazar) (Çevirenin notu).*

57 - *Meşveret,* 1 Ağustos 1896. Bu sayıda, Ahmed Rıza, şu düşüncenin yanına imzasını atmış ve bizzat şöyle demişti: "Eğer Fransa ve İngiltere; insani ve uygar nitelikleriyle, ülkede önce düzenin kurulmasına ve sonra da siyasal örgütlenmesinin geliştirilmesine içtenlikle *manevi etkinlikleriyle* yardım etmeyi isterlerse..."

nayettir demek, reformların gerçekleştirilmesi, örneğin Girit'te olduğu gibi yalnız kalmamak ama diğer uluslardan yandaş bulmak ve bunun sonucunda da ülke için bütünüyle yararlı olabilmek demek değil midir?[58].

Damad Mahmud Paşa

Yukarıda alıntıladığımız Kongre kararına karşı açıklama yapanlardan ancak, yazdıklarına saygı duymaları beklenirdi! Alıntı yapacağımız resmi görünüşlü diğer iki makaleleri de aynı anlamda onları bağlamaktadır. Zaten bu durum makalelerin başlıklarından bile anlaşılmaktadır.

Müdahaleyi isteyen ilk makale; *Fransız Milletvekillerine Açık Mektup* adını taşımaktadır[59].

---

58 - *Meşveret*, 1 Eylül 1896.
59 - *Meşveret*, 1 Kasım 1896.

Daha sonraları, "bugün bu şekilde uygulanabilecek bir müdahale hakkını" eleştiren ve iteleyen Ahmed Rıza, daha önceleri şöyle yazıyordu: "eğer bunu istiyorlarsa Büyük Devletler; *erdemli ve dürüst bir müdahale ile,* Doğu sorununun ana nedenlerinden biri olan, bugünkü hükümet sisteminin değişmesine; uzun zaman önce katkıda bulunabilirlerdi. Bu barışsever müdahale, yapılan bir hizmet ve yardım olurdu, vs. ..."[60].

Aradan dört yıl geçiyor; *Meşveret*, yine eleştirilere yanıt veriyor:

"Biz, yabancı müdahalesine karşıyız; ve bu karşıtlığımız, bütün devletlerce kabul edilen bir hakkın gereğidir. Bizim kendi kendimize sorunlarımızı halledebileceğimize inanıyoruz. Büyük Devletler'in müdahalesi, her zaman yanlı olmuş ve yerli halkın sorunlarına hiçbir zaman en ufak bir çözüm getirmeksizin bankerlere ve kozmopolit misyonerlere yaramıştır. *Biz yabancıların manevi desteğini istiyoruz,* ve bu yardım da Hıristiyanlık adına veya tecrid olmuş bir parti adına değil; en geniş ve en yüksek anlamıyla uygarlık ve insaniyet adına yapılmalıdır"[61].

Kongre'den bir önceki gün, *Meşveret* aynı dili kullanmıştı[62]. Avrupa kontrolünü istedi diye İsmail Kemal'i eleştiriyordu; halbuki, kısa bir süre önce, İsmail Kemal'in istediği yalnızca "genel anlamdaki reformlar lehine yardım" için, *Meşveret* "Osmanlı ulusunun yararlarına uygun ve akıllıca" tanımlamasını yapıyordu[63].

Kongre'nin çoğunluğu da asla bundan başka bir şey söylemiyordu. Yeni bir grup ve yeni bir yayın organı kurulmasıyla sonuçlanacak bir ayrılığın bahanesini başka yerlerde aramak gerekirdi[64]; ancak bu konu bizi ilgilendirmez.

Bu bölümün bir parça uzun olan öyküsü, çalışmamızın kapsamı dışında bir konu imiş gibi düşünülmemelidir. Bu öykü, özgür Türkiye'nin tarihi için

---

60 - *Meşveret,* 15 Mayıs 1897.

61 - *Meşveret,* 15 Şubat 1901.

62 - *Meşveret,* 1 Aralık 1901.

63 - *Meşveret,* "Osmanlı doğası" diye bir terim kullanıyor, bunun "ulus" deyimi için bir kılıf olduğunu sanıyoruz.

64 - Eski "İttihad ve Terakki Komitesi" adını kullanan bu ayrılıkçı grubun gazetesi *Şuray-ı Ümmet* olup üyeleri şunlardı: Son Altes Mehmed Ali Fazıl Paşa, Ahmed Rıza, Nazım Efendi, Sezai Bey, Saib Bey. Sonuncu kişi, yakın zamanlarda istifa etti ve *Sancak* gazetesinin yazıişleri müdürü oldu.

önemli bir dönüm noktasını işaret etmesinden ayrı olarak; Prens Sabahaddin'e, yurtsever Türkler'in çoğunluğu tarafından hareketin lideri gibi bakılması olgusunu belirginleştiriyor[65]; bu ise Osmanlı ulusunun yararları için hayırlı bir yola girildiğini gösteriyor.

Küçük hesaplar sonucunda çıkan çapsız münakaşalar; Kongre'de güzel ve net bir şekilde oluşan havayı karıştıracak ve Kongre'yi işe yaramaz bir anlamsızlıkmış gibi gösterebilecek Bizans oyunları sonundaki ayrılıklar; sürgün arkadaşı olan bazı Jöntürklerin zihninde onun için bazı tereddütlere neden oldu. Kendi ülkesindeki büyük kütlelerin anlama yeteneği ise, bu Jöntürklerden daha az eğitimli ve daha düşük olduklarından, bu yanlış anlamaların daha da fazla olması büyük olasılıktı. Kendisi de açıkça anladı ki; yurtseverlerin onun için besledikleri umutlara gerçekten layık olabilmesi amacıyla; insanları ve olayları iyice anlayıp değerlendirmesi için gerekli olan olgunluğa henüz erişememiştir [66].

Bu düşüncelerle o geri çekildi; ama küskün Achille gibi çadırının tentesi altına değil*, yoğun bir çalışmanın yalnızlığına sığındı. Bu çalışmalar; deha sahibi veya yalnızca yetenek sahibi olan kişilerin hayatında, onlar için savaş saatinin çaldığı eylem anından önce; her zaman rastlanan bereketli dü-

---

65 - Burada yalnızca Prens Sabahaddin'den söz ediyoruz; Prens Lütfullah'ı göz ardı ediyoruz. Bunun başta gelen nedeni onun ailenin büyüğü olmasıdır; o, tek lider olmak zorundadır; iki kişilik bir komuta, bir süre sonra birliğe çok zarar verebilir. Bundan ayrı olarak, Fransa'da yalnızca o kalmıştır. Prens Lütfullah, bir görevle yola çıktı ama Jöntürklerin etrafında her zaman rastlanan casuslardan birinin ihanetine kurban gitti. Makyajlı ve kıyafet değiştirerek gittiği İstanbul'a varışında, rıhtımda kendini bekleyen Saray'ın polisleri tarafından karşılandı. Boşu boşuna yarım gün onlarla mücadele etmeye çalıştı, sonunda yenildi ve kim olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı. O günden beri, annesi Seniha Sultan'ın yanında bulunuyor ve büyük oğlunun yokluğunda onu teselli ediyor.- Bakınız: 5 Ağustos 1905 tarihli *Siècle* gazetesine Fazlı Bey'in yazdığı mektup.

66 - Damad Mahmud Paşa'nın mezarı başında söylediği nutuğun sonunda, Ahmed Rıza Bey, Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ı "yurtseverlerin umutları" olarak selamladı. Daha yakın zamanlarda da, Türkiye olayları üzerindeki bilgilerini kimsenin yadsıyamayacağı *Moniteur ottoman'* ın eski yazıişleri müdürü Camille Audigier de aynı düşünceleri paylaştı (*Gil Blas,* 28 Eylül 1906).

* - *Truva Savaşları'nda Yunan güçlerinin en önemli komutanlarından olan Achilles, arkadaşlarına kızarak çadırına çekilmiş ve savaşa katılmamaya karar vermişti. Sonra Odysseus'un ikna etmesiyle yine savaşmaya karar verdi (Çevirenin notu).*

şüncelerin ve yiğitçe kararların doğduğu kuluçka dönemleridir. Prens Sabahaddin'in hemen hemen kesin bir sükûnet içinde geçirdiği üç yıl süresince çalışmalarının ve düşüncelerinin amacının ne olduğu, bu süre bitiminde kaleminden çıkan eserlerin içeriğine bakılarak tahmin edilebilir.

Anne ve babasının hocalığını yaptığı, aile ocağında aldığı kuvvetli eğitim; büyük ölçüde teorik bir eğitimdi. Bu eğitimi tamamlamak için onun, olayların içyüzünü anlaması ve deneyim kazanması gerekliydi. Bazen, seyahat etmek, boşlukları doldurabilir ve bazı yarı karanlıkları aydınlatabilir; ama gezilerdeki eğlenceler ve dalgınlıklar genellikle hiç de az olmadığından, gezinin beyinde bıraktığı izler fazla derin ve berrak değildir, onun için de kalıcı olamazlar. Olaylardan en iyi ders çıkarılacak mekân sürgün mekânıdır; özellikle bu sürgünlük, haklı bir dava için, yüksek bir amaç güdülerek, içtenlikli bir yüreğin ve kesin bir arzunun sonucu gönüllü bir sürgünlük şeklinde ortaya çıkmışsa.

Fransız kurumlarıyla ilişki kurunca -çünkü o Fransa'da oturuyordu- Prens Sabahaddin; Türkiye'nin politik reformlar kadar hatta ondan daha fazla toplumsal reformlara gereksinimi olduğunu anladı. Bu yaptığı gözlemi, kuvvetli kanıtlar bularak desteklemek istedi. Etnografya ve sosyolojide bu kanıtları aradı. Bu ikiz ilim dalı, biri olmadan diğeri yürüyemeyecek kadar birbirine bağlı iki yeni bilimdi. Birinin olmaması öbürünün zayıflığına neden olacak bir aksaklığın göstergesini oluştururdu.

Damad Mahmud Paşa'nın büyük oğlu neredeyse her gün Elisée Reclus ve Le Play* ile bir araya geliyordu. Bu sürekli ilişkide olduğu kişilerin düşüncelerinin, zihninde ve yaşantısında her zaman bir yansıması oluyordu. Alıntılama yaptığı düşüncelerde, örnek aldığı akıl yürütmelerinde ve verdiği kararlarda bunların etkisi görülüyordu. Bu iki yazardan "işin özünü" öğrendikten sonra, kendi felsefi anlayışı içinde, aydınca bir özümseme ve enine boyuna düşünme ile, kesin olarak kişisel olan fikrini oluşturdu.

Bazıları onu belki, sentez tekniğini çok kullandığı ve çok geniş anlamda soyutlamalar yaptığı için eleştireceklerdir. Ancak unutmamak gerekir ki; şim-

---

* - *Elisée Reclus (1830-1905), Fransız coğrafyacısı, Géographie Universelle'in yazarıdır. Frédéric Le Play (1806-1882). Bireyci bir sosyoloji anlayışı olan, Fransız Sosyoji bilgini ve iktisatçısı. Gelenekçi ve tutucu idi. Ailenin, dinin ve mülkiyetin kuvvetli şekilde örgütlenmesinden yana idi (Çevirenin notu).*

diye kadar Prens Sabahaddin büyük kütlelere hitap etmemiştir, bugünkü durumda da hitap edemeyecektir, bu güç bir olasılıktır, belki de hiç öyle değildir, bekleyip göreceğiz. Ama gerçek olan husus, onun yalnızca ülkesinin seçkin aydın kesimini hedef aldığıdır. Bu kesim daha bilgili ve dolayısıyla onu anlamaya daha yatkın olacağından; bu düşünceleri, daha anlaşılır bir dille ve konuşma diline daha uygun olarak anlatıp çevirebileceklerdir. Sonuçta kamuoyuna sürekli olarak anlatılmalarıyla, bu genel fikirler; bugünkü istekler ve yerel arzularla daha iyi uyum haline gelebilecektir.

Bu uzaktan kumandalı eylem bu halde bırakılmamıştır. Bu eylemi buradan yöneten Prens, amacını gerçekleştirmek için *İdari ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi* adını verdiği bir cemiyet kurmuştur.

Klişe *Veselia*

Abdülhamid tarafından davet edilen Damad Mahmud Paşa

Abdülhamid'in ona vaad ettikleri Abdülhamid'in ona hazırladıkları

Bir program makalesinde Prens, Jöntürklerin dürüstlüğünü ve özverisini övdükten sonra, onların taktiklerini ve siyasal yazılarını uzun uzun eleştirmektedir. Onun fikirleri şöyle özetlenebilir: Türk liberal muhalefeti, bugüne

kadar, yayınlar yoluyla II. Abdülhamid hükümetleriyle şiddetli bir savaş yapmakla yetinmiştir. Bu konudaki eleştirilerinde haklıdır ve bu eleştiriler doğrudur. Fakat bu eleştirilere ne kadar layık olurlarsa olsunlar bu hükümetler, ülkenin acısını çektiği kötülüklerin ne yaratıcısı ne de ana nedenidirler. Avrupa'da genellikle Türklerin, hükümdarlarıyla dayanışma içinde olduklarına inanılıyor; bu tam bir yanılgıdır. Ama Yıldız Sarayı'nın bizim felaketlerimizin tek nedeni olduğu kanısı da ondan daha küçük bir yanılgı değildir. Eğer gerçekte Saray; ülkeyi, halkı veya daha doğru bir ifade ile halkın çoğunluğunu mahveden eylemlerin yaratıcısı ise onu dizginlemek kolaydır. Yalnız, bu toplumsal zafiyetin ayrıntılı bir araştırılması, bize despotluğun ve mutlak istibdadın gerçek nedenlerini ve ona neyin sebep olduğunu gösterecektir.

Bizim toplumsal zafiyetimizin kökeninde, hiç şüphe yok ki ulusal eğitim sistemimizdeki yanlışlıklar ve onun tipik özelliği olan kişisel girişimciliğin olmaması bulunmaktadır. Türklerde, özellikle alt sınıf tarım, sanayi ve ticaretle uğraşır; fakat ne bilgiye ne sermayeye sahip olmadığı gibi hiçbir zaman da içinde bulunduğu toplumsal ortamdan dışarı çıkamaz ve üst sınıflara geçemez. Aynı şekilde, tarım ilkel bir şekilde yapılır; sanayi küçük ev ekonomisi sınırları içinde kapanıp kalmıştır ve ticaret her zaman durgundur. Orta sınıflara gelince, bu sınıfa mensup olan kişilerin büyük çoğunluğu kamuyla ilgili mesleklere yönelirler ve memur yahut subay olurlar. Resmi yüksek sınıflarda ise, ne bahasına olursa olsun, mutlak gücün ayrıcalıklarını korumak düşüncesi egemendir, onurlu ve çalışkan bütün memurlar cezalandırılır. Bunun sonucunda da girişimci zekâlar gerçekten de elenirler ve meydan yeteneksiz ve en alt seviyeden aşağılık insanlara kalır. Bu koşullarda, yönetimin bütün kollarında genel bir anarşinin egemen olması ve bunun öldürücü etkisinin özel girişim alanında da görülmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

Bu tehlikeyi önlemek için, Batı uygarlığını kabul etmiş olan aydın Türk gençliği, bireyci halkların örneğini göz önüne alarak bütün gücüyle, bağımsız ve üretken mesleklere yönelmek zorundadır. Fakat yönetimsel merkeziyetçiliğin sınırsız gücü, birey özgürlüğüne sürekli bir engel oluşturmaktadır. Hepimiz, hiçbir ayırım yapmaksızın, mutlak istibdadın yerine, geniş surette merkeziyetçilikten arındırılmış bir anayasal monarşiyi getirmek için; kuvvetlerimizi birleştirmek zorundayız. Bu merkeziyetçilikten uzaklaşmış rejim, İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan bütün unsurlarına, yerel yönetimlere katılma hakkını aynı şekilde sağlayacak ve aynı zamanda Hıristi-

yanların yasal isteklerini de gerçekleştirmiş olacaktır; yine aynı şekilde Müslümanlara, onları köleleştiren ve üreticilikten uzaklaştıran memuriyetlerin yolunu kapayarak, çok büyük bir iyilik yapacaktır.

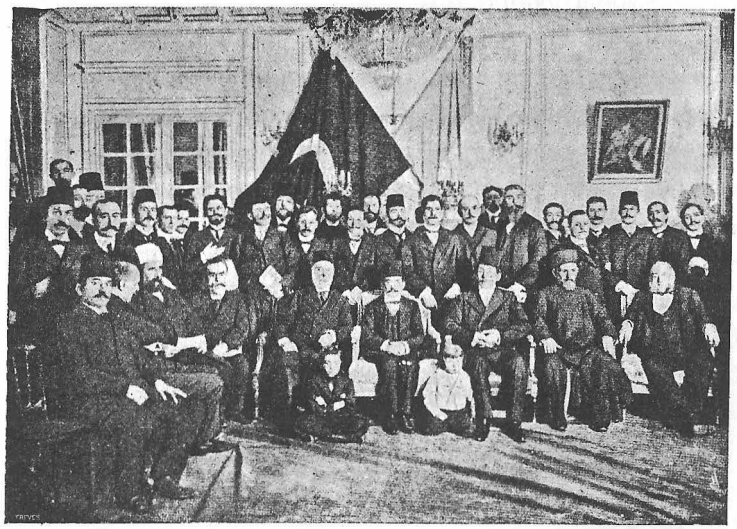

Klişe *Illustrazione italiana*
Osmanlı Liberalleri Kongresi[67]

Prens, *Ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi*[*] yandaşlarını artırmak ve onları bir araya getirmek için bir dernek kuruyoruz; bu dernek, bütün Osmanlıların genel yararına olduğu gibi özellikle de Türklerin yararına olacaktır diyordu.

---

67 - Yayınladığımız fotoğrafta soldan ve en alt sıradan başlamak üzere kongre üyelerinin isimleri şöyledir: Kaymakam İsmail Hakkı Bey, Musurus Bey, Hoca Kadri Efendi, Sathas Efendi, İsmail Kemal Bey, Prens Sabahaddin, Prens Lütfullah, Şeyh Şevki Efendi, Lefèvre-Pontalis, Celal Bey, Abdurrahman Bedirhani, Hüseyin Siret Bey, Kâzım Bey, Nazım Efendi, Derviş Hima, Yaşar Bey, Hamdi Bey, Mahir Efendi, Zeki Bey, Babanzâde Hikmet Bey, Halil Ganem Efendi, Albert de Fua, Ahmed Rıza, Albert Efendi, Nuri Bey, Tosun Bey, Ali Fehmi Bey, Yusuf Bey, Lütfi Bey, Ferid Bey, Kemal Midhat Bey, Nemra Bey, Salih Bey, Nüzhet Bey, Çerkez Kemal Bey.

* - *Prens Sabahadddin'in kurduğu ve "merkeziyetçilik karşıtı ve bireysel girişimcilik" adını verdiği cemiyetin ismini, bu çevirimizde, Türk Devrim Tarihi'nde tanındığı şekliyle "ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi" olarak vereceğiz (Çevirenin notu).*

Bu program; dört özel noktayı kapsayan bir eylem planı ile sonuçlanıyordu:

1º Türk halkı arasında; bireysel girişimciliği canlandırmak ve yönetimsel merkeziyetçilikten uzaklaşmayı sağlamak üzere; toplumsal araştırmalar yapılmasını teşvik etmek.

2º Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli halklar arasında bir anlaşmaya ulaşmanın yöntemini araştırmak.

3º Çağdaş uygarlık aşamasında olan ülkelerde, Osmanlıların haklarını savunmak ve Osmanlıların lehinde bir kamuoyu oluşturmak için çalışmak.

4º Baskıcı bir iktidarın yasaları çiğnemesini önlemek ve bu programın gerçekleşmesi için çalışmak üzere; ülkenin içinde dernekler ve komiteler kurmak.

Bütün bu dernek ve komiteleri birbiriyle ilişkilendirecek bir bağ gerekli olduğundan Prens, 1906'da, Türkiye'de ve yurt dışında *cemiyetin* yandaşlarının bir nevi iletişim organı olacak bir gazeteyi, *Terakki*'yi kurdu[68].

Programın birinci ve dördüncü maddeleriyle ilgili olarak kurulan komite ve alt komitelerin iç çalışmalarını anlatmak bana düşmez. Zaten bunun için gerekli özel belgeler de bende yoktur. Olsaydı da onları açıklamazdım[69]. Benim söylemek istediğim; Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerinde ve hatta Küçük Asya'nın merkezinde, etkili grupların var olduklarıdır. Bunlar Abdülhamid hesabına çalışan utanmaz araştırıcıların henüz çözemedikleri, ho-

---

68 -Bu gazete Türkçe yayınlanıyordu. *Terakki*'nin ve cemiyetin genel sekreteri, İstanbul Askeri Okulu'nun eski öğrencisi Ahmed Fazlı, Taşkışla'daki ünlü divan-ı harp tarafından ölüme mahkûm edilmiş ve sonra Trablusgarp'a sürülmüştü. "Reformların Türk tarafı" ve liberal Türklerin istekleri diyebileceğimiz konu üzerinde çok iyi düşünülerek yazılmış ve 5 Ağustos 1905'te *Siècle*'de çıkmış bir mektubu, ilgiyle okunacak niteliktedir.

69 -New-York'taki *World* gazetesi (2 Aralık 1906) ile Dresden'de çıkan *Dresdner Anzeiger* gazetesinin (6 Aralık 1906) muhabirleri, gazetelerine istanbul'da ve taşra illerinde devrimci gösterilerin hızla yayıldığını bildiren telgraflar çektiler. Bunlardan biri "Liberal Osmanlılar Komitesi'nin, 1876 Anayasası'nın gözden geçirilmiş bir halinin yürürlüğe girmesi için talepte bulunduğunu ve bütün Osmanlıları bu amaç için birleşmeye çağırdığını" yazdı. *Temps* gazetesi de bu haberi doğruladı ve "polisin bu yoldaki yayınların Türklerin arasına ve özellikle ülkenin içlerine girmesini önlemek için çok etkin olarak çaba harcadığını" ilave etti.

şa gitmeyen pek çok protesto eylemini oluşturacak kadar etkindirler[70]. Benim bütün söylemek istediğim; iktidarın baskılarına karşı şimdiye kadar pasif kalan Müslümanların bu işitilmemiş direniş hareketinde *Ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi cemiyeti*'nin etkinliğinin payı olduğudur[71].

Bunun dışında, Prens'in gönlünde olan bellibaşlı ilkelerden biri, çeşitli halklar arasında bir anlaşmaya varabilmektir (programın ikinci maddesi). Eğer Muhammed'in şu "düşünce ayrılıkları, benim ümmetimin selametidir" sözü; bu fikir ayrılıkları ülkenin birliğini bozacak şekilde değilse; baskıya karşı savaşta kesin olarak gereklidir.

---

70 - Buraya, Prens Sabahaddin'in Sir Edward Grey'e (*Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı. Çevirenin notu)* yazdığı mektuptaki şu bölümü almak gerekli değil mi? (*Times,* 13 Ağustos 1906):

"Ne muhaliflerimizin iftiraları ne bizim yaptığımız hatalar, özgürlükçü hareketin toplum katlarında kabul görmesini engellemedi. Türkler, hükümetlerinin yalnız kendilerine karşı değil, Hıristiyan veya diğer yurttaşlarına karşı kullandığı yöntemlere de gittikçe karşı koyar hale geldiler. Birkaç zaman önce, bu hoşnutsuzluklarını bazı büyük kentlerde ve özellikle İstanbul'da gösterdiler. İmparatorluğun uzak bir ilinde cereyan eden, Avrupa'nın çok az dikkatini çeken veya diğer gürültülü olaylar karşısında pek duyulmayan bir olay, bu ilerleyişin bir kanıtıdır. Bu kez, girişim doğrudan doğruya bizzat Türk köylüsünden gelmiştir. Birçok meslektaşı gibi vicdandan yoksun bir despot olan Kastamonu Valisi'nin hemen görevden alınması için, birçok yörenin sakinleri birleştiler ve eğer istekleri yerine getirilmezse vergilerini vermeme kararını Padişah'a ilettiler. Hükümdar onları haklı bulup hatta tebrik etmekte acele etti ve valiyi azletti. Bu yörede, Rumlar ve Ermeniler kendiliklerinden Türklere katıldılar. Benzer bir durumda, buna benzer bir sonuç alabilmek için; Büyük Devletler, filolarını harekete geçirmek ve deniz ve kara harekâtı yapmak zorunda kalırlardı!

Barışçıl bir eylem olmasına karşın, bu davranış ilgiyle izlenmeye layıktır; önemi tek bir hareket olmamasından ve benzer olayların artmasından ileri geliyor; bu söylediğimizi kanıtlayan bir husus, İmparatorluğun diğer bir ili olan Erzurum'dan gelen haberlerdir.

İşte, bu özgürlük yürüyüşü, kent merkezlerini kazandıktan sonra tarımla uğraşan ortamları da fethe gitmektedir. Bu olay; aydın ve köylü olan iki unsurun birleşmesi; yeni, özgür, barışçı ve ilerici bir Türkiye'nin doğumu demektir".

71 - Bakınız: Bir "Osmanlı Ermenisi Grubu" tarafından yönetilen ve Ermenistan'da yayınlanan, ne yeri ne tarihi belli, taşbaskısı gezici gazete *Sabah-ül-hayr* (Günaydın, iyi sabahlar). Bu gazetenin başlığı altında şu sözler yazılıdır: "Biz haklıyız, yalanları ortaya çıkaracağız. Komiteye girip de, onun sırlarına ihanet edenler, kendilerini sakınsın, hayatları tehlikededir".

Bu gazete ilk sayısından itibaren, Prens Sabahaddin'in eylemlerini destekler bir tavır takınmıştır.

Bu düşünce zaten, Damad Mahmud Paşa'nın da üzerinde durduğu en önemli konulardan biriydi. Bu konudaki düşüncelerini, Ermenilere bir *Açık mektup* ile yazmıştı: "Onlar için, yapabilecekleri tek doğal davranış olan ve çok basit ifadesiyle Türklerle uyum içinde birlikte hareket etmekten ibaret yönteme dönmek, çok hayırlı olacaktır. Çünkü Türkler de aynı tehlikelerle karşı karşıyadırlar ve Abdülhamid'in uygulamalarının kurbanıdırlar".

Prens Sabahaddin, eylem sırası kendine gelince, bütün dikkatini bu noktaya çevirdi. Konu, Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde gündeme gelmişti; 21 Temmuz 1905'te Abdülhamid'e karşı bir suikast yapıldığında, bu olayla Ermeniler arasında ilişki anlaşılınca, sorun yine güncelleşti. Prens'in Ermeniler'e hitaben yazdığı şu mektubun[72] tamamını yayınlamaktan kendimizi alamıyoruz:

"Osmanlı Ermenilerine,

Doğu'dan gelen haberlerden, Ermeni devrimci kışkırtmalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde yeniden başladığını öğreniyoruz. İzmir'de, Pire'de ve hatta İstanbul'da, önemli miktarlarda patlayıcı bombalar bulunmuştur.

Bu devrimci davranışların bilinen amacı, Avrupa'yı Ermeniler yararına harekete geçirebilmektir. Ermeniler kadar Türkler'i de ilgilendiren bu müdahele sorunu hakkında; görevlerinin ve gücünün bilincinde olarak ayaklanan bütün bir Türk kuşağının düşüncesini; uygar dünyaya olduğu kadar vatandaşlarımıza da anlatmanın yararlı olduğunu düşünüyoruz.

Ermeniler, Türkiye'de uygarlık davasını savunduklarını iddia ediyorlar. Biz o inançtayız ki; eğer gerçekten Ermenilerin bir kısmı çabaları ve çalışmalarıyla bu ilerleme hamlesine katkıda bulunuyorlarsa da; ihtilalci Ermenilerin kullandıkları yöntemler, bu iddiaların doğrulanmasını zorlaştırmaktadır.

Savunmasız insanlara bombalarla hücum ederek, çok küçük bir karıştırıcı azınlık; Ermenilerin büyük bir çoğunluğunun hayatını olayın başında ve bile bile tehlikeye atmaktadır. Çünkü, vahşice hücuma uğramış ve kışkırtılmış Ermeni olmayan daha büyük bir çoğunluk otomatik olarak şiddetle misilleme yapmaya zorlanmaktadır.

Sorunlu olacak bir müdaheleye sevkedebilmek amacıyla yapılan bu

---

72 - Eylül 1905.

suikastlerin mazereti, Ermenilerin geleceğinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktır, fakat heyhat! Onların durumları daha da kötüleşiyor.

Bu şiddet yöntemleriyle, Ermeni devrimci siyaseti, garip bir çelişkiyle, Hamid hükümetlerinin uygulamalarına benzerlik gösterirken; İmparatorluğun Türk unsuru ile bir uzlaşmadan da o kadar uzaklaşıyorlar.

Türkler ve Ermeniler yanyana ve sürekli olarak birlikte yaşamaya mecburdurlar; öyleyse bu iki halkın iyi ilişkiler içinde olması ikisinin de yararınadır. Aralarında sağlam bir şekilde oluşmuş bir barış olmaksızın, birinin yahut diğerinin ayaklanabileceğini umut etmek mantıklı değildir ve bu iç barış; yabancıların aldatıcı ve geçici bir siyasi veya askeri müdahelesi ile zorla kabul ettirilemez.

Bu barış, içtenlikli ve karşılıklı olarak dürüstçe yapılan toplumsal ilişkilerin sonucu olmalıdır. Türklerle, özellikle Küçük Asya'da kişisel olarak ilişki kuran ve onları inceleyen bütün Avrupalı gezginler; bazı göçebe Kürtler ve diğer bozguncular dışında; onların nasıl namuslu ve hoşgörülü oldukları hususunda aynı düşüncededirler.

Türkiye'nin geleceğinden umudunu kesenler, onu hükümetinin eylemleri ile değerlendiriyorlar. Ancak bu değerlendirme; o kadar barışsever ve o kadar toplumsal değerlere bağlı olan Türk halkını; İmparatorluğun diğer halklarına göre onu daha çok ezen bir yönetimle karıştırmak gibi çok açık bir haksızlık yapmak demektir.

Uygarlaştırma görevinde içler acısı bir başarızlık gösteren resmi Türkiye'nin arkasında; İmparatorluğun bütününün çağdaşlaştırılmasını gerçekleştirmek için pek çok şansı olan bir toplumsal Türkiye vardır.

Bu yeni Türkiye, halk eğitiminin ülkede gelişmeye başladığı, aşağı yukarı yarım yüzyıl öncesinden bu yana vardır. İktidardakilerin bütün kötü niyetleri ve yeteneksizliklerinin yarattığı engellere karşın, düşüncenin ilerlemesi sürmekte, bu arada bu amaçla kurbanlar da verilmektedir. Gitgide aydınlanan bu gençliğin yirmi binden fazla temsilcisi, bugün İmparatorluğun sayısız zindanlarında can çekişmektedir. Kentlere eğitim görmek için gelen zavallı köylülerin çocukları; ailelerinden uzak, adaletin korumasından uzak yerlere sürülmüşlerdir; ama siyasi suçlu ve sürgünler, bulundukları her yerde bir aydın olarak etkinlik ocaklarını tüttürmektedirler. Çağdaş ve özgür bir Türkiye'yi, bu gençlik sabırla ama kendine güvenerek kuracaktır. Bu Türkiye'de kaçınılmaz olarak iktidarlar; zamana ve ülkenin isteklerine daha uygun hale

getirilmiş görevlerinin bilincinde olacaklar; bütün Osmanlı halklarının talihsizliklerini yenmeye çaba harcayacaklar; bütün bu unsurların ve özellikle ulusal bir utanç konusu olan Ermenilerin acılarını dindireceklerdir. Ancak, kamunun selametinin kişinin gelişmesine ve onun kişilik haklarına saygı gösterilmesine bağlı olduğuna; yönetimsel olarak merkeziyetçilikten geniş şekilde kurtulmuş bir idarenin kişisel girişimciliği geliştireceğine de inanmak gerekmektedir. Bu uygulama ise, herkesin iyi niyeti ile güvencesi olduğu genel bir uzlaşmaya şidetle bağlıdır.

Son Altes Prens Sabahaddin

Ermenileri yurtlarından atmak düşüncesi ile itham edilen Türkler, bunu geçmişte yapmadılar da; kendi dindaşlarının da kütleler halinde yok oldukları bu baskı günlerinde mi yapacaklar? Bunu; bugün neden düşünsünler? Onlar Ermenilerin dillerine, dinlerine, geleneklerine saygı göstermiyorlar mı? Bütün halklara ve bütün kiliselere gösterdikleri gibi, Ermeni kilisesine de en geniş medeni özerkliği vermediler mi?

Türklerin bulunduğu ortamlarda *bombalı olaylarla propaganda* yapmak yerine, *fikirlerle propaganda* yaparak Ermeni vatandaşlarımız, kendi yarar-

larına çok daha uygun bir şekilde davranabilirler. O zaman, onları dinleyecek çok dikkatli kulaklar ve aynı acıları çektiklerinden en az onlar kadar duyarlı kalpler bulacaklar ve yakın ve kesin bir özgürlüğün umutlarını birlikte yeşerteceklerdir".

Bu mektubun "uzlaştırıcı tonu nedeniyle, Ermeniler arasında en olumlu etkilere neden olduğu"nu anlamak herhalde hiç de zor değildir[73].

Onu yanıtlayan Ermenilerin büyük çoğunluğu da, onun düşüncelerini hemen hemen bütünüyle kabul ettiler. Onların arasından hatırı sayılır kişilerden oluşan bir grup, Prens'e bir mektup gönderdi; işte o mektubun vardığı sonuçlar[74]:

"Yaşadığımız ülkemizde liberal Türk ve Ermenilerin müşterek bir eylemini, Avrupa ne kadar heyecanla karşılayacaktır! Rusya'da, yönetici toplumla, yönetilen toplumların mutlu birlikteliği, istibdat rejimini; çağdaş bilincin istekleri önünde eğilmeye mecbur etmeyi başarmıştır. Neden aynı şey Türkiye'de de olmasın?

Beyefendi, Ermeni iddiaları; Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden şekillenmesi olgusuna karşı koyan unsurları hiçbir zaman içermemektedir. Aksine, ilerici bir yönetimin normal işlevini güvence altına alan koşulların tamamlayıcısıdır. Mektubunuzda söz konusu ettiğiniz bu geniş idari merkeziyetçilikten kaçmanın sınırları içinde kalarak ve bu ilkenin Anayasa'da da kabul edilmesiyle; Ermeni iddiaları, İmparatorluğun birliği ve bölünmezliği ilkeleri tamamen onaylanarak, gerçekten özgür bir program çerçevesine mükemmel surette uyarlanabilirler ve bütün Osmanlı vatandaşlarının, biri uygar bir ülkenin vatandaşı olmak, ikincisi farklı bir halkın temsilcisi olmak şeklinde çifte vatandaş nitelikleriyle sahip olacakları medeni hakları ile uyum içinde olurlar.

Bu pogramı, açık görüşlü Türklerin çoğu, yararlı olarak değerlendirecek ve dürüstlükle kabul edeceklerdir. Böylece Ermeni iddialarının doğasında bir anlaşmayı engellemenin olmadığı; geçimsizliği bu iddiaların özellikle yaratmadığı; aksine onun amacının birliğin sağlamlaşmasına neden olduğu anlaşılacaktır".

---

73 - *La Presse associée,* 10 Ekim 1905.

74 - Bu mektubun özeti veya ona yakın bir şekli 3 Ekim 1905 tarihli *Courrier Européen* ' de bulunmaktadır. Sekiz gün sonra (10 Ekim), *Courrier Européen,* Prens ile mülakat şeklinde, tam doğru olmayan bir kaç sözcük de yayınladı, aynı ayın 17'sinde bu sözlerin kısa bir düzeltmesi yapıldı.

Courrier Européen, yukarıda alıntıladığımız mektubun; Prens Sabahaddin'in özgürlükçü düşünceleri ve soyu itibariyle, böyle bir hareketin başına geçmek için, herkes tarafından kabul edildiğini belirterek bittiğini ilave ediyor.

Sabahaddin, eğer anlaşma ve uzlaşma alanında iyi bir zemin bulunursa, bu konuşmaları sürdürmenin görevi olduğuna inanıyordu. *Türk ve Ermeni liberalleri* başlıklı makalesinde[75], tam kıvamında, doğru ve duyarlı bir akıl yürütmesi yaparak; ortaya atılan itirazlara net açıklamalar getirdi. Bu makalede şöyle bir yargılama yapılıyordu:

"Osmanlı Ermenilerine geçen Eylül ayında yaptığım çağrıya karşı, bana gelen bir seri mektup gösteriyor ki; bir "küçük azınlığın" üzüntüyle karşıladığım bazı gösterileri konusunda, Ermeni vatandaşlarımızın en yetkili olanlarıyla en azından düşüncelerimiz birbirine benzemektedir.

Her şeye karşın biz, bazı tehlikelerin ve de bazı umutların olasılığı üzerinde fikir birliği içindeyiz. Müştereken, bütün Osmanlılar için, İmparatorluğu oluşturan halkların herbirinin gereksinimleri ve istekleriyle uyum içinde olacak bir rejimi istiyoruz.

Aldığım mektuplar arasında, bana bir grup Ermeni tarafından İstanbul'dan gönderilmiş bir mektup, özellikle yanıtlanmaya ve teşekküre layıktır. Bu mektup bana, ayrıca olası yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için bazı noktaları dürüstçe açıklamanın zorunlu olduğunu da gösterdi.

Ermenilerin bana yazdığı mektupta, kanıtını verdiğim "geniş görüşlü ve hoşgörülü düşünce" övüldükten sonra benim "gönüllü sürgünlük mesleğim" üzerinde durularak; "Osmanlı İmparatorluğu liberallerinin konferansında görüşmeleri yönetirken gösterdiğim yansızlığa duyulan şükran duyguları" belirtiliyor. Bu benim görevimdi.

Bu sevgi ifadelerini, uzun sürgünlük yıllarımın en büyük ödüllerinden biri olarak düşündüğümü ve onlardan çok duygulandığımı belirtmek isterim.

Yalnız şunu ilave edeyim ki, biz yalnızca hoşgörülü olmakla yetinmiyoruz; bütün vatandaşlarımızın yasal haklarına saygı göstermekten de şeref duyuyoruz.

Saygıdeğer mektup arkadaşlarım diyorlar ki:

Biz biliyoruz ki; Ermenilerin aslında demokratik olan düşüncelerinin aksine; halkın yüksek tabakalarını yavaş yavaş etkilemek için, avamın içinde

---

75 - *Courrier Européen*, 1 Aralık 1905.

doğan ve gelişen her harekete karşı; Türk halkında, dinsel nedenlerle, mevcut iktidara karşı anlamsız bir saygı canlanıyor ve çoğu zaman yukarıdan verilen emirlere göre hareket ediyorlar.

Bu iddialara karşın şunları söyleyebilirim. "Türklerin, dini tartışmalara en az önem veren insanlar oldukları" doğruluğu kanıtlanmış bir gerçek değil midir? Halifeliğin I. Selim tarafından İstanbul'a getirilmesinden beri, Arap halifelerinin aksine, hiçbir Türk halifenin bu dini gücünden yararlanmayı düşünmediği bir gerçek değil midir? Bugünkü hükümdarın, iğrenç despotluğunu pekiştirmek için bu dini gücünden yararlanmak girişiminde olan ilk kişi olduğu doğru değil midir?

Ahmed Fazlı Bey

"Mevcut iktidara anlamsız saygı" anlamına gelebileceğini itiraf ettiğim bazı görünüşlere karşın, çağdaş Türklerde böyle bir davranışa ihtimal vermiyorum.

Fakat, bize bu kez şöyle yanıt veriliyor:

Niçin toplumsal olarak var olduğunu söylediğiniz Türkiye; bütün diğer halklar kadar, Türklere de acı çektiren, ülkenin bugünkü hükümetinin cinayetlerini açıkça kınayıp; ona engel olmak veya onun etkisini azaltmak için yararlı olacak bütün çabayı göstermiyor? Eğer bunu yapsa, büyük ölçüde hayırlı sonuçlar verecek bir yakınlaşmaya neden olacak, bu da doğal olarak etkinliklerin birbirine benzemesi sonucunu doğuracaktır.

Türk halkının toplumsal gelişimi üzerinde kısa bir zaman önce yaptığım bir araştırmada; istibdata karşı isyan etmekte, Hıristiyan Osmanlılara göre onların geç tepki göstermelerinin ana nedenlerini araştırdım.

Bu nedenleri şöyle özetleyebilirim:

1º Tarihi neden.- Unutmamak gerekir ki, Türkler, Küçük Asya'ya Hıristiyanlardan çok sonra yerleşmişlerdir ve göreceli olarak onların hükümete karşı isyan hareketleri, Hıristiyanlara göre daha azdır. Türkler bu bölgeye göç etmeye başladıkları zaman; Ermeniler, Slavlar, Rumlar yüzyıllardan beri burada bulunuyorlardı ve yerleşik konumda idiler ayrıca gelişmiş hatta bazen olağanüstü parlak bir uygarlığa sahiptiler. Halbuki, göçebelikten yerleşik düzene geçiş, her ulus için, bu dönüşümün zorunlu kıldığı bütün güç işler nedeniyle her zaman zor ve ağır olur.

2º Siyasi nedenler.- Bugün Hıristiyan unsurlar, merkezi hükümete karşı isyan ettikleri zaman; Türkler tarafından her zaman saygı gösterilmiş ve gerçek bir siyasal örgütlenme oluşturan dini toplumlarının içinde yoğunlaşmış bir destek bulabilmektedirler. Aynı zamanda, Hıristiyan unsurlar, Batı dünyasının dini sempatisiyle dıştan da desteklenmekte ve yardım görmektedir.

Türkler ise ne içeriden ne dışarıdan bir destek bulamamaktadır. Önceden hazır olan hiçbir siyasal eylem merkezleri yoktur. Bu despotluktan iki kat fazla acı çekmektedirler; çünkü hem diğer halklara göre daha çok ezilmekte, hem de ezilenler tarafından bu eziyeti yapmakla suçlanmaktadırlar. Bugünkü rejime karşı Türklerin açık bir isyandaki geç kalışlarının ikinci nedeni de budur.

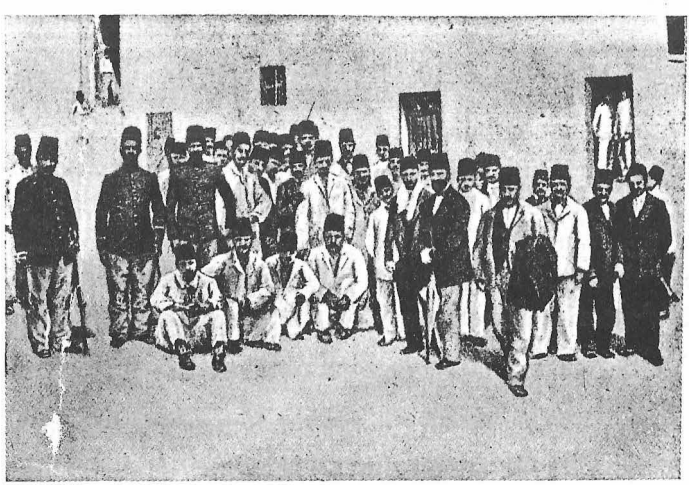

Trablusgarp'ta bir grup sürgün (1898)

3⁰ Psikolojik neden.- İmparatorluğun Müslüman olmayan halkları, isyan ettikleri zaman kendilerini; ırk olarak, gelenek ve görenek olarak ve nihayet din olarak farklı bir halkın hükümetine karşı isyan etmiş gibi görüyorlar. Bu üçüncü nedenden dolayı, despotluğa direnme konusunda asilerin halk içinde yaptıkları propaganda, Türklerinkine göre daha kolaylıkla yayılabiliyor.

4⁰ Ekonomik neden.- Türk ulusunun askeri oluşumu, onu daha sonraları, esas olarak yönetici sınıf olmaya yöneltti; hatta bana göre yalnızca memuriyeti meslek olarak seçtiler. Bu arada, büyük kentlerde özgürlük hareketi doğunca, bu harekete katılanlar özellikle memurlar veya bir memurluğa bağımlı olan kişilerdi. Ancak bu içler acısı rejimde, şerefini koruyan memurlar, yıllık maaşlarından ancak dört veya beş maaşını alabiliyor ve günlük hayatın gereksinimleri altında eziliyorlar. Onlardan bu yoksul durumlarında, kurtuluş hareketine maddi katkıda bulunmaları nasıl istenebilir? Üretici sınıfta aynı durumda. Korkunç kötü olan koşullar altında ezilen köylüler, merkezi hükümetin ihmali veya despotluğunun sonucu ortaya çıkan karmakarışık durumlardan dolayı iyice fakirleşmişler.

Her şeye karşın, Türkler arasında büyük ve verimli sonuçlar verecek bir aydın hareketi görülmektedir. O kadar çok sayıda yurtsever ve liberalin suç işledikleri varsayılarak kapatıldığı hapishaneler, bu savımızı kanıtlamaktadır.

II. Abdülhamid, İstanbul'daki okullarda ve fakültelerde çağdaş bir eğitim gören binlerce Türk gencini sürgün ederek, istemeden özgürlük davasına büyük ölçüde hizmet etmiştir. Çünkü bu sürgünler, İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar ilerleme davasının havariliğini yapıyorlar.

Türkiye'de, Batı uygarlığının ilk etkisinde kalan yerler kentlerdir; kırsal kesim de, kentlerle birlikte, siyasal sürgünler sayesinde, çağdaş düşüncelerle tanışmaya başlamıştır.

Eğer "felsefi bir değişimin eyleme dönüşmesi", dışarıdan "zorunlu olarak ağır" gözüküyorsa; ulusun ilerleme yolunda gerekli olan bir dönemini simgelediğinden normal karşılanmalıdır.

Bize şu konuda da eleştiri getiriliyor:

Ermeniler, açık açık ülkenin bugünkü hükümetinin yaptığı kötülüklerin kendilerinde doğurduğu hoşnutsuzluğu açıkladıklarında ve kendilerini ezen bu rejimin barbarlıklarını uygar dünyaya duyurduklarında; Türkler, onları İmparatorluğun düşmanları gibi görüyor ve onları yok etmeyi istiyorlar.

Bugünlerde yayınlanmakta olan "Jöntürk" gazeteleri

Biz hiçbir zaman Ermenileri böyle bir suçla itham etmedik.

Biz Türkler, aksine, bugünkü rejimin barbarlığını açıklamak için Ermenilerle birlikte hareket ettik. Ancak, birlikte hizmet etmek istediğimiz davaya zararlı gördüğümüz bazı eylemlere karşı derin teessüflerimizi belirttik. Bu da bazen bu gösterilerin aldığı onaylanamaz şekillere karşı idi.

Genellikle, hatta Ermeni yayınlarının ve bildirilerinin hemen hemen hepsinde Hamid rejimi, "Türk rejimi" olarak ilan edilmektedir. Avrupa gibi Amerika da "Türklerin cinayetleri", "Türk halkının vahşiliği" gibi slogan bombardımanından sağır olmuştur. Halbuki bu zavallı halk, bir "terör" ile susturulmakta ve belki de İmparatorluğun diğer halklarına göre çok daha fazla ezilmektedir! Türkler de, Padişah'ın kozmopolit memurları ve göçebe Kürt ve Arap kabileleri tarafından yağmalanmakta, yerlerinden sürülmekte, katledilmekte ve eziyete uğramaktadır. Avrupa bu durumu hiç bilmemektedir. Bu bahtsızların da Kürt aşiretlerinin kurbanı olduklarından zerre kadar şüphe edilmemelidir. Gerçekte Türk köyleri de, zavallı Ermenilerinki kadar tehlikededir. Sık sık, göçebe atlıları, bu köylerden geçerler, köyleri talan ederler ve arkalarında bir yığın enkazdan başka bir şey kalmaz. Eğer köylüler direnmeye kalkarlarsa, hemen orada kurşunlanır veya bıçaklanırlar. Türkler söz konusu olduğu zaman da adalet makamları sessizliğini muhafaza eder ve Padişah'ın hükümeti memnun olur!

Yukarıda sıraladığım birçok nedeni hesaba katmadan; Türkler, etkinsizlikleri, zayıflıkları, hatta reformları izlemekteki yeteneksizlikleri için eleştirilse bile, hiçbir zaman Padişahla dayanışma halindeymiş gibi gösterilemeyeceklerini kanıtlayabilirim.

Eğer vatandaşlarımız bu şüphelerinden kurtulurlar ise, Ermeni davası, Türklerin davası olacaktır.

Ermeni dostlarımız şöyle diyorlar:

Ermeni iddiaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden oluşmasına karşı koyacak hiçbir öğeyi içermemektedir. Aksine, bu iddialar sizin beyannamenizde sözünü ettiğiniz ve Kanun-ı Esasi tarafından da kabul edilen geniş bir yönetimsel özerkliğin sınırları içinde; ilerici bir yönetimin normal işlevlerini güvence altına alan koşulların tamamlayıcı bir bölümüdür. İmparatorluğun birliği ve bölünmezliği ilkelerini onaylayan; bütün Osmanlıların hakkı olan, biri uygar bir ülkenin vatandaşı, diğeri ayrı bir halkın temsilcisi olmak üzere çift

özelliği ile kullanılabilen medeni haklarla uyumlu; gerçekten özgür bir program içinde; Ermeni iddiaları pekâlâ yer bulabilir.

Kendi payıma, bugünkü durumdan az çok haberli herhangi bir Türk'ün; bu isteklerin yasallığını kabul etmemesini düşünemediğimi açıklamalıyım. Bizim anladığımız şekliyle, merkeziyetçilikten kurtulma; müşterek bir politikanın genel yönetimi altında herkesin kendi evinin kesin efendisi olması demektir.

Yine Ermeniler diyorlar ki:

Eylem yöntemlerini incelersek; despotlukla savaşırken onun adamlarına ve onun kullandığı yöntemlere saldırmadan bu savaş olası mıdır?

Yakın zamanlardaki telgraf haberleri, İzmir'de Osmanlı Bankası'na yeni bir saldırı yapılması olasılığına işaret ederek bizi korkuttu. Ne olursa olsun, Osmanlı Bankası gibi bir kuruluş, merkezi iktidarın despotça eylemlerinden sorumlu tutulabilir mi? Ermeni komiteleri, yabancı sermayeyi endişeye düşürerek, yabancı müdahelesini sağlamaktan başka bir amaç da mı güdüyorlar?

Ali Haydar Midhat

Müdahele konusunda da şöyle bir yanıt veriliyor:

Yabancı müdahelenin; ulusal bağımsızlık kavramı ile uyuşmadığı ve ona gerek yoksa pek istenen bir şey olmadığı doğrudur. Ancak belirli ve iyi tanımlanmış bir amaç içinse ve ülkeye yararlı olacaksa endişe etmeye de gerek yoktur.

Eğer İmparatorluğun belli başlı unsurları arasında önceden içtenlikle hazırlanmış ve iyi bir dayanışmayla pekiştirilmiş bir anlaşma varsa; örneğin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde öngörüldüğü gibi, Avrupa'nın sınırlı bir müdahalesi; İmparatorluğun yurttaşları bizzat kendileri reformları uygulayacaklarından; bu müdahaleyi kesin olarak yararsız kılar ve bu durumda da

dış müdahele doğal olarak hiçbir tehlike içermez. Ama bunun aksine tamamen kaos haline gelmiş bir durumun kışkırtması ile bir dış askeri müdahele olursa, herkes için felaketle dolu sonuçlar ortaya çıkabilir.

Şu hususu da ilave etmeme izin verin ki; eğer Ermeni yurttaşlarımız, yabancı ülkelerde sergiledikleri çabalarının bir kısmını, Türk özgürlük hareketi ile birleşebilmek için harcasalardı; bugünkü rejim çoktan yok olur giderdi.

İki unsurun arasındaki anlaşma eksikliği; Türkleri bir kez daha eylemsizliğe ve hatta özgürlük yolundaki girişimlerinden geri çekilmeye mecbur etmektedir. Bir tek örnek vereceğim: İstanbul'daki Osmanlı Bankası olayının ertesi günü, Türk liberalerinin etkinliği, Yıldız'ı o kadar rahatsız etti ki, Padişah onları, bir dış askeri müdahaleyi çağırmakla tehdit etti. Telgraflar da Rus filosunun Karadeniz'i geçip Boğazlar'a birkaç saat mesafede olduğunu bildiriyordu. Özellikle anayasal ve özgür Türkiye'nin ilerlemesini durdurmak amacıyla yapılan 1878 savaşının anısı o anda Türk liberallerinin hareketini felce uğrattı.

Ermenilerin özel yararlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yararları ile gayet iyi bir şekilde uyuşabileceğinden hiçbir şüphem yok.

Müşterek vatanımızın yükselmesi açısından; Türkiye'nin ezilmiş halklarının gittikçe daha bilinçli şekilde oluşan birlikteliğinin; bize, yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmekte olduğunu görmeye bile başladık:

Bu dönem; daha düne kadar donmuş, hareketsiz Doğu'nun; ilerici Batı ile birleşmesidir!"[76].

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halklarının yararına olan bu kampanya sonunda, Prens Sabahaddin, Türk yurtseverleri arasından kendi cemiyetine yeni katılımlar sağladı. Bunların arasında Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat'ı da sayabiliriz[77], onun Küçük Asya'da dağıtılan bir be-

---

76 - Bu belgeler okununca; insan tıpkı *Havas Ajansı*'nın belirttiği gibi "Prens'in dilimizi; saflık, belagat ve sıradışı bir yazarın kudretiyle kullandığı" inancına sahip olmaktadır.

77 - Ali Haydar Midhat, üyesi olduğu İttihad ve Terakki Komitesi'ni terketti ve kararını 8 Mart 1907'de *Mémorial diplomatique*'in yazışleri müdürüne bir mektupla iletti:
"Ben, sizden 1 Şubat'tan itibaren, Ahmed Rıza Bey'in partisi olan "İttihad ve Terakki" Komitesi'nden istifa ettiğimi, okuyucularınıza bildirmenizi rica ediyorum.
Bu kararı almama beni zorlayan çok ağır koşulların nedenlerini daha sonra açıklayacağım. Şu an için; Osmanlı İmparatorluğu'nun *çok iyi bilinen* yararlarına zarar verecek nitelikte bir siyasi hareketle birlikte olmamın mümkün olmadığını bildirmekle yetineceğim.
Yukarıda yazdığım bu satırlara şunu da eklemek istiyorum ki; ben her zaman, Türki-

yanatı; "Müslüman ve Hıristiyanların, özgürlük bayrağı altındaki birliğini" teşvik ediyor ve "bütün ülkede, ulusu oluşturan küçük, büyük herkesin gayretleriyle kendi kalkınmasını ve gücünü geliştirmesinin önemini" hatırlatıyordu[78].

Bu çağrının dinlendiğini biliyoruz.

Buraya kadar *Ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi cemiyeti*'nin ilkesini iyice inceledik. Bu ilkelerin izah edilmesi bakımından önemli bir gelişme de, *Courrier Européen*'de yayınlanan ve yukarıda okuma olanağı bulduğunuz makalesi gibi, tam bir özetini veremediysek te çok önemli olan, Prens Sabahaddin'in *Revue des Revues*'de yayınlanan makalesidir[79].

---

ye'nin bütün yurttaşlarına düzen, özgürlük ve eşitliği sağlayan bir anayasal rejimle yönetilmesini ve İmparatorluğun bütün Büyük Devletlerle, özellikle bunların içinde Müslüman uyruğu olanlarla ilişkilerini karşılıklı güvene dayanarak geliştirmesini istedim. Türk halkının, Küçük Asya'da Erzurum'da, Van'da, Bitlis'te, Diyarbakır'da, Trabzon'da ve diğer yerlerde; Hıristiyan yurttaşlarımızla kardeşçe bir anlaşma içinde olduğu; Midhat Paşa'nın anayasasının yeniden yürürlüğe girip, yönetimde temel reformların yapılmasını sağlamak amacıyla, kütleler halinde isyan ettiği bugünlerde; ben, Osmanlı İmparatorluğu halkının genel olarak paylaşmadığı yeni siyasi düşüncelerle birlik olamazdım".

78 - Bu beyanat Türkçe yayınlandı. Aşağıki bölümlerin çevirisini *Siècle*'den (2 Temmuz 1907) alıntılıyoruz: "Osmanlı Halkı, uyanınız! Her gün tehlikeye düşen İmparatorluğun şerefi senin şerefindir; akan kan senin kanındır. Siz hepiniz, Müslüman veya Hıristiyan, altı yüzyıldan beri aynı bayrak altında yaşayanlar, ellerinizi birbirinize dostça uzatınız ve hep birlikte hareket ederek despotluğu sona erdiriniz. Batı ülkelerinin özgürlüklerini ve ilerlemelerini ne kurbanlar vererek sağladıklarını görünüz. Biz, niçin onlar gibi davranmayalım? Neden bizim olan büyük ve güzel bir ülkeyi, birkaç rezile bırakıyoruz? Neden bu güzel ülkenin, duygusuz davranışımızla, yabancı ellere geçmesi için gerekli koşulları kendi ellerimizle hazırlıyoruz?

Bugünkü iktidarın ilk gününden itibaren, İmparatorluk birçok ilini kaybetti ve Padişah, yasalara ve Anayasa'ya saygılı olacağı konusunda ettiği yemine sadık kalmadığından diğerleri tehlikede...

Ve siz, Osmanlı askerleri, silahlarınızı Hıristiyan veya Müslüman vatandaşlarınıza çevirmeyiniz, aksine insanların en kutsal haklarını ayaklar altında çiğneyenlere karşı çeviriniz... Sizler de, babam Midhat Paşa'nın onun için yaşadığı ve öldüğü bu vatanın çocuklarısınız... Mezarından, diğerlerine söylediği gibi size de şu iki sözcüğü haykırıyor: "Adalet ve özgürlük". Onun sesiyle ayağa kalkınız ve vatanı kurtarınız".

79 15 Kasım 1905'te *Revue des Revues*'de yayınlanan bu makalenin başlığı: "La *Turquie et le Progrès*" olup 16 sayfadır. Bu makale yayınlandıktan sonra birçok incelemelere ve mülakata neden olmuştur. Bunların başlıcalarını şöylece sayabiliriz: *The Tribune,* Londra (24 Ocak 1906), *Radical* (26 Ocak 1906), *Minerva de Rome* (Ocak 1906), *The Review of Reviews,* Londra (Ocak 1906) vs., vs.

Prens Sabahaddin, liberal Türklerin yardımlarıyla, bu çeşit faaliyetlerle, programının 2. maddesindeki etkinlikleri yerine getiriyordu ve *Petit Parisien* gazetesine verdiği bir mülakatta bu düşüncelerinin yararlarını ve gerekliliğini şöyle anlatıyordu: "İmparatorluk'ta hem Hıristiyanlar arasında ırk kavgaları olduğu, hem de Türk olmayan Müslüman halklarla göçebe kabileler arasında kavgalar olduğu ortadadır. Dengeli ve "kendi aralarında bölünmemiş" olan Türkler; kendi aralarında bu kadar bölünmüş halklar arasında bir uyum ve itidal unsurudur. Eğer, Türkiye vatandaşlarının çeşitli gereksinimlerine yanıt verebilecek tek çözüm yolu olan yönetimsel özerkliğe kavuşabilirse; bugün oynadığı toplumsal rolün ne kadar yararlı olduğu ortaya çıkacaktır.

İşte bu amaç doğrultusunda, bizim için vazgeçilmez olan reformların esası ve nitelikleri konusunda Türk halkını aydınlatmak için Ademi merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuş bulunuyoruz. Bu politik dönüşümü; bugün hâlâ işletilmeden duran, bitmez tükenmez kaynakları değerlendirmek amacıyla; İmparatorluğun ekonomik koşullarını iyileştirmenin hemen izlemesi kesinlikle gereklidir.

İşte, yalnız bu koşullar gerçekleşirse; bütün ırk kavgalarına, bütün siyasal çekişmelere hızla bir nokta koymak mümkün olacaktır. Bu suretle de, zaman zaman birbirine mermi ve bomba atan bu topluluklar; artık çalışmalarının ürünlerini değiş tokuş etmeye başlayacaklardır. Aynı içtenlikle herkes için uygulanacak olan siyasi eşitlik sayesinde bütün kavga nedenleri yok olacaktır.

Diğer taraftan, ekonomik gelişme doğal olarak iç barışı da olumlu etkileyecek ve diğer devletler; uyruklarına karşı yükümlü oldukları görev gereği, onları korumak için ya rica yoluyla ya da kuvvet yoluyla müdahalede bulunamayacaklar ve Türkiye'yi; çok uzun zaman üstlendiği ve her zaman da hakkı olan, bağımsız bir İmparatorluk gibi davranmakta serbest bırakacaklardır".

Her zaman cephede bulunan Prens Sabahaddin, açıklamalarının en etkili şekilde algılanmalarına uygun, psikolojik zamanları seçmesini de biliyordu. Buna bir kaç örnek verelim:

Mösyö Berthelot* ve dostlarından birkaçı, Başkan Roosewelt'e** Ermeniler lehinde henüz bir çağrı mektubu göndermişlerdi ki; Prens, hemen ünlü

---

* - *Marcelin Berthelot (1827-1907), Fransız Kimyacı ve siyasetçi. Organik cisimlerin sentezi ve termokimya üzerinde çalışmaları vardır (Çevirenin notu).*

** - *Theodore Roosewelt (1858-1919). 1901-1908 arası ABD Başkanı (Çevirenin notu).*

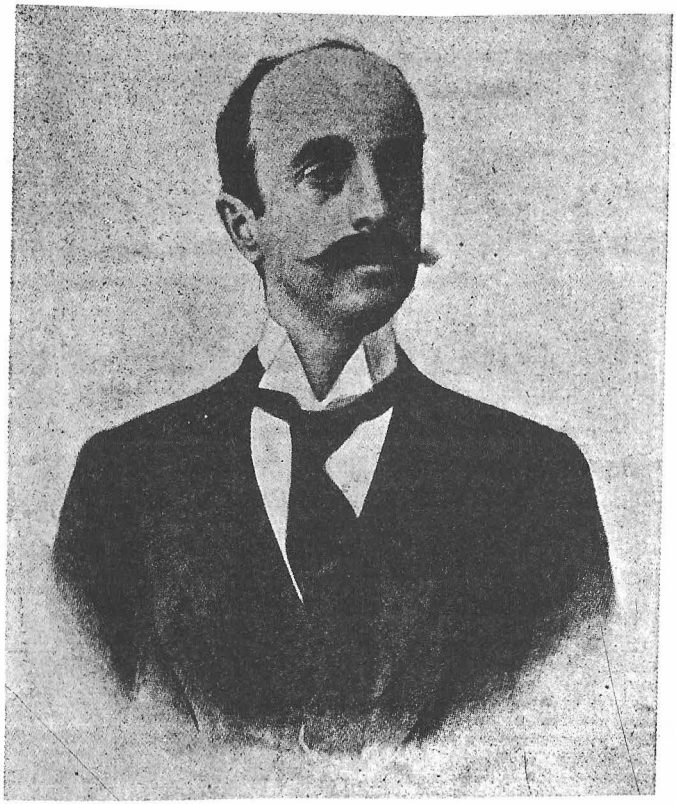

Sezai Bey (Samipaşazâde)
Şuray-ı Ümmet'in yazıişleri müdürü

kimyacının insancıl düşüncesini alkışladı, ancak bu çağrının eksik olduğunu belirterek de üzüntülerini dile getirdi[80]. Türk kökenli yurttaşların da en az Ermeniler kadar, İstanbul'da hüküm süren iğrenç yönetimin kurbanları olduklarını belirtti. Yıkım içinde olan köylünün içler acısı halini ve reform istedikleri için tutuklanan aydınların durumunu anlattı. Bununla birlikte, bu reformların zorunlu olduğunu ve Abdülhamid'den sonraki hükümetin görevinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü ile uyum içinde bu reformları uygulamak olacağını ekledi.

80 - *Le Matin,* 5 Şubat 1906.

Sözlerini şöyle bağladı: "Eğer Avrupa ve Amerika, insanlık adına Türkiye'ye müdahale etmeye karar verirlerse; en azından haksız davranmamak için, bugünkü rejimin bütün kurbanlarının yararına işe karışmalı ve özellikle, ülkeye kesin bir barışı getirebilecek yetenekteki Türk kuşaklarının bilinçlerinde taşıdıkları ilerici düşünceleri hesaba katmalıdır. Bu gerçekten esinlenerek, Padişah'ı, ulusal egemenlikle bağdaşmayan bir dış kontrolu kabul etmeye zorlamak yerine; bugün ülkeye girmeye başlayan ilerici düşüncelerin yaşaması için tek elverişli ortamı sağlayacak, bir iç kontrol sisteminin kurulmasına mecbur etmelidir.

Diğer taraftan Batı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden oluşmasından büyük yararlar sağlayacaktır. Devrimizde, gerçekleşen büyük ölçüdeki siyasal kutuplaşmalar ve küçük ülkelerin büyüklerin uydusu olması gerçeği karşısında, İslam Dünyası'nın, bu gelişmenin dışında kalacağı düşünülemez. İstanbul, bu dünyayı oluşturan 300 milyon kişi üzerinde, bir manevi merkez olarak, inanılmaz bir çekim gücüne sahiptir ve diğer taraftan Batı'nın, Doğu'daki gitgide artan girişimleri, bütün Müslümanlar arasındaki dayanışma bağlarını güçlendirmektedir".

Büyük Britanya Dışişleri Bakanı, Sir Edward Grey, Avam Kamarası'nda, Panislamizm'in uyandığını söylediği zaman; Prens Sabahaddin ona, *Times* gazetesi aracılığı ile[81] uzun ve bilgece bir açıklama notu gönderdi:

"Afrika kıtası üzerindeki genel duruma göre çok daha çarpıcı olan Kuzey Afrika'daki Müslüman bağnazlığının uyanması olayını açıklayan nutkunuzun bu bölümü; insanı, sanki İslamiyet bir bağnazlık odağı imiş gibi düşünmeye sevkediyor.

Keyfi bir yönetimin boyunduruğundan kurtulmak için çaba gösteren Türk liberallerinin en azından bir kısmının düşüncelerini açıklamaktan başka bir amacı olmayan bu mektubumu size gönderme gereğini duydum.

Panislamizm, hiç şüphe yok ki bir efsane değildir. Toplumsal bir değerlendirme yaparsak; Batı'nın, hiçbir zaman barışçıl olmayan ve hatta bazen saldırgan ve hoyrat olan etkinliklerine karşı, Doğu'nun tepkisidir. Doğu, veya daha doğru bir ifade ile Doğu'nun bir bölümü; haksız olarak veya yukarıda açıklanan nedenle Panislamizm düşüncesine sempati duyabilir. Bu

81 - *Times,* 13 Ağustos 1906. Biz alıntılarımızı, 15 Ağustos 1906 tarihli *Siècle*'de yayınlanan çeviriden yararlanarak gerçekleştirdik.

sempatinin içeriğinde, bütün Müslüman ülkeler arasında bir anlaşmanın öğelerinin Panislamizmde bulanabileceği düşüncesi olduğu gibi; böyle bir anlaşmanın bütün taraf ülkelerin ulusal varlığını güvence altına alabileceği fikri de yatmaktadır. Ancak, Panislamcı siyaset, sanıldığı gibi, hiçbir şekilde bağnazlığın sonucu değildir. Avrupa'nın gittikçe artan istilasına karşı, bir hoşnutsuzluğun ifade edilmesidir. Yalnızca, Doğu'da dini duygular Batı'ya göre daha kuvvetlidir şeklindeki bir düşünceyi genel bir sonuç gibi algılarsak; sorunları aşamayız. Din duygusu, birbirine en benzemez unsurları oluşturan yüz milyonlarca insan arasında birliği sağlayan tek öğedir. Bugün iki dünya karşı karşıyadır...

I. Osman
Osmanlı Hanedanı'nın Kurucusu

Onların ilişkilerinin geleceği ne olacaktır?

Avrupa siyasi çevrelerinde, İstanbul Panislamcılığın bir eylem merkezi olarak kabul edilmektedir; gerçeği ortaya koymanın zamanıdır.

Dört yüzyıldan beri, Osmanlı İmparatorluğu, halifelik makamına sahiptir; bununla birlikte, son yıllara kadar, Müslüman ulusların siyasi birliği konusunda bir çalışması asla söz konusu olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, askeri gücünün zirvede olduğu zaman bu hususu düşünmediyse; niçin bugün bunu gerçekleştirmeyi öngörsün? I. Selim, soruna noktayı koymak amacıyla Hilafeti, İstanbul'a taşıdı ve çok yakın bir döneme kadar, Osmanlı hükümdarları Halife ünvanını tamamen bir onursal ünvan gibi değerlendirdiler. Hatta, çoğu zaman onu resmi belgelerde bile kullanmadılar. Yalnızca bugünkü Padişah, saltanatının ikinci yarısında, bu dini otoritesine gittikçe artan bir şekilde bir önem vermeye başladı. Ama yine de biliyoruz ki II. Abdülhamid kendi halifeliğini, asla Panislamcılığa uygun gelecek bir şekilde kullanmamıştır.

İstanbul'daki dini siyasetin tek amacı, yurt içindeki Müslümanlar üzerinde bir etki yaratabilmekten ibarettir. Bu politikanın nedenini açıklamak için, Türkiye' de gerçekleşen aydın dönüşümü üzerine hızlı bir şekilde göz atmak gereklidir.

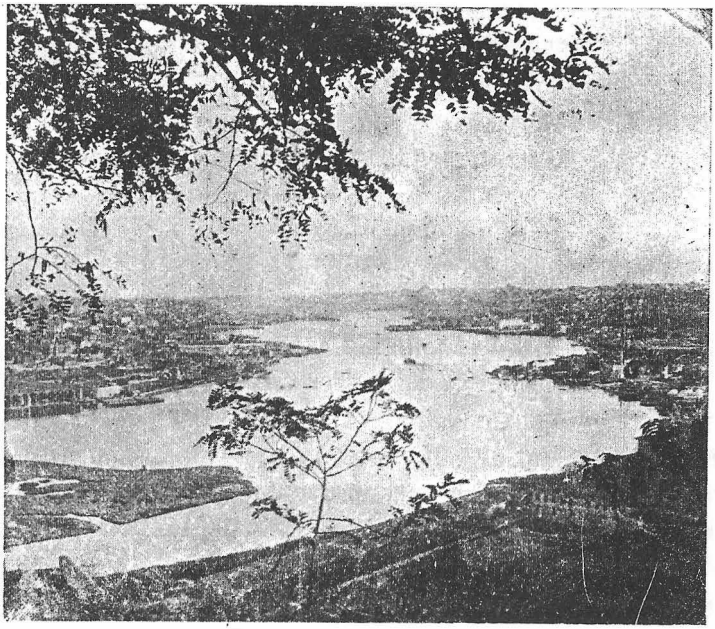

Haliç'in Eyüp'ten görünüşü

Bütün Müslüman halklar arasında Türkler, coğrafi durumları nedeniyle, Batı uygarlığı anlamında gelişmeye en uygun olanlardır. Türk gençliği, karşı konulamaz bir şekilde Batı uygarlığı tarafında yer almakta ve bu uygarlık onların bütün sevgilerini cezbetmektedir. Toplumsal alanda, onların incelemediği ve üzerinde düşünmediği hiçbir önemli olay yoktur. Bugünkü rejimin uygulamaları, Türk halkının ekonomik gelişmesini durdurmuştur ama çalışkan gençliğin temsilcileri kendilerini özellikle aydınlara özgü incelemelere vermişler ve sürekli bir çaba sonunda; tamamen çağdaş bir düşünme tarzını oluşturmuşlardır.

Bu şekilde oluşmuş ve bağnazlığın ebediyen ortadan kalktığı bir ortamda; reaksiyoner ve Avrupa karşıtı bir politikanın başarı şansının olması mümkün değildir. Ancak, o kadar yasal ve ivedi olan reformlara açıkça düşman olan; gittikçe gelişen kurtuluş hareketi önünde korkuya düşen hükümet; temellerinden sarsılmaya başlayan keyfi yönetimini bir kez daha kurtarabilmeyi denemek için, olaya "dini bir kılıf" biçmeye kendini zorunlu hissediyor.

Resmi Türkiye yönetimi, Panislamcılığa olan sevgisinden dolayı değil, özgürlükçü harekete olan düşmanlığından dolayı teokrasiye doğru bir eğilim göstermektedir. Ancak toplumsal Türkiye, zorunlu olarak izleyeceği yolda ne teokrasiye hiçbir şeklde izin verecek ne de Panislamcılığı destekleyecektir. Bugünkü hükümet, teokratik eğilimleri dolayısıyla dünya kamuoyu nazarında sevilmez olabilir; onun yerine geçecek hükümet, bu kadar hatalı bir deneyi şüphe yok ki sürdüremeyecektir; diğer taraftan, uyruklarının arasında önemli sayıda İslam dini dışındaki dinlerin mensupları olan Osmanlı İmparatorluğu; yansız, eşitlikçi ve dolayısıyla laik ve anayasal bir yönetim tarzıyla idare edilmek zorundadır. Bu arada Türkiye, çeşitli Büyük Güçler ile dostça hiç olmazsa dürüstçe ilişkiler kurmak zorundadır. Olayı bu zorunluk altında incelersek; Türkiye, Müslüman uyrukları olan ülkelerle ilişkilerini bozmadan Müslüman halklar arasında bir birliği hiçbir zaman gerçekleştiremez. Zaten böyle bir politika Türkiye dışındaki Müslümanların yararına da olmaz. Öyleyse iç ve dış nedenler bizi Panislamcılıktan uzaklaştırır.

Türkiye'de özgür düşüncelerin başarı kazanmasıyla, İstanbul'un İslam Dünyası üzerindeki büyük etkisi manevi alanda olacak ve bu etki, o zaman iki dünya arasında barışın kurulmasında önemli bir etken rolü oynayacaktır. Ancak Doğu'nun iyi niyeti bu gerekli oluşumun tamamlanması için yeterli değildir. Avrupa'nın Doğu'daki eylemlerinde insanlığa daha saygılı olması da gereklidir. Yalnız bu koşulla barış ve gelişme güvence altına alınabilir.

Bu çekincemiz, soylu İngiltere'nin ve diğer bütün Avrupa hükümetlerinin sömürgelerle ilgili yönetimine hak vermekten, bizi hiçbir şekilde alıkoyamaz ve inanıyoruz ki İngiltere ve diğer Avrupa devletleri hiç münakaşa edilmeyecek şekilde halkların özgürlüğünden yanadırlar".

Prens Sabahaddin, işte o kadar ateşli bir sorun olan Panislamcılık sorununu böyle açıklıyordu.

Bu arada, *Doğu sorunu hakkında liberal Türklerin düşünceleri* isimli beyannameyi de unutmamalıyız[82]. Avrupa hükümetlerine hitaben yazılmış bu beyannamede Prens, şimdiye kadar çeşitli belgelerde dağınık durumda bulunan, Türk liberallerinin düşünce eğilimlerini, programlarını ve amaçlarını beş ana konuya ayırararak özetliyordu: 1º Geçmişte reformlar niçin başa-

82 - *Times* (1 Ocak 1907), bu beyannameden ilk kez söz eden gazete oldu. Bu sayısında ve 2 Ocak'ta bu beyannameyi yorumladı.

rıya ulaşmadı? 2º Gelecekte reformlar niçin başarıya ulaşacak? 3º Türkler ve Hıristiyanlar; 4º Türkler ve Müslümanlar; 5º Türkler ve Avrupa.

Prens, açıklamalarının sonunda; Büyük Devletler'in özgür Türkiye'nin şu istencesini kabul ettikleri gün, uluslararası barışın büyük ölçüde güvence altına gireceğini ifade etti: "Osmanlı İmparatorluğu Osmanlılarındır"[83].

Haliç- Eski limanın toplu görünüşü

Bütün bu çeşitli yayınlarla; Osmanlıların yararlarının savunulması ve onlar lehine bir kamuoyunun oluşturulmasını amaçlayan programın 3. maddesinin gereklerinin yerine getirildiği açıktır. Bütün ülkelerin basınında yaptığımız bir araştırma; Prens'in, yabancıların dikkatini, yalnızca kendi kişiliği üzerine değil; vatandaşları üzerine de, hatta hatalı bilgilendirmeden dolayı

83 - Bu iki belgeden, Sir Edward Grey'e yazılan mektup, özellikle bütün dünyada yankılar uyandırdı. Onun içeriği şöyle açıklanabilirdi: Ulusların görünüşte ancak bir tanesini ilgilendiren bir konunun; aslında hepsini ilgilendirdiğine çok dikkat etmek gerekir.

yanlış anlamalar üzerine de çekmeyi başardığını göstermektedir. Diğer taraftan, araştırmalarımızı yalnızca Fransız basını üstünde yoğunlaştırırsak, ilginç bir olaya tanık oluruz. Normal koşullarda, hayati sorunlar üzerinde birbirinden o kadar ayrı düşünen bu basın; özgürlük şampiyonu ve herkesin kendisine gösterdiği sevgiyi ülkesi lehine kullanmanın yollarını arayan bu genç Prens söz konusu olunca, aynı şekilde hareket ettiler. Bu destekleme etkinliğinde, *Siècle*'den Mösyö de Lanessan, *l'Univers*'ten Mösyö de Chappedelaine ile yanyana idi; çok Katolik *Croix,* kilise karşıtı *Action* ile müştereken hareket ediyordu ve herbiri kendi kişisel düşüncelerini koruyarak; özgür Türkiye'nin, yarının Türkiye'sinin yararına ağırlıklarını koyuyorlardı.

Prens'i bu kadar geniş yelpazedeki kişilerin desteklemesinden dolayı eleştirmeye cesaret edeceklerin iyice şaşkın olması gerekir. O, Müslüman ve Türk olarak; içinde dostluk bulduğu ülkenin, siyasi ve dini kavgalarına hiçbir şekilde burnunu sokmama akıllılığını göstererek; kendi inancı da olan atalarının inancından en ufak bir sapma göstermeden, nereden gelirse gelsin kendine yapılacak yardımları kabul etti. Her partiden kişilerin ona elini uzatmasının nedeni budur; çünkü bizim ülkemizde, Fransa'da; geniş düşünceli ve davalarında haklı olan kişiler sevilir.

Ben, Prens Sabahaddin'in şimdiye kadar yalnızca siyasal etkinliklerinden söz ettim; bu siyasal etkinliklerinde de onun Osmanlı özgürlük hareketiyle olan ilişkilerini anlattım. Onu, insan olarak tanıtma görevini başkalarına bırakıyorum.

Bystander[84], "İmparatorluğun bütün illerine yayılan büyük idari özerklik hareketinin kurucu şefi"nin canlı bir portresini; "geniş şöhret sahibi, açık fikirli ve etrafında gelişmiş, çok aydın, enerjik, büyük davalarına kesinlikle bağlı bir grup Jöntürk'ün bulunduğu" bir insan olarak çiziyor.

Onu yakından tanıyan ve aynı şekilde tanıtan Joseph Denais de size onun vatanına olan değişmez bağlılığından ve cesaretinden söz edecektir[85]. Camille Audigier[86], onun için talihin iyi veya kötü olmasının her zaman

---

84 - *Bystander,* Londra, 24 Ekim 1906. Sultan Abdul-Hamid's successor, by Frances Keyzer

85 - *Gerçek Türkiye* adlı bir broşürde (*Patria* dergisinin 15 Kasım 1905 sayılı nüshasından ayrı basım yapılmıştır); Denais onu şöyle anlatıyor: "Altı yıl boyunca, hemen her gün onunla bir araya geldikten sonra; diyebilirim ki beni ona en çok yaklaştıran husus çok büyük alçakgönüllülüğüdür. 32 Padişah çıkaran şerefli aile kütüğünden dolayı hiçbir zaman en ufak bir gurur duymamış; ancak aile şerefinin kendine yüklediği görevleri düşünmüştür. Vatanın kurucusu bir hanedanın ilk sırada gelen evlat-

aynı değerde olduğunu[87]; onun çok yüksek bir mevkiye geçme olasılığını soylu bir davranışla reddettiğini; özverisi ve dürüstlüğünün çok uzak bir varsayım bile olsa böyle bir konudan söz edilmesinden hoşlanmadığını ortaya koyduğunu söylemektedir[88].

Olayların sadık bir anlatıcısı olarak bu notları, eserime ilave etmeliydim; yaptığım budur.

Tam bir vak'anüvis olarak tanımlanmam için; şimdiki "Devrimci Jöntürk"

---

ları arasında ona benzer bir hizmetkâra sahip olan bir ulusun; gururunun, umudundan daha az olmaması gerektiğini yüksek sesle söylemek görevimdir.

Onun karakterini çok az tanıyan, Padişah tarafından görevlendirilmiş sayısız elçi, onu Türkiye'ye dönmeye ikna etmek amacıyla; Abdülhamid'in despotluğuna karşı direnmek, onun cinayetlerini bütün dünyaya anlatmak ve ülkesi hakkında en iyi olacak bir rejimi hazırlamaya çalışmak için terkettiği Boğaziçi kıyılarında Kuruçeşme'deki ve Çamlıca tepesinde büyük saraylarındaki yaşamın çekiciliğini ve rahatını anlattıkları zaman; onları, "Bir çatı katının dört duvarı benim için yeterlidir" diye fikirlerinden hiç ödün vermeden yanıtlamıştı (Padişah bütün gelirlerine el koymuştu). "Madem ki babam bu rejim altında Türkiye'ye geri dönmedi, ben de dönmeyeceğim. Ben ona şeref sözü verdim. Böyle hareket etmeye, yurdumda acı çeken herkes için, ister şehzade olsun ister sıradan vatandaş, zorunluyum..."

13 Haziran 1906'da, *Information* ajansı, İstanbul'dan gelen şu telgrafı yayınladı: "Prens Lütfullah, Padişah'ın buyruğu ile, liberal Türk Partisi'nin gerçek lideri olarak kabul edilen ağabeyi Sabahaddin'i İstanbul'a geri getirmekle görevli olarak Paris'e doğru yola çıktı. Buradaki siyasi çevrelerde, Prens Lütfullah'ın ağabeysini geri dönmeye ikna edeceğine inanılmıyor". Siyasi çevrelerin öngörüleri haklı çıktı. Prens Sabahaddin dönmedi.

86 - Camille Audigier, 1901'de *ayda üç kez yayınlanan siyasi ve toplumsal gazete, İnsaniyetçi Osmanlılar Derneği'nin resmi organı; Moniteur Ottoman*'ı kurdu.

Bu dönemin "Jöntürk" hareketi üzerinde, bu dergide çok ilginç yazılar bulunur. Maalesef pek hacimli olmayan koleksiyonu çok nadirdir. Ulusal Kütüphane'de 11. sayısından (24 ağustos 1901, Cumartesi), 17. sayısına kadar (17 dahil) mevcuttur.

87 - *Gil Blas*, 1 Ekim 1906.

88 - Camilla Audigier, Abdülhamid'in ardılı üzerinde yazdığı bir makalede (*Gil Blas*, 28 Eylül 1906); bu kişinin, bir *outsider* (dışarıdan bir kişi) olabileceğini sezinletir gibi davrandı. Bu kim olabilir diye sordu? "Saray'dan kaçmış bir Prens? Niçin olmasın ? Öyle biri var. Onu bulmak için aramak yeterli... Cincinnatus... Karageorwitc... Sabahaddin... Tarih sürekli olarak yeniden bir başlayıştan başka bir şey değildir".

Bu yazı Prens Sabahaddin'in dikkatini çekti; şu yanıtı *Gil Blas*'ta yayınlandı (17 Ekim 1906): "Bu makalelerde benim için öngörülen rolü, protesto etmeden kabullenmem mümkün değildir.

Benim hiçbir şekilde taht üzerinde iddiam yoktur. Ben yalnızca, uygarlık ve ilerleme davasında en yararlı düşünce akımlarını geliştirmeye katkıda bulunarak; ülkemin ilerlemesi için çalışıyorum. Bugünkü koşullarda, bu dava, Şehzade Mehmed Reşad'ın İmparatorluğun yasal veliahtı olmasıyla ayrılmaz bir şekilde ilintilidir..."

gruplarını da anlatmam gerekmiyor mu? Onlar hakkında *le Soir* gazetesinde J. Fehmi'nin kaleminden çıkan yazılardan başka bir bilgi bulamadığımı itiraf etmeliyim[89]. Bunların sayısı nedir? Türkiye'nin bir şansı olarak onların çok fazla olmadığını sanıyoruz. Onlar gibi devrimci komitelerin, kuvvetli devletleri bile yavaş yavaş çürüttüğü düşünülürse; zaten çok zayıf olan bir ulus için onların yıkıcı rolü rahatlıkla anlaşılabilir.

Daha fazlası, bana göre bu devrimci Jöntürkler, devrimci programlarını Boğaziçi kıyılarında okumak yerine Belleville tepelerinde okumayı; İstanbul medreseleri yerine de Paris'teki Jacobin klüpleri ile Mason Localarına gitmeyi yeğliyorlar gibi geliyor[90].

Ülkenin içinde, kendine özgü varlıklarını sürdüren gruplar da vardır[91],

---

89 - J. Fehmi, *Soir*'a yazılar yazdı. Ayrıca aşağıki eserleri de yayınladı: *Tablettes révolutionnaires d'un Jeune Turc,* Paris. 1903 Kasım'ında *Rappel* ve *XIXe Siècle*'de yayınlanan *Le Crime et le Droit en Turquie* isimli makaleler. *La Vie ilustrée*'de 23 Mart 1900'de ve *Le Monde illustré*'de 22 Mart 1900'de yayınlanan fotografik belgelerle birlikte *Les Bagnes ottomans* yazısı. 12 Ocak 1900'de *La Vie illustrée*'deki *Mahmoud Pacha et les réfugiés politiques turcs* yazısı.

90 - İşte 30 Temmuz 1905'te *Soir* tarafından devrimci Jöntürklerin programının eleştirisi başlığı altında yayınlananlar bu sözcüklerdi. Aynı gazetenin 12 Ekim 1906 tarihli nüshasında, İstanbul'daki Müslüman öğrencilere, bu grubun gönderdiği bir *Çağrı* da yayınlandı: "1- Osmanlılar için adalet ve özgürlük çağrısıyla ulusun ayaklanması; 2- İstanbul'da hareketin şefleri tarafından üyeleri seçilen bir Halk Selamet Komitesi'nin kurulması; 3- Osmanlı olmayanların, Halk Selamet Komitesi'nden çıkarılmaları; 4- Padişah ve veliahtının yasa dışı ilan edilmesi; 5- Şeyhülislamın ve Hamid'in yamyamlarının yasa dışı ilan edilmesi; 6- V. Murad'ın ve ırk ve din ayrımı yapmaksızın bütün siyasi suçluların serbest bırakılması; 7- Bazı Müslüman tarikatlarının kapanması ve tepki göstermeye yarabilecek bazı dinsel nesne ve giysilere el konulması; 8- Bir anayasa hazırlamak amacıyla bir meclisin toplanması için bütün Osmanlılara çağrı; 9- Üyeleri meclisten nöbetleşe seçilecek, geçici bir devrim mahkemesinin kurulması; 10- Eziyet ve işkencenin yasaklanması; 11- Aralarında Hamid hükümetine yardım edenler bulunsa bile, yabancılara ve mallarına kesin olarak saygı ve özgürlük gösterilmesi; 12- Fesatçı ve kundakçıların atılması ve mallarının müsaderesi; 13- Güvenliği sağlamak için yeni bir polis örgütünün kurulması; 14- Koruyucu ve cezalandırıcı yasalar karşısında bütün Osmanlıların eşitliği; 15- Genel oyla seçilmiş, en az yirmibeş yaşındaki bütün Osmanlıların Meclis'e serbestçe girebilmeleri; 16- Büyük Devletler ve yabancı özel kişilerle eskiden aktedilmiş borçlar veya mecburiyetlere ciddi güvenceler verilmesi; 17- Geçici hükümet tarafından yasa dışı ilan edilen bütün gericilere; Anayasa'nın ilanı sırasında genel af ilan edilmesi.
Bir kere Anayasa hazırlanıp ve kesin bir hükümet atandıktan sonra, ülke yasal olarak oluşmuş Meclis'in birbiri peşi sıra oylayıp kabul edeceği yasalara göre yönetilecektir, Yaşasın özgürlük!"

91 - 1907 yılı Mart'ının başlarında, *Presse nouvelle* ajansı, özel muhabirinden; müstakil bir yeni grubun varlığının ipuçlarını bize veren, bir telgraf aldı: "Sultan Abdülhamid ve

ama bütün bu komiteler yukarıda anlatılan Komite'ye az veya çok bağlıdırlar[92].

Yıldız'daki çevresi; *Barika-i Reşadet* ismini de kullanan, İstanbul'da kurulmuş bir *Osmanlı Yurtseverler Cemiyeti*'nin varlığının ortaya çıkması ile epeyi telaşa düştü. Bu grubun amacı; Türkiye üzerine çökmüş olan despotça baskılara, Türk liberallerinin her gün yaşanan keyfi tutuklanmalarına karşı direnmek olduğu kadar; ulusu tüketip ona hiçbir yararı olmayan sürekli vergilere karşı çıkmaktır. Onların ilk eylemlerinden biri; elçiliklere gönderilen ve onlardan, uygar dünyanın temsilcileri olarak, Abdülhamid'den, Avrupa ile uyum içinde Türkiye'nin yükselmesinin esasını oluşturan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile diğer Hatt-ı Şerifler tarafından yürürlüğe sokulan ilkelere saygı göstermesini isteyerek, haklarını tam tamına kullanmalarını talep eden bir mektup idi.

92 - Bu gruplar tarafından Mısır'da yayınlandığını bildiğimiz gazeteler şunlardır: *Şuray-i Osmani*, aynı adı taşıyan ve üyeleri Müslüman ve Hıristiyan Osmanlılar olan Komite'nin yayın organı; *Yeni Fikir*. Bu iki gazete "Ademi merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi cemiyeti" nin fikirlerini yaymaktadır. Bu gazetelere; Abdullah Cevdet'in yönetimi altındaki, Fransızca-Türkçe dergi *İçtihad*'ı; Ali Saib Bey'in yönettiği *Sancak*'ı; mizahi gazete *Laklak*'ı eklemeliyiz. İngiltere'de Emin Hindiye tarafından üç dilde; Türkçe, Arapça ve Farsça yayınlanan *Hilafet*'i de saymak gerekir.

TÜRKİYE'NİN GÜCÜ ve ZAYIFLIĞI

Türkiye'nin toplumsal gücü, her şeyden önce dine dayanır.

Bunun iyice anlaşılması gerekir. Burada, -olayı, halkın büyük bir kısmının dini olan İslamiyet'ten soyutlayarak- yalnızca şunu vurgulamak istiyorum: Türkiye'de Tanrı'ya duyulan saygı; ister resmi olsun, ister kişisel ve özel yaşam da olsun bütün hayatın esasını oluşturan temeldir. Türkiye için, dinin anlamı, bir insan için kalbin anlamı neyse odur. Onun kurulmasına neden olan dindir, onun gelişmesini din sağlamıştır ve bugünkü sıkıntılarında ona destek olan da yine dindir. Din, Türkiye için can veren soluk olmayı sürdürecektir ve Türkiye din olmazsa kalbi çalışmayan insan gibi ölür.

II. Mehmed
(Fatih Sultan Mehmed)

Şimdiye kadar, Türkiye'de mümkün olabilecek ve gerekli reformları inceledik. Birçok kişi, bunlar arasında Türkler de var; yalnızca siyasal reformların ülkeyi eski büyüklüğüne kavuşturmakta yeterli olacağına inanıyorlar; hiç de az olmayan diğerleri ise, bunu, bir hastaya yapay bir canlılık veren serum gibi, o an işe yarayacak palyatif bir önlem olarak değerlendiriyor. Siyasal reformlara göre daha önemli saydıkları, toplumsal reformlar olmaksızın siyasal reformların bir işe yaramayacağını savunuyorlar; ölüme giden yoldan Türkiye'yi çevirebilmek için, ikisinin aynı anda uygulanmasını istiyorlar.

Bütün bu düşünceler, ancak aydınlar arasında söz konusu oluyor. Bizim uygar ülkelerimizin insanları, özellikle Fransa'da yaşayanlar, bir vahşinin incik boncuklara olan hayranlığı gibi, eğitim ve öğretime aşırı derecede önem veriyorlar. Bu öneme de inanıyorlar; çünkü onlara göre, eğitim ve öğrenim dinin yerini alacaktır ve bu da iyi olacaktır; zira din ilerlemeyi engelleyen bir faktördür. Reşit Saffet Bey de böyle konuşuyor[1]:

"Uluslar belli bir kültür seviyesine geldikleri zaman, doğal olarak dinden kurtulacaklardır. O zamana kadar, reformlar yaparak, çağın gereklerine onu uydurarak; dinden yararlanmak gerekir; çünkü yüksek bir kültürden başka onun yerini hiçbir şey alamaz. Önce halkın yoğun şekilde öğretim ve eğitimini gerçekleştiriniz; din binası kendiliğinden yıkılacaktır".

Bu düşüncelerin genel olarak uluslara, özel olarak da Türk ulusuna uygulanması bana göre büyük bir hata olur.

Eğitim ve öğretim bana göre de yararlıdır, gereklidir, kesin olarak gereklidir. Ancak, hiçbir durumda dinin yerini alması ve onun yerine geçmesi; bu din nasıl bir din olursa olsun mümkün değildir.

Resmen ve toplum olarak dinsiz olan veya dinsiz olmayı yeğleyen bir ulus, bitmiş tükenmiş bir ulustur. Romalılar, taptıkları ocak tanrıları evlerini

---

1 - REŞİT SAFFET BEY. Mösyö L. Rousseau'nun eseri, *L'Effort ottoman*'a yazdığı önsöz.

Çevirenin notu: Söz konusu Reşit Saffet Bey, siyaset adamı ve yazar Reşit Saffet Atabinen (1884-1965)'dir. Okuyucunun ilgisini çekeceğini sandığımız bir husus, onun hakkında biyografik bilgi veren bir eserde (İbrahim Alaeddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1946, s:49), Reşit Saffet'in yazdığı çok sayıda Fransızca kitap arasında, L'Effort ottoman'ın da sayılmasıdır. Paul Fesch; Rousseau adlı bir Fransız avukata ait olduğunu söylediği ve sürekli eleştirdiği Abdülhamid yanlısı bu eserin önsözünü Reşit Saffet'in yazdığını söylemektedir. Bu durumda ya İbrahim Alaeddin Gövsa, Reşit Saffet'in yalnızca önsözünü yazdığı eseri ona mal etmiştir; ya da daha ilginç olan varsayım gerçekten de L'Effort ottoman adlı eseri Reşit Saffet yazmış, ama Batı kamuoyunda daha etkili olsun diye bir Fransızın ismiyle yayınlanmıştır. Gövsa, eserini yazarken Reşit Saffet hayattadır ve büyük olasılıkla kendi ile ilgili bilgileri Reşit Saffet vermiştir ve muhtemeldir ki kendi yazdığı halde Rousseau'nun adıyla yayınlanan kitabın kendisine ait olduğunu böylece belirtmek istemiştir. Reşit Saffet Bey de daha sonraları kendi yazdığı kitaplarda L'Effort ottoman'ı kendi eseri olarak belirtmiştir. Bu varsayımımız doğruysa II. Abdülhamid'in, Batı kamuoyunu kendi lehine çevirmek için bayağı uğraştığı anlaşılır. Reşit Saffet Atabinen ile ilgili ilginç ayrıntılar için bakınız: Çelik Gülersoy, Kırk Yıl Olmuş, İstanbul 1989.

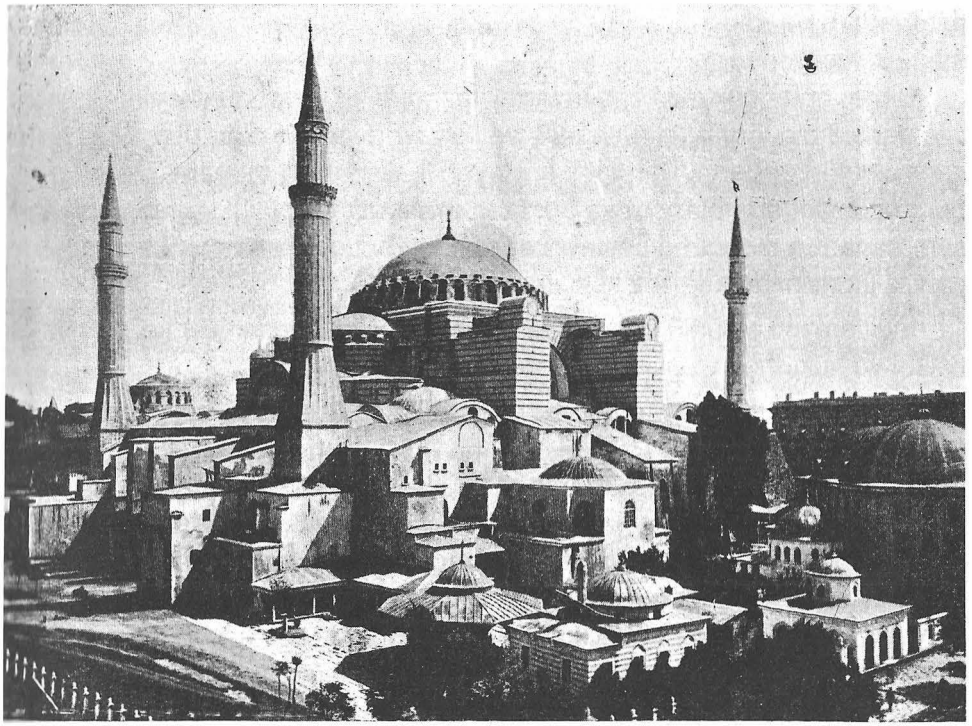

Foto: Sabah Joaillier

Ayasofya

koruduğu sürece dünyanın hakimi idiler; ne zaman ki bu ocak tanrılarını unuttular; şüpheciliklerinden ve sırf oyun olsun diye imparatorlarına ve onların atlarına tanrısal şerefler verdiler; Messelina evlerde ve Neron tahtta hükmetmeye başladı; cinayetler ve çürüme birlikte gözüktü. Bir süre sonra da Roma yıkıldı*.

Onların büyük hatipleri Çiçero, çok doğru olarak şöyle söylemişti: "Bir kent evsiz, sursuz kurulabilir ama dinsiz kurulamaz". Bana, Çiçero'nun belli

* - *Roma İmparatoru Caligula (MS 12-41), İmparatorluğu sırasında yarı deli olduğundan atını önce senatör sonra ilah yapmıştı. Messelina (MS 25-48), İmparator Claudius'un karısıydı ve sefih yaşayışı ile ünlüydü. Neron (MS 37-68) ise zalimliği ile tanınmış Roma İmparatoru'dur (Çevirenin notu).*

aşamada bir aydın kültürü hatta belli bir uygarlık anlayışı olduğu yadsınamaz gibi geliyor.

Bana, onun çok eski zamanlarda yaşadığı ve koyduğu ilkenin o dönem için geçerli olduğu; bugün çağdaş ve ileri bir düzeyde olan bizim için bu ilkenin, bütün değerini yitirdiğini söyleyebilirsiniz. Ben de yanıt olarak size, gerçek devlet adamlarının ve bunların arasında en büyüklerinin Çiçero ile aynı kanaatte olduğunu söyleyeceğim. Bu konudaki pek çok kanıt arasından iki tanesini burada söz konusu edeceğim.

İngiltere'nin en ünlü siyasetçilerinden ve filozoflarından Burke*, dinsiz bir halkın ve hükümetin toplumdışı karakterini şöyle açıklıyor:

"Biz dinin; uygar toplumun temeli ve bütün iyiliklerin ve bütün teselllilerin kaynağı olduğunu biliyoruz ve daha iyisi bunu duyumsuyoruz. Biz İngiltere'de bu gerçeğe o kadar inandık ki; İngiltere'de rastlayacağınız yüz kişiden doksandokuzu dinsizlik olacağına, batıl itikatlar olmasına razıdır. Biz bazı çürümeleri görünce veyahut herhangi bir sistemin özünü düzeltmek istediğimizde; söz konusu özün tam zıddı olan onun düşmanından yararlanmayı düşünecek kadar asla çılgın olmadık. Eğer bizim dini düşüncelerimiz, bir gün en geniş şekilde açıklanma gereksinimi ile karşı karşıya kalırsa; bu açıklamaları yapmak için bizim başvuracağımız yol dinsizlik değildir... Biz insanın doğası itibariyle dinsel bir varlık olduğunu biliyoruz ve bunu bilmekten de gurur duyuyoruz; dinsizlik yalnızca bizim mantığımıza karşı değil, aynı zamanda içgüdülerimize de karşıdır ve uzun süre de devam etmesi olanaksızdır"[2].

İkinci kanıtımı, Mösyö Thiers'den** göstermenin iyi olacağını sanıyorum.

---

* - *Edmund Burke (1729-1797). İngiliz yazar ve hatibi. Hindistan politikaları yüzünden dönemin başbakanları olan Pitt'in sonra Hasting'in muhalifi oldu. "Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler" isimli ve şiddetle devrim karşıtı olan eseri çok büyük başarı kazandı (Çevirenin notu).*

2 - BURKE, *Réflexions sur la Révolution de France.*

** *-Adolphe Thiers (1797-1877). Fransız devlet adamı ve tarihçi. Aix kentinde avukat idi, 1821'de Paris'e geldi, "Histoire de la Révolution" adlı eserini yayınladı (1823-1827), monarşinin kuvvetlenmesine katkıda bulundu, İçişleri Bakanı (1832-1834) ve Başbakan (1836 ve 1840) oldu. 1848'de Meclis'te düzen partisinin başkanı idi, tutuklandı ve 1851'de sürgüne gönderildi, 1852'de geri döndü ve "Histoire du Consulat et de l'Empire" (1845-1862) adlı tarihini yazdı. 1863'te milletvekili seçildi, milliyetçilerin politikasının aksine Prusya ile savaşılmaması için çaba harcadı. Prusya boz-*

Uzun yaşamında, birbirinden çok farklı rejimler süresince, Fransa halkını yöneten bu devlet adamını kim yadsıma cesareti gösterebilir? Ciddi ve sağlam her hükümete en uygun temelin ne olacağı sorununa o da yanıt aradı ve buldu. Konunun önemi onu zorladığı zaman, şüpheciliği yerine bazen ona çok şükür esin kaynağı olan mantığını kullandığı bir yazısında, saygıdeğer tarihçi şöyle yazıyor:

"Bir dinsel inanç gereklidir, her insan topluluğuna bir din gereklidir. Nereden gelip nereye gideceğini bilmeden bu evrenin ortasına atılmış insanoğlu; niçin bu dünyaya geldi, hatta niçin var, hayatının uzun çalkantılarındaki davranışlarının ödülü veya cezası ne olacak? Buna benzer çelişkilerin içindeyken birileri ona; herşeyin nedeni ve yaratıcısı bir Allah var diyor; diğerleriyse öyle bir şey yoktur, davranışlarımızı yönlendirirken yararlanacağımız iyi ve kötü vardır, diğer şeyler yeryüzündeki büyüklerin uydurmasıdır diyor. İnsanoğlu bu çelişkilerin ortasında; zorlayıcı ve karşı konulamaz gereksinimini duyumsuyor, bütün bu konuların üstünde kendisine kesin bir inanç arayıp buluyor. Gerçek yahut hatalı, ulvi veya gülünç; bir inanca sahip oluyor. Her yerde, her zaman diliminde, her ülkede; en eski çağlardan modern zamanlara kadar, uygar ülkelerden vahşi topluluklara kadar; bu din duygusu, kimileri saygıdeğer, kimileri iğrenç ve kanlı tapınakların sunaklarında kendini belli ediyor. Bir inanç kurulduğu zaman yalnızca egemen olmuyor, Amerika'da üzerinde tartışıldığı gibi azgın binlerce mezhep, Çin'de görüldüğü gibi binlerce çirkin batıl itikat, insan bilincini kışkırtıyor veya aşağılıyor. Yahut Fransa'da 1793'te olduğu gibi, geçici bir şok, ülkenin dinini modası geçmiş sayıyor; insanoğlu o an için, hiçbir şeye inanmamak isteğini dile getiriyor, birkaç gün sonra kendi kendini yalanlıyor ve Akıl tanrıçasının duygusuz dini yanında darağacını da birlikte getiriyor ve anlaşılıyor ki bu düşünce de dinsizlik kadar boştur*

---

gunundan sonra, icra gücünün başı olarak atandı (Şubat 1871), Frankfurt barışını imzaladı ve Komün isyanını bastırdı. Ağustos 1871'de Cumhurbaşkanı oldu; ismi ülkenin özgürlüğü ile özdeşleşti, ancak kralcı ve muhafazakâr partilerin bir koalisyonu tarafından devrildi (24 Mayıs 1873). Cumhuriyetçi muhalefetin başı oldu (Çevirenin notu).

Yazar 1793-1795 yıllarında Fransız Büyük Devrimi'nin bir aşaması olarak görülen Convention dönemini ve Robespierre'in terör estirdiği zaman dilimine atıfta bulunuyor. Bu dönemde din reddedilmiş ve akıl yüceltilmişti (Çevirenin notu).

Alışılmış ve değişmez davranışını yargılayarak, insanoğlunun bir dini inanışa gereksinimi olduğu yargısına varabiliriz. Ta 1793'lerden beri, bir uygar topluma; insan yüreğinin gerçek duyguları üzerine kurulmuş, özel ahlakın kurallarına uygun, zamanla kabul görmüş, hoşgörüsüz olmayan, zulüm ve kıyıcılığı öngörmeyen, dünya çapında birleştirici olan, hiç olmazsa yurttaşların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen saygıdeğer ve eski bir tapınağın simgelediği bir *ulusal dinin* en uygun çözüm olduğu kabul edilmedi mi?"[3].

Eğer bir ulus yaşamak ve gelişmek istiyorsa; onun bir dini olmasının tamamen bir siyasal gereklilik olduğunu söylemek en iyisidir. Bundan da şu sonuçu çıkarmak gerekir ki, din yalnızca kişilerin kendilerine ait bir inanç sorunu değil; bir ulus için; ulus olabilmek kadar yaşamsal bir sorundur. Günümüzde de dini bu şekilde anlayan üç ulus, diğer uluslar arasında en canlı ve ticaret ve sanayideki etkileri açısından en ileri gitmiş uluslardır; İngiltere, Almanya ve Amerika'yı kastediyorum. Birincisi dışında bir devlet dini olmayan; kabul edilmiş ve tanınmış dinlerin çeşitliliğine karşın; bu uluslar resmen, siyaset olarak ve toplumsal olarak dindar uluslardır. Önemli hiçbir şey yapmadan; ulusal görüş açısından dini ortaya çıkarmadan, Tanrı'ya halk önünde açıkça başvurulur, tapınılır. Bu ülkelerin üstünlüğünün nedeni olarak bu resmi dini tapınma kabul edilmek istenmiyorsa; en azından bir gerileme etkeni gibi düşünülemeyeceği itiraf edilmelidir ve bu ülkelerdeki aydınların kültürünün, bu ülkeleri daha güçlü yapmak için dinin yerini almaya hiç gereksinimi yoktur.

O halde, Türkiye bugün, ancak din sayesinde yaşayabilir. Toplumbilimsel olarak düşünürsek, onu oluşturan birbiriyle uyuşmaz unsurları birleştirecek çimento dindir. Dayanabileceği tek payanda odur. Desteği kaldırın ve onu hafifçe sarsın, o düşecektir. Çimentoyu kazıyın, taşlar birbirinden ayrılacak ve dengesizlikten bina yıkılacaktır.

Türkiye'yi yeni baştan yaratmak söz konusu olamaz; söz konusu olan yeniden şekillendirmek yani gerekli reformları yapmaktır.

Bir ulus, bir toplum organik bir varlıktır, bir canlı yaratıktır. Başlangıcında şöyle yahut böyle olabilir; şu şekilde veya bu şekilde oluşabilir; ama bir kez dünyaya geldi mi, bin türlü durumun, bin türlü etkinin katkısı ve mira-

---

3 - THIERS, *Histoire du Consulat,* kitap XII.

sıyla şekillenecek ve gelişecek; içimizden herhangi biri gibi; bir varlık olarak ortaya çıkacaktır. Onun bir yaşamı vardır, bu yaşam yapay veya uzlaşmalarla oluşan bir şey değildir, ama doğanın, zamanın ve olayların eseridir. Onda düzeltmeler, dönüşümler, reformlar yapılabilir ama bunun bir tek koşulu vardır. Onun üzerinde bir işlem yapılırken veya onunla birlikte bir işlem yapılırken, onun yaşamına dokunmamak gerekir. Eğer yaşamını size güvenerek teslim ettiğinde, onu yok etmeye kalkışırsanız bu çılgınlık olur. İnsanoğlu ancak değiştirilebilir, yeniden şekillendirilebilir ama yeniden yaratılamaz; yaşam üzerinde çalışılabilir ama ne yaratma üzerinde ne de onun doğal sonucu yeniden yaratma üzerinde çalışılamaz.

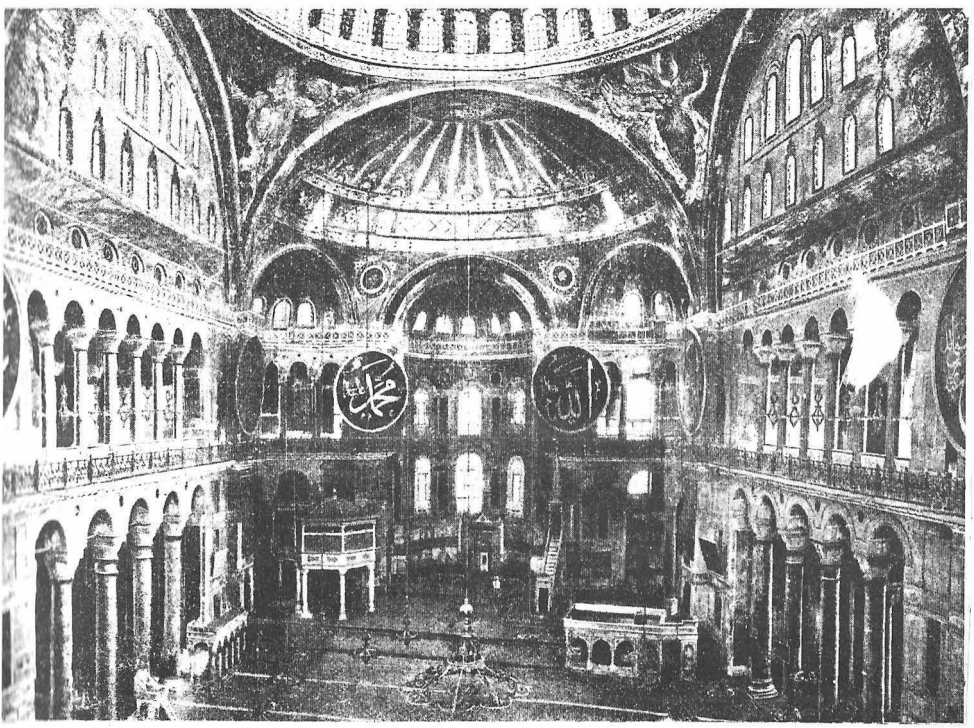

Foto: Sabah ve Joaillier

Ayasofya- Büyük sahın (nef)

Montaigne çok sağduyulu bir şekilde: "Toplumun büyük bir kitlesini yeniden yaratmaya çalışmak; *hastalığı ölümle iyileştirmek* isteyenlerin işidir ve onlar değiştirmektense yıkıp yok etmeyi yeğlerler" demektedir.

Bir örnek mi istiyorsunuz? Bu örneği, bizden Fransa'dan verelim.

Clovis'ten* beri, toplumu daha iyiye götürmek için hiçbir çaba harcanmadığı, bu anlamda ilk girişimin 1789 tarihinde yapıldığını düşünmek olası değildir. Daha önceleri de; uzun ve şerefli saltanatları sırasında Charlemagne, Saint Louis, Büyük Louis, V. Charles, Richelieu dönemlerinde; Fransa akıllıca ve kesin kararlılıkla yürütülen reformlar sayesinde büyüdü; bütün bu reformlar, Fransa'nın kurtulması ve gelişmesi için onun öncelikle yaşaması gerektiği gerçeğinin duyarlılıkla uygulanmasına dayanıyordu.

Sonunda devrim gerçekleşti. Ön koşul olarak da öldürmeyi ilke olarak benimsedi. İyileştirmek için canını aldı. Mitolojinin söz konusu ettiği, Medeia'nın şeytanca kışkırtmalarına ve sihir sanatındaki gücüne güvenerek, onu gençliğine kavuşturmanın tek koşulu zannı ile ihtiyar babalarını boğazlayıp, vücudunun parçalarını bir kazanda kaynatan kral Pelias'ın kızları gibi safça bir canilikle hareket ettiler. Dinsizliği, yasal bir koşul ve büyük bir ulusun hükümet etme şekli yaptılar ve bu doğaya ters iğrenç ilkeden, doğal olarak bütün ahlaki, ulusal ve toplumsal çöküntülere neden olan sonuçlar çıktı.

Bir gün General Dragamiroff, "Fransa'nın kendine güvenini yeniden kazanabilmesi için yüzelli yıl gereklidir" demişti. Evet, çünkü Fransa'nın hâlâ bol bol; canlı canlı akan bir kanı vardı; ancak bir yüzyıl geçtiği halde, ne kadar çok kriz çıkıyordu. Gidilecek yol da hâlâ bitmemişti.

Bazı ilerisini düşünmeyen Türklerin, bu çok şüpheli deneyi, kendi ülkelerinde görmek istemeleri, vatana ihanet cinayetini işlemekten başka bir şey değildir. Çünkü, Türkiye bu olayın sonuçlarına hiç şüphe yok ki uzun süre dayanamaz. O, benzer sarsıntılara katlanabilmek için kanı çok az olan, çok hasta bir bünyeye sahiptir.

Diğer taraftan, Türkiye'de yalnızca dindar bir halk mevcut olmadığını, Türkiye'nin gerçek bir dini toplum olduğunu da söylemeliyiz. Orada herşey kilise çanıyla değil ama, yüksek minarelerin şerefelerinden müezzinlerin okuduğu ezan sesleri arasında yapılır. İster kişisel yaşamda, ister kamu ya-

---

* - *Clovis (465-511), Fransa Krallığı'nın kurucusu (Çevirenin notu).*

şamında hiçbir şey dinin başkanlığı altında olmadan gerçekleşmez. Şüphesiz bu olaylarda din adamı yoktur, çünkü İslamiyet'te ruhban sınıfı bulunmaz. Ama bir törenin başkanı, sınıftaki öğretmen veya makamındaki bakan her olayda zorunlu olan duayı okur ve gelenek haline gelmiş kurbanı keser[4].

Reform bahanesi adı altında, ulusun özünü oluşturan bu asırlık gelenekleri değiştirmek istemek bir çılgınlık olur. Çünkü bu gerçekleştirilemeyecek bir istek, bir cinayet olur; çünkü bu değişikliği hiç şüphe edilmesin ki Türkiye'nin yıkımı izleyecektir.

---

4 - 15 Mart 1907 tarihli *Stamboul* gazetesinden; yeni mali yılın başlaması nedeniyle yapılan törenlerin öyküsünü alıntılıyoruz:

"Mali yılın başlaması münasebetiyle; İmparatorluğun bütün gümrük dairelerinde, dün törenler yapıldı. Gümrük İdaresi binasının kapısında, bu görevle yükümlü Ekselanları Hasan Fehmi Paşa'nın başkanlık ettiği bir tören düzenlendi.

Tören sabah saat 10:30'da başladı. Gümrük Müdürlüğü'nün hizmetlileri, gümrük koruma memurları ve polis memurları; gümrüğün büyük kapısının iki kenarında saf halinde dizildiler.

Dini törenden sonra, koyunlar kesildi ve Padişah için dualar edildi. Bu merasimden sonra Hasan Fehmi Paşa, yeni yılın gümrük işlemlerini başlattı.

Bu törenlere, Gümrük Müsteşarı Mehmed Ali Bey, İdare Heyeti Başkanı E. Süreyya Bey, Genel Sekreter Sırrı Bey, Başmuhasebeci Talat Bey; kentimiz gümrüklerinin bütün müdürleri katıldı.

Hasan Fehmi Paşa, daha sonra iç ve dış mallar gümrükleri ile, gümrük depolarını ziyaret etti. Ekselansları, memurlara kamu işlerinin düzgün yürümesini güvenceye almak için bütün güçleri ile çalışmalarını ve gümrük gelirlerinin artmasına gayret sarfetmelerini söyledi.

Daha önce de haber verdiğimiz gibi Düyun-i Umumiye nezaretinde kurulan Balıkhane'de, yeni mali yılın başlaması nedeniyle gerçekleştirilen geleneksel tören, eski törenlere göre daha anlamlı bir havada geçti. Yeni balıkhanenin giriş katı Osmanlı bayrakları ile süslenmişti. Binanın ana girişinin tam karşısındaki duvar üstüne Türkçe olarak *Padişahımız Çok Yaşa* yazısı yerleştirilmişti.

Düyun-i Umumiye Genel Müdürü Mösyö Pissard, yardımcısı müdür Mösyö Scanavy ve İstanbul Düyun-i Umumiye Nazırı Eksalansları Ali Rıza Bey, bu törene başkanlık ettiler. Tören Padişah için edilen bir dua ile başladı. Sonra bir sepet dolusu balık açık artırmaya çıkarıldı.

Genel Müdür Mösyö Pissard, onları 630 kuruşa satın aldı. Bu balıklar, Padişahın sofrasında kullanılmak üzere Saray'a gönderildi.

Çok eski bir âdete göre, Balıkhane Müdürü, bugünkü ünvanıyla İstanbul Balıkhanesi Nazırı, denize gümüş paralar attı. Sonra koyunlar kesildi. Törenden sonra, katılanlar büyük salona çıktılar ve Mösyö Pissard, İstanbul nezaretinin yeni şefleriyle tanıştı".

Zaten, tarihçileri şaşkınlığa uğratan ve bütün hatalarına karşın Türkiye'yi ayakta tutan bu gücün gizli nedenleri araştırılsaydı bunun gizini Türklerin di ni inançlarında aramak gerekmez miydi?

Bu olguyu inceleyen Benoit-Brunswik, olayı şöyle açıklıyor:

"Eğer Padişahların görevi yalnızca diğer hükümdarlarla ilişkide bulunmak ve İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nı korumak olsaydı; o zaman Türkiye'nin nasıl olup da; göz kamaştırıcı utkular kazanırken ortaya çıkmaya başlayan çökme nedenlerine karşın; gittikçe hızlanan iki asırlık bir gerilemeden sonra, yakın zamanlarda kendi yurttaşlarına ve Fransa ile İngiltere'nin yurttaşlarına karşı işlediği bunca hataya karşın, ayakta kaldığının açıklamasını boşu boşuna arar bulamazdık. Kendi kendime soruyorum; nasıl oluyor da Türkiye, Avrupa Devletleri'nin siyasi tarihinde o kadar sık görülen bu ihtilallerden biri sonunda yıkılmıyor? Neden en az onun kadar hatta ondan daha iyi olacak bir rejim, Türk saltanatının pabucunu dama atmıyor? Bu mevcut Türk saltanatı nasıl oluyor da her şeye karşın, sınır komşusu olan devletlerin sessiz kalması için gerekli olan maddi düzeni, Fırat'ın sularının kaynağından Akdeniz'e kadar sürdürmeyi başarabiliyor; bütün bunları açıklaması çok zordur.

Bu tarihi olay, ikiyüz yıl önce İngiliz tarihçisi Ricault[5] tarafından da gözlemlenmiştir. Koçi Bey'in IV. Murad'a *İmparatorluğun Çökmesinin Nedenleri* üzerine ünlü risalesini yazdığı zaman, Türklerin egemenliğine karşı olan bütün Hıristiyanlık âleminde ve her yerde bu konu üzerinde düşünülüyor, yazılıyor, gizlice hazırlıklar yapılıyordu. Ricault, Osmanlı Devleti'nin yıkılmaması nedenini; "bu büyük İmparatorluğun sarsılmaz gücünü, daha çok doğaüstü bir nedene, bu devleti yönetenlerin bilgeliğine bağlıyordu"[6].

---

5 - RICAULT, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman,* İngilizceden çeviren Briot, Paris 1670. Aşağıda söz konusu edeceğimiz düşünceler bu kitabın birinci bölümünden alıntılanmıştır.

6 - Ricault'nun bu konuyla ilgili yazdıkları çok ilginç olduğundan onları burada özet olarak vermekten kendimi alamıyorum:
"Türklerin hükümetinin oluşumunu biraz yakından incelediğimde; Padişahların elinde, nedeni belirsiz, belirli niteliklerle sınırlanmayan ve layık olmadıkları halde verilmiş tamamen mutlak bir güç olduğunu gördüm. Onların buyrukları haksız da olsalar yasaydı; onların eylemleri, özellikle devlet işlerindeki yargıları, buldukları çözüm yolları yanlış da olsa itiraz edilmiyordu. Onlar arasında erdemli olmanın ödüllendirilmesinin ve kötülüklerin cezasının bu kadar az olduğunu anladığım zaman; gördüm ki her şey

Ricault'nun söz ettiği bu nedenler; sanki onu yıkmak için sabırsızlanan dış ve iç tehditlerden, iki asır süresince onu yeterlilikle koruduğu gibi; Yeniçeriliğin kaldırılmasında, Yunan krallığının kurulmasıyla sonuçlanan barış konferansı ve Hünkâr İskelesi Antlaşması sırasında da onu korumuştur. Bu arada bir diğer İngiliz yazarı şaşkınlıkla şu saptamayı yapıyordu: "Osmanlı İmparatorluğu hâlâ parçalanmadı"[7].

O günden bu yana, Avrupa dengesini koruma gerekliliği Türkiye'nin yararına oldu ve Türkiye, sanki yaşamaya mahkûm oldu. Bu gerçeğe karşın Türkiye, Urquhart'ın yargısına göre; kendi elleriyle son desteğini de yıkmaya çalışıyor yani Batılı ulusların kendisine karşı duyduğu güven ve sevgiyi son derece sarsmak için elinden geleni yapıyor; ama yine de her zaman canlı olarak yaşamaya da devam ediyor. Yalnızca Avrupa'daki den-

---

hükümdarın elindedir. İnsanlar dalkavuklukla, tesadüflerle veya Padişah'ın bir iyiliği olarak, İmparatorluğun en şerefli, en önemli, en büyük görevlerine gelirler; bu göreve atanırken ne soylu olduklarından, ne layık olduklarından ne de dünyevi işler üzerindeki deneyimlerinden dolayı seçilirler. Ancak bu kadar önemli mevkilerde çok az kalabilirler, hükümdar istediği zaman onları bir göz işareti ile ölüme gönderebilir ve bu ölüm emrini yerine getirmek için başkaları canla başla hizmete hazırdırlar. Bu üst mevkilere atananlar hızla zenginleşebilirler ama, onlar bu zenginliğin başlarına bela olup kendilerinin felaketini hazırlayabileceğinin de farkındadırlar. Sadakat ve ahlaki şeref duygusuna Türkler'de çok ender rastlanır. Bu konuda pek çok şey söyleyebilirim. Bu büyük İmparatorluğun uzun süre devam etmesine ancak hayran olunabilir. Bu İmparatorluğun içte sarsılmaz gücünü, dışta silahlarının mutlu başarılarını; ben daha çok olağanüstü bir olaya; onu yönetenlerin bilgeliğine bağlıyorum".

7 The lingering adhesion of the parts of Turkey to each other, is far more suprising and less easily accounted for, than the disbermenbent of that empire. (D. URQUHART, *Turkey and its resources: its municipal Organizations and Free Trade,* Londra, 1833).

Çevirenin notu:

D. Urquhart'ın yukarıdaki sözlerinin yaklaşık anlamını şöyle çevirebiliriz: "Türkiye'nin parçalarının birbiriyle pamuk ipliği gibi zayıf şekilde bağlı olmasına karşın; bu İmparatorluğun dağılmamasının kolaylıkla açıklanamaması çok şaşırtıcıdır".

D. Urquhart, bir İngiliz yazarı ve devlet görevlisidir; Mora İsyanı'nda Yunan yanlısı görüşler ileri sürmüş, 1830'lu yıllarda İngiliz Elçisi'nin maiyetinde Türkiye'ye geldikten ve özellikle Takvim-i Vekayi'in Fransızca bölümünün sorumlusu Blak Bey'le ilişkiye girdikten sonra Türkiye yanlısı bir kişi olmuştur. II. Mahmud'un son yıllarında İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasının mimarlarındandır. Daha sonraki yıllarda şiddetli bir Rus karşıtlığı ve Türk dostluğu yanlısı olarak görülmektedir. Bu konuda ilginç bir araştırma için bakınız: Orhan Koloğlu. Blak Bey, Précurseur du Tanzimat. (Çevirenin notu).

geleri koruma gerekliliği, bu gözlemcilerin dikkatine asırlar önce çarpmış olayı açıklamak için yeterli midir yoksa bambaşka nedenler de var mıdır?

IV. Murad

"Hayır, eğer Türkiye yaşamını sürdürüyorsa; bu ilerleme ve uygarlığın sürmesi içindir; Yüce Tanrı, uygarlık adına, onun Avrupa'daki varlığını ve Asya ile Afrika'daki egemenliğinin sürmesini istiyor. Uygarlığın, İslam dünyasına, ancak İslam arabasının arkasına takılarak girebileceğini düşünüyorum. Uygarlık, bu dünyaya kaba kuvvetle sokulamaz. Oldu bittiye getirilen olaylar karşısında, İslami toplumların ana karakteri olan tevekküle boyun eğme, onları itaate ve itiraz etmemeye götürebilir; ama kendi içlerinde yoğunlaşırlar, kendi aralarında bir kast oluştururlar, civarlarındakilere yabancı kalırlar ve kendi yararlarına olan gelişmeleri bile algılamazlar. Merkezi Afrika'nın putperestleri içinde Hıristiyan misyonerlerin başarılı olabileceklerine inanabilirim; ama ister katolik, ister protestan olsun misyonerlerin, Peygamberin tektanrılı yandaşları arasında uygarlığı ve çağdaş düşünceleri geliştirebileceklerine inanmıyorum. Otoritesi dolayısıyla, örneğin en azından halifenin; insanlık için vazgeçilmez ve ilerleme için gerekli bu sonucu alabilecek tek kişi olduğuna inanıyorum. Benim düşünceme göre, Osmanlı hanedanının olağanüstü kaderinin gizi, İslam dünyasındaki bu uygarlık misyonunda yatmaktadır. Doğu sorununun çözümü ise burdadır, yalnız bu noktadadır"[8].

Bu düşünceyi tartışmayacağım. Buna karşın kendimi Türklerin yerine koyarsam, bu düşüncenin hoşuma gideceğime dikkatinizi çekmek isterim. Daha büyük bir Türkiye perspektifi; Osmanlı İmparatorluğu'na daima görünüşte bağlı olan Arabistan topraklarına kadar büyümüş bugünkü Türkiye'nin bu topraklara gerçekten sahip olması; kendileri açısından çağdaş

8 - BENOIT-BRUNSWIK, *La Réforme et les garanties,* s: 29.

uygarlığın öncüleri olmak; böyle bir görüntü, Türk yurtseverlerinin kalplerini heyecanla nasıl çarptıracak ve onları nasıl gayrete getirecektir!

Bu olay niçin gerçekleşmesin? Onlar, benim kanıma göre, Küçük Asya'nın ortasında kendi eski benliklerine kavuşacaklardır. Çünkü Avrupalılar, onların eski kayıplarını giderici bir kar-

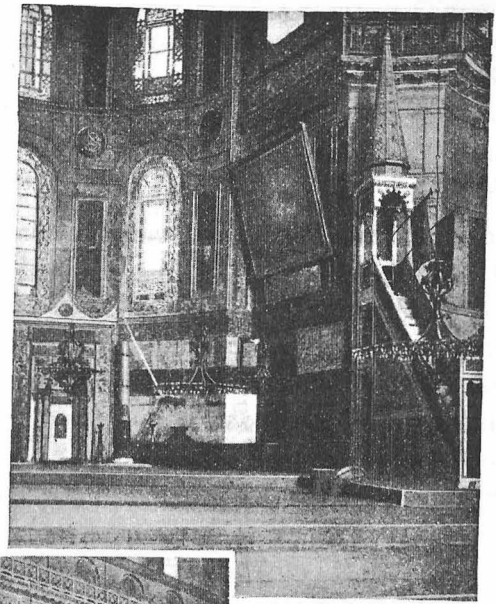

Absid ve minber

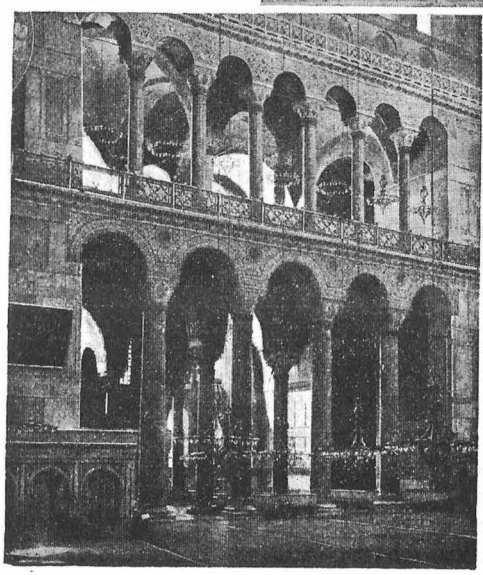

Foto Sabah ve Joaillier
Ayasofya- Yan sütunlar

şılıktan yararlanmaları için; aralarında konuşmaktadırlar. Onlar da bu ülkelere gerçekten yeniden sahip olacaklar ve bunun için de her gün büyük insan ve para kaybıyla onları yeniden fethetmek için çaba göstermekten kurtulacaklardır.

İmparatorluğun parlak günlerindeki durumuna gelebilmesi; Türklerin; ırklarının niteliğini simgeleyen başlangıçtaki kökleri üze-

rine zamanla yavaş yavaş yığılmış gereksiz fazlalıklardan kurtulması ile gerçekleşecektir. Bu tıpkı bir ağacın özsuyunu haksız yere tüketen liken ve yosunlardan, bu ağacı kurtarmak için onların temizlenmesine benzer.

Türk'ün karakterini tanımlamak ve bu ulusun üstün niteliklerini göstermek için büyük bir çaba gerekmez. Sürekli olarak onlarla ilişkide olan herkes bunu kabul etmektedir. Biz burada bunların sözlerini iletmekle yetineceğiz. Lamartine şöyle söylüyor:

"Türkler, hükümetlerinin uzun süren intiharıyla birlikte kendileri de intihar ettiler. Ancak insan ırkı olarak, benim düşünceme göre, geniş imparatorluklarının halkları arasında önde gelirler ve en çok saygıya layık olanlardır. Karakterleri en soylu ve en büyük olanlar onlardır; cesaretleri tartışılmaz; dini, medeni ve ailevi erdemleri yansız olan herkese hayranlık ve takdir duyguları ilham eder. Soylulukları alınlarında yazılıdır ve eylemleriyle belli olur. Eğer mükemmel yasaları ve daha aydın bir hükümetleri olsaydı, onlar dünyanın en ileri uluslarından biri olurlardı. Bütün davranışları yüce gönüllü olduklarını gösterir. Saygıdeğer, hayranlık uyandıran, tutkun ve filozof bir ulusturlar. Allah için konuşmak gerekirse kahraman ve mazlum bir ulusturlar. Düşünceme göre insanlığa şeref veren böyle bir ulusun yok olmasına neden olmaktan Allah beni korusun"[9].

Kanuni Sultan Süleyman

Lamartine'in bir şair, bir hayalperest, düşler içinde gezen biri olduğu ileri sürülerek onun bu sözlerine itiraz edilebilir. O zaman bir başkasının, hiç hayalperest olmadığı, onu yöneten tek etkenin mantık olduğunu herkesin kabul edeceği ünlü bir coğrafyacının, Elisée Reclus'nun ne düşündüğüne bakalım:

"Türk, eğer yönetim usulü bozulmamış, baskı rejimi onu ezmemiş olsaydı, hiç şüphesiz, niteliklerinin bütünü itibariyle, en saygıdeğer insanlar-

9 - LAMARTINE, *Voyage en Orient,* Paris, 1843, cilt: II, s. 570.

dan biri olurdu. O, hiç kimseyi aldatmaz, onurludur, dürüsttür, doğru sözlüdür. İşte bu niteliklerinden dolayı, beraber yaşadığı Rumlar, Suriyeliler, İranlılar ve Ermeniler tarafından alaya alınır veya kendisine acınır. Kendi aralarında iyi bir dayanışma vardır, mutlulukla paylaşmasını bilirler, ama hiçbir şey istemezler. Bunun için değil midir ki, içlerinde en kendini beğenmiş ve kötü niyetlileri de dahil olmak üzere; bütün gezginler Türk köylerinde gördükleri içten ve karşılık beklemez misafirperverlikten dolayı derinden etkilenmişlerdir?"[10].

Herkes Türklerin açık yüreklilik ve dürüstlüğü konusunda aynı düşüncededir[11].

Verilen söz kutsaldır, bu ölçü ticaret işlerinde de geçerlidir; büyük bir sanayici bana şöyle dedi: "Türk'le güçlük, ona bir kâğıt imzalatmayı önerdiğiniz zaman başlar". Bunun nedenini de şöyle açıkladı: "Türk, her zaman sözünü tuttuğundan; kendisinden bir imza istenmesini anlamaz; eğer imza isterseniz, anlaşmayı bozmak için, öküz altında buzağı aradığınızı düşünecek ve size olan güvenci yok olacaktır..."

Bir gün İstanbul'da, Katolik topluluğunun en yüksek görevlisi ile konuşurken; o, bana Türkler hakkındaki en yüksek takdir duygularını belirtmekten geri kalmadı: "Sık sık, taşradaki yerlere belirli görevlere katılmak veya belirli görevler için tesisler kurmak üzere rahibeler gönderirim. Ülke pek emin değildir, yollar zor aşılır ve bazen bu rahibeler için korkudan tir tir titrerim; ama onları, o yöredeki bir Türk'e emanet ettiğim zaman rahatlarım. Yollarının her durak noktasında, onlara, başkalarının değil özellikle Türkler'in evlerinde kalmalarını tembih ederim. Evlerin harem bölümlerinde onların korunacakların-

---

10 - Elisée RECLUS, *Géographie Universelle,* cilt: IX, s: 543.

11 - Grenville MURRAY'in *Les Turcs chez les Turcs* isimli kitabında anlattığı şu Doğu'ya özgü nitelikleri taşıyan öyküyü okuyalım. O, bir kadının misafiridir: "Kadıya bugünlerde işinin zor olup olmadığını sordum; evet diye yanıtladı ve ekledi; özellikle Rumlar çok canımı sıkıyorlar. Ev sahibim, onlardan söz ederken, başını sallayarak, çok şikâyetçi olduğunu belirten bir tavır takındı ve düşüncesini daha iyi anlatmak için bir küçük öykü söylermiş gibi konuştu: (Üç oğlu olan bir baba gibiyim. Büyük oğlum bana her zaman gerçeği söylüyor; bu Osmanlı'dır; ikinci oğlum hep yalan söylüyor; bu da Bulgar'dır; Bunlardan biri önüme geldiği zaman, onlara nasıl davranacağımı biliyorum. Fakat üçüncü oğlum bazen doğru, bazen yalan söylüyor; hile yapıyor, kaçamak yollara sapıyor ve beni sürekli aldatıyor. Bu oğlum da Rum'dur; Ona nasıl davranacağımı bilemiyorum)".

dan ve saygı göreceklerinden her zaman emin oldum ve hiçbir zaman da Müslümanlar hakkında beslediğim bu emniyet duygusundan dolayı pişman olmadım!"

Herhangi biri bana: "- Onların bağnazlığını unuttunuz mu?" diye sorabilir. Hayır! Unutmadım; ama bu konuda bir şey söylemedim, çünkü yalnız onlar bağnaz değillerdir. Yeldeğirmenlerine mızrakla saldırmak neye yarar?

Vahşetin tekeli hiç kimseye ait değildir; özellikle ırk ve din kavgalarının söz konusu olduğu iç savaşlarda vahşet yalnız bir ulusa özgü bir şey de değildir. Örneğin Türkler, neye bizim 1793'deki Jacobinlerimizden veya 1871'deki Komüncülerimizder daha bağnaz olsunlar?*. Bu bağlamda komşuları Ruslardan daha mı çok kınanmaya layıktırlar? Türkler tarafından katledilen Ermeniler, Rusların ezdiği Ermenilerden daha mı acınacak kimselerdir? Bahtsız Polonya'nın insanlarını kıyıma uğratan öldürmeler, asıp kesmeler acaba unutulup gitti mi? İngilizler, İrlandalılara karşı daha mı az fanatikler ve Prusya Alsace-Lorraine'in çocuklarına ve Polonya'dakilere daha mı farklı davranıyor? Fransa'da bizim çağdaş(!) bağnazlarımız; serbest düşünce yanlılarımız ve masonlar; evet insanları öldürmüyorlar ama ruhları ve özgürlükleri katletmiyorlar mı?

Bunun kanıtı nedir? Bir tek şey: Bugünkü uygarlık ile vahşet arasında kıl payı kadar bir mesafe vardır. Kişiler gibi, devletler de; en güçlü yasaları, en sevecen, en içten ve insanca duyguları unuttukları zaman tutkularının esiri olurlar[12].

---

* *Yazar, 1793'te Robespierre ve yandaşlarının yani Jacobinlerin yarattığı ve yaşattığı terörü ve 1781'de bir süre Paris'e egemen olan komün (Commune) yanlılarının kendine göre bağnazlık olarak tanımladığı eylemlerine atıf yapıyor (Çevirenin notu).*

12 - Bu söyleyeceğim açığa çıkmış bir olaydır. Türk ulusunun, hükümetin vahşetinden sorumlu olmadığı Ermeni kıyımları sırasında, bir çok Hıristiyan, Müslümanlar tarafından kurtarılmıştır. Binlercesi arasından bir örnek verelim: "Maşkaviye aşiretinin şefi, Ahmed Ağa adında bir Müslüman, Mardin Hıristiyanlarını, kıyımdan kurtarmak için en övgüye değer çabaları gösterdi. Onun cesareti sayesinde, Mardin kıyımdan kurtuldu. Bu kıyımın başlıca sorumlusu Diyarbakır Valisi ona çok kızdı ve yanına çağırttı. Onu cezalandırdı, eğer Fransa konsolosu Mösyö Meyrier'nin cesur müdahalesi olmasaydı bu ceza en hafif ceza olan sürgün olmazdı. Aynı konsolos, Ahmed Ağa'nın, insanca davranışının ödülü olmak üzere Fransa hükümetinden bir altın madalya almasını da sağladı". (Mardin Capucinlerinin başkanı Père Daniel'in mektubu, *Missions catholiques,* 1897).

Halbuki biz, efsaneler yaratarak, Müslüman bağnazlığını, tek bir ulusun marifeti imiş gibi sunmaya bayılıyoruz[13].

Şu hususu açıkça belirtelim; biz, Türk hükümetinin bu an için bağnazca davranmadığını söylemiyoruz; ancak Türk ulusunun ve yalnızca onun hoşgörüsüzlük suçlanmasından kurtulması gerektiğini söylüyoruz.

Eski İngiliz konsolosu Grenville Murray'in anılarını yazdığı çok ilginç kitapta, Türklerin âdetleri ile ilgili çok meraklı ayrıntılar vardır. O, belli sınıftan Türklerin geleneksel buluşma yeri olan küçük bir kahvede, Hacı Hasan isimli bir Türk ile uzun saatler geçirdiğini anlatıyor: "Orada, nazik bir Türk'ün nasıl bir kişi olduğunu anlamaya ve onu sevmeye başladım. Davranışlarının soyluluğuna, ve karakterinin yumuşaklığına hayran oldum. O kadar sade ama o kadar da özgün olan konuşmasının tadına vardım. Olağanüstü saflıktaki inancına nüfuz ettim ve gerçek, büyük ve soylu olan her şey için doğuştan gelen sevgisinde onunla birleştim. Nasıl insancıl, sevimli, iyi, dost, cömert ve nazik olduğunu keşfettim. Kalbinin dürüstlüğünü, iyi olmayan bir şeyi hiçbir zaman yapmamak isteğini gördüm. Atalarının inançlarına insanı etkileyen bağlılığına saygı duydum. Dini hoşgörüsünü anladım; bu kendini beğenmişlikten uzak davranış, bu olağanüstü saflık diğer niteliklerini de daha belirgin hale getiriyordu. Onunla sohbet ettiğim sıcak yaz geceleri süresince, hayvanlara gösterdiği yumuşak davranışlara, atına gösterdiği şefkate ve silahlara karşı yiğitçe aşkına dikkat ettim. Özellikle de Yıldırım Bayezid ve Orhan Gazi'nin askerlerinin Doğu ve Batı'daki yöreleri dört nala geçerek fethettikleri dönemleri içini çekerek anlatırken sesindeki hem heyecanlı hem komik ton beni etkiledi.

Bu ciddi ve örnek alınacak konuşmaların sevimliliğinin etkisi altında; sağduyusuna hayran kalarak, hayalinin zenginliğine şaşırarak, geçmişe duyduğu özlemden müteessir olarak uzun saatler geçirdim. İnanıyorum ki onu dinlerken; daha sağduyulu, dünyanın havailik ve hoppalıklardan daha uzak; daha az bencil, daha çok filozof oldum. Bu dünyanın boşluğunu; yaşam savaşı diye nitelendirilen çabaların aslında acınacak hiçlikler olduğunu,

---

13 - Bu konuda şu eserlere bakılabilir: J. DENAIS, *Les Turcs sont-ils fanatiques?* Paris, 1897, AHMED RIZA, *Tolérance musulmane,* Paris 1897. Şu eserden de yararlanılabilir: *Au milieu des Massacres,* Yazan: Madame Emilie CARTIER. 1895'te Sivas'ta Fransa konsolosunun karısı.

doğayı daha çok sevmeyi ve boş şereflerle ünlere daha derinden ve daha saygıdeğer bir şekilde küçümseme ile bakabilmeyi çok iyi öğrendim.

Günümüzün Türk'ü ona atfedilen geleneksel tanımlardan kesin şekilde farklıdır. Onu gördüğüm gibi resmettim; eğer benim renklerim gerçekleri tam

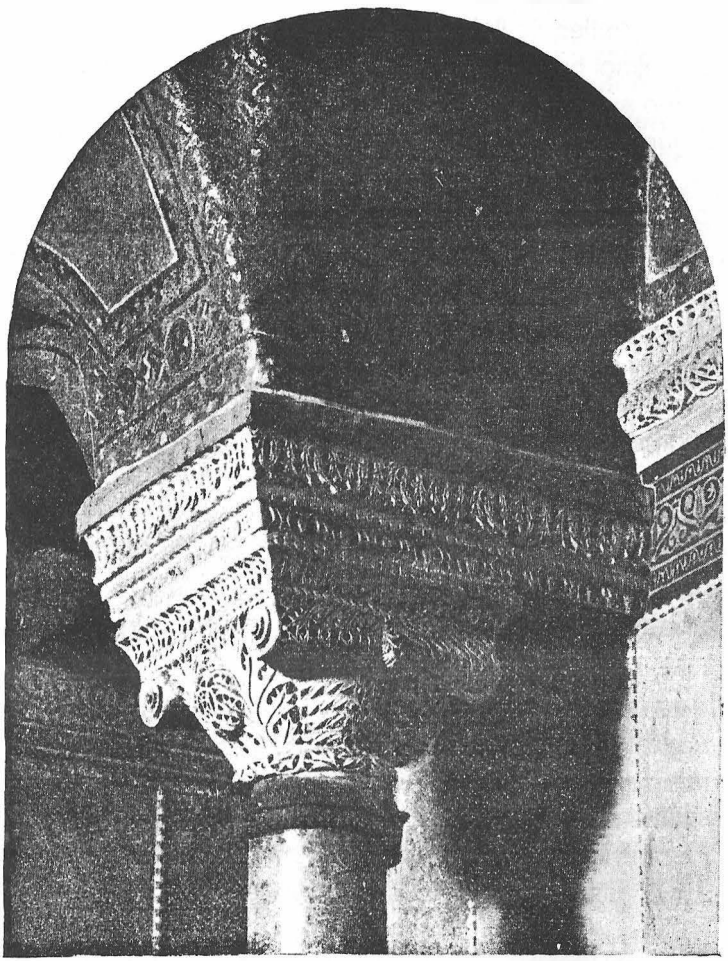

Foto: Sabah ve Joaillier

Ayasofya- Bir sütun başlığının ayrıntıları

aksettirmiyorsa, en azından doğru olduklarını söyleyebilirim, eğer çizdiğim taslak mükemmel değilse, en azından modeline sadık bir resimdir..."

Aynı yazar, başka bir yerde daha aşağı sınıflara mensup bir Türk portresi de çizer. O da çok sevimlidir:

"Aşağı sınıflardan bir Osmanlı, gerek ahlaki değerleri gerekse davranışları açısından İngiliz yahut Fransız zanaatkârları kadar ilginçtir. O içki içmez; temiz, kanaatkâr, sevimlidir; dininin gereklerine titizlikle uyar, karısına kötü muamele yapmaz ve hırsızlık nedir bilmez. Tek büyük suçu tembelliktir; ama bu da kişisel olarak onun değil, hükümetinin suçu değil midir? Bulgaristan ve Rumeli'nin yaban gülünden başka hiçbir şeyin bulunmadığı bütün bölgelerinde; eğer arazi mülkiyeti güvence altına alınsa ve valiler açgözlülükleri ile gelişmeyi önleyecekleri yerde tarımı teşvik etseler zeytin, portakal, üzüm, pamuk üretilebilir... Türk'ün istediği, vergileri eşit olarak dağıtan ve yasayı yansız olarak uygulayan insanlar tarafından yönetilmektir. O, Hıristiyanlara egemen olmak istemediği gibi ne onları ezmeyi ne de sömürmeyi arzu ediyor. Onun tek isteği, Hıristiyanlara kötü muamele ediyor diye hükümeti kınanırken, kendisinin olayların kurbanı olmamasıdır. Bu kadar mütevazı olan bu istek, aslında teorik olarak; Türkiye'nin bu kadar çürümüş ve kınanmaya layık yönetici sınıfının hilekâr etkisinden kurtulamayacağını gösterdiği gibi alt sınıfın hâlâ şerefli ve takdire değer olduğunun da bir işaretidir"[14].

Bununla birlikte yazarın çizdiği tabloda bir karanlık nokta olduğunu itiraf etmeliyiz. Şimdiye kadar gözlerimizin önünde olan; hâlâ ulusun esasını oluşturan, iktidardakilerin hâlâ bozamadıkları, köylerde yaşayan ve ana unsuru teşkil eden ideal Türk'tür. Ancak o kaybolmaya başlamıştır. Heyhat onun yerini bir başka tip insan almakta ve bu tip insan Türk toplumu içinde, bir kanser gibi yayılarak ulusu kemirmektedir. Bu tip insan, Türkiye'nin irin dolu yaralarından biri olan memur Türk'tür.

Yaralarından biri dedik, çünkü bu yaraların sayısı çoktur ve bu yaralar derindir.

Blowitz, bunlardan yedisini sayıyor: *Havale, Harem, Bahşiş, Vakıflar,*

---

14 - GRENVILLE MURRAY. *Les Turcs chez les Turcs?* Çeviren Butler, Paris 1878, s: 144 ve 270.

Yol olmaması, *belirsiz* borçlar ve *Avrupa'nın kötü niyeti*[15]. Bu yaraların niteliklerini, gidişlerini, ve ciddiyetlerini açıklamak bir cilt yeni kitap yazmayı gerektirir ve ben bu işi daha uzman olanlara bırakıyorum. Bu yaralardan bir tanesini anlatmak ise uzmanlığı gerektirmez; bu memur egemenliği sorunudur. Bana göre de en tehlikelisidir ve bu sorunun halli diğer sorunları da çözecektir. Bu nedenle ve bu kitabın kapsamı içine girip onu tamamladığından dolayı burada yalnızca bu konunun üzerinde durulacaktır.

Osman Hamdi Bey
İstanbul Müzesi Müdürü

Demetrius Georgiadès şöyle demektedir[16]:

"Osmanlı, her zaman memurdur; bu onun rüyasıdır. Kendisine az maaş verileceğini ve bu maaşı da çoğu zaman alamayacağını gayet iyi bilir; her yıl maaşının üçte ikisinin ödenmemesini bekler; buna karşı hiçbir şey yapmaz. Onda yönetimde olmak isteği vardır, çünkü bu boş gururunu okşar ve tembelliğine uygun gelir ve de özellikle bu davranış, bir başka olayla da çok ilgilidir; o da Hazine-i Hassa'nın yani Padişah'ın giderlerinin açgözlü ve doymak bilmez isteklerini karşılamak için kamu hazinesinin talan edilmesi olayıdır. Fransa'da Türk memurunun niteliği olan tembelliğin derecesini hayal etmek bile olası değildir.

Devletten geçinmek Türk'ün tek idealidir. Özel yaşamında o kadar sade, kanaatkâr, şerefli, mütevazı ve uysal olan Türk; en ufak bir kamu görevlisi olduğu andan itibaren; o kadar kibirli, saygısız, saldırgan, despot, aç gözlü ve rüşvetçi olur. Artık onun hareketlerini yöneten iki etken; ölçüsüz ve frenlenemez bir güç hırsı ve büyük bir para düşkünlüğüdür. Yarınına güvenmediği için, hiç sarsılmaz bir şekilde "Benden sonra tufan" ilkesine inanır. Onun iktidar sahibi olduktan sonra tek meşguliyeti; Devlet'in parasını ken-

---

15 - BLOWITZ, *Une course à Constantinople,* XX. Türkiye'nin yedi yarası.

16 - DEMETRIUS GEORGIADES, *La Turquie Actuelle.* Genel bakış açısı içinde bu kitap mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir.

disi ve adamlarının yararına yağmalamak; idari görevleri en yeteneklilere değil, vicdanları satın alınabileceklere dağıtmaktır.

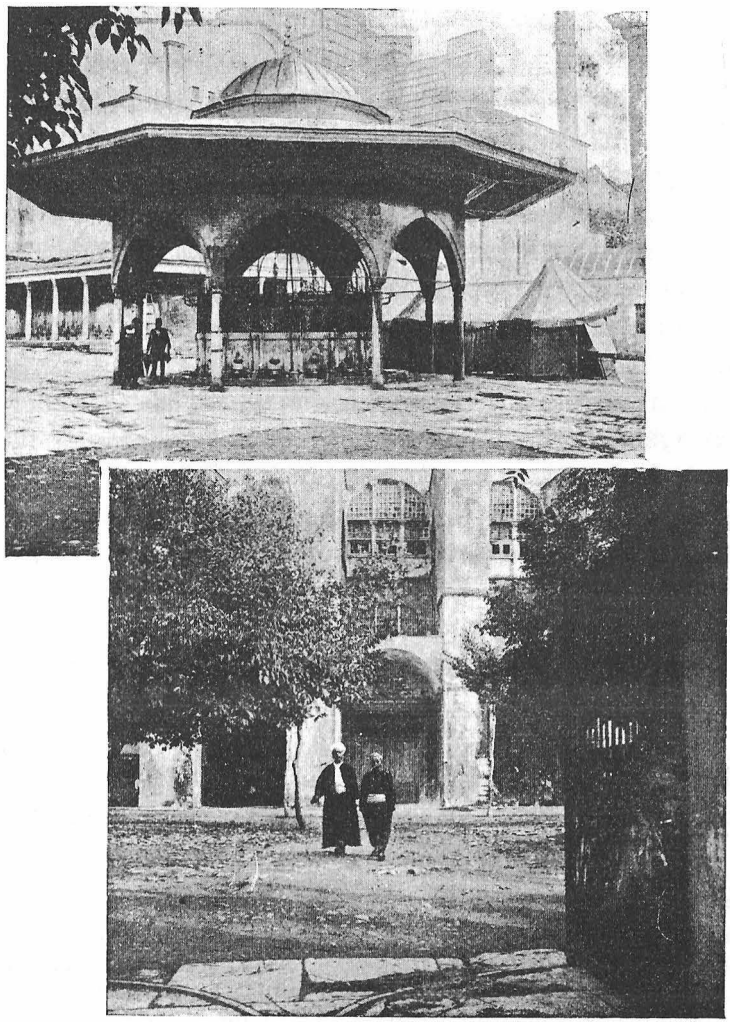

Ayasofya'nın iç avlusu

Bir başka anlatışla; kendi kişisel yararları açısından, insanı isyan ettiren adi menfaatleri açısından; ne zihinsel yetenek ne girişimci kişilik, aradığı nitelik değildir; aradığı tek husus amirlere kesin itaattir. Dümenin başındaki Türk, öyle bir kasılma ve çalımla hükmeder ki bunu anlatmak olanaksızdır. Bu davranış biçiminden de hiçbir şekilde vazgeçmez.

Osmanlı memuru ister Türk, ister Rum, Ermeni, Yahudi veya Avrupalı olsun makamını haksız ele geçirmiş bir asalak ve çanak yalayıcısıdır, genel olarak da insanlığın en aşağılık örneklerinden biridir.

Bu aşağılık sınıfın elinde ezilen, köleleştirmenin en iğrenç uygulamalarına maruz kalan halk ise sürekli olarak en korkunç şekliyle aşağılanmaktadır. Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise egemen sınıfın zihinsel ve ahlaki açıdan alçalmasıdır. Onların kötülüklerinin nedeni olarak sayılarının çokluğu gösteriliyor. Bu dev boyutlara varmış ve sayıları sonsuza giden yönetimsel örgütlerin her memurunun aylığına bütçeden para bulabilmek güç olduğundan, Hazine'nin içinde bulunduğu zor durum söz konusu edilerek onlara en alt seviyede aylıklar verilir. Hazine onlara ödeme yapmakta aciz kalınca; onların gelirlerinin yetersizliği; yönetilenlerin sömürülmesi, onlardan rüşvet alınması, zimmete para geçirme ve vurgunlarla karşılanır".

Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu; iyi yönetim ve ülkenin kalkınmasından sorumlu olması gereken memurlarının elinden aksine sürekli olarak onu köstekleyen darbelere maruz kalır. Hiçbir ayrım yapılmaksızın, en küçüğünden en büyüğüne bütün memurların Yıldız'da patronları vardır ve onlara belirli haraçları vermek zorundadırlar. Mevkilerini elde edebilmek için, bütün memurlar, iktidarın çeşitli kademelerinde bulunan koruyuculara başvurmak ve borçlu olmak zorundadırlar. Onlar bu borçlarını ya ödemişlerdir ya ödeyeceklerdir[17]. Eğer baştan ödemişlerse, keselerinden çıkan bu paranın tekrar geri dönmesi için bütün yollara doğal olarak başvuracaklardır. Eğer

---

17 - *Deutsche Zeitung,* Viyana, 23 Ocak 1907: "Taşradaki Türk valiler, bir kaç istisna dışında, aynı görevde nadiren uzun süre kalırlar. Zaten bu görevler layık olanlara değil, saray partisinin bazı gözdelerine veya en iyi ücreti ödeyen bir adaya verilir. Valiler arasında değerli kişilerden çok, şüpheli kişiler vardır. Bu görevleri kabul edenler doğal olarak, karşılıklı ilişkilerin yararına toplamak zorunda oldukları parayı en kısa zamanda elde edebilmenin yolunu ararlar ve bunun için de nereden bulurlarsa oradan parayı zorla alırlar. Bu da kaçınılmaz olarak keyfiliğin yolunu açar ve kötü yönetim şikâyetleri susmak bilmez".

ödememişlerse; vade bitiminde başlarında aç kurt gibi bekleyen alacaklılarına borçlarını ödeyebilmek için acımasız olacaklardır. Bir dikkati çeken nokta da, insana ters gelmesine karşın; koruyucunun rütbesi arttıkça, memurun daha sert ve daha kalpsiz olmasıdır.

Yalnızca alt görevlilerin, mevkilerini elde edebilmek ve koruyabilmek için bu tip girişimlerde bulunduğu gibi bir zanna kapılmamalıdır. Yıldız Sarayı büyük bir pazardır ve orada her şey açık artırma konusudur; adalet, imtiyazlar, silahlar, kadınlar, mevkiler ve madalyalar orada satılır ve alıcı bulur. Mezatta bazen fiyatlar çok yükselir; bütün bu pazarlıklara nezaret eden ve toplam parayı kasasına atmasa da en azından en büyük komisyonu cebine atan tek mezat sorumlusu ise Majesteleri Padişah Sultan II. Abdülhamid Han'dan başkası değildir. Bu yöntemi keşfedenin o olmadığını iyi biliyorum, ama onu özellikle mükemmel bir sistem haline getiren kendisidir.

James Baker'in söyledikleri kadar bu durumu açıklayacak başka bir tanım yoktur: "Sultanların dalkavuklarının, casuslarının ve haremlerinin gereksinimlerini karşılamak için inanılmaz derecede çok paraya ihtiyaçları vardır". Bu durum Abdülhamid'de bir ihtiyaç olmaktan da öte büyük bir açgözlülük ve sahip olma isteğidir. Onunki bir açlık duygusunu bastırmak değil oburca yemek istemektir. Her şeye onun sahip olması gerekir; çünkü kendisine hizmet eden sayısız yaratık için çok masraf yapmaktadır.

Bu ihtiyaçlar onun şeytanca hesaplar yapmasına neden olmaktadır. Onun nazarında bütün memurlar zorunlu olarak kullanılacak yaratıklardır. Eğer onlardan biri iyi çıkarsa; yani casusluk görevini iyi olarak yerine getirir ve en az şikayete neden olursa; o mevkiinde tutulacaktır. Böyle kişiler, diğer taraftan kendi altlarını ezerler, gerektiğinde onlara eziyet ederler; çünkü altlarına memuriyetleri satarken karşılığında hizmetlerini satın almışlardır. Bunların haraç aldıkları Saray tarafından bilinir; zaman zaman onlar uyarılırlar ve sıkıştırılırlar; o zaman onlar da memnun olmamakta haklı olan *Efendi*'lerini yumuşatmak için haraçlarını iki kat veya çok daha fazla artırırlar. Yeni haraçlar ödenir ama bu da yeterli değildir; görevlerine ancak mevkilerine göz diken ve orası için daha iyi bir fiyat ödeyen yeni bir adam çıkıncaya kadar devam edebilirler. İşte bundan dolayıdır ki görevlerini kötüye kullanan yargıçların sayısı Türkiye'de olduğu gibi hiçbir ülkede rekor seviyesinde değildir.

Şu aşağıda alıntılayacağım türden haberleri başka hiçbir ülkenin gazetelerinde, bu kadar sık asla göremezsiniz:

"İzmir il merkezindeki Birinci Asliye Mahkemesi'nin soruşturma yargıcı Halid Bey, rüşvet suçlaması yüzünden görevinden alınmıştır. Bu yargıç mahkemeye verilmiştir.

Yenişehir (Bursa) naibi ve bu kazanın Birinci Asliye Mahkemesi Reisi, ulemadan Fevzi Efendi; bu mahkemenin üyeleri Sofren Efendi ve Ahmed Efendi; savcı vekilliği görevini yapan Mustafa Efendi, mahkeme kâtibi Ahmed Efendi, soruşturma yargıcı yardımcısı Ab Efendi; adli tabiplik görevini yapan, belediye doktoru Doktor Rauf Efendi; rüşvet aldıklarından dolayı mahkemeye verilmişlerdir.

Savur (Diyarbekir) naibi ve bu kazanın mahkeme başkanı ulemadan Şevki Efendi; mahkeme üyesi Bünyamin Efendi, savcılık görevini vekâleten yürüten Halil Efendi ve bu mahkemenin kâtibi Abdülkerim Efendi; görevlerini kötüye kullandıklarından azledilmişlerdir. Konuyla ilgili bir mahkeme önünde hesap vereceklerdir.

Kayseri mahkemesi nezdindeki eski soruşturma yargıcı Asım Efendi görevini kötüye kullandığından mahkemeye verilmiştir"[18].

Dahası da var:

"Kayseri ili eski savcı yardımcısı Remzi Efendi, Siirt savcı yardımcısı Osman Nuri Efendi, bu sancağın hapishane müdürü Tahir Ağa, Hassa (Halep) kazasının mahkeme reisi ulemadan Mustafa Efendi ve yine ulemadan Horasan mahkemesi reisi Reşid Efendi, bu mahkemede savcı vekilliği yapan Ali İzzet Efendi, Hamidiye kaza mahkemesi üyesi Halil Efendi, sorgu yargıcı Nuri Efendi, aynı mahkeme üyeleri Aziz ve Mehmed Tevfik efendiler, polis komiseri Mehmed Tevfik Efendi, Hamidiye kazası mahkeme üyesi Evliya Bey, Midyat kazası mahkemesinde sorgu yargıcı yardımcısı Mustafa Efendi ve İskenderun mahkemesi reisi Rifat Efendi; görevlerini kötüye kullandıkları suçlamasıyla konuyla ilgili mahkemeler önünde yargılanacaklardır"[19].

Bu alıntılar, önceden planlanarak yapılmış seçmeler değildir. Dosyalarımda, daha önceden gösterdiğim polisteki bozulma gibi, çürüyüp bozulmuş bir adliye örgütünün varlığını kanıtlayan yüzlerce benzer not vardır. Zaman zaman buna benzer eylemler yapılır. Ancak başka yerlerde de olduğu gibi ama oralardan daha fazla olarak Türkiye'de büyük ölçüde hırsızlık

18 - *Stamboul*, 16 Mayıs 1907.
19 - *Stamboul*, 20 Mayıs 1905.

yapanlar cezadan kurtulur; büyük hırsızların masumiyetine inandırmak için küçük çapta hırsızlık yapanlar cezalandırılır.

Bu cezalandırma da bir çeşit para kazanma yolundan başka bir şey değildir. Gerçekten de Padişah'ın emriyle; yerel yöneticiler, görevlerini kötüye kullandıklarından dolayı yargıya verilen memurlara; hapse girmeyecekleri ama yalnızca bir teminat akçesi vermeleri gerektiği hususunda bilgi verirler[20]. Böyle bir kararın amacı hemen anlaşılır. Bu yatırılan teminat akçesi hiçbir zaman geri ödenmez; zaten suçlular da yargılanmaktansa bu yatırdıkları teminat akçesinin yanmasına razıdırlar ve yargıçlar da bu akçeyi, bir kısmını Yıldız'a gönderdikten sonra yanlarında alıkoymaktan başka bir şey istemezler* Yalnızca yeterli maaş almayan ve çürümüş memur egemenliğinin kurbanı olan yönetilenler dışında; herkes mutludur.

---

20 - *Courrier de Sophia,* 1 Şubat 1907.

* - *II. Abdülhamid dönemini ve Padişah'ı eleştirmek için zamanın adliye örgütünü bu kadar kötülemek ve toptan hırsız göstermek kanımızca yine Fesch'in duygularına kapılarak olayları abartılı yorumlamasının sonucudur. Üzerinde durulması gereken iki önemli nokta vardır:*

Birincisi; II. Abdülhamid döneminde adliye örgütünün çağdaşlaştırılması yönünde en önemli adımların atıldığıdır. Gerçekten de 1879'da çıkarılan Teşkilât-ı Mehakim (Mahkemeler Örgütü) yasası ile adalet organları, yönetim organları karşısında daha bağımsız duruma getirilmiş; savcılık kurumu ilk kez Osmanlı hukukuna girmiş; icra memurlukları ve adliye müfettişlikleri kurulmuştur. Yine aynı yasayla mahkeme harçları düzenlenmiş; noterlik kurumu yürürlüğe girmiş ve avukatlık müessesesi oluşturulmuştur. Yeni adliye örgütünün elemanlarını yetiştirmek için 1876'da kapatılan Hukuk Mektepleri yeni bir düzenleme ile açılmış 1900 yılında Darülfünun kurulunca Hukuk Mektebi, Üniversite kapsamına alınmıştır (Bakınız: Bülent Tahiroğlu, Tanzimattan sonra Kanunlaştırma Hareketleri. Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, adı geçen eser, cilt: 3, s: 598).

İkinci husus ise; özellikle 1895 yılında eski sadrazamlardan Abdurrahman Paşa'nın Adliye Nezareti'ne atanmasından sonra Padişah'ın adliye örgütü üzerinde etkisinin çok azalmasıdır. Dönemi inceleyen bütün yazarların ittifakla belirttiği gibi çok namuslu bir kişi olan ve ömrünü mali güçlükler içinde kapayan Abdurrahman Paşa, Padişah'ın adliye örgütüne müdahelesine hiç izin vermemiş ve örgütün bağımsızlığına gölge düşürmemiştir. Bu tutumu ile de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra; II. Abdülhamid'in diğer bakanları sürgüne gönderilir ve çeşitli şekillerde aşağılanırken kendisine gerekli saygı gösterilmiş hatta kabul etmediği Âyan üyeliği önerilmiştir (Bakınız: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, adı geçen eser, s: 1320-1346).

Bu iki nokta ışığında; Paul Fesch'in dönemin adli örgütü hakkında toptan karalama şeklindeki saptamalarının doğruluk derecesi kanımızca epeyi düşüktür (Çevirenin notu).

Mevkilerin para ile alınması, memurların rüşvet alması ve maddi açıdan bozulmaları, merkezi iktidarın haraç alması, hükümet tarafından satılan veya onun iznine bağlı olan her şeyden komisyon alınması; bunların hepsi "Bahşiş" adı altında toplanabilir. Bu, görüldüğü gibi; rüşvetin, komisyonun, yüzde almanın, hırsızlığın, şantajın, memur sultasının hiçbir şekilde eksik olmadığı bu korkunç yaranın, kötü kokulu bir bileşimidir. Bu davranış biçimi ne yazık ki sıradan halka kadar yayılmıştır; çünkü size elini uzatıp dilenen fakir bile Fransızca "Un petit Bakchiche"* demektedir.

Bahşiş, bu ulusun bütün yaşam kaynaklarını zehirlemekte ve gitgide anlamsız bir korkunçluğa bürünmektedir.

Bu konuda birkaç alıntı yapalım. Birincisi epeyi eski bir kitaptandır ama çok ilginç olduğundan göz ardı etmemek gerekir[21]:

"Selanik'te yerleşmiş zengin ve yardımsever bir Raguzalı** zengin, bir fakir dervişin durumuna üzülmüş ve ona biraz para vermişti. Ertesi gün ve izleyen günlerde, dervişin durumu düzelmediğinden aynı cömertlikle yardımına devam etti. Birkaç ay sonra; kendi açısından gönlünden gelen bir yardım gibi gördüğü bu davranışının bir zorunluluk haline gelmiş olduğunu farkederek; bu sadaka verme işinden vazgeçti.

Bir gün dervişin önünden hiçbir şey vermeden geçti; derviş sadakasını istedi; tüccar bu isteği geri çevirdi. Bir saat sonra kadının huzuruna çağırıldı ve kadı:

- Bu adam, uzun zamandır ona verdiğin sadakayı bu gün vermediğin için senden şikayet ediyor

dedi. Ne sebeple sen bu sadakayı bu gün vermedin?

Tüccar;

- Sadakayı vermememin tek bir nedeni var; o da bu sadaka tamamen benim keyfime bağlı bir konudur ve tamamen bir yardım amacıyla verilmiştir ve artık vermek istemiyorum diye yanıt verdi.

- Hayır, bu gâvur, ben ondan istemeden bana para vermeye başladı ve bu güne kadar da bu âdetini sürdürdü. Benim onun bu sadakasına alış-

---

* - *Bir küçük bahşiş (Çevirenin notu).*

21 - D'AUBIGNOSC, *La Turquie nouvelle,* cilt: I, s: 322.

** - *Bugünkü Dubrovnik kenti. Bir kent devleti olarak özellikle ticaretle gelişmiş, uzun asırlar Osmanlı himayesinde yaşamış olan bu kent öykünün anlatıldığı tarihlerde de Osmanlı himayesi altındaydı (Çevirenin notu).*

mama neden oldu ve ben de ihtiyaçlarımı karşılamak için başka yollara başvurmayı artık düşünmedim.

Derviş daha sözlerini bitirmemişti ki, yargıç söz aldı ve tüccarı dervişe verdiği parayı her gün ödemeye mahkûm etti. Bâb-ı Âli katındaki Ragusa temsilcisi de bu cezayı kaldıramadı. Daha ilginci, bu tüccar Se-

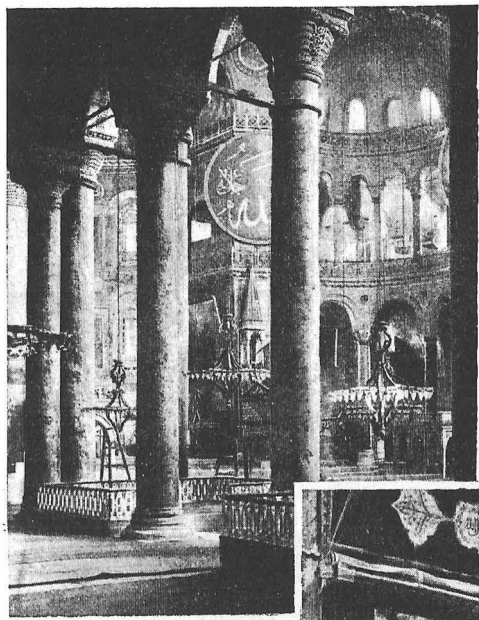

Ayasofya
Sütunlar arasından sahnın görünüşü

lanik'i terketti ve bu kadar küçük bir konu için bir sorun çıkarmak istemeyen Ragusa konsolosu; derviş ölünceye kadar, hükümeti adına bu sadakayı ödemeye devam etti".

Şimdi de bir askeri birliğin giysileri için yapılan bir anlaşmanın öyküsünü görelim:

"Bu anlaşma, bir el-

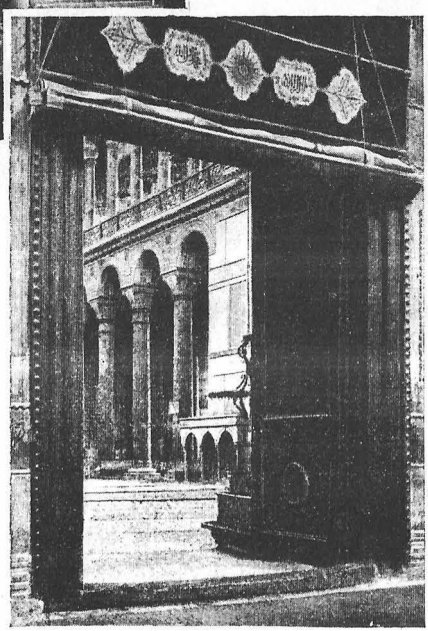

Foto Sebah ve Joaillier
Ayasofya- İç avlu

çilik tercümanının karısının Alman asıllı yeğeninin kayınpederinin faydalanması için imzalanmıştı. Burdaki amaç ta; Epir'de cinayet işler ve hırsızlık yaparken yakalanan sadrazamın üçüncü karısının bir akrabasının cezalandırmasını isteyen İngiltere Elçisi nezdinde bu tercümanın haşmetli Elçi cenaplarını ikna etmesi idi.

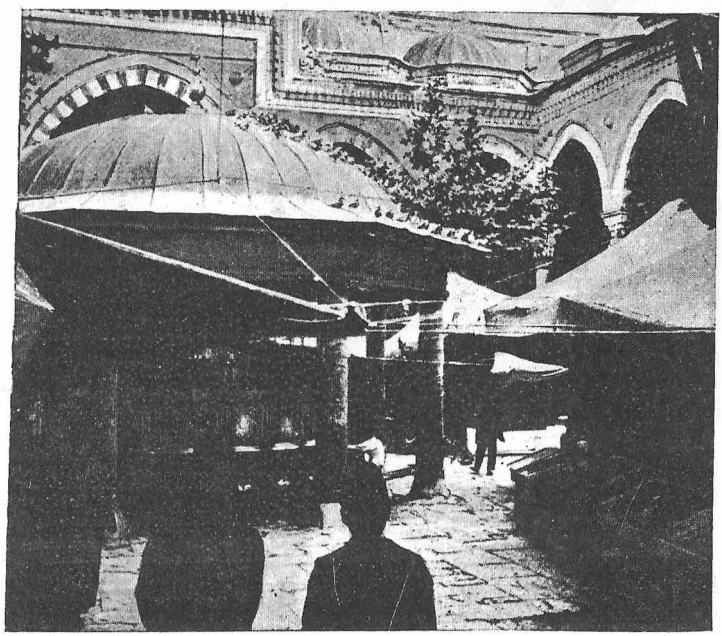

Sultan Ahmed Camii- İç avlu ve güvercinler

Sözleşmeyi yapan ilk kişi kontratı, bir kâr payı alarak bir Mısırlı Hıristiyana sattı; o da kontratı yine kârla genç bir Ulah'a devretti ama bir boşboğazlık ve para sorunu yüzünden olay ortaya çıktı. Ulah da onu bir Rum bankere devretmek zorunda kaldı; ancak Rum banker kısa bir süre sonra buğday işi yapmanın daha kazançlı olacağını düşünerek kontratı bir Ermeni kuyumcuya devretti. Ermeni, bu kadar büyük bir işi tek başına götüremeyeceğini anlayınca Atinalı biriyle işbirliğine girdi. Bu kişi hemencecik İngiliz uyruğu olduğunu söyleyip, eğer Türk hükümeti teslim edecekleri mal-

ları beğenmezse Britanya Konsolosluğu'nun yardımını sağlayabileceğini iddia ediyordu. Batmış bir gemiden toplanan ve konsolosluğun bir kançılaryası tarafından bir yahudiye satılan, ıslak çuha parçaları, en sonunda asker üniformalarının yapılmasında kullanıldı.

Böylece Türk askeri, eskiden ve her zaman olduğu gibi garip kesimli ve yabancıların alay konusu olan kötü kumaşlı üniformalarına kavuştular..."[22].

Bu öykü birbirini izleyen komisyon almaların öyküsüdür; şimdi anlatacağımız ise daha ciddi bir olaydır; bütün yüzsüzlüğü ile bir hırsızlık olayıdır. Bir misyonerin öyküsü:

"İşte Suriye'de yolculuk yapan birini bekleyen ve onu düş kırıklığına uğratan bir sürpriz. Belen'deki dar geçit aşıldıktan sonra birdenbire bir yol, arabanın geçebileceği bir yol görülür; en azından bitmemişse de bir yol çalışması gözükmektedir. Bu yol acaba kış mevsiminin kötü günleri geçtikten sonra yakında yeniden başlayacak yarım kalmış bir yolun başlangıç kısmı mıdır? Yoksa vazgeçilmiş bir girişim midir?

İşte bize bu konuda anlatılanlar. Bu Avrupa'da en azından Batı'da inanılmayacak bir öyküdür; ama Türkiye'de... Şam ile Beyrut arasında olduğu gibi; Halep ile İskenderun arasındaki ulaşımı kolaylaştıracak bir yolun yapılması istenir; projeleri yapılır ve karar çıkarılır. Ancak işin gerçekleştirilmesi için gerekli para da unutulmamalıdır. Merkezi Halep olan il yönetimi bu parayı hükümetin kasasından istemez; bu yoldan yararlanacak bölge sakinlerinden ister. Yol çalışmaları başlar, her şey iyi gider; bu Romalıların yaptığı yol olmayacaktır ama pekâlâ da onun işlevini yapabilecektir. İş bu hızla bir kaç hafta sürer, sonra yavaşlar... durur... Ne olmuştur? Bunun yanıtı çok basittir... Bir kaç yüksek memur, toplanan paranın yola harcanacağına kendi kasalarına girmesini daha yararlı görmüşler ve onu paylaşmışlardır... Bu arada da geleceğin yöneticilerinin kaprisine karşı hiçbir güvence vermeksizin bu yoldan yararlanacaklara bir ikinci, belki de üçüncü vergiyi ödeme özgürlüğünü bağışlamışlardır![23].

---

22 - GRENVILLE MURRAY, *Les Turcs chez les Turcs,* s: 241.

23 - *Missions catholiques.* 1881 yılı. Bize de çok olası gözüken din adamı Mislin tarafından anlatılan bir öykü: "Saat altıda Belgrad surlarının altından geçiyoruz (27 Haziran 1848)... Bir çok minarenin tepelerinin yıkık olduğunu farkettim. Bunun nedenini Sami Efendi'ye sordum. İlk önce bana yanıt vermedi; ama bir başka gün, ülkesinin yönetiminden söz ederken bana dedi ki: (Bizde her şey entrika ve dalavere üzerine

Benzer bir öykü de Blowitz tarafından anlatılıyor; bu öykü, önceki öyküleri kuvvetlendiriyor ve doğruluyor:

"Mudanya limanından ininiz ve Bursa yolunu tutunuz. Sağda ve solda paslanmış pek çok raylar görürsünüz; sonra kâh rüzgârlara açık bir hangarın altında, kâh açık havada, yırtılmış örtülerin altında; kararmış, çürümüş lokomotifler, kömür vagonları ve yolcu vagonlarını farkedersiniz.

Durursunuz, bakarsınız, demiryolunu hiç olmazsa yolun bir izini, yol inşaatının sonundaki *kazıkları* ararsınız, hiçbir şey, hiçbir şey, hiçbir şey.... bulamazsınız!

Çıldırdım veya karabasanlar görüyorum sanırsınız. Ama yol arkadaşınız bu çılgınlığı size açıklar:

---

kurulmuştur; örneğin İstanbul'a vardığımız zaman, eğer Padişah bana Belgrad'ı nasıl bulduğumu sorarsa ona; *Efendimiz, her şey olabileceğinin en iyisi durumda* diyeceğim. Eğer ben gerçeği yani minarelerin üst taraflarının yıkık olduğunu Padişah'a söylersem; bu minareleri onarmak için gerekli parayı Belgrad Paşası alacak ve cebine atacağından böyle konuşacağım. Paşa'nın Saray'da dostları olacağından yakın zamanda nasıl konuştuğumu öğrenecektir; o ve dostları bana kızacaklar ve beni mahvetmek için entrikalar çevireceklerdir)" (*Les Saints Lieux*, cilt: I, bölüm: II).

Çevirenin notu:

Bu öykünün büyük olasılıkla uydurma olduğunu sanıyoruz. Papaz Efendi'nin söz konusu ettiği, kendisiyle Fransızca konuşan ve Padişah'ın huzuruna kadar kabul edip konuşacağı Sami Efendi'nin o tarihlerde Berlin elçiliğinden dönmekte olan Sami Mustafa Efendi olması gerekir (Bakınız: Mehmed Süreyya Bey, adı geçen eser, cilt: 5, s: 1479-1480); zira o yıllarda bu kadar üst mevkide başka bir Sami Efendi yoktur. Belgrad, 1848'de Sırbistan bağımsızlığını çoktan kazandığından onların başkenti idi ve Sırplarla meskûn olup artık Müslüman halk yoktur; yalnız Belgrad kalesi Osmanlıların elindedir. Söz konusu tepesi kırık minareli camilerin kale içinde bulunması gerekir. Kale içi camileri de genelde kale muhafızlarının ibadetleri için yapıldığından bir tane olur, bir çok minarenin üstlerinin kırık olduğu sözü muhakkak ki abartmadır.

Asıl önemli olan bir diğer nokta; 1847-1848 arası Belgrad Muhafızı olan Paşa'nın; ilerinin sadrazamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa olmasıdır. Bu Paşa dürüstlüğü ile tanınmış ve öldüğü zaman üç kere sadrazamlık yapmasına karşın mirasçılarına yalnızca 81 lira nakit bırakmış ve cenazesi Padişah Abdülaziz tarafından kaldırılmıştır. Daha önceki Padişah Abdülmecid'e "Anneniz bu işte irtikâb etmiş (rüşvet almış)" diyecek kadar cesur ve Padişah'ı "Bu herif benim ölmüş annemden ne istiyor" dedirtecek kadar kızdırtan ama dürüstlüğü nedeniyle yine de üç kere sadrazamlığa gelen şerefli bir devlet adamının bu Papaz Efendinin uyduruk öyküsüyle değerlendirilemeyeceği ve tamir paralarını cebine atmak için cami minarelerini yıkmayacağı açıktır (Bakınız: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s: 83-100) .

- Bu Sultan yüzünden böyledir.

- Hangi sultan?

- Sultan Bahşiş. Bursa ile Mudanya arasında bir demiryolu kumpanyası kurulmasına karar verildiği zaman; bu işten pay kapabilecek bütün yetkililer rayları, lokomotifleri, kömür ve yolcu vagonlarını ısmarlamak için acele etti; çünkü bütün bu malzeme alımından bahşiş elde edilecekti. Ama kazık çakmak, hattı belirleyip inşa etmek söz konusu olduğu zaman; ne planları yapan mühendisler, ne kazıkçılar, ne yolu tesviye edecekler ne de projelendirilen yolun iki kıyısında oturanlar bahşiş vermediğinden malzeme alımı yapılmakla yetinildi; bahşiş cebe, malzemelerde açık havaya atıldı. Bu gün düşünülen bahşiş alınmıştır ve malzeme açık havada çürümektedir. Bu gün düşünülen, hattı bitirmek değil, ters yönde bir bahşiş operasyonu yapmak yani gelen malzemeyi gerisin geriye satıp yeniden bahşiş almaktır. Bu durumda hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir demiryolunun yapılması için ödenen büyük meblağdan bir kuruş bile Hazine'nin kasasına girmeyecektir.

Yoluna devam eden bu hile hattının aksine; yüzotuz kilometre yol çalındığı gibi, burada ayrıca bütün bu hattın malzemesi de çalınacaktır.

Eğer bu çılgınlığın nasıl doruğa çıktığını görmek istiyorsanız; 24 Mayıs 1880 tarihinde Nafia Nazırı Ekselansları Hasan Fehmi tarafından yazılmış raporun 45. sayfasındaki Homer'e yaraşır şu bölümü okumanız gerekecektir:

(*Bursa yoluyla Mudanya-Karaköy hattı*. Uzunluk: Yüzaltmış kilometre; toplam yatırım değeri: 6.960.000 Türk Lirası (160 milyon Frank civarında). Bu hattın Bursa-Mudanya arası *hemen hemen* bitirilmiştir. Dar hat olup, vs...)

Evet, şüphesiz! Bu demiryolu dar bir hattır! O kadar dardır ki, bir iğne deliğinden geçebilen bir deve bu yoldan geçemez ama bugün de Nafia Nazırı olan zat, üç buçuk yıl önce bu yolun *hemen hemen* bittiğini söylemişti. Bu yola kâğıt üzerinde karar verildi; malzemesi Sultan Bahşiş'in buyruğu ile ısmarlandı ve yine onun buyruğu ile yeniden satılacaktır; hepsi bu.

Belki siz Mudanya limanının İstanbul'a altı haftalık bir yolculuğu gerektirecek kadar uzakta olduğunu sanırsınız? Hayır, bu liman Boğaziçi'ne çok yakındır; benim gezim sırasında yararlandığım Mösyö Pender'in yatı İstan-

bul'dan kalktıktan sonra bu limana demir atmak için üç saatten daha az bir zamana gereksinim duydu![*]

Sultan Bahşiş'in bu cinsten binlerce öyküsü vardır. Haliç'te ve başka yerlerde hareketsiz duran görkemli zırhlıları gördüğünüzde bunun nedenini sorunuz. Size deniz kuvvetlerinin tayfa ve subaylarının bahşiş veremeyecekleri söylenir, Sultan Bahşiş ancak gemilerin alınmasını buyurmuştur; onları silahlandırmamıştır[**] Tophane avlusundaki, Sultan Bahşiş'in çok ölçüsüz paralar verdiği altı büyük Krupp topunun niye toprakla örtülü durduğunu sorunuz; sizlere onların top kundaklarının alınmadığı söylenecektir; toplar satın aldırılmıştır ve toprağın altına gömülmüştür. Sorunuz... Ama her şeye karşın artık duralım! Yalnızca Mehmed Ali'nin[***] bana Berlin Kongresi'nde anlattığı şu sevimli öykücüğü anımsıyor musunuz?

---

[*] - *Mudanya-Bursa demiryolu hattı 1892'de işletmeye açılmıştır. Bu durumda Blowitz'in yazdığına göre 1880'de yapımına başlanan yol 12 yılda bitirilmiştir. Yol devletçe yaptırılmıştır ve Blowitz'in belirttiği gibi uzun süre kötü yönetim yüzünden yapılamamıştır ancak onun tahmin ettiği gibi gelen malzeme satılmamış çok gecikmeli de olsa hat bitirilmiştir. Ancak bu öykü o dönem Osmanlı yönetiminin işleri takip etmedeki aczinin açık bir göstergesidir. Malzemesi ve vagonları gelmiş bir hattın 12 yılda bitirilememesi ve yol yapılmadan bütün malzemenin alınması, iyi niyetle rüşveti düşünmesek bile çok kötü bir yöneticiliğin kanıtıdır (Çevirenin notu).*

[**] - *Bu yorum yanlıştır. Haliç'te demirli duran ve hareket etmeyen gemiler; silahları olmadığından demirli olarak aynı mevkilerde kalmamaktadır. Onların hareket etmelerini önleyen herkesin bildiği ve eleştirdiği gibi II. Abdülhamid'in donanmaya olan güvensizliğidir. Amcası Abdülaziz tahttan indirilirken, donanma Dolmabahçe Sarayının önüne gelmiş ve bir olası savunma harekâtına karşı toplarını Saray'a çevirmişti. Aynı yolda bir davranıştan çekinen Abdülhamid, donanmanın büyük bir kısmının Haliç'te demirli kalmasını buyurmuş ve bu gemiler hareketsizlikten Haliç'te çürümüştür. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda denize açılmışlar ama Çanakkale'ye kadar bile gidememişlerdir. Bu husus kanımızca; II. Abdülhamid'e yapılabilecek en gerçekçi eleştiridir.*

Zaten Blowitz'in nedenini anlamak da mümkün değildir. Sultan Bahşiş gemiler alınırken payını alıyor da, geminin silahları alınırken niye payını almasın? (Çevirenin notu).

Yazarın bahsettiği bu Mehmed Ali'nin Berlin, Kongresi'nde Aleksandr Karatodori ve Sadullah paşalarla birlikte Osmanlı Devleti delegesi olan Mehmed Ali Paşa olması olasıdır. Bir Alman mühtedisi olan ve 1845'te Müslümanlığı kabul eden Paşa, 1878'de Arnavutluk'ta görevli iken isyan eden Arnavutlar tarafından öldürülmüştür Hıristiyan iken Müslüman olduğu için Berlin Kongresinde özellikle Bismarck tarafından aşağılandığı söylenir (Çevirenin notu).

O, Sarayevo'da komutandır. Bir gün civardan bir köylü; garnizonun süvarilerinin atları için gerekli arpa yüklü dört atıyla garnizona gelir. Arpayı teslim eder ve bir makbuz alır. Aradan sekiz gün geçer, makbuzdan makbuza, bahşişten bahşişe parasını alabilmek için uğraşır durur. Sekizinci günün sonunda ne arpası ne atları ne parası kalmıştır. Hepsini Sultan Bahşiş elinden almıştır; adamcağız son konuştuğu memura hakaret eder; hapishaneye düşer; ve onu oradan Mehmed Ali, yurduna dönmesi için Hazine'den para verdirerek çıkarır".

Arap İzzet Paşa

Blowitz, durumu anlatmak için bundan daha iyi bir öykü bulunamaz, diyor.

Dahası da var. Türkiye'nin verdiği imtiyazlar ve yaptığı alışverişler de her zaman Sultan Bahşiş'in elinden geçer[24].

---

24 - *Echo de Paris* gazetesi 12 Eylül 1906'da Berlin'deki muhabirinden aşağıdaki telgrafı aldı: "Berthier Paşa'nın, Türk hükümeti adına Fransa'ya 70 top, çok sayıda makineli tüfek ve teçhizat siparişi verdiği haberi Almanya'da büyük bir şaşkınlığa neden oldu; çünkü aylardan beri çeşitli büyük Alman gazetelerinin İstanbul muhabirleri; Fransa Elçisinin *entrikalarına* karşın, Padişah'ın top siparişini Almanya'ya vereceğini bildiren telgraflar göndermekten geri kalmıyorlardı.
Halbuki bu akşam aşağıda vereceğimiz ilginç ayrıntılar öğrenildi:
Krupp firması, birkaç zamandan beri Türkiye'nin yeni toplar almak istediğini bildiğinden; İstanbul'a en yetenekli temsilcilerinden birini yolladı. Bu temsilci, Almanya Elçisi'nin yardımıyla; etkileri çok büyük olan Tahsin Paşa ve İzzet Paşa ile ilişki kurdu ve onlara; yalnızca Alman firması yararına hareket etmeleri koşuluyla 4.000 Türk Lirası vaat etti; onlar da tereddüt etmeden kabul ettiler. Ama Berthier Paşa da devredeydi ve Padişah bu iki kâtibinin değil komutanının öğütlerini dinledi.
Krupp firmasının temsilcisi çok kızmış olarak geri döndü ve Tahsin Paşa ile İzzet Paşa'ya yalnızca 2.000 Lira verdi. Bu ikisi ise bu durum karşısında gücendiler, çünkü ellerinden geleni yapmışlardı; aynı anda hem İstanbul'da hem Berlin'de bir dava açmaya karar verdiler; bu şekilde Krupp firmasının temsilcisinin kendilerine vaat ettiği bütün parayı vermek zorunda kalacağını umut ediyorlar".
Çevirenin notu: Kanımızca bu öyküye inanmak olası değildir. Padişah'ın birinci ve ikinci kâtipleri böyle bir aracılık yaparlarsa bunu gizli yaparlar; herhalde mahkemeye başvuracak kadar belgesel bir aracılığı üstlenmezler. Rejim, Fesch'in tanımladığı

Bu iğrenç ve aşağılatıcı despottan; eğer çağdaş uluslar arasına girmek istiyorsa; Türkiye'nin kurtulması gerekir. Bunu başarabilir mi? Evet. Hatta bu işten kurtulmak pek de zor değildir. Ancak, memur egemenliğinin şiddetle ve kökten yıkılması için hızla harekete geçmek gerekmektedir; aksi halde Türkiye'yi yok edebilecek bir toplumsal devrim aniden patlayacaktır. Unutmayalım ki onun ayak sesleri şimdiden işitilmeye başlamıştır; bu ayaklanmada Müslüman olsun olmasın bütün halk birlikte hareket etmektedir ve ayaklanmanın mazereti olan vergi sorunu olayın asıl nedeni değildir.

Basın da sorunun üzerine eğilmektedir; *Staatsburger Zeitung*'u dinleyelim: "Sorunun niteliğini bilenler; halkı isyana sevkeden olayların nedeninin vergiler olmadığını; ama sömürü ve işkencenin bitmeyeceği inancı olduğunu ileri sürüyorlar. Zavallı köylü ve çobanlar her geçen yıl sabırlarını yitiriyorlar. Bir yönetim sistemi için halkın bu şekilde düşünmesi tehlikelidir ve eğer Padişah, İmparatorluğunun her yerinde açıkça görülen, bu yeni dönemin işaretlerini anlayabilirse; ne olursa olsun bir çare bulmaya çalışacaktır. Halkı için daha iyi bir gelecek umudunu yeşertmek; ordusu için, askerlere karşı Devlet'in görevlerini yapmasını sağlamak. Ancak, bu amaca erişmek için, Padişah'ın aydın ve şerefli memurlarının katkısına gereksinimi vardır. Heyhat! Türkiye'de aydın ve şerefli memursa neredeyse hiç yoktur. Yönetimde bugün egemen olan yöntem; parayla satılmışlık, keyfilik, zorbalık ve anlayış eksikliğidir. Bu da, bugün her yerde dikkati çeken ayaklanma düşüncesini besleyen en iyi etkendir"[25].

Abdülhamid bu durumu anlayamayacaktır; zaten olan biten şeylerle bütün ilgisini kesmiştir. Konunun en can alıcı kısmını kesip atarak reform yapmak anlamındaki sevimsiz iş, onun ardılına kalmaktadır.

Ama yararsız, hiçbir iş yapmayan, kendilerine doğru dürüst ücret ödenmeyen ve yağma, ahlaken çürüme ve rüşvetle ayakta durabilen; bu karınca sürüsü gibi memurlardan nasıl kurtulunacaktır?

---

kadar çürümüş olsa da soygunculuğun da bir düzeni vardır. Örneğin, bu konuya göre çok doğal bir işlem olan ve Fesch'in önceden söz konusu ettiği Üsküdar Tramvay imtiyazının, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından, Padişah'ın önerisiyle alınması bile eleştiriye konu olmuş, Bakanlar Kurulu'nda konuşulmuş ve Paşa bu imtiyazı geri vermek zorunda kalmıştır. Bir önemli husus da; Padişah'ın birinci kâtibi Tahsin Paşa ile ikinci kâtibi Arap İzzet Paşa'nın birbirinin rakibi olduğu ve hiç geçinemedikleridir. Bu birbirine düşman ve birbirinin gözünü oymak için fırsat arayan iki üst görevlinin aynı konuda işbirliği yapmaları da pek olası gözükmüyor.

25 - *Staatsburger Zeitung.* Berlin, 12 Ocak 1907.

Çok basit; terkettikleri topraklara geri gönderilerek. Hazine, onlara borçlu olduğu gecikmiş alacaklarını; kaynakları kuruduğundan ödeyemeyecektir. Niçin, bu alacaklara karşılık olarak; verimli ama çiftçiler terkettiği, yol olmadığı ve çalışma güveni bulunmadığı için ekili olmayan geniş topraklar veyahut halkın zararına, Abdülhamid tarafından haksız olarak el konulan ülkenin dört bir tarafındaki araziler onlara verilmesin? Onlara, tarım yapabilmek için gerekli olan tohum gibi tarımsal malzemenin hepsi veya bir kısmı hükümet tarafından sağlanabilir.

Türkiye ölüyor! Niçin? Çünkü, nüfusunun beşte dördü memurdur; çalışmazlar ve beşte biri oluşturan çiftçinin ürettiklerini yerler. Bu durumu açıklamaya Lacordaire'in* sözleri çok uygundur: "Bir ulusun ahlaki yıkıntısı, o ulusun büyüklerinin utanç verici tembellikleri, uyuklamalarıyla başlar. Halbuki hayat, basit halk tabakalarında hâlâ çalışmayla varlığını korur; eğer çalışma yoksa, hayat toplumun üst tabakalarından aşağılanmış olarak kaçar gider. Tembelce alışkanlıklar, yıkıcı alışkanları beraberinde getirir. Aldırmazlık alışkanlığı içinde güçsüzleştikten sonra, en civanmert insanlar; zevk ve şehvetin önünde küçülürler. Sapkınlık gitgide kazanırken; bu zavallı ulusa, açlıktan ölmemek için dökmek zorunda olduğu birkaç damla terle, zor alabildiği birkaç nefes kalır"[26].

Yukarıdaki satırlar, Türkiye'nin içler acısı durumunun tam bir resmi değil midir? Halkın bizzat kendisi başkaları için bitip tükenmiş ve yorgundur. Artık o, yalnızca açlıktan ölmemesi için kendine yeterli olacak kadar üretiyor ve kendi hayatını tüketerek, hırsızları ve memurları doyurmak ve zengin etmek için daha uzun süre katkıda bulunmayı istemiyor.

Bu yukarıda söz ettiğim yapılması gerekli ilk reform -asalak memurların atılmasını kastediyorum- her şeyi yavaş yavaş düzene sokacaktır. Kalan veya yeteneklerine göre dürüstçe seçilmiş yeni memurlar; kendilerine düzenli ödeme yapılması koşuluyla çok daha iyi hizmet vereceklerdir; Bahşiş, yönetimde yok olacaktır; çünkü Türk memuru kanaatkârdır ve düşünce olarak namusludur. Gereksinimlerinin karşılanmaması, açlık ve Yıldız'dakilerin ona yaptığı şantajlardan ötürü çürümüş, bozulmuştur. Türkiye, böylece ye-

---

* - *Henri Lacordaire (1802-1861). Fransız din adamı. Vaiz ve eğitimci olarak ünlenmiştir (Çevirenin notu).*

26 - LACORDAIRE, *Conférances de Paris,* 7. konferans.

ni bir kan bulabilir; toprağı bereketlidir; toprak altı harikadır, limanları ve koyları çok sayıda ve güvenlidir; iklimi güzeldir; insanları -özellikle köyde yaşayanlar- hâlâ tertemiz ve sağlıklıdır ve bütün bu faktörler; onu suçlayanların söylediklerinin tam aksini söylemektedirler.

Zaten, bütün söylediklerimiz; eğer Türkler vatanlarının mülkiyetini korumak istiyorlarsa; yapmaları hem de acele olarak yapmaları icap eden, bütün gerekli işleri kapsamaktadır; çünkü Avrupalılar, onların ne yapacağını gözetlemek için oradadırlar. Bir dost olarak; vatandaşlarımızdan biri tarafından eskiden yapılan dürüstçe bir uyarıyı yinelememe izin vermelerini rica edeceğim:

"Mühendislerimiz ve bilginlerimiz, hiç şüphe edilmesin ki Asya'yı fethedeceklerdir. Bir geometri teoremi gibi bu kaçınılmaz bir olaydır. Demiryolları, bazen diplomatların başaramadığı inandırma gücüne sahiptir. Ebediyete kadar, *develer için yeterli patikalar* ve *kumla örtülü limanlar* ile yaşanamaz. Asya ulusları, eğer *operasyonun yararlarından kendileri de faydalanmak* istiyorlarsa, *çok acele davranmalıdırlar.* Aksi halde, *üzerlerine saldırıldığını göreceklerdir;* bu saldıranlar Cengiz Han'ın sürüleri değil, *fakat Avrupalı işçi yığınları* olacaktır. Onlar sırtlarında bütün servetleri olan bir kazma, bir kürek ve bir çift çizmeyi taşıyarak; *gürültüsüzce gelen* çalışkan ve sabırlı kişilerdir. *Onların arkasından* elleri nasırlı olmayan başka adamlar gelecektir. Bunlar, yumuşak tavırlı, rakamlarla oynamayı bilen; *cepleri dayanılmaz düşüncelerle dolu* ve her zaman komşularına aşağıdaki sözleri söyleyecekleri saate kadar para vermeye hazır kimselerdir. Ama o saat gelince şöyle konuşacaklardır: *Ev artık bana ait; senin buradan çıkman gerekir.* Öyleyse bu uluslar, eğer *özgür kalmak* istiyorlarsa kesin olarak yola koyulmaya ve bizim araçlarımızı borç alıp kullanmaya zorunludurlar"[27].

---

27 - R. MILLET, *Souvenirs des Balkans.*

TÜRKİYE'DE FRANSIZ OKULLARI[1]

Ben İstanbul'a geldiğim sırada, Marcel Charlot da İstanbul'dan yola çıkmak üzereydi. İstanbul'daki Fransız kolonisini, sanki dayanılması güç bir üzüntü içinde ve olası bir tehlikeyi beklermiş gibi heyecanlı buldum. Marcel Charlot'nun görevinin amacı anlaşılmamıştı -veya çok iyi anlaşılmıştı- ve bu görevin sonuçları hakkında hiç de iyi yorumlar yapılmıyordu. Bana yapılan sızlanmalar ve şikâyetlere duyarsız kalmam olanaksızdı. Fransa'ya dönüp de *Resmi Gazete*'de[2] o kadar çok ve o kadar haklı olarak eleştirilen şu meşhur raporu okuyunca olayı abartmadığımı anladım.

---

1 - Bu bölümde çeşitli Hıristiyan dini cemiyetlerinin Türkiye'de kurduğu okullardan söz açacağım. Ama hiç kuşkusuz, bir topluluğun kurduğu okulu diğerine yeğler şekilde konuşmam söz konusu olamaz. Anlattığım olayın gereği olarak şu veya bu dini topluluk okulundan söz edeceğim. Ancak Türkiye'de eğitim veren bütün Fransız dini topluluklarına bağlı okullar için; *Atina Fransız Okulu* müdürü Mösyö Homolle'un Yunanistan'daki eğitim veren Fransız dini topluluk okulları için söylediklerinin aynını söyleyeceğim: "Bütün dini toplulukların ülkeye bağlılığı ve verdiği hizmetler birbirlerine rakip de olsalar aynıdır. Onların gelişmesi bazı kıskançlıkları kışkırtsa da her yerde saygı kaynağı olmayı sürdürmektedirler. Yaşamlarının saygınlığı, titizcesine uydukları inançlarını yayma amacı gütmediklerini gösteren ağırbaşlı davranışları, verdikleri eğitimin yüksek ahlaki değeri, disiplin anlayışlarının yumuşak ama kesin oluşu; pedagojik yeterlilikleri gibi yardımsever de oluşları; onlara ailelerin güven duymasını sağlamıştır." (*Bulletin des Ecoles d'Orient,* Ocak-Şubat 1903'ten alınmıştır).
Çevirenin notu: Bu bölümde, Paul Fesch; Fransa Dışişleri Bakanlığı görevlisi Marcel Charlot'nun raporu uyarınca; Fransa Hükümeti'nin parasal katkılarını kestiği dini toplulukların kurduğu ve işlettiği okulları söz konusu etmektedir. Önsözde de belirttiğimiz gibi inanmış bir katolik olan Paul Fesch'in bu bölümde yazdıkları, o günlerde Fransa'da sürekli gündemde olan olan laik-Katolik çatışmasının bir boyutunu; laik eğitim ve dini kuruluşların verdiği eğitim arasındaki çatışmanın ilginç bir gelişmesini ve bir bakıma bizim bugünler de tartıştığımız olayların bir benzerini izlememizi sağlayacaktır.

2 - *Resmi Gazete,* 26 Ekim 1906.

Marcel Charlot kimdir? *Journal des Débats* bu konuda şunları yazıyor:

"Bay Charlot, bir milli eğitim müfettişidir ve mesleki yaşamı hep büro çalışmalarıyla geçmiştir. Mösyö Bourgeois*, Dışişleri Bakanı olunca kendi iç kabinesinin** başına Marcel Charlot'yu getirmiştir; ancak diplomat olması için gereken süre burada kalamamıştır; yazdığı rapor da bunu gereğinden fazla kanıtlamaktadır. Bay Charlot'nun "Quai d'Orsay"e*** (Fransa Dışişleri Bakanlığı'na) ne gibi bir hizmet yaptığını hiç kimse bilmemektedir ve bizzat Mösyö Bourgeois, ona başka yerde bir şans tanımak düşüncesiyle bu hizmetine son vermiştir. Bay Charlot madem ki müfettiştir; onu, Doğu'daki okulları teftişe göndererek, asıl görevinde kullanmayı düşünmüştür.

Ancak acaba o, kendine emanet edilen bu cins bir teftiş için gerekli hazırlıkları yapmış mıdır? Bir anlamda bu soruya hiç şüphe etmeden evet yanıtını verebiliriz; çünkü o, Mösyö Bourgeois'nin düşüncesini gayet iyi biliyordu ve görevinin onun bu düşüncesini kanıtlayacak delilleri bulmak olduğunun iyice farkındaydı. Mösyö Bourgeois, senato kürsüsünde, bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında; dini toplulukların eğittiği okulların Batı'da olduğu kadar Doğu'da da suçlamalara sebebiyet verdiğini açık açık söylemişti. Onlar Fransa'da olduğu gibi orada da yobaz kuruluşlar olmalıydılar; madem ki Mösyö Bourgeois, kendisi bunun böyle olduğuna inanıyordu; Müslümanlar da buna inanmakta haklı olacaklardı; daha da ötesi; öyle birşey yapmıyor gözükseler bile kendi dini inançlarını yayma çabası içinde oldukları şüphesi vardı. Mösyö Bourgeois, aşağı yukarı bu sözcükleri kullanarak düşüncelerini açıkladı; geriye bunları kanıtlamak kalıyordu"[3].

Bay Charlot, patavatsızlığa yaklaşan bir saygısızlıkla gayretkeşlik gösterip bakana karşı olan minnet borcunu ödedi. O, oylanıp kendisine ve-

---

* - *Léon Bourgeois (1851-1925). Fransız devlet adamı. 3 kez Dışişleri Bakanı olmak üzere 9 kez bakan ve 1895-96 arası başbakan olmuştur. Fesch'in anlattığı bu dönemde Dışişleri Bakanı'dır (Çevirenin notu).*

** - *Fransa'daki halen de geçerli olan uygulamaya göre; her bakanın kendisiyle gelen ve görevden ayrılınca kendisiyle birlikte giden en yakın iş arkadaşlarının oluşturduğu gruba "iç kabine " denir (Çevirenin notu).*

*** - *Quai d'Orsay, Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu semtin adıdır ve bu semtin adının söylenmesi genel olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı simgeler (Çevirenin notu).*

3 - *Journal des Débats,* 3 Kasım 1906.

rilen para yardımlarını yeterli bir şekilde kullanmadığı için eleştiriliyor. Biz, aksini düşünüyoruz; o, verilen iş için; çok daha cimri davranabilirdi. *Müfettişlik* görevinin rahatlığı içinde, ondan istenen işi, çok daha iyi kıvırabileceğini orlaya koyacağım. O, şöyle yazıyor:

"Gezim sırasında; birbiri peşi sıra, Mısır'da; İskenderiye, Kahire, Fayum, Pord-Said, Osmanlı İmparatorluğu'nda; Yafa, Kudüs, Hayfa, Akka, Beyrut ve Lübnan, Şam, İzmir, İstanbul ve Edirne'yi ziyaret ettim. Bu çeşitli kentler ve onların civarındaki bölgelerde, yüzonaltı okulu teftiş ettim; ancak tatil günlerinde çalışmadım".

Klişe *Missions catholiques*

Frer Michel ve Beyrut'un küçük ayakkabı boyacıları

Eğer ülkeyi tanırsanız onun verdiği bu rakamlar çok azdır. Bay Charlot hiç şüphe yok ki haydutlardan korktu; *Le Roi des Montagnes (Dağlar Kralı)** romanı herhalde aklından hiç çıkmıyordu; onun için ülkenin içlerine seyahat yapmaktan çekindi. Deniz kenarlarında bir gezi yapmakla yetindiği anlaşılıyor.

* - *Le Roi des Montagnes, Edmond About (1828- 1885)'nun yazdığı bir roman olup döneminde çok tutulmuştu ve o zamanın Yunanistan'ı şiddetle hicveden bir eserdi (Çevirenin notu).*

Gerçekten de *Journal de Genève* -Protestan gazetesi- şöyle diyor: "O, yalnız kıyı bölgelerinde gezmişe benziyor; Kudüs'ten Edirne'ye kadar o yalnız liman kentlerini ziyaret etti*. Bir fikir edinebilmek için bu yeterli değildir; ama amaç hava atmaksa çoktur"[4].

Konuyu incelemek üzere işe; Bay Charlot'nun yetersiz listesiyle, Dışişleri Bakanı Bourgeois'nın telgrafı üzerine Constans'ın gönderdiği[5] ve İstanbul'daki Fransa Elçiliği'nin ayrıntılı çalışmasıyla hazırlanmış tabloyu karşılaştırarak başlayabiliriz:

"Fransa hükümeti tarafından yardım ödeneği alan kuruluşlarda okuyan toplam öğrenci sayısı, Türkiye'nin tamamında 62.336'ya ulaşmıştır.

Bu arada bu istatistik bilgide, 1904'te düzenlenen bu tablonun kapsamına girmeyen birçok öğenin de bulunduğuna dikkati çekmek gerekir. Bakanlık doğal olarak, Fransızca öğrenim yapılan bütün kurumların Cumhuriyet Hükümeti'nden bir yardım almadığını ve "ödenekli" ile "korunan" tabirlerinin birbirinden farklı iki anlamı içerdiğini bilmektedir. Bu bağlamda toplam 62.336 sayısına; bizim parasal katkımızı almayan çok sayıda Katolik okulu ile gereksinimlerinin büyük bölümünü kendi kendilerine karşılayan "Alliance israélite"** okullarının aşağı yukarı hepsi ve nihayet bütünüyle bağlı oldukları dini toplulukların sorumluluğunda kalan Van, Musul ve Lübnan vilayetlerindeki yerli okullarının çoğu girmemektedir. Bu nedenle ekte istatistiki bilgiler vermek için söz konusu ettiğimiz okullar; yalnızca Fransa Hükümeti'nden özel bir yardım alan okullar olarak sınırlandırılmıştır; yardım al-

---

* - Sözü edilen kişinin ziyaret ettiği kentlerden; Kahire, Kudüs Şam ve Edirne liman kenti değildir (Çevirenin notu).

4 - *Journal de Genève*, 31 Ekim 1906.

5 - Fransa Büyükelçisi Constans'ın yanıtı 30 Haziran 1906 tarihlidir. Bu yanıtın tamamı; Paul Deschanel tarafından hazırlanan *Le Rapport du Budget des Affaires étrangères pour l'exercice 1907*, Paris, Millet Meclisi Basımevi, s: 301'de bulunmaktadır.

** - *"Alliance israélite" okulları, Musevi topluluklarındaki bağnazlık karşıtı aydınların öncülüğünde kurulan ve eğitimi tamamiyle Fransızca olan ve genelde muhasebe gibi ticari ağırlıklı dersler okutulan eğitim kuruluşlarıdır. Bağnaz Yahudilerin eleştirilerine hedef olan bu kuruluşlar özellikle Selanik, istanbul, İzmir gibi Yahudilerin çok olduğu illerde büyük gelişme göstermiştir. Örneğin Selanik'te ünlü Musevi işadamı Moise Allatini tarafından ilki 1873'te kurulan bu okulların sayısı 1908 yılında altıya ulaşmıştı ve toplam 2.132 öğrencileri vardı (Bakınız: Paul Dumont, Le Français d'abord. Salonique 1850-1918. Paris 1993, s: 208-227) (Çevirenin notu).*

mayanlar kapsam dışı bırakılmıştır. Onları yöneten dini topluluklar bir veya birkaç kuruluştan bir yardım alsalar bile hükümet yardımı almıyorlarsa kapsam dışında kabul edilmişlerdir".

Mösyö Constans, bu mektubuna, Fransa tarafından yardım edilen okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı hakkında bize bilgi veren aşağıdaki tabloyu eklemiştir.

İstanbul ve yöresi	6.668
İzmit	137
Eskişehir	223
Çanakkale	406
Ankara	670
Kayseri	581
Edirne	608
Selanik	926
Kavala	34
Manastır	180
Bursa	500
İzmir ve Konsolosluk yönetim bölgesi	3.678
Beyrut ve Konsolosluk yönetim bölgesi	22.695
Kudüs ve Konsolosluk yönetim bölgesi	5.086
Şam ve Konsolosluk yönetim bölgesi	3.545
Halep (kent içi)	1.866
Hatay, Urfa, İskenderun, Antep, Maraş, Zeytun	2.079
Mersin, Adana, Tarsus	715
Musul ve Konsolosluk yönetim bölgesi	3.529
Bağdat ve Basra	1.741
Diyarbakır ve Mardin	949
Sivas	2.655
Trabzon ve Samsun	457
Harput, Mezra, Malatya	152
Van	675
Trablusgarp ve Bingazi	581
Yardım edilmeyen ama korumamız altında olan okullarda eğitim gören öğrenci sayısı	28.000
Yaklaşık genel toplam	90.000

Bu tablo yalnızca Türkiye'deki okulları kapsamaktadır. Bay Charlot'nun söz konusu okulların beşte birini bile ziyaret etmediği apaçık ortadadır!.

Bu durumda, Bay Charlot konunun gerektirdiği titizliği bu ziyaretlerinde göstermiştir demek hata olur. O, bu ziyaretlerini bana göre normal yürüyüş hızıyla değil koşarak yapmıştır; hatta kanımca bir dünya rekoru da kırmıştır!.

Bosphore du Soir gazetesi bu konuya dikkati çekmekten geri kalmıyor:

"Her taraftan gelen nazik davetlere gittiğinden dolayı zamanı kalmayan müfettiş; denetleme işini aceleyle ve hızla yapıyordu ve bir okulun teftişi için gerekli olan, okulu hatta sınıflarını ziyaret etmek için ayrılması icap eden zamanı bir türlü ayıramıyordu. Ama öbür taraftan da raporunda söz ettiği olaylar ve küçük öykücükleri tahkik için, öğrencilerin tatilde olduğu bir günden yararlandığını söylüyordu. Örneğin Bay Charlot Kahire'de aşağı yukarı bir hafta kalmıştır; bu yedi günün bir günü tatil olduğundan geri kalan zamanın Mısır'ın başkentindeki dini toplulukların verdiği eğitim ile laik eğitimin sorunlarını incelemek ve çözmek için yeterli olmadığı ortadadır. Denetim çok acele yapılmıştır, çıkarılan sonuçlar yeterli ve inandırıcı olmaktan uzaktır".

Aynı aceleciliğe Kudüs'te de tanık oluyoruz. *Annales de la Mission de Notre-Dame de Sion* bu konuda şunları söylüyor:

"Bu kente 18 Haziran akşamı geldi, 20 sabahı ayrıldı, bu arada ünlü Ömer Camii'ni de gezecek zamanı ayırmayı ihmal etmedi. Bu koşullarda isimlerini kendisine verdiğimiz sekiz eğitim kuruluşunu şöyle bir gezdi. Bu durumda ciddi bir araştırma yapılabilir mi? Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nın özel görevlisinin çalışmalarını; az güvenilir, sorumluluk duygusu olmayan ve gölgede konuştuklarından gerekli yanıtları alacağından korkmayan kişilere danışarak tamamladığı sanılmaktadır. Biz ayrıca şunu da eklemek zorunluluğunu duyuyoruz: Bize vurulan darbede, İsrael'in* bazı adamlarının parmağı olduğu konusuna inanmak için özel nedenlerimiz vardır"[6].

---

* - *Burada söz konusu edilen Yahudilerin Allience israélite örgütüdür (Çevirenin notu).*

6 - *Annales de la Mission de Notre-Dame-de-Sion,* Aralık 1906. Bay Charlot'nun raporu üzerine, Fransa hükümeti, Sion Perlerinin fakir yetimleri eğittiği ve ileride hayatlarını kazanmaları için bir meslek öğrettiği Saint-Pierre yetimhanesine verilen yardımı kesti. " Eğer Bay Charlot, ciddi ve sorumlu kaynaklardan bilgi alma zahmetine katlansaydı, bizzat yöneticilerine kuruluşun amacını sorsaydı ve kötü niyetli ve yanlı raporlara güvenmek yerine Kudüs'teki Fransa Konsolosluğu'nun arşivlerinde bulunan, kuruluşun dosyalarını inceleseydi; kendi de bu yanılgıdan kurtulur ve Dışişleri Bakanı'nı da bu açık hatayı işlemekten kurtarırdı".

Bay Charlot'nun yöntemini suç üstü yakalıyoruz; hızlı bir denetim yapar gözükmek ve bu denetimde ortaya çıkmayan boşlukları cahil ve düşman kişilerin dedikodularıyla doldurmak. Kudüs'te yaptığı gözlemlenen bu işin başlangıcı Kahire'dedir. Sion perler* gibi Cizvitler** de onu yüksek sesle kınayacaklardır. Beyrut Üniversitesi Rektörü Per Gressien şöyle diyor:

Klişe *Missions catholiques*

Beyrut'ta Notre-Dame des Sept Douleurs tarikatının topluluğu.
Her dinden hamallar, kayıkçılar, arabacılar, berberler vs.

"Bay Charlot, Kahire'de Fransa Konsolosu ve Konsolosluğun bir kavası ile birlikte resmen bir *Alman* dişçinin evine gitti (bunu Kahire'de herkes biliyor). Bu kişinin oğlu üç hafta Cizvitlerin bir kolejinde okumuş ve sonra her pazar günü okulun dışında geçirme izni verilmediği için okulu terketmişti.

---

* - *Per (Père), Frer (Frère), Sör (Soeur) gibi sözcükler Hıristiyan tarikatlerinin dini kuruluşlarında çalışan kişilere verilen ünvanlardır; bir yerde tarikat kardeşi, tarikat üstadı (muhterem peder) veya tarikat hemşiresi anlamını taşır (Çevirenin notu).*

** - *1534'de Ignace de Loyolo tarafından kurulan Hıristiyan tarikatı (Çevirenin notu).*

Bay Charlot, bu *Alman* dişçiye perler tarafından oğluna uygulanan dini baskıları sordu ve bu araştırmanın gizli kalması gerektiği konusunda dişçiyi uyardı ama Alman dişçi bu olayı herkese anlatmak için can attı.

Bay Charlot, disiplinsiz davranışları yüzünden bir Cizvit kolejinden oğlu kovulan bir *İtalyan* kadınıyla Fransa konsolosluğunda onun isteğiyle bir konuşma yaptı. *İtalyan* kadınına perlerin, oğlu üzerinde yaptıkları dini baskılar konusu soruldu ve *İtalyan* kadını bu soruyu şöyle yanıtladı: "Evet, benim oğlum perler tarafından kapı dışarı edildi ama onlar iyi yaptılar, çünkü oğlum itaat etmek istemeyen kötü bir çocuktu ve eğer üzülecek bir konu varsa o da yeteri kadar sevgi gösterilmemesidir". Bu italyan kadını, Bay Charlot'nun istediği gibi konuşmuştu. Kahire kentinde bu olanları herkes biliyor.

"Bay Charlot'nun, Doğu'daki Cizvit kolejleri üzerinde bir araştırma yaptığı doğrudur. Ancak, bir Fransız okuluna karşı Almanlar ve italyanlar ile işbirliği yaparak, Fransız konsolosluklarında hazırlanan tanıklıklara baş vurması kendi açısından doğru bir hareket midir?"[7].

Bay Charlot'nun gerçekleştirdiği bu denetimin aceleciliği her tarafta hatalara, bağışlanamayacak kötü niyetli bilgiler vermesi nedeniyle de yankılara sebep oldu.

Onun raporu, belki her zaman gösterdiği şu davranışla daha iyi değerlendirilebilir. O, herhangi birşey görmediği zaman; olmadığı sonucuna varıyordu. Per Gressien bu konuda şunları söylüyor:

"Eğer Bay Charlot, Beyrut Cizvit Üniversitesi'nin binalarını gezmesi için yaptığım önerileri kabul etseydi; göreceği diğer ilginç şeyler arasında, içinde Paris'in en mükemmel evlerindeki aygıtların bulunduğu geniş bir banyo ve duş düzenlemesini görebilirdi ve raporunda yaptığı gafı (kötülükle örtüşen) yapmayabilirdi ve şu sözleri raporuna yazmazdı: (Sağlık ve temizlik kaygısı, onlarda banyo ve apteshanelerin kullanılması gereksinimini hâlâ zorunluluk haline getirmemiştir. ... Vücutla ilgili sağlık görevlerinin bu tarikat kurumlarında ilgi görmemesi hâlâ ortadan kaldırılamayan inanışlar yüzündendir. Katolik dininde, bütün titizlik ruha gösterilmelidir; vücut bu öğretiye göre önemsiz ve geçici bir nesnedir; ona çok itina göstermek günahtır. Birkaç yıl

---

7 - *Etudes*, 5 Aralık 1906. Per Gressien tarafından Bay Charlot'nun raporuna verilen yanıt.

önce, banyo yapmakta ısrar ettiği için bir Cizvit kolejinden kovulan genç bir adamı biliyorum)"[8].

Anlatılan olayları belgelendirmenin aşırı önem kazandığı zamanımızda; görevini Bay Charlot'nun yaptığı gibi yerine getiren bir röportaj muhabiri, gazetesinin yazıişleri müdürü tarafından hemen kapının önüne konulurdu.

Bay Charlot'nun raporunda bir de belirsizlikler vardır; bunlar yalnızca kötü bilgilendirilmekten ileri gelmemektedir. O, daha tamamlanmamış bilgileri de çarpıtıp değiştirmekte ve bozmaktadır.

O, raporunda yeğlediği yöntemler, düşünce tarzı ve eğilimlere göre; dini toplulukların çalışmaları hakkında yanlış değerlendirmeleri ve suçlamaları isteyerek ve benimseyerek yapmaktadır.

Herhalde Bay Charlot, bu raporu yazmak için *Provinciales* 'leri ve Paul Bert'in Cizvitler aleyhinde yazdığı kitabı okuyarak antrenman yapmıştır; çünkü gitgide artan bir şekilde bu kitaplardaki ikiyüzlülükleri, düşünce kısıtlamalarını hatta yalanları kullanıyor. Bunun örneklerini verdik, daha da vereceğiz. Onun yaptıkları; odasında veya Bourgeois'in odasında hazırlanmış gerçek dışı değerlendirmelerdir.

Adamın nasıl inceleme yapıp raporunu nasıl kaleme aldığını biliyoruz; şimdi vardığı sonuçları görelim. Bay Charlot şöyle diyor:

"Şüphesiz, Fransız kültürünün ve dilinin yayılmasında olduğu kadar yaptıkları iyiliklerle de dini tarikatlar; geçmişte, Fransa'nın manevi etkisine büyük hizmetler yapmışlardır ve bugün bile bunun şerefli kanıtları görülebilir. Fakat genel olarak onları değerlendirirken, hâlâ ulusal görevlerde tarihsel rolünü oynayıp oynayamayacaklarını bilmemiz gerekmektedir.

Bugün, Doğu'da Fransa'nın saygınlığının rakip tanımadığı şeklindeki birkaç yüzyıllık bir gelenek maalesef gitgide etkinliğini kaybediyor; bugün uluslararası bir rekabet bizim eski ayrıcalıklı konumumuzu her noktadan tehdit ediyor; bu durumda göstermemiz gereken büyük çabanın boyutlarını saptamak söz konusudur".

---

8 - İzmir'deki gündelik gazete *Réforme*'un yazarlarından biri bu iddiaya şu yanıtı verdi: " Özel olarak Bay Charlot'ya ve genel anlamda da Fransa Milli Eğitim Bakanı'na şu bilgiyi vermeme izin verilsin. Benim dönemimde -en azından kırkbeş yıl önce- yatılı öğrencisi olduğum tarikat okullarında apteshane ve banyo kullanılması çok iyi bir şekilde uygulanıyordu ve şunu da söyleyeyim mi bilmiyorum *bunları kullanmak zorunluydu*"

Klişe *Missions catholiques*

Mamuret-ül Aziz (Elazığ)'de Misyonerler ve öğretmenler

Ve sonra devam ediyor:

"Doğu'yu yeniden etkilemek için; onun gereksinimini duyduğu yeni araçlarla; ülkeye uygun, çağdaş hayata uyabilen organlarla; iyi silahlanmış ve bir kısım mevzileri ele geçirip oralarda yerleşmekle bizi tehdit eden yeni gelenlerin, bizi çiğneyip geçmelerine karşı daha yararlı bir savaşıma izin veren yöntemlerle; çaba göstermeliyiz ve bunu hemen yapmak zorundayız.

Dini toplulukların yönettiği okul bu rolü, bugün için tamamiyle yerine getiremez. Doğu'daki misyonerlerimiz tarafından gerçekleştirilen çalışmaların ve eserlerin şimdiye kadar ülkemize kazandırdığı çok yüksek manevi yararları reddetmeyerek; yeni durumun yeni bir eylem şeklini gerekli kıldığını söylemek cesaretini de gösterelim".

Bay Charlot, ancak bize, bu gösterilecek "çaba"nın ve hangi "yeni eylem şekli"nin söz konusu olduğunu söylemeyi unutuyor. En azından vardığı sonuçların *üçüncüsünü* oluşturan şu konuyu bize belirtmeyi düşünmüyor:

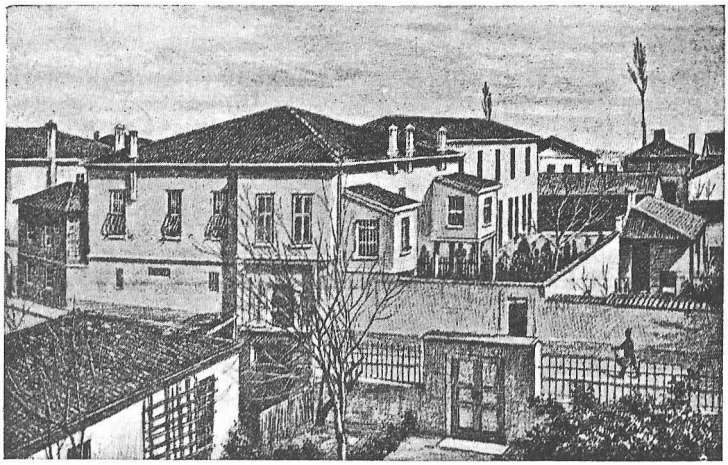

Klişe *Missions catholiques*

Marist tarikatından frerlerin yönettiği Samsun'daki Fransız Okulu

"Programları daha çağdaş bir anlamda yönlendirmek, onları daha esnek ve canlı bir hale getirmek, bölgenin tarih ve coğrafyasına daha çok önem vermek; yörenin üretim ve tüketimi ile Fransa ekonomisi arasındaki ilişkileri ön plana çıkarmak; sanayi ve özellikle ticari uygulamalı eğitimi geliştirmek.

Dil ile ekonomik yararların ilişkisi gerçekten de çok göz ardı edildi. Fransa dilinin öğretimi kendisine yeter bir amaç gibi öngörülmemeli, ama özellikle ticaretimizi geliştirecek bir araç gibi algılanmalıdır. Dilimizi öğrenenleri, yalnız Fransız düşüncesinin gelecekteki izleyicileri değil, ticaret ve sanayimizin müstakbel müşterileri olarak görmeye mecburuz".

Burada birkaç noktaya dikkati çekmek istiyorum:

1- Öğrencilere verilen eğitimin alışılmış pedagoji yöntemleri üzerine, eğitimin uygulanabilir olması üzerine, eğitimin ticari ve sınai konular üzerindeki yetersizliği üzerine yapılan ve dini toplulukların yönetimindeki okullara yönetilen bu eleştiriler; Fransa'daki ve yurt dışındaki devlet okulları içinde aynı şekilde geçerlidir. Eğer 1899'da yapılan *Orta öğretim için meclis araştır-*

masi'nı oluşturan yedi yahut sekiz ciltlik kitabı okumak zahmetine katlanırsa, Bay Charlot da bunun böyle olduğuna ikna olacaktır[9].

2- Doğu limanları ile ticari ilişkileri olan Fransızların bütününün muhatap olması gereken bu eleştirileri; bu ülkede yaşayan rahipler, piskoposlar, patrikler de sırası geldikçe bize yapmaktadırlar. Bu konuda; Katolik olmayan, laik misyonun bir dostunun aynı zamanda da Mösyö Bourgeois'nın çok sevgili bir dostunun, lafı uzatmayalım Mösyö de Lanessan'ın tanıklığına başvuracağım. Suriye seferinden* sonra Lübnan'da sahip olduğumuz etkiden söz ederken şöyle diyor: "Bu girişimlerden Fransa'nın yararı ne oldu? 1905'te Paris'i ziyaret eden Maruni Patriği bunu şu sözlerle açıkladı:" Ülkemizde kazandığınız manevi bakımdan üstünlüğünüzü iyi bir maddi kâra çevirmek mümkündür; eğer Fransa tüccarları bunu gerçekten istiyorlarsa, Alman firmalarınınki kadar işinde uzman olan temsilciler göndermelidirler; bunu yaparlarsa şimdi Alman firmalarında olan üstünlük hemen kendilerine geçer". Kanımca bu sözlerin tek bir anlamı vardır : "Lübnan'a Fransız firmalarının gezici temsilcilerinizi gönderiniz; biz de onlara, Fransızlar ortada olmadığından, Alman temsilcilere vermek zorunda olduğumuz siparişleri verelim". Patrik Hoyeck'in bu sözlerini istediğiniz kadar eleştirebilirsiniz, ama bu sözlerden başka bir anlam çıkmaz".

İşte böyle! Ama, eğer Mösyö de Lanessan bütün bu sözlerden sonra şu yorumu yapıyorsa söylenecek ne kalır: "Sözü gevelemezsek şunu söyleyebiliriz; Maruniler bizi çok seviyorlar ama Alman mallarını da en az bizim kadar seviyorlar"[10].

Aynı istek, aynı ricalar, aynı sözcüklerle konsoloslarımız tarafından tüccarlarımıza yapıldı. İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın aylık dergisinin her

---

9 - Eğer bu kitapların hacmi onu korkutursa, benim bunlardan yararlanarak özetini çıkardığım ve Paris'teki Beauchesne yayınevince çıkarılan *La Faillite de l'enseignement gouvernemental* adlı kitabı okumasını önereceğim.

Yazarın söz konusu ettiği Suriye seferi; 1860 yılında Lübnan'da Maruniler ile Dürziler arasında çıkan çatışmalar ve Şam'daki karışıklık üzerine, Fransa'nın Lübnan'a kara ve deniz askeri çıkarması olayıdır. Osmanlı Devleti bu Fransız müdahelesinin kalıcı olmaması için Fuad Paşa'yı büyük yetkilerle bölgeye göndermiş, o da aldığı şiddetli önlemlerle olayları yatıştırmıştır. Bu arada Şam'daki Ordu Komutanı Ahmed Paşa da kurşuna dizilmiştir. Her şeye karşın bu olay Suriye-Lübnan bölgesinde Fransa'nın etkinliğini artırmıştır (Çevirenin notu).

10 - J. DE LANESSAN, *Les Missions et leur protectorat,* Paris, 1907.

sayısındaki raporların her sayfasında bu ricaların yinelendiğini görürüz. Maruniler, Alman mallarını daha çok seviyor diye onlara kızabilir miyiz?

Marunilere, Mösyö de Lanessan'dan başka biri kızsaydı ortada bir anlayış eksikliği var derdim; ama de Lanessan söz konusu olunca bunu söyleyemem ve çok üzülerek söyleyeceğim şey; bu olayda Mösyö de Lanessan'ın taraf tutmasından başka bir şey göremediğimdir.

Bu Bay Charlot'nun düşünce tarzının aynı olmakta ve onun önüne geçmektedir.

3- Bu eleştiriler haksızdır. Çünkü uzun süre önce, dini tarikatlar ve özellikle Hıristiyan Okulları'nın frerleri okullarda ticari bilgiler vermenin yararlarını ve gerekliliğini anlamışlardır. Bu anlamda Fransa'da yaptıkları çalışmalar zaten çok takdir edilmektedir; bu şekilde çalışmalar Fransa dışında da yapılmaktadır; ancak bunlar pek bilinmemektedir, çünkü daha çok yenidirler. Ancak bu çalışmaların Bay Charlot'nun dikkatinden kaçmaması gerekirdi. Eğer sürekli bir şekilde gözü kapalı olarak bir başka düşüncenin gönüllüsü rolünü oynamasaydı; dini toplulukların okullarında, uzman öğretmenler tarafından yönetilen ticaret kursları açıldığını, her yerde görebilirdi[11].

Bay Charlot, Kadıköy'deki Frer Okulu'nun Fransız Ticaret Enstitüsü'nü niye hiç anlatmadı ve bu konuda sessiz kalmayı yeğledi? Bu enstitüyü bitirenlerin her yıl yapılan sınavlarında, sınav jürisini İstanbul'daki Fransız ko-

---

11 - Gaston Bordat, makalesinde şunları söylüyor: Hıristiyan Okulları'nın frerleri; uzun zamandan beri, Fransa'da eğitilmiş ve bulundukları ülkenin insanları ve konuştukları dilleri hakkında bir deneyimi olmayan öğretmenlerle, Doğuluları eğitmenin olanaksız olduğunu anladılar. Rodos adasında bir öğretmen okulu kurdular,ve burada Doğu'da çalışmaları öngörülen Fransız papaz çömezleri eğitimlerini tamamladılar. Bu okulda onların ileride yardımcıları olacak yerli papaz çömezleri de vardı; bunlar Fransız kültürü için bir temel eğitim görürken, Fransızlar da Doğu dilleri öğrenmeye başladılar. Bu şekilde, frerler belirli bir amaca göre yetiştirilmiş bir profesyonel kadroya sahip oluyorlardı. Müdürlerinin tamamı seçkin kişilerdi. Gelişmelerini okullarında da sürdürüyorlardı. Geçen yıl yeni bir reform girişimini başlattılar. Bu, sınıflarda okutulan kitapların özellikle Doğu'ya özgü bir anlamda yeni baştan gözden geçirilmesi eylemiydi. Şimdiye kadar bu kitaplar, Fransa'da okutulanların aynıydı ve bu kitaplarda verilen örneklerin pek çoğu genç Doğulular için anlaşılır şeyler değildi. Bu reform çok iyi bir gelişim göstermektedir ve ben, gözlerimin önünde cereyan eden bu gerçek çabaları gördüğüm için, frerlerin öğretim yöntemlerinden burada büyük bir övgüyle söz edebiliyorum (*Réforme sociale,* 1 Şubat 1907).

Ionisinin en uzman üyeleri oluşturmakta[12] ve sınava girenlere öğrendikleri konular hakkında soru sormaktadırlar[13].

İstanbul Fransız Ticaret Odası Başkanı E. Giraud, bu konuda bize şunları söyledi:

"Geçen yıl, 1905'te de bu sınavları yapmıştık; sınav sonuçlarından çok mutlu olduğumuzu burada belirtmek isterim. Bu yıl ise yeni gelişmeler gördük; *bu gençler çok şey öğrenmişler ve bildiklerini de iyi biliyorlar* Kentimizde ticaret işlerinde çalışan memurların geleneksel bilgilerinin çok üstünde bilgilere sahip olduklarına hiç şüphe yok ve bundan dolayı da onlardan yararlanacak kuruluşlara çok iyi hizmet vereceklerine eminim.

Gençliğin büyük kısmının geleceğinin bir iş sahibi olmasına bağlı olduğu ve ticaretin bu kadar büyük bir yer tuttuğu bir ülkede, bir Fransız Ticaret Okulu kurulması; kaçınılmaz bir görevin yerine getirilmesi diye tanımlanmaya layıktır. *Bu kadar iyi örgütlenmiş bu kurumu Hıristiyan ilkesinin frerlerine borçlu olduğumuzu söylememiz gerekir.* Bu okuldan diploma alan gençlerin başarıları [14], okulu bitirir bitirmez hemen iş bulmaları bu okulun yararlılığını ve görevini mükemmel şekilde yerine getirdiğini gösteriyor" [15].

1907 yılı sınavlarının sonunda tutulan zabıt şu sözcüklerle noktalanıyordu:

"Bir kez daha, Hıristiyan Okulları'nın frerlerini akıllıca davranışlarından dolayı kutlamak uygun olacaktır. Genç insanları iyi tüccar ve mükemmel ticaret memurları olmaya uygun şekilde yetiştirerek; yalnızca öğrencilerinin geleceklerini güvenceye almamışlar, bu arada bu ülkenin büyük kuruluşlarına ve ticaretine de önemli bir hizmet vermişlerdir. Ticaret Enstitüsü kurulalı ancak dört yıl olmuştur. Buna karşın çok fevkalade sonuçlar elde etmiş, dikkate

---

12 - İşte 1906 jürisini oluşturan kişiler: Başkan: A.Ledoulx, konsolos, Fransa Elçiliği Birinci Tercümanı, Fransa Ticaret,Sanayi ve Çalışma Bakanlığı temsilcisi. Üyeler: Alexis Rey, İzmir-Kasaba ve Selanik-İstanbul demiryolları müdürü; Ernest Giraud, Fransız Ticaret Odası Başkanı; J.Testa, Osmanlı Bankası temsilcisi; A.Silisyan, Tütün Rejisi temsilcisi; Charles Hasenfratz, Anadolu Demiryolları Şirketi temsilcisi; N.Vitalis, Doğu'daki Frer okulları eski öğrencileri dostluk derneği'nin temsilcisi; François Psalty, *Levant- Herald*'ın yazışleri müdürü, yerel basının temsilcisi

13 - Sınavlar şu konularda yapılmaktadır: Hukuk, iktisat, gümrükler ve ticari emtia, ticari coğrafya, Türkçe, Almanca, İtalyanca, Rumca, İngilizce, stenografi, daktilo, matematik, muhasebe, ticaret ve belgelendirme.

14 - 1906 yılında, sınav tarihleri öne alındı; çünkü diploma alacak öğrencilerin çoğu İstanbul'un bir büyük finans kuruluşu tarafından işe alınmışlardı.

15 - *Revue Commerciale du Levant,* Mayıs 1906.

değer bir çalışma göstermiş ve Fransa'ya şeref veren çok yararlı bir kurum olduğunu kanıtlamıştır"[16].

Her şeye karşın Mösyö Giraud dinine bağlı bir adam değildir, bunu da saklamaz; bu düşüncelerini "Cizvit ve Assompsionist'lerin* siyasi davranışları"nı eleştirdiği zaman kolayca görürsünüz. Ancak, Hıristiyan frerlerin okullarının hakkını verecek kadar da dürüsttür; "Issız, tenha bir ülkede, dağ başında Türk köylü çocuklarına Fransızca öğretmeye giden bu Fransız köylüsünün oğlu" veya "görevli olduğu okulun bulunduğu yerde yükselen bir tren istasyonu binasından başka birşey görmeyen Assomption tarikatının küçük sörü" için ancak saygı duyar. Bütün bu düşüncelerini, bu sorun üzerine kendisiyle konuşurken not ettim ve Dışişleri Bakanlığından gerçekleşmesini istediği projeleri bana anlatırken gösterdiği heyecanı gözlemledim. Mösyö Giraud akl-ı selim sahibi ve vatanperver bir adamdır. 1870'den beri İstanbul'a yerleşmiştir ve bu ülkeyi ve gereksinimlerini, bizim gelip geçen ve önfikirli raporlara bağımlı çalışmalar yapmaya mahkûm müfettişlerimizden çok daha iyi tanır.

Bay Charlot'nun çalışmasındaki insanı şok eden eksiklik; kırsal yörelerdeki okullar ile; Alliance israélite universelle'in kurduğu okullar dışında[17] hiçbir

---

16 - *Revue Commerciale du Levant,* Haziran 1907. Bütün dini topluluk okullarında aynı şeyler yapılmaktadır. Örneğin, *Stamboul* gazetesinde (3 Eylül 1907), Samsun muhabirinin gönderdiği şu haberi okuyoruz: "Fransa yardımcı konsolosu ve kentimizin Alliance française Komitesi Başkanı L. Coulomb'un girişimi sonunda; Marsilya Ticaret Okulu'nun Yönetim Kurulu, Samsun'daki komite emrine bir yıllık bir burs vermeyi kabul etmiştir.
Her yıl, bu okula ticari bilimler konusunda bilgi sahibi olacak ve diğer taraftan, Fransa'nın Akdeniz'deki en büyük liman kenti olan Marsilya'da bulunmasından dolayı *pratik bilgiler edinmek* şansını kazanacak bir öğrencinin gönderilmesini içeren bu övgüye layık kararı ancak alkışlayabiliriz.
Öğrencilerinin bu burstan yararlanmalarını sağlamak için, kentimizdeki Marist frerleri okulunun sevimli müdürü frer Emile, bu kurumun eğitim programını, ticari eğitime daha büyük bir ağırlık verecek şekilde değiştirmeye yönelmiştir".

* - *Assomption, Hazreti Meryem'in melekler tarafından göğe çekilmesi olayına Hıristiyanların verdiği addır. Bu olayı simge olarak alan dini tarikat ise "Assompsioniste"ler olarak anılır (Çevirenin notu).*

17 Bay Charlot'nun raporunda Alliance israélite universelle'in meslek okullarından şöyle söz edilmektedir: "Beyrut'ta okul gruplarına bir çırak okulu ilave etmişlerdir; Hayfa'da benzer okulda üçyüz elli öğrence vardır, bunların ellisi Musevidir ve bu okuldaki ağaç işleri, döküm ve kalıp atölyelerinde gayet nitelikli işçiler yetiştirilmektedir; bu öğrencilerden birkaçı Fransa'daki ulusal meslek okullarına bilgilerini artırmak için gelmişlerdir".

erkek veya kız meslek okullarından söz edilmemesidir. Biz bu durumun çok haksız bir saptama olduğunu göstereceğiz. Her halükârda gerçek ve maddi yaşama daha uygun bir eğitim isteyen bir kişi, bu ülkedeki tarikat okullarının verdiği mesleki eğitimi suskunlukla geçiremez. Niçin bu okullarla ilgilenmemiştir? Bunun nedeni belki de laik okullarda öğretmenler arasında bir demirci, çiftçi veya ayakkabıcıyı yetiştirebilecek tek bir öğretmen bulamamasından gelmektedir. Halbuki dini tarikat okullarında!.....

Klişe *Mission catholiques*

Augustins de l'Assomption'lar tarafından yönetilen Eskişehir'deki Fransız okulu

Doğu'da uygarlık yolunda girişilen çabaların amacı; yalnızca ulusal mallarımıza satış yerleri bulmak veya en ucuz fiyata hammadde sağlayacak pazarları sağlamaktan ibaret olmamalıdır; bu geri kalmış bir ulusun en adi bir

şekilde sömürülmesi; dünyanın bir numaralı uluslarından birinin aşağılık bir şekilde istismarı demektir. Burada oynanacak rol çok daha büyük ve amaçlı olmalıdır. Eğer aldanmıyorsam, bu uluslara yükselme yöntemlerini göstermek, bu güç yolda onlara yardım etmek, kendilerine özgü niteliklerini geliştirmek ve diğer uluslara muhtaç olmamaları için kendilerinde nelerin eksik olduğunu kafalarına iyice yerleştirmek asıl amaç olmalıdır. Uygarlıkta eşit düzeyde olan ülkeler böyle bir yardımın koşullarını araştırmalı ve birbirleriyle uyumlu olarak bunu gerçekleştirmelidirler.

Bu görüş açısından; Türkiye'de de her yerde olduğu gibi okul ve eğitim; yalnız aydınlara ve burjuvaziye hitap etmemektedir; yaşayabilmek için bir meslek edinmek zorunda olan halk çocuklarının geleceği ile de ilgilenmek zorundadır. Her şeyden önce uyuşuk ve işi gücü olmayan bu halk yığınlarına çalışma zevki bilincini yaymak gereklidir. İşte tarikat okullarının, olanak buldukları her yerde, Fransızca öğrettikleri okulların yanında; öğrencilerin rasyonel yöntemlerle çalışmayı öğrendikleri atölyeler açmalarının nedeni budur. Erkek ve kız öğrenciler için açılan halka dönük dini tarikat kurumlarının içinde böyle çalışma atölyeleri olmayanlar çok nadirdir ve Bay Charlot bunların hiçbirini ziyaret etmemiştir!.

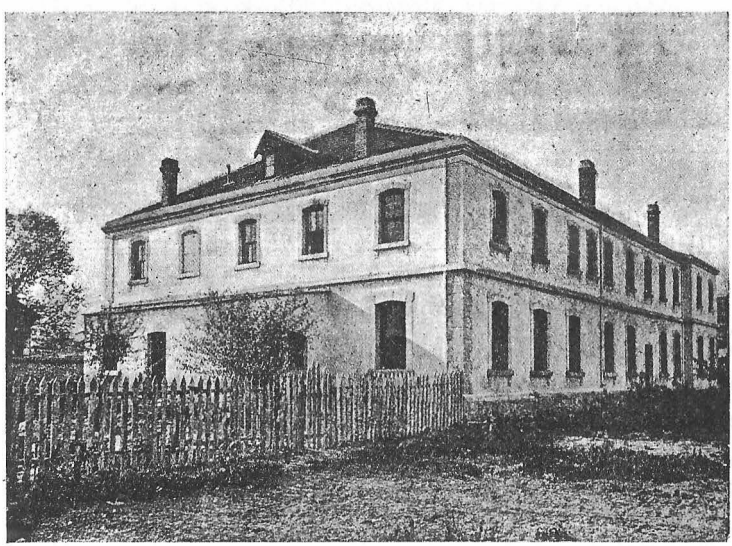

Klişe *Missions catholiques*

Eskişehir'de Assomption rahiplerinin manastırı

Bay Charlot, örneğin Kudüs'te Saint-Pierre yetimhanesinin atölyelerini bile görmemiştir. Bu yetimhanede çocuklar, Fransızca ve Arapça öğrenmenin dışında yeteneklerine göre; marangozluk, ağaç oymacılığı, terzilik, taş oymacılığı, bahçıvanlık ve saatçilik öğrenmektedirler. Bay Charlot'nun bu yetimhaneyi ziyaret etmemesini eleştirmemize; *de minimis non curat praetor*[*] diyerek yanıt verilebilir ama bu ziyareti yapmadan bu kuruluşa verilen azıcık yardımı kesmenin de açıklanabilir bir tarafı yoktur.

İskenderiye'deki Hıristiyan Okulu frerlerinin meslek okulunu hızlıca gezebilmek ve görebilmek için benim yardımı mı acaba Bay Charlot ister mi? Mısır için genel gözlemcilik görevini yapan frer Godefroy bu konuda bize kılavuzluk yapabilir:

"Meslek öğrenimi için beş atölye öngörülmüştür; terzilik, kunduracılık, ciltçilik, marangozluk ve demircilik. Ancak marangozluk eğitimi diğerlerine göre daha büyük bir gelişme göstermiştir. Bu atölyenin yapıp teslim ettiği işler, sağlamlığı ve mükemmelliği ile çok büyük bir beğeni kazanmıştır. Bu nedenle siparişler o kadar artmıştır ki hepsini karşılamak olanaksız hale gelmiştir. Bu siparişleri verenler Kahire'nin, İskenderiye'nin ve taşra kentlerinin yöneticileri, mühendisleri ve özel kişilerdir. Yine de eskiden olduğu gibi talep, üretimi geçtiği halde müşterileri memnun etmek için fiyatlarımızı mümkün olduğu kadar aşağıda tutuyoruz. İskenderiye'de olduğu gibi Kahire'de de; atölyelerimizde insan emeğini kolaylaştıran mekanik takımlar mevcuttur ve bu sayede daha ucuza üretim yapabiliyoruz. Zaten düz, mesleksiz yerli işçilerin ücretleri pek yüksek değildir. Özellikle kırsal bölgelerde bu durum; başka saplantılarla uğraşmaksızın, öğrencilerimizi gelecekleri için bir meslek sahibi yapacak kurumlar açmaya bizi zorlamaktadır, bu da her şeyden önce bir meslek okulu açmamızın belirgin nedenidir.

Etkinlik olarak demircilik ikinci sırayı almaktadır. Daha iki yıllık bir ömrü olan bu yeni atölyemizin takımları henüz tamamlanmış değildir, epeyi eksiktir. Yavaş yavaş, kaynaklarımız geliştikçe bu takımlardan muhakkak alınması gerekli olanları tamamlayacağız. Marangoz atölyemizin ünü sayesinde; demircilik atölyemize de siparişler gelmeye başladı. Gümrük İdaresi

---

[*] - *Bu latince deyim; Preteur'lar (Eski Roma'daki yüksek yargıçlar) küçük işlerle uğraşmazlar anlamına gelip, büyük makamdaki görevlilerin küçük işlerle vakit kaybetmemeleri gerektiğini belirtmek için kullanılır (Çevirenin notu).*

için büyük demir kapılar ve özel kişiler için çeşitli kapı ve parmaklıklar yapmaya başladılar. Müşteriler üretimden memnun kalmışa benziyorlar ve bu bizi gelecek için umutlandırıyor.

Diğer üç atölyemizde yapılacak çalışmalar için gerekli donanım var; ancak öğrencilerimiz bu bölümleri, marangozluk ve demircilik kadar tercih etmiyorlar. İyi bir marangoz ve akıllı bir demirci işsizlikten pek korkmaz ve iyi para kazanır; halbuki bir ayakkabıcı veya terzi bu konulardaki büyük konfeksiyon mağazalarının yıkıcı rekabetiyle karşı karşıyadır.

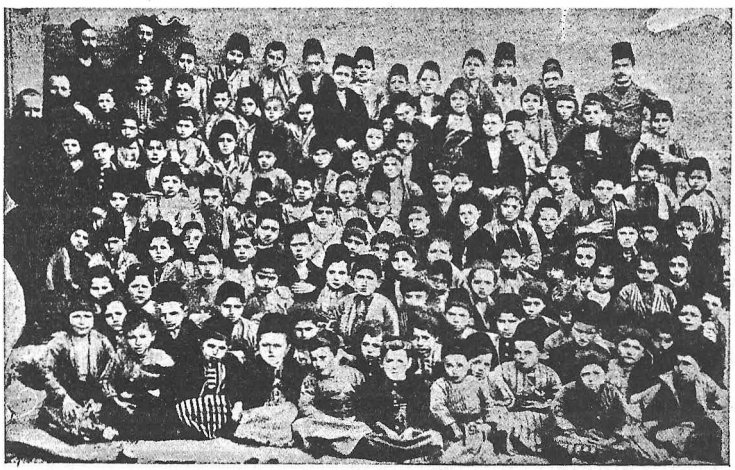

Klişe *Missions catholiques*

Malatya'da erkek öğrenci okulu

Ancak, maddi açıdan bütün güçlüklere karşın, düşünülen manevi amaca ulaşılmıştır. Atölyelerde, her şey dikkatli bir özenle yapılmakta ve frerler de ellerine iş aletlerini alarak en basit işleri bile küçümsemeden büyük ciddiyetle yapmaktadırlar. Başlangıçta, bu davranış genç çıraklar arasında küçümseyici bir alaya neden olmakta; ama sonra bu küçümsemenin yerini bir hayranlık almaktadır. Yoksul denecek kadar fakir bir ortamdan gelen bu çocuklar gitgide, eskiden kölelere ve fellahlara özgü işler diye baktıkları el ile çalışmanın nasıl yararlı ve kazançlı olduğunu anlamaktadırlar. Böylece el ile ça-

lışmak onların nazarında soylu bir uğraş olmakta ve iyi örnekler karşısında önyargıları kaybolmaktadır"[18].

Bay Charlot acaba hiç böyle konulara kafa yordu mu? O bize, laik eğitimcilerinin, bu meslek eğitimi işinde dini tarikat okullarından nerede daha iyi olduğunu söylebilir mi? Laik eğitimcilerin yeteneksiz olduğunu söylemiyorum; ama yine soruyorum nerede daha iyi uygulama yapabilmişlerdir?

Bay Charlot; "uluslararası rekabetin" karşısında, tarikat okullarının "yerine getirilmesi gerekli çabayı gösterip göstermediğini" ve "yeni gelenlerin bizi çiğneyip geçmelerine engel olmak için daha iyi bir biçimde savaşmaya" yeterli olup olmadığını kendi kendine soruyor ve olumsuz yanıt verip; laik okullara dönülmesini öneriyor.

Halbuki bu yeni gelenlerin içinde, bugün için en korkulacak olanlar İtalyanlardır. İtalyanların, Türkiye'ye girişlerindeki ilk girişimleri bir laiklik seferi şeklinde oldu, ama çok çabuk etkisiz hale geldiler; bu durum onları çok telaşlandırdığından bu laik eğitimcilerin yerini hemen tarikat okulları aldı[19].

7 Mart 1907 tarihli *Stamboul* gazetesi şöyle yazıyordu:

"İtalyan gazeteleri, bugün için İtalya hükümeti tarafından maddi olarak desteklenen tarikatların yönettiği eğitim kurumlarının listesini verdiler.

Bazıları bu listelerin tam doğru olmadığını söylüyor, biz bu konuda yazılanlara inanıyoruz.

İşte İtalyanların verdiği liste:

İstanbul'da: Salésien tarikatı, Dominik tarikatından sörler, Immaculée Conception tarikatından Gürcüler, Saint-Joseph tarikatı, Ivrée sörleri; *Büyükada'da:* Fransisken misyonerleri; *Büyükdere'de:* erkek çocuklar için manastır perleri; *Yedikule'de:* Dominiken tarikatından sörler; *Halep'te:* Fransisken tarikatı; *Beyrut-Gögeli'de:* Alloatti tarikatı sörleri; *Dedeağaç'ta :* Fransisken sörleri; *Yafa'da:* Fransisken Misyonerleri Enstitüsü; *İzmir'de:* İvrée sörleri koleji, Sainte-Marie Della Grazia'nın kilise okulu[20]; *Beyrut'ta:* Mont-Carmel

---

18 - *Bulletin de l'Oeuvre des Ecoles d'Orient,* no: 273, 274, Haziran 1906.

19 - "Bay Charlot'nun işi o kadar ağır olmalı ki, İtalyan konsoloslarına, Doğu'daki geniş çaplı laik eğitim çabalarının başarısızlığının nedenini soracak zamanı olmadı" (*Journal de Genève,* 31 Ekim 1906).

20 - 26 Ekim 1906 tarihli sayısında *Stamboul* gazetesi İzmir'deki okullardan söz ederken şunları yazıyordu: "İtalyan kolonisi, hemşireleri olan koloniye göre (Fransızlara göre); itiraf etmek gerekir ki bu işte dev adımlar atarak ileriye geçti ve eğer Fransa

tarikatı kuruluşu; *Larnaka (Kıbrıs)'da:* Fransiskenlerin okulu; *Nazaret'te:* Fransisken Misyonerleri; *Rodosto'da:* Manastır perleri; *Trabzon'da:* Mekhitarist tarikatı; *Mezopotamya'da:* Salésiennes sörleri.

Bunlara Ulusal İtalya Birliği'nin Katolik usulü örgütlenmiş okullarını da katmak gerekir; bunlar arasında mükemmel bir yetimhanenin de bulunduğu Trablusgarp'taki okulu, İzmir, Humus ve Berka'daki okulları sayabiliriz.

Bütün ülkede, başta da söylediğimiz gibi bütün okullar Katolik tarikatlarına emanet edilmiştir. Bunun istisnaları ise; *Dante Allighieri Cemiyeti* tarafından kurulan Beyoğlu'ndaki kız ilkokulu; Buggiah'taki dini tarikatlara bağlı olmayan ama İtalyan olan okul; Arghirocastro, Kudüs ve Yafa'da üç şubesi bulunan bir İtalyan kolonisi okulu; bir İtalyanca eğitim veren Musevi okulu ve Lübnan'da Vadi-el Şiavom'da bulunan özel bir okuldur.

Hükümet, İtalyan misyonerlerine; İtalyanca eğitimi yaymaları için onları cesaretlendirecek ciddi kolaylıklar sağlamaktadır. Örneğin onları askerlik görevinden bağışık tutmakta, gemi yolculuklarında ya parasız yahut yarı ücretle seyahat etmelerini sağlamaktadır.

Toplam olarak, İtalya; Osmanlı İmparatorluğu'nda bugün için 43 okula maddi yardım yapmakta; bu okullar din adamlarınca yönetilmektedir.

Öğrencilerinin toplam sayısı 6.000 civarındadır.

İtalyanlar bu işte Fransa örneğini izlemektedirler. Bugün için Fransızların ezici bir üstünlüğü vardır. Yalnızca frerlerin Fransız okullarında okuyan öğrenci sayısı 35.000 öğrenciyi geçmektedir. Ama her olayın da bir başlangıcı vardır.

İtalyan Ulusal Birliği; İtalya ile Vatikan arasında bir işbirliğini gerçekleştirdiğinden beri İtalyan okulları hızlı bir gelişim gösterdiler; bu gelişim Amerika'da, Mısır'da gözlendiği gibi Avrupa'da da (İngiltere'de ve Fransa'da "la Lyre italienne"), Almanya'da da, Yunanistan'da da görüldü...".

---

kolonisi elindeki üstünlüğü kaybetmemek için bir şey yapmazsa yakın zaman içinde onu ezip geçecektir.

Son olarak, *Stamboul'* un daha önce de belirttiği gibi, *Associazione nazionale italiana* büyük paralar sarfederek güzel bir Rönesans mimarisi örneği olan geniş ve muhteşem bir kız okulu açtı. Bu okul *Ivrée* tarikatının özverili ve aydın rahibelerine teslim edildi. Onlar da genç kızlar arasında İtalyanca'nın öğrenimi için en övücü saygınlığı kısa zamanda kazandılar".

Eğer, bir başka bakış açısından, İstanbul'daki ücretli eğitim kurumları bize model olarak gösterilmek isteniyorsa; onların birçok düş kırıklığına neden olduğunu da düşünmek gerekir. *La Revue pédagogique* bu konuda bize şu bilgileri veriyor: " Ücretli olan ve öğrencilerinden göreceli olarak pahalı bir eğitim masrafı isteyen bu okulların sakıncası, bütün kentlerde hatta aynı kentin bütün semtlerinde geçerli başarıyı gösterememeleridir. Örneğin Beyoğlu gibi tüccarların oturduğu ve gelir seviyesi yüksek bir semtte yeterli sayıda öğrenci bulabilirken, Haydarpaşa gibi bir banliyöde çok daha az başarılı olabilmektedir. 1904-1905 yılı için böyle üç ücretli okulun yıllık raporları incelenirse, Haydarpaşa'daki Alman okulunun ciddi güçlüklerle karşılaştığı anlaşılabilir. *Bu semtteki sörlerin yönettiği Fransız okullarının gerek eğitim gerek öğretim bakımından daha aşağı seviyede olmalarına karşın; velilerin isteklerine ve öğrencilerin gereksinimlerine daha iyi yanıt verdiğini saptamak ilginç bir tespit olmaktadır*[21]. Almanlar tarafından İstanbul'da kurulan bu türden okullar, bu nedenlerle bütün ortamlara uygun değillerdir ve böyle okulları kurarken, okul kurulacak yörenin bütün koşullarının dikkate alınması elzemdir"[22].

Eli kulağında olan bir tehlikeyi anlamamak için, insanın kötü niyetle gözünün kör olması gerekir. Bu davranış; bir düşman bir kente saldırdığı zaman; birinci sınıf, görmüş geçirmiş askerleri yetersiz kabul edip, onların yerine acemi askerleri ve özellikle savaştıkları yörenin zorluklarını bilmeyenleri geçirmeyi düşünmek demektir[23].

---

21 - "Bu konuda, Assomption tarikatının rahiplerinin 1905'te Haydarpaşa'da bir kız okulu açtığını hatırlatalım; bu okul o tarihten itibaren hızla gelişti ve bugün öğrenci sayısı üçyüz elliye ulaştı.
Bu yıl, Hıristiyan okulları frerleri yönetiminde yine Haydarpaşa'da bir yatılı okul açıldı ve şimdiden yetmiş öğrencisi oldu.
Fakirlere yardım işlerinde de Haydarpaşa'da büyük bir gelişme gözlenmektedir. Her yıl ikibin kişi sörlerin yönettiği dispanserden yararlanmaktadır.
Her perşembe günü bir doktor onları bedava muayene etmektedir" (*Stamboul,* 9 Nisan 1907).

22 - *Revue Pédagogique,* 15 Nisan 1906.

23 -*Sur les routes d'Asie* adlı eserinde Gaston Deschamps haklı olarak şöyle söylemektedir: "Ülkemizde dış etkilerin odakları gibi kabul edilen bu dini kurumları gezerken her zaman heyecan duydum. Bu okullarda öğretilen bazı dogmalar; sessizce, bir ücret istemeden; dilimizi ve uygarlığımızı yaymak ve iyi şöhretimizi sürdürmek için çalışan bu mütevazı işçilere hayranlık duymamıza engel olmamalıdır. Laik düşünce-

Bize Bay Charlot, raporundaki sözleriyle şöyle karşılık verebilir: "Yabancı ülkelerdeki yararlarımız açısından dini tarikat okullarıyla rekabet etmek söz konusu değildir. Rakip yabancı okullara karşı Fransa'yı tanıtmak ve Fransızca eğitim vermek için tek seçenek oldukları durumlarda; bizim için onlar Fransız okullarıdır".

Cevap sırası bana gelince ben de şu soruyu sorarım: Siz nasıl bir insansınız Bay Charlot? Sizin raporunuz ne işe yarayacaktır? Sizin hainice imalarınızın amacı nedir? Eğer raporunuzda belirttiğiniz gibi dini topluluk okulları "zihinsel gelişmeyi kısıtlayıcı", "riyakârlık", "yalancılık", "hoşgörülemez bağnazlık" odakları ise; ne bahasına olursa olsun, hiç tereddüt gösterilmeden; Fransa'nın şerefinin düşürülmemesi ve bulundukları ülkeyi zehirlememeleri için yok edilmeli, vebalı evler gibi yakılmalıdır.

Klişe *Mission catholiques*
Coucouch kentinde Charité tarikatı rahibeleri tesisinin kurucusu Sör de Pourtalés-Gorgier

---

nin ve aydın bağımsızlığının büyük eserleri gerçekleştirebilmek için yetersiz olduğunu düşünmek cesaret kırıcı olacaktır. Bununla birlikte olayları iyice belirlemek gerekmektedir. Çok az sayıda laik, vatanından uzakta, benzer propaganda merkezlerini kurmak için vatanını terk etmeye razı olur. Halbuki, rahipler ve rahibeler her yerde hazırdırlar. Lazarist tarikatından din adamları İzmir'de, Cizvitler Kapadokya'nın Kayseri'sinde, Merzifon'da, Bağdat'tadırlar. Saint-Joseph sörlerinin İzmir'de bir hastaneleri, Atina'da, Tinos'ta, Naksos'ta, Çanakkale'de, Aydın'da ve isimlerini saymak çok uzun olacak diğer kentlerde okulları vardır. Bu devamlı görevliler doğal olarak Katolik dini için çalışırlar, bu onların varoluş nedenidir. Ama Fransa için de çalışmaktadırlar. Bu da bize yetmelidir. Bizim laikliğe aşırı düşkünlüğümüz; bu kurumları sınırlarımızın dışına atmak için kötü bir zaman seçmiştir".

Eğer raporunuzdan çıkarılması gereken bu mantıklı ve kesin sonucu tereddüt ile karşılıyorsanız bunun anlamı, son anda, size oynatılmak istenen rolden utanmanız; ayrıca saygıdeğer ve duyarlı kamuoyunun, sizin Doğu'daki tarikat okulları için söylediklerinizden çıkarttığı sonucun, bu okullar için yalnızca bir beğeni ve övgüyü ifade ettiğini bilmenizdir.

Bay Charlot'nun dini tarikat okullarına ilk eleştirisi, raporunun "yöntem ve zihniyet" başlığı altındaki bölümünde yapılmıştı; ikinci eleştirisini ise "eğilimler" başlıklı bölümde yaptı. Bu başlık altında eleştirilerini dini yayılım gayretleri ve hoşgörüsüzlük üzerinde topladı.

İlk eleştirilerinde olduğu gibi rakibinin üstüne doğrudan doğruya dürüstçe gitmedi. Bu kez, hilekârca, riyakârca ve sırnaşık bir saldırıyı yeğledi. Öldürmeden önce kurbanına övgüler yağdırmaktan geri kalmadı. Yazdıklarını okursak bunu daha iyi anlayacağız:

"2- *Eğilimler.* - Burada, Doğu'daki tarikatlara bağlı eğitim sorununun en nazik noktasına değineceğiz. Bazı tarikatlar, çeşitli mezheplere bölünmüş ve parçalanmış bütün Doğu Hıristiyanlarını, Roma'ya bağlamak şeklinde tanımlanabilecek bir amacı açıkça gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Bir Dışişleri Bakanlığı görevlisi için; bu tarikatların yönettiği okullar, bu dini amacın hizmetinde midir ve eğer öyleyse bu okullara Cumhuriyet hükümeti yardım etmeli midir sorusuna verilecek yanıt çok önem taşır. Bu amaçla; öğrencilerin okudukları kitapları, çalışma planlarını, dini tarikatların propaganda risalelerini inceledim; Fransa'ya karşı sevgileriyle tanınmış Müslüman memurlarla, tarikat okullarından çocuklarını çekip alan aile babalarıyla konuştum; olabildiğince ayrıntılı bir araştırma yapmaya gayret ettim. Şunu söylemeye mecburum ki; bu dini amaca ulaşma gayretlerinin; birkaç kişisel hoşgörüsüzlük ve propaganda girişimi gibi değil; bu tarikat okullarının genel örgütlenmesinde ve öğrenim yöntemlerinin içeriğinde bulunduğunu gördüm.

Bazı tarikatlarda, örneğin Cizvitlerde, Hıristiyan inancına döndürme gayretleri her türlü ihtiyatlılık bir tarafa bırakılarak yürütülüyor gibi gözükmektedir. Bu arada kavgacı politikalarını ve geleneklerini Doğu'ya götürdükleri açıkça belli olan Assomptionniste'lerden hiç söz etmiyorum.....".

Bay Charlot, bu arada pek inandırıcı olmayan üç önemsiz olay anlatıyor ve devam ediyor:

"Şüphesiz bu türden olaylarda, dini bağnazlık gayretleri açıkça görülüyor.

Klişe *Missions catholiques*

Coucouch (Makedonya)- Charité tarikatının rahibeleri ve baktıkları yetimler

Her şeye karşın; bu olayları genelleştirmek ve bir çeşit güveni kötüye kullanma demek olan kendi içinde uyumlu ve sürekli bir eylemle karşı karşıya olduğumuz sonucunu çıkarmak hakkını kendimde bulamıyorum. Ama bu çalışmaların amacını da; günü geldiğinde, önemli bir dönüm noktası olan Nantes fermanını* yürürlükten kaldırıp Katolikliğin zaferini ilan etmek olduğunu görüyorum...

İşte, aynı türden pek çok örneğini gösterebileceğimiz bu olaylar; açıkça bir inanç yayma sistemini ortaya çıkaran bir görüntü oluşturuyorlar.

Bu davranışlar; Katolik yandaşlarının bir kısmının nazarında tarikatların kazandıkları saygınlığın da nedenini açıklamaktadır. Ama bunun dışında diğer ortamlarda özellikle Müslümanlar katında, her çeşit tarikat okulu için her gün gittikçe artan bir şekilde ve herkeste yaygın ve çok kuvvetli bir güvensizlik duygusu gördüm. Zaten bu durumu, Dışişleri Bakanı da, Senato kürsüsünde bu tarikatlar dini inançlarını yaymasalar bile onlardan şüphe edildiğini söyleyerek belirtmişti.

Bu koşullarda (hâlâ konuşan Bay Charlot'dur), bir taraftan bizim bu tarikat okullarını; ister Melkit**, ister Maruni*** veya diğerleri olsun çeşitli Doğu mezheplerinin bütün okullarında, dilimizi ve etkimizi yaydıkları ölçüde desteklememiz açıkça gerekli gözükmektedir. Diğer taraftan da; bizim için çok daha önemli olan Müslümanları; inanç açısından bağımsız davranan bir okula kolayca gidebilecek iken; inanışlarına karşı olmasına rağmen hâlâ tarikat okullarına yönlendirmek ağır bir hata olmayacak mıdır?".

Bütün bu boş sözleri üç cümleyle özetleyebiliriz: Dini kuruluşların yönettiği okullar böyle yapmasalar da kendi inançlarını yaymaya çalışırlar; öyle olmasalar da hoşgörüsüzdürler; onlara güvenmemelerine karşın bu okullara giden Müslümanlar bu okullardan uzak tutulmalıdır. Bu durumda dini kuruluşların okullarını kapatmamalı ama onları ortadan kaldırmanın yollarını bulmalı ve onlar yerlerini yansız hareket ederken dinsel olabilen laik okullara bırakmalıdır.

---

* *IV. Henri (1553-1610)'nin, Fransa'da Katolikler ile Protestanlar arasındaki din kavgalarına son vermek için 13 Nisan 1597'de yayınladığı ve kişilere inanç özgürlüğü tanıyan fermanı (Çevirenin notu).*

** *- İskenderiye, Kudüs ve Antakya Patrikliğine bağlı Ortodoks kilisesi mensubu Hıristiyanlara verilen isim (Çevirenin notu).*

*** *-Rum Katoliği kiliselerinden birini oluşturan ve Suriye dini geleneklerini koruyan, Lübnan ve Suriye'deki doğulu Hıristiyanlara verilen isim (Çevirenin notu).*

Bay Charlot'nun vardığı dördüncü sonuç ancak böyle anlaşılabilir:

"4- Her zaman aşağıdaki iki ilkeyi izlemelidir:

Bütün dinlere ve bütün inançlara iyi niyetli bir hoşgörü ile davranmak; dini vecibelerini yerine getirmelerini kolaylaştırmak; ailelerin isteği üzerine, çeşitli dinlerin temsilcilerine, kendi dindaşlarına dini eğitim verecek şekilde okulların kapılarını açmakta tereddüt etmemek.

Diğer taraftan, konukseverliğe karşı olan görevlerimizi asla unutmamak gerekir. Mısır ve Türkiye'de, Fransa hiçbir zaman kendi evinde değildir. Bu ülkeler tarafından iyi niyetle konuk olarak kabul edilmiştir ve kendi topraklarında Fransızların kurumlaşmaya gitmesine izin verilmiştir. Bu durum, doğal olarak biz Fransızların da bu ülkelerin geleneklerine, âdetlerine ve kurulmuş müesseselerine saygı göstermemiz zorunluluğunu ortaya çıkaracaktır".

Bay Charlot'nun aksine biz tekil olayları genelleştirmeyeceğiz; böyle münferit gelişmeleri akla, mantığa ve alışılan uygulamaya göre istisnalar arasına sokacak ve şunu söyleyeceğiz: Doğu'daki tarikatların yönettiği okullar; ne tehlikeli boyutlarda inanç yayma faaliyetleri ne de hoşgörüsüzlükle suçlanamaz ve Müslümanların büyük kısmı onları sempati ile değerlendirmektedir.

Bay Charlot, Doğu'da çocuk eğitimi ile ilgili denetleme yapmakla görevli ilk kişi değildir. Ondan önce, bir kadın Madam C.Coignet bu görevi üstlenmiş ve doğal olarak raporunu Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur[24]. Bu rapordan alıntı yapacağımız sayfalar Madam Coignet'nin (Bay Charlot kullandığı için bu sözcüğü kullanıyorum), *kilise mensubu* değil aksine çok liberal bir insan olduğunu göstermektedir.

Madam Coignet raporunda şöyle yazmaktadır:

"Monsenyör* Lavigerie'nin Afrika'daki çalışmaları adım adım izlenirse şüphesiz başta bütün üst aşamalı papazlar gibi onun da amacının insanları Hıristiyan yapmak olduğu görülür[25]. Zaten bunun için yaşamını ve yüreğini

---

24 - Raporun tamamı 31 Ekim 1891'de *Revue Bleu'* de yayınlanmıştır.

* - *Monsenyör; başpiskopos, piskopos ve yüksek rütbeli papazlara verilen onursal ünvandır (Çevirenin notu).*

25 - *Missions catholiques* dergisi (yıl 1905, s: 116) bu rapordaki iddiaları onaylıyor: "Beyaz perlerin, bütün yardım örgütlemeleriyle yapmak istedikleri; bulundukları ülkede varlıklarından hoşnut kalınmasını sağlamak ve yerlilerin hayranlığını kazanmak

ortaya koymuştu. Buna karşın, zaman geçtikçe, acımasız deneyim koşulları onu bu amacından vazgeçirdi. Büyük Sahra'da silahlı olarak dolaşan frerlerin şövalyece düşünceleri, bugünkü pozitif bilimlerin egemen olduğu zamanımızda bir sonuç verebilecek, bir eylem yapmaya yarayacak bir birlik için yeterli yandaşları bulabilecek midir bilmiyoruz. Ancak Monsenyör Lavigerie böyle bir düşüncesi yok, o daha yüksek idealler peşinde. Buradaki halkın Hıristiyanlığa geçmesinin olanaksız olduğunu anladığından beri, kilisenin bu büyük piskoposu başka amaçlar izlemeye başladı. Örneğin köleliğin ortadan kalkması; insanın kendisine olan saygısını; özgürlükle, sorumluluk duygusuyla, kendine egemen olmakla kazanması; sonra bu temel üzerine, kişinin ve toplumun gelişmesi için gerekli müşterek bütün erdemlerin bina edilmesi. Bu da zaten insana özgü ahlakın esasıydı.

Şimdi bu ilkeleri, kör bir Hıristiyanlaştırmadan çok daha üstün olan bu akıllıca davranışı; aynı deneyimleri yaşamış olan Doğu'daki dini toplulukların yönettiği en küçük örgütte bile buluyoruz.

Tunus'ta, yaşamının kırk yılını Doğu'da geçirmiş, Saint-Joseph de l'Apparition tarikatı sörlerinin üst yöneticisine,

- Kimseyi Hıristiyan yaptınız mı ? diye sordum. Bana,

- Asla diye yanıt verdi. Bunu yalnızca denemek bile her şeyi kaybet-

---

taktiği üzerine bina edilmiştir. Monsenyör Lavigerie dahice bir ileri görüşlülükle izlenecek yöntemi bizzat belirlemiştir: (Gönülleri iyilikle kazanmak; iyiliğin gücüyle en bağnaz ve düşman olanları kendi tarafınıza çekmek. Hiç kimseyi, uzaktan veya yakından Hıristiyan olmaya zorlamamak. Eğer şu veya bu kişi özel olarak vaftiz edilip Hıristiyan olursa kendisini öyle bir ortamda bulacaktır ki, bu ortama dayanması olanaksızdır. Onun için başlangıçta, Papalık görevlileri yalnızca yardım etmeye gelmiş kişiler gibi davranmak zorundadırlar).

Bu ihtiyatlı kurallara uyan Kabylie'deki (*Cezayir'in dağlık bölgeleri*) ilk misyonerler yalnızca hastabakıcı rolü oynamakla yetindiler. Onların mekânları sadece bir güçsüzler yurdu veya kapısı herkese açık bir dispanser idi.

Bugün, her misyoner istasyonu, en çok kullanılan ilaçların bulunduğu kendi dispanserine sahiptir. Gelen her türlü hastaya misyonerler itina ile bakarlar. Papazlık eğitimi alırken kendilerine öğretilen tıp bilgileri sayesinde, olağan olayların çoğu hakkında belli bir bilgi sahibi olmuşlardır. İlaçların parasız verilmesi, 20 kilometre yarı çapında bir bölgeden hastaların bu dispanserlere gelmesine neden olmaktadır. Hatta sakat ve aciz durumdaki hastalar, at veya katır sırtında çok daha uzak mesafelerden taşınmaktadır".

memize neden olur. Bu kesinlikle inançlarından dönmeyen halk, dinine körü körüne bağlıdır[26].

- O zaman siz, misyoner olarak ne yapıyorsunuz da kendinizi görevinizi tamamlamış gibi hissediyorsunuz?

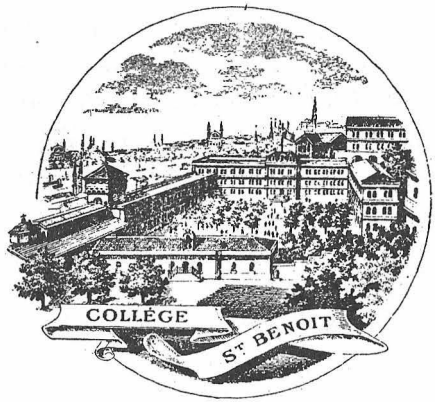

- Bilinçlerini uyandırmaya çalışıyoruz, ahlak ve iyiliğin müşterek büyük ilkelerini ruhlarına sokuyoruz ve kendi kişisel davranışlarımızla Hıristiyan erdeminin örneklerini onlara göstermeye çaba harcıyoruz[27]. Bizim bu yaklaşımımız ile ön fikirler değişiyor; Hıristiyanlığı reddeden kişilerle İsa'nın dinini barış içinde yaşatabilmek ve vatanımızı onlara sevdirmek de her halde az birşey değildir. Bu insanlar yürekleri temiz kişilerdir. Öğrencilerimiz bize inanıyorlar, minnetlerini ve sadakatlarını her zaman belli ediyorlar. Kendi dini inançlarını koruyarak bizim dinimize de saygı gösteriyorlar ve Fransa'yı bütün ülkelerin en büyüğü olarak görüyorlar.

Bu sözleri söylerken gülerek başını kaldırıp bize baktı.

---

26 - Aynı sözleri, bize Charles Mismer de *Souvenirs du monde musulman* adlı eserinde yineliyor (s: 138) : "Galata'da; kutsanmış kadın; kadınlığın ve insaniyetin şerefi olan sör Madeleine'in yönettiği bir dispanseri ziyaretim sırasında ona şöyle bir soru sorduğumu hatırlıyorum: -Siz bütün bu yardımlarınız sonunda hiçbir kimseyi Hıristiyan yapmayı başardınız mı? O, bana: - Asla diye yanıt verdi. Müslümanlar arasında böyle birşeyi denemem bile söz konusu olmaz."

27 - Bu iddiayı kuvvetlendiren bir olayı da *Missions catholiques* dergisinde (yıl 1870, s: 400) buluyoruz: "İki yıldan beri, Kudüs'te Notre-Dame-de-Sion rahibeleri Müslüman ve Musevi kızları için yatılı olmayan bir okul açtılar . Arap kökenli sörlerin görev aldığı okulda, dini inançları yaymak yerine eğitim amaçlanmaktadır. Ama sörlerin bir anne gibi iyi davranışları, yakında bu genç kalplerde sözle anlatılamaz bağlılık duygularını yeşertecektir. Diğer taraftan bu çocuklar çalışma arzusu içindedirler ve onların şaşırtıcı zekâları gelişmelerini hızlandırmaktadır. Doğu'nun geleneklerini değiştirecek bu kadar mutlu bir olayın gelişmesinin kapsamının ne olacağını görmek pek de zor değildir".

Bu yanıtı, Doğu'da her yerde işittim. Bu uzak ülkelerde dini topluluklar, Fransa'daki bizim iç kavgalarımızın çok dışında kalmışlar; oralarda yurtseverlik çok gelişmiş. Doğu'daki bütün rahip ve rahibeler Fransa'ya ateşli bir sevgi ile bağlı; bu dün de böyleydi, bugün de böyle".

Bu üniversite öğretim üyesi olan müfettiş raporuna, Samsun'da okul öğretmenliği yapan sıradan bir frerin mektubunu örnek olarak eklemeliyiz. Bu mektupta; bütün saflığı içinde, Doğu'da görev yapan tarikat topluluklarının rahip ve rahibe olarak bütün eğitimcilerine egemen olan geniş ve iyi niyetli hoşgörü görülebilir:

"Samsun'da Katolik okulunun kurulması girişiminin şerefi, bütünüyle bizim Saint-Genis-Laval tarikatının saygıdeğer büyüklerine aittir. Kardeşlerimizden biri Cap ve Aden kentlerinden geldi, Güney Afrika'da üç yıl ve Yemen'de yedi yıl çalışmıştı. İngilizce bildiğinden burada İngilizce öğretmeye başladı ve böylece Merzifon'daki büyük Protestan kolejinin, Samsunlular'ın okulumuza gelmelerini önlemek için sarfettiği çabaları etkisiz kıldı.

Okulumuzda her dinden öğrenci bulunuyor: 22 Katolik, 65 Ortodoks veya Gregoriyen, 2 Musevi, 2 Protestan ve 4 Müslüman. Bütün Hıristiyan öğrenciler sınıfta yapılan dualara katılıyorlar ve yüksek sesle duaları tekrarlıyorlar; Hıristiyan olmayan çocuklar da örnek alınacak kadar saygılılar.

Bütün kusurlarına karşın Türkleri sevdiğimi itiraf ediyorum; çünkü hiç gösteriş yapmadan insanın saygısını kazanmayı biliyorlar. Sokakta diz üstü çökmüş, alınlarını toprağa değdirerek ibadetlerini yapıyorlar. Şüphesiz onlar Hak dininden değillerdir ama putperest olmadıkları da bir gerçektir, çünkü Allah'a inanmayanlardan nefret ederler.

Buradaki kardeşlerim Samsun'daki büyük camii çok merak ediyorlardı ve camii gezdiklerinde, Müslümanların ibadet ederken çok ciddi davranmalarından inanılmaz derecede etkilendiler; camide büyük bir kalabalık vardı, ibadeti, duaları söyleyen bir imam yönetiyordu ve camideki herkes ondan sonra bu duaları tekrarlıyordu.

Samsun'daki kütüphanede bir Kur'an bulup okudum. Kilise yasalarının Katoliklere Kur'an'ın okunmasını yasakladığını bilmiyordum; ancak size şunu temin ederim ki ben Kur'anda fevkalade doğru özdeyişler buldum ve onlardan çok fazla yararlandım; işte birkaç örnek:

İnsanların en çok hoşuna giden şeyler, aslında onlara yasak olan şeylerdir.

İyilik yaptığınız insanın kötülüğünden sakınınız.

Affetmek, büyük ruhluların niteliğidir.

Allah, acıları sabırla karşılayanlarla birliktir.

Başkalarının ektiklerini diğerleri biçer.

Dostluk, uzakta iken de, yakında iken de içtenlik ister.

Bizim için en teselli edici durum; uzun nutuklar çekmek yerine örnek bir yaşam sergileyerek inançlarımızı yaymaya çalışmak olmaktadır. Biz şuna inandık ki din derslerimizin yararı çok fazladır; hiçbir yerde buradaki kadar dikkatle dinlenmemiştik.

Ama, her şeye karşın kendi dini inançlarımızı yayma ve ayrılıkçı kiliseler ile bizim kilisemiz arasındaki farklı noktaları anlatma işini davul zurna çalarak yapmıyoruz.

Onlara, Hıristiyan erdeminin örneklerini; ilişkilerin yumuşaklığı içinde, tevekkülle vermeye çaba harcıyoruz"[28].

Union française de Constantinople' da* bize öyküsü anlatılan bir başka frer de hiç şüphe yok ki yukarıki mektubu yazan frer Raphael ile aynı düşüncede olan bir din adamıdır. Bu rahibin sınıfında yalnızca Müslüman öğrenciler vardı ve bu öğrencilerin dua etmeleri için zil çaldığında; bu dua törenine, sanki kendi dininden çocukların önündeymiş gibi bu Hıristiyan din adamı gerekli bütün saygıyı göstererek başkanlık ederdi[29].

---

28 - *Missions catholiques* (Yıl 1902, s: 397). Petits Frères de Marie tarikatından frer Raphael'in mektubu.

Union française; Beyoğlu ilçesinde Tepebaşı'nda bulunan ve İstanbul'daki Fransız kolonisi için bir toplumsal etkinlik merkezi olan kurumdur. 1896'da mimar Alexandre Vallaury tarafından inşa edilmiştir. Union française aynı zamanda bir sanat ve kültür merkezi işlevini de görmüştür. İlk olarak 1938'de yanmış ve üst kat salonlarında bulunan sanat yapıtları ve tablo koleksiyonu yok olmuştur. 1970'lerdeki ikinci yangından sonra işlevini tamamen yitirmiş ve bir ticari gruba satılmıştır (Çevirenin notu).

29 - Havarilerden Aziz Paul' ün sözlerini anımsamanın tam zamanıdır (*Korentlilere Birinci Mektup)*

"Herkese karşı saygı göstererek; insanları kazanmak için herkese hizmetimi sundum.

Yahudileri kazanmak için, Yahudilerle Yahudi gibi yaşadım.Onların uydukları yasalara uyan kişileri kazanmak için; onlar gibi, onların yasalarına uydum (ama onların yasalarının uyruğu olmadım); Hiçbir yasası olmayanları kazanmak için; *hiçbir yasası olmayanlarla sanki hiçbir yasaya uymuyormuşum gibi yaşadım* (ama Allah'ın ve İsa'nın yasalarına uymaya devam ettim). Zayıfları kazanmak için zayıf oldum. Herkesi kurtarmak için herkesle herkes gibi oldum".

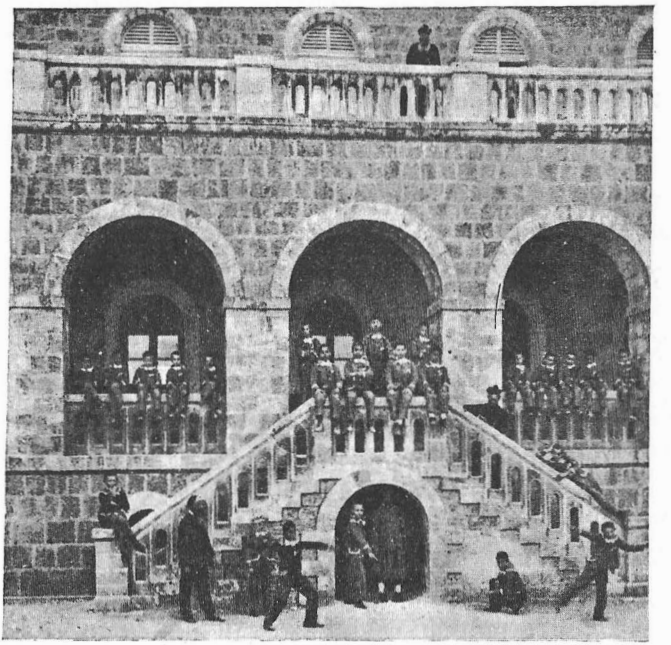

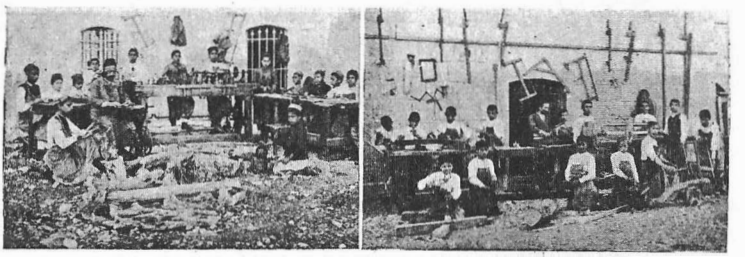

Kudüs'te Saint-Pierre yetimhanesi

Bay Charlot benim gibi bütün bunları ve pek tabii diğer pek çok olayı öğrenebilirdi. Per Gressien bunu açıkça ifade ediyor:

"Ben Bay Charlot'ya kütüphanedeki Papa XIII. Léon'un yayınladığı Papalık emri *Orientalium dignitas*'ı okuma olanağı sağlayabilirdim. Bu Papalık buyruğunda Latin okullarına, Doğulu öğrencileri için dinlerinin gereği ibadetlerini yapma olanağı sağlanması emrediliyordu. Yine Papalığın yayınladığı propaganda mektuplarında; Katolik okullarında, Katolik olmayan öğrencilerin dini törenlere katılmaya zorlanmaları yasaklanıyordu.

Bu buyrukların bizim kuruluşlarımızda kâğıt üzerinde kalmadığını görmek için; Bay Charlot, ilk Pazar günü herkese açık kilisemize gelebilir ve orada Rum öğrencilerimizin kendi inançlarına göre katıldıkları bir ayini görebilirdi.

Eğer Rum ayininden hemen sonra yapılan Latin ayinine de katılmak sabrını gösterebilse, öğrenci sıralarında boş yerler olduğuna dikkat ederdi. Hiç şüphe yok meraklanıp bunun nedenini sorunca, karşısına ilk çıkan kişi ona; etüt te kalıp bu törene iştirak etmek istemeyen ve Katolik olmayan öğrenciler olduğunu söylerdi"[30].

Katolik olmayanların kütle halinde laik okullara akın ettiğini göstermek için, Bay Charlot İstanbul'daki Faure okuluna giden öğrencilerin isim listesini sayıyor: "Bu okulda çeşitli uluslardan çocuklar yeniden eğitime başlamışlardır; bunların dinlerine göre dağılımı şöyledir: Fransız Katoliği, 6; Çeşitli Katolikler, 5; Gregoriyen Ermeniler,13; Ortodoks Rumlar, 89; Museviler, 22; Müslümanlar, 8; Protestanlar, 3".

Bay Charlot'nun bu tabloları özellikle belirtmeyi yeğlediği görülüyor. Burada ancak bir tablo zikretmesine karşın bu tablonun içeriğine, söylediklerine güçlü bir mesnet oluşturduğu için, pek güvendiği anlaşılıyor. Daha sonraları, iddialarını kuvvetlendirmek için bir ikinci tablo daha verecektir. Bu tabloyu, Bay Charlot, Dışişleri Bakanı'na vermiş; o da Millet Meclisi'ndeki

---

30 - Hıristiyan okullarının frerleri şu önerilerin gereklerini yapmaktan hiçbir zaman geri kalmazlar: "Beyrut'taki okullarımızda, ilk günden beri, çok ciddi zorluklara karşın; kutsal ve bizde anısı çok büyük olan XIII.Léon'un Doğu kiliseleri ile ilgili yazdığı mektuba uygun hareket ettik. Her Pazar ve bayram gününde; çeşitli Doğu mezheplerinin ayinleri bizim kilisemizde kutlandı. Bundan amaç, öğrencilerimize, hepsinin kendi mezheplerinin kurallarına göre ayinlerini yapma kolaylığını sağlamaktı". (*Bulletin des Ecoles d'Orient*, Ekim 1905, Filistin frerlerinin müfettişi, frer Ildefonse'un mektubu).

konuşmasında bu tabloyu açıklamıştır[31]. Ben bu bilgiler üzerinde bir yorum getirmeden onları alıntılayacağım. Bay Charlot, Dışişleri bakanı Pichon'a şöyle yazıyor:

Klişe *Missions catholiques*

Samsun'da şaraplı ekmek yortusunun tören alayı

"Kahire ve Beyrut'ta laik öğrenim kurumlarına öğrenci kaydı çok iyidir ve öğrencilerin sayısı geçen yıla göre dikkati çekecek kadar artmıştır. Kahire'deki Esnault kolejinin öğrenci sayısı, 1905 Kasım'ında 93 iken; 1906 Kasım'ında 184 olmuştur. Yalnızca okula ayrılan binanın yetersizliği nedeniyle her isteyen öğrenci okula kabul edilememektedir.

Beyrut'ta geçen Haziran'da ben oradan geçerken 40'dan daha az öğrencisi olan Ogier eğitim kurumunda bugünkü öğrenci dağılımı şöyledir: kolej kısmı, 106; ticaret kursları,17; gece kursları,19; toplam:142. Öğrenciler arasında Fransız, Rus ve Avusturyalıların yanında Mısırlılar, İranlılar, Osmanlı uyrukları ve Yunanlılar da vardır. Dinleri açısından bir liste yaparsak; bu okulda 48 Ortodoks Rum, 39 Müslüman, 36 Katolik veya Musevi, 7 Dürzi

31 - *Resmi Gazete,* 13 Aralık 1906.

görürüz. Böyle bir dağılım, laik okullarımıza Doğu'daki bütün din ve mezheplerden bir talep olduğunu açıkça göstermektedir".

Ve Dışişleri Bakanı Pichon bu tablodan şu sonucu çıkarıyor: " Böylece bütün bu mezhep ve dinlerle ilişki kurabilmek laik okullarımız sayesinde mümkün olacaktır".

Her şey iyi ve güzel de, Bay Charlot birşeyi unutuyor -ama ne unutma, büyük Allah'ım!-. Bay Charlot'nun unuttuğu; bütün bu mezhep ve dinlere bağlı olanların bizim dini topluluklara bağlı olan okullardan kaçtığının kanıtlanması. Halbuki durum hiç de öyle değil. Biz durumun böyle olmadığını daha önce de göstermiştik; biraz sonra bir daha göstereceğiz.

İlk önce Bay Charlot'nun karşısına; Ermeni Cizvit okullarına ait *Missions catholiques* dergisinden[32] aldığım şu tabloyu koymama izin veriniz.

	Erkek Öğrenci		Laik Öğretmen	Kız Öğrenci	
	Toplam	Katolik	sayısı	Toplam	Katolik
Adana	216	25	4	250	26
Kayseri 1	339	38	7	393	30
Kayseri 2	83	50	2	111	45
Sivas	623	26	11	407	9
Tokat	197	46	5	337	54
Amasya	288	6	6	250	14
Merzifon	273	52	7	350	46
Toplam	2.019	243	42	2.098	224

Bu istatistik gösteriyor ki 2.019 erkek öğrencinin içinde yalnızca 243'ü; 2.098 kız öğrencinin içinde yalnızca 224'ü Katoliktir yani Katoliklerin oranı yüzde ondan biraz fazladır. Bu hoşgörüsüz Cizvitlerin laik öğretmenlerden de yararlandıkları dikkati çekmektedir[33].

---

32 - *Missions catholiques,* 1897.

33 - Suriye'deki Trablus kentindeki okul için frer Simplice şöyle söylüyor: "Sınıflarımız her mezhep ve dinden öğrencilerle doludur: Katolikler, Dinden sapanlar (*Katolik mezhebi dışındaki Hıristiyanlar*), Müslümanlar, Yahudiler". (*Missions catholiques,* yıl 1898).
Sakız adasında, Gaston Deschamps, rahibelerin okulunu ziyaret eder (*Sur les rou-*

Bay Charlot'nun Beyrut'taki üniversite konusunda da pek bilgi sahibi olmadığını; ezbere konuştuğunu sanıyorum.

Eğer Mösyö Deschanel'in raporunu yeniden okursa (Dışişleri Bakanlığı bütçesi 1907); orada şu bilgileri bulacaktır:

"Tıp Fakültesi için toplam öğrenci sayısı 1905-1906 öğretim yılında 233'dür. Bu rakam 1904-1905 yılında 212; 1903-1904'de 172 ve 1902-1903'te 195 idi. Osmanlı uyruğu olmayan öğrenciler, eğer Doğu'da doğmuşlarsa bu fakülteye kayıt yaptırabilirler. Öğrenciler arasında her dine mensup olanlar vardır; işte bu yıl sözü geçen rapora göre öğrencilerin dağılımı:

Latinler	14	Yunanlılar	28
Maruniler	62	Ermeniler	23
Melkitler	30	Koptlar*	1
Ermeniler	11	Müslümanlar	34
Koptlar*	1	Museviler	18
Kaldeliler	7	Dürziler	1
Suriyeliler	2		
Katolik olanlar	127	Katolik olmayanlar	106

Tablodan görüldüğü gibi neredeyse Katolik öğrenciler kadar Katolik olmayan öğrenciler de eğitim görmektedir.

İçinde tek bir Katolik öğrencinin bulunmadığı okullar bile vardır. *Bulletin de l'Alliance Française'* de Albert Malet, Manastır'daki bir rahibeler okulunu ziyaretini anlatıyor; okulun müdiresi Filles de Charité tarikatından sör Viollet'dir. Albert Malet şöyle yazıyor: "Bu okulda, sıraların üstünde bizim ülkemizde okutulan kitapları gördüm. Küçük kızlar cin gibiydiler. Onlar, Balkan yarımadasının bütün ülkelerinin temsilcilerinden oluşan etnografik bir mozaik oluşturuyorlardı; aralarında Ulahlar, Yunanlılar, Arnavutlar, Museviler vardı.

- İçlerinde hiç Katolik olan var mı? diye sordum. Müdire olan sör:

---

tes d'Asie) ve şöyle söyler: "Bir sıranın üzerindeki bir deftere baktım ve defterin üstünde şu ismi okudum: *Ahmed.* Bir çok küçük Türk erkek ve kız çocuğu Saint-Joseph sörlerinin ilkokullarında alfabeyi öğreniyorlardı."

* - *Mısır ve Habeşistan'da yaşayan ve monofisizme (İsa'nın tek bir niteliği olduğuna) inanan Hıristiyan toplumları (Çevirenin notu).*

- Bir tane bile yok, ama onlar da Ulu Tanrı'nın çocukları! diye yanıt verdi".

Bay Charlot, raporunun bir yerinde şu sözleri söylemekten mutluluk duyuyor: "Bursa'da kısa bir süre önce oğlunu laik bir okulda Mösyö Velletaz'a emanet eden bir yüksek görevli Osmanlı, dini bakımdan yansız davranan okullara karşı olan takdirlerini dile getirdi".

Bu sözlerin hiçbir anlamı yok. Çünkü ben Bay Charlot'nun yüksek görevlisinin karşısına onun söylediklerinin aksini söyleyen bir vilayet valisini koyacağım. *Missions catholiques* dergisinden okuyoruz: "Sağlık nedenleriyle görevinden istifa eden Malatya valisi; İstanbul'a dönüşünde Monsenyör Azaryan'a*, Malatya'da genç kızlara eğitim veren Immaculée- Conception tarikatının Ermeni sörlerinin verdiği eğitim ve öğretim konusundaki memnuniyetini bildirmenin görevi olduğuna inandığını söyledi. Vali sörleri, *melekler* diye tanımlıyor ve bu kurumun bu derece başarılı olmasını onlara bağlıyordu. O sözlerine, bu rahibelerin din ve ırk farkı göstermeksizin bütün Malatya sakinlerine hizmet verdiğini söyleyerek devam etti. Kendisi de kızını onlara emanet etmiş ve bu davranışından yalnızca mutluluk duymuştu. Karısı sık sık sörlerin bu eğitim kurumuna gidiyor ve kuruma yardım etmek için, fakir genç kızlar tarafından üretilen eşyalardan satın alıyordu.

Eski vali, Patriklik'ten Malatya'da sörler için uygun bir binanın inşa edilmesini de rica etti. Bugünkü yerleri dar ve sağlıksızdı; sörler yer darlığından üzüntü duyuyorlardı ve sağlıkları da gözle görünür şekilde bozuluyordu. Eski valinin bu davranışı soylu bir düşüncenin ürünü değil midir? Bir Müslüman, bir üst görevli memur, Ermeni sörlerinin avukatlığını yaparak; bu sörler gibi diğerlerini de Ermenistan'ın başka yerlerine göndermelerini Patriklik'ten istiyor. Patriğe (Bunu yapabilirseniz, İmparatorluğumuzun halklarına en büyük iyiliği yapmış olursunuz) diyor"[34].

Bay Charlot, kendini savunmak için; Müslümanların gösterdiği bu sempati ve hak vermenin; dini kurumların verdikleri eğitimden dolayı değil, yaptıkları insani yardımlardan dolayı olduğunu ileri sürebilir. Bunu ben de kabul ediyorum ama şunu da ekliyorum ki onun laik okulları bu alanda dini kuruluşların okullarıyla asla rekabet edemezler.

---

* - *O dönemde Türkiye'deki Katolik Ermenilerin patriğidir (Çevirenin notu).*

34 - *Missions catholiques*, yıl 1885, s:398.

Halklar, özellikle Doğu halkları; tıpkı kişiler gibi, kafalarından daha çok gönüllerinden fethedilirler. Onları sevmek ve bu sevgiyi eylemle göstermek, dünyanın bütün mantıki nedenlerinden daha çok onları size çekecek ve bağlayacaktır.

Doğu'da dini kuruluşların dispanserlerinde tedavi olan her türlü ulus ve dinden pek çok kişinin sayılarını vermiyeceğim; çünkü bu olay zaten çok iyi bilinmektedir[35].

Bu okul sorununa; bağımsız bir yazarın tanıklığına başvurarak tekrar dönüyorum. Gaston Bordat, Doğu'da uzun geziler yaptı ve çok kısa bir süre önce verdiği bir konferanstan bazı sözlerini alıntılıyorum:

Önce şu itirazı ortaya atıyor: "Din bakımından çok bağnaz olan Müslümanlar; oğullarını keşişlerin yönettiği okullara göndermekten nefret ederler".

Bu itiraza yanıtı şöyle:

"Bu konuda bize açıkça söylenen şu. Bu eleştiri bir parça yapay kalmaktadır. İslam dinini derinliğine inceleme olanağını bulanlar; bu dinin çok az bağnazlık içerdiğine ve bu konuda bizim kamuoyumuzda yanlış izlenimler olduğuna tanıklık edeceklerdir. Doğu ülkelerinde size; Müslümanların bütün diğer dinlere olduğu gibi Katolik dinine de saygı gösterdiği ve bu dinin rahiplerine karşı iyi davranmaktan geri kalmadığı söylenecektir. Orada herkesin nefret ettiği tek nitelik Tanrı tanımazlıktır. Kendisiyle geçen yıl söz konusu ettiğimiz sorunu tartışırken; Küçük Asya'daki bir ilin valisi olan bir Türk Paşası'nın şu sözlerini her zaman hatırlarım: "Çocuklarımın eğitimini hiçbir zaman *dua etmeyen adamlara* bırakamam". Paşa, bu sözleriyle dindaşları arasında çok yaygın olan bir duyguyu ifade ediyordu. Müslümanlar çok dindar insanlardır; bir Musevi veya bir Hıristiyanı, bu dinlerden olmayan başka bir kişiye göre çok daha değerli bulurlar. Doğal olarak, büyük kütlenin duygularından söz ediyorum.

---

35 - Eucharistine'ler denilen Bulgar sörlerinin üst yöneticisi sör Marie Christine, Gergeli (Makedonya)'den yazıyor: "Bizim küçük topluluğumuz sürekli artıyor. Ülkedeki karışıklıkların sürekli artmasına karşın, bizim çevremiz her zaman sakindir. Herkes bizi seviyor. Türkler de aynı iyi niyeti gösteriyor ve karışıklık olduğu zaman evimizi koruyarak bizi muhafaza ediyorlar. Bulgar Katoliklerimize gelince, onlar her zaman Müslümanlara itimat ediyorlar; onlardan hiçbiri, kışkırtıcıların arasına karışmıyor". (*Bulletin des Ecoles d'Orient,* Ağustos 1905).

Klişe *Missions catholiques*

Bir cüzzamlının pansumanını yapan frer Janin

Beyler! Durum böyle olunca; Doğu halkları için *laik sözcüğü, Tanrı tanımaz sözcüğünün eşanlamlısıdır.* Laik okul, onlar için Allahsız okul; devrimci anlamda Avrupa okulu da aynı sıfata layık bir eğitim kurumudur. Bu nedenle, Müslümanlar açıkça dini toplulukların yönettiği okullara göre, laik okullara çok daha fazla güvenmezler.

Müslüman öğrencilerin geleceği düşünülerek, Doğu'da laik okullar kur-

mak, bu nedenle hatadır. Bu okullar Katolik mezhebi dışındaki Hıristiyanlar için de çekici olamazlar. Onların kendi itikatlarına göre kurdukları eğitim kurumları vardır ve bu kurumlarda kendilerine gerekli olan Fransızca eğitimi verirler ve kanatimce bizim laik okullarımıza gitmek için bu okulları terketmezler"[36].

Gaston Bordat, bütün konferansını şu cümle ile özetliyor: "Laiklerin amaçları; kendinden önce dini toplulukların kurdukları eğitim kurumlarının yerine geçecek kurumlar kurmak değil onları tamamlamak olmalıdır".

Bu bilgece sözlerin hiçbir şekilde dinlenme şansı olmadı ve başkalarına göre daha az bağnaz oldukları sanılan milletvekillerimiz, Bay Charlot'nun raporuna desteklerini şu yolda oy vererek gösterdiler: "Millet Meclisi; Doğu'daki okullarda dini toplulukların yönetimindeki eğitimin laik eğitimle değiştirilmesi konusunda gittikçe gelişen ve ivedi eylemi kolaylaştırmak için hükümetin önerisini destekler"[37].

Laik okulların, dini toplumların yönettiği okulların yerine geçmesi için hükümetin tek birşey yaptığını da bu arada not edelim: Bu yapılan tek şey, dini nitelikli okullara yardımın kesilmesidir.

Zaten Dışişleri Bakanı Mösyö Pichon, Meclis'in bu kararı aldığı oturumda bu hususu açık açık ifade etti: "Doğu'daki okullar laikleştirilemez. Çünkü yabancı ülkelerdeki özel okullar laikleştirilemez. Bunları kapatmaya karar vermemiz bile mümkün değildir. O zaman ne yapabiliriz? Bizim yapabileceğimiz tek husus; onlara verdiğimiz yardımları kaldırmaktır".

Elbette! Bay Bakan; kilise karşıtlarımızın istedikleri buydu ve onlar size bu sözleri söylettiler. Siz de gündelik hesap yaparak bu buyruğa uydunuz. Bu koşullarda sizin söylediğiniz şu sözlerin ne anlamı olabilir: " Doğu ülkelerinde, Fransa'nın etki ve eylemlerini desteklemek için var olan bütün okullara; ne olurlarsa olsunlar, Devlet'in maddi ve manevi bütün desteği sağlanmıştır".

Burada kimi aldatıyorsunuz?

Alınan kararlarda dini okullarla kavgalı olan kişilerin istekleri yatmaktadır.

Bay Charlot, çok anlamlı bir cümle söyledi: "Kendi kendimize şunu sormamız gerekir; siyasal, sosyal ve bilimsel olarak değişmiş XX. yüzyılın Fransa'sı; dış ülkelerde etkinliğini artırmak için en iyi temsilci olarak dini toplu-

---

36 - La *Réforme Sociale,* 1 Şubat 1907.

37 - *Resmi Gazete,* 13 Aralık 1906.

lukları mı yeğleyecektir?". Bay Pichon da kendi açısından yukarıda söz konusu ettiğimiz Meclis oturumunda şu olayı anlatıp sevincini belirtti: "Selanik'te laik misyon sayesinde; dini toplulukların yönettiği okullara göre Cumhuriyet hükümetinin davranış biçimine çok daha uygun olan kurumları tesis etmek üzereyiz".

Bu ne demektir?

Bugünkü Cumhuriyet hükümetinin bu davranış biçimi, XVIII. yüzyılın rasyonalist felsefesinin bir uygulamasıdır. Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren *Aydınların* ve *Ansiklopedistlerin** bir amacı vardı; bu amacı günümüzün Franmasonları takip ediyorlar. Bu amaç; evrensel bir Tanrı tanımazlık yardımıyla evrensel Cumhuriyeti kurmaktır. Bir asırdan beri bu amacı gerçekleştirmek için vatanımız Fransa'yı yıkım üstüne yıkıma uğratıyorlar; her dönemeçte onu yeniden tehlikelere düşürerek bir uçuruma doğru sürüklüyorlar. Onlar bugün için ülkemizde; Tanrı tanımaz ve materyalist bir Cumhuriyet'i sağlam bir şekilde kurduklarına inanıyorlar. Şimdi bu düşüncelerini başka ülkelere yaymak istiyorlar. Almanya'da bu düşüncelerini deneme olanağını bulamadılar; çünkü hemen kovuldular. İtalya'da krallık hükümeti çok ciddi davrandığından başarı sağlayamadılar; ne İngiltere'de ne Avusturya'da tutunamadılar; onun için Doğu'yu seçtiler.

Orada, gittikçe zayıflayan çürümüş bir rejim altında, Kapitülasyonlardan elden geldiği kadar yararlanarak bazı adımlar atabileceklerini düşünüyorlar. Yöntemleri çok ustacadır; zaten bu yöntemi onlar XVIII. yüzyılda kullanmışlardır. Onlar ilk önce ülkenin münevverlerini ve sonra da zenginlerini etkilemeyi planlıyorlar. Aşağı sınıfların, işçilerin, köylülerin, kadınların; bu an için onlara hiçbir faydası yoktur. Bu nedenledir ki Bay Charlot'nun niye yalnızca büyük kentleri ziyaret ettiğini; ülkenin içindeki küçük okullarla hiç meşgul olmadığını gayet iyi anlıyoruz. Bay Charlot gibiler büyük merkezlere nüfuz etmek istiyorlar: Selanik, Kahire, İskenderiye, İstanbul, Beyrut, Yafa, Kudüs, Şam, İzmir, Edirne. Onlar bu kentlerdeki aydınların beynine, yansız olduğunu iddia ettikleri; aslında kısa yoldan toplumu devrime ve anarşiye götüren bilimsel materyalizm ve siyasal Tanrı tanımazlıktan başka birşey olmayan düşüncelerle girmek istiyorlar. Onların bu düşünceleri ve inançlarıyla baştan çıkan aydınlar, halkı da baştan çıkaracak ve heyhat olan olacak! XVIII. yüzyıldaki Fransa'ya hoşgeldiniz.

---

* *- Diderot ve d'Alembert'in Ansiklopedi'sine katkıda bulunan XVIII. yüzyıl yazar ve filozofları (Çevirenin notu).*

Fransa bu korkunç denemeyi yaşadı; hâlâ ölmediyse bu çok kuvvetli olmasındandır. Zaman zaman yine hastalanıp ürperiyor, kendine enjekte edilen mikropu kusmak istiyor. Ama Türkiye böyle bir virüse ne kadar süre dayanabilir?

XVIII. yüzyılda Fransa'da olmayan bir şans Türkiye için hâlâ mevcuttur. Halkın, özellikle taşradakilerin büyük çoğunluğunda din duygusu hâlâ çok kuvvetlidir.

Fransa'nın kilise karşıtı olan aydınları; Osmanlı hükümetinin, diğer bütün hükümetlerin ülkelerinde yapmanıza izin vermediği her şeyi, kendi ülkesinde yapmanıza izin vereceğini size kim söyledi? Ulusun aydınlarını laik düşüncelerinizle zehirlediğinizi artık farkettikten sonra; vücudları korumak için kurulan sağlık polisinden daha az önemli olmayan başka bir sağlık polisi teşkilatını kurarak, bu hükümetin sizi, anında denize dökmeyeceğini size kim söyledi?

Bu sözcüğü kullandığım için beni affedin; Osmanlı hükümetinin gözü çoktan sizin üzerinizdedir ve sizi sıkı bir şekilde denetlemektedir[38].

Bu konuyu kapatırken, Cumhuriyet'in kurucularından birinin şu sözünü unutmamanızı öneririm: "Kilise karşıtlığı, ihraç edilecek bir mal değildir!"

---

38 - l'*Eclair* gazetesi adına Türkiye'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarını Jean Rodes şöyle açıklıyor (18 Ağustos 1906) : "Bize çok zararı olan ihtiyatsızca yapılan davranışlar ve gösterilerde bulunmaktayız. Kısa zaman önce, vatandaşlarımızdan biri Milli Eğitim Bakanlığı'mızın görevlisi olarak Türkiye'ye geldi. Selanik'ten geçerken, *Temps* gazetesinin de söz ettiği gibi bir konferans verdi; bu konferans Bâb-ı Âli' yi kuşkulandırdı. Sonuç: Bir fermanla, Türklerin çocuklarını yabancı okullara göndermeleri yasaklandı.
Charles Danielou, bu haberi l'*Echo de Paris* gazetesinde doğruladı ve tamamlayıcı bilgiler verdi (4 Ocak 1907): "Dostlarımdan biri; bu durum hakkında Doğu'da yaşayan Fransızların tepkisini göstermek açısından en yetkili kişilerinden olan İzmir'de yaşayan bir Fransızdan, mektup aldı. Bu mektupta şöyle deniyordu: ".... İsmi Khan veya Khun olan birisi, Selanik'teki laik Fransız okulunun yararlarını övmeyi amaçlayan bir konuşma yapmış; bu konuşmaya Padişah'ın karşılığı; Fransız okullarından Türk öğrencilerin alınması emrini vermek oldu.
Bu karşılık bazılarınca yanlış yorumlandı ve onlar yasağın dini toplulukların yönettiği okulları da içerdiğini düşündüler ve bu yüzden Saint-Benoît koleji kırk Türk öğrencisinden yirmisini kaybetti. İşte, laiklik iddiasıyla; Türkleri laik okullara çekmek yerine nasıl onları, dini toplulukların okullarından bile uzaklaştırdığımızın öyküsü".

FRANSA ve ALMANYA

Octave Giraud ve Havard-Duclos tarafından temsil edilen İstanbul'daki Fransız kolonisine içten ve sıcak teşekkürlerimi sunmadan bu bölüme başlamam mümkün değildir. Onlardan hem en etkili yardımı hem de en yürekten kabulü gördüm. Ne biri ne öteki, bütün istediğim bilgileri bana sağlamak için ne dikkatlerini ne zamanlarını ne de emeklerini benden esirgemediler; isteklerimizi yerine getirmek ve bizi yönlendirebilmek için, araştırmalarımızda eğer kendileri bize katılamıyorlarsa bir dostlarını veya bir memurlarını bizim hizmetimize koşmaktan geri kalmadılar.

Bütün bunlara karşın, yine de teşekkürlerimizin en büyük kısmına hak kazanan kişinin, özveri sahibi Fransız Ticaret Odası Başkanı Ernest Giraud olduğunu söylemek hakşinaslık olacaktır. Komutan Berger'nin yurtsever çabasının eseri olan Union française'in güzel konutunda büyük iyi niyeti ve tam bir özverisiyle; o, bize her gün iki veya üç saatini ayırdı. "Özveri" sözcüğünü kullandım; bu sözcüğü abartarak kullanmış değilim. Bütün gününü dolduracak kişisel meşguliyetlerine karşın Ernest Giraud'nun, İstanbul'a gelen bizim gibi her Fransız'a o kadar ilginç ve o kadar yararlı bilgileri vermek için zaman ayırdığı bilinirse "özveri" sözcüğünü abartmadığımız anlaşılır.

Fransa Ticaret Odası'nın başkanı, uzun yıllara dayanan ticaret yaşamının bütün deneyimlerini Fransız yararları için kullanmaktadır. Bu amaç için ölçüsüzce her şeyini harcamakta ve çoğu zaman kendi kişisel işlerine zaman ayıramamaktan şikâyetçi olmaktadır. Daha ne söyleyebilirim? O, kendisinden bir şey sorulmasını bile beklemiyor, bilgileri ilgililere göndermek için çırpınıyor. Fransız Ticaret Odası'nın o kadar inceleme, bilgi ve öğütlerle

dolu aylık bülteni *La Revue commerciale du Levant* sürekli bir bilgi akışı ve yarar gözetmeksizin yapılan bir hizmetten başka ne anlam taşımaktadır?[1]

Yalnızca meslekteki deneyimi değil, otuzbeş yıldan beri oturduğu bir ülke hakkındaki bilgilerinin derinliği de; Mösyö Giraud'nun ister Fransız ister yabancı olsun herkesin sevgisini kazanmasına neden olmaktadır. Amacını, tüzüğünün ilk maddesi olan "İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer illerinde dış ticaretin yararlarını savunmak; bu amaç için, bu etkinlikle ilgili bütün sorunları incelemek ve bu konuyla ilgili görüşmelere katkıda bulunmak, istenilen hususlarda yabancı elçiliklerin aktif etkinliğini sağlamak" ifadesiyle tanımlayan *Dış ticaret görevlilerinin daimi birliği*'ni kurduğu zaman, bu nitelikleri dolayısıyla herkes onunla beraber oldu ve birliğin başına onu getirdiler.

Yurttaşlarımızın Türkiye'de bir işe başlamadan önce, hizmete hazır, nazik ve deneyimli Ernest Giraud'dan başkası olmayan İstanbul Fransız Ticaret Odası Başkanı'na müracaat etmeleri kendi yararları açısından en faydalı iş olacaktır.

Bu konuda en başta söylenecek husus şudur: Türkiye'de ticaret alanında Fransa ile Almanya sürekli olarak ve kıran kırana bir rekabet içindedir.

Bu durum bana, bu iki ulusun elçiliklerinin konumuyla da nitelendirilebilir gibi geliyor.

Fransa, bu yörelerde eskiden beri varlığını sürdüren, bu yörelerde çok iyi işler becermiş ve şerefli bir geçmişi olan bir ülkedir. Kendisi de bunu biliyor; hem de çok iyi biliyor. Ancak yaşlandı ve geçmişin göreneklerini hâlâ

---

[1] - Bizim için, bu uzun bölümün Ernest Giraud ile yaptığımız konuşmaların ve içindeki her türlü bilgiden yararlandığımız la *Revue commerciale du Levant* koleksiyonlarındaki araştırmalarımızın sonucu olduğunu itiraf etmek hiç de zor bir şey olmayacaktır. Bu bölümdeki çalışmamızın beşte dördü bu iki kaynaktan sağlanan bilgilerle oluşturulmuştur. Geri kalan kısmı için Doğu'daki konsolosluklarımızın raporlarına başvurdum ve yeni çıkan şu eserlerden yararlandım: CARLES, *La Turquie économique;* DURAND, *France et Turquie au point de vue commercial et industriel* (Bu iki yapıt, Paris'te Marcel Rivière yayınevince basılmışlardır); ve DUCKERTS, *La Turquie d'Asie.* Belçika konsolosluk raporlarından özet, cilt: CXXVII (1904) ve cilt: CXXXIII (1906), Brüksel.

Kumandan Berger

koruyor. Eski ama yanlış bir atasözünü genellikle yineleyip duruyor: "İyi şarap için reklama gereksinim yoktur!". Ticaret alanında tek olduğu günlerdeki gibi müşterilerin her zaman kendisine geleceğine inanıyor; rekabetten korkmuyor. Bunun için de, gürültüden ve rekabetten uzak, bol ağaçlı bir

parkın gerisinde ıssız bir kır evi gibi gözüken ve bu büyük İstanbul kentinin üstüne, sanki gizli bir kapı imiş etkisini veren bu kadarcık ufak bir kapıdan bakan, bir elçilik binasında kibar ve ağırbaşlı bir şekilde işlerini görüyor.

Almanya ise, aksine yeni gelmiştir ve kendisini tanıtmak gereksinimi vardır. Onun hırsları çoktur, istekleri fazladır ve parası da az değildir. Bunun için de gürültülü bir reklamın çeşitli etkilerinden yararlanmaya ihtiyacı vardır[2]. Herkesin kabul ettiği gibi onların şarabı, Fransa'nın şarabından daha kötüdür ama onlar reklam yapmayı hiç ihmal etmemektedirler. Onlar tanınmış, gelirleriyle yaşamını güvenceye almış, başarısından hiç şüphesi olmayan, dünkü ünü bugünkü durumunu kolaylaştıran bir tüccarın rahat davranışları içinde değillerdir. Onlar gürültücü ve gösterişçi olmak zorundadırlar. Yüksek sesle konuşmak zorundadırlar. Bu davranışlarının simgesi olarak ta elçilikleri ağaç yaprakları arasında gizli kalmamıştır. Bir tepenin en üstüne konmuş kare şeklindeki çirkin kütlesiyle bu elçilik binası, sanki ülkenin egemeni imiş gibi bir etki yaratmaktadır ve binanın tepesini süsleyen kanatları açılmış kartalları, önünde yatan bu avı pençeleriyle parçalamak için uçmaya hazır gibidir. Diğer taraftan İmparator II. Wilhelm'in; Ermeni kıyımı sırasındaki davranışlarıyla ve Filistin gezisi sırasında Kutsal Yerler'de dua ederken Al-

---

2 - Geçen yıl, üzerinden her gün insan veya hayvan binlerce canlının gelip geçtiği ve geçiş parası olarak gündelik 20 ila 25.000 kuruş hasılatı olan Karaköy Köprüsü'nün yenilenmesi söz konusu idi. Fransız Le Creusot firması bu işi kazandı. Bu işten memnun olmayan Almanlar Padişah'ın ve sekreterlerinin nezdinde öyle girişimlerde bulundular ki, bu iş Fransız firmasından alındı, onlara verildi. Ancak, adilce davranmak için de Creusot firmasının zararının karşılanmasına gidildi; köprü işiyle aynı fiyata veya daha fazla bir fiyata bu firmaya torpil gemileri sipariş edildi.
Bana; "Eh öyleyse tamam, siz bu öykü ile ne anlatmak istiyorsunuz?" diyeceksiniz. Bu öyküyle anlatmak istediğim Almanların kurnazlığını göstermektir. Yöntemi bir tarafa bırakıyorum. Torpil gemileri, bir kez teslim edildi mi, Halic'in herhangi bir köşesine konulacak ve orada paslanıp gidecekdir; hiç kimse bu gemilerin, hiçbir zaman nereden geldiğini ne merak edecek ne de bilecektir. Halbuki köprü yerinde her zaman duracak, görülecek ve zorunlu olarak kullanılacaktır. Avrupa'nın ve Asya'nın Türkleri, Ermeniler ve onlar kadar Kürtler ve de özellikle Mekke'ye hac için gidişte veya dönüşte Yemen Arapları kadar Libya Arapları da demir kirişli eski köprünün yerini alan yekpare demirden bu yeni köprünün hangi ülkeden geldiğini soracaklar ve onlara " bu yeni köprüyü yapanlar Almanlardır" diye cevap verilecektir. Onlar da yaşadıkları dağlara ve kabilelerinin arasına kadar Almanya'nın ününü yayacaklardır.
Bu şekilde bir reklam; çocukluğumuzda okuduğumuz *Çizmeli Kedi* veya *Marki de Carabas* masalları gibi hiç akıldan çıkmayacak ve hep anımsanacaktır.

man fifre'sinin* yaygara makamlarını uyuşturmaktaki ustalığıyla iyi bir satıcı olduğunu kanıtladığını da kabul etmek gerekir**.

İmparator II. Wilhelm bu davranışlarıyla, Abdülhamid'in en azından güvenini kazanmayı başarmıştır. Padişah, İmparator dostunun davranışlarına yanıt vermek için ona ayrıcalıklar tanıma ve imtiyazlar vermede hiç geç kalmamıştır[3].

---

* *Tiz, ince sesli tahta küçük flüt; daha çok askeri bandolarda kullanılmaktadır (Çevirenin notu).*

** - *Dönemin Almanya İmparatoru II. Wilhelm, II. Abdülhamid ile dostça ilişkiler kuran bir hükümdardır. Abdülhamid'i iki kez ziyaret etmiştir. İkinci ziyaretinde Suriye ve Filistin'i de gezmiş ve Şam'da söylediği bir nutukta Padişah'ı yüceltmiş ve kendisinin "Müslümanların dostu" olduğunu vurgulamıştır. Bu davranış Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman halklarında büyük bir mutluluk yaratmıştır. Özellikle İngiliz Başvekili Gladstone'un başını çektiği Türk ve Müslüman düşmanı ve Türk ve Müslümanları alenen aşağılayan politikalara karşı bu davranışın olumlu yankılar uyandırması pek anlaşılmayacak bir şey değildir. Neredeyse Romalı Cato gibi her nutkunun sonunda "Türkler Avrupa'dan atılmalıdır" diyen İngiliz Başbakanı Gladstone'un bu davranışı karşısında, Alman yararlarını gözettiği açık olmasına karşın II. Wilhelm'in bu sözleri muhakkak ki olumlu etkiler yaratacaktı Bu etkiler o kadar kuvvetli olmuştur ki, belki de Alman propagandasının etkisiyle İmparatorluğun alt tabaka insanları II. Wilhelm'in gizli Müslüman olduğuna bile inanmışlardır. II. Wilhelm, bu politikaları gereği, Ermeni olayları dolayısıyla II. Abdülhamid'in pek üstüne gitmemiştir. Ancak ilginç bir nokta kendisi de müstebid bir hükümdar olan Rus Çarı II. Nikola nın da bu olaylarda pek şiddetli bir tepki göstermemesidir. Paul Fesch, II. Wilhelm'in davranışını kitabının pek çok yerinde kınarken, II. Nikola'nın bu davranışını hiç eleştiri konusu yapmamaktadır (Çevirenin notu).*

3 - Sağlanan bu avantajların sayısı çoktur. Ancak almayı seven II. Wilhelm, vermeyi sevmemektedir. Sultanahmet Meydanı'nda bulunan ve İstanbul'da Alman Çeşmesi denilen çeşmenin küçüklüğü ve basitliği buna şaşırtıcı bir örnektir. Bunun yararlı bir hediye olduğu kesindir ama yararlı olması görkemli olmasına engel değildir. Bu çeşme, kudretli bir hükümdarın armağanından daha çok; taşralı küçük bir burjuvanın, doğduğu kente yaptırdığı bir çeşmeye benzemektedir.

Diğer taraftan eğer Boğaziçi'ne giderseniz, bir tepenin yamacına inşa edilmiş, İstanbul'daki Krupp firmasının temsilcisine ait görkemli sarayı görmeyi unutmayınız.

Çevirenin notu:

Paul Fesch'in Sultanahmed'deki Alman Çeşmesi' nin mütevazı yapısıyla karşılaştırdığı bu bina Kalender'deki Huber Köşkü 'dür. İlk önce Mauser Fişenk ve Köln Müşterek Barut Fabrikaları'nın daha sonra da ünlü Krupp firmasının İstanbul'daki temsilciliğini yapan Huber kardeşlerden Auguste Huber ve ailesine aittir. Bugün için Cumhurbaşkanlığı yazlık konutudur (Çevirenin notu).

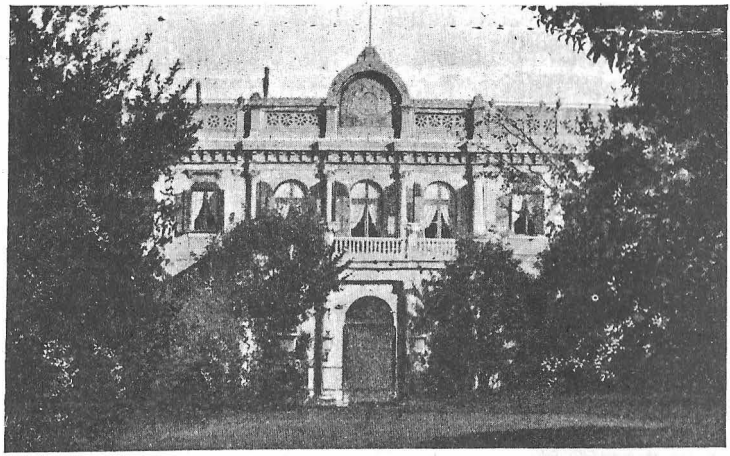

Fransa Elçiliği

Bismarck, Berlin Kongresi'nde, Almanya'nın "şerefli bir simsar olmakla" yetineceğini söylediği zaman; acaba genç İmparatoru'nun davranış biçimini önceden mi sezinlemişti?

Türkler Almanları sevmezler; bunu görüyoruz ve Türkler başkalarının yanında da yüksek sesle bu duygularını açıklıyorlar; öyleyse bu ticari hayranlığın kaynağı ne?

Almanlar bu hayranlığı büyük ölçüde İmparator Wilhelm'e ve onun Abdülhamid ile kişisel ilişkilerine borçludurlar.

Ciddi *Temps* gazetesi bile, 15 Ekim 1906 tarihli nüshasının mali konuları inceleyen bölümünde bu hususu doğrulamaktadır:

"Birkaç zamandan beri; 1870'den sonra Fransızların kaybettiği Doğu'da Alman üstünlüğü sürekli olarak konuşuluyor. Bu ülkede eskiden o kadar iyi yerleşmiş Fransız etkinliğinin gerileyişi ve bir başka gücün onun yerini yavaş yavaş alması üzülerek belirtiliyor. Bu günler, Türk İmparatorluğu'ndaki Fransa ve Almanya'nın sahip olduğu kazançların karşılaştırmasını; olay temelinde yapmak için uyguna benziyor.

Pek doğal olarak, burada hiçbir şekilde Almanların yeteneklerini küçümsememiz; onların pratik davranışlarını, girişimciliklerini, iş takipçiliklerini ve

ısrarcılıklarını hafife almamız söz konusu değildir. Ama şu soruyu da sormadan edemiyoruz. Eğer onların İmparatorları, sürekli bir şekilde ve hiçbir hata yapmaksızın kişisel desteğini bu işte ortaya koymasaydı; Alman ticareti bugün eriştiği noktaya gelebilir miydi? İmparator'un ve Alman Prensleri'nin Padişah'ı iki kez ziyaret etmeleri; bu ziyaretlerinde İstanbul'dan Suriye'ye ve Filistin'e kadar gitmeleri; Türkiye'nin hoşuna gitmeyen bütün politik sorunlarda Almanya tarafından diğer güçlerin eylem yapmaması için ortaya atılan çekinceler; hiç şüphe yok ki iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlamlaşmasına ve Alman maliyecileri ve sanayicilerinin izledikleri ekonomik ağırlıklı projelerin uygun görülmesine neden olmaktadır".

Temps gazetesinin makale yazarı, II. Wilhelm'in ülkesine yaptığı desteğe benzer bir yardım yapmaya, Fransa'daki hükümet modelinin izin vermemesine üzülüyor.

Bizim için bu durumda tek umut, Abdülhamid'in ölmesini dilemek ve beklemek oluyor. Bu pek doğal olarak olumsuz bir davranıştır. Bize asıl gereken husus; Fransız tüccarlarının daha girişken ve etkili olması ve Türkiye'deki elçilerimizin, Alman elçilerini kendilerine örnek almalarıdır...

Bana bilmem kimin diplomatik saygınlığından söz ederek yanıt verileceğini biliyorum. Ama bu yanıta Fransa da şu mısra ile karşılık verecektir:

"Benim karnımı çorba doyuruyor; güzel nutuklar değil"

Ve bizim elçilerimiz, Fransa ile ilgili bütün işleri idare etmek için oradadırlar.

Fransa ile Almanya arasında Doğu'da sessizce devam eden çekişmenin tek amacı, bu ülkede ticari ve sınai bir üstünlük sağlamak değildir; zaten bu amaç diğer bütün Avrupa ülkeleri için de söz konusudur. Bu sessiz çekişmenin arkasında; Avrupa ve Asya'daki Türk demiryolları haritasını inceleme zahmetine katlanırsak kolayca belirlenebilecek siyasal amaç ve niyetler de gizlidir.

Osmanlı başkentinden Balkan Devletleri'ne doğru gidersek şu demiryolu hatlarına rastlarız: 1^0 Doğu Ekspresi'nin geçtiği ve Bulgaristan sınırını geçen İstanbul-Dimetoka-Edirne-Filibe-Bellova hattı; 2^0 Burgaz-Uzuncaova hattı; 3^0 Nova-Zagora-Çırpan bağlantısı (bu son iki hat yalnızca Rumeli'dedir); 4^0 Dimetoka-Dedeağaç bağlantısı; 5^0 Dimetoka-Dedeağaç

bağlantılı Selanik hattı, bu hat genellikle Selanik-İstanbul hattı olarak anılmaktadır; 6^0 Selanik-Manastır hattı; 7^0 Selanik-Mitrovitza hattı; 8^0 Üsküp-Zifeşe bağlantısı.

Eğer Osmanlı başkentinden, Basra Körfezi'ne doğru gideceksek, Boğaz'ı geçtikten sonra şu demiryolu hatlarını görebiliriz: 1^0 Haydarpaşa-İzmit-Eskişehir-Ankara; 2^0 Eskişehir'e kadar aynı hat, Eskişehir'den sonra ayrı bir uzantıyla Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Ereğli. Bu hat ünlü Bağdat demiryolunun başlangıcıdır; 3^0 Kasaba yoluyla Afyonkarahisar-İzmir hattı, bu hatta Manisa-Soma bağlantısını eklemek gerekir. Bu hat genellikle İzmir-Kasaba hattı olarak bilinir (eski ve yeni hat); 4^0 İngilizler tarafından Aydın Railway diye adlandırılan ve Torbalı, Ödemiş, Çivril, Denizli gibi küçük bağlantıları ile genişleyen İzmir-Aydın-Dinar hattı; 5^0 Beyrut-Şam hattı, bu hattın biri kuzeye Şam-Halep, biri güneye Şam-Havran olmak üzere iki uzantısı vardır; 6^0 Mekke'ye doğru Şam'dan çıkan hat veya Hicaz Hamidiye demiryolu; 7^0 Yafa-Kudüs hattı.

Bu arada bağımsız iki küçük hattı da söylemek gerekir: Mudanya-Bursa ve Mersin-Adana hatları. Unutulmaması gereken bir husus da, Türk hükümetinin yabancı sermaye yardımı almaksızın bitireceğini iddia ettiği ve yapılmakta olan Hayfa-Der'a bağlantısıdır. Bu bağlantı yine aynı şekilde yabancı sermaye katkısı olmadan yapılan Şam-Mekke demiryolu hattını Hayfa limanına bağlayacaktır*

Bu demiryolu hatlarının adlarının sıralanması haklı olarak okuyucuya sıkıcı gelebilir ancak çok öğretici bilgiler içirmektedir. Bu demiryolu hatları, Türk hükümetinin birbirinden otuz derecelik bir enlem farkı ile ayrılan bir imparatorluğun iki parçasını, İstanbul'dan yola çıkarak nasıl birleştirmeye gayret ettiğini göstermektedir. İstanbul, Bağdat ve Hicaz demiryollarının yapılmasından sonra Mekke'ye ve Hint hududu'na iki veya üç günlük bir uzaklıkta olacaktır. Boğaz'ın üstünde bir köprü veya bir deniz altı tüneli Avrupa ile Asya'yı yani Boğaz'ın iki kıyısını birleştirdiği zaman; tren vagonundan inmeden, Sultan'ın hükmettiği toprakların en kuzeyinde kalan Üsküp sancağından, en güneyindeki Basra vilayetine kadar gitmek mümkün olacaktır. Şimdilerde iddia edildiği gibi, bu demiryolu hattı yalnızca Avrupa tica-

---

* - *II. Abdülhamid'in Batılılarca, Panislamizm amaçlı görülen bu ilginç girişimi için şu kitaba başvurulabilir: Ufuk Gülsoy. Hicaz Demiryolu, İstanbul 1994 (Çevirenin notu).*

retinin gelişmesi için değil, Türkiye topraklarından yararlanarak asker nakletmekte Avrupa'dan Hindistan'a en kolay yol olduğu için de önemlidir!.

Almanlar, bu Türk demiryolu şebekesinin kendileri için olan önemini anlamakta gecikmediler. Ama hakikaten hayran olunacak bir yöntemle ustaca ve ihtiyatlı bir şekilde davrandılar; beklentilerinin asla bir sınırı yoktu ama hırslarının korkutucu kapsamını gizlemek için Avrupada'ki müttefiklerinin arkasına gizlenmesini bildiler.

Planlarının ana amacı şu idi: Her çeşit olanağı kullanarak, Hambourg'dan Basra Körfezi'ne kadar Viyana, Belgrat, Sofya, Filibe, İstanbul, Konya, Musul, Bağdat yoluyla gidecek ve devasa bir Alman İmparatorluğu'nun belkemiğini oluşturacak tek bir demir yolu hattı tesis etmek. Bu ana eksenin uygun her noktasından; Karadeniz'e, Akdeniz'e, Hazer Denizi'ne, Hint Okyanusu'na bağlantılar yapılacaktı. Bu planın bütünüyle uygulanabilmesi bir düş gibi görülse de, Almanya bunu gerçekleştirebilmek için; yirmibeş yıldan beri Orta Avrupa'da kendisinin güç kaynağı olan kuvvetli bir manivelayı Doğu'ya taşıdı : Üçlü İttifak*. Büyük sermayeden yoksun olması bile; Türk demiryolu hatlarının masrafına destek olma konusunda kendisi için sorun olmadı. Hatta Avrupa Türkiyesi'nde demiryolları imtiyazı taleplerinde bulunan Avusturya'yı bütün gücüyle destekledi ve önemli fonların Viyana'da hemen oluşmasını sağlayarak Türk hükümetinin bu fonlardan yararlanması olanaklarını hazırladı. Bu arada Bosna-Hersek'in Avusturya'ya terkedilmesi için her türlü çabayı harcadı**. Bu suretle Viyana'nın da, Habsbourg İmparatorluğu'nun Sadowa'da*** kaybettiklerini Balkanlar'da karşılayabileceğini

---

* - *Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu , İtalya arasında mevcut olan ittifak muahedesi. Bu muahede bazı maddeleri gizli kalmasına karşın, üç devletin uluslararası ilişkilerde birlikte hareket etmesini öngörüyordu. XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen bu üçlü ittifak; kitabın yazıldığı 1907 yılında devam ediyordu. Ancak I. Dünya Savaşı çıkınca, İtalya bu ittifaktan ayrılıp İngiltere- Fransa- Rusya bağlantısına katıldı (Çevirenin notu).*

** - *Bosna- Hersek, 1878 Berlin anlaşması ile Avusturya- Macaristan yönetimine verilmişti. Ancak kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'nin toprağı sayılıyordu. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından kesin olarak ilhakı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında gerçekleşmiştir (Çevirenin notu).*

*** - *Sadowa'da 3 Temmuz 1866 tarihinde Prusya ve Avusturya orduları karşılaşmış ve savaşı kazanan Prusya, Avusturya'nın Almanya işlerine karışmamasını sağladığı gibi, Avusturya Venedik kentini İtalyanlara terketme zorunda kalmıştır (Çevirenin notu).*

düşünmesini amaçlanıyordu. Orada, burada Sultan Abdülhamid'in Alman emellerine uygun düşen o kadar çok lütfundan söz ediliyordu ki, Padişah'ın

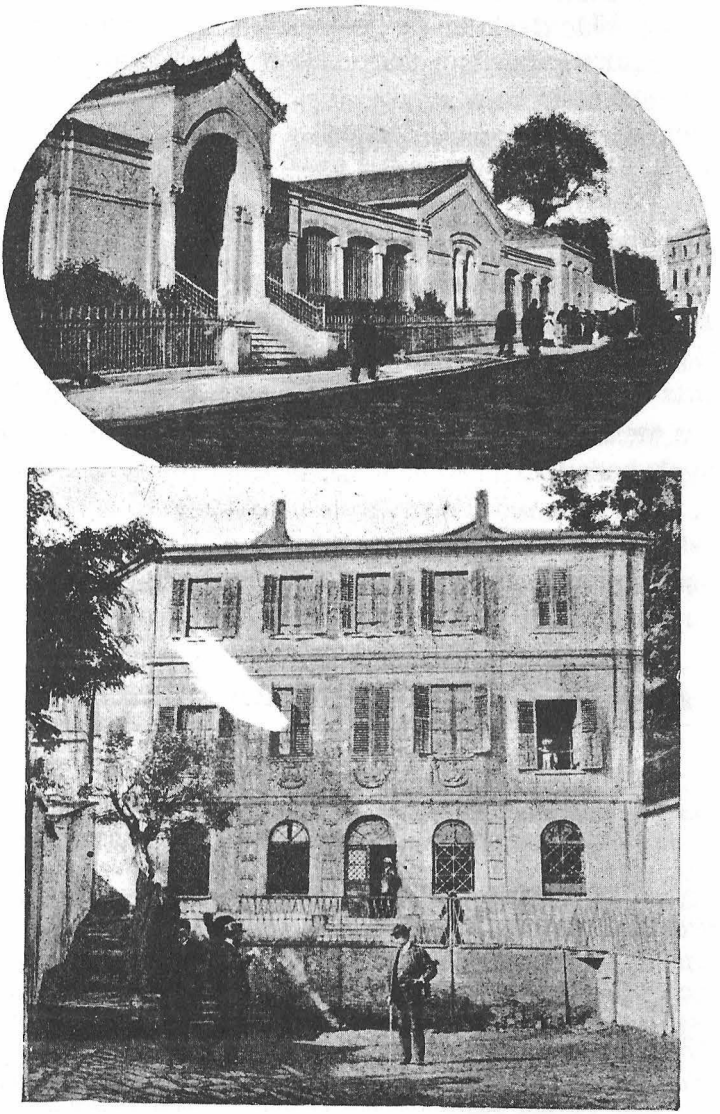

Fransız Konsolosluğu- Fransız Hastanesi

kıtanın en asker ulusunun isteklerini karşılamak için çok arzulu olduğu anlaşılıyordu.

İşte Almanya, müttefiki Avusturya'yı el altından kullanarak Türk demiryolu hatlarını kendi egemenliği altına toplamaya başladı.

Avrupa Türkiyesi'nde işlemekte olan sekiz hattın altısının sahibi olan Rumeli Demiryolları Kumpanyası, resmi olarak Avusturya sermayesi tarafından yönetilmektedir. Berlin hükümeti, bu sermaye grubunun içine Alman bankalarını sokmayı başarmıştır. Bu girişimin amacı yönetim kurullarında çoğunluğu kazanmak değildir (o iş zaten halledilmiştir) ama en azından bu kurullarda manevi bir etki yapabilmektir. Bu eylem o kadar kurnazca gerçekleştirilmiştir ki; Avusturya, bugün Avrupa'daki Türk demiryollarının 1.345 kilometresinin -mali açıdan- sahibi durumundadır. Bunlar, İstanbul'dan Bulgar sınırına giden hatlar, Burgaz kentinin Rumeli'ye bağlantısı; Edirne'den Dedeağaç ve Selanik'ten Mitrovitza ve Üsküp'ten Sırp sınırı bağlantısıdır. Bosna'dan Mitrovitza'ya, kısa Saraybosna bağlantısı yapıldığı zaman; Münih'ten İstanbul'a bugün Doğu Ekspresi'nin izlediği yoldan çok farklı bir yol ile gitmek mümkün olacaktır. Durakları; Münih, Innsbruck, Laibach, Agram, Saraybosna, Mitrovitza, Selanik, Serez, Drama, Dimetoka, İstanbul olan bu hat ; Sırp ve Bulgar topraklarından geçmeme üstünlüğü yanında daha kısa da olacaktır. Ancak onlar namına üzülerek belirtelim ki, bu cüretkâr Alman-Avusturya planı için; egemenlikleri altında topladıkları demiryolu şebekesinde can sıkıcı bir boşluk ve kopukluk vardır. Bütün Avrupa Türkiyesi'nde, Viyana ve Berlin'in ajanları tek bir hatta egemen değildirler: Bu, Dedeağaç'taki Avusturya bağlantısına Selanik'i bağlayan demiryolu hattıdır. Halbuki bu hattın, Türklerin gözünde büyük bir önemi vardır. Çünkü bu hat neredeyse Yunan sınırında bitmektedir ve 1897'deki Türk-Yunan savaşında Edhem Paşa komutasındaki Türk Ordusu bu hatla nakledilmiştir. Bu hat Fransız sermayesinin kontrolü altındadır. Bu nedenle Türkiye'nin Avrupa'daki demiryolu hatlarının Alman-Avusturya tröstü içinde ve Avusturya demiryolu şebekesi dahilinde sürekliliği için iki çözüm vardır: 1^0 Sırp ve Bulgar hatlarından yararlanma; 2^0 Selanik'ten İstanbul'a giden Fransız sermayeli hattan yararlanma*

---

* - *Avusturya-Alman sermayesinin egemen olduğu Avrupa Türkiyesi'ndeki hattın adı Rumeli Demiryolları'dır. Bir Musevi olan Baron Hirsch'in yönetim kurulu başkanı olduğu bu şirket için şu kitaba başvurulabilir: Vahdettin Engin. Rumeli Demiryolları, İstanbul 1993 (Çevirenin notu).*

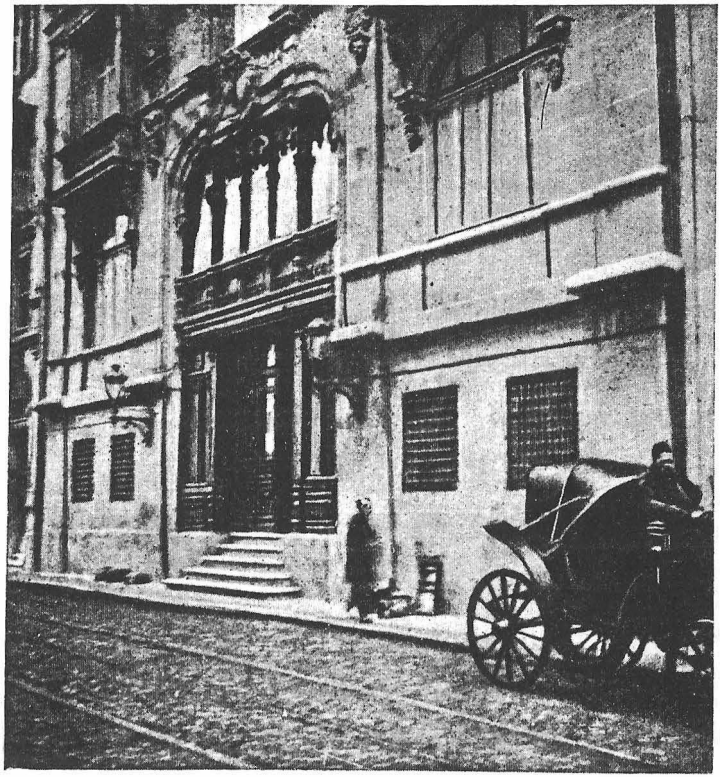

"L'Union Française"

Fransızların sahip olduğu bu hattın stratejik önemi yanında bir diğer önemli husus da; bu hat için Türk hazinesi tarafından verilen yüksek miktardaki kilometre garantisidir. Avrupa Türkiyesi'nde bundan sonra Padişah tarafından, kilometre garantisi temelinde herhangi bir önemli demiryolu imtiyazı verileceği pek düşünülmemektedir. Türk Devleti'nin garantisi olmaksızın sermaye gruplarına verilecek bir imtiyaz ise hiç cazip değildir. Şüphesiz, Abdülhamid böyle bir garantisiz imtiyazı seve seve verir ama; mümkün olacak trafiğe göre zaten fazla sayıda demiryolu şebekesinin bulunduğu bir bölgede, parasını riske sokacak kadar öngörüden yoksun sermayedar olabileceğini düşünmek çok zordur.

Almanya, Avrupa Türkiyesi'nde gelecekteki planlarını gerçekleştirmek için müttefiki Avusturya'yı ustaca kullanıyorsa da; Asya Türkiyesi'nde büyük Hambourg-Bağdat projesini yapabilmek için şansı pek o kadar da yüksek değildir. Şüphesiz, bir Alman kumpanyası, daha önceden bir Fransız şirketine verilen Boğaz'daki Karaköy Köprüsü'nün yapılması işini, yenilenen bir imtiyazla elde etti; şüphesiz Alman Demiryolları Şirketi 1890 ile 1900 yılları arasında İzmit sancağında ve Bursa, Ankara ve Konya gibi İstanbul'a komşu sayılabilecek illerde 1.000 kilometre demiryolu yaptı. Ancak Almanya'nın, Anadolu'da; buraya kendinden önce gelmiş ve Balkan yarımadasında çevirdiği entrikalardan dolayı kendisine güvenmeyen rakipleri vardır. Bunlar; İzmir iline güçlü bir şekilde yerleşmiş ve sermayedarları İzmir-Aydın-Dinar büyük demiryolu şebekesinin hisse senetlerinin büyük kısmına sahip olan İngiltere ve özellikle Asya Türkiyesi'nde ilk demiryolunu kuran, Suriye demiryolu şebekesinin sahibi olan ve bir İngiliz şirketinden bağlantıları ile birlikte İzmir-Kasaba demiryolu hattını satın alan Fransa'dır*. Eğer Almanlar kendilerine tanınan sekiz yıllık süre içinde (1902-1910) Boğaziçi'nden Basra Körfezi'ne; Konya, Adana, Urfa, Musul, Bağdat, Basra yoluyla inmeyi başarırlarsa ve bunun sonucu olarak Ankara'dan İran'a doğru; Sivas, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van yoluyla bir paralel hatla uzanabilirlerse; bu Almanların Küçük Asya'nın dörtte üçüne el koyması demek olur. Bu varsayım gerçekleşirse; İzmir'de nihayete eren Fransız ve İngiliz demiryolu hatları ne olacaktır? Bu demiryolu şebekelerinin Anadolu'nun içine nüfuz etmesi önlenmiştir. Çünkü Alman şirketi, kendinin de kullanacağı aynı istasyonlara gelen rakip şirketlere ait demiryollarının bulunduğu her yerde; kendi şebekesi ile rakip demiryollarının birbirine bağlanmasına engel olmak için her türlü önlemi almıştır. Padişah, kendisine gelip bu durumu protesto eden Fransa ve İngiltere Elçilerine şu dersi vermiştir: "Sizin isteklerinizi karşılayamam; çünkü Bağdat hattı bitim noktası olarak ne İzmir'i ne Beyrut'u öngörmektedir; düşünülen bitim noktası İstanbul'dur. Eğer Bağdat hattının İzmir ve Beyrut'la bir bağlantısının yapılmasını kabul edersem; bütün trafik yol daha kısa olduğundan, İstanbul yerine bu iki limana yönelecektir".

---

* - *Küçük Asya'daki demiryolu hatları için, döneminde yazılmış şu eserde çok ilginç bilgiler bulunmaktadır: J. Courau. La Locomotive en Turquie d'Asie, Brüksel 1895 (Çevirenin notu).*

Bu olaylar sırasında; Alman şirketi Mersin-Adana özel hattının hisse senetlerinin bir kısmını satın aldı; bundan amacı Göksu vadisi yoluyla trafiğin İskenderun Körfezi'ne kaymasını önlemekti. Şimdi 2.000 kilometre tutan bu demiryolu hattının yüksek inşaat bedelini karşılamak işi kalıyordu; her kilometresinin maliyetinin 80.000 Frank olacağı hesabıyla hattın maliyeti 160 milyon Frank idi. Halbuki Almanya'nın; yahut daha doğru konuşmak gerekirse Frankfurt'ta kurulan Alman Şirketi'nin 15 milyon sermayesi vardı ve gerekli parayı bulmak hiç de kolay gözükmüyordu. Padişah'ın bir kilometre garantisi vermeyi vaat ettiği doğru idi; ancak bu garanti gerçekte Türk Hazinesi'nin olanaklarına bağlıydı; Hazine'nin durumu da hiç cesaret verici değildi. Şirket, yüzde yüzü Alman olan bir eser gerçekleştirme isteğine karşın; İngiliz ve Fransız sermayedarlara başvurmak zorunda kaldı*. Uzun görüşmelerden sonra, Bağdat hattının ilk bölümünü oluşturan 200 kilometrelik bölüm Fransız sermayesinin yardımı sayesinde inşa edildi. Hat, bugün Ereğli'ye daha doğrusu Ereğli'nin diğer köşesinde bulunan ve önemsiz küçük bir köy olan Bulgurlu'ya kadar geldi.

İş, yeniden durdu. Yirmi yedi kişilik yönetim kurulunda, vatandaşımız olan yedi veya sekiz kişi; geri kalan yirmi kişiden daha güçlü görünüyorlar, çünkü getirdikleri veya vaat ettikleri sermaye miktarı epeyi çok. Bunlar, demiryolunun daha ilerdeki kısımlarının yapılmasından önce daha derinleştirilmiş araştırmaların yapılmasının gerekli olduğu fikrini ortaya attılar. Gerçekten de, onların bu ihtiyatlı davranışları haklı görüldü; zira öngörülen demiryolu hattı Toros dağlarını geçmek zorundaydı. Bu bölge ise çok sarp ve çok fazla masraflı olan rampa ve tünelleri gerektiriyordu.

Durum şu an için epeyi karışıktır. Bir tarafta Almanya; gururunu kurtarmak için; İngiltere'nin gizliden gizliye düşman olduğu bu müthiş eseri ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmek zorundadır. Diğer taraftan Fransa'nın yararı, iş dikkatli bir şekilde incelenirse; tam anlamıyla ortadadır.

---

* *Yazarın bu kanaatine bütünüyle katılmak mümkün değildir. Almanya, yalnızca finansman zorlukları nedeniyle değil; Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesi sonucu Avrupa'da kendisine karşı duyulan güvensizliği de gidermek için İngiliz ve Fransız ortakları kabüle mecbur olmuştur. Bu konuda şu iki kitaba bakılabilir: Yusuf Hikmet Bayur. Türk İnkılâbı Tarihi. Cilt: I / 1 ve Edward Mead Earle. Bağdat Demiryolu Savaşı. Çeviren: Kasım Yargıcı; İstanbul 1972 (Çevirenin notu).*

Bir kere, Bağdat demiryolu işi; uzun bir süre için fevkalade kârlı bir girişim olarak görülmemektedir. Epeyi uzun sürecek bir müddet için bu hat; ancak Türk hazinesi tarafından sağlanacak kilometre garantileriyle yaşamını sürdürebilecektir. Eğer bu garanti yalnızca hattın ilk bölümleri için verilirse ne olacaktır?

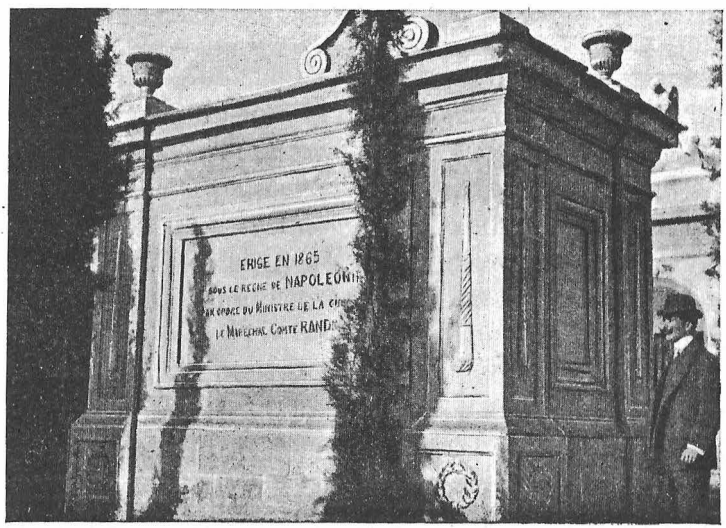

İstanbul'da Fransız askerleri için yapılan anıt

İkinci nokta; Mezopotamya ve Anadolu'nun ürünlerini İstanbul'a doğru çeken Bağdat hattı; İzmir ve Beyrut'ta son bulan hatların, bir ulaşım hattı olarak önemini ortadan kaldıracaktır. Bu durum ise; bu büyük limanlara uğrayan ve hükümetlerce maddi olarak desteklenen şirketlere ilave bir navlun ücreti getirecektir. Bu nokta düşünülürse en azından; Türk hükümetinin, Bağdat hattının, İzmir ve Beyrut'taki Fransız ve İngiliz şebekelerinin bağlantılarıyla irtibatlandırılmasına izin vermesi gerekir. Harita üzerine bir göz atarsak; bunun niye olamayacağını kolaylıkla anlarız. Bağdat hattının birkaç

noktasından iki şebekenin birbirine bağlanmasına izin verildiği an[4]; bu noktadan itibaren İzmir veya Beyrut İstanbul'dan daha yakın olacaktır ve yük trenleri de doğal olarak kısa mesafeyi tercih edeceklerdir. Bu da Anadolu Demiryolları'nı endişeye sevkedecek bir husustur; çünkü bu şirketin ortakları uzun zamandan beri büyük Bağdat hattının kendi şebekelerine katılmasıyla meydana çıkacak nakliyat artışının hesabını yapmaktadırlar; bu ortadan kalkarsa bütün hesapları bozulacaktır*

Bir üçüncü nokta ise, bugün söz konusu edilmeyen ama pek yakında ortaya çıkması olası bir başka güçlük; sorunu daha karmaşık hale getirecektir. Farzedelim ki, işlerin durduğu Bulgurlu'dan geçen hat Toroslar'ı ve Adana'nın dağlık bölgesini geçip Halep iline geldi. Orada, Beyrut'tan gelip Şam,Humus, Hama ve Halepten geçen ve Birecik'e kadar yol yapma imtiyazı alınmış Fransızlara ait demiryoluyla karşılaşacaktır. Bu Fransız hattı, Karadeniz kıyısında Trabzon'da sonuçlanacak gelecekteki Transanadolu hattının ilk bölümüdür (Suriye bölümü). Almanlar bu Fransız hattının Mezopotamya'ya giden kendi yolları üzerinde dal budak salmasına; daha önce de belirttiğimiz gibi, Bağdat'ın ticaretinin Beyrut'a akmasına izin verirler mi? Ve eğer Fransızlar, büyük bir olasılıkla Torosları delmek zorunda olan Almanlardan önce Halep ilinden geçip, yolu Birecik'e kadar uzatırlarsa (Şimdiden Halep kentine geldiler); Alman hattının kesin olmayan yapımını beklemeye ve Fırat kenarında olmaktan başka bir niteliği olmayan ve büyük bir hattın son noktası olmak için hiç bir üstün konumu olmayan Birecik'te durmaya razı olacaklar mıdır? Sorun çok ciddidir. Bağdat demiryolunun yapılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun pangermanik bir amaç dahilinde Almanya ile hayal edilen birleşmesinin gerçekleşmesi; Türkiye'nin bugün için üçüncü limanı olan Beyrut'un ticari geleceği ile çok yakından ilgilidir.

---

[4] - İzmir-Kasaba hattı; Afyonkarahisar'da Konya-Bağdat hattına bağlanabilir gibi gözüküyor; Çünkü İzmir-Kasaba hattının bitim noktası Afyon'dur, Eskişehir üzerinden Konya'ya giden Bağdat demiryolu'da Afyon'dan geçmektedir; ama aslında bu bağlantı sağlanamaz; çünkü rayların birbirine eklenmemesi için teknik olarak elden gelen yapılmıştır. Zaten bu iki şirketin de trenleri Afyonkarahisar'a gelmesine karşın ikisinin gar binaları birbirinden tamamen ayrıdır.

* - *Anadolu Demiryolları, İstanbul-Ankara ve Eskişehir-Konya demiryollarının sahibi olan Alman şirketidir; eğer nakliyat İzmir ve Beyrut limanlarına kayarsa Bağdat demiryolunun yapılmasından beklenen yararı sağlayamayacaktır (Çevirenin notu).*

Bugün için, Osmanlı İmparatorluğu demiryolları dikkate alınırsa dört bölgeye ayrılmış durumdadır: Avrupa Türkiyesi, Anadolu, İzmir ili, Suriye.

AVRUPA TÜRKİYESİ

		Kilometre
Sermayenin çoğunluğu Avusturya'nın olan hatlar:	İstanbul-Edirne	319
	Dedeağaç-Edirne	149
	Edirne-Bellova	243
	Tırnova-Amboli	107
	Üsküp-Zebefozve	85
	Selanik-Mitrovitza	363
	Bellova-Vacarel	46
	Toplam	1.312
Büyük çoğunluğu Fransız sermayesi olan hat:	Selanik-İstanbul bağlantısı	510
Alman sermayesinin çoğunlukta olduğu hat:	Selanik-Manastır	220

ANADOLU

Sermayesinin çoğunluğu Alman olan hat:	Haydarpaşa-İzmit	92
	İzmit-Ankara	485
	Eskişehir-Konya	444
	Konya-Bulgurlu	200
	Toplam	1.221
Fransızların çoğunlukta olduğu çeşitli uluslara ait sermayenin çalıştırdığı hat:	Mudanya-Bursa	42

İZMİR

Sermayesinin çoğunluğu	İzmir-Aydın-Dinar	376
	Torbalı-Tire	47
	Çatal-Kargatel-Ödemiş	25
	Kızılçullu-Buca	3

İngiliz olan hatlar:	Dutluca-Çivril	30
	Balçık-Söke	22
	Goncalı-Denizli	9
	Toplam	512
	İzmir-Kasaba-Alaşehir	169
	Bornova (Bağlantı)	4
Sermayesinin çok büyük	Manisa-Soma	91
çoğunluğu Fransız olan hatlar:	Alaşehir- Afyonkarahisar	252
	Toplam	516

SURİYE

	Beyrut-Şam	155
	Beyrut-Liman	2
	Şam-Havran	103
Sermayesinin çok büyük	Şam-Halep	288
çoğunluğu Fransız olan hatlar:	Yafa-Kudüs	86
	Toplam	634
	Şam-Hicaz	573
Sermayesi yalnız Osmanlılara	Hayfa bağlantısı	161
ait hatlar:		
	Toplam	734
Sermayesinin çoğunluğu Alman olan ve Fransızla rın kuvvetli bir azınlık hakkı olan hat:	Mersin-Adana	67

Bu rakamlar çok öğreticidir. Bu rakamların gösterdiği gibi Avusturya yani Almanya, Avrupa'da Türk demiryollarının 1.502 kilometresine mali açıdan sahip olarak, kendi elinde tutmaktadır (buna karşın Fransız sermayedarların elinde 510 kilometre vardır); bu da bütün yolun dörtte üçü eder. İzmir böl-

gesinde; Fransa ve İngiltere tek başlarınadır ve 1.028 kilometre demiryolu hattının yarı yarıya sahibidirler. Fakat Anadolu'da, Almanya 1.221 kilometrelik hattın tek sahibidir. Anadolu Demiryolları ve Bağdat hattının sermayesinin kuvvetli bir azınlık hakkının Fransızların elinde olduğu da bir gerçektir. Nihayet Suriye'de, hisselerinin çoğunluğu Berlinli sermayedarlar tarafından satın alınan küçük Mersin-Adana hattı ile yalnızca Mekke'ye gidecek hacılar için ianeler ve Türk hazinesinin desteğiyle inşa edilen ve zaten ticari ulaşım için düşünülmeyen Hicaz ve Hayfa Türk demiryolları[5] bir tarafa bırakılırsa; bütün demiryolları hattı yalnızca Fransızlara aittir.

Demiryollarının inşası için kullanılan paranın çoğunu sağlayan ve bu hatları yöneten sermayedarların uyruklarına göre demiryollarının uzunluklarını sıralarsak; şu rakamları buluruz:

1º Fransızlara ait hatlar	1.720	
2º Almanlara ait hatlar	1.494	
3º Avusturya'ya ait hatlar	1.312	(Rumeli'deki Burgaz hattı da dahil)
4º Türklere ait hatlar	734	
5º İngilizlere ait hatlar	512	
Toplam	5.772	

Görülüyor ki Avusturya-Almanya birliği tek başına Osmanlı demiryollarının yarısına egemendir.

Ancak, üçlü anlaşmanın üçüncü müttefiki İtalya, niye bu *combinazione* * de görülmüyor diye sorulabilir. Büyük olasılıkla İtalyanlar da bu işte ortaya çıkmakta gecikmeyeceklerdir. Bunun bir işareti olarak, Giolitti** kabinesinin

---

5 Bu Hicaz demiryolları hakkında *Stamboul* (30 Ağustos 1907) şu bilgiyi veriyor: "Rayların döşenmesi, şu an için Şam'dan 1.000 kilometre öteye kadar gerçekleşti". Şam'dan 690 kilometre uzakta olan Tobruk'a kadar hat çalışıyor. Şam'dan 960 kilometre uzakta olan Melan- Sali'ye kadar, birkaç ay önce, özel bir trenle Bir Osmanlı görevli grubu gitti.

Bu istasyonda demiryollarında çalışan asker işçiler için bir hastane yapıldı ve Abdülhamid'in tahta geçişinin yıl dönümü olan 1 Eylül'de açılışı gerçekleşti.

- Çözüm yolu anlamına gelen İtalyanca sözlük (Çevirenin notu).

** *-Giovanni Giolitti (1842- 1928); 6 kez başbakanlık yapmış İtalyan devlet adamı. Kitabın yazıldığı tarih olan 1907' de yine başbakandı (Çevirenin notu).*

resmi gazetesi olan *Corriera d'Italia* geçen günler de tamamiyle bir Alman deneme balonu niteliğinde olan ilginç bir öneri ortaya attı. Bu yazıda, şu an için Bulgurlu'da duran Bağdat hattının uzatılmasını söz konusu ediyordu. İtalyan gazetesi; hattın Torosları geçecek kısmının yani en zor bölümünün inşasında İtalya'nın Almanya'nın yerini alabileceği düşüncesini ileri sürüyordu. Bu çetin bölüm bir kez aşıldı mı; Almanya'nın girişimin yönetimini tekrar ele geçirmesine hiçbir şey engel olamazdı. O zaman Mezopotamya ovasına inilmiş olacaktı ve büyük masraf gerektirmeksizin, Fransa'nın yardımı ister olsun ister olmasın çalışmalar hızla yürüyecekti. *Corriera d'Italia* gazetesi, önerisini daha çekici hale getirmek amacıyla İtalya'nın bu bölümdeki parasal katkısına yardımcı olmaları için İngiltere, Rusya ve Fransa'ya da çağrı yapmaktan geri kalmıyordu. Alpler'in ötesindeki "Kardeş ulus"un bu çağrısına yanıt vermek için üşüşecek olası Fransız sermayesini ürkütmemek için Almanya'dan hiç söz edilmiyordu.

Bu İtalyan önerisinin sonu ne olacak? Bu konuda bir şey bilmiyoruz. Ancak sıkışmış bulunan Berlin'deki müttefikinin yardımına koşmak için İtalya'nın denediği bu manevra pek açıklayıcı öğeleri kapsamıyor mu?

Eğer Fransa, hâlâ Türk demiryollarının yapımında bu kadar önemli bir yere sahipse, bunu dünyada hala birinci olan finansman gücüne borçludur.

Ancak üzülerek belirtelim ki, deniz ulaştırmacılığında Fransız bayrağının katkısı üst düzeylerde olmaktan çok uzaktır.

Bu konuda, İngiltere, denizci ulus olmanın geleneksel üstünlüğünü açık bir şekilde göstermektedir. Halbuki Fransız ticaret filosu, İmparatorluğun bütününde ancak beşinci sıradadır ve İstanbul limanı düşünülürse yedinci sıraya düşmektedir. Alman bayrağı ise bizden sonra gelmektedir (İmparatorluğun toplam deniz ticaretinde sekizinci sırada; başkent limanındaki etkinlikte Fransa'dan sonra yine aynı sırada). İngiltere'den sonra, Türkiye'nin deniz ticaretinde en etkili olan uluslar Avusturya-Macaristan ile Yunanistan'dır. Osmanlı ticaret filosu ise bu rekabete ancak toplam ticaretin onda birini gerçekleştirerek katılabilmektedir ve İtalyan ticaret filosu, İmparatorluğun bütün limanlarındaki tonaj itibariyle Fransa'yı yakından izlemekte ama İstanbul limanında bizi epeyi geride bırakmaktadır.

Bu ilginç verileri, yani her ulusun gemilerinin tonajını hem İstanbul limanında hem diğer limanlarda olmak üzere aşağıdaki tabloda veriyoruz.

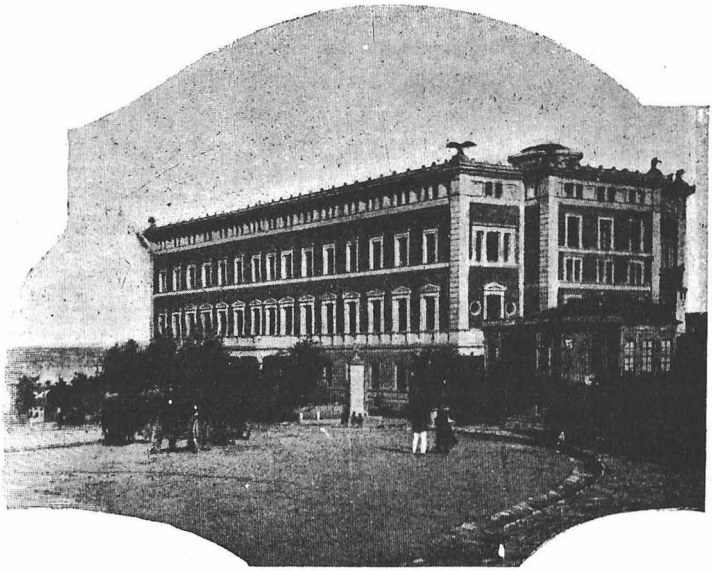

Foto: Sabah ve Joaillier

Alman Elçiliği

İSTANBUL	Ton	DİĞER TÜRK LİMANLARI	Ton
İngiltere	6.696.000	İngiltere	7.067.000
Yunanistan	2.643.000	Avusturya-Macaristan	6.020.000
Avusturya-Macaristan	369.000	Yunanistan	4.700.000
İtalya	1.050.000	Osmanlı	4.200.000
Osmanlı	777.000	Fransa	3.084.000
Rusya	775.000	İtalya	2.576.000
Fransa	603.000	Rusya	2.300.000
Almanya	476.000	Almanya	202.000

İngiliz gemilerinin, yalnızca İstanbul limanına gelenleriyle, diğer bütün Türk limanlarına gelenlerinin tonajının neredeyse birbirine eşit olmasına karşın; bu oranın Avusturya Macaristan gemilerinde, İstanbul'a gelen gemilerin, toplam içinde payının %22, Yunan gemilerinde %48, Fransız gemilerinde %19, Rus gemilerinde %40, İtalyan gemilerinde %35 ve Türk gemilerinde %20 civarında olması ilginç değil midir?

Bu karşılaştırmadan sonra, şimdi de Türkiye'de yatırılmış Fransız ve Alman fonlarının bütününe hızlı bir göz atarsak etkileyici bir tabloyla karşı karşıya kalırız:

ALMANYA	Milyon FF	FRANSA	Milyon FF
Türkiye'ye borç olarak verilen fonlar.....	500	Türkiye'ye borç olarak verilen fonlar.....	1.764
Demiryollarına yatırılan fonlar.....	245	Demiryollarına yatırılan ..... fonlar.....	366
Bankalara, sanayi tesislerine ve diğer yerlere yatırılan fonlar	280	Bankalara yatırılan fonlar.....	176
		Sanayi tesilerine yatırılan fonlar.....	162
		Arazi mülkiyeti için yatırılan fonlar.....	62
Toplam.....	1.025	Toplam	2.530

Başka yerlerde de olduğu gibi, Fransa, devlete borç vermeyi yeğlediğini Türkiye'de de göstermiştir. Halbuki Almanlar yatırdıkları fonların ancak yarısını Türk Devleti'ne borç olarak vermişlerdir; Fransızlar ise Türkiye'deki fonlarının üçte ikisini Devlet'e borç vermişler ; geri kalan üçte birini sanayi ve ticarete ayırmışlardır.

Fransa Devleti tarafından her fırsatta desteklenen ve Fransa'nın finansman gücünün arkasında olduğu demiryollarındaki yatırımları bir tarafa bırakırsak; Fransa, yabancı ülkelere az yatırım yapan ve bize göre bu etkinlikte çok yeni olan Almanya'nın mali gücüne karşı pek üstün durumda değildir. Ticaret ve sanayi girişimlerine yatırılan veya borç verilen sermayenin toplamı incelenirse; Alman etkinliğinin çok olağanüstü bir gelişme gösterdiği saptanabilir. Bu alanlarda Almanlar, 280 milyonluk bir yatırımı çoktan gerçekleştirmişlerdir; halbuki asırlardan beri Türkiye'de çalışan bizim erişebildiğimiz rakam yalnızca 400 milyondur.

Dikkati çeken bir nokta da, vatandaşlarımızın sahip olduğu 62 milyonluk Franklık arazi mülkiyetinin 54 milyonu yani sekizde yedisinin Asya Türkiyesi'nde bulunmasıdır. Bu durum da Almanya ile Fransa'yı karşılaştırır-

ken; Fransa ve Almanya'nın etkinliklerini yalnız İstanbul örneği üzerinde tartışmanın olanaksızlığını bir kere daha doğrular.

Kolonimizin ancak ikibin kişi civarında olduğu, ticaret gemilerimizin etkinliğinin yedinci sırada bulunduğu Osmanlı başkentindeki durum; Fransa açısından Beyrut, İzmir hatta Bursa'daki durumla karşılaştırılamaz ve İstanbul'daki etkinliğimiz bu kentlere göre kesin olarak çok düşük aşamadadır. Örneğin Beyrut, gerçek bir Fransız kentidir. Yıllık işlem hacmini 200 milyon Frank olarak tahmin ettiğimiz İzmir ticareti, kısmen 22 milyon Frank sermayeli kırk kadar Fransız firmasının elindedir. Nihayet her şeye karşın İstanbul'da da dilimizin egemenliği hiçbir şekilde tartışılamaz ve İmparatorluğun geri kalan bölgesinde 3.000 rahip ve rahibenin 2.500'ünün Fransız olması; bu bölgelerdeki 7.000 okulun 5.000 tanesinde dilimizle eğitim yapılması ve öğrenim gören 120.000 öğrencinin 90.000'inin Fransızca eğitimi görmesi Fransa'nın üstünlüğünü kanıtlayacak olgulardır.

Bütün bu açıklamalardan sonra incelememiz için geriye kalan son husus; ticaret yani Türkiye ile yabancı ulusların her biri arasındaki yıllık ticaret hacminin tamamıdır. Bu konuda, durumumuz her yıl daha kötüye gitmektedir. Biz, İngiltere'nin çok gerisinde ikinci sıradaki yerimizi koruyoruz, ama Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya bizi çok yakından izliyor.

Hradecky'nin karikatürü Klişe: *Assiette au Beurre*

Siyaset arenasında.- II.Wilhelm, katil Abdülhamid'i alkışlıyor

1905 istatistiklerinden aldığımız aşağıdaki rakamlar, beş büyük devletin Türkiye ile ticari ilişkilerindeki karşılıklı konumlarını gösteriyor:

İngiltere-Türkiye ticareti.....	315 milyon FF
Fransa-Türkiye ticareti	168 milyon FF
Almanya-Türkiye ticareti.....	145 milyon FF
Avusturya-Türkiye ticareti.....	135 milyon FF
İtalya-Türkiye ticaret	110 milyon FF

Bu rakamlar uzun uzun hayal kurmamızı engeller niteliktedir. Toplam ticarette zorlukla koruduğumuz bu ikinci sırayı; ticareti ihracat ve ithalat olarak iki ayrı kalemde incelersek bütünüyle yitiriyoruz.

Satışların alışlara göre daha ilginç ve daha hoşa gider olması çok doğal bir husustur; bu bakımdan Türkiye'ye ihracatımızın bizi her şeyden çok ilgilendirmesi gerekir. Halbuki ihracat konusunda rakamlarımız sabit kalırken, rakiplerimiz bu konuda şaşırtıcı bir gelişme göstermektedirler.

1896-1900 yılları arasında, Türkiye'ye ihracatımız ortalama 47 milyon olarak sabit bir seyir izlemiştir; halbuki bu dönemde Büyük Britanya 142 milyona erişirken, Avusturya-Macaristan'ın ihracatı 61, Almanya'nınki 41 ve İtalya'nınki 33 milyon FF olmuştur.

Bu dönemden sonra sekiz yıl geçmiştir. Fransa ihracatı zar zor birkaç milyon FF artmış ve 50 milyon civarında sabitleşmiştir. Ama aynı zaman dilimi içinde İngiltere'nin ihracatı 34 milyon artmış ve dikkate değer bir rakam olan 176 milyon FF'ına erişmiştir. Avusturyalılar 61 milyondan 94'e ilerlemişler, Almanlar ise inanılmaz bir sıçrayışla 41 milyondan 93 milyona yükselmişlerdir. İtalyanlara gelince, onlar ihracatlarını kısaca iki misli artırmışlar 33 milyondan 66 milyona çıkarmışlardır.

Bu rakamlardan, çok açık ama bizim gururumuz ve yararlarımız açısından çok üzücü sonuçlar çıkmaktadır; dört veya beş büyük Avrupa devleti arasında Türkiye'ye kendi ulusal ürünlerini en az ihraç eden ülke Fransa'dır.

Avusturya-Macaristan ve İngiltere gibi bazı ülkelerin de benzer bir durgunluk içinde olduğunu gözlemlemek te ilginçtir; ancak buradaki durgunluk ihracatta değil, Türk ürünlerinin alınmasıyla yani Türkiye'nin ihracatıyla ilgilidir. Avrupa ülkelerinden Osmanlı ihracatı ancak Almanya, İtalya ve biraz da Fransa ile olan ticaretinde artmaktadır. Bu durumun içler acısı sonuçları yavaş yavaş ortaya çıkacaktır.

Ama gerçek olan Türk halkının reel olarak fakirleşmesidir. Çünkü alışları oranında satışlarını artıramamaktadır.

Zaten Almanya'nın, Osmanlı ulusunun güçlenmesine hiç aldırmadığı iyi bilinen bir gerçektir. Almanya'nın tek bir amacı vardır, o da; Türkiye'nin zenginliklerini gün geçtikçe daha çok yağmalamaktır. Bu da ilk önce ekonomik olarak Türkiye'yi ele geçirmek demektir; politik olarak ele geçirme ise pangermanistler tarafından düşlenen gelecekte bu geniş toprakların Deutschland ile birleşmesidir. Bir ülkenin topraklarını askeri güçle hemen işgal edip, ticari ve sinai olarak bu işgalden sonra ülkeye egemen olmayı yeğleyen bazı sömürgeci devletlerin aksine; Almanya, "barışçı nüfuz etme" diyebileceğimiz bir yönteme göre hareket etmektedir. Tabii bu "barışçı" sözcüğü, savaş kendileri için her zaman ulusal bir sanayi olmuş bu Prusya-Alman devleti için ne kadar uygundur, orası yoruma açıktır.

Padişah'ın desteği

Aslında Türkiye hakkındaki Alman niyetleri, pek yeni değildir. Ünlü iktisatçı List, Almanya için Doğu ülkelerinin önemini ilk farkeden kişidir. Bir diğer seçkin iktisatçı Roscher, ta 1856 yılında, Amerika'ya göç etmek yerine Doğu ülkelerine göç edilmesini öğütlüyordu. "Doğu'daki komşu ülkelere doğru yani bereketli ama tenha Macaristan ovalarına, Moldavya'ya, Romanya'ya, Bulgaristan'a ve Küçük Asya'ya" gidilmesini söylüyor ve öğütlerine şunları ilave ediyordu: "List'in çok pratik olan dehası her zaman bu düşünceleri desteklemiştir. Orada veya burada, barışçı fetihler sayesinde; eski Almanya'ya büyüklük, nüfus ve zenginlik taşıyacak yeni bir Almanya yaratılabilir ve bu yeni Almanya, Rusya'ya ve panslavizme karşı geniş bir anayol da oluşturur". İşte ta 1856'dan beri Almanya'nın Akdeniz'deki Doğu ülkeleri için düşündükleri.

Bununla birlikte, Türkiye'ye ekonomik olarak nüfuz etme girişimleri ancak 1880'de; Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan dokuz yıl sonra; hiç şüp-

hesiz Alman isteklerinin uygulanabilmesi için daha serbest bir alan kalabilmesi amacıyla, Ayastefanos Antlaşmasıyla Rusya'nın Doğu'da kazandığı ilerlemeyi sınırlayan Berlin Antlaşmasından iki yıl sonra başlayabilmiştir. Zaten bu arada, Bismarck, İstanbul yolundaki Moskof ayısını durdurmuş; müttefik olduğu Avusturya-Macaristan'a, Bosna-Hersek gibi Osmanlı'nın mirasından bazı yerleri pay olarak vermeyi öngörme ihtiyatlılığını göstermiş; bu konuda Fransa'nın protestolarını, onun Tunus'u işgal etmesine göz yumarak, kısa kestirtmiştir. Sömürge kazanmak için sefer açmaya karşıt olan Bismarck, bizzat Yakın-Doğu'da Alman sömürgeciliğinin hazırlığını yapıyordu. Bu plana göre, önce arazi temizlendi; sonra Alman ekonomik nüfuz etme siyaseti karşı konulamaz bir şekilde ilerlemeye başladı. Türkiye'de Almanca çıkan bir gazete olan *Handelsblatt'* tan aldığımız aşağıki tablo bunu en güzel bir şekilde göstermektedir. Rakamlar bundan daha güzel olamaz.

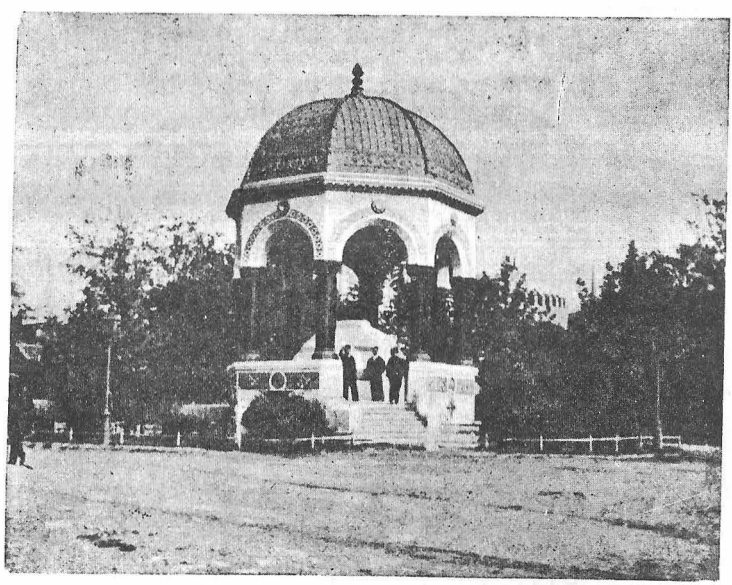

II. Wilhelm Çeşmesi (Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi)

Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı (Mark olarak)

1880 yılı.....	6.423.000	1896 yılı.....	28.021.000
1884 yılı.....	7.929.000	1900 yılı.....	28.021.000
1888 yılı.....	11.713.000	1904 yılı.....	75.120.000
1892 yılı.....	39.726.000		

Bir çeyrek asırdan daha kısa bir sürede, Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı % 1.100 artıyor!

Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı (Mark olarak)

1880 yılı.....	1.936.000	1896 yılı.....	5.870.000
1884 yılı.....	2.708.000	1900 yılı.....	30.449.000
1888 yılı.....	2.361.000	1904 yılı.....	43.421.000
1892 yılı.....	27.952.000		

Bir çeyrek asırdan daha kısa bir bürede Almanya'ya Türk ihracatı % 2.200 artıyor!

Bu şaşırtıcı sonuçları yorumlayan Ernest Giraud; Almanların olumlu yanları olan "sebatkârlıkları, iş takipçilikleri, Alman yöntemi" gibi öğelerin hakkını vermekle birlikte; onların başarılarının biraz düzeltilmeye gereksinimi olduğunu vurguluyor. Ernest Giraud, ilk önce; Berlin ve Frankfurt finans pazarlarında alımı garantilenmiş Osmanlı borçlarının karşılığında Krupp firmasından satın alınan çok büyük miktarlardaki savaş gereçlerinin, Almanya'nın ihracatı içinde dikkate alınması gerektiğine işaret ediyor. Eğer Türkiye, kendi yararına uygun olacak şekilde silahlanmasını serbestçe yapabilseydi; bu araç ve gereçleri diğer yabancı pazarlardan daha ucuza alabilirdi.

Ayrıca Almanlar, ticaret hacminde daha büyük bir rakamı gerçekleştirmek için kredileri abartıyorlar. Ernest Giraud bu konuda da şunları söylüyor: " Bir İngiliz, bu günlerde benim şu konuda dikkatimi çekti; eğer istatistikler satılan mallara göre değil de ödenen paraya göre yapılsaydı, rakamlar çok farklı olurdu". İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'nın Başkanı, en azından bazı raporların ışığında, Almanların davranış biçiminin "örnek" alınabilineceğini ise kabul ediyor (*Revue commerciale du Levant,* 30 Ağustos 1902, s: 522).

Biz burada, bu konudaki düşünme üretimini artık bitiriyoruz; Georges Blondel, Chéradame ve diğerlerinin yaptığı gibi bu meselede yeni düşünceler geliştirilebilir. Abdülhamid'in son günlerinde Türkiyede'ki Almanya ile karşı karşıya konumumuzu kısaca değerlendirmek için yeterli şeyleri söyledik sanıyorum.

SANAYİ ve TİCARET AÇISINDAN TÜRKİYE

Teorisyenler, genelde saplantılı kişiler olarak algılanırlar; onlar yalnızca tek bir konuya kafasını takan ve bu konuda icat peşinde koşan kişilerle özdeşleştirilirler. Pratik sonuçlara göre karar veren çağımız, kuramlar değil gerçekleri görmek ister.

Bu nedenle, Türkiye ile ticari ilişkilerimizin geliştirilmesinin gerekli olduğunu bir kez daha yinelemeyeceğiz; bunun mümkün ve kolay olduğunu gösterip, gerçekleştirilmesi için hangi yöntemlerin kullanılması gerektiğini anlatacağız.

Türkiye'ye ne satılabilir? Türkiye'den ne alınabilir? Ortadaki sorunun ana öğesi bu iki kısa sorunun içeriğindedir. Bu bölüm bu sorunlara yanıt vermeye ayrılmıştır.

Tıpkı tek tek tüccarlar da olduğu gibi, her ülkenin de satış ve alışlarında belli özellikler olacağı kesindir.

Söz konusu Türkiye olunca; İngiltere bu ülkeden tahıl alacak ve ona özellikle pamuklu bez, pamuk ipliği ve yünlü kumaş satacaktır. Fransa; ipek, ipek hurdası, şarap, kürk, yapağı, meyva, sebze ve yumurta alacak; şeker, kumaş, un ve işlenmiş deri satacaktır. Almanya ise; maden, tarımsal ürünler, orman ürünleri, besin maddesi, baharat alacak; kimyasal veya eczacılık ile ilgili ürünler, hırdavat malzemesi ve demir eşya satacaktır.

Diğer taraftan Türkiye, ekonomik açıdan incelersek, kendi içinde de bir bütünlük arzetmez. Bir bölgesi; öbür bölgesinde hiç olmayan ve şiddetle ihtiyaç duyulan bir ürünü bol miktarda üretir ve bu ürünü hiç yararı yokmuş gibi bir tarafa atabilir.

Görüldüğü gibi sorun karmaşıktır.

Türkiye'nin sınai ve ticari durumu hakkında tam bir bilgi edinebilmek; Türk

pazarını kazanabilmek amacıyla her ulusun çabalarını doğru olarak değerlendirebilmek ve bu çalışmadan da apaçık bir sonuç çıkarabilmek için; Osmanlı İmparatorluğu'nu il il incelemek gerekir.

Her il, her sancak veya kaza; her ülkenin sanayicilerinin ve ticaret mümessillerinin cirit attığı küçük bir dünyadır ve bir ulusun temsilcileri bir bölgede başarı kazanırken, diğer bir bölgede çok başarısız olabilirler.

İSTANBUL

İstanbul, yarısı Müslüman olan 1.200.000 nüfusu ile; Avrupa'nın kapısında ve çok çeşitli ırkların ve dinlerin kaynaştığı bir noktada, ticari önemi çok yüksek olan kendine özgü bir kenttir. Bu büyük kentte ne sanayi gelişmiştir ne de banliyölerinde ve civarında ekilen bir kaç cılız sebze ve ekşi meyvadan başka tarımsal bir etkinliğe sahiptir*

Bu devasa nüfus, süt ve yumurta gibi en yaşamsal gereksinimlerini bile yabancı ülkelerden veya İmparatorluğun diğer bölgelerinden almaya mecburdur. Ahırlarında sürekli olarak kapalı kalan birkaç inek, halkın en fakir bölümüne düşük nitelikte bir süt sağlıyorsa ve Yeşilköy'de düz arazideki kümeslerde her türlü itinadan uzak bir şekilde yetiştirilen bir deri bir kemik ender tavuklar, "İstanbul türü" olduğu özellikle vurgulanarak masalarda servis yapılıyorsa da, durum yukarıda söylediğimiz gibidir.

Kentte büyük sanayi yoktur; fabrika bacalarının yerini minareler almıştır. Aslında; eski demirlerin çiviye dönüştüğü şu dar atölyelere, kehribar veya

---

* *Sebze ve meyva bakımından Fesch'in sözlerinin gerçeği ifade ettiği söylenemez. İstanbul'da tahıl üretimi yoktur ama kentin çevresi, 1950'li yıllara kadar sebze ve meyva olarak İstanbul'un gereksinimini karşılardı. Belli bir mevsimden sonra İstanbul sakinleri; civar kentlerden gelen meyva ve sebzeyi değil kendi değişleriyle "yerli" yani İstanbul civarında üretilen meyva ve sebzeyi yerlerdi. Çevirmeniniz gibi yaşı 60 ve üstünde olan İstanbullular; bugün artık kentin iç mahallesi sayılan Bayrampaşa tarlalarının enginarını, Vidos Çayırı'nın bamyasını, Kavak'ın incirini, Çengelköy'ün hıyarını, Langa'nın marulunu, Arnavutköy'ün çileğini, Mecidiyeköyü'nün dutunu yemişlerdir. Bu sebzeler Fesch'in dediği gibi cılız, meyvalar da ekşi değildi. Çocukluğu Taşkasap'ta geçen çevirmeniniz, yöresinde bir çok sebze bahçesi olduğunu ve mevsiminde burada domates, biber, patlıcan üretilip satıldığını gayet iyi hatırlamaktadır (Çevirenin notu).*

ağaçtan sigara ağızlıklarını tornalarda şekillendiren usta işçilerin çalıştığı bu küçük dükkanlara, kayın ağacından kayık küreği, eski ambalaj kasalarından sandık, küfe, çanak çömlek ve benzeri ev araçları üretilen şu hangarlara fabrika denilebilir mi? En önemli yerli sanayi; delikli veya bütün tuğla, çimentodan yer karosu ve kiremit üreten tesislerdir. Daha mütevazı olan bir diğer sınai üretimi de kireç olup; mümkün olduğu kadar Fransa'dan ithal edilen kirecin torbasına benzer torbalara konulup satılır ve böylece alıcılara ithal kireçmiş etkisi yaratılmaya çalışılır (*Revue du Levant* dergisi. 1903, s: 420). İstanbul'da küçük tesbih atölyeleri de vardır. Ama bunlar bile Avrupa'nın rekabeti ile baş edemediği için gittikçe azalmaktadır. Bu arada devletin çalıştırdığı fes ve kumaş imalathaneleri ile, tabakhaneyi; bazıları büyük bazıları küçük mum imalathanelerini ve nihayet sandal, kayık, mavna gibi bazı deniz araçlarını üreten yerel tesisleri de zikretmemiz gerekir. Kentin kadınlarından bazıları tığla dantel örerler. Bu kadınlara ipliği sağlayan, onlara istenen desenleri söyleyen, danteller örülüp bittiğinde satın alan ve Fransa'ya ihraç etmek için onu komisyonculara satan bazı Musevilerdir.

Bu az sayıdaki sınai kuruluşların sahipleri İngilizler, İsviçreliler veya Fransızlardır. Almanların gelişi çok yeni olduğundan, önemli sayılabilecek tesisleri kurmak için henüz zaman bulamamışlardır.

Doğruyu söylemek gerekirse İstanbul, büyük bir pazar ve özellikle de bir transit limanıdır. İstanbul limanından, Asya ve Avrupa Türkiyesi ile Ege Denizi adalarından sağlanan büyük miktarda *ham ipek* , koza, su katılarak içilen sıradan şarap, kuru sebze, kenevir, fındık, orman ürünleri, *fıçı tahtası, yumurta,* taş kömürü ve mineraller, yem, un, *tahıllar,* her cins deri Batı ülke-

lerine doğru yola çıkar. Avrupa'nın Türkiye'ye ihraç ettiği kumaş, un, içki ve ispirtolu içecekler, canlı hayvan, at, öküz, koyun, deri ve ayakkabı, eldiven, kimi bitkilerin sert lifleri, taze ve kuru meyva, deniz ve tatlı su balıkları, şeker, yağ, mum ve sabun, petrol, ilaç, ahşap ve madeni eşya, makina ve cihazlar, hırdavat malzemesi, inşaat malzemesi, cam, kauçuk, kâğıt, kadın giyim ve tuvalet eşyası, sanat eserleri vs.'nin hatırı sayılır bir kısmı İstanbul limanına gelir.

Bu kadar yoğun bir rekabet karşısında; İstanbul'daki yerel sanayiin yaşamını sürdürebilmek için çok zorlandığı kolaylıkla anlaşılır. Türkiye'den aldıkları hammaddeleri işleyen ülkelerin Osmanlı başkentine uzaklığının göreceli olarak azlığı veya ülkenin gereksinim duyduğu malları ucuz fiyatla temin edebilme açısından; İstanbul'daki yabancılar da, yerliler de hemen dış ülkelere başvurmayı yeğlerler.

Örnekler bu iddiamızı kanıtlayacaktır. Mesela Beykoz'da üretilen cam eşyayı ele alalım. Bu konuda Ernest Giraud şunları anlatıyor: "Bu girişim, diğer birçoğu Avrupa rekabeti karşısında batıp giderken nadir olarak yaşayabilen yerel teşebbüsten biridir. Kentin banliyölerinden Beykoz'dadır. Bu kuruluş yaşamını sürdürebilmiştir; çünkü Avrupa'dan ithal edilen cam eşyanın; çok pahalı olan ambalaj masrafından, bu ambalaj yapılmazsa da ortaya çıkan kırılma sonucu firelerden dolayı pahalıya gelmesi karşısında, ambalaj masrafı olmadığından daha ucuz olabilmektedir; ayrıca taşıma masrafı ve dışarıdan ithal edilen cam eşyaya uygulanan düşük de olsa *değeri üzerinden* %8 olan gümrük resmi de yanına kâr kalmaktadır". Eskiden İstanbul'daki züccaciye ticaretinde İngiltere'nin önemli bir yeri vardı. Onun yerini önce Fransa aldı; şimdi de Macaristan ve Almanya'nın bu yeri aldığı görülüyor.

Çok kısa süre önce, İstanbul'da, eskiden işlenmeden ihraç edilen kemik ve paçavraları işleyen yerel bir fabrika çalışmaya başladı. Büyük İngiliz firması Whittall (bu firmanın müdürü İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın başkanıdır), 1905'te tiftik yıkanmasında kullanılan kemikleri kırmak için, Yedikule'deki büyük deposuna bir makine getirdi. Bu makineyle kemikler kırılıyor ve sonra bu küçük parçalar ezilip, toz haline getirilerek torbalanıp ihraç ediliyor.

Bu girişim, belki de Alman ithalatına karşı; İstanbul'da hiç yararlanılmayan bir maddeyle ilgili olarak girişilen akıllıca bir savaşın tek örneğidir. Osmanlı başkentinde; babadan oğula, uzun yıllardır İstanbul'da oturan, özellikle İngiliz ve Fransızlar gibi Avrupalılar nezdinde; yerli işçiler uygun

ücretli bir iş bile bulamamaktadır. Örneğin dikiş makinelerine ve bunlarda çalışan işçilere bakalım. Bu makinelerden İstanbul'da belki onbin tane vardır. Bunları İngilizler veya Fransızlar mı üretip çalışmak için Türk işçilerine sunuyor ve onlara iş buluyor. Asla. Kimler satıyor? Amerikalılar (Singer) ve Almanlar (Gretzner Clémens, Mueller, Koechler, Pfaff, Seidel ve Naumann, Knoch, Wertheimer marka makineler). Türk başkentindeki bazı Fransız firmaları, örneğin Orosdi-Back gibi büyük kuruluşlar bu makineleri depolarında tutuyorlar ama bunları ortaya çıkarıp ta çalıştırma riskini göze almıyorlar. Bu iş için gerekli işçileri arayıp bulmak onlara zor geliyor.

İstanbul sakinlerinin bir özelliği de yeniliği çok zor kabul etmeleridir. Ernest Giraud bu uyuşukluğu gösteren kişisel bir anısını anlattı. Yirmibeş yıl önce hindistan cevizinden elde edilen bitki yağını piyasaya sunmak istedi. "Onun bu teklifi neredeyse korku ve nefretle itelendi". Halbuki bugün hindistanyağı tüketimi büyük bir gelişme gösterdi. Aslında bu yağ, gereği gibi yani az miktarda ve yakmadan kullanılırsa; dünyanın en mükemmel mutfaklarında bile yer bulabilecek bir bitkisel yağdır.

Türkler, genelde davranışlarında biraz kaprisli kişilerdir; özellikle kadınlar için bu söz daha geçerlidir.

Örneğin onların ulusal bir başlıkları vardır; fes. Yönetimde görev alan memurlar için fes giyilmesi zorunludur. Ama modası sık sık değişir; bazen yeşil veya beyaz sarıkla birlikte giyilir yahut yumuşak keçeden yapılmış uzun bir silindir şeklini veya Avrupa'da halk arasında yaygın olan "melon" şapkaya benzer bir şekli alır; bazen de Hırvat ve Karadağlıların ulusal takkesine benzer bir şekle bürünür. Bu durumda fes ticareti yapan tüccarların Türkiye'ye sık sık satış mümessillerini gönderip modanın nereye döndüğünü izletmeye dikkat etmesi gerekir. İtalyan tüccarlar -özellikle İtalya-Türklerin bu başlıkları konusunda uzmanlaşmışlardır*.

Paul Fesch'in fes konusundaki bu bilgilerine katılmak pek mümkün değildir. Sarık sarmanın fes modası ile bir alakası yoktur. Fesin şekli de öyle pek sık değişmemektedir. Abdülaziz zamanında daha kısa ve yayvan olan ve "aziziye" diye adlandırılan fes, II. Abdülhamid döneminde daha uzun bir şekil almıştır "Hamidiye fesi". Ancak Avrupalıların melon şapkasına benzeyen fes cinsi hangisidir bilemiyoruz. Fesch'in Karadağlıların takkesine benzer dediği fes ise her halde fakir tabaka ile İstanbul bıçkınlarının giydiği kalıp yapılmadığı için şeklini kaybeden festir.

Fes ithali işinde İtalyanların uzmanlaştığı iddiası da pek doğru değildir. Osmanlı ülkesine en çok fes ihraç eden ülke Avusturya'dır. Hatta 1909 yılında bu ülkenin Bosna Hersek'i ilhak etmesi üzerine bu ülke mallarına uygulanan boykot kapsamında fes giyilmemesi için bir eğilim bile belirmiştir. Boykot'un Avusturya'yı epeyi telaşlandırdığı da bilinmektedir (Çevirenin notu).

"Beyoğlu'nda, zengin müşteriler fes-lerini üç büyük mağazadan satın alırlar; bunların ikisi sadece fes ve şapka satar. Bunlardan biri Lagrange şapka mağazası Fransızdır. Beyoğlu'ndaki diğer iki önemli mağaza'dan biri yine Fransız Bon Marché mağazası diğeri bir İngiliz mağazasıdır". Eskiden Türkiye'ye en büyük miktarda fes ihraç eden ülke Fransa idi; şimdi başkaları tarafından bu pazardan bütünüyle ayağı kaydırılmıştır. Ancak İstanbul'daki kolonimizin, bu kadar popüler olan bir ulusal başlık konusunda, eski konumuzu korumamızı istediklerini biliyoruz.

Şam'daki Fransız Konsolosluğunun bir kavası

Satılacak bir mal eğer Türk müşterisi tarafından herhangi bir nedenle terkedildi mi; onun üretildiği ülkesi, fiyatı ve kalitesi hiçbir anlam ifade etmez ve o mal artık bir daha kolay kolay pazarda müşteri bulamaz. Türklerin kauçuktan yapılmış bir ayakkabı ile onun üstüne yine lastik bir diğer ayakkabı giymek adetleri olduğu bilinir. Bu ikinci ayakkabıyı evlerine ve camiye girerken halı ve parkeleri kirletmemek için çıkarırlar. Uzun yıllardan beri bu galoş ayakkabıların tüketimi 450.000 çifti geçmez ve dörtte üçü İngiltere'den gelirdi. Üç yıl üst üste İngiliz fabrikaları kötü kalite galoş gönderdiler. O zaman rakipleri onların bu hatasından yararlandılar ve bugün İstanbul'da her yıl 600.000 çift galoş ithal ediliyor ve İngiltere bunun ancak 80.000 çiftini satabiliyor. Yapılan bir hata bütünüyle asla giderilemiyor.

Manchester'de dünyanın en büyük iplik üretim tesislerine sahip olan İngiltere uzun süre İstanbul'daki pamuklu iplik satışlarında tekel durumunu korumuştu. 1897'de bu durum değişti. Bu yıl İtalya bir fazla üretim krizi yaşıyordu. Diğer mallarda da yaptığı gibi ısrarla ve başarıyla ürettiği ipliği İstanbul'a akıtmaya başladı. 14 numaraya kadar olan büyük numaralı ipliklerin satışında İngiltere'yi tamamen saf dışı bıraktıktan sonra daha ince nu-

maralarda da onunla yarışmaya başladı. Bu arada Belçika ve Avusturya'da pazarda pay sahibi oldular. İtalya'yı başarıya götüren olay; müşterilerine uyguladığı uzun vadeli kredi idi. "Fransa bir paket bile pamuk ipliği satamazken", İtalya 5.000 tona yakın, İngiltere ise 6.000 tondan biraz daha fazla mal satıyor. "İstanbul, Türkiye'ye gelen dokuma ipliğinin yarısını satın alır. Burada satın alış söz konusudur; gönderme değil. Bu dokuma ipliklerini sipariş eden ve parasını ödeyen dokumacılardır; İstanbul'daki tüccar ipliği, dokumacıların yani tüketicilerin bulunduğu merkezlere en yakın limana doğrudan gönderir. İplik siparişlerinin alındığı diğer pazarlar İzmir, Beyrut, Selanik ve Bağdat'tır".

Ayı oynatıcıları

Yerli satıcılar pazarlık etmesini çok iyi bilirler. Örneğin çoğu Selanik kökenli olan tuhafiye malzemesi satıcıları; her yıl iki veya üç kişilik gruplar halinde ve sırayla, Alman tuhafiye ürünlerinin merkezi olan Saksonya'daki Chemnitz kentine giderler. Önce ilişkide oldukları büyük üreticilerin moda olan ürünlerini incelerler, sonra büyük fabrikalara mal üreten küçük üreticileri

bulmak amacıyla yöreyi karış karış gezerler. Onları bulurlar ve ihtiyaçları olan tuhafiye malzemesinin bir kısmını fiyatlar üzerinde epeyi bir indirim sağlayarak hesaplı bir şekilde onlardan alırlar. Bütün Avrupa'daki diğer fabrikalar, İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla geri kalan siparişleri karşılar. Onların muhakkak ki yararlarına olan bu geziler sayesinde; Almanlar, İstanbul'a gönderilen Fransız tuhafiye malları ihracatının yarısını ellerine geçirmişlerdir. Bunun da değeri 5 milyon Franktır.

İstanbul'da unutulmaması gereken bir konu da; halk için dış görüntünün ve lüks giyim kuşamın çok önemli olduğudur. O kadar ki bu gereksinime beslenme ve evlerinin dayanıp döşenmesi masraflarından daha çok para ayırırlar ve elbiseleri ile şapkalarına aşırı bir itina gösterirler. İyi giyinmek erkekler için de, kadınlar için de en üst dereceden bir tutkudur; geri kalan her şey ikinci planda kalır ve iyi elbiseler giyebilmek için, İstanbul sakinleri her türlü fedakârlığı yaparlar. Bundan dolayı da Beyoğlu'nda yeterli sayıda Fransız kadın terzileri ve şapkacıları vardır; onlar zengin müşterilerine seçimlerinde ve yeni modayı izlemekte yardımcı olurlar. Ancak yine de bu Fransız kökenli terzi ve şapkacıların vicdansız rakibelerinin sık sık; bizim ürünlerimizi ve Fransızların kreasyonlarını kopya ettikleri, değiştirip kullandıkları İstanbul'da görülen gerçeklerdendir.

Diğer taraftan Fransız sanayicilerinin en büyük kusuru; nakliye ve ambalaj masraflarını kendi üzerlerine almamaları ve alıcılara yeterli bir kredi açmamalarıdır. Halbuki moda malzemeleri satan diğer firmalar ambalajlı ve İstanbul limanında teslim satış yapıyorlar; ayrıca ödeme için altı ay süre tanıyorlar yahut ta peşin ödemelerde her ay için %5, bazen de toplamı %40'a varan iskontolar yapıyorlar.

Bu kadar şık giyinen Levantenler, zorunlu olarak iyi ayakkabılar giymeye mecburdurlar; Fransa'da birçok kimsenin rahat olduğu için yeğlediği ve halkın büyük çoğunluğunun giydiği potinleri giymek onlar için yüz kızartıcı bir durumdur. 80 Frank aylıklı küçük bir memur çalıştığı büroya elinde bir çift eldiveni olmadan gitmez ve eğer pazar günleri, genelde çok dar olan parlatılmış ayakkabılarıyla sokağa çıkamazsa kendini çok mutsuz hisseder. Bütün bu zarif ayakkabıları yapmak için iyi malzeme gerekir. Bu da kullanılan hammaddenin en üst kalitede olmasını zorunlu kılar. Fransız işlenmiş deri ve köselelerinin İstanbul'da elde ettiği büyük beğeninin nedeni budur. Bununla birlikte ülkemiz bu konuda daha da çok mal satabilir ve krome deri

üretimini benimsedikçe pazarı çok daha hızlı artacaktır. Bu malzemeler için, Osmanlı başkentindeki toptan alım yapan kişiler altı veya yedi kişiyle sınırlıdır, o bakımdan "burada, bu konuda çok rahat iş yapılmaktadır".

Ucuz mala herkes öncelik vermektedir. İstanbul'da otomobilden bahsetmek söz konusu olamaz ama araba üretimi hakkında birkaç söz söylenebilir.

Güzel arabalara sahip olma arzusu İstanbul'un bir özelliğidir ve bu iş de bir Fransız uzmanlığıdır. Bir Belçikalı sanayici olan ve İstanbul'daki Fransız kolonisi tarafından çok takdir edilip, bir Fransız vatandaşı gibi görülen Mösyö Martin, ilk kez bu kentte lüks ve güzel bir araba üretmiştir. O, Paris'teki büyük Binder firmasının temsilcisi idi. Paris stili bir araba için göreceli olarak yüksek olan satış fiyatını ödemek istemeyen müşterileri için, İstanbul'da çok başarılı arabalar üretmeye muvaffak oldu. Bugün de en iyi arabalar Fransız olan Dumas kardeşler tarafından üretiliyor.

Daha düşük fiyatlı bir ulaşım aracı olan bisiklet Almanya'dan gelir. Almanya; halı, çeşitli aydınlanma aygıtları ve bütün aksesuarları da satmaktadır. İstanbul'da birbiriyle uyumlu olsun olmasın, "lüks maddeler ile sıradan ürünler" genel olarak birbirine karıştırılır.

Zaten Almanya, hırdavat malzemesi ve büyük miktarda madeni eşyada tekel durumuna gelmiştir ve bu konuda bizim Fransız fabrikalarının onlarla rekabet etmenin olanaksız olmadığını göstermeleri gerekiyor. Su kanalları için dökme demir boru örneğini alalım. 1882 de, İstanbul'a kırk kilometre uzaklıktaki Terkos gölünün suyunun isale hatları için Fransız firması olan İstanbul Suları Kumpanyası; ulusal fabrikalarımızın ürünü olan binlerce pik boruyu başarılı bir şekilde kullanmıştı. Son günlerde birçok firma Gelibolu, Konya ve Bursa'da yapacakları benzer işler için Fransa'daki bu üretimi yapan fabrikalarımıza baş vurdu. Pont-à-Mousson'daki yüksek fırınlar ve Aubrives'deki fabrikalar bu işlerin büyük bir kısmını kaparken, Belçika firmaları küçük siparişlerle yetindiler. Büyük miktarda pik boru üreten Almanlar, kendilerini Türk hükümetine zorla kabul ettiremediler. Bu durumda şu sözü söylemenin tam zamanıdır: "erdemli kişiler tanınırlar ve saygı görürler". Türk hükümeti, Alman İmparatoru'nun kızmasından çekindi ama, Ren-Ötesi'nin kötü kaliteli mallarının neden olabileceği kazalardan daha çok korktu.

Ancak halk ta bu ucuz Alman ürünlerinin niteliksizliği açısından bir uyanma ne yazık ki görülmüyor. Fransa açısından bu durum işleri açmaza sokuyor.

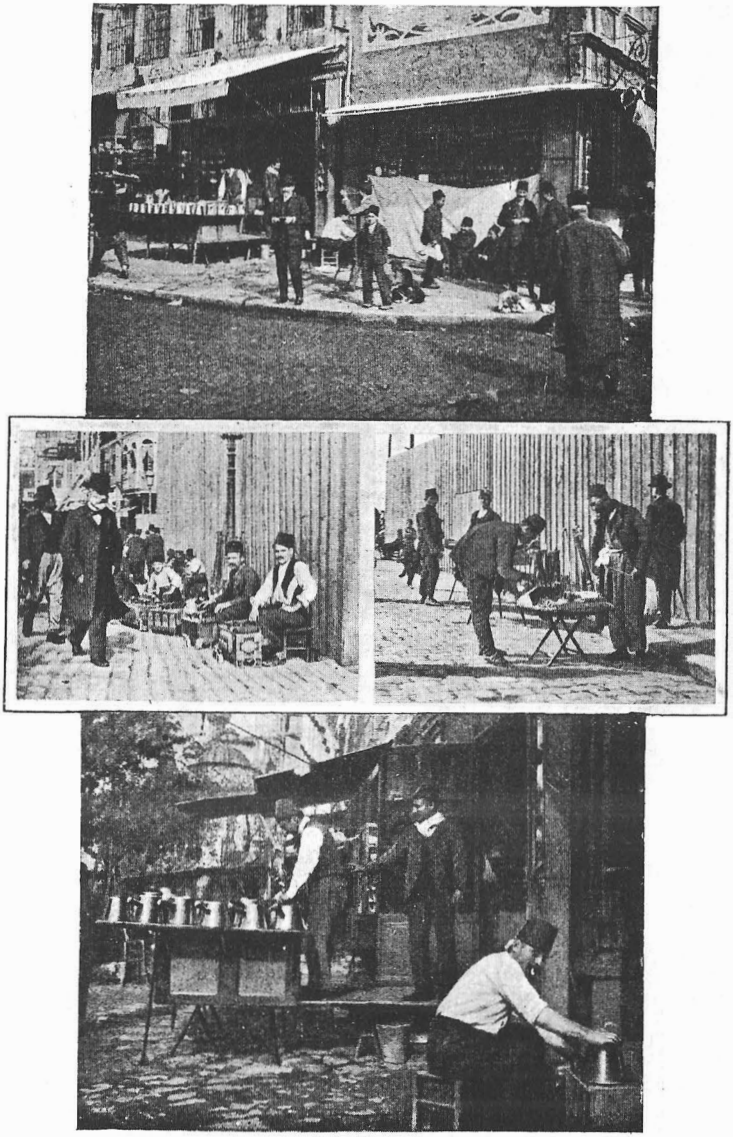

Fes kalıpçıları, ayakkabı boyacıları ve çeşitli satıcılar

Bizim sürekli endişemiz, pazara kaliteli mal sürmektir; halbuki komşularımız hep düşük fiyatlı mal sürmeyi düşünüyorlar. Ernest Giraud bu konuda şunları yazıyor: "Bir gün, Beyoğlu'ndaki en önemli tüccarlarımızdan birinin önünde Fransa' da üretilen ama pahalılığı yüzünden Türkiye'de satılamayan şeker konusunda birbirimize yakınıyorduk. Bu tüccar dostumuz bize gülerek şunları söyledi: - Boşu boşuna çenenizi yoruyorsunuz, çünkü bu işte kararını çoktan vermiş beni kandırmaya uğraşıyorsunuz. Fransız şekeri, Trieste'de üretilen şekere göre pek tabii ki daha kalitelidir. Bunu gayet iyi biliyorum, çünkü bu benim mesleğim. Ben Marsilya şekerini takdir ederim ama Avusturya şekerini alırım; çünkü müşterilerim ucuz şeker istiyorlar. Eğer herhangi bir ülke Trieste'ninkinden daha kalitesiz şeker üretse ama daha ucuza satsa; bu ikinci kalite malı yalnız ben satmak için elimden geleni yaparım. -Ama Trieste şekeri daha az tat veriyor!- Bu beni niye ilgilendirsin? Tüketici bu gibi konulara önem vermiyor. Örneğin benim çocuklarım çay bardaklarına üç tane şeker koymayı âdet edinmişlerdir; onlara Fransız şekeri versem de, bu alışkanlıklarından dolayı iki tane koymayacaklar, alıştıkları gibi yine üç tane koyacaklardır; o zaman da ben Fransız şekerine fazla para verdiğimden fazla masraf yapmış olacağım....". Bu düşünce tarzı ilginç değil mi ve bizim en iyi şampanya markalarımızla karşılaştırıldığında; Alman, İtalyan ve İsviçre köpüklü içkilerinin gittikçe artan şekilde kazandıkları başarıları açıklamıyor mu? Levanten yüksek sosyetesindeki kişilerin; bizim Moet et Chandon, Mercier, Roederer, Montebello gibi ünlü şampanya markalarımızı bildikleri doğrudur ama niçin Alman, Avusturya ve İtalyan kolonisinin en saygıdeğer üyeleri; şampanya adı altında Moselle şaraplarını, Sekt Johanisberg'i, Sparkling'i veya Neufchâtel'i içmekte ısrar ediyor? Bu yurtseverlik propagandasının sonucu mudur? Belki.

Bizim ticaretimiz için bir kötü etken de; Marsilya'daki ihracatçı firmalar arasında çok sık rastlanan uyumsuzluktur. Örneğin çeşitli tip Fransız patateslerin ihracı işi beş Fransız firmasının tekelindedir. Bunlardan dört tanesi aynı fiyatı uygulamak konusunda aralarında anlaşmışlardır. Halbuki yerel alıcılar bu anlaşmanın haksız olduğu kanaatindedirler. Bu dört firmadan üçü, ödeme için bir ay süre tanıyor ve peşin ödemede %2 iskonto yapıyor; dördüncüsünün ise satışı peşin. Beşinci firmaya gelince bu anlaşmaya katılmayıp serbest hareket etmek istiyor ve... yerli alıcıların takdirini kazanıyor.

Üsküdar'dan bir görünüş

Diğer bir şikayet konusu da un ithalatındadır. Marsilya'dan un gelişleri düzgün olmamaktadır. Frasa'daki rekoltenin iyi veya kötü olmasına göre Marsilyakuncuları dış ülkelerden az veya çok sipariş kabul ediyorlar. Halbuki, aynı şekilde Türkiye'deki buğday rekoltesinin mükemmel, vasat ve kötü olmasına ve üretilen buğdayın ihracata uygun olup olmamasına göre Fransız un fabrikaları çok veya az sipariş alacaklardır. İyi yıl veya kötü yıl İstanbul'un Osmanlı pazarında biz ancak 50.000 çuval un satabiliyoruz; halbuki bu başkent tek başına 1.300.000 çuval yani 100.000 ton un ithal ediyor. Bu konudaki üzüntümüzü abartmıyoruz ama -teminat akçası makbuzlarını değiştiren yasadan önce- İstanbul'da yalnız başımıza 300.000 çuval un sattığımızı düşünürsek bu üzüntümüz daha da çoğalacaktır.

Osmanlı başkentinde herkes kahve içer. Almanya üretemediği için bu kahveyi ihraç edemiyorsa da kahve fincanlarının (ve aynı şekilde evlerde kullanılan fayans veya porselenden eşyanın) üçte ikisini satar. Evlerde, bürolarda, dairelerde her an kahve içilen bir ülkede, kahve fincanı çok önemli bir maldır. Kalitesi çok yüksek ve süslemesi çok güzel olan Limoges porselenlerinin satışı son on yılda üçte iki oranında azalmıştır. "Bir düzine çok güzel Fransız kahve fincanı alınır, şahane bir gümüş tepsi üzerine yerleştirilir ve ancak hatırlı misafirler için kullanılır ve sonra itina ile evin büfesine konur; ama çocukların kıracağı, hizmetçilerin yok edeceği veya fincan tabaklarını kaybedeceği günlük olarak kullanılan fincanlar için fazla para ödemek israftır. Bunun için kötü Alman fincanları büyük miktarda tüketilir; böyle olunca da güzel Fransız fincanları on yılda bir yenilenirken, kalitesiz Alman fincanları yılda birkaç kez alınır".

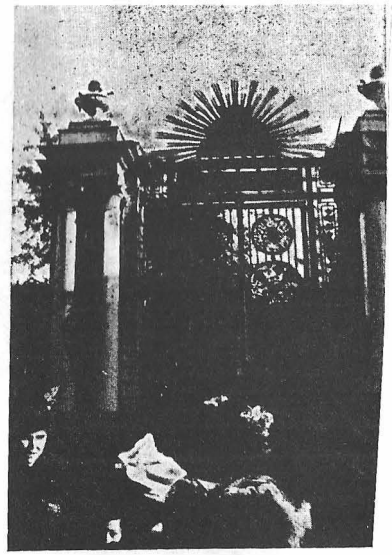

Galatasaray Lisesi Kapısı
1907 yılındaki bir yangında harap oldu

İstanbul'daki Fransız kolonisi 2.000 kişi civarındadır (Kırım Savaşı sırasında 7.000 kişi idi). Bundan dolayı İstanbul'da Fransız ürünleri yok değildir.

Fakat bir soru sorulabilir: Bu başkentin Fransız mağazaları, yalnızca ülkemizden gelen malları satmadıklarından; şikayetçi olduğumuz bu durgun piyasa koşullarından hiç mi sorumlu değillerdir? Her zaman Fransız malı satmak pek gerçekleştirilebilecek bir husus olarak gözükmüyor. Her şeyden önce müşterilere onlara gerekli olan malları satmak zorunluluğu vardır. Tam anlamıyla bir vatanseverlik yapacağım diye; Rus havyarı, Amerikan yahut Batum petrolü, Marsala şarabı satmaktan kaçınmak mümkün değildir. Diğer taraftan bazı mallar için sanayiimiz, yabancı ürünlerle başa çıkacak aşamaya gelememiştir ve bu yüzden vatandaşlarımız yabancı ürünleri satmak zorunda kalırlar. Ama bunun tersi de geçerlidir. Benzer nedenlerle, bu başkentteki başka ulustan satıcılar da; müşteri öyle istediğinden, kendi ülkele-

rlnde aynı iyi kalitede ve bazı zaman da aynı fiyatla üretemediği için çok sayıda Fransız ürününü satmak zorunda kalıyor. Bunun ilginç bir kanıtı; bir İngiliz tüccarının Londra'da üretilen mallarını, ancak bir Paris etiketi ile markaladıktan sonra satmayı başarabilmesidir.

Bu konuda söylenebilecek ve temenni edilecek tek şey, bu kentteki Fransız tüketicilerin her zaman eşit fiyattaki iki mal arasında kendi vatandaşlarının malını tercih etmesidir. Bunun örnekleri de yukarı da verilmiştir.....

İZMİT SANCAĞI

İzmit sancağı; kuzeyden Karadeniz, Doğudan Kastamonu ili, güneyden Bursa ve doğudan İstanbul ilinin Asya'daki topraklarıyla sınırlanmıştır. 12.000 kilometre karede 223.000 kişi yaşamaktadır*

Eski adı Nicomedia olan İzmit, Almanlar tarafından Anadolu Demiryolları'nın açılmasıyla trafiği çok artan, 25.000 kişinin yaşadığı bir liman kentidir. Tarım alanında tahıl ve tütün ekimi; sanayi alanında, orman ürünleri sanayii ve ipekböcekçiliği, buharla ve suyla çalışan değirmenler; ithalatta, şeker, kahve, petrol, işlenmiş eşya, tuz, fayans ve cam eşya; ihracatta, buğday, mısır, kenevir önde gelir.

Denizden ulaşım işini, genellikle İstanbul'un mavnaları ve Osmanlı İdare-i Mahsusa Kumpanyası'nın buharlı gemileri gerçekleştirir.

Bu sancakta rakı tüketimi dikkati çekecek kadar fazladır; yörenin sıcaklığı öyledir ki rakı bir aperitif olarak değil, sıradan bir içecek gibi içilir**

İpekböcekçiliği büyük ilerlemeler kaydetmiştir; kuluçka dönemindeki ipekböceği kozası sayısı her yıl artmaktadır. 1905'te, bir önceki yıla göre %10 artmıştır; ancak maalesef Mart ayının yağmurlu ve soğuk geçmesi dut ağacı yapraklarının olgunlaşmasını geciktirmiştir. İpekböceği yetiştirilmesinde yağmurların sık sık zararlı etkileri görülmektedir; bu durum geçen yıl da söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, yağışların yararlı olduğu durumlar da

---

İzmit, o günkü idari yönetim sistemine göre doğrudan doğruya İçişleri Bakanlığına bağlı müstakil bir mutasarrıflıktır. Bu sancağa Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Geyve ve Kandıra kazaları bağlıdır. Kaynak: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası, İstanbul 1323 (1907). (Çevirenin notu).

** *- Fesch'in İzmit'teki rakı tüketimini, İzmit'in hava sıcaklığına bağlamasını pek anlayamadığımız itiraf etmek isteriz (Çevirenin notu).*

vardır; bol yağmur tahıl ekiminde olumlu rol oynamaktadır; 1906 yılında olduğu gibi, buğdayın bol olduğu yıllarda, yelkenliler ve vapurlar Ege adaları için önemli miktarda buğday ihracatını gerçekleştirmektedir.

İzmit pazarında Avrupalı rakiplerin ticari konumunu belirlemek açısından; işte 1318, 1319, 1322 Hicri yıllarında (1900-1901, 1901-1902, 1905-1906)

Hereke halı fabrikasının Beyoğlu'ndaki mağazası

İngiliz, Alman, Avusturya-Macaristan, İtalyan, Osmanlı ve Fransız gemi ticaretinin mukayeseli istatistikleri:

ÜLKE		YIL 1318		YIL 1319		YIL 1322
		Ton		Ton		Ton
	Vapur	17= 22.711	Vapur	14=15.622	Vapur	12=1 6.440
Almanya						
	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	0= 0
	Vapur	58=88.204	Vapur	56=88.753	Vapur	50= 81.541
İngiltere						
	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	3= 18
	Vapur	9=14.565	Vapur	3= 3.936	Vapur	11= 13.662
Avusturya-Macar						
	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	1= 4	Yelkenli	0= 0
	Vapur	3= 4.635	Vapur	1= 957	Vapur	1= 1.861
İtalya						
	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	0= 0
	Vapur	156=18.943	Vapur	166=19.397	Vapur	135=17.548
Osmanlı						
	Yelkenli	1.525=17.066	Yelkenli	1.343=14.298	Yelkenli	1.575=18.021
	Vapur	6= 8.623	Vapur	8=11.559	Vapur	11=17.610
Fransa						
	Yelkenli	0= 0	Yelkenli	2= 376	Yelkenli	0= 0

Fransız deniz ticareti artmaktadır. Son yılda Alman deniz ticaretine erişmiş hatta geçmiştir. Bu altını çizerek belirtmeyi unutmadığımız ender durumlardan biridir.

BURSA İLİ*

Bursa, aynı isimli ilin yönetim merkezidir. Nüfusu yüzbin kişiyi geçen Türkiye'nin altı büyük kentinden de biridir. Ernest Giraud şöyle yazıyor:

* - *Bursa ilinin Osmanlı dönemindeki adı Hüdavendigar Vilayeti'dir. Kendisine merkez sancağından ayrı olarak Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Afyonkarahisar, Karesi (Balıkesir) sancakları ile 24 kaza bağlıdır (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

"Biz Fransızlar, Bursa'da yöredeki çok önemli sermayemiz dolayısıyla üstün bir konumdayız. Çünkü, çok saygıdeğer vatandaşlarımız, uzun zamandan beri bölgede yerleşmiş ve bir kısmını hâlâ yönettikleri ipekçilik sanayiini Bursa'da kurmuşlardır. Gerçekten de yörenin en büyük fabrikaları Fransızların elindedir; Lyon'un büyük mağazalarının Bursa'da temsilcileri vardır ve neredeyse üretilen ipeğin tamamını biz satın alırız. Bursa'nın limanı Mudanya'ya üç Fransız gemi şirketi düzenli olarak uğrar. Bize yürekten bağlı insanlar sanayicilerimizi yönlendirmeye ve her konuda bilgi vermeye her zaman hazırdır ve bu olumlu koşullara karşın biz bu vilayete hemen hemen hiçbir şey satamayız! Böyle bir sonuç almak için gerçekten de kasten yanlış davranmak gerekir ve Bursa'ya ihracatımızın azlığı; kanımıza göre, durmadan tekrar tekrar söylediklerimizin parlak bir kanıtıdır yani Fransa, eğer isterse Doğu'da çok daha fazla mal satabilir".

Bu üzüntü verici not, Bursa konsolosumuz Mösyö Bay'in çok kısa zaman önce yazdığı raporun bir sonucudur. Mösyö Bay, ortaya koymuştur ki, bu ilin ticari mallarının ve ürünlerinin önemli bir kısmını satın alan Fransa; çimentodan birkaç gereç, gıda maddesi konserveleri, moda eşyası, biraz parfümeri, ilaç, birkaç ecza malzemesi kısaca bir anlam ifade etmeyen bir seri küçük ticari maldan başka, hemen hemen Bursa'ya hiçbir şey göndermemektedir.

Paris malzemeleri diye adlandırılan moda eşyaları ve diğer ticari malların, 1906'da %40'ı Almanya, %30'u Avusturya ve %15'i Fransa tarafından sağlanmıştır! Kuşkusuz bu malzemeler, şüphesiz alay etmek için "Paris modası" etiketini taşımaktadır. Önemli bir satış potansiyeli olan Paris çivi ve puntalarının %50'si Belçika'dan, %30'u Almanya'dan, %20'si Amerika'dan gelmektedir.

Ham ipek ve ipek hurdasının Lyon'a ihracatında ambalaj için gerekli olan ip, sicim, kâğıt, ambalaj bezi, karton İtalya ve Almanya'dan gelmektedir. Sabun, Marsilya'dan değil Midilli ve Girit adalarından gelmektedir. Mudanya ile Bursa'yı birleştiren 41 kilometrelik demiryolu, Fransız sermayesi ile yapılmış olmasına karşın; tarımsal gelişmesi çok hızlı olan bu demiryoluna komşu bütün yöre, Alman tarım makineleri ile doludur.

Açıkçası; Ernest Giraud'nun anlattığı gibi "Fransız ihracatçıları bu durumu bile bile yaratmışlardır".

Satıcı-tipleri

Bursa'nın kırksekiz ipek ipliği fabrikasının ve 2.450 ipek kozası havuzunun, büyük kısmı Fransızlar tarafından yönetilirken veya Fransız sermayesiyle çalışırken bu işlerde kullanılan iğne ve toplu iğnelerin; ipekli ürünlerinin %90'ını ihraç ettikleri ülke-

den gelmemesi şaşılacak bir durum değil midir? Bu fabrikaların 3.500 iplikçisi ve işçisi hiçbir şekilde Fransız mallarının müşterisi değillerdir; halbuki ücretlerini, daha 1903 yılında Bursa vilayetindeki ipek ticaretine konulan *on milyon* Franklık Fransız sermayesinden alırlar. Ortalama olarak bu bölgenin ev kadınları için 1904 yılında ithal edilen 500 dikiş makinesinin bir tanesi bile Fransa'dan gelmemiştir. Londra'nın Jones ve Singer; Almanya'nın Regia, Neumann ve Sultaniye markaları, bizim markalarımıza tercih edilmiştir. Niçin? Şüphesiz tanıtım, ucuzluk ve satış mümessili sorunları yüzünden. Her halükârda durum budur. "Belki günü gününe yaşayan bölge insanlarının pek

şüpheci olmayan karakterleri; bir malın sağlamlığı ile pek ilgilenmemektedir". Bunun içindir ki yirmi yıl önce; mükemmel kalitede ayaklı su bardakları ve lamba camları gibi çok önemli cam ürünlerini Bursa'ya satabilen Fransa bu son yıllarda hemen hemen hiçbir şey satamamaktadır.

Yük taşıyan at ve eşekler

Buna ilaveten bardaklara konacak içkileri de satamıyoruz; ne şarap ne aperitif cinsi içkiler. Tüketici için bunlar çok hafif geliyor. Rakı tercih ediliyor.

Rakı satan ve genellikle Rum olan meyhaneciler; müşterilerinin önüne rakı tüketimini arttırmaya uygun ve en tuzlu olanlardan seçilmesine itina ettikleri kuvvetli "mezeleri" koymaya özel dikkat gösterirler. Onun için gerçek şampanyadan söz etmenin anlamı yoktur. Bundan dolayı en fazla yılda 600 şişe şampanya satılır. Satış böyle kısıtlı olunca, Fransa'nın şampanya konusundaki tekeli de bir anlam ifade etmez.

Biz bu durumu görüp, bundan Bursa'da ve il dahilindeki Fransızların etkisiz olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız? Tam olarak bu doğru olmaz.

Bursa'da oturan birçok Fransız, ceviz ve meşe ağaçlarının işlenmesinde

uzmandırlar. Onlardan biri, Mösyö E.Musté, yöredeki meşelerden hiçbir şekilde yararlanamadığından şikâyetçidir; çünkü köylülerin, bu muhteşem ağaç cinsinin dallarını sürekli olarak kesip onları mahvetmek gibi kötü bir alışkanlıkları vardır.

Başka vatandaşlarımız, kentle ilgili işlerin ihalesinden pay almayı denediler. 1903'te 120.000 kişinin yaşadığı bu büyük kentte; ne tramvay, ne aydınlatma gazı, ne su şirketi, hatta ne doğru dürüst örgütlenmiş bir posta vardı. İşte mutlu bir sonuç olarak, Bursa'da, içme suyu isale hattı için yapılan ilk girişimi, bir Fransız firması, "Aubrives ve Villerupt Metalurji Anonim Şirketi" nin mümessili, İstanbul'daki Lacroix firması ihaleyi alarak kazandı. 1907 Şubat'ında Bir Fransızın, Albert Pottier'nin yönetimi altında, sanat çalışmalarına, barajlara filtrelere başlandı. Albert Pottier; Haydarpaşa, Bandırma ve Zonguldak'ta yaptığı diğer önemli işlerle zaten adını duyurmuştu.

1903 yılında, Mudanya (Bursa'nın ihraç limanı) ile Fransa arasında hiçbir deniz seferi yoktu. 1902'den itibaren, bir Alman şirketi, Deutsche Levant Linie, Hamburg ve Mudanya arasında düzensiz olarak sefer yapmaya başladı; bu arada Le Havre ile Doğu limanları arasında yakın zamanda direkt seferler yapmaya da girişti; bu Marsilya'yı etkiledi. Çünkü, o zamanlar İstanbul'a gönderilip oradan ihraç edilen Bursa'nın ipek balyalarını Fransa'ya taşıyan Marsilyalı şirketlerle de rekabete başlamış oluyordu. Bu davranış nihayet bizim gemi şirketlerimizin aklını başına getirdi.

Ertesi yıl, 1904 Kasım'ında Fraissinet Şirketi, Mudanya ile Marsilya arasında ayda iki kez sefer koydu ve Bursa'daki Fransa Komitesi üyesi Mösyö Stylianidès, Marsilya için bilet kesme yetkisiyle acenta olarak atandı. Bu tüccarlara ve fabrika sahiplerine %25 bir kâr sağlıyordu; çünkü bu düzenleme ile İstanbul'a gönderip oradan gemiye yükleme masrafları ortadan kalkıyordu

Bu düzenlemenin başlamasını, Fraissinet Şirketi'nin İstanbul genel acentası Georges Schrimpf'e borçlu olduklarını söylemek hakşinaslık olur.

İlk sefer için, kumpanya l'*Estérel* gemisini kiraladı; Mudanya'dan 200 balyadan daha çok ipek ve ipek hurdası ve beş yolcu alan gemi aşağı yukarı 3.500 Frank navlun ücreti aldı. Bu bir başarıydı. Hemen Paquet Kumpanyası ve Messageries Maritimes, Marsilyalı rakiplerini izlemekte geciktmediler ve aralarında anlaşarak, deneme adı altında Mudanya ve

Marsilya arasında düzenli olmasa da vapur seferlerine başladılar. Bursa Fransız Komitesi sekreteri Edouard Lacaze'ın söylediğine göre; 1906 yılında, yalnız ipekçilik konusunda değil; yumurta, kümes hayvanları ve tahıl konusunda da Fransa'ya olan ihracatın önemli oranda arttığı görüldü. Ağlanacak durumda olan Fransız mallarının ihracatının da bu üçlü gemi seferlerinin başlaması sayesinde biraz da olsa artması beklenmektedir.

Satıcılar

Lyon'daki ve Bursa'daki Fransızlar için çok önemli olan ipek sanayii üretimiyle ilgili rakamlarda; bu gelişmeler gözle görünür biçimde izlenebilmektedir. 1903-1905 döneminde işlenen ipek kozası 105.000 onstan 250.000 onsa çıkmış; bu rakam 1906'da 360.132 ons olmuştur. Ham ipek üretimi ondört ton artmış ve Fransa'ya ihracat 70 tona ulaşmıştır. Bu rakam 1899-1902 yılları ortalama üretiminin altıda birine eşittir.

Bursa vilayetinde, Mudanya'nın dışında önemi gittikçe artan bir liman daha vardır; bu liman Kapıdağ yarımadasının rüzgarlardan ko-

ruduğu yine Marmara Denizi kıyısında olan Bandırma limanıdır. Bu limanın düzeltme çalışmaları bugünlerde İstanbul'daki en tanınmış vatandaşlarımızdan biri olan Mösyö Augier tarafından gerçekleştirilmektedir. Mösyö Augier'nin adı; benzer işlerin yapıldığı Haydarpaşa limanı ile, Zonguldak Maden Ocaklarını işleten Fransız şirketinin limanı olan Zonguldak limanının yapımında yukarıda ismi söz konusu edilen Mösyö Pottier ile birlikte anılmaktadır. Bandırma limanındaki yapılacak iş, limanı kuzey rüzgarlarından koruyacak bir dalgakıran inşasıdır. Bu limanın içinin kum olması burada gemilerin mükemmelen demir atmasını sağlamaktadır. Mösyö Augier, bu işi onsekiz ay içinde bitirmek zorundaydı; ama o, işi daha erken sürede bitirip teslim ettiğinden, Bandırma Belediyesi rıhtım işini de hemen ona verdi.

Bandırma yöresi, öncelikle tarım ve sanayinin geliştiği bir bölgedir ve Asya Türkiyesi'nin en zengin yörelerinden biridir. Bölgede buğday, arpa, yulaf, mısır, keten tohumu, susam, kenevir, fiğ, nohut, hardal otu, fasulye, mercimek, zeytin, ceviz, üzüm, badem üretildiği gibi zeytinyağı ve susamyağı çıkarılır; barasit ve antimuan madenleri; afyon, yapağı, ham pamuk, hasır, yün ipliği, şayak ve halı üretimi de vardır. Bu yörede birkaç yıl önceye kadar, ticari işlemleri kolaylaştırmak ve arttırmak için hiçbir banka olmadığını söylemek gerçekten insanı şaşırtabilir. Bu eksiklik bugünlerde hem Bandırma'da hem de yörenin daha içerlerde bulunan kenti Balıkesir'de giderilmiştir.

Bandırma'da kurulan Osmanlı Bankası şubesi, bu bankanın Bursa şubesi müdürü, vatandaşımız olan Mösyö Lieutaud'nun eseridir. Sözümüzü, bu önemli bölgede çok dikkat çekici bir Fransız girişimiyle noktalayalım. İzmir-Kasaba demiryolu hattının işletmesini üstlenen İstanbul'daki bir Fransız sermayedar grubunu hatırlıyoruz. Bu grup bu büyük demiryolu hattının; bugün için son durağı olan Soma'dan itibaren bu hattı Bandırmaya kadar uzatma işini inceliyor. Mösyö Lieutaud'nun olumlu raporu üzerine, bu sermayedar grubu bu hattın imtiyazının hükümetten istedi. Ancak Almanların Bağdat demiryolu projesiyle gözleri kamaşmış olan Padişah; yanıtını geciktirdi ve *Revue du Levant'* ın muhabiri şu umutsuz satırları yazmak zorunda kaldı: "Soma-Kasaba hattının uzantısı olan Balıkesir yoluyla İzmir-Bandırma demiryolu için bir sonuç alınamadı. Uzun süredir bekletilen bu projenin gerçekleşmesi ile bugün görülen ulaşım güçlüklerinin bütünüyle ortadan kalkacağını umut ediyoruz".

Sokaktaki tipler ve sokak köpekleri

Kara ve deniz ulaşımının iyileştirilmesini bekleyen bölge tüccarlarının sabırsızlığını iyi değerlendirebilmek için; Bandırma bölgesinin veya daha genel anlamda Bursa vilayetinin, İstanbul'un ticaretini nasıl etkilediğini göstermek yeterli olacaktır. Örneğin şimdi vereceğimiz şu rakam çok öğreticidir: "Bandırma'dan İstanbul yoluyla Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya'ya yıllık olarak 22 ilâ 27 milyon yumurta ihraç edilmektedir". Bu ilginç istatistik bilgiyi

veren yazar, asıl yüklemenin İstanbul'da yapılması nedeniyle; Bandırma tüccarlarının, transit masrafları yanında, indirme, yeniden gemiye yükleme, eleme ve ambalajlama gibi masraflara ek ödemeler yapmak zorunda kaldığını da ilave ediyor.

Marsilya'da deniz yoluyla gelen bu ürünün belli başlı alıcıları bulunmaktadır. Ancak geçen yıl, Akdeniz'in bu en büyük limanı ile Marmara Denizi'ndeki bu küçük Osmanlı iskelesini birleştiren düzgün ve direkt hiçbir gemi seferinin olmaması şaşırtıcıdır! İtalyan kumpanyası Florio-Rubattino'yu örnek almak gerekir; belki bu örnek göz önüne alınırsa; Messageries Maritimes ve Fraissinet kumpanyaları, Fransız gemilerinin ayda iki kere düzgün bir şekilde, Bandırma'nın ıslah edilmiş limanına sefer düzenlemeyi akıl edebilirler. İnsan kendi kendine şu soruyu da soruyor; niçin bizim kumpanyalarımız, Bandırma-İstanbul transit yolculuğunu, Türk kumpanyası olan İdare-i Mahsusa'nın gerek hızı gerekse diğer nitelikleri itibariyle Nuh-u Nebi'den kalma gemilerine terkediyorlar! Fransızların, burada bulunan işletmeleri nedeniyle çok iyi tanındıkları bu kentin ulaşım olanaklarını arttırmada büyük yararları vardır. Örneğin, Bandırma Belediyesi; Bursa Belediyesi'nin yaptığının aynını yaparak, kentin su isale hattını, Fransız firmalarına emanet etmiştir. Bütün bu sonuçlar, Bursa'da ve Türkiye'deki sermayedar olan vatandaşlarımızın etkinliğinin ve gayretlerinin neticesidir; bu sonuçları yalnız onlara borçluyuz; çünkü Fransa'daki Fransızlardan Bandırma'ya gelen hiçbir şey olmadığını söylemek zorundayız.

Gezimizi vilayetin güneybatısına doğru uzatırsak; Edremit Körfezi'nin yakınında ve Midilli adası'nın karşısında bulunan bir diğer küçük limana rastlarız: Ayvalık limanı. Burada da, biz Fransızların uygarlaştırıcı dehası, geri kalmış halkın yararına pek çok işler başarmıştır. Zeytin ağacı yetiştirilmesi ve yağ üretimi bu bölgede de Fransızların yönetiminde mükemmel hale gelmiştir. Ayvalık'taki Fransız konsolosluk görevlisi Bay Sabuncuoğlu, şöyle yazıyor:

Altın paralar

5 Türk Lirası (115 FF) 2,5 Türk Lirası

"Yağ yetiştirilen bu bölgede alışılmış yöntemlerin ve bu yöntemleri kullanan çok sayıda üreticinin fikrini değiştirmek için Fransızların işe koyulması gerekti. İyi bir ürün almak için temizliğin esas olduğu düşüncesinin kabul edilmesi epeyi zaman aldı. Soğuk sulu yağlar, filtreden geçirme ve hiç kuşkusuz kaptan kaba aktarma gibi; yağ üreticileri için birçok yenilikler onbeş yıl içinde kabul edildi. Zeytin ağacı yetiştirilmesi de bu yeniliklerden nasibini aldı. Artık ağaçların budanması, kuvvetli bir kolun bilinçsiz şekilde balta kullanmasıyla yapılmıyor ve budamadan amaç, kurumuş dallar veya besisuyu dolu genç filizlerle odun kömürü fırınlarını veya kentteki fırınları beslemek olmuyor. İşin gereği gibi budama yapılıyor. Burada iyileştirme ve ilerleme yolunda devasa diyebileceğim adımlar atıldı". Bir başka Fransız, Türkiye'de Ziraat Nezareti'nde önemli bir görevi olan Mösyö Dybowski; 1905 yılında, Kütahya ve Eskişehir ovaları ile Ayvalık'ın doğusunda tarım makinelerinin kullanımının yayıldığını saptadı. O, bu yörelerin çiftçilerine öğüt verecek birkaç iyi niyetli ve bilgili tarım teknisyeni sayesinde; tarımda gerçek bir gelişmenin mümkün olduğuna inanıyor ve şunları ilave ediyor: "Ben bu sonucu bizzat yaşadım; köylüleri ikna ederek, geliştirilmiş sabanlar, elenmiş ve sülfatlanmış tohumlar kullanmalarını sağladım. Fransa'dan gelen yeni çeşitlerin tohumlarını veya şeker pancarı, yem bitkileri, yonca gibi kültür bitkilerinin yeni cinslerini onlara verdiğim zaman çok mutlu oldular. Fransa'dan kollu bir harman makinesi getirdim ve bu makine çok başarı kazandı. O eski korkunç *döğenleri* ortadan kaldırmak ve onların yerine kollu harman makinelerini veya saman kesicileri koymak hiç te zor olmadı". Vereceğim bir ayrıntı, bu toprakların doğal verimliliğini gösterecektir. Mösyö Dybowski'nin Kütahya civarında gördüğü ekinlerde; bu ekinleri oluşturan buğday başakları o kadar dolmuş ve güçlenmişti ki daha sonra ekinlerin yatmasına engel olmak için onların içinden koyun sürüleri geçirildi...

Her yerde dut ağacı ekiliyor. Anadolu demiryollarının bellibaşlı garlarını yönetmek için yabancılar -büyük çoğunlukla Almanlar- geldiğinden beri Eskişehir civarında patates ekimi çok gelişti ve Parmentier'nin* bu kıymetli yumrusunun tüketimi hızla arttı. Türkiye'ye bu Almanların gelişi, yalnız pata-

---

* - *Antoine Augustine Parmentier (1737-1813). Fransız askeri tarım uzmanı ve eczacısı. Fransa'ra patates tarımının gelişmesine büyük katkıları oldu (Çevirenin notu).*

tes tarımının gelişip tanınmasına katkıda bulunmadı; domuz yetiştirilmesine şarküteri ürünleri olarak jambon ve sosisin üretilmesine de neden oldu. Fakat Batı'nın yenilikleri açısından bazı Müslüman önyargılarını değiştirmekte Fransızlardan daha az başarılı olan Almanlar; Frankfurt sosislerini Türkiye'de yaymaya muvaffak olamadılar. Bursa vilayetinin bir çok yerlerinde ve özellikle Adapazarı'nda yedi sekiz yıl önceye kadar domuz üretim tesisleri görülebilirdi. Bazı Ermeniler başarıyla domuz yetiştiriyorlar taze etin okkasını ortalama 4 kuruşa satıyorlardı. Bu hayvanları mısırla beslediklerinden kaliteleri iyiydi.

Altın paralar
1 Türk lirası(23 FF) 1/2 Türk lirası 1/4 Türk lirası

Ama, birdenbire görevliler, bu domuz üretim tesislerini kent için bir rezalet olarak yorumladılar ve bütün domuzları kuşuna dizdiler. Domuz yavrularının sonu daha da içler acısıydı. Mecanlı canlı bütün bu murlar bir çukur kazdılar, kura attılar, sonra da genç hayvanları bu çudüler. Bu zavallı hay- toprak atıp onları gömgün yaşadılar; üzerle- vancıklar bu şekilde iki insanı sağır edecek in- rine yığılmış topraktan günden beri bölge de lemeleri duyuluyordu. O yalnızca yaban domuzu satılıyor. Ve Türkler gibi yaşamaya o kadar istekli olan Almanlar, iyice sarmısaklı sucuk veya manda etinden pastırma ile yetinmek zorunda kalıyorlar.

Vatandaşımız Mösyö Dybowski'ye borçlu olunan bir diğer tarımsal gelişme de, Bursa ili dahilinde Türk toprağına çok uygun bir mısır çeşidinin ithal edilmesidir. Bu cins mısır kurak yıllarda bile iyi ürün vermektedir. Çünkü tohum ilkbaharda toprağın aldığı nemden yararlanmaktadır.

BİGA SANCAĞI*

Sancağın nüfusu 130.000 kişiden ibaret olmasına karşın; bazen bir kilometre kadar genişliğe ulaşan ve İstanbul'a giden vapurların yolu üzerinde olan bir boğazın, Çanakkale Boğazı'nın boyunca yerleşmiş olması ona belirli bir ticari önem kazandırmaktadır. Sancağın belli başlı kenti olan Çanakkale veya Kale-i Sultani, coğrafi konumu itibariyle, Akdeniz limanlarından birini teşkil eder. 1903'te toplam 9 milyon ton, 1905'te 8.300.000 ton gibi bir rakama erişen 6.000'i buharlı olan 9.000'den fazla gemi; bu 12.000 nüfuslu küçük limandan geçişlerini kaydettirmişlerdir. Bu tonaj içinde Fransız gemilerinin payı ancak % 5'tir.

Biga sancağındaki ticarette de Fransa'nın payı bu mertebededir. Fransa Ticaret Odası'nın, Çanakkale'de bir komitesi vardır; ancak Fransa'nın bölgedeki etkinliği, genel ticari muamelelerde çok küçük bir pay almaktadır. Zaten, eski tarihlerde bu kadar önemli olan bu bölgenin (efsanevi Illium, yani Truva buradadır), bugün için önemi hiç mertebesindedir. Ticaret, birkaç bin ton arpa, bakliyat, palamut ve 50.000 ilâ 60.000 m^3 kereste ile sınırlıdır. Gemilere mal yüklemek çok güçlükle yapılmaktadır. İthalatta şekerin 1.000 ton civarında belli bir pazar payı vardır ve Fransız kelle şekerinin; Trieste'den gelen santrifüj ürünü toz şeker karşısında başarısız kalması gerçekten de çok üzücüdür. Aslında ülkemizdeki şeker üreticilerinin kalitesi daha düşük olan bu şekeri üretip aynı fiyatla veya daha ucuza vermeleri ve işlerini buraya gelip takip etmeleri gerekmektedir. Almanlar, bu an için Çanakkale'nin ticari potansiyelinin küçük olduğunu görüp dikkate değer girişim faaliyetlerini başka yerlere yönlendirdiler. Çanakkale Boğazı'nda deniz ulaşımı tehlikeden uzak değildir; bunun için bozulan gemileri yedekte çekmek amacıyla güçlü bir firma oluşturulmuştur. Bunun gemilerinden biri olan *Salvator* sürekli olarak Çanakkale limanında hazır beklemektedir.

---

* - *Biga yahut Kal'e-i Sultani sancağı hiçbir vilayete bağlı olmayan ve doğrudan Dahiliye Vekaletine bağlı olan bir sancaktır. Kendisine merkez kazadan (Çanakkale) başka Biga, Lapseki, Ezine, Ayvacık ve Bayramiç kazaları bağlıdır (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

Gümüş Paralar

5 kuruş 2 kuruş 1 kuruş 20 para

İZMİR VEYA AYDIN VİLAYETİ*

İzmir vilayeti, idari olarak Aydın vilayeti ismiyle anılır. 1903'te *Revue du Levant'* ın muhabiri Gustave Langlois şöyle diyordu: "58.000 m2 yüzölçümü olan Aydın vilayeti; topraklarının bereketi, madenlerinin zenginliği ve

Eski para
5 kuruş

Eski para
2 1/2 kuruş

---

* *Bugünkü İzmir ili ve civarını kapsayan vilayetin resmi adı "Aydın Vilayeti" idi. İzmir bu vilayetin merkez sancağı oluyordu. Merkez sancağından ayrı olarak Manisa, Aydın, Menteşe (Muğla), Denizli sancakları ve 37 kaza kendisine bağlı idi (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

halı sanayii ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli illerinden biri olarak tanınmaktadır". İzmir'de Anadolu'nun içlerine doğru giden İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın demiryolu gibi iki büyük demiryolu şebekesi bulunmaktadır ve 250.000 nüfusu ile bu büyük kent; Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci büyük şehridir. Aynı zamanda, dünyanın her yeri ile ilişkisi olan, büyük yoğunlukta ticarete konu olan bir limanı da vardır. Ticari işlemlerin toplamı 80 milyon Frank ithalat ve 120 milyon Frank ihracat olarak tahmin edilmektedir. Dördü Fransız olan oniki gemicilik kumpanyası buraya uğramaktadır.

Aydın vilayetinin, İzmir limanı yoluyla ortalama ihraç ürünleri: 25 milyon Franklık üzüm, 12 milyon Franklık palamut, 10 milyon Franklık incir, 13 milyon Franklık arpa, 10 milyon Franklık afyon, 10 milyon Franklık halı, 3 milyon Franklık tütün, 4 milyon Franklık bakliyat, 3 milyon Franklık şarap.

İzmir pazarı, İstanbul'dan sonra Fransızların en çok rastlandığı Doğu pazarıdır. Genel olarak Fransa, İzmir'in bütün ürünlerinden belli bir miktar satın alır; ama kürk, susam ve haşhaşta başta gelen ithalatçıdır. Örneğin palamut alımında Fransa'nın; İngiltere, Almanya, Avusturya,İtalya ve Rusya'dan sonra altıncı sırada olduğu görülür. Pamuğa gelince; bu ürün esas olarak İspanya, Avusturya, İtalya, Yunanistan'a ihraç edilir; Fransa'ya ihracat çok azdır. Tütün konusunda ise; 1893'te 800.000 kilodan, 1902'de 2.845.000 kiloya ulaşan rekoltesi ile bu dünyaca tanınan Efes'in ünlü tütünü; çeşitli tüketici ülkelerin ilgisini çekmektedir. Bu ülkelerden Amerika ve Almanya herbiri üretilen tütünün yedide birini satın alırken Fransa ancak yüzde birini alabilmektedir! Diğer taraftan 1903 yılında İzmir'e tütün almak için sayısız yabancı alıcılar akın etmiştir; bunların arasında özellikle American Tobacco Company'nin adamları dikkati çekmektedir. Bu kumpanyanın adamları, bu ürünün fiyatının çok artmasına neden olmuşlardır.

Her zaman olduğu gibi, Fransız kentleri arasında Marsilya; Fransa-İzmir ticaretinde en önemli rolü oynamaktadır. Susam ve haşhaş satın alarak; bitkisel yağ üretmektedir. Doğu'nun zeytin ağacı yetiştirilmesine en uygun olan Girit adası, Midilli adası ve Aydın vilayeti gibi bölgelerinde yağ üretmek için buharla çalışan fabrikalar çok azdır ve bu bölgelerdeki bütün yağ değirmenleri çok ilkel yöntemlerle çalışmaktadır. Ayrıca yağ da en iyi kalitede değildir. Bunun nedeni; zeytinin büyük bir kısmı toplanmadan ve aşar payı alınmadan; aşar mültezimlerinin fabrikaların ve değirmenlerin çalışmasına izin vermemesidir. Bazen bu toplanan zeytinler, işlenmeden önce, tam bir ay depoda bekletilmekte ve kalitelerinden kaybetmektedirler.

Bizim kadar yağın kali- tesi üstünde durmayan
İngiltere ve Almanya bu yağların belli başlı paza-
rıdırlar. Vilayetin pek çok bölgesinde bol olarak bu-
lunan meyan bitkisi, kök şeklinde Amerika, İngiltere
ve Fransa'ya ihraç edil- mektedir. Tatlandırıcı nite-
liği ve tıbbi özellikleri ile tanınan bu bitki kökleri ya
kurutulup dikkatlice elen- dikten sonra doğal halinde
yahut ta sinai yöntemlerle kaynatıldıktan sonra hüla-
sa haline getirilen özsuyu macunu düzgünce paket-

Gümüş Para
10 kuruş

lenerek pazara sürülmektedir. Zeytin küspesi ithalatında Marsilya, Amerika ve diğer Avrupa ülkelerine göre üstün durumdadır. Toplam 800.000 kental tutan üretimin 300.000 kentalını Fransa'nın en büyük liman kenti satın alır.

Aydın vilayeti, çok kimse bilmez ama; büyük bir afyon üreticisidir. Afyon, gübre bakımından zengin olan topraklarda ekilen haşhaş bitkisinin kafalarındaki kapsüllerin ekstraksiyonu ile elde edilen reçineli lastik görünümünde bir üründür.

Birincisi sonbaharda, ikincisi ilkbaharda iki kez hasatı yapılır. Çalı biçimindeki bu bitki; oval şeklinde, dört veya beş taçyapraktan oluşan ve dallarının ucunda büyük, tek çiçekler açan beş ilâ otuz arasında küremsi kapsüller verir.

Kapsüller olgunlaştığı zaman renkleri soluk sarıdır. Kapsüller bu dönemde çizilir, bu iş her zaman güneş batarken yapılır. Çiziklerden akan sızıntı göz yaşına benzer; bu sızıntılar ertesi gün şafakta haşhaş bitkisinin kabukların içinde toplanır. Sonra kurutulur ve haşhaş yapraklarına sarılabilecek büyüklükte topaklar halinde yoğrulur. Mayalaşmayı önlemek için bu topakların kurumaya bırakılması gerekir. En sonunda, afyonu en iyi şekilde muhafaza edici bir özelliği olan ve topakların birbirine yapışmasını önleyen yapraklara yeniden sarılarak 75 kilogramlık paketler halinde kolilere konulur. Bu işlemler bitince bu topaklar, ithalatçılara satılmak üzere belli başlı pazarlara sevkedilir.

Fransa'nın; çeşitli kürkler özellikle, tavşan, kuzu, karaca, oğlak, keçi derisi olarak bir milyon parça civarındaki alımıyla bu konuda hemen hemen bir tekel yarattığından daha önce söz etmiştik. Ama ülkemizin bilhassa ilgilendiği ürün, "İzmir halıları"dır. Türkiye'ye özgü bu sanayiin eskiden tek pazarı Fransa idi. Dünyaca tanınmış bu halılara yanlışlıkla İzmir halısı denmektedir;

çünkü bu halıların üretildiği belli başlı yöreler Uşak, Gördes, Demirci, Kula, Kütahya, Simav, Isparta, Konya ve Afyonkarahisar'dır. Bu yörelerin herbiri pazara; dokumalarının kalınlığı ve renklerinin özgünlüğü ile belli olan farklı tipte halılar gönderirler. Uşak'ta en azından yılda 300.000 metrekare halı üretilir; bu üretimde yalnızca parmaklarını büyük hızla çalıştıran işçi kızlar kullanılır.

Ufak paralar

10 para 10 para 5 para

İçki kokteyllerinde kullanılan kuru üzüm şaraplarının eskiden belli başlı müşterisi olan Fransa'nın; bugün için bu değerli değişim ürününde yerini İtalya'ya kaptırması çok üzüntü verici bir olaydır. Ancak bu durumun oluşmasındaki hata, İzmir şaraplarına çok yüksek bir gümrük uygulayan Fransız korumacılık sisteminindir.

Anadolu'nun bu büyük limanında hüküm süren çok boyutlu etkinliği açıklamak için şu hususu da belirtmek gerekir. Bu limandaki ihracat stoklarının hatırı sayılır bir kısmı, maden ihracatından ileri gelmektedir.

Aydın vilayeti maden kaynakları bakımından da inanılmayacak kadar zengindir: altın içeren kuvars, bakır, gümüşlü kurşun, antimuan, zincifre ve cıva, demir, belki maden kömürü, krom, zımpara taşı, manganez, özellikle Fransız madencileri tarafından araştırılan arsenik. Bununla birlikte asıl önemli olan maden yataklarının (bakır, gümüşlü kurşun, zincifre) işletilmesi; büyük çalışmalar ve dolayısıyla hatırı sayılır masraflar gerektirdiğinden; topraklarındaki bu zenginliklerle ilgilenen ilk yerli sermaye sahipleri daha az rastlanan aynı zamanda daha az kazançlı fakat kolay çıkarılan krom, zımpara taşı ve manganez istihracı gibi maden işleriyle uğraşmayı yeğlediler. Bu konuda Vilayetin güneyindeki Makri'de bulunan krom madenleri ile Aydın demiryolu hattının sonunda bulunan Aziziye ile Tire'nin ve Amerikalıların çok beğendikleri ama maalesef maden tabakalarının tükenmesi sonucu kapanmak zorunda kalacak olan Karasu'nun çok üstün kaliteli zımpara taşı işletmeleri önem kazanmaktadır.

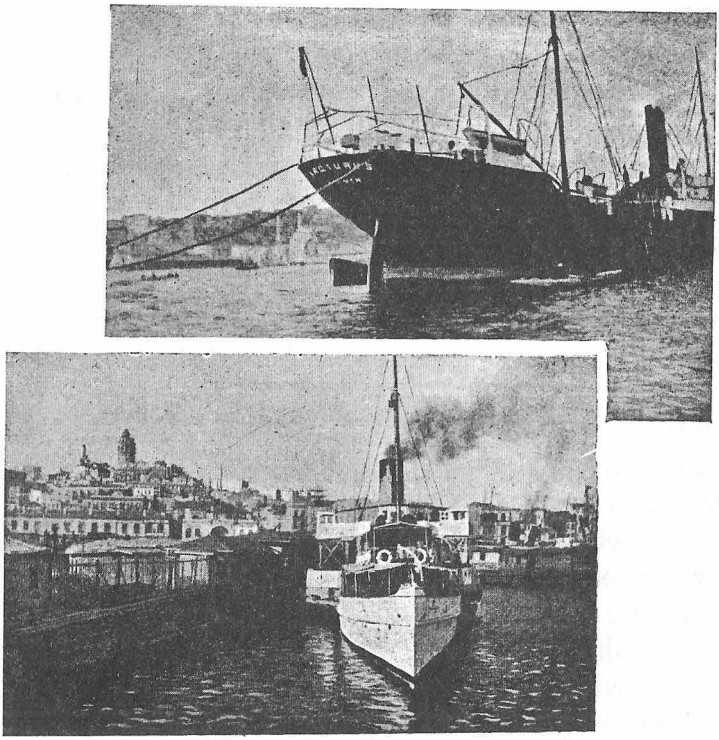

İstanbul limanında

İzmir'den ortalama yılda 15.000 ton krom ve yine 18.000 ton yıllık istihraç sonunda ortalama 10.000 ton zımpara taşı* ihraç edildiği tahmin edilmektedir. Bilindiği kadarıyla, zımpara taşı vilayet sınırları içinde çok yaygındır. Zımpara taşının bulunduğu bölge; Sakız adasının karşısındaki kıyıdan başlayan ve birbirine paralel olarak güneydoğu ve kuzeybatıya doğru yönelen ve Ödemiş'e 50 kilometre uzaklıkta birbiriyle karışıp tek bir dağ silsilesi oluşturan iki sıra dağın sınırladığı alan içerisindedir. Ödemiş'te tek bir silsile haline gelen bu sıradağlar ta Karadeniz'e kadar uzanmaktadır. Çok eskiden beri çalıştırılan bu maden ocaklarının sahiplerinin yerli sermaye sa-

* - 1905' de 13.200 ton.

hipleri olduğuna dikkat çekmek isteriz. Onların elde ettiği kârlar, hiç şüphesiz Avrupalıların da iştahını kabarttı.. Bunun sonucunda son üç yılda daha önceden mevcut olan iki maden işletmesine üç yenisi eklendi: yukarıda sözü edilen Ödemiş'te Cinli Kaya'daki antimuan madeni, İzmir'e uzak olmayan Manisa yakınlarındaki gümüşlü kurşun madeni ve yine Ödemiş'teki zincifre madeni. Bu üç yeni işletmede Aydın vilayeti içindedir.

Çinko madeninin işletilmesi 1905 yılında Almanların eline geçmiştir. Mösyö Duckerts bu konuda şöyle yazıyor: " Bu olay, bana şu gerçeği öğretti; özellikle bizim bu konuda çalışan belli başlı fabrikalarımız; Küçük Asya'daki menfaatlerini, kendilerini hiç de iyi temsil etmeyen aracılara bırakmışlardır".

Böylece; zengin tarım ürünleri ve maden cevherleri, bu kentte yaşayanların çalışkanlıkları; doğa tarafından hayran olunacak şekilde şekillendirilmiş ve suyu derin olan bütün kıyı boyunca gemi trafiğinin kolaylıkla yapılabilmesi, İzmir limanının gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

İzmir'in yakın zamanda bir ikinci limana gereksinimi olacaktır. 1905 yılında bir çok yeni denizyolu şirketi buharlı gemileriyle İzmir'e sefer yapmaya başlamışlardır. Bunlar arasında; Bulgar gemi şirketi, Romanya gemicilik servisi, Alman "Atlas" kumpanyası, "Forenede" isimli bir Danimarka kumpanyası ve Cenova ve Marsilya ile İzmir arasında her hafta bir sefer yapan, "Norddeutscher Lloyd" firmasıyla "Levante Linie" firmasının ortaklaşa kurduğu "Mittelmeer Linie" Alman firması sayılabilir.

1905 yılında İzmir limanındaki gemi trafiği, önceki yıllara göre hissedilir derecede artmıştır; en azından tonaj 2.334.385 tona yükselmiştir. Bu taşımacılıkta Fransız gemileri 390.000 ton ile ilk sıradadır. Halbuki bir önceki yıl beşinci sırada idi. Bu olağanüstü sonuç kısmen gemi seferlerinin çok büyük bir intizamla yapılması (Messageries Maritimes ve Fraissinet kumpanyası), kısmen de Marsilya'daki grevlerin bitmesiyle açıklanabilir.

İzmir'deki Fransa yardımcı konsolosu V. Carlier, 1906 yılında düzenli seferler yapacak bir Danimarka firmasıyla, iki yeni Alman firmasının İzmir'e gemi seferlerini başlatacaklarını öngörüyordu.

Doğu ile ticaret yollarını arayan Fransız tüccarlarının en büyük hatası; bu ülkeyi tanımamaları, buna karşın bu ülkeye hiçbir zaman gelmemeleri ve çok az sayıda gezici temsilci göndermeleridir. Doğu'da işler yazışma değil konuşma ile çözümlenir. Doğu'da hemen hemen hiçbir zaman ticari görüşme-

Karaköy Köprüsü'nde

ler buhar hızıyla yahut ta elektrik hızıyla yapılmaz. Doğu'da işler ağır yürür ve çoğu zaman yararsız olan konuşmalarla hatırı sayılır bir zaman yitirilir ve mağazalara yapılan ziyaretlerde kötü sonuçlardan korunmak için çok sabırlı olmak gerekir. Nihayet İzmir'deki Fransız konsolosunun vatandaşlarımıza öne-

mini vurgulamaktan usanmadığı iki avantajımızdan da yararlanmalıdır: 1.- ürünlerimizin çok eskiden beri tanınan iyi nitelikleri; 2.- İzmirliler'in hemen hemen hepsinin bildiği tek yabancı dil olan Fransızca'nın yaygınlığı.

İstanbul rıhtımlarında

Alman ticaretinin başarısında iki öğe söz konusudur; bunların birincisi Alman gezici temsilcileri dediğimiz hayran olunacak askerler, diğeri bütün engelleri ortadan kaldıran sabır ve sürekliliği göstergesi olan ilerlemenin habercileridir. Şüphesiz, İzmir, Fransız sanayicileri tarafından da sık sık ziyaret edilmektedir. Fakat vatandaşlarımız buraya turist gibi geliyorlar. "Bir sanayici veya tüccar, bir mağazaya girdiği zaman; kendisine önemli ve kazançlı

bir pazarı hemen sağlayacak çok kıymetli bilgileri not defterine önceden yazmak zorunda olduğunu bilmiyor. Bu ülkede söze kahve veya çay ikramıyla ve eğer içiyorsanız sigara ikramıyla başlanır; bu vazgeçilmez bir ge-

Mekke hacıları- Sadaka isteyen kadın ve küçük kız çocukları

lenektir. Sonra iyi bir seyahat yapıp yapmadığınız, ülkenin hoşunuza gidip gitmediği vs. vs. sorulur. Bir sanayici veya tüccar her yerde benzer sorulara yanıt vermek, benzer şekilde kahve içmek ve aynı şekilde zaman yitirmek mecburiyetindedir. İşle ilgili sorunlar daha sonra konuşulacaktır. Koca bir saat hatta bazı durumlarda seksen dakika geçtikten sonra; ancak ziyaret ettiği tüccarla; başkaları tarafından sağlanan kendi ürettiğine benzer malları görmek; onlarla kendi fiyatını, satış koşullarını, paketleme, ambalaj şartlarını ve geri kalan hususları karşılaştırmak olanağını bulabilir".

Bu bilgileri veren, İzmir'in çok gayretli tüccarlarından Edouard Briata; İzmir hakkında yazılmış Fransızca gezi rehberlerinin; İzmir sokaklarının durumunu hiç bilmeden kaleme alınmasından da şikâyet ediyor. Örneğin, İzmir için gezi programları veren bir broşürde "Paralel sokağındaki zengin mağazalar"dan söz edilmektedir. Halbuki bu sokakta hiçbir mağaza yoktur. Hemen hemen bütün mağazalar Frenk Sokağı'ndadır ve bütün büyük işler bu pazarda ve onun uzantısı olan Saint-Georges sokağında sonuçlanır. Buralarda iş hacmi milyonlara varan büyük müesseseler vardır. İş yapmak için gezilecek ve geleneksel kahvenin içileceği yerler buralarıdır. Mali kuruluşlar aynı semtte toplanmamışlardır. Midilli Bankası rıhtımda; Crédit Lyonnais Frenk Sokağı'nın sonunda; Osmanlı Bankası Ispartalı Pasajı'nda; Keyser Bankası bir parça daha uzaktadır.

Bir pratik öğüt daha: İzmir ile iş ilişkisine başlamak isteyen fabrikatörler; ürünlerinin belli başlı örneklerinden oluşan ve taşınabilir bir küçük koleksiyonu beraberinde götürmelidirler. "Onlara ne ürettiğinizi göstermek gereklidir".

KONYA VİLAYETİ *

İstanbul Fransız Ticaret Odası muhabirlerinden biri şöyle yazıyor: "Sekiz yıl kadar önce Konya'da bulundum ve Fransızların bu yöreye satışlarını artırmak için hiçbir şey yapmadıklarını gördüm". Bu bilgiyi veren yazar, Fransa'nın ticaret ilişkilerini arttırabilmesi için şu önlemleri gerekli gördüğünü de ekliyor: "gezici temsilciler göndermek, ucuza satmak -çünkü Fransız

* - *Konya vilayetine; merkez sancağından ayrı olarak Niğde, Burdur, Hamidabâd (Isparta) ve Antalya sancakları ile 24 kaza bağlıdır (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

malları daha üstün kalitedeyse de fiyatları yüksektir-, diğer yabancı üreticiler gibi kredili satış yapmak ve özellikle de ülkenin alışkanlıkları ile yöre sakinlerinin geleneklerini incelemede Almanları taklit etmek". Konya vilayeti, Fransa'nın beşte biri büyüklüğünde ve bir milyon kişinin yaşadığı bir ildir. Konya-Karaman-Ereğli-Bulgurlu yeni demiryolu hattı dolayısıyla yabancıların sayısı artmaktadır. Fransa tüccarlarının, Avrupalı yaşamın vazgeçilmez öğelerinden olan, en yüksek kalitedeki ürünlerinden bazılarını örneğin, Fransa'nın bu konuda en mükemmel üretici olduğu şaraplarını ve diğer içkilerini bu yöreye göndermesi için bir neden de budur.

Ama üzülerek belirtelim ki, dört yıl önce, hiçbir Fransız girişimcisi bu yöreyi incelemek zahmetine katlanmadı; bir tek Fransız malının eşantiyonu gönderilmedi, bu bölge hakkında bir tek bilgi isteği Fransa'dan gelmedi. Bizim benzersiz konyaklarımızın iğrenç taklitlerinin; şişesi 5 ilâ 10 kuruş fiyatla satıldığı görüldü!

Konya vilayeti, esas olarak tarımla uğraşan, iyi kalitede hububat üreten bir yöredir. 1902 yılında 600.000 ton buğday, 250.000 ton arpa, 3.500 ton keten tohumu, ve hatırı sayılır miktarda badem ve kayısı üretildi. Bu ürünler ulaşımın da en azından bugün için pek demiryollarından yararlanılmaz; en yakın limanlar olan Antalya ve Mersin'e develerle gönderilir. Dönüşte deve––––––

şekerin bu bölgede artık unutulması yerini Hamburg veya Trieste'den gelen şekerin almasıdır. Türk mallarının ihraç merkezi olan bu bölgede, Fransızlar çok kârlı işler yapabilirler. Konya vilayeti; önemli bir kısmı meşe ağaçlarından oluşan ve hiç yararlanılmayan 380.000 hektar ormanlık araziye sahiptir. Ormanda çürüyüp giden ve yerel deri tabakhanelerinde deri terbiyesinde kullanılabilir meşe palamutlarından hiç söz etmesek bile; bu meşe ağaçlarının yöntemine göre yapılacak bir kesiminin çok kazançlı bir pazarı olduğu muhakkaktır. Bu girişimi gerçekleştirecek vatandaşlarımızın hiçbir rekabetle karşılaşması söz konusu değildir. Konya vilayetinin güneyinde bugün için hiçbir ticari değeri olmayan yabani zeytin ağacı ormanları vardır; hiç kimsenin bu ağaçları aşılamak ve bunlardan üretilecek yağları elde etmek gibi bir düşüncesi yoktur. Yabani zeytin ormanlarıyla çevrili Antalya'da bir gram zeytinyağı üretilmez ve bu besin maddesi Ege Denizi'ndeki adalardan gelir. Fransa'nın sermaye sahipleri; Ren ötesinin eli çabuk ve becerikli iş adamları bu gibi konulara el atmadan böyle girişimlerin herhangi birini yapabilecekler mi? Bu an için, bir girişimin henüz Almanlar ta-

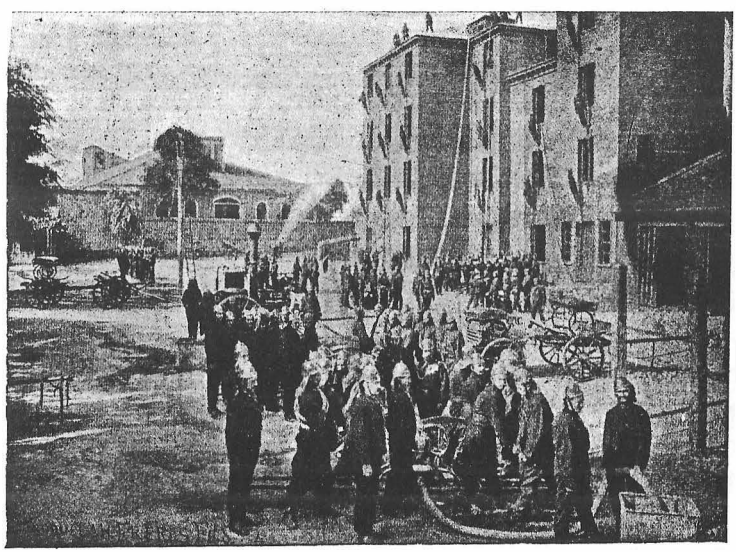

İstanbul'un itfaiyecileri

rafından gerçekleştirilmediğini belirtelim. Bu girişim Konya kentini, Karaman demiryolu garına birleştirecek tramvay projesidir. Bu 5 kilometrelik küçük hattın ihalesi çok yakında yapılacaktır.

Bu vilayette Belçikalılar bizden daha faaldirler. Çünkü son yıllarıdaki en önemli iş olan Konya kentinin gereksinimini karşılamak için Tahir Bağları'ndan su getirilmesi işini, Société Générale de Liège'den sağlanan malzemelerle onlar gerçekleştirmiştir. Herşeye karşın ister sınai ister ticari olsun ilişkiler konu olduğunda; Almanların başta olduğu muhakkaktır. Konya'ya kadar getirilen demiryolunun gerekli kıldığı tamamlayıcı yatırım; Beyşehir Gölü'nün sularını kullanarak Konya Ovası'nı sulamaktı. Epeyi araştırma yapıldıktan ve gerekli büyük masraf dolayısıyla bazı tereddütler

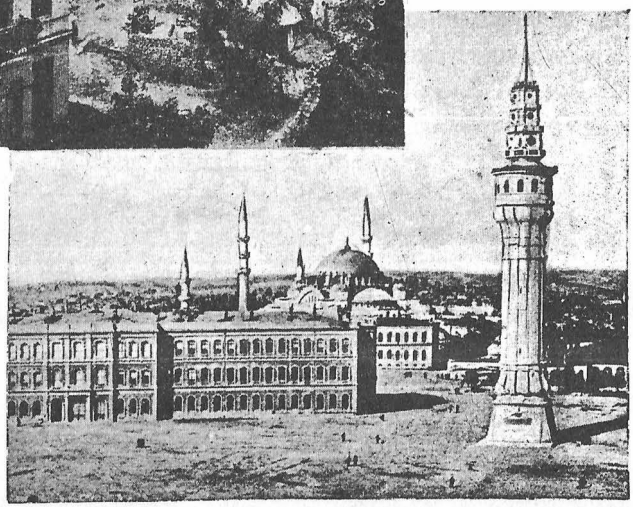

Galata Kulesi (üstte)- Bayezit Kulesi ve Seraskerlik

geçirildikten sonra; lazım olan 10 milyon Mark sermaye için anlaşma sağlandı (24 Mayıs 1907, Fournier Ajansının haberi). Berlin'deki Landerbank hisse senetlerini piyasaya sürdü.

Konya ovasını muhteşem bir buğday arazisi haline getirecek adeta Asya'nın Limagne'ı* yapacak bu çok yararlı eserin gerçekleştirilmesini yerli halk sabırsızlıkla bekliyor. Bu ova en güvenilir tahminlere göre tamamen sulanır ve ekilirse 90 milyon kile'ye kadar tahıl üretebilecektir. Toprağın onda ikisi bir çeşit nitrattan oluşmakta ve ekinin büyümesi için bu cins toprak daha çok suya gereksinim duymaktadır; ancak bu su yağmurlarla yeterli miktarda sağlanırsa; toprak en yüksek verimi vermektedir. Bundan dolayı, uzun süreden beri -özellikle 1904'ten sonra- bir Alman mühendis ekibi bu umut kanalını incelemeyi sürdürdüler; son söylentilere göre bu kanal otuz metre genişliğinde ve yedi metre derinliğinde olacaktır.

Almanlar, yaptıkları yatırımları desteklemenin en iyi yöntemlerini bulup çıkarmakta çok mahirdirler. Bu açıdan gelecekte tamamlanacak ve bütün Anadolu'yu boydan boya katedecek demiryolunun verimini artıracak bir öğe olarak, bu demiryolunun geçtiği yöredeki üretimi arttırmayı görüyorlar. Yakında Konya buğdayından da tıpkı Odessa, Terres-Noires ve Avustralya buğdayı gibi söz edilecektir.

Maden işletmeciliği sahipsiz değildir. Konya'ya 30 kilometre uzaklıkta Çumra'daki civa madeni; birkaç yıl önce Whittal ve Ortakları Şirketi'nce işletiliyordu; şimdi İzmir'deki bir İngiliz Ortaklığı tarafından çalıştırılıyor. İngiliz Whittal firmasının temsilcisi, bugünlerde Konya-Ereğli demiryolunun ikinci istasyonu olan Arıkören'deki bir krom madeninin işletme iznini istemiştir. Fransızların, Konya ilindeki bu tür sanayi koluyla ilgilenmedikleri görülmektedir. Belki, herşeye karşın, dolaylı olarak bugün için Ilgın'daki bakır, galen, çinko, manganez, borasit madenlerini, Bozkır'daki cıva ve bakır madenlerini, Aladağ'daki gümüşlü kurşunu, Bozdağ'daki cıva madenini, Çumra yakınında Kestel'deki krom madenini işleten yerli araştırıcıları finanse ederek Konya'nın maden konusundaki gelişmesine katkıda bulunabilirler. Vatandaşlarımız; yöre halkıyla yapabilecekleri bu ortaklıkta koyacakları sermayeye iyi bir kâr payı bulacaklardır.

---

* *Fransa'da Massif Central bölgesinde, Allier nehri tarafından sulanan bereketli ova (Çevirenin notu).*

ANKARA VİLAYETİ*

Aynı anda hem Nomandiya'nın hem Bourgogne'un meyvaları olan elma ve üzümü üreten bir yöre; Ankara vilayetidir. İlin denizle sınırı olmadığından; deniz kıyısı üzerindeki en kolay ulaşılacak pazarları Mersin ve Tarsus limanlarıdır. 80.000 kilometrekare alanı ve 900.000 nüfusu ile Asya Türkiyesi'nin en geniş ve kalabalık yörelerinden birini oluşturur.

Bir tahıl yöresi olan Asya Türkiyesi'nde, Ankara vilayeti çavdar ekiminde uzmanlaşmıştır. Bakliyat ve özellikle kuru fasulye üretimi de çok yaygındır; yıllık ortalama 10.000 ton üretim olduğu sanılmaktadır. Meyvaları -özellikle Ankara armudu- çok ünlüdür. Hayvancılık konusunun en önemli unsuru, özellikleri çok iyi bilinen Ankara keçisidir. Onun yapağısı, bilindiği gibi, çok üstün niteliklere sahiptir. Kadın kumaşı dokuyan üreticilerin çok kıymet verdiği bu yapağı uzun, ince ve pırıl pırıl bir elyaf verir. Madenler açısından da durum parlaktır. Şap, gümüş, maden kömürü, krom, bakır cevherleri işletilebilir özelliklere sahiptir. Ankara, sanayi açısından da; deri işletmeciliği ve yanlı ve yatık[1] diye adlandırılan halılarla ipek halıların üretildiği özellikle Kayseri ve Kırşehir'deki halı üretimiyle tanınmıştır. Bu ilde, Doğu halıları üretiminin yerini; git gide, ucuz ve hızlı üretimi sağlayan çağdaş yöntemlerin alması üzücü bir durumdur.

Türkiye'nin birçok diğer bölgesinde olduğu gibi bu ilde de; ticaret, tahıl rekoltesine yani yağmurların sıklığına bağlıdır. Bu ildeki ithalat, bizim ürettiğimiz malları teklif etmekteki ilgisiz davranışlarımızın sonunda git gide Almanların eline geçmektedir. *Revue du Levant* 'ta bir ticaret temsilcisi olan Vincent Tumayan şöyle yazıyor: "Ankara'da mallarını piyasaya sürmek için direkt ilişki kurmayı arzu eden Fransız fabrikalarıyla iş yapmaktan mutlu olurum. Fransız üreticileri çok önemli miktarda iş anlaşması yapmak için gelebilirler; hatta istedikleri gibi peşin parayla da mallarını satabilirler; yeter ki fiyatları ve kaliteleri müşteriyi memnun etsin".

---

* - *Ankara vilayeti, kitabın yazıldığı 1907 yılında 5 sancağı (Merkez, Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Çorum) ve 18 kazası olan bir ildi (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

1 - Yanlı denilen halı 4 ilâ 5 metre uzunluğunda, 1.20 metre genişliğinde; Türk evlerindeki büyük divanların üzerine serilen halıdır. Yatık ise 0.90 x 0.40 metre boyutlarında minder yapmakta kullanılan halı cinsidir.

1906 yılında Ankara garının civarında bir büyük buharla çalışan değirmen kuruldu. Bu işin ayrıntıları ilginçtir. Yatırım için gerekli parayı Müslüman sermaye sahipleri sağladılar. Bu girişim un ihracatında hatırı sayılır bir gelişme sağlayacaktı. Bu yatırımda Fransızların tek etkinliği (olay beş altı yıl geriye gidiyor) kaynaktan suyun getirilmesinde oldu. Epeyi uzaktan su, Fransız ve Belçika'da üretilen borularla getirildi. Ankara'da, birçok diğer yörede olduğu gibi, sermaye Fransa'dan gelir ama gezici satıcılar Alman'dır. Bu il merkezinde bir Fransız konsolosluğu ve vatandaşlarımızdan oluşan küçük bir koloninin varlığı gerçektir. Her yıl 14 Temmuz'da Fransız konsolosluğunda bir kabul töreni ve akşam yemeği verilir. Almanlar ise Eskişehir üzerinden gelen Haydarpaşa-Ankara hattının yani Anadolu Demiryolları'nın birkaç memuru ile mühendisleri tarafından temsil edilir. Anadolu Demiryolları Şirketi, Ankara-Kayseri arasındaki bir demiryolu bağlantısının da imtiyazını almıştır; ama çalışmalar henüz başlamamıştır.

ADANA VİLAYETİ*

"Kapladığı alanı, göz önüne alırsak, Adana vilayeti Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin ilidir. Yeraltı zenginlikleri onu hiçbir zaman yerüstünün bereketli topraklarına muhtaç etmeyecek kadar çoktur... Bir Avusturyalı mühendis; bu maden yataklarının işletilmesinden elde edilecek gelirin Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını ödemeye yeteceğini söyledi".

Revue du Levant' ın muhabiri de bu konuda şu benzetmeyi yapıyor: Adana ilindeki insanlar; altın dolu bir torbanın üstünde oturup açlıktan ölen insanlara benziyorlar.

1903 yılında bu ilin tarımsal ve ekonomik durumu göz önüne alınırsa; gerçekten de insan ikibin yıl önceki durumu hüzün duymadan anımsayamaz. O zamanki başkenti Tarse olan -bugünkü Tarsus-Kilikya eyaleti, bütün haşmetiyle Roma İmparatorluğu'nun tahıl ambarı hizmetini görürdü ve bu eyalette 800.000 kişi yaşardı. Herşeye karşın o zamanların üç nehri Seyhan, Ceyhan ve Göksu, can veren bu üç büyük kanal bugün de bu

* - *Adana vilayeti, merkez sancağından başka dört sancağı (Mersin, Cebel-i Bereket, Kozan, İçel) ve 15 kazası olan bir ildi (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

ovalarda akıp gidiyor. Bu yararlanılmayan su kaynaklarından, bunlara hasret ekinleri ayıran mesafe birkaç santimetreden ibaret. Doğu güneşi altında yanan bu tarlaları suya kavuşturmak için birkaç

Fıçı taşıyan hamallar

sulama çalışması yapılması yeterli; "yalnızca gerekli olan su değil, Nil'dekine eşit değerde olan ve kıymetli bir gübre yerine geçen nehirlerin mili de ekim alanlarını sürekli olarak yenilemiş olacak". Bu bilgiyi veren yazar; bu sulama çalışmaları yapılırsa iki misli ürün alınabileceğini de söylüyor: "Tahılların hasadından sonra sulama kanallarından gelen sular tarlaları bir gübre tabakası gibi kaplayacak ve susam ile pamuk ekimi cimri gökyüzünün yağmurunu beklemeye gerek kalmadan yetişecektir".

Aynı 1903 yılında, Fransız ürünlerinin ithali açısından; Fransa'nın ticari

yaşamında, Adana bölgesinin hiç önemi olmadığı anlaşılıyor. Bu fakir ve mütevazı istekleri olan halkın bizim lüks ve pahalı mallarımıza hiç ihtiyaçları yok. Almanya, Avusturya ve İtalya bu ilin belli başlı mal sağlayıcıları; yalnızca giyim konusunda İngiltere tekel konumunda. Herşeye karşın bu bölgenin Beyrut ve İzmir limanlarına bağlı olması da dikkat çekici bir durumdur. Bu yörenin ithalat ve ihracatında Fransız ticareti sürekli olarak geriliyor. "1899'da, Adana bölgesi, Fransa'dan üç milyon Franklık mal ithal etti; 1900'de bu rakam iki milyona düştü; 1901'de 1.500.000 Frank ve daha sonra daha beter bir rakam. Bu yıl (1902) Fransa'ya ihracat o kadar önemsiz ki, bunu rakamsal olarak belirtmenin bir anlamı yok". Fransız konsolosluğunun çevirmeni Mösyö Chatir'in bir raporundan çıkardığımız bu satırları, Marsilya tüccarlarına yöneltilmiş ciddi eleştiriler izliyor. Bu eleştirilerin başlıcaları; çok eski ve çağdışı yöntemlerle işleri yürütme alışkanlığı; rakip limanlarla karşılaştırılınca Marsilya'daki gemiden indirme ve depolama güçlükleri; yüksek antrepo ücretleri; ilin limanlarıyla ilişki kurmaktaki eksiklikler ve düzensizlikler; çalıştıkları ülkenin gereksinimlerine, mevsimlere, dönemlere göre sefer yollarını değiştirmekte diğer gemicilik şirketlerinin gösterdiği esnekliğin gösterilememesi, vs.

Adana pazarında (on yıl önce Marsilyalı alıcılar egemen durumda idiler); ihracat konusunda yılda ortalama 30.000 ton buğday, 10 ilâ 15.000 ton susam; 50 ilâ 60.000 balya pamuk satışı olduğu söylenebilir; hepsinin değeri 20 ilâ 25 milyon Frank tutar. Yabancı alıcılar git gide çoğalmaktadır. Trieste, Karaman pamuğunun depolanması işinde Marsilya'yı aradan çıkarmıştır. Buğday ve arpa Anvers'ten Hamburg'a kadar her yere dağılır; susam ise Odessa, Trieste ve Cenova'ya gider. Yirmi yıllık bir geçmişi olan ama bu topraklarda çok iyi yetişen yulaf Livourne ve Trieste için yola çıkar. Yalnızca yün hâlâ Marsilya'ya gider. Ancak bu yörede hâlâ zeytinyağı ve küspesi için bir işletme kurulmamıştır. Toros kıyılarında geniş zeytin ormanları bulunur, ama bu ağaçlar, zeytin tarımı olmadığından yabanileşmişlerdir. Keçiler onların filizlerini koparıp yerler, göçebeler de onlardan yakacak odun gibi yararlanırlar.

1903'te Adana ilinde durumumuz bu idi. Ondan sonraki yıllarda düzeldi mi?

1904 yılı susam ve pamuk bakımından bol verimli, tahıllar açısından vasat bir yıldı. Ancak fiyatların yükselmesi, çiftçilerin kazancını önemli oran

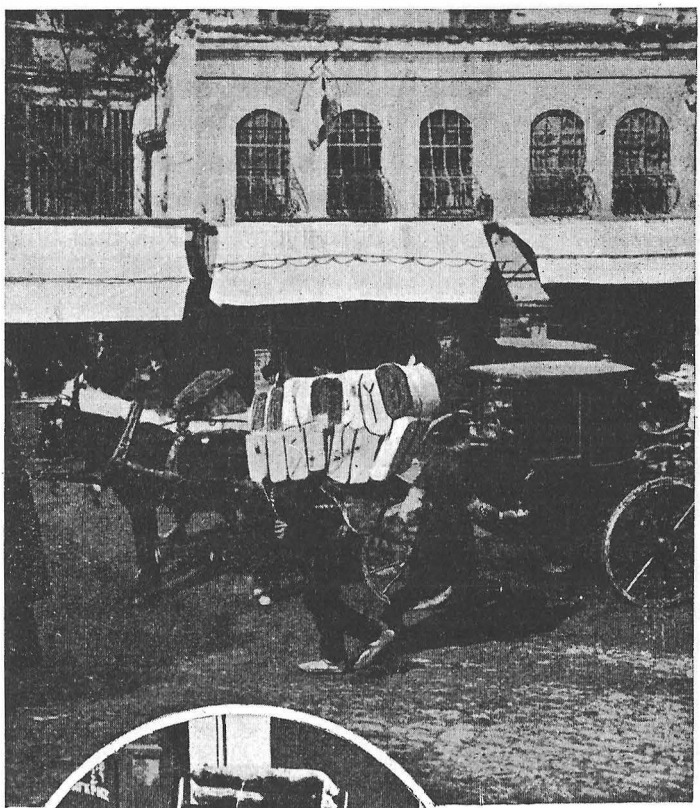

Hamallar

da artırdı. "Londra, Liverpool, Rotterdam, Hamburg limanlarından kalkan tıka basa dolu gemiler birbiri peşi sıra geldiler". Marsilya'nın bu ihracatçı limanlar arasında adı geçmedi.

Sonunda Fransızlar da eyleme geçtiler ve konsoloslarının uyarıları veya azarlamaları tamamıyla sonuçsuz kalmadı. Gerçekten de; Adana Ovası'nın sulanması için, İstanbul ve Paris'teki

sermaye gruplarının desteğiyle; Baron de Vendeuvre'ün yönetiminde, Mersin-Adana Fransız demiryollarının müdürü Mösyö Viterbo'nun işbirliğiyle bir şirket kuruldu. Bu Fransız şirketi 7 milyon Frank sermayelidir ve imtiyaz fermanının çıkmasını beklemektedir; ancak iyi çalışmayan Türk yönetimi onları uzun zamandır bekletmektedir. Bundan ayrı olarak iki krom madeni de aynı şekil de Fransızlar tarafından işletilmeye başlamıştır. Mersin'in 20 kilometre kuzeyinde Musalı madeni'nin imtiyazı Fransız konsolosunun çevirmeni Mösyö Chatir'e; bir parça daha doğuda bulunan diğer madenin işletme ruhsatı da on yıllık bir süre için, Mersin'e yerleşmiş bir Fransız olan Mösyö Artus'ya verilmiştir. İlk araştırma çalışmalarının sonuçlarına göre, buralarda çok miktarda krom madeni olduğu anlaşılmıştır. Bütün bunlar olurken, İzmir'deki İngilizler de işletme ruhsatını aldıkları bakır madenine göz diktiler ama sondaj çalışmaları daha başlamadı. Halbuki, krom, Mersin gümrüğü istatistiklerine ilk kez girdi; 600 ton mineral, 1904 yılında Marsilya'ya ihraç edildi. Çok ilkel çalışma yöntemlerine karşın, bu maden yataklarından yılda 1.500 ilâ 2.000 ton ihracat yapılacağı düşünülüyor. Fransızlar bu arada bir buz üretim tesisi de kurdular: "Kilikya Buz tesisleri" adlı bu Fransız şirketi, on yıl önce Tarsus'ta Göksu kıyısında kuruldu ve %25'e kadar varan kâr payları dağıttı.

Ancak 1904'te, Adana'da kurulan benzer bir tesisin rekabeti ortaya çıktı; hemen Fransız şirketi, makinelerini ve üretimini artırmak için sermayesini iki kat yükseltti. Mersin'deki Fransız konsolosu A. Guillois'dan aldığımız bilgilere göre "Kilikya Buz tesisleri" günde 10 ton üretim yapmakta; Adana'daki buzhane ise yalnızca 5 ton buz üretebilmektedir. Tam bu sırada, diğer yabancılar -Almanlar, Amerikalılar, İngilizler- bizi izlemeye başladılar; Mersin, Tarsus ve Adana ovalarında buharla çalışan un fabrikaları kurdular; Adana ve Tarsus'taki iki pamuk ipliği üreten kuruluşta pamuklu bez ve kumaş üretmeye yarayan makineler getirdiler; bir kiremit fabrikası tesis ettiler. Amerikalılar tahıl hasadında kullanılmak üzere harman makineleri getirdiler. Almanlar ise daha sonraları, eğer isterlerse Bağdat demiryoluna bağlamak için Mersin-Adana demiryolunun bir kısım hisselerini satın aldılar ve Mersin'e rıhtım yapmak amacıyla bir şirket kurdular.

1904 yılının ticari istatistikleri; ilin genel ticaretine Fransa'nın katkısında hafif bir düzelme olduğuna işaret ediyor. Fakat bu istatistiklere bir göz atar-

sak bu payın hâlâ ne kadar düşük olduğunu ve 1904'te nasıl bir aşağılayıcı sırada bulunduğumuzu görebiliriz:

	Türkiye'nin İthalatı	Türkiye'nin ihracatı	Toplam
İngiltere.....	2.021.849 FF	2.701.891 FF	4.723.740 FF
İtalya	916.565 FF	2.920.539 FF	3.887.104 FF
Avusturya.....	1.785.909 FF	1.750.238 FF	3.536.147 FF
Fransa.....	535.136 FF	1.992.908 FF	2.528.044 FF
Almanya..... ..	514.136 FF	539.656 FF	1.053.792 FF

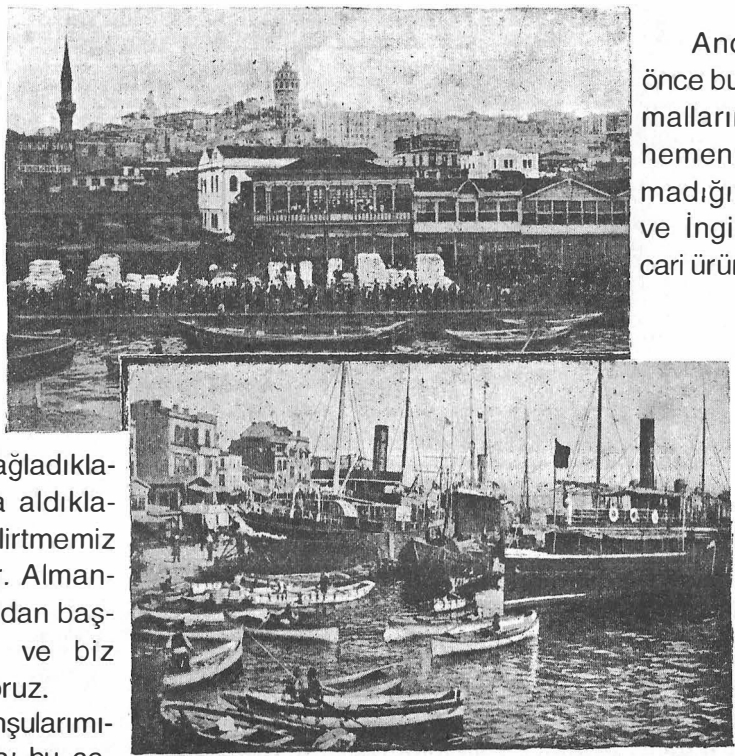

İstanbul limanı

Ancak, on yıl önce bu ilde Alman mallarının hemen hemen hiç tanınmadığını; Fransa ve İngiltere'nin ticari ürünlerin tamamını sağladıkları veya aldıklarını belirtmemiz gerekir. Almanlar sıfırdan başladılar ve biz geriliyoruz.

Komşularımızın hırsı bu cesaret verici sonuçlarla da tatmin olmuyorlar ve daha yükseklerini amaçlıyorlar. Mösyö Chatir bu konuda şöyle diyor: "Fransızların yerini aldıktan sonra, Avusturyalıların da payını ele geçirmek onlar için hiç te zor olmayacaktır. Adana halkının ticaret yoluyla fethedilmesinden önce onlar bu halkı tanımaya, ruhunu ve eğilimle-

rini anlamaya çaba harcadılar. Halkın zevklerini ve alışkanlıklarını öğrenince; ürünlerinin bazı kimselere uygun geleceğine, bazılarının da eksik olan gereksinimlerini karşılayacağına karar verdiler. Halkın sade yaşayış tarzı dolayısıyla bilmediği çağdaş kolaylıklarla ilgili bütün takım taklavatı, ikinci derecede önemli malzemeyi ve araçları vilayete getirdiler; böylece onların hem gereksinimlerini hem satın almalarını artırdılar. Şimdiye kadar halkın hiç ihtiyaç duymadığı ama onlara gündelik hayatta gerekli olduğu söylenilen bir yığın malı, halka kabul ettirdiler; onların rahatıyla, konforuyla ilgilendikleri havasını yarattılar ve günlük masraflarını arttırdılar".

1905 ve 1906 yıllarında tahıl rekoltesi göreceli olarak kötüydü. Almanlar tarımla ilgili girişimler konusunda saplantılara kapılmadılar, ama pamuk işletmesi ve pamuk ipliği üretimi işine girdiler. Böylece *Deutsche Bank* ve *Deutsche Levant Linie*'nin yönetiminde; "Deutsche Levantische Baumvolle Gesellschaft" (Doğu Alman Pamuk Şirketi) adıyla bir Alman şirketi kuruldu. Bir taraftan Bağdat demiryolu, Adana vilayetinin doğusundan geçeceğinden; diğer taraftan da Adana Ovası'nda pamuk üretildiğinden; vilayetin pamukla ilgili üretimini arttırmaya gayret edecek şirket; aynı zamanda demiryoluna bir ilave yük taşıma olanağı da sağlayacaktı. Demiryolunun her iki kıyısındaki on kilometrelik bir mesafeye kadar olan araziden imtiyaz ile kendilerine verilen yararlanma hakkını kullanmak için beklerken; şirket Adana'da pamuk almak ve bu tarımı teşvik etmek için bir acentalık kurdu. Hemen yerli çiftçilere çok avantajlı koşullar sağladı ve Amerika'dan ithal ettiği geliştirilmiş tohumları verdi. Alınan pamuklar, sözü edilen şirketle ilgilenen büyük bir Alman iplik fabrikasına gönderilmek üzere, Hamburg'a sevkedildi.

Adana ilindeki sınai ve ticari gelişmeler, bir Hollanda gemicilik firmasının üç haftada bir Rotterdam ile Suriye arasında Mersin bağlantılı bir vapur seferi düzenlemesine neden oldu[2].

1906 yılında, 1902 yılına göre %25 ilâ %30 olarak saptanan genel artışa orantılı olarak Fransız ihracatında bir artma görülmemektedir. Fransızlar, bankacılık işleriyle çok ilgileniyorlar ve Osmanlı Bankası'nın Mersin şubesinin; vilayetin yerli çiftçi ve tüccarlarına borç vererek büyük kârlar gerçekleştirdiği söyleniyor.

---

2 - 1905 yılında Mersin koyuna gelen belli başlı vapurların listesi: 1)Avusturya gemileri, 136.754 ton; 2) İngiliz, 128.000 ton; 3) Rus, 60.077 ton; 4) Fransız, 53.699 ton; 5) İtalyan, 51.158 ton; 6) Alman, 31.181 ton.

Büyük fıçı taşıyan hamallar

Konuya genel anlamda bakarsak; mali ve ticari mücadele git gide Fransa ile Almanya arasında oluyor. Almanlar bizi girişimcilikleri ve ticari işlemlerdeki etkinlikleriyle mağlup ediyorlar; ama biz de sermayemizin gücü, kuvveti ile ve ülkede uzun zamandan beri oturan ve elde ettiğimiz mevkileri yorulmaz bir enerjiyle koruyan vatandaşlarımızın oluşturduğu kolonilerimizin görkemli gayretleriyle, onları başarısızlığa uğratmaya çalışıyoruz. İngiliz ve Amerikalıların halen çok yüksek olan iş rakamlarıysa bir yanılmaya neden olmamalıdır; Alman ve İtalyanların ucuz mallarının istilası karşısında bu rakamlar çok düşecektir. Bu ancak bir zaman meselesidir.

KASTAMONU VİLAYETİ*

60.000 kilometrekare alanı ve 1.100.000 nüfusu ile Kastamonu vilayetinin; dikkat çekici tek tarafı geniş kömür madenleridir ve bu madenler özellikle

* - *Kastamonu vilayetinin 1907 yılında merkez sancağından ayrı olarak 3 sancağı (Bolu, Çankırı, Sinop) ve 18 kazası vardır. Zonguldak, Bolu sancağına bağlı bir kazadır (Çevirenin notu-aynı kaynak).*

Fransızlar için ilgi çekicidir, çünkü Société d'Héraclée isimli Fransız şirketinin büyük bir kömür işletmesi vardır.[3]

---

3 - 27 Kasım 1906 tarihli l'*Indépendance Belge* gazetesine inanmak gerekirse Mösyö Etienne'iin İstanbul'a son gezisinin asıl amacı Zonguldak madenlerini incelemektir. Belçika gazetesi şunları yazıyor:

"Maurice Rouvier'nin ve onun yönlendirdiği sermayedarların dostu ve adamı olan Mösyö Etienne'nin projesi çok büyük amaçlara yöneliktir. Bu grubun yükümlülüğünü almak istediği alan, Zonguldak kömür havzasının tamamını kapsamaktadır ve bu alanda büyük miktarda ve bilimsel olarak kömür çıkarmak için milyonları harcamayı düşünmektedirler. Böyle bir işletme için gerekli, demiryollarını inşa etmek açısından demiryolları tekelinin müdürü Kont Vitali ve kâtibi Maurice Auboyneau bir ön inceleme yapmak için bölgeyi ziyaret bile etmişlerdir. İstanbul'u dolayısıyla Batı Akdeniz'i Zonguldak'a *kara yolu* ile bağlamak mümkün olsa bu durumda kömürü akıtmak işi çok kolaylaşır. Ancak bu bir taraftan devasa masrafa diğer taraftan hem bu işin hem geri kalan kömür bölgesinin imtiyazının alınmasına bağlıdır. Bu da işi daha karmaşık hale sokacak ve Osmanlı hükümeti ile yeni güçlükler çıkmasına neden olacaktır.

Ancak ne olursa olsun İstanbul'daki Fransız elçisi Mösyö Constans'ın da doğal olarak desteklediği, Mösyö Etienne'in bu yoldaki çabaları çok büyük bir ilgiyle izlenmektedir. Zonguldak ve Zonguldak civarında çağdaş sanayiin yararlanamadığı yüzlerce milyon ton kıymetli yakıt vardır. Doğan ihtiyaçlara göre, bunları çıkartmak ve dağıtımını yapmak; Anadolu'nun çehresini değiştirebilir, büyük bir zenginlik kaynağı olur ve nihayet devlet içinde büyük yararlar sağlar.

Bütün sorun; bu yeni çabanın, daha öncekiler gibi sonuçsuz kalıp kalmayacağındadır. Herşeye karşın, müzakerelerde sorun olmayacak olan bir husus; Kastamonu vilayetine bağlı Zonguldak yöresinin en azından, Haydarpaşa-İzmit-Ankara Anadolu Demiryolları Şirketi'nin imtiyaz ve işletme hakkını aldığı Alman etkisindeki bölgenin dışında kalmasıdır. Belki Almanlar; bugünlerde Mösyö Etienne tarafından başlatılan girişimlerin olumlu sonuçlanması halinde kendileri için de durumu dengeleyecek birşeyler isteyebilirler. Bu da Fransızları ilgilendirmiyor".

Çevirenin notu: Paul Fesch'in kitabının yayınlandığı tarihte İstanbul'da basılan ve meşhur editör Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıaçan)'nin yazdığı bir genel coğrafya kitabında bu konuyla ilgili şu satırlar çok ilginçtir: "1309'da (1893) kurulan ve 1313'te (1897) 'de çalışmaya başlayan Ereğli Kömürleri Şirketi ise kendisinden beklenen hizmeti ifa edememiştir. Avrupa'dan gelen mahir mühendisler nezaretiyle muhtelif mahallere edevât-ı cedide ile mücehhez kuyular açılarak tarz-ı ceditte galeriler yapılmış ise de yapılacak daha pek çok şey kalmıştır. Almanya, Belçika ve İngiltere'nin hayretbahş-i ukûl olan terakkiyât-ı sınaiye ve servet-i tabiiyelerinin esasını maden kömürü ihracatı teşkil etmekte olduğu düşünülürse, Ereğli madenlerinin muntazaman ve fen dairesinde işletilmesi sayesinde vilayetin ne kadar parlak bir atiye malik olacağı cüz"i mülahaza ile anlaşılır. Fakat bunun için evvel emirde, sefaine emniyetle kömür tahmil edebilmek için müteaddid sınai limanlar ve ezcümle en

Zonguldak, Üzülmez, Kilimli, Çatalağzı vadilerinde, birkaç yıl önce, en iyi kalitede 350.000 ton maden kömürü çıkarılmıştır. Maden kömürü yataklarında daima artan üretime paralel olarak Şirket, üretimi 500.000 tona çıkarma yolundadır. Sermayesi yalnızca 28 milyon Frank olan (10 milyonu anapara, 18 milyonu tahvil) ve çalışmaya başlaması on yılı geçmeyen bir kuruluş için bu fevkalade bir sonuçtur. Kömür Newcastle kömürü ayarındadır ve işletilmesi ondan daha ekonomiktir. Çünkü dağların yamaçlarında ki yatay galerilerden kömür çıkarılmaktadır ve maden cevheri deniz kenarındadır.

Havard-Duclos'nun maharetli yönetimi altında çalışan Zonguldak Kömür Şirketinin gittikçe mükemmel hale gelen tesislerinde; her türlü sanayi kullanımı için; "elenmiş", "yıkanmış", " metalurji koku" ve "briket" halinde kömür üretilmektedir. Yalnız el emeğinin istendiği kadar bol olmaması üzücüdür. Bunun nedeni acınacak Türk mevzuatıdır; önemli olan nokta ücretlerin düşüklüğünün ciddi bir avantaj sağlamasıdır.

Bu büyük maden yatağı işletmesi Zonguldak limanının kurulmasına neden olmuştur. Burası henüz bir kent haline gelmemiştir ama daha dün denecek kadar yakın bir zamanda küçük bir köydü ve gelişmesini tamamiyle Kömür Şirketi'ne borçludur. Taş bir dalgakıranı olan ve kömür yükleme donanımına sahip olan limanda günde 600 ton kömür yüklenebilir. Bölgeden çıkarılan kömürün büyük kısmı yabancı bandıralı gemilerle yapıldığından; sahilin bu noktasında eskiden hiç gözükmeyen Fransız bandıralı gemilere de artık çok sık rastlanmaktadır. Buharlı vapurlar kadar, yelkenlilerin de kullanıldığı bu kömür nakliyatında çalışan gemilerin listesi aşağıdadır:

1902'de		1904'te	
159	Osmanlı gemisi	1.152	Osmanlı gemisi

---

evvel Ereğli'ye büyük bir liman inşası ve Amasra'dan Ereğli'ye kadar sahil boyunca madenleri yekdiğerine rabtedici bir demiryolu hattı tefrişi ile beraber ayrıca Anadolu Şömendöferlerinin Adapazarı şubesini Bolu'dan geçirerek Çankırı'daki cesim kömür madenlerine de bir şube ayırmak üzere Ereğli'ye temdidi iktiza etmektedir" (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, adı geçen eser, s:137-138).
Acaba Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Fransızların girişimini haber alarak mı bu satırları yazmış ve işe Alman Anadolu Demiryolları Şirketi'ni de karıştırmıştır; yoksa bu satırlar sadece bir iyiniyetin eseri midir bilemiyoruz.

102	Yunan gemisi	232	Fransız gemisi
92	Fransız gemisi	190	Yunan gemisi
53	İtalyan gemisi	101	İtalyan gemisi
45	Avusturya-Macaristan gemisi	92	Avusturya-Macaristan gemisi
21	İngiliz gemisi	66	İngiliz gemisi
4	Alman gemisi	49	Alman gemisi
3	Rus gemisi	24	Rus gemisi
1	Danimarka gemisi	17	Belçika gemisi

İhtiyar hurma satıcısı

Kastamonu vilayetinden Fransız ithalat ve ihracatı maalesef yalnız Zonguldak kömür havzası ile sınırlıdır. Bir yıl içinde başlayacak yeni çalışmalara orantılı olarak büyük bir malzeme alımı söz konusu olabilir. İnebolu ve Sinop gibi diğer limanlarda, Fransa'nın etkinliği diğer ülkeler özellikle Almanlar tarafından geçilmiştir. Örneğin, İstanbul'daki bir Alman ticaretha - nesi olan Karl ve Ortakları Şirketi, 1905'te bu vilayete adamlarını göndermiş ve İstanbul'a gönderilip oradan demiryolu ile Avusturya, İsviçre ve Almanya'ya ihraç edilen yumurtanın ticaretinde tekel olmuştur. Marsilya yolu ile yumurta satımı ise Fransa vapurlarının düzensiz seferleri yüzünden başarısız kalmıştır (1905'te 102 Avusturya ve 48 Rus gemisine karşın, İnebolu limanına ancak 20 Fransız vapuru gelmiştir). İnebolu kenevirinin -aslında Kastamonu ilinden gelmektedir- dokuz veya onbin balya tutan yıllık üretiminin; Anvers, Strasbourg ve Hamburg'a gittiğini söylemeye her halde gerek yoktur.

Vatandaşlarımızın sığınabilecekleri tek mazeret Kastamonu ilinin hayvansal ve bitkisel ürünler açısından fakirliğidir.

SİVAS VİLAYETİ*

Eğer Kastamonu vilayetine fakir denilirse Sivas vilayetine sefil demek gerekir ve üzücü olan husus ta alanı Belçika'ya eşit olan bu ilde bir milyondan fazla insan yaşamasıdır.

İthalat ve ihracatı, Trabzon vilayetini incelerken söz edeceğimiz, Samsun ve Giresun limanlarından yapılır. Ama bu ticari işlemler çok az önem taşır. Tarımsal ürünleri şunlardır: anason, tereyağı, tahıl, balmumu, kitre zamkı, yün ve post ile afyon; sınai ürünleriyse; Gürün yününden kumaş ve şallar, Sivas'ın yünlü çorapları, bıçak, kadınlar için yaşmak, Tokat'ın rakısı, Amasya, Merzifon, Zile ve Karahisar'ın pamuklu bezleri, halılar, Sivas'ın özelliği olan sigara için yapılmış uzun, ağaç ağızlıklardan oluşur. *Revue du Levant* (28 Şubat 1903, s.: 299) şöyle yazıyor: "Bu ilin içinde de tüketilen anason ve tütünün dışında kalan tarımsal ürünlerin bakiyesinin tamamı Samsun yoluyla İstanbul'a gönderilir. Başkente gelen bu malların bütünü içinde ne kadarlık bir payın Fransızlar tarafından alındığını söylemek hemen hemen olanaksızdır. Bununla birlikte, dört yıl önce, Samsun yoluyla doğrudan Marsilya'ya az miktarda ihraç edilen mallar; kitre zamkı, yün, keçi derisi ve balmumu idi". Ağır sanayi kurmakta uzmanlaşmış vatandaşlarımız Sivas vilayetinde de sermayelerini kârlı işlere yatırabilirler. Bunlara örnek olarak: 1- ulaşım için yollar, yani demiryolları veya karayolları yapabilirler; 2- İzmir'de bulunan bir İtalyan firmasını taklit ederek bu ilde halı fabrikaları kurabilirler; İtalyan firması çeşitli depolarının gereksinimlerinin karşılamak amacıyla kısa bir zaman önce burada bir fabrika kurdu; 3- Bursa ilinde yaptıkları gibi ipekçilikle ilgilenebilirler. Sivas'taki Fransız yardımcı konsolosluğunun çevirmeni Mösyö Ansuryan'ın, 1905 yılında bu ile yapılan bir gezi sırasında doğru olarak dikkati çektiği gibi: "Sivas ilinde ipekçilik hatırı sayılır bir şekilde gelişmiştir, çünkü her yıl binlerce dut ağacı dikilmektedir".

MAMURET-ÜL-AZİZ VİLAYETİ**

2 Mart 1903 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri konsolosu Th. Norton, Amerikalılara özgü bir açıklıkla şöyle yazıyordu: "Birkaç yıldan beri, ya-

---

* - *Sivas ili ,1907 tarihinde merkez sancağından başka 3 sancak (Karahisar, Amasya, Tokad) ve 23 kazası olan bir vilayetti (Çevirenin notu-aynı kaynak).*

** - *Mamuret-ül-Aziz veya Harput vilayeti (bugünkü Elazığ), merkez sancağından başka 2 sancağı (Malatya, Dersim) ve 14 kazası olan bir ildir (Çevirenin notu-aynı kaynak).*

bancı ülkelerin ticari ilişkilerinde aşağıda işaret edeceğim değişiklikleri gözlemliyoruz: Büyük Britanya, epeyi küçülüyor; Fransa'da küçülme; Rusya'da pek belirgin bir küçülme; Mısır'da artma; Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da çok fazla bir yükselme; Hollanda, Yunanistan, Belçika, İsviçre, Amerika'da sürekli bir artış".

Burada moda olan mallar, Amerika ve Almanya'dan gelenlerdir. Tarımla ilgili aygıtlarla, dikiş makineleri Amerikan yapımıdır. Bir Amerikan harman makinesi 1902'de bu bölgeye gelmiş; Harput ovasının pek çok yerinde çiftçilere mükemmel surette hizmet etmiş; bunun üzerine çok sayıda diğer çağdaş tarım araçları bölgede müşteri bulmuştur. Bu araçlar çoğu zaman bir bölgenin yerli halkının ortaklaşa aldığı aletlerdir; çünkü bu bölgelerde çiftçilik yapan nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Gerçekten de ilde ancak 575.000 kişi yani kilometre karede aşağı yukarı 15 kişi yaşar.

1900 yılından önce Alman ve Amerikan markalı birçok dikiş makinesi ithal edildi, ama gerektiğinde bu makineleri tamir edebilecek bir uzmanın bulunmaması bu ticaretin gelişmesini hemen önledi.

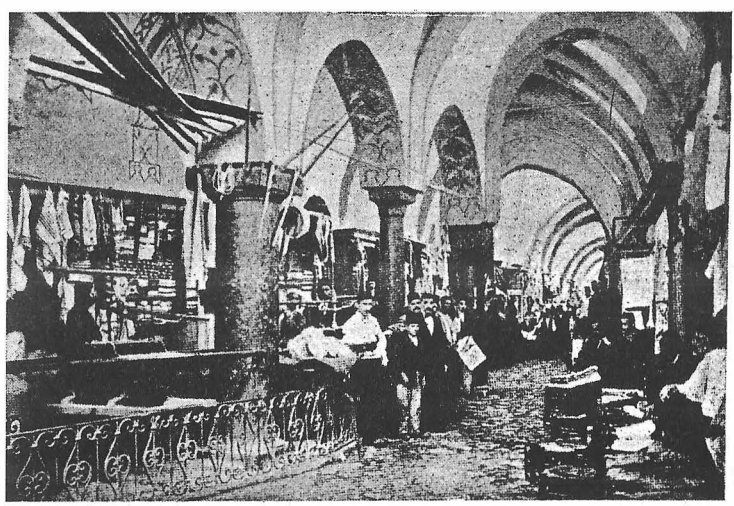

Kapalı Çarşı

Bunun üzerine Singer kumpanyası, Mamuret-ül-Aziz'de bir merkez deposu kurdu ve aynı zamanda da Mamuret-ül-Aziz, Diyarbakır, Musul,

Bağdat, Basra vilayetlerinde ve İran'ın batı bölgesinde 18 tane alt acentalık tesis etti. 1903 yılı sonunda, Singer, Küçük Asya'da 1.230 makina sattı. Satışlar aylık taksitlerleydi, ama şaşılacak olan husus, "hiçbir alıcının borcunu ödemekte bir gecikmesi olmamasıydı" Singer, bu başarısını " etkili, zeki, ülkenin dilini bilen ve yalnızca dikiş makinası satmakla uğraşan seçkin bir temsilci ağına" borçluydu. Almanlar da kendi açılarından, denizden uzak bu bölgeye ihracatlarını artırmak için; tüketicinin ayağına gitmenin gerekli olduğunu anladılar. 1895 yılında, bir Alman makinacısı Gotlob Klein, Alman değirmenleri gibi hidrolik güçle çalışan mekanik bir değirmeni Amasya'da gerçekleştirdi. Onun örneğini pek çok kişi izledi; bunun sonucu un ve ekmek tüketiminde büyük bir artış oldu; bu olaydan sonra da değirmen taşı, torba, ve her türlü ağırlık ölçü aletlerinde Almanya'nın ihracatı için bir pazar açıldı.

Bunu ticaret gezilerinde büyük bir artış izledi. *Revue du Levant'* ın bir muhabiri 6 Ağustos 1906'da çok sayıda Alman ticaret temsilcisinin Harput'tan geçtiğini bildirdi. Onlardan biri olan ve bir çevirmenle Diyarbakır'dan gelen Kurt Jung, Harput'un belli başlı bütün tüccarlarını ziyaret etti ve yerel ticaret üzerinde bilgiler topladığı üç günden sonra; Malatya ve Sivas'a gitmek için bu kentten ayrıldı.

Bir diğeri, Hoecht-sur-Mein'in *Farbwerke vorm Meister Lucius und Brüning* şirketinin temsilcisi olan W. Richard Samsun'dan geldi; "boyalar, yağlar, anilin tuzu, alizarin, rezorsin ve naftalin boyaları, kimyasal ve eczacılıkla ilgili ürünler" gibi çeşitli mallar için bir pazar bulabilmek için çaba gösterdi. Harput'ta belirli bir süre kaldıktan sonra, Arapkir ve Eğin'e geçti. Ona da Alman konsolosluğunun bir çevirmeni bu ticari gezisinde eşlik ediyordu.

Bu ilde, Fransızlar Almanlar ve Yankee'lerden çok geridedirler. Bir kere, ancak 1904'te Mamuret-ül-Aziz'de bir Fransız viskonsüllüğü yeniden açılabildi. Çeyrek yüzyıldan beri çalışmalarını durdurmuştu. Bu görevin yeni sahibi Sofya'da Fransa viskonsülü olan Mösyö Perraud'dur. Onun ilk girişimi; Fransa ile, bölgenin üreticilerinin dolaysız olarak ilişki kurmalarını sağlamak oldu; böylece Osmanlı kıyılarındaki tüccarların çok pahalıya patlayan aracılığı ortadan kalktı. Zaten Mamuret-ül Aziz'de küçük bir Fransız kolonisi de vardır. Bu küçük Fransız veya Fransa korumasındaki kişilerin oluşturduğu topluluk hiç şüphesiz viskonsülün girişimine destek olmuştur.

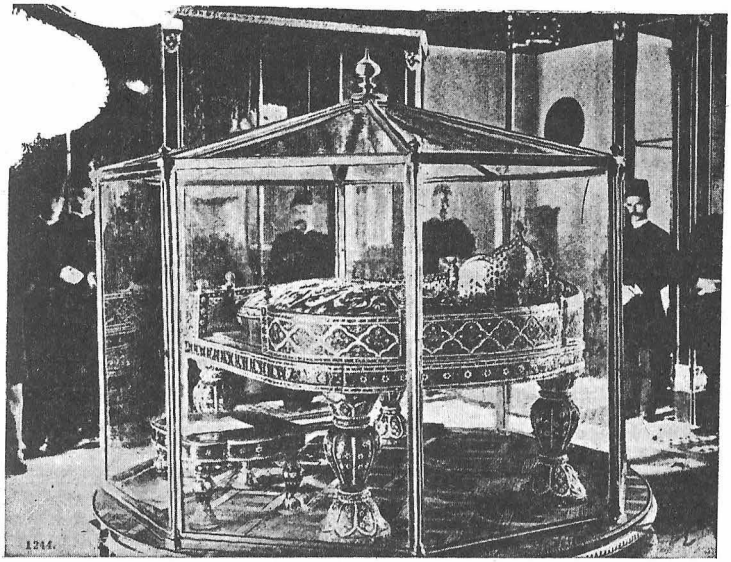

İmparatorluk Hazinesi

İlde her yıl ipekböcekçiliği gittikçe gelişmekte[4] olduğundan; üretilen ipekböceği paketleri özellikle Rusya ve İran'a ihraç ediliyor; vatandaşlarımız bu il dahilinde ipek üretimindeki girişimlerini geliştirebilirler. Keçi derisi ve yün ihracında olduğu gibi Marsilya'ya ipek böceği kozası da ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu an için ipek rekoltesinin dörtte biri, yerli iki ipek ipliği üreten tesiste tüketilmekte; geri kalanı bölge dışına çıkmaktadır. Fransa'ya olan ihracatı artırmak veya Avrupa yöntemi ile çalışacak birkaç iplik tesisi kurmak mümkündür.

İlde yoğun olarak yapılan tarım türlerinden biri de baklagil üretimidir. Amerikan konsolosu Mr. Norton "yüz hektar buğday üretimine ayrılırsa, ortalama altmış hektar da baklagillere ayrılıyor. Baklagiller, bölgenin yerli halkının beslenmesinde büyük önemi olan gıda maddesidir" diyor.

İstanbul'daki Fransızların çok ilgilendiği bir ürün de vilayetin kuzeyinde ki Dersim sancağında bulunan ve hâlâ işletilmeyen büyük miktardaki meşe

4 - Önemli bir kuruluş olan Zarifyan kardeşler, üreticilere ipek böceği tohumlarını; ürettikleri kozaların onda birini kendilerine vermek koşuluyla bedava veriyorlar.

ormanlarıdır. Bu ilde balık avlama olayı denize açılmadan yapılabilir ve girişimci vatandaşlarımıza da önerilebilir. Gerçekten de Toros dağlarında, Mamuret-ül Aziz'den Diyarbakır'a giden yol üzerinde, Dicle'nin kaynaklarından biri olan Gölcük gölüne rastlanır. Bu göl, yirmi kilometre uzunluğunda, çok derin ve bol balıklı bir göldür. Sürtme ağlarla donatılmış bir balıkçı gemisi, bu sularda her halde Génésareth gölünde* olduğu gibi mucizevi bir av yapabilir. Amatörlere haber verilir.

Fransa'da, Küçük Asya'nın bu ilinde, şampanya tüketimi olabileceğini kim düşünebilir? Aslında, hiç de olmayacak bir durum değil. Çünkü konsolos Norton, şu satırları da yazıyor: "Bir çok kentte, bildiğimiz şarabı içmekten kaçınan pek çok Müslümanın; Kur'an, köpüklü şarabı yasaklamadı diyerek şampanya içtiklerini gördüm".

TRABZON VİLAYETİ**

Karadeniz kıyısında bulunan Trabzon vilayetindeki Samsun, Ünye, Trabzon, Ordu, Giresun, Sürmene ve Rize limanlarında 1905-1906 'da gerçekleşen toplam 2.604.000 tonluk deniz nakliyatında Fransa'nın payı 631.000 tondur. Bu bizim bandıramızın bu Türk sahillerinde üstün bir yeri olduğunun göstergesidir; neredeyse toplamın %25'ini Fransız bandıralı gemiler taşımaktadır. Fransa'nın bu kıyılar üzerinde büyük mali çıkarları vardır. Çünkü Trabzon vilayetine komşu, Kafkasya petrol yataklarının işletilmesi bizim sermayemiz sayesinde olmaktadır.

Karadeniz'de Fransız deniz ulaştırmacılığının gösterdiği bu gelişmeyi yalnızca bu nedene bile bağlamak mümkündür.

Gemilerin taşıdığı toplam malzeme, gemilerin ağırlığı ve taşıma kapasitelerinden önemli olduğu için; onların toplam genel tonajlarından söz eden rakamlar yanıltıcı olabilir. Onun için herşeyden önce ithal edilen veya ihraç edilen malların gerçek ağırlıklarını göz önüne almak gerekir. İşte Samsun limanı için bu anlamda rakamlar:

---

* - *Filistin'deki Tiber gölüne İncil'de verilen ad. Bu gölde İsa bazı mucizeler yaratmıştır (Çevirenin notu).*

** - *Trabzon vilayeti, 1907 yılında, merkez sancağı dışında 3 sancağı (Canik "Şimdiki Samsun", Gümüşhane ve Lazistan "Şimdiki Rize") ve 17 kazası olan (Ordu ve Giresun da bu kazalar arasındadır) bir ildir(Çevirenin notu;aynı kaynak).*

Samsun'dan ton olarak ihracat

Yıllar	Fransa	İngiltere	Almanya	Avus.-Macar.	İtalya	Rusya	Türkiye
1903	4.108	4.814	1.981	2.692	228	304	22.611
1904	4.593	3.709	1.436	2.769	1.108	200	12.309
1905	8.327	4.587	2.907	2.499	232	112	23.774
1906	8.504	6.281	4.024	1.665	176	187	25.114

Samsun'a ton olarak yabancı ülkelerden ithalat

Yıllar	Fransa	İngiltere	Almanya	Avus.-Macar.	İtalya	Rusya	Belçika
1903	1.149	1.379	2.225	5.239	989	2.853	1.431
1904	1.797	1.490	1.047	5.673	853	1.083	1.609
1905	1.780	1.114	1.150	5.232	1.391	1.251	1.767
1906	2.398	1.639	1.178	5.795	1.877	3.189	2.034

Samsun'daki Fransa konsolosu Mösyö Coulomb bu rakamları son raporunda yorumlarken; önce Samsun'da Türkiye'nin birinci ve en önemli müşterisi olduğumuzu vurguluyor; sonra da, "ama her zaman olduğu gibi biz birinci satıcı değiliz" diyor. O ayrıca Almanya'ya yönelik ihracattaki göz kamaştırıcı sıçramaya da dikkati çekiyor. Raporunda bu bilgiler kadar ilginç olan bir konu da; her ülkenin bu vilayetten aldığı kendine özgü ürünler: Fransa, yumurta(3.000 tondan fazla), yağlı tohumlar ve kuru sebze ithal ediyor; İngiltere, arpa, mısır ve yulaf alıyor; Almanya ise tütün, damarlı ağaçlar vs. ithal ediyor. Her Avrupa ülkesinin bu vilayette kendine özgü satış alanları da var: Fransa, inşaat malzemeleri; Avusturya, şeker; İtalya, pamuklu ürünleri; İngiltere, çeşitli mamul ürünleri; Rusya, petrolünü; Almanya, demir mamullerini satıyor. Mösyö Coulomb şöyle diyor: "Ürünlerimizin üstünlüğü tartışılmaz bir konudur. Bir malı övmek ve daha pahalıya satmak için; satıcılar, her zaman artık alışılmış bir ifade tarzı olarak: (Ama bu Fransız malıdır) derler". Ama biz çok pahalıya satıyoruz. "Ulaşım olanaklarının kolaylığına, navlunların mümkün olduğu kadar düşük olmasına, tüccarların ço-

ğunun bildiği dilimizin yaygınlığına karşın", Almanya ve Avusturya'nın düşük kaliteli ama ucuz mallarına karşı güçlükle savaşabiliyoruz. Konsolosumuz şu hususu da raporunda anlatıyor: "Lükse ve şatafata düşkün görünen bu bölgede görünüşte de olsa bir ucuzluk gerekmektedir". Şu uyarı da bininci kez yapılıyor: "Almanya, düşük kaliteli mallarının ucuz fiyatları; üreticilerinin sunduğu kredili satış olanakları ve yerli halkın zevkleri hakkında bilgi toplamak ve bu bilgiler ışığında hareket etmede gösterdiği özenle bizim için yakın bir gelecekte korkunç bir rakip olacaktır".

Fransızlar, Samsun'da, Türk mallarının ihracatını arttırmak için neler yapabilirler? Bugün için, yumurta ticareti, İsviçrenin hesabına çalışan Marsil-

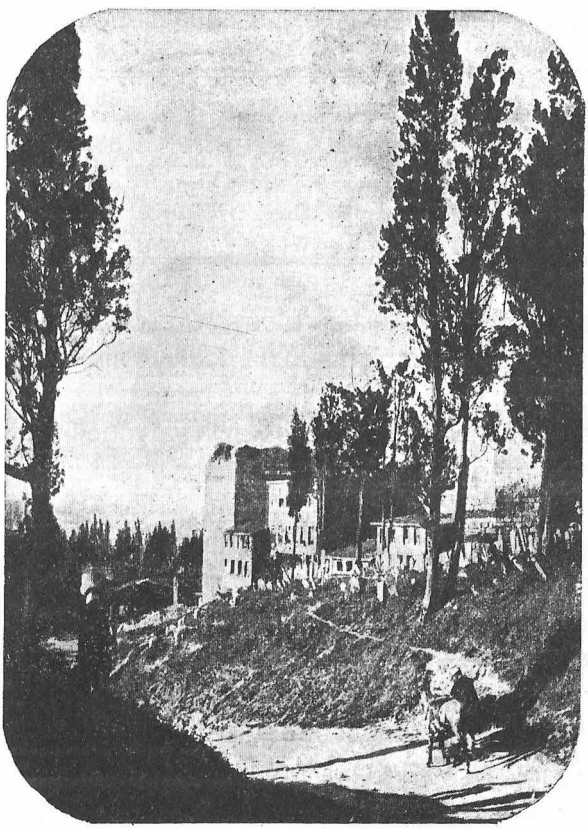

Eski surlar

ya'nın özel işi durumundadır; ama demiryollarının, Messageries Maritimees ve Paquet kumpanyalarının hizmetlerini iyileştirmek için bütün çabalarına karşın; bir parça uzun olan bu nakliyat işinde; Marsilya'nın yerini alması riski her zaman vardır. Eski yıllarda, ipek kozası ithalatında Fransa tekel durumdaydı; bugün için bu ithalat Fransa ile İtalya arasında ikiye bölünmüştür. Hiç olmazsa birinci kalite malın alımında bu tekel durumumuzu yeniden yaratamaz mıyız? Mısır da çok istenen bir üründür; o da şimdi İngiltere'ye gidiyor; yonga ithalında da Marsilya'nın yerini Trieste aldı. O kadar ünlü olan Samsun tütünü Almanya'nın, Avusturya'nın ve tanınmış *Job* sigaralarının üretimlerinde kullanılmak üzere Mısır'ın yolunu tutuyor. Birkaç yıldan beri, haşhaş tohumları esas olarak Alman pazarlarınca tüketiliyordu. Bu yıl Kuzey Fransa ve Amerika ürünün en büyük kısmını ithal ettiler. Mösyö Duckerts "Amerika, yalnızca, beyaz ve alacalı olanlara göre daha az bulunan mavi kalitedeki haşhaş tohumlarını alıyor; bunların yağı daha tatlıdır ve şekerleme üretiminde kullanılır" diyor.

Bu ülkeye yapılan ihracatta; Belçika ve Macaristan'ın "Paris malları" denilen ve kadın giyiminde ve moda eşyalarda kullanılan malzemeyi satmalarını görmek çok üzücüdür; ve satılan malların ağırlığı 700 tondan az değildir. "Vichy tülleri" denilen malın satımı da İngiltere ve İsviçre'nin tekelindedir. Eskiden Marsilya'dan gelen şekere gelince; onun yerini Trieste almıştır, ama Avusturya şekerinin de niteliği düzelmiş ve gördüğü rağbeti hak eder duruma gelmiştir*. Durumu özetlersek, bizim Fransız ürünlerimiz, Samsun pazarında, savaşması gittikçe güçleşen bir hırslı rekabetle karşı karşıyadır.

Diğer uluslara göre yeni pazarlar mı kazanıyoruz, yoksa eski pazarlarımızı kayıp mı ediyoruz? İşte bu sorunun yanıtı: birbirinden epey uzak iki tarih olan, 1888 ve 1906 yıllarındaki mal ağırlıkları ile gemilerin tonajı:

Mal ağırlıkları (yalnızca ithalat)

Yıllar	Fransa	İngiltere	Almanya	Avusturya	İtalya	Rusya	Belçika
1888	1.053	3.231	117	1.484	94	2.768	609
1906	2.398	1.639	1.178	5.795	1.877	3.189	2.304

* - *Trieste kenti 1907'de, bugünkü gibi bir İtalyan kenti olmayıp, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki en büyük liman kenti idi (Çevirenin notu).*

Gemi tonajları

Yıllar	Fransa	İngiltere	Almanya	Avusturya	İtalya	Rusya	Yunanistan	Osmanlı
1894	83.850	2.843	8.724	88.140	27.730	52.765	32.260	172.850
1905	179.569	3.132	53.010	124.657	19.830	57.710	90.878	191.728

Alman ilerlemesi korkunçtur. O ihracatını on misli arttırmıştır ve biz ise geçen yüzyılın rakamlarını ancak iki katına çıkarabilmişizdir. Samsundaki eski konsolosumuz Mösyö de Cortanze çok dikkat çekici raporunda şu düzeltmelerin yapılmasının gerekliliğini vurguluyor: mendirek üzerinde gece çalışmayı ve yük alan gemilere tüccarların gitmesini yasaklayan bazı mevzuatın kaldırılması; mavnacıların yük taşıma ücretlerinin düzenlenmesi; gümrük formalitelerinin basitleştirilmesi ve nihayet Fransız nakliyat şirketleri arasında; aptalca bir rekabete son veren bir anlaşmanın yapılması.

Her zaman kuru ama o kadar da öğretici olan rakamları karşılaştırarak okuyucuyu yormak istemememize karşın; istatistiklerimizi, yalnız Samsun limanı ile sınırlayarak eksik bırakmaya da gönlümüz elvermiyor.

Trabzon ve Giresun; doğal birer pazar olan ve tarımsal ve sınai ürünlerinin çeşitliliği ile adı anılmaya layık olan bu iki limandan; fındık, ceviz, elma, balmumu, keten tohumu, kuru fasulye, yumurta, koyun, yün, deri, köknar kerestesi, balık yağı ihraç edilir. Bu iki limanda da; deniz nakliyat şirketleri arasında canlı bir rekabet vardır.

1903 yılında Giresun'da deniz nakliyatı

Bandıra	Gemi	Tonaj	Bandıra	Gemi	Tonaj
Osmanlı	144	138.808	Rus	55	46.247
Avusturya	102	121.754	Alman	10	14.270
Yunanistan	60	58.289	İtalyan	13	13.779
Fransa	33	53.289			

1904 yılında Trabzon'da deniz nakliyatı (Buharlı gemi ve yelkenli)

Bandıra	Gemi	Tonaj	Bandıra	Gemi	Tonaj
Osmanlı	7.378	164.887	Yunanistan	54	46.685
Fransa	109	188.389	İtalyan	12	19.547
Avusturya	106	127.578	Alman	37	56.182
Rus	82	68.637			

Bu iki limanda, çekişme Fransız bandıralı gemilerle, Avusturya bandıralı gemiler arasındadır; bu gösterge ihmal edilebilecek veya ikinci derecede önemli bir işaret değildir; çünkü Trabzon limanı Türkiye'nin beşinci limanıdır ve yılda 50 milyon Franklık bir iş hacmi vardır. Britanya bandıralı gemilerin tamamen ortalıktan çekilmesi ve bu bölgedeki malların taşınmasından hiçbir pay almaması da şaşırtıcıdır. İngiliz gemilerine, ancak bu kıyılarda önemsiz bazı limanlarda rastlanabilmektedir:

Fatsa, Ünye, İnebolu ve Sinop limanlarında 1903 yılındaki deniz nakliyatı

Bu limanlara uğrayan vapur sayısı

Liman	Osmanlı	Fransız	Avusturyalı	İtalyan	Rus	İngiliz	Alman	Yunan
Fatsa	72	43	9	3	0	3	4	2
Ünye	76	42	7	1	1	2	5	3
İnebolu	162	8	103	11	52	0	2	0
Sinop	118	0	0	0	55	2	0	0

Fransa viskonsolosu Mösyö de Cortanz Sinop limanına övgüler yağdırarak; Fransız deniz nakliyat kumpanyalarının onu önemsememesini anlayamadığını belirtip şöyle yazıyor: "Sinop koyu, gerçekten hakkı olan bir şöhrete sahiptir ve gemiler bu koyda tam bir emniyet içindedirler; kışın ve

en büyük fırtınalar koptuğu zaman bile gemiyle kara arasında ilişki kurulabilir". Ancak Trabzon vilayetinde; kıyı gemilerin yanaşmasına uygun olsa bile, vilayetin iç kısmıyla ulaşım pek kolay değildir. "Az ve iyi durumda olmayan kötü yollardan, mal ve yolcu ulaşımı; araba, yük hayvanı ve bu bölgede çok fazla bulunan develer aracılığıyla zorlukla yapılır. Ancak, bu bölgenin sonsuz kaynakları göz önüne alınırsa; bu zenginlikleri değerlendirecek uygulanabilir ulaşım olanaklarının sağlanması durumunda ortaya çıkacak olağanüstü ilerlemeyi düşündüğü zaman insan üzülüyor"[5]. Samsun'dan veya Sinop'tan başlayan; Amasya, Zile, Tokat, Sivas, Malatya'dan geçen ve daha sonra Adana ve Mersin'e uğrayıp Akdeniz'e kavuşan bir demiryolu ile ne yararlı sonuçlar alınır! İşte bize göre, Trabzon vilayetinde Fransız sermayesinin kullanılabileceği en mükemmel yer. Samsun-Mersin demiryolu kanımızca gereklidir.

ERZURUM VİLAYETİ*

Erzurum vilayeti, merkezden uzak, İran sınırında ve kışın beş ay karla kaplı olduğundan; diğer Türk vilayetlerine göre gidilmesi göreceli olarak zor bir ildir. Bundan dolayı da Doğu'daki Fransız ticaretinin eski üstünlüğünü koruduğu bir yöredir. Ancak üzülerek belirtelim ki, 650.000 nüfusu ile -Trabzon vilayetinin yarısından da az- Erzurum vilayeti etkili bir ticari yaşamın olduğu bir yöre de değildir. Koyun, keçi, öküz ve inek sürülerinin beslenmesine uygun toprak yapısı; kümes hayvanlarının ve yumurta üretiminin fazlalığı ile dikkati çeken bu bölge; bu göreceli zenginliklerinin satılabileceği hızlı pazarlardan yoksundur. Halkın mutluluğunun kriteri olan, un tüketimi yalnızca 25.000 tondur ve bütün yörede; Erzurum'da, Erzincan'da ve Bayburt' da olmak üzere topu topu, aşağı yukarı mükemmel denebilecek üç değirmen vardır. Buna karşın, şeker canlı bir ticarete konu olmaktadır ve bu kez, Fransız şekeri bu yörede üstünlüğünü korumaktadır. Vilayette 3 milyon Franktan daha fazla bir ticareti olan şekerin, 2 milyon Franktan daha fazla

---

5 - Samsun'daki Fransız konsolosluğu yöneticisi Mösyö Coulomb'un raporu (*Revue du Levant*, 30 Nisan 1907, s:621).

* - *Erzurum vilayeti 1907'de merkez sancağından başka 3 sancağı (Erzincan, Doğu Bayezid, Hınıs) ve 15 kazası olan bir ildir (Çevirenin notu, aynı kaynak).*

olan bir kısmı Fransız şekeridir. Bugünkü fiyatlarından epeyi aşağıda bir fiyatla satılsalar da Avusturya ve Belçika şekeri, Marsilya kökenli şekerin ciddi bir rakibi olamamaktadır. Trabzon'dan Erzurum'a nakliyatın pahalı olduğu sürece korkulacak bir şey yoktur.

Erzurum'daki Fransız viskonsolosluğunun çevirmeni Elfesian, 1906 yılındaki ticaret hacminin önceki yıldan daha yüksek olacağını tahmin ediyor. Ona göre hayvan ihracatından elde edilen artı değer, fabrikalarda üretilmiş malların ithalatında bir artışa neden olacaktır.

1903 yılında, Erzurum'daki Fransa viskonsolosu Mösyö Grenard'ın bir raporuna göre vilayetteki ticaret hacmi 20.930.000 Frank olarak tahmin edilmektedir (11 milyon ithalat, 10 milyon ihracat). İhracatçı ülkeler arasında Fransa; İngiltere, Avusturya ve Rusya'dan sonra dördüncü sıradadır ve Almanya ile İtalya'nın önündedir. Bölgeden ihracat konusunda ise

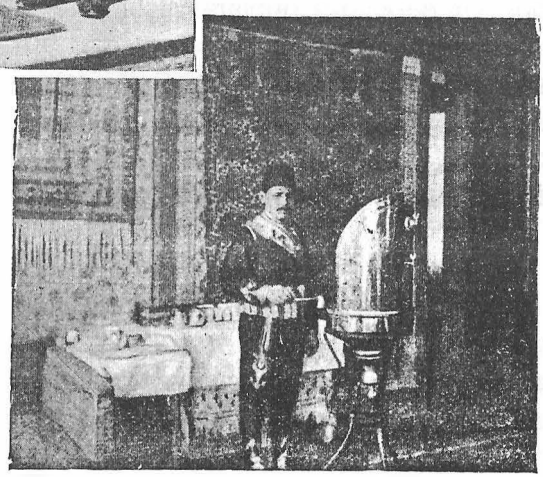

Perapalas Oteli-Kapıcı ve kahveci

Rusya'nın arkasında ikinci sıradadır(*Revue du Levant,* 31 Aralık 1904, s: 740). Her ne kadar istatistik rakamlarıyla bu iddiamızı desteklememiz şu an için olanaklı değilse de son yıllarda durumun daha iyi olduğu gözlenmektedir.

BİTLİS, VAN, DİYARBAKIR VE MUSUL VİLAYETLERİ*

Bu dört vilayet, Sicilya düşünülmeden İtalya kadar bir alan kaplarlar ve bu alanda birbuçuk milyon insan yaşar; nüfus yoğunluğu kilometrekareye yedi kişidir! Bu gülünç sayılabilecek nüfus yoğunluğuna karşın, bölge gelişmekte; ticaret hacmi hissedilir şekilde artmakta ve uzaklıklar yabancı girişimcilerin cesaretini kırmadığından sınai yatırımlar görülmektedir. Eğer düşünüldüğü gibi, Bağdat demiryolu hattı, Musul'dan geçerse; bu 100.000 kişinin yaşadığı büyük kent, yılın büyük bölümünde, bütün iletişimi engelleyen yağmur ve kar nedeniyle içine düştüğü uyuşukluktan kurtulacaktır.

Erzurum gibi, Bitlis ve Van vilayetleri de herşeyden önce hayvancılık ve tahıl ekimiyle uğraşan illerdir. Demir, borasit ve bakır madenleri bakımından zengindirler; doğal olarak bunların hiçbiri işletilmez. Son zamanlarda bunlardan bir tanesi; Diyarbakır vilayetinde, Kürdistan'ın tam ortasında Ergani Madeni'nde işletilmeye başlandı. Çok geniş alana yayılmış olan bu bakır yatakları sekiz yüzyıldır bilinmektedir. Dünyanın en zengin madenlerinden biridir; çünkü maden cevherinden %16 bakır elde edilir. Maalesef Karadeniz'deki Samsun'a 535 kilometre, Akdeniz'deki İskenderun'a 545 kilometre uzaklıktaki topografik konumu en büyük eksikliğidir. Onu zararına çalıştıran Türk hükümeti, bugün için bu maden yatağını, memnuniyetle yabancı sermaye sahiplerine bırakabilir. Bu yatağı alacak olan yabancılar; Türk devletiyle; yollar ve demiryolu bitmeden önce bu pazarlığı sonuçlandırmakta ivedi davranırlarsa; hiç şüphesiz fiyat yükselmeden iyi bir iş yapmış olurlar.

---

* - *Bu vilayetlerden 1907 yılı itibariyle, Bitlis vilayetinin merkez sancağından başka üç (Muş, Siirt, Genç "bugünkü Bingöl") sancağı ve 13 kazası; Van vilayetinin merkez sancağından başka bir (Hakkâri) sancağı) ve 9 kazası; Diyarbakır vilayetinin merkez sancağından başka iki (Mardin, Ergani Madeni) sancağı ve 11 kazası; Musul vilayetinin merkez sancağından başka 2 sancağı (Kerkük ve Süleymaniye) ve 14 kazası vardır (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

Perapalas Oteli- Salonda

Mezopotamya'nın da zengin yeraltı kaynakları vardır. Musul'daki Fransız viskonsolosu Mösyö Karajevski'nin bir raporuna göre: "Dağlık yörelerde altın, bakır, kurşun ve demir madeni yatakları ile renkli mermer yatakları vardır; Kerkük sancağı beyaz mermer yataklarıyla kaplıdır; Musul'un hemen yakınında, kumtaşı, alçı ve nihayet Babagurgur ve Tuzkomato'da bol petrol kaynakları vardır". Bu an için bu zenginliklerden yararlanılmamaktadır. Yollar çok enderdir. Bitlis ile Tatvan arasında bir dekovil hattı (veya daha iyisi bir yolcu arabası hattı ile Van gölünde iki küçük buharlı römorkör veya şalupa) kârlı bir girişim konusu olabilir; bu girişim, Diyarbakır ile Bitlis ve Van ile İran sınırı arasında veya Erzurum ile göl kenarındaki Ahlat iskelesi arasında yapılacak karayollarının bir başlangıcı olacaktır. Trabzon'daki Belçika konsolosu A. Sassi "bu işe girişecek bir şirket, yol güzergâhı üzerindeki maden yataklarının imtiyazını alacağından çok kâr edecektir" diye yazıyor.

Yazın Mezopotamya'nın batısındaki ovalarda; mümkün olduğu kadar rahatça gezilebilirse de, kışın yollar tamamen bir balçık tarlasına döner ve kullanılmaz hale gelir. Kış da bu bölgede yılın üçte ikisi kadar sürer.

Bu görüntüler, sanayici ve turistler için can sıkıcı ise de çiftçiler için gayet uygundur. Karın ve yıl için de düşen yağmurun miktarı, rekoltenin nasıl olacağını belirler. Bu yörenin insanlarının kışın şiddetli geçmesinden pek şikâyetçi olmadıklarını da kabul etmek gerekir; çünkü kışın şiddetli geçmesi onun yararınadır, rekolte artar ve eskisine göre artan masraflarını karşılamaya yardım eder. " Bu yörenin insanları, artık eskiden olduğu gibi yalnızca yörenin kumaşlarından yapılmış elbiseler giymiyorlar, yabancı kumaşlardan yapılmış elbiseler de giyiyorlar. Yalnızca, yokluk içinde olanlarla köylüler

hâlâ yöresel kumaşlardan yararlanıyorlar". Bu bilgiyi veren, Musul'daki Fransız viskonsolosluğunun çevirmeni Aziz, şu yöresel bilgilerle iddiasını desteklemeye çalışıyor: "Yöresel meslekler olan; dokumacılar, boyacılar, kumaş üstüne baskı yapanlar artık müşterisiz kaldılar ve mesleklerini terkettiler. İstanbul, Halep veya Bağdat'tan yola çıkan Avrupa fabrikalarında üretilmiş mallar, deve veya yük hayvanlarının sırtında Mezopotamya'nın göbeğine kadar geliyor. Bu ithalat, aslında yukarıda söz ettiğim kentlerde oturan komisyoncuların girişimiyle; küçük siparişler halinde ve vadeli ödemelerle yapılıyor. Kısacası, ticaret bu yörede en ilkel yöntemlerle gerçekleşiyor".

Fransa'nın, 6 milyon Frank civarında olan Avrupa ürünleri ithalatından ancak 200.000 Franklık kısmını gönderip; Mezopotamya'nın 1.500.000 Frank tutarında Avrupa'ya ihraç edilen ürününün üçte birini aldığına, hiç şaşmamak gerekir. Türkiye'ye sattığımızın iki mislini satabileceğimiz halde satamamamızın nedenleri burada da geçerlidir.

BAĞDAT VİLAYETİ*

Bağdat, Bağdat demiryolu'nun son durağı değil ama ana istasyonudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dördüncü büyük kentine lokomotifin varışı ve meşhur "Berlin-Bağdat" rüyasının yaşama geçmeye başlaması; her yurtsever Alman vatandaşı için, gelecekteki Alman İmparatorluğu'nun omurgasının oluşması anlamına gelmektedir ve Almanlar bu yolda epeyi mesafe almışlardır. Bir Fransız, Mösyö Jacquerez; binbir ihtiyat içinde Dicle'nin sularını düzgün bir hale getirmek ve kanallar açmak konularını ortaya atarken; bir diğer Fransız, mühendis Mösyö Cugnin, Sir W. Willcoks'un projesini yeniden ele alarak; Basra Körfezi'nde denizden yola çıkıp ta Bağdat'a kadar, gemilerin gelmesine izin verecek şekilde Fırat'ın sularının 300 kilometre boyunca düzgün akmasını sağlamayı incelerken; Almanlar da, Bağdat' a birdenbire yerleşmeye başlayıverdiler. 1900'de, Berk Puttman ve Ortakla-

---

* - *1907 yılında Osmanlı Devleti, toprakları arasında bulunan Bağdat, merkez sancağından başka iki sancağı (Divaniye ve Kerbela) ve 17 kazası olan bir ildi (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

rının sahibi olduğu; keçi ve koyun derilerini işleyen, en önemli Türk deri işleme tesislerini kurdular ve 1902'de Mösyö Jacquerez, Türk hükümetinden Dicle kanalları çalışması için izin isterken, Bremen'de komisyonculuk yapan bir Alman firması Bağdat'a yerleşti ve Bağdat ile Avrupa arasındaki ticareti, ciddi bir rekabetle karşılaşmadan, hemen hemen kendi tekeline aldı.[6] Mösyö G. Kasperyan şöyle yazıyor: "Burada tek bir Fransız şirketi yoktur. Önemli ve kârlı işler, özellikle Avrupa'dan ithal edilecek mallar için ancak Bağdat'da yapılabilir. Yıllık ticaret hacmi 200.000 Türk Lirası'na kadar yükselmiştir; bu ticaretin kâr payı %10 ilâ %20'dir".

Abdülmecit döneminde demiryollarının açılmasının hatıra madalyaları (Bükreş 1855)

Bağdat'da Fransız şirketlerinin bu kadar üzücü olan yokluğuna karşın; Marsilya, Mezopotamya'nın başkenti ile olan ticari işlerde belli bir payı korumaktadır. 1905'de 5.000 balya yün ve 3.000 balya çeşitli deri Bağdat'dan Marsilya'ya doğru yola çıkmıştır. Hamburg ve Bremen limanları ise birlikte ancak 3.600 balya alabilmişlerdir. Bu durum, Türk İmparatorluğu'na en uzak

6 - Bağdat'da bir Alman bankası ve hastanesi kurulmak üzeredir (Mayıs 1907). Bu işler için gerekli sermayeyi *Deutsche-Orient Bank* sağlamıştır.

limanlardan biri olsa da bizim Akdeniz'deki en büyük limanımızın, çeşitli ürünler için doğal bir pazar olduğunu gösteriyor.

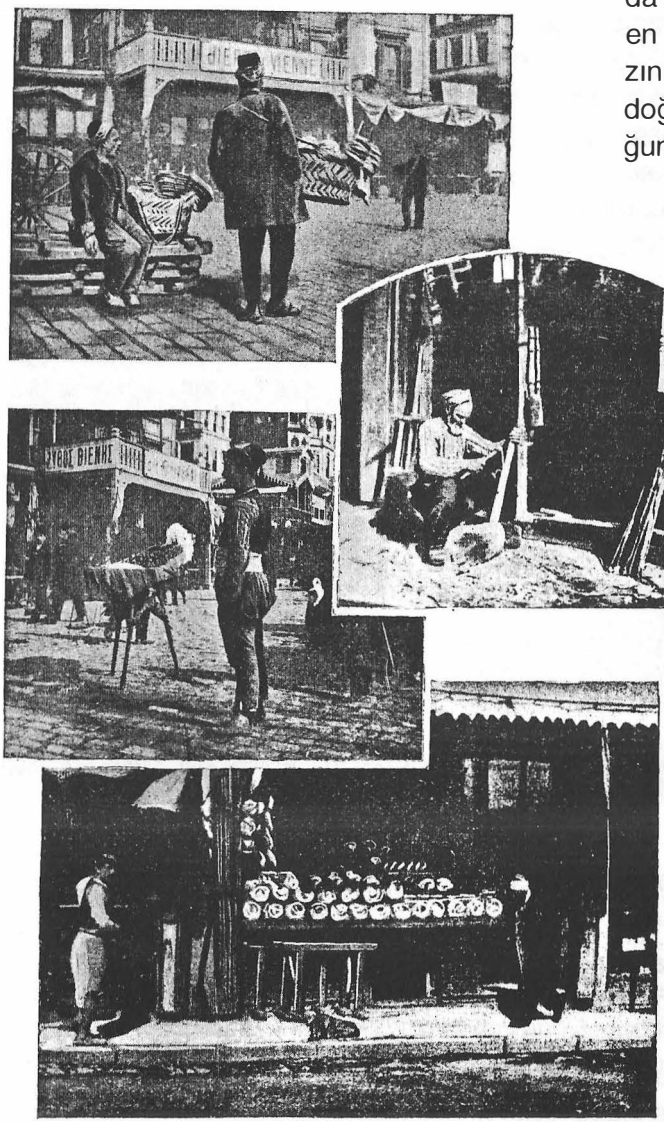

Sanatkârlar ve satıcılar

Bağdat ovası, birkaç yıldan beri bir Amerikan firmasının görevlileri tarafından sık sık ziyaret ediliyor. Bu Amerikalılar, meyan kökü ithalatında uzmanlaşmış kişilerdir ve Kasperyan'a göre Bağdat civarında bu köklerden yılda 9.000 ton üretildiği için bu işten büyük paralar kazanıyorlar. Kaç tane Fransız, yöresel böyle bir özellikten yararlanıp para kazanmak için, Dicle ve Fırat kıyılarına gitme arzusunu gösterir? Almanlar ve Amerikalılar bunun hayran olunacak örneklerini veriyorlar. Bu arada Mösyö Kasperyan da, kibarca ama biraz da çekinerek Fransızlara Bağdat'da yapabilecekleri şu işi anlatıyor: "Kentimizin bazı para sahipleri, birkaç ons ağırlığında ipekböceği kozasını kuluçkaya yatırdılar ve çok memnuniyet verici bir verim aldılar. Bağdat'ın iklimi ve sıcaklığı ipekböceği yetişmesine fevkalade uygundur; kuluçkalama sırasında kuluçka odalarını ısıtmaya gerek yoktur; bu ısıtma olayı uygun iklim sayesinde kendiliğinden gerçekleşir".

Dicle ve Fırat vadilerinin zenginliğinden yararlanmayı, Fransızların pek düşünmemiş olması aslında pek şaşılacak bir şey değildir. Alman girişimcileri, Bağdat, Basra, Kuveyt, El-Deir kentlerini ziyaret ediyorlar. Bunu yaparken de Basra körfezi'ndeki İngiliz gemilerinden yararlanıyorlar. Bu arada nehirler üzerinde; Basra körfezindeki bir limandan yola çıkarak, yine İngilizlere ait bir gemicilik şirketinin vapurlarıyla yukarılara doğru çıkıyorlar.[7] Ama, hiçbir Fransız gezgininin buna benzer bir araştırma gezisi hiçbir zaman duyulmuyor.

Gerçeği söylemek gerekirse, İngilizler de bu onaylanmayacak ilgisizlikte bizim gibi davranıyorlar; ama hiç olmazsa gemileri ortada gözüküyor ve Basra körfezindeki Türk ve İran limanlarına İngiliz-Hind mallarını taşıyor; bu limanlardan da bu mallar, deve sırtında iki nehrin vadisine iletiliyor. 1905-1906 yılında, Basra körfezinin Türk limanlarına toplam 234.187 tonluk 169 vapur ve 842 yelkenli geldi, neredeyse bunun tamama yakını (197.724 ton tutan,163 vapur ve 120 yelkenli) İngiliz bandırası taşıyordu. Fransız bandıralı gemiler ise 1 vapur ve 18 yelkenliden ibaretti! Bu doğal olarak çok yetersiz bir rakamdır.

Fransız bahriyesinin oraya İngilizlerle rekabet etmek üzere gemilerini

---

7 - ingilizler, Alman demiryollarının olası rekabetinden şimdiden korkarak, 1905 yılında nehirler üzerindeki taşıma ücretlerinde epeyice bir indirim yaptılar. 1904'te 80 hatta 100 Frank olan ton başına ücret artık 45 Frank.

göndermesi gerekir; Almanlar bunu yapıp, gemilerini gönderdiler. 1906 yılında Hamburg ile Basra körfezi arasında direkt bir vapur seferi tesis edildi; olay yeni olduğundan, Basra vilayetinin kıyıları boyunca Alman deniz trafiği hakkında istatistikler şu an için yok; bu konudaki gelişmeyi, gelecek yıl izleyebileceğiz*

HALEP VİLAYETİ **

Ünlü İskenderun limanı ile, Halep vilayeti doğal bir limana sahiptir. Bu liman, Suriye kıyılarının hemen hemen bütün limanları için geçerli olan yetersiz koşulların egemen olmadığı tek limandır. En kötü havalarda bile, her tonajda gemi bu limana sığınabilir; bunun en iyi kanıtı, Akdenizdeki zırhlı İngiliz donanmasının yıllık atış talimlerini bu limanda yapmasıdır.

60.000*** kişinin yaşadığı büyük bir kent olan Halep'ten, limanı olan İskenderun'a; üzerinde dört at koşulmuş yerli büyük lando arabalarının gidip geldiği iyi bir yol ile, çok yorulmadan hatta yanınıza birkaç bagaj da alarak iki günde gidebilirsiniz. Vilayetin diğer limanı antik Séleucie kentinin kurulduğu yerdeki Süeydiye'dir. Bu kentten yakın zamanlarda Bağdat demiryolunun, Suriye kıyıları üzerine en kısa bağlantısını yapmak sorunu tartışılırken söz edilmişti. Ancak proje terkedilmişe benziyor. Süeydiye, en azından yakın bir gelecekte binlerce yıllık uykusundan uyanmayacağa benziyor.

Fransa, Halep vilayetiyle ilişkiler kurmak zorundadır. Bugün Halep'e kadar uzanan Beyrut-Şam-Humus-Hama demiryolunun kurucusu ve işleticisi Fransız sermayesidir. Bu ilde, ulusal yararlarımız; yerli halkın yararlarına ve

---

* - *Paul Fesch, bu bölümde Bağdat vilayetini konu almakla birlikte, bu ilin güneyindeki Basra vilayetinden de söz etmektedir. Basra vilayeti 1907 yılında merkez sancağından başka üç sancağı (Müntefik, Necid, Ammare) ve 11 kazası olan bir ildir. Bugünkü Kuveyt devleti, Basra merkez sancağına bağlı 3 kazadan biridir (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

** -*Halep vilayeti,1907 yılında merkez sancağından başka iki sancağı daha olan (Urfa ve Maraş), 21 kazalı bir ildir. Bugünkü Gaziantep, Antakya ve Kilis kentleri merkez sancağına bağlı kazalardır (Çevirenin notu; aynı kaynak).*

*** -*Paul Fesch'in Halep kentinin nüfusunu 60.000 kişi göstermesine karşılık; aynı yıl yazılmış bir Türkçe kaynak kitap 130.000 kişi olarak gösteriyor (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, adı geçen eser, s: 164- Çevirenin notu).*

yerel coğrafyaya da uygun olarak yalnızca 35 fersah* uzunluğunda olan Halep-İskenderun demiryolu hattının da inşa edilmesini gerektirmektedir. Beyrut-Şam-Humus-Hama Kumpanyası'nın kıyıya doğru yapılacak her uzantıda rüçhan hakkı olduğundan doğal olarak Halep-İskenderun hattını bu şirket yapabilir. Fransızların yapabileceği bir diğer yatırım da, nüfusu hızla artan ve geniş caddeleri olan yeni Halep kentinde bir tramvay hattının inşası işidir.

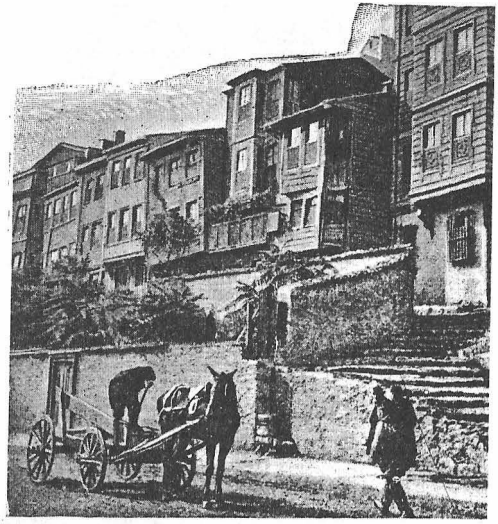

İstanbul Fındıklı'da Türk evleri

Maden yatakları açısından da, bu il Fransız araştırıcılarına geniş ufuklar vaat etmektedir. Muhtemel olarak işletilebilecek amyant, antimuan, borasit yatakları; linyit kömürü olasılığı; bilinen krom, bakır, kurşun, tuz yatakları; bu yeraltı zenginliklerinin başlıcalarıdır. Vilayetin antimuan yatakları Antakya civarında bulunur. "Demir çok ilkel yöntemlerle yerliler tarafından küçük ocaklardan çıkarılır; çıkan miktar azdır ama niteliği çok yüksektir ve bu madenden yerliler at nalı ve tarım araçları yaparlar". Halep kentinin mermerleri; pembe, sarı, beyaz ve siyahtır. Mösyö Duckerts bu konuda şunları söylüyor: "Ulaşım olanaklarının yokluğu nedeniyle, her mermer yatağı, çok kısıtlı bir çevre için üretim yapar". Bu yörede tuz; Kürdistan ve Mezopotamya'da olduğu gibi tuz yataklarında değil; göl ve tuzlu bataklıklarda üretilir.

Vilayette sanayi çok azdır ve deri işleme konusuyla sınırlıdır. Mösyö Duckerts raporunda (s. 110) şöyle diyor: "Bölge de dericilikte ve boyacılıkta kullanılan malzemeler üretilir: meşe palamudu, kabuk boya malzemeleri, sumak, yabani sakız ağacı, kök boyası, sarı sabur vs. Dericilikte kullanılan malzemeler arasında bir tanesinin çok özel bir yeri vardır: köpek dışkısı.

* - *Aşağı yukarı dört kilometre olan bir eski uzunluk ölçüsü (Çevirenin notu).*

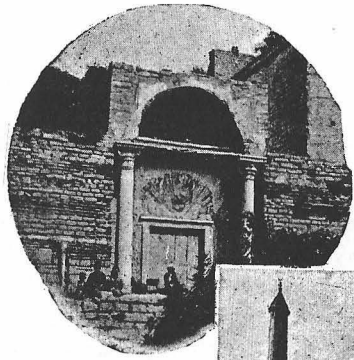

Yedikule'deki Altın Kapı

Bölgenin sepicileri, bu garip yardımcı malzemeyi kullanmadan mükemmel bir iş yapabileceklerine inanmazlar". Antakya bölgesinde meyan kökü işleyen tesisler vardır; burada köklerdeki öz alınır ve macun haline getirilip paket-

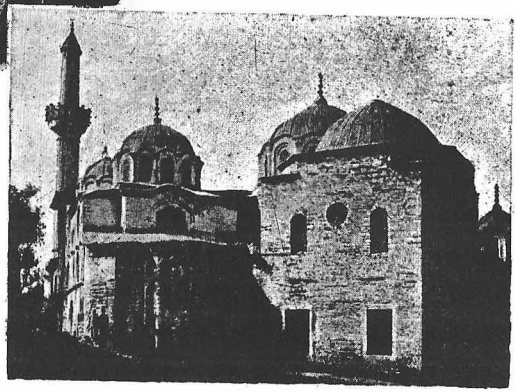

Fethiye Camii

lenir. "Bunun için kökler preslenerek, koyu kıvamdaki özü çıkarılır ve bu öz iyice suyu çıkarılana kadar işleme tâbi tutulur". Bu sanayinin tekeli İngiliz firmalarının elindedir. Türk sabunu da esas olarak Halep vilayetinde yapılır. "Tıpkı Marsilya sabunu gibi çeşitli boyutlarda blok olarak satılır. Kalitesi epeyice kötüdür; soğuk suda çok az köpürür. Ama tutulan bir özelliği lavanta kokmasıdır; kullanılırken bu sabun uzun süre suda tutularak bu kokudan yararlanma yoluna gidilir.

Halep vilayetinin kuzeyini oluşturduğu Suriye'de birçok meyva, bu arada kayısı, muz, zeytin ve portakal yetiştirilir. Dutçuluk da özellikle güney bölgelerinde çok yaygındır. Tütün ekimi de, bilhassa Halep vilayetinin güneyinde Lazkiye ovasında bilinir.

Bu vilayetin, Suriye'nin en zengin bölgesi olmadığı görülüyor. Bunun için, bu yörede Avrupalılar, Türkiye'nin diğer yörelerine hatta daha zor gidilebilir yörelerine göre daha azdırlar. Onun için Fransızlar, bu serbest ve rekabet olmayan yöreden yararlanabilirler. Örneğin ilk önce keten tarımını bu bölgede yaygınlaştırabilirler. *Revue du Levant*'ın muhabiri Mösyö Garelli bu konuda şunları yazıyor: "İskenderun bölgesinde hiçbir zaman bir keten

ekili tarla görmedim ve bu ovada tarımı gayet uygun olacak bu tekstil bitkisinin niçin ekilmediğini de anlamadım; ancak bazı bahçelerde süs bitkisi gibi ekilen ve devasa boyutlara erişen birkaç keten bitkisi dikkatimi çekti". Muhabir, kendi düşüncesine göre keten ekilmemesinin nedeni olarak, yaz süresince egemen olan kuraklığın ileri sürülebileceğini söylüyor ama bu nedene karşı; bu bölgede çok yaygın olarak kullanılan ve bölgeden geçen Asi nehri gibi akarsulardan yararlanarak yapılacak bir sulamanın çare olacağını da ekliyor.

Halep tereyağı ve yumurtasının, Samsun limanındakiyle karşılaştırılabilecek bir ihracata konu olduğu şüphelidir. Bütün yerel yağlar içinde Halep tereyağı; Anadolu'da söylendiğine göre; en temiz yağ olmasıyla ayrılır. Eğer birkaç Avrupalı tüccar ciddi olarak ilgilenirse, yerli tavukların ürettiği yumurtalar da kayda değer bir satış konusu olabilir.

Maraş yöresinde yapılan sarı sabur tarımı; Avrupalılar hesabına yapılan alışların artması nedeniyle, bölge halkı için yeniden gözde olmuştur. Bilindiği gibi bu bitki kumaş boyacılığında kullanılır. Kimyasal boyalara karşı duyulan hayranlık nedeniyle bu tohumların fiyatları çok düşmüştü; ancak deneyler, bazı durumlarda bu doğal boyayıcının, mineral ürünlere üstün olduğunu gösterdi. Bu tohumun tarımının gelişmesi Maraş sancağının gelişmesine de neden olacaktır. İskenderun yöresindeki ormanlık dağlar, özellikle Amanos dağlarının uzantısı olan, Gâvurdağı'nın batı yamaçları; tanen bakımından zengin palamut veren meşe ağaçlarıyla kaplıdır. Maraş'ı çeviren dağlar üzerindeyse köknar ağaçları gerçekten ormanlar oluştururlar ve Kürtler bunları bilinçsizce keserler.

İpekböcekçiliği git gide daha dikkat çekici olmakta ve dut ağacı plantasyonlarının alanları artmaktadır. Antakya'nın ipekböceği merkezlerinde 24.000 ons ağırlığında tohum kuluçkaya yatırılmaktadır; İskenderun'da bu miktar 500, Arsus'da 3.000 ve Payas'da 7.000 onstur.

"Idlep" pamuğu, Halep'de çok tutulan bir markadır. Marsilya, kabul edilmesi zor koşullarda direnmezse bu pamuk, Fransa'da olduğu kadar rahatlıkla burada da satılır. Bugün için vilayetteki pamuk ipliği alımında Adana fabrikalarıyla, İngiltere'den gelen mallar yeğlenmektedir. Halep, Antep, Maraş ve Antakya'da yılda ortalama 2.000 ton beyaz pamuk ipliği tüketilmektedir. Fransız fabrikaları; eskiden çok tanınan bazı İngiliz markalarını Halep pazarından silmeyi başaran İtalyan rakiplerini taklit etmek zorundadırlar.

Kadın modasındaki ürünlerde Fransa'nın belirli bir üstünlüğü vardır. İskenderun' daki bir muhabir bu konuda şunları yazıyor: "Genellikle, kadınlar tuvalet malzemeleri için Paris'in büyük mağazalarının mallarını yeğlerler; nadiren burada satış yapan kişilerden mal alırlar...Resimli kataloglar, Fransız mallarının tercih edilmesinde büyük rol oynar. Saygınlığı olan her ticarethane her mevsim; iki, üç, dört tane katalog getirmekten geri kalmaz... Daha zengin olan bazı kadınlar; herkesin giydiği 25 ilâ 30 Franklık şapkalar yerine doğrudan Beyrut veya İzmir'e başvurarak; daha zarif görünmek için 80 veya 100 Frank ödemeyi göze alırlar; çünkü önemli olan Paris modasına uygun giyinmektir".

Şapka konusunda yaptığımız bu küçük inceleme gösteriyor ki, diğerlerinde olduğu gibi Halep vilayetinde de; zengin kadın müşteriler olduğu kadar diğer kadın müşteriler katında da Fransa'nın özel bir yeri vardır.

BEYRUT VİLAYETİ*

Beyrut, tıpkı İzmir gibi, birkaç sayfada anlatılması güç bir kenttir. Burada Fransa'nın gerçekleştirdiği eser çok önemlidir ve bunun için de birkaç ilginç olayı unutmamak gerekir. Vilayetin Beyrut kadar diğer kentlerinde de, Trablusşam'da, Lazkiye'de, Hayfa'da, Nablus'da da; Suriye'deki beklentilerimizin gelişmeleri ne olursa olsun; uygarlaşmalarına yardım ettiğimiz halklar üzerinde; yüzyıllardan beri devam eden, ulusumuzun silinmez tarihi izleri vardır.

Beyrut vilayetinde, Fransa'nın gerçekleştirdiği düşünsel gelişmenin öyküsünü anlatmak; bu incelemenin kapsamı içine girmez. Olsa olsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu köşesinde, Fransız dini tarikatlarınca kurulan Katolik Üniversitesi ve her çeşit okullar hakkında birkaç sözcük söyleyebiliriz. Ancak konumuzu; ticari, sınai ve mali sorunlarla sınırladığımızdan şu hususu belirtmekle yetineceğiz. Hiç münakaşa kabul etmez şekilde eğitim alanında ne kadar başarılıysak; iş aleminde tam aksine büyük güçlükler içinde savaşıyoruz.

Beyrut vilayeti, 1907 yılında merkez sancağından ayrı olarak 4 sancağı (Akka, Trablusşam, Lazkiye, Nablus) ve 14 kazası olan bir ildir (Çevirenin notu; aynı kaynak).

Herşeye karşın, tarihsel olarak bu bölgeye hayat verdik. 1845 yıllarında Suriye'ye Lyonlu tüccarların gelmesiyle; ipekböceği yetiştirilmesi ve Avrupa usulü ipek ipliği üretilmesi başladı. 1870'de 1.200.000 okka olan koza üretimi düzenli olarak artarak, Lübnan'ın üretimiyle birlikte 5.000.000 okkaya yükseldi. 1884'den beri

1. Yaşlı bekçi
2 Köpek dışkılarını toplayanlar

Temizlik işçisi
Tramvay habercisi

ipekböceğinin tohumları Fransa'nın Midi bölgesinden gelmektedir. İpek ipliği üretimi de paralel bir gelişme gösterdi. İpekböceği havuzlarının sayısı 1870'de 1.900 iken, 1904'te 11.000'e erişti. Fransızlar'ın malı olan 750 havuzlu 8 iplik tesisi vardır. Geri kalan tesisler yerli girişimcilerin elindedir. Henri Ladreyt "Ancak Lyon ticarethanelerinin bazen de çok düşünmeden verdikleri paradan, Suriye'deki ipek sanayiinin hemen hemen hepsi yararlanmaktadır" diye konuya açıklık getirmektedir.

Fransa'nın sanayiye katkısından sonra bayındırlık işlerindeki katkısın-

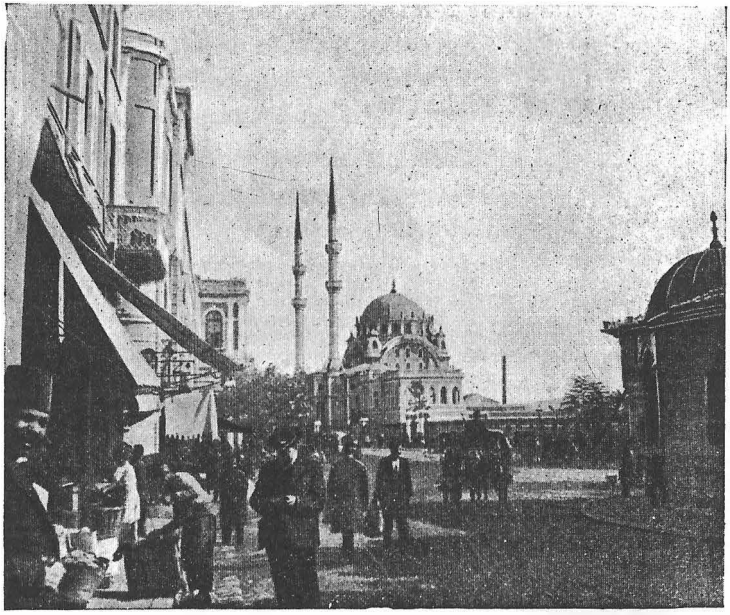

Tophane- Çeşme ve Tophane Camii

dan da söz edelim. Bir Fransız firması olan "Beyrut Liman, Rıhtım ve Antrepo Şirketi" limanın inşası için 11 milyon Frank harcadı ve yine bir Fransız girişimi olan Şam-Beyrut demiryolu hattına bir demiryolu bağlantısı ile limanı bağladı. Su dağıtım şebekesi bir İngiliz firması tarafından gerçekleştirildiyse de, 1888'den beri aydınlanma gazının dağıtımını bir Fransız firması yapmaktadır. Nihayet bugünlerde, yokuşlu inişli olan bu şehrin dar sokaklarına ve çok eğimli yokuşlarına rağmen bir tramvay hattı kurulması için; planlar hazırlandı. Beyrut'taki Fransızların eserleri her yıl artarak devam ediyor. Zaten burada önemli bir Fransız kolonisi var; sayıları o kadar çok ki Millet Meclisi'ne bir milletvekili seçiyorlar ve İstanbul'daki kolonimiz gibi bir "Union Française" kurumuna sahipler.

Beyrut limanındaki deniz ulaşımında, Fransız gemilerinin tonajı ile, diğer ulusların gemilerinin tonajını karşılaştırmak ilginç sonuçlar verecektir. Bu karşılaştırma ile diğer bandıraları taşıyan gemilerin durumunu değerlendirmek

mümkün olacaktır[8]. Çalışmamızı okuyucular için güç hale getirmemek için Fransız gemilerinin tonajını, bütün içinde değerlendirmekle yetineceğiz:

Dönem	Genel Tonaj	Fransız gemilerinin tonajı	%
1903-1904 yılı	1.127.921 ton	233.782 ton	20.5
1904-1905	1.262.629 ton	194.421 ton	15.5
1905-1906	1.249.647 ton	298.770 ton	24.0

Beyrut'ta Fransa konsolosluğu ile görevli, elçilik sekreteri Fouques-Duparc, 1905 yılında, birkaç yıldan beri Suriye'de azalmakta olan ticari ilişkilerimizi yeniden çoğaltmak için bazı çabalar gösterdiğimizi doğruluyor ama bu çabaların, rakiplerimizin gösterdikleri gayret yanında az kaldığını da vurguluyor:

"Almanya, ticari ilişkilerini geliştirmek için durmaksızın çalışıyor. İngiltere, Suriye'ye yapılan pamuklu ürün ithalatında ilk sırayı eline geçirdi ve fiyatlarının ucuzluğu ile bugüne kadar kendisine hiç kimse rakip olamadı... Avusturyalılar, Almanların ticari yöntemlerini kopya ediyorlar... İtalya, bugün için, Suriye'nin batısında büyük bir ticari etkinlik gösteriyor ve bu özellikle İngilizleri endişelendiriyor". Fransız konsolosu bir kez daha ihracatçı tüccarlarımıza; "satış fiyatlarını olabildiği kadar indirmelerini", "alıcıların beğenilerini göz önüne almalarını", "ve tüketici pazarına gezici satış temsilcilerini göndermelerini" tavsiye ediyor.

Fransa ile Beyrut arasındaki ticaret; ticari ilişkilerde en önemli etken olan ipek rekoltesinin durumuna göre büyük farklılıklar gösteriyor. "Suriye, bu yörede fevkalade sonuçlar veren Fransız ipekböceği tohumlarına sadakat göstermeye devam ediyor. Var bölgesinin büyük sarı kozalı ırkı, bu ülkede çok tutuluyor ve Fransız ipekböceği tohumu üreticileri buraya her zaman birinci kalite tohum gönderiyorlar. Aslında bu önemli pazardaki yerlerini korumak için bunu yapmak zorundalar. Türkiye'nin diğer pazarları, hemen hemen

8 - 1905 yılında hâlâ Fransız bandırasının ilk sırada olduğunu biliyoruz; onu İngiliz, Avusturya, Mısır, Rus, İtalyan, Osmanlı, Alman, Yunan ve Belçika bandıralı gemiler izliyor. Ancak bizim durumumuz pek gelişmiyor; halbuki İtalyanlar, Ruslar ve İngilizler büyük ilerleme içindeler.

Fransız ipekböceği tohumu üreticileri için kaybedilmiş durumda ve onları yeniden kazanmak için hiçbir gayret gösterilmiyor; zaten Fransızların satış fiyatları o kadar yüksek ki, Suriye dışında, iyi kalite koza elde etmek isteyen üreticiye hiçbir kâr marjı bırakmıyor".

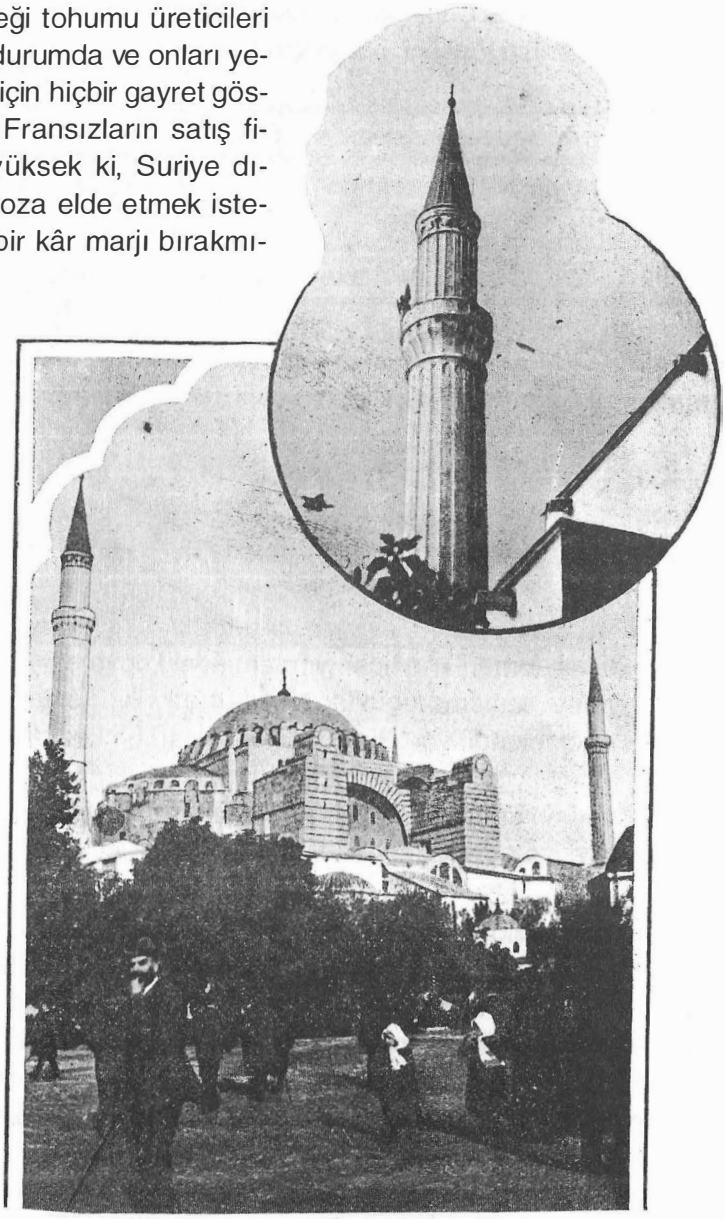

Ayasofya- Genel görünüş ve minare

Suriye limanlarına giren Fransız gemilerinin tonajı, her zaman için bu gemilerin yalnızca Fransa'dan gelen veya oraya giden malları taşıdığı anlamına gelmez. Lazkiye, Hayfa ve Trablusşam'da bu durum gözleniyor. Örneğin Lazkiye'de, gümrük istatistikleri, Fransız bandıralı gemilerle gelen malları belirtiyor; ancak *Revue du Levant*'ın bir muhabiri Mösyö Guys şu satırları yazabiliyor: "Lazkiye'deki ticaret işlemi hakkında size çok az bilgi verdiğim için affınızı dilerim; ama bu konudaki sessizliğimin nedeni; yerel ticaretin Fransa'dan yavaş yavaş yüz çevirmeye başlaması; Malta ve özellikle de İngiltere yolunu tutmasıdır".

Bu yörenin ürünleri şunlardır: buğday, arpa, nohut, tütün, incir, yumurta sarısı, albümin ve yumurta. Bunlara tombak ve özellikle zeytini eklemek gerekir. Mösyö Guys, bu konuda şöyle yazıyor: " Malsahiplerinin direnmeleri sonucu her yıl zeytin plantasyonları artıyor; Lazkiye bölgesi sonunda, en önemli yağ üretici bölgelerden biri olacak".

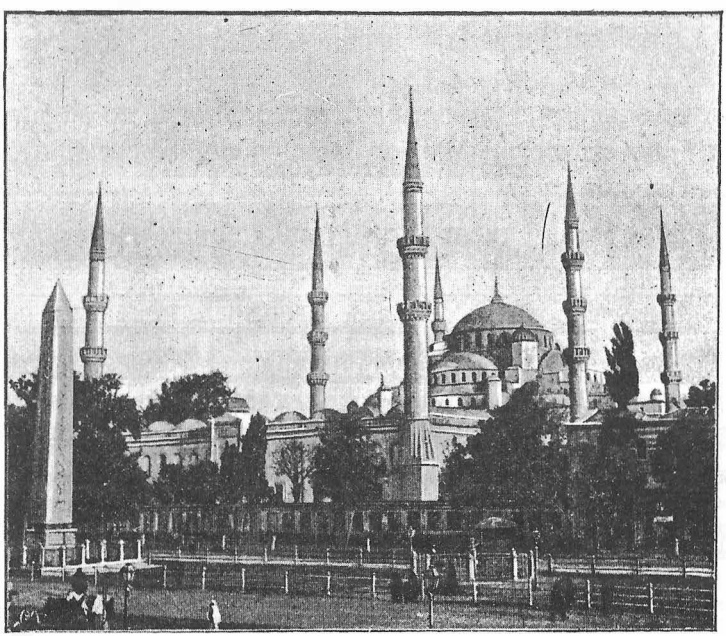

Sultanahmet Camii ve altı minaresi

Hayfa kentinin özelliği ise bahçelerde meyva gibi üretilen az miktardaki kahve ile; üzüm, kavun ve karpuzdur. Denildiğine göre, bir İngiliz firması, Cezayir'deki turfanda meyvaların ambalaj kolilerini örnek alarak, Hayfa'nın bu turfanda meyvalarını sevketmeyi düşünmektedir. 1903'te Hayfa'dan geçen Mösyö Duckerts çok dikkate değer raporunda şu tahmini yapmaktadır: "Hayfa kentinde ticaret ilerlemektedir ve bu limanı bereketli Havran ovalarına bağlayacak demiryolu projesi bu kente, hatırı sayılır bir gelişme sağlayacaktır"[9].

Diğer taraftan Hayfa için bir parça iyimser olan bu sonuçlar, ona komşu olan Trablusşam limanı için geçerli değildir. Çünkü geçici de olsa bu bölge ticaretinde bir duraklama görülmektedir.

Fransa yardımcı konsolosu Mösyö Santé 1903 yılı için verdiği raporda; bir kolera salgınına uğraması ve bunun dışında da asıl önemlisi Trablusşam hinterlandının bir çok ürününü Beyrut'a ulaştıran Şam-Halep demiryolunun rekabeti sonucu bu kentin ticaretindeki kaybın %34 olacağını öngörüyor. Tahıl, yün dokuma, Humus ve Hama'da üretilen ipekliler ve ithal edilen mallardan şeker, pamuklu bez, pamuk ipliği, hırdavat malzemesi Beyrut yolunu tercih ederek Trablusşam güzergahını terkettiler. Yalnızca portakal, limon, ipek kozası ve diğer yerel ürünler biraz da zorlamayla bu limanın etkinliği içinde kaldı. Fakat bu kriz gayrimenkul değerlerinde bir ucuzlamaya da hiçbir zaman neden olmadı.

Gerek ithalat gerek ihracat ta olsun, bu limanda ulusların sıralaması aşağıdaki tablodaki gibidir. (Fransız Frankı olarak)

Yıl	İngiltere	Fransa	Avusturya	Almanya	Rusya	G. Amerika
1903	6.200.000	3.600.000	1.900.000	2.200.000	1.200.000	?
1905	3.611.000	2.459.000	2.420.000	2.140.000	1.248.000	1.017.000

Azalma	Azalma	Artma	Azalma	Artma	Artma
2.589.000	1.141.000	520.000	60.000	48.000	?

9 - 1906 yılında Hayfa'da bir Fransız postanesi kurulmuştur.

Diğer ülkelerin 1905 yılındaki ticaret hacmi bir milyon Frank'ın altındadır. Bunun tek istisnası, bir iki yıldan beri bu pazara sağlam bir şekilde girdiği görülen Mısır'dır.

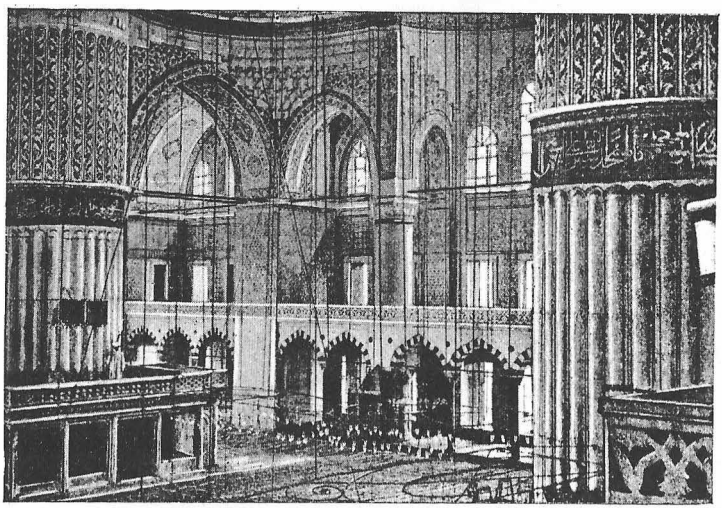

Sultanahmet Camii'nin içi

Sonuç olarak Trablusşam bölgesinin ticaret hacmi 20 milyon Frank civarında sabit kalmaktadır. Bu rakam, bölgenin kapasitesine göre çok düşüktür. Fransa yardımcı konsolosu Mösyö Armez bu konuda şöyle yazmaktadır: "Trablusşam bölgesi tarım açısından inanılmaz zenginliğe sahiptir. Burada herşeyin yetiştirilmesi olasılığı vardır. Deniz kıyısındaki tropikal bitkilerden tutun da dağlarda uygun ekim alanları bulunan ılıman yörelerdeki orman ürünlerine kadar yelpazeyi genişletebiliriz. Tarım, en ilkel koşullarda, makina kullanmadan, toprak yüzeyini ancak kazıyabilen ağaç sapanlarla yapılmasına karşın; çoğu zaman elde edilen hasat çok bol olmaktadır." Mösyö Armez söz konusu raporunda özellikle Fransa'nın ticaretteki payının durağan durumuna da dikkati çekmektedir: "Eğer biz burada daha fazla satış yapmıyorsak bunun nedeninin bunu yapmak istememiz olduğunu tereddüt etmeden söyleyebilirim. Aslında daha fazla satış yapmak için her olanağa

sahibiz. Marsilya ile Suriye'yi birleştiren dolaysız deniz yolları bize hem uygun bir navlun hem düzgün bir ulaşım imkanı sağlıyor. Ülkedeki bize karşı duyulan büyük sempatiden yararlanabiliriz. Dilimiz neredeyse ulusal dil gibidir. Gerçekten de bir parça ciddiye alınabilecek bütün tüccarlar, üst sınıf halkın tamamı hatta orta sınıf bile Fransızca konuşuyor. Alman ve Avusturya firmaları bile yazışmalarını Fransızca yapıyorlar. Eşit hatta biraz daha fazla fiyata bile Fransız malları; ince zevki, nihai görünümü ve şıklığı dolayısıyla ve bize duyulan sempati nedeniyle tercih edilecektir. Fakat bu malları pazara sürmek lazım!"

LÜBNAN*

Lübnan diye adlandırılan bu enklav** özerk bir yönetime sahiptir. İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya konsoloslarının kontrolü altında bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmektedir. İşgal ettiği alan hemen hemen bir Fransa vilayeti kadardır; epeyi kalabalık sayılabilir; çünkü bu dağlık yörede 400.000 den fazla insan yaşamaktadır.

Lübnan'ın idare merkezi Deyr-el-Kamer ve başlıca limanı Cuni'dir***

Lübnan, uluslararası bir denetim altındaysa da; bu küçük ülkeye egemen olan güç Fransa'dır. Bunun nedeni Katolik okullarının manevi etkisinin yanında Lyon tüccarlarının sahip olduğu ipek ipliği üreten tesislerle sınai olarak ve Fransız üstünlüğünün gerçek olduğu Beyrut'a komşu olunması nedeniyle ticari olarak ta ortadadır.

---

*- *Lübnan olarak Fesch'in zikrettiği bu bölge Osmanlı Devleti kayıtlarında (Cebel-i Lübnan) sancağı olarak kaydedilmektedir. Bu sancak yani mutasarrıflığın 7 kazası, 1 kasabası, 14 nahiyesi ve 930 köyü vardır (Çevirenin notu-Aynı kaynak).*

Başka topraklarla kuşatılmış bölge anlamında kullanılan bir sözcüktür. Maruniler ile Dürziler arasındaki olaylar üzerine 1860 yılında Fransa bölgeye asker göndermiş; Osmanlı Devleti bu müdaheleyi Fuat Paşa'yı oraya göndererek, onun aldığı önlemlerle yatıştırmaya çalışmış ve Marunilerin meskun olduğu bu bölgeye Fesch'in de belirttiği gibi bir nevi özerklik verilmiştir(Çevirenin notu).

Cebel-i Lübnan Sancağı'nın alanı 6.500 kilometre kare, nüfusu 399.530 kişidir. Sancağın idare merkezi yazın Fesch'in belirttiği gibi Deyr-el-Kamer, kışın ise Bağbeda kasabalarıdır(Çevirenin notu-Aynı Kaynak).

Bu bölgeyi birçok kez ziyaret eden İzmir'deki Belçika konsolosu; Marunilerin tek geçim kaynağının ipek endüstrisi olduğunu

Sultanahmet Meydanı- Teodos Sütunu, Duvarlı Sütun ve Yılanlı Sütun

söylemektedir: "Suriye'de 150 ipek iplik tesisi ve 9.000 ipek kozası havuzu; Lübnan'da 92 iplik tesisi ve 5.200 havuz vardır. Bunların hemen hemen hepsi buharla çalışır". Bu rakamlar daha önce söz konusu ettiğimiz ve bütün Suriye'de(hiç şüphesiz buna Lübnan da dahildir) 1904 yılında 11.000 havuz olduğunu söyleyen Mösyö Ladreyt'in söyledikleriyle farklıdır. Ama her halükârda bütün Suriye'deki ipek sanayii işçilerinin üçte birinin Lübnan'da olduğu söylenebilir.

Fransa'nın ilgisi her zaman Maruniler üzerindedir. 1860'da Dürzilere karşı yaptığımız seferden beri Suriye'nin bu yöresinde bir cins korumacılık görevi yapıyoruz; aslında bu korumacılık görevimiz korumamız altındaki insanlarla daha çok ilgilenmemizi gerektirir. Halbuki olaylar böyle gelişmemektedir. Bir taraftan dilimizi öğreterek Lübnanlıları eğiten dini okulları dışlıyoruz; diğer taraftan da Fransa'da hiç kimse ülkemizin bu sadık dostlarının yaşam koşullarını iyileştirmek için sesini yükseltmiyor. Birçok Maruni Beyrut'a yerleşmek için dağlarını terketti; bir kısmı da Cezayir veya Amerika'ya göç etti.

Şüphesiz zaman zaman, donanmamızın bazı gemileri Beyrut Körfezi'nde boy gösteriyor ve Fransa'nın onları desteklediğinin geçici ve sık sık kesintiye uğrayan kanıtlarını vermeye çalışıyor. Ancak Beyrut, Lübnan sancağının limanı değildir. Marunilerin ulusal gururlarını tatmin etmek istiyorsak onların limanı olan Cuni'ye gitmek gerekir. 5.000 kişilik küçük bir kent olan Cuni; Lübnan sancağı için gerçek bir iskele olabilecek güzel bir kumluğa sahiptir. Mösyö Duckerts: "Aslında buraya liman tesisleri kurmak gereklidir, ama bu, buraya yirmi kilometre mesafede olan Beyrut limanının yıkımı demek olur ve bu yüzden Osmanlı yöneticiler bu işe sıcak bakmamaktadır" diyor.

Belki İstanbul'daki elçimiz, bu eski Cuni limanı işini yeniden ele alabilir; Padişah kadar, Beyrut limanını işleten şirketin yönetiminden de bu küçük Lübnan limanı yararına bazı ödünler koparabilir. Beyrut limanının ortaklarının veya tahvillerini alanların kâr paylarını ve tahvil faizlerini güvenli bir şekilde almaya devam etmek isteyeceklerini ve diğer taraftan da gerekli derinleştirme çalışmaları yapılırsa deniz ticaretinin büyük bir kısmının daha elverişli bir iskele olan Cuni'ye dönebileceğini de biliyoruz. Ama Beyrut ve Cuni'yi ayıran kısa mesafe bir demiryolu yapılarak kapatılabilir ve bu iki mahalden tek ve aynı bir liman oluşturulabilir. Eğer Beyrut Liman Şirketi, Cuni limanının yapılmasını üstlenirse; gerçekte tek bir liman olacak Beyrut-Cuni çifte iskelesinin sahibi olabilir. Kıyıya yanaşmanın kolaylaşma ve deniz ticaretinin artması sonucunda da gerekli ek masrafları çıkarabilir.

ŞAM VİLAYETİ*

Vilayetin idare merkezi olan Şam şehri nüfusu itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun üçüncü büyük kentidir ve 100.000 kilometrekare alanıyla adı geçen il, İmparatorluğun en büyük vilayetidir.

Beyrut için pek çok işler başaran Fransızlar Şam'ı biraz ihmal etmişlerdir. Çağdaş anlamda yaptıkları tek iyilik; kenti bir taraftan denize bir taraftan

---

* *Yazarın Şam vilayeti olarak tanımladığı il, Osmanlı resmi taksimatında (Suriye Vilayeti) olarak tanımlanmaktadır. Merkez sancağı olan Şam sancağından başka 3 sancağı (Kerk, Hama,Havran) vardır (Çevirenin notu-Aynı Kaynak).*

Halep'e bağlayan demiryoludur. Hicaz demiryolu denilen bir diğer hat; bu demiryoluna Şam'dan bağlanarak Arabistan'a doğru gitmektedir; ancak bu demiryolu hattı Türk hazinesi tarafından yaptırılmaktadır. Beyrut-Şam demiryolu kilometre başına 14.000 Frank'tan daha fazla bir gelir gerçekleştirmektedir ama herhangi bir güvence söz konusu değildir*. Rayak-Hama ve uzantısı yani Beyrut-Şam demiryolunu Halep'e bağlayan hattın geliri ise kilometre başına ancak 5.000 Franktır; ancak 15.000 Frank'lık bir kilometre güvencesi gibi bir kaynağa sahiptir. 437 kilometre dar ve normal hatları ile bu demiryolunun sahibi olan Fransız şirketi (Kağıt üzerinde Osmanlı Şirketi) bu işler için 50 milyon Frank'a yakın bir harcama yapmıştır. 1904 yılında bu hat en yüksek gelirini elde etmiştir; 1905 yılı rakamları bir parça düşüktür. Şirketin murahhas üyesi Alexis Rey: " 1904 yılına göre Hicaz demiryolu için malzeme naklinde çok büyük azalma vardır; diğer taraftan 21 ve 29 Aralık tarihleri arasında (1905) kar fırtınaları nedeniyle hizmet verilememiştir. Bu iki olay 1904 yılı brüt gelirlerine göre %17 oranında bir azalmaya neden olmuştur. Ama iyi bir ürün alınması ticari mal trafiğini arttırmış, genel giderlerde yapılan tasarruflarla 1905 yılının net getirisi (1.606.412 Frank); 1904 yılının hemen hemen aynı olmuştur" diye yazıyor.

Şam'daki Fransız konsolosu Mösyö Bertrand'a göre vilayetin ticaret hacmi 1903 yılında 70 milyon Frank olmasına karşın; 1904 yılında 55 milyon Frank seviyesinde kalmıştır. İthalat kalemlerinden önemli olanlar; pamuk ipliği, ham ipek, pamuklu bez, tütün, şeker, pirinç; ihracatta ise yılda ortalama 20 ilâ 25 milyon Franklık bir değer ifade eden tahıl ürünleri ile yün, tereyağı, taze ve kurutulmuş meyvalardır. Fransa ve Cezayir, belirli bir miktarda "Şam işi" denilen elle işlenmiş biblo, bakırdan eşya, arap ipeklileri, oymalı ve sedef kakmalı mobilyalardan oluşan malzeme satın alır. Göreceli olarak

---

* - *Osmanlı Hükümeti, ülkede demiryolu inşa eden yabancı şirketlere; kilometre başına bir gelir garantisi veriyordu; eğer şirket bu geliri kazanamazsa aradaki farkı devlet hazinesi karşılıyordu. Bu sistem pekçok suiistimale neden olmuştur. Yabancı firmalar özellikle yolu uzatarak kilometre başına alacakları bu güvence parasını arttırma yoluna gitmişlerdir. Örneğin yolun üstüne bir dağ çıkarsa tünel açıp yolu kısaltmak varken; dağın çevresinden dolaşıp yolu gereksiz uzatmayı yeğlemişler; böylece hem tünel açmak gibi masraflı bir işten kurtulmuşlar hem de kilometreyi arttırarak alacakları güvence parasını arttırmışlardır. Trakya'daki demiryollarının güzergahı bunun tipik bir örneğidir (Çevirenin notu).*

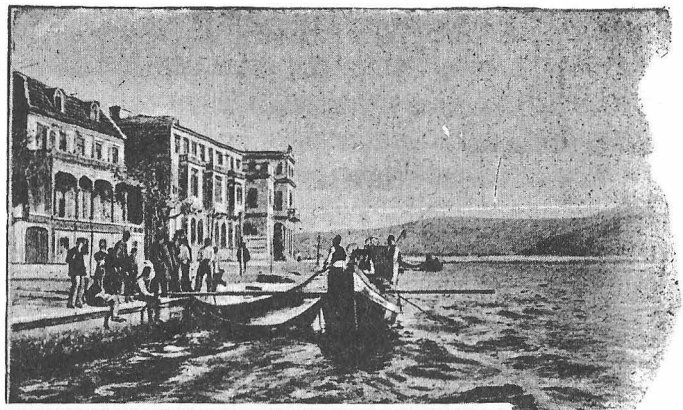

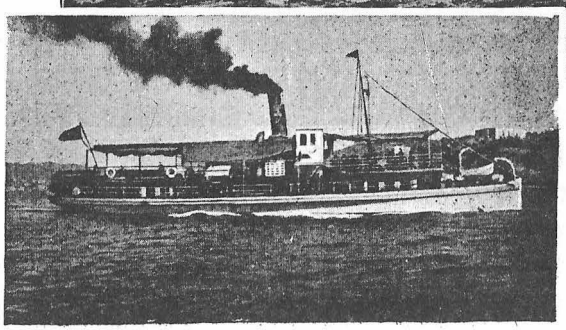

Boğaziçi'nde

fiyatları yüksek olan bu malların Avrupalı (Alman dememek için Avrupalı diyoruz) taklitlerinin olabileceği ve sanki yerli ustalar tarafından yapılmış gibi turistlere satılacağı akla gelir mi? Mösyö Duckerts bakır işleme sanayiinin bu bölgenin çeşitli yörelerinde çok yaygın olduğunu yazıyor: "Bakır ürünler arasında mangallar, lamba ayakları, leğenler, ayaklı kupalar, şamdanlar ve özellikle üzerlerinde Kur'andan ayetler yazılı olan ve ülkede yemek masası olarak kullanılan büyük siniler ünlüdür. Esas itibariyle Doğu ülkelerine özgü bu ürünlerin en güzel örneklerinin yapıldığı yer ise Şam'dır. Üzüntüyle görüyorum ki yabancı taklit mallar bu ürünleri üretenlere büyük zarar veriyor". Aynı kişi şu garip izlenimini de aktarıp; Diyarbakır ve Musul gibi Şam'dan 600 kilometre daha içeri de olan bölgeler de bile dış görünüşü itibariyle Türk formunda ama bakırdan başka herhangi bir madenden yapılmış cezve ve ibrikler gördüğünü ve bunun taklit malların yaygınlığının kanıtı olduğunu vurguluyor: " Bu mallar Almanya'dan geliyor; yerli sağlam malların dörtte biri fiyata satılıyor ve halk ta bu çok ucuz fiyatın cazibesiyle bunları yeğliyor". Benzer bir

şekilde Alman sanayiinin; Ermeni kuyumculuğuna da rekabet ederek Suriye'de Türklerin yararına hizmet etmesi de ilginç bir gelişmedir. Yakın bir zamanda at eğerleri ve koşumları ile giyimde ve ev eşyasının kaplanmasında kullanılan pamuk veya yünlü ile ipeğin birleşiminden oluşan ünlü Şam kumaşlarının başına da aynı şeyler gelebilir. Bütün dünyada çok ünlü olan yerel iyi bir sanayi ürününün şöhretinden düşük kaliteli Alman işporta malları yararlanmanın yolunu mutlaka araştıracaktır. "Almanlar; dikiş dikmeye meraklı olan Şam kadınlarının bu eğilimlerinden de ustaca yararlandılar. Kentte bugün için kullanılan 10 ilâ 12.000 dikiş makinesinin yarısını onlar ihraç ettiler. İlk makinelerini otuz yıl kadar önce piyasaya sunmuşlar ve zorlukla alıcı bulabilmişlerdi; ama sonraları erkek ve kadın terzilerine, ayakkabıcılara; onların gereksinim duyduğu hizmetleri vermeye başladılar. Bugün Şam'ın banliyölerindeki en küçük bir köydeki ev kadını bile onların bu hizmetlerinden yararlanıyor; iş bu noktaya gelince de bu kent ve civarına yılda 300 ilâ 400 dikiş makinesi ve 5 ilâ 6.000 Franklık aksesuar satıyorlar" (*Şam'dan Mektup.* Şubat 1904). Bu konuda Almanların tek rakipleri İngiliz ve Amerikalılardır.

KUDÜS SANCAĞI*

1898'de İmparator II.Wilhelm'in Filistin gezisi; yüzyıllar boyunca yabancı olarak yalnız Fransızları tanıyan bu bölgede; Alman atılımının başlamasına değil artık tamamen benimsenmiş bir politika haline gelmesine neden oldu. Zaten aşağı yukarı otuz yıldan beri -tam olarak II. Wilhelm'in babası Prusya Krallığı Prensi Frédéric'in 1869'daki bir gezisinden itibaren - 1870'de bize galebe çalanların**, bütün gayretleri; tarihi, manevi ve maddi etkimizin silinmez olduğunu inandığımız Kutsal Topraklar'da bizim ayağımızı kaydırmak ve bizi yenmek konusunda yoğunlaşmıştı.

---

* *- Osmanlı idari taksimatında bağımsız bir mutasarrıflık olan Kudüs-ü Şerif sancağının 5 kazası (Yafa, Birüssebi, Gazze, Halilürrahman, Nâsıra) vardır (Çevirenin notu -Aynı kaynak).*

** *-Prusya kuvvetleri, Fransızları 1870'de Sedan'da yenmiş ve III.Napoléon'u esir etmişler ve Paris'i alan Prusya ordularının bu zaferi üzerine Versaille'da toplanan Alman Prensleri; Prusya kralını, Almanya İmparatoru ilan etmişlerdi (Çevirenin notu).*

Eyüb'de Satıcılar

Hayfa'da karaya çıktığı zaman; II. Wilhelm'in belki de hiç söylemediği şu söz kendisine isnat edilmektedir: "Fransa burada çok etkili". Sonra da sözüne şöyle devam ettiği söylenmiştir; en azından böyle düşünmüştür: "...Ama Almanya burada hergün büyüyor". Gerçekten de ta 1871 yılında Alman Schneller tarafından, tarımsal işletmesi de olan bir öksüzler yurdu kurulmuştur; aynı yıl Mecklembourg-Schwerein Büyük Dükü yöredeki çocuklara hizmet edecek bir hastahane yaptırdı; 1875'den itibaren Temple tarikatından* olan Almanlar'ın oluşturduğu kolonilerin Yafa ve Hayfa'ya yerleşmesinde ciddi gelişmeler görüldü. 1896'da Deutsche Palestina Bank çalışmaya başladı; Almanya'da kurulan bir Kutsal Topraklar Cemiyeti 1891'de Almanlar'ın yapacağı kurumlar için 200.000 Frank'tan fazla yardım topladı. Merkezi Köln'de olan Palestina Verein Cemiyeti'nin yardımıyla Kudüs ve

* - *İsa'nın mezarını korumak için Kudüs'te Süleyman Mabedi yakınında ilk haçlı seferleri sırasında (1118) kurulan bir dini tarikat (Çevirenin notu).*

Emmaüs'te Katolik kolonileri kuruldu; Alman Lazaristlerine* emanet edilen bir hastahane ve Aziz Charles rahibelerinin yönetimi altında kız okulları açıldı; Tiberya gölünün kıyısında Ayn-el-Tabira'da bir cins sanatoryum kuruldu ve nihayet kısa bir süre önce Galile kentinde on tane Alman-Arap ilkokulu eğitime başladı. İşte yalnızca Kudüs sancağında ortaya konulan Alman girişimlerinden birkaçı.

Kudüs civarında Yafa ve Hayfa'da yerleşmiş bulunan Alman kolonilerinin önemi büyüktür. Bunlardan bazıları bu müşterek merkezlerin dışında kalan Ramle, Assod ve Gazze'ye taşınmışlardır. Bu cemiyetlerin üyeleri her türlü işi yaparlar; onların içinde tüccar, komisyoncu, saraç, arabacı, otelci, bira üreticisi, marangoz, duvarcı, terzi, doktor, eczacı olanlar vardır. Bunlardan Yafa civarında oturanlar tarımla uğraşırlar, özellikle bağcılık yaparlar. Mösyö Duckerts : "İyi kalitede 5.000 ilâ 6.000 hektolitre beyaz ve kırmızı şarap üretmektedirler" diyor. Büyük miktarda portakal üretimine de başlamış bulunuyorlar.

Mösyö d'Alonzo da: "Kolonilerin ve yeni kuşakların sayılarının sürekli artması disiplinli ve eğitime önem veren bir örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir; öyleki her kolonide erkek ve kız çocukların karışık okuduğu bir okul açılmaktadır; bu okulların tedrisat programları Almanya'daki Wurtemberg Prensliği'nin ilkokullarındaki programla aynıdır" diyor. Aslında bölge halkına kaynaşmak için bu koloniler Alman uyrukluğunu terketmişlerdir; ama gerçekte Berlin hükümetinin gözünde onlar uyruklularını korumaktadırlar. Alman hükümeti her yıl onları Yafa ve Hayfa'da denetlemek için; İstanbul'da stasyoner olarak bulunan savaş gemisini buralara göndermektedir. "Geminin doktoru askerlik yaşına gelmiş gençleri muayeneden geçirmekte ve herbiri için Almanya'daki uzman doktorlara gönderilen birer rapor hazırlamaktadır; bu raporlar gerekli durumlarda vatanlarının hizmetine çağırılmaları için yeterli bilgileri sağlamaktadır". Burada Almanya'nın Doğu'daki taktiği açıkça ortaya çıkıyor. Almanya herşeyden önce gerek ticaret malları gerekse insanlar üzerinde pek çok dalavere çeviriyor. Bu Würtemberg doğumlu Almanların kendilerini Türk uyruğu ilan etmelerinin onun için hiç önemi yok. Aynı şekilde hacılara ve turistlere satılan bibloların, Hamburg pazarlarından çıksa da Arap

---

1625'de Aziz Vincent de Paul tarafından kurulan dini tarikat üyesi. Adlarını İsa tarafından diriltildiğine inanılan Aziz Lazare'dan almışlardır (Çevirenin notu).

malı diye yutturulmasının da çok az önemi var. Bir Alman istatistiğinde ancak miktar gösterilir; nitelik ve gerçek pek önemsenmez ve herşey *Weltpolitik*'in gereklerine göre hesaplanır ve sınıflandırılır.

Karagöz seyrederken*

* Karagöz Türk kukla oyunudur. Dili ve davranışları insanı şaşırtacak kadar açık saçıktır. Özellikle Ramazan aylarında oynatılır. Diğer sayfalarda vereceğimiz Karagöz tipleri Maindron'un *Marionnettes et Guignols* adlı kitabından alınmıştır.

Bütün bu çabalara karşın, Almanların Akdeniz bölgesi ile tropikal bölgelerde tarım yapmayı pek beceremedikleri açıkça görülüyor. Bu konuda Filistindeki Yahudi kolonileri açık bir üstünlük sergiliyor. Temple tarikatının kolonilerinden sonra kurulmalarına rağmen, Yahudiler rakiplerine göre tarım alanlarının yüzölçümünü üç veya dört kat daha hızlı arttırdılar ve özellikle de yalnızca tarımla meşgul oldular; bu arada yeni atılımlar yapıp örneğin şaraplarının kalitesini yükseltmek için ünlü bağlardan asma çubukları getirip diktiler. Bu çalışmalar sonucunda Richon-le-Sion'daki ünlü Yahudi plantas-

yonları yeniden 150 hektar yer kazandı. Buna karşılık, Kudüs'teki Alman kolonilerinin üyesi olan Alman tüccar ve komisyoncularının 1907 yılı başında Kudüs'te bir saat kulesi ve yeni Mutasarrıflık yönetim binası ihalesine katıldıkları ve "Saray"ın çeşitli hizmetlerine talip oldukları görülüyor. Bu Yahudi toprağında; Almanların inşaat malzemesi, demir putreller, çimento, su kireci gibi siparişleri almak gibi sanayi finansmanıyla uğraşmaları; Yahudilerin de tarım alanında çalışmayı yeğlemesi çok ilginç bir olaydır.

Bir başka ayrıntı: Yafa portakal bahçelerindeki sayısız arı kovanında üretilen balın hemen hemen tamamı Almanya'ya ihraç edilir. Yafa'nın arıcılık lle uğraşan belli başlı kişileri acaba kimlerdir? Bunlar iki Fransız, Emile ve Henri Baldensperger'dir. Yılda ihraç edilen 20.000 kilogram balın üçte biri bu iki üreticinin mükemmel hale getirdiği kovanlarından gelir.

Alman, kendi ticari mallarının reklamını yapıp; müşterilerin isteklerini anlamak için metotlu ve duyarlı bir şekilde çalışıp; bir malın ambalajına hatta sicimle bağlanmasının şekline kadar ayrıntıya eğilirken; toprağın verdiği ürünle daha çok ilgilenen doğa aşığı ve doğa inceleyicisi Fransız; üstünde yaşadığı toprağın en ufak niteliğini bile ihmal etmeyerek, toplum için ondan en çok yararlanmanın yollarını bulmak için bütün beceri ve ustalığını ortaya koyar.

Orada veya burada rastladığımız Fransız kolonileri tarımla uğraşmayı yeğlemektedir; Alman kolonileri ise bu işi istisna olarak yaparlar. Bu davranış iki ulusun yeteneklerinin ilginç farklılığını ortaya koyar.

Yafa'daki Alman kolonileri buğday ekimiyle uğraşmaktan zamanla vaz geçmekte ve un ithalatı da artmaktadır. Bu üzülünecek bir gelişmedir; çünkü bu yörede çağdaş tarım araçları kullanılırsa, bugün kol gücü ile elde edilen ürünün beş mislini almak mümkündür. Diğer taraftan patates üretimi de vergi toplayıcıların aşırı aşâr vergisi toplama hırsları yüzünden engellenmektedir. Genel anlamda Alman kolonileşmesinin bu yöre köylülerine zenginlik getirmediği görülüyor. İlk kötü geçen hasatta, onlar yine sefil olacaklardır. Almanların birlikte iş yapma yeteneği, küçük kolonilerinin şarap ve portakallarını satmak için kooperatifler kurmayı gayet iyi başarıyor; ama hiçbir zaman bizim Cezayir'de işlettiğimiz modele benzer şekilde; yerliler arasında da kooperatifler kurmayı düşünmüyor.

Son konsolos raporlarında Yafa körfezinde çeşitli uluslara ait gemilerin taşıdığı ticari mallar ağırlık olarak verilmekte, parasal değerleri gösterilmemektedir. Bunun için aşağıdaki tablo bölgedeki ticaretin tam bir görüntüsünü

veremeyecektir. Buna karşın Suriye'nin bu epeyi önem taşıyan limanı; iktisatçıları ve armatörleri, navlun miktarını göstermesi açısından yine de ilgilendirecek ve Filistin, Suriye ve Mısır'a demiryolu ile bağlanırsa olası ticaret artması hakkında bir fikir sahibi olmalarını sağlayacaktır.

Yafa'ya gemiden boşaltılan veya gemiye yüklenen ticari malların tonajı

Yıl	Fransa	İngiltere	Almanya	Avusturya	İtalya	Rusya	Osmanlı
1904	60 vapur	117 vapur	21 vapur	81 vapur	25 vapur	98 vapur	243 yelkenli
	3.700 t.	8.800 t.	1.869 t.	6.316 t.	2.400 t.	8.370 t.	4.469 t.
1905	70 vapur	149 vapur	25 vapur	81 vapur	40 vapur	102 vapur	440 yelkenli
	3.800 t.	11.400 t.	2.226 t.	6.031 t.	3.121 t.	7.819 t.	6.588 t.

Fransız gemileri Yafa limanında yüklenen ve boşaltılan malların tonajı bakımından beşinci sıradadır.

Sözümüzü bitirirken bir Fransız şirketine ait olan Yafa-Kudüs demiryolu hattının; çok büyük işletme güçlüklerinden sonra bugün başarıyla çalışmakta olduğunu vurgulayalım. Türk hükümeti bu konuda ne düşünmektedir? Bir İngiliz yatırım ortaklığı tarafından başlanan Hayfa-Şam demiryolu hattının işletmeye açılması için, Türk hükümeti çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İlk önce Belçikalı sonra Alman mühendislere başvurulmuştur; ucuz ama kötü Amerikan lokomotifleri alındıktan sonra yol yapımı nihayet 1906'da bitirilmiştir; ama düzenli bir surette trenler işleyememektedir. İmparatorluğun kasasında para o kadar azdır ki yapılmış yolda işletme bir türlü gerçekleşememektedir. En iyisi bu hattın işletmesini; düşünüldüğü gibi Suriye demiryolu hatlarında Fransız tekeli yaratmaktan korkmayarak Beyrut-Şam Şirketi'nin bilgili ellerine bırakmaktır.

ADALAR VİLAYETİ *

Türk adaları; Midilli, Sakız, Rodos, Limni, Nikarya, Kalimnos, İstanköy, Sömbeki adaları gibi önemli adalarla; Psara, Patmos, Astipale, Karpatos ve Kaşot gibi bazı küçük adalardan oluşmaktadır.

---

* - *Dönemin Osmanlı idari taksimatında bu ilin adı (Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti) dir. Akdenizdeki adalardan oluşan bu ilin 4 sancağı (Rodos, Midilli, Sakız, Limni) bulunmaktadır (Çevirenin notu- Aynı kaynak)?*

1901'de Fransızlar; Midilli adasına elçimizin taleplerine Sultan'ın karşılık vermekteki isteksizliğini cezalandırmak için denizden bir çıkartma yapmışlardı* Acaba olaylar yatıştıktan sonra Fransız bayrağı taşıyan gemiler bu limana artık neden hiç uğramıyorlar? Messageries Maritimes firmasının Midilli İskelesine uğramama inadının nedeni bizim bir kusurumuzun sonucu mu, yoksa Türk hükümetinin isteğine uymaktan mı ileri geliyor? 1902'den hatta daha önceki tarihlerden itibaren, İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası, İzmir'den İstanbul'a giden gemilerin rotası üzerinde olan bu adada " bir yahut bir buçuk saatlik" bir durma yapılması için ricada bulunuyor; ama bu dileğe hiçbir yanıt verilmiyor. Halbuki Midilli'ye uğrayan yabancı gemilerin tonajı yılda 700.000 ton! Bu gerçeğe ve 20 milyon Frank civarında olan bir ticari trafikte; Fransa'nın bu ada ile 1.500.000 Frank iş yapmasına karşın hiçbir Fransız gemisi buraya uğramıyor! Pekiyi bu 1.500.000 Franklık ihracat mucizesi nasıl gerçekleşiyor? Hakikaten bir mucize söz konusu; çünkü Fransız malları bu adaya pekçok aktarma ve yol üzerinde bulunan limanlarda aylarca beklemeden sonra girebiliyor. Mallarımızın kalitesinin yüksekliğinin yerli halkı üç dört ay beklemeye razı ettiğine inanmaktan başka bir yol var mı?

1903 yılından itibaren bu konuda şu ilginç durum ve uyarılarla karşı karşıyayız: "Bize gelebilecek beşyüzbin Franklık bir nakliye gelirini yabancı gemilere terkediyoruz; aynı zamanda ticari ilişkilerimizin artmasını da engelliyoruz. Bugün pekçok ithal malı için Midillililerin başvurdukları adres Avusturya, İtalya, Almanya, Belçika, İngiltere oluyor..., halbuki onlar Fransız mallarını yeğliyorlar". Aynı raporu yazan kişi sözlerine şunları da ekliyor: "Fransa limanımızda ticaret filosu ile temsil edilmiyor. Bunun sonucunda yapılan az miktardaki ticaret te yabancı gemi şirketlerine ödenen navlun ücretleri nedeniyle sıkıntıya giriyor ve bu koşullara rağmen yapılan ticaret sonunda rakiplerimizin eline geçiyor".

Bu uyarılar 1904 yılında da yapılıyor: "Fransa ihracatı durdu. Ticaret

---

* - *Daha önce de belirttiğimiz gibi; Fransa hükümeti, Fransız uyruklu ve İstanbul'da yaşayan iki iş adamının İstanbul rıhtım inşaatında Türk hükümetinden alacaklı olduğunu belirtip bu alacakların ödenmesini talep etmişti. Epeyi karmaşık ve şüpheli olan bu alacaklar ödenmeyince de Midilli adasına donanmasını göndermiş ve Midilli gümrüklerine el koymuştu. Sonunda Osmanlı hükümeti parayı ödemek zorunda kaldı (Çevirenin notu).*

mümessillerine burayı ziyaret etmelerini öneremiyoruz. Yakın bir gelecekte büyük gemicilik şirketlerimizden birinin limanımıza uğramaya karar vermesini ve böylece Fransız ticaretinin kaybettiği yeri yeniden kazanmasını umut ediyoruz".

1905 yılında bu istekler daha da yoğunlaşıyor. Mösyö G. Mahaud şöyle diyor: "Tüccarlar, Messageries Maritimes firmasının gemileriyle Fransa'dan gelen malların İzmir'de boşaltılıp adaya oradan gelmesinden şikayetçidirler. Pek çok kere Messageries firmasına aracılık eden Hamidiye Şirketi'nin haber vermekteki ihmalkârlığından dolayı; Fransa'dan mal ithal edenler, malları Midilli gümrüğüne geldikten on veya onbeş gün sonra *tesadüfen* mallarının geldiğinden haberdar oluyorlar. Bu haberi aldıkları zamanda; mallarının herhangi bir nedenle İzmir'de belirsiz bir zaman kalmayıp geldiğinden dolayı mutlu oluyorlar. Ayrıca, bu yörede hiç iş yapılmayacağı, bunun için de buraya gelmenin veya adam göndermenin gerekli olmadığını iddia eden bazı Fransız sanayici ve ticaret temsilcilerine şu olaydan söz ederek yanıt vereceğim: Geçen Ocak ayında bir Alman kumaş fabrikasının temsilcisi bu Midilli adasında en az 50.000 Franklık iş yaptı; dahası adanın kuzeyinde altmış kilometre uzaklıktaki küçük bir kent olan Molivos'ta bulunan ve mal almadan önce örnekleri görmek isteyen bir müşterisini memnun etmek için; soğuğa ve kara rağmen at sırtında oraya gitmeyi göze aldı. Ama emeğinin karşılığını da 5.000 Franklık bir siparişle gördü..."

Nihayet 1906 yılında; bütün bu saptamaların ve ısrarların karşısında Fransız bandıralı gemiler Midilli adasında yeniden gözüktüler; ama heyhat! Fransız deniz ticaret filosunun temsilcisi 15 tonluk küçük bir gemi daha doğrusu yat idi! *La Revue du Levant'* ın adadaki muhabiri yine bıkıp usanmadan şikayetlerini yinelemeye başladı ve uzun bir nutuktan çok daha etkili olan şu basit listeyi yazdı: "Limanımıza (Midilli) uğrayan gemi şirketleri şunlardır: Hidiviyal Line; İdare-i Mahsusa, Lloyd Autrichien, Cordji Kumpanyası, Hacı Davud, Rus Kumpanyası, Bulgar Kumpanyası, Panhelenik, Pantaléon, Romanya Denizyolları, la Phocéenne firması, Destuni Yanulato Firması, "Le Levant" Denizcilik Şirketi, Hamidiye

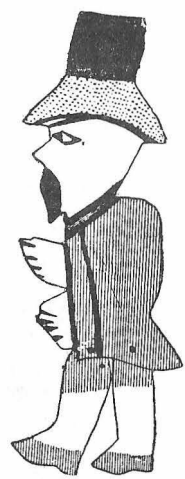

Karagöz Oyunu tipi Frenk

Kumpanyası...Bütün bu gemicilik firmaları arasında yalnızca Fransız kumpanyaları yoklukları ile belirginleşiyor; ama onların yokluklarının eksikliği de hiç aranmıyor !..."

Gemicilik firmalarını sanki taklit eden Fransız sigorta şirketleri de 150.000 kişilik bu adada çok azdırlar. Gerek hayat gerek yangın sigortası ile uğraşan kırk kadar şirket içinde iki bilemediniz üç tanesi Fransız firmasıdır. Bugüne kadar üç belli başlı banka, ticari etkinlikte 6 milyon Türk Lirası olarak tahmin edilen fonların yönetiminde söz sahibi oldular. Osmanlı Bankası (Fransız-İngiliz sermayeli) bu fonların üçte ikisini; Midilli Bankası dörtte birini; yerli bir banker olan Hacı Hristo'nun bankası da geri kalanını aldılar. Ama şimdi Alman Orient Bank ta adaya geldi. Geçen ay bir şube açtı; özellikle akıllı yönetimi sayesinde hayran olunacak bir etkinlik göstermeye başladı.

Adanın idare merkezi olan ve ada ile aynı adı taşıyan Midilli kenti 20.000 nüfusludur. Kentin içme suyu için isale boruları ve bir havagazı fabrikası için pik borulara gereksinimi vardı; beklenildiği gibi bu siparişleri Fransızlardan başkaları (Belçikalılar) aldılar.

Lübnan ile birlikte Türkiye'deki en güzel yollar Midilli adasındadır ve bir yandan da adada yaşayanlar arasında yirmiye yakın " herbiri nakit, gayrimenkul ve arazi olarak 2 ilâ 2.5 milyon Türk Lirası servete sahip" milyoner vardır. Bu koşullarda ada, herbiri 15.000 Franka satılan, Fransız sanayiinin gururu şu güzel otomobillerimiz için ilginç bir pazar oluşturabilir. Fakat Fransa'da hiç kimse Midilli'yi tanımıyor. Edebiyatçılar, ressamlar, şairler antik çağdaki Lesbos adasından söz ederler ve kuşkusuz Midilli ile Lesbos'un aynı ve tek ada olduğunu bilmezler.

Büyük zeytin üreticisi, büyük yağ ve sabun ihracatçısı -1906'da 40 milyon tutan ticari etkinlik içinde 15 milyon Franklık bir tutar- olan bu ada ile; yağ ve sabunda bir dünya metropolü olan Marsilya'nın daha çok ilgilenmesi gerekmez mi? Bunun kadar garip olan bir husus ta; ticaretin genel olarak kredili olduğu Doğu ülkelerinde; Marsilya tüccarlarının, sermayesi İngiliz-Fransız olan ve müşterilerini bir devlet bankası gibi çok güçlü etkinlik yöntemleriyle güvence altına alan Osmanlı Bankası'nın desteğini sağlayamamalarıdır. Midilli'ye her yıl 1 milyon Franktan daha fazla girişi olan buğday, şeker, deri, kürk, hırdavat malzemesi, pirinç, petrol, işlenmiş mamuller, kereste veya her türlü diğer ticari eşyanın ihracatında bu yolla daha önemli bir pay almak mümkün değil midir?

Nihayet hiçbir riski olmayan yatırımları seven gelir sahipleri ve kapitalistler; saygın bir dergi olan *la Revue du Levant'* ın muhabirinin verdiği şu bilgiye hiç dikkat etmişler midir: "Türkiye'nin diğer kentleri demiryollarına, elektrikle aydınlanmaya, elektrikli tramvaylara sahipken; bizim burada bir otobüsümüz bile yok. Örneğin altmış kilometrelik bir güzergâhda çalışacak bir dar hatlı demiryolu; ada için büyük kolaylık sağlayacak ve çok ta kâr edecektir. Midilli kentinden başlayan ve Ayas-Kalloni boyunca kıyıdan gidecek olan (40 kilometre) bu demiryolu, buradaki körfezin bütün ürünlerini taşıyacaktır. Midilli-Morya-Larista-Dip- Yar yolunu izleyecek bir uzantı da (20 kilometre) hepsi de çok önemli merkezler olan çevredeki köylerin bütün ürünlerini Midilli' ye nakledecektir". Bu demiryolunun, adanın 95 köy ve kasabasındaki 124 atölye ve fabrikaya ne kolaylıklar sağlayacağı apaçık değil midir?

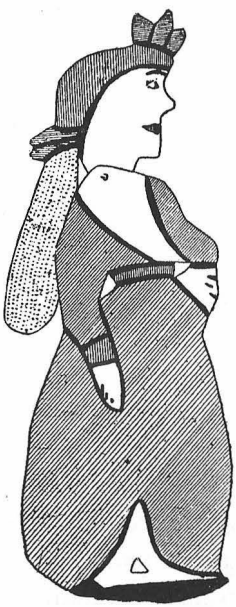

Karagöz Oyunu
Zenne

Nihayet son olarak vereceğimiz kanıt Midilli adasının; Adalar Vilayeti'nin en zengin adası olduğudur. Türk gümrüklerinin nüfus başına oranla, en büyük gelir elde ettiği yer Midilli adasıdır. Beş yılda, gümrük idaresi 35 milyon kuruş gelir sağlamıştır. Türk hükümetleri nerede para olduğunu ve vergi mükelleflerinin bunu sağlayıp sağlamayacağını her zaman bildiklerini söyleyip bununla gurur duyarlar.

Adalar vilayetinde Fransız bandıralı gemilerin yerinin bu kadar önemsiz olması gerçekten de üzülmemiz gereken bir olaydır. Ne Tenedos'da ne 1905-1906 yıllarında yabancı gemi tonajının 773.000 ton olduğu hesaplanan Sakız adasında, ne İstanköy'de ne Sömbeki'de ne Kalimnos'ta Fransız gemilerine hiç rastlanmaz. Gemilerimize rastladığımız tek yer 427.000 tonluk bir kapasite içinde 66.000 ton ile yer aldığımız (% 16) Rodos adasıdır.

Fransız bandıralı gemilere rastladığımız Rodos adası ticari nakliyat bakımından pek uygun bir yer değildir. Çünkü "Şövalyeler Limanı" denilen eski liman çamurla doludur ve ancak on ayak suyu vardır. Bu nedenle bu limana ancak 300 ilâ 400 tonluk küçük gemiler girebilir. Diğer taraftan büyük gemilerin demirlendiği körfez, bazı kış

rüzgârlarına karşı güvenli değildir ve gümrük depoları öyle kötü yerleştirilmiştir ki gelen mallar uzun süre rıhtımda kalır ve havanın iyi gitmesini umut eder. 1902'de bizim Rodos ile ticaretimiz 9 milyon Franklık toplam içinde 320.000 Frank tahmin edilmektedir. 1905 yılında ise ancak 242.000 Frank olabilmiştir. Dahası, bu sonuçları bildiren eski bir Fransız konsolos vekili, Fradin de Belabre, bu kadar az ve cesaret verici olmaktan uzak bu ticaret hacminin Messageries Maritim tarafından bir deniz nakliye servisinin açılması sayesinde olduğunu da belirtiyor. Bu arada Mösyö de Belabre bu seferlerin ayda iki kere yapılmasını da istiyor; bunun nedenini de şöyle açıklıyor: "Trieste ile ulaşım çok daha sıktır; bu nedenle de Rodos gereksinimlerini özellikle Avusturya'dan sağlıyor" ve ticaret mümessillerimizce adanın yeterli şekilde ziyaret edilmediğini de ilave ediyor. Onun söylediğine göre; Rodos'ta görev yaptığı üç buçuk yıl içinde o da pek kullanılan mallar üretmeyen bir Fransız firmasının tek bir mümessilinden başka kimse adaya gelmemiştir.... Onun için yanında sattığı malların örnekleri de olan temsilciler göndermekten çekinilmemelidir. Müşteri edinmek için, her zaman söylediğimiz

Karagöz Oyunu
Tarçın Bey

Karagöz

gibi onun ayağına gitmek lazımdır. "Şu an için dilimiz, adetlerimiz ve düşüncelerimiz adada kökleşmiştir". Daha eski zamanlarda adaya gelen Hıristiyan okullarının frerleri bu açıdan ortamı hazırlamışlardır. Mösyö de Belabre'ın konsolosluk raporunun yayınlandığı *Revue du Levant'* ın aynı sayısında Mösyö Giraud, bu vatansever eğitimcilerin yalnız aydın rollerini oynamak ve Doğu 'daki çocukların öğretmeni olmakla yetinmediklerini; aldıkları büyük araziler üzerinde binlerce dut ağacı dikerek yörenin maddi zenginliğini arttırmak için de çalıştıklarını anlatıyor. *Revue'* nün saygıdeğer müdürü şöyle diyor: "Bu ağaçlar büyüdüğü zaman yani dört yıl sonra adada çok daha fazla ipekböceği kozası üretilecektir". Bütün yabancı koloniler içinde en önemlisi olan Fransız kolonisinin[10] girişimiyle ta 1902 yılında ipek böceği tohumları Rodos'a getirildi ve izleyen yılda 1.500 kilodan daha fazla koza Fransa'ya, 3.000 kilo koza Beyrut'a ihraç edildi.

Rodos gerek nüfus gerekse zenginlik bakımından Midilli ile karşılaştırılamaz. Ancak otuz bin nüfusu vardır. Yalnız büyük Girit adası ile İngiliz adası Kıbrıs arasındaki coğrafi konumu Fransızların ona gösterdiği ilgiyi haklı çıkarmaktadır. Bu nedenle de Fransız gemilerinin tonajının 1902'de 36.000 ton, 1904'te 45.000 ton ve 1905-1906'da 66.000 ton olarak artmasını görmekten ancak mutlu olunur. Bu tonajdaki artış, yabancı gemilerle yapılan nakliyattaki artıştan orantı olarak daha fazladır ve umut edelim ki Mösyö de Belabre'ın azarlamaları ve önerileri tamamıyla da yararsız olmamıştır[11].

SİSAM ADASI YÖNETİMİ *

Rodos için söylediklerimiz Sisam adası için de geçerlidir. Diğer yabancılarla karşılaştırıldığında Fransız deniz nakliyatı artmaktadır. Bununla beraber aşağıda verdiğimiz tablodaki rakamlar ancak üç yılın sonuçlarıdır.

---

10 - Mösyö de Belabre'ın raporu, s. 1168.

11 Rodos'taki Fransa konsolos vekili Mösyö Birlé'nin imzaladığı son rapor umutlarımızı doğrulamıyor. Fransız gemilerinin tonajındaki artış 1906 yılı sonlarında yavaşlamıştır.

* - *Sisam adası özerk bir yönetimle idare ediliyordu. Mora İsyanından sonra Yunanistan bağımsızlığını kazanırken bu isyana katılan Sisam adasına da büyük devletlerin ısrarıyla özerklik verilmişti. Rum asıllı bir prens adayı yönetiyordu ve ada Osmanlı Devletine sözde bağlı bir prenslikti. Adanın bir halk meclisi vardı ve bu meclisin kararları geçerli idi. 1832'de adada çıkan isyanı Osmanlı devleti bastırmıştı; o dönemde adaya çıkan askeri birliğin 150 kişilik bir bölüğü Osmanlı egemenliğinin sembolik bir kalıntısı olarak adada bulunuyordu. Buna ilaveten bir de karakol gemisi vardı. Adada Osmanlı idari taksimatına göre 4 kaza ve 27 nahiye bulunmakta idi (Çevirenin notu-Aynı kaynak).*

YILLAR	TONAJ

	Fransız gemileri	Osmanlılar dahil diğer gemiler
1903-1904	54.476 ton	352.824 ton
1904-1905	53.930 ton	346.100 ton
1905-1906	70.050 ton	312.215 ton

Adanın dört iskelesi olan Vati, Tigani, Karlovasi ve Maratokampo'daki deniz taşımacılığında bir küçülme ile kendini belli eden ve Sisam Prensliğini kötü etkileyen son yılların ekonomik krizine, 1902 yılındaki sel baskınlarına, 1904'deki depreme karşın; Sisam ile Fransa'nın ilişkileri artmaktadır. Dört limanda yapılan çalışmalar bitmek üzeredir ve deniz ulaşımını kolaylaşacaktır.

Ticari ilişkiler gerçekte tek taraflı olup, Sisam'dan Fransa'ya yapılan özellikle şarap ve keçiboynuzu ihracıyla sınırlıdır. Fransa adaya hemen hemen hiçbir şey satmamaktadır. Avusturya ve Almanya, adanın gereksinimi olan alkol, inşaat kerestesi, kumaş, kahve, çay, baharat, kibrit, cam eşya, fayans, boya ve benzeri malların büyük kısmını göndermektedir. Eğer bizim sanayici, tüccar ve sermaye sahiplerimiz bu adanın gelişmesine ilgi duyarlarsa en umutlu olan iş sahası tarımdır. Zeytin, üzüm, portakal, limon bahçeleri yanında armut, elma, incir, üvez, keçiboynuzu, kocayemiş gibi meyva ağaçları boldur. Ormanlarında kayın, meşe, çam, karaçam, çınar, ceviz ağaçları işlenmemiş yabani halde bol miktarda bulunur. Bu arada Sisam Yönetimi tarım istasyonları ve tarım müfettişlikleri kurmuş ülkenin gereksinimine uygun bir hayvancılık programı uygulamaya başlamıştır. İpekçiliği geliştirmek için dut ağaçları ektirilmiş, patates

Karagöz oyunu
Beberuhi

tarımına başlanmış, tütün ekimi düzenlenmiş, arazi sulanmış ve verimi arttırılmış, Turno Karlovassi'de deneme alanında meyva ağaçları fidanlığı kurulmuştur. Daha sonra Vati-Malagari'de bir sanat okulu tesis edilmiş ve Sisam'a Uşak'takiler gibi yün halı üretimini getirmek için yapılan denemeler başarı ile sonuçlanmıştır. Sisam yönetimi (bağımsız olup, Türk hükümetinin, adanın küçük parlementosunda oylanan yasalara hiçbir şekilde karışmadığını vurgulamamız gerekir); dağların ağaçlandırılması için bir kararname çıkarmıştır. Karlovasi-Maratokampo-Platanos-Pirgo yolu ile Vati-Mitilenius-Kora-Tigani yollarını kapsayan bir karayolu şebekesi kullanıma açılmıştır. Birbiri arkasına gelen su baskını, deprem gibi felaketlerin ve ada halkındaki hicret etme arzusunun kötü etkilerinden adanın kurtulabilmesi belki de itinalı ve ilerici binbir ayrıntıyla uğraşan bir yönetimin gayretleriyle gerçekleşebilecektir.

Adada oturanların göç etme isteği, Sisam'ın geleceğini tehdit eden en büyük tehlikedir. 1904 yılında 400 göçmen Amerika, Avustralya, Cap ve Mısır'a göç etmişlerdir. Hiçbir yabancı destek bu boşluğu dengeleyemez; bütün köylerin erkek, gelişmiş yaşta ve gücü kuvveti yerinde nüfusunun üçte biri bu yolla azalmaktadır.

Doğanın düzensizliğinin ve halkının cesaretinin kırılmasının sonucu olan neredeyse uğursuz diyebileceğimiz bu yıkıntıyı önleyebilmek için Fransa; Sisam yönetimine nasıl yardımcı olabilir?

Bir Fransız profesörü Mösyö Berriat, *Revue du Levant*'a yazdığı çok ilginç incelemesinde adada çeşitli kaynakların işletilebilmesi konusunda önerilerde bulunuyor: Kimyasal ürünler, kükürtlü karbon ve kimyasal gübre fabrikaları kurulabilir; büyük miktarlarda Batum'dan kolaylıkla ihraç edilecek hammadde ile çalışacak bir petrol rafinerisi ve depoları tesis edilebilir diyor. Diğer taraftan da Sisamlıların girişimci bir ruha sahip olduklarını ve ilerlemeye açık bulunduklarını belirtiyor; örneğin bir Sisamlı, petrol rafinerisi kurmak için hükümetten tekel konumunda bir izin almıştır. Mösyö Berriat bu konuların dışında, ipekçilik sanayiinin gözden geçirilmesini, sabun sanayii ve yağ değirmenleri ile parfüm ve likör üretimi için bir damıtma tesisi kurulmasını söz konusu ediyor. Sonuncu tesis için gerekçesi adanın dağlarının aromatik bitkiler bakımından çok zengin olmasıdır. Niçin bir sanayi ve tarım bankası -Prenslikte hâlâ böyle bir banka yoktur- uygun faizlerle tarım yapanlara avans vermesin veya para dönüşümünü kolaylaştırarak ve kredi vererek

küçük sanayi kuruluşlarının gelişmesine katkıda bulunmasın? Maden yatakları da bizim sermaye sahiplerimize cazip gelecek niteliktedir. Sisam'da mermer, kireçtaşı, alçı, karbonat, kaymak taşı, zımpara taşı, tuz, çakmak taşı, kaya kristali, okside demir, bakır piriti, kalamin, magnetit, manganez, demir piriti, kalay bulunmaktadır. Hatta bir Yunan firması, Kalabaktaşı'daki antimuan ve manganez madenlerini işletmektedir. Çoğu zaman Türklere düşman olan Yunanlıların iş alanında kâr etmek söz konusu olunca, tarihi düşmanlarıyla işbirliği yapmaktan kaçınmamaları ilginç bir olaydır. Bunu gören Fransızlar da Sisam'a ilk adımlarını atmak için artık acele etmelidirler.

Milattan önceki VIII. yüzyılda Polycrate* zamanından ve üçbin yıl önce Sisam' da büyük törenlerle kutlanan Dionisos-Baküs şenliklerinden beri tanınan ünlü Sisam şarabının yeniden üretilmesi için şarapçılık geliştirilebilir.

Fransız bağcılarının büyük başarıyla savaştığı filoksera küçük adanın bağlarını mahvetmiştir; bu korkunç böceğin yok ettiği bağlara yeni asma fidanlarını getirebilecek çiftçiler ancak Fransa'dan çıkar. Eğer bir gün uzun zaman Sisam'ın servetini oluşturan, Lord Byron'un, Childe Harold isimli şiirinde övdüğü ünlü misket üzümünün; Anadolu güneşi altında salkımları sararmaya başlarsa; işte o zaman Fransa da övülüp teşekkür edilmeyi hak eder.

KIBRIS

Kıbrıs'ta oturan ticaret temsilcimiz Spiro Teodor David şunları yazıyor: "Yılda ortalama adamıza gelen altmış ticaret temsilcisinden; ancak dört tanesinin Fransız olduğunu üzülerek saptadım; bunlar da düzenli olarak gelmiyorlar; bu durum müşterilerin Fransız firmalarıyla doğrudan ilişki kurmalarını engelliyor. İşin daha ilginç olan tarafı, hırdavat malzemesi ve tuhafiye ürünleri üreten fabrikaların temsilcisi olan Alman ve Avusturyalı gezici satıcılar, Marsilya yoluyla ithal ettikleri Fransız ürünlerinin satılmasıyla da görevlidirler. Fransız tüccar ve sanayicilerinin; kendi mallarını kendi gezici satıcılarıyla satmak yerine; kendi mallarıyla yabancılara rekabet olanağı sağlamaları üzülünecek bir husustur".

---

* - *Polycrate (Muhtemelen M.Ö 522). M.Ö 533- 522 arasında Sisam tiranı. Onun gösterişli saltanatı sırasında Sisam büyük bir refah içinde yaşadı. Ada Perslerin eline geçince Polycrate eziyet içinde öldü (Çevirenin notu).*

Foto Apollon

Türk satıcılar

Böyle bir saptama gerçekten de esef vericidir. Bir kere Kıbrıs, 250.000 nüfusu ile Sisam'a göre beş kez daha kalabalık ve göreceli olarak önemli bir adadır. İkincisi, 1878'den beri İngiliz koruması altında olup zenginleşmiştir ve her yıl ticaret rakamları artmaktadır; nihayet "l'entente cordial"*in mevcudiyetinden beri adanın İngiliz yöneticileri, buraya gelen Fransız turistleri olağanüstü nezaketle karşılamaktadırlar.

1904 yılının başında, *Revue Générale des sciences de* Paris'nin yazıişleri müdürü Louis Olivier'nin organize ettiği bir gemi gezisinde yüz kadar Fransız turisti Girne limanında çok büyük heyecanla karşılandılar. Vatandaşlarımıza Britanyalı ev sahipleri Lusignan düklerinin ilginç abidelerini

* - *"l'entente cordial"; kalpten anlaşma anlamına gelip; İngiltere ile Fransa arasında bu yıllarda imzalanmış olan dostluk ve yardımlaşma sözleşmesidir (Çevirenin notu).*

gezerlerken eşlik ettiler ve Fransızlar bu gezide öğrendiler ki (belki de bilmiyorlardı?) Kıbrıs ta tıpkı Rodos gibi, Malta gibi ve Doğudaki başka bölgeler gibi eskiden Fransa dükleri tarafından yönetilmiştir. Ekselansları İngiliz Yüksek Komiseri onları, adanın başkenti Lefkoşe'de içtenlikle kabul etti ve Belapays, Saint-Hilarion, Kirenya'daki eteklerinde atalarımız olan Fransız şövalyelerinin kemiklerinin yattığı eski kale burçlarını ve kulelerini ziyaret etmelerini sağladı.

Kıbrıs halkının heyecanı kadar, vatandaşlarımızın üstünde bu ziyaretin hoş izlenimleri de; bizi Kıbrıs'la daha sağlam ilişkilere -ticari ilişkilere- girmemize acaba neden cesaretlendirmiyor?

Çingeneler

Üç yıldan beri Kıbrıs'a gezi kolaylıkları daha da artmıştır. Girne limanı bitmiş ve Girne'yi Lefkoşe'ye bağlayan demiryolu açılmak üzeredir.

Fransızlar Kıbrıs'a gitmek için her türlü kolaylığa sahiptirler. Ada, Beyrut ve Suriye limanlarının yolu üzerindedir ve "gerçek anlamıyla ekspres vapuru olan" bir Fransız gemisi ile ayda üç veya dört kez bu gezi yapılabilir. Mösyö E. Giraud'nun dediği gibi Doğu'nun başka bir bölgesinde durumu bu kadar uygun olan bir yer yoktur.

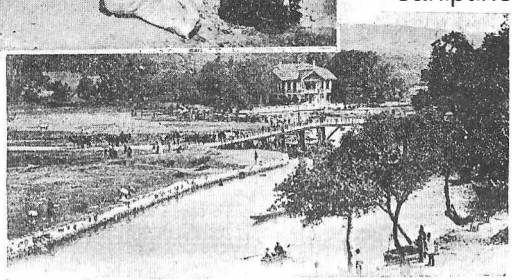

Kağıthane

İngilizler de kendi açılarından adanın değer kazanması için ellerinden geleni yapıyorlar. *Revue du Levant'* ın Girne ve Larnaka muhabiri Célestin Béraud bu konuda şunları söylüyor: "İnanılmaz yükseklikte ve şaşırtıcı fi-

yatlarla çiftlik ve arazi alımları sürüyor. İngiliz Christian firmasından Mr. W. Willcocks, Mısırlı kapitalistler, Rusya'dan kovulan Yahudiler en uygun arazileri almak için yarışıyorlar. Bir çimento ve su kireci fabrikası kuruluyor; ürünlerini hiç şüphesiz Mısır, Suriye ve Karaman yöresine ihraç edecek.

Kıbrıs, özellikle Lusignanlar ve Venediklilerin egemen oldukları dönemlerde* bereketli toprakları ile ünlenmiş Messare ve Morfu'da bugün için sahipsiz kalmış geniş ovaları olan bir ada olduğundan bu şekilde kolonizasyona çok uygundur. Bugün için hala suyun eksikliği hissedilmektedir, ama bu ovalar arteziyen kuyuları ile sulanabilir.

Kıbrıs; pamuk ekimine, küçük baş hayvancılığa, dut ağacı, zeytin, keçiboynuzu ve üzüm bağları yetiştirmeye çok uygundur. Bugün için Kıbrıs'ın ürünleri; buğday, yulaf, fiğ, bakliyat, susam, anason, çöreotu, keten tohumu mavimsi renkte üzüm, ipekböceği kozası, yapağı, keçi ve kuzu derisi ve nihayet resim boyası olarak kullanılan koyu kahverengi bir topraktır. Özellikle bu son ürün; kârlı bir yatırım peşinde olan Fransız girişimcilere önerilebilir. Kıbrıs'ta, özellikle Livurna, Hull, Leith, Londra, Marsilya, Odesa pazarlarında çok aranan boyada kullanılan bu toprağın bir çok çeşidi vardır. Bu toprak, fırında pişirildikten sonra, boyamada kullanılır ve gözlere çok hoş gelen koyu cevize yakın bir renk verir. Adada büyük yataklar vardır ama bu ürünün bugün için ihracı 1.500 tondan fazla değildir.

Fransız ticareti ve Fransız gemilerinin tonajı İngiliz ve Avusturyalılar'dan sonra üçüncü sıradadır.

GİRİT **

Sisam adasında olduğu gibi, Girit te kendi meclisine sahiptir ve İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya konsoloslarının nezaretinde ve bu dört ülkenin

---

* - *Lusignan'lar Poitou eyaleti kökenli feodal bir ailedir. Latin egemenliğinde Doğu'da ve Kıbrıs'ta Gui de Lusignan ile bir hanedan kurup 1129-1194 yılları arasında hüküm sürdüler (Çevirenin notu).*

** -*Kitabın yazıldığı dönemde (1907), Girit adasının; sembolik olarak bile Osmanlı Devletine bağlılığı iyice azalmış bir konumdaydı. 1898'de Büyük devletlerin baskısıyla Yunan Prensi Georgiyos adaya vali atanmış, o da 1900 yılında ada merkezi Hanya'daki sembolik Osmanlı bayrağını indirip yerine Yunan bayrağı asmıştı. 1906'da görevden ayrılınca; ada üzerinde kontrolü elinde tutan büyük devletler, yerine geçecek adayın Yunan Kralı'nca seçilmesine karar vermişlerdi. Bütün bu gelişmeler Gidrid'in Osmanlı toprağı olmaktan çıktığının kanıtlarıdır. Girid Osmanlı yönetiminde iken beş sancaktan oluşan (Hanya, Kandiye, Resmo, Laşid, İsfakiye) bir vilayet idi (Çevirenin notu).*

gönderdiği askerlerin desteğinde çalışan icra kuvvetlerinin yöneticisi Mösyö Zaimis adayı yönetmektedir. Akdeniz'in bu büyük adasında Türk hükümetinin egemenliği adı olup kendi olmayan bir kavramdır.

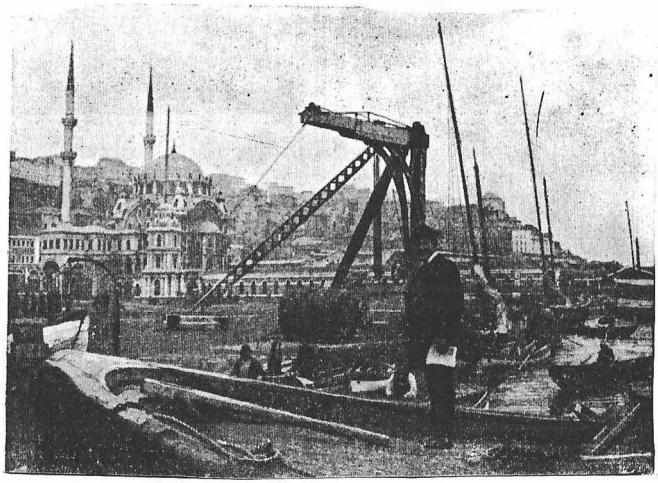

Tophane semti ve liman

Giritliler için (300.000 kişi olup yalnızca %20'si Müslümandır); yeni bir yönetimin ülkenin geleceğini düzenlemesi belki bir mutluluk kaynağı olacaktır. Bir basit ayrıntı, Osmanlı hükümeti tarafından bırakılan mirasın durumunu gösterecektir. Adanın kullanılabilecek üç limanından hiçbiri çağdaş donanımlara sahip değildir. Hanya limanına ancak 600 tona kadar olan gemiler girebilir ve bu küçük gemiler de kuzey rüzgârlarına karşı korunmasızdır. Büyük gemiler Suda körfezine demir atmak zorundadırlar. Bu körfezde ise adanın Müslüman ve Hıristiyan sakinleri arasında karışıklıklar çıktığı zaman gelen büyük devletlerin savaş gemileri bulunmaktadır ve bu gemiler, Girit sularında polislik görevini yerine getirmek için stasyoner olarak hâlâ durmaktadırlar. Rüzgârlara açık olan ve ancak yelkenlilerle, yalnızca sıkışık zamanlarda adanın kıyılarında gidip gelen küçük gemilerin sığındığı Resmo limanından söz etmek bile gereksizdir. Çağdaş gereksinimlere yanıt verdiği söylenebilecek tek liman olan Kandiye, şu an için orta tonajda gemilerin yanaştığı bir mendireğe sahiptir.

Fransa, Girit'in Avrupa limanlarıyla kolaylıkla irtibat kurabilmesi için uğras

Galata

veren ilk ülkedir. Bir Fransız mühendisi Mösyö Quellenec, bu üç limanı incelemek ve ilk önce yapılması gerekeni

Liman

saptamakla görevlendirilmiştir. Onun seçiminin Kandiye olacağı sanılıyor. Kandiye'deki Fransız yardımcı konsolosu Mösyö Rosenbusch, bu tercihin nedenlerini ilginç bir mektupta anlatıyor: "Kandiye'de iyi bir liman ve onu büyük Messara bölgesine bağlayacak bir demiryolu ada ticaretinin gelişmesine büyük bir atılım kazandıracaktır. Girit'in en bereketli ovası olan Messara ovası kentle iletişim olanaklarının eksikliği nedeniyle ekilme-

mektedir. Hanya'ya bir liman yapılması, Kandiye kadar ivedi bir gereksinim değildir ve hatta Hanya limanının mutlaka yapılması da gerekli değildir. Adanın en iyi doğal limanı olan Suda körfezi, kentin hemen yanındadır ve yapılacak olan Suda körfezi ile Hanya'yı birleştirecek küçük buharlı bir tramvay hattının kurulmasıdır. Böylelikle Suda, Hanya pazarı için liman görevi yapabilir. Resmo'daki ticaret ise bir liman yapmak için gerekli masrafları karşılamak için yeterli ölçüde değildir. Sonuçta tartışmayı Mösyö Rosenbusch'un, Kandiye'ye iyi bir liman yapılması önerisiyle noktalayacağı anlaşılıyor. Bu limana kış aylarında, hatta bazan yazın bile gemiler yanaşamıyor ve kötü havalarda eşya ve insan taşıyan bu gemilerdeki yüklerin boşaltılması imkansız oluyor"[12]. Girit'te toplam 25 milyon Franklık bir ticaret söz konusudur. Fransa'nın bu ticaretteki payını bilmiyoruz ama pek önemsiz gözüküyor. Örneğin 1906'daki ipekböceği kozası ticareti yalnızca 150.000 Frank. Girit'teki iyi bir zeytin rekoltesi sonunda kırk milyon okka yağ üretileceğinin hesaplanması, aslında Marsilya tüccarlarını bu işle ilgilenmek için cesaretlendirmelidir. Bir yıl iyi, bir yıl kötü olan ama iyi yıllarda 3 milyon okka tutan kuru üzüm ulaşımı da bizim gemicilik şirketlerimize iyi bir dönüş navlunu sağlayacaktır. Adanın tahıl bakımından yetersizliği ile orantılı olarak; halkın gereksinimini karşılamak için gerekli olan buğday, arpa, samanın adaya getirilmesi de; Fransa ve Cezayir ile Girit arasındaki gemi işletmeciliğinde, adaya giderken bu yüklerin taşınmasıyla alınacak navlun düşünülürse; göreceli olarak teşvik edici bir önem taşımaktadır.

Yağ, adayı zenginleştirmeye neden olacak tek üründür ve el emeği de oldukça ucuz görülmektedir; bu sebebten dolayı belki Fransız sanayicileri, bizzat adada yağ üretim tesisleri kurmayı yararlı bulabilirler. Zaten Sfax'ta* bir çok fabrikası olan bir Fransız sömürge şirketi, *Compagnie du Sahel Tunisien,* Hanya' da çok mükemmel bir yağ üretim tesisi kurmuştur. Bu fabri-

---

12 - Almanlar da Girit adasının maddi olarak gelişmesiyle ilgileniyorlar. 1906 yılına ait Belçika konsolosluk raporlarının Asya Türkiyesi'ne ayrılmış bölümünde şunları okuyoruz: " Kandiye belediyesi hesabına; Kandiye'yi Messara bölgesine bağlayacak 150 fersah uzunluğunda bir demiryolunun projeleri iki yıl önce Alman mühendislerince çizildi". Taslak halindeki bu proje adanın gelişmesi için çok yararlı görünüyor; ama yolun parasını Kandiye belediyesi ödeyeceği için hiç kuşku yok ki Alman mühendisleri; yolun geçeceği güzergâhın uzunluğu ve bol bol tünel açılması konusunda pek te cimri davranmamışlardır.

* - *Tunus'ta Gabes körfezinde bir liman kenti (Çevirenin notu).*

kada yağ kandillerinde kullanılan ve parlak bir ışık veren bir cins yağ ile kükürtlü yağ üretilmektedir.

İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası'nın bir ilgilisi, birkaç yıl önce; Fransız bankalarına Kandiye'de bir şube açmalarının gerekli olduğunu söylemişti. Bu dönemde, adadaki mali operasyonları yürüten Yunan bankaları çok yüksek ücretlerle bu işi yapıyorlardı ve bizim kredi kurumlarımız onların müşterilerini ellerinden almakta hiç de zorluk çekmeyeceklerdi; bu öğüt tutuldu mu, bilmiyoruz.

Fransa ile Girit arasındaki ticari ilişkilerle deniz yoluyla ulaşımın; son yıllarda, aşağı yukarı birkaç bin ton arttığı bir gerçektir.1904 yılında Fransız bandıralı gemilerin 42.602 ton yük taşıdığı görüldü; 1905 yılında bu rakam, 1.236.000 tonluk bir toplam içinde zar zor 46.000 tona çıkabildi. Girit'e gelen belli başlı gemilerin tonajı aşağıda verilmiştir (ton olarak):

	Avusturya	İtalya	Yunanistan	Rusya	Fransa	Almanya
1904 yılı	400.753	219.582	194.460	140.469	42.609	9.958

EDİRNE VİLAYETİ *

Avrupa Türkiyesi, İstanbul dışında altı vilayete bölünmüştür: Bunlar; Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve Arnavutluk'taki İşkodra vilayetleridir.

Bu vilayetler içinde en önemlisi olan Edirne vilayeti, incelenmeye değer üç veya dört ticaret merkezine sahipti: Meriç ırmağının denize döküldüğü yere uzak olmayan Dedeağaç, Marmara Denizi'nin Avrupa yakasında bulunan Tekirdağ, Çanakkale Boğazı üzerindeki Gelibolu ve daha içerlerdeki Edirne.

5.000 veya 6.000 kişinin bulunduğu Dedeağaç hem ihracat, hem ithalat için ancak bir transit noktası olup; olağanüstü zenginlikteki uzun bir vadinin

* - *Edirne vilayetinin o günkü idari bölünmeye göre vilayet merkez sancağı olan Edirne dışında 5 sancağı daha vardı. Bunlar; Gümülcine, Kırkkilise (Kırklareli), Dedeağaç, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Gelibolu sancakları idi (Çevirenin notu-Aynı kaynak).*

denize açılma noktasını oluşturan coğrafi konumu; ona hiç şüphesiz bir önem kazandırmaktadır. Bu yörenin doğal ürünlerinden birkaçını şöyle sıralayabiliriz: meşe palamudu, zeytin ağaçları, dutluklar,tütün, tahıllar, ipekböceği kozası. Bu ürünler limanın hemen gerisindeki hinterlandın önemini gösterir ama yine de ithalat ve ihracatın büyük bölümü Edirne ve Enez bölgeleriyle onlara bağlı kazalara olur. Buralarda ipekböceği kozası, deri, damarlı ağaçlar, şarap ve tahıl üretilir. Eğer Dedeağaç'a giriş daha kolay olsa ticari

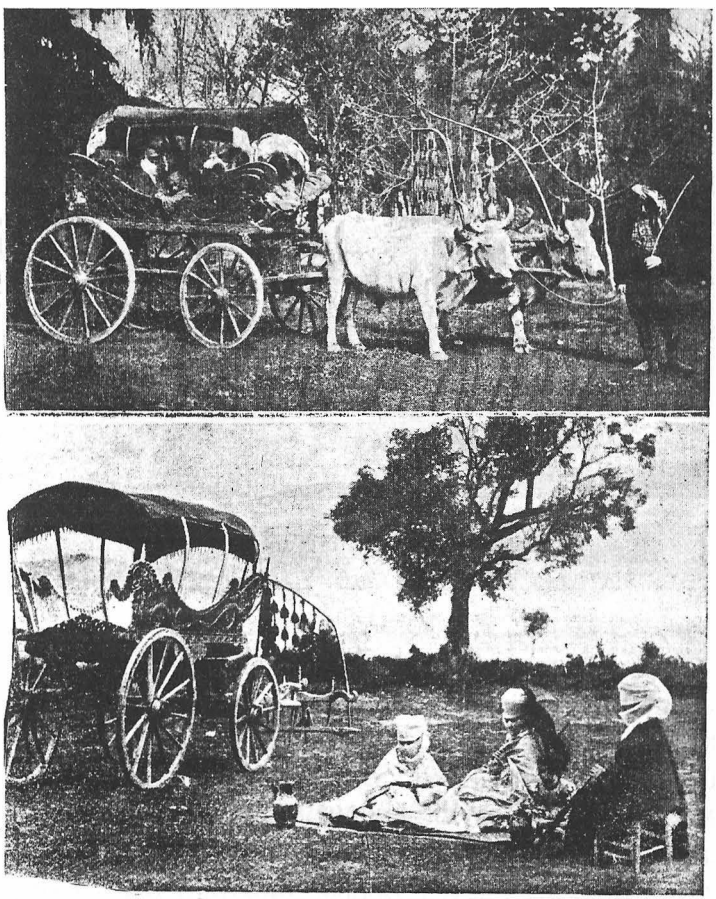

Foto Abdullah Kardeşler

Türk arabaları- Türk kadınları

etkinlikler; Edirne vilayetinin, Doğu Rumeli'nin ve Bulgaristan'ın bütün ürünlerini kapsayacak kadar genişleyebilir. Fakat körfez özellikle güney rüzgârları estiği zaman korumasız olmasıyla ünlüdür. Tüccarlar sık sık gemiler için fazladan bekleme ücreti ödemek zorunda kalır ve mallar da çoğu zaman hasarlı gelir. Odriade Tacchella bu konuda şunları yazıyor: "Doğu Demiryolları Şirketi tarafından dalgakıranın bir düzine kadar blokla takviye edilmesine rağmen küçük mendirekteki dubalar kırılmıştır. Yükselen deniz bu mendireğin bir kısmını harap etmiştir ve eğer gelecek ilkbaharda denizden aynı şiddette bir darbe daha alırsa bu mendirek yok olacaktır. Bu nedenle limanın yeniden yapılması için ortalıkta sözler dolaşmaktadır ama ben Aziz Thomas* gibi şüpheciyim". *Revue du Levant*'ta yazan bu iyi tüccarın şüphesini belirtmekte hakkı var; gerçekten de bu şikayetini 1903'te yapmıştı, 1907'de de liman aşağı yukarı aynı şekilde olup değişmemiştir. Türkiye'de sesini işittirmek için uzun süre bağırmak gerekir.

Şikayetlerin konusu yalnızca limanın yetersizliği değildir; gümrük te olağanüstü bir paradoksun sergilendiği bir yerdir. Sanki Dedeağaç ve diğer yörelerde canlanan ticaretin getireceği refahla hiç ilgilenmemekte aksine en kötü engellemeleri yapmaktadır. Aynı muharrir şunları yazmaktadır: "Bu kentin gümrük idaresi, İstanbul'daki Gümrükler Genel Müdürlüğü'nün bir emrine uyarak; mikrop veya diğer zararlı maddeler içirebileceğini iddia ederek buğday tanelerinin; kuru fasulya, nohut, mercimek gibi kuru bakliyatın ve hatta Bulgaristan ve Doğu Rumeli'den gelen *peynirlerin* analiz edilmesini şart koşmaktadır. Bu analizler, buradan gönderilen örnekler üzerinde gümrük idaresinin kimyacıları tarafından İstanbul'da yapılmaktadır. Bu işlem bir ilâ iki ay sürdüğünden, bu süre içinde gümrükte kalan mallar bozulmakta ve tüccarların verdikleri mal teslim süresi geçtiği için; bu durum onların ticari saygınlığını azaltmaktadır". Halbuki Dedeağaç'ta bir hükümet tabibi olduğu gibi belediye doktoru da vardır. Bu analizler niye onlara yaptırılmamaktadır?

Gümrükteki bir garabet te şudur: Dedeağaç'ta deniz yoluyla Bulgaristan'dan gelen bir sert buğday örneği aldıysanız; onu analizi yapılması için hemen İstanbul'a göndermek zorundasınız; ama bu örnek size posta yoluyla ve koli ile geldiyse hiçbir formalite gerekmez. Belki Osmanlı Posta

---

* - *Aziz Thomas, Didimli diye anılır. Oniki havariden biridir. İsa'nın insanları diriltmesi mucizesi karşısında duyduğu kuşku ile ünlüdür (Çevirenin notu).*

İdaresi onu siz görmeden analiz ettirmiştir!. Bu anlaşılmaz durumun hiçbir açıklaması yapılmamaktadır.

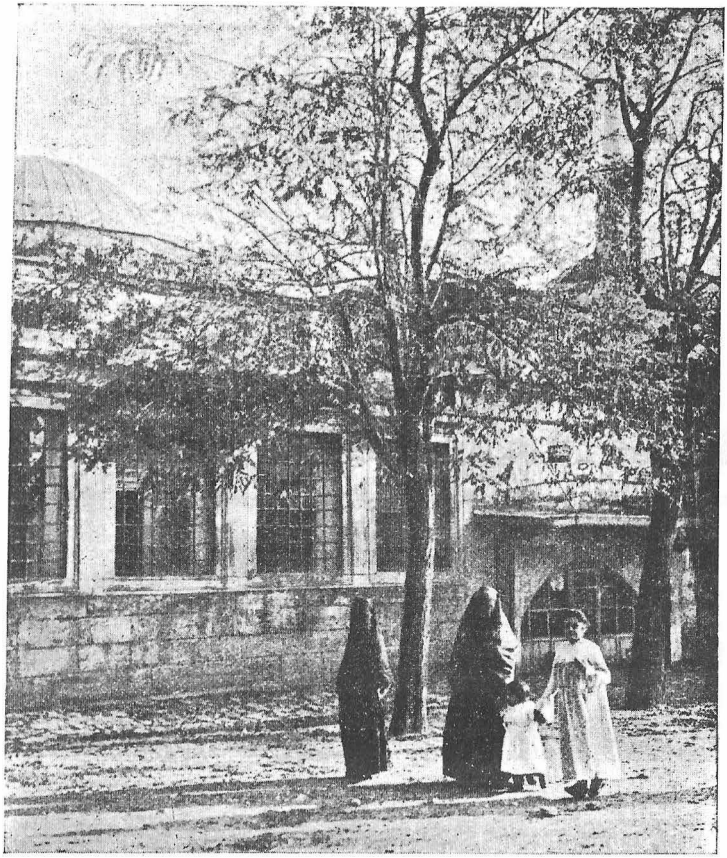

Kadınlar ve kız çocukları

Gemi şirketleri Dedeağaç'a düzenli seferler yapmamaktadır. Bununla birlikte Avusturya Lloyd Şirketi denizyolu ile nakliyatta birincidir; çünkü ilke olarak ortalama onbeş günde bir sefer yapmak için gayret sarfetmekte ve ticaretin gerektirdiği zaman daha doğru bir ifade ile talep arttıkça sefer sayısını iki katına çıkarmaktadır. On yıl önce Fransız ve İtalyan gemileri, bu iskeleye Lloyd gemilerinden daha sık uğrarlardı; fakat bu hiçbir zaman düzgün

olmayan uğramalar azalmaya başladı ve Alman gemileri hâlâ da ellerinde tuttukları ikinci sırayı almakta gecikmediler. Deutsche Levante Linie Şirketi önce ayda bir gemi gönderdi; 1903'te bu ayda üç gemiye çıktı. Alman istilası sürüyor.

İşte, ihracat ve ithalat olarak uluslara göre ayrıntısı verilen Dedeağaç'taki ticaretin son dört yıllık gelişimini gösteren rakamlar:

Dedeağaç'taki ticaret (İthalat)

Yıllar	Almanya	Fransa	Avusturya	İngiltere	İtalya
1902	329.000 fr.	280.000 fr.	2.120.000 fr.	267.000 fr.	580.000 fr.
1904	556.500	422.000	2.530.000	402.250	856.000
1905	425.800	403.200	2.363.000	413.500	936.625
1906	611.000	469.000	2.649.000	319.000	1.464.500

Dedeağaç'taki ticaret (İhracat)

Yıllar	Almanya	Fransa	Avusturya	İngiltere	İtalya
1904	3.750750 fr.	1.598.750 fr.	2.630.650 fr.	2.425.150 fr.	492.500 fr.
1905	1.314.900	4.323.675	2.936.200	73.750	1.558.200
1906	1.679.000	3.365.000	3.418.850	374.000	1.202.000

Bu rakamlar, nakledilen ticari malların yalnız ağırlıklarını göz önüne alan, para olarak değerlerini belirtmeyen tablolara göre daha anlamlı bir bilgi verirler ve bütünü içinde düşünülürse ithalatta yerini aldıktan sonra, Almanya'nın ihracatta da Fransa ile ikincilik için mücadele ettiğini göstermektedirler. Metal eşyada Almanya, ithal edilen malların ağırlığı bakımından hemen hemen bütün rakiplerine kolaylıkla üstün gelmektedir. Eğer Avusturya'nın şekeri ve Rusya'nın petrolü olmasa; oniki - onüç yıl önce ancak on ton mal ihraç edebilen Almanya; Avrupa Türkiyesi'nin bu küçük limanında inanılmaz bir ilerleyişle "ağır mallar" da ilk sırayı alacaktır.

Bu arada özellikle İngiltere ile rekabet eden ve mamul maddelerin ticaretinde git gide onun yerini alan İtalyanların gayretlerini de zikretmek hakşinas bir davranış olur.

Diğer taraftan haksız olacak bir kötümserliğe düşmemek için gemicilik şirketlerimizden birinin son yıllarda Dedeağaç'ta gösterdiği çabayı da göz ardı etmememiz gerekir. 1903 yılı sonlarında Fraissinet Şirketi, Selanik hattında çalışan gemisinin onbeş günde bir Dedeağaç'a uğramasını kararlaştırdı. Bu davranışı hemen Rus gemicilik ve ticaret şirketi taklit etti ve 8 Aralık'ta Odesa-Varna-Burgaz-İstanbul-Çanakkale-Dedeağaç-Lagos Limanı-Kavala-Aynaroz Dağı-Selanik-Volo-İzmir güzergâhını izleyecek ve iki ayda bir bu seferi yapacak yeni bir hattın açılışını yaptı.

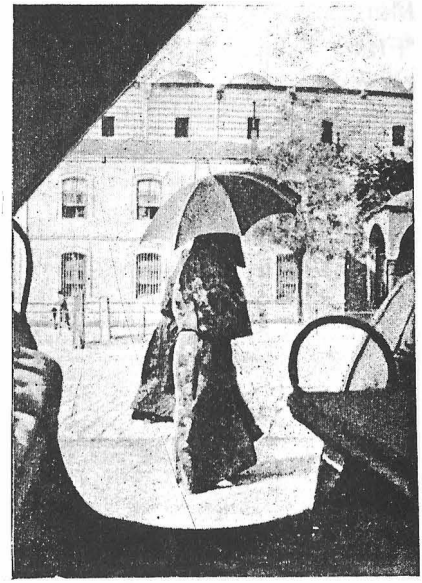

Türk kadını

Dedeağaç'ta Fransız, İtalyan, Avusturyalı, Yunanlı bazı yabancılar yaşamakta ve orada Türkiye için önemli sayılabilecek bir Avrupalı koloni bulunmaktadır; Fransa ile ilişkiler çok canlıdır. Bu yabancıların daha incelmiş ve daha yüksek seviyede olan gereksinimleri; lüks Fransız mallarının satışını kolaylaştıracak bir öğedir.

Aynı dönemde, Osmanlı Bankası'nın çok akıllıca bir girişimiyle, Fransız limanları ile Dedeağaç'ın ilişkisi daha da sağlamlaştırılmıştır. Bu yılın Şubat ayında, Osmanlı Bankası Edirne şubesinin seçkin müdürü Mösyö Baldassare'ın gayretleriyle, bu büyük finans kuruluşunun bir şubesi Dedeağaç'ta açıldı. Bu ülkenin tüccarları ile ilişkilerinde Osmanlı Bankası'nın aracılığından hoşlanan Fransız tüccarları için bu uygulama yeni bir kolaylık demekti.

Dedeağaç tüccarları, yine de Messagerie Maritimes Şirketi'nin, Fraissinet Şirketi örneğini izlememesini üzüntüyle karşılıyorlar. Bu şirketin hızlı vapurlarının eksikliği; özellikle taze sebze ve yumurta nakliyatında; vapurla

Marsilya'ya gitmek yerine, demiryolu ile Viyana'ya gitmeye neden oluyor. "Fransa ile ulaşım olanağı sağlanamadığından dolayı, Marsilya'ya gidip oradan pazara sürülebilecek bir çok diğer ticari mal da çoğu zaman ya Trieste'ye ya da Hamburg'a gidiyor. Her zaman aynı nakarat: *Fransız* vapurları bulamıyoruz ve bizim gemilerimize gidecek navlun ücretlerini yabancı gemiler kazanıyor".

Türk kadınları

Edirne vilayetinde ipekçilik, zeytinliklerin işletilmesi, tütüncülük, orman ürünleri genel anlamda Fransızlara önerilebilecek girişim konularıdır.

1904, 1905 ve 1906 yıllarında ipek kozası ortalama üretimi 1.470 ton olarak tahmin edilmektedir. "Düyun-u Umumiye'nin müfettişleri; yetiştiricilere verecekleri öğütlerle, şimdiye kadar kullanılan yetiştirme sistemini değiştirmeyi ve koza elde edilmesindeki tohumlamada uygulamayı kontrol için; belli başlı üretim merkezlerinde çalışmalar yapmaktadır ve verim artışı, bu çalışmalar sonunda kendini gittikçe hissettirecektir... Düyun-u Umumiye'nin teknik elemanlarınca tohumların ciddi bir şekilde denetlenmesi verimin artmasında muhakkak ki etkili olacaktır".

Kuluçkaya konulan tohumlar, genelde Bağdat ırkı denilen tohumlardır. Bu bölgede ipekçilikle ilgilenecek Fransızlar için ilginç bir ayrıntıyı da söyleyelim: "Edirne vilayetinin yerlisi olan köylüler; kutsal hafta* boyunca dini görevlerini yerine getirirken, paltolarının altında, hastalıklardan korunmak için ipekböceği yumurtaları taşırlar".

Zeytin ağaçlarının yaprakları bölgede gitgide daha çok görülmektedir. Her yıl Dedeağaç'tan Makri'ye kadar yeni zeytinlikler yetiştirilmektedir. Makri'nin zeytin ağaçları çok ünlüdür; onlarda yetişen zeytin, salamura yapılmaya uygun olup yağı stearin bakımından zengindir.

Tütün alımı Avusturya tüccarlarının tekelindedir; ancak bu yabancı tüccarların verdikleri fiyatlarda bir düzenlilik yoktur, bu nedenle özellikle tütün üretimiyle uğraşan Sufli kasabasının çiftçilerine, tütün ekeceğim diye bağlarını ve zeytinliklerini sökmemelerini öneririz. Bunun kadar önemli bir diğer öğüdümüz de, özel olarak Vodena ve Karajovo dağlarında ekimini yaptıkları kırmızı biberi satarken hile yapmamalarıdır. Aslında Edirne vilayetinin değil Manastır vilayetinin içinde bulunan yukarıda söz ettiğimiz dağlardaki köyler, bazı yıllar Dedeağaç limanı vasıtasıyla birbuçuk milyon okka kırmızı biber ihraç edebilirler; ancak bunun tek koşulu, bu kadar nitelikli bir ürünü, *kırmızıya boyanmış* darı unu ile bozmaktan kaçınmalarıdır.

Vatandaşlarımıza yatırım yapmaları niyetiyle sert buğday, mısır ve yulafta girişimde bulunmalarını hiç tavsiye etmeyiz. Şu an için Marsilya, bu yerel ürünlerin ithalatında rekor kırmaktadır. Biz yatırım yapmak isteyen vatandaşlarımıza, yabancılara özgü iki sanayi girişimini bildirmeyi yeğleriz.

---

* *Yazarın burada söz ettiği köylüler Edirne vilayetinin Hıristiyan köylüleridir. Çünkü kutsal hafta deyimi Hıristiyanlar için geçerli olup, Paskalya gününden önceki bir haftadır (Çevirenin notu).*

1905'te Sufli'de iki ipek ipliği tesisi kuruldu. Onlardan birini Edirne'deki bir firma, diğerini de bir İtalyan şirketi çalıştırıyor. İlki ipekböceği kozası üretil-

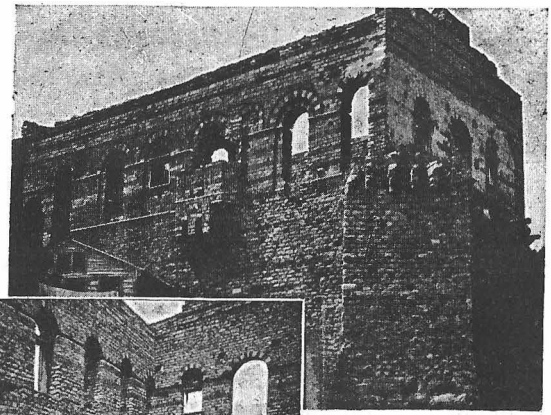

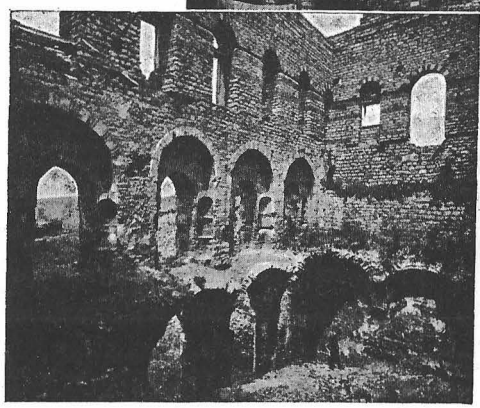

Hebdomon Sarayı*

Foto Sabah ve Joaillier
Hebdomon Sarayı'nın içten görünüşü

mesinden hemen sonra çalışmaya başladı. Diğer taraftan Dedeağaç'ta toptan üretim yapan bir Ermeni ayakkabıcının varlığı da dikkati çekmektedir; bu ayakkabıcı; terlik, yarı pantufla ayakkabılar, erkek,kadın ve çocuklar için pabuçlar üretmektedir. Bu; ülkede çok tutulan Fransız ürünlerine karşı doğrudan doğruya bir rekabet demektir.

Gelibolu ve Tekirdağ için söylenecek çok söz yoktur. Gelibolu'daki Fransız konsolosluk memuru Mösyö F. d'Andria 1904 Ekim'inde "İstanbul'daki büyük İngiliz firması Whittall burada başarı ile çalışan tek firmadır" demişti. Aynı zat bu limanın Marsilya ile doğrudan hiçbir bağlantısı olmamasından da şikayetçidir. Ayrı tarihlerde ise Tekirdağ ile Fransa'nın deniz bağlantısı mükemmel olarak tanımlanabilirdi. Zira en azından üç Fransız firması (Messageries Maritimes, Fraissinet Kumpanyası ve Paquet Kumpanyası) Tekirdağ'dan yükleme-boşaltma yapıyordu. Ancak biz burada bu bilgiden biraz şüpheliyiz. Çünkü 1905'te Tekirdağ limanındaki 288.000 ton toplam yükleme içinde Fransız gemilerinin payı 24.000 tonu geçmedi.

* *Tekfur Sarayı. (Çevirenin notu).*

Edirne'deki Fransa konsolosu Mösyö Meyrier; Edirne bölgesindeki Fransız ticaretinden söz eden, 1903 yılı konsolosluk raporunun sonuç kısmında şunları söylüyor: "Çok kısa süre önce Edirne'nin ithalatında neredeyse tamamına egemen olan ürünlerimizin bu pazarı terketmeleri bu açıdan çok üzücüdür".

SELANİK VİLAYETİ*

Selanik'teki "Société commercial" in yöneticisi Josef Mizrahi 1903 yılında, vilayetin çiftçilerinin ancak mallarını ipotek ederek veya eğer bir alıcı bulabilirlerse hiç bahasına satarak borçlanabilmelerinden şikayet ediyordu. Halbuki bütün ülkelerde, tarım gittikçe modernleşiyordu; "Türkiye'nin bu köşesinde ise zamanı geçmiş tarım araçları kullanılıyordu". Gelişme gösteren pamuk ekimi de yine durgunluk içine girmişti. Yün üretimi miktar olarak düşmüyor, ama fiyatı düşüyordu. Haşhaş ekimi, ipekkozası üretimi zar zor başlamıştı.

Üç yıl geçti, durumdaki gelişmeleri, Selanik'teki bir başka ilgilinin, Antoine Vernali'nin kaleminden okuyalım : "Birkaç zamandan beri, tarım Selanik vilayetinde ve Drama ve Serez sancaklarında büyük ilerleme kaydetti. Çiftçiler çağdaş araçların yararlarını kolaylıkla anladılar ve eskileri terketmeye başladılar. Dut ağacı plantasyonları ve hastalıklı olmayan tohumların kullanılması sayesinde ipekböcekçiliği de hatırı sayılır bir gelişme gösterdi. Aynı zamanda çiftçiler koyun ve keçi beslemeye de başladılar ve uzak ülkelerden damızlık hayvan getirerek ırkı islah etmeyi öğrendiler. Bu arada vilayette yeni sanayi kolları da doğmaya başladı; bunlara örnek olarak süt endüstrisini verebiliriz. Vilayetteki birçok çiftlikte şimdi büyük ölçüde at yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Kırlık kesimde yaşayanlar gerek kendi gereksinimleri, gerekse yapıda kullanılacak kereste sağlamak açısından ormanların büyük yararını nihayet anlayabildiler. Büyük çiftliklerde ve vilayetin birçok noktasında yeni ormanların yetiştirildiğini görmek insanı çok mutlu ediyor..."

Nasıl oldu da böyle bir değişme bu kadar kısa zamanda gerçekleşti? Makedonya vilayetlerinde devam eden karışıklıkların tarım ve sanayi üze-

* - Selanik vilayeti, merkez sancağı olan Selanik'in dışında üç sancağı daha olan (Serez, Drama, Taşoz) olan bir vilayettir (Çevirenin notu-Aynı kaynak).

Limanda

rinde hiçbir kötü etkisi olmadı mı? Yukarıda söylenenlerde biraz iyimserlik payı olduğunu kabul etsek bile; doğal olarak zengin olan birçok yörenin her türlü yıkıcı etkilere direnebildiği de inkar edilemez. Sonra, özellikle kötü hava koşulları nedeniyle daha önceki yıllar kötü olan rekolteyi, Selanik vilayetinde çok iyi rekolteler izlediğini de söylemeliyiz. Serez ovası, çok verimli olduğundan dolayı "altın ova" diye adlandırılır ve tahıl ve diğer tarımsal ürünlerin yıllık aşar vergisinin mültezimlere kiralanmasıyla yalnız Serez sancağı, Türk hazinesine en azından 2.500.000 kuruş gelir sağlar. Nihayet, o kadar eleş - tirilen Makedonya'daki Avrupalı güçlerin kontrolundaki jandarma örgütü de Rum-Bulgar haydutluğuna karşı en azından etkili mücadele vermektedir*.

Bunun dışında, tarıma dayalı bazı sanayi kollarındaki gelişmeler diğer alanlarda da bir atılıma yardımcı olmuştur. Örneğin tütün ve haşhaş tarımından çiftçiler zenginleşince, fazla üretim yüzünden zayıflayan topraklar için gerekli olan gübreyi almak ve kullanmak olanağını bulmuşlardır.

---

* - *Yüzyılın başlarında II.Abdülhamit bütün direnmesine karşı, büyük devletlerin ısrarı üzerine Makedonya'da Avrupalı komutan ve uzmanların nezaretinde bir jandarma örgütü kurulmasını kabul etmişti. Yazarın söz konusu ettiği jandarma teşkilatı budur. Bu örgütün yazarın iddia ettiği gibi Rum-Bulgar çetelerini yola getirdiği hususu epeyi su kaldırır bir iddiadır. Aksine bu jandarma örgütüne giren Rum ve Bulgarların çetelere bilgi sağladığı ve Makedonya'daki üçüncü ordunun bu çetelerle savaşmasında büyük zorluklar yarattığı, çok söylenen ve bilinen bir gerçektir (Çevirenin notu).*

Hâlâ Yenice tütünü diye anılar Ksantiye tütünü, nitelik olarak birkaç sınıfa ayrılır; en ünlüleri Yaka, Karşıyaka, Cebel ve Ova tütünleridir. Bu tütünler Rusya, Mısır, Almanya ve özellikle de Avusturya ve İtalya'daki fabrikalara ihraç edilirler. Bir Amerikan kumpanyası olan *American Tobacco Company*'de bölgede satın alma büroları kurmuştur. Bu firmaların arasında yalnızca Fransız tekel idaresi yoktur; zaten bu idare, bize içmek için sattığı tütünlerin seçiminde hiç seçici davranmamakta; genel olarak tanınmış ve kokusuyla ünlenmiş bir tütün almak için çaba harcamamaktadır.

İkiyüz köyde üretilen 3.000 ton tütün 12 milyon Franklık bir ihracata konu olmaktadır. Fransız devletinin tütün kalitesiyle ilgilenmediği gibi, Fransız armatörlerinin de bu ürünün nakliyesi ile ilgilenmediğini söylememiz gerekir. Fransız vapurları artık Lagos limanına uğramıyorlar; bu limandaki tütünleri İzmir'in küçük gemicilik şirketlerinin vapurları ile Avusturya Lloyd firmasının vapurları taşıyor. Amerika, Londra ve Hamburg için, Dedeağaç ve özellikle Kavala'dan yüklenen ihraç partilerini ise Deutsche Levant Linie'nin buharlı gemileri naklediyor. Bugün için İzmir, Bursa ve Konya vilayetlerinin ürünüyle rekabet eden Makedonya haşhaşı ise; özellikle Köprülü, İştip, Strumnitza, Perlepe, Üsküp ve Radoviç'te yetiştirilmektedir. Yukarı da sözünü ettiğimiz muhabir; "Ürün, çok itinalı bir ambalajla (çinkoya sarılı olarak tahta kasalarda) Londra'ya veya bazı Amerika limanlarına ihraç edilmektedir. Marsilya limanı uzun süredir bizim vilayetimizden afyon alımlarını durdurmuştur" demektedir. Pamuk üretiminde de artma gözlenmektedir. 1905 yılındaki üretim, bir önceki yıldan %20 fazladır. Özellikle Serez ve Zihna bölgelerinde ekimi yapılmaktadır; ama yine de olması gereken kadar üretim yapılmamaktadır; "çünkü toprak daha çok ürün vermek için gerekli niteliklere sahiptir". Bağlar da filoksera nedeniyle uğradıkları korkunç krizi atlatmışlardır. *Revue du Levant*'tan A. Vernali bu konuda şunları yazıyor: "Bu yıl, bu hastalıkla Selanik'e getirilen gerekli araçlar yardımıyla savaşmak akıllılığı gösterildi". Selanik vilayeti çiftçilerinin görüşlerindeki ilerlemeyi, bu küçük ayrıntıdan daha iyi hiçbir olay gösteremezdi. Selanik, Drama ve çevresi yıllık olarak 5 milyon okka üzüm üretmektedirler.

Vilayetin toprak altı zenginlikleri de önem taşımaktadır. Bu zenginliklerin en önemlilerinden biri olan Kassandra'daki manganez madeninden yıllık 10.000 ton ihracat yapılmaktadır; bu madenin mülkiyeti bir Fransız şirketine aittir. Kalkedonya yarımadasının kromu da hatırı sayılır bir ihracata -yılda 8.000 ilâ 15.000 ton arası- konu olmaktadır.

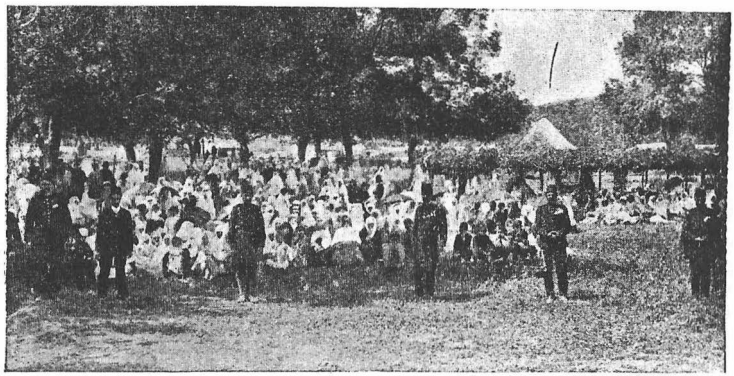

Foto Abdullah frères

Kağıthane'de Türk kadınları

Selanik'e Fransa'dan yapılan ihracatı inceleyen bir ticaret temsilcisi, Joseph Livida, bu mevzuda pek çok eleştiriler yapmaktadır. "Selanik'e Fransız ihracatı, yerini Avusturya, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve İspanya'ya bırakarak git gide ufalmaktadır. Otuz yıl kadar önce, Fransa; işlenmiş ve mamul haline getirilmiş ürünlerde, Doğu'da her zaman birinci sırada olurdu. Niçin rakiplerimizin bu istilasına engel olamıyoruz?". Mösyö Livida, bu rekabeti önleyememizin şimdiye kadar bilinmeyen birçok nedeni açıklıyor: 1- Avusturya'da, Almanya'da, Belçika'da, Hollanda'da; ihracatı kolaylaştırmak için çalışan ticari bürolar kurulmuştur. Viyana'da *Österreichisch-Ungarischer Export Verein,* Dresner'de *Export Verein für das Königreich Sachsen*, Frankfurt ve Stuttgart'ta *Export Musterlager,* Weimar'da *Verein Musterlager Thuringischer Erzeugnisse* kurumları bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu ticari büroların çoğu, özellikle Almanya'dakiler, istek üzerine geçerli fiyatları ve merkezlerindeki ürünlerin örneklerini göndermekle yükümlüdürler ve ihtiyaç halinde dışarıdan kendilerine gelen siparişleri de, herhangi bir komisyon almaksızın yerine getirirler. 2- Selanik'e Fransa'nın ihracat yöntemi kötüdür (pek az Fransız firması, Selanik'e doğrudan doğruya ihracat yapar ve onların da nakliye tarifeleri çok yüksektir). 3- Genel olarak, Selanik için Fransa'nın nakliye ücretleri, Avusturya Lloyd kumpanyasınca uygulanan ücretlere göre fahiş sayılabilecek kadar yüksektir. Bu dediğimiz o kadar gerçektir ki, Deutsche Levant Linie, Messageries Maritimes firmamızla

rekabet etmek için Le Havre ile Selanik ve diğer Doğu limanları arasında doğrudan çalışan bir hat bile açmıştır. Bu Alman firmasının Paris'teki acentası, Doğu limanları için Paris'ten götürü olarak mal kabul etmekte, Fransız kumpanyalarından daha avantajlı fiyatlarla mal nakline aracılık yapmaktadır. 4- Selanik tüccarları ve bütün Doğu tüccarları için ödeme koşulları yaşamsal bir önem taşır. Fransızlar uzun vadeli kredili satışları çok zor kabul etmektedir. Kendilerine, yabancı rakiplerinin altı ay vade ile mal sattıkları söylendiğinde şaşırıp kalmaktadırlar. 5- Malı aldıktan hemen sonra ödeme yapıp, iskontodan yararlanmayı yeğlediğini söyleyen tüccarlara inanmamak gerekir. Ödemeler 20, 30, 40 gün gibi bir süre geçtikten sonra yapılmaktadır. Uzun süre Alman, Belçika ve İtalyan firmaları bu gecikmelerden şikayetçi idiler, ama şimdi bu şikayetlerinden vazgeçtiler. 6- Her zaman münakaşaya neden olan bir nokta da para kurlarındaki değişimdir. Fransız firmaları alacaklarını, Paris'te geçerli olan kura göre belirliyen yöntemi kullanmaktadırlar. Selanik tüccarları ise aksine "efektif altınla ödeme" yolundan başkasını kabul etmemektedirler. Altınla ödemede esas Türk altın lirası olduğundan, bu altının Paris'teki değeri ile, Napoléon altınının kuru arasında her zaman bir fark olmaktadır. Bu fark % 1/8 ile 1/2 arasındadır ama Fransız firmaları, bu kadar önemsiz olan farka razı olmamakta ısrarcı davranmaktadır. Almanlar, İtalyanlar ve Belçikalılara gelince, onlar bu kur farkına hiç önem vermemekte; sonunda borcunu ödeyen müşterileriyle işlerini sürdürmeyi yeğlemektedirler.

Ertuğrul mızraklı süvarileri- Komuta heyeti

7- Müşteriyi tanımak, güvenilirliğini, ahlâkını ve ödeme gücünü bilebilmek için danışma büroları vazgeçilmez öğelerdir. 8- Fransız fabrikatörleri, kendi temsilcilerini, özellikle eğer bunlar bir değer ifade ediyorsa üretim örnekleriyle pazara göndermekte hâlâ tereddüt etmektedirler. Hatta onların birçoğu hâlâ temsilcilerine, eğer mallarını satamazlarsa, örnek ürünlerini eşantiyon iskontosu denilen %25 indirimle kendilerine fatura etmek koşuluyla ancak bu örnek verme işini kabul etmektedirler.

Mösyö Livida sözlerini, "Selanik, öncelikle malın ucuz olması koşuluyla herşeyin satılabildiği bir kenttir. Tüketiciler yalnızca fiyata bakarlar ve malın niteliği ile hiç ilgilenmezler" diyerek tamamlıyor. Bir iki yıldan beri, yabancı ülkelerde özellikle de deniz aşırı ülkelerde mallarına pazar bulmak isteyen sanayicileri bir sendika olarak toplamak için Paris'te kurulan "Birleşik İhracatçı ve İthalatçılar Ortaklığı Anonim Şirketi" Selanik'te bir büro açmıştır; bu büro Fransız ticareti için hiç şüphe yok ki yararlı olacaktır. Adı geçen şirket 1905 yılından itibaren Selanik, İstanbul, Trabzon, Beyrut, Burgaz ve Atina'da bürolar kurmuştur.

Selanik'te yayınlanan Fransızca gazeteler iki tanedir (*Le Journal de Salonique* ve *Le Progrès de Salonique*). Bu gazeteler, Selanik gümrüğünde bir reform yapılabilmesi için gerek tirajlarının öneminden (1.700 nüsha), özellikle de okuyucularının niteliğinden yararlanmak zorundadır. 1906 Mart'ında *Revue du Levant,* bu kentteki muhabirinden, tüccarların karabasanı olan gümrüklerdeki hizmetler hakkında umutsuz bir mektup aldı. Mösyö Livida bu konuda şunları yazıyordu: "Tüccar, tüccarın memuru veya komisyoncusu gümrükte çoğu zaman kayıt formalitelerini tamamlamak amacıyla boş bir *Katip* bulmak için bütün gün beklemektedir.... Malların depolanmasında tam bir keşmekeş egemendir; gümrükten mallarını çekmek isteyenler bütün hangarların köşe bucaklarını araştırarak kolilerini bulmak zorundadırlar". Mallarının değerinin biçilmesi ve bunun için kullanılan yöntemler her türlü yoruma açıktır. Eğer tüccar para olarak yapılan takdiri beğenmezse, malının %8'ini gümrüğe terkederek ödeme yapmaya katlanmak zorundadır.* Bu

---

* - *Görüldüğü gibi gümrüklerde malın değerinin takdiri her zaman sorun olmaktadır. Osmanlı yönetimi buna çare olarak yalnız %8'den ibaret olan gümrük resmini almak için yapılan değerlendirmeyi beğenmeyen tüccara bir kolaylık yapmış; "eğer değerlendirme yanlışsa, sen zaten yasa gereği getirdiğin malın değerinin %8'ini verecektin; o zaman malının %8'ini gümrüğe bırak geri kalan malını al çık" demiştir. Bu as-*

arada işlemi tamamlamak için oynanan oyunlar anlatılamaz; depo şefleri kendi bölümlerinde tek ve biricik efendilerdir ve tüccarlar , kılavuzlarının sinsi bakışları altında kasalar ve koliler arasında dolaşarak günlerini yitirmektense, sonunda mal yerine para vererek (bu durumda gümrük resmi %15 hatta daha fazlasına gelir) getirdikleri malzemeyi gümrükten çekmeyi yeğlerler.

Müfettiş denilen gümrük denetçilerinin bazen Selanik'ten de geçtikleri bir gerçektir ama onların neyi denetledikleri bilinmiyor.

Selanik'teki Fransız ticareti artıyor mu, azalıyor mu?

Biz ancak gemi tonajı rakamlarına sahibiz; bu rakamlarsa nakledilen malların parasal değerlerini belirtmediğinden; bunlardan tam bir anlam çıkarmak olanaksızdır.

	Fransız bandıralı gemilerin tonajı	Yabancı bandıralı gemilerin tonajı	Fransız gemilerinin yabancı gemilere oranı
1903-1904 yılı	103.000 ton	748.000 ton	% 14
1904 - 1905 yılı	99.741 ton	857.000 ton	% 11.6
1905 - 1906 yılı	123.917 ton	813.800 ton	% 15.2

Üç demiryolu şebekesi Selanik'te biter: 1- İstanbul-Selanik (birleşme hattıyla), 2- Selanik-Mitrovitza, 3- Selanik-Manastır. Bu hatların ilki gerek sermaye gerekse yönetim olarak Fransızların elindedir; ikinci hat Avusturyalıların, üçüncü hatta Almanlarındır. "Selanik - İstanbul" demiryolu firmasının son genel kurulu 15 Mayıs 1906'da yapılmıştır ve işletilen 510 kilometre demiryolundan net 535.000 Frank kazanç sağlandığı ortaya çıkmıştır. 1904 yılında taşınan 245.000 kişiye karşılık 1905 yılında 238.000 yolcu taşınmıştır. 219 kilometre uzunluğu olan Selanik - Manastır hattına gelince, bu hattın kazancı daha fazla olup kilometre başına 2.000 Franktan çoktur; 1903 yılında bu hatta 738.000 yolcu seyahat etmiştir. Mitrovitza'dan gelen

---

lında gümrükteki malı satmak ve paraya çevirmek gibi külfetlere karşın yönetimin bir iyi niyet göstergesidir. Ama görüldüğü gibi bu iyi niyet bile eleştirilmektedir. Aslında dönemine göre çok düşük olan gümrük resminin bile tam ödenmemesi amaçlanmaktadır (Çevirenin notu).

Avusturya hattında ise ancak 327.000 yolcuya rastlanmıştır. Bu Alman ilerlemesine ve Fransa sanayi ve ticaretinin ağlanacak yokluğuna karşın; bizim etkimiz ve dilimiz Selanik'te her zaman egemendir.

KOSOVA, YANYA, MANASTIR VİLAYETLERİ *

"Kosova vilayetinin geleceği, herşeyden önce tarıma ve hayvan besleyiciliğine bağlıdır; eğer bu konularda iyi yönlendirilirlerse bu yöre hatırı sayılır bir atılım yapabilir" (*Revue du Levant* , Temmuz 1906, s. 164). Bugün için tahıllar, soğan, fig, fasulye en önde gelen ürünleri oluştururlar. Özellikle milyonlarca okka üretimle fasulye başta gelir. Fasulyenin kalitesi çok iyidir ve Kalkandelen *kaza'* sından her yıl 3 milyon okka civarında büyük partiler halinde fasulye ihraç edilir. İster zengin ister fakir olsun yerli halktan herkesin masasında bir tabak kuru fasulye her zaman bulunur. Fizyolojistler bizim çok et yediğimizi söyleyip, yediğimiz et miktarını azaltmamızı ve onun yerine fasulye ve nohut yememizi öneriyorlar. Üsküp yerlileri fizyolojistlerin bu savlarını destekliyorlar; az et , çok fasulye yiyorlar. Ayrıca da Doktor Metchinoff'un onları onayladığından habersiz çok da yoğurt yiyorlar.

Yöre çok miktarda tahıl üretir, un dışarıdan gelmez. Üsküp'te altı değirmen vardır; bunların dört tanesi önemli olup biri buharla, diğerleri Vardar nehrinin suyu ile çalışırlar. Ancak, küçük köylerde köylülerin buğdayını öğütmeye yarayan bir çok küçük değirmene de rastlanır. Birkaç yıl önceye kadar her aile ekmeğini evinde kendi pişirirdi. Bu iyi mayadan üretilmemiş, kötü pişirilmiş, sindirimi zor, yenilmez, soğuduğunda taş gibi olan siyah bir ekmekti ama şimdi bazı büyük köylerde fırınlar kuruldu ve köylüler için pasta yerine geçen esmer ekmek üretmeye başladılar.

Tepecikler üzerinde bağcılık ta yapılır, "ama bu alandaki üretim çok ilkel ve akılcı yöntemlerden çok uzaktır". Fransa'da Grignon'daki tarım okulu'nda

---

* - *Kosova vilayeti, merkez sancağı olan Üsküp dışında 5 sancağa (Priştine, Seniçe, İpek, Taşlıca ve Pirezren); Yanya vilayeti, merkez sancağı Yanya dışında 3 sancağa (Preveze, Berat, Ergeri); Manastır vilayeti, merkez sancağı Manastır dışında 4 sancağa (Serfiçe, Debre, Elbasan, Görice) sahiptir. Bir de Rumeli'nde Fesch'in söz etmediği İşkodra vilayeti vardır. Onun da merkez sancağı dışında yalnızca Draç'da bir ayrı sancağı bulunmaktadır (Çevirenin notu- Aynı kaynak).*

eğitimini tamamlamış olup, bugün reform çalışmaları genel müfettişliğine bağlı olarak çalışan, gerçekten nitelikli bir Türk ziraat mühendisi Nesip Bey, bu bilgisiz bağcıların kafalarına gerekli ilkeleri sokmak için çok çaba göstermektedir.

Ticari ve sınai raporlarda, Doğu'da bu kadar çok beğenilen iyi Fransız mallarının ortada olmamasından şikayet edilmektedir.

Vilayette tüketilen 5.000 tonun üstündeki şekerin içinde Fransa'dan gelen miktar ancak yüz ton civarındadır. Bu ticareti tekeline alan Avusturya'dır.

Haliç'te Fener

Dikiş makinaları ise her yerde olduğu gibi Amerikan menşelidir. *Revue du Levant'* ta Mösyö Angele bu konuda şunları yazıyor: "Singer firması binlerce makina satmaktadır; Üsküp'teki şubesi vilayetin bütün kentlerinde hatta köylerinde bu satışları gerçekleştirmektedir. Terziler, ayakkabıcılar, Müslüman kadınlar, Hıristiyan kadınlar bu marka dikiş makinesi almaktadır ve birkaç yıl içinde Singer dikiş makinesi olmayan aile kalmayacaktır".

Fransız ayakkabıları, Üsküp için çok şık kalır. Çünkü halkın büyük kısmı kötü ayakkabı giyerler, ayrıca da evine veya başkasının evine girmeden

önce ayakkabılarını kapının önünde çıkarmaya alışıktır. Bu alışkanlık nedeniyle de geniş, basık, kolayca giyilip çıkarılan ayakkabıları yeğlerler. Avcılar kadar -avcı çok fazladır, çünkü av hayvanı boldur- yerliler de çok uzun süre yürüdüklerinden çarık denilen özel ayakkabılar giyerler; bunlar bir tabandan ibarettir, tabanın uçları, ayakkabı yüzünün yerini tutan sicimlerle birbirine bağlanır. Bizim ayakkabılarımızın bu isteklere yanıt vermesi beklenemezse de, en azından Fransız köseleleri ihraç edilebilir; ama bunun için de onları gösterip pazara sunacak ticaret temsilcileri gerekir.

Kumaş, patiska, hint bezi, yün battaniye ticareti hakkında ise söylenecek şey, bütün bu ürünlerin Avusturya, İtalya ve İngiltere'den geldiğidir. "Fransa'nın payı yok denecek kadar azdır".

Bütün bunlara karşın 1906 yılında Fransız sanayiinin bir küçük atağından söz edebiliriz. Yurttaşlarımızdan biri Mösyö des Pallières, Üsküp'te epeyi kârlı olduğu gözlemlenen bir buz fabrikası kurdu. Yanya vilayetinde de bir diğer Fransız girişimi başarı kazandı; bu Vallona yakınındaki Selenitza bitüm madeninin işletilmesidir. Yılda 6.000 ton olarak tahmin edilen maden istihracı; İngiltere, Mısır, Amerika ve Kanada'ya ihraç edilmektedir. Bu bitüm madeni kaynağın ağzında sıvı olarak elde edilmekte; yeraltı kuyuları ve galerileri yardımıyla katı halde çıkarılmaktadır.

Yanya vilayeti Avrupa ile; Preveze, Vallona, Durazzo limanları; Arnavutluk ise İşkodra limanı ile ilişki kurmaktadır. Bu vilayetlerden geçen bir gezgin, Fransa'nın maddi uygarlık eserlerine burada hiç rastlanmadığını ve Fransız sermayesinin bu yörede çok az etkin olduğunu görür. Ancak, ne ticaretin üçte ikisini tekellerinde tutan İtalya ve Avusturya tüccarları, ne de bu kıyıların pek kârlı olmasa da kabotaj hakkını talan eden ve İtalya ile Avusturya'nın parasal destek verdiği gemicilik şirketleri; hiçbir şekilde yöre halkının geleceğinin gelişmesi için katkıda bulunmamaktadır. Yanya'daki Fransız konsolosu Mösyö Janina, 1904'te şöyle yazıyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yöresinde tarım hâlâ ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Tarlalar, yüzyıllar önceki usuller ile ekilmektedir. Köylüler, tohumu toprağa atmadan önce; ilkel bir ağaçtan sapanın demiri ile toprağı eşelemekle yetinmektedir. Tohumun üstü doğru dürüst toprak ile örtülmediğinden, her türlü hava koşullarından etkilenmektedir; yağışlı yıllarda tohum çürümekte, kurak yıllarda

kurumaktadır. Bunun sonucu rekolte her zaman düşüktür. En iyi yıllarda bile, Yanya vilayeti kendi gereksinimini bile karşılayamamaktadır. Aslında toprak bereketlidir; tarlalar daha akılcı bir şekilde ekime hazırlansa ve bunun için mükemmelleştirilmiş araçlar kullanılsa; bol miktarda buğday, arpa ve mısır üretilebilir. Ama köylülerin fakirliği ve pazara giden yolların yetersizliği; her çeşit iyileştirme çabaları için en büyük engeli oluşturmaktadır".

Mösyö Malaspina yazısının daha sonraki bölümlerinde; aşağı yukarı 15.000 hektar alanda yapılan bağcılığın 2.400 hektolitre gibi çok gülünç bir ürün sağladığını gösterip, Yanya zeytinliklerinin zar zor 300.000 Franklık kötü kalite yağ verdiğini belirtmektedir. Konsolosumuz, "Zeytinyağı çıkarılmasının hâlâ ilkel araçlarla ve yetersiz etkinlikte yapıldığını; taş silindirleri veya Avrupa'dan getirilen presleri bir atın çevirdiğini " yazmaktadır. "Bu yöntemle işlenen zeytin küspesi, Fransa'daki zeytin küspesine göre %12 daha fazla yağ içermektedir. Zeytin toplamasına gelince; bu işlem zeytin olgunlaşıp ağacın dibine düştüğü zaman yapılır; çünkü o kadar çok zeytin vardır ki, kimse ağaçtan toplama zahmetine katlanmaz. Zeytinler hiç itina gösterilmeden bu iş için ayrılmış yerlere yığılır ve orada preslenecekleri yere gitmek için beklerler. Bu şekilde hiç itina gösterilmeden toplanan zeytinler de ancak sabun üretiminde kullanılabilecek kötü nitelikte bir yağ verirler.

Ormanların işletilmesi de hiçbir denetime tâbi olmadan yapılır; ağaç kesimine herhangi bir kontrol uygulanmaz; Yanya'nın kazaları olan Konitza, Mezzova, Leskovik'in her cins ağaç bakımından çok zengin olan ormanlarında hiçbir ormancılık örgütü yoktur."

Özetlersek, eğer Arnavut ve Valakların yaptığı milyonlarca adedi bulan koyun ve keçi besiciliğini göz önüne almazsak, Yanya ve Arnavutluk vilayetleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun en ıssız ve ihmal edilmiş yöreleridir. Zaten, az çok arabaların gitmesine elverişli Yanya - Preveze ve Yanya - Manastır yollarının dışında patikadan başka yolu olmayan bu vilayetler sanayi ve ticarette nasıl gelişme gösterebilir. Ulaşımın büyük kısmı hala katırların sırtında veya güçleri ve çabuklukları ile ünlenen küçük Epir atlarıyla yapılmaktadır.

Bu nasipsiz yöreye deniz yoluyla nakliyat Avusturya Lloyd firması, İtalyan "Puglia" kumpanyası, bazı küçük Yunan gemicilik şirketleri ve bir

İngiliz denizcilik firması aracılığı ile yapılmaktadır. Fransız kumpanyaları Messageries Maritimes ve Fraissinet Preveze'ye kadar yük almakta ama bunları Pire veya Patras'tan Yunan gemilerine emanet vererek adı geçen limana göndermektedir. Bu malların gemi değiştirmesi pek doğal olarak Yanya vilayeti ile yaptığımız ticarette olumsuz bir etken olmaktadır. Bizim bu yörede tekelimize aldığımız tek bir ürün var; o da un ihracıdır; ama bu üründe, bir gemiden diğerine geçerken çoğu zaman bozulmakta ve baştaki örneğe hiç benzememektedir. Fransa'ya en yakın Türk kara suyu olan bu kıyılarda, o kadar kolaylıkla sağlanabilecek etkinliği, tüccarlarımızın gerçekleştirememesi hakikaten şaşılacak bir olgudur.

Aslında çekişme Avusturya ile İtalya arasındadır; diğer bütün rakipler uzak ara ile onları izlemektedir. Üçlü İttifak'ın* iki ulusunun bu çekişmesi gerçekte ilginç bir nitelik göstermektedir. Adriyatik Denizi'nin doğu kıyısı hem Avusturya, hem İtalya için; bu denize egemen olmanın bir koşuludur.** Aşağıdaki iki tabloda kendilerini uzaktan izleyen diğer rakip uluslarla birlikte Avusturya-İtalya düellosu özetlenmiştir:

Yanya Vilayetinin ithalatı

Yıllar	Avusturya	İtalya	Türkiye ***	Fransa	İngiltere	Yunanistan	Almanya
1902	1.706.060	1.176.650	1.719.045	608.575	540.610	362.100	276.890
1903	1.673.350	1.546.561	1.304.080	781.250	679.500	395.320	191.450
1904	1.823.510	1.709.800	1.041.065	833.065	682.000	380.150	213.350

*- *Üçlü ittifak; Fransa-İngiltere-Rusya yakınlaşmasına karşın, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın aralarında kurdukları paktın adıdır. İtalya daha sonraları, 1. Dünya Savaşı'nda bu ittifaktan ayrılacak Fransa-İngiltere-Rusya saflarına geçecektir (Çevirenin notu).*

O yıllarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; Trieste limanına sahip olduğu gibi, egemenliği altında olan Bosna-Hersek yoluyla Adriyatik Denizi'nde kıyısı olan bir ülkeydi (Çevirenin notu).

Bu istatistikte Türkiye'nin adının gösterilmesi yadırganmamalıdır. Yanya vilayeti Türkiye'ye dahil olmakla birlikte, ülkenin diğer vilayetlerinden Yanya vilayetine gönderilen mallar yazar tarafından ithalat gibi algılanmaktadır (Çevirenin notu).

Yanya Vilayetinin İhracatı

Yıllar	Avusturya	İtalya	Yunanistan	Diğer Uluslar
1902	2.293.550	1.127.430	454.080	
1903	2.583.600	1.356.445	393.340	Hiç ihracat yoktur
1904	2.770.275	1.798.550	616.850	

Birincilik sırasını hep korumasına karşın Avusturya, ticari ilişkilerde hemen hemen aynı rakamları muhafaza ederken; İtalya ise aynı süre içinde %50'lik olağanüstü bir sıçrama yaptı. Bu durum, yakın bir gelecekte zaferin kime ait olacağı konusunda bir tahmin yapmamızı kolaylaştırıyor.

1902 yılında Arnavutluk'taki İşkodra'da Avusturya, rakibi karşısında mutlak bir üstünlüğe sahipti; 1904 yılına gelindiğinde ise bu üstünlüğünün önemlice bir bölümünü yitirdi.

Abdülhamid (J. Veber'in deseni)

Fransa'ya gelince; pek az etkinlikle yetiniyor. Bir Fransız, Osmanlı Bankası'nın müfettişi olan bir zat, Mösyö Durastel, 1904 yılında bu finansman kurumunun Yanya'da bir şube açması konusunu incelemek üzere gelmişti. Bu inceleme sonuç verdi mi? Pek vermişe benzemiyor, Mösyö Durastel kısa bir zaman önce, gerçekleştirmeyi düşündüğü birçok projeyi yürürlüğe sokamadan Halep'te öldü. Diğer taraftan Paris'teki Alliance Israélite kurumu, Avrupa Türkiye'sindeki okullarını yeniden örgütlemeye giderken, yöneticilerinden ikisini Yanya'da bir Fransız okulu kurmakla görevlendirdi. Mösyö Malaspina bu yeni eğitim kurumunun korumasını üstlendi. Fransa'nın son girişimi ise 1907 Nisan'ından itibaren Durazzo, Antivari, Medua ve İşkodra'ya onbeş günde bir düzenli işleyecek bir gemi hattını planlamak oldu. Bu hattın İtalyan ve Avusturyalı gemi şirketlerinin elinden bu limanlardaki trafiğin yarısını alabileceği iddia ediliyor.

Bu hattın kurulacağını kabul etsek bile -bu kanımızca pek olası gözükmüyor- bizim gemi şirketlerimizin navlunlarının yüksekliği ve özellikle de Venedik, Brindisi ve Trieste'ye göre Marsilya'nın uzak olması düşünülen varsayımın pek gerçekçi olmadığını gösteriyor.

TRABLUSGARP VE YEMEN VİLAYETLERİ*

Birkaç yıl önceye kadar, şaşılacak bir olay ama Fransa'nın Trablusgarp'teki etkinliği tartışılmaz boyuttaydı ve ticari işlemlerdeki payı çok baskındı. Ama komşu ülkeler Tunus ve Cezayir'in ve dolayısıyla bu ülkelerdeki üreticilerin Fransız egemenliğine girmesi; İtalyanlara ait Sicilya adasıyla, İngiliz egemenliğindeki Malta adasının Trablusgarb' a Fransız kıyılarına göre göreceli olarak daha yakın olması ve bu vilayetin İngiltere'nin koruması altındaki Mısır yolu üzerinde bulunması bizim eski üstünlüğümüzü tehlikeye düşürdü ve Doğu'nun geri kalan yörelerinde de olduğu gibi güçlü ve etkili rakiplerle çekişmek zorunda kaldık. Diğer taraftan 21 Mart 1899'da Fransa ile İngiltere arasında imzalanan bir anlaşma; Kuzey Afrika için, merkezi Afrika'da Nil'in kaynağını belirleyen Gadames'ten geçen bir hattın doğusunda kalan yerlerde Fransa'nın sömürge kurmasını engelledi. Daha açık konuşursak, bu anlaşmayı imzalayan taraflar, Trablusgarp üzerindeki Türkiye'nin egemenliğini tanımakla birlikte; eğer bu ülke sahip değiştirecek olursa İtalyan egemenliğine geçmesini kabul etti.** İtalya, bu gizli anlaşma maddesinden yararlanmak için acele eder gözükmüyor; şimdilik Trablusgarp, Bingazi ve Derne'de ticaretini, maddi ve manevi etkinliğini arttırmakla yetiniyor. Roma hükümeti, vilayette kesin olarak yerleşmesini gerçekleştirmek için belirgin bir ağırdan alma politikası izliyor.

1902 ve 1903 yıllarında Trablusgarp'taki muhabirler; İtalyanların Sirena-

---

* *Trablusgarp vilayeti, vilayet merkezi olan Trablusgarp sancağı dışında üç sancağa (Hams, Cebel-i Garp ve Fizan); Yemen vilayeti ise, merkez sancağı olan San'a sancağı dışında üç sancağa (Hudeyde, Asir ve Taaz) sahiptir (Çevirenin notu- Aynı kaynak).*

** *-Batılı büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl paylaştığının tipik bir göstergesi olan bu anlaşmanın, kitabın yazılmasından 4 yıl sonra hakikaten gerçekleştiğini görmek bugün için çok ilginç bir saptamadır (Çevirenin notu).*

ik, Siren, Bomba, Tobruk, Derne gibi belli başlı yerleşim alanlarında hatırı sayılır bir etkinlik gösterdiğini; bu yörelerin İtalyan denizcilik firması Floria - Rubattino Kumpanyası aracılığıyla İtalya ve Girit adasıyla doğrudan irtibatının sağlandığını bildirdiler. Bu ilk maddi girişimin başarısı üzerine adı geçen deniz ulaşım hattının İskenderiye'ye kadar uzatılmasına karar verildi.

Misrata ile Bingazi arasında, Sirenaik'ten toplanan Arap işçilerin nakliyatı gerçekleştirildi. Nakliye ücreti 5 Frank'tı. Kumpanya çok güzel kârlar elde etti; çünkü bu nakil işinde binlerce işçi söz konusuydu ve gidiş-dönüş olarak birçok sefer yapma olanağı ortaya çıkıyordu. Bu konuda bir Fransız firmasının da İtalyanlara rakip olması isteniyordu. Fransızlar bu işe girmeyince; Mısırlılar girdiler ve İtalyanlar eski tatlı kârlarını kaybettiler ve bu nakliye işinin büyük bölümü Mısırlı armatörlerin eline geçti.

Trablusgarp'ta yani Bingazi ve Derne'nin batısında; İtalyan ticareti Tunus rekabetini göz önüne almak zorundadır. 1906 yılında bu ticaret 2 milyon Franklık bir seviyeye erişmiştir; bunun 1.246.000 Franklık kısmı Trablusgarb'tan Tunus'a ihracat; 687.000 Franklık kısmı ise Tunus'tan Trablusgarb'a ihracat şeklindedir. Aşağıdaki basit tablo, Trablusgarp vilayetindeki İtalyan ticari gelişme projeleri için bu yeni tehlikeyi belirlemektedir.

Trablus'tan Tunus'a ihracat ve Tunus'tan Trablus'a ithalat

İHRACAT		İTHALAT	
Yıllar	Değeri	Yıllar	Değeri
1901	330.000 Frank	1903	100.000 Frank (?)
1902	300.000 Frank	1906	687.963 Frank
1903	320.000 Frank		
1906	1.246.934 Frank		

Diğer taraftan, bu Tunus ve Fransa- Tunus ithalatının en büyük kısmı kara yoluyla gerçekleşmekte, deniz trafiğinin artmasına neden olmamaktadır. Bu nedenle de Trablusgarp vilayetinin limanlarına giren gemilerin tonajı sabit kalmakta ve bu gemilerin büyük bir kısmını oluşturan (%50) İtalyan gemiciliği de çok az bir gelişme göstermektedir.

Trablus Vilayeti limanlarında Gemi İşletmeciliği Tablosu

Yıllar	Fransız bandıralı gemiler	Diğer bandıralar (Osmanlı dahil)
1903-1904	51.200 ton	441.000 ton
1904-1905	36.818 ton	470.300 ton
1905-1906	45.000 ton	455.700 ton

Vilayetin ticareti 25 milyon Frank tahmin edilmektedir. Trablusgarb'dan dış ülkelere; halfa, hayvan, sünger, portakal kabuğu, kına, fildişi, yün ve deri, hurma, yumurta, arpa, limon, tavuskuşu tüyü, kırmızı biber, eski ve işlenmiş gümüş ihrac edilir; alkol, kibrit, inşaat kerestesi, mum, kahve, yakıt, konfeksiyon ürünleri, pamuk ipliği, kösele ve deri, ilaç, un ve irmik, madeni eşya, meyva ve sebze, yağ, ipekli kumaşlar, şeker, dokuma, tütün ithal edilir.

1903 yılında yazılan bir konsolosluk raporunda, Fransa konsolosluğunun birinci tercümanı Mösyö Rais, çay ve şeker tüketimindeki artışa dikkati çekmiştir.

Trablusgarp gümrüğüne çay girişi konusunda; Türkler tarafından yöneltildiği zaman gerçekten de özel bir konum kazanan gümrüklerdeki ilginç olaylardan şikayet edilmektedir. "Trablus gümrüğünün doktoru 1904 yılında bir gün, Trablus'a gelen çay içinde halk sağlığına zararlı bir madde bulunduğunu ileri sürdü. Onun bu iddiası üzerine malın pazara sürülmesi yasaklandı ve bin kasa çay dört ay süreyle gümrükte kaldı. İlgililerin başvurusu üzerine Fransa, İngiltere ve Almanya konsolosları işe karıştılar ve İstanbul'da bir başka analiz yapılmasını istediler. Türklerin karar vermesi o kadar uzadı ki, büyük olasılıkla hiçbir eksikliği olmayan mal beklemekten dolayı, sonunda kabul edilemez hale geldi..."*

---

* *Yine dikkati çeken bin önyargının dile getirilmesini görüyoruz. Mutlak olan bir husus İstanbul'da yapılan analizin de olumsuz çıkması ve malın kabul edilemez oluşudur; bu kabul edilmekte ama çayın beklerken bozulduğu ileri sürülmektedir. Trablus'daki doktorun raporunun gerçekten doğru olabileceği ise bir ihtimal olarak hiç göz önüne alınmamaktadır. Bir Türk doktorun Avrupalıların sattığı mala "halka zararlı" demesi haddine mi düşmüştür. Zater zararlı olsa ne çıkar; zavallı yerli halk bu çayı içiversin ne olur. Doktor çaya zararlı deyince Türk gümrükleri, çok ilginç (!) kurumlar diye tanımlanmakta; görevli doktorun vazifesini yapması eleştiri konusu olmakta ve keyfi davranış olarak yorumlanmaktadır (Çevirenin notu).*

Bir milyon kilometrekare alanda yaşayan bir milyon nüfusu; Sirenaik'teki yeşil alan dışında güneşin kavurduğu yaylaları, kurumuş dere yatakları, bazan çok zor olan iklim koşulları, İtalyan ve Maltalılardan oluşan az sayıda ve çoğu fakir yabancı kolonisiyle bu vilayet; uluslararası ticaret bakımından pek parlak bir görünüm arzetmez. Yalnızca Tunus ve Mısır ile ile deniz nakliyatı ve karayolu ile yapılan ticaret belki bir gelişme gösterebilir.

Tunus'ta 35.000 ve Mısır'da 14.000 kişilik bir kolonisi olan Fransa'nın hâlâ Kuzey Afrika'nın bu bölgesinden yarar sağlamak için en iyi konumda olmasının nedeni de budur. Bu bölgede gelecekte Türkiye'nin adı söz konusu bile olamaz; 1903 yılında Trablusgarp limanına Osmanlı bandırası taşıyan beş gemi gelmiştir. Bir tane bile fazla değil!.

Diğer Türk sömürgesi (Osmanlıların gözünde sömürge sözcüğü belki doğru olmayan bir kelimedir) Arabistan'dır. Ticaret için tek ilginç yöre Yemen'dir ve buranın da sözü edilmeye değer tek limanı Hudeyde'dir. Bu Kızıldeniz limanında altmışbin kişi yaşamaktadır; fakat önemli olmasının asıl nedeni orada küçük bir Avrupa kolonisinin bulunmasıdır. *Revue du Levant*'ın muhabiri Emile Roche; " Ticaret çok canlıdır; özellikle kahve, koyun- keçi ve hörgüçlü öküz derisi ihracatı ve sömürge tahılları (kahve ve bazı baharat cinsleri hariç), konserve, unlu ürünler, petrol, un, kumaş, pamuklu, Fransız mumları, kibrit, hırdavat malzemesi ithalatı vardır. Dünyanın her yöresinde Moka kahvesi adı altında tanınan lezzetli Yemen kahvesinin ihracatı yılda 6.000 ton civarına kadar yükselmiştir. Bu kahvenin yarısını Fransa, üçte birini Mısır, geri kalanını da Amerika, İtalya, Almanya, Avusturya ve İngiltere satın alır" diye yazmaktadır. Dört denizcilik şirketi Hudeyde limanına sefer yapmaktadır: Hidiviyal Mail Line, Floria-Rubattina Kumpanyası (İtalyan), Kowasjec Kumpanyası (Hintli), Alman Hamburg Amerika Line ve Bremen Hanser şirketleri. Fransız firmalarının olmaması üzücüdür. Kızıldeniz'de başarıyla sürekli hizmet veren tek Fransız firması olan Messageries Maritimes Kumpanyası'nın Cibuti'ye giden seferinin gidiş ve dönüşte Süveyş, Cidde ve Hudeyde'ye de uğramasının çok olumlu bir gelişme olacağına dikkat çekilmektedir. Hudeyde'de Fransa'nın varlığını kanıtlayan ise bir Fransız mühendisi olan Mösyö Laforet'dir. Geçen yıl, yelkenliler için bir dalgakıranı da içeren küçük bir limanın müteahhitliğini kazandığı bildirilmiştir. Yine vatandaşımız olan bir girişimci Mösyö Varisco 1907 yılı sonunda bu yatırımı tamamlamış olacaktır.

Hudeyde iskelesinin önemini göstermek açısından, bir küçük ayrıntıya da değinmemiz de gereklidir sanıyoruz. Damıtılmış su ve buz konusunda büyük gereksinimi olan kentin bu ihtiyaçları; deniz suyunu damıtacak ve buz üretecek bir tesis kuracak bir İtalyan firmasınca karşılanacaktır.

EKLER

I

7 ZİLHİCCE 1293 (11 / 12 ARALIK 1876)'DA YÜRÜRLÜĞE GİREN OSMANLI ANAYASASI*

KANUN-İ ESASÎ

MEMALİK-İ DEVLET-İ OSMANİYE

Birinci Madde - Devlet-i Osmaniye memalik ve kıtaat-ı hazırayı ve eyalât-ı mümtazeyi muhtevi ve yekvücud olmakla hiçbir zamanda ve hiçbir sebeple tefrik kabul etmez.

İkinci Madde - Devlet-i Osmaniye'nin pay-i tahtı İstanbul şehridir; ve şehr-i mezkûrun sair bilâd-ı Osmaniye'den ayrı olarak bir gûna imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

Üçüncü Madde - Saltanat-ı seniye-i Osmaniye hilâfet-i kübrây-i İslâmiye'yi haiz olarak Sülâle-i Âl-i Osman'dan usul-i kadimesi veçhile ekber evlâda aittir.

---

* - Bu bölümü Fransızcadan çevirmedik. Çünkü Paul Fesch, 1876'da yayınlanan Kanun-i Esasî'yi Osmanlıca'dan Fransızca'ya çevirerek kitabına koymuştu. Çevirisinde doğal olarak bazı eksiklikler de vardır. Çeviriden çeviri yapmak tarafımızdan uygun görülmemiştir. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminde her yıl yayınlanan Devlet Salnameleri'nin başına muhakkak konulan bu yasanın orijinalini buraya koyuyoruz. Örnek olarak kütüphanemizde mevcut **1320 (1904) Sene-i Hicriyesine Mahsus Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye**'nin 38-51 sayfalarında bulunan tam metni ifadeye dokunmadan ve sadeleştirmeden aynen alıyoruz (Çevirenin notu).

Dördüncü Madde - Zat-ı Hazret-i Padişahî hasb-el-hilafe, din-i İslâm'ın hâmisi ve bilcümle teb'a-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

Beşinci Madde - Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin nefs-i hümayunları mukaddes ve gayr-i mes'uldür.

Altıncı Madde - Sülâle-i Âl-i Osman'ın hukuk-ı hürriyet ve emval ve emlâk-ı zatiye ve mâdam-ül-hayat tahsisat-ı maliyeleri tekâfül-i umumiye tahtındadır.

Yedinci Madde - Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıb tevcihi ve nişan itası ve eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikan icray-ı tevcihatı ve meskûkât darbı ve hutbelerde namının zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve harekât-ı askeriye ve ahkâm-ı şeriye ve kanuniye icrası ve devair-i idarenin muamelâtına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazat-i kanuniyenin tahfifi veya afvı ve meclis-i umumînin akd ve tatili ve icabında heyet-i mebusanın azası yeniden intihab olunmak şartıyla feshi hukuk-ı mukaddese-i padişahî cümlesindendir.

TEB'A-İ DEVLET-İ OSMANİYE'NİN HUKUK-I UMUMİYESİ

Sekizinci Madde - Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesinde herhangi din ve mezhebden olursa olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izaa edilir.

Dokuzuncu Madde - Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine malik ve âherin hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

Onuncu Madde - Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.

On birinci Madde - Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslam'dır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halkı ve âdab-ı umumiyeyi ihlâl etmemek şartıyla Memalik-i Osmaniye'de maruf olan bilcümle edyânın serbestî-i icrası ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazât-ı mezhebiyenin kemakân cerayanı taht-ı himayededir.

On ikinci Madde - Matbuat kanun dairesinde serbesttir.

On üçüncü Madde - Teb'a-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felâhat için her nevi şirketler teşkiline mezundur.

On dördüncü Madde - Teb'a-i Osmaniye'den bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamâta muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi mecâlis-i umumiye dahi müddei sıfatıyla imzalı arzuhal vermeye ve memurinin ef'alinden iştikâya salâhiyetleri vardır.

On beşinci Madde - Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartıyla her Osmanlı umumî ve hususi tedrise mezundur.

On altıncı Madde - Bilcümle mektebler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'a-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-i itikadiyelerine müteallik olan usul-i talimiyeye halel getirilmeyecektir.

On yedinci Madde - Osmanlıların kâffesi huzur-ı kanunda ve ahval-i diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk-ı vezaifinde mütesavidir.

On sekizinci Madde - Teb'a-i Osmaniye'nin hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.

On dokuzuncu Madde - Devlet memuriyetinde umum teb'a ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasib olan memuriyetlere kabul olunur.

Yirminci Madde - Tekâlif-i mukarrere nizamât-ı mahsusasına tevfikan kâffe-i teb'a beyninde herkesin kudreti nisbetinde tarh ve tevzi olunur.

Yirmi birinci Madde - Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafi-i umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değer bahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

Yirmi ikinci Madde - Memalik-i Osmaniye'de herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeple hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

Yirmi üçüncü Madde - Yapılacak usul-i muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

Yirmi dördüncü Madde - Musadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tayin olunacak tekâlif ve ahval bundan müstesnadır.

Yirmi beşinci Madde - Bir kanuna müstenid olmadıkça vergi ve rüsum namıyla ve nam-ı âherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.

Yirmi altıncı Madde - İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve küllîyen memnudur.

VÜKELÂY-I DEVLET

Yirmi yedinci Madde - Mesned-i sadaret ve meşihat-i İslamiye, taraf-ı Padişahî'den emniyet buyurulana ihale buyurulduğu misillû, sair vükelânın memuriyetleri dahi bâ-irade-i şahane icra olunur.

Yirmi sekizinci Madde - Meclis-i vükelâ sadrazamın riyaseti tahtında olarak akdolunup dahilî ve haricî umur-i mühimmenin merciidir. Müzakerâtından muhtac-ı istizan olanların kararları irade-i seniye ile icra olunur.

Yirmi dokuzuncu Madde - Vükelâdan her biri dairesine ait olan umurdan, icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikan icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları sadrazama arz eder. Sadrazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtaç olmayanların muktezasını icra veyahud taraf-ı Hazret-i Padişahî'den istizan ederek ve muhtac-ı müzakere bulunanları meclis-i vükelânın müzakeresine arz eyleyerek müteallik buyurulacak irade-i seniye mucibince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin enva-ı derecatı nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

Otuzuncu Madde - Vükalây-i devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraatten mesuldür.

Otuz birinci Madde - Mebusan azasından biri veyahut birkaçı heyet-i mebusanın dahil-i daire-i vazifesi olan ahvalden dolayı vükelây-ı devletten bir zat hakkında mesuliyeti mucib şikâyet beyan ettiği halde, evvela heyet-i mebusanın nizam-ı dahilisi mucibince bu misillû mevaddın heyete havalesi lazım gelip gelmeyeceğini müzakereye memur olan şubede tedkik olunmak üzere şikâyeti müş'ir heyet-i mebusan reisine verilecek takrir reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şubeye gönderilir. Ve bu şube tarafından tahkikât-ı lazime icra ve iştikâ olunan zat tarafından izahât-ı kâfiye istihsal olunduktan sonra şikâyetin şayan-ı müzakere olduğuna dair ekseriyetle tertip olunacak kararname heyet-i mebusanda kıraat olunarak ve icabında şikâyet olunan zat dava ile bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima kılınarak azay-ı mevcudenin sülüsan ekseriyet-i mutlakasıyla kabul olunur ise; mu-

hakeme talebini müş'ir mazbata makam-ı sadarete takdim ile led-el-arz müteallik olacak irade-i seniye üzerine keyfiyet divan-ı âliye havale olunur.

Otuz ikinci Madde - Vükelâdan itham olunanların usul-i muhakemeleri kanun-i mahsus ile tayin olunacaktır.

Otuz üçüncü Madde - Memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait her nevi deâvide vükelânın sair efrad-ı Osmaniye'den asla farkı yoktur. Bu misillû hususâtın muhakemesi ait olduğu mahakim-i umumiyede icra olunur.

Otuz dördüncü Madde - Divân-ı âlinin daire-i ithamı tarafından müttehim olduğuna karar verilen vükelâ tebrie-i zimmet edinceye kadar vekâletten sâkıt olur.

Otuz beşinci Madde - Vükelâ ile heyet-i mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunub da mebusan canibinden ekseriyet-i âra ile ve tafsilen esbab-ı mucibe beyaniyle katiyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahud müceddeden müddet-i kanuniyesinde intihab olunmak üzere heyet-i mebusanın feshi münhasıran yed-i iktidar-ı Hazret-i Padişahidedir.

Otuz altıncı Madde - Meclis-i umumî mün'akid olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahud emniyet-i umumiyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübreme zuhur ettiği ve bu babda vaz'ına lüzum görülecek kanunun müzakeresi için meclisin celb ve cem'ine vakit müsaid olmadığı halde Kanun-i Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyet-i vükelâ tarafından verilen kararlar heyet-i mebusanın içtimaiyle verilecek karara kadar bâ-irade-i seniye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

Otuz yedinci Madde - Vükelâdan herbiri her ne zaman murad ederse heyetlerin ikisinde dahi bulunmak veyahud maiyetindeki rüesay-ı memurinden birini, tarafından vekâleten bulundurmak ve irad-ı nutuk da azaya takaddüm etmek hakkını haizdir.

Otuz sekizinci Madde - İstizah-ı madde için vükelâdan birinin huzuruna meclis-i mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta, ya bizzat bulunarak veyahud maiyetindeki rüesay-i memurinden birini göndererek irat olunacak suallere cevap verecek veyahud lüzum görürse mesuliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek salâhiyetini haiz olacaktır.

MEMURİN

Otuz dokuzuncu Madde: - Bilcümle memurin nizamen tayin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihab olunacaktır. Ve

bu vechile intihab olunan memurlar kanunen mucib-i azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendisi istifa eylemedikçe veyahud devletçe bir sebeb-i zaruri görülmedikçe azil ve tebdil olunamaz ve hüsn-i hareket ve istikamet esbabından olanlar ve devletçe bir sebeb-i zaruriye mebni infisal edenler nizam-ı mahsusunda tayin olunacağı vechile terakkiyata ve tekaüd ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.

Kırkıncı Madde - Her memuriyetin vezaifi, nizam-ı mahsus ile tayin olunacağından her memur kendi vazifesi dairesinde mesuldür.

Kırk birinci Madde - Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzimeden ise de itaati kanunun tayin ettiği daireye mahsustur. Hilâf-ı kanun olan umurda âmire itaat mesuliyetten kurtulmaya medar olamaz.

MECLİS-İ UMUMİ

Kırk ikinci Madde - Meclis-i umumî heyet-i âyan ve heyet-i mebusan namlariyle başka başka iki heyeti muhtevidir.

Kırk üçüncü Madde - Meclis-i umumînin iki heyeti beher sene Teşrin-i Sani ibtidasında tecemmü eder ve bâ-irade-i seniye açılır ve Mart ibtidasında yine bâ-irade-i seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zaman mün'akid olamaz.

Kırk dördüncü Madde - Zat-ı Hazret-i Padişahî devletçe görülecek lüzum üzerine meclis-i umumiyi vaktinden evvel dahi açar ve müddet-i muayyene-i ictimaını da tenkis veya temdid eder.

Kırk beşinci Madde - Meclis-i umumînin yevm-i güşadında Zat-ı Hazret-i Padişahî veyahud taraflarından bilvekâle sadrazam hazır olduğu ve vükelây-i devletle iki heyetin azay-i mevcudesi birlikte bulundukları halde resm-i güşadı icra olunup sene-i cariye zarfında devletin ahval-i dahiliye ve münasebet-i hariciyesine ve sene-i âtiyede ittihazına lüzum görülecek tedabir ve teşebbüsata dair bir nutk-ı hümayun kıraat olunur.

Kırk altıncı Madde - Meclis-i umumî azalığına intihab veya nasb olunan zevat meclisin yevm-i güşadında sadrazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olursa mensub olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda Zat-ı Hazret-i Padişahî'ye ve vatana sadakat ve Kanun-i Esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyleyeceğine yemin eder.

Kırk yedinci Madde - Meclis-i umumî azası rey ve mütalaa beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbiri bir gûna vaad ve vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakerâtı esnasında beyan ettiği mütalaalardan dolayı bir vechile itham olunamaz. Meğer ki meclisin nizamname-i dahilîsi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamname-i mezkûr hükmünce muamele görür.

Kırk sekizinci Madde - Meclis-i umumî azasından birinin hıyanet ve Kanun-i Esasi'yi nakz ve ilgaya teşaddi ve irtikâb töhmetlerinden biriyle müttehim olduğuna, mensup olduğu heyet azay-i mevcudesinin sülüsan ekseriyet-i mutlakasıyla karar verilen veyahud kanunen hapis ve nefyi mucib bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zâil olur. Bu ef'alin muhakemesiyle mücazatı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.

Kırk dokuzuncu Madde - Meclis-i umumî azasından her biri reyini bizzat ita eder ve herbirinin müzakerede bulunan bir maddenin red ve kabulüne dair rey vermekten ictinaba dahi hakkı vardır.

Ellinci Madde - Bir kimse zikronulan iki heyetin ikisine birden aza olamaz.

Elli birinci Madde - Meclis-i umumî heyetlerinden ikisinde dahi müretteb olan azanın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzakereye mübaderet olunamaz ve kâffe-i müzakerât sülüsan ekseriyetiyle meşrut olmayan hususatta hazır bulunan azanın ekseriyet-i mutlakasıyla karargir olur. Ve tesavi-i âra vukuunda reisin reyi iki addedilir.

Elli ikinci Madde - Bir kimse şahsına müteallik davasından dolayı meclis-i umumînin iki heyetinden birine arzuhal verdiği halde eğer evvelâ ait olduğu memurin-i devlete veyahud o memurların tabi bulundukları merciine müracaat etmediği tebeyyün eder ise arzuhal reddolunur.

Elli üçüncü Madde - Müceddeden kanun tanzimi veya kavanin-i mevcudeden birinin tadili teklifi heyet-i vükelâya ait olduğu gibi heyet-i âyan ve heyet-i mebusan kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevadd için kanun tanzimini veyahud kavanin-i mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce makam-ı sadaret vasıtasiyle taraf-ı şahaneden istizan olunarak irade-i seniye müteallik bulunur ise aid olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilât üzerine lâyihalarının tanzimi şûray-ı devlete havale olunur.

Elli dördüncü Madde - Şûray-ı devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanin lâyihaları meclis-i mebusanda badehu heyet-i âyanda tetkik ve

kabul olunduktan sonra icray-ı ahkâmına irade-i seniye-i Hazret-i Padişahî müteallik buyurulur ise düstur-ül-amel olur. Ve iş bu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun lâyihası o senenin müddet-i ictimaiyesinde tekrar mevki-i müzakereye konulamaz.

Elli beşinci Madde - Bir kanun lâyihası evvelâ heyet-i mebusanda badehu heyet-i âyanda bend bend okunup ve her bendine rey verilip ekser-i âra ile karar verilmedikçe ve bad-el-karar heyet-i mecmuası için dahi bit-tekrar ekseriyetle karar hâsıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

Elli altıncı Madde - Bu heyetler vükelâdan veya onların göndereceği vekillerden ya kendi azalarından olmayan veyahud resmen davet edilmiş memurinden bulunmayan hiç kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekâleten bir madde ifadesi için gelmiş olduğu halde asla kabul edemez ve ifadelerini istima eyleyemez.

Elli yedinci Madde - Heyetlerin müzekerâtı lisan-ı Türkî üzere cereyan eder. Ve müzakere olunacak lâyihaların suretlerinin tabı ile yevm-i müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

Elli sekizinci Madde - Heyetlerde verilecek reyler ya tayin-i esamî veyahud işaret-i mahsusa veyahud rey-i hafî ile olur, rey-i hafî usulünün icrası azay-ı mevcudenin ekseriyet-i ârasıyle karar verilmeye mütevakkıftır.

Elli dokuzuncu Madde - Her heyetin inzibat-ı dahilîsini münhasıran kendi reisi icra eder.

Altmışıncı Madde - Heyet-i âyanın reisi ve azası nihayet-i mikdarı heyet-i mebusan azasının sülüsü mikdarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya taraf-ı Hazret-i Padişahî'den nasbolunur.

Altmış birinci Madde - Heyet-i âyana aza tayin olunabilmek için âsar ef'ali umumun vüsuk ve itimadına şayan ve umur-i devlette hidemât-ı memduhası mesbuk ve mütaarif zevattan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır.

Altmış ikinci Madde - Heyet-i âyan azalığı kayd-i hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden ve berrî ve bahrî ferikandan ve sıfat-ı lâzimeyi cami sair zevattan münasipleri tayin olunur. Kendi talepleri ile devletçe sair memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sâkıt olur.

Altmış üçüncü Madde - Heyet-i âyanın azalık maaşı şehriye onbin kuruştur. Başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan azanın maaş ve ta-

yini eğer onbin kuruştan dun ise ol mikdara iblağ olunur ve eğer onbin kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

Altmış dördüncü Madde - Heyet-i âyan heyet-i mebusandan verilen muvazene lâyihalarını tedkik ile eğer bunlarda esasen umur-i diniyeye ve Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin hukuk-ı seniyesine ve hürriyetine ve Kanun-i Esasî ahkâmına ve devletin tamamiyet-i mülkiyesine ve memleketin emniyet-i dahiliyesine ve vatanın esbab-ı müdafaa ve muhafazasına ve âdab-ı umumiyeye halel verir bir şey görür ise mütalaasının ilavesiyle ya katiyen veyahud tadil ve tashih olunmak üzere heyet-i mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyihaları tasdik ile makam-ı sadarete arz eyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bit-tedkik lüzum görür ise ilave-i mütalâa ile beraber makam-ı sadarete takdim eder.

HEYET-İ MEBUSAN

Altmış beşinci Madde Heyet-i Mebusanın miktar-ı azası teb'a-i Osmaniye'den her elli bin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertib olunur.

Altmış altıncı Madde - Emr-i intihap rey-i hafî kaidesi üzerine müessestir. Suret-i icrası kanun-i mahsus ile tayin olunacaktır.

Altmış yedinci Madde - Heyet-i mebusan azalığıyla hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde ictima edemez. Fakat vükelâdan intihab olunanların azalığı mücazdır. Ve sair memurinden biri mebusluğa intihab olunursa kabul edip etmemek yed-i ihtiyarındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.

Altmış sekizinci Madde - Heyet-i mebusan için azalığa intihabı caiz olmayanlar şunlardır: Evvelâ teb'a-i devlet-i aliyeden olmayan saniyen nizam-ı mahsusu mucibince muvakkaten hizmet-i ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe bilmeyen rabian otuz yaşını ikmal etmeyen hâmisen hîn-i intihabda bir kimsenin hizmetkârlarından bulunan sadisen iflâs ile mahkum olup da iade-i itibar etmemiş olan sabian sû-i ahvâl ile müştehir olan saminen mahcuziyetine hüküm lâhık olup da fekk-i haciz edilmeyen, tasian hukuk-ı medeniyeden sâkıt olmuş olan âşiren tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihablarda mebus olmak için Türkçe okumak mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

Altmış dokuzuncu Madde - Mebusan intihab-ı umumîsi dört senede bir kere icra olunur ve her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihab olunmak caizdir.

Yetmişinci Madde - Mebusların intihab-ı umumîsine heyetin müdde-i ictimai olan Teşrin-i Sani'den lâakal dört mah mukaddem başlanılır.

Yetmiş birinci Madde - Heyet-i mebusan azasının herbiri kendini intihab eden dairenin ayrıca vekili olmayıp umum Osmanlıların vekili hükmündedir.

Yetmiş ikinci Madde - Müntehibler intihab edecekleri mebusları, mensub oldukları daire-i vilâyet ahalisinden intihab etmeye mecburdur.

Yetmiş üçüncü Madde - Bâ-irade-i seniye heyet-i mebusan fesih ile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müctemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

Yetmiş dördüncü Madde - Heyet-i mebusan azasından biri vefat eder ve esbab-ı mücbire-i meşruadan birine duçar olur veya bir uzun müddetce meclise devam etmez veyahud istifa eder veya mahkûmiyet veya kabul-i memuriyet cihetiyle azalıktan sâkıt olursa yerine nihayet gelecek içtimaa yetişmek üzere usulü vechile diğeri tayin olunur.

Yetmiş beşinci Madde - Münhal olan mebusluk makamlarına intihab olunacak azanın memuriyeti gelecek intihab-ı umumî zamanına kadardır.

Yetmiş altıncı Madde - Mebuslardan herbirine beher sene içtimaı için yirmi bin kuruş verilecek ve şehriye beş bin kuruş maaş itibariyle memurin-i mülkiye nizamına tevfikan azîmet ve avdet harcırâhı ita kılınacaktır.

Yetmiş yedinci Madde Heyet-i mebusan riyasetine heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci üçüncü riyasetlere üçer nefer ki cem'an dokuz zat intihab olunarak huzur-i şahaneye arz ile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekâletlerine bâ-irade-i seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınır.

Yetmiş sekizinci Madde - Heyet-i mebusan müzakerâtı alenîdir; fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakerâtı hafî tutulmak vükelâ canibinden veyahud heyet-i mebusanın azasından on beş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal azanın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabulü için ekseriyet-i âraya müracaat edilir.

Yetmiş dokuzuncu Madde - Heyet-i mebusanın müddet-i içtimaiyesinde azadan hiçbiri heyet tarafından ithama sebeb-i kâfi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikçe veyahud bir cünha veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteakib tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz.

Sekseninci Madde - Heyet-i mebusan kendiye havale olunacak kavanin lâyihalarını müzakere ile bunlardan umur-i maliye ve Kanun-i Esasî'ye taalluk eder maddeleri red veya kabul veyahud tadil eder ve masarif-i umumiye muvazene kanununda gösterildiği veçhile heyet-i mebusanda tafsilâtıyla tetkik olunduktan sonra mikdarına vükelâ ile birlikte karar verilir ve buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki kezalik vükelâ ile birlikte tayin edilir.

MAHAKİM

Seksen birinci Madde - Kanun-i mahsusuna tevfikan taraf-ı devletten nasbolunan ve yedlerine berat-i şerif verilen hâkimler lâ-yenazîldir. Fakat istifaları kabul olunur. Hâkimlerin terakkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i memuriyetleri ve tekaüdleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azlonulmaları dahi kanun-i mahsus hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mahakim memurlarının matlub olan evsafını iş bu kanun irae eder.

Seksen ikinci Madde - Mahkemelerde her nevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanununda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafî tutabilir.

Seksen üçüncü Madde - Herkes huzur-i mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vesait-i meşruayı istihsal edebilir.

Seksen dördüncü Madde - Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan davanın her ne vesile ile olursa olsun rüyetinden imtina edemez ve bir kere rüyetine veyahud rüyeti için iktiza eden tahkikat-ı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya tavikı dahi caiz olamaz meğer ki müddei davadan keff-i yed etmiş ola, şu kadar ki cezaya müteallik deaviden hükümete ait olan hukuk nizamı veçhile yine icra olunur.

Seksen beşinci Madde - Her dava aid olduğu mahkemede rüyet olunur eşhasla hükümet beynindeki davalar dahi mahakim-i umumiyeye aittir.

Seksen altıncı Madde - Mahkemeler her türlü müdahalâttan azadedir.

Seksen yedinci Madde - Deavî-i şer'iye mahakim-i şer'iyede ve deavî-i nizamiye mahakim-i nizamiyede rüyet olunur.

Seksen sekizinci Madde - Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve salâhiyetleri derecat ve taksimatı ve hükkâmın tavzifi kavanine müsteniddir.

Seksen dokuzuncu Madde - Her ne nam ile olursa olsun bazı mevadd-ı mahsusayı rüyet ve hükmetmek için mahakim-i muayyene haricinde

fevkalade bir mahkeme veyahut hüküm vermek salâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu vechile tayin-i müvelli ve tahkim caizdir.

Doksanıncı Madde - Hiçbir hâkim hâkimlik sıfatıyla devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesine cem edemez.

Doksan birinci Madde - Umur-i cezaiyede hukuk-i âmmeyi vikayeye memur müdde-i umumîler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tayin kılınacaktır.

DİVAN-I ÂLİ

Doksan ikinci Madde - Divan-ı Âli otuz azadan mürekkebtir. Bunların onu heyet-i âyan ve onu şûray-ı devlet ve onu mahkeme-i temyiz ve istinaf rüesa ve azasından kura ile tefrik ve tayin olunarak heyet-i âyan dairesinde lüzum görüldükçe bâ-irade-i seniye akdolunur. Vazifesi vükelâ ile mahkeme-i temyiz rüesa ve azasının ve zat ve hukuk-ı şahane aleyhinde harekete ve devleti bir hal-i muhataraya ilkaya tasaddi eyleyenlerin muhakemesidir.

Doksan üçüncü Madde - Divan-ı Âli ikiye münkasim olup biri daire-i ithamiye ve biri divan-ı hükümdür. Daire-i ithamiye dokuz azadan ibaret olup bunun üçü heyet-i âyan ve üçü divan-ı temyiz ve istinaf ve üçü şûray-ı devlet azasından divana alınacak aza içinde kura ile intihap olunur.

Doksan dördüncü Madde - Bu daire şikâyet olunan zevatın müttehim olup olmadığına sülüsan ekseriyetle karar verir ve daire-i ithamiyede bulunanlar divan-ı hükümde bulunamaz.

Doksan beşinci Madde - Divan-ı hüküm yedisi heyet-i âyan ve yedisi divan-ı temyiz ve istinaf ve yedisi şûray-i devlet rüesa ve azasından olmak üzere Divân-ı Âli azasının yirmi bir neferden mürekkeb olarak daire-i ithamiye tarafından muhakemesi lâzım olduğuna karar verilmiş davalar hakkında azay-ı mürettebenin sülüsan ekseriyetiyle katiyen ve kavanin-i mevzuasına tevfikan hükmeder ve hükümleri kabil-i istinaf ve temyiz değildir.

UMUR-İ MALİYE

Doksan altıncı Madde - Tekâlif-i devletin hiçbiri bir kanun ile tayin olunmadıkça vazı ve tevzi ve istihsal olunamaz.

Doksan yedinci Madde - Devletin bütçesi varidât ve masarifât-ı takribiyesini mübeyyin kanundur. Tekâlif-i devletin vazı ve tevzi ve tahsili emrinde müstenid olacağı kanun budur.

Doksan sekizinci Madde - Bütçe yani muvazene-i umumiye kanunu meclis-i umumîde madde be madde tedkik ve kabul olunur. Varidât ve masarifât-ı muhammenenin müfredatını cami olmak üzere ona merbut olan cedveller nizamen tayin olunan nümunesine tevfikan aksam ve fusul-i mevadd-ı müteaddideye münkasim olarak bunların müzakeresi dahi fasıl fasıl icra edilir.

Doksan dokuzuncu Madde - Muvazene-i umumiye kanunu müteallik olduğu senenin duhulünde mevki-i icraya konulabilmek için lâyihası heyet-i mebusana meclis-i umumînin güşadı akabinde ita olunur.

Yüzüncü Madde - Bir kanun-i mahsus ile muayyen olmadıkça emval-i devletten muvazene haricinde sarfiyat caiz olamaz.

Yüz birinci Madde - Meclis-i umumînin münakid bulunmadığı esnada esbab-ı mücbire-i fevkaladeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına lüzum-ı kavî tahakkuk eder ise mesuliyeti heyet-i vükelâya ait olmak ve meclis-i umumînin güşadı akabinde ana dair kanun lâyihası meclis-i umumîye verilmek üzere o masrafın tesviyesi için iktiza eden mebaliğin taraf-ı Hazret-i Padişahî'ye arz ve istizan ile sâdır olacak irade-i seniye üzerine tedarik ve sarfı caiz olur.

Yüz ikinci Madde - Muvazene kanununun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz. Ancak bazı ahval-i fevkaladeden dolayı meclis-i mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesholunduğu halde hükmü bir seneyi geçmemek üzere bir kararname ile vükelây-ı devlet bâ-irade-i seniye sene-i sabıka muvazenesinin cereyan-ı ahkâmını meclis-i mebusanın gelecek içtimaına kadar temdid ederler.

Yüz üçüncü Madde - Muhasebe-i kat'iye kanunu müteallik olduğu senenin varidâtından istihsal olunan mebaliğ ile yine o senenin masarifatına vuku bulan sarfiyatın mikdar-ı hakikîsini mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimatı dahi muvazene-i umumiye kanununa tamamiyle mutabık olacaktır.

Yüz dördüncü Madde - Muhasebe-i kat'iye kanununun lâyihası müteallik olduğu senenin hitamından itibaren nihayet dört sene sonra meclis-i umumîye ita olunur.

Yüz beşinci Madde - Emval-i devletin kabz ve sarfına memur olanların muhasebelerini rüyet ve devairden tanzim olunan sâl muhasebelerini tedkik

ederek hulâsa-i tedkikât ve netice-i mütalaatını her sene bir takrir-i mahsus ile heyet-i mebusana arz edilmek üzere bir divan-ı muhasebat teşkil olunacaktır. Bu divan her üç ayda bir kere ahval-i maliyeyi riyaset-i vükelâ vasıtasıyla ba-takrir taraf-ı Hazret-i Padişahî'ye dahi arz eder.

Yüz altıncı Madde - Divan-ı muhasebatın azası on iki kişiden müretteb olacak ve her biri heyet-i mebusandan ekseriyetle azlinin lüzumu tasdik olunmadıkça memuriyetinde kayd-i hayat ile kalmak üzere bâ-irade-i seniye nasbolunacaktır.

Yüz yedinci Madde - Divan-ı muhasebat azasının evsafı vezaifinin tafsilâtı ve suret-i istifa ve tebdil ve terakki ve tekaüdü ve ahkâmının keyfiyet-i teşkili bir nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır.

VİLÂYAT

Yüz sekizinci Madde - Vilâyatın usul-i idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-ı vezaif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Yüz dokuzuncu Madde - Vilâyet ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkez-i vilâyette ictima eden meclis-i umumî azasının suret-i intihabı bir kanun-i mahsus ile tevsi olunacaktır.

Yüz onuncu Madde - Vilâyat meclis-i umumiyesinin vezaifi yapılacak kanun-i mahsusunda beyan olunacağı vechile turuk-ı maabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatin teshili gibi umur-i nafiaya müteallik mevadd hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerâta şamil olmakla beraber tekâlif ve mürettabat-ı miriyenin suret-i tevzi ve istihsalinde ve muamelât-ı sairede kavanin ve nizamat-ı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğiyle tashih ve ıslahı zımnında arz-ı iştikâ etmek salâhiyetini dahi muhtevi olacaktır.

Yüz on birinci Madde - Müsaffakat ve müstagalat ve nukud-i mevkufe hasılatının şurut-i vakfiyesi ve teamül-i kadimi vechile meşrut lehine ve hayrat ve müberrata sarf olunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerinde muharrer olduğu üzere muvaziun lehine sarfına ve emval-i eytamın nizamname-i mahsusu vechile suret-i idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edi-

lecek nizamat-ı mahsusası vechile her milletin müntehab efradından mürekkep olacaktır ve mecalis-i mezkûre mahalleri hükümetleri ve vilâyat mecalis-i umumiyesini kendilerine merci bilecektir.

Yüz on ikinci Madde - Umur-i belediye Dersaadet ve taşralarda bilintihab teşkil olunacak devair belediye meclisleriyle idare olunacak ve bu dairelerin suret-i teşkili ve vezaifi ve azasının suret-i intihabı kanun-i mahsus ile tayin kılınacaktır.

MEVADD-I ŞETTA

Yüz on üçüncü Madde - Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid âsar ve emarât görüldüğü halde hükümet-i seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten "İdare-i örfiye" ilânında hakkı vardır. "İdare-i örfiye" kavanin ve nizamât-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup "idare-i örfiye" tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabıtanın tahkikât-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahaneden ihrac ve teb'id etmek münhasıran Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin yed-i iktidarındadır.

Yüz on dördüncü Madde - Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacaktır ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Yüz on beşinci Madde - Kanun-i Esasî'nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil ve icradan ıskat edilemez.

Yüz on altıncı Madde - Kanun-i Esasî'nin mevadd-ı münderecesinden bazılarının icab-ı hal ve vakte göre tağyir ve tadiline lüzum-ı sahih ve katî görüldüğü halde zikr-i âti şerait ile tadili caiz olabilir. Şöyle ki ya heyet-i vükelâ veya heyet-i âyan veya heyet-i mebusan tarafından iş bu tadile dair bir teklif vuku bulduğu halde evvela meclis-i mebusanda azay-i mürettebenin sülüsan ekseriyetiyle kabul olunur ve bu kabul meclis-i âyanın kezalik sülüsan ekseriyetiyle tasdik edildikten sonra irade-i seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilât-ı meşruha düstur-ül-amel olur ve Kanun-i Esasî'nin tadili teklif olunan bir maddesi bervech-i meşruh müzakerât-ı lâzimesinin icrasıyle irade-i seniyesinin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini kaybetmeksizin mer'i-ül- icra tutulur.

Yüz on yedinci Madde - Bir madde-i kanuniyenin tefsiri lâzım geldikte umur-i adliyeye müteallik ise tayin-i manası mahkeme-i temyize ve idare-i

mülkiyeye dair ise şûray-ı devlete ve iş bu Kanun-i Esasî'den ise heyet-i âyana aittir.

Yüz on sekizinci Madde - Elyevm düstur-ül-amel olan bulunan nizamat ve teamül ve âdat ileride vaz'olunacak kavanin ve nizamat ile tadil veya ilga olunmadıkça mer'i-ül-icra olacaktır.

Yüz on dokuzuncu Madde - Meclis-i umumîye dair olan fi Şevval sene 93 tarihli talimât-ı muvakkatenin cereyan-ı ahkâmı yalnız birinci defa içtima edecek meclis-i umumînin müddet-i inikadiyesi hitamına kadar olup andan sonra hükmü cari değildir.

Fi 7 Zilhicce sene 1293

II

KANUN-İ ESASÎ'NİN YÜRÜRLÜĞE GİRMESİ DOLAYISIYLA TÜRKİYE'NİN DIŞ ÜLKELERDEKİ TEMSİLCİLERİNE, DIŞİŞLERİ BAKANI SAFVET PAŞA'NIN GÖNDERDİĞİ GENELGE[1]

".....Kanun-i Esasî'yi oluşturan her bir bölüm üzerine ayrıca dikkatinizi çekmeye lüzum olmadığına inanıyorum; bu bölümlerin yazılmasında amaçlanan açıklık ve duyarlılık her türlü yorum ve açıklamayı gereksiz kılmaktadır.

Sizin özellikle yapmanızın yararlı olduğunu düşündüğüm çalışmalarınız; bir taraftan Kanun-i Esasî'nin bütünlüğü içinde ortaya koyduğu düzenlemeler üzerinde olmalı; diğer taraftan da Anayasada kendini bulan bu düzenlemelerin gerçekleştirilmesindeki güvencelerin niteliklerini belirtmekte yoğunlaşmalıdır.

Sizin dikkati çekmeniz gereken konu; Kanun-i Esasî'nin dini bir nitelikle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir şekilde yeni kurumları belirlemesi; bu kurumları, çağdaş hukuk ilkelerine ve ülkenin gereksinimine uygun adlî ve yönetimsel bir düzenin kurulması ve reformların uygulanması için hiçbir dini talimatın karışmayacağının apaçık belli olduğu bir biçimde kurmasıdır. Bunu

---

1 - Bu genelgeyi Léouzon Le Duc'ün *Midhat Pacha* adlı yapıtının 138. sayfasından alıntıladık.

belirttiğiniz zaman, maalesef çok yaygın olan *Şeriat*'ın yeni kurumlarla uyuşamayacağı şeklindeki inanışı da değiştirmiş olacaksınız. Gerçekten de, unutulmaması gereken bir nokta; Şeyhülislam Hazretleri ile *Şeriat*'ın bütün üst düzey bilginlerinin Kanun-i Esasî'nin hazırlanması ve tartışılmasında bulunduklarıdır. Kutsal yasanın bu sorumlu koruyucularının, ona zarar verecek bir tek maddenin bile Kanun-i Esasî'ye girmesine izin vermeleri kabul edilemiyecek ve kesin şekilde olanaksız bir husustur.

Kanun-i Esasî'nin başında ilan edilen ve Avrupa'nın en özgürlükçü kamu hukuku uygulamalarından alınan özgürlük ve eşitliğin genel ilkeleri; büyük reformumuzun gerçek temelini oluşturmaktadır ve onu izleyen bütün düzenlemeler bu temelin doğal uzantılarıdır. Egemenliğin ayrıcalıklı ilkelerinin tanımı, bu ilkeler bildirgesinin gerekli bir tamamlayıcısıdır ve Padişahlık kurumu ve Padişahlık sülalesinin haklarını bir düzenleme altında korumaya almak şeklinde ortaya çıkan olumlu düşünce; hiç şüphe yok ki Avrupa'yı Osmanlı sosyal devletinin gerçekten demokratik karakteri üzerinde ikna edecektir. Çocuklarını kendi egemenliğine giren konularda yönetime katılmaya davet eden bir baba; onlara olan sevgisini ve bağlılığını göstermektedir.

Anayasadaki düzenlemelerle; iki ayrı meclis olarak, Meclis-i Umumî adı altında, normal ve düzenli bir yasama organı kurulması; doğal olarak Avrupa hükümetlerinin özel bir ilgisini çekecektir. Siz bu konuda onların dikkatini; bütün finansal yasaların ve özellikle gelir ve gider bütçesinin kamuya açık tartışmalara ve zorunlu oylamaya dayanmasından dolayı iyi bir mali yönetimi güvenceye aldığı hususuna çekiniz.

...Bu konuda herhangi bir endişeye neden yoktur ve ülke; kendi temsilcilerinin aracılığı ile bundan sonra daha etkili yönetilecek ve daha kesin olarak egemenlik haklarını kullanacaktır ve bu kullanma bütün diğer etkenlere egemen olacak yani Devlet'in kaynak yaratmasını, gerekli düzenlemeleri yapmasını ve bu düzenlemelerin uygulamasını denetlemesini sağlayacaktır. Bu konuda uygulamaları denetleyen Divan-ı Muhasebât kurumunun bağımsızlığının ve dokunulmazlığının güvenceye alındığı hususuna dikkati çekmeyi unutmayınız. Bu kurumun üyeleri, diğer bütün yargıçlar gibi görevlerinden azledilmeyecekleri gibi, onlardan hiçbiri, Millet Meclisi'nin onayı olmaksızın en ağır suçlarda bile görevlerinden çıkarılamayacaklardır.

Bugünlerde Avrupa'nın özel ilgi gösterdiği vilayetlerin yönetimi ise Anayasada ancak genel bir program ve bir çeşit ilkeler bildirgesi olarak yer

alabilmiştir. Onlar için yapılması tasarlanan yasalar, bu programı içerisinde gecikmeksizin kesin şeklini ve normal gelişmesini alacaktır. Anayasada ilan edilen hususta, idarenin geniş bir yerinden yönetim ilkesi üzerine kurulması öngörülmektedir. Bu ilkeye göre vilayetlerin, sancakların ve kazaların bütün yönetim meclislerinin oluşmasında halkın oyuna başvurulması titizlikle uygulanacak bir yöntem olacaktır. Bu yöntem, aynı zamanda, ülkenin genel yararlara uygun yönetilmesi için Müslüman toplumun da içinde bulunduğu çeşitli toplumların özerkliği konusunda da bir gelişmeyi beraberinde getirecektir ve ayrıca İmparatorluğun her yöresinin işlerini yöneten seçilmiş belediye meclisleri de yaratılmış olacaktır.

Bu özgür düzenlemeler okunduktan sonra; hallerinden hiç memnun olmayan vilayet halklarının isteklerinin nasıl karşılanacağı ve onların gelecekleri ile ilgilenen büyük devletlerin Osmanlı hükümetinden hâlâ istedikleri hususlarda daha ciddi ve etkili güvencelerin alınıp alınmayacağı sorulabilir*

En inatçı şüphecileri bile bu konuda ikna etmek mümkündür ama Avrupa'da var olan ve devamlı şikâyetçisi olduğumuz, sistemli bir şekilde Türkiye'yi yermeyi amaç edinen yanlı eleştiricilerin, bu yasanın yürütülmesi ve yeni kurumların hızlı ve tam bir şekilde uygulanmaya konulması konusunda ortaya attıkları şüpheleri yok etmek olası değildir. Bu endişeleri iyi niyetle öne sürenlere şu hususu çekinmeden bildiriniz ki bu olay; sadrazamın gerçekleştirmeyi istediğimiz amaca doğru yönlendirdiği sürekli çabalar ve enerjik girişimlerinden bile bağımsız olarak doğal yolunu izlemektedir ve bütün ulusun aynı istek ve duygular içinde bulunması güvencelerin en iyisi ve en sağlamıdır. Eski hatt-ı hümayunlarla bugünkü Kanun-i Esasî düzenlemeleri arasında içerdikleri vaatler açısından bir benzetme yapılırsa; bu iki olay arasında var olan kökten farkı kuvvetle ve açıklıkla vurgulayınız ve bu farkın bir karşılaştırma yapma olasılığını ortadan kaldırdığını belirtiniz. Kanun-i Esasî bir vaat değildir; bütün Osmanlıların müşterek malı olan gerçek ve kesin bir anlaşmadır ve gelişimi ancak Padişahının etrafında birleşmiş ulusun isteği ile durdurulabilir veya geciktirilebilir. Bu kesin ve görkemli anlaşma ne Avrupa tarafından istenmiştir ne de onlar tarafından önerilmiştir.

---

* - *Burada söz konusu edilen Doğu Anadolu'daki Ermenilerdir. Ermeniler özellikle Kürt aşiretlerinin saldırıları nedeniyle mal ve can güvenliklerinin olmadığını ileri sürmektedirler (Çevirenin notu).*

Osmanlı hükümeti bu nedenle; dışarıdan gelen düşüncelere göre hareket edip onları memnun etmek gibi bir eylem içinde değildir. O, hiçbir etki altında kalmamıştır; onu etkileyen tek husus vatanın gereksinimi ve yurtseverlik duygularıdır. İşte bunun içindir ki bugün Avrupa'dan yeni kurumlarımıza inanmalarını ve korunması için çaba gösterdikleri bütün konuların tam güvencesini bu uygulamada bulmalarını istiyoruz. Aynı zamanda Ulu Padişahımızın bu konuda cömert ve en üst düzeyde girişimleriyle gösterdiği ilginin çok ileri aşamada ve her türlü tahminin ötesinde olduğunu belirtmekten de ayrıca gurur duyuyoruz".

DİZİN[1]

- A -

Abbas Hilmi Paşa: 93*, 370*, 372*, 385*
Abdullah Cevdet: 341*, 353*, 356, 357*, 418*
Abdullah Paşa, Müşir: 128
Abdurrahman Bedirhani: 392*
Abdurrahman Paşa: 108, 154, 191, 443*, 452*
Abdurrahman Şeref: 58*
Abdülaziz Efendi, Kadıasker: 226
Abdülaziz: 21, 24, 33, 34, 35, 36, 41*, 49*, 51, 77, 95, 169, 170, 171*, 172, 173, 174, 176, 180, 183, 184, 196, 200*, 201*, 203*, 206*, 209*, 215*, 218, 227*, 271, 317*, 338, 352*, 358 448*, 450*, 528*
Abdülhalim Efendi, Şehzade: 183
Abdülkadir Efendi, Şehzade: 186*
Abdülkadir Reşid Efendi: 295
Abdülkadir Şeyh: 346
Abdüllatif Paşa: 47*
Abdülmecid Efendi: 155, 161, 180
Abdülmecid: 12*, 33, 94*, 101*, 130, 138, 141*, 148*, 156*, 166, 169, 172, 182, 199, 202* 203*, 211, 231, 331, 358*, 364, 372, 378*, 448*, 591
Abdürrahim Efendi, Şehzade: 183
About Edmond: 457*
Action: 167*, 168*, 415, 586
Adana: 459, 489, 504, 509, 510, 512, 514, 515, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 596
Adapazarı: 537*, 549, 574*
Adossidès A.: 195*
Affiches Smyrnéennes: 68*
Afyon: 504, 512*, 514, 539, 554
Agâh Efendi: 47
Agop Kazasyan Efendi: 324, 324*
Agop Toledyan: 336*
Agram: 507
Ahenk: 68*
Ahmed I: 160, 161, 164, 168*, 186
Ahmed III: 293
Ahmed Ağa: 434*
Ahmed Ali Paşa, Şeker: 304
Ahmed Bey, Çürüksulu: 346*, 349*, 352, 355
Ahmed Bey, Miralay: 353*
Ahmed Celaleddin Paşa: 80, 80*, 123, 340*, 353, 354, 355, 370*
Ahmed Cevdet Paşa: 48, 49*, 259*, 260*, 308*, 314
Ahmed Efendi, Astarcılar Kahyası, Hacı: 330, 331
Ahmed Efendi, Hacı: 342, 346
Ahmed Efendi, Yenişehirlizâde: 318, 324, 325, 327, 329, 332
Ahmed Eyüp Paşa, Müşir: 183
Ahmed Fazlı Bey: 388*, 393*, 400
Ahmed Hamdi Paşa: 327
Ahmed Midhat Efendi: 37*, 48*, 58*, 100*, 340*
Ahmed Muhtar Paşa, Gazi: 271*
Ahmed Nuri Bey: 357*
Ahmed Nuri Efendi, Şehzade:186*
Ahmed Paşa, Ordu Komutanı: 466*
Ahmed Rıza Bey: 346, 347, 348*, 349, 350, 351*, 352, 355, 364, 366, 374*, 382*, 384, 385, 387, 388*, 392*, 406*, 435*

[1] Dipnotlarda geçen isimler (*) işareti ile gösterilmiştir.

Ahmed Vefik Paşa: 6*, 290, 300, 301*, 304, 314*, 320, 321, 327*, 329
Ahval, El: 68*
Airenik: 34*
Akşin Sina: 341*, 345*, 348*, 362*, 372*
Akyol Taha: 260*
Al Rakib: 358*
Alaşehir: 514
Albania: 337*
Albert Efendi: 392*
Aleksandr Karatodori Paşa: 450*
Alembert, d': 495*
Ali Bey, İngiliz: 348*
Ali Emiri: 83*
Ali Fahri, Ağababa: 353*
Ali Fehmi Bey: 392*
Ali Galib Paşa: 180*
Ali Haydar Midhat: 203*, 214*, 405, 406
Ali Nuri: 45, 48*, 149
Âli Paşa: 35*, 51, 243*
Ali Saib Bey: 385, 387*, 418*
Ali Suavi: 38*, 73, 79
Ali Şefik: 83*, 84, 86, 87, 88
Ali Şefkati: 38
Alithia: 68*
Aliye Hanım: 187*
Allatini, Moise: 458*
Alonzo, d': 613
Amalthea: 68*
Amasra: 574*
Amasya: 489, 576*, 578, 586
Ammare: 594*
Anadoluhisarı: 245
Anatoli: 34*, 64
Anatolicos Astir: 34
Andrassy, Kont: 200
Andria, d' 640
Angele: 649
Ankara: 459, 504, 509, 513, 564, 564, 573*
Ansuryan: 576
Antakya: 594*, 595, 597
Antalya: 559*, 560, 561
Antep: 459, 594*, 596
Anvers: 125, 223*, 567, 575
Apéry, M.: 62
Aravelk: 66
Ardahan: 317
Arevelyan Mamul: 68*
Argiri Kantarcı Efendi: 310
Argus Ajansı: 57
Arif Bey, Şeyhülislam: 239, 240
Armez: 605
Arminjon: 259*
Armonia: 68*
Arnau Augusta: 70*
Arnavutköy: 208, 525*
Artus: 569
Asir: 654*
Assiette Au Beurre: 184
Ataköy: 25*
Aubignos, d' 30, 30*, 229*, 444*
Auboyne, Maurice: 573*
Audigier, Camille: 388*, 415, 416*
Augier: 544
Augustus: 74*
Avedaper: 34*, 67
Avenir: 68*
Avni Bey: 346
Aydın: 68*, 324, 477*, 504, 509, 513, 551, 552
Ayvacık: 550*
Ayvalık: 547, 548
Azaryan, Katolik Ermeni Patriği: 260*, 491

- B-

Bağbeda: 606*
Bağdat: 283, 339, 361*, 459, 477, 504, 505, 509, 510, 511, 512, 515, 516, 530, 545, 569, 578, 588, 590, 591, 593
Bahri Paşa: 99, 100, 102, 103, 104, 117*, 119
Baker, James: 441
Bakırköy: 19, 25, 106, 111
Balçık: 514

Baldassare: 637
Baldensberger, Emile ve Henri: 615
Balıkesir: 539, 544
Bandırma: 543, 544, 546, 547
Bardakçı, Murat: 180*
Bargigli: 31*
Bartlett, Sir Smith: 373*
Basiret: 34*, 36
Basra: 361*, 459, 504, 505, 509, 578, 593, 594
Başir, El: 68*
Bay: 540
Bayburt: 586
Bayezid I, Yıldırım: 435
Bayezid II: 167*
Bayramiç: 550*
Bayur, Yusuf Hikmet: 510*
Beaume, Jules la: 256*
Bebek: 178, 219
Beck, Baron: 291, 294
Bedran Efendi: 332
Beguin-Billecocq: 132, 133
Behçet Bey: 353*
Belabre, Fradin de: 621, 622
Belgrad: 10, 71, 355, 447*, 448*, 505
Belin: 33
Bellis: 62
Benoit-Brunswik: 281*, 283*, 286*, 292*, 428, 430*
Berat: 648*
Beraud, Celestin: 627
Berg, Van der: 238*
Berger, Komutan: 497, 499
Bergerem: 348*
Bergman: 54, 151, 157
Berlin: 7, 38, 39, 151, 195, 257, 277, 381, 405, 448*, 450*, 451*, 505, 507, 516, 522, 523, 563, 590
Bernhardt, Sarah: 134*
Berriat: 624
Bert, Paul: 463
Berthelot, Marcelin: 408, 408*
Berthier Paşa: 451*
Bertrand, M.: 180, 609
Beşiktaş: 131, 146, 222*
Beurlier, Emile: 267*
Beydilli Kemal: 29*
Beykoz: 527
Beyrut: 47, 68, 182, 283, 332, 342*, 447, 457, 459, 461, 462, 469, 474, 487*, 488, 490, 495, 504, 509, 511, 512, 519, 530, 567, 594, 595, 598, 600, 601, 604, 606, 608, 609, 616, 622, 627, 646
Bieberstein, Marshall von: 126, 151, 185, 192
Bier, Doktor: 151
Biga: 550
Bilecik: 136*, 539*
Bingazi: 346, 459, 654, 655
Bingöl: 588*
Birlé: 622*
Birüssebi: 611*
Bismarck: 450*, 502, 522
Bitlis: 254, 277, 339, 407*, 509, 588, 589
Blak, Alexandre: 29, 29*, 30, 30*, 31* 229*, 429*
Blake Bey, Edouard: 216
Blanqui: 17
Blondel, Georges: 523
Blowitz, A. de: 14, 14*, 299, 437, 438*, 450*, 451
Blunt, J. E.: 217*
Bogers, W.: 69*
Boileau, Nicolas: 10, 10*
Bolu: 572*, 574*
Boppe: 132
Bordat, Gaston: 467*, 492, 494
Bordeano: 35*
Borgo, Pozzo di: 237
Bornier, Vikont de: 337*
Bosphore du Soir: 460
Bosphoris: 64
Bottin: 57*, 61
Boucher, Emile: 70*
Bourgeois, Léon: 55, 347, 456, 456*, 459, 463, 466
Bousquet-Deschamps: 31*

Bremen: 591
Briata, Edouard: 559
Broglie, Dük de: 301, 301*
Brucker, Raymond: 93
Brüksel: 189*, 192*, 337*, 371, 372*, 373*
Buca: 513
Bulgurlu: 510, 512, 513, 516, 560
Bulletin de la Chambre de Commerce Hellénique: 65
Burdur: 559*
Burgaz: 503, 507, 515, 637, 646
Burhaneddin Efendi, Şehzâde: 147, 156, 157, 170*, 170, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 188*, 189, 190, 191, 192*, 195*, 196, 197
Burke, Edmund: 422, 422*
Bursa: 125, 180*, 254, 346, 442, 448, 449, 450*, 459, 491, 504, 509, 513, 519, 532, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 549, 576, 643
Bükreş: 14*, 216*, 591
Büyükada: 474
Büyükdere: 474
Byron, Lord: 625
Bystander: 167*, 168*, 169, 415
Byzantis: 34*

- C-

Cahun, Léon: 290*
Caligula: 421*
Camassei, Filipo: 55*
Carles: 498*
Carlier, V: 556
Carnot, Sadi: 54, 54*
Cartier, Emilie Madam: 435*
Caserio (Anarşist): 54*
Cassagnac: 347
Catholiki Epithorissis: 66
Cato, Romalı: 501*
Cavid Bey: 187*
Cebel-i Bereket: 565*
Celal Bey: 392*
Cem Sultan: 167*
Cemal Efendi, Şehzade: 183
Cemaleddin Bey: 78
Cemaleddin Efendi, Şeyhülislam:142*, 154
Cemile Sultan:181
Cenevre: 86*, 98, 163, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 357*371, 376
Cenova: 567
Ceride-i Askeriye: 34*, 64
Ceride-i Bahriye:64
Ceride-i Havadis: 31, 34*
Ceride-i Mehakim:64
Ceride-i Şarkiye: 66
Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye:34*
Cevaib, El: 34*
Chappedelaine, de:415
Charlemagne: 337, 426
Charles V: 426
Charles IX: 25
Charlier: 363
Charlot, Marcel: 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 469, 472, 474, 477, 480, 481, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 495
Chateauviaux: 214*
Chatir: 567, 569, 570
Chauvelot: 70*
Cheradame: 523
Chesnelong: 69*
Childeric: 232*
Cibuti: 657
Cihan: 34*
Cihangir, Şehzade: 167*
Civilta Cattolica: 217, 218, 219
Civinis Efendi: 101, 102*
Claretie, Georges: 69*
Claudius: 421*
Clemencau: 347, 348*
Clovis: 232, 426
Cochin, Denis: 374*
Coignet, C. Madam: 481
Colin, Armand: 57*, 63
Combes: 374*

Comte, August: 346
Constans: 56, 132, 458, 459, 573*
Constantaras Kardeşler: 123
Constantin, Vikont de: 69*
Constantinoupolis: 64
Correspondance: 69
Corriera d'Italia: 516
Corriera Della Sera: 170*
Cortanze: 584, 585
Coulanges, Foustel de: 25
Coulomb, L.: 469*, 581, 586
Courcelle, Maurice: 168*
Courrier Anglais: 30
Courrier d'Orient: 35*
Courrier de Presse Ajansı: 59
Courrier de Smyrne: 29, 31*, 68*
Courrier de Sophia: 17*, 18, 443*
Courrier des Balkans: 358*
Courrier Européen: 398*, 399, 407
Courteilhe, Pavet de: 200*, 228*, 261*
Coutant: 134
Couturier: 31*
Croix: 415
Cuatelli, C.: 139*
Cugnin: 590
Cuinet, Vitali: 313*
Cuni Limanı: 606, 608
Cyzique, Metropolit: 265
Czologosz, L. (Anarşist): 54*

- Ç -

Çanaka Efendi: 312
Çanakkale: 364, 450*, 459, 477*, 550, 550*, 637
Çankırı: 572*, 574*
Çaribrod: 13, 14, 23
Çarigradski Glansik: 68
Çatal: 513
Çatalağzı: 574
Çatalca: 109, 113
Çaycı, Abdurrahman: 194*
Çaylak: 36*
Çengelköy: 178, 203*, 348*, 525*
Çıngıraklı Tatar Gazetesi: 36*
Çiçero: 421, 422
Çivril: 504, 513
Çobanyan, A.: 248*, 277*
Çocuklara Mahsus Gazete: 62
Çorum: 564*
Çumra: 563

- D -

Daily Express: 150*
Daily Mirror: 152*
Daily Star: 189*
Daily Telegraph: 126,170*
Dambmann: 261*
Danielou, Charles: 496*
Daviçon Efendi: 288*
Dazghig: 66
Debidour: 201*
Debre: 648*
Dedeağaç: 474, 503, 507, 513, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 643
Degrand: 267*
Deir, El: 593
Delbeuf, Régis: 59
Delcassé: 375*
Deltion Aghoron: 65
Demirci: 554
Denais, Joseph: 373, 373*, 415, 435*
Denizli: 504, 514, 551
Der'a: 504
Derby, Lord: 209*, 210, 211, 217*
Deme: 654, 655
Dersim: 254, 576, 579
Der-Şugarof, General: 271*
Derviş Hima (Ohrili İbrahim Naci): 337*, 392*
Deschamps, Gaston: 25, 26, 31*, 47, 476*, 489*
Deschanel, Paul: 458*, 490
Deutsche Rundschau: 334*
Deutsche Zeitung: 440*
Deyr-el-Kamer: 606
Diderot: 495*

Dimetoka: 503, 507
Dinar: 504, 509, 513
Divaniye: 590*
Diyarbakır:254, 277, 341*, 407*, 434*, 442, 459, 509, 577, 580, 588, 589, 610
Diyojen: 36*
Doğu Bayezid: 586*
Dolmabahçe:2, 56, 58, 131, 174, 175, 198, 246, 450*
Draç: 648*
Draga (Sırp Kraliçesi): 11*
Dragamiroff, General: 426
Drama: 507, 641*, 643
Dresdner Anzeigen: 393*
Dreyfus: 262*, 263*
Driault: 261*
Duc, Leouzon le: 19*, 245*, 276*, 674*
Duckerts: 498*, 556, 583, 595, 604, 608, 610, 613
Dugat G.: 238*
Dumont. Charles: 168*
Dumont. Paul: 458*
Dupont. Paul: 233*
Durand: 498*
Durastel: 653
Durazzo: 650, 653
Dutluca: 513
Dybovski: 548, 549

- E -

Earle, Edward Mead: 510*
Ebu Hanife, İmam-ı Âzam: 307
Ebülhüda: 154
Ecclesiastiki Alithia: 64
Echo de l'Orient: 31*
Echo de Paris: 126*, 168*, 170*, 175*, 451*, 496*
Eclaire: 335*, 354, 355*, 496*
Economiste Français: 347*
Edhem Paşa, Müşir: 507
Edhem Paşa, Sadrazam: 215, 325
Edirne: 23, 247, 322, 332, 457, 458, 459, 503, 507, 513, 632, 633, 634, 637, 638, 639, 670
Elazığ (Mamuret-ül-Aziz): 464, 576
Elbasan: 648*
Elfesiyan: 587
Elisabeth (Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi): 54*
Elliot, Sir Henry: 209*
Emin Bey, Hacı: 139*
Emin Bey: 332
Emin Hindiye: 418*
Eminönü: 59
Enez: 633
Enficiyan Efendi: 265
Engelhard: 209*, 261*
Engin, Vahdettin: 507*
Enver Paşa: 178*
Epoca: 68*
Ereğli (Konya): 504, 510, 560, 563
Ereğli (Zonguldak): 574*
Ergani: 588*, 588
Ergeri: 648*
Erskine: 285*
Ertuğrul (Bilecik): 136, 136*, 539*
Erzincan: 586*, 586
Erzurum: 33*, 253, 254, 263*, 277, 339, 394*, 407*, 586, 587, 589
Esad Paşa: 375*
Eskişehir: 459, 470, 471, 504, 512*, 513, 548, 565
Esperance: 68*
Etienne: 573*
Eudel, Paul: 174, 175*
Eugenie, İmparatoriçe: 169
Eyyam, El: 358*
Ezine: 550*

- F -

Faik Bey, Kaymakam: 353*
Faik Bey, Mabeyinci: 184
Fatsa: 585
Faure, Felix: 87

Fehim Paşa: 80, 92, 95, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 144, 157, 178
Fehmi, J.: 417
Ferid Bey: 392*
Ferid Paşa, Bitlis Valisi: 244, 254*
Feridun Bey: 80
Feyzi Bey: 79
Figaro: 70*, 155*, 155, 167*, 168*, 171*, 176*, 195*, 375*, 376*
Filibe: 18*, 23, 503, 505
Filip (Tarik Gazetesi Sahibi): 43
Fizan: 346, 353*, 357, 654
Florya: 111, 113
Fouché: 101*
Fouques-Duparc: 601
Franc, Pierre: 350
Franceshi: 30
Franco, Moise: 229*
Frankfurt: 510, 523, 549, 644
Frankfurter Zeitung: 81, 155*
Franz-Joseph (Avusturya-Macaristan İmparatoru): 54*, 180, 216*, 291*
Frederic, (Prusya Prensi): 611
Freie Osmanische Post: 358*
Frenk Sokağı: 559
Fresco M.: 229*
Fresco, David: 229*
Fua, Albert: 392*
Fuad Paşa, Keçecizâde: 51, 243, 262, 466*, 606*
Fuad Paşa, Müşir Deli: 99, 123, 123*

- G -

Galanti, Avram: 230*
Galata: 50, 59, 72, 75, 89, 103, 120, 132, 162, 166, 171*, 246, 269, 339, 483*, 563
Galopin, Arnold: 69*
Gandolphe, Madam: 70*
Garelli: 596
Gautsch: 291
Gazette de Lausanne: 195*
Gazette Médical d'Orient: 35*
Gazze: 611*, 613
Gebze: 106
Gelibolu: 364, 532, 632, 640
Georgiades, Dimitrius: 251*, 347*, 438
Georgiyos, (Yunan Prensi): 628*
Gergeli: 492*
Geyve: 537*
Gil Blas: 388*, 416*
Giolotti, Giovanni: 515, 515*
Girardin, Emile de: 256
Girardin, Saint Marc: 256
Giraud, Ernest: 468, 468*, 469, 497, 498, 523, 527, 528, 534, 540, 622, 627
Giraud, Octave: 497
Giresun:576, 584
Girid Adası: 51, 54, 57, 312*, 328, 358*, 369, 386, 540, 552, 622, 628, 629, 630, 631, 632
Girne:626, 627
Gladstone:2, 53*, 357*, 501*
Golos: 216*
Goncalı: 514
Gorçakof, Prens: 315
Gördes: 554
Görice: 648*
Gövsa, İbrahim Alaeddin: 420*
Grenard: 587
Gressien, Per: 462*, 462, 487
Grey, Edward: 194, 394*, 410, 414*
Grollet, Maxim: 69*
Grondsemark, Barones: 117
Guillois, A.: 569
Guys: 603
Gülersoy, Çelik: 420*
Gülsoy, Ufuk: 504*
Gümülcine: 632
Gümüşhane: 586*

- H -

Hadikat-ül-Ahbar: 68*
Hakikat:288
Hakkari: 588*

Halep:154, 283, 313, 323, 326, 332, 442, 447, 459, 474, 504, 512, 514, 590, 594, 595, 596, 597, 598, 609, 653
Halil Ganem: 325, 326, 327, 332, 335*, 348*, 355*, 392*
Halil Paşa: 358
Halil Rifat Paşa:78, 107
Halilürrahman: 611*
Halkın Sesi: 357*
Hama: 512, 594, 595, 604, 608*, 609
Hamburg:125, 505, 509, 543, 560, 561, 567, 568, 571, 575, 591, 594, 613, 637, 645
Hamburger Nachrichten: 166*
Hamdi Bey: 92, 124, 392*/
Hammer, Joseph: 12*
Hanatoux: 87
Hanımlara Mahsus Gazete: 62
Hanrakidah:67
Hanya: 628*, 629, 631
Harold II: 232*
Harput: 459, 509, 576*, 577, 578
Hasan Fehmi Efendi, İstanbul Mebusu: 323
Hasan Fehmi Efendi, Şeyhülislam: 227*
Hasan Fehmi Paşa: 449
Hasan Halid Bey: 154, 159
Hasan Sırrı: 58*
Hasan, Hz.: 194*
Hassuna: 30*, 30
Hatay: 459
Hatice Sultan:180*
Havard-Duclos: 497, 574
Havran: 504, 514, 604, 608*
Havre, le: 543, 645
Hayal: 34*, 36
Haydarpaşa: 53, 96, 112, 266, 476, 504, 513, 543, 544, 565, 573*
Hayfa: 457, 469, 504, 515, 598, 603, 604, 612, 613, 616
Hayreddin Paşa, Tunuslu: 233, 233*, 234*, 240
Hayrullah Efendi, Şeyhülislam: 222
Hecquard, Charles:338*, 339
Henri IV: 195, 480
Hereke: 538
Heybeliada: 94, 94*, 144, 180
Hınıs: 586*
Hıristaki Efendi: 317*
Hıristo, Hacı: 619
Hibetullah Sultan: 167*
Hikmet Bey, Babanzâde: 355, 392*
Hilafet: 418*
Hilmi Bey, Tunalı: 355, 358*
Hirsch, Baron: 24, 507*
Hizmet: 68*
Hohenlohe: 291
Homeros: 72*
Homolle: 455*
Horace (Horatius Quintus Flacus): 4, 4*
Horen Narbey: 277
Hoyeck, Lübnan Patriği: 267, 466
Hradecky: 519
Huber, Auguste: 501*
Hudeyde: 654*, 657, 658
Hugo, Victor: 223*
Humus: 346, 475, 512, 594, 595, 604
Hürriyet: 38*, 334*
Hüseyin Avni Paşa: 172, 201*, 352
Hüseyin Siret Bey: 392*
Hüseyin, İmam Hz.: 214*
Hüsnü Bey: 107
Hüssan Bey: 377

- I -

Ignatyef: 35, 36, 48, 172, 184, 203, 207*, 316
Impartial de Smyrne: 31*, 68*
Imperiali, Marki: 118
Independance Belge: 573*
Innsbruck: 507
Intransigent: 347*
Isparta (Hamidabâd): 559*
Istria, Dora d' 167*

- İ -

İbrahim Hakkı Paşa: 58*
İbrahim Hilmi, Tüccarzâde: 537*, 573*, 594*
İbrahim Paşa: 139
İbrahim Temo: 341*
İbrahim, Padişah, Deli: 226
İbret: 35*, 45
İctihad: 357*, 418*
İçel: 565*
İkdam: 26, 62, 64
İkiadis Efendi: 265
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal: 201*, 234*, 443*, 448*
İnebolu: 575, 585
İpek: 648*
İsfakiye: 628*
İshak Sukuti: 341*, 356, 357*
İskenderiye: 457, 472, 495
İskenderun: 361*, 442, 447, 459, 510, 588, 594, 595, 596, 597, 598
İsmail Hakkı Bey, Kaymakam: 392*
İsmail Kemal Bey: 387, 392*
İsmail Paşa: 76, 79, 124, 345
İsmet Bey, Esvabçıbaşı: 120, 120*, 156, 156*, 157*, 157
İsmet Paşa (İnönü): 216*
İstanbul Osmanlı Ticaret Odası Gazetesi: 64
İstanköy Adası: 616
İstikbal: 34*, 38, 39, 41, 42, 43
İstiklal Caddesi (Cadde-i Kebir): 124*, 287
İşkodra: 306, 345, 632, 648, 650, 653
İştip: 643
İttihad: 34*, 48*
İzmir: 31*, 68, 117, 118, 119, 332, 395, 405, 442, 457, 458*, 459, 474, 475, 476, 495, 496*, 504, 509, 511, 512*, 519, 530, 545, 551, 552, 553, 555, 556, 557, 558, 567, 598, 617, 637, 643
İzmit: 459, 504, 509, 513, 537, 573*
İzzet Paşa, Arap: 69, 69*, 73, 73*, 77, 77*, 90, 92, 157, 176*, 184, 189, 254, 451, 451*, 452*

-J-

Jackson, Elsie: 187
Jacquerez: 590, 591
Jamanak: 34*
Janina: 650
Jehay, Kont Van den Steen de: 258*, 261*, 268*
Jonquiere, de le: 277
Joris, Belçikalı Anarşist: 142, 143
Journal de Caire: 119*
Journal de Constantinople: 31*, 35*
Journal de Genève: 458, 474*
Journal de la Chambre de Commerce: 62
Journal de Salonique: 68*, 646
Journal de Smyrne: 31*, 68*
Journal des Dêbats: 301*, 305, 315*, 317*, 318*, 319*, 320*, 321*, 325*, 332, 456
Journal Israélite: 35*
Jung, Kurt: 578
Justiani, Jerôme: 25

- K-

Kadri Bey: 77, 77*
Kadri Efendi, Hoca: 392*
Kağıthane: 644
Kahire: 203*, 371, 457, 460, 461, 462, 472, 488, 495
Kalimnos Adası: 616, 620
Kalkandelen: 648
Kamil Paşa: 119, 119*, 191, 215*
Kandıra: 537*
Kandilli: 249
Kandiye: 51, 628*, 629, 630, 631
Kanitz: 17, 21, 22
Kanun-ı Esasi Dergisi: 357*
Karacaahmet: 95*, 110
Karagöz: 36*

Karajevski: 589
Karaköy: 59, 72, 78, 500*, 557
Karaman: 560, 562, 567
Karamürsel: 537*
Karayorgeviç, Alexandre (Sırp Kralı): 11*
Kargatel: 513
Kars: 271*
Kasaba (Turgutlu): 504, 509, 512*, 514, 545, 552
Kasımpaşa: 121
Kasperyan, G.: 591, 593
Kastamonu: 394*, 537, 572, 573*, 575
Kavala: 459, 637, 643
Kayseri: 442, 459, 476, 489, 564*, 565
Kazım Paşa: 343, 345
Kemal Bey, Çerkez: 392*
Kemal Efendi, Şekerci Musevi: 330
Kemal Midhat Bey: 392*
Kemaleddin Efendi, Şehzade: 164
Kemaleddin Paşa, Damad: 180*
Kenize Murad: 180*
Keratry, Kont de: 49*, 171*, 172*, 174, 286*, 300, 302*, 302
Kerbela: 590*
Kerimyan, Mıgırdıç: 248, 277
Kerkük: 588*
Ketşiyan, Puzant: 66
Kıbrıs Adası: 625, 626, 627, 628
Kırklareli: 632*
Kırşehir: 564*
Kızılçullu: 513
Kilimli: 574
Kilis: 594*
Koçi Bey: 428
Koeller, Baron Hugo von: 67
Koloğlu, Orhan: 29*, 30*, 31*, 194*, 229*, 429*
Konitza: 47*, 651
Konstantinopler Handelsblatt: 67, 522
Konya: 254, 311, 313*, 348*, 361*, 504, 505, 509, 512*, 513, 559, 560, 561, 562, 563, 643
Korkud, Şehzade: 167*
Kosova: 632, 648
Kostaki Efendi: 288*
Kozan: 306, 307*, 315, 565*
Köln: 612
Kölnische Volkerzeitung: 57*, 124*, 154*, 160, 185
Köprülü: 643
Kudüs: 55*, 269, 329, 332, 457, 458, 460, 461, 472, 475, 483*, 486, 495, 504, 514, 611, 612, 613, 615, 616
Kukuş (Coucouche): 477,479
Kula: 554
Kumkapı: 271*, 278*
Kuran, Ahmed Bedevi: 361*, 363*
Kuveyt: 593, 594
Küçükçekmece: 25, 106
Kütahya: 504, 539, 548, 554

- L -

Labori, Avukat: 348*
Lacazei Edouard: 544
Lacordaire, Henri: 453, 453*
Ladreyt, Henri: 599, 607
Laffitte, Pierre: 346, 352*
Laforet: 657
Laibach: 507
Laklak: 418*
Lamartine, Alphonse de: 12, 12*, 226, 432
Lanessan, J. de: 415, 466, 467
Langlois, Gustave: 551
Lapseki: 550*
Lardy, Edmond Doktor: 98*, 99, 357*
Larnaka: 475, 627
Lautier, Eugène: 168*, 195
Laveleye, de: 18
Lavigerie, Monsenyör: 481, 482*
Lavisse: 290*, 334*
Layard: 326
Lazareff, General: 271*
Lazkiye: 596, 598*, 603
Lecointre, A.: 70*
Lecomte-Pretextat: 69*
Lefevre-Pontalis: 376*, 392*

Lefkoşe: 627
Lefoulon, Kont Edouard: 97*, 116, 135*
Leon XIII, Papa: 487
Leopold, (Belçika Kralı): 348*
Leskovik: 651
Leval: 69
Levant-Herald: 35*, 35, 62, 70*, 468*
Lieutaud: 545
Limni Adası: 616
Linz: 8
List: 521
Liverpool: 568
Livida, Joseph: 644, 646
Logofet Bey: 288*
Londra: 211*, 254, 262*, 317, 334, 373, 537, 541, 568, 643
Lorand Georges: 348*
Lorando: 375*
Louis XI: 201, 201*
Louis XV: 368
Louis XVI: 229
Louis Philippe: 301*
Loyolo, Ignace de: 461*
Lucas, Paul: 25
Luccheni, Anarşist: 54*
Lütfi Bey: 392*
Lütfullah Bey, Sultanzâde, Prens: 358, 361, 371*, 373, 378*, 388*, 392*, 416*
Lyon: 540, 544, 599, 606

- M -

Mahaud, G.: 618
Mahir Efendi: 392*
Mahmud II: 29, 30, 31, 33, 47, 96, 101*, 131*, 137*, 148*, 161*, 167*, 199, 207, 209, 230, 331, 338, 429*
Mahmud Bey: 246
Mahmud Celaleddin Paşa, Damad: 181, 182, 203, 214*, 221*, 222*, 301, 317, 325, 327, 336*, 358
Mahmud Celaleddin Paşa, Nafia Nazırı: 6*, 84*
Mahmud Nedim Paşa: 36, 172, 203, 227*, 317*, 327
Mahmud Paşa, Damad: 80, 357*, 358, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 370, 371, 372, 373, 374*, 376, 384, 386, 388*, 390, 395
Maindron: 614
Malaspina: 651, 653
Malatya: 459, 473, 491, 576, 578, 586
Malet, Albert: 490
Malta Adası: 30, 627
Manastır: 459, 490, 504, 513, 632, 639, 647, 648, 651
Manisa: 504, 551, 556
Manuk Efendi: 332
Manzume-i Efkâr: 34*, 66, 271*
Maraş: 459, 594*, 597
Marcus, David: 230*
Mardin: 228, 434, 459, 588*
Margiriti, Georges: 286*
Marguerith Fehim Paşa: 124*
Mark, Hayganuş Matmazel: 66
Marko Paşa: 216*, 288*
Marsilya: 125, 364, 365*, 469*, 534, 535, 540, 543, 544, 547, 552, 553, 556, 560, 567, 568, 569, 575, 576, 579, 582, 587, 591, 596, 605, 619, 628, 631, 637, 639, 640
Massard, Emile: 69*
Massis: 34*, 66
Matin: 374*, 409*
Mavroyani Paşa: 98, 98*, 99, 100, 101*, 102.102*, 104*, 109*, 116, 117, 117*, 221*
Mazas, General: 162*
Mazhar Bey: 345
Mc Kinley, William: 54, 54*
Mecmua-i Ahbar: 67
Mecmua-i Havadis: 34*
Mediha Sultan: 164
Mehmed II, Fatih Sultan: 161*, 202*, 269, 303, 419
Mehmed III: 160, 161*
Mehmed Ali Efendi: 314*

Mehmed Ali Paşa, Mısırlı Prens: 167, 176, 385, 387*
Mehmed Ali Paşa: 328, 450*, 450, 451
Mehmed Efe, Çakıcı: 117, 117*, 118
Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı: 448*
Mehmed Paşa, Kabasakal: 78, 78*
Mehmed Reşad V: 2, 155, 156, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171*, 173, 176, 177*, 178, 179, 184, 188, 189, 190, 192*, 195*, 214*, 358, 416*
Mehmed Reşid Bey, Çerkez: 341*
Mehmed Süreyya: 448*
Mehmed Şükrü: 58*
Mehmed Vahdettin VI: 155*, 161, 178, 179, 179*, 203*
Mehmedefendioğlu, Ahmed: 341*
Mekke: 147, 254, 283, 346, 500*, 504, 515, 558
Melikoff, General: 271*
Memduh Paşa: 52, 340*
Mémorial Diplomatique: 406*
Memul: 34*
Menippe: 34*
Mercure de France: 248*, 277*
Mersin: 459, 504, 510, 514, 515, 560, 564, 565*, 569, 571*, 586
Merzifon: 477, 484, 489, 576
Meserret: 68*
Messelina: 421, 421*
Meşvered: 325*, 340*, 342, 346, 348*, 349, 350, 351*, 352*, 355, 357, 362, 365*, 366, 372*, 374*, 383*, 385, 386*
Metchinoff, Doktor: 648
Métropole: 223*
Meulemain, Auguste: 69*
Meyer, Madam: 70*
Meynard, Barbier de: 238*
Meyrier: 434*, 640
Mezzova: 651
Michelet: 315
Midhat Paşa: 19, 19*, 20, 21, 22, 24, 33, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 47, 48, 49, 49*, 54, 77, 182, 200, 201*, 203, 204, 206*, 207*, 209, 210, 211, 212, 214, 215*, 216*, 217*, 221, 222, 232, 234*, 239, 248*, 263, 265, 266*, 282*, 286, 288*, 289, 300, 301, 325, 327, 336*, 358, 406, 407*
Midilli Adası: 87*, 375*, 540, 547, 552, 616, 617, 618, 619, 620, 622
Mihalaki Efendi: 310,322
Mihran Bey: 288*
Milés, Roger: 70*
Millet, R.: 454*
Minerva de Rome: 407*
Mismer, Charles: 35*, 42, 243*, 483*
Missions Catholique: 201*, 222*, 230, 231*, 239*, 257*, 268*, 272*, 278, 288, 316*, 320*, 321*, 434*, 447*, 481, 483*, 485*, 489, 491
Mitrovitza: 504, 507, 513, 647
Mizan: 343, 347, 349, 351, 352, 355
Mizrahi, Joseph: 641
Mizzi, Lewis F.: 62
Moliere: 10*, 300
Molla Kasapzade: 340*
Moltke, Helmuth von: 137, 137*
Momus: 34*
Monde Illustré: 417*
Moniteur du Commerce: 35*
Moniteur Oriental: 55*, 62
Moniteur Ottoman: 30, 30*, 31*, 214*, 340*, 370*, 388*, 416*
Moniteur: 29, 29*
Montaigne: 340, 426
Montesquieu: 243
Morawitz: 261*
Mouy, Kont Charles de: 174*, 198, 199*, 299*, 332, 333*
Mudanya: 448, 449, 450*, 504, 513, 540, 543, 544
Muğla (Menteşe): 551
Muhammed, Hz.: 149, 194*, 195, 202*, 260*, 270*, 273, 350, 394
Muhbir: 38*
Muhtar Bey: 154

Murad II: 167*
Murad III: 161*
Murad IV: 168*, 428, 430
Murad V: 2, 33, 34, 38, 47, 50*, 54, 58, 73, 95, 131, 166, 170, 171, 174, 179, 180*, 184, 196*, 200, 201, 204, 206*, 214*, 223, 226, 317*, 343, 358, 371*, 417*
Murad Bey, Mizancı: 58*, 80, 80*, 342, 343, 346, 347, 349, 351, 352, 353, 355, 356*, 359
Murray, Grenville: 433*, 435, 437, 447*
Musset, Alfred de: 138
Mustafa I: 161, 168, 168*
Mustafa IV: 161*
Mustafa Bey, Musul Valisi: 254
Mustafa Bey, Selanik Mebusu:332
Mustafa Bey, Yanya Mebusu:332
Mustafa Efendi, Hacı: 307, 315
Mustafa Fazıl Paşa: 38*, 41, 41*, 255
Mustafa Haşim Paşa: 49
Mustafa Paşa: 371
Mustafa, Şehzade: 167*
Mustafapaşa İstasyonu: 23, 72
Musté, E.: 543
Musul: 254, 346, 458, 459, 505, 509, 577, 588, 589, 590, 610
Musurus Bey: 392*
Musurus Paşa: 211, 216*, 288*
Muş: 121*, 275, 588*
Mutki: 254
Muvazene: 358*
Münih: 9, 10, 71, 507
Münir Paşa, Salih: 6, 6*, 55, 69, 69*, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 155*, 170, 252, 340*, 357, 370*, 371*, 372, 373*, 374, 375, 376*
Müntefik: 594*

- N -

Nablus: 598*
Naciye Sultan: 178*
Nadir Bey: 344, 345, 346
Nafi Efendi: 323, 326, 332
Nafia Gazetesi: 64
Naili Efendi, Şeyh: 342, 346
Namık Kemal: 33, 38*, 45, 47*, 54, 200, 203, 206*, 239
Napoléon I: 29*, 101*, 162*, 259
Napoléon III: 611*
Napredak: 35*
Nâsıra: 611*
Nazarbey: 341*
Nazım Bey, Doktor: 385, 387*, 392*
Nazım Paşa, Harbiye Nazırı: 349, 349*
Nea Ephémeris: 64
Nea Smirni: 68*
Necib Bey: 139*
Necib Melhame: 79, 124, 176*
Necib Paşa: 343
Necid Bey: 343
Necid: 594*
Necmeddin Bey: 124
Nemra Bey: 392*
Neologos: 34*, 272, 275
Neron: 421
Nerses, Ermeni Patriği: 277
Nesib Bey: 649
Neue Freie Press: 166*, 175*
New York Herald: 151
Nicolaides, Demetrius: 34*, 51*, 69
Nicolas I, Papa: 276*
Niğde: 559*
Nikarya Adası: 616
Nikola II, Rus Çarı: 54*, 180, 191*, 501*
Nikola, Grandük: 276
Niş: 8, 12, 13, 19, 21
Nişantaşı: 120, 121
Noradankian Efendi, Gabriel: 216*
Noranik: 34*
Norton, Th.: 579, 580
Novelista: 68*
Nufel Efendi: 312*, 318
Nuri Bey: 370*, 392*
Nüzhet Bey: 392*

- O -

Obronoviç, Miloş (Sırp Kralı): 11, 11*
Odessa: 563, 567, 628, 637

Odyan, Kirkor: 248*
Ohannes Hüdaverdiyan Efendi: 327, 327*
Ohannes Paşa, Sakızlı: 216*, 251, 252
Olivier, Louis: 626
Oransay, Gültekin: 141*
Ordu: 584
Orhan I, Gazi: 435
Orient Illustré: 35*
Orient: 69
Ormanyan, Ermeni Patriği: 264
Ortaköy: 128, 130, 174, 178
Ortaylı, İlber: 285*
Osman I, Gazi: 197, 202, 338, 362, 411
Osman II, Genç: 161*, 168*
Osman Bey: 172*
Osman Hamdi Bey: 438
Osman Nuri: 98*, 140*
Osman Paşa, Gazi: 328, 328*
Osmanlı Gazetesi: 356, 357
Osservatore Romano: 217

- Ö -

Ödemiş: 118, 504, 513, 555, 556
Ömer Paşa, Serdar: 305
Ömer, Hz.: 202*, 268, 307

- P -

Pakalın, Mehmet Zeki: 134*, 261*
Pall Mall Gazette: 150*, 152*, 188*
Pallieres, des: 650
Pangaltı: 120, 121, 123, 124, 132, 165, 342, 352
Panosyan Efendi: 66*
Paralel Sokağı: 559
Paris: 3, 14, 25, 26, 38, 71, 72, 187, 223*, 254, 262*, 300, 339, 346, 355, 359, 366, 370, 371, 372*, 373*, 375*, 381, 416*, 417, 462, 532, 537, 568, 598, 645, 646, 653
Parlar, Suat: 102*
Parmantier, Antoine: 548, 548*
Paros Adası: 12, 102
Pascal: 315
Pasquier: 101
Patras: 652
Patria: 415*
Patrie: 69*, 70*, 174*, 349, 350*, 351*
Pavlidis Efendi: 313, 314
Pédikos Cosmos: 64
Perestû Kadınefendi: 138*
Perlepe: 643
Perraud: 578
Peşte: 10
Peter I, (Sırp Kralı): 11*
Petit Français Illustré: 64
Petit Parisien: 70*, 408
Petite République: 167*, 168*, 189*
Phare de Bosphore: 35*
Pharos Tis Thesselanikos: 68*
Photius: 276*
Pichon: 488, 489, 494, 495
Pinchon: 69*
Pire: 395, 652
Pirezren: 19, 306, 648*
Play, Frédéric le: 389*
Plevne: 220, 324
Plutarkhos: 315
Politische Correspondenz: 308*
Polycrate: 625, 625*
Pottier Albert: 543, 544
Presse Associée Ajansı: 398*
Presse d'Orient: 35*
Prestati Georges: 70*
Preveze: 648, 650, 651
Priştine: 648*
Progrés de Salonique: 68*, 646
Proia: 65
Proodos: 64, 68*
Punç: 34*, 67
Puragus: 67
Puzantion: 66

- Q -

Quellenec: 630

- R -

Racine: 10*, 375*
Radical: 407*
Ragıb Bey, Mabeyinci: 77, 77*
Rais: 656
Rambaud: 290*
Rappel: 335*, 417*
Rasim Bey: 332
Rassegna: 68
Rauf Paşa: 327, 330
Rausas, Pelissie du: 258*
Raymond, Jacques: 69*
Reboul: 363*
Reclus, Elisée: 10, 389*, 432, 433*
Redcliff, Lord (Sir Stradford Canning): 101, 101*
Redif Paşa: 48, 49*, 222*, 301, 317
Réforme: 68, 192*, 274*, 463*
Remhouler: 70*
Renauld, L.: 259*
République Française: 156*
Resmo: 628*, 629, 631
Reşid Bey: 47
Reşid Paşa, Büyük: 31, 101, 102*, 243*
Reşid Paşa: 79, 353*
Reşid Saffet (Atabinen): 420, 420*
Revue Commerciale du Levant Bulletin de la Chambre de Commerce Française de Constantinople: 62, 69*, 468*, 469*, 498, 523, 526, 545, 551, 560, 564, 565, 576, 578, 588, 596, 603, 618, 619, 622, 624, 627, 634, 643, 646, 648, 649, 657
Revue des Deux Mondes: 257*
Revue Française: 347*
Revue Générale des Sciences de Paris: 626
Revue Médico-Pharmacetique: 62
Revue Pédagogique: 476
Revues des Revues: 407
Rey, Alexis: 468*, 609
Rey, Francis: 259*
Rıdvan Paşa: 79, 353*, 367
Rıza Paşa, Serasker: 144, 196*
Rıza Paşa: 79, 199, 230
Ricault: 428, 428*, 429
Richard, W.: 578
Richelieu: 426
Richter, Jean Paul: 280, 280*
Risal, P.: 36*, 37
Rize: 586*
Robespierre: 314*, 423*, 434*
Roche, Emile: 657
Rodes, Jean: 496
Rodos Adası: 49*, 342*, 467*, 616, 620, 621, 627
Roma: 55*, 357*
Roosewelt, Theodore: 408, 408*
Roscher: 521
Rosenbusch: 630, 631
Rotterdam: 568, 571
Rouet, Edouard: 31*
Rouet, Lucien: 31
Rousseau, Louis: 223*, 225, 236, 249, 250, 252, 289, 290*, 292, 420*
Routiere, Frédéric: 69*
Rouvier, Maurice: 155*, 573*
Rumelihisarı: 213, 300, 320, 322
Rusçuk: 21, 22, 33*
Rüştü Paşa, Mütercim: 201, 201*

- S -

Sabah: 34*, 62
Sabahaddin Bey, Sultanzâde, Prens: 358, 361, 365*, 371*, 373, 376*, 376, 378, 382*, 388, 389, 390, 392*, 393, 394, 395, 397, 406, 408, 410, 413, 415, 416*
Sabah-ül-Hayr: 394*
Sabahyan, Ermeni Patriği: 270
Sabri Efendi: 342*, 346
Sabuncuoğlu: 547
Sadakat: 34
Sadi, (İranlı Şair): 243
Sadowa: 505, 505*
Sadullah Paşa: 202, 450*

Safvet Paşa: 223*, 241, 282*, 308*, 674
Said Bey, Kemalpaşazâde Lastik: 41, 43, 45, 45*
Said Duhani: 216*
Said Paşa, İngiliz: 132, 203, 323, 323*, 327
Said Paşa, Kamilpaşazâde: 118, 119
Said Paşa, Sadrazam: 38, 39, 191, 201*, 203, 209, 210, 260*, 289, 327
Said Paşa, Sertabib: 193
Saint Georges Sokağı: 559
Saint Germain, M.: 194
Saint James Gazette: 156*
Saint Louis: 426
Saint Petersbourg: 101, 216*, 315
Sakız Adası: 25, 47, 489, 555, 616, 620
Salih Bey: 392*
Salim Efendi: 312
Salisbury, Lord: 362*
Samatya: 113, 342
Sami Mustafa Efendi: 447*
Samipaşazâde Sezai: 374*, 385, 387*, 409
Samsun: 459, 465, 469, 484, 488, 576, 578, 580, 581, 582, 584, 586, 588, 596
San'a: 45
Sancak: 387*, 418*
Sandwith, Doktor: 228
Santé: 604
Saraybosna: 33*, 451, 507
Sarayburnu: 96
Sason: 121, 121*, 313*, 341*
Sassi, A.: 589
Sathas Efendi: 392*
Sava Paşa: 265
Schlesische Zeitung: 253*, 256
Schrimpf, Georges: 543
Sebuh Efendi: 304
Sedan: 611*
Selahaddin Efendi, Şehzade: 161, 179, 180, 180*
Selahaddin Eyyubi: 269
Selanik (Gazete): 68*
Selanik: 68, 217*, 332, 444, 445, 458*, 459, 495, 496*, 504, 507, 513, 530, 632, 637, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648
Selim I, Yavuz Sultan: 25, 167*, 244, 400, 411
Selim II: 167*
Selim III: 29*
Selim Efendi, Şehzade: 161, 180, 181, 182, 186
Selma Sultan: 180*
Sémaphore du Marseille: 55, 129*, 143
Seniçe: 648*
Seniha Sultan: 164, 358*, 361, 364, 373, 388
Serez: 310, 507, 641*, 642, 643
Serfiçe: 648*
Servet-i Fünun: 26, 62
Serviçen Efendi: 288*
Sevilal-Sharon, Moshe: 230*
Shakespeare, William: 300
Siam Free Press: 189*
Siécle: 254*, 388, 393*, 407*, 415
Siirt: 442, 588*
Silistre: 21
Simav: 554
Simionaki Efendi: 311
Sinan Paşa: 131*
Sinapyan: 26, 80
Sinop: 572*, 575, 585, 586
Sirenaik: 655, 657
Sirkeci: 25, 71, 97, 122
Sisam Adası: 622, 623, 624, 625, 626
Sivas: 435*, 459, 489, 509, 576, 578, 586
Slivnitza: 13
Sofya: 14, 18*, 21, 71, 505
Soir: 159, 417
Soldenhof, Sefels: 101
Soma: 504, 545
Sordée, Paul le: 69*
Söke: 514
Sömbeki Adası: 616, 629
Spectateur Orient: 29*

Staasburger Zeitung: 452*
Stamboul: 35*, 59, 69*, 90*, 336*, 427*, 442*, 469*, 474*, 476*, 515*
Standart: 124*
Strabon: 25, 26
Strasbourg: 575
Strumnitza: 643
Stuttgart: 644
Stylianidès: 543
Sue, Eugène: 3, 3*
Sufli: 639, 640
Sully: 178, 178*
Sultanahmet Meydanı: 446, 501*, 522, 605, 606
Surhantag: 66
Süeydiye: 594
Süleyman I, Kanuni Sultan: 167*, 244
Süleyman Efendi, Şehzade: 161, 177, 178, 183
Süleyman Paşa: 352
Süleymaniye: 588*
Süreyya Bey: 125, 126
Sürmene: 584

- Ş -

Şakir Paşa: 124
Şam: 33*, 123*, 342*, 447, 457, 459, 466, 495, 501*, 504, 512, 514, 515*, 529, 594, 595, 600, 604, 608, 609, 610, 611, 616
Şarki Karahisar: 576*
Şefik Bey, Kaymakam: 342, 346*, 352, 355
Şems: 34*
Şerafeddin Mağmumi: 346*, 355
Şevket Bey: 77, 146
Şevket Efendi, Şehzade: 183
Şevket Paşa, Müşir: 129, 196*
Şevki Efendi Şeyh: 392*
Şimşir, Bilal N.: 215*
Şinasi: 45
Şişli: 123, 341*
Şuray-ı Osmani: 418*
Şuray-ı İmmet: 187*, 387*, 409

- T -

Taaz: 654*
Tacchella, Odriade: 634
Tacitus: 75, 75*
Tahir Paşa, Bitlis Valisi: 247
Tahir Paşa, Müşir: 77, 77*, 80, 128, 129
Tahiroğlu, Bülent: 443*
Tahsin Paşa: 69, 69*, 77, 77*, 90, 157, 184, 451*, 452*
Taif: 181, 214, 250, 301*, 358
Takvim-i Vekayi:30, 30*, 31, 34*, 47, 229*, 429*
Talat Bey: 121
Tarabya: 274
Tarik: 43, 45
Tarsus: 564, 565, 569
Tasvir-i Efkâr: 45
Taşlıca: 648*
Taşoz Adası: 93, 641*
Tatvan: 589
Tayyar Paşa: 353*
Tchitalichté: 35*
Tebisdon, Henri: 69*
Tekirdağ (Rodosto): 475, 632, 640
Telegraphe du Bosphore: 34*
Telegrapho, El: 67
Temps: 66, 216*, 217*, 221*, 222*, 242*, 247*, 263, 264*, 265, 266*, 269*, 271*, 272*, 290, 291*, 299*, 301*, 304*, 307*, 310*, 312*, 313*, 314*, 319*, 321*, 323, 324*, 326*, 329*, 330, 332*, 393*, 496*, 502, 503
Teodor Kasap: 36
Terakki: 64, 393
Tercüman-ı Ahval: 47
Tercüman-ı Hakikat: 37, 37*, 48*, 62
Tevfik Paşa, Mısır Hidivi: 93*
Tevfik Paşa, Sadrazam: 170*, 192, 298, 315
Thalasso, Adolphe: 70*
The Oriental Advertiser: 62
The Review Of Review: 407*
Theâtis: 34*

Thiers, Adolphe: 211, 216*, 315, 422, 422*, 424*
Thraki: 34*, 64, 275*
Tırnova: 18*, 513
Tiberius: 74, 74*, 75
Tiempo, El:67
Times: 17, 155*, 155, 394*, 410*, 413*
Timur, Taner: 98*, 99*, 101*, 102*
Tire: 513, 554
Tirimüjgan Kadınefendi: 138*, 141*, 148*, 156*
Tite-Live: 315
Tobruk: 515*, 655
Tokat: 576*, 586
Torbalı: 504, 513
Tosun Bey: 392*
Trablusgarb: 194, 250, 283, 353*, 357, 369, 374, 380, 393*, 401, 459, 475, 654, 655, 656, 657
Trablusşam: 318, 489, 598*, 603, 604, 605
Trabzon: 254, 407*, 459, 475, 576, 580, 584, 585, 586, 587, 589, 646
Tribune: 156*, 407*
Tricon, Charles: 29*
Trieste: 534, 550, 556, 561, 567, 582, 621, 637, 653
Trompette: 34*
Trouchard, Madam: 70*
Tubini: 375*
Tumayan, Vincent: 564
Turchia: 62
Turhan Paşa: 283, 370*
Turquie Contemporaine: 340*, 347*
Turquie: 35*, 48, 62
Tutel, Eser: 94*

- U -

Ubicini: 31, 51, 200, 228, 242*, 243, 261*
Univers: 167*, 168*, 188*, 415
Urfa: 459, 509, 594*
Urquhart, D.: 429*
Us, Hakkı Tarık: 288*, 306*, 307*, 310*, 312*, 314*, 324*
Uşak: 554, 624
Uzuncaova: 503
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: 215*

- Ü -

Ünye: 585
Üsküdar: 95, 96, 103, 110, 154, 452*, 535
Üsküp: 19, 504, 507, 513, 643, 648, 649, 650
Üzülmez: 574

- V -

Vahdettin, Mehmed VI: Bkz. Mehmed Vahdettin VI
Vakit: 34*, 41, 42, 43, 45, 268,2 95
Vallaury, Alexandre: 485*
Vallona: 650
Vambery: 187*, 188*, 334*
Van: 263*, 275, 277, 407*, 458, 509, 588, 589
Vandel, Albert: 53*
Varisco: 657
Varna: 14*, 16, 18*, 336*, 637
Varnalia: 643
Vartan Paşa: 67*
Vassilaki Sarakiotti Bey: 303, 304, 310, 318
Vendeuvre, Baron de: 569
Venedik: 75, 75*, 505*, 653
Vernali, Antoine: 641
Verninac: 29*
Victor Emmanuel, (İtalya Kralı): 118
Vidin: 21
Vidocq, François: 101, 101*
Vie Illustrée: 162*, 417*
Vik: 35*
Virgilius, Publius Maro: 72, 72*
Vitali, Kont: 573*
Viterbo: 569

Viyana: 3, 10, 195, 276*, 308*, 355, 357*, 358*, 505, 507, 644
Volney: 33
Volo: 650

- W -

Werney: 261*
Westminster Gazette: 176*, 187*, 189*
Wilhelm II: 53, 83, 84, 94, 151, 187, 188, 193, 194*, 195*, 500, 501*, 502, 503, 519, 522, 611, 612
Wilhelm, Fatih: 232*
Willcoks, Sir W.: 590, 628
World: 189*, 393*

- Y -

Yafa: 457, 474, 475, 495, 504, 514, 611*, 612, 613, 615, 616
Yakub Cemil: 349*
Yalova: 537*
Yanya: 312, 332, 632, 648, 650, 651, 652, 653
Yaşar Bey: 392*
Yavakos III, Rum Patriği: 64
Yedikule: 114, 197, 309, 474, 527, 596
Yeni Asır: 68*
Yeni Fikir: 418*
Yeşilköy: 20, 25, 109, 269, 275, 525
Yezid bin Muaviye: 214*
Yıldız: 35*, 357*
Yorgaki Efendi: 288*
Yozgat: 564*
Yusuf Bey: 392*
Yusuf Efendi: 306*
Yusuf Fehmi: 51*, 88*
Yusuf İzzeddin Efendi, Şehzade: 155, 161, 170*, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 179*, 180, 181, 184, 192*, 227*
Yusuf Ziya Bey, Kudüs Mebusu: 329, 332
Yusufyan, Zare: 62, 66
Yüksek Kaldırım Sokağı: 32, 59

- Z -

Zafir Efendi, Şeyh: 234*
Zaimis: 629
Zarifi, Banker: 201
Zarifyan Kardeşler: 579*
Zeki Bey: 392*
Zeki Paşa, Tophane Nazırı: 154, 357
Zeman: 35*
Zeytun: 459
Zile: 576, 586
Ziraat Gazetesi: 64
Ziya Molla, Deli: 43
Ziya Paşa: 37, 37*, 38, 39, 39*, 41, 49, 203
Zonguldak: 543, 544, 572*, 573*, 574, 575
Zühdü Bey: 346
Zühdü Efendi: 317

Paul Fesch'in "Abdülhamid'in Son Günlerinde İSTANBUL" adlı bu eseri II. Meşrutiyet'in ilanından sekiz ay önce (Kasım 1907) Paris'te basılmıştır. Yazarın İstanbul'da bir müddet kaldığı, İstanbul'daki Avrupalılar ve rejim karşıtı Türkler ile görüşmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Fransa'da yaşayan rejim karşıtlarıyla özellikle Prens Sabahattin ile yakın ilişkiler içinde olduğu da bilinmektedir.

Kitap geleneksel bir gezi kitabı gibi başlamakta ve Simplon Ekspresi ile yapılan Paris-İstanbul yolculuğunun anlatılması okuyucuya sıradan bir gezi kitabı okuyacağı izlenimi vermektedir. Ama bu ilk bölümden sonra yazar Osmanlı Devleti üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmaktadır. Basının durumunu anlattıktan sonra, sansür, muhbirlik ve polis örgütünü inceleyen Fesch daha sonra II. Abdülhamid'i, oğlu Burhanettin Efendi'yi veliaht yapma çalışmalarını, peşinden de Vahdettin'i anlatır. İlk Meşrutiyet hareketlerinden bahsettikten sonra, azınlıkların askerlik sorunu, sonra da I. Meşrutiyet Meclisi'nin oturumları üstünde durur. Kitabın en ilginç bölümlerinden biri de genellikle Fransa'da yaşayan Abdülhamid karşıtı Jöntürkler hakkında verdiği bilgilerdir. Fesch bütün bu incelemelerden sonra; Türkiye'nin gücü ve zayıflığını kendi görüşleri çerçevesinde araştırmakta ve ilginç sonuçlara varmaktadır. Ardından o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız okullarını bağımsız bir bölümde inceleyen yazar ardından Osmanlı topraklarında emperyalist güçler arasındaki mücadeleleri ele alır. Kitabın sonunda ise İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın kaynaklarından da yararlanarak; Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki ticari ve sınai durumunu il il ayrıntılı olarak incelemektedir.

Abdülhamid devri açısından önemli bir kaynak olun bu eseri dilimize kazandıran Erol Üyepazarcı, bugünün bilgileri ışığında eleştirel bir bakışla Fesch'in verdiği bilgileri değerlendirmiş ve çok sayıda dipnotla eseri ze[illegible]miştir.

ISBN 975-8065-17-3

9 789758 065172